MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

MAGYARORSZÁG MONOGRAFIÁJA

A MAGYAR KORONA ORSZÁGAI TÖRTÉNETÉNEK, FÖLDRAJZI, KÉPZŐMŰVÉSZETI, NÉPRAJZI, HADÜGYI ÉS TERMÉSZETI VISZONYAINAK, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS KÖZGAZDASÁGI ÁLLAPOTÁNAK

ENCZIKLOPÉDIÁJA

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI KÖZPONTI SZERKESZTŐBIZOTTSÁGÁNAK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

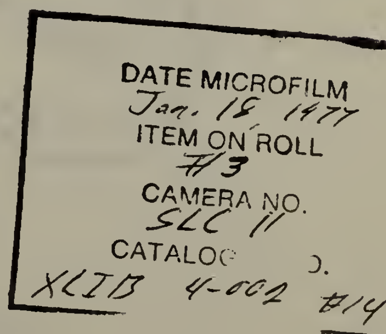
SZERKESZTI

DR BOROVSZKY SAMU

A M. TUD. AKADÉMIA TAGJA, A M. TÖRTÉNELMI, A M. HERALDIKAI ÉS GENEALÓGIAI ÉS A M. NÉPRAJZI TÁRSASÁGOK VÁLASZTMÁNYI TAGJA

SZÁMOS MŰMELLÉKLETTEL, TÉRKÉPPEL, TERV- ÉS HELYZETRAJZZAL ÉS SZÖVEGKÉPPEL

GYŐR VÁRMEGYE

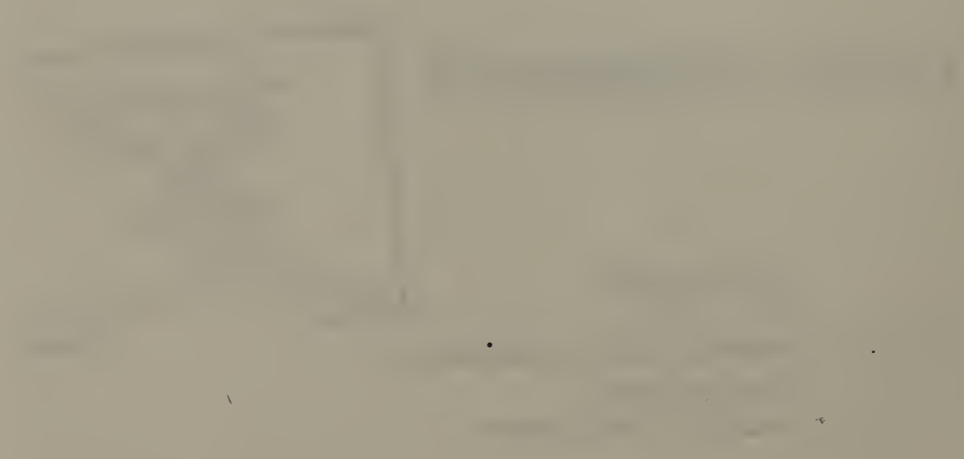

BUDAPEST

ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG

V., Arany János utcza 1.

A Magyar Tudományos Akadémia épületében.

GYŐR VÁRMEGYE

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI KÖZPONTI SZERKESZTŐ-
BIZOTTSÁGÁNAK FELÜGYELETE ALATT

IRTÁK

A GYŐRVÁRMEGYEI HELYI MUNKATÁRSAK

20

89 MŰMELLÉKLET, 204 KÉPPEL,
EZEK KÖZÖTT 1 TÉRKÉP, 37 EGÉSZ OLDALAS AUTOTIPIA, 2 SZINNYOMAT
ÉS TÖBB SZÖVEGKÉP.

BUDAPEST

ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG

V., Arany János utcza 1.

A Magyar Tudományos Akadémia épületében.

LÉGRÁDY TESTVÉREK KÖNYVNYOMDÁJA, BUDAPEST.

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

GYŐRMEGYEI KÖTETÉNEK MUNKATÁRSAI:

Börzsönyi Arnold
győri főgimn. tanár, a Müemlékek Orsz. Bizottságának tagja.

Erdélyi László dr.
a M. Tud. Akadémia l. tagja, Győr.

Fischer Elemér
kir. iparfelügyelő, Veszprém.

Gaár Vilmos dr.
kir táblabiró, Budapest.

Gallik Oszvald
főgimn. tanár, Győr.

Isoó Vincze,
ág. ev. lelkész.

Karácson Imre dr.
esperes-plébános, Peér.

Kiss István dr.
várm. főlevéltáros, Győr.

Lippay Zoltán
Győr vármegye törvh. biz. tagja, Csangota.

Lovas Zsigmond
Győr város mérnöke.

Osváth Gyula
iró, Budapest.

Reiszig Ede dr.
a közp. szerk. biz. tagja, Budapest.

Szabó Zsigmond
ref. lelkész.

Tell Anasztáz dr.
főgimn. tanár, Győr.

Vaszary Ernő
főerdész.

Vende Aladár
a monografia szerkesztője. Budapest.

A DOLGOZATOKAT FELÜLVIZSGÁLTÁK:

Balics Lajos dr., kanonok, Győr. — **Bátky Zsigmond dr.**, a Néprajzi Muzeum őre. — **Borovszky Samu dr.**, történetiró, a M. Tud. Akadémia tagja. — **Bernát István,** orsz. képv., a M. Tud. Akadémia tagja. — **Csapodi István dr.**, egyet. m. tanár. — **Katona Lajos dr.**, a M. Tud. Akadémia tagja. — **Kiss István dr.**, Győr vármegye főlevéltárnoka. — **Lóczy Lajos dr.**, a M. Földtani Intézet igazgatója, a M. Tud. Akadémia tagja. — **Némethy Károly dr.**, belügymin. tanácsos. — **id. Szinnyei József,** a M. Tud. Akadémia tagja. — **Virter Ferencz,** az Országos Monografia Társaság igazgatója.

GYŐR VÁRMEGYE.

TERMÉSZETI VISZONYOK.

Győr vármegye a Kis-Magyar-Alföld közepe táján terül el. Nagyobb fele a dunántúli részben van, csak $^{1}/_{11}$-ed része, a Csilizköz, esik a Duna balpartjára. Öt vármegye zárja körül: éjszakon Pozsony, keleten Komárom, délen Veszprém, nyugaton Sopron és Moson. Győr vármegye határai túlnyomóan közigazgatásiak; természetes határokat csak éjszakkeleten és részben nyugaton találunk. Amott a Csiliz csatorna alkotja, Patastól Szőgyéig, innen pedig a Duna, Kiskeszi községig, a megye éjszakkeleti, majd éjszaki határát. Kiskeszi községtől kezdve a határ mesterséges és déli irányban halad, egész Tápszentmiklóson alúlig; itt nagyjában nyugatra fordul a politikai határ, ez irányban halad kisebb kanyarodásokkal a Rábáig, melyet Ómalomsok táján ér el. Ómalomsoktól a Rába jelöli a természetes határt, egész Rábaszentmihályig. Innen kezdve a határ ismét politikai; éjszaknyugati irányban húzódik, Kapi helység közeléig, a hol eléri a Rábczát, most a Rábcza mentén vonul a folyóalkotta természetes határ, egész Hugot pusztáig. Hugottól kezdve Patasig, a kanyargós határ részben mesterséges, részben a mosoni Dunaág, majd a Nagy-Duna mentén halad. Határok.

A vármegye 1381·11 km²-nyi területéből legnagyobb rész a síkságra esik, a mely helyenként, különösen a folyók mentén, vizenyős és mocsaras területekké alakúl. Legmélyebb fekvésű része a Dunamente. Déli felén alacsony, hullámzatos dombok, mint a Bakony végső, éjszaki kiágazásai, haladnak hármas sorban a Duna völgye felé. A vármegyének legéjszakibb része, a Duna és a Csiliz csatorna között elterülő vidéke, az ú. n. Csilizköz. Felszíne egészen síkság, gyenge délkeleti lejtéssel. A tenger színe fölötti magassága 108—109 m. A vármegye e területe, a Csallóköz része, mely a Duna legnagyobb szigete, voltaképen nem is tekinthető szigetnek, hanem a szárazföld kihasított részének. Nagysága és talajalkotása, különösen a sziget keleti részén található lőszrétegek bizonyítják ezt.[1]) Pozsony alatt a Duna két ágra szakad; erre az a törmelékzátony kényszeríti, a melyet lerakott. Az egyik ága, a mely éjszaknak kitér, az érsekújvári Dunaág, a másik a Nagy- vagy Öreg-Duna. A Vág-folyóval bővült éjszaki Dunaág: a Vág-Duna, Komáromnál egyesül ismét a Nagy-Dunával. E két Dunaág között terül el a 90 kilométer hosszú, 52 kilométer széles, és 1885 km² lapos terület, a Csallóköz. Régebben a Duna a Csallóköz belsejében is bocsátott ki ágat,[2]) mely a Csilizközt fogta körül, de az ma már holt ág. Ennek délkeleti nagyobb fele tartozik Győr vármegyéhez. Valamint a Csallóköz általában, úgy ez is különféle törmelék-anyagokból (kavics, homok, agyag, összehordott húmusz) felépült rónaság, talaja sok helyen mocsaras és süppedős. Terület.

E területhez, alakulásra és jellegre nézve, hasonlít a tőle délre fekvő, »Szigetköz« néven ismert rónavidék. Pozsonyon jóval alul, Oroszvár mellett, a Duna egy jobboldali ágat is bocsát ki, a mely Vének mellett egyesül a Nagy-Dunával. Ez ágnak a neve mosoni vagy győri Dunaág; másképۥ Kis-Dunának is mondják. Ez a Dunaág az Öreg-Dunával együtt körűlkeríti a Szigetközt, mely ép oly róna, mint a Csallóköz, de tízszerte kisebb: 184 km². Ennek délkeleti fele Győr vármegyéhez tartozik, s tengerfölötti magassága 111—117 m. A vármegyének

---

[1]) Mohácsi Pál, A Duna mederviszonyai. 1893. 22. l., Föld. Közl. 1884. XII. 18. l.
[2]) Balbi-Czirbusz, Egyetemes földrajz. V. k. 400. l.

Győrtől nyugatra, a Kis-Duna és a Rába között elterülő részét »Tóköz«-nek nevezik. E sajátságosan alakult területnek a keleti részét Jaszninger tanulmányozta részletesen.[1]) Szerinte a Duna és a Rába közötti terület lapálynak tekintendő, mely háromszögalakú. A háromszög nyugati oldalát a keleti Alpesek elágazásainak dombsora, másik két oldalát a Duna és a Rába alkotják. A Duna és a Rába, a közöttük fekvő területhez viszonyítva, fensíkon fekszenek. A háromszög legmélyebb pontja, a Rábának a Dunába való ömlésének helye. E terület esése a délkörök irányában jelentékeny, nyugat-keleti irányban ellenben nagyon csekély. E sajátszerű alakulás egyszersmind oka annak a természetellenes tüneménynek, hogy a Rába és a Duna között nincs vízválasztó, úgy hogy e háromszög nyugati határának lejtőin eredő vizek sem a Dunába, sem a Rábába nem ömlenek, hanem vagy a Fertő-tóba, vagy a Hanságba szakadnak s ez úton addig folynak lomhán tovább, míg a teknő legmélyebb pontját : a Rábának a Kis-Dunába szolgáló torkolatát el nem érik.

A folyók mentét a Tóközben terjedelmes mocsarak kísérték, de most már a Rába és a Rábcza szabályozása ezeket megszüntette. Tengerfölötti magassága 114—122 m.

A Marczal jobb partján lőszvidék kezdődik, mely felhatol a Dunáig, s délen a Bakony aljáig terjed.[2]) A megyének a Dunától és a Rábától délre elterülő lapálya általában magasabb fekvésű s ezért szárazabb és termékenyebb. Délfelé 140—150 m. magasságig emelkedik. E vidék közepét, három, egymással párhuzamosan, délkeletről éjszaknyugatra, haladó dombláncz foglalja el, melyek a Bakony legéjszakibb kiágazásainak tekinthetők. Közöttük legjelentékenyebb a középső : a ravaszd-ménfői, mind magasságánál, mind hosszúságánál fogva. A vármegye területére az ú. n. hármastarjáni erdőnél ér. Keleti határa a Pándzsa völgye, nyugati a pátka-tényői völgy. Nem egy dombláncz alkotja, hanem több, egymással párhuzamos, a melyek helyenként dombcsoportokká futnak össze. Déli része túlnyomólag erdős, az éjszakin szőlők és szántóföldek az uralkodók. A domblánczolatok szelíden ereszkedve, a győr—pápai vasúti vonalnál végződnek. A lánczolat legmagasabb tagjai a Szent Pál-hegy, 318 m., Nagyécs községtől nyugatra, és a Magashegy, 315 m., Nyul községtől nyugatra. Nevezetesek a Ravaszd község mellett levő, lőszbe vájt mély útak. Az egész domblánczolatban nem fakad állandó vizű patak. Legnagyobb patakja a Pándzsa ér, a mely melegebb és esőben szegényebb nyáron teljesen kiszárad.

A hármas domblánczolat keleti tagja, a Pándzsa völgyétől keletre fekvő szentmártoni dombcsoportozat. Ez Tápszentmiklóson alul lép a vármegye területére. Gerincze nem alkot összefüggő vonalat, hanem önállóan kiemelkedő magaslatok váltakoznak a közbeeső völgyekkel.[3]) A Tarján puszta és Táp között kialakult dombcsoportozat legmagasabb csúcsa a Rézhegy : 269 m. Innen a több ágban éjszaknyugatnak haladó domblánczolatok, helyenként párhuzamos hosszanti völgyekkel váltakoznak, majd ismét egyes dombcsoportokká alakulnak. Kiemelkedő rész az Illok erdőben levő Szent Imre-hegy : magassága 254 m ; de az egész domblánczнak legérdekesebb tagja a pannonhalmi hármas magaslat, (280 m.). Tovább haladva éjszak felé, a Sághalom alkotja a lánczolatnak végső, feltűnőbb emelkedését. Innen kezdve, egész Kismegyerig és Szabadhegyig kísérhetők az apróbb dombsorok és emelkedések, melyek a lánczolat folytatásának tekinthetők. Vizei nincsenek.

A harmadik vagy nyugati lánczolat a sokorói. Ezt a középsőtől a pátka-tényői völgy választja el, a melynek éjszaki részén a Sósér siet a Marczal felé, nyugatról pedig a Bakonyér határolja. A lánczolat a vármegye határát Kajáron alul éri el és a győr—pápai vasúti vonalig terjed, habár kisebb emelkedések egész Koronczóig kísérhetők. Kiemelkedőbb részei a Harangozóhegy, Kajáron alul, a Kopaszhegy Kispécznél, a Mogyoróshegy (260 m.), Tényőtől nyugatra. A délkeleti része erdős, az éjszaknyugatit szőlők és szántóföldek borítják.

A sokorói dombláncztól nyugatra, a Bakonyere és a Marczal folyó között, alacsonyabb dombhátak húzódnak, szélesebb völgyekkel váltakozva. E vidék neve Sokoróalja. Tengerfölötti magassága 120—150 m.

---

[1]) Jaszninger J., A Rába és a Duna vízrajzi viszonyai. Földr. Közl. XI.
[2]) Balbi-Czirbusz, Egy. Földr. V. 1.—404. l.
[3]) Fehér I., Győrmegye és város egyetemes leírása. 1874. 21. l.

A szentmártoni dombláncztól keletre, a vármegye határáig síkföld terül el. E részen éjszakfelé, Bőny táján vannak észrevehetőbb emelkedések, (Sinaihegy, Ördöghegy).

Folyóvizekben a vármegye túlságosan gazdag. Mélyebb fekvésű helyei, különösen a folyók szabályozása előtt, az árvizektől sokat szenvedtek. A vármegye főfolyója és egyszersmind összes vizeinek levezetője, a Duna. Folyóvizek.

A Duna a dévényi szorúlaton, az ú. n. Porta Hungaricán át lép hazánkba. Itt a Kis-Magyar-Alföldre ér és megkezdi magyarországi részének Felső-Duna néven ismert szakaszát, a mely Dévénytől Dunaradványig terjed. A Nagy-Duna Ásványnál éri el Győr vármegyét. Előbb határt jelöl Pozsony és Győr vármegyék között, később ez utóbbit szeli, elválasztván Csilizközt a Szigetköztől, azután ismét Komárom és Győr vármegyék határait jelöli. Elágazásaival, kanyargós folyásával és szigeteivel, bonyolódott hálózatot alkot, melyben a szabályozás előtt még a leggyakorlottabb hajósnak is csak fáradsággal sikerült kiigazodni. A Duna esése Dévény és Pozsony között kilométerenként 27 cm., Pozsony és Oroszvár között 24 cm., Oroszvár és Bőős között 35 cm., Bőős és Szap között 27 cm., Szap és Medve között 24 cm., Medve és Vének között kilométerenként 18 cm.[1]). A nagyesésű folyóvíz tömegével megtámadja laza talajba ásott medrének fenekét és oldalait. Mivel a fenék e részleten meglehetős szívós, kékes agyag, azért ez jobban ellentáll a víz vájó erejének ; de a meder oldalait alkotó laza talajnemek : kavics, homok, finom lisztnemű agyag, annál könynyebben engednek. Ezeket elhordja, más helyen, a hol a folyása lassúbb, újra lerakja, némelykor a medenczefenéken, ott, a hol a víz sodra kisebb, máskor a partokon. A folyónak e munkája számos kanyarulatot okoz. Mivel a hajlásoknál a víz sebessége a part benyúló részén csekélyebb, mint az ellenkezőn, a melyre a folyam sodra esik, a hordalékot a benyúló oldalra rakja le. Ennek következménye, hogy a laza talajban a meder mindjobban az ellenkező oldalra szorul. De a folyó kanyarulatának ily irányú növekedése csak egy bizonyos fokig tart, mert nagy hajlás mellett a nyelvszerűen benyúló partot is megtámadja s idővel keresztül is töri. Igy keletkeznek a meander-forma kanyarulatok, a hálószerű elágazódások s így keletkezik egyúttal számos sziget is.[2]) A szigetek alakulása a Nagy-Dunában, a csallóközi részen igen könnyen megy végbe. A meder-kiszélesedés következtében a folyósebesség is csökken. Bármily csekély sebességfogyás elég arra, hogy a Duna az Ausztriából magával hozott nagymennyiségű törmelékanyag egy részét lerakja. Sokszor az útjában álló bokor, fatörzs, stb. kényszeríti, hogy akár a folyó közepén alkosson zátonyt, a melyből lassanként sziget alakul, akár pedig a folyó oldalán, a mely a meander-alakú kanyarulatokra, majd esetleg szigetképződésekre nyújt alkalmat. A Duna.

A Duna folyam e szakaszának most rajzolt állapota nemcsak a hajózást akadályozta folytonosan, hanem az alacsony partok s a minduntalan bekövetkező jégtorlódások miatt nagy vízáradást zúdított a környező vidékre. A partok magassága ugyanis nem igen haladja meg a közepes vízállás vonalát. A Duna medrének keresztszelvénye hazánk területén sehol sem olyan szabálytalan, mint a pozsonymegyei Püspöki helységtől a győrmegyei Szőgye helységig terjedő szakaszon. Folyóágak, zátonyok és szigetek valóságos útvesztője ez, a melyben mind a mederszélesség, mind a vízsebesség folytonosan változik. A Nagy-Duna medrének a csallóközi szakaszon annyira elfajult állapota nemcsak kívánatossá, hanem szükségessé is tette a szabályozást mind a hajózás, mind a vidék árvízmentesítése érdekében. A szabályozás czélja tehát az volt, hogy a sokmedrű, szeszélyes vízfolyás helyett, mely sem a hajózásra, sem pedig a zajló jég továbbszállítására alkalmas nem volt, a fő Dunának egyetlenegy, lehetőleg egész víztömegét levezető nagy medre állandósíttassék, mely hajózható is legyen, de jégtorlódásokra ne szolgáltasson alkalmat. E czélból a folyamot kőből épített, párhuzamos művek közé fogták s a számos elágazás elejét elzárták. Az ily módon végrehajtott szabályozás megteremtette az egységes medret, mely a normális vízlefolyást biztosítja és a környéket a veszedelmes áradásoktól megóvja.[3])

---

[1]) Gonda B., Osztr.-magy. Monarchia. XIII. Magyarország. IV.
[2]) Mohácsi P., i. m.
[3]) Gonda i. m.

A Kis-Duna. A Nagy-Dunából Csuny falunál kiszakadó mosoni Dunaág, a Kis-Duna, 68 kilométernyi rendkívül kanyargós folyása után, Véneknél egyesül a főággal. Ez szintén több szigetet alkot, de azért mégis egységes medrű. A vármegye határába Hédervár alatt ér, Győrnél a Rába és a Rábcza folyókat veszi fel. Vénektől Győrig gőzhajók járnak rajta. Mederviszonyai különben megegyeznek a Nagy-Dunáéval ; ez is áradmányi talajba van vájva. Szabályozását a Nagy-Dunáéval kapcsolatosan teljesítették. Középszélessége 95 m. Középmélység 2·7 m. Középsebesség 0·59 m.

A Rába. A Rába mossa leghosszabb vonalon Győr vármegye területét. A vármegyét Ómalomsok közelében éri el és egész Rábaszentmihályig jelöli a vármegye határát éjszaki irányú folyásával ; itt folyása éjszakkeletnek fordul s a Tóköz déli határát jelöli, Győrnél pedig a Kis-Dunába ömlik. Stájerországban ered és alpesi folyónak tekintendő. Vas vármegyében, Niczk és Kecskéd között, egy ágat bocsát ki éjszakra : a Kis-Rábát, mely a Répczével egyesülve, a Rábcza folyót alkotja. Egyetlen nagyobb jobboldali mellékfolyója a Marczal, mely a szabályozás óta Győr mellett egyesül a Rábával. A Rába folyó nem fejthette ki természetes működését, mert a rajta felállított malmok ebben megakadályozták, a 125·2 méternyi esésből 40·7 métert elvonván. Az 1838. évi adatok szerint a Rába legnagyobb víztömege 492 m³. A színig telt meder csak 224·8 m³ víztömeget tudott levezetni, tehát 267·2 m³-nek, vagyis a legnagyobb víztömeg 54%-ának medrét el kellett hagynia. Ez adatokból s a Rába és a Kis-Duna között fekvő területnek fentebb ismertetett teknőszerű alakulásából könnyen megérthetők a gyakori árvizek, a melyek a vidéket a szabályozás előtt pusztították. Ugyanis a teknőalakú mélyedésnek a délkörök irányában való erős lejtője, a Rába-mederből már kisebb áradás mellett is kicsapott víztömeget kényszerítette a Hanság és a Rábcza-meder felé rohanni és így gyors áradásával pusztítani ; az ott összegyűlt víztömegnek pedig a kelet-nyugati irányban való csekély lejtősödés csak lassú lefolyást engedett. E bajokat a szabályozás megszüntette. A patona—győri csatorna kiépítése a Rába útját 13.600 méterrel megrövidítette s a folyó esését megjavította. Régi esése, torkolatától számítva felfelé, 100 kilométernyi távolságra, 17·187 méter volt, tehát kilométerenként 0·17 méter, holott a Dunánál 100 kilométerre 27·750 méter esés jut, vagyis kilométerenként 27·7 m.

Az 1875-ben, Árpásnál mért legkisebb vízállás 1·734 m., a legkisebb víztömeg 16·55 m. Középvízállás 2·68 m., középvíztömeg 91 m³. Az iszaptartalom, nagy vízállásnál, 1876 évi márczius hóban, 12·2 kilogramm volt egy köbméter vízben. Sárvártól Győrig, a szabályozás előtt, 130·868 km. távolságon, az abszolut esés 40·229 m. Középmélység 3·38 m., középsebesség 1·629 m.

A Rábcza és a Répcze. A Rábcza és a Répcze tulajdonképen egy folyó. A Rábcza nevet csak a Kis-Rábával való egyesülés után kapta. A vármegyét Kapi helység fölött éri el, egy darabig határt alkot és végre Győrnél eléri a Rábának a Kis-Dunába szolgáló torkolatát. A Rábczát nem is lehet a Rába mellékfolyójának tekinteni. Ez a folyó egyszersmind a már említett teknőalakú mélyedés mocsarai fölösleges vizének levezetésére is szolgál. Víztömege, a folyó csekély esése következtében, csak lomhán mozog a folyó torkolata felé. Szabályozását a Rábáéval kapcsolatosan teljesítették.

A Marczal. A Marczal Ómalomsok közelében lép a vármegye területére, a Rábával párhuzamosan folyik és Győr mellett a Rábába torkollik. A Rába és Marczal közé eső terület mély fekvésű és mocsaras. A Marczal legnagyobb víztömege 54 m³. Szabályozását szintén a Rábáéval kapcsolatosan teljesítették. A Sokoróaljának és a dombvidék egy részének vizei, a Bakonyfolyás s a Sósér szintén a Marczalba folynak. A Pándzsa a Rábába, a vármegye keleti részén folyó két Bakonyér pedig a Dunába folyik.

Állóvizek. A vármegye, a számos mocsarat nem tekintve, állóvizekben szegény, és csak néhány kisebb tava van. Igy a Ladaméri tó Szigetközben, mely holt Dunaágnak tekinthető, továbbá a Fehértó és a Kónyi tó, Tóközben.[1])

---

[1]) V. ö. Fehér I., Győrmegye és város egyetemes leírása. — Jaszninger J., A Rába és a Duna vízrajzi viszonyai. Földr. Közl. XI. — A Rábaszabályozó társulat zsebkönyve. Győr, 1888. — A Rábaszabályozó társulat története és műveinek leírása. Budapest, 1896.

Földtani viszonyok.

Győr vármegye ama részének, a mely a Csallóközhöz tartozik, az ú. n. Csilizköznek felső talaja tisztán alluviális ; ugyanilyen az egész Szigetköz. A Kis-Duna és a Rábcza közé eső területen, csak Győr város közelében, ettől nyugatra találunk nagyobb foltot, a mely diluviális eredetű. A Rábcza és a Rába közé eső részen, valamivel odább, nyugatra van néhány nagyobb diluviális terület ; a déli fél, továbbá a Rába és a Marczal köze tisztán alluviális. A Marczaltól kelet felé már kissé változatosabb alakulásokat találunk. A vármegye déli részén benyúló hármas dombláncz emelkedettebb részei és gerinczei plioczén-képződmények, és pedig a pannoniai (pontusi) emeletből, vagyis Congeriából, helyenként jellemző Congeria triangularis kagylóval ; így Kajáron és a Győr vármegye határához közel eső Lázi község közelében. A hegyoldalakat, sok helyen, diluviális homok- és tekintélyes vastagságú lősz-réteg borítja, pl. Ravaszdnál (lőszcsigákkal). A pannoniai emelet rétegei kövületben általában nagyon szegények, csak néhol találunk Unio (Wetzleri) és Helix kövületeket, a már említett Congeriákon kívül. Anyaguk különféle színű agyag és homok, váltakozva. A homokrétegek ittott, különösen a hol a rétegek fejei kiállanak, homokkő-padokká alakulnak. A kevés kövület is rossz megtartású állapotban van. A sokoróaljai járás déli részében és az egész pusztai járásban uralkodnak a dilúvium lerakodásai : néhol kavics, de leginkább agyag, homok és lősz. Ezek azonban az egész területen meglehetősen tarkázva vannak a pontusi rétegektől alkotott foltokkal. A Marczalba és a Dunába folyó kisebb patakok árterületén alluviális képződményeket is találunk, ezek azonban meglehetős keskeny szalagok ; csak a Duna mentén, a Győr és Gönyű közötti részen terülnek el helyenként jobban az alluviális lerakódások, ámbár a dilúvium ezen a részleten is néhol egész a Duna medréig kinyúlik. A győr-gönyűi országúttól éjszakra és délre eső hepe-hupás földrész geologiai szempontból is érdekes területe a vármegyének. Rajta homokbuczkák váltakoznak medenczealakú mélyedésekkel ; néhol e mélyedések akkorák, hogy az ember ki sem látszik belőlük. A geologusok e nagyobbrészt futóhomok alkotta vidéket diluviális eredetűnek veszik, ámbár ez most is folytonosan alakulóban van. Futóhomokon kívül találunk néhol lőszt, agyagot, helyenként pedig a futóhomok alul a húmusz, vagy televényföld bukkan elő, annak a bizonyságául, hogy a homokbuczkák nem a diluviális korban helyezkedtek így el, hanem képződésük még most is tart. Erre feltűnő példát találunk a likócsi puszta mellett, Győrtől keletre. Itt, a Duna legmagasabb vízállása fölé több méterrel emelkedő halom átmetszeténél lehetett látni, hogy a szél a 20—25 cm. vastag húmusztalajt oly homokbuczkával fújta be, a melynek a legnagyobb vastagsága 2·27 m., a hossza, a mennyiben a feltárásból megbecsülhető volt : 28 m. A 20—25 cm. húmuszréteg alatt ismét homokréteg következik, a melyben különféle bronzkori tárgyakat (edényeket, állatcsontokat és többféle eszközt) találtak. Mindezek elrendeződése bizonyította, hogy a bronzkori ember tüzelőhelye azon a húmuszrétegen volt, a mely ma 2·27 cm. mélységben van. A közelben fekvő hecsei pusztán, több helyen eszközölt ásás alkalmával, szintén előkerült a húmusztalaj a futóhomok alól. Ezek a homokbuczkák tehát a mostani korban is alakulófélben vannak.

Győr vármegye altalajáról keveset tudunk. Mély fúrásokat csak kevés helyen alkalmaztak s ezeket is csak víznyerés czéljából. Az átfúrt rétegek rendszeres összegyűjtésére és azok szakszerű megvizsgálására nem gondoltak. Győr város területén több ártézi kutat fúrtak, így legutóbb az épülő viaszos-vászongyárnál, a hol több mint 200 méter mélységig mentek le, de sem ennek, sem a többi fúrásnak az anyagát nem gyűjtötték össze. Pedig a hatóság közbelépése e tekintetben nagyon kívánatos volna. 1887-ben, a Kiskútnál létesített ártézi kút fúrása úgyszólván e sorok írójának a szeme előtt történt. A mennyire hivatalos elfoglaltsága engedte, lehető gyakran megjelent ott, gyűjtvén és vizsgálván a felhozott anyagot. Habár a kút mélysége 175 méter, a felhozott anyagból még a mikroskoppal sem volt fölfedezhető semmi kövület s így ekkor az egyes korszakok határának megállapításáról szó sem lehetett. Mindössze is kevés az, a mit az altalajról való vizsgálódásairól közölhet. Ugyancsak a Kiskútnál, már az előbb említett munkálatokat megelőző kútásás alkalmával, 17 méter mélységben, kavicsrétegben, találtak egy gránit vándorkövet, a melyen a karczolás és koptatás jól látható. Talán a fenékjéggel került ide. Az 1887-ik évben, a Győr mellett eszközölt Rábaszabályozási munkálatok alkalmával, a Rábának új medret

ástak, a mely mindenütt e folyó árterületén halad. Az új meder körülbelül 5 méter mélységre föltárta a rétegeket. A húmuszréteg alatt sárgás agyag található, lefelé homok és homokos kavicsréteg, lejebb a kavicsszemek mind nagyobbak lesznek s mogyoró-, dió- és tojásnagyságú hömpölyökké változnak. E durva kavics között, Győr közelében, 5 méter mélységben, három vándorkő bukkant elő (20—60 cm. átmérőjű). Az egyik darab gnájsz, a másik gránit, a harmadik biotit-orthoklász-plagioklász-amphibol-quarztrachit. Már e kövek nagysága, mely a kavicsréteg szemeitől óriási arányban elüt, arra a föltevésre késztet bennünket, hogy csak a jég postáján érkezhettek ide. Nagyobb jégdarabokhoz hozzánőve és tán jégárakról leszakítva, vagy a fenékjéggel tova uszva, vándoroltak a hegyes vidékről mostani helyükre. A vándorkövekkel együtt találtak mammut-fogat, csigolyákat, lapoczkákat, bordákat, mellső és hátsó végtagcsontokat, a Rinoceros tichorrhinus-nak két koponyáját, az Ursus priscus-nak koponyáját, az Equus caballus fossilis alsó állkapcsát, a Cervus elaphas agancsait és koponyacsontjait, a Bos urus koponyacsontját szarvakkal, két emberi koponyát, szarvasagancs-darabot, a mely a közepén keresztül van fúrva, kőből csiszolt vésőket, baltákat, edényeket. Mindezeket a tárgyakat, a kavicscsal és a fentemlített vándorkövekkel együtt, a víz hordta össze, meg nem határozható helyekről, valószínűleg a diluviális kornak, a jég korszaka után következett időszakában. Mindez adatokat tájékoztatólag kiegészíti a győri benedekrendi székház udvarán megkísérlett ártézi kútfúrás. Itt ugyanis 47·3 méter mélységben, körülbelül 5 cm. vastag turfa-réteget találtak, kis Planorbis marginatus csigákkal. Győr közelében, Csanak községnél, kútásás alkalmával, 14 méter mélységben, 10 cm. vastag szénréteget fedeztek föl, a melyben nem találtak ugyan kövületeket, de a melynek az előbbivel egy időben kellett képződnie. E turfás szénréteg kora a benne talált kövületből diluviálisnak vehető. Hogy ez alatt van-e még egyéb, más diluviális korbeli lerakódás, vagy azonnal idősebb emeletek következnek és hogy ezek, különösen a vármegyében kiképződött pontusi emelet rétegei, mily mélységre terjednek le, azt kövületek hiányában eddig nem sikerült megállapítani. Az eddigi adatokból tehát valószínűséggel csak arra következtethetünk, hogy a diluviális kor rétegei Győrött 47·3 m. mélységre hatolnak le. Hogy most már az a turfaréteg ebben a mélységben a diluviális kor mely időszakában képződött, arra a fölötte levő és előbb leírt kavicsrétegből következtethetünk, a mely vándorköveket tartalmaz. E szerint tehát a diluviális kor elején kellett annak lerakódnia, a mikor másutt a jégkorszak uralkodott.

Mint az eddigiekből látható, Győr vármegye legidősebb rétegei a pannoniai korszakba nyúlnak vissza, tehát ebben az időben e vármegye területe épp úgy, mint az egész Kis-Alföld, víz alatt állott.[1]) Az Alföldeknek geologiai története egyszersmind Győr vármegyéé is, mely a Kis-Magyar-Alföldnek része.

Éghajlat.

Győr vármegyének, mint általában a Kis-Alföldnek, az éghajlata kontinentális jellegű. A dunántúli dombos vidék éghajlatától lényegesen nem tér el és mind a kettőé közel áll a Nagy-Alföld éghajlatához. Jellemzője a hosszú, meleg nyár és a hideg tél, mind a kettő aránylag kevés csapadékkal.

Habár a Kis-Alföldnek és így Győr vármegyének az éghajlata általában a Nagy-Alföldéhez hasonlítható, azért az előbbi mégis kedvezőbbnek mondható, a mennyiben az esőzések kedvezőbb eloszlásánál fogva, az ellentétek annyira nem élesednek ki. Mégis e vármegyére is alkalmazható, a mit Sáringer K. a dunántúli dombos vidék több helyéről mond: »mindegyik hely ki van téve annak az eshetőségnek, hogy bármely hónapja nagyon száraz, vagy nagyon csapadékos lehet.« Nagy havazás itt is ritka. Vannak évek, mikor a Duna felszínét oly hatalmas jégpánczél borítja, hogy heteken át a teherhordó kocsik biztos közlekedő útjaként szolgál. Ellenben találkoznak esztendők, a melyekre

---

[1]) V. ö. Balbi-Czirbusz, Egyet. Földr. V. 1. — Treitz Péter, Magyar-Óvár környékének talajtérképe. Földt. Int. évkönyve, XI. k., 7. f. — Inkey Béla, Mezőhegyes és vidéke agronomgeologiai szempontból. Földt. Int. évk. XI. k., 6. f. — Inkey B., Tájékozódás az Alföld földtani képződményeiben és talajviszonyaiban. Földt. Int. évi jelentése, 1892. — Halaváts Gyula, Az Alföld Duna Tisza közötti részének földtani viszonyai, Földt. Int. évk., XI. k., 3. f. — Czirbusz Géza dr., Alföldünk állóvizei. Földr. Közl. XIX. k. — Hanusz István, A nagy magyar Alföld földrajzi jellemképekben. Kecskemét 1895. — Hanusz István, A nagy magyar Alföld fejlődése történetéből. Földr. Közl. XII.

ráillik az, a mit Hanusz I. a Nagy-Alföldről mond : »Januárban nem egyszer búvik elő a gyöpnek zöld bársonya az enyhébb talajból, midőn a hó elolvad, vagy néha karácsonyunk is akad, midőn az ibolya nyílik a szabadban.« (Hanusz I., A Nagy magy. Alföld földr. jellemképekben 109. l.) — E vármegyéről 1853. január 20-áról fel van jegyezve, hogy a vadrepcze virágzott és gyümölcsöt érlelt. Az itteni éghajlatnak egyik jellemző vonása az is, hogy a hosszantartó szép tavasz ritka, ellenben a késő tavaszi fagyos napokat egyszerre forró nyári napok váltják fel, mint Hanusz (i. m.) a Nagy-Magyar-Alföldről mondja : »a tavasz gyakorta alig egyéb, mint a télnek és nyárnak elkeseredett küzdése egymással.« Forró és száraz nyárban nem egyszer van része a vármegyének. Még a legkellemesebb és legállandóbb időszak az ősz, hacsak ezt is a néha korán bekövetkező esőzés, sőt havazás, meg nem rontja.

A vármegye éghajlatára vonatkozó feljegyzések legelőször Pannonhalmán történtek. E feljegyzések adatait dolgozta fel Sáringer J. K. az 1874—1890. terjedő időszakról, »Pannonhalma éghajlata« czímű munkájában. Ez adatokból közlünk itt néhányat Győr vármegye éghajlatának jellemzésére. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Pannonhalma, magas fekvésével, (282 m. a tenger színe felett), inkább a vármegye dombosabb vidékének éghajlatát tűnteti fel, a melytől a lapályosabb vidék, ha lényegében nem is, de azért mégis elüt.

Uralkodó két fő szélirány első sorban a nyugati, másodsorban a délnyugati. Az uralkodó nyugati és délnyugati szélirány magyarázatára szolgál, hogy a Nagy-Magyar-Alföldön, a nyár kivételével, minden évszakban alacsony légnyomású terület van, a mely felé a levegő áramlik. A szélirányok eloszlása az egész évben, százalékokban kifejezve, a következő : É. 11, Ék. 2, K. 6, Dk. 7, D. 11, Dny. 17, Ny. 23, Ény. 22. Vagyis Pannonhalmán a Ny. és Dny. szél küzdenek hónapról hónapra az elsőségért és csak egyszer — novemberben — lesz a Dny. főiránynyá. A Ny. és Ény. mellett még a Dny., D. és É. fordulnak elő gyakrabban, a többi ritkán ; tehát a nyugati irányokkal, mint főirányokkal szemben legritkábbak a velük ellentétes Ék., É. Dk. szelek. Feltűnő Pannonhalmán a szélcsend hiánya. A tengerszínére átszámított légnyomás közepe 762·4. A légnyomás közepe egész évben 736·9 ; a legnagyobb légnyomás 759·6 ; a legkisebb 713·4.

Bizonyára valamennyi éghajlati tényező között a hőmérséklet az, a mely a vármegye területén leginkább elüt. A lapályosabb helyek hőmérséklete kell hogy különbözzék a Pannonhalmán jelzett hőmérséklettől, de ez a különbség leginkább a napi ingadozásokban nyilvánul. Megfigyelésekből tapasztalták, hogy magánosan álló hegyek, a melyekhez Pannonhalma is számítható, hőmérsékleti viszonyokra nézve megegyeznek a párisi Eiffel-tornyon és másutt is végzett észlelések eredményeivel. A nappali erős sugárzás felmelegíti a talajt, ez pedig a vele érintkező levegőréteget, a mely erre felemelkedik, de a helyébe tóduló levegő csakhamar újra felmelegszik, így tehát nappal a legmelegebb réteg állandóan a föld felszínén van. Éjjel pedig a föld felszíne a gyors kisugárzás következtében hamar lehül és lehűti a fölötte levő levegőréteget is, a mely most nem száll fel, hanem a föld színén marad. Ilyenkor a legmelegebb levegőréteg nem a talajon, hanem mindig nagyobb-nagyobb magasságban található, a szerint, a mint a kihülés fokozatosan előrehaladt. Innen van, hogy Pannonhalmán, szélcsendes időben, éjjel, a domb tetején a levegőt melegebbnek találjuk, mint a domb aljában. A hőmérsékleti viszonyok helyesebb megítélése szempontjából egy-két távolabb, habár Győr vármegye határán kívül eső, de azért a Kis-Alföld lapályosabb részén fekvő hely hőmérsékleti viszonyait is közöljük. A hőmérséklet átlagos évi közepe Pannonhalmán 9·5 C°; Magyaróvárott 9.5° ; Ógyallán 8·1° ; Pozsonyban 9·9°. A hőmérséklet átlagos közepe évszakonként : Tél Pannonhalmán —0·7 ; Magyaróvárott —1·2 ; tavasz Pannonhalmán 9·2 ; Magyaróvárott 9·6 ; nyár Pannonhalmán 19·5 ; Magyaróvárott 19·7 ; ősz Pannonhalmán 9·9 ; Magyaróvárott 9·8. Különbség tél és nyár között Pannonhalmán 20·2. Magyaróvárott 20·9. Az év leghidegebb hónapjában, januárban, az átlagos hőmérséklet Pannonhalmán —1·7 ; Magyaróvárott —2·0, Pozsonyban —1·4 ; Ógyallán —2·2. A legmelegebb hónapban, júliusban, Pannonhalmán 20·6 ; Magyaróvárott 20·8 ; Pozsonyban 21·2°. A legmagasabb hőmérséklet volt Pannonhalmán +34·4 ; a legalacsonyabb —20·8.

Pannonhalma csapadékviszonyait Sáringer J. K. (Pannonhalma éghajlata 118 l.) a következőleg jellemzi: »Leggyakoribb a csapadék tavaszszal s csak ezután következik a nyár. Legritkább a csapadékos napok száma télen. A csapadékos napok maximuma májusra és júniusra esik, míg a legtöbb csapadékmennyiséget feltűntető augusztus, a csapadékos napok számát illetőleg a legkevesebbek közé tartozik. A nyári hónapokban ritkábban, de nagyobb mennyiségben esik, mint tavaszszal. Az ősz e tekintetben közel áll a nyárhoz«. Az egész évi csapadék közepes mennyisége Pannonhalmán 599 mm., a mely évszakonként következőleg oszlik meg: télen 113, tavaszszal 150, nyáron 170, őszszel 166. A csapadékos napok közepes száma egész évben 110. A legnagyobb csapadékmennyiség volt egész évben 894, legkisebb 470. A csapadékos felhő nyáron leggyakrabban nyugat felől, más évszakban leggyakrabban éjszak felől jön, keletről pedig legritkábban. Egy évre átlag 17 zivatar, 1 jégesés, 21 hóesés jut. E vármegyéről is elmondhatjuk azt, a mit általában az alföldekről, hogy esőzési viszonyai nagyon szélsőségesek. Van olyan nyár, a melyben az átlagos esőmennyiség megkétszereződik, csakhogy ez ritka. Habár a legtöbb esőmennyiség nyárra esik, azért a nyár mégis rendesen meleg és száraz.[1])

Ifj. Schilberszky Károly (Földr. Közlemények, XIX. 211. l.) a Nagy-Magyar-Alföld éghajlatát, az esőzések kedvezőtlen megoszlása, a nagy nyári meleg és a levegő szárazsága miatt, a délorosz és ázsiai puszták, steppevidékek éghajlatához hasonlítja, a Kis-Alföldről pedig a következőket mondja: »A Kis-Magyar-Alföldnek, a bécsi medenczének, a morva és cseh síkságnak a nagy Alföldéhez hasonló éghajlata van, csakhogy itt az éghajlati ellentétek kevésbbé szembeszökők; a levegő már itt nyáron nem oly száraz, a nyárközépi esőtlen aszályok is ritkábbak és rövidebb ideig tartanak«.

Flóra. Győr vármegye kryptogam-növényzete tanulmányozásra vár. A vármegye területén előforduló egy-két edényes kryptogam kivételével, a növényvilág ez óriási csoportjáról az irodalomban nem találunk adatokat. E sorok írója a vizsgálatai közben észlelt idetartozó nemeket és fajokat itt felemlíti.

A telepes kryptogamok e csoportja, habár az alaki változatosság tekintetében nem is olyan gazdag, mint a kétszíkű növények, de azért e vármegye növényvilágában nagy szerephez jut. Nedves földön, falakon, régi fatörzseken, stb. zöld színű bevonatot alkot a társaságban élő, egysejtű moszatok serege, a melyek nem annyira a fajoknak, mint az egyedeknek a számával tünnek fel. Ilyenek a Gleocapsa polydermatica, Protococcus viridis, Pleurococcus vulgaris, a Diatomaceák közül több apró Navicula és különösen a Hantzschia amphiosis; ez egysejtűekhez csatlakoznak a fonálalakú, kékeszöld Oscillaria-fajok, az olvasószerű Nostce commune, továbbá a Siphoneae-rendből a Botrydium granulatum s a Vaucheria sessilis. A moszatok a vizekben már sokkal gazdagabbak a fajokban, mint a nedves helyeken. E vármegyében, a hol különösen a nagyobb folyók mentén sok a mocsár, a fajokat tekintve, nagy számban és helyenként oly nagy tömegben fordulnak elő, hogy még a mélyebb mocsarak vize is tömve van a nép nyelvén békanyálnak ismert fonálmoszatokkal. — A Spirogyra quinina Kütz., Spyrogyra elongata és több más Spirogyra-faj, Zygnema cruciatum, Ulothrix zonata, Cladophora glomerata, egyéb más Cladophora, Conferva, Ulothrix, Oedogonium-fajok között találni a Hydrodiction utriculatum tömlőforma telepeit; az Oscillaria viridis és O. princeps kékeszöld fonalai, a Spirulina major Kütz., a Pandorina Morum sajátságos mozgásai teszik élénkké az egyhangú, mozdulatlan zöld fonalakat. A Pediastrum granulatum, Closterium moniliferum és a Desmidium-félék családjából több más Closterium és Cosmarium-faj az ide-oda úszkáló sok egysejtű és csinos rajzolatú Diatomacea egészítik ki a képet. A mélyebb mocsarak és állóvizek fenekeit a Chara különféle fajai lepik el, különösen a Chara foetida. Mint általában mindenütt, e vármegye mocsaraiban is ily társaságban találjuk az Algákat. A fonálmoszatokkal megtelt mocsarak, ha hirtelen kiszáradnak, fehér papírnemű réteg vonja be a talajt, ez az ú. n. meteorpapír; nem egyéb ez, mint a színüket elvesztett és összeszáradt fonálmoszatok halmaza.

---

[1]) V. ö. Fehér I., Győr megye és város egyetemes leírása. — Sáringer J. K. Pannonhalma éghajlata. 1896. és u. a. szerző, A Balaton környékének éghajlati viszonyai, Budapest, 1898. — Hanusz I., A Nagy Magyar Alföld, 1895. — A levegő fizikai földrajza, írta Cholnoky Jenő, Bpest, 1903. — Természettudományi Közlöny több évfolyama.

A Schizomyceták közül a mocsaras vizekben több Cladothrix-faj él, különösen a Cl. dichotoma. A Bacteriumok közül a Vibrio-, Bacillus-, Micrococcus- és Spirillum-fajok. A vízben, a moszatokon élősködnek a Chytridium-család fajai. Legnagyobb részt vízben, rothadó állati vagy növényi anyagon élnek a Saprolegnia-család tagjai. A nyálkás gombák rendjéből ismeretes a káposztatorzsán élősködő Plasmodiophora brassicae. A növényeken élősködő és ezáltal gyakrabban kárt okozó gombák közül megemlíthetők : a Phytopthora (Peronospora) infestans, mely a burgonya leveleinek megbetegedését és gumójának rothadását okozza. Érzékeny csapást mért e vármegyében is a szőlőtermő vidékekre a Peronosporaceae családjának egy másik faja, a Plasmopara viticola ; a Phylloxerával együtt ez okozza, hogy a mai szőlőmívelés olyannyira költségessé vált. Magyarul szőlőragyának nevezik. A vele rokon Cystopus-nem fajai leginkább a keresztes virágú növényeken idéznek elő betegségeket, különösen a Cystopus candidus a Capsella bursa pastoris fehér rozsdáját okozza. Az Exoascus pruni a szilvagyümölcs elfajulását, az Exoascus deformans az őszibaraczk és a cseresznyefák leveleinek elváltozását okozzák. A Peziza-nem számos faja a fák törzsein és ágain élősködik. A Peziza Fuckeliana-fajnak egy fejlődési alakja, a Botrytis cinerea sok növényt megtámad, különösen a lóherét és a hagymás növényeket, sőt még a fűnemű növények leveleit is. A velük rokon Rhytisma acerinum az Acer-fajok, a Rh. salicinum a kecskefűz levelein idéznek elő fekete, kéregszerű foltokat. Az Erysiphe-nem számos fajai a lisztharmat nevű betegséget idézik elő sok növénynek a levelein. Igy pl. a füveken és gabonaneműeken az E. graminis, más növényeken pedig egyéb Erysiphe-fajok okoznak hasonló betegséget. Legnevezetesebb e csoportból az Oidium Tuckeri, a mely a szőlő lisztharmat nevű betegségét idézi elő. — A Fumago salicina a fűz- és egyéb fákon koromharmat nevű betegséget okoz ; az Claviceps purpurea az anyarozs betegséget okozza ; a Fusicladium dendriticum az almafa levelein és az érőfélben levő almagyümölcsön idéz elő fekete rozsdafoltokat ; a F. pirinum a körtén támaszt hasonló megbetegedést. Az üszöggombák közül az Ustilago Carbo a búza, árpa, zab üszögbetegségét idézi elő, az U. Maydis a kukoriczáét, az Urocystis occulta a rozs üszkösödését, a Tilletia Caries a búzaszem üszkösödését okozza. A rozsdagombák közül a Puccinia graminis a rozs, búza, árpa, zab és sok más fűnemű növény rozsdabetegségét idézi elő. Egyik fejlődési alakja, az Aecidium Berberidis, a sóskafa levelein okoz sárgás-piros foltokat más Puccinia-fajok pedig más növényeket támadnak meg. Az Aecidium Euphorbiae az Euphorbia Ciparissias rozsdáját alkotja. Az Uromyces-nem fajai szintén sok növénynek okoznak betegséget. A Roestelia cancellata a körtének, a R. penicillata az almának a rozsdabetegségét okozza.

Nevezetesek a gombák közül az ú. n. rovarölő gombák. Az Empusa muscae őszszel a legyeket seregesen pusztítja el. A czukorrépa nagy ellenségének, a Cleonus punctiventris ormányos bogárnak az Isaria destructor nevű gomba, a cserebogár pajorjainak a Botrytis tenella nagy pusztítója. Az ehető gombák közül Pannonhalmán a következők találhatók : Boletus edulis, B. variegatus, B. scaber, Lepiota procera, Psalliota (Agaricus) campestris, Ps. arvensis, Ps. silvatica Schaeff., Marasmius oreades, M. scorodonius, Cantharellus cibarius, Russula vesca, R. virescens, Collybia esculenta, Tricholoma Pomonae, Tr. terreum, Pholiota mutabilis, Pleurotus ostreatus, Morchella esculenta, a mérgesek közül pedig : Boletus Satanas, Anamita muscaria, A. phalloides, Russula emetica.

A gombák és az algák együttéléséből származó zuzmók leginkább a vármegye erdős területein vannak képviselve. Közülök a következőket említhetjük meg : Usnea barbata, Ramalina fraxinea, Cladonia rangiferina, Cl. macilenta coccifera, Peltidea canina, Cenomice pixidata, Botrera ciliaris, Parmelia gracilis.

Mocsaras vizekben a májmohák osztályába tartozó Riccia natans L. található nedves partokon és mély utakban, továbbá a kutak kövein ott látjuk a Riccia glauca-t és a Marchantia polymorpha-t, dombos erdőkben a fák tövein a Jungermannia complanata és a Frullania Tamarisci élnek. A lombos mohák közül Pannonhalmán és a közeli Illok erdőben a következőket gyűjtötte e sorok írója : Bryum argentatum L., Bryum cuspidatum Schimp., Br. coespiticum L., Dicranum purpureum, Didimodon purpureus, Encalypta vulgaris Hedw., Fissidens taxifolius Hedw., Fumaria hygrometrica Hedw., Gymnostomum

ovatum, G. fasciculare Hedw., G. pyriforme, Hypnum abietinum, H. cupressiforme L., H. delicatulum L., H. luteo-viride, H. nitens, H. nutabulum, H. Schreberi Willd., H. splendens, H. squarrosum Schimp., H. triquetrum, H. velutinum, Laersia pulvinata Hedw., Leskea polycarpa Hedw., Leucodon sciuroides Schwägr., Mnium undulatum Hedw., Ortotrichum pumilum Sw., O. speciosum Nees., Phascum brioides, Ph. cuspidatum Schreb., subulatum, Polytrichum undulatum Hedw., Syntrichia ruralis Brid., Weissia viridula Hedw.

A vármegye területén előforduló edényes növények legnagyobb része az ú. n. phanerogamok csoportjába tartozik. Az edényes kryptogamoknak csak alig van egy-két képviselőjük, legtöbb még a zsurlók, Equisetaceák rendjéből. Négy fajt említ Ebenhöch F. alább idézett munkájában, ezeken kívül gyűjteményében még a következőket találtuk feljegyezve: E. elongatum, arvense var. β. serotinum campestre, pratense; mind a négy Koronczóról, E. arvense a győri Városrétről. A vízi harasztok közül csak a Salvinia natans, a szárazföldi harasztok közül az Aspidium aculeatum-ot említi Ebenhöch Koronczóról. E sorok írója pedig az Asplenium ruta muraria-t találta a pannonhalmi várfalon.

A Győr vármegye phanerogam növényzetével megismerkedni óhajtók már nincsenek kényszerítve oly járatlan ösvényeken haladni, mint azok, a kik a kryptogam növényzetét kutatják. Az irodalom efajta termékei közül első sorban meg kell említenünk Ebenhöch Ferencz »A megye viránya« czímű művét (lásd Fehér I. Győr megye és város egyetemes leírása, 1874.), mely, habár szerzője szerénységből azt mondja, hogy »távol áll a teljesség igényétől«, mégis a vármegye növényzetének elég hű képét adja. Kitűnik ez már a felsorolt növények nemeinek és fajainak számából is (439 nem, több mint ezer faj), ezenkívül abból, hogy a vármegye egész területét felöleli. Ebenhöchnek e szisztematikai munkáját kiegészíti még a legújabb időben megjelent két növényföldrajzi munka. Az egyik Polgár Sándor »Győr vidékének vízi és vízparti edényes növényzete« stb., a győri m. k. áll. főreáliskola értesítője 1902/3. évről; a másik Zoltán Vilmos: »Győr viránya« stb. Győr 1904. czímű munkája.

Fauna.

Győr vármegye mikroskopos állatvilága szintén vizsgálódásra vár. A véglények (Protozoa) törzséből változatos alakok népesítik be vizeinket. A Rhizopodákhoz tartozó Amoebidák családjából megtaláljuk az egysejtű, falnélküli protoplazma-tömegecskékből álló Amoeba difluens, A. verrucosa és A. proteus alakjait, a melyek lomhán csúszkálnak és körülfolyják állábaikkal a náluk is kisebb élő lényekből álló táplálékukat. Óraüveghez hasonló héjban él az Arcella vulgaris, a vele rokon Arcella aculeata pedig különféle idegen tárgyakból, pl. homokszemekből, stb. készít magának tokot. A gömbölyded alakú Gromia chitinhéjas. A napállatkák (Heliozoa) rendjéből szintén találunk képviselőket vizeinkben. A Flagellaták rendjéből sokszor találkozunk állóvizeinkben az Euglena-nem képviselőivel, különösen az orsóalakú, zöld színű, piros szemfoltos Euglena viridis-szel, a serlegszerű hüvelyben élő Dinobryon nem fajaival s a táblácskákból összetett pánczélú Peridinium-nem alakjaival. Az ázalagok (Infusoria) közül gyakran lehet látni a Vorticella-nem képviselőit, különösen a V. nebulifera-t, vízi növényekhez tapadva; gyakoriak még a Stylonchia mytilus, Euplotes Charon, Chilodon cucullus, Stentor polymorphus, Paramecium aurelia és bursaria, stb.; a békák végbelében él az Opalina ranarum. A Spongiák köréből a Spongilla fluviatilis gyakran található a víz alá merült növényrészeken, a mint azokat zöldes vagy sárgás kéreggel bevonja.

Az édesvízi polypok közül a Hydra viridis közönséges állóvizeinkben a békalencse és a zöld vízi moszatok között. A galandférgek (Cestoda) közül a Tenia solium, a mételyek közül a Distomum hepaticum ismeretes e vármegye területéről, a Turbellariák közül a Dendrocoelum és a Planaria nemek fajai a gyakrabban előfordulók. A kerekes férgek (Rotatoria) közül gyakran találjuk a Branchionus-nem fajait vizeinkben, úgyszintén közönséges alak a Rotifer vulgaris, valamint a Hidatina senta is. Ezeken kívül egyéb fajokkal is elég gyakran találkozunk. A fonálférgek (Nematelmia) közül az iszapban rendesen ott él a Rhabditis nigrovenosa és a Dorylaimus stagnalis, a Diplogaster rivalis pedig a vízben és a nedves földön is tartózkodik, a Tilenchus tritici a búzában, az Anguillula aceti az eczetben él, az Ascaris lumbricoides az emberben, egyéb Ascaris fajok különféle állatokban. A gyűrűsférgek (Annulata) csoportjából

közönségesek a pióczák, a Hirudo medicinalis, officinalis, Haemopis vorax, Aulastomum gulo, Nephelis vulgaris; ezeken kívül egyéb más fajok halakban és csigákban élősködnek, a sertelábú férgek (Chaetopoda) közül gyakori a Naias proboscidea, a Chaetogaster vermicularis, a földi giliszták (Lumbricidae) közönségesek, mint a Lumbricus terrestris, communis és variegatus.

A rákfélék (Crustacea) közül a sertelábúak (Copepoda) családjából állóvizeinkben gyakoriak a Cyclops fajok, a kagylós rákok (Ostracoda) közül pedig a Cypris fajok; a levéllábú rákok (Phyllopoda) közül a vízi bolhák (Cladocera) számos nemmel fordulnak elő, közöttük a Daphnia legismeretesebb; a kopoltyús lábúak közül pedig az Estheria, Apus és Branchipus fajok vannak elterjedve. A gyűrüs rákok (Arthrostraca) rendjéből a Gammarus pulex és G. fluviatilis közönségesek. Az egyenlő lábú rákok (Isopoda) fő vízi képviselője, a mindenütt előforduló Asellus aquaticus, a szárazföldön élő Oniscus nemből pinczékben, nedves folyosókon gyakran találjuk a pinczebogarat (Porcellio scaber), falakon közönséges az Oniscus murarius, nedves helyeken a kövek alatt gyakori az Armadillo vulgaris. A tízlábúak (Decapoda) közül ismeretes alak a folyami rák (Astacus fluviatilis).

A százlábúak (Myriapoda) közül a Lithobius forficatus és a Julus terrestris fordulnak elő gyakrabban a nedves helyeken.

A pókfélék (Arachnoidea) osztályából, az atkák (Acarina) rendjéből a Macrobiotus Hufelandii a mohok között, a háztetőkön s több más helyen él, a vízben pedig a M. macronyx, a Macrogaster folliculorum az ember hajtüszőiben, a Sarcoptes scabiei az ember rühbetegségének előidézője, a Tyroglyphus siro a sajtban. A különféle állatok élősködő atkái közül a legismeretesebb a kullancs, Ixodes ricinus, leginkább kutyákon, de egyéb állatokon és alkalomadtán még az emberen is élősködik. A vízi atkák közül élénk vörös színükkel feltűnők a Hydrachna cruenta és a Lymnocharis holosericeus. A szárazföldön növényeken él a skárlátpiros Trombidium holosericeum.

Az ugrópókok közül mindenütt található, de különösen a verőfényes kerítéseken és háztetőkön az Epiblemum scenicum; egyéb fajok és nemek e csoportból szintén találhatók, a melyek épp úgy, mint az e vármegyében előforduló pókok egész osztálya és általában az eddig felsorolt állatok osztályai, tanulmányozásra várnak. A fürgepókok (Citigrada) közül a Dolomedes, Trochosa és Licosa nemek fajaival találkozunk. Az oldaltjáró pókok közül a Xysticus cristatus és viaticus fordulnak elő gyakrabban. A tölcséralakú hálót szövők közül ismeretesek a házi pók (Tegenaria domestica) és az érdekes vízipók (Argyrometa aquatica), egyéb nemek (Segestria, Drassus, Clubiona, stb.) és fajok szintén gyakran előfordulnak. A kerek hálót szövők közül a keresztes póknak (Epeira) itt is sok faja él. A földben csőszerű lyukat ás magának és azt hálóval kibéleli az Atypus piceus (Illok erdőben). A kaszás pókok (Phalangium) több fajával szintén gyakran találkozunk, valamint az álskorpiók közé tartozó Chelifer cancroides is előfordul.

A Hemipterák közül a Pediculina család tagjai az emberen és az állatokon élősködnek. A pajzstetvek (Coccidae) családjából a Lecanium vini a szőlőn, L. piri a körtén, a L. robiniarum az ákáczfán élősködnek, a Mitilaspis pomonorum az almafa-galyakon, más növényeken egyéb nemek és fajok találhatók. A sokféle növényen élő, különféle fajú levéltetvek (Aphis) közül különösen megemlítést érdemelnek a rózsa, a szilfa, az akáczfa levéltetve, de különösen a szőlők pusztítása által oly érzékeny károkat okozó Phylloxera. A kabóczák (Homoptera) közül a Cicada orni és haematodes, a Centrotus cornutus, Aphrophora spumaria, a Deltocephalus striatus s több más faj fordulnak elő. A vízi poloskák közül a Notonecta, Nepa és Hydrometra családok képviselői ismeretesek. A félszárnyúak egyéb családjait, mint a Reduviidae, Membranacei, Capsidae, Ligaeidae, Corcidae, Pentatomidae szintén elég bőven találjuk képviselve.[1])

A kétszárnyúakból a szárnyatlanok, bábszülők, szúnyogok, Tipulidae, Tabanidae, Asilina, Muscida, Oestrida több-kevesebb nemmel és fajjal fordulnak elő (Méry E. i. m.). E rend képviselői mind nemeikre, mind fajaikra nézve

---

[1]) Néhányat közülök felemlít Méry Etel, Győrmegye állatvilága czímű munkája. — Fehér I., Győrmegye és város egyetemes leírása, 155. l.

természetesen sokkal nagyobb számban vannak elterjedve, mint a mennyit Méry E. idézett munkája elősorol. Részletesebb tanulmányozásuk a jövő feladata. Az emberre nézve elég fontosak, részint mint hasznot hajtók, részint mint kárt okozók. Főhasznuk, hogy a virágtermékenyítésen kívül, a rothadó szerves anyagokat eltakarítják; de ebben leginkább álczáik szerepelnek. Egyesek közülök az emberre valósággal veszélyesek, a ragályos betegségek és hullamérgek terjesztése és az emberre való áthurczolása által. E tekintetben elég nagy szerep jut a házi légynek is. Némely szúnyogfajokról (Anopheles) újabb időben derült ki, hogy azok a váltóláz plasmodiumának (Plasmodium malariae) terjesztői. Az említett módokon a házi állatokban is sok kárt okoznak egyes Diptera-fajok. Különben is sok fajnak az ember és az állatok vére lévén a tápláléka, e miatt kiszámíthatatlan kellemetlenséget okoznak nekik, mások pedig petéiket és álczáikat rakják az állatok testébe. A növények, különösen a gabonaneműek pusztításával a Cecidomyák és rokonaik szintén károkat okoznak. Ezeken kívül a viráglegyek (Anthomidae) számos faja pusztítja a gazdasági növényeket, a Chlorops tenuiopus pedig a gabonát.

A lepkék (Lepidoptera) rendjéből az aprólepkék (Microptera) mind a négy családjának (Pterophorida tollas lepkék, Tineida molypillék, Tortricida levélsodró pillék, Piralida tűzpillék) tagjai több nemmel és fajjal gazdagon vannak képviselve, de a vármegye területén előfordulókról idáig csak igen hézagos adataink vannak (v. ö. Méry E. i. m.). Az araszoló lepkék (Geometrida), a bagolylepkék (Noctuida), a szövőlepkék (Bombycida), az Arctidae, a Zygaenidae, a farontók (Xylotropha), a szenderek (Sphyngidae), a nappali lepkék (Papilionidae) családjai nemekben és fajokban sokkal gazdagabbak, mint a mennyit Méry E. idézett munkájában elősorol. Az ízeltlábúak e rendjének tagjai, álcza-állapotukban az ú. n. hernyók, az embereknek érzékeny károkat okoznak. Ezek közül itt csak néhányat említünk meg : Tinea pellionella a ruhamoly, T. granella a gabonamoly, Cochylis ambiguella a szőlőmoly, Carpocapsa pomonella az almamoly ; Tortrix viridiana a tölgyön, piceana a fenyőn, rosea a mogyorón, ribeana az almán, körtén, stb., Pilleriana a szőlőn ; a Zeuzera pyrina alma, körte, hárs és egyéb fákat furkál össze, a Heliothis dipsaceus a kukoriczát, babot, lent, stb. károsítja ; az Agrotis segetum a gabonát, a Plusia gamma a kukoriczát, a Mamestra oleracea, pisi, persicaria különösen a hüvelyes növényeket, a búcsus lepke (Oeenocampa processionea) és a gyapjas lepke (Oeneria dispar) különösen a tölgyerdőket pusztítják, de más lombos fákban, sőt a gyümölcsfákban is kárt okoznak, a Gastropacha neustria és quercifolia, a Cossus ligniperda a lombos fákat általában és a gyümölcsfákat pusztítják, a Smerinthus populi a nyárfát, a Sphinx pinastri a fenyőfát, a különböző Pieris-fajok a fákat, konyha- és gazdasági növényeket károsítják.

A hártyás szárnyúak (Hymenoptera) családjai : a fadarazsak (Uroceridae), levéldarazsak (Tendredinidae), gubódarazsak (Cynipidae), fémfürkészek (Chalcididae), Proctotrupidae, Braconidae, Evaniidae, a fürkészek (Ichneumonidae), hangyafélék (Formicidae), fémdarazsak (Chrysidae), a különnejű darazsak (Heterogyna), díszdarazsak (Pompilidae), kaparódarazsak (Crabronidae), a darazsak (Vespidae), a méhfélék (Apidae) mindnyáján több vagy kevesebb fajjal képviselve vannak e vármegye területén. Méry E. idézett munkájában e rendből úgyszólván csak néhányat említ meg, tehát ezek is tanulmányozásra várnak. A bogarak ez érdekes rendje régóta magára vonta már az emberek figyelmét. Közülök mindenesetre legismeretesebb s az embert a legjobban érdekli a szelíd méhe (Apis mellifica). A társaságban élő hangyák nemcsak hogy érdekesek, de a sok rothadó anyag eltakarítása által hasznosak is, másrészt azonban, különösen a fanemű anyagok megrongálása miatt károsak. A hártyás szárnyúak közül sok faj azáltal hasznos, hogy petéit ártalmas rovarok álczáiba rakja, a melyeket a kikelő Himenoptera álczák elpusztítanak. De akad közöttük sok kártékony is, különösen sok gubó és levéldarázs ; így a Neuroterus lenticularum és fumipennis a tölgyfa levelein lencseszerű képződményeket okoznak, a Cynips quercus folii gömbalakú gubókat, a C. calycis a tölgymakk csészéjén idéz elő gubósodást, a Tendredo spinarum, a Hylotoma rosarum, a Rhodites rosae a rózsán élősködnek, a Lophyrus rufus az erdei fenyőben, a Xyleborus dispar a gyümölcsfákban okoz nagy károkat, a Nematus-fajok a fűzfélékben, a Sirex gigas a fenyőfában, stb.

A fedeles szárnyúak (Coleoptera) rendjéből, a levéltetveket pusztító hasznos katóka-bogarak (Coccinellidae) több fajjal vannak képviselve. Ezekre, valamint egyéb más Coleopterákra részletesebb adatokat találunk Méry E. idézett munkájában. A levélbogarak (Chrysomelidae) nemekben és fajokban nálunk is gazdagok. Ismeretes növénypusztítók. Különösen a földi bolha-nem (Haltica) fajai fordulnak elő nagy számban, és tömeges fellépésükkel nagy pusztítást okoznak. A czinczérek (Cerambycidae) családja szintén gazdagon van képviselve. Az illatos pézsmaczinczér (Aromia moschata) elég gyakori az itteni fűzfaligetekben, továbbá a szép és érdekes Purpuricenus Budensis és Koeleri fajok is többször találhatók. A szúfélék (Bostrycidae) családjából Méry E. csak a betűző szút (Bostrychus typographus) említi, de tudomásunk szerint több faj is él itt. Az ormányos bogarak (Curculionidae) családjának sok kártékony neme és faja él a vármegyében, pl. a Calandra granaria a magtárakban, az Anthonomus fajok a gyümölcsfákban, a Rhinchites-fajok a különféle növényekben, a Rh. Bachus és auritus az alma- és körtefákban, a Cleonus punctiventris a czukorrépában, az Apion-fajok a gabonában és lóherében pusztítanak. A zsizsikfélék (Brucidae) családjából való fajok, különösen a hüvelyes növények magvait pusztítják. A hólyaghúzók (Vesicantia) családjából ismeretesek itt a kőrisbogár (Litta vesicatoria) és a nünüke (Meloë) ; mind a két nemet több faj képviseli. A pattanóbogarak (Elateridae) családjából nagy gabonapusztító az Agriotes lineatus, melynek álczája »drótféreg« néven ismeretes. A lemezcsápúak (Lamellicornia) családjából, kártételeinél fogva ismeretes a közönséges cserebogár (Melolontha vulgaris), a homokos területeken pedig a csapó cserebogár (M. fullo) szaporodik el és okoz különösen a szőlőkben nagy károkat. Egyéb idetartozó nemek és fajok nagy számmal vannak itt is, közöttük nem egy kártékony. A futóbogarak (Carabidae) családjából itt is károkat okoz a gabonafutrinka (Zabrus gibbus). Maga a család különben a vármegye területén is nemekben és fajokban elég gazdag. A Coleopterák rendjének egyéb, e vármegye területéről is ismert családjai még : Mordellidae, Pyrochroidae, Melanosomata, Xilophaga, Cleridae, Malacodermata, Eucnemidae, Buprestidae, Byrrhydae, Dermestidae, Silphidae, Histeridae, Staphilinidae, Hydrophilinidae, Gyrinidae, Ditiscidae, (v. ö. Méry E. i. m.). Ezeken kívül egyéb családok is előfordulnak nemeikkel és fajaikkal. E rend részletesebb tanulmányozása szintén kívánatos.

A reczés szárnyúak (Neuroptera) rendje mind a négy családjának (Phryganeidae, Panorpidae, Sialeidae, Megaloptera) vannak itt képviselői, ámbár Méry E. igen hiányosan sorolja fel őket, mert közülök csak néhányat említ meg.

Az Orthopterák rendjéből, a Pseudoneuroptera alrend családjai közül, a Psocidae családnak ismeretes képviselői, a Troctes divinatorius, a portetű és Tr. pulsatorius, a könyvtetű, a Perlidae családból a Perla viridis fátyolka, a kérészek (Ephemeridae) családjából az Ephemera vulgaris és a Palingenia longicauda, a szitakötők (Libellulidae) családjából több nem és faj, az Orthoptera genuina alrendből a tücsökfélék közül a házi és mezei tücsök s az őszi estéken mélabúsan pirregő őszike (Oecanthus pellucens), a lótetű (Grillotalpa vulgaris), a sáskák (Aeridae) családjának több neme és faja, a Mantidae család ismeretes képviselője a Mantis religiosa, a csótánok (Blattidae) családjából a Blatta germanica és a Periplaneta orientalis, a fülbemászók (Forficulidae) családjából a Forficula auricularis. Az egyenes szárnyúakhoz sorolható még a Tripsidae család, a melyből a Trips cerealium ismeretes gabonapusztító.

Végül megemlítendő még a sertefarkúak (Thysanura) rendje, a melyből a Podura aquatica néhol a vizeken töméntelen mennyiségben található ; a Lepisma sacharina, a lakásokban közönséges.

A puhatestűek (Mollusca) állattörzséből a fejetlenek, a kagylók közül itt eddig ismeretesek az Anodonta cygnea és anatina s az Unio több faja. Ezek különben, valamint általában a Molluskák, e vármegyében idáig még csak kevéssé voltak tanulmányozva. A fésüskopoltyúsak (Ctenobranchiata) közül Méry E. i. m. egyet említ meg csak, s ez a Paludina vivipara. A tüdősek (Pulmonata) rendjéből a szárazföldiek közül 3 Limax fajt, 8 Helix, 1 Bulinus, 2 Clausilia s 1 Pupa fajt ; a víziek közül 2 Planorbis és 5 Limneus fajt.

A halak közül a körszájúakból (Cyclostomi) a Petromyzon fluviatilis, a zománczos halakból (Ganoidei) a kecsege (Acipenser ruthensis), a viza (Acipenser huso) fordulnak itt elő, ez utóbbi nagyon ritkán. Méry E. i. m. a közön-

séges tokot (Acipenser sturio) is felemlíti, de itt valószínűleg az Acipenser Güldenstädtii-t kell értenünk, mert erről tudjuk, hogy a Dunában és mellékfolyóiban azelőtt gyakran előfordult, míg a közönséges tok a Fekete-tenger folyamvidékében nem található. A potykafélék (Cyprinidae) családjának képviselői a közönséges ponty (Cyprinus carpio), a közönséges kárász (Carassius vulgaris), a kövi kárász (C. gibelio), a közönséges czompó, vagy czigányhal (Tinca vulgaris), a márna (Barbus fiuviatilis), a Gobio fluviatilis, az ökle (Rhodeus amarus), a pirosszárnyú keszeg (Leuciscus rutilus), a jászkeszeg (Leuciscus virgo), a dévérkeszeg (Squalius leuciscus), az őn (Idus melanotus), a szélhajtó küsz (Alburnus lucidus), stb. A harcsafélék családjából a közönséges harcsa (Silurus glanis) itt egyike a leggyakoribb halfajoknak. A tőkehalfélék (Gadidae) családjából a közönséges menyhal (Lota vulgaris) fordul elő. A sügérfélék (Percidae) családjából a folyami sügér (Perca fluviatilis), az Aspro zingel és A. streber, a fogassüllő és kősüllő, a durbancsok (Gasterostei) családjából a tüskés durbancs (Gasterosteus aculeatus) találhatók.

A kétéltűek (Amphibia) osztályából, a farkasok (Caudata) rendjéből, a vizekben bőségesen él a tarajos gőte (Triton cristatus) és a pettyes gőte (Triton teniatus). A farkatlanok (Anura) rendjéből, a közönséges leveli béka (Hyla arborea), a közönséges varangyos béka (Bufo cinereus), a tüzeshasú béka (Bombinator igneus), a vízi varangyos béka (Pelobates fuscus), a kecskebéka (Rana esculenta), a gyepi béka (Rana temporaria).

A hüllőket (Reptilia) itt két rend képviseli, a gyíkok (Sauria) és a kígyók (Ophidia); ezek is nagyon hiányosan ismeretesek. A lábatlan gyík (Anguis fragilis), a fürge gyík (Lacerta agilis) és a zöld gyík (L. viridis). E két utóbbi közönséges, az első ritkább. A kígyók közül a vízi sikló (Tropidonotus natrix) közönséges; egyéb siklófajok nincsenek még tanulmányozva. Méry E. i. m. a viperát (Vipera berus) is megemlíti, habár ennek előfordulásáról e vármegye területén nincs tudomásunk.

A madarak (Aves) osztálya már sokkal jobban tanulmányozott osztálya e vármegye állatvilágának, mint az eddig felsoroltak. Méry E. idézett munkája elég hű képét adja e vármegye madárvilágának. E szerint az úszók (Natatores) rendjét négy család képviseli: a Colymbidae családból három Colymbus-faj ismeretes: a C. glacialis, arcticus és septentrionalis, továbbá öt Podiceps-faj. A sirályok (Laridae) családjából 4 Larus és 3 Sterna-faj. A Pelecanidae közül a Pelecanus onocrotalus és 2 Carbo-faj. A lúdfélék családját, beleszámítva a házi ludat és kacsát, 22 faj képviseli. Ezek között a néma hattyú (Cygnus olor), az Anas clangula, A. acuta, A. glacialis és 3 Mergus-faj. A gázlók (Grallae) rendjéből, a vízityúkok (Rallidae) családjában a Fulica, Gallinula, Crex és Rallus nemeket összesen 6 faj képviseli. A szalonkafélék (Scolopacidae) családjának itt 11 képviselője ismeretes, közöttük a Recurvirostra avocetta, Limosa melanura, Tringa pugnax, Numenius arquatus és Hymatopus rufipes. A lilefélék (Charadriidae) családját 6 faj képviseli. A gémek (Ardeidae) 14 faja fordul elő, közöttük a daru, a kócsag, a fekete gólya, a kanalas gém és az Ibis falcinellus. A túzokfélékből az Otis tarda és tetrax. A tyúkfélék (Gallinae) rendjéből a vadon élők közül a fogoly, fürj, és a fáczán találhatók; a nevezetes pusztai talpas tyúkot (Syrraptes paradoxus) e vármegyében is észlelték. A galambok (Columbae) rendjéből 6 faj részben vadon, részben szelid állapotban él. A kúszók (Scansores) rendjét 6 harkály (Picus), 2 kakuk és a Yunx torquilla képviselik. A rikácsolók (Clamatores) 6 faja közül kiemelendők a Merops apiaster, Alcedo ispida, Cypselus apus. Az éneklők (Oscines) rendjéből a fecskeféléket 3 fecskefaj, a légykapókat 2 Muscicapa faj képviseli, a gébicsféléket (Lamiidae) 4 faj; a hollóféléket (Corvidae) 8 faj, közöttük a Corvus corax és a Nucifraga caryocatactes, az Oryolidae-ket 1 faj, a seregélyeket a Sturnus vulgaris és a Pastor roseus, a rigóféléket (Turdidae) 3 faj. Az Ampelidae képviselője az Ampelis garrula, a Troglodytidae képviselője az ökörszem (Troglodytes parvulus). A Certhiidae-ké a Certhia familiaris és a Sitta europaea; a barázdabillegetőké (Motacillidae) 3 faj, a pacsirtáké (Alaudae) 3 faj. A pintyféléknek (Fringillidae) itt ismeretes 16 faja közül különösen megemlítendő a havasi sármány (Plectrophanes nivalis) s a Loxia curvirostra. A czinkék (Paridae) 8 faja közül ritka a függő czinke (Aegithalus pendulinus). A fülemilefélék (Silviidae) családja 22 fajjal. A raga-

dozók rendjéből a baglyokat 8 faj, a sólyomféléket (Falconidae) 18 faj, a keselyűféléket 1 faj, a Vultur fulvus képviselik.

Az emlősök közül a páratlan újjúak rendjét itt a ló és a szamár képviselik ; a kérődzőket a szarvas, őz, juh, kecske, szarvasmarha és bivaly, a sertésféléket a szelíd és vaddisznó. Az őrlők (Rosores) rendjét a mókus, a pele, az ürge, a házi és mezei egér, a házi és vándorpatkány, a mezei poczok (Arvicola arvalis), a hörcsög, a földi kutya (Spalax typhlus), a mezei nyúl és tengeri disznócska, ez utóbbi kettő háziállatként. Az egykor e vármegye területén is élt hódnak ma semmi nyoma. A ragadozók (Carnivora) közül a kutya és macska háziállatként, a nyest (Mustela foina), a görény, a Mustela erminea és vulgaris, a vidra és borz fordulnak elő. A farkas újabb időben nem mutatkozott, a vadmacska Pátkán fordult elő és a győri főgimnázium múzeumában van egy példány Bőnyről. A rovarevők (Insectivora) rendjéből a sün (Erinaceus europaeus), a cziczkány (Sorex araneus és fodiens) s a vakondok találhatók. A denevéreknek (Chiroptera) két faja (Vespertilio murinus és auritus) ismeretes.

GYŐR VÁRMEGYE KÖZSÉGEI.

Győr vármegye 1381·11 négyzet kilométer területet foglal el. Határai: éjszakkeletről Komárom, keletről Komárom és Veszprém, délről Veszprém, nyugatról Sopron és Moson, éjszaknyugatról és éjszakról pedig Pozsony vármegye. Lakosainak száma 97.199, Győr r. t. városáé pedig külön 28.989. A vármegyében összesen 86 község van, melyek három szolgabírói járás alá tartozó, 23 körjegyzőség alá vannak beosztva. A vármegye járásai a következők:

I. *Pusztai* járás, öt körjegyzőség alá tartozó 14 községgel és 8 nagyközséggel, ú. m. Bőnyrétalap, Gönyü, Győrszentmárton, Mezőörs, Pér, Ravaszd, Szentiván és Táp.

II. *Sokoróaljai* járás, Felpécz, Gyarmat, Kajár, Szemere és Tétszentkút nagyközségekkel és 7 körjegyzőséghez beosztott 21 kisközséggel.

III. *Tósziget-csilizközi* járás, Kóny nagyközséggel és 11 körjegyzőség alá tartozó 39 kisközséggel.

A vármegye községei betűsoros rendben a következők:

Abda. *Abda*, a Kisduna és a Rábcza közelében fekvő magyar kisközség, 148 házzal és 1319 róm. kath. vallású lakossal. Van postája és vasúti megállóhelye, de távírója Győr. Ősrégi község. 1153-ban szerepel először, a mikor II. Géza követének, Adalbertnek birtoka, melyet a szentmártoni apátságnak hagyományoz. Ez időben *Obda insula* alakban, vagyis Abda szigeteként van említve, melyet nem sokkal később Demeter ispán az apátságtól erőszakkal elfoglal. 1208-ban már falu és vámszedőhely, s benne II. Endre az apátságot újabb adományban részesíti. 1225-ben IV. Béla az abdai vámjövedelmet szabályozza. A következő két században *Obbada* és *Abada* néven a benczések, a győri székeskáptalan és Szentgyörgyi grófok birtoka. Az 1544-iki összeírásban már a győri káptalan birtoka. 1566-ban *Tahy* Ferencz, Zrinyi Miklós sógora és veje, Bottyány Boldizsár itt vették át gróf Salm komáromi parancsnoktól a szigetvári hős levágott fejét, melyet Mustafa török nagyvezir küldött Komáromba. A hős fejét innen Csáktornyára vitték. A török világban a vármegye itt 1588-ban erősséget emeltetett, melynek a törökök megfigyelése volt a czélja s a mely egyszersmind a győri várnak elővédőjéül szolgált. Sok sanyarúságot szenvedtek a község lakosai. A török több ízben feldúlta e falut, minek következtében 1609-ben a lakosokat minden közadó alól felmentették, sőt négy évvel később ismét újabb kiváltságlevelet kaptak. 1616-ban Miksa császár itt táborozott. 1627-ben falait német őrség szállotta meg, mely rosszabb volt a töröknél és még jobban sanyargatta az amúgy is teljesen elszegényedett lakosokat. 1688-ban is ismétlődnek az abdaiak panaszai a gyakori zsarolások miatt. 1704-ben II. Rákóczi Ferencz csapatai vették be a váracsot és földig rombolták le. Az árvíz is gyakran sújtotta az abdaiakat, és a község több ízben változtatta helyét. A Rábcza pinnyédi oldalára települt Abdát 1830-ban ismét elpusztította az árvíz és ekkor a lakosok a folyóktól távolabb, a győr-mosoni országút mellé, az ú. n. Pityerdombra telepedtek, de a régi falu dombon fekvő templomába jártak, míg azután 1845-ben az új falu temploma is felépült. A szabadságharcz alatt két csata volt az abdai határban. Az egyiknél I. Ferencz József is jelen volt. A szabadságharcz hőseinek bronzbabérkoszorúval díszített márványemléke a régi templom helyén,

Abda. — Szodfriedt József úrilaka Szentkereszt pusztán.

Bőnyrétalap. — Ifj. Kautz Gyula dr. úrilaka Györgyháza pusztán.

Bőnyrétalap. — Hegyeshalmi Fischer Kálmán úrilaka, Sóskútere pusztán.

Bőnyrétalap. — Özv. báró Bothmer Gusztávné úrilaka.

a mostani lourdesi kápolna előtt áll. A községhez tartozó *Pilingér* és *Rendek* puszták, melyeket a mult század elején a hédervári uradalomtól elkülönítettek és Abdához kapcsoltak, gyakran változtattak gazdát. A legutolsó évtizedben *Gött* Gyula volt Pilingér tulajdonosa, melyet 1905-ben *Bruniczky* László lengyel bárónak adott el, a ki Rendek pusztát is megvette *Sztonávszky* Károlytól. *Szent-Kereszt* pusztát, a régi »Németrét« táján, *Szodfridt* József alapította 16 évvel ezelőtt és újabban szép, kényelmes úrilakot épített az ottani fenyvesparkba, a nemes szőlőtelepe mellé. A tulajdonos itt mintaszerű gazdaságot vezet és téglagyára is van. A *Káptalan* puszta a régi Abda környékén áll fenn félszázad óta.

Asszonyfa magyar kisközség nevével már Albeus jegyzékében találkozunk, Asszonyfa. mely tudvalevőleg a XIII. század legelejéről, a tatárjárás előtti időből való. E jegyzék szerint *Ohsun* a királyné jobbágyainak faluja. 1235-ben *Asscun* alakban találjuk feljegyezve, 1357-ben már az *Azzuni* család s ennek egyik tagja, Azzuni Erzsébet szerepel. Ebben az időben lett Asszonyfalva a neve, az Azzuni családnak meg Asszonyfalvi. 1363-ban Csebravazdi *Nemes* Miklóst és Kisravazdi *Emey* Pétert és Domokost találjuk birtokosaiként említve. 1423-ban *Ispán* Pétert, az *Asszonyfalvi* Péter vejét iktatták itt be valamely birtokba és ekkor vette fel az Ispán család az Asszonyfalvi előnevet. 1451-ben *Felpéczy* Domokos zálogbirtoka, de mivel ugyaneczímen és korábbi jogon *Döbrentey* Tamás szentmártoni apátsági kormányzó tartott rá igényt, ebből hosszú per keletkezett, mely, a jelek után ítélve, Felpéczy javára dőlt el, mert az apátsági birtoklásnak további nyomai elenyésznek. A XV. század első felében az *Ostffyak* is birtokosai voltak. 1458-ban *Mérgesi* Pető Asszonyfalvi Ostffy Ferencztől bizonyos birtokrészeket perel vissza. A XVI. század második felében leányágon a Szápáryak birtoka lett, melyet e család és jogutódai a XVIII. század első feléig birtokoltak, a mikor részben átírták, részben odaajándékozták Galántai *Sidó* István családi ügyigazgatójuknak. Ennek örököse Sárosfalvi *Bittó* László lett, kivel a birtokot igénylők és a birtokban űlők elkeseredett örökösödési pert folytattak, melynek folyamán Bittó László a mult század 30-as éveiben fegyveres erővel foglalta el a birtokot, mely halála után leányaira, Verbói *Szluha* Pálnéra és Eözbeghi *Nagy* Leandernéra szállott. A birtok másik része a Szápáryak után, leányágon, a *Hollósy, Györgyi, Dobos* és *Mórocz* családokra jutott. A mult század elején több nemesi kúria állott a községben, melyek közül kitűnt a Sidó Józsefé. Mostani nagyobb birtokosai *Nagy* Lajos, *Szluha* László és *Hollósy* Iván. A török világban a lakosokat a törökök annyira zaklatták, hogy megszökni voltak kénytelenek. 1609-ben a pusztán álló behódolt falvak között szerepel. Az újabb korban is nagy katasztrófa sújtotta, mert 1862-ben az egész falu a tűz martalékává lett. A község róm. kath. temploma 1793-ban épült. A faluban 91 ház és 521 róm. kath. vallású lakos van. Van postája, távírója és vasúti állomása. E község határába olvadt *Told,* mely 1377-ben már a szentmártoni apátság birtoka volt. 1588-ban elpusztult hely és ekkor Asszonyfalvi István és Szápáry István voltak az urai.

Ásvány, dunamenti magyar kisközség, mely a *Héderváryak* ősi birtokai Ásvány. közé tartozott. Házainak száma 229 és róm. kath. vallású lakosaié 1856. A XVI. században a *Bakicsoké* lett, miután előbb *Amadé* Lénárd és *Pálffy* Péter kezén is megfordult. 1610-ben *Révay* Péter, *Balassa* Margit, *Czobor* Imre és Márton voltak az urai. 1616-ban az *Ásványi* család a maga birtokát a Héderváryaknak adta el. Ugyanakkor a Szapi *Balassa* család kapott itt új kir. adományt és ekkor vette fel az Ásványi előnevet. 1644-ben *Pázmány* Miklós van említve birtokosaként. 1561- és 1562-ben Komárom vármegyéhez tartozónak mondják az egykorú levelek. Az 1658-iki összeírás 35 egész és három félhelyes jobbágytelket talált itt. Ekkor már mezővárosi jellege van és a *Pázmány, Tarnovszky* és a *Hédervárу* családok a birtokosai. Ez időtájt Szt. András tiszteletére épült szép temploma is említve van, négyszögű tornyával. A XVII. század végén a Duna a régi Ásvány nagy részét elszakította, minek következtében báró *Viczay* Ádám 1700-ban jobbágyait a falu mostani helyére telepítette át. 1735-ben báró Viczay Jób megszerezte a Balassa örökösök birtokrészeit is, tetemesen gyarapítván ezzel a hédervári uradalmat. 1727-ben Ásványban 54 jobbágyot és 18 zsellért írtak össze. A mult század elején, a mikor 1440 lakosa volt, a gróf Viczay és a gróf *Sándor* családok voltak az urai, most pedig gróf *Khuen-Héderváry* Károly és gróf *Wenckheim* Frigyesné a nagyobb birtokosai. A már fennebb

említett templomban van egy keresztkút, melynek márványmedenczéje a XIV. századból való. Ásványnál lép a Duna a vármegyébe. A község postája Rárón, távírója Hédervárott és legközelebbi vasúti állomása Lébényszentmiklóson van.

Bácsa. *Bácsa*, magyar kisközség, a Kisduna mentén fekszik. Van 166 háza és 865, nagyobb részben róm. kath. vallású lakosa. Posta, távíró és távbeszélő helyben van, vasúti állomása Győr. A győri káptalan egyházi nemeseinek régi fészke. Külön széket alkottak, a melynek főispánja a győri nagyprépost. Volt külön szolgabírája is. A község a török becsapásoktól nagyon sokat szenvedhetett, mert 1626-ban arra kérik a bácsaiak a vármegyét, hogy adjon nékik segítséget, annál inkább, mert ők védik az egész Szigetközt a törökök becsapásai ellen. 1720-ban egyházi nemesekből országos nemesekké lettek. A mult század elején a győri káptalan volt a birtokosa. A lakosok azelőtt sokat szenvedtek az árvizektől, 1890-ben pedig a község jó része leégett. Róm. kath. temploma 1774-ben épült; határában van egy rommaradvány, mely valamikor Szent Vid tiszteletére szentelt templom volt és a XVIII. században pusztult el. A község körjegyzőségi székhely. Hozzá tartozik *Szitás* major. E község határába olvadt *Esztergető* falu, a melyet, mint a Héderváry-család puszta helységét, 1450 körül Héderváry Pál *Fusker* Miklósnak ajándékozott, a ki az Esztergetheőy nevet felvette. 1595-ben Győr védelmére a falu határában erős sánczokat emeltek. 1609-ben *Chepke* Orbánnak is volt benne része. 1630-ban Esztergetőy Imre a maga részét Vasvári *Zeghy* Mihálynak, Bajcsi *Téglás* Péternek és Szavai *Szavay* Györgynek adta el; ugyanekkor *Miskey* Pálnak is volt itt részbirtoka. 1670-ben még falu, de azután elpusztult. Ma már csak dűlőnév.

Ballony. *Ballony*, csallóközi magyar kisközség, a Dunától kb. négy kilométernyire fekszik. Körjegyzőségi székhely. Hajdan győri várbirtok, melyet 1284-ben László király a győri egyház harangozóinak adományozott. Egy 1252-iki oklevélben is villa *Bolon* a győri egyház birtoka. Később világiak is szereztek itt részeket. 1355-ben *Omode* mester eltiltja *Chituani* Dénest, hogy balonyi birtokrészét a győri őrkanonoknak eladja. 1453-ban Hunyady János még István királytól nyert, ama kiváltságokat erősíti meg, hogy dézsmát, és más adót ne fizessenek. 1544-ben és 1565-ben *Balon* néven a győri vár tartozékaként szerepel, ellenben az 1609-iki összeírás a győri őrkanonokot említi birtokosaként. Az 1727-iki összeírás szerint Ballonyon 21 jobbágyot és három zsellért találtak. Kötelességük volt Győrbe bejárni harangozni. E miatt nagy pör keletkezett, a mely azzal végződött, hogy évi 100 frttal váltották meg magukat. A mult század elején is a győri székesegyház őrkanonokja volt az ura, most pedig Szini *Sebő* Imre örököseinek van itt nagyobb birtokuk. A község határában az 1848—1849-iki szabadságharcz alatt kisebb csatározások voltak. A lakosok hitelszövetkezetet és fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. A falu kath. temploma újabb keletű, mert 1836-ig csak kis nádfedeles kápolna volt a faluban. Három dűlőneve némi figyelmet érdemel; ezek: Urtava, Földégés és Melegsár. Ide tartoznak még Urtavai lak, Sebő és Zsemlye majorok. A község házainak száma 117, lakosaié, a kik mindannyian róm. kath. vallásúak: 720. Postája Csilizradvány, távírója és vasúti állomása Nagymegyer.

Bezi. *Bezi*, magyar kisközség, körjegyzőségi székhely, a tóközi síkságon. Van 140 háza és 873, nagyobbára ág. h. ev. lakosa. Posta van a községben, a távírója és a vasúti állomása pedig Enese. Némelyek szerint ősi besenyő telep és hajdani nevei, mint *Bisseni* és *Bessi* is első megszállóitól erednek. Legrégibb uraként a *Bezy* családot ismerjük. 1481-ben, Bezy Lőrincznek magva szakadván, Mátyás király minden győrmegyei birtokát Rathibozeni *Trinka* Jánosnak, nejének Katalinnak és *Poky* Antalnak és Mihálynak adományozza. 1579-ben *Márffy* Lászlót, 1592-ben Poky Ambrus alispánt, 1618-ban *Pázmány* Ferenczet és Pétert, 1650-ben *Jagasich* Péter alispánt találjuk birtokosául említve, míg 1680-ban *Bezerédy* István pápai várkapitány és özv. *Komáromy* Jánosné, szül. *Festetich* Mária osztozkodnak rajta. 1689-ben a német katonaság feldúlta. Az 1729-iki összeírásban 23 jobbágya és 21 zsellére van felvéve. A mult század elején a *Szabó, Enesey, Zmeskál, Gyapay* és *Horváth* családok voltak a nagyobb birtokosai, később *Benyovszky* Pál, most pedig *Szabó* Kálmánnak és *Mihályi* Gyulának van itt nagyobb birtoka s az előbbinek Péterháza pusztán csinos úrilaka, melyet IV. Szabó Péter 1846-ban építtetett. A községben róm. kath. és ág. h. ev. templom van. Az előbbi 1835-ben, az utóbbi 1787-ben épült. Az ev. egyháznak

ezüstből vert, 1786-ból származó érdekes kelyhe és szép keresztelő-kancsója van. Érdekes még az oltár és a szószék is, mely a József császártól megszüntetett magyaróvári kapuczinusok templomából való. Ide tartozik a két Edvitag puszta, a Faluhely, Hugot, Nagykaros, Péterháza, Pihenő és Szarkatag puszták; Csapó, Csapótag, Kis- és Nagykaros tanyák. *Péterháza* puszta Szabó Péter alispán birtoka volt és a tagosításkor keletkezett. *Hugot*-puszta, azelőtt *Hugad*, már korábban is szerepel. A mult század elején a *Neuhold* család birtoka, azután a *Halászy* családé, 1904 óta pedig *Fricke* Emilé. Bezi határába olvadt a hajdani *Utthal*, elpusztult hely, mely már 1372-ben a *Poky* család birtokaként szerepel. 1459 körül e birtok részben a Laki *Koczoroké*, 1544-ben pedig az *Ostffyaknak* is van benne részük. Az 1609-iki összeírás is a Pokyakat és Ostffyakat említi, azután nyoma vész, vagy jobban mondva, Bezi határába olvad.

Bőnyrétalap, Bőny községből és Rétalap pusztából egyesített nagyközség, Bőnyrétalap. 303 házzal és 2373, túlnyomó számban róm. kath. vallású lakossal. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása Szentjánoson. A pannonhalmi levéltár egyik oklevele szerint, 1240-ben Bőny: *Buhun* néven már villa és a mosonyi várjobbágyok faluja. 1415 tájban Zsigmond király egyik oklevelében *Bewn* alakban szerepel, a mikor bizonyos *Bewni* Márton is említve van. A XV. századbeli oklevelek három Bőnyt különböztetnek meg, ú. m. *Alsó-*, *Felső-* és *Nemes-Bőnyt*. Ugyanekkor a *Bőnyi* család birtoka volt, melyet azonban később Enyingi *Török* Bálint foglalt el. 1609-ben, a töröknek behódolt és lakosaitól elhagyott falvak között van említve. 1635-ben Alsó-Bőnyt gróf *Esterházy* Miklós nádor *Szápáry* Andrásnak és *Valticher* Mártonnak adományozza, de már 1649-ben gróf *Pálffy* Pál nádor *Halászy* István pannonhalmi várnagynak és *Bencze* Mihálynak adja. A község nagy része azonban, a hozzátartozó *Kutasfölddel* együtt, *Szeghy* János alispáné volt, kitől *Iványos* Miklós Alsó- és Felső-Bőnyön és Kutasföldjén nagyobb területeket vásárolt. Iványos fiút és hat leányt hagyott hátra, és ezektől származik az egyesített bőnyi, alapi és örkényi közbirtokosság osztályos hét ága, ú. m. az *Iványos*, *Saáry*, *Lossonczy*, *Győry*, *Kenessey*, *Nagy* és *Roboz* családok. *Rétalapot* már III. Incze pápa említi 1216-ban, abban az oklevélben, melyben a pannonhalmi apátság birtokait felsorolja. 1233-ban *Olup* néven már faluként szerepel, 1286-ban *Zenpetur Olup*, vagyis *Szent-Péter-Alap* a neve, sőt 1449-ben *Szent-Bereczk-Alapja* néven is említve van és csak 1453-ban bukkanunk Rétalap elnevezésére. Némely történetíró szerint e nevek alatt más, az idők folyamán elpusztult helyek keresendők, melyeknek határai azonban Rétalapba olvadtak. *Szent-Bereczk-Alap* még az 1669-iki összeírásban szerepel, de ekkor már a töröknek behódolt és lakosaitól elhagyott pusztaként van említve. Említve van itt a régi oklevelekben még *Egyházas-Alap*, *Szent-Miklós-Alap*, *Alsó-*, *Felső-* és *Barócz-Alap* is, melyek azonban mind elpusztultak és helyükbe léptek a mai Rét- és Püspökalap puszták. *Szent-Péter-Alapja* faluban 1460-ban már Szent Péter tiszteletére emelt egyház is említve van, melynek falai a XVIII. század közepén, a mai temető táján még láthatók voltak. Legrégibb birtokosaként a szentmártoni apátságot ismerjük. Bőny birtokosai voltak a mult század elején: a *Saáry*, *Pázmándy*, *Kenessey*, *Győry*, *Domokos*, *Huszár*, *Lossonczy*, *Roboz*, *Laky*, *Németh* és *Frányó* családok, Rétalapé pedig a *Kenessey*, *Nagy* és *Hamar* családok, most pedig a báró *Bothmer*, *Mihályffy*, *Mayer*, Hegyeshalmi *Fischer*, *Purgly*, *Balogh*, *Hangyás*, *Faggyas*, *Srikker*, *Wolf* és *Lamberger* családok bírják. A község lakosai hitel- és fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. Van itt három templom, melyek közül a róm. kath. 1887-ben, a ref. 1785-ben és az ág. h. ev. 1791-ben épült. A református egyháznak a XIII. századból származó, nagybecsű úrvacsorai pohara van. Ide tartoznak: Balogh, Bothmer, Csiri, Fischer, Györgyháza, Hangyás, Hodály, Koldusteleki, Mayer, Örkény, Palaczky, Presznyák, Purgly, Sáry, Selyemtelek, Tóth és Wolf puszták, továbbá Nagygedustag és Páskomtag. E puszták közül az *Örkény* nevezetű ősrégi és 1222-ben már említve van *Vrken*, *Eurken*, majd *Eurkyn* alakban. Albeus a szentmártoni apátság birtokaira vonatkozó jegyzékében *Orkynak* írja. 1250-ben *Eurkyn* néven villa, azonban 1268-ban mint terra *Vrkey* van említve. 1387-ben már két Örkényt különböztetnek meg, *Ó-* és *Új-Urke* néven, mely a komáromi vár tartozéka volt. Örkény 1259-ben az *Eörkényi* családbeliek és az apátság birtoka, de ekkor *Zemekei* Pál is említve van részbirtokosként, 1286-ban pedig a *Hunt-*

Pázmán nembeli comes özvegye : Erzsébet is. 1361-ben Szent Mihály arkangyalnak szentelt temploma is szerepel. 1376-ban a *Leke, Pethe* és *Eörkényi* családbelieket vezették be azokba a részekbe, a melyeket Eörkényi Miklós és *Marczaltheői* Péter hatalmasul elfoglaltak. A XVII. században a *Takó*, majd pedig az *Iványos* család birtoka. Most *Purgly* Zsigmondnak van itt nagyobb birtoka és csinos úrilaka, melyet a *Jerfy* család, e birtok akkori tulajdonosa, a mult század ötvenes éveiben építtetett. 1864-ben került vétel útján özv. Purgly Sámuelné, szül. Öttevényi *Nagy* Terézia kezébe. Az Örkényi határba olvadt a tatárjáráskor elpusztult *Yren* vagy *Yuren* nevű helység határa is. 1257-ben *Myka* mesteré és rokonaié, a mikor itt IV. Béla, Myka mester kérelmére határjárást rendel el. Örkény az 1609-iki összeírás szerint szintén behódolt a töröknek, de lakosai a törökök zaklatásai elől megszöktek és elszéledtek. A mult század elején még 105 lakosa volt. *Selyemtelek* puszta a *Selyem* család ősi fészke és birtoka. 1626 körül szerepel a vármegyében e családnak utolsó tagja : Selyem Antal, kinek veje : *Nagy* János, a pápai gyalogőrség vajdája, örökölte a birtokot. 1636-ban *Harchás* Bálint is igényt tart e birtok egy részére. Ma *Lamberger* Gyula bírja. Alappal volt határos *Dörög*, vagyis *Druc*, melyet már egy 1153-iki adománylevél praediumként említ. Úgy látszik, hogy ez is a tatárjáráskor pusztult el. Bőny községben több úrilak van. Ilyen özvegy báró *Bothmer* Gusztávnéé, melyet *Vincze* Lajos a mult század elején építtetett. Később a *Domonkos* családé lett, kinek bérlője valami *Zsulavszky* nevű gazda, ennek neje pedig Kossuth Emilia volt, kihez *Kossuth* Lajos is gyakrabban ellátogatott. A Domonkos családtól a birtokot és a házat *Szalacsy* József vette meg, s ettől örökölte leánya, Etelka, báró Bothmer Gusztávné. *Sóskutere* pusztán Hegyeshalmi *Fischer* Kálmánnak és Elemérnek van csinos lakóházuk, melyet id. Fischer Kálmán 1885 körül építtetett. A pusztán levő gazdaságot mintegy 50 évvel ezelőtt Fischer György, a jelenlegi tulajdonosok nagyatyja alapította. A *Mayer* pusztán Mayer Nándornak van kényelmes úrilaka, melyet 1870 körül *Hencz* Tamás építtetett, s a mely vétel útján lett a mostani birtokosé.

Börcs. *Börcs*, a Rábcza partján fekvő magyar kisközség, mely 1220-ban már possessio *Peryche* alakban van említve. A XV. században villa *Berch* néven fordul elő. A Szentgyörgyi grófoknak várkastélya volt itt. Később apátsági birtok, melyet *Beercz* néven a zirczi apát 1489-ben a győri püspökkel elcserél. 1588-ban a vármegye itt a törökök szemmeltartása és a környék megvédése czéljából, a templom mellé, kerek őrtornyot emeltetett, mely után a későbbi német telepesektől a község a *Rundenthurm* nevet kapta, melyet a nép később a Rothenthurm elnevezéssel cserélt fel. 1590-ben német csapatok égették fel a községet s az 1609-iki összeírásban a töröknek behódolt és lakosaitól elhagyott községként szerepel. Az 1619-iki összeírásban *Bérch* néven van feljegyezve. 1729-ben 17 jobbágyot és 26 zsellért írtak itt össze. A győri püspökség maradt mindvégig a földesura és ma is neki van itt nagyobb birtoka. 1896-ban a falu nagyobb része leégett s gyakran volt kitéve az árvíz pusztításainak is. Mostani róm. kath. temploma 1835-ben épült. A község házainak száma 92, lakosaié, a kik túlnyomó számban róm. kath. vallásúak, 646. Postája Abdán van, távírója és vasúti állomása pedig Győrött.

Csanakfalu. *Csanakfalu*, magyar kisközség, a győr—fehringi vasútvonal mentén, a Marczal folyótól félórányi távolságban, 69 házzal és 399 róm. kath. vallású lakossal. Plébániája 1787-ben keletkezett. Vasúti állomáshely, postája Ménfőn és távírója Kismegyeren van. A győriek kedvelt kiránduló helye ; számos előkelő győri polgárnak van itt csinos nyaralója és szőlőbirtoka. Már 1216-ban, III. Incze pápa bullájában villa *Chonuk* néven falu. A szentmártoni apátság ősi birtoka. mely a török világban behódolt, és 1617-ben majdnem egészen elpusztult. Alig kezdett ismét telepedni, 1683-ban az átvonuló török hadak ismét elpusztították. Később, 1729-ben németeket telepítettek ide. A község csak a legújabb korban magyarosodott meg teljesen. 1727-ben és 1729-ben *Chonak* faluban mindössze nyolcz jobbágyot írtak itt össze. A községben *Hilbert* Károly orsz. képviselőnek gőzmalma van. 1863-ban a falu nagyobb része leégett. Határában áll a történelmi nevezetességű *Királyszéke* nevű halom, a hol a győri és komárommegyei nemességgel hajdan királyi, nádori és megyei gyűléseket tartottak, mint többek között *Konth* Miklós nádor 1351-ben, *Ilsvay* nádor 1394-ben és *Gara* nádor 1375-ben és 1386-ban.

Csanakhegy, magyar kisközség, Csanakfalu szomszédságában, körjegyzőségi székhely, 240 házzal és 1072, nagyobb részben róm. kath. vallású lakossal. Postája Ménfő, távírója Kismegyer, legközelebbi vasúti állomása Csanakfalu és Ménfő. Kezdettől fogva Csanakfalu sorsában osztozott; itt laktak az apátság szőlőmívesei. 1635-ben a győri jezsuitáknak is volt itt nagyobb szőlőbirtokuk. A mult század elején Csanakhegy községnek 900 lakosa volt. A csanaki szőlők jóízű bort teremnek. A lakosok nagy része Győrött piaczi henteskedést űz. A község határához tartozó, ú. n. Rákóczi-dűlőn álló fát a lakosok Rákóczifának nevezik és mindenféle hagyományt fűznek hozzá, melyeknek azonban történelmi alapjuk nincsen. Csanakhegy.

Csécsény első írott nyomaira 1258-ban bukkanunk, a mikor poss. *Kis-* és *Nagy-Chechum* alakban két községként van említve. A XVI. század elején a *Danch* családbeliek birtoka, melyet Danch Pál az apátságnak zálogosít el. Az apátságtól *Bornemisza* János budai várnagy váltotta ki, kinek magva szakadván, Szapolyai János 1527-ben Danch Pál leányainak, férj. *Horváth* Györgynének és *Sibrik* Ozsvátnénak adományozta; de mivel Sibrik Ozsvát Szapolyaitól elpártolt, Ferdinánd királytól eszközölt ki új adománylevelet a birtokra. A szentmártoni apátság azonban régtől fogva igényt tartott Csécsényre és 1538 és 1541 között pert is indított a család ellen. Az 1544-iki összeírásban a Sibrik családon kívül még *Sitkey* Jánosnak is 11 portája volt itt, de az 1565-iki összeírásban már egyedül csak Sibrik László szerepel. Az 1609-iki összeírásban *Chechin* alakban van említve. 1624-ben és 1635-ben a törökök a falut felgyújtották és számos lakosát rabságba hurczolták. Ezután évekig pusztán állott a község, míg végre 1689-ben Sibrik Zsigmond és *Radich* Mihály újra telepítették. A telepítés csak lassan ment, mert 1729-ben mindössze 8 jobbágyot és 14 zsellért találtak itt az összeírók. Egész a mult század közepéig a Sibrik család volt a birtokosa, és még néhány évvel ezelőtt is volt benne része, most pedig a győri ág. ev. gyülekezetnek, a győri székeskáptalannak, *Szalacsy* Lajosnak és Ferencznek és *Baross* János dr.-nak van itt nagyobb birtokuk, és mindegyiknek kényelmes úrilaka, melyek közül a Szalacsy Lajosé a régi Sibrik-féle kúria, Ferenczé pedig, Szalacsy-pusztán, újabb épület, melyet id. Szalacsy Lajos 1891-ben építtetett. Csécsényig a Rába Sopron és Győr vármegyék között természetes határt alkot és itt lép a vármegyébe. A lakosok szövetkezeti boltot tartanak fenn. A községben fennálló róm. kath. templom a XIX. század elején épült. Ide tartoznak Kis- és Nagy-Fud, Szalacsy és Zsidi puszták és Máriamajor. *Fud* praedium szintén ősi birtok és Csécsény sorsában osztozott. Azelőtt Öreg-Fud volt a neve. Dűlői közül az egyiket Helységnek nevezik, egy dombját pedig Álmosdombnak. Mind a két névnek valami jelentősége lehet. E rábamenti magyar kisközségnek 93 háza és 743 lakosa van. Postája Rábaszentmihály, legközelebbi távíróhivatala Enese. Csécsény.

Csikvánd, magyar kisközség, körjegyzőségi székhely, a Bakonyér mellett fekszik. 1270-ben possessio *Chituan* alakban *Chituandi* Egyed, Miklós, Tamás és Roland comesek birtokaként van említve. A XV. század elején a Csitvándi családnak fiágban magva szakadván, 1479-ben leányfiusítás útján Chitvándi Ferencz veje: *Kapolcsy* Benedek lett az ura, a ki a Csitvándi előnevet is felvette. Az 1565-iki összeírásban *Kaposy* Pál az ura. A község már az első török beütések alkalmával elpusztult, de újra települt. 1609-ben az akkori összeírásban a behódolt községek között van említve és ekkor már új birtokosaival találkozunk, névszerint: *Szily* Gergelylyel és Jánossal és *Kisfaludy* Balázszsal. Két évvel később a Szilyek és a Kisfaludyak mellett ismét új birtokosokat találunk; ezek: *Cziráky* Mózes, *Egerszeghy* István, *Tulok* Ferencz és Miklós, 1701-ben Kisfaludy Zsigmond, *Tallján* Sándor és *Sándor* István, míg a mult század elején a Kisfaludy családon kívül még a *Horváth,* a *Vajda,* a *Boross,* a gróf *Somogyi* és a gróf *Amade* családok voltak nagyobb birtokosai. Most *Csikvándi* Mártonnak van itt nagyobb birtoka és elég kényelmes úrilaka, melynek régebbi részét még a gróf Somogyiak építtették, de ezt a mostani tulajdonos tetemesen megnagyobbította. A község lakosai fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. A körjegyzőségi épület falába, az 1848—1849-iki események 50-ik évfordulója alkalmából emléktáblát helyeztek el, »A népszabadság 1848—1898 emlékére« felírattal, melyet 1898 május 30-án nagyobb ünnepség keretében leplezték le. A községben 155 ház és 937 lakos van, kiknek kétharmada ág. ev. Csikvánd.

vallású. Templomuk 1804-ben épült. A községben van posta, távíró és távbeszélő, legközelebbi vasúti állomása Gecsegyarmat. A községhez tartozik Cseri major is.

Csilizradvány. *Csilizradvány* 1252-ben már villa *Rodovan* és *Rodvan* alakban fordul elő az oklevelekben. Némely történetíró szerint nevét a *Rád* nemzetségtől nyerte, melynek tagjai és osztályos atyafiai még a XV. század elején is urai voltak. A XV. század első felében merülnek fel a *Dóczyak* Radványban, de az 1544-iki összeírás *Kamorjay* Tamást és *Lipchey* Gáspárt, a 11 évvel később történt újabb összeírás pedig a Lipcsey és a *Dersffy* családokat említi birtokosaiként. 1580 körül *Istvánffy* Miklós alnádor, a történetíró is részbirtokosa volt, neje, *Both* Eszter után. Ebben az időben számos közbirtokos lakta. Az 1609-iki összeírásban Istvánffy Miklós, Dersffy István, Lipcsey János, *Czobor* Imre és *Perneszy* János vannak birtokosaiként felsorolva. A mult század elején is számos nemes közbirtokosa volt, de a gróf *Illésházyak* voltak a nagyobb birtokosai. Később a gróf *Batthyány* családé lett s most a gróf *Bethlen* Aladáré. A község 1861-ben majdnem teljesen leégett és ekkor rongálódott meg a góthikus részletekben bővelkedő, érdekes régi templom is, mely most a reformátusoké. Ezt a templomot Pázmány is már a régiek között említi. A község dűlőnevei közül figyelmet érdemelnek ezek: *Bácsháza, Csobánczhát, Köves-út* és *Asztalos.* Ide tartozik *Füzes* puszta is, mely a gróf Bethlen Aladár birtoka. A község 161 házát 816 lélek lakja, a kik mindannyian magyarok és kétharmadrészük református, a többi pedig róm. kath. vallású. Van körjegyzőségi székhelye és postája, a távírója pedig Nagymegyer.

Czakóháza. *Czakóháza,* magyar kisközség a tószigeti síkságon. 43 házában 243, nagyobbára róm. kath. vallású lakosa lakja. Postája Bödögemarkota, távírója és vasúti állomása pedig Beősárkány. Minden jel arra mutat, hogy Czakóháza a *Czakó* család ősi fészke volt, mert a megyei levéltár íratai szerint a XVII. században a birtok a Czakó család leányágára szállott. 1682-ben *Gyapay* Mihály és *Gecseny* Miklós vannak említve birtokosaiként, de azután a győri káptalan lett az ura, mely még a mult század elején is birtokolta. Most nagyobb birtokosa a győri káptalan. 1890-ben teljesen leégett.

Dunaszeg. *Dunaszeg,* magyar kisközség a Kisduna mellett, ennek egyik kanyarodásánál, vagyis szögében, melytől nevét is vette. Ősi *Hédervàry*-birtok, melyen később a Hédervàryakkal a *Bakicsok* is osztozkodtak. Az 1565-iki összeírásban már *Amadé* Lénárd és *Pálffy* Péter vannak említve birtokosaiként, 1609-ben pedig *Révay* Péter, *Czobor* Imre és Márton és Hédervàry István a földesurai. 1658-ban mindössze 3 egész, 16 fél és 4 fertályhelyes jobbágytelket írtak össze, s ekkor a Hédervàryakon kívül a *Pázmány* és a *Tarnovszky* családok is birtokosai voltak. Később a gróf *Viczay*ak lettek az urai, most pedig gróf *Khuen-Hédervàry* Károlynak van itt nagyobb birtoka. 1658-ban templom nélkül szükölködött, mert régi temploma elpusztult. A mostanit 1720-ban építették. 1872-ben az egész község leégett. A községnek 143 háza és 909 lakosa van, a kik mind róm. kath. vallásúak. Postája Zámoly, távírója Hédervár és legközelebbi vasúti állomása Győr. Ide tartozik *Gyulamajor* is, mely az 1851-iki tagosításkor keletkezett és Viczay Héder grófnak jutott. A faluban nagy kiterjedésű tó van, melyben a vad szárnyasok ezrei tanyáznak, halát pedig az uradalom halászsza.

Dunaszentpál. *Dunaszentpál,* magyar kisközség, a Kisduna mosoni ága mellett, 77 házzal és 575 róm. kath. vallású lakossal. Postája Zámoly, távírója Hédervár és legközelebbi vasúti állomása Győr. A község Szent Pál tiszteletére szentelt hajdani templomától vette a nevét. Ősi *Hédervàry*-birtok, mely mindvégig a hédervári uradalom sorsában osztozott, míg végre, a legújabb korban, gróf *Wenckheim* Frigyes tulajdonába ment át. 1594-ben teljesen elpusztult, de később újra települt. Új telepesei tótok voltak és a falu felső részét ma is *tót-szernek* nevezik. Betelepítése elég soká tarthatott, mert az 1658-iki összeíráskor még csak 4 egész és 12 félhelyes jobbágytelke volt. A község régi temploma a faluval együtt 1847-ben leégett. Azóta a falu is, a templom is újra épült. A községhez tartozik Wenckheim-puszta is.

Enese. *Enese,* magyar kisközség, az alsó tóközi síkságon fekszik. Az *Enessey* család ősi fészke és névadó községe. Már 1360-ban van említve egy határjáró levélben, *Inse* alakban. 1553-ban a törökök felégették és elpusztították és ekkor pusztult el az Enesseyek levéltára is. 1613-ban az Enessey családon

kívül, több nemesi birtokos lakta, a kik között nagyobb birtokosok voltak *Szápáry* Péter, *Iványos* Miklós és a *Bezerédj* család. Ez időben Enessey Máton, János és György a *Pethő* családot az enesei határ használatától eltiltatják. Még a mult század elején is az Enesseyek voltak itt birtokosok, most pedig *Barcza* Gyulának, *Tschorl* Károlynak, *Bogner* Vilmosnak és *Korn* Jánosnak van itt nagyobb birtokuk. Mind Barcza Gyula, mind pedig Tschorl Károly háza azelőtt Enessey-féle házak voltak, melyek közül az előbbi anyai ágról, örökösödés útján, az utóbbi pedig vétel útján került a mostani tulajdonosok birtokába. A faluban gőzmalom van, mely a *Varga* László tulajdona. Az itteni római kath. kápolna 1895-ben épült. A falu 54 házát 538 lélek lakja, a kik római katholikusok és evangelikusok. Van itt postahivatal, távíró és vasúti megálló. Ide tartoznak Bognertag, Kovácstag, Vargatag tanyák és a már említett gőzmalom.

Fehértó, a tóközi síkságon, a hasonnevű tó mellett fekvő magyar kisközség, 113 házzal és 773 róm. kath. vallású lakossal. A győri káptalan ősi birtoka volt, s ma is az övé. Egyebekben a környékbeli községek sorsában osztozott. Azelőtt marha- és lótenyésztéséről volt híres. Az 1729-iki összeírás 16 jobbágyot és 22 zsellért talált itt. A községben fennálló róm. kath. templom 1742-ben épült. Postája Bezi, távírója és vasúti állomása Enese. Fehértó.

Felpécz, a Sokoró-hegység tövében fekszik. Magyar nagyközség, 349 házzal és 1680, nagyobbára ág. h. evangelikus lakossal. Posta van a faluban, legközelebbi vasúti megállóhelye: Felpécz-Hali, távírója pedig Gyömörő. Honfoglaláskori telep, némelyek szerint a *Pécz* nemzetség megszálló helye, melytől nevét is vette. 1250-ben már villa *Pech* alakban, faluként van említve. 1274-ben IV. László a Pécz nembeli Benedeknek adományozza, kinek fiágban magva szakadván, Zsigmond király e birtokot *Poky* Dezsőnek adományozza. Később a *Márffyakra* és ezek után a *Kisfaludyakra* szállott. 1609-ben Felpécz a töröknek behódolt községek között van említve és ekkor *Marczaltői* Miklós, *Saffarich* Mihály, *Sytkey* György és *Rhumby* Mihály vannak említve birtokosaiként. 1420 körül a Péczyek egyik ága a *Felpéczy* nevet vette fel s ez időtájt a *Patha* családnak is volt itt birtoka. 1530 körül a Péczyek után, leányágon, több birtokost találunk itt. 1582-ben szerepel közöttük a *Vincze* család is, mely e községtől vette előnevét. 1721-ben a felpécziek kiváltságlevelet kaptak és ettől kezdve a falu kuriális nemes helység lett. 1784-ben, II. József császár alkotmányellenes intézkedései következtében, Felpéczen lázadás tört ki, melyet azonban fegyveres erővel elfojtottak. A mult század elején sokkal tekintélyesebb község volt, mint most, mert akkor kb. 500-al több lakosa volt. Ez időben a *Tóth* és a *Bozzay* családok voltak a nagyobb birtokosai, ma pedig *Miklós* István dr.-nak van nagyobb birtoka. Felpéczen kívül hajdan még három Péczet különböztettek meg, ú. m. *Kispéczet, Balázspéczet* és *Öreg-Péczet.* Balázs-Pécz a péczi határ délnyugati részén feküdt és nevét a Pécz nembeli Balázstól vette. 1619-ben már elpusztult faluként van említve. Öreg-Pécz állítólag az ú. n. Mulatói dombon állott, s onnan kapta a nevét, hogy rajta mulatóház volt. Úgy látszik, hogy Balázs-Péczczel együtt pusztult el. 1405-ben *Péchy* András prépost birtoka volt, melyet nővérének, unokahugának és *Barócz* Miklós fiainak eladott. Kispécz teljesen Felpécznek a sorsában osztozott és ugyanazok voltak a birtokosai is. Mind e községek a török világban Felpéczczel együtt pusztultak el; Felpécz azonban 1621-ben ismét megtelepült és gyarapodott. Ide tartozik *Hali* puszta is, melyet 1550 körül a Pécz nembeli *Halyak* alapítottak. Szintén falu volt és 1619-ben már elpusztult hely. Hali-puszta a felpéczi kuriális nemesség birtoka volt, kik között a legnagyobb birtokos a XVIII. században a Semberger család volt. Ezzel a családdal házasodott össze a mult század elején a Szemerei Matkovich család s neje, Matkovich Erzsébet után Hegyeshalmi Fischer Gyula dr. örökölte; de a puszta nagyobb része most is a felpéczi közbirtokosoké. 1748-ban, az egykorú feljegyzések szerint, sáskajárás pusztította el az egész határt, 1808-ban, 1812-ben és 1834-ben pedig veszedelmes tűz pusztított a faluban. A községben két templom van. Ezek közül az ág. h. ev. templom még a reformáczió korában épült, 1776-ban megnagyobbították, 1812-ben leégett, 1813-ban újra épült, de tornya csak hét évvel később készült. A róm. kath. templomot 1752-ben építették. Az evangelikusoknak 1565-ből származó, vert ezüstkancsójuk és egy 1632-ből Felpécz.

való érdekes úrvacsorai kelyhük van. A község dűlőnevei közül némelyik, mint a Majkó, Panyi, Rádó, Sisek, Sajgó, Szenimóna, Tanárok, Törésvár és Pörösgyöpi figyelmet érdemel. Ez utóbbi neve onnan ered, hogy miatta Felpécz és Gyömörő között hosszú per folyt. Ide tartozik még a Szakonyi major és a szőlőhegy.

Gönyü. *Gönyü*, dunamenti magyar nagyközség, területén már a rómaiak korában fontos őrállomás és első királyaink alatt is tekintélyes vár volt. *Gunu*, majd *Geunu* falut kezdetben a nagygyőri és a szolgagyőri várak népei s a király udvarnokai lakták. 1222-ben villa *Gueneu* dunai halászatát II. Endre a szentmártoni apátságnak adományozza, s ezt az adományát a következő három évben még tetemesen szaporítja, 1225-ben pedig bizonyos *Zochyn* Jakabot erősít meg egy itteni birtokrészben. Ez időben *Gunew, Gynu, Gunu, Ganyu, Ganu, Gunyu* alakban írják nevét. 1244-ben IV. Béla a tatárjárás alatt érdemeket szerzett *Bolonducsi* Mihálynak adományoz itt részbirtokot és halászatot. Azután 1415-ben és 1419-ben Losonczi Bánfy Pálé, kinek rokonától, László fia Istvántól, Zsigmond király Hunyad váráért elcserélte és a gönyüi várral együtt 1433-ban *Hédervári* Lőrincznek adományozta, a mi ellen a főapátság tiltakozott, de eredmény nélkül. 1443-ban már a városok között van említve. Ez időben Héderváry Lőrincz a gönyüi várat és a várost feleségének, *Blagay* Margitnak és leányának, Katalinnak vallotta fel. Később a Rozgonyiak zálogbirtoka lett. Ezidőtájt Genyw, Gwnew, Genew, Gewnyew és Genyew alakban írják a nevét. 1450-ben Gara Miklós nádor a vármegye nemeseivel Gönyün nádori ítélőszéket tartott. 1535-ben a szentmártoni apátság I. Ferdinándtól új adománylevelet nyer. Győr ostroma alatt a város elpusztult és 1609-ben a behódolt és elhagyott helyek között van említve. Azután Enyingi *Török* Bálint foglalta el, 1623-ban Gesztes vár tartozékaként *Opaka* Györgyné zálogbirtoka. Az Enyingi Török család fiágban kihalván, 1618-ban Török Zsuzsánna révén, férjére, Bedeghy *Nyáry* Pálra szállott, ki 1662-ben *Zeghy* Katalinnak zálogosította el. 1621 táján Nyáry Pál egy részét gróf *Esterházy* nádornak adta el, a ki ismét megtelepítette, de lakossága az akkori és későbbi háborús idők következtében, nagyon gyér volt, így nevezetesen 1729-ben mindössze csak 18 jobbágyot és 15 zsellért találtak itt az összeírók. 1849-ben a Győr és Komárom közötti útvonal egyik legfontosabb állomása volt és a keresztül vonuló hadaktól sokat szenvedett. 1849 április 23-án, a császáriaknak egy 600 mázsa lőporral terhelt hajója vesztegelt itt a Dunán. A túlparton álló magyarok ezt észrevették és egy jól irányzott gránáttal levegőbe röpítették. A detonáczió és az azt követett rombolás irtózatos volt. A közelebb eső házak azonnal romhalmazokká váltak, a távolabb esők pedig erősen megrongálódtak, vagy megrepedeztek. Az egész városban egyetlen ház sem maradt teljesen ép állapotban. Gönyü földesurai az Esterházyak voltak és most is gróf Esterházy Miklós Móricznak, gróf Zichy Ernőnek és *Magyary* Andornak van itt nagyobb birtokuk. Gróf Zichyé a mai *Majkszentjános*, melyet az Esterházyaktól cserélt el a Lichtenstein család. Gönyün volt egyike a legrégibb postaállomásoknak, mely több szomszédos vármegye területére terjedt ki. A XIX. század első éveiben I. Ferencz császár az itteni nagyvendéglőben töltött egy éjtszakát és ekkor nemesítette a Rostaházy családot. A kismegyeri csata után a francziák itt táboroztak és a tisztek az Esterházy-féle kastélyban laktak. Gönyünél hagyja el a Duna Győr vármegyét. Van itt hajósegyesület és a dunagőzhajózási, továbbá a magyar folyam- és tengerhajózási társaságnak ügynöksége. Plébániája régi. Róm. kath. temploma XVIII. századbeli. 1782-től ferenczrendiek adminisztrálták. 1808-ban a plébániát újra alapították. A község határában egy római mérföldkő látható. Ide tartoznak Kisszentjános és Öregszentjános puszták s Alsótag major. *Öregszentjános* puszta hajdan népes helység volt és az ú. n. *Krémer-dűlő* helyén feküdt, a hol ősi templomának romjai az újabb korban még láthatók voltak. II. Endre alatt oppidum Atti Joannis alakban van említve. Határos volt vele Zelebeg puszta, melynek ma már nyoma sincsen. A török világban pusztult el. Ali csausz ismét benépesítette ugyan de később a törökök másodízben is teljesen elpusztították. Most gróf Esterházy Miklós Móricz birtoka, melyet már 1870 óta *Auspitz* Pál bérel, kinek itt mintaszerű gazdasága és gazdasági szeszgyára van. *Majkszentjános* puszta, mely előbb csak Szent János volt, onnan kapta melléknevét, mert a gróf Esterházy család Majk pusztáért adta cserébe herczeg *Lichtensteinnek*, de a legújabb

Csécsény. — Szalacsy Ferencz dr. úrilaka, Szalacsy-pusztán.

Csécsény. — Szalacsy Lajos úrilaka. (A régi Sibrik-féle kuria).

A hédervári várkastély homlokzati része.

A hédervári kastély műkincseiből.

Ikrény. — Gróf Merán Jánosné kastélya.

Koronczó. — Lippay Géza úrilaka Gáspárháza pusztán.

időben a Zichyek birtokába került. Mint várhoz, hozzátartozott a XV. században Táp, Mezőörs és 7 más falu a szomszéd vármegyéből; közelében feküdt valahol villa *Chuntei alias Gund,* Gyod, Gyud, vagy Gyud-Szt.-Péter, mely a XIII. században a szentmártoni apátság birtoka volt. Gönyünek 139 háza és 1625 róm. kath. vallású lakosa van. A posta, távíró és hajóállomás helyben van, vasúti állomása pedig a közeli Szentjános.

Gyarmat, a sokorói dombok alatt elterülő síkságon fekvő magyar nagyközség, 262 házzal és 1617 róm. kath. vallású lakossal. Postája helyben van, távírója Tét, vasúti állomása Gecse-Gyarmat. A győri káptalannak egyik 1268-iki oklevele már a királyi buchariusok (pohárnokok) lakóhelyeként említi, a kiknek itt külön comesük volt. A pannonhalmi levéltár egyik oklevelében még korábban, 1157-ben találjuk feljegyezve praedium *Jormot* alakban. 1267 körül Kuplin vagy *Koplyon* Annis, özv. *Babunai* Miklósné is birtokosa volt, kitől a birtokot *Pok* Lukács comes vette meg. 1271-ben *Poki* Péter eladta ezt a birtokot Poki Sándornak, a ki viszont a poki monostornak adományozta, de a poki prépost a birtokot később visszaadta a családnak. 1380 körül a *Kiczen, Keczen,* vagy *Keczer* család kezén találjuk, de Keczer Jakabnak fiágban magva szakadván, unokája, Borbála örökölte, kinek a révén férje, Monoszlói *Chupor* László tulajdonába került, a ki 1380-ban. Nagy Lajos királytól, a községre vásár- és pallosjogot nyert. 1399-ben már a *Kanizsayak* kezén van, a kik valamely más birtokért a csornai prépostságnak adják oda. A török világban sokat szenvedett. Több ízben felégették a törökök és lakosait elüldözték a faluból. Később lassanként ismét visszatelepedtek és egész a Rákóczi-féle szabadságharczig nyugalmat élveztek, de 1705 körül Heister császári vezér seregei megtámadták a községet, a lakosokat felkonczolták és a falut felgyújtották. Az e katasztrófa következtében kipusztult lakosok helyébe később németeket telepítettek ide, a kik azonban az idők folyamán megmagyarosodtak. 1782-ben, a prémontrei rend eltörlése után, a kamara vette kezelésbe, de mikor 1802-ben a rendet visszaállították, ismét visszakapta birtokait, melyeket Gyarmattal együtt a legutóbbi időkig haszonélvezett. Ezt a birtokot megvette a község és most parczellázzák. A községben katholikus templom és kápolna van. Az első 1801-ben, a másik 1787-ben épült. Az egyház 1703-ból származó vert ezüstkelyhet őriz. Ide tartoznak Csikórét puszta, Újhegy és Óhegy tanyák. Csikórét puszta a bakonybéli apátságé. Gyarmat.

Gyirmót, magyar kisközség, a Rába és a Marczal közelében fekszik. 1267-ben találkozunk első írott nyomával és ekkor *praedium Giurmoth* és *villa Giurmoth* alakban van említve. Tekintve, hogy az egyiknek *Babuna* Miklós volt az ura, a másiknak meg más birtokosa volt, kétségtelen, hogy ez időben két Gyirmót állott fenn. Legrégibb birtokosai Babuna Miklóst követőleg a nagyváradi káptalan és a *Gyirmóti* család. 1348-ban a káptalan elcseréli ezt a birtokát Kápoli *Bán* Miklós özvegyével és kiskorú fiával más birtokért. 1349-ben *Gymolth* alakban találjuk említve. 1361-ben *Fokra* Miklós comes örököseit és *Zsidov* Mihályt, 1366-ban a *Vecsey* és az Akai *Iváncz* családokat is a birtokosai között találjuk, 1594-ben a törökök elpusztították, hat évvel később ismét megtelepült, de nem soká volt nyugtuk, mert a lakosok a törökök gyakori sanyargattatásai elől végre is elmenekülni voltak kénytelenek. A nemsokára visszatelepült lakosok csak a Rákóczi-féle szabadságharczig élvezhették nyugalmukat, mert Heister császári vezér a községet megrohanta és feldúlta. Ugyanekkor pusztult el *Sebes* falu is, melynek a *Sebesi puszta* őrzi emlékét. Ennek és Gyirmótnak határából alakult a mai község, hova a Heister-féle dúlás után németeket telepítettek, a kik azonban idővel megmagyarosodtak. Sebes falu már 1372-ben részben a *Pokiak* birtoka, azonban a káptalan birtoklására nézve csak 1448-tól kezdődőleg találunk adatokat, a mikor egy része a *Meggyesieké* volt. Most a győri káptalannak és *Csukássy* Károly dr.-nak van itt nagyobb birtokuk. A sebesi pusztán kívül még a Csukássy puszta és az Iván-major is ide tartozik. A mult század elején a községben serfőzőház is volt. A falu kath. temploma 1769-ben épült. Gyirmótnak 711 háza és 2515 róm. kath. vallású lakosa van. Postája és vasúti állomása Ménfő, távírója pedig Győr. Gyirmót.

Gyömörő, magyar falu, a sorokóaljai síkságon fekszik. A község házainak száma 182, lakosaié, kiknek nagyobb része róm. kath. vallású, 1143. Van itt posta, távíró és vasúti állomás, azonkívül körjegyzőségi székhely. Ősidők óta megült hely. Első birtokosául 1377-ben *Gemevrei,* vagyis *Gyömörei* Györgyöt Gyömörő.

ismerjük, de később a *Marczaltőiek* lettek az urai. 1536-ban I. Ferdinánd Gyömörőt is Enyingi *Török* Bálintnak adományozta ; utóda, István, fiörökös nélkül halván el, Gyömörő leányára, Zsuzsára, férjezett Bedegi *Nyáry* Pálnéra szállott, a ki a birtokot később a *Csáky* családnak adta el, melytől azután az *Esterházyak* kezére került. 1594-ben a törökök az egész községet elpusztították. 1565-ben Török Ferencz, 1609-ben pedig Enyingi Török István, *Darabos* István, *Matthisi* György, *Vechey* Sándor, *Tekeney* Ambrus, *Chaby* Mihály, *Barchó* Gáspár, *Sokoray* János és *György* Vincze a földesurai. Ez időben a behódolt községek közé van felvéve. Az 1619-iki összeírásban *Gyemeöreö alias Warfalva* alakban a Nyáry család birtokaként van említve, azonban 1615-ben *Déghy* István a *Hatos* Bálintné, szül. *Chernel* Anna részét bírja zálogban. 1629-ben nagyobb része a *Dobos* Györgyé. 1635-ben a győri jezsuiták zálogba veszik Csáky Lászlótól a Török-féle várfalvai részt, de ezt 1702-ben az *Esterházyak* kiváltják. 1641-ben a *Csaby* és az *Acsády* családokat is a birtokosok között találjuk. Gróf *Sigray* Jakab, a Martinovich-féle összeesküvés egyik részese, szintén birtokos volt Gyömörőn és abban a házban lakott és ott is fogták el, a mely 1874-ben *Lengyel* Sándoré volt. A mult század elején is több birtokosa volt, de gróf Esterházy Miklósnak volt itt a legnagyobb fekvősége, most pedig az Esterházyakon kívül *Szalay* Gyulának és Lajosnak és *Pátkay* Józsefnek van nagyobb birtoka. Az Esterházy-féle birtokon gazdasági szeszgyár is van, de van itt azonkívül még magántulajdonban egy eczet- és pálinkagyár is. Az 1629-iki megyei gyűlés jegyzőkönyvéből kitűnik, hogy abban az időben két Gyömörőt különböztettek meg, ú. m. *Gyömörő-Várfalvát* és *Gyömörő-Nemesszert*. Az egyik Gyömörő a Török-féle pápai várbirtok volt, a másik pedig a nemesek birtoka. Később a két község összeépült és egyesült. A falu 1839-ben teljesen leégett. Az itt fennálló mostani róm. kath. templom 1775-ben épült. Ide tartoznak Csigi, Ilonka, Rigó és Szalay puszták. *Csigi* puszta *Chigi* alakban a Chigi család régi birtoka volt.

Győrszentiván. *Győrszentiván*, a Duna közelében fekvő magyar nagyközség, 344 házzal és 3393, nagyobbára róm. kath. vallású lakossal. Van postája, távírója és vasúti állomása. Hajdan *Urukang, Urigan*, vagy *Urugang* volt a neve. 1216-ban *Urunkang villa* és 1221-ben *possessio Urugang* néven említik az egykorú oklevelekben. Később már *Urugang aliter Zent Iwan* alakban szerepel. 1254-ben *Opour* Sándor fiai Urukang felét a szentmártoni apátságnak adták el. Úgy látszik, hogy e falu még a tatárjárás alatt pusztult el. 1594-ben a török tábor nagy része, Győr ostroma alatt, a szentiváni határban táborozott. A *likócsoknak*, vagyis lyukaknak nevezett s itt látható gödröket és halmokat is, e tábor maradványainak tartják. 1609-ben a behódolt községek közé tartozik, melyet lakosai elhagytak, mert a törökök zaklatásait tovább tűrni nem tudták. 1699-ben már egyszerűen Szentiván néven szerepel. Ekkor telepített ide a szentmártoni apátság horvátokat, a kik az idők folyamán teljesen megmagyarosodtak. Mindvégig a főapátság maradt az ura s a kismegyeri és hecsei uradalom most is ezé, míg *Guoth* István és neje Likócs pusztát birtokolják. A községbeli róm. kath. templom 1722-ben épült. Van itt apáczazárda is, mely Vaszary Kolos pannonhalmi főapát és Molnár V. Bertalan ny. katonai plébános áldozatkészségéből, 1889-ben épült. A lakosok katholikus olvasókört, kath. ifjúsági egyesületet és hitelszövetkezetet tartanak fenn. Ide tartoznak Hecse, Kismegyer, Likócs és Sashegy puszták, Gurdonyi szőlőtelep, Haraszti, Ivánháza, Károlyháza, Kolostelek, Kölestó, Leszlényi, Medgyes, Molnárrév, Öregszőlő, Szarkavár, Szentmihályi, Ujmajor és erdei tanyák. *Hecse* puszta, *Hegce, Heche* alakban, már 1127-ben szerepel, a mikor III. István király jobbágya, Konrád, ezt a praediumot a főapátságnak adományozza. Ma is apátsági birtok. *Kismegyer* a XIII. században *Merena* néven van említve, de ez ferdítésnek látszik, mert nevét a *Megyer* nembeliektől, legősibb birtokosaitól vette. 1220-ban egy része még *Meger* Györgyé. IV. Béla az itteni királyi vinczelléreket a turóczi prépostnak adományozza. Ez időtájt már faluként említik az okiratok. A pusztának déli nagy útja mellett eső része, 1037-ben és 1086-ban *Felkert* néven van említve. Hogy elnevezése mily gyakran változott, bizonyítja az a XVIII. század elejéről fennmaradt feljegyzés, mely szerint *Hencse, Incheö, Lencse-szél*, sőt *Hugyóhegy* néven is szerepelt. 1347-ben hosszabb ideig magát Megyert nevezik Félkertnek, míg 1404-ben egyszerűen *Megye* néven találjuk

feljegyezve. A XVI. században már ismét Megyer a neve. Győr ostroma alatt pusztult el. 1536-ban I. Ferdinánd újabb adományt ad itt a szentmártoni apátságnak. A XVII. század elején, a mostani majorság melletti kis dombon erőd épült, melyet a nép, lapos alakja következtében, *Tarisznyavárnak* nevezett el, és 1638-ban Kismegyer maga is Tarisznyavár néven szerepel. Később a váracs helyére kápolna épült. 1809-ben János főherczeg e kápolnából vezette a győri ütközetet. Az a magtár, melyben a francziák feltartóztatásában hősi halált lelt stájer honvédek elvérzettek, még ma is fennáll. E pusztán a pannonhalmi főapátságnak mezőgazdasági szeszgyára van. *Likócs* puszta ma *Szent Vid* régi praedium helyén fekszik. 1222-ben *Szent Gud* néven II. Endre egyik oklevelében szerepel. *Lipcsey* János volt az ura, a ki *Vajda* Kristófnak és *Torkos* Jánosnak adta zálogba. Ezután sűrűn váltakoztak birtokosai, míg részei a szomszédos határokba olvadtak. 1593-ban már elpusztult, de ekkor még fennállott Szent Vid tiszteletére épült temploma. *Sashegy* puszta szintén régi főapátsági birtok. Hajdan *Sashalom* volt a neve. Az idetartozó *Andrásvár* nevű dűlőn, kis dombon hajdan egy váracs állott, mely Győr elővédművéül szolgált. Nyolczszegletes körsánczczal volt körülvéve és romjai a mult század közepén még láthatók voltak.

Győrszentmárton, a pannonhalmi hegy alatt fekvő, magyar nagyközség. Ősidők óta megült hely, mely némely történetíró szerint *Civitas Pannonia* nevű római város helyén épült. Szent László egyik oklevele praediumnak mondja. Története szorosan összefügg a pannonhalmi monostoréval, melyről más helyen bővebben van szó. XIII. századbeli neve *Olsuk* vagyis *Alsok* volt és a szentmártoni egyház népei lakták. Albeus mester, IV. Béla pristaldusa, kit a király Szentmárton monostor birtokainak összeírásával megbízott, 1240 körül készült összeírásában említi e falut a fenti néven. A következő század közepe táján Olsuk *Zentmarton* és *Olsousukoro*, vagyis *Alsó-Sokoró* neveken szerepel. 1241-ben a tatárok pusztították. A monostort is el akarták foglalni, de az ebben az időben annyira meg volt erősítve, hogy e tervük, hosszas ostrom után sem sikerült. A tatárjárás lezajlása után a falu ismét benépesült és különféle szabadalmakat kapott. 1334-ben Róbert Károly a pannonhalmi apátot megerősíti az alsoki vásárjogban. Az apátságon kívül, első királyaink alatt más birtokosai is voltak. Igy 1403-ban az *Eörsyek*, kiknek birtokából Zsigmond király *Hédervány* Miklósnak három szőlőt adományozott. 1582-ben már a mai nevén szerepel. A XVII. század elején a törökök elpusztították, de 1689-ben *Rummer* Márton főapát újra telepítette. 1609-ben városi kiváltságai voltak A község fölött emelkedik a pannonhalmi főapátság hatalmas épülettömege, melynek régi várfalait a millennium alkalmából restaurálták. Az impozáns épületnégyszög elején emelkedik a magasba a főapátsági templom hatalmas, négyszögű tornya, aranyos kupolájával. Az épületcsoport az egész vidék fölött uralkodik és tiszta időben 25—30 kilométernyi távolból is látható. Ezekről az épületekről más helyen bővebben írunk. A község szolgabírói székhely, járásbírósággal, csendőrséggel, pénzügyőri szakaszszal. A lakosok katholikus kört tartanak fenn. Van itt posta, távíró és vasúti állomás, téglaégető körkemencze és gőzmalom. Pannonhalmán áll az ezredéves ünnepélyek alkalmából emelt millennáris emlék és a főapátságtól emelt Astrik-szobor. A községben már 1338-ban volt templom. 1734-ben újra épült és 1880-ban megnagyobbították. Van még egy másik kath. templom, melyet 1704-ben emeltek. Házainak száma 581, nagyobbára róm. kath. vallású lakosaié 3073. Ide tartoznak Imre major, Jánosháza erdőőrlak, Kis-Écs és Szentlőrincz tanyák, Wágnerkert és téglagyár telepek. *Kis-Écs* hajdan népes hely volt, mely a XIII. században már említve van. Ez időben több birtokosa volt, közöttük a *Ravazdiak* is. Később apátsági birtok lett. A török világban pusztult el. *Szent-Lőrincz* tanya hajdan szintén népes falu volt. A tatárjárás előtt *Perecse* néven szerepelt, *Priza, Precha, Preche* és *Periche* alakban. A XIV. században már a mai neve van említve, Szent Lőrincznek szentelt temploma után. A XII. század közepén Adalbert, Géza király követe végrendelkezik birtoka fölött arra az esetre, ha a követségből vissza nem térne. Úgy látszik azonban, visszatért, mert az apátság csak később és adomány útján jutott birtokába. Egy 1591-iki vármegyei jegyzőkönyv ez időben már pusztaként említi. Szent-Lőrincz határába olvadt az 1250-ben említett *Ságh* praedium. 1518-ban *Sugó-*

Győrszent-márton.

Ságh, alias Uj-Ságh alakban van említve. A Szentmárton határában fekvő *Illok* erdő tartja fenn a hajdani *Vylok* praedium nevét, a hol templom is állott. *Huilok,* vagyis *Ujlak* alakban III. Incze pápa 1216-iki bullája is említi, a mikor az apátsági udvarnokok faluja volt. Úgy látszik, 1609-ben pusztult el teljesen, mert akkor a töröknek behódolt puszta helyek között van említve. Ugyancsak a szentmártoni határba olvadt *Lelka* praedium is, mely szintén az apátság ősi birtokai közé tartozott.

Hédervár. *Hédervár,* magyar kisközség, a Nagyduna és a Kisduna között fekszik. Házainak száma 123 és római kath. vallású lakosaié 937. Van itt posta- és távíró-állomás, a legközelebbi vasúti állomása pedig Kimle. A község alapítói a Gejza vezér alatt bejött *Volfger* és *Hedrich* lovagok, az utóbbi a *Héderváryak* őse, ki Gejzától az egész Szigetközt kapta adományban, és itt, a mai kastély helyén, erős várat építtetett. 1348-ban Héderváry Miklós udvari vitéz és testvére István árvái, I. Lajostól pallosjogot nyernek. Héderváry Ozsvát fia: II. Ferencz, 1521-ben nándorfehérvári kapitány, e vár hűtlen elhagyása következtében, minden jószágától megfosztatván, II. Lajos azokat Laki *Bakics* Pálnak adományozta. Héderváry III. Istvánt, Ferencz öcscsét, ki győrmegyei alispán és Szapolyay-párti volt, I. Ferdinánd fosztotta meg birtokaitól, melyeket Bakics Pálnak, nejének és testvéreinek adományozott. E birtokhoz tartoztak ekkor a hédervári »kőház«, Hédervár, Zelke, Ásván, Oltován, Nagy- és Kis-Medve, Uyfalu, Zap, Zámol, Ladamér, Duna-Zegh, Zigeth, Eythewen, Győr város egy része, Darnó, Zeeli, Remete, Kis-Bodak, Gyulviz stb. Mikor Héderváry István Ferdinándhoz visszapártolt, birtokait is visszakapta, sőt II. Ferencz utódai is, de Bakics Pál és később testvére, Péter ellenszegültek e jószágok birtokba vételének. Utóbb e birtok Bakics Margit, férjezett *Balassa* Menyhértnére és Bakics Angelika, férjezett *Révaynéra,* majd *Czobor* Imre nejére szállott. Az 1658-ból való hédervári urbarium a következőleg írja le Hédervárát, Héderváry István idejében. »Heder, Vára. Ezen Várat külső árok folyása Győrvármegyéhez hasittya Posony Vármegyétől. Ezen Vár, Tó álló árokkal, Palánk kerölettel, és azon belöl környös köröl erős vastag kő falokkal meg van erősėttetve. Ben való várban, három rendben beczületes Palotákkal, Ury házokkal, külömbfele pincszékel rendesen fel éppétetve, kedves kutt vizzel találtatik. Vagyon vár szükségére való külömbféle Eözköz is Tárházban. Ahoz egy vas, más Réz Taraczk. Kétt lüvő Réz Mozár. Tizenhat Szakállossal együtt. Mind ezekrül jövendőben Inventarium többet mondhat. Ezen Hedervåry várot in Anno 1643 Héderváry István az kis kapu fölött való épületekkel meguitotta«. 1660 körül Héderváry V. János, zirczi apát és skopiai püspök kezdte visszaszerezni az ősi birtokokat, a mit testvére, VI. István, Győr vármegye alispánja befejezett. Ennek három gyermeke közül kettő kiskorúan halt el, leánya, Kata pedig Lósi *Viczay* János neje lett s így került az uradalom a Belud nembeli Viczayak tulajdonába. Az idők folyamán azonban több kuriális nemesnek is volt itt kisebb-nagyobb birtoka. 1609-ben a *Szávay, Szabó* és az *Alapy* családok is ezek közé tartoztak, a mikor a Héderváry-uradalom Héderváry István, *Czobor* Imre s Márton és *Révay* Péter között oszlott meg. 1658-ban városi szabadalmakkal van felruházva és az ez évben történt összeírás 2 másfél, 8 egész, 2 fél, 3 fertályhelyes jobbágytelket, 8 zsellérhelyet és 3, a várhoz való házhelyet talált itt. 1660 körül *Mikos* Péternek, *Dely* Ferencznek, *Káldy* Györgyné, szül. Nebojszai *Szép* Annának és *Jakusich* Imrének is volt itt birtokuk, melyeket azonban a Héderváryak és a Viczayak összevásároltak. 1697-ben Dely Judit részét vásárolta meg báró Viczay Ádám. Az 1706-iki hédervári urbariumban a következő jegyzet olvasható: »Alapi Ferencz, ennek háza hele vagyon az Régi Hederváry urak vára helén, melljet, midőn legh először az idegén Rároj urak be szármoztak, ugy mint Bakics Péter és Bakics Pál, hatalmassul tőbül el hányották, edgyütt az Szigetj Hedervárj Urak kastélliával, kövébül a Rároj Kastél Tornyát csjnaltották.« 1873 decz. 23-án halt meg gróf Héderváry-Viczay Héder, v. b. t. t., kinek örököse unokaöcscse, gróf *Khuen-Héderváry* Károly lett. Hédervárott régente rév és vám is volt. 1723-ban a városban alapítványi kórház állott fenn. 1794-ben négy országos vásár tartására nyert szabadalmat, a már akkor fennállott vámjogon kívül. A hédervári vár helyén áll most gróf Khuen-Héderváry Károly nagyszabású kastélya, mely sok részében még a hajdani várkastély érdekes nyomait mutatja, és az ősi vár

alapjait rejti. Különösen földszinti helyiségei viselik magukon a régiség érdekes jellegét. A nagy épületnégyszög kétemeletes, régi tornyai közül, melyek várkastélyszerű jelleget kölcsönöznek az épületnek, ma már csak három áll fenn. Emeleti helyiségei lakályosak, tágasak és bennük a grófi család számos műkincset, érdekes régiséget, régi festményeket, stb. őriz. Különösen nagybecsű a családi levéltár, mely a Héderváryak levéltárán kívül még a Viczay, Grassalkovich és Draskovich családok levéltárait egyesíti magában. Könyvtára régi, érdekes művekben és ritka becsű kéziratokban gazdag. Mikor a kastély az újabb korban leégett, számos nagybecsű munka pusztult el és rongálódott meg ; de azért a könyvtár még így is tekintélyes. Több mint 15.000 kötetet tartalmaz, melyek között számos incunabulum van, továbbá csillagászati munkák, naptárak, 1630-tól kezdődőleg, egy orvosi könyv kéziratban, melyet 1637-ben kezdtek meg és 1639-ben fejeztek be. Képviselve van továbbá a földrajz, útleírások, természetrajz, gazdászat, kereskedelem, geometria, theologia, építészet, bölcsészet, fizika, politika, éremtan, archaeologia, hadtörténelem, stb., stb., magyar, német, franczia, olasz, angol, latin és görög nyelven. Nagybecsű a rézmetszetgyűjtemény, a karrikatura-rajzgyűjtemény, egyéb metszetek, kőnyomat, stb. A könyvtár most van rendezés, a levéltár pedig feldolgozás alatt. A hagyomány szerint a hédervári vár három tornya hajdan három vármegye területén feküdt és ehhez mindenféle mende-mondát fűznek. A három vármegye összetalálkozását e kastély területén azonban semmiféle okírat nem igazolja ; csak annyi bizonyos, hogy Győr és Pozsony vármegye határai valaha itt találkoztak, de hogy a szintén szomszédos Moson vármegye határa idáig sohasem nyúlt, azt okíratilag lehet igazolni. A kastélyhoz tartozó parkban áll a híres Kont-fa, melyhez az a hagyomány fűződik, hogy a tatárjárás idejében Moson vármegye e fa alatt tartotta meg egyik közgyűlését. Később azt tartották e fáról, hogy valahányszor egy Viczay meghalt, mindannyiszor egyik ága pusztult el. A fa ma már erős földtöltéssel van megtámasztva, hogy ki ne dőljön. Körülötte sok római régiség, ú. m. sírkövek, szobortöredékek, stb. láthatók, melyeket a környéken találtak. A községben róm. kath. templom és kápolna van. Az előbbi kb. 300 évvel ezelőtt épült, de a gyakori átalakítások elrontották, a kápolna azonban eredetileg román-góth építmény és a Héderváryak családi sírboltjául szolgál. Van benne több érdekes régi sírkő és két szív-veder, melyek két Viczaynak a szívét rejtik magukban. A községi lakosok kaszinót és polgári kört tartanak fenn. A faluhoz tartoznak Parázsszeg és Károly majorok.

Ikrény, a Rába és a Rábcza között fekszik. Az *Ikrényi* család ősi fészkének látszik, mely már a XIII. században szerepelt, 1324-ben I. Károly király *Miklós bánt* iktattatja itteni birtokába. 1373-ban már a *Kanizsay* család az ura. A családfőnek fiágban magva szakadván, Kanizsay Orsolyáé lett, a kit *Nádasdy* Tamás vett nőül. Ezen az úton jutott a Nádasdyak birtokába. Nádasdy Ferencz kivégeztetése után a királyi kamara vette kezelésbe. 1614-ben Győr városa és *Vizkelethy* János is birtokosaiként vannak említve. 1770-ben a *Körmendy*, *Stverteczky*, *Klempa*, *Bolényi*, *Eördögh*, *Hajós*, *Brunovszky* és *Kaskovich* családok a birtokosai, 1777-ben pedig nagyobb része *Lamberg* Volrádé, kinek utóda, Lamberg Fülöp, az egész birtokot magához váltotta. A mult század elején szintén a gróf Lamberg család volt az ura, most pedig gróf *Meran* Jánosné, szül. Lamberg Ladislája birtoka. A mostani tulajdonosnak itt nagyobb kastélya van, melyről azt állítják, hogy hajdan kolostor volt. Erről azonban írott bizonyság nincsen. Gróf Lamberg itt 1800 elején angol félvér méntelepet alapított, mely máig is fennáll. A község határában, a Rákóczi-féle felkelés alatt és 1848-ban is, kisebb csatározások voltak. A faluban urasági kápolna van. Házainak száma 54, róm. kath. vallású lakosaié pedig 582. Vasúti megállóhely a falu alatt van, postája és távírója Győr. Ide tartoznak Lesvár és Ószhely puszták. Ikrény

Kajár, a sokoróaljai völgyben fekvő magyar nagyközség, 313 házzal és 1632, nagyobbára róm. kath. vallású lakossal. Posta van a községben, vasúti és távíró-állomása pedig Gyömörő. Egyike a vármegye legrégibb községeinek, melyet már Szent István király a szentmártoni apátságot alapító levelében *Quiar* alakban említ és az apátság bakonybéli javadalmaihoz csatol. Később *Sokoró-Kajár* lett a neve. A nagyobb és fontosabb közlekedési vonalaktól távol esvén, csupán a török uralom alatt volt zaklatásoknak kitéve és a fehérvári Kajár.

szandzsákhoz tartozott. 1622-ben Halil aga után Izmail örökölte Kajárt. Míg Szent László egyik 1086-ból való oklevelében *Socorou-Quaar* alakban van feljegyezve és már faluként szerepel, addig 1380-ban *Beel-Kayar* néven is találkozunk vele. Mindvégig a bakonybéli apátság volt az ura és most is ennek van itt nagyobb birtoka. A mult század 70-es éveiben három ízben, a 90-es években pedig egy ízben nagy részét tűzvész hamvasztotta el. Az Isteni Megváltóról nevezett nővéreknek itt rendházuk van, melyben kisdedóvót és leányiskolát tartanak fenn. A rendházat és az iskolát 1896-ban *Sárkány* Miklós apát alapította. A faluban fennálló róm. kath. templomot 1798-ban emelték. Ide tartoznak Apát, Miklós és Sárkány majorok, Bedőtag, Kiskajár tanya és Sajnovicz-malom.

Kapi. *Kapi,* rábczamelléki magyar kisközség, mely hajdan győri várföld volt. 1209-ben, a mikor II. Endre *Tóth* mosoni főispán Demeter és Tamás fiainak adományozza, *terra Capi* alakban van említve. 1251-ben *Móricz mester* nyitrai főispán a maga részét a móriczhidai prépostságnak adományozza. 1314-ben a móriczhidai prépost itt egy birtokrészt erőszakkal elfoglalt, a mi ellen a *Kapyak,* mint régi birtokosok, tiltakoztak. Később a móriczhidai prépostság birtoka a budai apáczáké lett, a kik az 1544-iki összeírásban már birtokosokként szerepelnek. 1554-ben a budai apáczák mellett, a móri apáczák is említve vannak, de az 1609-iki összeírás már csak a nagyszombati Klarisszákat említi. A rend megszüntetése után a vallásalap lett az ura, a mult század közepe táján pedig gróf *Creneville.* Most nincs nagyobb birtokosa. A községhez tartozó *Jend* nevű dombon rommaradványok láthatók, melyeknek eredetét kikutatnunk nem sikerült. A község lakosai tejszövetkezetet tartanak fenn. A község ág. h. ev. temploma régibb építmény, melyet 1889-ben újjáalakítottak. Ide tartozik Erdélyi major. A falu házainak száma 66, lakosaié, a kik ág. h. evangelikusok, 414. Postája Markotabödöge, távírója és vasúti állomása pedig Beősárkány.

Kisbabot. *Kisbabot,* rábamenti magyar kisközség, 67 házzal és 394, nagyobbára ág. h. evangelikus lakossal. Postája Rábaszentmihály, távírója Tét, vasúti állomása Enese. Első okleveles említését már 1222-ben találjuk, a mikor Rouz fia Joachim volt az ura. 1262-ben IV. Béla Babothi *Ayanduk* fiát, Zonukot és ennek fiait, Andrást és Adorjánt erősíti meg itteni birtokukban, melyet *villa Bobuth* néven említ. 1547-ben *Csesznek*y György az ura, a kitől ekkor *Pok* Gáspár alispán veszi meg. 1619-ben pusztult helyként van említve az akkori összeírásban. A törökök pusztították el és égették fel. Csakhamar újra települt, de 1636-ban ismét német zsoldosok rabolták ki és gyújtották fel. Ismét megtelepült, de 1700-ban árvíz döntötte romba nagy részét. Alig heverte ki ezt a bajt, 1748-ban egy véletlen következtében nagy viharban támadt tűz az egész falut elhamvasztotta. Még ez a csapás sem volt elég a sokat sújtott lakosoknak, mert 1848-ban Jellasich bán hadai támadták meg és rabolták ki a községet. A mult század elején az *Illyés* család volt a legnagyobb birtokosa. A lakosok tejszövetkezetet tartanak fenn. Ág. h. ev. temploma 1812-ben épült.

Kisbajcs. *Kisbajcs,* magyar kisközség, a Duna mellett, Körjegyzőségi székhely. Van 50 háza és 347 róm. kath. vallású lakosa. Postája helyben van, távírója és vasuti állomása pedig Győr. Püspöki nemesek faluja, s mint ilyen, Nagy-Bajcs és Száva községekkel külön »sedest« alkotott. 1466-ban possessio *Kysbaych* alakban van említve. Ez évben Vámostól foglaltak el nagyobb területet, a melyet Mátyás király visszaítélt. Az 1544-iki összeírásban csupa egytelkes nemesek szerepelnek. A mult század elején sok dunai malom volt itt és a lakosok jól jövedelmező halászatot űztek. Ekkor a győri püspök volt a földesura, de ma itt nagyobb birtokos nincsen. Az idetartozó *Szava* dűlő helyén állott hajdan *Zava,* mely 1544-ben még fennáll és szintén több egytelkes nemesé. Úgylátszik, hogy a törökök pusztították el. A község gyakran volt színhelye az árvíz rombolásainak. Az utolsó nagyobb árvíz 1899-ben sújtotta.

Kisbarátfalu. *Kisbarátfalu,* magyar kisközség a pusztai járásban, 61 házzal és 421 róm. kath. vallású lakossal. Postája Nagybarátfalu, távírója és vasúti állomása Kismegyer. Hajdan *Barati* néven találjuk feljegyezve. E falu, úgylátszik, akkor keletkezett, mikor 1261-ben az apátság és a káptalan birtokait a királyi várbirtokoktól elkülönítették. Később a Nádasdyaknak is részük volt itt. 1364-ben *Péchy* János volt az ura, a ki *Kisbarát* felét *Héderváry* Miklós fiának zálogosította el. 1367-ben *Ruffy* Tamás fiai adják el Kisbarát felét Héderváry Miklósnak

és ugyanakkor *Péchy* János a másik felére 100 aranyforintot vett fel. 1549-ben a törökök dúlták fel, mire *Nádasdy* Tamásné, szül. *Kanizsay* Orsolya I. Ferdinándtól szabadalomlevelet eszközölt ki, mely szerint Kisbarátfalura, hat évi adóelengedés mellett, új lakosokat telepíthessen. 1611-ben a töröknek behódolt falu, 1619-ben pedig puszta hely volt. Ez időben *Czobor* Márton, *Dalos* János és *Grebechy Laky* Gáspár vannak említve birtokosai között. Ezután egészen a Hédervàryak lettek az urai, később a *Viczayak*; e családtól *Léderer* bankár vette meg, ettől pedig *Lévay* Henrik. A XVIII. század elején németeket telepítettek ide, a kik azonban teljesen megmagyarosodtak. Most özvegy báró Lévay Henriknénak van itt nagyobb birtoka. Róm. kath. temploma 1773-ban épült. Ide tartoznak Újmajor, egy szélmalom és egy csárda is. A község azelőtt a »puszta falu« néven ismert térségen feküdt és úgy látszik, hogy a török pusztítás után telepedtek a lakosok a mai faluhelyre.

Kisbaráthegy, magyar kisközség Kisbarátfalu szomszédságában, mindenben e szomszéd falu sorsában osztozott. Hajdan a királyi szőlőmívesek lakóhelye. Itt voltak Kisbarátfalu urainak szőlőbirtokai és itt laktak szőlőmíveseik. Az 1724-iki összeírásban itt mindössze 15 jobbágytelket és nyolcz zsellérhelyet írtak össze, ellenben már a mult század elején 1413 lakosa volt. Határában kolostor volt, melynek romjai fölött a mostani község temetője terül el. Most a falunak 266 háza és 1331 lakosa van. A községben templom nincsen. Postája Nagybarátfalu, távírója és vasúti állomása Kismegyer. Kisbaráthegy.

Kismóriczhida, marczalmenti magyar kisközség. Van 46 háza és 391, túlnyomó számban róm. kath. vallású lakosa. Postája Nagymóriczhida, távírója Tét és legközelebbi vasúti állomása Hali puszta. Már 1228-ban találjuk feljegyezve *Marchytha* alakban. 1251-ben *Mauruczhida, terra* megjelöléssel szerepel, a mikor Móricz nyitramegyei főispán itt Szent Jakab tiszteletére, Márk testvérével együtt, prémontrei prépostságot alapított. A monostornak *Monasterium de Raba* volt a neve. Ezzel szemközt, a szintén közelfekvő Rábán, hidat verettek, melytől Kis- és Nagymóriczhida községek nevöket vették. Czechnek ezt az adatát azonban megczáfolja Ráth Károly (Új Magyar Múzeum), mert szerinte *Puki (Poki)* Móricz volt a prépostság alapítója. Ez valószínűbb is, mert Czech szerint az általa említett Móricz főispán a Pécz nemzetségből származott, holott e nemzetségnek ezen a vidéken birtoka nem volt. A XV. század első felében a *Baán*-családnak is volt itt részbirtoka és innen vette előnevét is. 1490-ben II. Ulászló egyik oklevele már mezővárosnak mondja, s ez időben a Poki nembeli *Medgyesaljai* István is egyik birtokosa volt. 1543-ban a prépostság rendtagjai a törökök elől elmenekültek, üresen hagyván a monostort, melyet azután 1553-ban a szintén prémontrei rendű apáczák foglaltak el. 1536-ban a birtok egy részét I. Ferdinánd Enyingi *Török* Bálintnak adományozta, a ki az apáczákat, a mikor a monostor birtokait már elfoglalták, onnan kiűzte, és jószágaikat erőszakkal elfoglalta. 1573-ban az apáczák javainak visszaadása elrendeltetett ugyan, de eredménytelenül, mert a hatalmas családot a birtokban háborgatni senki sem merészelte. 1594-ben a Győrt ostromló törökök a zárdát is elpusztították, s az apáczák Nagyszombatba voltak kénytelenek menekülni. Később birtokaikat a veszprémi püspök vette zálogba. 1601-ben Rudolf király a nagyszombati apáczákat visszahelyezi birtokukba és újabb adományban részesíti. 1609-ben, a mikor a törököknek behódolt községek közé van felvéve, *Török* István, a szentmártoni főapátság és a nagyszombati apáczák voltak az urai. 1616-ben a község II. Mátyástól vásári szabadalmakat nyert. Az Enyingi Török család részei 1618-ban *Nyáry* Pálné, szül. Török Zsuzsára szállottak. 1625-ben Vegliai *Horváth* Ferencz nyert itt adományt II. Ferdinándtól, de birtokába — úgylátszik, — nem iktathatta magát, mert azt Nyáry Pálnétól a Telekesi Török család vette át, az apáczák birtokát pedig elfoglalta. Az apáczák csak 1633-ban kapták vissza erőszakkal elfoglalt részeiket. 1641-ben gróf *Csáky* László is birtokosa volt. A Rákóczi-féle felkelés alatt sokat szenvedett a keresztülvonuló hadaktól, melyek a községet több ízben felgyújtották és feldúlták. A lakosok végre is elmenekültek, néptelenül hagyva az elpusztított községet. Évekig bújdostak, homokbuczkákban és földbe ásott gödrökben húzván meg magukat. Később a falut, mely azelőtt a prépostság fénykorából megmaradt kéttornyú templom körül terült el, ismét felépíttették, de nem a régi helyén. Hogy lakosai mily lassan telepedtek ismét vissza, arról bizonyságot tesz az 1727-iki összeírás, Kismóriczhida.

mely mindössze 22 jobbágytelket és 15 zsellérhelyet talált itt. 1733-ban a kir. tábla rendezte a birtokviszonyt gróf *Esterházy* Ferencz és a nagyszombati apáczák között, 1782-ben pedig, az apáczák rendjének eltörlése után, birtokuk a vallásalapé lett. Ezt a részt 1803-ban I. Ferencz gróf *Coloredo* Ferencznének adományozta. Tőle nyerte az előbbi *Kányahegy* is, a *Viktoria szőlőhegy* nevet. Coloredoné után gróf *Grüne* örökölte, ki azt a hetvenes években *Kőnig* győri bankárnak adta el, egy része a gróf Creneville család tulajdonába került, a többi pedig az Esterházyaké maradt. Most csak Kőnig Kálmánnak van itt nagyobb birtoka, és gőzmalma is. Az idetartozó *Ferenczháza* pusztát a község határából szakították ki; ez birtokosától, gróf Esterházy Ferencztől kapta a nevét. A községben nincs templom. A hívek a szomszédos Nagymóriczhidára járnak, melyet mindössze egy utcza választ el Kismóriczhidától.

Kispécz. *Kispécz*, a sokorói hegyek alatt fekvő magyar kisközség. Először a XV. század első felében tünik fel. A *Péczyek* ősi birtoka volt, de benne a *Marczaltőieknek* is volt részük. Birtokosai később e két család révén annyira elszaporodtak, hogy 1609-ben, a mikor a behódolt községek között van említve, már 10 birtokosát ismerjük, névszerint: *Chaby* Mihályt, *Darabos* Jánost, *Saffarich* Mihályt, *Matthisy* Györgyöt, *Vechey* Sándort, *Sokoray* Jánost, *Barra* Mihályt, *Tehenei* Ambrust, *Silkey* Györgyöt és *Vincze* Györgyöt. E század közepe táján birtokosai ismét változnak és ekkor a *Szeczer, Megyery, Ásványi* és *Acsády* családokat találjuk itt. 1667-ben lakosaitól elhagyott puszta faluként van említve, mely azonban csakhamar újra települt és 1729-ben már népes hely volt. A mult század közepe táján a *Matkovich* család volt a legnagyobb birtokosa és most is Matkovich János örököseinek és *Kovács* Józsefnek van itt nagyobb birtokuk. E magyar község házainak száma 150, túlnyomó számban ág. h. evangelikus, lakosaié pedig 764. Postája Kajár, távírója és vasúti állomása Gyömörő. Ide tartoznak Matkovich puszta és Kovácstag. A faluban az evangelikusoknak templomuk van, melynek építési ideje ismeretlen. Dűlőnevei közül a Sárkányhegy, Szücsörház, és Vigyori érdemelnek figyelmet.

Kóny. *Kóny*, magyar nagyközség a Tóközben. 285 házat és 1985, nagyobbára róm. kath. vallású lakost számlál. Posta, vasúti megálló, távíró és távbeszélő helyben van. Ősi nevét *Cohn* alakban írják az oklevelek. Legrégibb ura *Endus*, de már 1228-ban a *Téth* nembeli Demeter kap rá adományt. II. Endrétől. Demeter halála után II. Endre ekkor már *villa Coun*-t, a templomosok rendjének adományozza, a mit 1491-ben II. Ulászló is megerősít. 1486-ban *Coon* község Mátyás királytól szabadalmakat nyer, melyeket II. Lajos 1524-ben megerősít. 1531-ben a rhodusi keresztes barátok az urai, 1544-ben a győri káptalan, 1555-ben pedig *Nádasdy* Kristóf. 1553-ban a törökök pusztították el. 1565-ben ismét a győri káptalan a birtokosa, de az 1609-iki összeírás szerint a királyi kamara kezén van és a győri várhoz tartozik. Az 1619-iki összeírás egyedül *Altabak* Jánost említi birtokosaként. Úgy látszik, hogy ez az Altabak a győri várnak valamely kiküldötte volt, a ki a kónyiak nyakán ült. Később ismét a győri káptalan az ura és az is maradt mindvégig, de időközben 1641-ben Nádasdy Ferencz katonái fosztották ki és dúlták fel a községet, 1681-ben pedig *Széchenyi* György püspök foglalta el a püspökség számára; később mégis visszaadta a káptalannak. A mult század elején lakosai kiterjedt ló- és marhatenyésztést űztek. Ez időben a határában fekvő tó mérges növényeiről volt ismeretes. A lakosok róm. kath. ifjusági egyesületet, tejszövetkezetet és fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. 1850-ben és 1891-ben nagyobb tűzvész pusztította. A róm. kath. templom régibb építmény, melyet 1723-ban renoválták és 1905-ben bővítettek. Ide tartoznak Káptalanmajor, Dömötörtag, Kistag, Makkostag és Nemestag tanyák. A *Dóri határra dűlő* területének dombosabb részét *várhelynek* nevezik, a hol bronzkori leletek kerülnek felszínre. Ez a hely a tatár és török járások idejében a kónyiak menedékhelyéül szolgált.

Koronczó. *Koronczó*, a Rábaköz szélén, a Marczal folyó mellett fekvő magyar kisközség, 218 házzal és 1576 róm. kath. vallású lakossal. Posta és távbeszélő van a faluban, távírója Szemere, vasúti megállója pedig Ménfő, állomása meg Szemere. E község már 1206-ban III. Incze pápa bullájában szerepel possessio *Curumzue* néven. A *Koronczói* család ősi fészke és névadó birtoka. 1389-ben *Korumzó* néven, 1345-ben pedig faluként említik az okiratok. 1412-ben *Tamásy* János leánya *Bezy*, Koronczói Pál fia Domokos és Koronczói György osztoz-

Mezőörs. — Bay Sándor úrilaka Mindszent pusztán.

Ménfő. — Bezerédj Andor úrilaka.

Öttevény. — Özv. Földváry Miklósné kastélya.

kodnak az itteni birtokokon. 1436-ban *Nórápi* Antal is egy rész birtokosa, a ki azt a győri káptalannak adja el. 1585-ben szerepel itt a Koronczói család utolsó tagja: Menyhért, a kit másként *Noszlopynak* is neveztek. 1481-ben, I. Mátyás király, Bezy Lőrincz halála után, a fiágat illető részt *Poky* Mihálynak és Antalnak és mostohaatyjoknak, *Trinka* Jánosnak adományozza. 1518-ban Bezy Demeter örökösei részüket szintén eladják a győri káptalannak. 1609-ben a törököknek behódolt és lakosaitól pusztán hagyott községek között van említve. 1610-ben Rudolf király *András* Mátyásnak adományoz itt részeket, a minek azonban *Enessey* János és *Vincze* György ellentmondanak. 1629-ben, midőn már a község újra települt, a győri káptalanon kívül, nagyobb birtokosai még *Mesterházy* Boldizsár, özv. *Syey* Jánosné, szül. *Vragovich* Katalin, *Dallos* János, *Dobos* György, *Vincze* Ferencz és *Magassy* László. 1688-ban *Eölbey* György is egyik birtokosa. 1704 jún. 13-án e község határában verte szét Heister császári fővezér Forgách Simon tábornok seregét, és ekkor a község is elpusztult. Egész 1718-ig néptelen puszta volt, ekkor azonban németeket telepítettek ide, a kik idővel megmagyarosodtak. Később a *Szelestey, Börcsy, Röt, Fejérpataky, Brányi, Roboz, Szabó, Fekete, Bejczy, Szentpétery, Jankó, Csapó, Ferenczy, Horváth, Lippay* és a *Milkovics* családok voltak itt birtokosok, egész a legújabb időkig, most pedig Zombori *Lippay* Gézának, a győri székeskáptalannak és *Halászy* Jenőnek van itt nagyobb birtokuk és az előbbinek Gáspárháza pusztán nagyon szép, újabb úrilaka és mintagazdasága. A község határa gazdag lelőhelye a kelta, római és egyéb barbárkori emlékeknek, az ú. n. *Angyaldombon* pedig sok lebkő található. A községben van a koronczói körjegyzőség székhelye. A faluban is van egy régi nemesi kúria, mely azelőtt a Milkovich családé volt. Az itt fennálló róm. kath. templomot 1745-ben építették, de 1899-ben megnagyobbították. Ide tartoznak Gáspárháza, Gézaháza, Sándorháza, Zöldmajor és Nádaslak majorok és Paradicsom tanya; de határában volt *Dusnok* elpusztult helység is, mely 1519-ben még népes faluként említtetik és a török világ idejében pusztult el. Egyik-másik dűlőnevének is érdekes magyarázata van. Igy az *Ágyúdomb* dűlőn voltak annak idején felállítva Heister császári vezér ágyúi. Az *Akasztó-dombon* akasztották fel a császáriak *Ferenczy* kurucz kapitányt. A *Füzék* dűlő posványába a császáriak beleszorították a kuruczok nagy részét, a kik közül igen sokan odavesztek. A *Kuruczréten* táboroztak a kuruczok. Az *Istendomb* és a *Lakórét* dűlő elnevezések is bizonyára jelentőséggel bírnak.

Kulcsod, Komárom vármegye határán fekvő magyar kisközség, hajdan a királyi udvarnokok lakóhelye volt, kiket IV. Béla 1252-ben a turóczi prémontrei prépostságnak ajándékozott. 1268-ban Komárom vármegyéhez tartozó puszta volt, s *Kulchud* néven említik. 1405-ben egy másik Kulcsod is szerepel, mely a komáromi vár tartozéka volt; ekkor ugyanis Zsigmond király a komáromi várnagynak és főispánnak meghagyja, hogy a várhoz tartozó kulcsodi nemeseket kiváltságaikban ne háborgassák. 1535-ben I. Ferdinánd a szentmártoni apátságnak adományozza, s az apátság birtokában marad mindvégig. 1612-ben már Győr vármegyéhez tartozik. 1876-ban és 1880-ban az árvíz pusztította el határát. A Csiliz patak Kulcsodnál egyesül a Dunával. Az itteni református templom 1847-ben épült. A falu házainak száma 62, ref. vallású lakosaié pedig 409. Postája Csilizradvány, távírója és legközelebbi vasúti állomása Nagymegyer. A községhez tartozik *Negyvend* puszta, szintén ősrégi telep, mely 1252-ben már *Nageven* vagy *Negeuen* alakban fordul elő. Kulcsod.

Kunsziget, a Kisduna mellett fekvő magyar kisközség, 125 házzal és 1003, róm. kath. vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása Öttevény. A községnek hajdan *Öttevénysziget* volt a neve és csak az újabb korban vette fel mai nevét. Első telepesei állítólag kúnok voltak. Mindvégig a *Héderváryak* és osztályos társaik uradalmához tartozott és többi birtokaiknak sorsában osztozott. Ma nagyobb birtokosa nincsen. Régente a lakosok nevezetes juhtenyésztést űztek. A mult század utolsó évtizedeiben több ízben az árvíz rombolásaitól szenvedett. Róm. kath. temploma 1845-ben épült. Ide tartozik Honvéd puszta. Kunsziget.

Ladamér, magyar kisközség a mosoni Duna közelében. Hajdan a zámolyi határ egyik részét alkotta és *ladoméri kúria* elnevezés alatt volt ismeretes. 1474-ben *Darnay* László fiát, Jakabot iktatták e kúriába és a hozzá tartozó Ladamér.

birtokrészbe. Az 1544-iki összeírás szerint már a hédervári uradalomhoz tartozik és a *Bakicsok* az urai. 1565-ben *Amade* Lénárd és *Pálffy* Péter vannak uraiként megnevezve, 1609-ben pedig *Héderváry* István, *Révay* Péter, *Czobor* Márton és Imre, 1658-ban a *Pázmány, Tarnovszky* és a Héderváry családok. Ez időből fel van jegyezve, hogy temploma a török dúlások alatt elpusztult és fel sem épült. 1729-ben még nagyon kicsi helység volt, a hol mindössze hat jobbágytelket és négy zsellérhelyet találtak az összeírók. Mindvégig a hédervári uradalom tartozéka maradt és most gróf *Khuen-Héderváry* Károlynak van itt nagyobb birtoka. A község határában 36 hold kiterjedésű nádas tó van. A falu házainak száma 40, lakosaié, a kik római katholikus vallásúak, 357. Postája Zámoly, távírója és vasúti állomása pedig Győr.

Markotabödöge. *Markotabödöge,* egyesített magyar kisközség, a Rábcza mentén, körjegyzőségi székhely, 140 házzal és 939 róm. kath. vallású lakossal. Posta és távbeszélő van a faluban, de a távírója Enese, vagy Beősárkány, a legközelebbi vasúti állomása pedig Kóny. *Bödöge* ősrégi telep, mely már 1161-ben említve van, a mikor a *Nyáriak* kapták királyi adományban III. Istvántól. Ebben az oklevélben terra *Bedegh* néven szerepel. Később a győri székeskáptalané lett, a mely mindvégig ura maradt és ma is neki van itt nagyobb birtoka. 1619-ben még Nyári Pál volt az ura, a ki innen vette fel a Bedeghi előnevet is. *Markota, villa Markata* alakban, szintén már 1282-ben szerepel. 1544-ben már a győri káptalan birtoka és az marad mindvégig. Az 1609-iki összeírásban *Markota et Bedege* már együtt van említve. A faluban fennálló róm. kath. templom 1752-ben épült. Ide tartoznak Belsőmajor és Ujmajor.

Medve. *Medve,* dunamenti magyar kisközség. Első írott nyomára 1252-ben bukkanunk, a mikor a pozsonyi vár tartozéka volt és villa Medve néven szerepel. Utóbb a *Héderváryaké* lett. Ezek contractualista nemeseket telepítettek ide, a kik gróf *Viczay* Hédertől megváltották magukat. Hajdan két Medve nevű községet különböztettek meg és pedig *Kis-* és *Nagy-Medve* néven, de az elsőt *Kenderes-Medve* néven is ismerték. A török világban elpusztult és az 1609-iki összeírás csak a két Medvén található halásztanyákról tesz említést. Szintén a behódolt és pusztult helyek közé tartozott, a hova később németeket telepítettek, a kik a községet *Weisskirchen*-nek nevezték el. 1634-ben Komárom vármegyéhez tartozott. A török dúlások után csak lassan települt újra, mert 1658-ban mindössze 5 egész és 2 fertályhelyes telket írtak itt össze, 1727-ben pedig 12 jobbágytelket és 9 zsellérhelyet. Mindvégig a hédervári uradalomhoz tartozott, de utóbb a győri káptalan is szerzett itt részeket. Most nagyobb birtokosa nincsen. Medve ősi révhely. Itt vezetett át és vezet át a pozsonyi postaút, a Dunán átvezető nagy gőzkomppal. Ősi katholikus templomát már Pázmány is a régiek között említi. Mostani temploma újabb ; 1800 körül épült, de 1855-ben, a mikor az egész falu leégett, ez is erősen megrongálódott. A falu házainak száma 120, lakosainak száma, a kik római katholikusok, 771. A posta helyben van, legközelebbi távíró- és vasútállomása Nagymegyer, vagy Győr.

Ménfő. *Ménfő,* a sokoróaljai hegyek alatt fekvő magyar kisközség, 148 házzal és 888, nagyobbára róm. kath. vallású lakossal. Postája helyben van, szintúgy távírója és vasúti állomása is. Egyike a legrégibb megyebeli községeknek, mely Kézai krónikája szerint 1170 körül Konrád királyi jobbágy birtoka volt, ki azt négy unokájára és Szentmárton egyházára hagyta. Ebben az időben *Mefu,* néhol Mensow volt a neve. Korábban népes falu, azután puszta és szőlőhegyközség, de újabban ismét község. 1044. július 5-én színhelye volt a Péter és Aba királyok alatt vívott nagy csatának. Az e csatában elesett sok német harczos után hosszú ideig *»Veszett német«* volt a neve. 1250-ben *villa Menfu* alakban találjuk említve. 1412-ben *Laky* György egy résznek a zálogbirtokosa, a XV. század végén pedig már a *Pokyaknak* is van itt némi részük. Ez időtájt a *Gara* család is egyik zálogbirtokosa. 1430-ban *possessio Meenfw* alakban találjuk feljegyezve. 1460 körül a *Szentgyörgyi* grófok szerezték meg Ménfőt, a Pokyaknak egyéb birtokaival együtt, de a Poky családbeliek ellentmondottak, sőt a birtokokat a Szentgyörgyiektől el is foglalták. 1517-ben *Szapolyay* János az ura. 1609-ben már az elpusztult helyek között van felsorolva, és alig települt meg újra, a török ismét felégette, később pedig Heister hadai égették és dúlták fel. A XVII. század első negyedében *Czobor* György is birtokosa volt, sőt a vármegyei levéltár adatai szerint, a győri jezsuiták is.

1615-ben a vármegye a ménfői hegy legmagasabb pontján váracsot építtetett s ennek *Világosvár* volt a neve, de a törökök lerombolták. Helyét, melyen most kereszt áll, maig is Világosvárnak nevezik. Az újabb korban a gróf *Esterházyak* lettek az urai, 1817 óta a *Bezerédj* család inscriptionalis birtoka és 1890 óta tulajdona. A régi nemesi kuriát 1804-ben gróf Esterházy Pál építtette. A községben csak kápolna van. Az itteni szőlőterületet lassanként rekonstruálják. A sokorói domboknak ez a lejtője különben régóta a győriek kedvelt nyaralóhelye.

Mérges, rábamenti magyar kisközség, melynek első írott nyomát 1372-ben találjuk, a mikor a *Pokiaknak* itt részbirtokuk van. 1410 körül *Mérges* Miklós az ura. 1458-ban Mérges Miklós a maga birtokát *Koczor* Györgynek adja el, 1463-ban pedig a *Szentgyörgyi* grófok veszik meg Mérges Péter birtokrészét. Ezután a Pokiak lettek az urai, de 1509-ben *Nádasdy* Ferencz foglalta el tőlük. Úgy látszik azonban, hogy a Pokiak ismét visszaszerezték, mert mikor 1582-ben a vármegye itt a törökök ellen váracsot építtetett, ennek kapitánya Poki Mihály lett. Ugyanekkor Poki Mihályon kívül Poki István özvegye volt az ura. A Pokiakat a birtokban a *Márffyak,* majd a *Kisfaludyak* váltották fel. Később közbirtokosok lakták, most pedig *Szabó* Kálmánnak van itt nagyobb birtoka. Az a hely, a hol a váracs állott, ma is *Várhely* nevet visel. E váracs romjai még a mult század elején láthatók voltak. Hajdan itt a Rábán erős kőhíd vezetett át, melynek alapjait azonban a gyakori árvizek alámosták és a híd összedőlt. Az utolsó nagyobb árvíz 1876-ban sújtotta a községet. Ág. hitv. evangelikus templomát 1787-ben építették. A község házainak száma 47, ág. hitv. evangelikus lakosaié 241. Postája Rábaszentmihály, távírója és vasúti állomása Enese. Ide tartoznak Csemeztag és Kálmántag majorok. Mérges.

Mezőörs, magyar nagyközség a pusztai járásban, a Pannonhalma keleti részén elterülő síkságon. Némelyek honfoglaláskori telepnek tartják, mely nevét Geur szállás végőrállomásától nyerte és a többi Örstől való megkülönböztetésül vette fel a Mező jelzőt. Még a mult század közepén láthatók voltak a község keleti és nyugati oldalain húzódó, ú. n. gyűrűk sánczai, melyeket a tagosításkor betemettek. Határa már a rómaiak korában is lakott volt, a mit különösen az ú. n. Börcze dombon talált római emlékek bizonyítanak. 1252-ben *villa Jrus* és *Vrs* alakban bukkan fel. I. Endre alatt vára is említve van, melynek azonban ma már nyoma sincsen. 1257-ben *Jurkó,* királyi ember van említve uraként. Nagy Lajos idejében az örsi barátok és *Jenslin* pozsonyi bíró szerepelnek uraiként. Minden jel arra mutat, hogy a tatárok pusztították el, mert ebben az időben puszta birtokként van említve. A barátok kolostora a hagyomány szerint az ú. n. *Börcze dombon* állott. 1403-ban ismét megtelepült helyként jelentkezik és ekkor Zsigmond király *Eörsi* István birtokát és Örs némely részét *Hédervári* Miklósnak adományozza. 1605-ben a község, az ottani robotkönyv tanúsága szerint, már a tatai vár tartozéka volt. 1609-ben a törököktől elpusztított helyként van említve, de 1619-ben lakosai lassanként ismét visszatelepedtek. 1622-ben Beccaria Virgil olasz iparlovag zálogbirtoka volt, de ugyanakkor egy részére *Iványos* Miklós is adományt nyert, a ki azután felvette a Mezőörsi előnevet. Majd a *Nyáry* Pálé lett, a ki előbb a maga részét *Horváth* Péternek zálogosította el, majd eladta *Esterházy* nádornak, kinek családja lassanként a többi részeket is megszerezte. A Nyáry család *Török* Bálint révén jutott e birtokhoz, a mennyiben Török Bálint elfoglalta és a gesztesi vár birtokaihoz csatolta. Igy jutott a birtok Török Zsuzsánnára, Nyáry Pál nejére. 1700-ban gróf *Lövenburg* neje is egy rész birtokosa volt. 1716-ban az Esterházy család ide vámengedélyt nyert. 1719-ben már *Meszlényi* János is birtokosaként van említve és ez időben szűnt meg az őrsi vám is. Azután az Esterházyak maradtak az urai, most pedig gróf Esterházy Miklós Móricz, Bábai *Bay* Sándor, *Kálóczy* Zoltán és György és a szombathelyi szeminárium a birtokosai. A faluban két templom van. Ezek közül a róm. kath. 1791-ben, a református 1788-ban épült. A református templomnak több érdekes, régi, vert ezüst ötvösműve van, nevezetesen egy 1641-ből való áldozókelyhe, az ehhez tartozó kenyérosztó tányér, és egy másik kehely 1795-ből. A község lakosai ipartársulatot tartanak fenn. A házak száma 213, nagyobbára róm. kath. vallású lakosaié pedig 1618. Posta van a faluban, de távírója és legközelebbi vasúti állomása Pannonhalma. Ide tartoznak Alsó-, Mindszent, Püspökalap és Nagynéma puszták. *Mind-* Mezőörs.

szent puszta a régi Mindszent falu emlékét tartja fenn ; ez a mai pusztától délre, emelkedett helyen feküdt és a *Bolgen* nembeli *Mindszenthiek* fészke volt. 1235-ben és 1324-ben is mint falu fordul elő. 1394-ben Mindszenti *Feyes* Tamás van említve birtokosaként. A XV. és XVI. században az *Ispán, Némay, Eölbey, Szapáry* és *Szombathelyi* családok voltak az urai. A török világban, 1529 táján, elpusztult. 1609-ben még az elhagyott helyek között említik, de 1627-ben török kézen van és ismét benépesült. Azonban lakosai a törökök zaklatásai elől csakhamar ismét megszöktek. 1617-ben még ősi temploma is fennállott, de ez is a törökök rombolásainak esett áldozatul. 1649-ben kezdett újra települni, de régi nagyságát nem nyerte többé vissza és ez idő óta pusztaként szerepel. Mint ilyen, jutott a *Bay* család tulajdonába és ma is Bay Sándor a birtokosa, kinek itt csinos úrilaka van, melyet 1870-ben Bay Géza építtetett. 1890-ben, a szeptemberi nagy hadgyakorlatok alkalmával, ide volt szállásolva Ferencz Ferdinánd főherczeg és kísérete. Nagyobb birtoka van még itt *Kálóczy* György ny. árvaszéki ülnöknek, értékes régi könyvtárral. E népes pusztának még a mult század elején 300 lakosa volt. Róm. kath. temploma is 1822-ben épült. *Püspökalap* puszta a veszprémi püspökség régi birtoka, mely már 1252-ben szerepel, a mikor *Dörög* földje : *terra Durug,* alkotta főrészét. 1329-ben is villa. 1777-ben a szombathelyi papnevelőé lett és most is azé. Bérlője *Kégl* Lajos, a kinek itt csinos, kényelmes úrilaka van. *Nagynéma* pusztát már III. Incze pápa említi ismert jegyzékében, 1216-ban a szentmártoni apátság birtokaként, Mindenszenteknek szentelt templomával. E birtokot az apátság Antal ispán fia Jánostól cserélte el más birtokokért. Ugyancsak Mezőőrs határában állott *Sike* falu, melynek emlékét a *sikfői dűlő* tartja fenn. Hogy mikor pusztulhatott el, arra nézve hiányoznak az adatok. Figyelmet érdemel még a *Pusztaszentegyházi dűlő* elnevezése is, mely bizonyára valamely elpusztult helység templomhelyéről maradt fenn.

Nagybajcs. *Nagybajcs,* dunamenti magyar kisközség, 153 házzal és 915 róm. kath. vallású lakossal. Saját postája van, távírója és vasúti állomása Győr. Régibb története és birtokviszonyai Kisbajcséval majdnem egyek. Ott már említettük, hogy külön önálló közigazgatási területet alkottak. Érdekesen fejezi ki ezt régi pecsétének körírata, a melyben a község Regni nobiles de Nagybajcs néven nevezi magát. Első említését 1252-ben villa *Boych* név alatt találjuk. 1607-ben *Zavay* vagyis *Szávay* Tamás, 1624-ben pedig Nyáradi *Bezy* Gergely kis- és nagybajcsi birtokrészeiket a *Féll* családbelieknek adják el. 1720-ban hirdették ki a község kiváltságlevelét, mely szerint lakosai nemesi kiváltságokat élveznek. E község határában feküdt hajdan *Egyházas-Medve,* mely a török világban pusztult el. 1581-ben még Zavai *Bán* István van egyik birtokosaként említve. 1609-ben *Hédervάry* István, *Czobor* Márton és *Révay* Péter voltak az urai, de ekkor már a behódolt helyek között szerepel. Az 1658-iki összeírás már csak nyolcz egészhelyes jobbágytelket talált itt. Később nyoma vész, és csak emlékezete maradt fenn. Nagybajcs különösen a régibb időkben sokat szenvedett az árvizektől. Az utolsó nagyobb árvíz 1899-ben sújtotta. Az itteni róm. kath. templom 1869-ben épült.

Nagybarát. *Nagybarát,* Kisbarát szomszédságában fekszik és birtokviszonyai nagy részben megegyeznek ezével. Magyar kisközség, körjegyzőségi székhely, 129 házzal és 735, nagyobbára róm. kath. vallású lakossal. Posta és távbeszélő van a faluban, távírója Nyulfalu, legközelebbi vasúti állomása Csanak. Már 1200-ban említve van, a királyi udvarnokok lakóhelyeként, *villa Barath* alakban. Néhány évvel később *Barthy in Sokorow, alias Baratsukorou* alakban bukkan fel, míg Uros apát 1226-iki, a szentmártoni apátság birtokait összeíró levelében egyszerüen *Sochorunak* nevezi. Ekkor már falu, de csak 1232-ig szerepel így. Egy része már 1200-ban a győri káptalan birtoka volt. 1261-ben különítették el a földeket és valószínű, hogy akkor keletkezett Kis- és Nagybarátfalu. 1311-ben Károly király Sándor pannonhalmi várnagynak Baráton egy majort adományoz. 1387-ben a gesztesi vár tartozéka volt és Zsigmond király *Kanizsay* Istvánnak adományozza. 1388-ban Mária királynő Barát egy részében a Kanizsayakat, a másik részében pedig a győri káptalant erősíti meg. 1399-ben Kanizsay János esztergomi érsek és testvérei elcserélik itteni birtokaikat más birtokokért. 1423-ban e községet *Zsőtörnek,* vagy *Sőtörnek,* az akkori írásmód szerint *Zeutheurnek* is nevezték. 1440-ben a község I. Ulászlótól vásártartási szabadalmakat

nyer. 1510-ben a *Chege* család kapott itt királyi adományt és felvette a Nagybaráti előnevet. Az 1619-iki összeírásban a szentmártoni apátság szerepel birtokosaként. A káptalanon és az apátságon kívül még a csornai prépostság is nagyobb birtokosa volt, ma azonban csak ez utóbbi a birtokosa. A községnek XV. századbeli Zsőtör nevét ma csak a községnek egyik utczavége tartja fenn. A falu határában feküdt hajdan *Csókatelke* is, melynek nevét egy dűlő tartja fenn, ide tartozik a hegyentúli prépostmajor is. Nagybarát lakosai hitelszövetkezetet tartanak fenn. 1885-ben a község nagyobb része leégett. Két temploma közül a róm. kath. 1792-ben, az evangelikus 1785-ben épült.

Nagybaráthegy, a sokorói hegyen, Nagybarátfalu közelében fekszik, s nagyjában annak sorsában osztozott. Szintén a királyi szőlőmívesek lakóhelye volt. IV. Béla 1252-ben az itteni szőlőket és szőlőmíveseket a turóczi prépostságnak ajándékozta. 1251-ben *Móricz comes*-nek is volt itt szőlőbirtoka, melyet a móriczhidai prémontrei prépostságnak adományozott. 1262-ben Dénes, baráti birtokos, adott itt a szentmártoni apátságnak szőlőbirtokot. 1322-ben *Veneszky* Sándor is részbirtokosa volt, 1331-ben pedig *Baráthy* János, Péter és István szerepelnek hegybirtokosokként. A főapátság és a csornai prépostság maradtak azután mindvégig urai. Templom nincs a községben. Házainak száma 222, lakosaié, a kik majdnem mindannyian róm. kath. vallásúak, 1155. Postája Nagybarátfalu, távírója és vasúti állomása pedig Nyulfalu. Nagybarát hegy.

Nagyécsfalu, magyar kisközség, körjegyzőségi székhely, 85 házzal és 469 róm. kath. vallású lakossal. Postája és vasúti állomása Nagyécs, távírója Győrszentmárton. Egy 1216-iki és egy 1221-iki oklevél *Echy* és *Echu* alakban említi. A győri várjobbágyok faluja volt, de a szentmártoni apátságnak is tekintélyes birtoka volt itt. A tatárjárás előtt az oklevelek csak egy Écs nevű községet említenek, de a tatárjárás után négy ily nevű község merül fel, melyeknek jelzői Kis-, Nagy- és Mesterfa, vagyis Écsmesterfa és Écshegy. Az *Éch* család ősi fészke volt. 1268-ban a pápóczi premontrei prépostságot is birtokosai között találjuk. 1363-ban már *Nagy-Éch* néven szerepel. 1323-ban Károly király *Köcsky* Sándornak adományoz itt birtokrészeket. 1325-ben *Tamás comes* is birtokosa volt, a ki a maga részét szintén Köcsky Sándornak adja el. 1327-ben Köcsky Sándor új adományt kapott Erzsébet királynőtől és az ő révén lett itt 1332-ben *Magyar* Pál neje is birtokos. 1364-ben *Nagy* Pál királyi kulcsármestert iktatták a birtok némely részébe. Időközben Magyar Pálné némely birtokrészeket a pápóczi prépostságnak adományozott, melyben azt 1368-ban megerősítik. 1376-ban már a győri káptalant, 1395-ben pedig *Mouchkous* Jakabot is birtokosai között találjuk. Később *Chituandi* Margit is kapott itt némely részeket, melyekben 1473-ban I. Mátyás király megerősíti őt. 1509-ben már *Bedeghy* János is szerepel, a ki a maga részét a győri káptalanra hagyományozza, míg 1535-ben a szentmártoni apátság I. Ferdinándtól kapott itt egy cserebirtokot. 1561-ben a *Taápy* családbeliek is a birtokosai között vannak. A török dúlások alatt elpusztult, de 1606-ban újra kezdett települni. Az 1609-iki összeírásban Nagy-Éch községben csak a pápóczi prépostság és a főapát vannak említve birtokosokként. Ekkor a behódolt falvak közé tartozik és Salud basa a földesura. A török világ elmultával egész maig a szentmártoni apátság, a pápóczi prépostság és a győri káptalan a birtokosai. 1869-ben a községnek nagy része leégett és ekkor temploma is a lángok martaléka lett. Az 1840-ben épült katholikus templomot újra felépítették. Az ősi *Écsmesterfa* falut, mely ma már hegyközségként Nagyécshez tartozik, az Éch nembeli *Mesterfalvay* László alapította. és tőle vette a nevét is. 1442-ben *Varangy* Miklósé, kinek magva szakadván, *Dereskey* István és *Bakody* György lettek az urai, de ezek hűtlenségbe esvén, Erzsébet királyné *Babunai* Jánosnak adományozta. Ide tartozik Prépost major is. Nagyécsfalu.

Nagyécshegy, magyar kisközség, Nagyécsfalu szomszédságában, melynek sorsában az idők folytán nagyrészt osztozott és mindenkor az écsi urak szőlőbirtoka volt. Már 1172-ben találunk róla okleveles feljegyzést, a mikor itt *Konrád* királyi jobbágy három szőlőt hagyományoz az apátságnak. 1210-ben *in villa Eschu Kált* testvére *Apus,* szintén egy szőlőt hagyományoz a szentmártoni apátságnak. Előbb a királyi szőlőmívesek lakóhelye volt és az említett Konrád is közéjök tartozott. 1250-ben IV. Béla a turóczi prépostságnak adományoz itt szőlőket. 1286-ban a Hunt-Pázmán nembeli *Zeghy* Erzsébetnek is volt itt szőlőbirtoka. 1373-ban a Johanniták is szereznek itt szőlőbirtokot. Nagyécshegy.

Későbbi birtokviszonyai megegyeznek Nagyécsfaluéval. A község házainak száma 329, lakosaié 1578, a kik mind róm. kath. vallásúak. Postája és vasúti állomása Nagyécs, távírója Győrszentmárton.

Nagymóriczhida. *Nagymóriczhida,* magyar kisközség Kismóriczhida szomszédságában, melynek sorsában osztozott. Hajdan a nagymóriczhidai részen vára is volt, melyet 1281-ben Fejér György szerint *Osl* Móricz, a malommal és a földekkel együtt, a csornai Szent Mihály-monostornak adományozott. Története és birtokviszonyai ezután majdnem teljesen egyeznek Kismóriczhidáéval. Ma gróf *Esterházy* Pál és a bakonybéli apátság birtoka. A község hajdan, mikor még a két Móriczhida egy volt, az ősi monostor temploma körül feküdt. Az evangelikusok temploma 1789-ben épült. A község pusztulásáról már Kismóriczhidánál emlékeztünk meg. Ezt a községet 1849 június 26-án a császáriak is megtámadták, kifosztották és részben felégették. A község házainak száma 140, lakosaié 1148, a kiknek nagyobb része ág. h. evangelikus. Posta van a faluban, távírója Tét, vasúti állomása Hali puszta. Ide tartoznak Móriczhidaszentkút, Tördemécz, Kisárpás és Teke puszták. *Kisárpás* már Szent István 1037-iki oklevelében szerepel *Dombi föld* néven, a mikor azt a béli apátság kapja adományban. 1248-ban *villa Arpa,* 1274-ben és 1480-ban terra Arpa néven szerepel. A bessenyők földje volt, melyet 1379-ben Nagy Lajos Némai *Kolos* fia Jakab királyi allovászmesternek adományoz. A rómaiak idejében népes telep lehetett, mert területén nagyon sok római régiséget találnak és a rómaiaknak itt fürdőjük is volt. A régi római útnak még maig megvannak a nyomai, az ú. n. Kőhidi dűlőn. Árpa határában feküdt hajdan *Hozuga* falu, melynek első írott nyomát 1248-ban találjuk. 1268-ban még említve van, de azután nyoma vész. A tatárjáráskor pusztulhatott el. *Teke* puszta szintén ősi telep. 1254-ben találjuk róla az első írott nyomokat. Az *Amade* családé volt, azután az *Esterházyaké* lett. Nagymóriczhida határához tartozik a *Faluhely* nevű dűlő, a hol hajdan a község feküdt. Itt van a móriczhidai körjegyzőség székhelye is.

Nyalka. *Nyalka,* a Pannonhalma alatt elterülő síkságon fekvő magyar kisközség, 145 házzal és 837 róm. kath. vallású lakossal. Postája Győrpázmánd, távírója Győrszentmárton, vasúti állomása Pannonhalma. A vármegye legrégibb községeinek egyike. Már 1001-ben, Szent István oklevelében szerepel *villa Chimudi* néven. 1250-ben Szent László szabadalomlevelében *Hymud alias Nelka* alakban van említve. A szentmártoni apátság udvarnokainak faluja volt. III. Incze pápa 1216 június 16-iki bullájában *Milaca* elferdített néven van feljegyezve, de ez időtájt *Nilaca* és *Nilca* alakban is felbukkan. 1231-ben *Nylka-Socru*-nak van írva, Albeusnak már többször említett jegyzéke pedig *Hymud,* másként *Nelka* néven említi. A török világban a behódolt községek közé tartozott és török földesura volt. 1627-ben a lakosok a törökök zaklatásai elől szétfutottak, néptelenül hagyván falujokat, mely még 1641-ben is pusztán állott és csak ekkor kezdtek lakosai visszatelepülni. A főapátság maradt mindvégig az ura és ma is az övé. A községben róm. kath. templom van, melyet 1872-ben építettek újra. Régi plébániája már 1362-ben említve van. A lakosok keresztény fogyasztási szövetkezetet és hitelszövetkezetet tartanak fenn. Ide tartoznak Hadnagytag, Ilaki tanya, Kisnyalka puszta, Tanai tanya, Gugh puszta és Csáknéma major. *Gugh* puszta szintén az apátság ősi birtoka, melyet 1267-ben a Gughi nembeliek közül való *Konrád comes* az apátságnak ajándékozott. Ebben az időben falu volt. 1510-ben II. Ulászló *Gughy* Kelemen birtokának felét *Némay* György győrmegyei alispánnak adományozza. Később az *Esterházyak* lettek egyik részének birtokosai. *Csáknéma* szintén egyike volt a vármegye legrégibb községeinek. *Nixa* vagy *Mixa* nevű lakosai már a váradi Regestrumban szerepelnek, mint a kik tüzesvas-próbára voltak ítélve. Albeus mester is említi összeírásában. III. Honorius pápa, 1225-ben átírván III. Incze 1216-iki összeírását, ezt a községet *Uros* pannonhalmi apát új szerzeményének mondja, melynek egyháza Mindenszentek tiszteletére épült. Némelyek azt állítják, hogy Csáknéma puszta a szomszéd Néma község határából 1460 körül szakíttatott ki és hogy akkori birtokosától, *Csák* Lászlótól vette volna a nevét. Ez nyilvánvaló tévedés, miután e puszta már 1250-ben *villa Chak Nema* alakban van említve. 1497-ben *Lóránt* István özvegyét és fiát iktatják birtokába, a minek azonban *Ispán* Gergely és leánya ellentmondanak. A XVI. században nagyobb birtokosai a *Némay* és a *Szápáry* családok. A török világban pusztult el és lakosai a törökök folytonos

zaklatásai elől megszöktek. Ősi temploma a *pusztaszentegyházi dűlőn* állott. Nyalka határába olvadt részben *villa Gant* is, mely már 1250-ben említve van. Emlékét ma már csak a *gyánti dűlő* tartja fenn, a minthogy a hajdani *Asscun* népes helyre, ma szintén csak az *ászoki dűlő* emlékeztet. E két utóbbi falu már a tatárjáráskor pusztulhatott el, mert a török világban már nem találjuk nyomát.

Nyárad, dunamenti magyar kisközség, 117 házzal és 608, nagyobb részben róm. kath. vallású lakossal, a kiknek azonban itt templomuk nincsen. Postája Medve, távírója Bős, vasúti állomása Nagymegyer. Itt született és itt van eltemetve *Sebő* Alajos negyvennyolczas honvédezredes, a ki a tápióbicskei csatában Riedesel osztrák ezredest párbajban megölte. E községről csak a XV. század első felében találjuk az első okleveles nyomokat, a mikor a *Dócziak* voltak az urai. Ezután a Dócziak osztályos társaié lett és az 1544-iki összeírásban *Kamarjay* Tamás és *Lipcsey* Gáspár vannak említve birtokosaiként. Az 1609-iki összeírás ismét más birtokosokat sorol fel, nevezetesen Lipcsey Jánost, *Istvánffy* Miklóst, *Dersffy* Istvánt, *Perneszy* Jánost és *Czobor* Imrét. 1646-ból érdekes feljegyzést találunk a vármegye akkori jegyzőkönyvében, mely szerint a vármegye utasítja a községet, hogy bírót válaszszon, mert kiderült, hogy a községnek *50 évig nem volt bírája*. Azután az *Illésházyak* lettek az urai, később női ágon a *Batthyányakra* szállott, 1898-ban Batthyány Vilma, férjezett gróf *Bethlen* Aladárné örökölte, a ki ma is birtokosa. 1850-ben a falu nagy részét az árvíz romba döntötte. Ide tartoznak Antonia- és Öreg-puszták. Nyárad.

Nyulfalu, a ménfői hegyláncz alatt fekvő magyar kisközség, körjegyzőségi székhely, 240 házzal és 1368 róm. kath. vallású lakossal. Posta és távbeszélő van a faluban, távíró és vasúti állomásának pedig Nyul a neve. Szent Istvánnak 1037-iki alapító levelében *villa Nuul* alakban van feljegyezve. 1086-ban *Nulu* alakban van említve. Győri várföld volt, melyet IV. Béla is említ. Volt itt a szentmártoni apátságnak is birtoka. Hajdan három falu: *Kis-*, *Nagy-* és *Káptalan-Nyul* néven, a miért *Háromnyulnak* is nevezték, Albaeus jegyzéke szerint harmadrésze volt az apátságé. 1378-ban Nagy Lajos a leveledi karthauziaknak is adott itt birtokot. Később az apátságon kívül a győri káptalan, majd a veszprémi püspökség is birtokosa lett, és mikor Mária Terézia a szombathelyi püspökséget alapította, ezt a részt a szombathelyi papnevelő-intézetnek adományozta. A török világban sokat szenvedett és török urai minduntalan változtak, míg végre a lakosság, megunva a sok zaklatást, megszökött, pusztán hagyva a falut. Majd a turóczi és a leveledi prépostságok eltörlése után, nemesek szerezték meg ezeket a birtokrészeket. 1704-ben a német és a rácz seregek rabolták ki a községet. Később, mint az akkori feljegyzés mondja, »Mind a 3 Nyul egy helységet tészen, de elöljárójok külön van«. Most nincs nagyobb birtokosa. A falubeli róm. kath. templom a XVIII. század vége felé épült. A község lakosai hitelszövetkezetet és katholikus kört tartanak fenn. Van itt egy műmalom is, mely a *Horváth* testvéreké. Ide tartoznak Káptalanmajor, Papnöveldemajor és Újmajor. A dűlőnevek között előforduló *Faluhelyen* a hagyomány szerint hajdan falu állott. Ez azonban legfeljebb római telep lehetett, mert ott épületromokat, vagy alapfalakat nem találnak, de találnak gyakran római régiségeket. A község régi Háromnyúl elnevezésével és a szomszédos Nagy- és Kisbarátfalu neveivel kapcsolatosan e vidéken azt a tréfás kérdést szokták az idegenhez intézni, hogy »Láttál-e már három nyulon és két baráton szántani?« Nyulfalu.

Nyulhegy, Nyulfaluval határos kisközség, mely teljesen Nyulfalu sorsában osztozott. Már 1252-ben szerepel, a mikor IV. Béla a turóczi prépostságnak adományoz itt szőlőmíveseket, 1378-ban pedig Nagy Lajos a leveledi karthauziaknak szőlőbirtokot. A községben róm. kath. kápolna van, mely a XVIII. század vége felé épült. Határában megtekintésre méltó, érdekes, mély hegyszakadás van, melyet a lakosok *Sárkánylyuknak* neveznek és keletkezéséhez mindenféle mondát fűznek, ép úgy, mint *Vaskapu* nevű dűlőjéhez, mely a hagyomány szerint onnan vette nevét, hogy mikor a török dúlások alatt a lakosok a törökök elől menekültek, a Vaskapu-utcza mögött feküdt szakadékos erdőbe terelték barmaikat és oda vitték minden jószágukat, ledöntött fatörzsekkel eltorlaszolták. A község házainak száma 362, róm. kath. vallású lakosaié 1875. Van postája és távbeszélője, távíró és vasúti állomásának a neve pedig egyszerűen Nyul. Nyulhegy.

Omalomsok.

Ómalomsok, magyar kisközség, a Marczal és a Rába között, 50 házzal és 244 róm. kath. vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása Marczaltő. E községről 1325-ben találjuk az első okleveles nyomokat, a mikor possessio *Mulunsuk* alakban van feljegyezve. Azután 1380-ban szerepel ismét, a mikor *Bőősi* István, Omode és Lothár testvérek, egyéb birtokaik között, Malomsokon is osztozkodnak. 1479-ben a *Patha* családot is birtokosaként találjuk említve, mely család innen vette Malomsoki előnevét is. 1494-ben a *Csatáry* család is possessora, de a XIV. és a XV. századokban a birtok nagyobb része a *Marczaltőyeké.* 1589-ben a Marczaltőyeken kívül még *Hathalmy* Mátyást, Várkonyi *Amade* Jánost és Mihályt is itt találjuk, míg az 1609-iki összeírásban, melybe a töröknek behódolt községek közé van felvéve, e birtokosok közül a Hathalmy család már hiányzik. Győr ostroma alatt a törököktől elpusztított község ebben az időben kezdett újra épülni és települni, de az 1683-ban Bécs felé vonuló törökök ismét feldúlták. E katasztrófa után a lakosok Újmalomsokra telepedtek. 1721-ben a *Posner* család volt az ura. 1730 körül a két Malomsok a *Gindli* családé, kik után ismét az Amade család kezére jutott, melytől 1875-ben báró *Üchtritz* Emil és Zsigmond testvérek, kiknek az anyjuk gróf Amade Dominika volt, — örökölték. Ők azonban 1882-ben eladták *Ruston* Józsefnek, a kitől 1902-ben gróf *Esterházy* Sándor vette meg és most is ő a birtokosa, bérlője pedig a közös hadügyminiszterium. Az utolsó török pusztítás után németeket telepítettek ide, kiknek az utódai azonban teljesen megmagyarosodtak. Azelőtt híres dohánytermő hely volt és a malomsoki dohánynak az országban alig volt mása. Mostani katholikus temploma azelőtt az evangélikusoké volt és 1777-ben már fennállott, 1827-ben pedig renoválták.

Öttevény.

Öttevény, a mosonmegyei határ közelében fekszik. Magyar kisközség, körjegyzőségi székhely. Van 190 háza és 1417, nagyobbára róm. kath. vallású lakosa. Van itt posta, távíró és vasúti állomás is. Nevét minden valószínűség szerint a Kisduna és a Rábcza kiöntéseiből keletkezett öntevénytől vette. Legrégibb okleveles említése 1321-ben *villa Wetewyn* alakban történik, a mikor már népes helyként jelentkezik, 1321-ben pedig *Vutheuin* alakban említik. 1379-ben már a *Hédervàryak* birtoka. Zsigmond király egyik oklevele 1421-ben *Eyteven* néven említi. 1619-ben az egész falu leégett. 1623-ban egy birtokfoglalás kapcsán, a bakonybéli apátság is birtokosaként tűnik fel. Ebben az időben sokat szenvedett a német katonaságtól. 1658-ban a Héderváryaknak itt vámjuk is volt. Később a Bécs ostromára indult török hadak ismét feldúlták és lakosait felkonczolták. A törökök kiűzetése után újra megtelepült és ekkor *Széchenyi* György érsek szerezte meg. Néhány évvel később megint a német zsoldos katonaság zaklatta és pusztította, úgy hogy a lakosság végre is kénytelen volt megszökni és a feldúlt falu üresen maradt. 1699-ben vámos helyként újból előtűnik, mert ekkor szabályozták vámdíjait, de csak 1704-ben kezdett ismét települni, a mikor németek kerültek ide. A mult század elején még vegyes német és magyar lakosai vannak említve, ma azonban már mind megmagyarosodtak. 1704-ben is zaklatták a császári hadak és az utolsó szabadságharcz alatt is sokat szenvedett. A mult század elején a gróf *Viczay* és a gróf *Sándor* családok voltak az urai. Az utóbbi család helyébe jött 1852-ben báró *Sina,* 1886-ban gróf *Wenckheim* Frigyes, míg a Hédervàry-Viczay grófok megmaradt birtokrésze 1862 óta özv. *Földváry* Miklósné tulajdona, az 1870-ben épült szép, emeletes úrilakkal együtt. E községben már a mult század elején fontos postaállomás volt, vízen és szárazon vámmal. Az árvíz is több ízben pusztította, legutóbb 1899-ben is. Kath. temploma 1786-ban épült. Ide tartoznak Miklós és *Sándorháza* majorok. Ez utóbbit 1772-ben, a Viczay örökösök osztálya alkalmával hasították ki a határból.

Patas.

Patas, csilizmenti magyar kisközségről, 1270-ben találjuk az első feljegyzést, a mikor a nyúlszigeti apáczákat erősítették meg birtokában. Még az 1544-iki összeírásban is az apáczák szerepelnek birtokosaiként, ekkor azonban *Zalay* János is említve van, mint részbirtokos. 1620 előtt *Bethlen* Gábor az apáczák birtokait elfoglalta és *Karner* Dánielnek zálogosította el. 1721-ben hirdették ki a patasiak kiváltságlevelét és a községet a szabadalmas, taksás helyek közé sorolták. Később a gróf *Zichyek* és a *Baltazzyak* voltak birtokosai, most pedig idegen kézen van. Határában 1809-ben és 1848—49-ben kisebb csatározások folytak. Az 1809-ben elesett francziák tetemeit az ú. n. tormáshátuljai dűlőbe

Sírbolt és kápolna a báró Lévay-féle parkban.

Pér. — Özv. báró Lévay Henrikné kastélya Táplány pusztán.

temették, a szabadságharczban itt elesett osztrákokét pedig a faiskolai dűlőbe. A községbeli református templom már a harmadik és 1794-ben épült. A község ősi temploma 1621-ben pusztult el. Ide tartozik Millennium puszta és Pásztó major. Patas határa valóságos temetője az elpusztult községeknek. Itt feküdt valahol *Zelebeg* elpusztult falu, melyről már 1260-ban vannak írott emlékek. 1273-ban és 1283-ban zelebegi királyi szekereseket említenek az oklevelek. 1449-ben a *Héderváryakat* helyezik vissza ebbe a birtokukba, mely később a török dúlás következtében pusztult el. Patas határában volt *Für* falu is, mely 1270-ben *Fyur* alakban van említve. A szolgagyőri és a komáromi várszolgák lakóhelye volt. Volt itt valahol még egy másik Für is, mely még a XVI. század közepe táján említve van, de azután nyoma vész. Birtokviszonyai nem egyeznek meg a mai Für községével. Úgy látszik, hogy mind a három község a török dúlásoknak esett áldozatul. Patas házainak száma 129, lakosaié, a kik mindannyian református vallásúak, 681. Postája Csilizradvány, távírója és vasúti állomása Nagymegyer.

Pátka, magyar kisközség, a sokoróaljai hegy alatt. A faluban 211 ház van, 1087 lakossal. Postája Tényő, távírója és vasúti állomása Szemere. Határában hajdan halastavak, vagyis potykások voltak. Hajdani neve is *Potyka* volt és csak később lett belőle Pátka. Azelőtt a község a Faluhely nevű dűlőn feküdt és a hagyomány szerint a fölötte emelkedő *Harangozóhegyen* állott volna a pálosok kolostora, melynek azonban ma már nyoma sincsen. 1258-ban *Potka alias Patka* praediumot *Egyed* comes a zsámbéki premontreieknek adományozta, kikről 1482-ben a pálosokra szállott, de kívülök még a szentmártoni apátságnak is volt benne része. 1621-ben a leveldi perjelséghez tartozott. Ekkor puszta volt, melyet *Bethlen* Gábor *Kántor* Bálintra íratott át. 1782-ben, a rend eltörlése után, a vallásalapra szállott és most kir. közalapítványi uradalmi birtok. A község a török beütések alatt pusztult el, de 1765-ben újra települt. Ide tartozik Pátka puszta is, a melyet *Pátkay* József bír. A községben nincs templom. Pátka.

Pázmándfalu, magyar kisközség, körjegyzőségi székhely. Házainak száma 194, lakosaié, a kik nagyobb számban róm. kath. vallásúak, 917. Postája helyben van, távírója Győrszentmárton, vasúti állomása Pannonhalma. Nevét a Hunt-Pázmán nembeli Zegi vagy *Szeghy* családtól nyerte. Első birtokosai a szentmártoni apátság, a győri várjobbágyok és udvarnokok. Hajdan is két Pázmánd volt, mert már IV. Béla egyik oklevele *Poznan helység* mellett *Poznan majort* is említi. III. Incze pápa 1216-iki bullájában Semyansukával együtt van említve, de szerepel *Selyemcsuk-Pázmánd* néven is. 1323-ban Robert Károly, 1327-ben Erzsébet özv. királynő *Köcsky* Sándornak adományoz itt birtokot. 1332-ben Köcsky Sándor elörökíti birtokát *Magyar* Pálnénak. 1368-ban Magyar Pálné a maga birtokrészét a pápóczi prépostságnak adományozza. 1437-ben királyi vámszedőhelyként van említve. A török uralom alatt elpusztult, mert a lakosok, a törökök zaklatásai elől megszökdösve, gazdátlanul hagyták házaikat. 1619-ben a behódolt községek között van említve. Később újra települt és 1729-ben már ismét népes helyként jelentkezik. A községben két templom van. Az egyik a katholikusoké, ez 1753-ban, a másik a reformátusoké, ez pedig 1775 körül épült. Ide tartoznak Dörög és Selyemcsuk puszták, Gede, Ghyczy, Szabó és Takács tanyák. *Selyemcsuk* puszta, mint már említettük, III. Incze pápa oklevelében szerepel. *Semyen*, majd *Semian-Suka* praedium az apátság ősi birtoka volt. 1641-ben *Apátur-akla* néven is felbukkan, azután *Selyemtyuknak* is hangzik, míg végre *Selyemcsukában* állapodik meg. Határában volt praedium *Nulos* is, mely 1262-ben csere útján jutott az apátság birtokába. 1137-ben, a mikor III. Béla megerősíti *Hoda* ajándékát, terra Nulos alakban van említve. II. Andrástól is kapott itt az apátság némely földeket. Ugyancsak e község határában feküdt hajdan villa *Mycud*, a szentmártoni apátság birtoka, mely a tatárjárás alatt pusztult el. A község *Szent Imre* nevű dűlője tartja fenn a hajdani hasonló nevű község helyét, hol a szentmártoni apátságnak monostora és temploma állott. E falu a török világban pusztult el. Pázmándfalu.

Pázmándhegy, magyar kisközség, Pázmándfalu szomszédságában. A kir. szőlőmívesek lakóhelye volt. Később teljesen Pázmándfalu sorsában osztozott és ugyanazok a birtokosai voltak. A királyi birtoklás után, első uraként az Aba nembeli *Hab* comes jelentkezik, a ki 1252-ben négy szőlőt adományoz itt az apátságnak. Innen kezdve azután sorsa egy Pázmándfaluéval, melylyel hegy- Pázmándhegy.

község gyanánt egy községet alkotott, egész 1876-ig, a mikor már külön szerepel. Templom nincs a faluban. Házainak száma 147, lakosaié, a kik nagyobbára róm. kath. vallásúak, 576. Postája Győr-Pázmánd, távírója Győrszentmárton és vasúti állomása Pannonhalma.

Pér. *Pér,* magyar nagyközség, a győr—fehérvári országút mellett. Van 315 háza és 2317, nagyobbára róm. kath. vallású lakosa. Postája helyben van, távírója Győrszentmárton, vasúti állomása Nagyécs. 1250-ben *villa Per* alakban van említve. Később, a veszprémi káptalan egyik oklevelében, már két Pér nevű hely szerepel, Nagy- és Kis- jelzőkkel. A győri püspökség régi birtoka, mely a török dúlások alatt, mikor Győrt ostromolták, teljesen elpusztult. 1609-ben pusztaként, a behódolt helyek között van említve. Az 1619-iki összeírás már nem is említi. 1642-ben még mindig csak a péri pusztáról találunk feljegyzést. 1687-ben népesült újra és 1729-ben már 47 jobbágyot és 43 zsellért találtak itt az összeírók. Földesura ezután is a győri püspök volt és ma is a győri püspökségnek, *Csizmadia* Jánosnak, Mihálynak és *Rácz* Antalnak van itt nagyobb birtoka. A lakosok azelőtt kiterjedt és híres marha- és juhtenyésztést űztek. A községben hitel és fogyasztási szövetkezet is van. Péren a katholikusoknak és a reformátusoknak van templomuk. Az előbbi 1734-ben épült és 1875-ben megújíttatott. Ide tartozik Kispér községrész, Söptér, Táplány és Töltéstava puszták. *Töltéstava* puszta már 1200-ban a *Töltési* család fészke volt. 1220-ban possessio *Teuteusy* alakban van említve. Még 1619-ben is *Theöthössy* András az egyik ura, a másik pedig *Kutassy* Mihályné. Ez a rész ma *Skargay* Károly és *Bay* Ödön birtoka. *Söptér,* a szent-adalberti prépostság javadalmaihoz csatolt puszta volt. 1593-ban már említve találjuk, ellenben 1641-ben már puszta hely. *Táplány* puszta 1220-ban *Feyreghaz,* vagyis *Fejéregyház* néven van említve, melyet ekkor *Catlu* nevű birtokosa a szentmártoni apátságnak adományoz. 1630-ban *Fell-Egyház* néven is emlegetik az akkori feljegyzések. 1670-ben már *Fejéregyház alias Táplan* alakban szerepel. A *Kanizsayaké,* majd a *Hédervàryaké* és a *Viczayaké* lett. E birtok felett hosszas per folyt az apátság és Hédervár urai között, mely 1720-ban az utóbbiak javára dőlt el. Most e puszta özv. báró *Lévay* Henriknéé, kinek itt szép, kényelmes, nagyarányú kastélya van, melyet mai tulajdonosa 1880—82 között építtetett. Nagyobb birtoka van még *Kintly* Pálnak. A *söptéri* dűlőn állott hajdan *Preke* puszta is, mely szintén a török dúlások alatt pusztult el és határa Söptér pusztáéba olvadt. A község *Dörög* nevű dűlője szintén az ősi *Durug,* pozsonyi és mosoni várföld emlékét tartja fenn. 1252-ben IV. Béla Durug földjét *Marczel* comesnek adományozza. 1258-ban a szentmártoni apátság vásárolta meg. 1273-ban valami *Lâncz* nevű birtokosa szerepel, a ki a maga részét *Battyáni* Jánosnak és fiának, Péternek adományozza. Későbbi birtokviszonyai ismeretlenek. Ugyancsak Pér közelében feküdt valahol a tatárjárás előtt possessio *Yren,* vagy *Jyren,* mely 1257-ben még említve van ugyan, de minden jel arra mutat, hogy ekkor már puszta hely volt és hogy a tatárjárás alatt pusztult el.

Pinnyéd. *Pinnyéd,* rábczamenti magyar kisközség, mely újabbkori német telepeseitől a *Fischerdorf* nevet kapta. A győri püspökség régi birtoka és a püspökség halászai lakták. 1590-ben már falu, és lakosai szabadalmas molnárok voltak. Ez időtájt Miksa herczeg német hadai pusztították el. Alig kezdett újra épülni, négy évvel később ismét elpusztult. 1537-ben *Gregoriáncz* Pál győri püspök a lakosoknak királyi megerősítéssel ellátott kiváltságlevelet adott. A német telepeseket a XVII. század elején hozta ide a püspökség, de ezeknek az utódai azóta teljesen megmagyarosodtak. A község Győr közelében fekszik. Határának talaja olyannyira vizenyős, hogy a lakosok temetőnek alkalmas helyet itt nem találván, halottaikat már a győri határban, távol a községtől, a Rábcza nyugati részén temetik el. Az árvizektől is sokat szenvedtek és 1899-ben volt az utolsó nagyobb kárt okozó árvizük. Templom a községben nincsen. Házainak száma 47, róm. kath. vallású lakosaié 359. Postája, távírója és vasúti állomása a közeli Győr. Ide tartozik Somos puszta és Püspökerdő vadászlak. *Táborhely* nevű dűlője bizonyára a Győr ostroma alatt ott táborozott seregek emlékét örökíti meg.

Rábapatona. *Rábapatona,* rábamenti magyar kisközség, körjegyzőségi székhely, 214 házzal és 1068 róm. kath. vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása

Enese. Ősrégi besenyő telep, melynek később *Káptalan-Patona* neve is volt. Első említését 1253-ban találjuk. 1368-ban a győri káptalan birtoka. 1623-ban magyar ruhába öltözött török lovascsapat lepte meg a községet, a gyermekeket összeszedte és Fehérvárra hurczolta, a honnan csak akkor kerültek vissza szüleikhez, a mikor a község 70 forint évi adó fizetésére kötelezte magát és a gyermekekért külön váltságdíjat fizetett. 1626-ban Mehemet aga rabolta ki a lakosokat. 1633-ban a zaklatások ismét megújultak, úgy hogy a lakosok kénytelenek voltak a községet árkokkal és palánkkal megerősíteni. Földesurok, a győri káptalan pedig, a mostani uraság major dombján váracsot építtetett és ebbe a győri várból rendeltek ki német őrséget, mely azonban még rosszabb volt a töröknél. A lakosok nemcsak hogy hiába mentek panaszra, de gróf Mansfeld győri várparancsnok 1645-ben egészen elfoglalta a községet. 1647-ben a váracs őrsége és a patonaiak szerteszét kalandoztak, védtelenül hagyva a falut. A törökök ezt megtudták, egy nagyobb portyázó csapat meglepte a községet, feldúlta, földig rombolta és a kit elfoghatott, fogolyként magával hurczolta. Két évvel később a győri káptalan ismét visszakapta birtokát, mire a falut felépíttette és megerősíttette. A község III. Ferdinándtól két országos vásár tartására nyert szabadalmat. 1683-ban a török had, Bécs sikertelen ostroma után, ismét feldúlta és váracsát lerombolta. 1809-ben, 400 lovasból álló franczia csapat, a felkelt magyar nemesség 50 emberét itt üldözőbe vette ; a magyarok azonban nemcsak vitézül keresztül vágták magukat a franczia túlerőn, hanem sokakat közülök el is fogtak. Most a győri székeskáptalannak és özv. *Gyapay* Dénesné örököseinek van itt nagyobb birtokuk. A lakosok fogyasztási s hitelszövetkezetet és tejszövetkezetet tartanak fenn. Katholikus templomát 1650 körül emelték, de tornyát csak a XVIII. század közepén építették hozzá. Ide tartoznak Czirjáktag, Dénesháza, Szent István majorok és Kovácstag és Plébániatag tanyák. Határába olvadt a hajdani *Koos* falu is, mely a *Pokyak* birtoka volt. Helyét, a hol feküdt, ma is *Kós dombnak* nevezik. Rábapatona község sokat szenvedett az árvizektől, különösen az 1876- és 1883-ikitől, a mikor számos épület dőlt romba és sok kisgazda teljesen tönkrement, de a Rábaszabályozás befejezése óta árvízveszély nem fenyeget és a lakosok jóléte emelkedik.

Rábaszentmihály, hajdan *Rábaföld* a régi oklevelekben. Már 1204-ben bukkan fel, a mikor II. Endre *Puk* Farkas comesnek adományozza. 1234-ben *terra Raba alias Zent Mihal* alakban szerepel. 1323-ban *Köszemi* Mikó fia Orbán átengedi *Semmihal* nevű birtokának harmadát Miklós mesternek. Később a *Nádasdyak* lettek az urai. 1609-ben a törököknek behódolt helyek között van említve, s ekkor Nádasdy Pál a birtokosa. 1627-ben a község lakosai a törökök zaklatásai elől elmenekülve, a falut pusztán hagyták. Nádasdy Ferenc kivégeztetése után, a kir. kamara kezelte, utóbb az *Esterházyaké* lett, de az utolsó tagosítás alkalmával a lakosok megváltották. A mult század elején az Esterházyakon kívül a *Bezerédy* családnak is volt itt birtoka, ma pedig id. *Miklós* Gábornak és *Raffel* Pálnak van. 1859-ben a község nagy részét tűz pusztította el. Az itteni katholikus templom a XVIII. század második felében épült. Házainak száma 93, lakosaié, a kik nagyobbára róm. kath. vallásúak, 625. Van itt körjegyzőség és postahivatal. Távírója és vasúti állomása Enese. Ide tartoznak Anghely és Homoród puszták, Beyczytag és Szunyogvár majorok. *Anghely* pusztáról 1617-ben találunk először említést, a mikor Enyingi *Török* István és *Farkas* János az urai. 1653-ban az anghelyi birtok egy része *Jagosich* Péteré. Később ez is az *Esterházyaké* lett. *Homoród* puszta hajdan falu volt. 1372-ben találjuk róla az első írott nyomot és ekkor a *Pokiaknak* van itt birtokrészük. 1582-ben Poki Gergely és Mihály az urai. Az 1609-ik összeírásban a Pokiakon kívül *Ostffy* Jánosnak is volt itt birtoka. Szintén behódolt a töröknek és a török világban annyira kipusztult és elszegényedett, hogy csak egy porta után adózott. Ekkor szűnt meg falu lenni. 1639-ben *Miskey* István, 1653-ban *Jagosich* Péter, 1670-ben *Iványos* Miklós az itteni közbirtokosok. Később a *Márffy*, majd a *Kisfaludy* családoké lett. Az ú. n. *Dőry-rét* is régi praedium, mely a XVII. században akkori birtokosától, *Dőry* Jánostól vette nevét. Később az *Eőry* családé és osztályos társaié lett.

Rábaszentmihály.

Rábaszentmiklós, magyar kisközség a Marczal mellett, a Rába közelében. Mindössze 35 háza van, 205 róm. kath. vallású lakossal. Postája Móriczhida,

Rábaszentmiklós.

távírója Tét és vasúti állomása Hali puszta. Másként Kis-, hajdan pedig *Kerekszentmiklósnak* is nevezték. A győri püspökség régi birtoka, mely nevét a Szent Miklós tiszteletére épült, kerek alakú templomától vette. Ez némelyek szerint török mecset lett volna, a mire azonban okíratos adatok nincsenek. Ráth, templomának építését, a XIII. századba teszi, de az, az idők folyamán, sok átalakítást szenvedett. A község határában római épületmaradványokat találnak, a mi azt bizonyítja, hogy itt már a rómaiak korában is lakott hely volt. A török világban elpusztult és 1626-ban már csak pusztaként van említve. 1701-ben települt újra. A községházán őrzik Ágoston szász herczeg és győri püspök telepítő levelét, mely szerint a kerekszentmiklósi pusztát *Szabó, Fekete, Gárdani, Csapó, Buza, Lampér, Varga* és *Sipos* nevű megszállóknak adták ki. Most nincs nagyobb birtokosa.

Ráró. *Ráró*, dunamenti magyar kisközség, 118 házzal és 918 róm. kath. vallású lakossal. Posta van a faluban, távírója Hédervár, vasúti állomása Lébényszentmiklós. Körjegyzőségi székhely. Hajdan erős vára volt, mely már 1293-ban szerepel, a mikor Frigyes római császár elfoglalta. Ottokár cseh király is két ízben feldúlta. A *Hédervár yak* ősi birtoka, és a nagykiterjedésű rárói uradalom középpontja. A XVI. században Ráró is a *Bakics* család kezére került és 1550-ben Bakics Péter a várat *Pálffy* Péternek adta zálogba, de 1559-ben Bakics Péter örökösei : *Czobor* Imre és *Révay* Mihály visszaváltották. 1600-ban Révay Ferencz és Péter, Hédervár y István, Czobor Márton és István a birtok és a vár urai. Győr ostroma alatt a község, a várral együtt, elpusztult. 1658-ban a *Pázmány, Tarnovszky* és a Hédervár y családok az urai és az van róla feljegyezve, hogy temploma elpusztult. 1658-ban a Révayak részüket *Széchenyi* György győri püspöknek adják el, a többi birtok pedig részben örökösödés, részben pedig adás-vétel útján többfelé oszlott meg, de Széchenyi püspök lassanként ezeket is megvásárolta ; így 1659-ben megvette gróf *Nádasdy* Ferencz és Pázmány Miklós birtokát, 1660-ban Tarnovszky Szaniszlóét, 1661-ben *Jakusich* Imréét, 1665-ben gróf *Kéry* Ferenczét, 1686-ban *Maholányi* Jánosét. Ugyanez évben gróf *Kaunitz* Domokos megvette *Erdődy* Borbála örökségét, melyet halála után, a Kaunitzokon kívül, gróf *Apponyi* Lázár örökölt. Utóbb e birtokrészeket gróf *Viczay* Jób szerezte meg, a ki a Széchenyi örökösök jószágait is megvásárolta. 1773-ban, Viczay Jób gyermekeinek osztályakor, az uradalom Viczay Eszternek, férjezett gróf *Sándor* Móricznénak jutott, ki azt báró *Sina* Jánosnak adta el. Ezen az úton jutott a birtok a gróf *Wenckheim* család kezébe és most is gróf Wenckheim Frigyesnek van itt nagyobb birtoka. A rárói urak, a hajdani vár helyén, részben a vár romjainak felhasználásával, nagyszabású kastélyt építtettek, mely a mult század második felében, 40 holdas parkban, roskadozó állapotban bár, még fennállott. Később azután a nagyszabású épületet teljesen lebontották. Az uradalomnak itt híres gyümölcsöse volt. Nevezetes volt még vizahalászata és káposztatermelése, mely nagyon sokat jövedelmezett a lakosoknak. Ide tartozik Zsejke puszta és János major ; *János majort* báró *Sina* János alapította és tőle vette a nevét is. *Zsejke* puszta neve alatt valamely régibb helység neve lappanghat, de erre nézve biztos adatokat nem találtunk. A mult század elején vendégfogadója volt és a *Viczayak* voltak az urai. A mostani rárói katholikus templomot 1902-ben gróf *Wenckheim* Frigyes építtette.

Ravaszd. *Ravaszd*, magyar nagyközség, a Pánzsa-ér mellett. A szentmártoni apátság ősi birtoka, mely 1137-ben *Ruozti* és *Roz* alakban alakban van említve. Névadó ősi fészke egyúttal a *Ravazdy* családnak, mely ez időtájt *Ruozdi, Kis-Ruozdi* és *Cheb* vagy *Cheb-Ruozdi* néven szerepel az egykorú oklevelekben. *Cebh* vagy *Cheb* comes is első birtokosai közé tartozott, az apátság pedig Szent Lászlótól kapott itt adományt. III. Incze pápa bullájában *Ruozt* a neve. Azután még három Ravaszd merül fel : ú. m. Cseb ispán falva *Csebravazd (Chebroazd)* néven, a XIV. században pedig *Kysrouazd* és *Nograuazd* alakban Kis- és Nagyravazd is felbukkan. Cséb ispán falva a XIII. század elején a mai ravaszdi templom tájékán keletkezett, később azután a két község egyesült és Nagyravazd néven szerepelt tovább. 1222-ben *Gunczel* spalatói érseknek is volt itt birtoka és ő maga is itt születetett. 1363-ban *Cheb-Ruozd* a *Nemes* családbelieké volt, mely család a Csebravazdi előnevet is használta. Utóbb mind a három Ravazd az apátságé lett és mai nevén egyesült. 1487-ben már említve van a falu keleti részén emelkedő dombon álló, Szent Villibaldnak szentelt temploma is, de ez nem a mai róm.

kath. templom, mert a régi a török dúlások alatt pusztult el. Mai temploma 1804-ben épült. A török uralom alatt sokat szenvedett ez a község is és lakosai 1595-ben, a törökök folytonos zaklatásai elől, kénytelenek voltak menekülni. Az 1609-iki összeírásban a behódolt helyek között találjuk említve. A község határában az ú. n. *Serfőző-dűlő* tartja fenn hajdani serfőző házának az emlékét. E serfőző még a mult század első felében fennállott. A község lakosai takarékmagtárt tartanak fenn. Ide tartoznak Hármastarján és Tarján puszták és a vadalmási erdőőrlak. Hajdan a két Tarján *Kis-* és *Nagy-Toryan* alakban szerepel. Az egyik győri várföld volt, a másik pedig a bakonybéli apátság birtoka. II. Béla 1137-ben a Tarján és Roz (Ravaszd) között fekvő földet az apátságnak adományozza. III. Incze 1216-iki birtokösszeíró bullájában *Torian* néven fordul elő. A tatárjárás előtti korból három birtokosát ismerjük; az egyik a király volt, a második a bakonybéli, a harmadik pedig a szentmártoni apátság. A király és a bakonybéli apátság népei a mai *Pityor* nevű részen laktak, a Hármastarjánba vivő horogút és az ettől éjszakra eső kisér között, a hol egy 1797-ből való térképen még a templomrom is meg van jelölve. E falu és Ravaszd között kapta az apátság 1137-ben a maga birtokát, melyet *Kistarjánnak* vagy *Pityordnak* neveztek. A Kistarján elnevezés legelőször 1352-ben tünik fel, viszont egy 1492. évi pannonhalmi oklevél már *Pichord, alio nomine Kistharian* körülírással emlékezik meg róla. *Pichurd* alakban azonban már sokkal előbb: 1409-ben is említve van. 1351-ben *Nagy* Pál királyi kulcsármesternek is volt itt némi birtoka. IV. Béla 1252-ben a turóczi prépostságnak itt szőlőt adományozott. 1516-ban *Csajthay* Bálint deáknak is volt benne részbirtoka. A mohácsi vész után elpusztult, de 1617-ben már ismét *Hathalmy* Sándor veszprémi lovaskapitány birtokaként jelentkezik. Később azután egészen a főapátságé lett. Tarján puszta szomszédságában fakad a Pánzsa ere, melynek vizét a Ravaszd alatt fekvő ú. n. *Bélakút* vize is szaporítja. A hagyomány azt tartja, hogy ebből a kútból ivott Árpád vezér és tábora és később a tatárok elől menekülő IV. Béla. A kutat felírat díszíti, mely ezt az eseményt megörökíti, megmagyarázván egyszersmind a kút nevét is. Ravaszd házainak száma 276, róm. kath. vallású lakosaié 1533. Postája Győrszentmárton, távírója Tarján puszta és vasúti állomása Tarján.

Réti, magyar kisközség a Rábcza mentén, 81 házzal és 500 ág. hitvallású evangelikus lakossal. Postája Markotabödöge, távírója és vasúti állomása Enese és Beősárkány. Hajdan győri, mások szerint mosoni várföld volt. 1210-ben már népes hely, a mikor itt *Póth* nádor két ekényi földre kap királyi adományt. 1251-ben már *Móricz comes* tűnik elő birtokosaként, a ki itteni majorságát a móriczhidai prémontrei prépostságnak ajándékozza. 1372-ben a *Pokyaknak* is volt itt némely részük. 1472-ben possessio *Rethy* alakban találjuk említve. 1544-ben *Ostffy* László és a Pokyak vannak említve uraiként. Az 1609-iki összeírásban még mindig ez a két család szerepel, de 1610-ben már *Gyapay* György is említve van birtokosaként, 1613-ban pedig *Zánthó* István. 1677-ben már több birtokosát ismerjük, névszerint Gyapay Miklóst, Csáfordi *Nagy* Györgyöt és *Izdenczy* Jánost. 1790 körül Eöry István és *Kelemen* István öröklik, közben azonban a *Syey* családnak is volt benne része. Ma nagyobb birtokosa nincsen. *Pörösföld* nevű dűlője egy régi pernek az emlékét tartja fenn, mely Réti és Sövényháza községek között e dűlőrész hovátartozandósága fölött támadt. 1819-ben az egész község leégett. Ág. hitv. temploma 1785-ben épült. Réti.

Ság, a győr—dombovári vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Van 216 háza és 1117, túlnyomó számban róm. kath. vallású lakosa. Postája Pázmándfalu, távírója Győrszentmárton és vasúti állomása Nagyécs. A régi oklevelek öt Ság nevű községet különböztetnek meg. Az egyik egyszerűen *Ság;* a másik, mely *Kisfalu* néven is említve van, *Kisság*, a harmadik *Sag Hag*, vagyis a mai *Sághegy*, a negyedik *Uj-* és az ötödik *Öreg Ság*, mely két utóbbi azonban csak a XVI. század elején van említve. Az egyik *villa Sagh* győri várföld volt, a másik kettő pedig az apátság ősi birtoka, melyre már 1225-ben királyi megerősítést nyert. 1530 körül Enyingi *Török* Bálint foglalta el és gesztesi birtokaihoz csatolta. 1535 táján bukkan fel az Uj- és Öreg-Ság elnevezés. A török dúlások alatt elpusztult és lakosai is elmenekültek. 1609-ben a behódolt és kipusztult helységek között szerepel. 1618-ban *Török* István Ság.

leányai *Nyáry* Pálné és *Haller* Györgyné voltak a birtokosai, a kik azonban *Beccaria* Virgilnek és *Pázmán* Ferencznek adták zálogba. Ez időtájt telepedett újra, de 1627-ben török urai annyira zaklatták, hogy másodszor is majdnem elpusztult. 1641-ben *Orosztonyi* Zsuzsa van megnevezve birtokosaként. 1664-ben ismét új telepesek jöttek, a kik a félig elpusztult falut ismét felépítették. 1690-ben *Iványos* Miklós szerepel zálogbirtokosaként. A Rákóczi-féle szabadságharczot is megsínylette a község, mely akkor újra elpusztult. Később az *Esterházyak* lettek az urai és most is gróf Esterházy Miklós Móricznak van itt nagyobb birtoka. A község lakosai hitelszövetkezetet tartanak fenn. Van itt egy szeszgyár is, mely *Kufler* Benőé. A faluban van egy régi kápolna, melyet 1732-ben megújítottak. Ide tartoznak Ság puszta és *Sághalomalja*. Ez utóbbinak a mult század elején 173 lakosa volt. Ság közelében feküdt hajdan *Mycud villa*, mely 1250-ben még említve van, de azután nyoma vész.

Sövényháza. *Sövényháza*, rábczamenti kisközség, 170 házzal és 1273 németajkú, róm. kath. vallású lakossal. Postája helyben van, távírója Lébény és vasúti állomása pedig Enese. Némely források azt állítják, hogy hajdan Rába volt a neve. Ez nyilván tévedés, mert e község a Rábcza mellett fekszik és túlságosan távol van a Rábától, semhogy nevét attól vehette volna. Meglehet, hogy valamely hasonló hangzású, de elpusztult rábamenti községgel tévesztik össze. Legősibb birtokosa a *Sövényházi* nemzetség volt, mely már a XIII. század elején is ura. 1489 előtt a *Bán* családé volt, de ebben az évben az Enyingi *Török* család kapta. 1585-ben még Enyingi Török Jánost uralta, de az 1609-iki összeírásban *Hatos* Bálint, 1619-ben pedig *Pázmán* Ferencz szerepel birtokosaként. 1673-ban *Jagosich* Mihály és a győri jezsuiták a birtokosai, 1704-ben a jezsuiták már egyedül birtokolják. Ebben az évben, a Rákóczi-féle szabadságharcz alatt, a császáriakhoz tartozó rácz és német hadak felgyújtották és kifosztották. 1715-ig néptelen puszta volt, ekkor azonban a jezsuiták németeket telepítettek ide. A rend eltörlése után a *Neuhold* családé lett, most pedig *Fricke* Emilnek és *Purgly* Mihálynak és Györgynek van itt nagyobb birtokuk és kényelmes úrilakuk. A Fricke-féle ház azelőtt a jezsuitáké volt. Később Neuhold ezredesé lett, kitől 1845-ben a jelenlegi tulajdonos dédatyja vette meg. A Purgly-féle ház és birtok szintén a Neuhold családé volt és ugyancsak vétel útján került a Purglyak kezére. A község lakosai fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. A községet az árvíz is gyakran sújtotta, legutóbb 1900-ban is. Az itteni róm. kath. templom a XVI. század vége felé épült. Ide tartoznak Alsó- és Felsőszapud puszták, Aranka és Ilona majorok és Nagyág tanya. *Szapud* pusztának hajdan *Szent-Szapud* volt a neve. 1484-ben szintén az Enyingi Törököké volt, 1580-ban pedig *Hathalmy* Miklósé. Sövényháza határában feküdt hajdan *Újfalu* is. 1727-ben ez már csak pusztaként van említve. Valószínű, hogy a Rákóczi-féle szabadságharcz alatt pusztult el.

Szabadi. *Szabadi*, szigetközi magyar kisközség, a győri káptalan régi birtoka, mely később a *Hédervéryak* kezére került. 1544-ben *Zabodi* alakban van említve. Győr ostroma alkalmával, 1594-ben elpusztult és csak lassan települt újra, mert az 1658-ban eszközölt összeírás még mindig csak egy lakott telket talált itt, és azon kívül még négy egész és két félhelyes puszta telket. Még 1727-ben is csak hat jobbágyot és hat zsellért találtak itt az összeírók. Mindvégig a hédervári uradalomhoz tartozott és most is gróf *Khuen-Héderváry* Károlynak van itt nagyobb birtoka. Ez a község is sokat szenvedett az árvizektől és különösen az 1899. évi okozott benne nagy kárt. Templom nincs a községben. Házainak száma 63, lakosaié, a kik róm. katholikusok, 427. Postája Bácsa, távírója és vasúti állomása Győr. Ide tartozik *Szunyogház* puszta is, mely *Szunyog* és *Lencseház* név alatt is ismeretes volt és mindvégig a község sorsában osztozott. A falu határába olvadt részben *Kenderes-Medve* is, mely 1594-ben, a török dúlások alatt pusztult el és melyről már más helyen megemlékeztünk.

Szap. *Szap*, dunamenti magyar kisközség. Van 131 háza, és 614, róm. kath. és ref. vallású lakosa. Postája Medve, távírója Bős és vasúti állomása Nagymegyer. A XIII. század elején *Zap* a pozsonyi vár földje, melyből 1255 előtt Zapi *Pousa* fia Botó két részt elfoglalt. 1300-ban két Zap szerepel, Alsó- és Felső- jelzőkkel és mind a kettőnek *Zaapi* János az ura. 1479-ben *Dyenesszapia* alakban említi egy oklevél, mely egy erőszakos foglalás következtében támadt perben szerepelt. Ebben az időben a *Dóczyak* az urai. Az 1544-iki összeírás

csupa egytelkes nemeseket említ birtokosaiként. 1800-ban a *Hédervaryaknak* is volt benne részük. A mult század elején a lakosok jövedelmes vizahalászatot űztek. 1850-ben árvíz, 1863-ban tűzvész pusztította el a község nagy részét. A faluban a reformátusoknak van templomuk, mely 1885-ben épült.

Szemere, magyar nagyközség, a győr—pápai vasútvonal mentén, a Bakonyér mellett. Házainak száma 250, róm. kath., ág. ev. és ref. vallású lakosaié pedig 1699. Van postája, távírója és vasúti állomása. E község 1250-ben villa *Zemere* alakban a *Szemere* családbeliek fészkeként jelentkezik. »Kis és Naghzemere birtok« néven is emlegetik. 1300-ban Zemere Tivadar jegybér fejében leköti jegyesének possessio *Geur-Zemere* felét. 1430-ban már *Garay* Lászlót uralja. 1457-ben pusztult helyként van említve és ekkor ismét Szemere János szerepel birtokosaként. A XV. század végén az *Ujszászy* család, 1525-ben pedig *Hédervary* István is a birtokosai között van. Az 1609-iki összeírás már hat birtokosát említi, ú. m. *Tulok* Ferenczet, *Gondár* Gergelyt, *Somogyi* Gáspárt, *Jármán* Miklóst, *Rhumy* Mihályt és *Vyszaszy* Ferenczet. Ekkor a töröknek behódolt községek közé sorolják. 1624-ben a Rumy, *Balásffy, Angrano, Eölbey* és a *Kutassy* családoké. A Bécs ostromára vonuló törököknek útjokba esvén, megrohanták és elpusztították. Csak lassan népesült újra, noha a tulajdonosok nagy szabadalmakat ígértek, és alig kezdtek lakosai visszaszállingózni, a koronczói csata alkalmával ismét elpusztult. E katasztrófa után első megszállója Monoszlói *Csupor* György atyja volt. Később a *Goda, Matkovich, Török, Argay* és *Roboz* családok voltak a nagyobb közbirtokosai. 1849-ben a község alatt, a magyar és az osztrák csapatok között, ütközet volt, jún. 29-én pedig a császáriak kirabolták. Mostani nagyobb birtokosai a győri székeskáptalan, *Pogány* Lajos, *Rudics* János, *Tót* Gábor és Miklós és *Jankovich* Lajos. A községben mind a három felekezetnek van temploma. A róm. kath. templom 1749-ben, a református 1786-ban és az evangelikus 1807-ben épült. Ide tartoznak Fekete, Józsefháza, Kis- és Nagyszentpál, Margit, Matkovichtag, Rudicstag, Sándorháza és Szedres puszták és a szemerei szőlőtelep. Ezek közül *Szent-Pál puszta* hajdan falu volt; 1457-ben már a győri káptalan pusztája, a mi azt bizonyítja, hogy korábban pusztult el és szünt meg falu lenni. A község *Isten dombja* nevű dűlője is valami jelentőséggel bírhat. A református egyház egy 1646-ból való értékes kelyhet őriz, mely a régi magyaróvári református egyházból került ide. Szemere.

Szerecseny, magyar kisközség a veszprémmegyei határ közelében. Házainak száma 136, róm. kath. és ref. vallású lakosaié 1040. Postája, távírója és vasúti állomása Gyömörő. E községről 1206-ban találjuk az első írott nyomokat. 1256-ig *Scis, Sycs, Scecs* és *Sid* alakban van említve. 1256-ban már *villa Sid, alias Zerechyn* neve van. A XV. század első felében a *Marczaltői* család az egyik birtokosa. 1565-ben *Zerecsen* Enyingi *Török* Ferenczet uralja, a mikor egyszersmind a pápai vár tartozéka. 1609-ben a behódolt községek közé tartozik s *Szily* György és János vannak birtokosaiként említve. 1619-ben *Nyáry* Pál faluja. 1626-ban, török urán kívül, *Hatos* Bálintot is uralja. 1627-ben Szerecheni *Zeghy* György és Katalin, 1642-ben gróf *Csáky* László, 1663-ban pedig gróf *Esterházy* Ferencz a birtokosai. Most gróf Esterházy Pálnak van itt nagyobb birtoka. 1798-ban nagy tűzvész pusztított itt, melynek a falu nagyobb része áldozatul esett. A községben két templom van. A róm. kath. 1736-ban, a református pedig 1773-ban épült. A község mellett gróf Esterházy Pálnak téglagyára van. Ide tartozik még Juliánna puszta és Szőlőhegy. Szerecseny.

Szőgye, dunamenti magyar kisközség, ősi halászó telep, mely nevét is a czegétől veszi. 1252-ben IV. Béla *terra Ziguethaga* alakban említi, abban az oklevélben, melylyel ezt a földet a turóczi prépostnak adományozza. 1465-ben már *Zege* néven, 1505-ben pedig possessio *Zeghye* alakban szerepel. 1519-ben a csornai prépostság birtoka. 1594-ben a Véneknél átúsztatott törökök és tatárok legelőbb ezt a községet pusztították el. A XVIII. században Komárom vármegyéhez tartozott. A török dúlás után csak lassan népesült, mert még 1727-ben is csak 10 jobbágyot és két zsellért találtak itt az összeírók. A csornai prépostság maradt továbbra is az ura, ma azonban nagyobb birtokosa nincsen. Az árvíz majdnem minden évben sújtotta a községet; az újabb korban a legnagyobb árvízveszedelem 1897-ben és 1899-ben érte. Templom nincs a községben. Ide tartozik Vinczesziget major. A falu házainak száma mindössze 29, róm. kath. Szőgye.

vallású lakosaié pedig 174. Postája Kisbajcs, távírója és legközelebbi vasúti állomása Győr.

Táp. *Táp,* magyar nagyközség a pusztai járásban, 195 házzal és 1296, nagyobb részben ref. vallású lakossal. A reformátusokon kívül még a római katholikusok is nagyobb számban vannak, de vannak itt ág. h. evangelikusok is; azonban csak a két első hitfelekezetnek van itt temploma, melyek közül a róm. kath. templom alapja ősrégi, mert már a XIV. században fennállott, de az idők folyamán, az átalakítások következtében, sokat veszített eredetiségéből. Balogh, tatai jószágkormányzó és birtokos, a régi góthikus torony és sekrestye felhasználásával, a XVIII. század második felében fel akarta építtetni és sírboltról is gondoskodott a maga számára, de az építés, halála következtében, abban maradt, csak kitatarozták és valószínűleg az 1783. évi földrengés alkalmával megrongálódott tornyának egy részét szedték le. A reformátusok temploma nem régen, 1882-ben épült. A községben van posta, távírója és vasúti állomása Győrasszonyfa. Táp már a XIII. században *Tapan* néven, királyi lovászok faluja. Másik része azonban ekkor már a szentmártoni főapátságé. A *Taápy* családbeliek ősi fészke és névadó községe is, a kik itt még a XVI. században is birtokosok voltak. Azután az Enyingi *Török* család kezére került, az 1609-iki összeírásban, a mikor a behódolt községek közé van felvéve, Török István van említve birtokosaként; de 1618-ban a Török család után, leányágon, *Nyáry* Pálé lett. 1628-ban *Esterházy* nádor vásárolta meg, de 1701-ben a győri jezsuiták és *Beccaria* Virgil zálogbirtoka lett. Ez e rész azután a győri székeskáptalan tulajdonába ment át és most is ezé. 1764-ben *Balogh,* a tatai uradalom jószágkormányzója volt az egyik rész ura, kinek magva szakadván, minden birtokát az Esterházyakra hagyta. A község lakosai fogyasztási és hitelszövetkezetet tartanak fenn. Táp 1881-ben majdnem teljesen leégett. Ide tartoznak Borba és Tápi puszták, Lapostag, Prágai tag és Újmajor tanyák. *Borba* puszta már 1250-ben *Elchen praedium, quod alio nomine vocatur Barba* néven van említve IV. Béla egyik oklevelében. Lakosai később *civiles castri Barba* alakban szerepelnek, 1360-ban pedig *Borbateluke* a neve.

Tápszentmiklós. *Tápszentmiklós,* a Bakony hegység éjszaki lejtőjén fekvő magyar kisközség, 182 házzal és 1081, ref. és róm. kath. vallású lakossal, a kik közül az előbbiek többségben vannak. Körjegyzőségi székhely. Postája Győrasszonyfa, távírója és vasúti állomása pedig helyben van. *Szokoly* Endre, a község érdemes körjegyzője, 1905-ben megírta részletesen a község történetét, melyből, saját adatainkkal kiegészítve, a következő részleteket veszszük. A község ősidők óta megült helyen fekszik, mert határában kő-, bronz,- La Téne- és népvándorláskori leletekre bukkannak. A tatárjárás előtt e község helyén állott *Ylmár* falu, melyet a tatárok elpusztítottak. *Zent Miklus* néven legelőször 1370-ben tűnik fel, a szentmártoni apátság birtokaként, s azé még 1503 táján is, a mikor már plébániája is említve van. 1527-ben Enyingi *Török* Bálint foglalja el erőszakkal és a gesztesi vár uradalmához csatolja. 1618-ban, a Török családnak fiágban magva szakadván, Török Zsuzsánna, férjezett *Nyáry* Pálnéra szállott, a ki e birtokot 1626-ban *Esterházy* Miklós nádornak adta el. Ez időtájt a faluban mindössze négy porta volt. Később ez is a behódolt községek közé tartozott és török urának adózott, a ki sokat zaklatta a lakosokat. Ebben az időben *Horváth* Péter volt a zálogbirtokosa, de a törökök kiűzetése után ismét visszaváltották az Esterházyak. 1764-ben, rövid ideig, más volt a gazdája. *Balogh,* a tatai uradalom jószágkormányzója ugyanis, elcseréli *Billege* nevű pusztájáért az Esterházyakkal; de utódok hátrahagyása nélkül halván el, minden birtokát az Esterházyakra hagyta. A reformátusok temploma 1835-ben épült. Most gróf Esterházy Miklós Móricznak van itt nagyobb birtoka. Van itt egy gazdasági szeszgyár is. 1904 július 29-én nagy tűz dúlt a községben, mely 20 udvart és 22 lakóházat, összes melléképületeivel együtt elpusztított. A szeszgyáron kívül még ide tartozik Tuskós puszta és Belsőmajor. Figyelmet érdemel a bársonyosi határra dűlő, melynek egyik részén régebben út vezetett, melyet a nép *tatárok útjának* nevezett. Ez az elnevezés vagy a tatárjárás, vagy a törökvilág emlékét tartja fenn, mivel ismeretes, hogy a nép a törököt is tatárnak nevezte. A mogyorókúti dűlő déli végét a nép *sárkánybereknek,* az éjszakit pedig *sánczoknak* nevezi. Az előbbihez érdekes népregét fűz, az utóbbi pedig,

Pázmándhegy. — Thúry Sándor nyaralója.

Sövényháza. — Fricke Emil úrilaka.

Sövényháza. — Purgly György úrilaka.

Tét. — Bay Ödön kastélya Pokvár-pusztán.

Tét. — Lippay Zoltán úrilaka Csangota pusztán.

Ujmalomsok. — Szevera Károly örököseinek úrilaka Ponyvádpusztán.

ismeretlen rendeltetésű, de a tagosztály után eltűnt sánczok emlékét örökíti meg.

Tényőfalu, magyar kisközség a sokorói hegy alatt, körjegyzőségi székhely, a szentmártoni apátság ősi birtokai közé tartozik. IV. Béla oklevelében praedium *Thuno* alakban van említve, a mikor *Kendy* major is határos volt vele. III. Incze, már többször említett összeírásában, 1216-ban *Teeneu* néven írja, de ugyanakkor, egy másik oklevél, terra *Teneu*, egy 1233-beli, birtokperben szerepelt okírat pedig possessio *Theneu* és *Theney*, Albeus jegyzéke viszont *Thuno* alakban említi. 1258-ban a zselizi apát és *Csécsényi* Konrád és György tartanak igényt némely részeire. A XVI. században *Thyneu* néven, pusztaként szerepel és Berzenczei *Bornemisza* János az ura. 1528-ban Szapolyai János *Sibrik* Ozsvátnak adományozza, ennek családja azonban 1588-ban *Grebethy* Gergely győri vajdának és *Dallos* Jánosnak adja zálogba, de a felét a család 1630-ban visszaváltja. 1635-ben elpusztult hely, s birtokosa a szentmártoni apátság. 1715-ben kezdett ismét települni és az 1729-iki összeírás 16 jobbágyot és 18 zsellért talált itt. Most a pannonhalmi főapátságnak van itt nagyobb birtoka. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községben két templom van, melyek közül a róm. katholikus 1753-ban, az evangelikus pedig a mult század hetvenes éveiben épült. A község házainak száma 169, lakosaié, a kik róm. kath. és evangelikus vallásúak, 1045. Postája Tényő, távírója és vasúti állomása Győrszemere. Ide tartozik Holló major is. Tényő határában feküdt hajdan *Répás* elpusztult falu, mely 1244-ben már említve van. 1258-ban egy másik Répás is felbukkan, mely puszta később a vallásalapé lett. Itt van említve 1258-ban praedium *Zerdahel* is, mely a zsámbéki prépostságé volt. *Táborhely* nevű dűlőjéről az a szájhagyomány, hogy ott táboroztak a honfoglaló magyarok ; *Várhely* nevű dűlőjén pedig állítólag valami erősség állott volna fenn, melynek azonban nyoma sincsen. Ezt a két hagyományt semmiféle történeti adat nem támogatja. Tényőfalu.

Tényőhegy, magyar kisközség, Tényőfalu szomszédságában. Házainak száma 222, lakosaié, a kik mindannyian róm. kath. vallásúak, 1079. .Postája Tényő, távírója és vasúti állomása pedig Győrszemere. Minden tekintetben és mindvégig a szomszédos Tényőfalu sorsában osztozott és itt voltak Tényőfalu urainak a szőlőbirtokai. A községben nincs templom. Ide tartoznak Parrag és Várhegy puszták. Ez utóbbiról már Tényőfalunál szóltunk. *Táborvölgy* nevű dűlője onnan vette a nevét, mert a török világban itt táborozott hosszabb ideig egy nagyobb számú török csapat. Tényőhegy.

Tétszentkút, marczalmenti magyar nagyközség, *Tét* község és *Szentkút* telep egyesüléséből keletkezett. Van 464 háza és 3688 róm. katholikus és ág. evangelikus vallású lakosa, de ez utóbbiak nagyobb számban vannak, noha két katholikus és csak egy evangelikus templomuk van, melyek közül az egyik katholikus templom 1818-ban, a másik : a szentkúti pedig, 1726-ban épült. Az evangelikusok temploma 1778-ban épült. Van itt a községi hivatalokon kívül, járásbíróság, szolgabíróság, egy társaskör, két nőegyesület és egy gőzmalom. Nevét némelyek a Téth nemzetségtől eredőnek mondják. Ez volna az a rész, mely *Öreg-Tét* néven volt ismeretes és hajdan *villa veteris Thet* alakban szerepelt az oklevelekben. Mellette feküdt *Chepánfölde*, melybe 1209-ben *Téthi* Bálint királyi kiküldött vezette be *Chepánt*. Öregtéten kívül itt volt még *Besenyő-Tét* is, ősi besenyő telep, a hol IV. Béla 1269-ben a besenyők földjét *Puki* Ferencz királyi ajtónállómesternek adományozta. A Pukiak vagy Pokiak a téti határ nagy részének voltak az urai és ezt a részt Poknak is nevezték. Ez a mai *Pokvár puszta*, hol a család Szent István vértanú tiszteletére monostort alapított, melynek későbbi romjai után, melyeket várromoknak tartottak, nevezték el tévesen Pokvárnak. 1565-ben Téten *Ostffy* Jakab volt a birtokos, az 1609-iki összeírásban pedig, a mikor a behódolt községek között van említve, a Pokiakon és az Ostffyakon kívül, több kuriálista nemes is. A XVI. században a lakosok, Győrtől Olaszország felé, nagyon kiterjedt marhakereskedést űztek, és ekkor itt nagy örmény telep is volt. A török világban nagyon sokat szenvedett és 1619-ben nagy részben elpusztult hely volt, mert mindössze három porta után adózott. A török üldözések később sem szüneteltek, mert a lakosok, mint azt a megyei jegyzőkönyvek tanúsítják, még 1627-ben is szökdöstek a zaklatások elől. 1641-ben török urán kívül, *Jagasich* Péter, *Syey* János és özv. Tétszentkút.

Marczaltőy Miklósné voltak a birtokosai. Ettől kezdve, öt éven át, teljesen pusztán állott; ekkor újra települt, de az 1688-iki összeírásban már ismét nem fordul elő. 1690-ben találunk róla újabb feljegyzést, mely szerint a Leslie-féle ezred pusztította el. 1704 június havában, Heister tábornok a koronczói csata előtt itt töltötte az éjtszakát, 15-én pedig a községet felgyújttatta. 1710-ben németeket telepítettek a nagyrészt elpusztult községbe, de e telepesek utódai teljesen megmagyarosodtak. 1729-ben már 40 jobbágyot és 36 zsellért találtak itt az összeírók. 1770-ben ide tették át Gyarmatról a postahivatalt; 1777-ben a község nagy része, az evangélikusok templomával együtt, leégett. Mikor 1809-ben Győrt a francziák szállották meg, Téten tartották a megyegyűléseket. Később a *Bézsán, Takács, Noszlopy, Rogoz, Gyapay* és *Kisfaludy* családok voltak a község nagyobb közbirtokosai. Itt született 1788-ban *Kisfaludy Károly* is. Azt a házat, melynek helyén a költő szülőháza állott, a következő feliratú tábla jelöli meg: »Kisfaludy család egykori lakóháza. Ennek telkén állott azon épület, melyben Kisfaludy Károly 1788. évi február hó 6-án született.« A község mostani nagyobb birtokosai *Bábai-Bay* Ödön, *Barcza* Géza, *Csemez* István, *Milkovich* Zsigmondné, *Jaross* Sándor, *Steindl* Irén és *Fischer* Frigyes. *Szentkút* puszta a téti határ déli sarkán keletkezett 1715-ben, midőn III. Károly hadi tisztje, *Aillert* Keresztély, itt egészségét visszanyervén, a gyógyerejűnek vallott kút mellé, hálából kis kápolnát építtetett. Később búcsujáróhely lett és a kápolna helyén templom épült, mely 1860-ban leégett ugyan, de ismét felépítették. A mult század elején Szentkút pusztának már 204 lakosa volt. Ide tartoznak Betlehem, Csangota, Fenyves, Jánosháza, Lesvár, Pokvár, Szarkavár, Szegény, Szent-Incze, Szentkút puszták, Ackermantag, Baditztag, Banjaluka, Barczatag majorok, Farkashegy szőlőhegy, Józsefháztag major, Szilbersdorftag csőszház, Ujbaytag és Vécsey alsótag major. *Pokvár* pusztáról már fentebb megemlékeztünk. Itt csak azt említjük meg, hogy a hagyomány érdekes regével köti össze azt az útat, melyet *Mátyás király útjának* is szokták nevezni. E szerint Mátyás király szerelmes volt az egyik tündérszép Poky leányba és gyakran megfordult Pokon. Azt a mellékútat, melyet ez alkalommal használni szokott, nevezték el Mátyás király útjának. 1459 és 1468 körül a Laki *Koczorok* is részbirtokosai voltak e pusztának. Később a birtok a Bay család tulajdonába került és most *Bábay-Bay* Ödön a birtokosa, a kinek itt nagyobb szabású, kényelmes kastélya van. A kastélyt Bay Antalné, szül. *Gaál* Mari építtette 1869-ben, nagyobbrészt a poki monostor rommaradványaiból vett kövekből. Mostani tulajdonosa 1904-ben a kastélyt átalakítva, megnagyobbíttatta. A kastélyban olasz mesterektől való számos érdekes festmény van és sok nagybecsű, régi, családi kép. *Lesvár* pusztáról nem találunk régibb feljegyzést. Úgy látszik újabb telepítés. Hogy miért nevezik Lesvárnak, azt nem sikerült kikutatnunk. Már a mult század elején népesebb puszta lehetett a győrsoproni országútban, mert akkor igen látogatott vendégfogadója is volt. Most *Jaross* Sándor birtoka, kinek itt nevezetes lótenyésztése van. Azelőtt *Zámory* Adolfé volt, ő építtette az itteni úrilakot is, melyet 1876-ban *Mocsáry* Jenő vásárolt meg, kinek leánya a jelenlegi tulajdonos neje. *Jánosháza* és *Fenyves* puszták *Csemez* István birtokos tulajdonai. Szentkút puszta birtoka id. gróf *Esterházy* Pálé. Tét közelében feküdt még hajdan *Haraszti* helység, mely úgy látszik már a tatárjáráskor pusztulhatott el, mert utolsó említése 1251-ben történik, possessio *Horozthy* alakban. A mult század elején még *Bagóvár* pusztája is említve van és fel van róla jegyezve, hogy itt váromladékok láthatók. Ez valószínűleg Pokvár elferdített neve lesz. *Csangota* puszta *Lippay* Zoltán birtoka, kinek itt kényelmes. csinos úrilaka is van.

Újfalu. *Újfalu,* magyar kisközség a mosoni Dunaág mellett, 65 házzal és 543, nagyobbára róm. kath. vallású lakossal. Postája Zámoly, távírója és vasúti állomása Győr. A hédervári uradalomhoz tartozott. A török dúlások idején elpusztult. 1609-ben, a mikor *Révay* Péter, *Czobor* Imre és *Hédervány* István voltak az urai, újra telepítették és az új jövevényeket 10 évre minden teher alól felmentették. 1658-ban az akkori összeírásban *Vy Falo* alakban van feljegyezve és ekkor a Héderváryakon kívül, a *Pázmán* és a *Tarnovszky* családokat találjuk még itt. Később a *Viczayaké* lett, de most itt nagyobb birtokos nincsen. 1663-ban *Miskey* Józsa, 1770 körül a *Jékey* család is egyes részeinek tulajdonosa, de a Viczayak ezeket a birtokrészeket is magukhoz váltották.

Több ízben az árvíz pusztításainak volt színhelye. Az utolsó katasztrófa 1899-ben érte. Ide tartozik Martonháza major.

Ujmalomsok, Veszprém vármegye határán, Ómalomsok szomszédságában fekszik, a honnan lakosai a XVIII. század elején ide költöztek, mert a Marczalon túl fekvő földjeiket a gyakori áradások következtében nehezen mívelhették, sőt a Rába folyó a templomukat is elmosta. A mult század elején az *Amade* család volt az ura, azután báró *Üchtritz* Emil és most *Szevera* Károly örökösei-nek és gróf *Esterházy* Sándornak van itt nagyobb birtokuk. A lakosok fogyasztási és értékesítő és gazdasági tejszövetkezetet tartanak fenn. A községben csak evangelikus templom van, mely 1760 körül épült. A falu házainak száma 171, ág. h. ev. lakosaié pedig 1354. Postája, távírója és vasúti állomása Marczaltő. Újmalomsokhoz tartoznak Alsó- és Felső-Ponyvád, Emilháza és Előhegy puszták, a melyek a hadügyminiszterium által bérelt cs. és kir. csikótelepek, hol a hadsereg részére kiváló lóanyagot nevelnek. Ide tartoznak még Szente és Tördemécz majorok. *Ponyvád* puszta első királyaink alatt község volt. Már 1037-ben Szent István oklevelében villa *Pannavad* alakban volt említve. Úgy látszik, hogy a tatárjárás után szűnt meg falu lenni. Most *Szevera*-féle birtok, melyet *Deutsch* Mór lónagykereskedő bérel, kinek itt jeles lótenyésztése és szeszgyára van. *Szente* puszta már 1325-ben, *Zenthe* alakban, faluként jelentkezik az akkori oklevelekben, a mikor Miklós bán bizonyos Istvánnak adományozza. 1359-ben Nagy Lajos király *Omode* Lothárt és Miklóst iktattatja birtokába. *Tördemécz* puszta hajdan a királyi harczosok földje volt. 1280-ban terra *Turdemech* alakban van említve és ekkor már a *Tördemészi* családé, mely egy részét a *Chituandi* családnak adja el. 1297-ben, a mikor a *Pethő* család is egyik birtokosa volt, már említve van Szent János tiszteletére épült temploma. 1391-ben *Erdőkarcsai* Ákos és Várkonyi *Omode* Jakab fiai osztozkodnak rajta. Újmalomsok.

Vámos, szigetközi magyar kisközség, 80 házzal és 596 róm. kath. vallású lakossal. Postája Bácsa, távírója és vasúti állomása Győr. A győri káptalan régi birtoka, melynek első okleveles nyomát 1268-ban találjuk, a mikor villa *Vamus* alakban van említve. Régi vámos hely, a mit különben neve is bizonyít, 1466-ban egy birtokperben találjuk említve. A török dúlások alatt elpusztult és 1609-ben a behódolt helyek közé van felvéve. Mindenszentek tiszteletére épült temploma a török világban erősen megromolván. 1658 előtt megújították és fatoronynyal látták el. A győri káptalan volt mindvégig az ura, habár egy ideig a hédervári uradalomnak is volt benne része. 1809-ben a francziák sarczolták meg a községet. Az árvíz is gyakran sújtotta és különösen az 1899-iki árvíz volt vészes. Ide tartozik *Sárás* puszta, a győri székeskáptalan birtoka, mely hajdan *Sárán-Sér* és *Sáros-ér* néven volt ismeretes. Vámos.

Vének, a Kis- és Nagyduna szögében fekvő magyar kisközség, mely ősi *Veinick* elnevezését Weinic nevű első telepesétől vette. IV. Béla a szentmártoni főapátságot megerősíti Vének, vagyis az oklevél szerint *Weynuch* birtokában, melyet az apátság még Szent Istvántól kapott. Ebben az időben az apátsági halászok lakóhelye volt. 1216-ban III. Incze pápa oklevelében *Weinuc*, 1233-ban pedig *Weynic-falua* alakban szerepel. 1544-ben már Wének néven írják. Mindvégig apátsági birtok volt és most is az. 1594-ben a törökök itt keltek át a Dunán. Győr ostroma alatt elpusztult és csak 1713-ban telepedett újra. E telepesei németek voltak, a kik a községet az ott talált sok almafa után németűl *Apfeldorfnak* nevezték el. Lakosai ma már egészen megmagyarosodtak. Az árvíz is gyakran okozott kárt a községben. Az utolsó nagyobb árvíz 1899-ben volt. A községben mindössze 38 ház és 460 lakos van, a kik róm. kath. vallásúak. Van itt templomuk is, melynek építési ideje azonban ismeretlen. Postája Kisbajcs, távírója és vasúti állomása pedig Győr. A község közelében feküdt hajdan *Zoa* praedium, mely III. Incze pápa jegyzékében *Zaua*, vagyis *Száva* néven van említve. E birtokot a szentmártoni apátság 1150-ben II. Géza királytól kapta adományban. Itt feküdt még valahol *Budrug* tanya, szintén a főapátság ősi birtoka, mely 1240-ben még említve van, de azután nyoma vész. Mind a kettő a tatárjárás alkalmával pusztulhatott el. Vének.

Zámoly, a mosoni Dunaág mellett fekvő magyar kisközség, 195 házzal és 1380 róm. kath. vallású lakossal. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása pedig Győr. E községről V. István király 1271-iki oklevelében találjuk az első írott nyomokat. Ősi *Hédervary*-birtok, mely a hédervári uradalom Zámoly.

többi birtokainak sorsában osztozott. Győr ostromai alatt több ízben elpusztult. 1561-ben és 1562-ben Komárom vármegyéhez tartozónak mondják. 1658-ban Szent Erzsébet tiszteletére épült temploma is említve van, mely azonban rombadőlt. Mai katholikus temploma 1779-ben épült. 1809-ben a francia hadjárat alatt ellenséges csapatok vonultak át a községen. Az átvonuló katonaság közül sokan el-elmaradoztak csapataiktól. Ezeket a zámolyiak megrohanták és sokakat közülök felkonczoltak. Az átvonult csapatok vezérei erről tudomást nyervén, visszafordultak, a falut felgyújtották, a lakosok közül sokakat elfogtak és halálra ítéltek, de a győri püspök közbenjárására megkegyelmeztek nekik. Az 1848/49-iki szabadságharcz alatt is, a község közelében, kisebb összeütközés volt a magyar és az osztrák csapatok között. 1869-ben a falu egyik része, a templommal, a paróchiával és az iskolával együtt leégett. Itt van a körjegyzőség ; a lakosok hitel- és fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. Ide tartoznak Gyürüs, Patkányos és Tőrös puszták.

Források: *Fraknói* Vilmos : Monumenta Hungariae Vaticana. — Gróf *Teleki* József : Hunyadiak kora. — *Csánki* Dezső dr. : Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. — *Czech* J. : Győr vármegye főispánjai. — *Ráth* K. : Magyar tört. tár. — *Fényes* Elek : Magyarország stat. és tört. földrajza. — *Fehér* Ipoly : Győr megye és város egyetemes leírása. — *Erdélyi* László dr., *Sörös* Pongrácz és *Füssy* Tamás : A pannonhalmi Szent Benedekrend története. — Hazai okmánytár. — Győri tört. és régészeti füzetek. — A hédervári levéltár elenchusai. — Győr vármegye levéltára és a helyszínén gyüjtött adatok. *Villányi* Szaniszló adatgyűjteménye.

Győr vármegye czímere.

GYŐR.

Győr, lakosainak számát tekintve, a Dunántúl második, Felső-Dunántúlnak pedig legnagyobb városa, a Kis-Magyar-Alföld déli szélén, a Kis-Duna, Rába és Rábcza folyók egyesülésénél fekszik. A város, két új külvárosával, Győrszigettel és Révfaluval, a három folyó torkolatát köröndalakban övezi, úgy hogy mindhárom folyó a város belterületét tetemes hosszúságban szeli. Győr negyedik folyója, a Marczal, közvetetlenül a város fölött ömlik a Rábába, míg a Pándzsa-ér a város határában gazdagítja változó mennyiségű vizével a Marczalt.

Győr teljesen sík területen fekszik, oly vidéken, mely az alföldek tipikus jellegét mutatja. A tenger színe fölötti magassága átlag 119 méter, ez abszolut magasság ingadozása a város határán belül legfeljebb 2—2·5 méter. Délfelé, jóval a város határán túl, szelid emelkedéssel kezdődnek a csanaki dombok, melyek lassan átmennek a ravaszdi és győrszentmártoni hegylánczba. A város belterületén emelkedő beépített magaslat, a »Káptalandomb«, melyen a hajdani belső-, vagy fellegvár állott, emberi kéz munkája. **Fekvés.**

Győr körül hajdan óriási erdőségek és rengeteg kiterjedésű mocsarak terültek el. A három folyó hónaljában fekvő s már a természettől is védett terület az ősembernek önként kínálkozott lakóhelyül. Ez a kedvező helyzet okozta a város keletkezését és későbbi fejlődését, de egyúttal számos viszontagságát és többszörös pusztulását is, mert idők multán fontos védelmi ponttá fejlődvén, sokszor czélpontjává lett a birtokáért versengő hadak ostromának.

Győr őstörténetébe a történelem világító fáklyájának fénye nem tud behatolni. E tekintetben, mint mindenütt, úgy itt is a régészet kutatásainak eredményein alapuló feltevésekre vagyunk utalva. Az a körülmény, hogy a város területén szép számban kerültek felszínre nemcsak az újabb, hanem a legrégibb kőkorszakból származó eszközök, fegyverek, edények és sírok, arról tanúskodik, hogy a város mai helyén az ősember a Duna völgyének benépesedése után azonnal megtelepedett. Az újabb kőkorszaknak, majd a későbbi réz- és bronzkorszaknak ugyancsak a város határában talált számos maradványa — ma a benczés múzeum értékes kincsei — Győr lakosainak már bizonyos fejlettségéről tanúskodik. **A város őslakói.**

A Kr. e. I. század első felében a kelta-illyr törzsek lakják a Balaton és Fertő közötti vidéket, melyen Győr is épült és melyet a rómaiak a kelták egyik törzse: a bójok után, még később is bójok pusztájának (deserta Bojorum) hívnak. A rómaiak a Rába torkolatánál már megerősített várost találnak, mely a mai Győr helyén fekszik, s melyet a kelták *Arraboná*-nak neveznek. Ezt a nevet a rómaiak is megtartják, s az ős kelta név maradványát a város német neve (Raab) ma is őrzi. Trajanus a Kr. u. 100-ik év telén kiterjeszti a tartomány határait a Dunáig, s folytatja a folyam forrásvidékétől torkolatáig haladó útak kiépítését. Arrabona ekkor már erős táborhely. E megerősített római tábor helye megállapítható. A mai Nádorvárosban állott s emlékét a kálvária első stácziójában elhelyezett emléktábla következő felírata őrzi: **A rómaiak.**

ITT VOLT ARRABONA
S 1271 ELŐTT A HAJDANI GEUR.

Arrabona az V. században a hunnok kezére kerül, azután a keleti góthok hódítják meg a Fertő vidékét és Arrabonát.

Az avarok.

568-ban az avarok hódítják meg Arrabonát. Közhit szerint az avar uralomnak köszönheti a város mai nevét. Az avarok ugyanis gyűrűalakú sánczokkal körülvett erődítvénynyé alakították át a várost, mely gyűrűk a magyarok bejövetelekor még állottak. E gyűrűsánczoktól kapta nevét Győr, mely az árpádkori okmányokban *Geurew*, *Girew*, *Geur*, alakban fordul elő. Ebből lett a latin *Jaurinum*, *Jaurium*, *Geurum*, valamint az olasz *Javarino*, *Giavarino* is. A hagyomány szerint Győr az avar uralom alatt fontos szerepet játszott és székhelye volt leghatalmasabb fejedelmüknek, *Baján* khagánnak. Ez állítás mivel sem igazolható, ellenben bizonyos, hogy Baján utóda, *Tudun* khagán itt lakott. Nagy Károly 791-ben elfoglalja a Rába torkolatánál épült avar erősséget s azt teljesen elpusztítja. Tudun meghódol és felveszi a keresztséget. Győr egy időre lakatlan pusztasággá lesz.

Az avarok után a frankok veszik birtokukba a lassan megint benépesülő várost, s azt a keleti bánságba (Ostmark) kebelezik be. A frank uralom megtörése után a morva-szláv Szvatopluk lesz a város urává.

A magyarok.

A IX. század végén végre a magyarok birtokába kerül az ország. A bánhidai ütközet után a magyar sereg a mai Őszőnyön át bevonul Győr vármegye területére. Győr és környéke a fejedelmi család birtoka lesz. Szent István alatt már oly nevezetes város, hogy a lázadó Koppány felkonczolt testének negyedét Győr kapujára szegezik ki. Nehány évvel később Szent István várispánság (megye) székhelyévé teszi és benne püspökséget alapít. A szent király maga is több ízben tartózkodott Győrött.

Ez időponttól kezdve a város története szorosan összeforr az ország történetével. Mozgalmas és viharos multjából mindazonáltal csak azokat az eseményeket fogjuk felemlíteni, melyek a város felvirágzására vagy elnéptelenedésére, kiépülésére és területi alakulására döntő befolyással voltak.

Fejlődéstörténeti visszapillantás.

1044. július 5-én III. Henrik császár, Péter király szövetségese, Győr és Ménfő között megveri Aba Sámuelt. Győr a király feleségével és gyermekeivel együtt, a győztes németek kezére kerül.

1065. január 20-án Salamon király és Géza herczeg itt kötnek békét Dezső győri püspök közbenjárására.

1221-ben a dömések Győrött megtelepülvén, itt iskolát alapítanak.

1241-ben Frigyes osztrák herczeg elfoglalja és leégeti a várost. A megyei nemesség hamarosan visszafoglalja és felkonczolja a német őrséget.

1242-ben a tatárok elpusztítják Győrt.

1244-ben IV. Béla a győr-csanaki határon »királyszék«-et tart. IV. Béla 1253-ban és 1254-ben is megfordul Győrött, valamint 1264. október 17-én is.

1270. november 5-én V. István meglátogatja a várost.

1271-ben Ottokár nagy sereggel megtámadja a várost, de a magyarok május 21-én fényes diadalt aratnak a Rábcza-híd leszakadása következtében ketté vált német seregen. Ugyanez évben V. István kiadja a város szabadságlevelét, s a városnak adományozza *Malomsokot*, a későbbi Révfalut. Ugyane szabadságlevél következtében keletkezett a vár körül a mai *Belváros*. István engedélyt adván a régebbi *Nádorváros* lakosainak a beköltözésre, ezek Nádorvárost egészen elhagyták, úgy, hogy e külvárost a XVII. századig, mikorra újból benépesült, »holt város«-nak (civitas mortuorum) nevezték.

1273-ban német birodalmi hadak foglalták el Győrt. A magyarok azonban csakhamar visszavették, mire II. Ottokár 60.000 emberrel maga jött Győr ellen, azt elfoglalta, s itt fiát 50 vitézzel együtt lovaggá ütötte. Ottokár távozása után a magyarok az év vége felé megint visszavették Győrt.

1278-ban IV. László Győr alatt összpontosítja 14.000 főnyi seregét, melylyel Habsburgi Rudolfot a marchmezei ütközetben Ottokár ellen támogatta.

1285-ben IV. László megerősíti Győr város szabadalmait és kiváltságait.

1291. július 10-én és október 23-án III. Endre meglátogatja Győrt.

1295-ben ugyanez a király újabb szabadságlevelet ad Győrnek. 1296-ban Endre Győrré jön s hadat indít a vasmegyei rablólovagok (Henrikfiak) ellen, a kiket le is ver.

1318. július 13-án Róbert Károly Győrbe érkezik, s augusztus közepéig itt tartózkodik. 1323-ban Győr város szabadalmait Róbert Károly is megerősíti.

1351-ben Hédervári Kont Miklós nádor a »Királyszék«-en űlést tart. 1366-ban ugyanott ismét törvényszéki űlést tartanak, épúgy 1375-ben Gara alatt és 1381-ben Győr és Komárom vármegyék nemességének részvételével.

1385-ben Zsigmond király Pozsonyból Győrbe teszi át a királyi harminczadszedést.

1440-ben Erzsébet királyné utószülött fiával, Lászlóval Győrbe menekül. A királyné Pozsonyba távozván, Czilley Ulrikot teszi meg a vár parancsnokává. A várat Hunyady János vette ostrom alá, de sikertelenül.

1451-ben Hunyady János fiával, Lászlóval többször megfordul Győrött.

1455. júniusban országgyűlést tartanak Győrött.

1469. deczemberében Mátyás király több hetet tölt Győrött, s innen alkudozik Frigyes császárral.

1526-ban a török had Győr faláig nyomul.

1529. szeptemberében Lamberg Kristóf várkapitány a török jöttének hírére felgyújtotta a várat. Valószínűleg ekkor kapta Győr a *Janik* nevet, melyen a török történetírók említik, s a mely *égett*-et jelent.

1550 körül keletkezett Győr nyugati külvárosa, *Újváros.*

1537-ben Fels Lénárd kibővíti a város erődítményeit.

1539. február 25-én Enyingi Török Bálint a városra üt, azt felgyújtja és elpusztítja.

1566. szeptember 27-én Salm várparancsnok levelet kap a török fővezértől Zrinyi Miklós fejével. A szigetvári hős fejét temetési gyászpompával hozták Győrré, a honnan Csáktornyára vitték. A gyászszertartás után harmadnapra a bécsi kapu körül tűz támadt, mely az egész várost elpusztította s átcsapott Újvárosba, sőt Oláh érsek táborába is. A város lakosai közül és a táborból beszállított betegek közül sokan elégtek.

A következő 1567. évben királyi rendeletre és katonai mérnökök tervei szerint megkezdték a város újraépítését. Győr, ekkor nyert alakját a franczia ostromig (1809.) megtartotta.

1594. augusztus elején Szinán basa Győrt ostrom alá fogja s a város gróf Hardeck Ferdinánd várkapitány árulása következtében szeptember 29-én török kézre kerül.

1598. márczius 29-én Pálffy és Schwarzenberg Győrt visszafoglalják.

1612-ben Vaica Sabbas vezetése alatt a szerbek megtelepülnek Győrött. A szerb telep Újvárosban volt, a mai Rácz-utcza környékén.

1647. október havában a város nagy része leégett.

1704-ben Heister Sigbert tábornok a Rákóczi elleni hadműveletek kiindulási pontjává teszi Győrt.

1735-ben nagy tűzvész dühöngött Újvárosban.

1739-ben pestis pusztít Győrött.

1743. márczius 6-án Mária Terézia kiadja kiváltságlevelét, mely Győrt a szabad királyi városok sorába emeli.

1763-ban nagy földrengés volt.

1764-ben és 1772-ben nagy árvíz, 1776-ban és 1778-ban nagy tűzvész pusztítja a várost.

1809. június 13-án a Jenő olasz alkirály vezérlete alatt álló franczia sereg a győri (kismegyeri) ütközetben megveri a János főherczeg hadtestével egyesült magyar felkelő sereget. Az ostromlott Győr június 24-én megadta magát. Augusztus 31-én I. Napoleon Győrbe érkezik s itt tölt egy éjtszakát.

1820-ban megkezdik a bástyák lebontását. Ekkor keletkezett a *Ferencz-Ferdinánd* külváros.

1826-ban és 1830-ban nagy árvíz pusztított.

1831-ben a kolera dühöngött Győrött.

1848. márczius 15-én (a pesti eseményekkel egyidejűleg) forradalmi mozgalom tör ki Győrött, a melynek vezére *Lukács* Sándor, a későbbi kormánybiztos.

1849. június 28-án Haynau 66.000 főnyi serege Győr mellett (Abdánál) visszavonulásra kényszeríti Pöltenberg 12.000 főnyi seregét. Az osztrákok, élükön I. Ferencz Józseffel, bevonulnak a városba.

1852-ben I. Ferencz József meglátogatja Győrt és két napot tölt a városban.
1883-ban nagy árvíz pusztít.

1905. január 1-én életbelép az 1904. évi XXXVII. t.-cz., a melynek értelmében *Győrsziget* és *Révfalupataház* győrmegyei községek közigazgatásilag Győr sz. kir. városhoz csatoltatnak, melytől Győrszigetet csak a Rábcza, Révfalupataházát csak a Duna medre választja el. Az egyesítéssel Győr 29.000 főnyi lakossága 40.000-re szaporodik.

*

Győr vidéke.

Győr nem tartozik az úgynevezett szép fekvésű városok közé, s regényes vagy természeti szépségekben bővelkedő vidéke épen nincs. Hiányzik ehhez az első és elengedhetetlen feltétel: az erdőkkel borított hegység. Ha a várost éjszakról közelítjük meg s pl. Sárás pusztáról szemléljük, sajátságos optikai csalódás következtében úgy látszik, mintha Győr közvetetlenül középmagas hegyek lábánál terülne el, a mi, különösen alkonyi világításnál, elég festői képet nyújt. Ám ezek a hegyek, melyek a várostól délre, másfél órányi távolságban kezdődnek, tulajdonképen csak alacsony dombok: a csanak-ménfői magaslatok, a győriek szőleivel és nyaralóival. Délről tekintve, a város teljesen sík területen fekszik s vidéke éjszak felé az alföldek tipikus jellegét mutatja.

Buja termékenységű szántóföldek, veteményesek, rétek, legelők és mocsarak váltakoznak e gazdagon öntözött vidéken, mely vízben való gazdagságánál fogva, még az 1904. évi nagy országos szárazságot sem érezte meg. A mocsarak nagy részét sűrű nádas borítja, a folyók mentén pedig keskeny, egyre gyérülő füzesek és nyárfaligetek terülnek el.

Tulajdonképeni erdeje ma már alig van Győr vidékének. Győr egyetlen kiránduló helye a »Kiskút«, a régi vízvezeték forrástelepe, a hol a város tetemes áldozatokkal remek parkot létesített, gyönyörű fenyvessel, a melynek kibővítése tervbe van véve. Ha a győriek regényes vidéket akarnak látni, a győr-zircz-veszprémi vasút vonalán felkeresik a Bakonyt, különösen a közeli vadregényes Czuha-völgyet, a melynek villákkal leendő beépítése czéljából Győrött részvénytársaság van alakulóban.

A város leírása. A városrészek.

Győr egyenes és széles, kitünő kövezésű és a legtöbb helyen befásított utczáival, szép épületeivel és modern közintézményeivel, egyike az ország legszebb városainak. A Belvárosban itt-ott még látható keskeny közök a várvédelem emlékei, a minthogy rég letünt korokra emlékeztetnek azok a sajátságos, zárt erkélyek is, melyeket a lakosság kegyelete a multból átvett. Egy-egy utczakereszteződésnél négy ilyen erkély is néz egymással farkasszemet. Az újabb városrészek, különösen a Ferencz Ferdinánd-város, díszes palotáival és házaival, teljesen modern városok benyomását keltik. A város áll a tulajdonképeni Belvárosból, továbbá a Ferencz Ferdinánd-, Újváros-, Nádorváros-, Szabadhegy-, Győrsziget- és Révfalu külvárosokból, melyek öt kerületet alkotnak. A *Belváros* a fellegvár (ma püspökvár és káptalandomb) körül keletkezett még V. István alatt, s régiségének jellegét modern épületei sem tudták teljesen eltüntetni. Bástyafalai a Rába és a Duna mentén, majd a mai Arany János-, Kaszárnya-, Újvilág- és Újkapu-utczák irányában haladtak. A bástyafalak csekély maradványa a Dunaparton, majd a Püspökvár körül — igen jó állapotban — még ma is áll, a nyugati szegleteről egy csillagának alapfalai pedig, alacsony vízállásnál az árapasztó csatornában, a sétatéri kishíd alatt láthatók. A Belváros — mint vidéki városainkban általában — itt is az intelligenczia és a tehetősebb elem lakóhelye, de e tekintetben hatalmas versenytársa támadt a *Ferencz Ferdinánd-külvárosban,* mely 1820-ban, a bástyák lebontása után, ezeken túl keletkezett, s mely újabban, az új városháza építésével s a törvénykezési és pénzügyi hivatalok kihelyezésével rohamos fejlődésnek és virágzásnak indult. Győr legrégibb külvárosa a *Nádorváros,* mely a vasútvonalon túl, délre fekszik, s mely a római táborhely maradványain épült. 1271 körül már állott, később elnéptelenedett s a »holtak városa«, majd, a majorságok után, a »Majorok« nevét kapta. Ma földmívelő és iparos elem lakja s újabban kezd szépen kiépülni. Ettől félórányira fekszik *Szabadhegy,* Győr legtávolabbi és legkisebb külvárosa. Helyén hajdan Zeleus, vagy Szőlős nevű község állott, mely azonban elpusztult. A XVIII. században a győriek nyaralótelepe lett;

Győr. — A városháza.

Győr. — A püspökvár és székesegyház.

ma túlnyomólag földmíves nép lakja. Győr nyugati külvárosa, *Újváros*, a török invázió kezdetén épült, midőn a török elől menekülő megyebeli lakosság itt palánkvárat épített magának. Ma a gazdálkodó és iparos elem lakóhelye.

Győrszigetet Győr-Újvárostól a Rábcza folyó választotta el, de az országszerte feltünést keltő szabályozási munkák befejezése és a Rábcza folyó elvezetése folytán e határvonal eltünt. Győrszigetet 1567-ben királyi téglavetők alapították, a kik itt égették a Győr megerősítéséhez szükséges téglákat. Később a helység a győri püspökség jobbágybirtoka lett. II. Rákóczi Ferencz hadjárata alatt elpusztult, de csakhamar virágzó nagyközséggé fejlődött. Ma több hatalmas gyártelep áll területén. Révfalupataházát úgy Győrszigettől, mint a Belvárostól csak a Kis-Duna választja el. Hajdani neve Malomsok, s ezt a községet már V. István Győrnek ajándékozta. Később a Pata nemzetség birtoka lett, majd Révfalu és Pataház néven önálló kettős község. Ma kertek között álló, barátságos házaival, igen csinos városrésze Győrnek, az egyedüli, melynek villamos közvilágítása van.

A hidak.

Győr a vizek városa lévén, egyúttal természetesen a hidaké is. Nem kevesebb, mint négy modern szerkezetű vashíd és három fahíd közvetíti az egyes városrészek között a kocsi- és gyalogközlekedést. A hidak között a legszebb a sétatéri nagyhíd, mely emelőszerkezettel készült. A hidat 1894. február 20-án adták át a forgalomnak. Hossza 52 m., szélessége 5·80 m., s 132.840 koronába került. A sétatéri kishíd hossza 50·2 m., szélessége 5·64 m., az építési költség 104.080 korona; szintén 1894 óta szolgálja a közforgalom ügyét. Az előbbi a Rábát, az utóbbi ennek árapasztó csatornáját hidalja át. A hosszú-híd Újvárost köti össze Ferencz Ferdinánd-várossal, a Rábán át. E híd már 1892-ben elkészült, hossza 107 m., építési költsége 136.800 korona. Az Újvárost Győrszigettel összekötő Rábczahíd hossza 42·70 m., szélessége 5·70 m. (gyalogjárók nélkül), költsége 102.460 korona. Elkészült 1893-ban. A Dunán két fahíd van, az egyik Győrsziget és Révfalu között a kocsiközlekedést közvetíti, a másik a régi hajóhíd helyén áll és gyalogközlekedésre szolgál. Ugyanez a híd, a melynek hossza 215 méter, viszi át Révfaluból a Belvárosba a súlyos vízvezetéki főcsövet. Még megemlítjük a Rábcza keskeny fahídját (»Krajczáros híd«) és a Rábán átvezető nagy, kettős vasúti vashidat.

Ugyancsak itt kell felemlítenünk a vasúti áthidalást, a monumentális Baross-hidat, az állam félmilliós ajándékát Győrnek, mely két gyalog-vashíddal a pályaudvar fölött, a Belváros és a Nádorváros között közvetíti a rendkívül élénk közlekedést. Győrnek tehát nem kevesebb, mint nyolcz vas- és három fahídja van.

A közterek.

A város legszebb köztere kétségtelenül a Sétatér, a melyet páratlan fekvése, izléses parkozása és rendkívüli gondozottsága unikummá tesz a vidéki városok parkjai között. A Rábaszabályozó Társulat Győr nagyszerű árvédelmi műveinek elkészítésekor a Rába árapasztó csatornájának ásásával szép szigetet nyert, a melyet Szentmártoni Radó Kálmán kormánybiztos kezdeményezésére a városnak ajándékozott. A város a szigetet művészi terv szerint parkoztatta s az adományozó iránti hálából »Radó-tér«-nek keresztelte. A Radó-tér keletkezésének történetét emlékkő mondja el a tér déli sarkán. A Radó-téren áll a Győrhöz sem méreteivel, sem dísztelenségével nem méltó, s csupán nagy kultúrtörténeti multtal dicsekedhető színház. Itt van továbbá a Csónakázó-Egylet díszes háza, a zenepavillon, a színházzal szemben a vármegye nagy szülöttjének, Kisfaludy Károlynak szép bronzszobra és a kávéházul szolgáló kioszk. Parkozott terek még a Petőfi-tér az Újvárosban, a Honvédliget a Ferencz Ferdinánd-városban, az Erzsébet-sétatér a Nádorvárosban, a nagykiterjedésű és szép kiskúti park, a győrszigeti sétatér és az új városháza előtti tér.

Egyéb közterei a városnak a Széchenyi-tér és Erzsébet-tér a Belvárosban, továbbá a Szedres-tér és az Állatvásártér Ferencz Ferdinánd-városban. Ez utóbbinak a kihelyezése befejezett dolog, mert az új színház területének lévén kiszemelve, helyén rövid idő mulva bizonyára díszes paloták fognak emelkedni. A nagykiterjedésű vásártér ugyane városrész nyugati oldalán fekszik.

A vízvezeték.

Győrnek kitűnő és az egészségügyi s egyéb követelményeknek teljesen megfelelő vízvezetéki műve van, a melyet 1884 június 15-én adtak át a közforgalomnak. Győr lakossága azelőtt Dunavizet ivott. A vízmű telepe Kis-

kúton épült, a víztorony a budai vám mellett. 1899-ben a vízmű kibővítése vált szükségessé, mikor is a város 30.326 korona költséggel új kutat fúratott. 1904-ben a régi szivattyút villamos szivattyúval váltották fel, a mi 31.861 koronába került. A város rohamos fejlődésével szemben a kibővített vízmű is elégtelennek bizonyulván, a város Révfalu határában új vízművet állított s azt bekapcsolta a régibe. A révfalusi vízművet 1905 szeptemberében adták át a forgalomnak. A két vízműből kiágazó csőhálózat összes hossza 17.550 m., a kiskúti főnyomócső hossza 2100, a révfalusié 4200 m. A révfalusi vízmű bekapcsolása a vízvezeték vizének kitűnő minőségét némileg megrontotta, de a baj, szakértők állítása szerint, csak múló természetű, a minthogy a víz minősége tényleg javul s az eszközölt vegyvizsgálat eredménye is megnyugtató volt.

Csatornázás.

A városnak 1904-ig csak részleges csatornázása volt. 1904-ben 1,060.000 korona költséggel elkészült a mintaszerű, öblítőrendszerű, általános csatornamű. A csatornahálózat teljes hossza 23.400 méter, a házi bekötések száma, az 1904. év végétől 1906 júniusáig, 690-ről 774-re növekedett. A kész csatornahálózatot 1904 augusztusában adták át a forgalomnak. A csatornamű üzemben tartására a város villamos telepet rendezett be.

Világítás.

A közvilágítást s a magánvilágítás egy részét a gáztársulat eszközli. Az 1904-ben keletkezett villamos mű fényszolgáltatását a város rendelkezésére bocsátotta a lakosságnak, s ma a magánvilágításban a villamos fény már jórészt kiszorította a légszeszt, úgy hogy a villamos mű bővítése már is szükségessé vált. A villamos telep a Városréten áll, a hajóállomással szemközt. A villamos telep 1904 májusában, a vezeték ugyanez év deczemberében készült el. Az első befektetés 290.000 koronába, a bővítés, melyet 1905-ben és 1906-ban eszközöltek, 340.000 koronába került, az összes költség tehát 630.000 korona. A kábelhálózat hossza 13.153 m., a légvezetéké 23.500 m. A napi fogyasztás 2.600 kilowatt. Eddig 10.000 izzólámpa és 250 ívlámpa van üzemben. Révfalu külvárosban, a melyet ilykép a légszesztársulattal kötött szerződés nem érint, a város még az egyesítés előtt bevezettette a villamos utczai közvilágítást. A nagyobb gyártelepeknek saját villamos világításuk van.

Népmozgalmi statisztika.

Győr városának Győrsziget és Révfalupataház községekkel való egyesítése, hatalmas lépéssel előrevitte Győrt az ország virágzó városainak sorában. Bizonyítják ezt az alábbi számadatok, melyeket — a mennyiben az egyesített Győrre vonatkoznak, — úgy kell venni, mintha az 1900. évi népszámlálás időpontjában az egyesítés már megtörtént volna. Ennél későbbi hiteles adatok ugyanis még megközelítőleg sem állnak rendelkezésünkre, s e perczben csak az bizonyos, hogy ma a város lakossága már *meghaladja a 40,000-et.*

Győr város területe az egyesítés előtt 44.989 □ km. volt, Győrsziget és Révfalupataház községeké együtt 9.589 □ km., így ma Győr város területe 54.578 □ km. Katasztrális holdakban a város területe volt 7.811, a szaporulat 1.665 (miből Révfalura 1.096, Győrszigetre 569 esik), s így Győr területe 9.476 k. hold.

A város összes lakossága (a katonaságot is beleszámítva), az egyesítés előtt 28.989 főnyi volt. Az egyesítéssel e szám 37.543-ra szaporodott. Ezzel Győr a dunajobbparti vagy dunántúli városok sorában *a negyedik helyről a másodikra került.*

A tényleges népszaporodás 1890-től 1900-ig, tehát 10 év alatt 5.033 fő (21 %), a születések és halálozások alapján kiszámított növekedés 1.247 fő (5·2 %), a tényleges a kiszámítottnál tehát 3.786 fővel kedvezőbb.

Az egyesítés előtt a népsűrűség □ kilométerenként 644·2 volt, vagyis a legnagyobb az egész Dunántúl. Ma a népsűrűség 688·8, tehát még nagyobb.

Nem szerint az egyesítés előtt volt Győrött 14.767 férfi és 14.222 nő, ezer férfira tehát esett 963 nő; (az országban 1000 férfira 1,025 nő jut.) Ma az arány sokkal kedvezőbb, a mennyiben 18.779 férfival szemben 18.764 nő áll, s így 1000 férfira esik 999 nő. *Családi állapot* szerint az egyesítés előtt a lakosság így oszlott meg: nőtlen és hajadon volt 18.205 (62·8 %), házas 8.997 (31 %), özvegy 1.755 (6·1 %), törvényesen elvált 32 (0·1 %.) Az egyesítés után nőtlen és hajadon van 23.170 (61·7 %), házas 12.007 (31·9 %, a helyzet tehát majdnem 1 %-kal javult), özvegy 2.332 (6·2 %), törvényesen elvált 34 (0.08 %). *Anyanyelv* szerint van ma Győrött magyar 35.557 (az egyesítés előtt volt 27.324),

német 1.316 (1.105), tót 181 (154), oláh 9 (7), rutén 1 (1), horvát 125 (121), szerb 26 (24), egyéb anyanyelvű 314 (253). A magyarság valamivel szaporodott, mert ma az egyesítés előtti idő 94·2 %-ával szemben az összlakosság 94·7 %-a magyar anyanyelvű. *Magyarul* beszélni tudott az egyesítés előtt 28.264 (az összlakosság 97·4 %-a), ma tud 36.701, a mai lakosság 97.7 %-a, a javulás tehát e téren 0·3 %. *Vallás* szerint az egyesített Győr lakossága így oszlik meg: római katholikus 26.501 (az egyesítés előtt 20.228), görög katholikus 56 (52), görög keleti 50 (47), ág. hitv. ev. 4.105 (3.544), ref. 2.076 (1.793), unitárius 7 (6), izraelita 4.654 (3.317), egyéb vallású 2 (2).

Az egyetlen hanyatlás a *műveltség* terén tapasztalható. Az egyesítés előtt írni-olvasni tudott 22.713 (a lakosság 78·3%-a), ma tud 28.692, vagyis a lakosság 76·4%-a, a mi a helyzetnek 1·9%-kal való rosszabbodását jelenti. Az analfabéták ijesztően nagy száma 8851, vagyis 23·6%, míg az egyesítés előtt 6276 (21·7%) volt. Természetes, hogy ebből leszámítandó az iskolai koron innen levő gyermekek száma, mely azonban 6000-nél többre semmiesetre sem tehető, s így a felnőtt analfabéták száma 3000 körül mozog.

Lakóház az egyesítés előtt 2122 volt Győrött; ez a szám az egyesítéssel 2796-ra szökött fel. A házak közül kőből vagy téglából épült 2267 (az egyesítés előtt 1672), kő- vagy téglaalapon vályogból vagy sárból 193 (136), vályogból vagy sárból 286 (282), fából vagy más anyagból 50 (32), cserép-, pala- vagy bádogtetejű 980 (874), zsindelylyel vagy deszkával van fedve 1415 (983), náddal vagy zsuppal 401 (265); ez utóbbi szaporulatot (136) Győrsziget és Révfalu, főleg ez utóbbi (101) okozta.

Az egyesült Győr 37.543 lakosából a keresők összes száma 18.090, az eltartottaké 19.453. Az egyesítés előtt 14.458 keresővel 14.531 eltartott állott szemben. A lakosságnak a foglalkozási ágak szerint való megoszlását az alábbi adatok mutatják. A zárójelben levő számok az egyesítés előtti állapotot tüntetik fel.

A *mezőgazdaság és kertészet* foglalkozási körébe tartozik kereső 862 (724), Foglalkozások. eltartott 1330 (1098), együtt 2192 (1822), vagyis a mai összlakosság 5·84%-a. Az őstermelés egyéb ágaiból él kereső 13 (4), eltartott 32 (14), együtt 45 (18), a mi 0·11%-nak felel meg. *Bányászat és kohászat:* kereső 1 (1), eltartott 2 (0), összesen 3 (1), a mi nem egészen 0·01%. *Ipar:* kereső 7488 (5522), eltartott 7670 (5251), együtt 15.158 (10.773), vagyis az összlakosság 40·37%-a. *Kereskedelem és hitel:* kereső 1649 (1286), eltartott 2147 (1538), együtt 3796 (2824), vagyis 10·11%. *Közlekedés:* kereső 842 (720), eltartott 2208 (1862), együtt 3050 (2582), a lakosság 8·12%-a. *Közszolgálat és szabad foglalkozás:* (ide tartozik az értelmiség): kereső 1180 (996), eltartott 1909 (1529), együtt 3089 (2525), vagyis 8·23%. *Véderő:* kereső 1235 (1231), eltartott 126 (118), együtt 1361 (1349), a lakosság 3·59%-a. *Napszámosok:* kereső 1265 (906), eltartott 1835 (1255), együtt 3100 (2161), a lakosság 8·26%-a. *Házi cselédek:* kereső 2352 (2058), eltartott 120 (85), együtt 2472 (2143), vagyis 6·58%. *Egyéb ismeretlen foglalkozású:* kereső 1203 (1010), eltartott 2074 (1781), együtt 3277 (2791), vagyis a lakosság 8·73 %-a.

A bányászat, ipar, kereskedelem és közlekedés körében foglalkozó, illetőleg eltartott lakosság többsége adja meg valamely városnak az iparos és kereskedő jelleget. Győrött az e négy foglalkozási ág körén belül élők az összlakosság 58·61%-át teszik, tehát a felénél jóval többet. Az egyesítés előtt, illetőleg az 1900. évi népszámlálás idejében, a lakosság 55·8%-a élt az ipar és kereskedelem után. Ma Győrt e téren az országnak csak három városa előzi meg. Ezek: Budapest (64·2%), Fiume (62·6%) és Selmecz- és Bélabánya (61·6%).

Az iparos lakosságnak az ipar főosztályai szerint való megoszlása a következő. Tulajdonképeni iparral foglalkozik férfi 6142, (az egyesítés előtt 4648), nő 1269 (805), házi- és népiparral férfi 37 (35), nő 29 (23), vándoriparral férfi 11 (11), nő — (0). Önálló iparos van férfi 1107 (862), nő 509 (300). Segédszemélyzet (tisztviselő, segítő családtag, művezető, előmunkás, segéd, munkás, tanoncz és szolga) férfi 5035 (3786), nő 760 (505). E számból az ipari tisztviselőkre esik 252. Segéd nélkül dolgozó iparvállalat van Győrött 938, az egyesítés előtt volt 607. Egy segéddel dolgozik 308 (238), két segéddel 196 (170), 3—5 segéddel 248 (214), 6—10 segéddel 64 (57), 11—20 segéddel 28 (24) és 20-nál több segéddel 26 (23) iparvállalat.

Az egyes iparágak között legtöbb iparost foglalkoztat a gépgyártás. E téren 1626 (az egyesítés előtt 1255,) egyén működik. A gépgyártás után következik a czipész- és csizmadia-ipar 686 (558) iparossal, ezután a szállodás-, vendéglős- és kávés-ipar 605 (526) iparossal.

Ezernél több segédet foglalkoztat 1 ipari nagyvállalat (a vaggon- és gépgyár), 200—300-at 1 vállalat (a szeszgyár), 100—200-at 3 vállalat (1 téglagyár, 1 gőzmalom és a gyújtógyár), 50—100-at 4 vállalat (2 olajgyár, 1 építési vállalat és a piskótagyár).

Az építés alatt és az alapítás stádiumában álló gyárak e téren még jobban fel fogják virágoztatni Győrt, mely belátható időn belül bizonyára az ország első iparos- és kereskedő-városává lesz.

Győr történeti nevezetességű vagy építészetileg figyelemreméltó épületeinek történetét és leírását — a legfontosabb adatokra szorítkozva, — az alábbiakban adjuk.

A püspökvár. A város legrégibb, számos vihart látott, sokszoros átalakításon átment s történeti vonatkozásokban leggazdagabb épülete a *püspökvár*. A mai belváros éjszaknyugati sarkán, a még ma is álló bástyaszegletben, a Duna, Rába és Rábcza összefolyásánál épült, valószínűleg a római fellegvár (praesidium) helyén. Már az első királyok alatt a győri püspökök palotája, a mit az is bizonyít, hogy midőn 1318-ban Róbert Károly és a győri püspök között a palota tulajdonjoga körül viszály keletkezett, a királynak bebizonyították, hogy a vár Szent István óta szakadatlanul a püspökök tulajdona volt. A Szent István-korabeli palotából eddig nem került felszínre épületrész ; ellenben van egy érdekes maradvány az árpádházi királyok uralkodásának végső szakából. Ez a mai palota éjszaki szárnya alatt fekszik, s egész indokolatlanul »török pinczé«-nek nevezik. Hosszú és keskeny, itt-ott kiszélesedő folyosó faragott kövekből rakott csarnokba vezet, a melynek keresztboltozata körtealakúan tagozott gerinczezettel és szépen kidolgozott, levelekkel ékített zárókővel bír. Az építmény egy része beomlott és hozzáférhetetlen. Rendeltetése és czélja felől egész irodalom keletkezett, de a vitás kérdést sem *Rómer*, sem *Lippert*, sem *Bergh* nem tudták eldönteni. *Gerecze* Péter dr. az első templom maradványának tartja, de ennek ellentmond a keskeny folyosó és a csarnok kisszerűsége. Sokkal elfogadhatóbb *Bedy* Vincze dr. kanonok véleménye, ki a csarnokot tanácsteremnek tartja. Levéltári adatok bizonyítják, hogy a győri püspökök később Várkeszőn laktak s csak egyházi funkcziók végzésére, valamint — — mivel törvénykező joghatóságuk is volt, — az úgynevezett »bácsaszék« és »vecseszék« tartására jöttek Győrbe. E tanácskozásokat tarthatták az említett csarnokban. Rajta épült a palota éjszaki szárnya, mely, bár sokszorosan átalakítva, ma is áll. A székesegyház felé néző oldalon a várból apszisszerű épületrész szögel ki, közvetetlenül a várkapu mellett. Ez a régi vártorony maradványa, a melyet *Dóczy* Orbán püspök 1487-ben góthstílű kápolnává alakíttatott át. Az építkezés évét az egyik ablak külső támpillérén, kőszalagon látható évszám mutatja. A Dóczy-kápolna remeke a góthikának, s különösen finoman tagozott boltozata figyelemreméltó. Ugyanebből a korból származik a várkapu. Góthikus boltja és oldalfülkéi érdekes emlékei az akkori várépítésnek. E rendkívül szilárd kapu fölé emelték a mai tornyot, mely újabb építmény s mely a mult század elejéig sisakkal volt ellátva. Ma reneszánsz lodzsettával ellátott csonka tetőlapjáról gyönyörű kilátás nyílik a városra és folyóktól átszelt környékére. A toronyban őrzik a püspökség levéltárának megmentett részét. Az épület keleti szárnyának keletkezéséről semmi bizonyosat sem tudunk ; de annyi kétségtelen, hogy a XVI. század közepén már állott. Az olasz *Aginelli* Miklósnak 1566-ban a helyszínén rajzolt s *Hufnagel* Györgytől 1597-ben közrebocsátott képén e szárnyat két hosszú és magas, közvetetlenül egymás mellé emelt épület alkotja. *Zenoi Domenico* velenczei festő és rézmetszőnek szintén 1566-ból származó, de az épületet valamivel korábbi állapotában feltüntető metszetén a püspökvárnak körülbelül szintén megvan már a mai alakja. E képeket a későbbi rajzok nagyjában igazolják, bár ezek némelyike észrevehetőleg Aginelli képe után készült. A XVIII. századból származó képek a püspökvárat már teljesen mai alakjában mutatják, mégis azzal a különbséggel, hogy a tornyon sisak van. A palota külseje dísztelen, s csak impozáns tömegével hat. A már említett román és góthikus csekély maradványokon kívül, semmi-

féle építészeti stíl jellemző vonásait nem mutatja, a minek oka az, hogy várépület lévén, szilárdságára fektették a fősúlyt. A háborús időkben a várparancsnokok lakása volt, míg a püspökök a mai jószágkormányzói épületben laktak. A várat 1745-ben Mária Terézia adta vissza a püspököknek. Abban az időben, mikor a győri püspökök egyúttal Győr vármegye főispánjai voltak, a vármegye, — melynek akkor még saját háza nem volt, — a püspökvárban tartotta közgyűléseit. 1809-ben a várost ostromló francziák ágyúgolyói felgyújtván a várat, az teljesen a lángok martaléka lett. A püspökvár katasztrófáját megörökíti a következő felírat, mely a várkertet szegélyező bástyafal déli szögletébe befalazott emléktáblán olvasható:

1809.
MUROS PRAESIDII JAURINENSIS
HOSTIS GALLUS OPE PULVERIS PYRII
EVERTIT.

Az elpusztult palotát *Vilt* József és herczeg *Schwarzenberg* Ernő püspökök állíttatták helyre, tornyát pedig *Simor* János restauráltatta. A püspökvár épületéhez számos nagyfontosságú történeti esemény emléke fűződik, melyeknek méltatását a történelmi részben találja meg az olvasó. Itt csak azt említ-, hogy a vár több ízben hajlékot adott a szent koronának, (1645., 1646. Ü 1790.), mint az a palota udvari falába illesztett emléktáblán olvasható. gyanezt a tényt örökíti meg a Zalka János püspök által, a lépcsőházban felállított emlékszobor, mely a szent koronát ábrázolja, márványtalapzatán e felírással:

E VÁRBAN TÖBBSZÖR BIZTOS MENEDÉKRE TALÁLTAM.

Ugyanez a püspök, a kinek nagy történeti érzéke méltányolni tudta elődei nagyságát s a várhoz fűződő dicsőséges emlékeket, annak a hajdani bástyákon elterülő szép kertjét több szoborművel díszíttette. Igy felállíttatta Szent István király kőszobrát, s gránitemléket emelt *Pálffy* és *Schwarzenberg* hősöknek. a kiknek nevéhez Győr 1598-iki visszavételének dicsősége fűződik. Az obeliszk felírata a következő:

PÁLFFY MIKLÓS
ÉS
SCHWARZENBERG ADOLF
1598-IKI GYŐRI HŐSÖK
EMLÉKÉNEK SZENTELVE.

Ugyancsak gránitobeliszk örökíti meg *Gergely* és *Paksi* Balázs győri püspökök emlékét, kik közül az első a mohi síkon, a másik Mohácsnál halt hősi halált. Az emlékkő felírata a következő:

GERGELY
ÉS
PAKSI BALÁZS
GYŐRI PÜSPÖKÖK EMLÉKÉRE.

—

A borús hajdanból intőleg kiáltanak át hozzánk,
hogy Istent s a királyt és hazát szeressük. Ezekért
adták ők életöket az ádáz csaták vérmezein, amaz
Sajónál 1241-ben; ez Mohácsnál 1526-ban.

A püspökvár stílszerű restaurálását gróf *Széchenyi* Miklós dr. jelenlegi győri püspök vette tervbe, s annak megvalósítása a közel jövő kérdése.

A székesegyház.

A püspökvárral szemközt s közvetetlen közelében fekszik a *székesegyház*, építészeti szempontból Győrnek kétségen kívül legértékesebb műemléke. A Szent István korabeli bazilika helyén épült s a román stíltől a barokkig magán viseli minden építészeti irány jellegét. Majdnem minden században alakítottak rajta valamit, — nem mindig szerencsésen, — s a sok toldás-foldás következtében külsejének stílszerűsége teljesen elveszett. Hatalmas, nagy épület, arány-

talanúl magas tetővel és dísztelen, sivár főhomlokzattal, a melynek kellemetlen benyomását a közepén emelkedő reneszánsz-torony sem tudja enyhíteni. Annál szebb a templom belseje, a melyet *Giovanni Battista Rana* olasz építész alakított át 1639-től 1645-ig, tiszta reneszánszban. A templomon azóta is javítottak, s az oltárok, valamint a berendezés díszítésébe becsempészték a barokk-stíl czopfos alkotásait, de szerencsére nem bántották Rana mester nemes idomait.

A templom alapításának éve ismeretlen, de egészen bizonyos, hogy Szent István, a ki a győri püspökséget alapította, itt egyúttal templomot is emelt. A székesegyház mai éjszaki mellékbejárata mellett balról, az első támfalba befalazva, fémöntvényű dombormű látható, a mely vánkoson térdelő királyi alakot ábrázol, fején koronával, de dicskör nélkül, — a mi kizárja a szobormű románkori eredetét, — a mint a boldogságos szűznek egytornyú templomot ajánl fel. A párnán ezek az öntött — nem vésett — számjegyek olvashatók: MXXXIII. A király fölött angyal lebeg, kezében pajzszsal, a melyen Magyarország czímere látható, de a koronás hármas halomból kiemelkedő kettős kereszttel, tehát abban az alakban, a mint azt csak az osztrák-házbeli magyar királyok kezdték használni. Ez ügyetlen hamisítványokra támaszkodva, sokan a templom alapításának évét 1033-ra tették. Miután *Schoenwisner*, *Rómer* és mások a dombormű sokkal későbbi eredetét kimutatták, az évszámhoz fűzött kombináczió is elesik. A laikus félrevezetésére ép ily alkalmas *Maulpertsch* művészi kivitelű freskója, mely a szentélyben, a püspöki trónszék fölött díszlik és a templom alapkövének lerakását ábrázolja. A képen látható alapkő az 1001-ik évszámot tünteti fel, s a kép tárgyából kétségtelen, hogy a művész a győri székesegyház alapítását érti. De ez évszám helyességét egyetlen adat sem támogatja, s valószínű, hogy az egész önkényileg, vagy talán a művész megbízójának, gróf *Zichy* Ferencz püspöknek (1743—1783) óhajára került a képre. Maulpertsch, a kire egyedül a művészi szempont volt irányadó, különben sem fordított nagy gondot a történeti hűségre s ép a szóban forgó képen az ősi győri templom két toronynyal van ugyan ábrázolva, de csak egyetlen apszissal, holott a két mellékhajó félkörű apszisai ma is láthatók s az ősi alapfalon emelkednek. Ilykép a mai templom keletkezésének időpontját csupán strukturájának összevetéséből állapíthatjuk meg, s így .is csak hozzávetőleg.

A Szent Istvántól épített első templom csak részben állott a mai egyház helyén, másik része a nyugati homlokzat előtti téren feküdt, mint azt az újabb ásatások alkalmával felszínre került maradványok igazolják. Ez a templom Győr akkori gyér lakosságához mérten kicsiny volt s valószínűleg bazilikastílben épült, mint a pannonhalmi. Omodé püspök idejében 1254—1263), a kit okirataink a székesegyház első megújítójaként emlegetnek, a roskatag, s a tatárok vandalizmusa következtében elpusztúlt templom helyreállítása, s a nádorvárosi telepesek szaporodásával tetemes megnagyobbítása vált szükségessé. Ekkor keletkezett az a hatalmas, tiszta románstílű templom, a melynek alapfalain a mai vegyesstílű építmény áll. A székesegyház, az idők szellemének megfelelően, kéttornyú lehetett, mint a jáki és lébényi, három hajója, ugyanannyi félköralakú apszissal, pedig ma is áll, bár a két mellékhajóé belülről el van falazva. A főapszis később, a góthika korában, bedőlhetett, mert itt a félkört a góth ötszög pótolja. Ép most, hogy a templom tervbe vett külső stílszerű helyreállítása czéljára az egyes építészeti stílek megállapíthatása végett az egész épület vakolatát leverték, láthatókká váltak az apszisok s az alsó falak hatalmas, koczkafaragású kövei. A templom padlásán a fennmaradt falakból látható, hogy a főhajó, de még jobban a mellékhajók falait egy későbbi — góth stílű — renoválás alkalmával tetemesen leszállították; a régi román templom tehát impozáns magasságú lehetett. Ez a góth stílben történt újjáalakítás, melynek a templom falain számos nyoma van, *Dóczy* Orbán püspök műve. Javított még az épületen *Naprágyi* Dömötör püspök (1607—1619), míg ifj. *Draskovits* György (1635—1650) a román-góth egyház belsejét a fentemlített Giovanni Ranával reneszánsz izlésben teljesen átalakíttatta.

A Rana-féle restauráczió történetét ismerjük, mert a mesternek sajátkezűleg, olasz nyelven írt szerződése, a mely fényt vet a templomnak az újjáalakítás előtti állapotára és stíljére is, megvan a káptalan levéltárában. A Rana

korát megelőző időben a székesegyház sokat szenvedett a háborús idők viharaitól. A kincstár több ízben lefoglalta hadi czélokra és sokat garázdálkodott benne a török is. A templom későbbi restaurátorai közül említendők még gróf *Széchenyi* György (1660) és gróf *Zichy* Ferencz püspökök. Ez utóbbinak köszönheti a székesegyház belseje mai fényét s ugyancsak ő bízta meg 1770 körül a jeles Maulpertsch Antalt a templom falfestményeinek elkészítésével. Nagyobb átalakításokat végeztetett még *Simor* János a mult század hatvanas éveiben a hírneves *Lippert* építészszel.

Ez idő szerint tervbe van véve a templom dísztelen és kontár külsejének stílszerű helyreállítása. A különben is stílszerű belsőt érintetlenül hagyják, hogy Maulpertsch gyönyörű freskóit megmentsék. A stíl megválasztása a műemlékek országos bizottságának közbenjöttével akkor történik meg, ha a most folyamatban levő kutatások e tekintetben biztos támasztékot nyújtanak.

A templom belső felszerelésén, az oltárokon s az újabb szoborműveken itt-ott a barokk ízlés befolyása látható. A legértékesebb műemlékek között első sorban *Maulpertsch freskói* említendők, melyek a három hajó dongaboltozatát borítják. Ugyancsak az ő ecsetét dícséri az a két nagyméretű, fekete márványkeretbe foglalt falfestmény, a melyek egyike az éjszaki, másika a déli mellékhajó oldalfalát díszíti. Az előbbi Krisztust ábrázolja az Olajfák-hegyén, az utóbbi a fájdalmas Szűzet. Becses műtárgya a székesegyháznak *Donner Rafael* két ón-domborműve a XVIII. század közepéről, a melyek mindegyike egy-egy mellékoltár oltárképéül szolgál. Nagybecsű kincse a templomnak a *Szent Szűz* — művészi szempontból különben jelentéktelen — *kegyelemképe*, mely az éjszaki mellékhajó oltárán van elhelyezve, s melyet egy Irhonból menekült püspök hozott Győrbe, a ki 1655-ben győri kanonok lett. Ez a kép, a kegyes hagyomány szerint, 1697 márczius 17-én vért izzadott. A csodás esemény szemtanúja volt gróf *Heister* Szigbert akkori várparancsnok, s annak emlékére ő emeltette a mai kegyelemoltárt.

A székesegyház gazdag (az esztergomi főegyházé után az országban a leggazdagabb) *kincstárát* a sekrestye falába befalazott modern Wertheim-szekrény képviseli, melyben a templom mesés értékű műkincseit, ékszereit, ereklyetartóit, stb. őrzik. E műkincsek között első sorban *Naprágyi* Dömötör püspök zafírokkal díszített igazgyöngy infuláját, a Böjtös-, vagy Bornemisza-féle mitrát kell említenünk, a melynek csupán anyagi értéke, a hivatalos becslés szerint, 80.000 korona. A gazdag kehelygyűjteményben remek sodronymívű, zománczozott s ékkövekkel dúsan kirakott darabok szemlélhetők, a góth és reneszánsz korszakból. Legszebb ezek között egy reneszánsz aranykehely 1522-ből. Itt látható továbbá egy színarany monstranczia 1700-ból, Szent Adalbert ereklyéjének góthstílű aranyfoglalata, egy remek románstílű elefántcsont-dombormű, a mely Mária temetését ábrázolja, egy művészi kivitelű feszület, melyen Krisztus alakja vörös korallból van kifaragva, II. Rákóczi Ferencz dombormívű ezüstlapokba kötött imakönyve, a Korvin-kazula (1472-ből), két gyönyörű, művészi hímzésű brokát-miseruha 1774-ből, (az egyik Mária Terézia ajándéka gróf Zichy Ferencz püspöknek), az úgynevezett griff-karmok (aranyfoglalatú bölényszarv-olajtartók), *Keresztély Ágoston* szász herczeg, győri püspök két gyönyörű, brilliánsokkal gazdagon kirakott püspöki keresztje, stb. stb.

A székesegyház konzervatoriumában, melyet a toronyban, közvetetlenül a kar mögött rendeztek be, őrzik a *Pálffy* Miklós által Győr visszavétele alkalmával felrobbantott fehérvári kapu maradványait, Pázmándi *Horváth* Endre egyszerű asztalát, a melyen »Árpád« czímű hőskölteményét írta, a káptalan országos levéltárát, több értékes régi egyházi ruhát, valamint Maulpertsch szép oltárképét, »Mária mennybemeneteléé«-t, a melyet legközelebb vissza fognak helyezni a főoltárra, a mostani értéktelen kép helyébe. Ugyanitt volt látható még nem régen a székesegyház híres műkincse, a vagyont érő flandriai falszőnyeg, a melynek mását a sorozat többi darabjával a tridenti dómban őrzik. A műremeket a káptalan azóta eladta a magyar királynak, a ki a híres gobelint a budai királyi palotában helyeztette el. A vételár 100.000 korona volt, de külföldi műkereskedők az ár háromszorosát kínálták a szőnyegért a káptalannak, mely abból indulván ki, hogy a műkincs legméltóbb helye a királyi palota, s mivel igéretet kapott, hogy a műemlékek országos bizottsága a székesegyház restaurácziójának költségeihez hozzá fog járulni, nem hagyta külföldre kerülni

a nevezetes műkincset. Vételárát különben szintén az említett czélra fogják fordítani.

A székesegyház külső falaiba több régi dombormű és felíratos tábla van befalazva, így a már említett fémdombormű az MXXXIII. évszámmal. Ez alatt ez a felírat olvasható:

Mater Dei Memento Mei 1460.

E domborművel egyazon pilléren kettős felíratú római oltárkő látható, melyen a Legio I. adjutrixra vonatkozó nevezetes felírat szövege ez:

VICTORIA.
AUG. G. N. N.
ET. LEG. I.
ADI. P. F.
ANTONINIANAE.
P. MARCIUS.
P. FILIUS,
SEXTIANUS.
EPHESO.
PP. DD.

A keleti támpillérekbe több románkori dombormű van befalazva, a nyugati főbejárat fölött pedig ez a felírat áll:

Turris firmamento, Ecclesiae ornamento.
Posuit. MDCCCXXIII.

A székesegyház kriptáiban, a püspökökön kívül, a *Zichy*, *Héderváry* és *Viczay* grófi családok tagjai aluszszák örök álmaikat.

Közvetetlenül a templom déli főfalához van építve, de avval csak bejáratával áll szerves összefüggésben, a *Héderváry* János püspöktől (1387—1399) emelt és Simor Jánostól eredeti, tiszta góth stílben helyreállított *Héderváry-kápolna*, hazai góthikánk ez értékes emléke. A *Chadt* János zománczozott képeivel díszített góthikus oltáron a magyar anjoukori ötvösművészet páratlan és nagyhírű remeke, *Szent László* király aranyozott *ezüsthermája* áll, a szent király fejereklyéjével. A megbecsülhetetlen értékű műkincs, a mely kegytárgyként is kiváló tiszteletben áll, nagy érdeklődést keltett az 1884-ben, Budapesten tartott ötvösmű- és az 1896. évi millennáris országos kiállításon. A hermát, melyet *Pethő* Márton püspök (1598—1605) hozott Nagyváradról, Naprágyi Dömötör ajándékozta a győrieknek. Évenként, Szent László napján, az 1763. évi földrengés emlékére, ünnepélyes körmenetben körülhordják a városban. A kápolna értékes műtárgyai még a Simor megrendelésére készült Dobiaschofszky-Wilfing-féle üvegfestmények, melyek a négy gyönyörű góth ablakot díszítik, s Szent Istvánt, Szent Lászlót, Szent Erzsébetet és Szent Imrét ábrázolják. A kápolnából a székesegyházba nyíló ajtó timpanonjában e felírat áll:

Restauravit ac in altari a se
erecto cranium S. Ladislai Regis collocavit
Joannes Simor Eppus. 1861.

Egyéb emlékek a káptalan-dombon.

A székesegyháztól délre, szabad téren, láthatólag többször restaurált kőszobor áll, a melynek rokokó talapzatán *Szent Mihály* arkangyal győzelmesen leszúrja a démont. A szobor felírata:

Quis
ut
Deus.
1764.

Eredetéről mit sem tudunk, de valószínű, hogy az 1763-ik évi földrengés és az azt megelőző pestisveszedelem elmúlásának emlékére emelték.

Ugyane térre tekint a *püspöki jószágkormányzók lakóháza*, a mely a régi püspököknek szolgált lakóhelyül. Emléktáblájának felíratából megtudjuk, hogy a franczia ostrom alatt elpusztult épületet *Vilt* József püspök állíttatta helyre.

Részlet a káptalandombról.

A benczések háza és temploma.

A karmeliták háza és temploma.

A frigyszekrény.

A szabadságszobor.

A Kisfaludy-szobor.

A hajdani katonai élelmezési hivatal helyén, a mely a székesegyháztól délre állott, ma kert és udvar terül el, melynek falában emléktábla látható e felírattal:

Hajdan élelmezési ház. Ide szállt Savoyai Eugen
1716. nov. 8.

A székesegyháztól valamivel távolabb áll a nagyobb *papnevelő-intézet*, melyet *Dallos* Miklós és *Széchenyi* György püspökök alapítottak, gróf *Zichy* Ferencz pedig restauráltatott. A hatalmas épület kapuja fölött ott látható mindhárom püspök czímere. A papnevelőt Zalka János új, kétemeletes épületszárnynyal megnagyobbíttatta. Itt van az intézet könyvtára, a melyről más helyen emlékezünk meg bővebben. Papnevelő ntézet.

A papnevelő-intézet számára legközelebb új, modern palotát emelnek a Dunaparton.

A papnevelő-intézet éjszaki szárnya alatt áll a *frigyszekrény-szobor*, a melyet III. Károly emeltetett 1731-ben annak emlékére, hogy e helyen, úrnapi körmenet alkalmával egy szökött katona üldözéséből támadt riadalom miatt a pap az oltáriszentséget a földre ejtette, a hol azt a tolongó nép összetiporta. A szobor tetején a frigyszekrény nyugszik, oldalait pedig nagyon szép dombor-művek borítják.

Közvetetlenül a frigyszekrény-szobor mellett áll az *egyházmegyei nyomda* modern berendezésű műintézete.

Mindezek az épületek a Káptalandombon feküsznek, melyet a mai Király-utcza és Tejfeles-köz mentén hajdan várfalak szegélyeztek. E megerősített terület, mely a fellegvárat vette körül, volt a külső vár. Ennek a XVI. és XVII. századból származó képein hatalmas torony látszik, melyet e képek »turris urbis« *(várostornya)* néven neveznek s melyet Rómer Flóris a fantázia szüleményének tart. Pedig ez a torony csakugyan fennállott, s mert magas helyen feküdt s különben is magas volt, bizonyára át lehetett belőle tekinteni az egész vidéket, miért is őrtorony gyanánt szolgálhatott. E rejtélyes épületnek különben még ma is láthatók kétségtelen nyomai. A Baross-út tengelyében fekvő s ennek folytatását alkotó keskeny közből ugyanis lépcsők vezetnek a Káptalandombra; e lépcsőfeljárat első kanyarulatánál, ettől balra, félköralakú, erős falazás látható, a mely, miután itt bástyafal nem volt, csak e torony alapja lehet.

A Káptalandombot a Duna és Rába felől környező *bástyafalak* közül a várkastély-bástya (a püspökvár körül) és a Sforzia-bástya (a püspökvár kertjétől az Elite-kávéházig) ma is elég jó karban fennállanak s az előbbi alatt egészen ép várpinczék (kazamáták) szemlélhetők.

A Káptalandombról a Jedlik Ányos-utcza vezet a Széchenyi-térre. Ez utcza éjszaki nyílásában állott a *vízikapu* vagy Duna-kapu, a melyet 1860-ban bontottak le. Helyén emléktábla látható e felírattal:

Itt volt az ó Dunakapu ez évszámmal: MDLXVII.
Azon a győri vaskakas.

A Győr visszavételéről keletkezett mondákban oly nagy szerepet játszó érczkakas ma a benczés-múzeum értékes kincse.

A szabályos négyzetalakú Széchenyi-tér déli házsora a *pannonhalmi Szent Benedek-rend* tulajdona. A rend kéttornyú, barokk stílű *temploma* a székesegyház után legnagyobb és legszebb szentegyháza Győrnek. Kapuján e felírat áll: A benczések.

D. O. M. B. V. S. Ignatio Soc. Jesu. Fund.
MDCXLI.

1774-ig a jezsuitáké volt, a kik azt *Széchenyi* György püspök bőkezű anyagi támogatásával emelték. 1802-ben a rendházzal együtt a benczések tulajdonába ment át. A barokkstílű templom tágas hajójának falait márványburkolat fedi, szép freskóit és oltárképét (Loyolai Szent Ignácz) *Troger* Pál, a bécsi akadémia későbbi igazgatója festette 1744-ben. Oldalfülkéi és mellékoltárai szintén a barokk gazdag díszítését mutatják. A keleti toronyban függ a templomnak Szent Benedekről nevezett nagy harangja.

A templom mellett épült, sőt azzal az oratorium ablakai által összefügg a *benczések rendháza*, a melynek bejárata fölött ez olvasható:

Georgius Szeczenyi Archiepiscopus Colocensis
Societati Jesu 1667.

Az épület belsejének egyes részei gazdag rokokódíszt mutatnak. A lépcsőházban Czuczor Gergely és Jedlik Ányos mellszobra, a második emeleti folyosón Asztrik apát kisméretű állószobra van felállítva. Az épület a benczés-tanároknak szolgál lakóhelyül. Nyugati sarkán emléktábla látható, melynek felírata:

Építették: Sennyei István, II. Draskovich, Széchenyi Pál, Zichy Ferencz. Itt tanultak: Ányos Pál, Fessler, Kisfaludy Sándor és Károly, Téthi Takács József, Horváth Endre, Czech János, Erdy János, Batthyány Lajos, Deák Ferencz, Ghiczy Kálmán, Somsich Pál, Majláth György, Zalka János, Kruesz Chrysostom, Horváth Boldizsár, Császár Ferencz, Reguly Antal, Vas Gereben, Frankenburg, Rauch Lewin, Bedekovich Kálmán.

Keletre a templomtól, *a főgimnázium*, az egészség- és tanügy követelményeinek mintaszerűen megfelelő, új, modern épülete áll, melyet nagy áldozatokkal csak a közelmultban emelt a rend. A tantermeken kívül itt van elhelyezve a város egyik büszkesége, a benczés-*múzeum*, a melynek természetrajzi szertárán kívül különösen gazdag régiségtára és 27.000 darabból álló, páratlan éremgyűjteménye említendő. A múzeumot *Rómer* Flóris és *Méry* Etel emelték mai magas színvonalára, s e színvonal megtartásáról annak mostani őre, *Börzsönyi* Arnold, a tudós régész gondoskodik nagy szakértelemmel. A gazdag éremgyűjteményben több becses unikumot és ritka darabot őriznek. Az ős-, római- és árpádkori tárgyak kivétel nélkül Győrött és vidékén kerültek felszínre, úgy, hogy e múzeum megbecsülhetetlen forrása a helyi történetírásnak.

A főgimnázium homlokzatán emléktábla örökíti meg *Czuczor* Gergelynek és *Jedlik* Ányosnak, a hírneves természettudósnak itteni tanárkodását.

A régi városháza. A Széchenyi-tér éjszaki házsorában is több nevezetes épület áll. Ilyen első sorban a *régi városháza*, mely 1562-ben épült reneszánsz izlésben. A sok vihart látott épületnek különösen belső, zeg-zugos építkezése árulja el régiségét. Tanácstermében állott az a nevezetes, régi óra, a melyet *Jókai* »A lőcsei fehér asszony« czímű regényében leír. *Korponainé Géczy Juliánna* pörének végső fázisa itt folyt le, s a szép asszonyt e házból vitték a mai Széchenyi-téren felállított vesztőhelyre. A híres órát a város renováltatta s az most az új városháza elsőemeleti folyosóján látható. A hagyománynyal szemben különben *Sefcsik* Ferencz városi levéltáros, levéltári kutatások alapján megállapította, hogy az óra jóval későbbi eredetű. A régi városházán ma a belvárosi rendőrőrs, az iparostanoncziskola és egy katonai hivatal van elhelyezve.

A kisszeminárium. A régi városháza mellett áll a *kisebb papnevelő-intézet*, mely 1802-ig a pannonhalmi főapátok tulajdona volt, miért is *apátúr-háznak* nevezték. A papnevelő-intézet czéljaira Simor János rendeztette be, miután az épület 1816-ban királyi adományként a győri káptalanra szállott. Házi kápolnájának oldalfalait értékes domborművek, boltívezetét szép falfestmények díszítik. Az épület homlokzatán Szent István és Szent Benedek szobrai állanak. Szögletébe emléktábla van befalazva e felírattal:

Lauriston hadvezér, Narbonne és d'Hénin kormányzók lakhelye 1809.

A kisszemináriumtól nyugatra álló, hengeralakú erkélyű magánház, mint egész belső építkezése elárulja, *török* eredetű. Ez az egyetlen épület, mely a különben is itt csak négy évig tartó (1594—1598) török uralomból ránk maradt.

A győri Lloyd. A tér keleti oldalán áll a »*Győri Lloyd*« kereskedelmi társulat kétemeletes modern épülete, a tágas »Vigadó«-teremmel. Közvetetlenül az épület előtt, karcsú márványoszlopon a *Szent Szűz* művészi kivitelű *szobrát* láthatjuk. A reneszánsz lodzsettával körülvett talapzaton négy szent alakja áll. A gyönyörű szoborművet gróf *Kollonich Lipót* bíboros, győri püspök állíttatta 1686-ban,

Budavár visszavételének emlékére. A szép szobrot a város nehány évvel ezelőtt restauráltatta s ugyanakkor a magyar korona mását tétette a Szent Szűz fejére. A talapzat felírata a következő :

Virgini Deiparae sine macula Conceptae Domus Austriacae Ungariae Praesidy Protectrici Imperante Feliciter Leopoldo I. Commendante Hermanno Marchione Badensi Leopoldus E. S. R. I. Comitibus A. Kollonitz Jaurinensium Episcopus, Eques Ord. S. Joan. Hierosolymitani S. C. Rg. M. Consiliarius Intimus Gratus posuit et Consecravit S. R. E. Cardinalis Creatus Die II. Septembris.

A szoborművel szemközt még másfél évtizeddel ezelőtt márványkút állott, a melyet azóta eltávolítottak. Egy XVII. századbeli tervrajz szerint akkortájt ugyane helyen állott a pellengér-oszlop.

A vármegyeháza.

A Megyeház-utcza legnagyobb és egyik legrégibb épülete a *vármegyeháza*. 1618 körül épült s 1786-ig, a rendnek II. József alatt történt feloszlatásáig, a szent-ferenczrendiek tulajdona volt, a kiknek itt a társház mellett nagy templomuk is állott. Később a vármegye tulajdonába ment át, a melynek ugyane soron, a mai polgári leányiskola helyén volt szerényebb háza. Hatalmas építmény, óriási vastagságú falakkal, melyeknek a nagy franczia ostrom sem tudott ártani. A rendkívül magasfalú templom ma a vármegyeház nagyterme. A stílszerűen átalakított teremben nehány értékes festményt és több banderiális lobogót őriznek, a nemesi felkelés korából. A kisteremben többek között Pálffy Miklósnak, a győri hősnek legjobb arczképe látható. Felemlítést érdemelnek még a nagyterem gyönyörű régi üvegcsillárai. A zárda hajdani éttermének helyén a levéltár áll, mely az átélt zivataros idők ellenére is még mindig rendkívül gazdag történeti szempontból értékes okmányanyagban. A nagyterem előcsarnokában kettős fekete márványtábla örökíti meg a nemzet ezeréves fennállását, a millenáris díszközgyűlés idevonatkozó határozatával s az 1896. évi tisztikar és az akkori bizottsági tagok névsorával. A ferenczrendiek templomának tornya, a melynek most már semmi nyoma, a mai Nefelejts-utczában állott. A vármegyeház nyugati sarkába falazott emléktábla felírata :

Ferencz-rendi zárda 1786-ig.

A vármegyeháza mellett, az úgynevezett »kis megyeház« helyén, ma a *vármegye* díszes, kétemeletes *bérpalotája* emelkedik, mely 1905/06-ban épült. A műépítész az épület homlokzatán szerencsésen tudta egyesíteni a reneszánsz jellegét a szeczessziós irány nemesebb idomaival.

A polgári leányiskola.

A *polgári leányiskola* épülete, melyben azelőtt a *kir. jogakadémia* volt, a XVIII. században vármegyeházul szolgált. A vármegye 1749-ben vette meg néhai *Mecséri* Dániel alispán özvegyétől, s 1750-ben újraépíttette.

A vármegyeházával szemben fekvő és római sírokon épült *Józsa-ház* (ma Balogh-ház) arról nevezetes, hogy kiváltságos nemesi udvarház (salva guardia) volt. Erkélyét kő-kariatidok tartják, lépcsőbejáratát ugyanily alakok díszítik. Az épület falában emléktábla van, e felírattal :

Itt lakott Fejér György, kora legtermékenyebb írója, 1818—1824. Deák Ferencz 1819—1821. és Batthyány Lajos.

Ugyancsak nemesi kúria volt a Megyeház-utcza elején álló *Lippay-* (ma Gyapay-) *féle ház*, a melynek kapuja fölött kőbe vésve ez olvasható :

Curia Nobilitaris 1565.

Az elemi iskola.

Ezzel szemben áll az *elemi fiúiskola* egyszerű, de tiszta reneszánszban épült régi épülete, árkádos udvarával. E házat a nagy *Révay* Miklós működése tette nevezetessé, mint az a kapu fölött álló következő felíratból kitűnik :

1684. convictus. 1776. nemzeti iskola. Itt lakott s tanított Révay.

1907-ben szép irodalmi ünnep keretében újabb, művészi domborművel díszített emléktáblát helyeztek a ház falába. Ez az emlékmű *Horváth* Adorján győri szobrászművész munkája.

Az »ispita«. A mai Teleky- és Rákóczi Ferencz-utczák sarkán áll a *magyar ispita* (agg polgárok menedékháza) kicsiny templommal és a következő felírattal:

Alapította Széchenyi György 1666.

A Vörösmarty-utczabeli *német ispitán,* a mely szintén aggok menedékháza és ugyancsak templommal bír, ez a felírat olvasható:

Alapította Haberle Cecilia 1746.

Az Orsolya-szűzek. Az *Orsolya-szűzek zárdája* és csinos belsejű *temploma, polgári és elemi leányiskolával* a mai Apácza-utczában áll. Ez utczát hajdan Szent Erzsébet-utczának nevezték, s ebben állott, — hihetőleg a mai zárda helyén — a Szent Erzsébetről nevezett női kolostor 1566-ig. A zárda bejárata mellett ez olvasható:

Ez Orsolya-nők zárdáját Neupauer Anna
alapította 1726.

Rendkívül érdekes és régies külsejével szembeötlő az a nagy, négyszögű háztömb, mely a Rába mellett az Erzsébet-téren (Kármeliták-tere) áll és a sarútlan *karmelita-rend társházát és templomát* foglalja magában. A rendház első sorban *Szelepcsényi* György esztergomi érseknek köszöni alapítását, a ki egy Magyarországon alapítandó kármelita-zárda építésére végrendeletileg 50.000 forintot hagyományozott. Végrendeletének végrehajtója, gróf *Kollonich* Lipót győri püspök, később bíboros és esztergomi érsek azonban az összegnek csak felét engedte át a kijelölt czélra, másik felét pedig kiadta kamatra *Krumann* Keresztély Jánosnak és *Eggenberg* herczegnek. Gróf *Széchenyi* Pál kalocsai érsek és *Dvornikovich* Mihály váczi püspök bőkezűsége a rendnek mégis lehetővé tette a győri zárda felépítését. A kármeliták királyi és püspöki engedélylyel megvették a Perger-féle házat, a melyet zárdává alakítottak át, 1714-től 1720-ig pedig Athanáz testvér rendtag tervei alapján felépítették az első zárdát, mely lassanként a mai hatalmas háztömbbé bővült ki. A zárda tipikus belsejét számos egyházi tárgyú festmény és több freskó díszíti, melyek csaknem kizárólag rendtagok — többé-kevésbbé értékes — munkái. Legutóbb a rend a zárda keleti oldalát csinosan restauráltatta, a déli oldalon pedig árúcsarnokokat emeltetett, a melyek bérbe vannak adva.

A zárda mostani szép templomának alapkövét 1721. augusztusában rakták le. A szentegyház a rend római templomának mintájára épült Athanáz testvér győri rendtag tervei szerint. Az 1725-ben elkészült templom belseje barokk. Faoltárát, Athanáz tervei szerint, Domonkos rendtag faragta. A főoltár szép oltárképe, melyen Szent István Magyarországot felajánlja a Szent Szűznek, *Kasztner* bécsi festő műve. A templom több más oltárképét *Altomonte* festette. Az épület rendkívül szilárd s a csaknem kétszáz év vihara alig tudott neki ártani. Tornyát az 1763. évi nagy földrengés megtörte, úgy hogy az félrehajolt és leomlással fenyegetett, másnap azonban egy újabb földlökés a torony félrehajtott részét ismét helyrebillentette, úgy hogy csak nagyon jelentéktelen javításra volt szükség.

A templom egyházi ruhái között két nagyértékű darabot őriznek. Az egyik a Mária Terézia-kazula, a királyné sajátkezű hímzése, a melyet 1756-ban a rend győri templomának ajándékozott. Ó-német-stílű, művészi munka, ezüsthímzés aranylapra. A többi hozzátartozó rész, a stola, manipulus, stb. szintén művészi domborhímzés. A másik kazula szintén remeke a hímzőmunkának. Ez 1838-ból származik és Rókus laikus rendtag műve, ki a hímzőművészetben nagy tökélyre vitte.

A bécsi kapu. Az Erzsébet-tér nyugati oldalán, a sétatéri nagyhíd tengelyében állott a *bécsi kapu.* Emlékét tábla őrzi a kávéház sarkán, e felírattal:

Itt volt a bécsi kapu e fölírattal:
MAXIMILIANUS. ELECT. ROM. IMP. GERM. HVNG. BOH. REX.
ARCHI. DUX. AVST. DVX. BVRG. EXSRVI. IVS. AN. CRISTI.
MDLXVIII.

A Radó-téren áll a dísztelen és kicsiny, de nagy kultúr- és színészettörténeti multú *színház*, melyben évenként, az őszi és téli hónapokban, jobb, bár nem elsőrendű társulat szokta szórakoztatni Győr lakosságát. Az új színház tervbe vett felépítése e tekintetben is bizonyára meghozza a javulást. A színház.

A sétatér másik felén, virágos ligetben, s a színházzal, dicsőségének színhelyével szemben, tehát legméltóbb helyén áll a vármegye nagy szülöttjének, *Kisfaludy* Károlynak bronzszobra. A szép szobormű *Mátray* Lajos tanár műve, s 1892 óta áll. A Kisfaludy-szobor.

A Király-utcza egyik legnevezetesebb épülete a *Bezerédj-*, most Pfeiffer-féle kétemeletes, ódon ház, mely a nagy *Napoleont* látta vendégül 1809-ben, mikor Győr francziа kézre került. A császár augusztus 31-én a déli órákban, Eugén alkirály, Berthier, Massena, Lauriston, Rapp, Bertrand, Duroi, Broussières és Narbonne kíséretében érkezett Győrré, s miután itt a megrémült város küldöttségének hódolatát fogadta, másnap ismét elutazott. A nevezetes ház emléktáblájának felírata: A Napoleon-ház.

Ide szállt I. Napoleon 1809. aug. 31.

Az e házzal szemközt fekvő *Fehér Bárány szálló* emléktábláján ez a felírat áll:

Hajdan Pálos-zárda, mögötte a káptalandomb
bástyafala. Itt folyt a Rába 1271-ig.

A Király-utcza és Baross-út sarkát alkotja a *Győri Első Takarékpénztár* kétemeletes, modern épülete. Viszont a Baross-út és a Kazinczy-utcza sarkán áll a *Győrvárosi és Megyei Takarékpénztár* háromemeletes palotája. Ez utóbbi egészen új és díszes homlokzatával egyik ékessége a nagyvárosias Baross-útnak. A takarékpénztárak.

Ott, a hol az Arany János-utcza a Baross-utat keresztezi, állott 1893-ig a *fehérvári kapu* a föléje épített *tűztoronynyal*. Győr e világhírre szert tett legnevezetesebb kapuján ez a felírat volt olvasható: A tűztorony.

Ezen rohant ki 1594. aug. 28. Sinan ellen
Pálffy. Ezt törte be petardával 1598. márcz. 29. Pálffy
és Schwarzenberg. Ezen vonultak be 1809. jun. 24.
a francziák.

A szilárd kapura a város 1792-ben *Tollner* építész tervei szerint, a sáncz erődök köveiből 30 öl magas, vaskos tornyot építtetett. A torony alsó építménye legutóbb árvaházul szolgált, míg magában a toronyban a tűzoltóság őrszobája volt elhelyezve. A tulajdonképeni nevezetesség tehát nem a százéves, különben sem szép torony volt, hanem a sokkal régibb, történeti jelentőségű kapu. A kettős építmény lebontásával Győr egy nyitott, nagyvárosias jellegű, szép utczát nyert — kétségtelenül a város legszebb utczáját, — míg másrészt a tornyot sem vesztette el egészen, mert a tűztorony nemesebben stilizálva, gazdagabban díszítve újra él az új városház tornyában, melyhez a régi torony motívumait a tervező műépítész felhasználta.

A lebontott tűztorony helyéhez közel van a Kisfaludy-utcza, mely a vármegye nagy szülöttjének, Kisfaludy Károlynak emlékére kapta nevét. Irodalmunk e fényes alakja tanulóévei közül ötöt e városban töltött, s ez idő alatt a nevezett utcza most újraépített 6. számú házában lakott. A házat emléktábla jelöli e felírattal:

Itt lakott Kisfaludy Károly tanuló korában
1799—1804.

A városnak e részéből több széles és egyenes, egymással párhuzamosan haladó utcza vezet a szép Uj-városháztérre és a Vásártérre. A legszebb ezek közül a Baross-út, a melynek keleti sarkán a *Royal-szálló* modern, háromemeletes palotája emelkedik. A városháztér egy másik ékessége az éjszaknyugati sarkon álló kétemeletes magánpalota, mely velenczei góth stílben épült, művészi kivitelben.

Az új városház. A szépen parkozott városháztérnek legszebb dísze azonban az *új városház* háromtornyos, hatalmas palotája, a melynél szebb székháza ez idő szerint egyetlen vidéki magyar városnak sincs. 1896-tól 1898-ig épült a késő franczia reneszánsz nemes stíljében, közel 900.000 korona költséggel. Tervezője *Hübner* Jenő budapesti műépítész, építője Kopcsányi *Hlatky-Schlichter* Lajos győri építész. A harmonikusan kiképzett főhomlokzat a térre néz, a két kisebb torony közét a tiz márványoszlopon nyugvó hatalmas erkély foglalja el. Az épület közepén, a három szárnytól környezve, áll a nagy torony, mely a régi tűztorony motivumai után készült s nemes idomaival stílszerűen hozzásímul a szép palotához. A tágas, gazdag díszítésű előcsarnok keleti falában márványtábla áll e felírattal:

I. Ferencz József
dicsőséges uralkodása alatt
bonyhádi Perczel Dezső
belügyminiszter
Laszberg Rudolf gróf
főispán
Zechmeister Károly
kir. tanácsos, polgármester
idejében
Magyarország ezeréves
fennállásának emlékére
Bisinger József
győri polgár
hagyományából saját áldozatkész
hozzájárulásával emelte
Győr szab. kir. város
közönsége.
1896—1898.

Az emléktáblával szemben áll a város nagy jótevőjének, *Bisinger* József győri polgár, üvegesmesternek álló szobra, *Mátray* Lajos műve, fehér karrarai márványból, melyet a hálás polgárság emelt. A 900.000 koronás épület költségeit ugyanis túlnyomó részben Bisingernek a város javára a mult század elején tett, s azóta a kamatokkal igen nagyra növekedett hagyományából fedezték, melyhez a városnak csak mintegy 300.000 koronával kellett hozzájárulnia. A középponti fűtésre s általában nagy fénynyel berendezett épület belseje is igen díszes és főleg a gyönyörű tanácsterem az. A palotában őrzik a város levéltárán kívül annak könyvtárát, mely a letétkép kezelt Milkovich-könyvtárral 10.000-nél több kötetet tartalmaz.

A városház környéke. A városház környéke a város legszebb és gyorsan virágzásnak indult része. A középületek és díszes magánházak egész tömege áll itt. Az előbbiek közül felemlítjük a *kir. tábla* palotáját, a *Rábaszabályozó Társulat* székházát, a *főreáliskolát*, a *kir. törvényszék* épületét, a *fa- és fémipari szakiskolát*, a *kereskedelmi és iparkamara* házát, Horváth Adorján két szép szoborművével, a »Kereskedelem«-mel és »Ipar«-ral, a *pénzügyi palotát* és végül a nagyforgalmú *pályaudvart*.

Ugyancsak a városháza közelében van a Honvédliget, a melynek közepén a Csányi Károlytól tervezett *Szabadságoszlop* áll, tetején érczturullal. Az emlékoszlop éjszaki oldalának felírata: Szabadság, Egyenlőség, Testvériség, míg a déli oldalon ez olvasható:

Az 1848.
Márczius 15-éhez
Fűződő Események Emlékére
Emelte Győr
Sz. Kir. Város Közönsége
1902.

Az ág. h. ev. konvent. *Újváros* nevezetesebb épületei között első sorban az *ág. hitv. evang. konvent* hatalmas háztömbjét kell említeni, melynek udvarán a II. József-féle türelmi pátens rendelkezései szerint, torony nélkül épült, egyszerű, de tágas és szilárd templom áll. A győri evangelikusok kimutathatólag már 1647 körül templomot építettek Újvárosban, a mai kath. József-templom helyén, később azonban ebből, sőt a városból is kiűzettek. Száz évnél tovább tartó sanyargat-

tatásuknak II. József 1781 október 12-én kiadott türelmi parancsa véget vetvén, a győri evangelikusok addig is, míg állandó templomuk felépült, ideiglenes imaházat építettek fából Róth András újvárosi hitsorsosuk udvarán. Majd vétel útján megszerezték azt a telket, a melyen mai konventépületjük áll, s nagy áldozattal templomot, paplakot, iskolát, tanító- és kántorlakot építettek. A templom alapkövét 1784. június 1-én tették le s abban 1785. advent első vasárnapján *Ráth* Mátyás győri, később pozsonyi lelkész, a legelső magyar hírlap szerkesztője már megtarthatta az első hálaadó istentisztelctet. A szilárd épület diadalmasan kiállotta a franczia ostromot, mely alkalommal kilencz ágyugolyó érte; ezek a templom keleti homlokzatán ma is láthatók. Belsejének legnagyobb ékessége az Orlai *Petrics* Somától festett gyönyörű oltárkép, mely Krisztust ábrázolja, valamint a kitünő orgona, mely remeke az orgonaépítésnek. A templom homlokzatán márványlapon ez olvasható:

Josepho II. Aug.
Rege Apostol.
Pacem Religione Disiunctis Imperante
Ecclesia Aug. Conf. Jaur.
Post. Ann. XXXIII. Chr. MDCCLXXXIII.
In Usum Rel. Suae Restituta.
Hanc Aedem
Propriis Suorum Expensis
In Fundo A Praefect. Milit. Empto
VIII. Cal. Maii MDCCLXXXIV. Statui Coeptam
D. O. M.
Ritu Suo Communiter Colendo
Consecravit
V. Cal. Decembr.
MDCCLXXXV.

A konvent szép fekvésű épülettömbje legutóbb kétemeletes bérpalotával bővült.

A győri és győrszigeti egyesült *izr. hitközségnek* a Petőfi-téren álló *mórstílű temploma*, valamint az azt körülvevő paplak és iskola, 1868/69-ben épült, 360.000 korona költséggel. A szép kupolájú épületet Benkő Károly budai építész tervei szerint Fraenkl Vilmos bécsi építész emelte. A győrszigeti neologusoknak, úgyszintén az orthodoxoknak e külvárosban külön van egy-egy kisebb imaházuk. Az izr. templom.

A *református* hitközség új, csak 1906-ban emelt egyszerű, góthstílű, csinos *templomát* Káldy Lajos építőmester építette Csányi Károly műegyetemi tanársegéd tervei szerint. A templom, mely a Nádor-szálló mögött áll, 70.000 koronába került. A régi, még fennálló templom szintén II. József pátense alapján keletkezett, torony nélkül és zárt helyen. A ref. templom.

A még fel nem sorolt egyházi épületek között a *nádorvárosi katholikus plébánia-templom* említendő, mely a kamillánus-barátok temploma volt. Az egyház freskóit Antonius Florentinus festette. A plébánia bejárata fölött ez olvasható: A nádorváros róm. kath. templom.

1761—1786 camillanus zárda.

Ha még felemlítjük az *újvárosi, győrszigeti, szabadhegyi* és *révfalusi plébánia-templomokat* s a *nádorvárosi és győrszigeti újabb eredetű apáczazárdákat*, akkor nagyjában felsoroltunk Győr történeti, vagy építészeti szempontból nevezetesebb épületeinek gazdag sorozatából annyit, a mennyinek felemlítését terünk megengedi.

Újabban a város vezetősége dícséretes buzgalmat tanúsít a terek és az erre alkalmas utczák befásításában, miáltal azok szépségét emeli. Ugyancsak a város, Kiskút közelében, 16 kat. holdnyi területen nemes fajgyümölcsfákból mintaszerű *gyümölcsöst* telepített, melynek kibővítése, az eddigi biztató siker következtében, tervbe van véve. A telep megalkotása *Csárics* Adolf nevéhez fűződik, a kinek tervei szerint az ültetést 1901 tavaszán megkezdték, s a ki intézőként a telep élén áll. A 16 holdnyi területből 2 hold első minőségű csemegeszőlő, a többi vegyes gyümölcs, főleg kitűnő fajú alma és körte. A gyü- A város gyümölcsöse.

mölcsös mintaszerű gondozásban részesül, s annak főleg 2 holdnyi, a redélyrendszer szerint kezelt része valóságos látványosság. Az eddigi tőkebefektetés — az intéző fizetésének beszámításával — 64.000 korona. Ezzel szemben a telep fiatalsága ellenére 1903-tól 1905-ig, már 6.500 korona hasznot hozott. Az itt termelt elsőrangú gyümölcs máris nevet vívott ki magának a piaczon s kezd fontos kiviteli czikké lenni.

Végül itt említjük fel, hogy ugyancsak a város kezelése alatt áll a mintaszerű közkórház, mely a Nádorvárosban áll s egy évtizeddel ezelőtt épült, modern pavillonrendszer szerint.

*

Hivatalok, intézetek.

A következőkben felsoroljuk Győr *hivatalait* és közczélú intézményeit. Győr a városi törvényhatóságén kívül a vármegyei törvényhatóság és a [tósziget-csilizközi járás székhelye. Van itt kir. tábla, kir. törvényszék, telekkönyvi hivatal, kir. főügyészség, kir. ügyészség, fogház és kir. járásbíróság. Székhelye az ügyvédi kamarának, a magy. kir. pénzügyigazgatóságnak, fővámhivatalnak, pénzügyőri biztosságnak, államvasúti forgalmi főnökségnek, osztálymérnökségi hivatalnak és fűtőházi főnökségnek.

A *közgazdasági intézmények* között felemlítendő a kereskedelmi és iparkamara, az iparfelügyelőség, és a kerületi erdőfelügyelőség, valamint a selyemtenyésztési felügyelőség.

Állami hivatalok : az anyakönyvi hivatal és az államépítészeti hivatal.

Tanintézetek, tantestületek és tanhatóságok : tankerületi főigazgatóság, tanfelügyelőség, róm. kath. papnevelő, kath. főgimnázium, állami főreáliskola, állami tanítónőképző, püspöki tanítóképző, állami polgári leányiskola, községi polgári fiúiskola, a Szent Orsolya-rend polgári és elemi leányiskolája, róm. kath., ág. ev., ref. és izr. népiskolák, valamint állami népiskola és több magán elemi iskola, felső kereskedelmi iskola, fa- és fémipari szakiskola és városi ipari tanoncziskola.

Egyházi hatóságok és intézmények : róm. kath. megyéspüspökség, székeskáptalan, püspöki szentszék, benczés rendház, karmeliták, Orsolya-szűzek, irgalmas nővérek és a Megváltóról nevezett apáczák zárdája, székesegyházi főesperesség, hat plébánia-hivatal, ág. ev. és ref. lelkészi hivatal, neol. és orth. rabbinátus.

Katonai hatóságok : cs. és kir. 65. számú dandár, a 19. gyalogezred, a 26. gyalogezred, a 9. huszárezred, 19. hadkiegészítő kerületi parancsnokság, cs. és kir. csapatkórház, katonai élelmezési fiókraktár, a m. kir. csendőrség VII. szárnyparancsnoksága.

Közlekedési és forgalmi intézmények : m. kir. államvasútak, győr-sopronebenfurthi és győr-zircz-veszprém-dombóvári vasút, továbbá a Dunagőzhajózási társulat állomása, s a posta-, távíró- és távbeszélő-hivatal.

Pénz- és hitelügy : az Osztrák-Magyar-Bank és a Magyar Általános Hitelbank fiókjai, Győri I. Takarékpénztár, Győrvárosi- és Megyei Takarékpénztár, Általános Takarékpénztár, Győrvárosi Kölcsönsegélyző-Egylet, Győrvárosi és Megyei Önsegélyző-Egylet.

Vízszabályozó és ármentesítő társulatok : Rábaszabályozó Társulat, Szigetközi Ármentesítő Társulat.

Kereskedelmi egyesületek és szövetkezetek : Győr szab. kir. város árúraktára részv.-társ., Győri Lloyd részv.-társ., Győri akkumulátor-gyár részv.-társ., Győri légszeszvilágítási részv.-társ., Magyar vaggon- és gépgyár részv.-társ., Győri szeszgyár és finomító részv.-társ., Győri vendéglősök, kávésok és italmérők ipartársulata szikvízelőállító szövetkezete, Győri munkásház-építő részv.-társ.

A *humanizmus szolgálatában* állanak a Bisinger-menedékház, az elaggott polgárok két menedékháza, a Schubert-féle és egyéb árvaházak, a kath. internátus, a Jótékony nőegylet, a Győri és győrszigeti izr. nőegylet, a Győrvárosi és megyei kisdedvédő-egylet, a Győr-mosonmegyei és győrvárosi rabsegélyző-egyesület, a Győri jótékony polgári kör, a Vöröskereszt- és a Fehérkereszt-egylet győri fiókjai, a Népkonyha-egyesület, több betegsegélyző pénztár és temetési egyesület és a Szent Erzsébet-egylet.

A pályaház.

A pénzügyi palota.

A Lloyd-épület.

A Frigyes főherczeg laktanya.

A m. kir. állami főreáliskola.

A *kultúra és az ismeretterjesztés* terén működnek a Győri Kisfaludy-kör, az Olvasó-egylet, a Népkönyvtár-egylet, a Mária Dorothea-egylet győrvidéki köre és több önképzőkör.

A *művészet szolgálatában* állanak a Győri ének- és zeneegylet, a Győri zenekedvelők egyesülete, a Győri vonósnégyes-társaság, a vaggongyár Egyetértés-dalköre és az iparos-dalárda.

A *sportélet* fellendítését czélozzák a Csónakázó-egylet, a Sakkör, a Torna-egyesület, a Győri lövésztársulat, a Korcsolyázó-egylet és több kerékpár-egyesület.

Egyéb közczélú egyesületek még a Filantropia szabadkőmíves páholy, a Győrvidéki tanító-egylet, a Párbajellenes szövetség győri fiókja, a Tisztviselők köre, a Községi és körjegyzők egylete, Győr vármegye gazdasági egyesülete, az Országos orvosszövetség győri fiókja, több ipartestület és számos asztaltársaság.

E kifejlett egyesületi életnek megfelelően a város társadalmi élete, vendéglői és idegenforgalma igen élénk, a lakosság műveltsége pedig magasfokú.

Győr város czímere.

GYŐR VÁRMEGYE NÉPE.

E vármegye színtiszta magyarságába semmiféle más nemzetiség vagy idegen ajkú nép nyelve nem vegyűl. Fölül, egy részén, Pozsony vármegye magyar Csallóköze, odább a komárom vármegyei tiszta magyar Csallóköz, alul a magyar Veszprém vármegye, ismét odább Sopron vármegyének magyar része és feljebb Moson vármegye határolja, mely utóbbi az egyedüli, melynek németajkú részéből hajdan nagyobb átszivárgás volt észlelhető, különösen a török dúlások után, a mikor e széleken a kipusztult községekbe mosonmegyei németek telepedtek meg, a kik azonban teljesen megmagyarosodtak, egy községet: Sövényházát kivéve, melynek lakosai maig is németajkúak, de már szintén magyarosodnak és így maholnap Győr vármegye, utolsó lakosáig magyar lesz.

Az egész vármegye három járásra oszlik, de lakosai között néprajzi szempontból alig találni felemlítésre méltó különbséget. Nyelvjárásuk, szokásaik, építkezésük, ruházatuk, jellemük, stb. alig mutat nagyobb eltérést. Mindezekben az általános és már többször leírt magyar típust mutatják. A mi eltérés mégis van, az lényegtelen. Ha egy járásnak a népét megismertetjük, ugyanaz illik a többi járásokéra is, csekély eltérésekkel. Oka ennek jórészben a vármegye kicsiny volta s térszíni tekintetben meglehetős egyformasága, mely utóbbi a létfeltételek egyformaságát is magával hozza. A lakosság kizárólag földmívelésből él s mint népi foglalkozás a halászat (Pinnyéd) és a haldokló korát élő aranymosás (Ásvány) érdemel említést.

Epítkezés. *Építkezése,* háza valami különösen feltűnőt nem mutat. A telkek berendezésében közös vonás az, hogy a lakóház és gazdasági épületek egymás végtében egy fedél alatt fekszenek.

Építkezési anyag azelőtt a vályog volt, ritkábban és csak némely vidéken a vert fal. Itt-ott fecskerakást is találhatni. Ma már a legtöbb helyen téglából építenek. Azelőtt a homlokfalat deszkából, vagy sárral betapasztott sövényből készítették, mint az még a régi házakon látszik. Ma már, az újabb házaknál, kőből van építve.

Azelőtt a vármegye vízdúsabb nagyobb részében, a náddal való fedés volt általános. Ma már ezt is ritkábban láthatjuk. A belvízlevezetés következtében megszünt nádasok, gabonatermő területeknek adván helyet, a nádat a zsupfedés váltotta fel, mely majdnem mindenütt sima és csak itt-ott találni garádos szélű, de síma háztetőket. Az újabb építkezésnél már ezt is a cserép váltja fel.

A házakban a helyiségek elhelyezése rendszerint a következő: Először van az utczára néző szoba, a gádorból vagy a folyosóról való bejárattal, utána a konyha, azután a hátsó szoba, ezt követi a kamara, azután az istállók, és végül a kocsiszín vagy félszer. Ez az elrendezés csak annyiban változik itt-ott, hogy a konyha után, hátsó szoba hiányában, már a kamara következik s hogy néhol csak egy, máshol pedig két istálló van, ú. m. ló- és tehénistálló. A baromfihidas és sertésól legtöbbnyire az udvarban külön állanak.

A házakon czifraságot vagy kifestést alig látni. Ha igen, akkor az egész abból áll, hogy a ház falának alját vagy peremét kék, zöld vagy sárga színekkel festik be. A pusztai járásban, Tápszentmiklós vidékén az első szobát *elsőháznak,* a másodikat pedig *hátsó háznak* nevezik.

Kiskertek a házak előtt nem általánosak. Némely faluban egyáltalán nincsenek, a másikban meg elvétve vannak. Legtöbbször kis pad áll ott, a ház falának támasztva, a honnan a gazda, hosszúszárú, kialudt pipáját az ablakon át a szobába dughatja, vagy az anyjukomnak beszólhat és arra is jó, hogy a járókelőkkel a kerítésen vagy sövényen át egy-egy szót váltson, a nélkül, hogy a hazatérő lábasjószág helyéből kizavarhatná. A győrmegyei magyarok csak a mások virágát szeretik, azért fogják rájok, elmés kétértelműséggel, hogy »a magyar csak másnak a rózsáját szereti«.

Kapuik már inkább változatosak. Legtöbbnyire síma deszka- vagy rácsos kapukat látunk, bálványfákkal, minden czifraság nélkül és a régi házaknál, sok helyen még a török világra emlékeztető turbános bálványfát, mely gyakran szépen van faragva, sőt néha festve is, melyekből gazdag sorozatot közölt Pálos Ede tanár a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának 1906-iki évfolyamának Értesítőjében.

Ép ily változatosak a kútjaik is. Látni néhol egy községben kávás, gémes és kerekes kutakat is, de a legtöbb közöttük mégis a gémes. Oly falvakban, a hol sok a tiszta talajvíz, egyszerű merítőkutakat is láthatunk, a hol csak a kézzel leereszthető hosszú pózna végén levő kampóba akasztott cseberrel merik a vizet. Ezek azonban lassanként megszünnek, mert legtöbbje ártalmas az egészségre.

Ruházat.

A győrmegyei magyarok *ruházata* egyszerű, mint a magyaroké általában, de különösen a kis magyar Alföldön. Tipikus népviseletről alig lehet szólni. A férfiak ünneplő ruházata fekete vagy sötétkék posztó, néhol barna vagy szürke is. Itt-ott a legények rikító piros mellényt is viselnek, de leginkább csak nyáron.

A kabátot általában *mándlinak* nevezik, a mellény pedig *pruczka*, *puruczka* vagy *purucz*. Rábapatona és Enese vidékén a nyári, könnyű kabát : *riczi*. A hol német nadrágot is viselnek, az természetesen *pantalló*. Zámolyban még az egész németes *jánkli* is járja. Nyúlfalun a vászonból készült nadrágnak *bigyisz* a neve.

Felső ruházatuk általában az egyszerű, dísznélküli szűr vagy bunda. Czifrább kivarrott szűrt ritkábban találunk és azt is csak egyeseknél. Némely helységben azonban a bundát és a szűrt már kiszorította a közönséges olcsó köpeny. A szegényebbje azonban, a kinek köpenyre sem telik, úgynevezett *barkett-jánklit* hord télen, a mi bizony gyenge védelem a hideg ellen.

Lábbeli-viselet tekintetében a közönséges, borjúszájú, ormótlan csizma, azért mert tartósabb, lassanként kiszorítja a helyesebb alakú ránczos szárú csizmát. Ebben a tekintetben azonban az egyes községeknél bizonyos fokú konzervativizmus tapasztalható, a mi abban nyilvánul, hogy néhol egy-egy oly község, a hol a ránczos szárú csizma viselete általános, körül van véve oly községektől, a hol már régóta közönséges csizmát viselnek, a nélkül, hogy az előbb említett községekben attól eltérnének. És így van ez valamennyi járásban egyaránt. Az átmenet legtöbbnyire azzal történik, hogy ily községből nehányan beszármaznak. Ha tehetősebbek és mégis közönséges csizmát viselnek, mely csunyább, de olcsóbb és tartósabb, akkor előbb az idősebbek kezdenek lassanként áttérni a közönséges csizma viseletére és így terjed az nagyon lassan bár, mert a fiatalabbja még megveti a borjúszájú csizmát, míg azután végre ők is lassanként beletörődnek. Városok, vagy nagyobb középpontok közelében, a hol sok a kaputos, még a czipő is eléggé el van terjedve, de az már csak czúgos lehet, fűzőset nem venne fel senki a világért sem, mert az csak a leánynak való.

Az asszonyok és leányok ruházatának alapszíne a legtöbb helyen sötét, de ebben azután elég változatosságot találunk. Uralkodó szín mégis a kék, azután következik a barna, a bordóvörös, a fekete, sötétszürke, sötétzöld, melyek azonban már Nyulfalu, Zámoly, Ásvány, Raró, Hédervár, Rábapatona, Enese és Kispécz vidékén mindinkább világosabb színekké és élénkebb, rikítóbb szövetekké válnak, de azért az öregebbje itt is előnyt ad a sötét színeknek.

A pusztai járásban a könnyű női kabátnak többféle elnevezésével találkozunk. Ilyenek a *riczi*, *röpülő*, *tüledálló*, a paletotnak az eltorzítása : a *baledó* vagy *bálidó* és Győrszentmárton vidékén a *panczka* is. A szűkebb kabát neve e járásban *testhezálló* és a német *rékli*. A testhez álló mellényé *pruczli* vagy *pruczlik*, *lajbi* vagy *vizitke*. Sok helyen már a *blúz* elnevezés és viselet is hódít. Ravaszd vidékén a szoknya : *höppönke* és *tolya* is.

A tósziget-csilizközi járásban, Ásvány és Ráró vidékén, a kabátka: *majkó*; Hédervár és Ikrény vidékén a felső vagy felöltő kabátot nevezik majkónak, Kóny vidékén pedig *bajkónak*. A *riczi* és a *balidó* elnevezések ebben a járásban is használatosak, de az *otthonka* is. Rábapatona és Dunaszeg vidékén a kabátkának *keferáner* neve is van. Vámos és a két Bajcs vidékén az ingnek *pintő* vagy *pintel* a neve.

A sokoróaljai járásban a kabátot *bejkónak* nevezik, és Kispéczen ebben a járásban is találkozunk a keferáner elnevezéssel. A többi, már említett elnevezések jó része itt is használatos, de a kabátra a német rékli elnevezés van legjobban elterjedve. A blúz e járásban is majdnem általánossá válik.

A drágább szöveteket, a selymet, bársonyt és mint ők nevezik,az *atlaczt*, általában szeretik és a tehetősebb falvakban alkalmazzák is. Némely helyen csak díszítésnek használják a ruhára, de sok helyen a jobb módúak selyemben, bársonyban járnak. A selyemfejkendő viselése a legtöbb helyen általános, a selyem derékkendőé már kevésbbé, de azért ez is eléggé el van terjedve. Csipkedíszt nem igen alkalmaznak és inkább csak szegélynek használják.

Az asszonyok és leányok lábbelije, a mily változatos, ép oly közönséges. A vármegye legnagyobb részében összevissza hordanak közönséges és ránczos szárú csizmát, ezeket azonban jobbára csak az asszonyok; a leányok leginkább a közönséges, módis fűzős, czúgos, sőt akárhány helyen már a sárga czipőt is viselik. Nagyécsfalu vidékén a fűzős czipőt csokorral, vagy mint ők mondják: *bokorral* díszítik. Tápszentmiklós vidékén bársonybetétes fűzős czipőt, Mezőörs vidékén pedig, egyebek között, egész bársonyczipőt is viselnek. Gyirmót vidékén a kivarrottas czipő is eléggé el van terjedve, Rábapatona vidékén pedig gyakoriak a czifra pántlikás czipők is.

Az ékszerviselet majdnem általános a vármegyében és csak a kevésbbé tehetős községekben ritkább. A leginkább elterjedt ékszerek az aranyfülbevalók és a gyűrük, ritkábbak a melltűk és a nyakdíszek. Aranyékszert többet látni, mint ezüstöt és a legkevesebb a hamis ékszer.

Keresztelési szokások.

A győrmegyei nép *alkalmi és ünnepi szokásai* között a házasság foglalja el a legelőkelőbb helyet. A *keresztelési szokások* egyszerűbbek és alig különböznek más magyar vidékek szokásaitól. A *komatál* általános és a gyermek keresztanyja nyolcz napon át hordja az ételt a betegágyas asszonynak, a kit ellát minden jóval. A gyermek születése után a családbeliek és rokonok rendszerint tanácskozásra gyűlnek össze, hogy a kisded neve fölött határozzanak. Az is megtörténik néha, hogy nem tudván megegyezni, sorsot húznak. Hét nap mulva történik a keresztelés, melyet mindenütt lakoma (paszita) követ. Poharazás közben folyton a gyermek és a szülék egészségére isznak és a vénebbek jövendölgetnek és jósolgatnak, hogy milyen lesz az újszülött jövendője és mi válik belőle.

Lakodalmi szokások.

A *lakodalmi szokások* már komplikáltabbak és a jó, lelkiismeretes vőfélynek és násznagynak nemcsak nagy gondot, de sok fáradságot is okoznak. Eljegyzés után, a mikor a lakodalom napja már ki van tűzve, a *vőfélyekre* vár a legfontosabb szerep. Átveszik a meghívandó vendégek névsorát, azután ünnepiesen kiöltözködnek és úgy látogatják sorra a meghívandókat. Ünnepi posztóruhájokat pörge, vagy mint ők nevezik: *csárdás-kalap* egészíti ki, mely mellé keskeny szalagokkal átkötött, hosszú rozmaring van tűzve. Bal mellüket lelógó, széles piros szalaggal átkötött csokor díszíti, kezükben hosszú bot, szintén színes szalaggal és néhol a bot végére kötött virágcsokorral. Mikor az egyik vőfély az ékes szavakban vagy rigmusokban bővelkedő meghívót elmondotta, a meghívottak megbecsülik a vőfélyeket azzal, hogy leültetik és borral, étellel kínálják őket. Ha sok a meghívandó, ember legyen a talpán, a ki ezt napestig győzi. Távozás előtt a másik vőfély is elmondja már rövidebb mondókáját. Távozásuk után énekszóval mennek végig a falun, a többi meghívandóhoz. Azelőtt ilyenkor pisztolylyal is lövöldöztek, de ezt már a legtöbb helyen betiltották. Sok helyen a vőfély a lakodalom napján, vagy közvetetlen a lakodalom előtt való napon újra sorra látogatja a meghívandókat; de ez nem általános szokás.

Az *esküvő napján* a meghívottak közül a menyasszony vendégei a menyasszony, a vőlegény vendégei pedig a vőlegény házánál gyűlnek egybe, mulatozással és tréfálkozással töltve ki az időt addig, a mikor az esküvőre kell indulniok. Ekkor azután szép sorban felállanak; legelől megy az egyik vőfély az egyik nyoszolyó leánynyal, utána a másik vőfély a menyasszonynyal, ezt

követi a vőlegény a másik nyoszolyó leánynyal, őket a násznagyok követik, a nyoszolyó asszonyokkal, azután jönnek a vendégek párosan, kiki a magaválasztotta párjával és végül a muzsikusok, a kik természetesen vígan húzzák a talp alá valót, az előttük járó legények pedig menetközben, boros üveggel a kezökben, járják a tánczot és így kísérik végig a menetet utczahosszat, a hol a sok kiváncsi néző kalácscsal, ú. n. *kulcsos kalinkóval* dobálja őket. Igy érnek az anyakönyvi hivatalhoz, s onnan a templomba mennek. Esküvő után a násznagyok a szükséges hivatalos bejegyzés czéljából a pap házához mennek, kinek kalácsot és bort visznek. Ez alatt a násznép a templom előtti téren körbe áll és tánczol. Visszafelé is az előbbi sorrendben mennek, csak azzal a különbséggel, hogy most már nem a vőfély, hanem a vőlegény vezeti a menyasszonyt. Estélig a vendégek a menyasszonyos háznál mulatnak, ez alatt pedig a vőlegény házánál folyik a nagy készülődés a lakzira. A vőlegény vendégei mind igyekeznek segíteni, a hol és a miben csak lehet, mert nagy tisztességnek tartják, ha a lakodalmas háznál segédkezhetnek. Az asszonyok ezalatt sütnek, főznek, rendezkednek és gondoskodnak minden jóról; de a borról gondoskodni és azt palaczkokba húzni a férfiak dolga.

Végre leszáll az est és a menyasszonyért kell menni. A menyasszonyi háztól időközben elszökdösött fiatalság, a násznép egy részével, víg zeneszó mellett megjelenik a menyasszony házánál. A vőfély ott peczkesen megáll az ajtóban, és mondókáját elmondva, követeli a menyasszonyt. Ilyenkor azután sok helye van a tréfának. Felöltöztetnek valakit maskarának, de úgy, hogy mennél csúnyább legyen, leginkább vén banya képére, és azt küldik ki a vőfélynek. A vőfély természetesen visszakergeti, és ilyenkor néhol verset is mond. Azután kinyújtanak az ajtón meszelőt vagy seprőt, a mit a vőfély szintén nem fogad el menyasszonyként; végre megkönyörülnek rajtuk és kiadják az igazi menyasszonyt. Következik a *menyasszonybúcsuztatás*, mely hosszúra nyúló ékes rigmusokban szokott megindító kifejezést nyerni. Végre megindul a menet a vőlegény házához, de a menyasszony vendégei maradnak és a menyasszony házánál mulatnak tovább. Ezt nevezik *siratónak;* ilyenkor kezdik a visszamaradtak sajnálni a távozott menyasszonyt, annak háza népét és minden otthagyott jószágát. Ez alatt a menet a menyasszonynyal a vőlegény házához ér, a hol a vőfély, ékes versek kíséretében, úgy mutatja be a menyasszonyt a vőlegénynek, mint ha még sohasem látta volna. Most azután az asztalokhoz ülnek és megkezdődik a lakzi. A vőfélyre ilyenkor fontos feladat vár. Minden fogásnál más-más verset mond és ha borral kínálják, versben köszöni meg. Vacsora után a *kásapénzt* szedik a szakácsné számára, a ki a kezét a kása keverésénél állítólag megégette. Be is van alaposan kötözve, vagy mint mondják: *bugyolálva*, és merőkanalat hordva körül a vendégek között az aprópénz számára, szinte nyög a tettetett fájdalomtól, miközben a vőfély ugyancsak rigmusokba szedett kéregetővel biztatja a vendégeket az adakozásra. Azután a czigányok számára szednek pénzt és végre az új házaspárnak *bölcső-kötőre*.

Mikor mindezek szép rendben, de nagy vigasság és nevetés között lefolytak, a vőfély hetykén a násznagyok elé lép és kikéri a menyasszonyt, hogy fáradozásai jutalmául vele a *menyasszonytánczot* elsőnek eljárhassa. A vőfélyt a többi vendég követi, de a ki a menyasszonynyal tánczol, az a czigányok elé kitett tányérba pénzt köteles dobni. Hogy ezt a kis »pízt« vagy »füzetsíget« mindenki szívesen »leszúrja«, az magától értetődik. A menyasszonytáncz után az egész násznép tánczra perdül és járják a csárdást, kivilágos kivirradtig. A csárdás a fő, de azért járnak más egyéb »nímet tánczokat« is.

A lakodalom általában egy nap, egy éjjel tart; de van eset arra is, hogy két, sőt három napig is elmulatnak. A vőfély- és egyéb mondókákat legtöbbnyire ismert vőfélykönyvekből veszik, de találunk azért itt-ott eredetiekre is.

A *vendéghivogatók* közül a következő kettő van a vármegyében leginkább elterjedve:

»Szerencsís jó röggeet kivánok keemeteknek, kicsinytül fogva, egísz a nagyig! Megkövetem először is az atyaistent, a ki minket teremtett, másocczor a fiu Istent, a ki minket megvátott, harmacczor a Szentlílek Úristent, a ki minket megszentűt, negyecczer e tisztessíges háznak a zurát, meg a zasszonyát, ha megengedník nekünk azt a gráciát, hogy vőfíny-párommal e tisztessíges szoba közepin megáhatnánk, a vőfíny-páczáinknak aasó vígit a fődre bocsáthatnánk, a főső vígire pedig a kalapunkat akaszthatnánk, ezzee fáradt testünkön könnyebbíthetnínk, ha meg lenne engedve. Mi ugyan elküldött követek

vagyunk, mint valaha Noé a vízözön megállásakor a bárkábul kibocsátott egy galambot, a melik egy zód ágat hozott jelensígül ; így hoztunk mink is jelensígül zód ágat kigyelmeteknek, a mi vőlegíny urunktul, és annak eejegyzett mátkájátul. N. N. átalunk invitátatja magukat ekkis menyegzői mulaccságra, eppár darab czipóra, eppár darab pecsenyére, eppár pohár borra, annak jóízüen való ekőtísire, de még országunknak bevett szokása szerint, zengő muzsikát is fognak kigyeemeteknek szógányi, ha Isten íletünket hosszabbíttya, halálunkat echalassza, akarattyukat igyekszem visszaszógáni, evvel a szómondásunkkal : Dícsírtessík a zúr Jézus Krisztus !«

Egy másik rigmusos hívogató ez :

»Uj hír a falluban, farsangot íreznek, — Házasodni minden legínyek kíszűnek. — A szűzek is fírhez menni igyekeznek, — Hogy párosíletben űk ríszesűjenek. — Vőlegínyünk szintén má megházasodott, — Egy szípsiges szűzzel összepárosodott ; — Minket hamarosan vőfínynek meghivott, — Parancsolatokat ijjen módon adott : — Hívjunk vendígeket gyüvő csütörtökre, — Nem ebídre, hanem vacsora időre ; — Egy-egy pohár borra, egy-egy tánez kedvire, — Jó szakácsasszonyunk firis ételire. — Hogy tehát ezekben ríszesűhessenek, — Általam kíretnek, hogy megjelenjenek, — Menyegzői házhoz rendbe fógyűjjenek, — Addig is Istentül áldottak legyenek.«

A másodszori meghívó, a hol ez szokásban van, már rövidebb és ritka esetben verses.

Kispécz vidékén, az esküvőre való indulás előtt, így kezdi meg a vőfély a búcsúztatót :

»Tisztótt násznip ! hajjunk eppár búcsuszót, mielőtt elindúnánk. A mi menyasszonyunk így szóna, ha szívérzelmitűl szavakhoz gyutna. Látom a bús arczárú, a mit az elmije gondul, hát eemondom magam.

Örömmee virradt fő, rám ez a szíp reggee, — Örömmee üdvözlöm bánatos szüvemmee. — De mostan keblemet nagy bánat fogta ee, — Mer a házas ílet uttyára lípek fő. — Hosszú az én utam, a merre indulok, — azér oh Istenem, tehozzád fordulok, — Tűled buzgó szüvvee kegyelmet esdeklek, — Mer áldást, meg segílt, csak tűled nyerhetek. — Kírlek, hogy ee ne haggy e nehíz sorsomban, — Szent fiaddal együtt ájj mellettem nyomban, — Mer ma változik meg íletemnek sorsa, — Vagy hóttig örömre, vagy örökös búra. — Azér oh Istenem, ne haggy el, lígy velem, — Bocsásd meg ellened eekövetett vítkem. — Add, hogy boldog legyen az én páros íltem, — Ides Jézus, kírlek, maraggy hóttig vélem. — Most hozzátok szólok, ides jó szüleim, — És kik velem vagytok, rokonom, testvírim, — Kísírgyetek tik is az Isten házába, — Kérgyitek az Istent írtem imádkozva, — Hogy aggya áldását szent házasságomra. — Indujjunk el a szent háromság nevíben, — E nehéz utunkon vezírejj Istenem !«

Mikor az esküvőről visszatértek, a vőfély a következő verset mondja :

»Szerencsís jó napot aggyon a zúr Isten ! — Szerencsísen jártunk nagy dógunk végiben. — Legyen a zúr Isten vezírünk mindenben, — A mi még hátra van, írjük vígit szípen. — Vájjík a zúj párnak szent esküttétele, — Lölkünknek testüknek javára, üdvire. — A zisten áldása szájjon le fejükre, — Valamint a zűket nemzō jó szülékre.«

Mikor a menyasszonyt a vőlegény házához kísérik, a következő vers dukál :

»Hajjunk szót uraim ! szünnyék a muzsika ! — Ütött már a zóra, indujjunk a zútra. — Nap is eehaladott, nem tér ű má vissza, — Maj utolír bennünk a sötít ícczaka. — Hála a zistennek, czélunkat elírtük, — Idáig utunknak felit föl is mírtük. — Ez írdemes házat kivált ma tisztöjjük, — A miben hibáztunk, arrul megkövettyük. — Szeretettel kírem, ezen háznak urát, — Mimenyasszonyunknak fönevelő attyát, — Hogy aggya közibénk az ű kedves lányát, — Maj azután mondunk boldog jó icczakát. — De még azonfölül, kírem kigyelmeket, — Bocsássanak velünk eppár szemílyeket, — Kik a hű szállásra minket eekísérnek, — Hogy ha nem sajnájják eppár lípisüket.«

Mikor a vőlegényes házhoz érnek, a vőfély így köszönt be :

»Szerencsís jó estét násznagy uraméknak, — Végire jutottunk im hosszú utunknak, — Alázattal kírem a jelen valókat, — Hogy ha meghaagatnák jelen szavaimat. — A mi kis seregünk, a mi ottkün vagyon, — A hosszú út alatt eefáradt ám nagyon. — Fogaggyák be űket vidám hajlékukba, — Ríszeltessék űket szíp mulatságukba.«

Mikor azután a menyasszonyt bevezeti, ezeket mondja :

»Nagy fáradozásunk nem esett hiába, — Mer egy drága kincset hoztunk e hajlíkba, — Itt van a menyasszony, köztünk megírkezett, — Tessík násznagy uram, foggyon vele kezet.«

Kóny vidékén, a vacsora előtt, a következő érdekes beköszöntés dívik :

»Uram, uram, násznagy uram, kedves ídes bátyám uram ! Kigyelmedhöz evvagy két szóm vóna, hogy ha meghaagatná. Eesőben nem más, hanem csak az, hogy dícsírtessík a zúr Jézus Krisztusnak szent neve. E háznak vagyon ura, a ház urának násznagya, násznagyának vőlegínye, vőlegínynek menyasszonya. Áldom, meg magasztalom a zű szentsíges szent nevit, hogy e mai napot meghatta írnünk, meg jobbríszínt már ee is töttenünk. Kívánom a zúr Istentül, hogy a következő ícczakának idejit szíp bíkívee, egíssígvee, meg jó szerencsévee töthessík kigyelmetek, ummint ifjak, nemesek, szerencsevárandó szíp

szűzek, meg magam is. Ide haagassatok, ne szomorkoggyatok, mer tülem tanúhattok. Igy vetem fő a beszidemet: Krisztus urunk születíse után, az ezernyóczszáz nyóczvanadik esztendőben, még ez esztendő október negyedik naptyán, vőlegíny uram főszólitott engem ekkis fáraccságra, vagy vőfínyi kötelessígre. Mondok: szógálok is neki teheccsígem szerint. Eejegyezte magának szerelmetes párul, ugyan Kónyban lakozó hajadon lányt, az Ágnest, cesőben jegyesül, másocczor gyűrüsül, harmacczor hütvösül. E maji szent napon vagyon tehát az ű öröme naptya. Látván látom má, hogy a kigyelmetek háza föl vagyon ékesétve asztalokkaa, abroszokkaa, tányérokkaa, kalanakkaa, ígő gyertyákkaa, asztaa mellett álló székekke, böcsületes, hivatalos vendígekkee, ummint szekfüszinü menyecskékkee, violaszinü lányokkaa, rózsaszinü legényekkee, bársonyszinü öregekkee. De látván látom azt is, hogy a kigyelmetek asztalát a zúr Isten megádotta kenyírree meg borraa; de a kenyír meg a bor mellé más ítel is kivántatik. De van ám az én hatalmamban ojjan ílló főd, hogy én kigyelmeteket más ítelekkel is meg tudnám ölégíteni, hogy ha jó níven fogják venni, mer ha nem veszik jó níven, akkor inkább mind eepusztitom azokat. De mivel elötte má harmadnappal szóllíttatván szóllíttattam kigyelmeteket egy tisztessíges ebídre, de az üdőnek rövidsíge mián, az ebíd vacsorává vált, és mer látván látom a nípnek megszaporodását és letelepedísit, gondúkodván gondúkottam, hogy hun találok ennek a nípnek ölögendő ítelt, meg italt? Eszembe gyütt ennagy gazdag város, a mejjik tejjel mízzel foló Kánán. Eementem oda, annak legfőbb vendígfogadójába, ott kíszíttettem kigyelmeteknek sok drága jó ítelt meg italt. De aztán uggondútam, hommég essem ölíg. Eementem hát a Balatont meghalásztatni és mingyá mellette a vadacsont megvadásztatni. Fogtunk is egy híres nevü halat meg vadat. De gondúkodva gondúkottam, hun találok én ojjan szakácsmestert, a ki az én halamnak meg vadamnak a tetemit megkíszítené? Hallottam hírit Pestnek, meg a nagy hírü Bécs városának. Oda mentem szakácsmestert foganni. Talátam is a királi várba, fő is fogadtam, fölűtettem egy híres, nevezetes forgócszára, kinek a neve taliga, azután haza hoztam. De hiányzott ám még a füszerszám. Gondúkodván gondúkodtam, hogy hun találok én ijjen füszerszámokat? Hallottam a hírit Pest, nek meg Budának, meg a Budavárban megdöglött kalmárnak, rígen összedüledezett kalibájának, a hun füszerszámot jó ócsón kinának. Eeküdtem hát a híres kengyelfutómat a ki nagy sieccsíggce nigy nap fut emmírfödet. Ez a kengyelfutó kis alacson, nagy magas, száraz pofit ember vót. Ez hozta ee a füszerszámokat, ezekkee készittettem kigyelmeteknek a sokfíle fájntos iteet, ummint: nyulnyomát, csukatalpát, gémháját, szunyogvaját, ökörikrát, üres kocsizürgíst, kemenczenyögíst, meg disznóröfögíst. Evvee a két tál ítellee most maj szógálok, ha teczzik; ha nem teczik, van a falun kívül egy roppant város, kinek neve gunyhó; abba lakik nyári Mihály uj pógár, a ki terített asztallaa várgya. Jó tuggyák kigyelmetek, hogy én nem vagyok irástudó, sem az én fejem nem kalendárista, sem a zeszemnek nincs záváros peléjc, hát csak ugy mondtam ee mindent, a hogy tudtam. Csekíl verseimet nem irta krétátó, sem pedig pojátó, hanem csak csszegíny, szűrös szántó.«

A levesbeköszöntő a következő:

»Uram, uram, násznagy uram, kigyelmedhez eppár szóm vóna. Má kitálútam a levesemet, a kezemben tartom a zsöngíket, má ígetik is a körmömet. Engeggyenek hát helet, mer ha nem engednek, akkor a zén seregemmee Szőröskolomposra fordulok, a hol szívesen béfogadnak. Vannak ott bársonyszínü szíp öregek, rózsaszínü szíp legínyek, rubinszínü szíp leányok, gyímántszínü szíp asszonyok. Ha ott se fogannának be, onnad megyek a jásságra, tudok ott egy elehűtt, hosszu agyaru, nagy pofáju, sonyat-gyomru, vánkos-hasu, zsompor hátuju, széltül má eldüledezett nasszáju horvátságot, a ki a hozzá készütt kalányávaa, férőfös agyarávaa főfajja. Ha az fő nem fajja, oda adom a pad alatt a gyerekeknek.«

Borkínálásnál a vőfélykönyvekből ismert köszöntőket használják, de a pecsenyehordáskor a következő elmés köszöntőt mondják:

»Mikor még a világon se vótam, aszongya a zapám, eredj ganét hordani! Megfogadtam a szót, de víletlensígbül másnak a főggyire hordtam. Mit vót mit tenni, a zapám megfogta a fődnek a főső vígit, én meg a zaasót, asztán a szomszíd főggyirű a magunkéra forditottuk a ganét. Termett is annyi buza, hogy egy egísz mícses-cseréppee vót. Beleugrottam a mícsesbe, kiattam belüle 66 zsák buzát, azután kiszalattam a zuccára, porbu csinátam hat ökröt, szekeret, főraktam a zökröket, befogtam a zsákokat, eementem a malomba, a molnár otthun vót, de a malom eprésznyi vót. Mondok: megkeresem a malmot. Fölűtem a lovamra, asztán eenyargaatam. A lovamnak mező ölig vót, de rajta egy fűszál sem vót. Kaptam a nyergemet, kipányváztam; a lovamat meg a fejem alá tettem; a nyergem jólakott, asztán megint felűtem, eenyargaatam, de térgyig jártam a kűsziklába. Csakhogy a lovamnak a patkója aczél vót, a farka kender vót, a lába kóró vót, a feje szóma vót, a dereka viasz vót. Aczélpatkó tüzet adott, kenderfarka meggyulladott, kórólába eligett, szóma-feje lobbot vetett, viasz-dereka elóvadt én meg gyalogos maradtam. Tovább nyargaatam hát, mig egy kerek erdőre akadtam, ott hallom, a mint a sült seregélfiak az oduban csicseregnek. Köleskásábu font kötőfíkkee a vízhöz kötöm a lovamat, oszt főmászok a fára, benyúlok az aduba; de bennszorút a kezem. Eszembe gyütt, hogy a zöregapámnak van egy szürbül szabott vászonszekerczéje, a ki a kuszkóban hatot kölkezett. Haza futottam, eevittem a hetediket, kivágtam a kezemet az adubul, kiszedtem a sűt seregélfiakat, mind az ingem aljába raktam; de mikor hazafelé hoztam vóna, eeszakadt a madzagom, a seregélfiak eeszabadútak, émmeg belepottyantam a kónyi nagy tóba, a hunnan annyi halat szorítottam ki, hogy 99 vasas társzekír se tudta vóna eevinni, de egy meszteleny czigánygyerek a nadrágzsebibe eevitte. Onnad eementem a kerbe, ott ettem diót, törtem mogyorót, meglátott a vak kertísz,

főkapott egy fekete répát, oszt ummegdobta a fejemet eppiros ómávaa, hocesak ugy kondút bele a zódalam. Onnad gyüttem ide, ebbe a várasba, a hun a czigánygyerekek hasig jártak a fekete lébe. A zegyik bele akart dögleni ; ki akartam húzni, meglátott a szakács, ummegdobott a főzőkalánnyaa, hogy a pecsenyevágó kés víge elül gyütt ki rajtam. En oszt kihuztam a vellát, belevágtam a pecsenyébe, ha nem hiszi násznagyuram, hát itt van a jelensíge.«

A többi ételek felhordásakor szokásos verses mondókákat az ismert vőfélykönyvekből veszik. Felemlítendő azonban még a borral való kinálgatásnál szokásos mondóka Kóny vidékén :

»Tudom násznagy uram, hommaj kinevetne ha itt a vőfíny is, jó leríszegedne. Már pedig fiatal lítömre szígyelním, hogy ha ott elesním, a hun nem is vílním. Pest mellett van város, annak neve Buda, mellette van nagy víz, kinek neve Duna. Van abba egy nagy hal, annak neve barcsa, kedves násznagyuram a zisten megtarcsa.«

Az utolsó borköszöntő azután ilyenképen hangzik :

»Három fehér szőlőtőke, három fekete. Dicsírtessék a zúr Jézus Krisztus szent neve. Boldogságos szűz anyánk, legyen a mi pátronánk, Uram Jézus segíj meg, ezt a kis bort igyuk meg.«

Ünnepi szokások. *Ünnepi szokásaik* általánosak. Megtartják a karácsonyi köszöntéseket, a három királyok járását, a pünkösdi királynéjárást, némely helyen Balázs és Miklós napját is, stb. Még a legjellemzőbben a *pünkösdi királynéjárást* tartják meg, a mely abból áll, hogy pünkösd délutánján 10—15 kisebb-nagyobb leánygyermek a lefátyolozott és megkoszorúzott pünkösdi kis királynét, czifra kendőből készített zászlóval, házról-házra vezeti, a hol a szokásos pünkösdi szent éneket elénekelve, a végén a kis királynét háromszor magasra felemeli, azzal a kivánsággal, hogy »*ekkora legyen a keetek kendere*«. Néhol, a hol természetbeli ajándékokat osztogatnak, fiú kíséri a leánykákat kosárral, melyben a kapott ajándékokat összegyűjti. A legtöbb helyen azonban pénzbeli ajándékokat osztogatnak. Az így összegyült ajándékokból a »királyné szállásán« mulatságot rendeznek, mely legtöbbnyire harmonikaszó mellett tánczczal van egybekötve és a melyen már az idősebbek is részt vesznek.

Dunaszentpál vidékén az a furcsa szokás járja, hogy mikor búcsu vagy tánczmulatság van, a leány mindaddig nem mehet a tánczba, a míg a legény a leányos házhoz egy üveg bort nem küld.

A nagyobb áldomásokkal járó halotti torok mind ritkábbak és legtöbb helyen csak a legszűkebb körre szorítkoznak. A fonóka és kukoriczafosztás szintén mindinkább veszít jellegéből, sőt az első sok helyen be is van tiltva.

Babonák. A győrmegyei magyarok *babonái* is általánosak és közismertek. Álljon itt mégis néhány olyan, a mely kevésbbé általános :

Ság környékén azt hiszik, hogy ha a veszett ebet agyonverik és elégetik, akkor a tőle megmart ebek nem vesznek meg.

Táp vidékén azt tartják, hogy Lucza napján varrni nem szabad, mert különben a tyúkok a következő évben nem tojnak.

Újholdas pénteken nem szabad kenyeret sütni, mert akkor a láng kijön a kemenczéből és a konyhában kóválygog.

Ha nagypénteken az eső esik, akkor egész éven át szomjas lesz a föld.

Újholdkor nem szabad a trágyát kivinni a földre, mert különben sok féreg terem benne.

Kisbaráthegy táján azt hiszik, hogy a ki csúzban vagy köszvényben szenved, azt valami vénasszony átkozta meg.

Győrszentmárton vidékén azt hiszik, hogy a milyen idő van Lucza napjától karácsony napjáig, olyan idő lesz a jövő év 12 havában.

Nyalkán azt hiszik, hogy Kisasszony napján a nap nem úgy kél fel mint máskor.

Közmondások. Helyi vonatkozású *közmondásokban* szintén nagyon szegény a vármegye. *Gyömörőn* hallottuk az egyiket. Ott azt mondják, hogy »*Meghúzta magát, mint Gyömörő mellett a guta*«. T. i. Gyömörő mellett folyik a Guta nevű ér.

Újfalun, ha valakit túlságosan megtisztelnek, azt tartják, hogy »*Megbecsülik, mint az újfalusiak a bikát*«. Ennek az a magyarázata, hogy mikor a község egyízben messzebb vidéken bikát vett és hazafelé hajtották, a bika körmei, a kemény országúton való járástól, kitöredeztek. Nehogy otthon szemrehányással illethessék őket, a hajtók kocsit fogadtak és azon szállították haza a bikát.

Ásványi aranyászok.

Ásványi utcza.

Magyar parasztház és nép. Dunaszeg.

Ásványi parasztház.

Ugyanott, ha valaki valamit félreért és azt hiszi, hogy jól megértette, arra azt mondják, hogy »*Tisztába van vele, mint Tompos János a Leszlauerrel*«. Ez a Tompos ugyanis adósa volt a Leszlauer nevű korcsmárosnak. Mikor egyszer azzal sürgette, hogy »no, Tompos bácsi, mikor leszünk má tisztába?« — azt a feleletet kapta, hogy »Nem látja, hogy tisztába vagyok?« A mennyiben t. i. vasárnap lévén, tisztába volt öltözve.

Az újfalusihoz hasonló bikahistória *Zámolyon* is megtörtént, csakhogy olyképen, hogy mikor a bikát szállították a kocsin, megkötözve lefektették és hogy ne mozdulhasson, mindnyájan reája ültek. Mire aztán haza értek, a bika kiadta a páráját. Azóta mondják, ha valaki valamire rosszul vigyázott, hogy »*Ügy vigyázott rá, mint a zámolyiak a bikára*«.

Gúnynevet se sokat találunk Győr vármegyében.

Az *ikrényiek* az egyik kovácsnak az »*Ökorüti*« nevet adták, mert kevés dolga lévén, csak ritkán hallják vasat ütni.

Tápon »*Csecse*« gúnynéven illetik azt, a ki hetykén, peczkesen jár. Ugyanott »*Bogyesz*« néven illetik a kényeztetett gyereket.

Újmalomsokon azt mondják, hogy »*gyün az erőszak*«. Ez alatt egy tolakodó gyalogházalót értenek. Ha azt mondják, hogy »*gyün a firis*«, az alatt rendszerint a korán érkező ószerest értik. Ha pedig azt mondják, hogy »*itt van a hanyag*«, az alatt a későn érkező ószerest értik.

Nyulfalun az aluszékony embert rendszerint »*égi madár*« gúnynévvel illetik, mert egyszer valaki a templomban elaludt és azt álmodta, hogy karácsony van és ő »Már az égi madarak« kezdetű karácsonyi verset énekli. A mikor felébredt, templomban látva magát, azt hitte, hogy nem álmodott és tovább énekelte az »égi madarak« verset.

Ugyanott egy családot »*Szatyor*« névvel illettek, mert egyik ősüket, csecsemő korában, szatyorban találták. Gúnynevek.

Patason az egyik gyengébb és szegényebb korcsmárost »*Szúnyog*«-nak, a másik módosabbikat pedig »*Bögöly*«-nek nevezik.

Csikvándon a czigánymuzsikusokat *Likapali, Rakber* és *Böndő* nevekkel illetik. Hasonló gúnynevek *Koronczón* a *Bébicz, Szurkos, Csankó, Csicsa, Porontyi* és *Gédó*.

A vármegyei *tájszólás* teljesen azonos a dunántúli tájszólással. Habár a lakodalmi mondókák is már az itteni tájszólás szerint vannak közölve, hadd álljon itt még mutatónak a következő párbeszéd: Tájszólás.

»*A.:* Aggyon Isten, jó napot komám uram! Hál Istennek most csak jó üdő van? — *B.:* Fogaggy Isten komám! Most van, de a mút napokba fene ferânya üdő vót! Annyit esett, hogy sok. — *A.:* Hát hová igyekszik komám ijjen septíst? — *B.:* Megyek a kasznár úrho ekkis rítet kírnyi, mer hát tuggya komám, ekkis marhám van, oszt kevís a rítem; nem tok annyit takarítanyi, hogy ölig legyen a tére; ha anna ekkis rítet, azon akarník takarítanyi ekkis színát. — *B.:* No no! — *B.:* Mer tuggya, sajnánám eebitangúnyi valamellik kis marhámat, mer azt tettem fő, hokkis marha nevel. — *T.:* Biz a úgy van! De én nem menník a kasznárhó, mér mer ott igen borsos a rít. Mit gondú, még tizedikibe is aggya, annyit takarít a zember rajta, hommég a betevő falattyát sem szógája meg. — *B.:* Lám lám! — *T.:* Ikkáb megvágom a szómát seczkának, veszek ekkis vörös lisztet, osztég rátcszem, úgy etetem a marhávaa, minhogy én könyvöröggyek valakinek, mer hát azér akkis rítér mindétig adós a zember; immeg akkor köszönök, ha nekem teczzik; ebbura fakó! — *B.:* No ne ijesszen ee komám, mer nekem széna kó. — *A.:* Aggya ee a zegyik borgyuját, a zárán vegyik szénát, oszt levan. — *B.:* Mond ám valamit komám! Én ezt nem gondútam, pedig hát gondúhattam vóna. — *A.:* Má ekkis eső is kék a tavasziakra. — *B.:* De kék ám! — *A.:* No de eszibém jutott, hogy az egyletbótba kő mennem. Kírtek tülem ekkis ómát, meg korompélt. Anník is, de aszongyák, hogy a pinczébe kő levinni, én meg máá öregsígemre gerádicson nem mászkálok. Isten vele komám! — *B.:* Megálgya!«

Tisztán helyi vonatkozású *népdalt* alig hallani. A mi annak látszik, az nem más, mint más vidékeken is dívó népdaloknak helyi alkalmazása. Ilyennek tetszik a sági nóta is, mely így szól:

»Sági hegybe sűrü pincze, — Ritkának van jó tetcje. — De bor azér jó van benne, — Gyere babám igyunk benne.«

MEZŐGAZDASÁG ÉS ÁLLATTENYÉSZTÉS.

Ha a vármegye közelmultjába és jövőjébe futólagos pillantást vetünk, két jellemző tünetet fedezünk fel, a melyek a vármegye mezőgazdasági termelésének individualitását kidomborítani vannak hivatva. Az egyik, hogy a vármegye az egyoldalú szemtermelésnek a birtokok talajértékét oly veszedelmesen támadó rendszeréből, bár az a végleges elfajúlásig itt sohasem jutott, aránylag rövid idő alatt ki tudott emelkedni és a modern belterjes gazdasági irányzat mindenütt, de különösen a kisgazdák körében, széles utat tört magának, a melyen bízvást remélhető, hogy a vármegye eljut a gazdasági megerősödés óhajtott czéljához. A másik jellemző vonás a birtokalakulás jövőjének problemájával van összefüggésben. E tekintetben azt látjuk, hogy a birtoktesteknek egy kézben való összehalmozódása, mely több dunántúli vármegyében a nagybirtok túltengéséhez vezetett, leginkább a középbirtok rovására és a kisbirtok terjeszkedésének akadályául, itt sohasem hintette el az egészségtelen gazdasági viszonyokat teremtő fertőző anyagot, hanem megmaradt egy olyan juste milieu állapotában, melyből a jövő gazdasági élet folyamata, bármikor könnyen megindulhat, a viszonyokhoz képest legtermészetszerűbb kialakulásának útjára.

Az egyik vonásban az intelligencziának, az alkalmazkodni tudásnak nem csekély mértékét látjuk, a másikban az előbbinek érvényesülésére megadott kedvező létfeltételeket.

Ily körülmények között sikerrel közelíti meg napjainkban, sikerrel érheti el teljesen a jövőben mezőgazdaságunk a viszonyok által megadott czélját, mely nem egyéb, mint az ország nyugati vármegyéiben messze előrehaladott kultúrában méltó helyet foglalni el, szorgalommal és szerencsével e környező kultúra egyes ágaiban szomszédainkat felül is múlni idővel.

Talaj-viszonyok.

A vármegye földrajzi fekvése egyaránt éreztette mezőgazdaságával a jó sors áldásait és a balsors csapásait. Éjszaki és éjszaknyugati részén, kiszolgáltatva a Nagy- és Kis-Duna árvizeinek, a csilizközi mély fekvésű lapályokon felfakadó talajnedvességnek, az ártalmas ködöknek, sokszor meghiusult az a jó terméskilátás, mely a vármegye e legjava, mélyrétegű, humozus földjeitől különben joggal elvárható lett volna. A vármegyének pusztai és sokorói járásai, sem az időjárás szeszélyeit, sem a vízrajzi viszonyoknak, a tósziget-csilizközi járásban hátrányos alakulását nem panaszolhatják fel. Nincsenek kitéve az időjárás szélsőségei következtében előálló nagy termésingadozásoknak, sem az árvíz romboló hatásainak. De azzal a televényréteggel, mely pl. *Ballonynál* három láb mélységig hatol a földbe, itt már nem találkozunk. A vármegye e részének talaja magasabban fekszik, homokos alkatú, altalaj-rétege túlnyomó részben kedvezőtlen, a mennyiben vagy vizet át nem bocsátó kötött agyag, tehát a feltalaja strukturáját rontja, vagy sárga homok, gyakran kavics, tehát a növényzetnek szükséges nedvességet a mélységbe ereszti s így a mély mívelés lehetőségét kizárja. Csekély termőrétegű az agyagos márgás homokos altalajon, a Győrtől délre húzódó sokoró-bakonyi hegyláncznak keleti, mint déli oldala. Már sokkal vastagabb televényes tartalmú, de kötött természetű termőréteg fedi a Győr városától keletre fekvő Mindszent, Táplány, Örkény, Bőny nagyobbrészt vörös agyagos altalajait. Sokoróaljának

talaja helyenként nagyon különböző alakulatokat mutat, az erősen kötött vályogtól kezdve, a mészdús márgán át, az immunis, legkönnyebb homokig. A legjobb föld azonban a tósziget-csilizközi járásé. A Sövényháza, Fehértó, Bezi és Kóny között elterülő négyszög fekete földje méltó irigységgel töltheti el a téti, csikvándi, móriczhidai futóhomokok gazdáit. A vármegye talajainak futólagos rajzánál is felemlítendő az a több ezer holdra rúgó terület, a mely a Rába és Marczal folyók szabályozásával, nádasok, mocsarak, ingoványok használhatóvá tételével, ma már a mívelhető területhez sorakozik. A jelzett folyók mentén a szabályozás humozus, égvényes, morzsalékos, helyenként még meg sem ülepedett talajt hagyott hátra, melyen ma búja kulturnövényzet díszlik.

Az időjárás befolyása.

A Győr vármegyében uralkodó időjárás, a mint nem rejt különös, állandó veszélyeket az évi termés sikerültére, úgy kedvező alakulásával sem emeli végletszerűen magasabbra az egyes terméseredményeket, más esztendőével szemben. A terméseredmények évenként kevéssé ingadozó hektáronkénti hozamkimutatásukkal is e körülmény mellett bizonyítanak. Legérezhetőbb károkat a szántóföldeken, a június végén gyakran fellépő fojtó hőségek s a hosszantartó szárazságok okoznak. A szőlők és gyümölcsösök legveszedelmesebb ellensége: a késői fagy. Jégeső szórványos.

Csak felületesen is áthaladva a vármegyén, a technikai kiegyenlítettség az, mely a legmarkánsabbul tünik szemünkbe.

Gazdálkodási rendszer.

Habár a vármegyében a szabad gazdálkodás az, melyet kis-, közép- és nagybirtokon egyaránt találunk, az évenkénti produkczió sem a hibás beosztás, sem a tervszerűtlenségből folyó ingadozás, sem pedig a túlkihasználás hibáit nem mutatja. Ebből látható, hogy a termelésnél követett irányzat mindig reális marad, habár a konjunkturákhoz van alkalmazkodva. Hogy pedig a gazdálkodás rendszereinek ez a legnehezebb válfaja: a szabad gazdálkodás otthonos, az azt mutatja, hogy elegendő szakképzettség, megfelelő instrukczió s a birtokok kellő trágyaerőben tartottsága ellen, lényeges panaszok nem tehetők. Miután azonban sem növénytermelési, sem állattartási tágabb keretű változtatásokat, egyik évről a másikra, a gazdák nem tesznek, s a termelvények egymásra következésében azok igényeit szem elől nem tévesztik, a legigazságosabban úgy jellemezhetjük e gazdálkodási rendszert, hogy az a *szabad gazdálkodás szellemében kezelt modern váltógazdaság* színezetét képviseli. Hogy ezzel az ugartartás összeférhetetlenné lesz, azt a tények is bizonyítják. Az ugar évről évre csökken. 1880-ban még a szántóföld 10·74%-a ugar, 1895-ben már csak 4·82%-a; azóta fokonként kevesbedik s helyét kapás- és takarmánynövények foglalják el.

Birtok-viszonyok.

A birtokviszonyok tekintetében megnyugtató érzés benyomását nyerjük. A kisbirtok (5—100 kat. hold) szilárdan tartja az egyensúlyt a nagybirtokkal. A törpe, elaprózódott birtokok száma bár elég magas, az összes gazdaságok számának 62·74%-a, míg az összes területnek 5·64%-a csupán még sem megy abba a kedvezőtlen végletbe, mint azt több, különösen alföldi és tiszamelléki vármegyénél tapasztaljuk. A középbirtok pedig, a melynek kis- vagy nagybirtokká való átalakulása miatt az országban elég jogos panaszt hallani, arányszámával — az összes terület 19·54%-a — a dunántúli vármegyék között a vezető, első helyet foglalja el s az országos átlagot 5·32%-al múlja felül. A középbirtokot azonban, ha nem csupán egy kötött határig menő holdszám (100—1000 kat. hold) szerint, hanem a gazdasági közéletre való qualitative és quantitative gyakorlott befolyás mértéke szerint is bírálat alá veszszük, sokkal nagyobb erejűnek találjuk, mint azt fentebbi arányszámmal kifejezettnek gondoljuk. Hogy mást ne mondjunk, a 100 hold felé haladó gazdaságok termelési rendszere, felszereltsége, szóval intenzivitása sikerrel alkalmazkodik a középbirtoknak egész organizmusához, míg az 1000 holdon felüli birtokok legnagyobb része — e numerust csak csekély mértékben haladván túl, — ugyanolyan szálakkal van létérdekeihez kötve, mint a középbirtok elnevezésében egyesült birtokkategóriák többsége. Latifundium az egész vármegye területén nincsen. 5000 kat. holdon felüli nagybirtokot csupán a *szent-benedekrendi főapátság*, a *győri székeskáptalan*, gróf *Khuen-Hédervári* Károly hédervári, gróf *Esterházy* Miklós Móricz szentjánosi, id. gróf *Esterházy* Pál tétszentkúti uradalmai alkotnak.

Hogy miként változnak meg a birtokok keretei a jövőben, azt ma még nem tudhatjuk. Bár a legutóbbi években történt parczellákban való eladásoknak sikerei azt a gondolatot kelthetik, hogy a nagy- és középbirtokok rovására, a kisbirtok lényegesen megszaporodhat, még sem jelezhetjük e tendencziát biztos léptekkel haladónak, mert kérdés, nem-e merül ki csakhamar az az anyagi erő, mely a kisbirtokos osztályt a terjeszkedésre képesíti.

A kötött birtokok e terjeszkedésnek sokkal kevésbbé állják útját a vármegyében, mint az egész országban általában. A korlátolt forgalmú birtokok aránya, a vármegye összes területéhez viszonyítva, 23·93%, míg az országos arányszám 33·54%. A vármegye korlátolt forgalmú birtokainak a sorozata a következő:

Közös erdők	245	kat.	hold
Közös legelők	5.761	«	«
Községi és törvényhatósági birtok	7.248	«	«
Vallás- és tan. alap birtok	1.678	«	«
Róm. kath. püspöki birtok	3.361	«	«
Káptalani birtok	11.235	«	«
Főapátsági és apátsági birtok	23.564	«	«
Róm. kath. templomi és lelkészi birtok	1.970	«	«
Róm. kath. tanítói és iskolai birtok	835	«	«
Ág. ev. egyházi birtok	431	«	«
Ág. ev. tanítói és iskolai birtok	132	«	«
Ref. egyházi, templomi, lelkészi birtok	449	«	«
Közbirtokosság és volt úrbéresek birtoka	7.929	«	«

E birtokok legnagyobb része: 81%-a, házi kezelésben van.

Győr vármegyének, az ország egyik legkisebb megyei törvényhatóságának összes területe nem több, mint 256.942 kat. hold. E terület mívelési ágak szerint következőképen oszlik meg:

	Kat. hold	Egész ter. %-a
Szántóföld	153.090	59·58
Kert	2.951	1·15
Rét	25.198	9·81
Beültetett szőlő	3.179	1·24
Parlagszőlő	1.484	0·58
Legelő	32.234	12·54
Erdő	19.630	7·64
Nádas	1.513	0·59
Nem termő	17.633	6·87

Mint látjuk, Győr vármegye területe gazdasági mívelésre alkalmas szántóföldekben aránylag gazdagabb, mint az egész ország. Míg hazánk összes területének csupán 42·80%-a szántóföld, addig Győr vármegye 59·58%-os arányszámával, az országos arányszámot 16·78%-al múlja felül. Ez az örvendetes tény meggyőz bennünket e vármegye földjének jóságáról, a többi mezőgazdasági kulturáknak az országos átlaggal arányos kiterjedése pedig elhárítja azt a gyanut, mintha a szántóföld nagyobb terjedelme egyet jelentene a kizsákmányoló gazdálkodási rendszerrel.

Kulturnövények termelési arányai.

Nézzük, hogy a legfontosabb kulturnövények termelése minő képet nyújt a kiterjedt szántóföldeken és minő terméseredményeket szolgáltatnak az így beosztott kulturnövények. E képet kielégítő statisztikai adatokkal rögzíti meg az 1896-ik évi termelés és termés feljegyzése a következő táblázatban.

Kulturnövény	Learattatott hektár	Termett hektáronként átlag 9	Termett összesen 9	Összes termés értéke korona
Őszi és tavaszi búza	200·34	10·64 szem	213.262 szem	3,526.176
		16·75 szalma	335.438 szalma	
Őszi és tavaszi rozs	131·23	9·19 szem	120.598 szem	1,783.446
		14·04 szalma	184.187 szalma	
Őszi és tavaszi árpa	111·81	10·95 szem	122.338 szem	1,692.788
		12·29 szalma	137.434 szalma	
Zab	62·88	9·91 szem	62.306 szem	863.068
		14·90 szalma	93.726 szalma	
Szemes tengeri	100·33	19·38 szem	194.520 szem	1,671.660
		19·73 kóró	197.952 kóró	
Burgonya	36·53	50·20 gumó	183.380 gumó	469.500
Czukorrépa	2·88	156·81	45.160	78.788
Takarmányrépa	18·59	255·27	474.550	439.710
Őszi és tavaszi repcze	1·90	9·15	1.738	37.310

Nem részletezve a kevésbbé fontos fő- és másodrendű melléktermények termelésének abszolut mennyiségét, a bevetett területet a következő hányadrészek szerint foglalták el a gabonafélék, gyök- és gumós növények, hüvelyesek, ipari és kereskedelmi növények, takarmányfélék, stb. :

Őszi gabona	42·82%
Tavaszi gabona	23·03 »
Kapásnövények	20·24 »
Hüvelyesek	0·08 »
Kereskedelmi növények	0·82 »
Zöldségfélék	0·42 »
Szálas takarmányfélék	12·59 »
Összesen....	100.00%

E táblázatokból látjuk, hogy a gabonaneműek a szántóföldnek nagyon tekintélyes részét: 65·85%-át borítják. Egy egész vármegye áttekintésénél természetesen nem lehet a termelt növények arányából a gazdálkodás okszerűségére oly szigorú következtetéseket vonni, mint egyes gazdasági üzemtervek e részének elbírálásánál: mégis ezt az arányt kissé magasnak kellene tartanunk és a termelés extenzivitása jutna eszünkbe, ha nem ellensúlyozná számvetésünket az a tudat, hogy nem ugarterületek hagyása, hanem erős trágyázás, helyes forgók, tehát nagyobb gazdasági erő és intelligenczia képesítik a vármegyét az elég biztosan termő, biztosan értékesíthető s mellékterményeikben becses melléktakarmányt és legjobb almot szolgáltató gabonaféléket, állandó talajerőfenntartás mellett, e relative nagyobb mennyiségben előállítani.

Legelső és legfontosabb gabonaféle itt a búza. A tavaszi búza termelése, az őszié mellett, elenyészően csekély. Míg az őszi búza a szántóföldek termékeinek 25·90%-át teszi, a tavaszi csupán 0·24%-al szerepel. Búzafajták tekintetében nagyobb változatosságot eddigelé nem találunk, mert nem tekintve a square, head búzákkal történő egyes, eltérő eredményű kísérleteket, e vármegyében azt tartják, hogy a magyar búza volt és lesz a legfontosabb és termelésre legajánlatosabb féleség. A vetőforgóban túlnyomó részben istállótrágyázott takarmány után helyezik el; kisebb részben, a hol még ugart tartanak, trágyás ugarba vetik. A műtrágyák — különösen Thomassalak és superphosfat — a búzának közvetetlenül adatnak. Ma már kisgazdáink is meggyőződtek a műtrágya nyomán járó nagyobb jövedelemtöbbletről s így azok használata, különösen azoknak a búzaföldre való hintése e vármegyében igen elterjedt. A talaj előkészítése elég gondos, a mennyiben a háromszori szántás kevés helyen marad el; még a kisebb gazdák is igyekeznek ennek eleget tenni. Az áprilisi fogasolás, melynek előnyei kézzelfoghatóak, mindinkább több hívet hódít magának. A búza itt legtöbbet szenved a rozsdától. Gyom-ellenségnek az aczatot és taraczkot tarthatjuk. Ugyanezt mondhatjuk a vadrepczéről is. A vetőmag gondos előkészítése által ma már konkolyos búzát keveset látunk és a kőüszögtől is kevesebbet szenvednek, mint azelőtt. Hogy az állati ellenségek pusztításai ma már kevesebbet rontanak, hogy a gabonafutrinkáról, szalmadarázsról, vetési bagolylepkéről, stb. ma csak szórványosan hallunk, ebből azt láthatjuk, hogy a növénytermelés és talajmívelés két főszabályát a gazdák mindinkább megszívlelik, és őszi után nem vetnek őszit, a tarlóra hullott és ott kizöldült gabonát pedig mihamarább alászántják. A vármegyében egy hl. búza átlagos súlya 73·3 kg. Vannak azonban ettől lényegesen eltérő, magasabb hl. súlyú búzák. Igy pl. 1905-ben, a legmagasabb súlyú búza *Kajár*on termett és 80·9 kilogrammot nyomott. A legszebb szemű búza leginkább a pusztai járásban, *Bőny* határában terem. A búza.

Ama 15 vármegye között, a hol aránylag a legtöbb rozs terem, Győr vármegye a negyedik helyen áll. Utalja azt a rozs termelésének eme nagyobb felkarolására Sokoróalja arravaló nagykiterjedésű homokos része, ösztönzi az a nagy biztosság, melylyel a termés sikerére számíthatunk. Ha az 1890—1900. évtized rozstermés-eredményeit megnézzük, azt látjuk, hogy ebből 6 év termése egyező volt és hektáronként kb. 10 q-ra rúgott; ennél három év termése szintén egyezően kisebb volt és egy év termése nagyobb. Ha pedig ezzel egybevetjük ugyane vármegye búzatermésének adatait, azt látjuk, hogy eme 10 év alatt nincs két év, melynek terméseredménye egyező lenne. Nagyon előremozdítólag A rozs.

hatott, különösen a középbirtokok rozsterméseinek emelkedésére, a műtrágyák bővebb használata s a nyulszapuka (Anthyllis vulneraria) takarmánynövény felkarolása. Ez utóbbi a rozsnak legkitűnőbb előveteménye, takarmányértékén kívül nagy a zöldtrágya értéke, s így a rozstermés mennyiségére elhatározó befolyása van. Jól illusztrálja e tényt egy homokos talajú gazdaságnak következő vetésforgója : 1. * takarmány ; 2. rozs ; 3. nyulszapuka ; 4. rozs ; 5. * kapás ; 6. zab ; 7. rozs ; 8. nyulszapuka ; 9. rozs. Az őszi rozs a vármegye szántóföldjének 16·11%-án foglal helyet ; tavaszi rozsot egyáltalán nem termelnek. Átlag-hektolitersúly 71·3 kilogramm, jobb kvalitást adó években, egyes helyeken 78 kilogrammra is felszökik. Leginkább várható ily kivételes eredmény a sokoróaljai járásban s a pusztai járásnak *Szentjános* körüli földjein.

Az árpa termelése a szántóföld 14·37%-án folyik s bár e vármegye a legtöbb árpát termelő törvényhatóságok között nem foglal helyet, de ha tekintélyes győri gabonakereskedőknek azt az észleletét tekintjük, hogy a termelt évenkénti mennyiség felét, sőt néha — mint 1905-ben — annak 60%-át, sörárpának lehet minősíteni, úgy elmondhatjuk, hogy e nagyigényű és szakértelmet kivánó növény termelését illetőleg is, a vármegye elég előkelő helyen áll.

A legszebb és legjobb árpa a pusztai járás *Nyul, Écs, Ravaszd* s a sokoróaljai járás *Tényő, Felpécz* községeiben terem.

A termelt mennyiség túlnyomó része tavaszi árpa. Leginkább elterjedett fajták a Chevalier-árpa, mely azonban már csak degenerálódott alakjában lelhető fel, s a Hanna-árpa, melynek kvassitzi nemesített féleségét újabban több helyütt felkarolták.

A zab. A zabtermelés, nem tekintve a közgazdaságilag számba sem jövő kölesnek csupán 0·89 %-nyi területen termelt mennyiségét, a gabonafélék között a legcsekélyebb. Zabot a szántóföld 7·79 %-án termelnek csupán. Zabtermelő vidék leginkább *Mezőörs* környéke.

A tengeri. A szemes tengeri a vármegye legfontosabb és legelterjedettebb kapásnövénye. A szántóföldnek 12½ %-nyi területét veszi igénybe s termelésével a vármegye területén mindenütt találkozhatunk. Előnyös eredményeket kivált a tósziget-csilizközi járás mélyrétegű humozus és nedvesebb altalajú szántóföldjén észlelünk. A szemes tengeri terméseredményeiből joggal lehet következtetni a talajmívelés, a trágyázás, a növényápolás intenzivitására ; e téren tapasztalhatjuk legjobban, mennyire túlszárnyalja országunk nyugati része a nagy magyar Alföldet. E nyugati rész szemes tengeritermelésének sikerében Győr vármegye is joggal osztozik. Legelterjedettebb a közönséges nyolczsoros magyar fajta termelése, e mellett a florentini és fehér lófogú jön leginkább számba. Tekintve, hogy még mindig igen sok gazdaság üzeme úgy van berendezve, hogy tengeri után őszi gabonát vetnek, újabban a korán érő tengeri féleségek — különösen a cinquantino — mindinkább tért hódítanak. A tengeri feles míveltetését, mely azelőtt közkeletű volt, hovatovább abbanhagyják, a belterjes mívelés hasznára.

A burgonya. A burgonyatermelés a szántóföld 4.98 %-át veszi igénybe. A hektáronkénti hozam 50—60 q., mely szám éppen nem elégítheti ki a termelőket s legkevésbbé sincs arányban a többi kulturnövények terméseredményével, sőt e tekintetben a vármegye relatíve mélyen, a legmostohább viszonyokkal küzködő megyék alatt áll. Ennek egyik oka talán az, hogy a vármegye területén szesz- és keményítő-gyártásra, takarmányozási vagy étkezési czélra való *eladásra* minimális mennyiségű burgonyát termelnek, az eladásból származó pénzhozam növelése közvetetlenül tehát nem serkent jóformán senkit arra, hogy többet és jobbat produkáljon. Másik oka az, hogy a burgonya talaj- és ápolási igényeit a valóságnál még jóval kevesebbre becsülik s a kissé jobb földbe inkább tengeri kerül. Legfőbb oknak tarthatjuk azonban, hogy a bővebben termő féleségek felkarolását, továbbá a degenerált vetőgumónak kicserélését még a legjobban kezelt gazdaságaink is elhanyagolják. A vármegyében a késői érésű »magyarkincs« és a korai érésű »rózsaburgonyának« termelése van főképpen elterjedve. A mióta a gazdálkodás és ezzel az állattartás belterjesebbé lett, nagyobb mértékben termelik a vármegyében a takarmányrépát is. Fajták : a mammuth-répa vörös változata, az oberndorfi s eckendorfi. Terméseredmény talaj szerint igen különbözik. A hajdani Marczal-öntésekben, melyek most humozus szántóföldek, a kat. holdankénti hozam néha a 400 q-t is meghaladja.

Nincs növény, a melynek népszerűsége oly nagyot növekedett volna a vármegyében, mint a czukorrépáé. Gazdáink nemcsak azután indulnak, hogy a czukorrépa eladásából befolyó összeg normális viszonyok között oly jelentékeny, a mekkorát a nagyban termesztett növények közül csak kevés szolgáltat, hanem azt is megszívlelik, hogy a czukorrépa által megkívánt intenzív kultúra a többi szántóföldi termények termését is fokozza, évről évre több holdat szánnak a még 1895-ben a terület csak 0·36 %-án termelt kultúrnövénynek. A fokozottabb haladás akadályozója két körülmény: egyik, hogy a vármegye területén czukorgyár nincsen, a másik, hogy a kézi munkaerő mindinkább drágul. Legnagyobb czukorrépa termelő gazdaság a szentjánospusztai bérgazdaság, gőzekemíveléses, 600 m. holdnyi évenkénti termeléssel; melléje sorakozik id. gróf Esterházy Pál *ilonkai* bérgazdasága, mely 300 m. holdat vet el évenként czukorrépával. Kisebb, 100 holdon aluli, czukorrépát termelő gazdaságok *Ménfő, Enese, Sárás, Kóny, Öttevény, Pokvár, Jánosháza, Pillingér, Bőny, Sóskutere,* stb. A czukorrépa.

Kereskedelmi növényeink közül a repcze erősen háttérbe szorult s már csak itt-ott termesztik. Csupán egy gazdaság van itt, mely azt kiterjedtebb területen termeli s ez a hédervári uradalom, hol évenként mintegy 180 m. hold repczevetést találunk. A kender és a len termelése szórványos, 0.25, illetőleg 0·32 %-nyi szántóföld területet foglal el s nem mutat emelkedő irányt. Zöldségfélék szántóföldön elenyészően csekély mértékben találhatók, még legfeltűnőbb a fejes káposzta termelése 0·19 %-al. A repcze.

Nagyobb jelentőségű és közelebbi megfigyelésre érdemes a szálas takarmányfélék szántóföldön való termelése e vármegyében. Egyik bővebb takarmánytermelésre utaló az a mozzanat, hogy a vármegyében a nyomásos gazdálkodás már csak emlék s a kisgazdáknak is nagyobb marhaállományuk van, mint a minőt ez a gazdálkodási rendszer követelt, s aránylag kevesebb legelőjük, mint a mekkorát a harmadrészben parlagon hagyott föld azelőtt szolgáltatott. De a szálas takarmány termelése a szántóföldön, a belterjesebb gazdálkodás egyik tartozéka lévén, ezt az itteni gazdaságoknak a saját javukra honorálni kellett s így ma a vármegye e tekintetben 12·59 %-kal az ország vezető vármegyéi között foglal helyet. Az egyes takarmánynövények elterjedettsége a következő képet mutatja: zabos bükköny 4·47 %, csalamádé 2·70 %, luczerna 1·16 %, mohar 1·27 %, lóhere 0·65 %. Az újabb időben a tehenészetek fejlődésével párhuzamosan terjednek a különféle őszi keverékek és a bíborhere; ez utóbbi túlnyomólag a törpe- és kisbirtokon. Takarmánynövények.

Győr vármegye szőlőtermelése is végigjárta azt a kalváriát, melyet az egész ország e virágzó termelési ágának, a 80-as évek közepétől számítva, el kellett viselnie. Ha az értékveszteségeket nem is arányíthatjuk a balatonvidéki, a hegyaljai pusztulások méreteihez, mégis nagynak kell azokat tartanunk, mert hiszen a statisztika 1896-ban e vármegyében már csak 22·71 %-át a szőlőterületnek konstatálja teljes termésben levő, s a fillokszérától nem bántott kontingensnek. S mivel a vármegye szőlőterületének $^3/_4$-ed része az 1—20 holdas gazdaságok kezén van, ép azok szenvedtek e katasztrófa alatt, kiknek anyagi exisztencziájuk csaknem kizárólag ehhez volt kötve. A fillokszérapusztítás a vármegyében alig volt megakadályozható, mert az összes szőlőterület 57·49 %-a nem immunis talaj. Az immunis homokra való áttelepítés csak lassú tempóban haladt előre; az ojtvány-szőlők mennyisége ma is jelentéktelen. Az összes védekezési módok között a szénkéneggel való gyérítést már a kisgazdák is akczeptálják. A szőlő.

A középbirtokosság a legutóbbi évtizedben aránylag sok homoki szőlőt telepített és egyesek a csemegeszőlőfajoknak nagyobb mennyiségű ültetésére fektettek súlyt. Ma még korai volna eredményről beszélni; annyi azonban bizonyos, hogy egyes gazdaságok szép összegeket vesznek be évenként a győri és pápai piaczokra kosarakban szállított termésért.

Győr vármegyének szőlőtermelésre legalkalmasabb területei, a Győrtől délre húzódó bakonyi hegylánczolat szelid lejtői. Itt vannak azok a községek, melyekben a szőlőtermelés, a veszteségek ellenére is, virágzó és jelentékeny. *Kis-* és *Nagybarát, Nyul, Nagyécs, Ravaszd, Szentmárton, Nyalka* és *Pázmánd* a pusztai járásban, *Ménfő, Csanak, Tényő, Pátka, Felpécz, Kispécz, Kajár* a sokorói járásban alkotják azt a területet, a hol a bár nem hírneves,

de zamatos győrmegyei jó borok teremnek. Különösen jól gondozott, mintaszerűen kezelt nagyobb szőlők a vármegyében gróf *Stadniczkyé Szentivánon, Rostaházy* Sándoré és *Thúry* Sándoré *Pázmándon*, a *pannonhalmi főapátságé Szentmártonban*, a *győri püspökségé Nyulon*, stb.

Kertészet és gyümölcstermelés.

A kertészet és gyümölcstermelés terén, leszámítva a Győrhöz közel eső néhány községet, Győr vármegye még igen hátra van. A községi faiskolák sokat akarván produkálni, tele vannak az itteni talajnak és az éghajlatnak meg nem felelő mindenféle fajtákkal, a mi a teljes sikert kizárja. A szőlőtelepekbe sűrüen beültetett gyümölcsfákat a helyes felfogás kiirtotta ugyan, de azok helyett a helylyel való fukarkodás már nem szentel új területet gyümölcsösöknek. Igy azután *Tényő, Kajár, Pátka, Kispécz, Gyömörő* és *Szerecseny* kivételével, nincs gyümölcstermelés a vármegyében, vagy csak nagyon jelentéktelen. A zöldségtermelés is csekély. Kivétel *Öttevény* és *Kunsziget*, a mely két község a mult évben körülbelül 80 waggon petrezselymet, sárgarépát szállított el a budapesti vásárcsarnokba.

Gazdasági ipar.

Győr vármegye mezőgazdasági ipara még gyenge és ezt mindössze 6 gazdasági szeszgyár, 8 gőzmalom, 4 benzinmalom, 7 darálómalom és 3 gőzerőre berendezett tejtelep képviselik, melyek mintegy 120—130 munkást foglalkoztatnak.

Munkásviszonyok.

A mezőgazdasági munkásviszonyok Győr vármegyében nem kielégítők és a földnélküliek földszerzési vágya évről évre való erősbödésének s az amerikai kivándorlásnak a hatása alatt állanak. Győr vármegyében a kivándorlásban 1891-től 1900-ig a lakosságnak 8·5 %-a vett részt, mely arányszám azóta, különösen a sokoróaljai járásban, nagyon emelkedett. Győr vármegyében a nyári férfinapszám 11 fillérrel nagyobb, mint Fejér és Veszprém vármegyékben, 19 fillérrel több, mint Vas vármegyében, 30 fillérrel átlag több, mint az egész országban. A férfinapszám évi átlagban az 1901. évi statisztika szerint 132 fillért tett, mely szám azóta legalább 20—25 fillérrel emelkedett. Míg az 1902. évi statisztikai évkönyv a téli férfinapszámot 84 fillérrel mutatja ki, addig jelenleg 110—120 fillérért dolgoztatnak a gazdák. A női napszám emelkedése, a köztapasztalatok szerint, még magasabb. Ezt az 1902. évi feljegyzés nyárra 134 fillérben állapította meg; jelenleg női napszámost nyáron 150—170 filléren alul nem lehet kapni. A munkahiány visszahatása azonban nem annyira az emelkedő napszámbérek filléreiben, mint a részes munkák: aratás, cséplés, tengeritörés, rétkaszálás, stb.: megdrágulásában lelhető fel.

A gazdasági éves cselédek tekintetében a helyzet kedvezőbb. A birtokososztály nagy áldozatok árán javított cselédjei sorsán, megfelelő cselédlakások építése, nagyobb állattartás engedélyezése, szolgálati jutalmak, korpótlékok, stb. által, s ez áldozatkészséget a cselédek a legtöbb helyen hűséges szorgalommal és állandósággal hálálják meg. Hathatós és szép eszköznek bizonyult, az egyetértés szempontjából, az állami cselédjutalmazás intézménye. 1900-tól kezdve 34 gazdasági cseléd részesült pénzjutalomban vagy elismerő oklevélben. A gazdasági munkás- és cseléd-segélypénztárnak a vármegye területén 293 különféle csoportbeli rendes, 209 rendkívüli, 35 biztosított cseléd- és 9 alapító-tagja van, az utóbbiak összesen 650 korona alapítványnyal.

Győr vármegye állattenyésztését a következőkben ismertetjük:

Lótenyésztés.

A vármegye lótenyésztésére a birtokosság ma már sokkal kevesebb gondot fordít, mint azelőtt, mert a mai árak mellett sokkal kevésbbé találja produktívnak a haszonállatoknak e nemes fajtájával való sok vesződséget. Különösen talál ez a kisbirtokos osztályra, a melynek lótenyésztéséről és neveléséről — leszámítva Rábapatona, Szentiván, Pér s még néhány község igen jó kvalitású tenyészanyagát, — kevés dícséreteset mondhatunk. Sok helyen hiányzik a lótenyésztéshez szükséges tágas, száraz, szelídfüves, jó legelő, a hol pedig ebben hiányt nem szenvednek, ott inkább szarvasmarhát tartanak, mely biztosabban jövedelmez, mert ára a lóéhoz képest aránytalanul nagyobb. Arra a hathatós segélyre, melyben az állam a kisgazdákat részesíti s arra az áldozatkész támogatásra, melylyel a győrvármegyei gazdasági egyesület az évenként szokásos anyakancza- és csikó-díjazáskor a lótenyésztést előmozdítani igyekezik, ugyancsak szükség van, de mind nagyobb eredménye is lesz.

A vármegye területére a székesfehérvári állami méntelep bábolnai osztályának ménjei vannak beosztva s pedig 10 községben 28 mén, közöttük 1 angol telivér, 16 angol félvér, 9 nonius, 5 gidran. Fedeznek egy évben, a magán-

ménekkel együtt, körülbelül 1000 kanczát. Uradalmi és községi magántenyész-engedélyben 9 ménló részesült. Az utolsó állatösszeírás a vármegye területén 14.460 lovat talált.

A népies tenyésztés czélja a nemesvérű, erős, kocsi- és katonai hátas félvér ló. Ezenkívül az igás czélokra szolgáló nonius tenyésztése is emelkedőben, míg a vármegye éjszaknyugati és déli községeiben azelőtt tenyésztett arabs típusu, könnyű kocsiló kiveszőben van.

A nagyobb birtokokon, nem említve azokat, a hol igás kanczák fedeztetnek s ivadékaik szintén igás czélokra használtatnak fel, túlnyomólag a katonai czélokra alkalmas hátasló tenyésztésén fáradoznak. Azonban luxusczélokra is tenyésztenek és pedig az ikrényi (tul. gróf *Merán)* angol félvér ménes, hol a legutóbbi években amerikai ügetőménnel is próbálkoztak. a gr. Wenckheim-féle lébényszentmiklósi, részben angol, részben arabs vérű ménes, a gr. *Khuen-Héderváry*-féle patkányosi pusztán elhelyezett ménes. A ménfői (tulajdonos *Bezerédj* Andor) kiváló jó anyagú félvér ménes produktumaira túlnyomó részben a budapesti 1. számú lóavató-bizottság tart számot, úgyszintén a ponyvádi (tulajdonos *Deutsch Mór)* ménes csikói is e vevőnek a kezébe kerülnek.

Új, a fentebb felsoroltaktól eltérő tenyészczélú és nagyobb szabású a lesvári (tulajdonos *Jaross* Sándor) angol telivér ménes. A Marczal folyó szabályozása után nyert kitünő minőségű legelők használtatnak itt ki e nagy szakértelmet igénylő, de sikeresen is fejlődő intézménynyel, mely részben saját tulajdonban álló kanczák után nevel verseny- és tenyészanyagot, részben tenyésztéssel is foglalkozó versenyistállótulajdonosaink kanczáit gondozza, és pihenést és gyógyítást igénylő versenylovaknak ad legelőn és istállón helyet. A ménes elsőrendű kiválósága a nagy versenymultú *Falb* (apja Matchbox, anyja Fantaisie, az 1901. évi Trial-Stakes és Királydíj nyerője), apamén, melynek ivadékai már az első évjáratban szép sikereket mutatnak fel.

Szarvasmarha-tenyésztés.

Győr vármegye szarvasmarha-tenyésztésének fejlődésére élénk világot vet az 1895. évi állatösszeírás feldolgozott anyaga, mely szerint a termő területhez viszonyított állattartási arányban, az itteni szarvasmarhalétszám az ország vármegyéi között a hetedik helyet foglalja el, az itteni juhtartás pedig a 17-ik helyre kerül, felülről számítva. Ellenben az 1870. évi statisztika szerint, a vármegyei szarvasmarhaállomány a 17-ik, a juhállomány a negyedik helyen állott, ugyancsak fölülről számítva.

A szarvasmarhatenyésztésre kedvező világot vet a két jelzett statisztika számadatainak összehasonlítása is. Az 1870-ik év 29.347 darab szarvasmarhát talált a vármegyében, az 1895-ik év pedig 42.623 darabról számol be, 16 millió korona értékben. Míg azonban 1870-ben a szarvasmarhaállomány 93%-ával volt a fehér magyar faj képviselve, 1895-re annak arányszáma 49%-ra csökkent. A vármegye szarvasmarhatenyésztése tehát fejlődő irányzatú, a nyugati faj rohamos térfoglalásával.

A fejlődő irányzat a kistenyésztőt is serkenti, hogy jobbat és mindig jobbat produkáljon. A győrvármegyei gazdasági egyesület évenként két helyen, a vármegye két-két járásában, tehén- és üsződíjakat oszt ki és e verseny eredménye kielégítő. Az a mozgalom, mely az e téren fejlődöttebb Tolna és Baranya vármegyékből elsőrendű tenyészanyag importálását s annak a kisgazdáknak kedvező fizetési feltételek mellett leendő kiosztását czélozza, a megvalósulás küszöbén áll.

A tenyészkerület-beosztásban Győr vármegye a magyar és a berni-simmenthali fajta tenyésztésére utaltatott. Ez egységesebb mederbe terelte a községi szarvasmarhatenyésztést. Az államtól biztosított három félévi törleszthetés és 10—20%-os árengedmény pedig lehetővé teszi, hogy a szegényebb községek is értékesebb tenyészbikaanyagot szerezhessenek.

A kistenyésztő szarvasmarhaanyagának fejlődését bizonyítja a fejési eredmény és a tenyésztésre és a haszonra kiváló produktumok feltünése. A pirostarka tehenek fejési eredménye darabonként és évenként a vármegye kisgazdaságaiban 1515 literre rúg, a mi az országos átlagszámnál 373 literrel több. Az országos átlagban a kis- és nagygazdaságok fejési eredménye között a különbség 587 liter plus, a nagygazdaságok javára ; Győr vármegyében a nagygazdaságok csupán 305 literrel fejnek többet, pedig e nagygazdaságok évi tejhozamának átlaga is 91 literrel nagyobb az országos átlagnál. De a kistenyésztőkre

még kedvezőbb világot vet, hogy a vármegye több községében a községi bika megyebeli kisgazda tenyésztése. A vásárokra felhajtott saját nevelésű anyag, különösen tarka tinóban és ökörben, kitűnő. Egy kisgazdaságra a vármegyében 3·72 szarvasmarha esik. Az országos átlagnál tehát 0·72-vel több.

A közép- és nagygazdaságokban, igásvonósaknak, az ország keleti vármegyéiből ide átszármazott fehér, magyar, erdélyi ökör használtatik, míg a haszonállat-állományt a tejelésre vagy felhizlalásra tenyésztett pirostarka vagy másszínű nyugati faj szolgáltatja. Ez utóbbiak sorában a bonyhád-simmenthali keresztezésűek dominálnak. Eltérőleg találunk a báró *Lévay*-féle táplányi uradalomban, a *Jankovics* L. Viktor-féle józsefházi birtokon pinzgauiakat, a sövényházi *Fricke*- s a csécsényi *Szalacsy*-birtokon allgaui teheneket is.

A tejgazdaságok között a legnagyobbak: a sövényházi *Fricke*-féle, napi 1600 liter, a szentjánospusztai *Auspitz*-féle bérgazdaságé, napi 1500 liter, a hédervári gróf *Khuen-Hédervány*-féle napi 1400 liter, a pilingéri napi 700—800 liter eladással. Sem ezek, sem a sok kisebb, napi 200—300 litert elszállító tejgazdaságok nincsenek a teljes lefejésre berendezve, mert ezek a legjobb tehenek üszőborjait a saját tehénszükségletükre nevelik fel, sőt eladásra szánt tenyészanyagot is nevelnek. Igen szép eredménynyel dolgozik e tekintetben a hédervári uradalom, melynek fiatal bikáit apaállatokként viszik a tósziget-csilizközi járás legtöbb községébe, mint Kónyba, Öttevénybe, Kúnszigetre, Bezibe, Csilizradványba, Kulcsodra, Patasra, stb., stb.

Juhtenyésztés.

A juhtenyésztés és juhtartás Győr vármegyében is elvesztette régi jelentőségét. Ennyire feltűnő gazdasági átváltozás a mezőgazdasági téren párját ritkítja. 1870-ben a vármegye területén 127.213 darab juhot őriztek, melyből 25 év mulva 52.580 darab maradt meg és azóta ez a mennyiség is évről-évre csökken.

A kisbirtokosságnak az egész vármegye területén nincs juhászata. A nagyobb birtokoknak állatállományában a juhok létszáma, a birtok területén található silányabb legelők térfogatával tart egyensúlyt. Az összes nagyobb gazdaságok mintegy háromnegyedrésze azonban nem is tart juhokat.

A tenyésztett juhok nagyrészben merino-negretti, kisebb részben merino-rambouillet fajtájúak. A juhtartó gazdaságok főképen ürühizlalással foglalkoznak; a gyapjútermelés csekély.

Nagyobb mennyiségű juhot tartanak: a szentjános-pusztai Auspitz-féle bérgazdaság 4000 darab, a győri székeskáptalan kónyi és szentál-pusztai uradalmai 3000—4000 darab, a Földváry-féle öttevényi birtok 2000 darabnyi állománynyal, stb.

Sertéstenyésztés.

A sertéstenyésztés eredménye, az államban pusztító sertésvész következtében, nincs arányban azzal az igyekezettel, melyre e haszonállat óriásilag emelkedett ára a kis- és nagytenyésztést egyaránt buzdítja. A sertésvész veszélye azonban nem tenné illuzóriussá a fényes haszonnal kecsegtető előszámítást, ha ma már a tényekhez képest aránytalanul magasabb sertéslétszámról és javult minőségről beszélhetnénk. A létszámemelkedés 1870-től 1895-ig így is tekintélyes. Az 1870. évi statisztika még csak 27.891, az 1895-iki már 40.943 darabot ír össze a vármegye területén.

Túlnyomó részben a magyar mangaliczafajnak fehér kondor és feketetarka, sörtésszőrű változatai uralkodnak ebben a számban. A kistenyésztő sertésminősége nagyobbrészt javítandó volna, mint azt különösen a községi falkák degenerálódott egyedeinél tapasztaljuk. A hiba leginkább az emséknél keresendő, mert a községi tenyészkanok, melyek legnagyobb részben állami birtokok, (Kisbér, Bábolna), továbbá nagyobb szakavatott megyei tenyésztők (hédervári uradalom, Szodtfriedt József főszolgabiró, szentkereszt-pusztai birtokos, stb.) nevelései, minden tekintetben megütik a mértéket.

A kisebb gazdák rendszerint vásárokon, helybe jövő kereskedőknél, vagy a városi piaczon, leölt és feltisztított állapotban értékesítik sertéseiket. A vármegye tósziget-csilizközi járásából a mosonmegyei piaczokra is sok sertés kerül.

A nagyobb birtokok sertésállományát is a magyar mangalicza és annak különféle árnyalatai (bakonyi, szőke, mezőhegyesi, stb.) képviselik. *Szalacsy* Ferencznél Csécsényben a berkshirei faj tisztavérűen tenyészik, *Bay* Ödön pokvári birtokán a Cornwall-disznót tenyésztik. Sikerült keresztezési produktum állott elő a berkshirei fajnak magyar mangaliczával történt párosításával *Fricke*

Emilnél Sövényházán. Ez anyaggal elért czél: egy hízóképesebb, nagytestű, szaporább, a mellett kevés igényű s a vésznek legjobban ellentálló fajta tenyésztése.

Baromfitenyésztés.

A baromfinevelés és tartás, a háziszükséglet kielégítésére, általánosan elterjedt. A legkisebb gazdaságokban is fellelhető; némely helyen cselédszegődésekben állattartási konczesszióként szerepel. Nagyobb méretű baromfitenyészetekről nem szólhatunk. Az egyes községek vándorkereskedőknek, úgynevezett »tikász«-oknak, adják el a csekély felesleget, községenként és időszakonként a végletekig változó árban. A vármegye területén összesen 255.205 darabot talált a statisztikai összeírás. Legtöbb baromfi a tósziget-csilizközi, legkevesebb a sokoróaljai járásban van, a hol a baromfi ára is háromszorosan magasabb, mint az előbbeniben.

Méhészet.

A méztermelés alárendelt jelentőségű és csupán egyes passzionátusabb méhésznek nagyobb hasznot hozó mellékfoglalkozása. Csak újabban mutatkozik ez irányban nagyobb érdeklődés. A vármegyében 5045 méhcsalád van.

Selyemtenyésztés.

A selyemtenyésztést 20 községben űzik. Évenként mintegy 40 métermázsa selyemgubót adnak el, kb. 7000 koronáért. A vármegyében a közterületeken 522 darab lombszedésre alkalmas eperfa van. E téren legszebb eredménynyel dolgoznak Szemere, Ráró, Bácsa, Ravaszd, stb.

Halászat.

A halászat azelőtt a rába- és marczalmenti községeknek szép keresetet nyújtott, de e folyok szabályozása óta közgazdaságilag devalválódott, sőt majdnem megszünt. A dunamenti községek azonban: Ásvány, Ráró, Bácsa, Vámos, Szabadi, stb. évenként tekintélyes mennyiséget szállítanak a győri piaczra. A kónyi káptalani uradalom tavában, melyben ponty, csuka, kárász, czompó bőven található, a halászatot budapesti halász bérli.

Gazdasági egyesület.

A vármegyében már korán felismerték azokat az előnyöket, a melyek a gazdasági érdekek egyöntetű szolgálatával az egyesekre háramlanak. Az 1860. év február hó 15-én alakult meg a Győrvidéki Gazdasági Egyesület, a mely »Győrvármegyei Gazdasági Egyesület« czím alatt ma is fennáll. Működésének már első évében gyapjúkiállítást rendezett, ugyanakkor nagyobbszabású gyümölcskiállítás tervén dolgozott s azt végre is hajtotta. Ettől kezdve nem merült fel olyan ismeretterjesztő, földmívelési, állattenyésztési, jószágrendezési, szőlészeti, erdészeti, gépészeti, stb. mozgalom az országban, melynek a gazdasági egyesület szószólója és terjesztője ne lett volna. Anyagi ereje 1867-ben már hasonnemű egyletekéhez képest jelentékeny: 26.400 korona alapítványi tőkével és 730 korona tagdíjakból származó évi járulékkal. Az egyesület a mult század nyolczvanas és kilenczvenes éveiben pénzügyileg és tevékenység tekintetében is hanyatlást mutatott, a mit azonban 1901-ben történt újraalakulása óta, élénk tevékenységgel és gyarapodó anyagi erővel pótol. 1901 óta *Lippay* Géza az egyesület elnöke, *Fricke* Emil és *Jaross* Sándor pedig alelnökei. Tisztviselőit az ötventagú igazgató-választmány támogatja.

Szövetkezeti ügy.

A mezőgazdasággal kapcsolatos szövetkezeti ügy a földmíves-osztály vállalkozási kedvének hiányában még nem áll a megfelelő magaslaton. Az ily irányú intézmények között különösen a hitelszövetkezetek válnak be legjobban. Az országos központi hitelszövetkezettel kapcsolt hitelszövetkezetek: *Bőny, Ság, Kunsziget, Pér, Nyul, Nagybarát, Csanak, Gyarmat, Rábapatona* és *Zámoly* községekben vannak. Ezek közül igen jól működik a péri, a mennyiben zsellértagjai számára már mintegy 150 kat. hold földet vásárolt. Önállóan működő hitelszövetkezet van *Szentivánon* és *Nyalkán.* Fogyasztási szövetkezetek *Péren, Gyarmaton, Kunszigeten* és *Zámolyon.* Tejszövetkezet van *Rábapatona, Kóny, Markotabödöge, Kapi* és *Sövényháza* községekben. A fennálló tejszövetkezetek működésével, eredményével, és anyagi hasznával a szövetkezeti tagok nagyon meg lehetnek elégedve.

Gazdálkodási viszonyok vidékek szerint.

A vármegye egyes vidékei gazdálkodási és birtokviszonyainak illusztrálására a következő birtokok kimutatásait közöljük.

A bakonybéli apátság gazdasága Kajáron. Összterület 2000 m. h. Ebből kert és beltelek 4, szántó 1410, kaszáló 58, legelő 164, erdő 370, szőlő 12, nádas és használhatatlan 95 m. h. A gazdasági és üzemrendszer nyolczas és hatos vetőforgó. Lóállomány: 9 saját nevelésű Nonius. Marhaállomány kb. 370, ebből magyar jármos ökör 104, magyar fineveló tehén 60, borjú 152 és hizlalás alatt áll 50. A tejgazdaság most van berendezés alatt. Az erdőt 40 éves fordában kezelik. Termék: tűzi- és épületfa. A szőlőtelepen juhfark, fekete és fehér burgundi, tramin, portugiese, muskotályok, rajnai rizling, olasz rizling, stb. fajok vannak.

Gyümölcstermelés 76 holdon, alma, szilva, dió. A munkaerőt helyben szerzik. Napszámárak férfiaknál 80—200 fil., nőknél 50—160 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 24 kor. m. holdanként.

Barcza Géza téti gazdasága. Ide tartoznak a rábaszentmihályi és szentiváni birtokrészek is. Összterület 1140 k. h. Ebből kert és beltelek 6, kaszáló 190, legelő 200, erdő 50, szőlő 10, a többi pedig szántó. 160 holdon norfolki négyes vetőforgó, a többin szabad gazdálkodás. Lóállomány: 9, vegyes faj. Marhaállomány 170 körül. Ebből vegyes jármos ökör 40, tehén 25, gulyabeli 84 és hizlalás alatt 20—30 darab. Sertésállomány 110 mangalicza. A szőlőtelepen főfajok a burgundi és a rizling. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi. Napszámárak férfiaknál 100—300, nőknél 80—180 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 16 kor.

Barcza Gyula birtoka Enesén. Összterület 320 m. h. Ebből kert és beltelek 6, kaszáló 42, legelő 34, szőlő 2½ m. h., a többi pedig szántó. Belterjes szabad-gazdálkodás. Marhaállomány 76, ebből magyar jármos ökör 20, nyugati fajú tehén 14, gulyabeli 42. Napi tejtermelés 70 liter, Győr számára. A szőlőn kívül egy k. h. gyümölcsös is van. A birtokosnak saját lekötött szolgálmányosai vannak. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 20—24 kor.

Bay Ödön pokvárpusztai gazdasága. Összterület 1640 m. h. Ebből kert és beltelek 35, kaszáló 120, legelő 100, erdő 300, szőlő 18 m. h., a többi pedig szántó. Belterjes szabad gazdálkodás. Magtermelés: lóhere 32 holdon. Czukorrépa 42 m. holdon. Lóállomány: 18 amerikai ügető. Marhaállomány 250, ebből magyar igásökör 64, simmenthali tehén 70, vegyes gulyabeli 126. Juhállomány 600 rambouillette. Sertésállomány 70 cornwalli. Napi tejtermelés 400 liter, a téti vajgyár számára. Az erdőt 25 éves fordában kezelik. Termék: tűzi és szerszámfa. A szőlőtelepen az oporto, burgundi, chasselas és a rizling vannak képviselve. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi. Napszámárak férfiaknál 120—300 fil., nőknél 80—160 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 20—28 kor.

Bay Sándor gazdasága Mindszent pusztán. Ide tartoznak a némai és csáknémai birtokrészek is. Bérlő *Mauthner* Henrik. Összterület 3300 m. h. Ebből kert és beltelek 80, szántóföld mindössze 3000 m. h. Ebből 1000 holdon tengerit termel, melyre nagy súlyt helyez. A birtok többi része kaszáló és legelő. A gazdasági rendszer ötös vetőforgó. Kereskedelmi magvak: baltaczim 40 és biborhere szintén 40 m. holdon. Lóállomány: 30 vegyes fajú. Marhaállomány 120 vegyes fajú igás, 150 tehén és hizóökör 150. Juhállomány 2000 darab, vegyes fajú. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi. Napszámárak férfiaknál 100—240, nőknél 80—120 fil. Az átlagos földhaszonbér 16 kor. m. holdanként.

Gróf Bethlen Aladár és neje csilizradványi uradalma. Ide tartoznak a füzespusztai és nyáradi birtokrészek. Összterület 4010 m. h. Ebből kert és beltelek 20, szántóföld 1950, kaszáló 400, legelő 450, nádas 50 m. h., a többi használhatatlan. A tulajdonos szabadgazdálkodást folytat. Kereskedelmi magvakként 40—50 holdon repczét és 50 holdon kölest termel, ezen kívül 80 holdon lent, és 40 holdon czukorrépát. Lóállomány 16 muraközi. Marhaállomány négyszázon fölül, ebből magyar jármos ökör 140, magyar gulyamarha 220, hizlalás alatt áll 50. Sertésállomány 350 mangalicza. Juh 400 drb. A munkaerőt helyben és a környéken szerzi. Napszámárak férfiaknál 70—240 fil., nőknél 60—160 fil. Átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 16 kor.

Özv. báró Bothmer Gusztávné bőnyi gazdasága. Összterület 827 m. h. Ebből kert és beltelek 40, kaszáló 30, legelő 40, erdő 60, szőlő 5 m. h., a többi szántó. Gazdasági és üzemrendszer négyes vetőforgó. Lóállomány 11 félvér. Marhaállomány 30 fehér jármos ökör, 12 simmenthali tehén, 130 gulyabeli és hizlalás alatt 20 darab. Juhállomány 200 merino. Sertésállomány 20 mangalicza anya és szaporulata. A szőlőtelepen rizling és csemegeszőlők dominálnak. A munkaerőt helyben és Péren szerzi. Napszámárak férfiaknál 80—240 fil., nőknél 80—160 fil.

Csemez István jánosháza-pusztai gazdasága. Ide tartoznak a mérgesi és fenyves pusztai birtokrészek is. Összterület 521 m. h. Ebből kert és beltelek 31, kaszáló és legelő 27, erdő 6, szőlő ½ m. h., a többi pedig szántó. A gazdasági és üzemrendszer ötös és hatos vetőforgó. Kereskedelmi magtermelés: lóhere és luczerna 20 holdon. Ezen kívül czukorrépa 35 és czirok 3 m. holdon. Lóállomány 15 angol félvér. Marhaállomány közel 130. Ebből vegyes jármos ökör 36, tehén 45, gulyabeli 20, hizlalás alatt 30, és egy tenyészbika. Sertésállomány 9 kocza és szaporulata, egy kan, bakonyi mangalicza. Napi tejtermelés 200 liter a szemerei vajgyárnak. Másfél hold gyümölcsös, nagyrészt alma és körte. A munkaerőt Téten szerzi. Napszámárak férfiaknál 100—300, nőknél 60—160 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 20 kor.

Csikvándy Márton örökösei gazdasága Csikvándon. Összterület 1414 m. h. Ebből kert és beltelek 60, kaszáló 48, erdő és erdei legelő 340, szőlő 7 m. h., a többi pedig szántó. Belterjes szabadgazdálkodás. Lóállomány 20, vegyes faj, közöttük muraköziek is. Marhaállomány 275, ebből magyar jármosökör 48, bivaly 6, tehén 19, gulyabeli 160, magyar és tarka, hizlalás alatt 40. Mangalicza sertés 400. Az erdőt 33 éves fordában kezelik. Termékek: tűzi és szerszámfa. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárak férfiaknál 100—200 fil., nőknél 80—160 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 16 kor.

Id. gróf Esterházy Pál szentkuti uradalma. Ide tartoznak még a gyömörői, szerecseni és nagymóriczhidai birtokrészek is. Összterület 5232 m. h. Ebből kert és beltelek 36, kaszáló 280, legelő 100, erdő 502, szőlő 32, nádas és használhatatlan 36 m. h., a többi pedig szántó. Bérgazdaság. Szabad gazdálkodás, hat évi istállótrágyázás mellett, holdanként 150 mm. Bíborheremagtermelés 250 m. holdon. Czukorrépa 300 m. holdon és burgonya 400 holdon, a saját szeszgyára számára. Lóállomány 40 vegyes. Marhaállomány 570, ebből magyar jármos ökör 160, tarka tehén 80, vegyes gulyabeli 250, hizlalás alatt 70—80. Juhállomány 1000 merino-lister keresztezésű anyabirka. Sertésállomány 80 mangalicza kocza és szapo-

rulata. Napi tejtermelés 400 liter Bécs számára. Az erdőt 20 éves fordában kezelik. Termék : tűzifa. A szőlőtelepen képviselve van a rizling, burgundi, mézes fehér, oporto, zöld és piros silváni, velterini, chasselas. A szeszgyáron kívül gőzmalom is van két hengerre. A munkások vasmegyei vendek. Napszámárak férfiaknál 80—300, nőknél 80—160 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 14 kor.

Fischer Kálmán és Elemér sóskutere-pusztai gazdasága. Összterület 1042 m. h. Ebből kert és beltelek 7, legelő 80, erdő 80 m. h., a többi pedig szántó. Belterjes szabadgazdálkodás. Czukorrépa 50 és spárga 10 m. holdon. Lóállomány 19 vegyes fajú. Marhaállomány 66 fehér jármos ökör, 15 nyugati fajú tehén és 60 gulyabeli. Juhállomány 700 merino. Sertésállomány 70 mangalicza. A munkaerőt a vidéken szerzi, napszámárak férfiaknál 100—220 fil., nőknél 80—200 fil.

Özv. Földváry Miklósné gazdasága Öttevényen és Kunszigeten. Összterület $1533^{2}/_{8}$ k. h. Ebből kert és beltelek $9^{3}/_{4}$, szántóföld 946, kaszáló $39^{1}/_{4}$, legelő $257^{2}/_{3}$, erdő $172^{1}/_{4}$, szőlő 6, nádas $15^{2}/_{3}$ és használhatatlan 86 k. h. A gazdasági és üzemrendszer hetes vetőforgó. Czukorrépa 25 m. holdon. Lóállomány 12 vegyes faj. Marhaállomány kb. 125, ebből vegyes jármos ökör 74, tehén 8, gulyabeli 40—60, hizlalás alatt 15 drb. Merino-juhtenyésztés 1000 drb. Az erdőt 40 éves fordában kezelik. Termék : tűzifa. A munkaerőt helyben szerzik. Napszámárak férfiaknál 80—160 fil., nőknél 60—120 fil.

Fricke Emil gazdasága Sövényházán és Bezin. Összterület 2350 m. h. Ebből kert és beltelek 35, kaszáló 500, legelő 200, szőlő 3, füzes 50, használhatatlan 50 m. h., a többi pedig szántó. Belterjes szabadgazdálkodás. Lóállomány 26 félvér. Marhaállomány 500, ebből magyar jármos ökör 80, tarka és algaui tehén 250, növendékborjú és üsző 160. Sertésállomány 60 kocza, mangalicza s berkshirei keresztezés és kb. 500 szaporulata. Napi tejtermelés 1600 liter Bécs számára. A munkaerőt a környéken, az aratókat pedig a Bakonyból szerzi. Napszámárak férfiaknál 80—300 fil., nőknél 60—160 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 20—32 kor.

A győri székes-káptalan sáráspusztai gazdasága. Összterület $896^{1}/_{4}$ k. h. Ebből kert és beltelek $16^{1}/_{4}$, szántóföld $547^{2}/_{3}$, kaszáló $141^{1}/_{3}$, legelő $61^{2}/_{3}$, erdő $25^{2}/_{3}$, nádas $16^{1}/_{4}$ és használhatatlan $87^{1}/_{4}$. Belterjes szabadgazdálkodás. Czukorrépa 50 m. holdon. Lóállomány 11 vegyes. Marhaállomány 170, ebből magyar jármos ökör 56, vöröstarka tehén 74, gulyabeli 34, simmenthali tenyészbika 2 és bivaly 4. Napi tejtermelés 450 liter, Győr számára. A munkaerőt a környéken szerzi. Napszámárak férfiaknál 160—300, nőknél 100—200 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 16—18 kor. m. holdanként.

A győri székeskáptalan kónyi és markotabödögei gazdasága. Összterület 2400 m. h. Ebből kert és beltelek 30, szántóföld 1450, kaszáló 580, legelő 680, erdő 60, nádas, tó és használhatatlan 600 m. h. Belterjes szabadgazdálkodás. Magtermelés 40 holdon lóhere és ugyanannyin bíborhere. Czukorrépa 150 holdon, a sopronmegyei gyárak számára. Lóállomány 16 angol-arabs keverék. Marhaállomány 340, ebből 120 vegyes jármos ökör, 150 vegyes gulyabeli és hizlalás alatt 70 darab. Merino-juhtenyésztés, állomány 2000. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárak férfiaknál 80—300 fil., nőknél 60—160 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 24 kor.

Jaross Sándor lesvárpusztai gazdasága. Összterület 1160 m. h. Ebből kert és beltelek 50, kaszáló 200, legelő 80, pagonyok 40 m. h., a többi szántó. A gazdasági és üzemrendszer hatos vetőforgó. Kiváló lótenyésztés, melyről már e fejezetben más helyen megemlékeztünk. Marhaállomány 120, ebből magyar jármos ökör 40, nyugati tehén 60, nyugati gulyabeli marha 20. Félangol húsjuh-állomány 400. Mangalicza sertésállomány 12 kocza és szaporulata. Napi tejtermelés 350 liter, Győr számára. A munkaerőt helyben és a környéken szerzi. Napszámárak férfiaknál 80—240, nőknél 60—200 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 16 kor.

Gróf Khuen-Héderváry Károly hédervári uradalma. Összterület 9531 k. h. Ebből kert és beltelek $102^{2}/_{3}$, szántóföld 4245, kaszáló 893, legelő $1027^{1}/_{4}$, erdő 1803, szőlő 8, nádas 28, használhatatlan 1424 k. h. Ezen kívül Moson vármegyében 3400 k. h., Sopron vármegyében 300 és Szerém vármegyében 7000 k. h. Belterjes szabadgazdálkodás. Nagy félvér angol lótenyésztés, állomány 100 ménesbeli és 65 kocsiló. Marhaállomány 400 magyar jármos ökör, és 520 magas vérű simmenthali tenyészmarha. Sertéstenyésztés : 1220 szőke szőrű mangalicza. Napi tejtermelés 1350 liter, a győri piacz számára. Az erdőt 20 éves fordában kezelik. Terméke : lágyfa, tüzelő anyag. A szőlőtelepen a főfajok az olasz rizling és az oporto. Az évi termelés kb. 150 hl. A munkaerőt helyben szerzik. Napszámárak : férfiaknál 80—200 fil., nőknél 60—140 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 20—28 kor.

Özv. báró Lévay Henrikné táplányi uradalma. Ide tartoznak a péri, kisbarátfalusi és kisbaráthegyi birtokrészek is. Összterület 3400 m. h. Ebből kert és beltelek 120, kaszáló 70, legelő 320, erdő 100, szőlő 37 m. h., a többi pedig szántó. Belterjes szabadgazdálkodás, csak Barátiban négyes vetőforgó. Lóállomány 56 muraközi és félvér. Marhaállomány 132 magyar jármos ökör, 140 pinzgaui tehén, 330—360 gulyabeli pinzgaui és ebből 50—60 áll hizlalás alatt. Napi tejtermelés kb. 650 liter, Győr számára. A szőlőtelepből öt hold csemegeszőlő, a többi 40 hold borszőlő. Van nyolcz hold gyümölcsös is, s a termésnek kb. a fele Győrött értékesíttetik. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzik. Napszámárak férfiaknál 90—220 fil., nőknél 70—140 fil.

Lippay Géza koronczói gazdasága. Ide tartoznak a gáspárházai, sándorházai és gézaházai majorok, a gyirmóti határból 122 k. h., a téti határból 104 k. h. Összterület 1420 k. h. Ebből kert és beltelek $7\frac{1}{2}$, szántóföld 1014, kaszáló 156, legelő 122, erdő 35, szőlő $5\frac{1}{2}$, nádas 8 és földadó alá nem eső terület 72 k. h. Belterjes szabadgazdálkodás. Lóállomány 40 félvér és vegyes faj. Marhaállomány 375, ebből magyar jármos ökör 96, vöröstarka tehén 65, vöröstarka és magyar gulyabeli 170, hizlalás alatt kb. 40 és 4 simmenthali tenyészbika. Az állam és a községek számára bikákat tenyészt. Sertésállomány 350 mangalicza. Napi tejtermelés 400 liter, Győr számára. A szőlőtelepen túlnyomóak a chasselas, rizling,

zöld szilváni és czerjó. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárak férfiaknál 80—300 fil., nőknél 70—180 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 20—24 kor.

Lippay Zoltán csangota-pusztai gazdasága. Összterület 532 k. h. Ebből kert és beltelek 4, szántóföld 401, kaszáló 15, legelő 70, erdő 23, szőlő 1, használhatatlan 18 h. Gazdasági és üzemrendszer : 330 holdon kilenczes forgó, a szántóföld többi részén szabadgazdálkodás. Magtermelés : búza, rozs, árpa, zab és tengeri. Lóállomány : 8 angol, 4 arabs félvér, Marhaállomány 115, ebből 30 magyar jármos ökör, 42 bonyhád-simmenthali tehén, 41 üsző és 2 tenyészbika. Sertésállomány 20 mangalicza. Méhészet 20 méhcsalád. Tejtermelés napi 250 liter a szemerei vajcsarnok részére. Tűzi- és épületfa-termelés akáczból és erdei fenyőből. A szőlőben bor- és csemegeszőlőt termelnek. Vadászat nyúlra, fogolyra, fáczánra és fürjre. A munkaerőt Tétről szerzi be. Napszámosárak férfiaknál 80—200, nőknél 80—160 fil. Az átlagos földhaszonbér 20 kor. m. holdanként.

Mayer Nándor bőnyi, mayer-pusztai gazdasága. Összterület 660 k. h. Ebből kert és beltelek 8½, szántóföld 747, legelő 21³/₄, erdő 80 m. h. Belterjes szabadgazdálkodás. Lóállomány 12 muraközi faj. Marhaállomány 50 fehér jármos ökör, 8 nyugati tehén, 100 vegyes fajú gulyabeli és hizlalás alatt 20 darab. Sertésállomány 150 mangalicza. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárak férfiaknál 100—220 fil., nőknél 80—120 fil. Ugyancsak Mayer Nándor, Kégl Lajossal közösen, a győri püspökségtől bérli a péri 1400 holdas birtokot. Ebből 1300 hold szántó, a többi pedig legelő. Itt a lóállomány 14, a marhaállomány 70 jármos magyar ökör, és 100 vegyes gulyabeli, ezeken kívül pedig hizlalás alatt áll 60 drb.

Gróf Meran Jánosné, szül. gróf Lamberg Ladislája *uradalma Ikrényben.* Összterület 3969²/₄ k. h. Ebből kert és beltelek 9¹/₄, szántóföld 2156, kaszáló 750²/₄, legelő 603²/₄, erdő 176²/₄, nádas 47²/₄, használhatatlan 226²/₄. k. h. A tulajdonos itt okszerű szabadgazdálkodást folytat. Kiváló lótenyésztés. Állomány 20 félvér és 7 angol telivér anyakancza, 60 csikó, két mén és 16 igás. Marhaállomány 400, ebből vegyes jármos ökör 124, nyugati fajú tehén 100, gulyabeli 120, hizlalás alatt 30—40. Fésüs gyapjas juhtenyésztés 2500 darab, mangalicza sertéstenyésztés 241 drb. Tejgazdaság berendezés alatt. A munkaerőt a vidéken szerzi. Napszámárak férfiaknál 80—220 fil., nőknél 60—100 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken kat. holdanként 22 kor.

Purgly Mihály és György sövényházai gazdasága. Ide tartozik az enesei birtokrész is. Összterület 1060 k. h. Ebből kert és beltelek 15, kaszáló és legelő 400, szőlő 2, a többi szántó. Belterjes szabadgazdálkodás. Lóállomány 20 angol félvér. Marhaállomány 150, ebből magyar jármos ökör 60, tarka tehén 30, tarka gulyabeli marha 40 és hizlalás alatt áll 20. Sertésállomány 100 mangalicza. Napi tejtermelés 100 liter, a bécsi piacz számára. Gyümölcstermelés is van, melyből kb. 200 kor. értékű kerül eladásra. A munkaerőt helyben és a környéken szerzi. Napszámárak férfiaknál 60—260 fil., nőknél 60—160 fil.

Purgly Zsigmond birtoka Bőnyön. Összterület 400 k. h. Ebből kert és beltelek 10, erdő 39 k. h., a többi pedig szántó. Belterjes szabadgazdálkodás. Lóállomány 15 drb. vegyes faj. Marhaállomány 32 magyar jármos ökör, 20 tarka tehén és 40 gulyabeli. Tejtermelés napi 100 liter Győr számára. A munkaerőt a környékről szerzi. Napszámárak férfiaknál 120—240 fil., a nőknél is ugyanannyi. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 20 kor.

Szabó Kálmán gazdasága Péterháza pusztán. Ide tartoznak a mérgesi és nagyécsi birtokrészek is. Összterület 1650 k. h. Ebből kert és beltelek 26, szántóföld 940, kaszáló 244, legelő 366, erdő 22, szőlő 7 és használhatatlan 45 k. h. A tulajdonos belterjes szabadgazdálkodást folytat. Kereskedelmi magként lóherét termel 75 k. holdon. Lóállomány 21 vegyesfajú. Marhaállomány 108 vegyes jármos ökör és 150 vegyes tehén és rideg marha. Tejtermelés napi 150 liter. A szőlőtelepen főleg borszőlők vannak. A munkaerőt a környékről szerzi. Napszámárak férfiaknál 80—240 fil., a nőknél 70—120 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken k. holdanként 24—30 kor.

A Szalacsy család csécsényi gazdasága, Szalacsy pusztán. Ebből kert 9 h. 1121 négyszögöl, földadó alá nem eső terület (major egy része újabban parkozva) 30 h. 1047 négyszögöl, szántó 673 h. 549 négyszögöl, rét 172 h. 702 négyszögöl, legelő 30 h. 465 négyszögöl, erdő 12 h. 207 négyszögöl. A tulajdonos belterjes szabadgazdálkodást folytat. Állatállomány : ló és csikó 29 darab, angol félvér tenyésztés ; marhaállomány állandóan 200 darab körül, ebből jármos ökör 40 magyar faj, tehén 70 nyugati faj, gulyabeli 90 körül ; ezenkívül időnként a kiselejtezett marhaállomány hizlalásra kerül. Berkshire-mangalicza-keresztezés sertés 55 kocza és szaporulata. A fentebbi gazdasággal kapcsolatos a körülbelül hasonló terjedelmű és ugyanily állatállománynyal felszerelt nagyfudpusztai bérgazdaság és e két gazdaság napi átlagos tejtermelése 700—700 liter, mely naponta közvetetlenül a fogyasztóknak Győrbe szállíttatik.

Szevera Károly örökösei ponyvád-pusztai gazdasága. Összterület 2735 m. hold. Ebből kert és beltelek 72, szántóföld 2147, kaszáló 187, legelő 282, erdő 42, szőlő 2 h. A gazdasági és üzemrendszer négyes vetésforgó. Lóállomány 63 vegyes, azonfelül ménes 50 anyakanczával és 150 csikóval. Marhaállomány 385, ebből igásökör 140, göböly 100, fejős tehén 25, tarka tinó 120, 10 jármos bivaly. Juhállomány 1000. Sertéstenyésztés 200 drb. berkshirei. Mezőgazdasági szeszgyár 1500 hl. kontingenssel. A munkaerőt a környéken szerzi be. A birtok jelenleg bérbe van adva ; bérlője *Deutsch* Mór.

Szodfridt József birtoka Abdán, Szentkereszt pusztán. Összterület 460 m. h. Ebből kert és beltelek 12, kaszáló 60, legelő 40, szőlő 9 m. h., a többi pedig szántó. Belterjes szabadgazdálkodás. Kereskedelmi magtermelésként a lóhere szerepel 18—20 m. holdon. Lóállomány 10 vegyes faj. Marhaállomány 140, ebből vegyes jármos ökör 38, simmenthali tehén 58, gulyabeli 44. Sertésállomány 400 hízó mangalicza. Napi tejtermelés 350 liter Győr számára. A szőlőtelepen főleg a rizling és a chassclas van képviselve. A gazdasági ipart egy tégla- és egy cseréptetőgyár képviseli. A munkaerőt a környékről és

Ásványról szerzi. Napszámárak férfiaknál 120—200 fil., nőknél 100—160 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 24—32 kor.

A szombathelyi papnevelő és a győri püspökség gazdasága Püspökalap pusztán és Pécz községben. Bérlő *Kégl* Lajos. Összterület 3500 m. h. Ebből kert és beltelek 15, szántóföld 2950 és legelő 550 m. h. Gazdasági és üzemrendszer ötös vetőforgó. Magtermelés 50 m. holdon magbükköny és két holdon magbaltaczím. Lóállomány 16 muraközi kancza és egy mén. Marhaállomány 350, ebből jármos ökör 130, nyugati fajú tehén 20 és szaporulata 18, gulyabeli marha 180, hizlalás alatt 100. Rambouillette juhtenyésztés 350 anya és szaporulata. Mangalicza sertéstenyésztés 30 kocza és szaporulata. A munkaerőt helyben és a környéken szerzi. Napszámárak férfiaknál 100—260 fil., nőknek 80—100 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 16 kor.

Tschorl Károly és Bogner Vilmos birtoka Enesén. Ide tartozik a kónyi birtokrész is. Bérlő *Halászy* József. Összterület 660 m. h. Ebből kert és beltelek 8, kaszáló 200, legelő 50, erdő 4 m. h., a többi pedig szántó. Belterjes szabadgazdálkodás. Czukorrépatermelés 30—40 m. holdon a sopronmegyei czukorgyárak számára. Lóállomány hét vegyes faj. Marhaállomány 160, ebből magyar jármos ökör 32, nyugati fajú tehén 46, vegyes gulyabeli 80. Sertésállomány 60 yorkshirei és mangalicza keresztezés. Napi tejtermelés kb. 250 liter, Győr számára. A munkaerőt helyben szerzi.

ERDÉSZET ÉS VADÁSZAT.

Erdőterület.

Győr vármegye 240.037 k. h.-nyi területéből 19.614 k. h. erdő, mely az összes területnek 8·2 %-át teszi, tehát a 27·1 % országos átlagon jóval alul marad. Ebből a pusztai járás területére 8786·6 k. h., a sokoróaljai járására 5463·5 k. h. és a tósziget-csilizközire 5363·9 k. h. esik. Legalább 1000 holdnyi erdőség csak öt község területén van, ú. m.: Ravaszdon 2617, Ásványon 1860·1, Győrszentmártonban 1746·2, Győrszentivánban 1406·9 és Bőnyön 1013 k. h.

A legnagyobb erdőbirtokosok: a pannonhalmi főapátság 5754·5, gróf Khuen-Héderváry Károly 1703·9, gróf Wenkheim Frigyes 908·4, a győri székeskáptalan 717·2 és a m. kir. vallásalap 658·2 k. holddal.

Jogi természet szerint van: 11.344·8 k. h. magánrendelkezésű, 7350·2 k. h. egyházi, 650.2 k. h. közalapítványi, 144·4 k. h. volt úrbéres és zsellér-erdő és 116·4 k. h. községi erdő.

Talajviszonyok szerint: 9568·9 k. h. feltétlen, 7577·5 k. h. nem feltétlen és 2467·6 k. h. homoktalajon álló erdő.

Fanemek szerint: 6566·3 k. h. tölgy- és cser-, 6365·1 k. h. ákácz-, 5736 k. h. más lombfa- és 946.6 k. h. fenyőerdő.

Tekintetbe véve a függélyes tagosultságot, a talajt és az azt borító fanemeket, a győrvármegyei erdőségek három jellegzetes csoportra oszthatók és pedig: I. a dombvidéket borító cseres-tölgyes erdők, — II. a síkvidék homoktalaján álló nyár-, ákácz- és fenyő-erdők, és III. a Duna és mellékfolyóinak áradványtalaján elterülő nyárfás és füzes, ú. n. berki erdők csoportjára.

A tölgyes és cseres erdők.

A dombos vidék tölgyes és cseres erdőségei a Bakony-hegység nyúlványaihoz tartozó szentmártoni, sokorói és a ravaszd-csanaki dombcsoporton, mintegy 6918 k. holdat foglalnak el. Kivétel nélkül természetes településeknek tekinthetők, a hol az uralkodó fanem a tölgy és cser.

Nem is olyan régen az erdőség nagyobb területeket borított; de a mult század 60-as éveiben, a tagosítás és birtokrendezés befejezése után, mind több és több erdőség esett a fejsze áldozatául, hogy szántóföldeknek és szőlőknek adjon helyet.

Általában vízszegény, homokos agyag, helyenként elég mély húmuszréteggel, néhol agyag-, néhol homok-talajágyon nyugvó fiatal harmadkori és diluviális település-talajképződés, a melyen a tenyészet, elegendő nyári csapadék mellett, üde és viruló. Itt a kocsányos és kocsánytalan, a molyhos tölgy és cser, továbbá a juhar, szil, hárs és gyertyán tenyészik, s a kevésbbé záródott erdő talajának, a számos cserje mellett, a boróka-fenyő állandó lakója.

Széles dombgerinczek, lankásan ereszkedő lejtők alján tágas völgyek, a melyek délkeletről éjszaknyugat felé, majdnem párhuzamosan haladnak, adják a földrajzi tagosultság képét. Nevezetesebb kiemelkedései közül az egyik a nyuli határban van, az ú. n. Szentpál-magaslat mellett fekvő főapátsági erdőbirtokon, a hol az »árpádkúti« erdőrész 314 m. magasságot ér el, a másik a Győrszentmárton község határában fekvő és ugyancsak a pannonhalmi főapátság erdőbirtokához tartozó »Macskalik« nevű domb, a mely 285 m. magas; a harmadik Pátka község határában, a m. kir. vallásalap birtokán »Harangozó« néven, 264 m. magasságig ér; végül a negyedik, Győrszentmárton határában, a

pannonhalmi főapátság birtokán »Herczeghegy« néven, 254 m. magasságig emelkedik az adriai tenger színe fölött. Itt e helyet 4 méter magas emlékkővel is megjelölték, melyet hazánk ezeréves fennállásának emlékére és Szent Imre herczeg tiszteletére állítottak fel. Lejebb pedig a nyugati hegyoldal a millennium évszámával akként jelöltetett meg, hogy 3 öl széles pásztában, az évszámok rajzainak megfelelően, a fák kivágattak.

Ezek az erdők legnagyobbrészt 80 éves vágásfordulóban, szálerdő üzemben kezeltetnek, a melyekből mű- és haszonfa, épület- és gazdasági szerszámfa, továbbá nagymennyiségű és kitűnő minőségű tűzifa kerül piaczra.

A jelenlegi vágható korú erdőrészletek abból a korból származnak, midőn az erdőket a legelő jószág korlátlanul járta. Alacsony növésű fatömegben, alig gyarapodó sarjadékok jelzik ama kor szakértelem nélkül való gazdálkodását. Természetes, hogy most ez erdők újjáalakítása a szakemberek főigyekezete. A mesterséges felújítási módozatok közül az alátelepítés mindama fokozatos felújító vágásoknál nyer alkalmazást, a hol a természetes önveteményezés sikerre nem vezetett, a magvetés és csemeteültetés pedig az irtás útján kihasznált területeken és egyes tisztás erdőrészletek beerdősitésénél folyik.

Tekintettel a vágható korú erdőrészletek állapotára és az erdősítés sikeres keresztülvitelére, ott, a hol a talajviszonyok megengedik, az irtás útján kihasznált területeket mezőgazdasági használat igénybevételével erdősítik be.

Ezek a munkálatok már az irtás alkalmával kezdődnek, mert az irtás befejeztével, a mely munkát még eddig a fa tuskójáért teljesítették, az irtott terület minden gyomtól, gaztól és gyökerektől gondosan megtisztítandó. A megtisztított területen első évben kapásnövény, második és harmadik évben szemes gabona termeltetik. Az első évben sokat kell a talaj megtisztításával vesződni, a melynek elősegítésére önként kinálkozik a kapásnövények termesztése. A második évben a szemes gabonatermelés van megokolva, mert a takarójától és az árnyéktól megfosztott talajban, a napsugarak és légbeliek közvetetlen behatása alatt, oly vegyi folyamat megy végbe, hogy a bomlás következtében kifejlődő hőprodukczió miatt az erdősítés sohasem sikerülhet oly kifogástalanul, mint a megüllepedett, teljesen megtisztított talajban; ez pedig még csak a harmadik évben következhetik be.

Ekkor és rendszerint őszszel egy öl sortávolságban húzott sorokban az egész területet tölgymakkal vetik be, melynek közei mindaddig használhatók kapásnövények termesztésére, a míg a csemeték beárnyékolása azt megengedi. Történik pedig ez a csemeték gondozása szempontjából, mert míg egyrészt a kukoricza a forró nyári hónapokban a zsenge csemetét beárnyékolásával védelemben részesíti, másrészt a vetemény megkapálása és gyomlálása útján a csemeték is minden gyomtól és gaztól tisztán tarthatók.

A talaj elszegényedésétől ily hosszasabban tartó mezőgazdasági mívelés alkalmazása mellett tartani nem kell, hisz első sorban csakis az arra való erőteljes talajon történhetik, de egyébként is más táplálékra van szüksége a fás növénynek és másra a mezőgazdasági növénynek. Ezen kívül pedig a fás növény a talaj alantabb fekvő rétegeiből, míg a mezőgazdasági növény a talaj felső rétegeiből szedi táplálékát s a mit esetleg a mezőgazdasági növény felemésztett, azt néhány év mulva a lehulló lomb, korhadékával bőven kárpótolja. Szembeállítva a költséges alátelepítés, ültetés és vetési munkálatokkal, a mezőgazdasági használattal kapcsolatos erdősítés előnyei kétségen felüliek. Nem tekintve azt az áldásos hatását, a melyet a nemzetgazdaság szolgálatában teljesít, ma már több száz holdra terjedő, ily módon telepített erdő, váltotta fel helyét a szegény, elerőtlenedett sarjerdőnek.

Ákácz-, nyár és fenyőerdők.

A síkvidék homoktalaján álló ákácz-, nyár- és fenyő-erdők mintegy 7658·0 k. holdra rúgnak s ezek — csekély kivétellel — majdnem mind mesterséges telepítés útján keletkeztek és bennük az ákácz az uralkodó fanem.

Itt nagyobb, összefüggő, 1000 holdas erdőségeket hiába keresnénk, mert ez erdők telepítését legnagyobbrészt a talaj szegénysége és a fahiány szülte. Elszegényedett homokbuczkák, néhol kavics, néhol mészmárgás (atkás) talajágygyal, melyen még a szerény igényű ákácz is alig él, itt-ott eléggé sikerült erdei- és fekete-fenyő ültetésekkel, a mely fanemek mindenütt, a hol a talaj silánysága miatt más fanemeket tenyészteni lehetetlen, a legjobb talajjavítók. Tipikus alakjával a bőnyi, szentiványi és a Szentjános pusztához tartozó határban

találkozunk, a hol még a természetes település nyárfa-erdei is megvannak; de milyen szánandó állapotban! ... Girbe, gurba, rossz növésű egyedek, törzsükön a nyárfa-czinczér rongálásának világos jeleivel.

Ez a hasznos és a kereskedelemben mindinkább nagyobb jelentőségre szert tevő fa e helyről lassanként egészen elpusztul, mert a vízszabályozásokkal hátrább szorított belvizek, a megakadályozott áradások és a fenékvíz sűlyedése az alsóbb rétegeket már nem tartják oly nedves állapotban, a mely e fanem tenyésztésére e homoktalajon okvetetlenül szükséges.

Egyes helyeken a tölgy és cser természetes települései is láthatók, a melyeket egyes nagyobb birtokosok inkább kegyeletből tartanak fenn; egyébként pedig mindenütt helyet adtak az ákácznak, mint olyan fanemnek, a mely gyorsan nő, igénytelen, sokféleképp használható, jeles fizikai tulajdonságú s így leginkább alkalmas a gazdasági szükségletek kielégítésére.

Itt már csak 25—40 éves vágásfordulóban kezelt sarjerdőkkel találkozunk, hol legfeljebb vékonyabb méretű szerszámfát, szőlőkarót és tűzifát termelnek, a melyeknek felújulása az ákácz bőséges sarjadzásával biztosítva van.

Nagyfontosságú e szőlőtermelő vidéken az ákácznak szőlőkaróvá való feldolgozása. Több százezer nemcsak itt, hanem a móri és balatoni borvidéken is elhelyezést nyer.

Ez az erdei gyártmány ma már, a 10 évvel ezelőtt elért árakhoz képest, kétszer oly magas értékesítés mellett is piaczra talál. És ha tekintetbe veszszük, hogy nincs a gazdaságban és háztartásban olyan szükséglet, a melyet az ákáczfa ki nem elégítene, továbbá, ha tekintjük ezt a fűhasználatot, a melyet csekély beárnyékolásával biztosít, akkor bízvást elmondhatjuk, hogy az ákácz a közép- és kisbirtokos osztály kincstára. Igazolja ezt az állítást az is, hogy az összes fanemek között, habár telepített erdőként veendő figyelembe, területre nézve mégis a második helyen áll.

Berek-erdők. Végre a berek-erdők, a melyek a Duna és mellékfolyóinak partjain és szigetein terülnek el, mint természetes települések, nyár- és füzes-erdőket alkotnak, kb. 5043·00 k. holdnyi területen.

Valamint egész Győr vármegyében, úgy itt is ráakadunk a tölgyre, a mocsártölgy fajtájában, jeléül annak, hogy ez az értékes és kiváló fa azelőtt sokkal jobban el volt terjedve; s hogy ma már a berek-erdőkben csak hírmondójára akadunk, az talán nem annyira a klimatikus és a talajviszonyok kedvezőtlenségének, mint inkább a gondatlan kihasználás rovására megy.

Itt is csak 20—30 éves fordulóban kezelt sarjerdőket találunk a botlós füzek társaságában, hol az erdők felújítását a lágy fanemek bő sarjadzási képessége és áradások alkalmával a legjobb kultivátorként, a Duna és mellékfolyóinak kiöntése végzi.

Kár, hogy a rövid vágásfordulóban kezelt nyárasok csakis a tűzifa-termelést teszik lehetővé, mert hosszabb vágásfordulóban kezelve, a nagyobb méretű, s a külkereskedelemben is keresett és több iparvállalatnál nélkülözhetetlen fa, magasabb egység-árak mellett is értékesithető volna.

Megemlítendő, hogy egyes birtokosok a kosárfűz megtelepítésével is kísérletet tesznek, a mi különösen a háziipar fejlesztésére fog jótékony hatást gyakorolni.

A rendelkezésre álló olcsó víziutak az erdei termékek szállításánál és értékesítésénél érdemelnek figyelmet.

Az erdőtörvényt megelőző időkben az erdőkben felhalmozódott tőke nem részesült kellő figyelemben. A kezelés rendszertelen volt s a kihasznált erdők felújítását a természetre bízták. Némely helyen csak azért volt értéke, mert a jószágnak legelőt adott s mert a válsággal küzdő gazdaságok kisegitője, nagyobb befektetést követelő berendezéseknél és építkezéseknél: takaréktára volt. S hogy ilyenkor az erdő tőkéje is áldozatul esett, az természetes, mert az alkotmányos érával beköszöntött nagy gazdasági átalakulás és fejlődés a gazdaközönségre oly ellenállhatatlan hatással volt, a mely csak siettette erdőbirtokának mezőgazdasággá való átalakítását.

Az 1879. évi XXXI. t.-cz. hatása. Forduló pontot jelez az erdők történetében az 1879. évi XXXI. t.-cz., melynek rendelkezései alapján 12.036·5 k. hold erdő az állam felügyelete alá jutván, azokon a felügyeletet a győri kir. erdőfelügyelőség és a közigazgatási bizottság kebelében alakított erdészeti bizottság gyakorolja.

Mivel a 17. §. alá tartozó erdőknél az állami felügyelet még a kezelési, kihasználási és felújítási módozatok megállapításánál is érvényesül, a szakszerű kezelés hatása szemmellátható. A szétszórtan fekvő, kisebb községi és volt úrbéres erdők kezelése a komáromi kir. erdőhivatal ügyköréhez tartozik.

A községi, közbirtokossági és a volt úrbéres erdők kezelését az állam 1901 január hó 1-én vette át, összesen 880 k. holdon, melynek kezelési költségei az első jövedelmi osztályba sorozott erdőknél évenként és holdanként 110 fillérben, a második jövedelmi osztályba sorozott erdőknél 55 fillérben állapíttattak meg. A törvénynek az az intézkedése azonban, hogy járási védő-kerületek alakíttassanak, az itteni különleges viszonyok következtében végrehajtható nem volt, hanem e helyett ez erdők őrizetét mezőőrökre bízták.

Győr vármegye területén összesen három felesketett erdőtiszt van, a kik közül az egyik a törvényszabta minősítéssel is rendelkezik. A műszaki segédteendők elvégzésével és az erdei vagyon megőrzésével 43 felesketett erdőőr van megbízva. Egy emberre átlag 450 k. hold esik. Ezek közül 27-nek megvan a törvényes képesítése is.

Ez ideig 32 erdőbirtokon van jóváhagyott, rendszeres üzemtervi kezelés. Ezek közül 23 egyházi : 6966·8 k. h., 1 közalapítványi : 658·2 k. h., 4 közbirtokossági : 127·7 k. h., és 4 községi : 64·00 k. h., összesen tehát 7816·7 k. h. Közöttük a bácsai közbirtokosság 33·7 k. holdnyi erdeje védőerdő, a melyet a futóhomok terjedésének meggátlása végett vettek fel a védőerdők közé.

Az üzemterv szerint kezelt erdőbirtokokon, az első tíz évi gazdálkodási időszak alatt, 1846 k. h., 130.275 tm³. fatömeggel, volt kihasználásra előirányozva, tehát a holdankénti átlagos fatermés 70 tm³, az évi átlagos fatermés pedig 13.027 tm³. Ezt a fatermést az üzemterv szerint nem kezelt erdőbirtokkal arányosítva, hozzávetőleges számítással megállapíthatjuk, hogy Győr vármegye összes évi fatermése kerek számban 40.000 tm³. Ez a tömörköbméterekben kifejezett fatömeg, csak hat korona átlagos árral számítva, 240.000 korona értéket képvisel. Ha pedig még a pénzértékben megközelítőleg sem kifejezhető közöttes és mellékhasználatok jövedelmét is mérlegeljük, úgy azt látjuk, hogy Győr vármegye lakosainak háztartásában az erdők jövedelme számottevő.

Habár ez idő szerint alig van a külkereskedelemre szánt árú, az értékesítési viszonyok általában elég kedvezők, a mi abban leli magyarázatát, hogy az erdőbirtokokon termelt fatömeg a vármegye piaczán nyer értékesítést. Értékesítési viszonyok.

Ez idő szerint egy űrméter I. oszt. kemény hasábfa 6 kor., egy űrméter II. oszt. tűzifa 4—4·50 kor., egy tömörköbméter tölgyhaszonfa 16—24 kor., egy tömörköbméter, lágy fanemhez tartozó haszonfa 10—11 kor., ezer darab szőlőkaró 40—50 kor. árban értékesíthető.

Nincs az erdei termékek között olyan, a mi értékesíthető ne volna. Még a hulladékfa is nagy becsben részesül itt, a szegényebb néposztály tűzifájaként. Mutatja az is, hogy a nép hányféle elnevezéssel illeti. Igy az »ágfa«, »hulladékfa«, »zuzólék«, »susnya«, »ramaty«, »retymölék«, »potyadék« és »szarkarúgta fa« mind megannyi tüzelője a szegényebb népnek. Ennek értékesítésénél még mindig fontos szerepe van a »faliczitá«-nak, a hol több község lakosait is együtt látjuk, a kik egymással versenyezve, sokszor a valóságos értéket is túlfizetve, vásárolnak. Ezen kívül az erdei melléktermékek : a gubacs, borókafenyő-mag, sikárgyökér, enyvbogyó, eper, gomba és csittke sem vesznek kárba, hanem a néptől gyűjtve, mind a birtokosnak, mind a vele foglalkozó munkásnak biztosítanak jövedelmet.

A míg tehát örvendetes, hogy a csekély értékű hulladékfa is értékesíthető, addig ebből az is megérthető, hogy a nép, a tűzifaszükségtől kényszerítve, az erdei kihágásokról még leszoktatható nem volt. A következetes szigor és az erdőtörvény rendelkezései a multhoz képest mégis tűrhetőbb állapotot teremtettek. Az erdei kihágások most már csak szárazfaszedésre, alomgyűjtésre, füvezésre és erdei gyümölcslopásra szorítkoznak. Érdekes adat, hogy míg 1888-ban a pannonhalmi főapátság erdőbirtokain 315 erdei kihágás esete fordult elő, addig 1904-ben már csak 93. Az erdőrendészet terén Győr vármegyében példás viszonyok uralkodnak, a mennyiben a lefolyt 10 év alatt csak egy erdőrendészeti kihágás fordult elő 1902-ben.

Az elemi csapásokból, tűzvészekből és rovarfalásokból származó károsítások alig érdemelnek említést ; de az 1903. április hó 18-iki hóvihar a fenyve- Erdei károk.

sekben, és az utóbbi években uralkodott nagy szárazság a fiatal ültetésekben és vetésekben tett némi kárt, s e nagy szárazságban itt-ott futótüzek támadtak, a melyek azonban az erdők állományában észrevehető károkat nem okoztak.

A rovarkárosítások között az ákácz-pajzstetű említendő első helyen, a mely rovar, mióta az ákácznak elegyetlenül, teljes záródásban való telepítése divatozik, az ákáczerdők állandó károsítója; de az ákácz nagy kiújulási képessége következtében csak akkor érvényesítheti pusztító hatását, ha fiatalos erdőrészleteket támad meg, a mi ellen a tőre vágással lehet sikerrel védekezni.

Ezen kívül a tölgyerdőkben a cserebogár, a közönséges gyaponcz és a búcsús pohók, a nyárfaerdőkben a nyárfaczinczér és az újonnan telepített fiatal fenyőerdőkben a Lophirus álhernyója és a fenyőbéltörő (Hylesinus piniperda) szokott fellépni, de eddig még oly kis mértékben, hogy írtásuk végett hatósági beavatkozásra még szükség nem volt. Egyes fiatal tölgyvetésekben azonban a cserebogár pajorja érzékeny károkat okoz, úgy hogy sokszor több holdra terjedő fiatal erdősítéseket is tönkre tesz.

Erdősítések. Az állam különös gondoskodásának tárgya a kopár területek beerdősítése, a mit jutalmak és ingyen csemeték kiosztásával igyekszik elérni. 1903-ban 133.000 darab csemetét és 730 kor. pénzsegélyt adományozott nyolcz birtokosnak, a mikor az erdősítés 70 százaléka sikeres volt. 1904-ben 85.000 darab csemetét és 50 kor. pénzsegélyt négy birtokosnak adományozott, a mikor az erdősítés 80 százaléka mondható sikerültnek. Ezen kívül erdősítési jutalomban részesült gróf Esterházy Móricz uradalma, a mely 1897-ben, Gönyű határában 111·8 holdat, 1898-ban ugyanott 43 k. holdat ültetett be. Az uradalom két elismerő oklevelet, az erdőtiszt 750 kor. és az erdőőr 230 kor. jutalmat kapott.

Az egyes birtokosok is dícséretes buzgalommal iparkodnak erdőbirtokuk fenntartása érdekében a tőlük telhetőt megtenni, a mi kitetszik abból is, hogy 1903-ban a 17. §. alá tartozó erdőbirtokon 168·0 k. holdat, a szabadrendelkezésű birtokon 360·0 k. holdat, 1904-ben a 17. §. alá tartozó erdőbirtokon 140·0 k. holdat, a szabadrendelkezésű erdőbirtokon 410·0 k. holdat erdősítettek be.

Általában örvendetes jelenség, hogy egyes helyeken, a nélkül, hogy az illető birtokosok arra kötelezve lennének, szorgalmasan erdősítenek; így különösen Ravaszd határában, a hol a község birtokában levő, meredekebb lejtésű vízmosásos helyeket már évekkel ezelőtt ákáczczal befásították. Ugyancsak a hegymenti egyes magánbirtokosok mezőgazdasági mívelésre kevésbbé alkalmas földjeiken találunk fásításokat.

Győr vármegye fatermése a 118.530 lélekből álló lakosság szükségletét fedezni nem tudja, mert abból, a mi főhasználatok czímén termeltetik, alig jut egy lélekre 0·33 köbméternél több; tehát nemzetgazdasági szempontokból is szükséges, hogy legalább a meglevő erdők fenntartassanak és a kellő védelemben és ápolásban részesüljenek.

Munkás-viszonyok. Habár Győr vármegyének, fatermése feldolgozására sem nagyobb ipartelepei, sem a kiszállítás körül szükséges nagyobb berendezései, sem pedig az erdei félgyártmányok feldolgozására nagyobb munkástelepei nincsenek, a munkáskéz hiánya és a munkabérek drágulása mégis napról napra érezhetőbbé válik, a mely elszomorító jelenség okát egyedül a nagyobb mérvű kivándorlásban kell keresnünk.

E baj orvoslására a kormány a föld népét azzal segíti, hogy földhöz juttatja. A mit azonban az állam megtehet, nem tehetik meg egyesek, de azzal, hogy a föld hasznában a szegényebb néposztályt is részesíti, ugyanazokat a nemzetgazdasági czélokat szolgálja; erre pedig, a hol a viszonyok megengedik, az erdei mezőgazdasági közöttes használat a legkiválóbban alkalmas, mert mindíg új és új területek kerülnek rövid időre mívelés alá, a melyeken a kizsarolás veszedelme nem fenyeget. A termés mindíg biztos. A munkás jókedvvel lát munkájához, mert tudja, hogy fáradsága kárba nem vész.

A pannonhalmi főapátság erdőterületén ez idő szerint 350 k. h. erdei föld áll ilyféle részes mívelés alatt, s a földmíves nép, ezenfelül még, a teljesített munka fejében kb. 600 holdon részesül az erdei szénatermésnek bizonyos hányadában, leginkább felerészében.

Vadászat. Tárgyalván az erdészetet, a vadászatot sem mellőzhetjük. Vadászat tekintetében Győr vármegye az első vármegyék között foglalhat helyet. Erdeiben feltaláljuk a vadak trofeás királyát, a gimszarvast. Egy-egy jó fővadas

terület bérletéért szédítő magas árakat fizetnek. Tudomásunk van arról, hogy egy győrvármegyei nagyobb uradalomban, porosz vadász urak, tekintet nélkül az agancs ágainak számára és súlyára, a bőgési idény alatt 1040 koronát fizettek egy drb. elejtett szarvasbikáért. Ezek oly értékesítési viszonyok, a melyek számottevő súlylyal bírnak bármely uradalom költségvetésében is, s ennek mérlegelésénél már más nézőpontok felé hajol a vadászszenvedély, mert az általa gondozott és féltett vadban nemcsak gyönyörűségét, hanem jövedelmének hathatós fokozóját is látja.

Ez a remek vad Győr vármegye minden nagyobb erdőségében már régibb időtől fogva otthonos. Igy a hédervári uradalomban és a dunai berek-erdőkben is tanyáz, a hol inkább a hansági szarvassal, míg a dombos vidék erdőségeinek szarvasa inkább a Vértes- és Bakonyhegység szarvasával áll jellegzetes rokonságban. Öregebb vadászok állítása szerint, a 80-as évek elején ez utóbbi helyen a szarvas még ritkaságszámba ment. A gondos kímélet és óvás meghozta azonban gyümölcsét. A főapátsági erdőbirtokon az első szarvasbőgés 1892-ben volt hallható. Ettől fogva fokozatosan emelkedett a vadállomány, úgy hogy ma már 18—20 darab fővad lőhető évenként, a nélkül, hogy azt a szaporulat lényegesen megérezné.

Habár az utóbbi években bizonyos fokú elsatnyulás jelei mutatkoznak, azért még mindig akad 150—160 kg. súlyú szarvasbika. A legerősebb 1898-ban került terítékre, s ennek 16-os agancsa $7^1/_4$ kg-ot, a vad maga, kizsigerelve, 169 kg-ot nyomott.

Feltaláljuk továbbá az őzet nemcsak a nagyobb, de minden kisebb erdőbirtokon is, a hol némi kíméletben részesül. Legjobb őzterületek az ikrényi, a hédervári, a főapátsági és a káptalani uradalmak birtokain vannak, a hol egy-egy vadászat alkalmával 10—15 drb őzbak szokott terítékre kerülni.

Nagy gondozásban részesül egyes nagyobb uradalmakban a fáczán, mint olyan vad, a melyről Illés Nándor is azt mondja : »hogy az első helyet foglalja el a többnyire deficzittel küzdő vadászati pénztárak felsegítésére szolgáló vadak között«. Az utóbbi években mind a dombvidék erdőségeiben, mind a síkvidéki és a berek-erdőkben is elszaporodott, de mégis ott, a hol a kisebb erdőterületeken a dúvad irtása mellett nagyobb gondozásban részesülhet, mint a dombvidék terjedelmes összefüggő erdőségeiben, nagyobb szaporulatot és dúsabb vadászzsákmányt szolgáltat. A berek-erdőkben az áradások sokszor a szépen felszaporodott állományt egészen tönkre teszik. A legszebb állománynyal az ikrényi és a hédervári uradalom dicsekedhetik. Legutóbb a győri püspökség pinnyédi erdejében is megtelepítették.

A nyúl- és fogoly-állomány megyeszerte, az egyes nagyobb birtokosok vadászterületein és a községi vadászterületeken is, a jobbak közé tartozik. A Duna és mellékfolyóinak partjain, valamint egyes zsombékos, mocsaras helyeken nagy számban tenyésző vadlúd, vadrécze és szárcsa Győr vármegye vadászainak sok élvezetet szereznek.

A vaddisznó leginkább a dombvidék erdőségeiben átvonuló vadként fordul meg.

Az évenként elejtett vadról némi tájékozást nyújt a kir. erdőfelügyelőséghez 1901-ben bejelentett vadmennyiség. Összesen 39.387 darab vad került terítékre, melyből 28.944 darab hasznos és 10.433 darab káros vad volt, összesen 38.772·54 korona értékben.

Ezek között, csak a főbb vadnemeket megemlítve, volt : 73 szarvas, 90 őz, 6 vaddisznó, 11.002 nyúl, 737 fáczán, 14.050 fogoly, 1144 fürj, 173 vadlúd, 843 vadrécze, 280 szárcsa, 10 szalonka, 218 húros és fenyvesrigó, stb., 238 róka, 1006 sólyom és vércse, 7947 szarka és varjú, 417 kóbor kutya és macska, stb. Ebből a kimutatásból kitűnik, hogy a vadászat számottevő közgazdasági tényező, különösen napjainkban, midőn a fogyasztóközönség figyelmét az élvezeti czikkek drágulása az olcsóbb vadhús beszerzése felé irányítja.

IPAR, KERESKEDELEM, KÖZLEKEDES ÉS VÍZÜGY.

IPAR.

Győr szab. kir. város a Dunántúlnak egyik legnagyobb ipari székhelye. A hatalmas iparral bővelkedő nyugati államokból jövő átutazó, a magyar határt átlépve, a bécs—bruck—budapesti vonalon, itt talál legelőször gyárvárosra.

Győr város, kedvező helyzetével, a magyar ipar fejlesztésére a legalkalmasabb vidék. Ebben nagy előnyére szolgál, hogy a Dunántúl legnagyobb vasúti góczpontja és e mellett víziúton is megközelíthető, minthogy a Kis-Duna a győr—gönyűi szakaszon hajózható.

Történelmi visszapillantás.

Habár az árpádházi királyok idejében a város és a vármegye lakossága inkább földmívelő volt, az iparos-osztály mégis ebben az időben kezd kiválni. Különösen a bőripar volt kifejlődve. Ebben az időben itt már tímárokat, vargákat, szíjgyártókat és irhásokat találunk, kik finomabb bőrkészítményeket állítanak elő. A helyi ipar azonban kizárólag a helyi szükséglet egyszerűbb czikkeire szorítkozik. Finomabb iparczikkeket a nyugati országokból hoztak Győrbe, miként ezt többek között Béla király vámszabályzata mutatja, ki 1242. máj. 7-én Győr vármegyének és a győri, abdai és fizeguti adófizetőknek a külföldi kereskedők árúira kivetett vámot szabályozza.

A tizenhatodik század közepén, a gyakori tűzveszélyek következtében, sokan elhagyták a várost. A lakosság csak az erődítések újjáépítése után kezd ismét szaporodni, még pedig idegen jövevényekkel. Az idegen mesterek letelepülésével és az ott állomásozó sok katonasággal megszaporodott fogyasztó közönség, a XVII. században Győr ipari életét nagyon emelte. A XVII. század végén a következő iparágakat látjuk Győrött képviselve: vargák, tímárok, szűcsök, szíjgyártók, szappanosok, gyertyamártók, lakatosok, ácsok, kőmívesek, hajóépítők, puskamívesek. 1703-ban a belvárosi háztulajdonosok között 28 iparágon 122 iparos volt.

A czéhek közül a legrégibbek a borbélymesterek czéhje 1593-ból, a német vargáké 1582-ből és az egyesült pajzs-, szíjgyártó, fegyvertisztító és nyereggyártó czéh 1602-ből. A czéh-rendszer kifejlődésével az ipar is szép fejlődésnek indult. A XIX. század elején különösen a műtakácsok tüntek ki.

A legelső magyar iparkiállítások egyike a győri műiparkiállítás volt 1846-ban. A mult század hetvenes éveiben itt már tekintélyes ipari osztályra találunk. A város területén a czéhek száma 58 volt, összesen 800 taggal. A legtöbb tagot számláló czéhek a következők voltak: a vargáké és a csizmadiáké 341 taggal, a szabóké 65 taggal, a molnároké 47 taggal. A vármegye területén 1872-ben 26 czéh volt, 1312 taggal; ezek közül a legtekintélyesebb volt a takács-czéh 420 taggal és a molnárok, kádárok, kovácsok, szabók, pékek, mészárosok czéhe. 1870-ben Győr város területén az összes iparágaknál 1194 önálló iparos működött 1689 munkással, a vármegye területén 1735 önálló iparos, 1735 munkással. Győr város lakossága 1870-ben 20.035 lélekből állott, s így az iparosság a lakosságnak 14·6%-a volt. Győr vármegye lakossága 83·602 lélekből állott, s itt az iparos osztály a lakosságnak 4·2%-át tette.

Czéhlevelek.

Győr vármegye levéltárában a következő czéhleveleket őrzik: Az ácsok czéhlevelét 1722-ből, az aranymívesekét 1766-ból, a szigeti és révfalusi asztalos és famunkásokét 1755-ből, a bábsütőkét 1714-ből, a győri kosárkötőkét 1740-ből, a győri magyar fazeka-

sokét 1815-ből, a gombkötőkét 1828-ból, a keztyűs, szitás, szobafestők, mázolók és aranyozók egyesült czéhét 1755-ből, a kocsisokét 1728-ból, a győrmegyei kovácsokét 1648-ból, a kötélgyártókét 1644-ből, a kőmívesekét 1637-ből, a kőfaragókét 1718-ból, a molnárokét 1744-ből, a magyar szabókét 1825-ből, a német szabókét I. Lipót idejéből, a német kalaposokét 1724-ből, a szappanosokét 1724-ből, a szíjgyártókét 1721-ből, a szűrszabókét 1746-ból, a szűcsökét 1753-ból, a seborvosokét 1765-ből, a hímzők és posztószövőkét 1776-ból, a magyar takácsokét 1694-ből, a szt.-mártoni takácsokét (?), az útkőtörők és cserepesekét 1847-ből, az üvegesekét 1752-ből, és a tétiek vegyes czéhét 1842-ből.

Győr szab. kir. város levéltárában a következő czéhleveleket őrzik: A magyar ácsok czéhlevelét 1696-ból, az asztalosokét és puskamívesekét 1626-ból, a borbélyokét 1593-ból, a czipészekét 1607-ből, a csizmadiákét 1718-ból, a czipészekét (német) 1744-ből, az ötvösökét 1603-ból, az esztergályosokét 1752-ből, a fazekasokét (magyar) 1745-ből, a foltozó szabókét 1746-ból, a gombkötőkét (magyar) 1731-ből, a kalaposokét 1649-ből, a kályhásokét 1749-ből, a kerékgyártókét 1748-ból, a keztyűkészítőkét 1755-ből, a kovácsokét (győri) 1745-ből, a lakatosokét 1743-ból, a magyar molnárokét 1744-ből, a mészárosokét 1563-ból, a magyar szabókét 1773-ból, a nyergesekét 1624-ből, a pintérekét 1643-ból, a pékekét 1708-ból, a patkoló kovácsokét 1755-ből, a ruhatisztítókét 1718-ból, a szűrszabókét 1696-ból, a szabókét (német) 1693-ból, a takácsokét (német) 1742-ből, az üvegfúrók, metszők és palaczkkészítőkét 1682-ből.

Ebből látjuk, hogy Győr városában és a vármegyében, a mult század derekán már erős, kiterjedt iparos-osztályt találunk.

Az iparosság a következő évtizedekben szaporodott ugyan, de anyagi jóléte hanyatlásnak indult. Az iparkamara évkönyveit átlapozva, minden évben csak panaszokat találunk, melyeknek orvoslását a kisiparosok folyton sürgetik.

A mult század utolsó két évtizedében a nagy gyáripar Győrött már erős fejlődésnek indult. A nagyipar térhódításával azonban a kisipar hanyatlott, de hanyatlott Ausztria közelsége, a Bécscsel való jó vasúti összeköttetés miatt is. Ennek következménye, hogy Győr város és vidéke jórészben az osztrák ipar uralma alatt sínylik. Kereskedőink, valamint a középosztály, Bécs közelsége következtében, szükségleteit jórészt az osztrák fővárosból szerzi be. Csak az újabban észlelhető iparpártolási akczió hozott némi javulást.

A győri kisipar jelenlegi helyzetéről az alábbi táblázat nyújt tájékozást, melyet a győri ipartestület évi jelentésében tett közzé: A kisipar mai helyzete.

Iparágak megnevezése	Munkaadó	Segéd	Női munkás	Tanoncz	Iparágak megnevezése	Munkaadó	Segéd	Női munkás	Tanoncz
Aranymíves	2	—	—	—	Kaptafa készítő	1	—	—	—
Aranyozó	2	1	—	—	Kefekötő	7	5	—	1
Asztalos	59	48	—	46	Kőmíves	31	22	—	32
Ács	19	43	—	22	Kéményseprő	4	11	—	1
Bádogos és vízvezeték-szerelő	20	22	—	10	Kötőszövő	1	2	1	—
Borbély	47	43	—	30	Kőfaragó	4	16	—	5
Bognár	11	15	—	16	Keztyűs	1	—	—	—
Bronzmíves	1	1	—	—	Kárpitos	16	9	—	1
Czukrász	7	6	—	6	Késes	4	—	—	2
Czukorkagyáros	2	13	123	4	Lakatos	25	36	—	37
Cserepes	10	1	—	5	Mézeskalácsos és viaszkészítő	4	5	—	3
Czipőfelsőrész-készítő	8	3	4	4	Mázoló és fényező	12	8	—	9
Czipész	150	130	—	93	Műgépész	4	1	—	—
Csizmadia	126	48	—	66	Mészáros	31	27	—	31
Esztergályos	8	—	—	2	Sütő	30	54	—	27
Építőmester	3	77	—	16	Szabó (férfi)	135	73	—	68
Fésűs	4	1	—	—	Szabó (nő-szabó)	21	4	11	2
Füstcső-készítő	1	27	—	—	Szíjgyártó	5	8	—	—
Gombkötő	1	1	—	—	Szűcs	5	1	—	2
Géplakatos	2	33	—	19	Szobrász	2	2	—	4
Hentes	46	13	—	22	Szobafestő	14	6	—	16
Hangszer-készítő	5	1	—	—	Órás és ékszerész	18	6	—	2
Könyvkötő	7	10	—	4	Puskamíves	1	—	—	—
Kályhás és fazekas	6	22	—	3	Paczalos	2	8	—	1
Kovács	12	26	—	11	Rézmíves	2	8	—	1
Kosárfonó	2	—	—	—	Ráspolyvágó	1	1	—	—
Kékfestő, kelmefestő	7	14	—	1	Szitás	1	1	—	2
Kalapos	13	1	—	—	Takács	3	1	—	—
Kádár	11	8	—	6	Villanyszerelő	4	4	—	—
Köteles	4	4	—	5	Összesen	988	933	139	641
Kocsigyártó, nyerges	3	7	—	4					

A nagyipar.

A nagyipar terén Győr a dunántúli városok között előkelő helyet foglal el. Már az ötvenes években találunk itt gyártelepeket. A legelső a *Stadel* Károly gépgyára volt. A gyárak száma a mult század utolsó két évtizedében már rohamosan emelkedett és azóta még nagyobb arányokat öltött.

Az önálló vámterületnek kilátásba helyezett megvalósulása az osztrák gyárosokat arra indította, hogy telepeiket, nehogy fogyasztó közönségüket elveszítsék, hazánkban állítsák fel. Győr város intéző köreinek előrelátó előzékenysége, melylyel a külföldi vállalkozók törekvéseit anyagi támogatással segítette, továbbá a város jó vasúti összeköttetése, vízi útja és vidékének nagy munkás-létszáma voltak azok a tényezők, melyek Győr gyáriparát arra a színvonalra emelték, a melyen ma áll.

Győr város és a vármegye nagy gyártelepeinek számáról, az azokban foglalkoztatott munkásosztályról és motorikus erőről az alábbi kimutatás nyújt világos képet.

Telepek neme	Száma	Lóerők száma	Munkások száma	Telepek neme	Száma	Lóerők száma	Munkások száma
Győr sz. kir. város.				Szappan- és zsiradékgyár	1	150	28
Takaréktűzhelygyár ...	1	19	25	Gyufagyár ...	1	50	211
Füstcsőgyár ...	1	—	30	Olajgyár ...	2	635	310
Gazdasági gépgyár ...	3	60	100	Akkumulator-gyár ...	1	24	34
Waggon- és gépgyár ...	1	1200	1950	Légszeszgyár ...	1	10	52
Villamostelep ...	1	1000	20	Czipőkenőcsgyár ...	1	—	20
Kályhagyár ...	1	6	30	Gyógyszergyár ...	1	Építés alatt.	
Téglagyár ...	2	—	120	Viaszkos vászongyár ...	1	Építés alatt.	
Fűrésztelep ...	2	46	45	Könyvnyomda ...	6	32	100
Czirokseprőgyár ...	2	—	85				
Szövőgyár ...	2	180	230	**Győr vármegye.**			
Kékfestőgyár ...	1	4	25	Villamostelep ...	1	40	6
Selyemfonó ...	1	35	290	Téglagyár ...	3	20	110
Gőzmalom ...	6	850	205	Gőzmalom ...	5	195	50
Biscuitgyár ...	1	36	400	Gazd. gőzmalom ...	5	48	12
Czukorkagyár ...	2	35	175	Benzin-malom ...	4	80	18
Szalámigyár ...	1	14	62	Gazd. szeszgyár ...	7	169	54
Ipari szeszgyár és hamuzsírgyár ...	1	345	360				

Fémárú- és gépgyártás.

Győr városban az egyes iparágak között a fémárúk és gépek gyártása van a legnagyobb számú és legfontosabb gyárakkal képviselve. A győri gyárak között a legrégibb gyártelep is a gépgyárak sorába tartozik. Ez a már említett *Stadel* Károly gazdasági gépgyára. A gyárat 1845-ben alapították és azóta folyton fejlődött. Szintén régi gyár *Singer* Mór fiai gazdasági gépgyára, mely 1862 óta áll fenn és az előbb említett gyárral a megyei gazdaközönség egyszerűbb gépszükségleteit látja el. Ezek mellett van még három kisebb gazdasági, inkább gépjavító műhely. Ezek *Gnasser* Dezső és özv. *Milanovicsné* gépgyára és *Horák* Adolf gépműhelye. Két különleges jellegű gyár: a *Szabó* Samu takaréktűzhely-gyára, melyet jelenlegi tulajdonosa 1866-ban alapított. E gyár »Unikum« takaréktűzhelyei általánosan ismeretesek. A másik a *Brenner és Darvay* füstcső-gyára, mely 1902-ben keletkezett. A gépeket nagyobbára villamos áram hajtja.

Felemlítésre méltó ipartelepek még a *Hauser* György rézműgyára (alapíttatott 1867.), mely különösen vízvezeték és fecskendő-szivattyú-felszerelések előállításával foglalkozik; *Röck* István sodronyárú-műhelye; *Pollák* testvérek elektrotechnikai és galvanizáló telepe.

De ez iparcsoport keretében a legnagyobb ipartelep a *Magyar waggon- és gépgyár részvénytársaság* győri gyára, mely a Győr városi és vármegyei gyárak között, tíz évi fennállása óta, világraszóló hírnévre tett szert és Magyarország gépgyárai között is elsőrangú helyet foglal el. A részvénytársaság lovag *Lederer* Ágost kezdeményezésére, 1897-ben alakult és még ez évben keletkezett a győri gyár is. A gyár, üzembe vétele alkalmával, szűk keretekben mozgott és csak 300 munkást foglalkoztatott. A gyár munkahelyiségéül a győri szeszgyár és finomító részvénytársaság felesleges épületeit alakították át.

A Győr városi és megyei takarékpénztár.

A győri I. takarékpénztár.

A győri keresk. és iparkamara.

A győri Magyar vaggon- és gépgyár.

A gyár, üzembehelyezése után, rövid idő mulva, nagyobb megrendeléseket kapott a m. kir. államvasútaktól s nemsokára az olasz vasútaktól is. E megrendelések pontos és kielégítő szállíthatása, a gyárépületek kibővítését és a berendezés tökéletesbítését vonta maga után. Minthogy főként a külföldi megrendelések egyre gyarapodtak, a gyár bővítése a következő években folytonossá vált és oly mérveket öltött, hogy 300 munkás helyett ma már 2400 munkást foglalkoztat. Kezdetben csak teherkocsik gyártására volt berendezve, ma már azonban innen kerülnek ki a legmodernebb és legelegánsabb személyszállító és szalonkocsik. A gyár villamosvasúti osztálya is nagy hírnévre tett szert, a mit az is bizonyít, hogy az amsterdami, antwerpeni, sőt a londoni földalatti villamos vasútak részéről is nagy megrendelést kapott. A gyár három év óta a vasúti gőzmotorkocsik építését is felvette üzemébe és e czélra a híres Stoltz-féle szabadalmat szerezte meg. A győri waggon- és gépgyár hidak, vasszerkezetek, valamint mezei vasútak építésével és 1905 óta lópatkók nagyban való gyártásával is foglalkozik.

A legújabb időben a gyárnak külön automobil-osztálya is van és az automobil-gyártás terén rövid idő alatt szép sikert ért el, a mennyiben a gyárban készült úgynevezett Spitz-féle automobilok, melyek Ausztriában igen jó hírnévnek örvendenek, a budapesti és bécsi automobil-kiállításokon általános elismerésben részesültek.

A gyár 32 hold területet foglal el, melyet újabb terjeszkedés czéljaira, legutóbb további 16 holdnyi területtel bővítettek ki.

Az épületekbe eddig mintegy másfél millió és a gyári berendezésre, gépekre mintegy három millió koronát fektettek be. A gyár évi forgalma meghaladja a nyolcz millió koronát, melynek legnagyobb része a külföldi megrendelésekből kerül ki ; a hazai megrendelések az összforgalomnak alig 30%-át teszik. A nyers anyagot és félgyártmányokat leginkább hazai forrásokból szerzik be és a külföldről csak akkor, ha a szükséges anyag hazánkban nem kapható.

A gyár motorikus gőzerejét 6 darab 1200 lóerejű gőzgép adja, melyekhez a gőzt 8 darab 1400 m² tűzfelületű gőzkazán szolgáltatja.

A győri waggon- és gépgyár a magyar államvasútakon és a kassa—oderbergi vasúton kívül, a világ minden részébe szállított már vasúti teher- és személyszállító kocsikat, nevezetesen: Egyptomba, Kelet-Indiába, Siámba, Argentiniába, Chilébe, Angol-, Olasz-, Spanyol-, Oroszországba, Belgiumba, stb.

Villamvilágítás.

Győr szab. kir. város 1904. évben nyert villamvilágítást. A város közönsége ez évben építtette villamos-áramfejlesztő telepét. Azonban a villamos áramot, világítási czélra, csak magánosok használhatják, mert a város utczáit — tekintettel a győri légszeszgyár rt.-gal kötött és még érvényben levő szerződésre — villamos árammal nem világíthatja meg. A villamos áramot 3 drb 1000 HP. gőzgép által hajtott dynamo szolgáltatja. A gőzgépek üzemben tartására 4 drb, összesen 642 m² tűzfelületű gőzkazán (túlhevítővel) van a telepen felállítva. A három dynamo munkabírása 850 kva. Az áram háromfázisú 3000 volt pr. A secundär feszültség a városi hálózatban 105 volt. A hozzákapcsolt izzólámpák száma 9056. A villamos áram azonban nemcsak világítási czélokra szolgál, hanem tetemes részét ipari czélokra használják fel. A városi vízművekre, vágóhídra, csatornatelepre és öntözésre 10 drb, összesen 417 lóerejű elektromotor van az áramvezetékbe bekapcsolva. Magánosok részére, főként kisipari czélokra 46 motor, összesen 80 HP-vel van üzemben. A villamos telepbe befektetett tőke 755.000 K, ebből a hálózatra 294.000 K esik. A villamos teleppel kapcsolatban van a városi csatornahálózat szivattyútelepe. E czélra három czentrifugálszivattyú van beépítve, elektromos hajtással és 1300 liter percz munkabírással.

Agyagipar.

Az agyagipar terén csak egy nevezetesebb gyárat említhetünk fel Győr városában és ez *Magyary* József kályhagyára, mely 1883-ban keletkezett és nemcsak Győr vármegye, hanem a szomszédos vármegyék kályhaszükségletét is kielégíti.

Van még néhány téglagyár is a vármegye és a város területén. Ezek közül a legnagyobb Kopcsányi Hlatky-*Schlichter* téglagyára, melyet 1883-ban egy részvénytársaság alapított. Jelenlegi tulajdonosa, a ki Győr legkiválóbb építészmérnöke, az ő vezetése alatt végzett nagy építkezésekhez szükséges tégla előállítása czéljából e telepet megnagyobbította, úgy hogy a körkemenczék évi termelése jelenleg meghaladja az öt milliót. Győr város határában van még

Deutsch és Tsai téglagyára, a gróf *Esterházy*-uradalomé Szerecseny községben, *Szotfried* Józsefé Szentkereszt pusztán és *Paschkesz* Samué Győrszentmártonban.

Faipar. Az építkezésekhez és tüzeléshez szükségelt fát legnagyobb részben a Bakony-erdő szolgáltatja. A fát a győr—dombóvári vasút szállítja Győrbe, a hol azonban csak egyetlen motorikus üzemre berendezett fűrésztelep van, míg a többiben kézi erővel készítik elő a fát az építkezésekhez. A gőzfűrésztelepet 1856-ban *Hetsch* testvérek alapították. 1904-ben a gőzgépet 30 lóerejű benzinmotorral cserélték fel. Tüzelőfatelep szintén több van Győr városában, de gőzerőre csak *Ott és Stadler* fűrésztelepe van berendezve.

Az asztalosipar Győrött nagyon ki van fejlődve. Az asztalosok száma a város területén 59. Mióta a városi villamos telep motorikus czélra is szolgáltat villamos áramot, több nagyobb asztalosműhelyet villamos erőre rendeztek be. Ezek között a leghíresebb *Grünvald István bútorgyára*. Ugyanitt felemlítendő *Kelemen* József műfaragó telepe is.

Győr- és a szomszédos vármegyék talaja ciroktermelésre alkalmas lévén, több gazda termel czirokot a két győri czirokseprőgyárnak. Az első gyár 1898-ban keletkezett. Tulajdonosai *Klein S. és Társa*. A kész czirokseprők 80%-a Svájczba, Ausztriába és Boszniába megy. 1903-ban *Steiner és Sulzbeck* alapítottak újabb czirokseprőgyárat, melyben a kötőgépeket villamos erő hajtja. E gyárban legújabban egy amerikai kötő- és varrógépet szereztek be, mely a kézi munkát pótolja és a napi termelést megtízszerezi. Ezek a gyártmányok szintén legnagyobb részben külföldi piaczokra kerülnek. E két gyáron kívül több kisiparos is foglalkozik czirokseprőkészítéssel és ezek, az államtól kapott kötő- és varrógépek segélyével, nagy mennyiségű czirokseprőt kötnek, melyek a városi piaczon nagyon keresettek.

Szövőipar. Az 1870-iki összeírás szerint a szövőiparral, nevezetesen selyem-, kender-, len-, gyapjú- és pamutszövetek gyártásával, vagy ezek feldolgozásával és varrásával Győrött 505, a vármegyében pedig 889 egyén foglalkozott és ezek között 700 önálló iparos volt.

Győr város nagy gyárai között elsőrangú helyet foglal el a pamut- és gyapjúszövő gyár. A gyárat lovag *Leon* Gyula 1901-ben építtette. Azonban ebben a gyárban is, miként, sajnos, hazai szövőgyáraink túlnyomó részében, csak a nyers szövetet állítják elő, mely azután félgyártmányként Ausztriába kerül és onnan kész árúként jut a magyar piaczra. A gyárat legutóbb az Egyesült győri és wernstadti textil-ipar részvénytársaság vette át, mely a gyár kibővítését és a szövetek apretálását is tervbe vette. A hajtóerőt két 150 lóerejű gőzgép szolgáltatja és a szövőszékek mellett 160, legnagyobbrészt női munkás nyer foglalkozást.

1905-ben a Back-féle gőzhengermalom társtulajdonosa, Dunaréti *Richards* Richárd, egy új szövőgyár alapját vetette meg. A gőzmalom egyik épületében 40 szövőszéket állíttatott fel, melyen fésűs gyapjú férfiszövetet állít elő.

Győrött selyemgubó-beváltó állomás van, melylyel kapcsolatban állami gubóraktár is épült, honnan az összeraktározott gubómennyiség a győri selyemfonóban kerül feldolgozásra. A selyemfonót *Darányi* Ignácz miniszter 1900-ban építtette. A gyár bérlője: *Dumas és Martin* franczia selyemgyáros czég.

A selyemfonóban 35 lóerejű gőzgép 200 orsót hajt. A gépek mellett 300 munkásnő nyer állandó foglalkozást, kiknek évi összes keresete a 100.000 koronát meghaladja. A gyárban évenként körülbelül 80.000 kg. száraz gubó kerül feldolgozás alá és az itt előállított nyers selyemfonalat az olaszországi és amerikai piaczra viszik. A mult évben a gyár 47.000 kgr. selyemfonalat termelt, melyet a külföldi piaczokon 751.446 frankért értékesített. Ezenkívül a selyemhulladékokból, melyeket Olasz- és Francziaországba szállítottak, 40.767 frank folyt be.

A textil-iparág körében még egy győri gyártelepet említhetünk fel: *Romanek* Ferencznek 1878-ban alapított kékfestő-telepét, mely ma már a legmodernebb gépberendezéssel van felszerelve.

Legújabban keletkezett Győrött a *Grab M. fiai* czég viaszkosvászongyára. E czégnek Csehországban több nagyobb textil-gyára van. Ez a telep egyike Győr legkiválóbb gyárainak, mind modern berendezés, mind nagyság tekintetében. A gyár több millió korona befektetéssel épült és azonnal, megnyitásakor 300 munkást foglalkoztatott.

Győr vármegyében, a mult század hetvenes éveiben 241 vízimalom, 43 száraz malom, és 4 szélmalom volt. Ezek közül ma már csak a vízimalmok egy része van üzemben a Dunán. Győr vármegye gabonatermésének legnagyobb részét ma már a gőzmalmok dolgozzák fel. Győrött 6 gőzmalom van, a vármegyében pedig 5, és ezeken kívül még 5 gazdasági gőzmalom és 4 benzinmalom. Ezek között a legnagyobb és legrégibb *Back* Hermann győri hengermalma. *Thoma* János építtette 1845-ben és 1850-ben részvénytársasággá alakította át. Ettől 1858-ban *Latesz* Jakab vette meg, 1868-ban *Fischer* Salamon, ki már 1865-től bérlője volt. Az új tulajdonos csődje következtében, a malom 1870-től 1874-ig üzemen kívül állott, a mikor Bégavári *Back* Hermann, a jelenlegi tulajdonos vette át, az akkor csak 6 pár kővel berendezett, kezdetleges malmot, melyet azután bővített és fokozatosan fejlesztett, úgy hogy jelenleg 500 lóerőre van berendezve és évi őrlőképessége 300.000 mázsa. E szerint jelenleg a Back-féle gőzhengermalom a Dunántúlnak legnagyobb malma. Elelmezési ipar.

Győr városának egyik kiváló telepe, a *Jankovits* Ferencz gőzmalma is, mely 1881-ben épült és fokozatos bővítéssel ma már 150 lóerőre van berendezve. Évi őrlőképessége 100.000 mázsa. Ezek mellett Győrött még négy gőzmalom van üzemben, u. m.: *Relle* Dániel, *Kneif* János, *Pfeiffer testvérek* és *Pfeiffer* Félix gőzmalmai. Az összes győri gőzmalmokban felhasznált motorikus erő 850 lóerő és az azokban foglalkoztatott munkások száma 200.

A vármegye területén fekvő öt gőzmalom közül a legnagyobbak *Tolnay* Lajos gőzmalma Győrszentmártonban, *Varga* László gőzmalma Enesén és *Deutsch és Pohl* gőzmalma Téten. A vármegyében még öt gazdasági gőzmalom van, de ezek inkább csak házi őrlésre szorítkoznak. Újabban a benzinmalmok, hódítanak tért. Jelenleg négy benzin-malom van üzemben.

Az élelmezési ipar terén Győr városában több nevezetesebb gyárat említhetünk fel. Már az elmult század második felében volt itt egy tésztagyár, melynek tulajdonosa: *Nagy* Mihály, gyártmányaiért a kiállításokon kitüntetést és a hazai ipar terén kifejtett buzgalmáért érdemkeresztet nyert. A gyár azonban a 90-es években beszüntette üzemét. E gyárnak a helyét foglalja el jelenleg *Koestlin* S. és társa biscuit-gyára, melyet 1890-ben Bregenzben alapítottak és 1900-ban Győrbe helyeztek át. A gyár e szakmában, a többi gyárak között, a legelső helyek egyikét foglalja el. Győrszigetben épült és állandóan 400, legnagyobbrészt női munkást foglalkoztat. Hasonló hírnévre tett szert *Schmiedl* L. czukorkagyára, mely 1879-ben szintén Győrszigetben épült. A gyár különösen 1903 óta, mikor a legmodernebb gépekkel szerelték fel, az ország leghíresebb czukorka-gyárai közé küzdötte fel magát. Évi termelése meghaladja a 10.000 mázsát. A gyárban 150 munkás van alkalmazva. Győrszigetben 1895-ben még egy czukorkagyár keletkezett, *Árpás* Ignáczé, mely főként különféle gyümölcsczukrot készít. A gyárat 1905-ben teljesen újra építették, gőzüzemre rendezték be és modern gépekkel szerelték fel. Termelése néhány ezer mázsa.

Az élelmezési iparhoz tartozik még *Redlich* L. és társa szalámigyára, mely 1893-ban keletkezett és évente több mint 1000 mázsa szalámit gyártott, melynek 90%-a Ausztriában és csak 10% nyer hazánkban elhelyezést. A városban négy hentes a húsvágáshoz és aprításhoz motorikus erőt vesz igénybe. Benzinerőre berendezett húsvágó műhelye van *Halbritter* Ferencznek, *Schmikl* Andrásnak, *Markovszky* Lajosnak, és *Fleischman* Samunak.

Az élelmezési iparhoz tartoznak még *Spitzer* Ignácz elektromos sóőrlő műhelye, *Krämer* Henrik szíkvízgyára és a vendéglősök szövetkezetének szíkvízgyára.

Az élelmezési iparág körében Győr város közönségének két telepe van: a közvágóhíd, mely 1903-ban épült a legmodernebb berendezéssel és a vízvezeték. Győr városa vízvezetéket 1883-ban nyert, midőn »Kiskút«-on szivattyútelepet állított fel. Mindaddig, míg villamos telepe nem volt, a szivattyúkat két, egyenként 25 HP. gőzgép hajtotta. 1904-ben villamos erőre alakították át és ekkor az egyik gőzgépet reservgépül tartották fenn. Újabban, főként Győrszigetnek és Révfalunak a városhoz való kapcsolása óta, a kiskúti szivattyútelep a városi vízvezetékhez elégtelennek bizonyult és ezért 1905-ben egy újabb szivattyútelep állíttatott fel Révfalu határában. A szivattyúk hajtására két 80 HP. elektromotor szolgál.

Szeszgyártás. Győr város nagy gyáriparában az első helyet a szeszgyártás foglalja el. A szeszgyár 1885-ben kezdte meg üzemét, 900.000 frt részvénytőkével. A gyár üzeme csak 1889-től lendült fel, midőn a bécsi Bankverein vállalta el pénzügyi rendezését és a gyár élére *Kaczander* Zsigmond kiváló szakértőt helyezte gyárigazgatóul. Az első években gabonát dolgoztak fel és nagy szarvasmarhahizlalót állítottak fel. 1890-ben a gabonafeldolgozást, mely csekély jövedelmet hajtott, teljesen kiküszöbölték és nyers anyagnak kizárólag czukor-üledéket (melasse) hoztak használatba. Ezóta a gyár helyzete nagyon megjavult, de igazán csak akkor lendült fel, midőn *Lederer* Ágost, több osztrák gyár tulajdonosa, 1895-ben a részvények legnagyobb részét megvette és a gyárat teljesen átalakította. A gyár részvénytőkéjét 2,000.000 koronára emelték és ezzel a hitel kimerítését mellőzhetővé tették. Ebben az időben került a gyárhoz a kereskedelmi osztály vezetőjeként *Wottitz* Gusztáv igazgató. A gyár motorikus erejét 5 drb, együttesen 350 lóerejű gőzgép szolgáltatja, melyekhez 15 kazán van felállítva 2290 m. fűtőfelülettel. A gyárban 350 munkás és 40 hivatalnok nyer foglalkozást. A győri szeszgyár és finomító részvénytársaság gyára 100 ezer hektoliter szesztermelésre és 180 ezer hektoliter finomításra van berendezve. A gyár üzleti összeköttetéseinek a szálai a világ minden részére kiterjednek. Termékeit elszállítja az osztrák-magyar monarchián kívül még Törökországba, Görögországba, Kelet-Indiába, Kinába és Éjszak-Amerikába. A gyár, húsz évi fennállása óta, a hazai gyáripar elsőrendű tényezője lett.

Vegyi ipar. 1891-ben a győri szeszgyár és finomító, vegyészeti iparczikkek előállítására, a régi gyárral kapcsolatban új gyárat alapított. Ekkor keletkezett állami kedvezménynyel a hamuzsírgyár, melynek felépítése és berendezése újabb 1,000.000 koronába került. A gyárban előállított czikkek : nyers hamu, hamuzsír, kénsavas káli és chlorkálium. A társaság 1905-ben újabb gyár alapítását határozta el. E végből megvette Schramm Kristófnak 1899-ben keletkezett, de üzemen kívül helyezett kenczegyárát és ott legutóbb vegyi és gyógyszergyárat rendezett be.

A vármegye területén hét gazdasági szeszgyár van üzemben, ezeknek a tulajdonosai : *Auspitz* Pál Gönyűszentjános, *Szánthó* Ödön Tápszentmiklós, *Kufler* Benő Sághegy, *Pannonhalmi* főapátság Kismegyer, *Kōnig* Kálmán Ferenczháza, *Blau* Samu Ilonka-puszta.

Eczetgyár kettő van Győrött. *Mocsáry* Ignáczé, mely 1818-ban és *Neubauer* és *Wittmanné,* mely 1872-ben keletkezett.

Az előbb említett hamuzsírgyár és gyógyszergyáron kívül, hét nagy vegyészeti ipartelep van még Győr városában.

Ezek közül a legrégibb és legnagyobb *Kohn* Adolf és társa győrszigeti olajgyára és szintén jelentékeny és nagyobbszabású a *Meller* Ignácz és társa olajgyára. Kohn Adolf és társa olajgyára 1851-ben keletkezett és ez a gyár hazánkban az első volt, mely gőzgéppel dolgozott. Az ipartelep folytonosan bővült, különösen 1870-ben és 1887-ben, olyannyira, hogy csakhamar az ország első olajgyárává lett. 1890-ben a gyárat teljesen átépítették és a legmodernebb olajsajtókkal, gőzkörjáratokkal szerelték fel. A czég 1903-ban, a repczeolajgyárral kapcsolatban, lenolajgyárat is alapított és a gyár üzemének hajtására 400 lóerős gőzgépet szerelt fel és ugyanekkor rendezett be egy teljesen modern laboratóriumot is. A gyár alapításakor a munkások száma csak 10 volt, ma pedig 200. A gyár kezdetben 22 óránként 50 q. olajmagvat dolgozott fel, most pedig ugyanannyi idő alatt 100 métermázsát. *Meller* Ignácz és társai győri olajgyára 1877-ben keletkezett. Harmincz évi fennállása óta a gyár oly nagy arányokat öltött, hogy termelőképességével a hazai olajgyárak sorában előkelő helyet foglal el. A gyár évente 50.000 q. repcze- és 40.000 q. lenmagot dolgoz fel. E terményekből évenként 16.000 q. repczeolajat és 12.000 q. lenolajat, továbbá 32.000 q. repczepogácsát és 25.000 q. lenmagpogácsát gyárt. Az olajgyár modern gépberendezésének hajtására 180 lóerejű gőzgép szolgál. A munkások száma 120.

Elsőrendű gyár a győri »Vesuvius«-gyufagyár is, mely Magyarországon a svéd gyufát elsőnek gyártotta. A gyárat *Neubauer* Károly alapította 1852-ben. Az első években csak 5 munkást foglalkoztatott, de 1878-ban a gyár üzeme már annyira megnőtt, hogy gőzerőre rendezték be. 1885-ben azonban leégett a gyár ; de ismét felépült s ez időtől a gyufa gyártásához szükséges félgyárt-

mányokat gép segítségével állították elő. 1890-ben újabb automatikus gépeket állítottak fel, úgy hogy a gyár jelenleg 110 segédgéppel és 200 munkással dolgozik. E gyárban a fatönkök aprításától kezdve, egész a csomagolásig, a munkát automat kus gépek végzik. A gyár naponta 30 millió szál gyufát készít, 2.000 korona értékben; évi termelése meghaladja a 200 waggont és körülbelül 400—500 waggon nyers anyagot dolgoz fel. A gyárba befektetett tőke 600.000 korona. 1905-ben a gyárat részvénytársaság vette át és most a czég »Vesuvius« magyar gyufagyár-részvénytársaság. Legújabban exporttal is foglalkozik, Ausztriába, Bulgáriába, sőt a japán-orosz háború óta, midőn Japán a saját szükségleteit is alig tudta fedezni, kivitele kiterjed Chinára és Elő-Indiára is. A gyárnak már több éve egészségügyi szempontból előnyös újítása, a különösen a földmívelő osztálytól erősen fogyasztott méregmentes kénes gyufák előállítása.

A vegyészeti gyárak között a mult században nagy forgalmú volt *Stirling* Tóbiás és fiai szappan- és zsíradékgyára, mely 1870-ben keletkezett, de az osztrák gyárak versenye következtében üzemét redukálni volt kénytelen. A gyár motorikus ereje egy 150 lóerejű gép, és 60 munkást foglalkoztat. Ez iparág körébe tartoznak még az accumulatorgyár, mely 1900-ban keletkezett és *Benes* György és Pál czipőkenőcsgyára, melyet 1904-ben alapítottak.

Nyomda-ipar.

Győr város nyomdáinak termékei a fővárosi nagy nyomdák munkáival versenyeznek. Több nyomda villamos üzemre van berendezve. A győri nyomdák a következők: *Raab* és társai, *Heckenast* György, *Győr egyházmegyei*, *Nitschman* József, *Gross* testvérek, *Gróf* Gyula és *Dobos* Ignácz nyomdája.

A keresk. és iparkamara.

A *kereskedelmi és iparkamarák* felállításakor Győr vármegyét és Győr várost a soproni kamarához osztották be. 1890-ben *Baross* Gábor miniszter öt új kere kedelmi és iparkamarát szervezett és ezek között volt a győri iparkamara is, melyet a budapesti, soproni és pozsonyi kamarák területéből hasították ki. A kamara elnöke Csanaki *Jerfy* Antal kir. tan. lett és még ma is az. A kamara helyiségei kezdetben bérházban voltak elhelyezve, de 1904-ben elhatározták a mostani székház felépítését. A díszes palota ma egyike az ország legszebb ily czélú épületeinek.

Az ipartestület.

Győr vármegye területén Győrött van *ipartestület.* Azelőtt Győrszigetben is volt, de ez az egyesítéskor megszűnt. Az ipartestület kebelében az összes iparágakban 988 munkaadó, 933 segéd, 139 női munkás és 641 tanoncz van. Az ipartestület díszelnöke *Hauser* György és elnöke *Zechmeister* Kálmán. Az ipartestület legutóbb elhatározta, hogy szűknek bizonyult székháza helyén új székházat épít, melyet kapcsolatba hozna az iparosai részére felállítandó közműhelylyel. Az ipartestület saját épületében testületi szállót rendezett be, melyet évenként körülbelül 3000 segédmunkás vesz igénybe.

A kir. iparfelügyelőség.

Mikor az *iparfelügyelői intézmény* életbe lépett, Győr vármegye a budapesti királyi iparfelügyelő hatáskörébe tartozott. Mikor azután 1898-ban a 17 iparfelügyelői kerületet felállították, Győr városa is királyi iparfelügyelőséget kapott, hova Győr vármegyén kívül Komárom, Esztergom és Veszprém vármegyék tartoztak. 1905 november 1-én, az iparfelügyelőségek újabb decentralizácziója óta azonban a győri kerületi iparfelügyelőség hatásköre csak Győr és Veszprém vármegyékre terjed ki. A kerület vezetője *Kallos* Bertalan királyi iparfelügyelő.

Az ipari és kereskedelmi szakoktatásügyi intézményekről a »Közoktatásügy« czímű fejezetben írunk.

Beteg-segélyezés.

Győr vármegye területén két *betegsegélyző pénztár* működik, igen üdvös hatással. Ezek: a győri kerületi betegsegélyző pénztár és a győri és győrszigeti gyárvállalatok betegsegélyző pénztára, melyek rendes bevételeiket csakis betegsegélyezésre fordítják s emellett a munkaadók áldozatkészségéből jelentékeny tartaléktőkével is rendelkeznek. A győri ipartestületnek is volt még betegsegélyző pénztára, mely azonban 1904-ben, a kormány intézkedése alapján, szabálytalan kezelés miatt feloszlott és a győri betegsegélyző pénztárba olvadt.

KERESKEDELEM.

Vásárjogok, vámok.

Az árpádházi királyok idejében a vásártartási jog az út-, rév- és vásárvám, valamint a harminczad, a királyi jogok közé tartozott. Győrnek már ebben az időben szintén meg volt a rendes szombati vásárja, melynek vámjövedelmét a várispán szedte be. 1271 óta azonban a város a heti vásárokon kívül, tetszése szerint tarthatott vásárokat. A vármegye területén Alsókon (Szt.-Márton) és Móriczhidán tartottak heti vásárokat, hol a vásárvám a földesurak jövedelmét szaporította.

A győri híd- és révvám királyi jogát kétségkívül már Szent István is gyakorolta. A győri híd- és révvámot már III. Béla szabályozta, ki a vám egy harmadát a pilisi apátnak, egy harmadát a bakonybéli apátnak és egy harmadát a városnak adományozta. V. István kiváltságlevele a győri polgárságnak szabad révjogot engedélyez. Ugyancsak V. István Győrt árúmegállítás jogával ruházza fel, de csakis az ausztriai árúkra nézve. Győrött, a hol a Dunán a külföldi kereskedelem korán virágzott, már a XII. században találunk harminczad-hivatalt.

Hogy Győr városában a kereskedelem milyen élénk volt, legjobban bizonyítja a vámok után befolyó nagy jövedelem. IV. László, a királyné kanczellárjának 500 ezüst girából álló évi fizetését a győri harminczadból utalványozta ki.

IV. László kiváltságlevele értelmében a győri polgárok az ország egész területén szabadon folytathattak kereskedést, és vámot sehol sem fizettek.

A győri polgárok vám- és adómentességét a győri vár urai nem mindig respektálták. A polgárság panaszaira azután II. Mátyás király 1606 január 28-án és I. Lipót 1679 augusztus 21-én megerősítették a kiváltságokat. A kereskedelem a XVIII. században már nagyobb arányú volt és pedig nemcsak a gabona- és marhakereskedés, hanem a kiskereskedés is. A nyílt üzletű kalmártestület a Mária Teréziától engedélyezett 40 gyökös jog korlátozásával a versenytől meg lévén óva, az illető jogtulajdonosok jólétnek örvendtek; ezek közé tartoztak a rőfös-, posztó-, ékszer-, norinbergi-, fűszer- és vaskereskedők. A jog maga adás-vevés tárgya lévén, több ezer forint értéket képviselt.

Gabona-kereskedelem.

A kereskedelem a XIX. század elején mind virágzóbbá vált. Vasútak hiányában, a nagyban való árúszállítás eszköze a víziút lévén, Győr lett a közvetítő Magyarország gazdag Alföldje, mint eladó és a nyugati kereskedelem, mint vevő között. Ebben az időben főleg Pest, Komárom, Győr és Moson városok kereskedői versenyeztek egymással, hogy hazánk dús gabonatermését magtáraikba összegyűjtve, a külföldi piaczokra szállítsák. A versenyből Győr városa került ki győztesként. A városban egész épületsorok voltak, melyek magtárakul szolgáltak. Az ezekben felhalmozott gabonamennyiség nagyságáról a 40-es évekből abban a kérvényben találunk hiteles adatokat, melyet a gabonakereskedők 1841-ben adtak be az osztrák államvasúthoz a bruck—győri vasútvonal kiépítése tárgyában. E szerint 1840-ben 35 győri hajótulajdonos hajóin 2,328.000 pozsonyi mérőt, vidéki hajókon pedig 3 millió mérőt szállítottak Győrbe; ennek egy részét 75 győri burcsellás-hajó vitte Mosonba, a többit itt adták el, vagy raktározták be. A gabonakereskedés a következő évtizedek alatt még nagyobb arányokat öltött és a legvirágzóbb volt a hetvenes években.

1865-ben Győrbe érkezett 2,906.201 és elszállíttatott 3,122.595 vámmázsa gabona. 1869-ben Győrbe érkezett 4,577.798 és elszállíttatott 4,615.759 vámmázsa gabona. Ez adatokból nemcsak Győr kiviteli gabonakereskedése, hanem a kereskedés iránya is felismerhető. Az összes gabonamennyiség ugyanis alulról érkezett, mert a győri gőzhajózási társulat hajói Győrnél feljebb nem közlekedhettek és a vont és evezős hajók sem mehettek tovább Győrnél. Innen van, hogy az egész tovaszállítást a szab. duna-gőzhajózási társulat és az államvasút teljesíti és ez adatok szerint az egész mennyiség Bécsbe és Ausztriába került. Győr gabonakereskedését nagyban előmozdította a győri gőzhajózási társulat, mely csakis gabona szállításával foglalkozott és a győri Lloyd, mely arra ügyel, hogy a gabonakereskedéssel visszaélés ne történjék és e czélból

saját épületében tőzsdét tart. E társulatról később lesz még szó. Ez időben a gabonakereskedés volt a győri polgárok fő jövedelmi forrása.

A következő évtizedekben a gabonakereskedés hanyatlásnak indult. A hetvenes évek után a vasútak versenye legyőzte a víziútakat és ezzel a győri gabonakereskedés is mindinkább pangásnak indult. Ezt azonban még kiheverhette volna. Ekkor kezdődött azonban az a törekvés, mely Budapestet, Bécs rovására, nagygyá akarta emelni és ez az igyekezet egyetlen vidéki várost sem sújtott annyira, mint Győrt, mert a kereskedelemnek is Budapest lett a középpontja s így Győr elveszítette hatalmas gabonapiaczát. 1869-ben Győrbe érkezett vasúton és gőzhajón 1,148.656 mm. és elszállíttatott 631.733 mm. gabona. Az ideszállított gabonának jó része az akkor már virágzó malmokban lisztté feldolgozva került tovább a piaczra. Kívánatosnak látszott, hogy a gabonakereskedés előmozdítása érdekében, Győrött, a Duna partján nyilvános tárház állíttassék fel, mely iparvágánynyal nyerjen a vasúttal összeköttetést, hogy a hajón felszállított gabonamennyiségnek olcsó elraktározását, olcsó átrakodását és továbbszállítását lehetővé tegye.

Ez a terv azonban csak 1899-ben valósult meg. Ebben az évben épült fel az árúraktár, részvénytársasági alapon, a Duna mentén, a gőzhajóállomás szomszédságában. A gabona raktározására elevátort emeltek és raktárépületet, melyek mellett az államvasútak szárnyvonala húzódott végig. A gabonakereskedésre az árúraktár kedvező befolyással volt, a mit az árúraktár gabonaforgalma bizonyít, mely 1900-ban 265.930 mm., 1901-ben 330.953 mm., 1902-ben 314.953 mm., 1903-ban 176.905 mm., 1904-ben 278.416 mm., 1905-ben, okt. 17-éig. 205.038 mmázsára rúgott. 1905. évi október hó 17-én azonban az árúraktár, a benne raktározott gabonamennyiséggel együtt, teljesen leégett. Újjáépítése folyamatban van.

A gabonakereskedés fellendítésére és annak szabályozására a győri gabonakereskedők 1856-ban társulattá egyesültek. A kibocsátott részvények útján 56.000 forintért megvették a Széchenyi-téri házat, melyet a társaság céljainak megfelelően rendeztek be. A társulat első elnöke *Peregi* Mihály volt. Alapszabályait 1872-ben, majd 1885-ben módosította. Célja a kereskedelem és ipar fellendítésére egy kereskedelmi forgalmi középpont fenntartása. Elősegíti a gabonának, értékpapíroknak és iparvállalati kötvényeknek vételét és eladását. A részvényeseken kívül, bejáró tagjai is vannak, kik szintén a Győri Lloyd szokásjogainak vannak alárendelve, melyek szerint a társulat a kereskedelemnél, főleg pedig a gabonakereskedelemnél előforduló becslési ügyekre nézve békebíróságként működik, melynek határozatai a tagokra nézve kötelezők. A Lloyd.

Győrött a sertéskereskedés is egyik legfontosabb kereskedelmi ág, mely hajdan a szerbek kezében volt. A mult század második felében azonban a szerbek teljesen eltűntek és a sertéskereskedés a győri polgárok kezébe került, kik ezt részben a gabonakereskedéssel együtt űzik. A hizlalt sertések főpiacza Ausztria. A sertéskereskedés virágzó állapotáról az alábbi kimutatás nyújt tájékozást. Sertés-kereskedés.

Év	Állomány jan. 1-én	Érkezett az év folyamán	Elszállíttatott			Felhasználtatott Győrben	Szappan főzésre	Állomány decz. 31
			Bécs	Ausztria	Belföld			
1901	26.827 drb	63.868	36.743	19.942	4.168	4.975	37	24.825
1902	24.825 »	60.013	31.538	21.772	4.479	5.347	27	21.213
1903	21.625 »	36.477	32.900	5.093	2.131	3.886	19	14.399
1904	14.399 »	30.675	22.489	4.912	1.836	3.175	40	13.622
1905	13.622 »	45.671	22.085	7.964	3.018	4 427	43	21.756

Az utóbbi években azonban a sertéspiacz forgalma nem volt zavartalan, mert a gyakori sertésvész a forgalom korlátozását vonta maga után.

Győrött az állatvásárok között főleg a lóvásárok nevezetesek. A leglátogatottabb lóvásár már a 80-as években is a húsvéti volt, hol abban az időben, Állatvásárok.

a szakértők becslése szerint, 2—3000-nél is több lovat hajtottak fel. Ezen a vásáron még németországbeli, sőt franczia lókereskedők is megjelennek. Körülbelül tíz év óta azonban e vásárok jelentősége is csökkent. Különösen a luxuslóvásár hanyatlik. Az országos lóvásárok régi jó hírnevét azonban Győrött néhány jó lókereskedő tartja fenn és ezek között Európa-szerte ismeretes a *Deutsch* Mór és fiai czég, melynek istállói nagyon látogatottak és messze földön híresek.

Források : Fehér Ipoly : Győrmegye és város egyetemes leírása. A győri kereskedelmi és iparkamara évi jelentései. Győr szab. kir. város ipartestületének évi jelentései. *Villányi* Szaniszló : Győrmegye és város anyagi műveltségtörténete. *Szávay* Gyula : Győr város Monographiája. I. kötet. A győri »Lloyd« jegyzőkönyvei. A győri kir. iparfelügyelők évi jelentései.

KÖZLEKEDÉS ÉS VIZÜGY.

Győr vármegye, valamint Győr sz. kir. város fekvése, folyóvizekben való gazdagsága, különösen kedvezők az élénk *közlekedés és a nagy forgalom* lebonyolítására. Abból, hogy Győr, Budapest és Bécs között a legrövidebb út közepén, a mosoni Duna, Rábcza és Rába folyók összefolyásánál fekszik, magyarázható meg az, hogy szárazföldi és vízi közlekedése mindenkor igen élénk volt és hogy úthálózata, vasútjai, hajóközlekedése igen fejlett színvonalon állanak.

Közútak. A *közútak* rendszeresebb kezelése és építése Győr vármegyében is csak a XVIII. század végén kezdődött. Az 1791-iki országgyűlés bizottságot küldött ki, az ország úthálózati tervének és végrehajtási módozatainak megállapítására. Az 1825-iki országgyűléstől kijelölt 13 legfőbb országos útvonal között első helyen áll a budapest—győr—bécsi vonal. Élénkebb útépítés indult meg, midőn a megyei útak építését közmunkaerő felhasználásával, a törvényhatóságok, a saját hatáskörükben kezdeményezték és különösen midőn az 1844. évi IX. t.-cz. a közmunka kivetését szabályozta. 1867-ben az országos és törvényhatósági útakat a közmunkaerőből és a megváltási összegből tartották fenn. A törvényhatósági útakra és a közmunkára a helytartótanács 1862. évi 71.700. számú közmunka-utasítása volt irányadó.

Az útakra lényeges befolyással volt az a rendszerváltozás, mely az 1877. évi XXIV. t.-cz. életbeléptetésével, a megyei útak műszaki kezelését a megyei mérnöki hivatalból az újonnan szervezett m. kir. államépítészeti hivatalokra bízta.

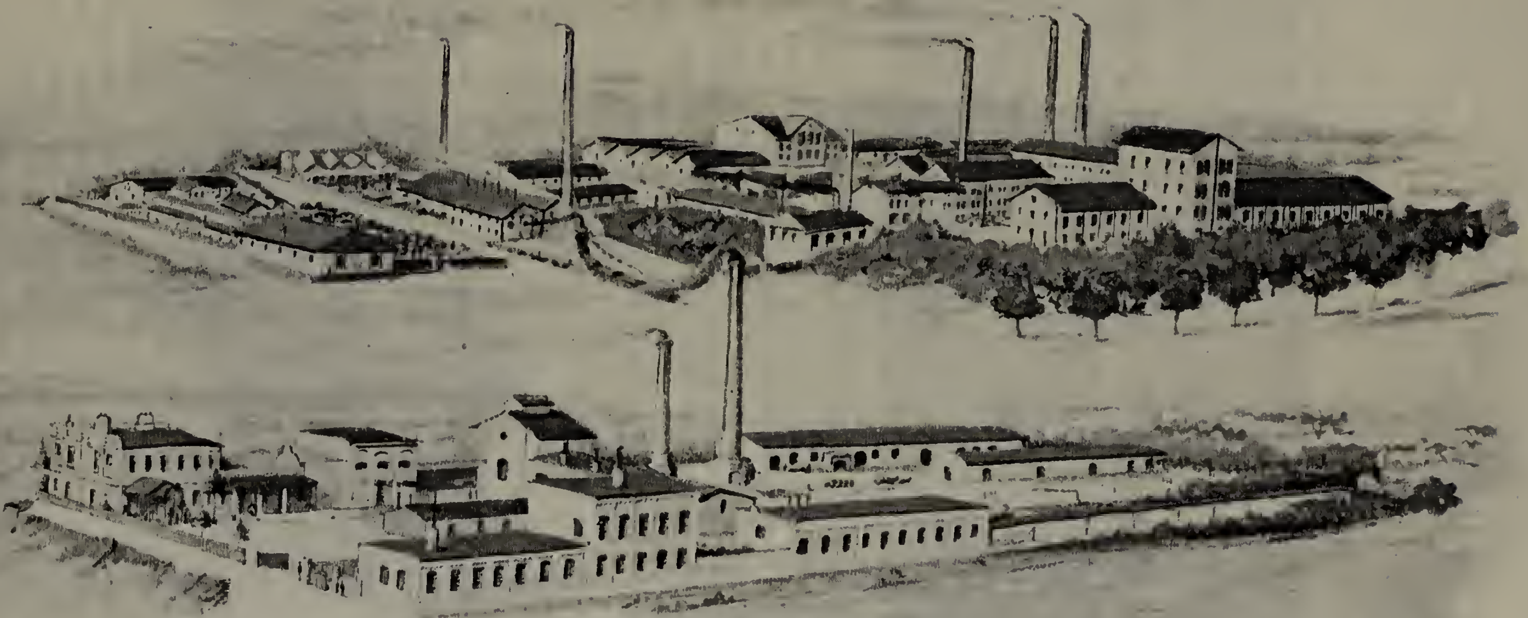
Végre a közútak fokozottabb és rendszeresebb kezelése, tervezése, építése az 1890. évi I. t.-czikknek a közútak- és vámokról szóló törvény megalkotásával nyert kielégítést, mely a közmunkarendszer helyett, az útadót állapítja meg és szabatosan meghatározza a különféle útak jellegét és az építési és fenntartási kötelezettségeket. 1851-ben a főbb közúti vonalakat állami kezelésbe vették és ekkor 4598 km. állami út volt az országban, 1867-ben pedig 5162. Az állami kezelésbe át nem vett országos útakat a közmunkából tartották fenn. A város és vármegye összes főbb útai a következők :

I. *Állami út :* budapest—bécsi állami út, mely Győr vármegye területén 40·474 km. hosszban vonúl át és ebből Győr sz. kir. város területére 9·009 km. hosszú szakasz esik.

II. *Megyei törvényhatósági útak :*

1. A győr—hédervári, 2. a győr—dunaszerdahelyi, 3. győr—soproni, 4. győr—pápai, 5. győr—veszprémi, 6. győr—fehérvári, 7. győr—bőnyi, 8. écsfalu—szentmártoni, 9. tét—mosoni, 10. tét—soproni, 11. tét—lovászpatonai törvényhatósági közútak, melyeknek összes hossza 204.491 km. Vármegyei törvényhatósági állami út összesen 245 km. van, úgy hogy 100 négyszög kilométerre esik 17·7 km. Viszont 10.000 lakosra 21 km. A törvényhatósági közútak építkezési, kezelési és fenntartási költsége évente mintegy 120.000 kor. A műtárgyak közül említésre méltó a csécsényi Rábahíd, 132 m. pályahosszal és 12 m. nyílással, a sövényházi Rábczahíd 59·0 m. pályahosszal és 5 m. nyílással és az abdai Rábczahíd 47·4 m. pályahosszal és 6 m. nyílással. A községi közlekedési (viczinális) útak hossza 505·2 km. Átlag esik 100 négyzet kilométerre 37·9 km. út, és átlag 10.000 lakosra 57·3 km.

A győri szesz- és szeszfinomító-gyár.

A győri vegyészeti és gyógyszerészeti gyár.

A Grab-féle győri viaszkos-vászongyár.

A győri selyemfonógyár.

Az állami és a megyei törvényhatósági közútakat, a győri m. kir. államépítészeti hivatal kezeli.

III. Győr. sz. kir város főbb útjai a következők:

1. A budapest—bécsi állami útnak a város területén áthaladó átkelő szakasza 3·049 km., 2. győr—pápai I r. törv. út 4·420 km., 3. győr—veszprémi I r. törv. út 3·847 km., 4. győr—fehérvári I r. törv. út 4·123 km., 5. győr—ikrényi II r. törv. út 2·175 km., 6. győr—baráti II r. törv. út 1·800 km., 7. győr—sági 0·412 km., 8. győr—banai (Bőny) II r. törv. út 0·668., 9. győrszigeti híd és lejáró 0·100 km., 10. győr—hédervári út 3·871 km. és 11. győrszigeti átkelő szakasz 0·462 km. Összesen 24·927 km.

Az útadó összege a vármegyében évi 108.600 kor., a városnál 293.000 kor. (3% útadó, stb.) A forgalom czélszerűbb lebonyolítását és a város rendszeresebb fejlődését van hivatva biztosítani Győr város új szabályozási terve, melynek legfőbb pontja a Czuczor-utcza tengelyében építendő végleges közúti vashíd, a mosoni Dunán át, mely városszabályozás útján, a bécs—budai útat a Dunán át, a hédervári úttal összeköti.

A város területén levő hidakról a Győr városát ismertető fejezetben esett szó.

A városi törvényhatósági útakat Győr szab. kir. város mérnöki hivatala kezeli. A főleg vámbevételekből és útadóból befolyó összbevétel és ugyanannyi kiadás évenként mintegy 67.000 kor.

Az összes közútak forgalma igen élénk, úgy hogy némely útvonalon a forgalom 24 óránként 700 vonós állat. A megyei, városi és a törvényhatósági közútak legnagyobb része rendszeres kőalappal ugyan nincs ellátva, de állandóan kavicsoltatnak és jókarban tartatnak.

A fontosabb városokat összekötő törvényhatósági útak valamennyie igen régi, sőt egyike-másika már a rómaiak idejében is fennállott.

Győr város belterületén mintegy 30 kilométer utcza van; melyek részben koczkakő-, aszfalt- és bányakővel vannak burkolva, részben kavicsolva.

Vasútak.

Győrt az öt irányból összefutó *vasúti vonalak* a Dunántúl legélénkebb forgalmi góczpontjává tették. A vasútak e vármegyében is a XIX. század első felében keletkeztek. Bécsben a 30-as években báró *Sina* vezetése alatt álló bizottság a Bécsből Győrig vezető vasútat tervezte, de megvalósítása sokáig késett. Végre 1855 decz. 24-én nyílt meg a bruck—győri 78 km. hosszú vasútvonal, 1856 aug. 10-én a győr—újszőnyi 37 km. hosszú vonal és 1884-ben az újszőny—budapesti. A budapest—brucki vonal jellege a vármegye területén sík és a budapest-jobbparti üzletvezetőség alá tartozó győri osztálymérnökség kezeli. E vonal legnagyobb műtárgya a 170 m. össznyílású rácsos vashíd a Rába fölött, Győrött. Ugyane híd pillérjein fekszik a győr—sopron—ebenfurti vasút hasonló vashídja. Ezenfelül a Rábcza fölött Abdánál rácsos vashíd van, két, egyenként 42·7 m. nyílással. Budapesttől Győrig a vasút 2 vágányú; Győrtől Bruckig egyvágányú. A pálya J[1] rendszerű 42·7 kgr.-os aczélsinekből áll. A gyorsvonatok első rendűek és 70—90 kilométer sebességgel közlekednek.

Midőn a kiegyezés a vasútakat egészen a magyar kormány és a törvényhozás körébe utalta, a vasútügy gyorsabb fejlődésnek indult. Az 1869: V. t.-cz. a Kisczelltől Győrig terjedő vasútat engedélyezte mérföldenként 36.400 frt költséggel és kamatbiztosítással. 1871 október 1-én nyílt meg a győr—szombathelyi 125 km. vasút. Kezeli a kisczelli osztálymérnökség.

1876 január 3-ikán nyílt meg a győr—sopron—ebenfurti 86 km. magánvasút; 1891 május 1-én ennek győr-rábaparti 1·6 km. vonala. 1895 decz. 31-én nyílt meg a győr—veszprém—dombóvári vasút 110·6 km. szakasza; azután a győr—bakonyszentlászlói 34·6 km. szakasz, 1896 aug. 2-án és 1896 decz. 16-án a bakonyszentlászló—jutasi szakasz 41·6 kilométerje. Összes hossza 186·4 km. Kezeli a veszprémi osztálymérnökség. A győri pályaudvaron naponként 60—80 vonat megy át, indul és érkezik.

Győr vármegye területén a vasútak összes építési hossza 92·5 km.; a város területén pedig 27·8 km., összesen tehát 120·30 km. Átlag esik 100 négyszögkilométerre 6·24 km. illetőleg 61·78 km.; és 1000 lakosra 92·59, illetve 88·82 km. vasút. Győrött egy évben összesen átlag 338.705 utas száll fel. Ezt a számot Budapest meghaladja 4,683.429, Debreczen 718.929, Miskolcz 456.000, Nagy-

várad 488.000, Pozsony 1,068.000, Szeged 665.000, Szolnok 368.000, Szombathely 339.000 és Zágráb 375.000 utassal.

Közúti vasút a vármegye és a város területén még nincs. Legújabban azonban *Erdély* Ferencz városi főmérnök elkészítette Győr város közúti vasútjának a tervezetét.

Posta, táviró, távbeszélő.

Az egyesített *posta, táviró* és *távbeszélő* a soproni m. kir. postaigazgatóság alá tartozik.

Az átlagos forgalomra vonatkozó főbb adatok a következők:

	Posta-hivatal	Táviró-hivatal	Távbeszélő	Levélposta-forgalom	Táviratok száma	Telefon-beszélgetések száma
Győr vármegyében	37	15	3	1,084.000 drb.	12.400 drb.	210
Győr sz. kir. városban	5	6	400	2,149.000 drb.	46.400 drb.	177.703

Vízépítészet.

Az olcsó közlekedés, a hajózás állandósítása, biztosítása, másrészt az árvízveszélyek elleni védekezés, a vizeknek ipari, mezőgazdasági czélokra való kihasználása, a vármegye területén előforduló belvizek, mocsarak levezetése következtében, a vízépítészetnek a vármegyében és Győr városában jelentékeny szerep jutott.

A kényszerűség a parti birtokosokat és érdekelteket már századok óta arra ösztönözte, hogy az árvizek pusztításai ellen védekezzenek s a hajózás akadályait eltávolítsák. A győri Dunaág szabályozását már az 1618. évi LIV. t.-cz. rendelte el. Majd 1657-ben a Duna és a Csiliz folyók védtöltéseinek helyreállítását határozta el a vármegye. 1800-ban védőgátak épültek a Duna több szakaszán. 1807-ben a Szigetközben el is készültek, de az 1809-iki árvíz ezeket ismét elpusztította. Az 1838-ban és 1845-ben árvíz, 1850-ben téli árvíz volt. Az 1862-iki árvíz Szanynál a töltést 4000 m. hosszban törte át.

A rendszertelenül épült védőgátak elégteleneknek bizonyultak és ez, valamint a hajózási nehézségek egységes és rendszeres szabályozási munkát tettek szükségessé. I. Ferencz Duna-szabályozó bizottságot küldött ki, mely 1812-ben tette meg javaslatait. Azonban e tervek nem valósultak meg. Ezután a magyar helytartó-tanács vette át a Duna-szabályozás ügyét, melyet egységesen kívánt megoldani. E czélból az 1823—1840-ig terjedő időszakban, az országos vízépítési igazgatóság kebelében, Hieronymi Ottó és Vásárhelyi Pál mérnökök vezetése alatt, Petronelltől Turn-Szeverinig a Dunát a szükséges vízrajzi adatokkal felvették és új szabályozási tervet készítettek.

A felső Duna-szabályozás műveletét 1832-ben 200.000 p. forint előirányzattal, a m. kir. helytartótanács megkezdte Pozsony és Vének között. A főmeder összeszorítása, illetőleg kiképzése, a felesleges mellékágak elzárása, valamint a partok megerősítése, a meder javulását eredményezték. Az 1845-ig terjedő munkákért 1,300.000 p. forint fogyott el. 1846-ban új terveket dolgozott ki a vízépítési igazgatóság, s miközben az eddigi szabályozási műveletek romba dőltek, ideiglenes intézkedésekkel, kotrással, partvédekezéssel, stb. a hajózást félig-meddig biztosították.

A Nagy-Duna változó medre azonban állandó akadálya volt a hajózásnak s ezért inkább a mosoni Dunaágban volt hajózás. Az 1888-ig teljesített szabályozási munkák 4½ millió forintot emésztettek fel; de mert az eddig teljesített munkáknak nem volt meg a kellő eredményük, a felső Duna végleges s egységes szabályozását a kormány tovább nem halaszthatta, és újabb végleges tervet készíttetett. E terv Bodoky Lajos mérnök, országos vízépítési felügyelő vezetése alatt 1880—1882-ig készült, hogy az a kellő szélességű egységes főmeder-kiképzést, a hajózást, még kis vízállásnál is, valamint a víz egyenletes, zavartalan lefolyását biztosítsa. Gondoskodni kellett egyenletes, kellő vízmélységről is, hogy zátonyok, duzzadások, jégtorlódások ne képződjenek. A végrehajtott pontos mérések és számítások megállapították, hogy a Duna esése kilométerenként 18—24 cm., (átlag 0·0002) a víz sebessége a különböző vízállások szerint változó és pedig 0·52 m. vízállásnál a sebesség 0·95 m.; ekkor másodperczenként 736 köbméter víztömeget vezet; + 3·00 középvíznél a sebesség 1·80 méter, a víztömeg 2890 köbméter; + 6·95 árvíznél a sebesség 3·60 méter, és a víztömeg 10.124 köbméter. A felső Dunának e tervek szerint való végleges szabályozását Kemény Gábor minisztersége alatt,

az 1885. évi VIII. t.-cz. mondotta ki, és a munkákra 34 millió koronát szavaztak meg. E munkák nagyrésze Győr vármegye területére esik.

A szabályozó munkát 1886-ban kezdték meg a bős—szanyi szakaszon. A szabályozott meder szélessége Pozsony és Medve között 340—400 m. között váltakozik, Radványnál, a Vág torkolatánál 470 m. A főmeder kiképzésére és a meder-szélesség biztosítására + 2·80 m. magasságú 2·0 m. koronaszélességű kőpárhuzamművek, a meglevő partokon + 2·0 m. magasságban 2·0 m. koronaszélességű kőhányásokkal partbiztosítások épültek, a melyeknek rézsüit 30 cm. kőburkolattal látták el. A mederbe eső zátonyokat eltávolították és az egész medret — 2·00 m. mélységre kotrással kimélyítették. A szabályozási medren kívüli, holttá szánt meder és mellék-ág mielőbbi eliszapoltatása és elzárása czéljából, 3—4 m. koronaszélességű, s + 3·00 m. magasságú kőzárgátak épültek, melyeket + 1·0 felett kiburkoltak. A felső Dunaszakasz összesen 145 kilométer, melyen összesen 278 elzárás, 18.185 m. hosszban 36 darab, összesen 62.434 m. párhuzammű, 14 darab, összesen 9179 fm. bekötőgát, 29 darab, összesen 27.282 m. partbiztosítás keletkezett, melyekbe összesen 3½ millió köbméter követ építettek be; a mederből 5,700.000 köbméter anyagot kotortak ki és 1 millió köbmétert ástak le szigetekből.

A szabályozási munkát Popper István és Naschauer H. magyar mérnökök hajtották végre és 1896-ban a munkát befejezték. Ma már a hajózás a Duna egész szakaszán s így Győr vármegye területén is biztosítva van, az árvízveszély és jégtorlódás veszélye pedig lényegesen apadt. Ma már nem szükséges többé Gönyűnél a nehéz uszályokról átrakodni. Az évi fenntartás kb. 40.000 korona.

Az árvizek pusztítása elleni rendszertelen és primitiv védekezést, a rendszeres és egységes védekezés váltotta fel, az ármentesítő társulatok keletkezésével. A Duna elleni ármentesítés czéljából keletkezett 1892-ben a Szigetközi Ármentesítő Társulat; 1873-ban a Rábaszabályozó-Társulat a régi érdekeltségekből, s az Alsó-Csalló- és Csilizközi Belvízlevezető Társulat. Ármentesítés.

A szigetközi társulat dunai védőműveinek első általános és egységes tervét Fekete Zsigmond kir. főmérnök és Vály Károly kir. mérnök készítették 1889-ben. E terv lényege az, hogy a Nagy-Dunából Csunynál alkotandó szorító-mű a mosoni Duna-ágba ömlő vízmennyiséget korlátozza. Ez pedig kis víznél 60 köbméter, nagy víznél 150—300 köbméter; árvíz ellen pedig csakis a Nagy-Duna mentén, a mosoni Dunaágban pedig a Nagy-Duna visszaduzzasztásának határáig kell védekezni. A védőtöltés hossza a Nagy-Duna jobbpartján Csunytól Vénekig 60 km. és a mosoni Duna balpartján, Vénektől fel, Dunaszentpálig 33 km.

A mosoni Duna-ág Győrtől Gönyűig párhuzam-művekkel, partbiztosításokkal, elzárásokkal, kotrásokkal szintén szabályozva van és hajózható.

A Rába egész hossza 398 km., miből Magyarországra 271 km. esik, és ebből Győr vármegyére 36 km. A víz az ország határától mintegy 30 óra alatt érkezik Győrbe. Vízmennyisége kis víznél 21 m^3, árvíznél 480 m^3. A Rába közismert gyakori és nagy áradásai óriási károkat okoztak. Vize ilyenkor sárgás színű, iszapos. Ártere Győr vármegyében 32.500, Sopron vármegyében 46.300 és Vas vármegyében 73.900, összesen 153.000 kat. hold.

E gyakori árvizek elleni, a folyó szabályozása útján való védekezés, igen régi keletű. Igy már az 1618. évi LIV. t.-cz. biztosokat küldött ki a szabályozás végett; az 1622. évi XLII. t.-cz. a meder tisztítását rendeli el; az 1625. évi XV. t.-cz. és számos későbbi törvény foglalkozik e folyóval. Az 1655. évi XXX. t.-cz. a Rába szabályozására gróf Nádasdy Ferenczet küldi ki.

A meder rendezetlen, kanyargós volta okozta az áradásokat. Mindezen csakis egységes szabályozás útján lehetett segíteni, a mi 1828-ban indult meg. 1838-ban Kecskés Károly újabb, nagyobbszabású tervet készített, melyet Győr vármegye közgyűlésén gróf Zichy Jenő kormánybiztos terjesztett elő; az 1858—61. években, valamint 1868-ban, a szabadságharcz alatt elveszett tervek helyett, a kormány Ujházy János mérnökkel újabbakat készíttetett, melyek szerint a meder a legnagyobb vizet is bizton levezeti. Ez ügyben 1870-ben Szombathelyen az érdekeltek tanácskozásra gyűltek össze, melyen a kormányt olyan újabb terv készítésére kérték fel, mely az ármentesítésre és hajózásra, továbbá az öntözésre kiterjed és a malmok részére külön csatorna alkotására legyen figyelemmel. 1873-ban az érdekeltség Rábaszabályozó-Társulat czímen egyesült.

Végre az 1885. évi XV. t.-cz. elrendelte a szabályozást, államköltségen, az érdekeltség bevonásával. Az előirányzat 7 millió kor. volt. A szabályozás Sárvártól Győrig tart. A szabályozás lényege az, hogy a rendkívül kanyargós Rába 80 átmetszéssel szabályosabb, rövid vonalozású lett és Győr vármegye területén is 25 kilométerrel megrövidült. Ezenkívül a folyó mindkét oldalán erős, 3—4 m. koronaszélességű padkás védő töltések épültek, egymástól 300—500 m. távban és a malmokat külön csatornába helyezték ki.

A *Rábcza* a Kis-Rába és Répcze egyesüléséből keletkezik. Kapi községnél lép a vármegye területére. Egész hossza Győr vármegye területén 51 kilométer. A Rábczát csaknem egész hosszán csatornázták.

A Rábaszabályozó-társulat főbb védővonalai a következők:

A Rábán: Sárvártól Győrig, mindkét parton védő töltés, egyenként 86, összesen 172 km. hosszban. A Marczal balpartján, Árpástól Gyirmótig, 28·5 km. védő töltés. A Rábcza mindkét oldalán, Bősárkánytól Győrig, egyenként 30 km., összesen 60 km. A Hanság-csatorna és annak mindkét oldalán töltés Pomogytól Kapiig, kétszer 27, összesen 54 km. A mosoni Duna jobbpartján, Mecsértől Győrig, 20 km. védő töltés. A Nagy-Duna jobbpartján, Oroszvártól Rajkáig 20 km. védő töltés. Rajkától Mecsérig a dunamelléki, természetes magaslatok vannak. Belvízlevezetésre szolgálnak a lébényszentmiklósi, bősárkányi, sövényházi és oszhelyi szivattyú-telepek.

A főbb műtárgyak a következők: Patona községnél a csatornafölötti 45·75 m. nyílású híd. A csécsényi fa-híd, a Rába fölött, 11 nyílás egyenként 12 m. nyílással, összesen 132 m. Az árpási függmíves fa-híd a Rábán, 11 nyílás, egyenként 11·80 m. nyílással. A marczaltői fahíd, 3 nyílású, egyenként 11·79 m. A vági híd, a sövényházi fa-híd, 5 nyílású, egyenként a Rábczán 11·79 m. Az oszhelyi híd és több kisebb híd.

A Rába-szabályozás befejezéséhez még a következő munkák vannak hátra, melyek mintegy 6,700.000 korona költséget igényelnek. A Répcze-árapasztó, mely a Répcze árvizét bukóval a Rábába fogja vezetni. A Hanság-csatorna meghosszabbítása Pomogytól a Fertőig. Az Ikva szabályozása. A Köris, Beresztek- és Lánka-patak szabályozása. M.-Óvár fölött a Lajta árapasztó-csatorna átvezetése. Belvíz-csatornák kiegészítése és befejezése. — Gyirmót és Csanak árvédelmi biztosítása. — A Rába-hullámtér rendezése, a hidak meghosszabbítása és felemelése.

A kormány a még hátralévő igen jelentékeny munkákhoz az 1904. évi XXXIX. t.-cz. alapján mintegy 2 millió kamatmentes kölcsönt bocsát a társulat rendelkezésére.

Az Alsó-csalló- és Csilizközi ármentesítő-társulat két külön társulat egyesítéséből keletkezett. Működése Győr vármegye területén a Nagy-Duna balpartjának a Nagy-Duna és Csiliz-folyó elleni árvédelemre és belvízlevezetésre terjed ki. Védő vonalai a vármegye területén a Nagy-Duna balpartján, Nyárádtól Kulcsodig 14 km. és a Csiliz-folyó jobbpartján, Patastól Kulcsodig 22 kilométer.

Győr vármegye és Győr szab. kir. város területén működő ármentesítő társulatok főbb adatai.

	Szigetközi társulat	Rábaszabályozó társulat	A Csalló- és Csillizközi társulat
1. Társulat keletkezési éve	1892	1873	1854
2. Társulati alapszabályok miniszteri megerősitése	1897	1897	1886
3. Társulat kiterjedése k. hold	52.078·—	329.799·— R. 59.818·— D.	151.267·—
4. Védőtöltések hossza kilométer	93·700	275·—	108·757
5. Védőtöltésekből esik Győr vármegyére kilométer	59·4	106·50	36·00
6. Ártérfejlesztés kiterjedése k. hold ...	92.650·—	329.799·— 59.818·—	—
7. Ártér kat. tiszta jövedelme kor.	511.082·10	1,447.798·52 R. 864.217·94 D.	—

	Szigetközi	Rábaszabályozó	A Csalló- és Csillizközi
	társulat		
8. Zsilipek száma db.	12	15	10
9. Gátőrök száma db.	10	32	16
10. Gátőrházak száma db.	10	31	14
11. Társulati telefon hossza km.	100·—	140·7	134·—
12. Belvízcsatornák hossza km.	165·070	47·490	169·1
13. Belvízzsilipek száma	12	1	15
14. Hidak	44	6	60
15. Szivattyútelep	—	4	—
16. Beruházás ármentesítésre kor.	2,772.967·98	19,852.100·—	5,739.336·82
17. Beruházás belvízlevezetésre kor.	84.079·77	218.000·—	1,073.964·97
18. Beruházás összesen kor.	2,857.047·75	20,070.100·—	6,813.301·79
19. Évi adóvisszatérítés kor.	47.815·38	250.000·—	137.334·51
20. Tagok évi hozzájárulása (teher) kat. hold után kor.	2·34	2·44 R. 0·60 D.	1·50
21. Tagok évi hozzájárulása 1 kor. kat. tiszta jövedelem után fillér	24·—	—	26.2
22. Társulat évi bevétele kor.	1,196.306·—	2,219.356·—	853.557·—
23. Társulat évi kiadása kor.	167.939·—	821.208·—	767.019·—
24. Társulat évi kiadása fenntartásra kor.	1.907·75	277.362·—	28.916·—
25. Az összes munkák befejezéséhez szükségeltetik még:			
a) ármentesítésre kor.	486·000·—	5,000.000·—	3,600.000·—
b) belvízlevezetésre kor.	313.000·—	1,710.000·—	1.200.000·—
26. Érdekelt községek száma	34	163	—

Győr városa a mosoni Duna, Rába és Rábcza összeszögelésénél épült, ott, hol a város szívében a Rába-folyó a Radótér nevű szigetet alkotja.

Már évszázadok óta védekezik a város töltésekkel a három folyó fenyegető árvizei ellen. Midőn az eddigi töltésmagasságok (+ 7·20) az 1899. évi + 6.72 árvízzel szemben elégtelennek bizonyultak, a fokozott biztonság érdekében, a kormány Győr város új és tökéletesebb árvédelmi munkáit rendelte el, a melyeknek végrehajtása jelenleg folyamatban van és melyeket 1908-ban befejeznek. Az új árvédelmi munkák lényege az, hogy a Győrsziget és Újváros között folyó Rábczát Győrsziget éjszaki részén készítendő új átmetszéssel a Dunába vezetik, a város területén a jelenlegi Rábcza-medret feltöltik, miáltal Győrsziget és Újváros közös körtöltést nyer. Az új árvédelmi munkáknál legnagyobb részben a meglevő töltéseket használják fel, azokat a jelenlegi + 7·20 koronamagasságról + 8·50-re emelik, a védőtöltéseket földfeltöltéssel és parapet-falazással erősbítik, s egyszersmind a Duna jobbpartján rakodópartot építenek. A védőtöltések hossza 15 kilométer. Ezt a munkát 1,600.000 korona költséggel irányozták elő, melyből a kincstár egy milliót, a többit Győr város közönsége viseli. A jelenlegi győrszigeti 41·0 m: nyílású vashidat áthelyezik az új Rábcza-mederbe. A rábczamenti gyárak részére, melyek eddig Rábcza-vizet használtak, új vízvezetékkel Rába-vizet fognak nyerni; a mákosdülői 100 hektárnyi mély terület vize, mely a Rábczába folyt, ezentúl a Rábába fog bevezettetni. Az építést a magyar építő-részvénytársaság hajtja végre.

HAJÓZÁS.

Az »Első Dunagőzhajózási r.-t.«, 60 lóerejű »Franz I.« nevű hajója 1830. október havában indult el először Győrből Budapest felé. Midőn 1856-ban a párisi kongresszus a Dunán a szabadhajózást kimondotta, csakhamar versenyző vállalatok is keletkeztek. Igy 1865-ban alakult a »Győri Gőzhajózási Részvénytársulat«, mely 1893-ban Budapest székhelylyel »Magyar Gőzhajózási Részvénytársasággá« alakult át. Hajózás.

A magyar hajózási forgalom ellátásában a legnagyobb szerepet az »Első cs. és kir. szab. Dunagőzhajózási Társaság« viszi. Hajóraja 1896-ban 61 személyszállító, 47 árúszállító és 77 vontató gőzös, összesen 185 darab, 71.621 lóerővel; 829 uszály 331.600 tonna hordképességgel és 241 kikötő hajóval.

A legjelentékenyebb *hazai* gőzhajózási vállalat az 1894. évi XXXVI. t.-czikk alapján állami szubvenczióval 1895 elején megindult *Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság*, melynek ma 30 gőzhajója van (12.880 lóerővel), 4434 tonna befogadó-képességgel.

Megemlítendő még, hogy a magyar kir. államvasútak a Dunával a dunaparti vágány útján, a győr—sopron—ebenfurti vasút pedig a rábaparti vágány útján nyer közvetetlen összeköttetést a víziútakkal, úgy hogy mindkét helyen a hajókból közvetetlenűl a vasútra és viszont lehet átrakodni. A rábaparti szárnyvasút mentén, a Rába jobbpartja a város belterületén lépcsős kőrakpart gyanánt van kiépítve és a sétatéri sziget is legnagyobb részben kőpartbiztosítással van ellátva.

A mosoni Duna a Rába-torkolatig gőzhajóval járható; onnan fel, a Rábán és Rábczán, a hajókat uszályok vontatják.

Ipari czélra a folyók vizét számos győri gyár használja fel. Igy a Duna vizét használja a Koestlin-piskótagyár, a waggongyár, a szeszgyár; a Rábcza vizét a Kohn-olajgyár, a Schmidl-czukorkagyár, Fürst-eczetgyár, Stirling-szappangyár és a Romanek-kékfestőgyár; a Rába vizét a selyemgyár és Győr városa öntöző-vízvezetéke czéljaira, stb.

A vízvezeték. *Győr város vízvezetéke* a hazai városok egyik legrégibbje. Kezdeményezője Mogyoródy Adolf ezredes volt, kinek felszólítására, Crampton angol mérnök, 1875 április havában, a Kis-Dunából szerzendő vízre tett ajánlatot. Midőn ugyanaz évben ajánlatát visszavonta, Mogyoródy felhívására Révy mérnök új terveket nyújtott be, szintén szűrt Duna-vízre. Révy ajánlata szerint e vízmű 300.000 forintba került volna. Tervét 1876-ban elejtették, mivel a városnak nem akart évi 20.000 forint jövedelmet biztosítani. Már 1875 decz. 9-én lépett fel *Bierbauer Lipót* benczés tanár azzal a helyes eszmével, hogy a mesterségesen szűrt Duna-víz helyett, — mely az egészséges és kellemes ivóvíz kívánalmainak még szűrt állapotban sem felel meg, a Kiskúton fúrandó nagyobb kút útján, természetesen szűrt talajvíz szerzendő be. Az ő nevéhez fűződik Győr város kiskúti kitűnő ivóvizének a vízműhöz való megszerzése.

Bierbauer helyes nézetét Junker Károly cs. és kir. építőtanácsos 1880. évi szakvéleményében pártolta. Ő a Kiskúton egy 6 m. átmérőjű és mintegy 5 m. mély ásott kút vízmennyiségét napi 2000—2500 köbméterre becsülte. A szűrt dunavizet élvezhetetlennek minősítette. Az összköltséget 250.000 frtra tette és a házi kezelést ajánlotta. Junker elkészítette a részletterveket és költségvetést a kiskúti vízműre, mely szerint: épületek és kút 89.000 frt; 2 darab 28 lóerejű gép 25.000 frt, 15.500 m. csőhálózat felszereléssel és kútakkal 122.000 frt, egyebek 19.000 frt, összesen 255.000 frt volt a költség. Ezt is drágálták. 1882-ben Back Hermann győri nagyiparos, Bierbauer és Stirling közbenjárására, Frischauf Kandid mérnök a terveket és költségvetést 140.000 frtra redukálta, melynek megszerzésére részvénytársaságot alakítottak, 1500 darab 100 frtos részvénynyel. A tőke megszerzésében nagy érdeme volt gróf Khuen-Héderváry Károly akkori főispánnak és Stirling Tóbiás gyárosnak. 1883 június 4-én tartotta a részvénytársaság alakuló közgyűlését. Az építési költségvetés Frischauf Kandid terve szerint: kút és épületek 20.500 frt, gépek 19.000, víztorony 30.000, csőhálózat felszereléssel 73.700, összesen 143.200 frt. Az építéshez 1883 augusztus 7-én fogtak és 1884. évi június 15-én a vízművet üzembe helyezték. Ekkor mintegy 100 ház volt bekapcsolva. E vízmű részei: egy 5·00 m. belátmérőjű, 7 m. mély falazott kút, mely akkor napi 1600 köbméter vizet adott. Gépház, 2 darab Cornwall-kazán à 33·0 m² fűtőfelülettel, 2 darab 40 lóerejű gőzszivattyú, mely óránként 80 m³ vizet emel a toronyba, egy 24 m. kémény, lakóház, egy 26 m. magas falazott víztorony, 330 köbméteres vasbádogvíztartóval; a csőhálózat összesen 12.000 méter, melyből a gépház és torony között 225 mm.-es nyomóvezeték 2100 méter hosszú, a városi elosztó-vezeték 200 mm. és 80 mm. között váltakozik, 50 elzáró és 28 darab tűzcsap. Azóta a vízfogyasztás és a csőhálózat folyton növekedett, úgy hogy a vízmennyiség növeléséről is gondoskodni kellett. 1886-ban, 128 m. hosszban, 60 m. belvilágú lyukasztott kőagyagcső-galleriát és egy 2·5 m. belátmérőjű kútat csatoltak az első kúthoz. 1889-ben az első kút mellett egy 177 m. mély, alúl 15 cm., felül 26 cm. átmérőjű ártézi kút épült, 16.000 korona költségen, melynek vize az első gyűjtő-kútba ömlik. 1898-ban a kiskúti teleptől mintegy 1000 m. távolságban, ismét egy 126 m. mély ártézi

kútat fúrattak, 30.000 korona összköltséggel, a melyből a gép közvetetlenül szívja és nyomja a vizet a toronyba.

1898 január elseje óta a vízmű, midőn a város a vízművet a részvénytársaságtól 170.000 forintért megváltotta, házi kezelése alatt áll. 1904-ben az egyik gőzszivattyút leszerelték és két, 40 lóerejű elektromos-szivattyút állítottak fel, melyek mindegyike óránként 115 m^3 vizet emel. 1905-ben a csőhálózat már 20.000 méter hosszú, 50 tűzcsappal és 8 nyilvános kúttal. A város folytonos fejlődése, Győrsziget és Révfalú csatolása és a folyton növekvő fogyasztás következtében újabb vízről kellett gondoskodni. A több éven át, a miniszterium közegészségügyi mérnöki osztálya részéről megejtett próbafúrások után, javaslatukra, a Duna balpartján, a Belvárostól mintegy 3 kilométer távban, Révfalún új vízmű-telep keletkezett. 35 m. mély, 390 mm. belátmérőjű fúrt kút készült vascsövekből, mely napi 2000 köbméter vizet ad. 1905-ben keletkezett a »Révfalúi vízmű« első része. A vaskútból jövő vizet 3·0 m. belátmérőjű kútban fogják fel, a melyből a vizet egy 40 lóerejű electromotorral hajtott álló dugattyús szivattyú (óránként 115 m^3-t) nyomja egy 4000 m. hosszú, 300 mm. átmérőjű kovácsolt vascsövön, a Kis-Dunán át épült 213·35 m. hosszú hídon át, a városi hálózatba és víztoronyba. A felmerült költségek a következők voltak: kút ideiglenes gépház és lakóház 8000 korona, gépáthelyezés 4000 korona, csőhálózat 147.000 korona, híd 65.000 korona, összesen 224.000 korona.

Tervezés és kivitel alatt van a vízvezetéknek a város egész területére való kiterjesztése, a révfalúi vízmű végleges kiépítésével. A munkák a következők: 26.000 m. csőhálózat 236.000 korona, 140 elzáró 8000 korona, 244 darab tűzcsap 18.000 korona, 18 darab nyilv. kút 3600 korona, egy új 600 m^3 víztorony 70.000 korona, új szivattyú 16.000 korona, gépház, lakóház 20.000 kor., különfélék 29.000 korona, összesen 400.000 korona. Az ivóvízvezeték kímélése, utcza-öntözés céljából épült 1905-ben egy *külön öntöző-vízvezeték*, mely a csatornaüzem hosszú-hídi átemelő-telepével egyesítve, egy 30 lóerejű electromotorral hajtott centrifugal-szivattyú, óránként 180 köbméter Rába-vízzel látja el a 3100 m. hosszú és 58 tűzcsappal felszerelt öntöző-vezetéket. Költsége 34.000 korona volt.

Csatornázás.

Győr város csatornázása. A vízvezetéki művet csak 1903-ban, vagy's 19 év után követte a vele szorosan összefüggő általános csatornázás, mely az egyvezetékes, ú. n. úsztató-rendszer alapján készült, a melyben az összes eső, házi, gyári szennyvizek, ürülékek, talajvíz, közös hálózatba gyűjtve, találnak levezetést. A csatornahálózat méretezésénél 25 milliméteres órai záporeső vétetett alapúl, melyből a városrészek különböző sűrűségű beépítése szerint, háromféle vízgyűjtő-terület állapíttatott meg és pedig 89·08 hektár 21 másodperczliterrel, 173·88 hektár 11 mpliterrel, 193·91 hektár 5 mpliterrel, összesen 456·87 hektárral 4752·91 másodperczliter víz vezetendő le.

Közegészségi szempontból az Újváros csatornahálózata nem vezet a Rábába, hanem a Hosszú-hídnak újvárosi oldalán átemelő szivattyú-telep az újvárosi csatornavizeket átemeli a belvárosi gyűjtő-csatornába, mely a Belváros, Ferencz Ferdinánd- és Nádorvárosok vizét gyűjtve, a Kis-Dunába vezeti. E főgyűjtő kitorkolásánál a Dunának a város közelében való beszennyezésének elkerülésére, az úgynevezett száraz-vizek az ötszörös higításig 500 mm. átmérőjű nyomó-csövön át, a 800 méterrel lejebb fekvő torkolathoz nyomatnak és csak a záporok tisztább vize engedtetik, illetőleg emeltetik a középponti szivattyútelep mellett, a szabad kiömlőn a Dunába. A csatornák vízszíne a terep alatt 2·500—3·00 mélységben vannak; szelvényük részben tojásalakú $^{30}/_{45}$ és $^{120}/_{180}$, továbbá R = 80— —120 körszelvények között váltakozik és 1 : 7 portl. czementből készültek. A csatornahálózat öblítéssel, ellenőrző-aknákkal, esőbeömlőkkel fel van szerelve. Az eddig (1906) kiépített hálózat hossza 22.000 m.

Mind az átemelő, mind a középponti szivattyú-telep szivattyúinak hajtására szükséges munkagépek gyanánt, az eddigi javaslatok mellőzésével, Erdély Ferencz városi főmérnök javaslatára, elektromosan hajtott szivattyúk rendeztettek be. Az ő érdeme, hogy a csatornázással kapcsolatban, a város egyidejűleg az oly fontos és jövedelmező modern *középponti villamművet* létesítette.

Az átemelő-telepen egy 12 lóerejű elektromotorral hajtott körszivattyú 50 másodperczlitert (óránként 180 köbméter) emel át. A középponti szivattyú-

telepen a 457 hektárról tervezett 4753 másodperczliter víz helyett egyelőre 247 hektárról 1300 másodperczliter vizet vezet le, három különféle nagyságú, elektromosan hajtott körszivattyún. A legkisebb 12 lóerejű, esőnélküli, az úgynevezett száraz szennyvizet emeli és pedig 50 másodperczlitert (180 m^3 óránként); a második, mely 60 lóerejű, 250 másodperczliteres (900 m^3 óránként) csendes esővíz elegendő; és végre a harmadik, 120 lóerejű, 1000 másodperczliteres (3600 m^3 óránként) záporeső vizét emeli a Dunába. A villamművel egyesített középponti csatorna-szivattyútelep és az egész általános csatornázás költsége a következő:

Gépház 65.000 korona, lakóház 36.000 korona, kazánok és gőzgépek 100.000 korona, dinamók 47.000 korona, szivattyúk 42.000 korona, átemelőszivattyú 13.000 korona, villamos hálózat 180.000 korona, és csatornahálózat 690.000 korona, összesen 993.000 korona. A mű 1903. és 1904. években épült.

A közlekedési és vízügyek vezetői a következők: Győr városánál *Erdély* Ferencz főmérnök és *Lovas* Zsigmond első mérnök, a győrvármegyei államépítészeti hivatalnál *Vámos* Ignácz kir. főmérnök, a komáromi folyammérnöki hivatal főnöke *Forgó* Ignácz kir. főmérnök, a Rábaszabályozó-társulatnál *Biró* Elek műszaki tanácsos, igazgató és *Pokorny* Károly főmérnök, a szigetközi társulatnál *Szilárd* István igazgató-főmérnök.

A m. kir. áll. fémipari szakiskola és a Meller-féle olajgyár Győrött.

A Kohn-féle győri olajgyár.

A Jankovits-féle győri gőzmalom.

A leégett Back-féle győri hengermalom.

TÖRVÉNYKEZÉS.

Itélő hatóságok.

Szent István királyságával a bírói hatalom a népről, a törzsek gyuláiról és harkáiról, meg a nemzetgyűlésről a királyra szállott, a ki ezt a hatalmat részint személyesen, részint a várispánságok (a későbbi vármegyék) élére helyezett ispánok útján gyakorolta. Ilyen várispánság székhelyévé lett Győr is, mely honvédelmi szempontból nyugat felé jelentős helye volt hazánknak. A várispán (comes), illetőleg udvarbírái (curiales comites), az ispánság, mint állami birtok területén lakozó, katonai szolgálatot teljesítő várjobbágyok és a szabad parasztok felett ítélkeztek ; ellenben a nemzet szabad tagjai, a szabad birtokosok közvetetlenül a király bírói hatalma alá tartoztak, a ki vagy személyesen, vagy nádorispánja, illetőleg ennek helyettesei útján gyakorolta ezt a hatalmát, majd utóbb az egyházi hatóságok is részesei lesznek az igazságszolgáltatásnak. A királyi kiváltságokat nyert városokban a polgárság felett a magaválasztotta bírák ítélkeztek. Győr már korán, 1271-ben nyert ilyen kiváltságot az Árpád-házi V. István királytól.

Peres eljárás.

A perbeli bizonyítás eleinte hazánkban is, mint a középkorban sokáig mindenütt, csak formai volt. Abból indult ki annak a kornak a felfogása, hogy jogsérelem csak gonoszságból keletkezhetik. Csak úgy szenvedhet sérelmet valakinek joga, ha a másik azt vétkes szándékossággal akarja sérteni és csakugyan sérti. Ebből folyólag a bizonyítás arra irányult : becsületes ember-e az, a kit a másik perelt s ezt elsősorban annak állott jogában bizonyítani, a kinek egyéni becsületessége lett kétségbevonva. Az ily irányú bizonyítás csak formai lehetett, a mint csakugyan az is volt, mert bizonyítékul vízpróba és tüzesvaspróba, meg a bajvívás szolgáltak. A váradi regestrum, a váradi káptalannak II. András korából származó jegyzőkönyve, mely 389 peres ügynek hivatalos ismertetését tartalmazza, két győrvármegyei esetet is felsorol. Az egyik eset az volt, hogy Mixa nevű, győrmegyei Néma községbeli lakos az ugyanoda való Budent lopással vádolta Miklós győri ispán előtt ; Budennek tüzesvas-próbát kellett volna kiállani, azonban Buden megszökött s így a vaspróba elmaradt. A másik esetben a bíró bajvívást rendelt. Ez a dolog úgy esett meg, hogy Hédervári Hektor és Márton nevezetű főemberek között per támadt egy Győrhöz közel fekvő halászó-hely iránt. A bíró által rendelt bajvívásra mindegyik fél helyettest állított ; a bajvívásban Hektor bajvívója ellenfelét legyőzte és így a halászóhely Hédervári Hektornak ítéltetett. Az Árpád-házi királyok idejéből való törvénykezési dolgokból az is megemlítendő, hogy IV. Béla király 1244-ben a győr-csanaki határban ítélőszéket tartott. A nép a határnak ezt a részét maig is királyszéknek hívja.

A vármegyei bíráskodás.

A mikor a várispánságok vármegyékké alakultak át és így a katonai szervezet helyébe a politikai közület lépett, akkor a vármegyék a területükön lakó nemesek felett, bizonyos perek kivételével, a bíráskodási jogot is megnyerték. Győr vármegye ezt a jogát rendszerint a komáromvármegyei nemességgel együtt, Győrött vagy Tatán tartott bíráskodó gyűlésein, ú. n. sedrián gyakorolta ; az idők folyamán ezt a sedriát állandó megyei ítélőszék váltotta fel, mely a vár hajdani őrtornyában, majd a XVIII. századtól kezdve a vármegyeházán, (a mai polgári leányiskola helyén) ítélkezett, mígnem ezt a házat a megye a mai vármegyeházzal, mely hajdan ferenczrendi zárda s templom volt, el nem cserélte.

A városban a törvénykezés — a királyi kiváltságlevelek szerint, — a városi hatóságot illette meg, mely azt az évenként választott városbíró s a szintén évenként választott tizenkét esküdt polgár (jurati cives) útján gyakorolta. A mikor a török hódoltság idejében Győr végvárrá lesz, gyakran történik összeütközés a várparancsnok s a város, vagy a vármegye között a bíráskodás dolgában is. Ennek eleven bizonysága az 1662. évi XXX. t.-cz., mely — megemlítve azt, hogy »a győri vezér úr Győr városában s várában, mint azon megye törvényszékének rendes helyén, az emberek emlékezetétől fogva ott gyakorlatban volt pallosjog gyakorlatát azon megyének, városnak s más e végből szabadalmazottaknak megtiltotta«, — azt rendeli, hogy a várparancsnok és tisztjei a pallosjog gyakorlatát ne akadályozzák s kimondja: »a polgárok említett káptalani alattvalókra nézve a pallos joga azon győrvárosbeli bíráknál, nemesekre nézve Győrmegye fő- és alispánjánál maradjon«. A pallosjog (jus gladii) alatt értetett a súlyosabb, rendszerint halállal büntetendő, ú. n. főbenjáró bűntettekre is kiterjedő büntető hatóság. De még a XVIII. században is kénytelen a törvényhozás megvédeni Győr város törvénykezési jogát a hatalmaskodó várparancsnokokkal szemben, mert az 1741. évi XXX. t.-cz. azt rendeli: »a várak parancsnokai és azok soltészai Győrben s másutt a közigazgatási és törvénykezési ügyekbe való avatkozástól eltiltatnak«. A jobbágyok felett a bíráskodás a földesurat illette, a ki gyakran királyi kiváltságlevéllel a pallosjogot is elnyerte.

Az eskü egyházi jellege.

Az 1848 előtti törvénykezésben az eskü nemcsak polgári bizonyító eszköz volt, hanem egyszersmind vallási jellegű intézmény is. A ki hamis esküt tett, azt az egyházi bíróságok büntették, mint a vallás ellen vétkezőt. Természetes, hogy ennélfogva az eskü szövegében a vallási elem is érvényesült. Ép azért érdekes itt közölni azt az esküszöveget, melyet Győr város polgári törvényszéke a czigányoktól vett ki, ha ilyenek megesketésére került a sor. Ez az eskü így szól: »Én esküszöm a telyjes Szt. Háromság hatalmas egy bizony Istenre, ki Atya, Fiú és Szt. Lélek, ki teremtette mennyet, földet és minden benne levő csúszó és mászó állatokat, hogy ezen dologban, melyben engemet kérdesz, én semmit sem tudok, vagy hallottam és ha tudok, láttam vagy hallottam, a föld alá sülyedjek és megemészszen, mely föld Corét, Dotánt és Abiránt megemésztette. És ha tudok valamit, láttam, vagy hallottam, az Korság, Vérség és az hirtelen guta üssön meg és hirtelen halállal haljak meg s mind testemben s lelkemben elveszszek, marhámban kárt valljak és soha Ábrahám kebelébe ne érkezzem és ha láttam, tudok vagy hallottam valamit, a föld ne szenvedjen gyomrába, hanem kivessen, valamint Jónást a czethal kivetette volt gyomrából és ha tudok, láttam, vagy hallottam valamit azon dologban, az Mojzes törvénye, ki Sinai hegyen kiadatott, engemet eltörüljön és minden írás, mely a Mojzes törvényében beirattatott, engemet megsententiázzon és ha láttam, tudok, vagy hallottam valamit azon dologban, akkor legyen szerencsém, mikor az kő virágzik. És ha ezen esküvésem nem igaz, Isten engemet mingyárt elveszessen és se az nap, se az hold, se az csillagok nekem ne szolgáljanak. Isten engemet úgy segélyjen és a boldogságos Szt. Szűz Mária, úgy a Szt. Evangelium.«

Boszorkány-pörök.

Azt ugyan már Kálmán király kimondta törvényben (I. k. 57. fej.), hogy »a boszorkányokról pedig, mivel hogy nincsenek, semmi emlékezet ne legyen, (de strigis autem, quae non sunt, nulla quaestio fiat)«, mégis a XVII. és XVIII. században nagyon elterjedtek a boszorkánypörök. Győr város és vármegye is kivette részét ezekből a pörökből. Igy Győr város törvényszéke 1687 július 3-án felvette Pozsgai Ágoston panaszára Bolla Mátyás hátrahagyott özvegye, Orsolya ellen a pert, az ördöggel való czimborálás miatt. A vád az volt, hogy sokakat megvesztett s mikor ezek megbetegedtek, meg is tudta őket gyógyítani; néhány fiúcskát, kik az ő füvét elcsenték, megfenyegetett s ezek másnap megbetegedtek s a velük való szolgáló meg is halt. Az is vádként emeltetett ellene, hogy vízbe dobták s ő nem fulladt bele. Mivel a törvényszék mindezt a vádat teljesen bebizonyítottnak nem találta, úgy ítélt, hogy Orsolya asszony 12 jámbor és tisztességes személylyel, mint eskütársakkal tegyen tisztító esküt. Ámde ilyen 12 személy nem jelentkezett és a városi törvényszék Orsolya asszonyt 1687 augusztus 11-én megcsigáztatásra és azután tűzhalálra ítélte és az ítéletet 1688 április 7-én végre is hajtotta. Győr vármegye boszorkánypöreiből megemlítésre méltó 1710 június havában a mezőörsi özv. Tenke Péterné szül. Domján Ilona bába és ennek leánya, Tenke Éva ellen folyamatba tett per. Ellenük

az volt a vád, — maga az alispán, Fiáth János terjesztette ezt tiszti ügyésze, Semberger Ádám útján a törvényszék elé, — hogy az özvegy az ördögnek adta magát és sokféle bűbájosságokat és boszorkányi cselekedeteket elkövetett, leányát is az ördögnek adta és boszorkányságra tanította, lóvá változtatta és rajta lovagolt a boszorkányi gyülekezésekre. Szemére veti továbbá a vádírat özv. Tenke Péternének, hogy hasonló bűbájos személyekkel társalkodott s mindazokat, a kik nem jártak kedvében, megrontotta és beteggé tette. Tenke Éváról, a kit a köznép sánta ló csúfnévvel illetett, azonfelül, hogy anyjának ló gyanánt szolgált, azt mondta a vádírat, hogy magát több ízben disznóvá változtatta át. A vádírat azzal végződött, hogy mindketten tűzhalálra ítéltessenek, de előbb »szokott torturára vonván, több boszorkány társainak és egyéb gonosz cselekedeteinek kinyilatkoztatására«. A vádlottakat erre elfogták és megindult a nyomozás. A tanuvallomások rémes tükörképei az emberi ostobaságnak és babonának. Igy a harmincz éves Mészáros Kata számtalanszor hallotta, hogy özv. Tenke Péterné leányával éjjelenként eljár a boszorkánygyűlésekre. Tudja azt is, hogy ez az asszony soknak száját és szemét a füléhez vonta, fél lábát s kezét megrontotta. Az ötven éves Diószegi Erzsébet tudja, hogy vádlottak sohasem sírtak. Lajos János községi bíró esküvel erősíti, hogy az asszony boszorkány. A leányra nézve meg azt hallotta Pap Györgytől, hogy mikor ez utóbbi egyszer éjnek idején kiment vasvillával az ökrökhez, a vályún látott egy disznót, kit másénak vélvén, igen megütött és megszúrt, mely ütés után a disznó eltünt és Tenke Éva egyszerre megszólal és ordít: miért ütöttél meg, talán nem láttál? Ezt a vallomást Pap György is megerősítette. Szalai Mihályné bába, tehát az idősebbik vádlottnak konkurrense azt vallotta, hogy mikor őt, nem a vádlottat hívták a vajúdó Halász Jánosnéhoz, vádlott az újszülött gyermeket megvesztette, hogy az még most is nyomorult. Lajos Dávidnénak éjjelenként meg szokott jelenni özv. Tenke Péterné több boszorkánytársával és meggyötri őt. Az ilyen s hasonló tanúvallomások alapján a megyei törvényszék érettnek látta az ügyet a tárgyalásra, s ki is tűzte azt 1710 július 28-ra. A vádlottak azonban makacsul tagadtak, mire a közvádló a tárgyalás elhalasztását és az összes tanuk megesketését kérte. Az új tárgyalás ugyanaz év augusztus 4-én tartatott meg. A vádlottak a tortura következtében beismerésben voltak, hogy boszorkányok és az ördöggel czimborálnak, de a terhükre rótt eseteket most is tagadták. Az ítélet özv. Tenke Péterné ellen augusztus 11-én meghozatott és így szólt:

Deliberatum est.

Minthogy a Dominus M. et A.-nak a personaliter adstans I. ellene erigalt Actio-jában perpetiált ördögi bű bájossághi és gyakorlot boszorkány cselekedeti, hogy tudni illik nem csak a' melly személyeket megh fenyegetett ördöghi tudománya által megh is vesztett légyen tizen edgy bizonságok vallásábul, hanem hogy maga Ördöngös voltát nem tagadta, más két bizonságok és amidőn Ördöghi mesterséggel való mások éjjeli kinzásában gyakorolta magát, hogy megh ismertetett légyen más három bizonságok vallásukból kitetszenék 's ezen kivül más bujos bájoskodása és tilos Cselekedetei ki nyilatkoztatásábul is nyilván való boszorkánnak találtatott. Azért is fölyül irt bizonságok és ellene kinyilatkoztatott gonoszságaira nézve Országunk élő Törvénye szerint elevenen az Tüzre itéltetett, ugy mindazon által, hogy előbb több hasonló boszorkán Társainak és gyakorlott gonosz cselekedetinek kinyilatkoztatására megh csigáztassék.

Ezt az ítéletet másnap Györödy Ádám és Csapó István, hivatalosan kiküldött biztosok jelenlétében Győrött végre is hajtották. Tenke Éva perének irataiból hiányzik az ítélet és így a másik örsi boszorkánynak, a sánta lónak további sorsa ismeretlen.

A vármegyei levéltár adatai azt bizonyítják, hogy nemcsak női nemen levő boszorkányokat ismertek Győr vármegyében, hanem boszorkánymestereket is. Ennek bizonysága az a per, mely 1714-ben indult meg Faragó János taápi lakos ellen azon a czímen, hogy Toma Jánost bűbájos mesterséggel halálos beteggé tette és pedig azért, mert Toma őt meglepte, midőn éjnek idején az ördögökkel lakomázott. Az is volt a vád, hogy Faragó János el tudja venni a tehenek tejét, elveszi a mások erejét és ezzel az erővel végzi a maga dolgát. Nagy vizsgálat indult meg, a tanúk vallomásaiból azonban, a mint a védelem nagyon

helyesen kiemelte, Toma János nem ép elmével, hanem lázas állapotában (non sana mente, sed ex deliris) mondta el súlyos vádját s hogy a tanúk csak, mikor e vádaknak híre ment, kezdtek emlékezni Faragó János bűbájos cselekedeteire. Itélet ebben a perben nincs ; úgy látszik, a vádlott az ítélethozatal előtt meghalt.

A régi idők törvénykezése azonban nemcsak borzalmas, hanem humoros dolgokat is produkált. Így Győr város jegyzőkönyvében az 1641. évi július 3. napjáról keltezve az foglaltatik, hogy a városi főbíró esküdttársaival meghallgatván Szlatnay Jakab panaszát, mely szerint Jerig polgárnak Mária nevű felesége őt szitkokkal illette, úgy határozott, hogy panaszlott tisztességesen kövesse meg panaszost a városházán s kimondta, hogy 20 forintot fizet az, a ki ezentúl ilyféle szidalommal illeti a másikat. A megkövetés és az utólagszidalomért előre megállapított pénzbüntetés a jegyzőkönyvek tanúsága szerint a becsületsértés rendes büntetése volt. A pénzbüntetés néha a várost, néha az esküdtbírákat illette. Az a bírói egyezség sem érdektelen, a melylyel Szabó Gergely és Gyönge Miklós között egy ház végett folyt per befejezést nyert. A felek ebben az egyezségben arra kötelezték magukat, hogy Szabó Gergely vesz Gyönge Miklósnak új divat szerinti dolmányra való szövetet és Gyönge Miklós sógorasszonyának, Varga Istvánnénak (miért nem Miklós feleségének ?) egy szoknyára való kentula posztót, szintén az új divat szerint és »így a controversia leszáll az ház végett az atyafiak közt«.

*

A törvény előtti egyenlőség kora.

Az 1848-iki nagy idők a polgároknak törvény előtti egyenlőségét megteremtvén, a földesúrnak jobbágyai felett való bíráskodása megszűnt ; egyebekben azonban a kitört szabadságharcz megakadályozta a törvénykezési viszonyoknak szabályozását. A szabadságharcz leveretése után az abszolut hatalom rendezte ezeket a viszonyokat s Győrött a városra és megyére kiterjedő hatáskörrel megyei törvényszéket (társas bíróságot) s ugyanott, valamint Téten és Szentmártonban járási bíróságot (egyes bíróságot) szervezett. Másodfokú bíróság volt a soproni kerületi főtörvényszék, harmadfokban a bécsi legfőbb és semmitő törvényszék határozott. Mindazonáltal házassági perekben az előbb volt egyházi bíróságok továbbra is megmaradtak. 1861-ben helyreállíttatván az abszolut uralom által megszakított jogfolytonosság, a törvénykezés rendje is a régi viszonyok szemelőtt tartásával, de az újabb fejlődés kívánalmai szerint újra szerveztetett az ideiglenes törvénykezési szabályokban, (országbírói értekezlet szabályai). Az alkotmány helyreállításával a törvénykezés mai rendjét megelőzőleg még egyszer történt ideiglenes rendezés ; végre az 1871. évi bírói szervezeti törvények megvetették az alapját a mai törvénykezési rendnek, mely Győr városát kir. ítélőtáblai és kir. törvényszéki székhelylyé tette.

A győri ítélőtábla.

Győr városa az 1890. évi XXV. t.-czikk rendelése folytán lett kir. ítélőtábla székhelyévé, a mikor a törvényhozás az eddig fennállott budapesti és marosvásárhelyi tábla területét tizenegy táblai területre osztotta. A törvényt megelőzőleg heves harcz indult meg a vidéki városok között a táblai székhelyekért. A Dunántúl felső vidékének táblájáért Sopron és Szombathely vetekedtek, de ismét bebizonyult a régi latin közmondás helyes volta : inter duos litigantes, tertius gaudet. A győri kir. ítélőtábla 1891 május 1-én kezdte meg működését. Első elnöke Erdély Sándor volt, a ki mint budapesti táblai tanácselnök neveztetett ki a győri tábla elnökévé, de már 1892-ben az igazságügyminiszterium államtitkára lett, a honnan 1895-ben az igazságügyminiszteri székbe lépett. Utóda Vörösmarty Béla curiai bíró lett, Vörösmarty Mihály koszorús költőnk fia ; de ő sem volt sokáig az elnöki székben, mert 1895-ben az igazságügyminiszterium államtitkárává és 1901-ben a Curia másodelnökévé neveztetett ki, a mely állásában a kérlelhetetlen halál 1904-ben, 60 éves korában kiragadta az élők sorából. A győri tábla harmadik elnöke Vági Mór igazságügyminiszteri tanácsos lett, a kinek 1904-ben curiai tanácselnökké történt kineveztetése után Horváth Jenő budapesti kir. táblai tanácselnök, néhai Horváth Boldizsár igazságügyminiszternek fia jutott a győri tábla elnöki székébe és a ki jelenleg is a tábla elnöke. A tábla bírói létszáma az elnökön kívül két tanácselnök és 13 ítélőtáblai bíró s pedig névszerint : Hódossy Lajos dr. és Csenkey Géza dr. tanácselnökök ;

Schmid Geyza, Kiss Gábor, Jalsoviczky Lajos, Kun Sándor, Nagy Géza, Piukovich János, Kail Géza, Gerő Antal dr., Hokkes József dr., Feichtinger Ernő dr., Rácz Lajos, Hamza József és Proszt János dr. táblai bírák. A tábla segédszemélyzete áll egy elnöki titkárból és 5 tanácsjegyzőből, kik a tábla területén levő albírák s illetőleg jegyzők létszámából lesznek berendelve. Az elnöki titkár jelenleg : Hannig Alajos. A tábla 1906. évi ügyforgalmát a következő számadatok tüntetik fel : érkezett közpolgári beadvány 2876 (3081), úrbéri 7 (9), váltó, kereskedelmi és csőd 372 (297), büntető 2186 (1981), fegyelmi 48 (82). Ez az ügyforgalom 2873 (2950) ügynek felel meg.

A kir. ítélőtábla mellett működik a tábla területére kiterjedő hatáskörrel a győri kir. főügyészség, melynek élén Kiss József kir. főügyész áll ; helyettese Kramolin Viktor dr. kir. főügyészi helyettes. A kir. főügyészséghez 1906-ban 367 (406)* ügy érkezett.

A vármegye igazságügyi hatóságai.

A győri kir. törvényszék hatásköre a magyaróvári kir. törvényszéknek 1875-ben történt megszüntetése óta kiterjed Győr törvényhatósági város és Győr, valamint Moson vármegyék területére. A győri kir. törvényszék jelenlegi elnöke nárai Szabó Jenő, bírái Sipos László, Már József, Koloszár László, Fejérpataky László, Kovács Zsigmond, Brückler István, Zsitvay Géza dr. és Tariczky Jenő törvényszéki bírák, és Szilágyi Ernő dr. albíró.

A kir. törvényszék ügyforgalma volt 1906-ban : polgári beadvány 6837 (6614)*, büntető 5920 (6535) és telekkönyvi 10.808 (11.007). A győri kir. törvényszék alá tartozik Győr város és illetőleg vármegye területén három kir. járásbíróság, ú. m. : a győri, a győrszentmártoni és a téti. A győri kir. járásbíróságnak jelenlegi vezetője Horváth Ede táblabírói czímmel és jelleggel, bírái : Herschich Géza járásbíró, Kecskeméthy Gyula és Korpády Zoltán dr. albírák. E járásbíróság 1906-iki ügyforgalma volt : érkezett polgári ügy 7022 (6665)*, büntető 1669 (1592). A győrszentmártoni járásbíróság élén áll Kastner Miklós járásbíró s mellette működik Cserhalmi István albíró. 1906-ban érkezett e bírósághoz 1510 (1658)* polgári és 438 (474) büntető ügy. A téti kir. járásbíróság telekkönyvi hatósággal is fel van ruházva. E járásbíróság vezetője Keresztes Ferencz dr., járásbíró, bírája Noszlopy Ferencz albíró. Ügyforgalma volt 1906-ban 818 (945) polgári, 295 (340) büntető és 2351 (2194) telekkönyvi ügy.

A győri kir. ügyészség hatásköre kiterjed a győri törvényszék területére s így a törvényszék területén levő kir. járásbíróságokra. Azonfelül a győri kir. ügyészség felügyelete alá tartozik a győri kir. törvényszéki fogház is. A kir. ügyészség élén városunk szülötte, Hegyeshalmi Fischer Gyula dr. kir. ügyész áll, a ki mellett még Dukavits Vilmos dr. és Simon Rudolf dr. kir. alügyészek működnek. A győri kir. ügyészséghez 1906-ban érkezett 6754 beadvány, az ügyek száma a lajstromban 820 volt ; nyomozást teljesített a kir. ügyészség 805 esetben, vizsgálatot 51 esetben és az ügyészség tagjai 598 ügy tárgyalásában vettek részt.

Győr városa ügyvédi kamarai székhely is. A győri ügyvédi kamara joghatósága kiterjed Győr város és vármegye területén kívül, Moson, Esztergom és Komárom vármegyékre és Komárom törvényhatósági városra is. A győri ügyvédi kamara területén 123 ügyvéd és 57 ügyvédjelölt van bejegyezve ; ezek közül Győr város és vármegye területére esik 43 ügyvéd és 20 ügyvédjelölt. Az ügyvédi kamara elnöke Ziskay Antal dr., a pannonhalmi főapátság ügyvédje, volt jogakadémiai tanár és volt országgyűlési képviselő, a ki a város és vármegye társadalmi életében is jelentékeny szerepet játszik.

Győr város és vármegye területén két kir. közjegyző működik ; mindkettőnek székhelye Győr, de a közjegyzői kamara, melyhez tartoznak, Szombathelyen székel.

IRODALOM, TUDOMÁNY, MŰVÉSZET.

Győr vármegye, irodalom és tudomány tekintetében, hazánk egyik legelső vármegyéje. Nemzetünk kulturális fejlődésének már kezdő korszakában is nagyjelentőségű színhelye volt a tudományos munkásságnak. E vármegye már a honfoglalás napjaiban látja Árpád vezért. Utóda, az államalapító Szent István, kolostort épít itt és a tudomány ez új hajlékát benczésekkel népesíti be. A pannonhalmi főiskola az első volt e hazában. Már Szent István korában magyar írót nevelt és magyar hitszónokokat képzett. Szent Gellért, Csanád püspöke, a magyar nyelvben jártas Henrik és Fülöp benczéseket Pannonhalmáról hívta egyházmegyéjébe. A Szent Istvánt követő árpádházi királyok alatt is csaknem folyton egyik góczpontja maradt e vármegye a szellemi haladásnak.

Hazánk egyházi rendjeinek és jelesebb családjainak egész magánjoga, gondosan összegyűjtött és megőrzött levéltáraiban rejlett. Hogy a levéltárak — különösen az ú. n. családi levéltárak — miként pusztultak el Győr vármegyében, annak fejtegetése hosszadalmas volna. Pusztította, rabolta, feldúlta és felégette azok legnagyobb részét a tatár, a német, a cseh, a török, a kurucz, a labancz.

Levéltárak.

A Győr vármegyében megmaradt régi levéltárak közül legnevezetesebb a pannonhalmi főapátságé. E levéltár legbecsesebb és legnagyobb kincsei a pannonhalmi apátság alapítására vonatkozó, Szent Istvántól 1001-ben kiadott oklevél, valamint az egyetlen hazai »chartularium«, melynek régóta »Liber Ruber« a neve, a híres Pray-codex, valamint az a Breviarium, mely 1506-ban nyomatott. Ekkor még kéziratos munkákkal is szaporították a pannonhalmiak könyvkészletüket. Egyik ékes emléke e könyvírási művészetnek az a hártya-codex, melyet »Evangelia et preces« czímen az egyetemi könyvtár őriz. A XI. századból a rendi levéltár öt darab diplomát őriz ; a XII. századból 24-et ; a XIII. századból 247-et ; a XIV. századból 3221-et, stb. Pápai bullák nagy számmal vannak. Az ősnyomtatványok és kéziratok száma 1211. Az itt őrzött okmányok régiség, szám, köz-, egyház- és jogtörténeti fontosság tekintetében az egész világon első helyen állanak. A kolostor páratlan könyvtáráról másutt emlékezünk meg.

A vármegyében levő többi levéltár közül felemlítjük még a sok viszontagságon átment *győri káptalani levéltárat,* melynek sorjegyzékéből az tűnik ki, hogy az ott meglevő legrégibb okmányok a XIII., XIV., XV. és XVI. századból valók ; *a győri püspökségi levéltárat,* melyből, a mi az idők viharában megmentetett, a franczia ostrom alatt 1809-ben legnagyobb részt a lángok martaléka lett, a megmaradt okmányok pedig leginkább az egyházmegye kormányzati és birtokjogi viszonyaira vonatkoznak ; *a győrvárosi levéltár,* mely 1600-tól, *a győrvármegyei levéltár,* mely 1480-tól őriz iratokat, de legrégibb oklevelei elpusztultak.

Az irodalmat, tudományt és művészetet számos országos, sőt európai hírű egyénnel gyarapította e vármegye. Itt születtek, vagy innen indultak ki többek között *Arator (Szántó)* István, a XVI. századbeli híres jezsuita paptanár, *Czech* János, *Fillinger* Lipót, *Horváth* Endre, *Karvasy* Ágoston, *Kautz* Gyula, a Magyar Tudományos Akadémia tagjai, *Dallos* Miklós, *Deáki* Zsigmond, *Nogáll* János

r. kath. püspökök, *Lépes* Bálint kalocsai érsek, *Karsay* Sándor ev. püspök, *Dorner* József, a híres botanikus, *Győry* Vilmos ev. lelkész, híres költő és író, *Kisfaludy* Károly, a magyar színműirodalom halhatatlan megteremtője; *Ráth* Mátyás, az első magyar hírlap szerkesztője; *Kisfaludy* Árpád Béla, *Schedius* Lajos János, *Reisinger* János, *König* Gyula, *Bakody* Tivadar egyetemi tanárok; *Liezenmayer* Sándor, a világhírű festőművész; *Richter* János, az európai nevű karnagy, stb. stb., mindmegannyi név, mely nemcsak szülővármegyéjének, de az egész országnak díszére válik.

A kultura, tudomány, irodalom és művészet egyik hathatós eszköze, sőt hőmérője a sajtó.

Győrött, a hol a kulturát már a mult század elején jogi és theologiai akadémia szolgálta és százesztendős kőszínház hirdeti, szinte lehetetlen, hogy a sajtó mélyebbre nyúló gyökereit föl ne találjuk. És tényleg, a város közönségének már akkor volt sajtóorgánuma, a mikor a szólásszabadságot törvény még nem biztosította, de akkor is, mikor az abszolutizmus e szabadságot a czenzurával már körülbéklyózta. A »*Hazánk*« volt az első élénk helyi újság a tudós és szépíró *Kováts* Pál dr. szerkesztésében, azután megjelent egy ideig a »*Raaber Lloyd*«, majd az elnyomatás korszakában, 1857-ben megindúlt a »*Győri Közlöny*«, a melynek első szerkesztője *Zettykó* József volt, utána *Némethy* Ernő, *Csukássi* József (később a Budapesti Hirlap tulajdonos- és szerkesztőtársa), *Kautz* Gusztáv dr., *Mersich* József, *Vargyas Endre* és *Katona* Mór dr. szerkesztették, később pedig *Zoltán* Vilmos és *Révész* Sándor is. A Győri Közlöny ma is fennáll, a mennyiben 1896-ban egybeolvadt a *Győri Hírlap*-pal, a mely homlokczímében a társlap czímét is viseli. A *Győri Hírlap*-ot 1886 őszén alapította és szerkesztette *Szávay* Gyula, a ki a laptól és a várostól egy időben, 1902. júl. elsején, vált meg. A Győri Hírlap 1895 óta napilap. Ma felelős szerkesztője *Révész* Sándor. A sajtó.

A 80-as évek elején új életre kelt a »*Hazánk*«, még előbb a »*Szabad Polgár*«, *Czigány* Gyula ügyvéd szerkesztésében.

A humort a győri sajtóirodalomban az országos hírre kapott »*Garabončziás Diák*« képviselte, a melynek *Szávay* Gyula és *Gerő* Gyula voltak megindítói; később *Gárdonyi* Géza tulajdonába ment át. Néhány élczlap-indítási törekvés között legérdekesebb a *Beliczay* Elek szerkesztésében, a 70-es években, a Tropper-tüntetések hangulatában született »*Seprő*«.

Az újkori helyi zsurnalisztikában az 1894. év elején jelent meg a »*Dunántúli Hirlap*«, Polgár Bertalan tulajdonában, a kitől a lapot néhány hónap mulva egy konzorczium vette meg. Ma hetenként háromszor jelenik meg *Bihar* Jenő szerkesztésében. A »Győri Napló« 1895 április 1-étől mint négyszer megjelenő lap, ugyanez év őszéig állott fenn, akkor egybeolvadt a Győri Közlönynyel, egy évvel utóbb pedig a Győri Hirlappal. »*Győri Napló*« czímen az 1903. évben ismét adtak ki lapot, a mely harmadfél év alatt háromszor megszűnt, utóbb megint kiújult s most naponként jelenik meg. Szerkesztője *Ruff* Andor.

Egyéb, Győrött megjelenő lapok:

Győri Vasárnapi Ujság. Hetilap. Alapította Malcsiner Nándor 1899-ben. Kiadják ennek örökösei. Szerkesztője *Sándor* Géza.

Népakarat. Megjelenik hetenként egyszer. Szerkeszti *Barsi* József. A szocziáldemokrata párt orgánuma.

Győregyházmegyei Katholikus Tanügy. Megjelenik havonként 2-szer. Szerkeszti és kiadja *Öveges* Kálmán.

Őrangyal. Képes gyermeklap. Megjelenik havonként 2-szer. Szerkeszti *Kárpáti* Endre.

Nagyasszonyunk. Mária-kongregácziók lapja. Megjelenik havonként egyszer. Szerkeszti *Nits* Árpád János.

Tanügyi Értesítő. A Győrvidéki Tanító-Egyesület közlönye. Megjelenik havonként egyszer. Szerkeszti *Ujlaki* Géza.

Kamarakerületi Iparügyek. Szerkesztik *Szommer* Ernő dr. és *Kurucz* József.

A Betegsegélyző. Betegsegélyző-egyleti ügyek sajtója. Szerkeszti *Vizkeleti* Sándor.

Ugyancsak Győrött jelent meg a legutóbbi időkig *Angyal* Armand dr. és *Vajda* Emil dr. kitűnő zenei szaklapja, a »Magyar Lant«, mely most a főváros-

ban lát napvilágot. Ebbe beleolvadt a »Philharmonia«, a melyet *Fránek* Gábor szerkesztett.

Győr sz. kir. város hivatalos értesítője.

Győr vármegye hivatalos értesítője.

Könyvtárak.

Az irodalom és tudomány szolgálatában állanak továbbá a vármegye nyilvános, intézeti és magánkönyvtárai. Közöttük a legnagyobb és legbecsesebb a *főapátsági*, melyről más helyen bővebben írunk. A győri *káptalan* könyvtárában oly kincset őriznek, mely valaha Hollós Mátyás dicső királyunké volt. Ez egy latin hártya-codex, a Corvinának egyik igen szép példánya. E könyvtárakon kívül még a következő könyvtárak vannak a vármegye területén:

A győri püspöki papnevelő intézet könyvtára. Alapításának éve 1688. Tartalmaz körülbelül 30.000 kötetet. Vannak közöttük igen értékes kéziratok is. Igy a XV. századból származó *Antiphonarium*, mely a budapesti országos kiállításon 20.000 koronára volt biztosítva. Továbbá *Blondi Forojuliensis Romae instauratae libri tres* Mátyás király híres könyvtárából, kétkötetes breviarium ugyancsak a XV. századból, Missale 1476-ból. Mind e művek szebbnél-szebb iniczíálékkal vannak díszítve. A 30.000 kötetből magyar 10.000, német 9000, latin 7000, franczia 2000, a többi vegyes. Tudományszakok szerint: hittudományi 14.000, történelmi 8000, bölcsészeti 2000, nyelvészeti 600, államtudományi 400, encziklopedikus 1000, szépirodalmi 1000, a többi vegyes.

Gróf Khuen-Hédervárý Károly könyvtára Hédervárt. Alapították I. és II. gróf Viczay Mihály a XVIII. század folyamán. Tartalmaz 15.257 kötetet, melyből magyar nyelvű 1057, német 5000, franczia 6000, angol 1000, latin 2600, a többi másnyelvű. Tudományszakok szerint: nyelvtudományi munka 5231, bölcsészeti 1133, történelmi 1599, államtudományi 242, encziklopedia 412, szépirodalmi 4912, tankönyv 51, a többi vegyes.

A karmeliták győri társházának könyvtára. Alapíttatott 1746-ban. Tartalmaz 5859 kötetet; ebből magyar nyelvű mű 1275; német 1197; franczia 24; latin 3240; a többi más nyelvű. A művek legnagyobb része hittudománynyal foglalkozik: első helyen az aszketikus tartalmú művek állanak, azután az egyházi szónoklat, moralis, biblia sacra, ius canonicum s szentatyák vannak a legszebben képviselve.

A győri ág. ev. egyházközség könyvtára. Alapíttatott 1795-ben. Tartalmaz 1108 kötetet. Ebből magyar nyelvű mű 509; német 420; franczia 48; angol 22; latin 95; a többi másnyelvű. Tudományszakok szerint: nyelvtudományi 107; bölcsészeti 89; történelmi 248; államtudományi 53; természettudományi 44; szépirodalmi 384; tankönyv 71; a többi mű más tudományszakhoz tartozik.

A pannonhalmi Szent Benedek-rend győri székházának könyvtára. Alapíttatott 1806-ban. Tartalmaz 16.750 kötetet; ebből magyar nyelvű mű kb. 2400; német kb. 2800; franczia kb. 100; angol 10; latin kb. 3200; a többi mű másnyelvű. Tudományszakok szerint: nyelvészeti mű kb. 2282; bölcsészeti 1650; történelmi 1050; államtudományi 1400; természettudományi 1834; a többi más tudományszakhoz tartozik. A könyvtár most van új rendezés alatt.

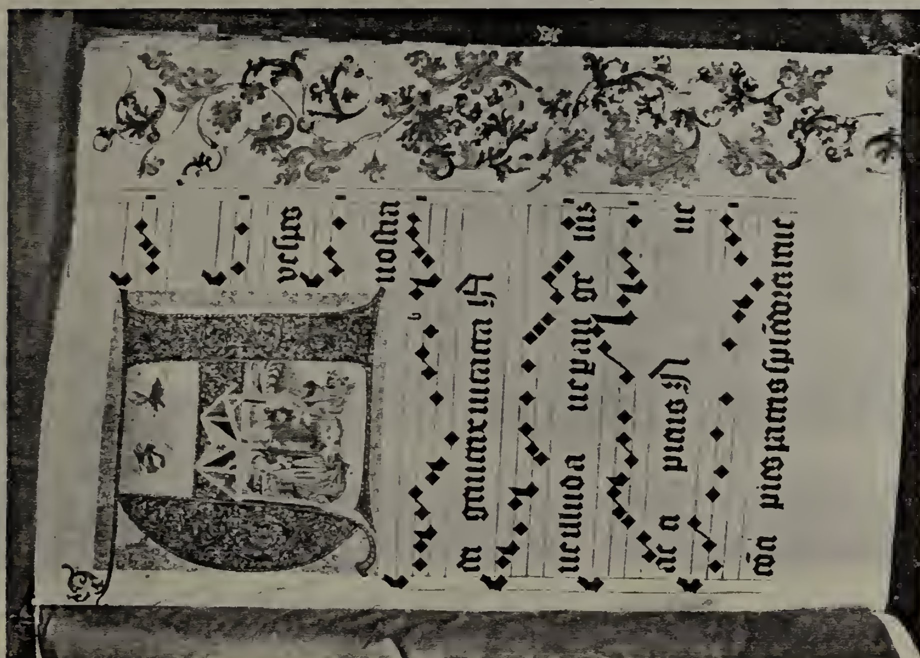
A dr. Jedlik Ányos-féle könyvtár Győrött. Alapíttatott 1830-ban. Jedlik halálával Pannonhalmára és a benczés gimnáziumba került. Tartalmaz 1362 művet 2531 kötetben. Ebből magyar nyelvű 552; német 732; franczia 6; latin 64; a többi másnyelvű. Tudományszakok szerint: nyelvtudományi mű 130; bölcsészeti 58; történelmi 254; államtudományi 28; természettudományi 624; encziklopedia 4; szépirodalmi 38; tankönyv 124; a többi mű vegyes.

A Szent Imre-egylet könyvtára Győrött. Alapíttatott 1860-ban. Tartalmaz 1485 kötetet. Ezekből magyar mű 641; német 106; franczia 8; latin 177; a többi más nyelvű. Tudományszakok szerint: hittudományi mű 304 kötet; bölcsészettudományi 35; történelmi 299; jogtudományi 25; természettudományi 40; társadalomtudományi 50; szépirodalmi 412; folyóirat 320 kötet.

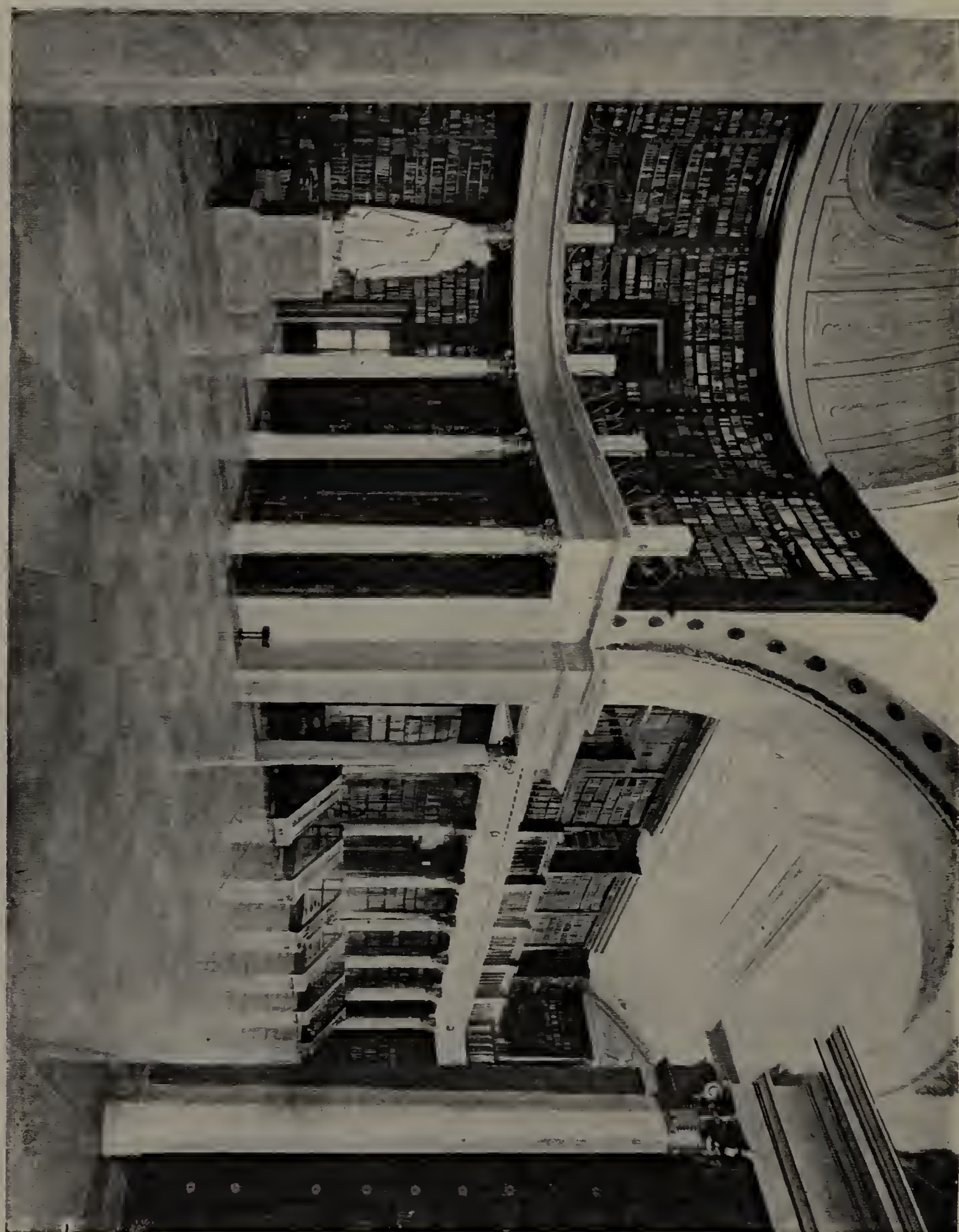
A gazdasági egyesület könyvtára. Alapíttatott 1861-ben. Tartalmaz 406 kötetet. Ebből magyar nyelvű mű 120; a többi megoszlását nem ismerjük.

A Mladoniczky Ignácz-féle könyvtár Győrött. Az Orsolya-apáczák és a polgári leányiskola könyvtáraiba olvadt. Alapíttatott 1863-ban. Tartalmaz 780 művet 1170 kötetben. Nyelvek és tudományszakok szerinti megoszlása ismeretlen.

A XV. századbeli antiphonale bekötési táblája és első lapja.

Részlet a pannonhalmi könyvtárból.

A pannonhalmi breviarium.

A győri székesegyház régi flandriai gobelinje.

A győri áll. főreáliskola tanári könyvtára. Alapíttatott 1873-ban. Az 1905. deczember hó 31-én lezárt leltár szerinti összes állomány 6190 kötet. Nyelvek és tudományszakok szerint a könyvtár következő 14 csoportra van felosztva: magyar nyelv és irodalom 316 mű; német nyelv és irodalom 239; franczia nyelv és irodalom 202; latin és más nyelvek 85; történelem és társadalomtudományok 392; földrajz és statisztika 155; természetrajz és geologia 195; vegytan 62; természettan 113; mathematika 122; ábrázoló mértan 57; vallás, pedagogia, bölcsészet 245; szabadkézi rajz 65; vegyes művek 55. A folyóiratok száma 114. A könyvtár ajándékok és vétel útján gyarapszik. A beszerzések költségeinek fedezésére a vallás- és közoktatásügyi minisztérium évenként 2000 korona összeget utalványoz.

A győri Szt. Orsolya-rend iskolai könyvtára. Az elemi iskolai könyvtár ifjúsági műveinek száma 260; a polg. iskola könyvtárának állománya összesen 680. Ebből a tanári könyvtárnak van 380 kötete, többnyire tudományos segédkönyvek; 30 német mű kivételével mind magyar. Az ifjúsági könyvtár 300 kötet magyar nyelvű szépirodalmi művet és ifjúsági íratot tartalmaz.

A győri tanítóképző könyvtára. Alapíttatott 1875-ben. Tartalmaz 1844 kötetet; magyar mű 727; német 148; franczia 59; angol 2; latin 1; a többi más nyelvű. Tudományszakok szerint: nyelvészeti mű 129; bölcsészeti 148; történelmi 216; államtudományi 191; természettudományi 175; encziklopedia 9; szépirodalmi 159; a többi vegyes.

A győri kir. kath. tanítóképző önképzőköri könyvtára. Alapíttatott 1877-ben. Tartalmaz 400 kötetet; magyar mű 25; német 315; a többi más nyelvű. Tudományszakok szerinti megoszlása ismeretlen.

A győri kis szeminárium Kis Jézus-egyletének könyvtára. Tartalmaz 530 kötetet. Ezekből magyar mű 278; német 82; latin 40; Tudományszakok szerint: nyelvtudományi 70; bölcseleti 45; történelmi 36; természettudományi 24; encziklopedia 10; szépirodalmi 115; tankönyv 73; a többi vegyes mű.

A győri kath. főgimnázium ifjúsági könyvtára. Alapítási évét nem ismerjük. Tartalmaz 2856 kötetet; ezekből magyar mű 703; német 484; latin 147; a többi más nyelvű. Tudományszakok szerint: bölcsészeti mű 230; történelmi 222; szépirodalmi 421; a többi verses mű.

Sikor József dr. orvos könyvtára, Győrött. Alapítása ismeretlen. Tartalmaz 544 művet, 883 kötetben. A munkák nyelvek szerinti megoszlása ismeretlen. Tudományszakok szerint: természettudományi mű 304; szépirodalmi 240; a többi vegyes.

Városi könyvtár Győrött. A törzsanyag állománya kb. 11.700 drb. 1905-ben 500 kor. államsegélyben részesült és a városi javadalomból 600 kor. segélyben. A könyvtár rendezése most folyik.

A következőkben adjuk a győrvármegyei írók, tudósok és művészek életrajzi adatait, betűsoros rendben:

Acsay Ferencz főgimnáziumi igazgató, szül. 1854. 1871-ben a pannonhalmi benczés rendbe lépett s a budapesti egyetemen tanári oklevelet szerzett. 1878-ban az esztergomi főgimnázium tanára lett. 1894-ben a pannonhalmi főapát a győri főgimnázium igazgatójává nevezte ki; azóta e minőségben Győrött működik s nemcsak irodalmi, hanem társadalmi téren is nagy munkásságot fejt ki. Jelenleg Győr sz. kir. város törvényhatósági bizottságának tagja, a győri kath. önkormányzótestület vál. tagja és tanügyi bizottságának elnöke. **Acsay Ferencz.**

Munkái: A prózai műfajok elmélete. — Bossuet egyházi beszédei, két kötetben, francziából. — A győri főgimnázium története. — Ifjúsági egyházi beszédek. 2 köt. — Rónay Jáczint élete. — Ezeken kívül számos közleménye jelent meg a különféle folyóíratokban.

Áldor Adolf, orvos, szül. Gyömörőn 1832-ben. Nagykárolyban volt városi főorvos. **Áldor Adolf.**

Munkái: A koleráról. Szatmár, 1873. — A pofahiányokról. Bpest, 1880. — Szaklapokban is számos orvosi értekezése jelent meg.

Andorka Sándor, városi rendőrfogalmazó, született 1877-ben. Az ifjabb győri írógárda tehetséges tagja. Számos költeménye jelent meg a »Győri Hírlap«-ban. Regénykísérlete (Dr. Hidrogén naplója) ugyanott jelent meg, de befejezetlen maradt. »Egy úton« (Győr, 1907.) czím alatt Kurucz Józseffel és Radnóthy Dénessel együtt, közös kötetet adott ki, melybe költeményeket írt. **Andorka Sándor.**

Angyal Armand.

Angyal Armand, jogi doktor, jeles zeneszerző. Született 1853-ban. 1879-ben Győr vármegye szolgabirája. 1883-ban főszolgabiró lett. 1888 óta Győr sz. kir. város rendőrfőkapitánya. A zeneműpiaczon eddig 135 műve jelent meg elsőrangú hazai és külföldi kiadóknál. A zenének csaknem minden ágát műveli, a daltól az operáig. Több dalát a nép is szeretetébe fogadta és szerte énekli (»Két gyöngye volt a falunak . . .«, »Volt nekem egy szép csillagom . . .«, stb.). Operái közül a »Vihar« és »A költő álma« több vidéki színpadon színre került és sikert aratott. Irt számos tánczdarabot, egyházi zeneművet és műdalt, valamint több népszínműhöz és énekes darabhoz zenét. Győr zenei életének egyik főoszlopa, az ottani ének- és zeneegyletnek elnöke. Az ő kezdeményezésére jött létre a »Dunántúli Dalosszövetség«, mely virágzó testületnek elnöke is volt, a minthogy Vajda Emillel szövetkezve ő alapította és szerkesztette a »Magyar Lant« czímű zenefolyóiratot, melynek szerkesztésétől legutóbb visszalépett.

Művei közül csak a főbbeket említjük fel. Ezek: A vihar. Opera 4 felvonásban. — A költő álma. Opera 2 felvonásban. — Zrinyi. Opera 4 felvonásban (kézirat). — Tündér Ilona. Opera 4 szakaszban (kézirat). — Dalaim (30 dal). — Virágénekek (15 dal). — Átiratok Petőfi dalaiból. — Les amourettes (5 zongoradarab). — Ecce Sacerdos Magnus. Férfikar. — Trio-Suite. — Suite Hongroise.

Angyal Emil.

Angyal Emil, Győr vármegye árvaszéki ülnöke és elnökhelyettese, szül. 1871-ben Győrött. A győri hírlapok szépirodalmi munkatársa. 1893-tól kezdve rövid ideig a »Győri Független Ujság« szerkesztője volt. Ir verseket, tárczákat és czikkeket a közigazgatási szaklapokba. Egy kézirati színműve dícséretet nyert az Akadémia Koczán-pályázatán.

Önálló műve: Költemények. Győr, 1893. — Útmutató a gyámhatósági eljárásban. Győr, 1907.

Arator (Szántó) István.

Arator (Szántó) István, híres jezsuita pap-tanár, szül. Győr vármegyében 1541-ben. 1566-ban Bécsben, majd Nagyszombatban és Gráczban tanított. 1575-ben Rómában magyar gyóntató lett. 1579-ben Kolozsvárott, 1582-ben és 1585-ben Gyulafehérvárott tanított. Minthogy a jezsuitákat ekkor Erdélyből száműzték, Sélyére került házfőnöknek. Meghalt Olmützben, 1612-ben. Kéziratban maradt egy 1600-ban készült emlékirata. Katekizmusának magyar kézirata elveszett. A szentírást magyar nyelvre fordította, az ó-szövetséggel teljesen el is készült, de midőn az új-szövetség fordításához fogott, meghalt.

Bakody Tivadar.

Bakody Tivadar, orvostudor, egyetemi rk. tanár, szül. Győrött 1825 május 4-én. Középiskoláit szülővárosában végezte, a fővárosban bölcsészettanhallgató volt, majd a bonni egyetemen joghallgató. A szabadságharczban kapitányi rangban vett részt és Görgey főhadiszállásán működött. 1850-ben Bécsben orvostanhallgató lett, s ott 1854-ben orvostudorrá avatták. Ezután külföldi tanulmányútat tett, melyet befejezvén, Lembergben telepedett le, a hol saját költségén svéd gyógytornacsarnokot építtetett. 1861-ben visszatért Budapestre s ő volt Magyarországon a tornászat rendszeres gyakorlásának megalapítója és a biologiai sejtkórtan alapján a tudományos hasonszenvi gyógymód megteremtője. Kartársai segítségével ő alapította a biologiai orvosegyesületet, majd a magyarországi biologiai társulatot. 1873 óta a budapesti egyetemen a hasonszenvi kór- és gyógytan ny. rendk. tanára, a budapesti közkórház hasonszenvi osztályának és az általa alapított Bethesda közkórháznak főorvosa.

Munkái: Országos testgyakorlat. Pest, 1861. — A tüdőhólyagcsák hámja fölötti vita. Pest, 1865. — A hasonszenvészet jogigényei, a tudomány és emberiség érdekében. Pest, 1868. — Die Katarrhalische Pneumonie vom pathol.-histor. Standpunkte. Budapest, 1873. — A hurutos tüdőlob, kórszövettanilag tekintve. U. o. 1874. — Eine psychologisch-philosophische Reflexion. U. o. 1876. — A hasonszenvi iskola természettudományi módszere. U. o. 1877. — Noumenorum non datur scientia. Lipcse, 1887. — Retorsion. Berlin, 1882. — Hahnemann redivivus. Lipcse, 1883. — A Karyomitotis és a biologikus orvosszeri gyógytan alapelve. Budapest, 1884. — Az orvosszeres tüneti antipyresis birálata. Budapest, 1884. — A »Hasonszenvi Lapok«-nak 1866-tól főmunkatársa és 1873-tól az 1874. év végéig szerkesztője volt. E munkáin kívül bel- és külföldi szaklapokba számos tudományos czikket és ifjú korában két kötet német költeményt írt.

Balics Lajos.

Balics Lajos, hittudor, győri apátkanonok, szül. 1856-ban. 1879-ben tatai káplán lett, 1881-től kezdve pedig a győri nagyobb papnevelő-intézet tanulmányi felügyelőjeként működött. 1886-ban ugyanott theologiai tanár, egy évvel később a győri kir. jogakadémia tanára. 1894-ben nagyczenki plébános, 1902-ben győri székesegyházi kanonok, 1906-ban cz. apát lett. Mint ilyen, a győri theologiai intézet igazgatója és egyházmegyei főtanfelügyelő. Irodalmi működése főleg az egyháztörténet terére esik.

Munkái: A róm. kath. egyház története Magyarországon. I—III. kötet. Budapest, 1885—1890. (Pályanyertes mű.) — A kereszténység története hazánk mai területén. Budapest. — Szent László király fejereklyéjének története. Győr, 1892. — Lövő története Győr, 1892. — Irt ezenfelül ünnepi beszédeket és czikkeket történeti folyóiratokba. A vatikáni titkos levéltárban folytatott kutatásának eredményét a »Vatikáni Oklevéltár« VI. kötetében adta közre.

Balogh István, született a békésmegyei Dobozon, 1862-ben. A budapesti egyetemen elvégezte a bölcseletet, 1894-ben Győrbe került, hol főigazgatósági tollnok volt. 1899-ben soproninegyei segédtanfelügyelő, 1901-ben Udvarhely vármegye tanfelügyelője lett. Meghalt 1902-ben Székelyudvarhelyt. Jónevű költő, kinek dalai közül több átment a nép ajkára, így a híres »Becsali nóta« és a »Fehér gulya kolompja szól a réten« kezdetű. Irt több kötet költeményt, dramolettet és egy költői elbeszélést (Kinizsi). Összes költeményeit (Húsz esztendő. Budapest. Könyves Kálmán kiadása.) győri tartózkodása alatt bocsátotta közre vaskos kötetben. Balogh István.

Balogh Pál, hírlapíró, szül. 1854 aug. 14-én Győrött. Atyja Balogh Sándor, pénzügyi tisztviselő, anyja szül. Deáky Lilla, néhai Deáky Zsigmond fölsz. püspök és győri nagyprépost unokahuga. Középiskoláit Nagykanizsán, Váczon és Budán végezte. A budapesti egyetemen a bölcsészeti tanfolyamot befejezvén, 1875-ben a Nemzeti Hírlap és a Fővárosi Lapok tárczarovatai számára dolgozott. 1879—1881-ig a Pesti Hírlap belső munkatársa volt. 1881-ben ő is részt vett a Budapesti Hírlap megalapításában, s annak éveken át országgyűlési tudósítója, 1886—1888-ban helyettes szerkesztője volt, majd évekig politikai főmunkatársaként működött. 1897—1902-ben írta a kultuszminiszter megbízásából a Népfajok Magyarországon czímű nagy néprajzi monografiát, mely országos feltűnést keltett. Azóta, mint publiczista, több fővárosi lapba dolgozik. Vezérczikkeinek száma megközelíti a háromezret. Balogh Pál.

Bánfi (Brucker) Alajos, igazgató-tanító, szül. Győrszigetben, 1844-ben. Előbb Lébényben, majd Sövényházán, később Kisczellben tanítóskodott; azután 1870-ben a zalamegyei Tekenyén, a honnan hét havi működés után Sümegre került, a hol 1886-ban igazgató-tanítóvá választották. Társadalmi, nevelési és tanügyi czikkei és értekezései a zalamegyei helyi lapokban és a szaklapokban jelentek meg. Megírta a zalamegyei általános tanítótestület sümegi járási tanító-körének tíz évi működését feltüntető emlékkönyvét, mely Nagykanizsán, 1882-ben jelent meg, továbbá a sümegi takarékpénztár 30 éves történetét. Bánfi (Brucker) Alajos.

Bangha Sándor József, jogtudor, szül. Véneken 1841-ben. Mint ügyvéd 1868-ban Nyitrán telepedett le és nyitott irodát. 1878-ban Nyitra vármegye főügyésze lett, mely állásából 1896-ban nyugalomba vonult. 1880-ban Kállai Ármin ügyvéddel megalapította a Nyitramegyei Közlönyt, s ez volt az első magyar lap, mely a felvidéki nemzetiségi mozgalmak ellensúlyozójaként a magyar ügyet szolgálta s azóta is állandóan figyelemmel kíséri vidéke nemzetellenes elemeinek mozgalmait. E lapnak Bangha 1881 óta kiadója, tulajdonosa és felelős szerkesztője. Bangha Sándor József.

Benes Pál festőművész, született Győrszigetben, 1876-ban. Középiskoláinak bevégzése után a bécsi festőművészeti akadémia növendéke lett, hol L'Allemand és Eisenmenger voltak mesterei. Münchenben Hollósy mestertől tanúlt. Hosszabb ideig tartózkodott Olaszországban, különösen Rómában s itt a renészánsz nagy mestereit tanulmányozta. Olaszországból visszatérvén, Győrött műtermet nyitott (1895—1898) s képeivel részvett a győri és pécsi műtárlatokon, valamint a képzőművészeti társulat budapesti tárlatain. 1898-tól 1900-ig tagja volt a nagybányai művész-koloniának s 1903 óta állandóan Győrött lakik, a hol műterme van. Győr művészeti életében élénk részt vesz s újabb műveiből évenként tárlatot rendez. Újabban nagy előszeretettel festi a tengert. Benes Pál.

Ismertebb képei: A kis nagyzoló. (Ő felsége a király tulajdona.) — Tempi passati. — Hegyi legelő. (Győr város tulajdona.) — A Tákó. Köd a tengeren. Chioggiai halászok. (Mindhárom a győri püspök tulajdona.) — A kiknek a tenger a hazájuk. (Gróf Széchenyi Jenő tulajdona.) — Nagybányai vásár. (Budapest.) — Mint arczképfestőnek is kitűnő neve van.

Beöthy Károly, Győr vármegye alügyésze, szül. 1820-ban. Előbb ügyvédeskedett, majd résztvett a szabadságharczban, mikor is vésztörvényszéki biró volt. A szabadságharcz után Győrött folytatott ügyvédi gyakorlatot, hol 1864 nov. 21-én meghalt. Irodalmi szereplésével a komárom vármegyei kötetben foglalko- Beöthy Károly.

zunk, itt csak azt említjük föl, hogy a győrvidéki gazdasági egyesület évkönyvét szerkesztette 1860-tól, három éven át.

Bihar Jenő.

Bihar Jenő lapszerkesztő, született 1882-ben. Középiskoláit Rozsnyón és Iglón, a jogot Budapesten és Pozsonyban végezte. 1900-ban a »Magyar Állam«, majd az »Alkotmány« munkatársa lett. 1902 óta a Győrött megjelenő »Dunántúli Hírlap« felelős szerkesztője. 1906-ban levéltárosi oklevelet szerzett. Hírlapíró és publiczista. Irt több alkalmi röpiratot.

Börzsönyi Arnold.

Börzsönyi Arnold, benczéstanár Győrött, a nagyhírű győri benczésmúzeum őre, kitűnő archeologus, született 1856 május 14-én. A szombathelyi főgimnázium hatodik osztályából 1875-ben belépett a Szent Benedek-rendbe. Főiskolai tanulmányait Pannonhalmán és a budapesti egyetemen végezte, a hol tanári oklevelet nyert. 1881-től 1883-ig Pannonhalmán másodkönyvtáros és székesegyházi hitszónok, 1883-tól a mai napig a győri főgimnázium tanára. Múzeumőri állásában méltó utóda Rómer Flórisnak, a ki a gazdag győri múzeumot alapította. A régiségtárt, valamint a természetrajzi múzeumot értékes gyűjteményekkel gyarapította és mintaszerűen rendezte. Győr környékén már hosszú idő óta maga vezeti az ásatásokat és az avar temetőből igen sok értékes tárgyat hozott napvilágra. A Műemlékek Országos Bizottságának kinevezett tagja. Az Országos Monografia jelen kötetében az ő szakavatott tolla ismerteti a vármegye és a város őskorát.

Munkái : Claudius Novanus becsületbeli bocsájtványa. (Katonai diploma.) Archeologiai Értesítő, 1886. — 1884—1888-ig szerzett régészeti tárgyak ismertetése. Megjelent a győri főgimnázium 1888. évi értesítőjében. — A győri főgimnázium régészeti múzeumának üvegtárgyai. Főgimn ért. 1891. — Régi magyar emlékek a győri főgimnázium régiségtárában. 1894. — A győri benczés főgimnázum régiségtárának római érem- és pénzgyűjeménye. 1900. — A pogány magyar sírokról. Archeol. Értesítő, 1903. — Győri temető a régibb középkorból. U. o. — Római emlékek Győr területéről. U. o. — A Szent László-féle éremlelet Kiliti határában. Numizmatikai Közlöny, 1903. — Kalauz a győri főgimnázium régiségtárában

Csapó Dániel.

Csapó Dániel (Kecskeméti), alispán és országgyűlési követ, szül. 1778 márcz. 21-én Győrött. 1805-ben, a franczia háborúban, a tolnamegyei nemes fölkelősereg tisztje volt, azután megyei hivatalba lépett és 1827-től kilencz évig első alispánja volt Tolna vármegyének, mely idő alatt kétszer volt a vármegye követe. Pozsonyban élénk része volt a magyar gazdasági egyesület megalakításában és annak első alelnökévé is megválasztották. Meghalt Pesten, 1844 aug. 5-én.

Munkái : Kérdezősködő magyar nyelvmester. Pest, 1833. — Gazdasági kis tükör. Buda, 1843. (Öt kiadást ért meg.) — Dalfüzérke. U. o. 1844 és 1865. — Nemzeti magyar dalok és marsok. Pest, 1847. — Kéziratban négy kötetnyi vegyes íratait őrzi a nemzeti múzeum.

Csapó István.

Csapó István győri származású tudós. Nagyobb munkája: Dissertatio physico-astronomica. De planetis. Debrecini, 1702.

Csányi Károly.

Csányi Károly, okl. műépítész, az Orsz. M. Iparművészeti Múzeum igazg.-őre, született Győrött, 1873 szeptember 7-én. Nép- és középiskoláit Győrött, a műegyetemet Budapesten végezte, hol 1896-ban építészi oklevelet is nyert. Miután a Műemlékek Országos Bizottsága megbízta a gyulafehérvári székesegyház felmérésével, 1898-ban a műegyetem középkori építészettörténeti tanszékéhez tanársegéddé nevezték ki. A műegyetemen 1904-ig működött, a mikor a vallás- és közoktatásügyi miniszter kinevezte az Orsz. M. Iparművészeti Múzeum őrévé. 1905 óta a Műemlékek Országos Bizottságának kinevezett rendes tagja. Tervei alapján Győrött több szép bérház, a felső kereskedelmi iskola, a honvédligeti szabadságemlék és az új református templom épült. Több iparművészeti tervet is készített, így a Kossuth-serleg tervét is. A gyulafehérvári székesegyházról írt építészettörténeti tanulmányával, »Az új országház« czímű monografiájával, a Beőthy-féle művészettörténet »Középkori építészettörténet« cz. fejezetével és a szakfolyóiratokba írt jeles tanulmányaival tűnt ki.

Cserháti Sándor.

Cserháti Sándor, a magyaróvári gazdasági akadémia ny. tanára, az orsz. m. kir. növénytermelési kísérleti állomás főnöke, született Győrött 1852 szept. 14-én. A magyaróvári gazdasági akadémia elvégzése után a hallei, majd a lipcsei egyetemek hallgatója volt. 1875-ben a már említett gazdasági akadémia segédtanára, három évvel később rendes tanára lett.

Munkái : A szarvasmarha táplálkozása. Magyaróvár, 1877. — A philloxera vastatrix. (A földmív. min. megbizásából), Budapest, 1880. — A trágyázás. U. o. (Kossuthány Tamás dr.-ral együtt), 1886. — Mily módon lehetne a kisbirtokosok között az okszerű gazdálkodást a legsikeresebben terjeszteni ? M.-Óvár, 1888. — Talajjavító növények. Bpest,

1889. — A gabonafélék termesztése. U. o. 1889. — Jelentés a magyaróvári gazdasági akadémia kísérleti telepén, az 1886—88. években végrehajtott növénytermelési kísérletekről. M.-Óvár, 1889. (Szilassy Zoltánnal együtt.) — A csalamádé termelése. U. o. 1891. — Talajismeret. U. o. 1893. — A talaj okszerű mívelése. Bpest, 1896. — Általános és különleges növénytermelés. 2 kötet. I. kiadás, 1900, II. kiadás 1905. — 1883 óta szerkeszti a Mezőgazdasági Szemlét. E munkáin kívül számos szakértekezés és czikk jelent meg tőle.

Csillag Róza, győri születésű kiváló zeneművésznő. A mult század 70-es éveiben Londonban hangversenyzett nagy sikerrel. Csillag Róza.

Csuday Jenő dr. premontrei paptanár, szül. Győrött 1852-ben. 1875-től 1893-ig a szombathelyi kir. kath. főgimnázium tanára, 1893—94-ben a Nemzeti Múzeum őre, 1894-től egyetemi magántanár, a VI. ker. áll. főreáliskola rendes tanára. A rendből kilépett 1900-ban. Csuday Jenő.

Munkái: Az osztrák-magyar monarchia politikai földirata. Szombathely, 1881. — A honfoglalás kezdete. U. o. 1884. — A magyarok történelme. U. o. 1884. — Zrinyiek a magyar történelemben. U.o. 1884. — Világtörténelem. U. o. 1885, 1888, négy kötet. — A honfoglalás éve. U. o. 1891. — A magyarok történelme. U. o. 1891. Két kötet. Második kiadás. Budapest, 1896. Német fordításban Ő felsége, a király 50 éves jubileuma emlékére, Bées, 1900. — A legújabb kor története. (Szabó Ferencz kiadásában a III—IV. kötet.) 1894. — Történelmi zsebszótár. Bpest, 1898. — A Biblia és Tudomány, folyóirat. Bpest, 1899. I. kötet. — Nagy Képes Világtörténelem VI. kötete. Bpest 1903. — A magyarok oknyomozó történelme. Dr. Létmányi Nándorral. Bpest, 1903.

Czech János, városi főbíró, cs. és kir. pénzügyi főtanácsos, a kir. tanulmányi bizottság s a könyvvizsgáló-bizottság ülnöke, a M. Tud. Akadémia rendes tagja, szül. Győrött, 1798 június 20-án. Tanult a pozsonyi ág. ev. liczeumban és a győri akadémián, azután ügyvédi vizsgát tett. 1820-ban Győrben törvényszéki jegyző, 1824-ben városi tanácsnok, 1831-ben polgármester, s 1836-ban főbíró lett. Közben négy országgyűlésen városának követeként szerepelt. A M. Tud. Akadémia 1832 márczius 10-én rendes tagjává választotta meg. 1836-ban Győr és Moson vármegyék táblabírája lett. 1840-ben V. Ferdinánd az újólag felállított tanulmányi és középponti könyvvizsgáló-bizottmány másodelnökévé nevezte ki és csakhamar magyar nemességet is nyert. 1848-ban a kir. kincstári levéltár igazgatója, 1850-ben kincstári, 1854-ben pénzügyi tanácsos lett. Meghalt Pesten, 1854 november 1-én. Czech János.

Munkái: Győr vármegye főispánjairól. Győr, 1827. — Győr vármegye hajdan nemes familiáinak emlékezések. Pest, 1829. — Győr városa szegényeк intézete és azzal egyesült árvaház, 1832—33. Győr, 1833. — Fehér György okmánytárát több száz oklevél másolatával gazdagította: ezek közül 400 a Codex Dipl. VII. kötetében jelent meg. Kéziratban maradt az 1839—40. évi országgyűlésről készített munkája. A Győr város és vármegye monografiájához általa gyűjtött anyag több kötetre terjed. Országgyűlési emlékiratait, vegyes tárgyú okleveleit, magyar leveleket a XVI. és XVII. századból, a magyarországi zsidók történetét érdeklő okleveleit halála előtt sajtó alá rendezte. Kiváló szaktudással és odaadással foglalkozott történeti tudományokkal, oklevelek, régi pénzek és emlékek gyűjtésével. 400 ezüst és 1300 rézpénzzel gazdagította a M. Nemzeti Múzeum éremtárát. Ő figyelmeztette az akadémiát az érsekújvári Ferencz-rendiek zárdájában őrzött két régi kéziratra, melyek egyike a Kinizsi Pálné számára 1513-ban írott imakönyv, a másik pedig »Érsekújvári codex« név alatt ismeretes. — Értekezései megjelentek a Tud. Gyűjteményben (1828—30.), Hormayr Archivjában (1820.) és Taschenbuchjában (1830—31)., a Tudománytárban (1835—36.), az Akadémia Évkönyveiben (1831—35.) és a Századokban (1839—40.). Több közjogi és történeti czikket írt még az Új M. Múzeumba (1851—52.).

Czuczor Gergely, irodalomtörténetünk nagy alakjainak egyike, született 1880-ban a nyitramegyei Andódon, miért is bővebb életrajzát a nyitramegyei kötetben találja az olvasó. 1817-ben belépett a pannonhalmi benczésrendbe és 1824-ben tanára lett a győri főgimnáziumnak. Eleinte az alsóbb osztályokban tanított, de 1828-ban már a győri főapátsági liczeumban a magyar nyelv és irodalom tanára. Itt és ugyanez évben lépett a nyilvánosság elé »Az aradi gyűlés« czímű nagyobb époszával. Győrött kezdte el »Hunyadi« czímű nagy hőskölteményét is, mely töredék maradt. 1837-ben, miután időközben a M. T. Akadémia tagja lett, Pannonhalmára költözött. 1838-ban a győri liczeumban tanított, rövid idő mulva pedig kinevezték a győri kir. akadémiához a magyar nyelv és irodalom tanárává. Czuczor ez időben a város legnépszerűbb embere volt, költői dicsősége és hazaszeretete pedig a város lakosságának tiszteletét szerezte meg neki. Midőn ez időben az ismeretes sok méltatlanság érte, a polgárság fáklyásmenettel tisztelte meg. 1848-ban résztvett a forradalmi mozgalmakban s »Riadó« czímű költeményeért először Pesten, majd Kufsteinban nehéz rabságot szenvedett, melyből 1851-ben szabadúlt ki. Ezután Pesten lakott 1866-ban bekövetkezett haláláig. Apróbb költeményei közül többet győri tanársága idejében írt. Győrött a nagy költő emlékét utczanév és emléktábla őrzi. Czuczor Gergely.

Dallos Miklós.

Dallos Miklós róm. kath. püspök, született Győrött. Apja János, győri bíró, anyja Grebecsi Ilona volt. Ifjúságát nem ismerjük. 1609-ben egri kanonok volt és a káptalan Bécsbe küldte az idegen kézre jutott káptalani tizedek és egyéb jövedelmek visszaszerzése érdekében. Később az esztergomi főkáptalanba helyezték át, a hol zólyomi főesperes és olvasó-kanonok lett. Mint lectort küldte őt a káptalan 1616-ban Prágába, Pázmány Péterhez, az új prímáshoz, ki őt később is bizalmával tisztelte meg. 1618-ban a királyválasztó országgyűlésen résztvett és a tanácskozásokról naplót vezetett. 1619-ben pécsi püspökké nevezték ki, de egyházmegyéje területét a törökök tartották elfoglalva. Ekkor nevezték ki királyi tanácsossá. Midőn Bethlen hadai Magyarországot megszállották, Dallos Bécsbe menekült, hol szavának nagy súlya volt nemcsak a magyar tanács ülésein, de a császári titkos tanácsban is. 1621-ben Bethlen követeivel alkudozott. 1622-ben váczi, s a következő évben győri püspök lett. Ugyanekkor a király a beszterczebányai alkudozásokra kiküldött országos bizottság fejévé nevezte ki, s mint ilyen, erélylyel és tapintatosan vezette a Bethlen biztosaival folytatott tárgyalásokat. A császári háznak s a jezsuitáknak nagy barátja volt. Végső évében, 1629-ben 25.000 forintos alapítványnyal megvetette a győri papnevelő alapját. Közpályája legnevezetesebb okmányait *»Dallos Miklós győri püspöknek politikai és diplomácziai írásai«* czím alatt Fraknói Vilmos és Ráth Károly adták ki 1867-ben.

Deáki Zsigmond.

Deáki Zsigmond, caesaropoli felszentelt püspök és győri kanonok. Szül. Himódon, 1795 május 14-én. Meghalt Győrött, 1872 deczember 29-én. 1817-ben áldozó pappá szentelték s mint ilyen, két évig egyházmegyéjének segédlelkésze volt. 1819-ben gróf Esterházy Miklós fiainak nevelője lett. Utazott Svájczban és Olaszországban. Bölcseleti és theologiai doktorrá Rómában avatták. Később Bourbon Károly luccai herczeg és spanyol infáns Ferdinánd nevű fiának volt a nevelője. A M. Tud. Akadémia 1832-ben levelező, 1858-ban tiszteleti tagjává választotta meg s ugyanekkor a pesti egyetem theologiai karának is tagja lett. 1835-ben pápai udvari főpap, 1836-ban czímzetes apát, 1841-ben caesaropoli püspök lett s visszatérve hazájába, 1849-ben a győri tankerület főigazgatójaként működött és egyszersmind a győri székesegyház nagyprépostja és kanonoka volt. Irt verseket, értekezéseket, több beszédet, olasz nyelvű magyar nyelvtant, stb.

Detsinyi Lipót.

Detsinyi Lipót, orvosdoktor. Született Gyömörén, 1818-ban. 1848—49-ben igazgató főorvosa volt a komáromi honvéd-kórháznak. Később Budapesten folytatott gyakorlatot. A kir. orvosegyesület tagja, a koronás arany érdemkereszt tulajdonosa. Meghalt 1883-ban, Budapesten. Munkája : Mózes törvényhozási éttana s a későbbi zsidók gyógytudományának rövid vázlata. Buda, 1847. Szaklapokba több orvosi értekezést írt.

Dobrowszky József.

Dobrowszky (Daubrawszky de Solnik) *József,* filozófiai doktor, jezsuita pap, utóbb nevelő, született 1753-ban Gyarmaton. A jezsuita rend feloszlatása után főleg a keleti nyelveket tanulta. Több tudós társaság tagja volt. Meghalt Brünnben 1829-ben.

Munkái közül nevezetesebbek: Fragmentum Pragense Evangelii S. Marci vulgo autographi. Pragae. 1778. — Ueber die Ergebenheit und Anhänglichkeit der slavischen Völker an das Erzhaus Oesterreich. U. o. 1791. — Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur. U. o. 1818. — Institutiones Linguae Slavicae dialecti veteris. — Cyrill und Method der Slaven Apostel. U. o. 1823.

Dorner József.

Dorner József, botanikus, született Győrött, 1808 november 2-án, meghalt Pesten, 1873 október 9-én. 1821-től 1827-ig a Kochmeister-féle orvosságtárban gyakornokoskodott, azután több évig volt gyógyszerész-segéd Pesten és Pozsonyban. 1831—32-ben a bécsi egyetemen a természettudományokat, nevezetesen a kémiát és a leíró növénytant tanulmányozta. 1836-tól 1840-ig Pozsonyban gyógyszertártulajdonos volt. 1840-ben a m. kir. helytartótanács egészségügyi osztályában nyert alkalmazást. 1848-ban báró Eötvös József a kultuszminiszteriumba vitte. Több alapos növénytani czikket írt a bel- és külföldi folyóiratok számára s neve mindinkább ismertté lett. Tervbe vette, hogy több kartársával megírja a hazai flórát, de mivel főbb munkatársai elhaláloztak, vagy visszavonultak, a munka hajótörést szenvedett. Azután kisebb monografiai munkákat írt. 1853-ban a szarvasi gimnázium tanára lett, hol ismereteinek didaktikai úton való értékesítésén kívül, tudományos kutatásokat is folytatott. 1858-ban a M. Tud. Akadémia levelező tagja lett. Czikkeit ezután

az Akadémia Értesítőjében közölte. 1860-ban a pesti ág. ev. gimnázium választotta meg tanárának, hol haláláig működött. Nagyszámú értekezésein és szakczikkein kívül

munkái: Das Banat in topographisch-naturhistorischer Beziehung, mit besonderer Berücksichtigung der Herculesbäder nächst Mehadia und ihrer Umgebungen. Pressburg, 1839. — Das Ganze der Essigfabrikation theoretisch und praktisch abgehandelt. Pest, 1841. — Der vollständige Betrieb der Branntweinbrennerei nach allen seinen Verzweigungen mit ausführlicher Beschreibung der Malz- und Hefenbereitung, des Maischverfahrens. U. o. 1843. — Die Traubenkrankheit nach den neuesten Erfahrungen und Ergebnissen U. o. 1853. — Az ásványtan elemei. U. o. 1858. — Ásványtan felsőbb tanodák számára. U. o. 1865. — Az állattan elemei. U. o. 1874. — A növénytan elemei. U. o. 1864. — Die Cuscuten der ungarischen Flora. U. o. 1863.

Ebenhöch Ferencz, győri apátkanonok, született Győrött 1821-ben. Volt győr-belvárosi káplán, majd koronczói plébános, hol buzgón botanizált. A győri főgimnázium és egyéb intézetek neki köszönhetik növénygyűjteményeiket. A Magyar Nemzeti Múzeumnak, 3000 forintra becsült és általa gyűjtött régi pénz-, kőkori fegyver- és szerszámgyűjteményt ajándékozott. Még ifjan téti esperes, 1874-ben pedig a győri káptalan tagja lett. Legtöbb érdemet szerzett a káptalan levéltárának rendezésével. A seminariumban egyházi archaeologiai és építészeti előadásokat tartott. Ekkortájt szentképeket és kegyérmeket gyűjtött és mindkettőből több ezeret szedett össze, a mivel a hagiographiának nem kis szolgálatot tett. Meghalt Győrött, 1889 július 16-án. Végrendeletében, egyéb jótékony adományain kívül, 6000 forintot hagyott a győri fiúárvaháznak, kegyéremgyűjteménye pedig a Magyar Nemzeti Múzeumba került. Ebenhöch Ferencz.

Munkái: A Budapesten rendezett iparmű- és történelmi emlék-kiállításra Zalka János dr. győri püspök által küldött egyházi műtárgyak és régiségek. Győr, 1876. — Győr vidékének kőkorszaki leletei. U. o. 1877. — A győri székesegyház régi flandriai kárpitja. Bpest, 1889. — Természettudományi, történelmi és irodalomtörténeti számos értekezései egyházi és szaklapokban jelentek meg. Győr vármegye és város Fehér Ipoly által szerkesztett egyetemes leírásába ő írta meg a vármegye virányát és a régiségtani részt.

Edelman Sebő, csorna-premontrei kanonok, bölcseleti doktor, a Ferencz József-rend lovagja, a szombathelyi kath. főgimnázium igazgatója, született Győrött 1853-ban. Jeles fizikus és természettudós. Mint ilyen, tevékeny részt vett a nagyszabású ikervári elektromos művek megalkotásában. Edelman Sebő.

Munkái: A négyzetes maradékok elmélete. Budapest, 1883. — A gőzkazán és gőzgépüzem kézikönyve. Szombathely, 1884. — A vegytan alapvonalai. U. o. 1885. — Mathematikai zsebkönyv. U. o. 1885. — A Pallas Nagy Lexikona számára több természettudományi czikket írt. Munkatársa a Mathematikai és Physikai Lapoknak.

Edvi-Illés László, orvosdoktor, született Rétiben 1813 deczember 29-én. Előbb a Császárfürdő orvosa volt, majd 1848-ban fogalmazó lett a belügyminiszterium közegészségügyi osztályánál. A szabadságharcz után bujdosott, de 1852-ben a Jász-Kun kerületek főorvosa lett. 1867-ben nyugalomba vonult és Jászberényben folytatott orvosi gyakorlatot, hol 1877-ben halt meg. Több jeles szakértekezése jelent meg az Orvosi Tárban és más folyóiratban. Edvi-Illés László.

Munkái: Dissertatio inaug. medica sistens miasmata. Vindobonae, 1839. — Muraköz helybeli természettani és orvosi szempontból. (Fordítás). Pest, 1840. — Besztercze és vidéke. Buda, 1842. — A budai hévvizek. Pest. 1843. — Napoleon császár történetei. U. o. 1844. — Világtörténet. U. o. 1846. (Két kötet.) — Versuch einer physikalisch-medizinischen Darstellung der Heilquellen des Kaiserbades zu Ofen. U. o. 1847. — A kénégenygőz hatása különösen seborvosi tekintetből. (Fordítás.) U. o. 1847.

Edvi-Illés Pál, ág. ev. lelkész, a M. Tud. Akadémia levelező tagja, született Rétiben 1793 június 29-én. Előbb nevelősködött, majd külföldön fejezte be theologiai tanulmányait. 1817-ben káplán Rétiben, apja mellett. 1818-ban nagygeresdi, 1831-ben nemesdömölki pap lett s itt választották meg esperességi iskolai felügyelőnek, egyházi törvényszéki tanácsosnak, Vas és Sopron vármegyék táblabírájának. A M. Tud. Akadémia 1835-ben megválasztotta levelező tagjává. 1863-ban megvakult és egyik fiához vonult Pestre, a hol 1871 június 22-én halt meg. Edvi-Illés Pál.

Munkái: Ékes házi oltár. (Imádságok.) Győr, 1832. — Confirmálási Emlék-czédulák. Pest, 1832. — Idvezkedő versek. Sopron, 1835. — Első oktatásra szolgáló könyv. (Számos kiadást ért és a Magy. Tudós Társaság I. rendű jutalomban részesítette.) U. o. — Gyónók kathekizmusa. Pest, 1837. — Keresztény Ábéczé. Pápa, 1839. — A latin nyelvtudomány elemei magyar nyelven. Pest, 1840. — Egy egész esztendőre szolgáló prédikácziók. (Négy kötet.) Pest, 1840. — Öntanulás. U. o. 1843. — A nemes-dömölki ev. templom évszázados ünnepe. (Emlékírat.) U. o. 1844. — Esperesi beköszöntés. Pápa, 1845. — Népszerű halotti prédikácziók. Pest, 1846. — Postilla. (Prédikácziók.) U. o. 1847. — Edvi Illés Pál elszórt költészetei. U. o. 1853. — Nagy fali ABC és olvasótábla. U. o. 1854. — Gyermek diaetetika.

Pápa, 1858. — Gyónók kathekizmusa. U. o. 1858. — Fénygolyók a nősülésre. U. o. 1861. — Több jeles kézirati munkája is maradt hátra.

Enessey György. *Enessey György* (Enessei), földbirtokos és Győr vármegye táblabírája. Meghalt Enessén 1801-ben.

Munkái: A dicső magyar haza aranyszabadságának visszaszerzésére és anyai nyelvének épülésére feljött magyarok csillaga. Buda, 1791. — A czigány nemzetnek igazi eredete. Komárom, 1798. — Antiquitates et memorabilia comitatus Jauriensis. U. o. 1799. — A czigány nyelvről toldalék. Győr, 1800. — Kéziratban maradt utána a névtelen jegyzőről szóló történeti értekezése.

Erdély Ernő. *Erdély Ernő* városi számtiszt, okl. gyorsírás-tanár, szül. Győrött 1881-ben. Tárczaíró. A Vidéki Hírlapírók Orsz. szövetségének igazg. tagja, a M. Tűzoltótisztek Egyesületének igazg. tanácsosa és az Orsz. Gyorsíró Egyesület választm. tagja. Szerkesztette a Győri Színházi Lapot.

Önálló kötete (elbeszélések és költemények): Járt útakon. Győr, 1903.

Erdély Ferencz. *Erdély Ferencz,* Győr sz. kir. város főmérnöke, született 1864-ben. Középiskoláit Egerben, felső tanulmányait a budapesti kir. József-műegyetemen végezte. Az ország és a külföld több nagyfontosságú műszaki intézményének megalkotásában részt vett, így Szolnok város csatornázásában és szabályozásában, a várpalota-keszthelyi vasút tervezési munkálataiban, a Felső-Duna és a Vaskapu szabályozásában és a bécs-freudenaui kikötő építésében. Kiépítette a bécsi Práter vízmentesítő csatornáját, elkészítette Maros-Vásárhely város csatornázási és vízvezetéki tervezetét s több községnek vízvezetéket épített. 1902-ben megbízták Győr város nagyszabású csatornaépítkezésének ellenőrzésével, 1903-ban helyettes főmérnökké, 1904-ben pedig főmérnökké nevezték ki. Azóta Győr modern műszaki intézményeinek létesítésében vezető szerepe van.

Erdélyi László. *Erdélyi László* dr., szentbenedekrendi áldozópap, tanár, született 1868-ban. A történeti irodalom kiváló művelőjeként a M. Tud. Akadémia levelező tagjául választotta meg.

Munkái: Szerémi György és emlékirata. Budapest, 1892. — Magyarország történelme 1526-ig. Kézikönyvül tanárjelöltek számára. Temesvár, 1900. — A pannonhalmi Sz. Benedek-rend tört. I. kötet nagy része. 1902. — A zalavári apátság legrégibb oklevelei. U. o. VII. kötetben. 1902. — A bakonybéli apátság Árpádkori oklevelei. U. o. VIII. k.-ben és különlenyomatban. 1903. — A pannonhalmi főapátság kialakulásáról. U. o. III. k.-ben és a Kath. Szemlében. 1906. — A tihanyi apátság népeinek 1211. évi összeírása. Nyelvtud. Közlemények. 1904. — Pisky István tihanyi várkapitány számadáskönyve. 1585—1589. Magy. Gazdaságtört. Szemle. 1905. — A tihanyi apátság kritikus oklevelei. Akadémiai székfoglaló értekezés. 1906. — Főszerkesztője a pannonhalmi Szent Benedek-rend tizenkét kötetes nagyszabású történeti monografiájának. Ő írta e kötet számára a Pannonhalmára vonatkozó történeti részt.

Erdős Renée. *Erdős Renée,* a magyar költőnők között ez időszerint a legerősebb és figyelemre legméltóbb tehetség. Született 1879-ben Győrszigetben, szegény szülőktől. Autodidakta, ki széleskörű képzettségét fáradhatatlan szorgalommal és nélkülözések árán maga szerezte. Első költeményei, melyeket új irány, erő és merészség jellemez, a »Győri Hírlap«-ban láttak napvilágot. 1899-ben Budapesten megjelent költeménykötete (Leányálmok), melyhez Eötvös Károly írt előszót, nagy feltűnést keltett. Ugyanekkor Erdős Renée az Egyetértés, a Hét és Budapesti Napló munkatársa lett s azóta szívesen közlik dolgozatait az elsőrendű lapok. 1904-ben megindította az »Irások Könyve« czímű havi folyóiratot, melyet ő szerkesztett és kizárólag egymaga írt. Ez a lap egy év után megszűnt. Több ízben nagyobb utazásokat tett Német-, Franczia- és Olaszországban. Igen termékeny írónő, ki költeményeket, regényeket, novellákat és kisebb czikkeket írt.

Munkái: Leányálmok. Költemények. Budapest, 1899. — Versek. Budapest, 1902. — Az asszony meg a párja. Novellák. Budapest, 1903. — Egy leány élete. Regény. Budapest, 1903. — Irások könyve. 1904. évi folyam. Budapest, 1906. — Új dalok. Budapest, 1906. — Kleopátra. Verses regény. Budapest, 1906. — Csudálatos mezőkön. Novellák. Budapest, 1906.

Ernyey Károly. *Ernyey Károly,* hírlapíró, született 1859-ben Győrött. Számos ismeretterjesztő, vegyestartalmú czikke és elbeszélése jelent meg a győri és budapesti napi- és hetilapokban. Irt egy regényt, »Az eskü« czímen, mely Budapesten 1882-ben jelent meg, továbbá két népszínművet, ú. m. »A vasparipa« és »A repülőgép«.

Fábri Pál. *Fábri Pál,* 1862-től 1865-ig a pesti ág. ev. magyar egyházközség felügyelője volt. Született Győrött 1790-ben. Meghalt Pesten 1872-ben. Végrendeletileg 12.000 forintot hagyott a pesti ág. ev. egyházra. A »Közhasznú Ismeretek Tárá«-nak munkatársa volt és abba a történeti czikkeket és az írók életrajzát írta.

Fehér Ipoly, pannonhalmi főapát.

Farkas Ádi, kiválóbb zenekarvezető, született Győrött 1858-ban. Már tizennyolczéves korában zenekart alakított, mely csakhamar oly hírnévre tett szert, hogy gróf Potocky Galicziába hívta, mikor Rudolf trónörökös a vendége volt. 1889-ben külföldi körútra ment és előbb Lipcsében, majd Drezdában és Berlinben aratott diadalt. 1894-ben Ostendébe, innen az antwerpeni kiállításra ment, hol Henriette belga királynét annyira elragadta művészi játékával, hogy udvari estélyre hívta meg. Innen kitüntetéssel és gazdag ajándékkal tért vissza Győrbe, a hol 1895-ben szívszélhűdés következtében hirtelen meghalt. Farkas Ádi.

Farkas József, híres zenekarvezető, született Győrött 1818-ban. Anyai részről unokája volt Bihari Jánosnak. 1834-ben kitűnően szervezett zenekart alakított, mely nemcsak Győrött, hanem Veszter Sándor páratlan magyar tánczművészszel tett külföldi körútjában Ausztria, Belgium és Francziaország nagyobb városaiban is általános tetszést és sikert aratott. Farkas egy évi távollét után 1840-ben hazajött, de 1861-ben ismét Németországban és 1875-ben Amerikában játszott. Meghalt Győrött 1892-ben. Farkas József.

Farkas Miska, zenekarvezető és zeneszerző, született Győrött 1829-ben. Zenekar élére állva, csakhamar hírnévre tett szert. Farkas Miska.

Szerzeményei közül feljegyezzük a következőket: Balatonfüredi induló, Orpheus-induló, Tündér Ilona lengyelke, Visegrádi emlék, Ida-lassú, Ilka-csárdás, Országgyűlési csárdás, Angyalka-csárdás, Rozi-csárdás, Csikós-csárdás, Csalogány-csárdás, stb.

Farkas Sándor, bogyoszlói esperes-plébános, született Nyalkán 1853-ban. Előbb Rábaszentmihály, Szil és Csepreg községekben segédlelkészkedett, majd Felsőszakonyban helyettes plébános lett. 1890 óta a sopronmegyei Bogyoszló község plébánosa. Több lírai költeménye jelent meg a budapesti és vidéki lapokban. Farkas Sándor.

Önálló munkái: Tündérvár. Költői beszély. Győr, 1875. — Csepreg mezőváros története. Budapest, 1887. — Bogyoszló története. Kéziratban.

Farkas Szerafin (Ferencz), ferenczrendi paptanár, született Győrött 1842-ben. 1863-ban érsekújvári tanár lett. 1874-ig hitszónok, 1884-ig a rend növendékeinek tanára, azután négy éven át dinnyési helyettes plébános és végre érsekújvári plébános. Tizennégy vallásos tárgyú munkát írt, leginkább latin nyelven. Farkas Szerafin.

Fehér Ipoly Kálmán, a pannonhalmi Szent Benedek-rend főapátja, született a hontmegyei Visken, 1842 április 11-én, hol apja gazdatiszt volt. Korán árvaságra jutott. Elemi iskoláit nagybátyjánál, Nagymegyeren (Csallóközben), a középiskolákat pedig Komáromban és Győrött végezte. 1858-ban lépett a rendbe, a hol tanári és papi kiképzését nyerte. Már növendék korában jelét adta a fizikai szakra való hivatottságának. 1865-ben pappá szentelték, s a következő évben Pannonhalmán a fizikát és számtant tanította. Megszerezte a középiskolai tanári képesítést is. 1874-ben az esztergomi főgimnázium igazgatójává nevezték ki. 1881-ben a Ferencz József-rend lovagja, 1882-ben a szegedi tankerület kir. főigazgatója lett. A kormány megbízásából 1885-ben és 1889-ben hosszabb tanulmányutat tett Bajorországban és a Keleten, nevezetesen Szerbiában és Bulgáriában. Terjedelmes tanulmányt is írt Bajorország közoktatásügyéről és Szerbia középiskoláiról. (Ez utóbbi megjelent a Közoktatási Szemlében, a Letopis czímű folyóiratban majd külön füzetben is, szerb nyelven.) A szerb kormánytól a Száva-rendet kapta. A tanügyi mozgalmakban nemcsak szóval, hanem tollal is részt vett. 1892 márczius 18-án kinevezték a Szent Benedekrend pannonhalmi főapátjává. 1893 óta a közoktatási tanács elnöke. Cikkei a »Vasárnapi Ujság«-ban (1865. A fényképészet népszerű ismertetése. — 1874. Viczay Héder, hédervári gróf), a »Hazánk és Külföld«-ben (1867. Szent István palástja. — Alvilági képek), a »Gyógyszerészi Hetilap«-ban (1867. Műszavaink ügyében), a »M. Természettud. Társulat Közleményei«-ben (VII. 1867. A szél hatása kéményeinkre), a »Magyarország és Erdély képekben« (1867. Pannonhalma), »Az Idők Tanujában« (1867. Naplótöredék Pázmándi Horváth Endrétől a magyar tudós-társaság alakulása idejéből), a »Hétfői Lap«-ban (1868. Néhány szó a népszerű felolvasások érdekében), a »Magyar Orvosok és Természettudósok munkálataiban« (XIII. 1869. Az alchimia szerepe a természettudományok fejlődése történetében. — 1875. Poggendorf kettős megosztási villanygépe), a »Természettudományi Közlöny«-ben (1869. Mi a láng és honnan veszi világító erejét?), a »Havi Szemlé«-ben (1869. A természettudományi társulat és Közlönye), a »Középtanodai Tanáregylet Közlönyé«-ben (1875. Gramme Fehér Ipoly Kálmán.

delej-villamgépe), a »Szegedi Híradó«-ban (1887. Az északi jegestengeren, a Capella födélzetén), a »Győri Közlöny«-ben (1872. Borászatunk érdekében. — 1874. Az utolsó Hédervári). Programmértekezései: A főgimnáziumi segélyző egylet alakulása. Az esztergomi új főgimnázium építése. (Esztergomi r. kath. főgimnázium Értesítője 1877, 1879. és 1880. évekről.) 1896-ban a vaskoronarend középkeresztesévé, 1904-ben valóságos belső titkcs tanácsossá nevezte ki a király.

Önálló munkái: Felsőbb mennyiségtan elemei. Esztergom, 1871. — Természettani műszótár. Pannonhalma, 1871. — Kísérleti természettan. Bpest, (kilencz kiadás: 1871—1904. — A vegytan alapvonalai. (Két kiadás.) Bpest, 1874, 1879. — A vegytan rövid vázlata. Bpest, 1872. és 1878. — Győr, Pannonhalma, Hédervár. Győr, 1874. — Győr megye és város egyetemes leírása. U. o. 1874. — A bajor középiskolák szervezése és eljárása. U. o. 1888. — Szerkesztette a »Napi Közlönyt«, a m. orvosok és természetvizsgálók 1874. évi aug. 19—27-ig Győrben tartott XVII. nagygyűléséről. (Siklósy dr. és Buzinkay dr. titkárok közreműködésével.) Az egyetemes M. Encyclopaediában F. I. jegygyel 30 természettani, — Pannonhalmára és a Szent-Benedek rendiek történetére vonatkozólag pedig 3 czikke van.

Feniczy János.

Feniczy János, plébános, szül. Csikvándon 1811-ben. Előbb káplán volt Hédervárott és több helyen, majd 1845-ben ipolyfödémesi, 1854-ben nagybárkányi plébános lett; állásáról azonban lemondott és a Szent Benedekrendbe lépett. 1863-ban ismét előbbi plébániájában találjuk. 1864-ben ment nyugdíjba. Meghalt Veresegyházán 1882-ben.

Munkái: A keresztény nevelés alapvonalai. — »Világtörténet.« Bumuller János után. Pest, 1854. I. kötet. (A II. kötetet Dánielik János fordította.) — Ezeken kívül számos egyházi ódát és szentbeszédet írt, melyek nyomtatásban is megjelentek.

Ferenczy Jakab.

Ferenczy Jakab (Zsigmond). Benedekrendi paptanár, gimnáziumi igazgató, kiváló író, a Ferencz József-rend lovagja, a bécsi földtani intézet levelező tagja, született Péren, 1828. október 16-án. 1836-ban hitszónok Pannonhalmán, 1838-ban tanár Győrött, 1840-től 1850-ig a pozsonyi akadémián a magyar nyelv és irodalom rendes tanára. 1850-ben ismét győri tanár. 1852-ben az esztergomi gimnázium igazgatója és házfőnök, 1868-ban irodalmi és tanügyi munkásságáért a Ferencz József-rend lovagkeresztjét kapta. 1872-ben szentszéki ülnök lett. Meghalt Esztergomban 1884. május 22-én.

Munkái: Adalék honi nyelvünk és irodalmunk történetéhez. Pozsony, 1844. — Magyar nemzeti nyelvtan. U. o. 1847. — A pozsonyi akadémia története. Pest, 1847. — Magyar irodalom és tudományosság története. U. o. 1854. — Magyar írók. Életrajzgyűjtemény. I. kötet U. o. 1856. (Dánielik Jánossal együtt, melyhez F. J. 300 életrajzzal járult, a II. kötetet Dánielik egyedül írta.) — 1853-tól 1872-ig szerkesztette az esztergomi gimnázium értesítőjét. Több lapba számos történelmi és tanügyi értekezést írt.

Fillinger Károly.

Fillinger Károly, Budapest székesfővárosi felső kereskedelmi iskolai igazgató, született Győrött 1845-ben. 1868-ban az egri főgimnáziumnál, 1872-ben a budapesti belvárosi polgári leányiskolánál, 1876-ban a budapesti józsefvárosi, később ferenczvárosi polgári fiúiskolánál mint igazgató, egyszersmind a budapesti kereskedelmi akadémiánál tanárkodott s mikor a vezetése alatti polgári iskolát kereskedelmi középiskolával bővítették ki és 1895-ben a kereskedelmi iskolát a polgári iskolától elválasztván, önállósították, ugyanott igazgató-tanár lett és ma is az.

Munkái: Természetrajz vezérfonala. (Három kötet.) Budapest, 1874. — Árúisme. U. o. 1877. — Az állatok természetrajza. U. o. 1878, 1883, 1889, 1892. — Általános árúisme. U. o. 1892. — A növények természetrajza. U. o. 1892. — Chémia és árúismeret. U. o. 1898. — 1877-től szerkeszti a IX. ker. nyilvános polgári fiúiskola s 1895-től a felső kereskedelmi iskola értesítőjét.

Fillinger Lipót.

Fillinger Lipót, theologiai doktor, egyetemi tanár, a M. T. Akadémia levelező tagja, született Győrött, 1787-ben. 1811-ben a pesti középponti papnevelő intézet végzett növendékeként theologiai doktorrá avatták, majd káplán és plébános lett a vidéken, azután pedig 19 éven át a győri papnevelőben tanárkodott. 1833-ban a pesti egyetemen a görög nyelv, hermeneutica és az új testamentomi exegesis professzora lett. 1834 november 8-án a M. T. Akadémia nagy nyelvtudományáért, különösen pedig a bibliai nyelvekben való ritka jártasságáért levelező tagjául választotta. 1843—1844-ben az egyetem rektora volt. Meghalt Pesten, 1844 deczember 7-én. Nagybecsű könyvtára javarészét az egyetemi könyvtárnak hagyta.

Munkája: Assertiones ex universa theologia . . . 1811 Pestini. — Kézirati munkáját, melynek czíme: Hermeneutica biblica, az egyetemi könyvtárban őrzik.

Fischer Elemér.

Fischer Elemér (Hegyeshalmi), ker. kir. ipari felügyelő. Született Sóskutere pusztán, Bőny mellett, 1880-ban. Tanulmányainak befejeztével mint gépészmér-

nök, tanulmányútat tett Angliában, Franczia- és Németországban s 1903-ban segédfelügyelő lett a győri m. kir. iparfelügyelőségnél, a honnan Nyitrára távozott felügyelőnek, majd 1908-ban Veszprémbe került ugyanily minőségben. A győri sajtóban beszámolt külföldi tanulmányútjáról. E kötetbe és a komáromiba ő írta a kereskedelemről és iparról szóló fejezetet.

Munkája : Munkásjóléti intézmények. Győr, 1905. (Gerber Frigyes művének fordítása.)

Francsics Norbert, a Szent Benedek-rend tagja, született Győrött; tanárkodott a pannonhalmi liczeumban s a győri kath. főgimnáziumban. Később az utóbbi intézetnek igazgatója is volt. 1892—1897-ig Győr városát képviselte az országgyűlésen, 1897—1904-ig pedig a budapestvidéki tankerület királyi főigazgatója volt. Jelenleg a bakonybéli kolostor apátja. Irt alkalmi és ünnepi szentbeszédeket, társadalmi és pedagogiai czikkeket, megírta a győri kath. főgimnázium új épületének ismertetését és az »Osztrák-magyar monarchia írásban és képben« czímű vállalat részére Győr vármegye és város rajzát. Francsics Norbert.

Fránek Gábor, székesegyházi karnagy, neves zeneszerző és dirigens. Született a morvaországi Troubekben, 1863-ban. Mint színházi katonai karmester, már korán dirigált hangversenyeket. 1894-ben került Győrbe székesegyházi karnagynak. Hamar megtanult magyarul s behatóan kezdte tanulmányozni a magyar zenét. Győr zenei életében korszakalkotó munkásságot fejt ki. Megteremtője és elnöke a győri filharmonikai társulatnak. Legszebb sikerét »Zách Klárá«-val, Arany János balladájának megzenésítésével aratta, mely műve diadalmasan bejárta az országot. Irt miséket, offertoriumokat, graduálékat, dalokat, vegyes- és férfikarokat, egy operettet és egy operát. Fránek Gábor.

Művei közül fölemlítjük a következőket : Cédra. Opera 2 felv. Színre került Olmützben, Brünnben és több magyarországi színpadon. — Tisztán magyar irányú művei : Hunyadi (Czuczor), férfikar. — Hunyadi László (Petőfi), ballada à capella. — Zách Klára (Arany), ballada vegyeskarra teljes zenekísérettel. — Rákóczi-szimfónia, nagy zenekarra.

Gallik Oszvald benczésszerzetes, főgimnáziumi tanár Győrött. Született 1856-ban. Tanár volt Pápán, Győrött és a pannonhalmi főiskolán, gimnáziumi igazgató Komáromban és Sopronban. A monografia jelen kötetébe ő írta a természeti viszonyokat tárgyaló fejezetet. Gallik Oszvald.

Munkái : Az édes vízi Diatomaceákról (Bacillariák). Megjelent a pápai benczés gimnázium 1885—86. évi értesítőjében. — A Navicula ambigua E. és N. cuspitata Kütz. oszlása. (Természetr. Füzetek 1892. évfolyam.)

Gaár Vilmos dr., kir. táblai bíró Budapesten, jeles jogi író, született Győrszigetben, 1862 május 6-án. 1884-től ügyvédjelölt Győrött, majd Sopronban s ugyanitt a jogi és közgazdasági tárgyak tanára a kereskedelmi középiskolában. 1888-ban ügyvédi vizsgát tett és irodát nyitott Sopronban, melynek társadalmi életében élénk részt vett. Választott bizottsági tagja volt a vármegye törvényhatóságának s több éven át szerkesztője a »Sopron« czímű lapnak, melynek hasábjain a magyarság érdekeiért küzdött. 1894-ben albíró lett, 1895-ben segédtitkár az igazságügyminiszteriumban. Ez időtől kezdve számottevő működést fejtett ki a jogi irodalom terén. Számos tanulmánya jelent meg a Jog, Jogtudományi Közlöny, Ügyvédek Lapja, Jogállam és a Jogi Lexikon hasábjain. Munkatársa volt a Pallas Nagy Lexikonjának is, melybe számos szakczikket írt. 1900-ban kinevezték biróvá a budapesti kir. törvényszékhez és legutóbb kir. táblai bíró lett. Gaár Vilmos.

Munkái : Győr város népességi statisztikája. Győr, 1885. — Sopron város népességi mozgalma. Sopron, 1887. — A betudás az örökösödési jogban. Budapest, 1887. — Útmutatás házassági ügyekben való felmentések tárgyában. Budapest, 1896. — Beismerés és elismerés. Perjogi tanulmány. Budapest, 1897. — Az örökbefogadásról. Budapest, 1898. — Az anyakönyvvezetők kézikönyve. Budapest, 1898. — Az okiratok és értékpapírok megsemmisítése. Budapest, 1898. — A családjogi tartási kötelesség. Budapest, 1899. (A Fodor-féle magánjog része.) — A sommás törvény, bírói joggyakorlattal kiegészítve. Budapest, 1900. — Az igazságügyi szervezet és a peren kívüli eljárás. Budapest, 1901. (A negyedik kiadás sajtó alatt.) Bírósági végrehajtók kézikönyve. Budapest, 1901. — A Grill-féle Döntvénytár polgári törvénykezési és csődjogi] része. Budapest, 1905. — A törvényesités és örökbefogadás. Budapest, 1905. (A Fodor-féle magánjog része.) — A bizonyítás a polgári perben. Budapest, 1906.

Gárdonyi Géza, lírikus, színmű- és regényíró, az újabb magyar irodalom egyik kitűnősége, a Kisfaludy- és Petőfi-Társaságok tagja. Született Agárdon, 1863. augusztus 3-án. Tanulmányainak befejezése után néptanító lett, de e pályát csakhamar odahagyta és 1885-ben a hírlapírói pályára lépett. Munkatársa lett Gárdonyi Géza.

a győri Hazánknak, majd szerkesztője és tulajdonosa a »Garaboncziás Diák« czímű győri élczlapnak. Közben szorgalmasan írt költeményeket és novellákat s ezek révén neve csakhamar ismertté lett. Dolgozatait már ekkor szívesen közölték a fővárosi szépirodalmi és napilapok. Győrből, meghívás következtében, Szegedre költözött, hol előbb a Szegedi Híradónak, majd a Szegedi Naplónak lett munkatársa. Innen Aradra, majd Budapestre került, hol huzamosabb ideig a Magyar Hírlapnak volt belső dolgozótársa. Szorgalmasan írt pedagógiai folyóiratokba is és 1885-ben megalakította a Tanítóbarát czímű ellenzéki szellemű tanügyi lapot. Szerkesztette a Néptanítók Naptárát is. Munkatársa az elsőrendű szépirodalmi lapoknak és több napilapnak. Ezidőszerint Egerben él, kizárólag a szépirodalomnak. Regényei közül több irodalmi esemény számba ment (Az egri csillagok, A láthatatlan ember), a Bor czímű népszínműve pedig (a Nemzeti Színház műsordarabja) egy csapásra legkiválóbb drámaíróink sorába emelte. Gárdonyi mint humorista is (Göre Gábor) nagy kedveltségnek örvend.

Győrött megjelent munkája: Száz novella. Győr, 1886.

Gerő Gyula.

Gerő Gyula, ezredes-hadbíró, szül. Győrött, 1861-ben. 1886-ban lépett a honvéd-hadbíróságba, a hol csakhamar főhadnagy-, 1892-ben pedig századoshadbíró lett. Azután áthelyezték a honvédelmi miniszteriumba s egyúttal a honvéd főtörvényszék tanácsjegyzőjévé és a Ludovika Akadémia tanárává nevezték ki. Jelenleg az említett miniszteriumban működik, a katonai bűnvádi eljárás reformmunkálataiban tevékeny részt vesz s egyúttal a honvéd főtörvényszéknek is pótelőadója. Fiatal korában a győri hírlapoknak állandó munkatársa volt és Szávay Gyulával együtt a »Garaboncziás Diák« czímű humoros lapot alapította. Jelenleg a Ludovika Akadémia Közlönyének a munkatársa.

Nagyobb munkái: Eljárás honvéd- és csendőrtisztek nősülése ügyében. III. kiadás. Budapest, 1905. — A századparancsnok teendői bűnügyekben. U. o. 1891. — Jogismeret. Tankönyv a Ludovika Akadémia számára. U. o. 1899. A két előbbi munkája a közös hadsereg és osztrák honvédség számára átdolgozva, németül is megjelent és több kiadást ért.

Giesswein Sándor.

Giesswein Sándor, theologiai doktor, győri székesegyházi kanonok, a Szent István-Társulat alelnöke, országgyűlési képviselő, született 1856 február 4-én. 1878-ban pappá szentelték, miután ezt megelőzőleg egyházmegyei iktató volt. Felszenteltetése után városi káplán lett Kismartonban s mint ilyen, 1880-ban megszerezte a tudori fokozatot. 1881-ben tanítóképző-intézeti tanár Győrött, 1885-ben püspöki szertartó, ugyanez év végén szentszéki jegyző, 1892-ben püspöki titkár s 1896 óta Győr sz. kir. város törvényhatósági bizottsági tagja. 1897-ben a kath. autonomiai kongresszuson, mint egyházi tag, a győregyházmegyei papságot képviselte s ugyanez év októberében kanonok, 1902-ben pedig apát lett. 1905-ben a Szent István-Társulat alelnökévé választották, mely tisztséget ma is viseli. A magyarországi keresztény szocziálizmusnak egyik vezérembere s az országos szövetség elnöke. 1904-ben a magyaróvári kerület országgyűlési képviselőjévé választotta s 1906-ban újból megválasztatván, ma is e kerületet képviseli a parlamentben. A hittudomány, történelem, társadalomtudomány és nyelvészet terén kifejtett irodalmi működése igen számottevő s a külföldön is jóhangzásúvá tette nevét. Önálló művein kívül számos czikket írt.

Munkái: Causae et evolutio schismatis Graecorum. Sopron, 1880. — Az emberi nem kora és a biblia. (Hittud. Folyóirat, 1884.). — Mizraim és Assur tanúsága. A Horváthdíjjal jutalmazott pályamunka. Két kötet. Győr, 1887—1888. — Buddhizmus és kereszténység. Esztergom, 1889. — A kereszténység a magyar állam alapja és támasza. Bécsben elmondott szentbeszéd. Győr, 1895. — Reflexiók a kath. autonomia szervezetére. Budapest, 1897. — Szentírás és tudomány. Budapest, 1893. — Történelembölcselet és szocziologia. Budapest. 1904. — Deterministische und metaphysische Geschichtsauffassung. Wien, 1905. — Az összehasonlító nyelvészet fő problémái. Győr 1890. — Les Progrès de la Linguistique. Paris, 1899. — Az ó-egyiptomi Halottak Könyve. Budapest, 1891. — Die Hauptprobleme der Sprachwissenschaft in ihren Beziehungen zur Theologie. Freiburg in Breisgau, 1892. — Az urali nyelvek helyhatározói demonstrativ elemei. Budapest, 1894. — Les éléments localo-démonstratifs du type *t-n-l* dans les langues ouralo-altaiques, indogermaniques et chamito-sémitiques. Bruxelles, 1895. — A vallás alapja és eredete. Felolvasás. — A spiritizmus. (Bölcs. Folyóirat, 1904.) — Szent Jakab Jeruzsálem első püspöke. Válasz e kérdésre: Voltak-e az Úr Jézusnak testvérei? Budapest, 1906. — Továbbá prédikácziók a Borromeus és Blätter für Kanzelberedsamkeit cz. folyóiratokban.

Grünwald István.

Grünwald István, állami ipariskolai tanár Budapesten, született Győrött, 1859-ben. Meghalt 1907-ben.

Munkái: Geometria. Budapest, 1884. — Geometriai szerkesztések. U. o. 1887. — Geometria bádogosok számára. U. o. 1891. — Geometriai testek ábrázolása. U. o. 1894.

Gulyás Elek Kálmán, Szent Benedek-rendi paptanár, született Győrszentmártonban, 1831-ben. Előbb Pannonhalmán hitszónok volt, majd esztergomi tanár, azután Füssön, jelenleg pedig Deákiban adminisztrátor. Gulyás Elek Kálmán.

Munkái: Guzmics Izidor és Kazinczy Ferencz közti levelezés. 1822—1831. — A szent benedekrendű esztergomi nagygimnázium önképző-egyletének első évkönyve. — Tanügyi lapokban több nyelvészeti értekezése jelent meg.

Győrfi Endre, premontrei tanár, született Győrött 1888-ban. Győrfi Endre.

Munkája: Az anarchisták Rómában.

Győry Elek, jogi doktor, ügyvéd, volt orsz. képviselő, született Győrött 1841-ben. Kiváló jogi tekintély. 1873-ban az igazságügyi miniszter a magánjogi törvénykönyv általános részének kidolgozásával bízta meg, s ettől kezdve, több hasonló természetű megbízatásnak tett eleget. A budapesti ügyvédi kamarának előbb ügyésze, majd elnöke lett. Az orosházi és szoboszlói, majd a komáromi kerületnek volt országgyűlési képviselője függetlenségi programmal. Huszonöt éven át főjegyzője volt az ág. hitv. evang. egyház egyetemének. Meghalt 1902 február 6-án. Győry Elek.

Munkái: Az általános magyar magánjogi törvénykönyv tervezete. Budapest, 1880.

Győry Vilmos, ág. ev. lelkész, a M. Tud. Akadémia levelező-, a Kisfaludy- és Petőfi-Társaság rendes tagja, született Győrött, 1838 január 7-én, meghalt Budapesten, 1885 április 14-én. Elemi iskoláit Győrött végezte, 1846-ban pedig szüleivel együtt Pestre jött és hat osztályt az evang. gimnáziumban végzett. Szülői időközben sanyarú helyzetbe jutván, fiukat nem akarták tovább taníttatni, hanem könyvárussegédnek szánták. Volt tanára, Argai János közbenjárására azonban nagy áldozatok árán mégis tovább taníttatták. A pesti kegyesrendiek gimnáziumában végezte a VII. és VIII. osztályt és 1854-ben kitűnő eredménynyel érettségizett. Piarista tanára: Horváth Cyrill, nehány tehetséges tanítványát, közöttük Győryt is, az irodalomba is bevezette s irodalmi munkásságra buzdította. Az egyetemen az 1855-iki tanév első félévében a jogot hallgatta, de azután házi nevelőséget vállalt és az 1855-ik év második felétől 1856 végéig Vanyarczon, Dessewffy Ottó házánál élt. Ekkor visszatért a fővárosba és az idő alatt megnyílt egyesült protestáns theologiai intézetbe lépett. Tanulmányai mellett magántanítással is foglalkozott, hogy magát fenntarthassa és szüleit segíthesse; e mellett még nyelveket is tanult és irodalmi dolgozatokkal, önképzéssel, sőt zenével és festészettel is ráért foglalkozni. Megtanulta a német, franczia, olasz, angol és spanyol nyelveket. A négy évi theológiai kurzust elvégezvén, 1860-ban külföldre utazott; egy évet töltött a berlini egyetemen, meglátogatta Németország nevezetesebb városait és Párisba is átrándult. 1861-ben Székács József meghívására visszatért Pestre. Szeptember 2-án avatták fel segédlelkésznek s mint ilyen, Székács József mellett működött. 1862 szeptember 8-án Magyarországnak egyik legnépesebb evang. hitközsége: Orosháza, megválasztotta lelkészének. 1863 szeptember 8-án nőül vette Székács József szuperintendens leányát, Etelkát. Mindíg szoros érintkezésben maradt az irodalmi és tudományos középpont köreivel. 1868-ban a Kisfaludy-Társaság rendes és 1872 május 24-én a M. Tud. Akadémia levelező tagjának választotta meg. Végre 1876-ban a budapesti ág. ev. magyar egyháznak a lelkésze lett. A bányakerület egyházi főjegyzője s a budapesti iparosképző protestáns egylet elnöke volt. Nagy kedvvel és könnyen tanulta meg az idegen nyelveket, s a latin, görög és héber s a már említett nyelveken kívül, még svédül is megtanult, sőt a szanszkrit nyelvet is tanulmányai körébe vonta. Kitűnő verselése, hangzatos és gondos prózája sokkal alkalmasabbá tették őt a műfordításra, mint az eredeti alkotásra. Műfordításai csakhamar magokra vonták a figyelmet és lassanként legjelesebb műfordítóink közé emelkedett. Mintaszerű pap és egyházának jeles szónoka volt. Nagy elfoglaltsága, szakadatlan munkássága azonban megártott egészségének. Gödöllői nyaralójában keresett üdülést, majd 1884-ben Marienbadba s Ausseeba ment, de megfogyott erejét nem nyerhette többé vissza. Szeptember 2-án visszatért Gödöllőre és az utána következő évben Budapesten meghalt. Győry Vilmos.

Munkái: Fejlő rózsák. Beszély-füzér. I. Pest, 1855. — Balassa János. Történelmi elbeszélés az ifjúság számára. U. o. 1858. — Emlékkönyv a confirmatióhoz készülő prot. hajadonok számára. U. o. 1866. — A legújabb Robinson, U. o. 1869. — Egy igaz polgár élete. Elbeszélés. U. o. 1869. — A Frithiof-monda. Tegnér Ezsaias után ford. U. o. 1870. — Spanyol színműtár. U. o. 1870—71., 1883. — Shakespeare minden munkái. Ford. többen. U. o. 1872. és Bpest, 1875. — Mesekönyv az ifjúság számára. Bpest, 1872. — Egy apostol az újabb korban. Elbeszélés a grönlandi misszió történetéből. U. o. 1873. — Az elmés,

nemes Don Quijote de la Mancha. Irta Miguel de Cervantes Saavedra, spanyolból ford. és bevezette . . . U. o. 1873—76. Négy kötet. — Koszorú, a magyar versköltészet utóbbi századának virágaiból. U. o. 1875. — Don Quijote de la Mancha. Cervantes után a spanyol eredetiből készült fordítása után az ifjuság számára átdolgozta . . . U. o. 1875. — Kis világ szép képekben. U. o. 1878. — Nagy papok életrajza. U. o. 1878. — Krisztus és az írás. Saphir Adolf után angolból. ford. U. o. 1879. — Ünnepi ajándék. U. o. 1881. — Molière vígjátékai. U. o. 1881. — Svéd költőkből, ford. U. o. 1882. — Kedves órák. Képeskönyv. U. o. 1882. — Bimbócskáknak rózsaszálak. U. o. 1883. — Hogyan lehet könnyen meggazdagodni. Elbeszélés. U. o. — Népdalok, gyűjteményekből válogatva. U. o. — Népmesék. U. o. — Nótás Kata. Eredeti népszínmű 3 felv. U. o. — Az öreg béres. Eredeti népszínmű 3 felv. U. o. — Dr. Luther Márton Kis kátéja. Ágost. hitv. evang. népiskolák számára. U. o. 1884. — Abez jó gyermekek számára. U. o. — Reggeltől estig. U. o. — Győry Vilmos egyházi beszédei. Rendezte Radnai Rezső. U. o. 1886. — Győry Vilmos költeményei. Sajtó alá rendezték: Almási Balogh Tihamér, Berczik Árpád, Dalmady Győző és Radnai Rezső. U. o. 1886. Arczképpel. — Győry Vilmos elbeszélései. U. o. 1886. — Győry Vilmos elbeszélései. U. o. 1888. 2 kötet. — Regék a görög és római őskorból. Grimm A. L. után átdolgozták . . . és Győry Ilona. U. o. 1888. — Irt még »Gyula szerelme« czímű vígjátékot és népszínművet is. Czikkei és értekezései a fővárosi szak- és napilapokban kötetekre rúgnak.

Gyulai Rezső. *Gyulai Rezső* (Gyula), Szent Benedek rendi paptanár, született 1848-ban. Tanárkodott 1874-től kezdve Kőszegen, Pannonhalmán, Esztergomban és Komáromban, a hol 1887-ben az ő buzgólkodására alakult meg a komárommegyei és városi történelmi és régészeti egyesület, melynek titkára és múzeumi őreként éveken át szerkesztette, sőt nagyobbára maga írta az egyesület érdekes évi jelentéseit és azokban számos nagyérdekű történelmi tanulmányt közölt. Meghalt 1906-ban.

Munkái: Komárom vármegye és város történetéhez. Komárom, 1890. — Török világ Komárom-megyében. U. o. 1894. — Megírta a komárom-megyei ármentesítő-társulat monografiáját, a komáromi biztosító-társaság és kath. gimnázium 1812-től való történetét. Szerkesztette a Komáromi Kalendáriumot, dolgozott Komárom vármegye monografiáján és történelmi irodalmi dolgozatai a budapesti szaklapokban is megjelentek. — A Szt. Benedek-rend történetének munkatársa a műtörténet és lelkészkedés-ügy terén.

Habits Antal. *Habits Antal*, budapesti hangszerész; szül. 1861-ben Győrszentmárton-Pannonhalmán. Százados multú hangszerkészítő- és művészcsalád sarja. Első őse, a ki e téren már kitűnt, József volt, a ki 1793-ban szintén Pannonhalmán született s a maga korában Magyarországon a legkiválóbb hangszergyártó volt. István fia szintén e pályán működött kb. 30 évig, János fia pedig, ki 1820-ban született ugyanott, nemcsak kiváló hangszerkészítő volt, hanem jeles zenész és karmester is; mint ilyen, a külföldön is dicsőséget szerzett a magyar zenének. A czimbalmot ő tökéletesítette először, az elülnyomó pedált és a chromatikus beosztást alkalmazva rajta. Több partiturát írt, a melyeket ma is játszanak, a nélkül, hogy tudná valaki a szerzőjüket. A múlt század ötvenes éveiben ő vezette be a czimbalmot a zenekarokba. Nyolczvanhat éves korában halt meg Budapesten. Utóda öccse, Antal lett, a ki maga is előadó művész s már fiatal korában, 1883-ban nagy sikere volt, mint hegedű-solo játékosnak. A czimbalom reformálását ő vitte keresztül; ő alkalmazta először a kettős pedált és a másfél oktávval nagyobb czimbalmot. E két újítással a czimbalmot rögtön elsőrendű hangverseny-hangszerré tette.

Habits számos kitüntetést is nyert. 1894-ben a debreczeni orsz. kiállításon díszoklevelet és a lyoni kiállításon aranyérmet; 1896-ban az ezredéves kiállításon millenniumi nagy érmet; 1898-ban az Orsz. Iparegyesülettől díszérmet nyert; 1900-ban a párizsi kiállításon kettős kitüntetésben volt része; 1907-ben a turini kiállításon versenyen kívül vett részt és az 1907-iki pécsi kiállításon jury-tag volt. Habits irodalmilag is működik. Számos szakczikket írt a zenei szaklapokba a hangszerkészítésről; belmunkatársa a Zenelapnak és szerkeszti a »Magyar Hangszerkészítők Házi Iparlapját«.

Hajnal István. *Hajnal István*, a magyar földhitelintézet tisztviselője és hírlapíró, született Győrszentmártonban, 1853-ban. A budapesti egyetemen történettanárnak készült, de a három évi tanfolyam elteltével, a hírlapírói pályára lépett és ugyanakkor lett a földhitelintézet tisztviselője is. 1886-tól éveken át az országos színészegyesület igazgató tanácsosa és később a fegyelmi bíróság elnöke volt. Hosszabb ideig a fővárosi ügyek hírlaptudósítójaként egyedül állott a magyar sajtóban és 1890 óta a főváros hivatalos lapját, a »Fővárosi Közlöny«-t szerkeszti. Számos szépirodalmi és a színügyet érdeklő czikket írt.

Hantho Lajos. *Hantho Lajos*, főreáliskolai igazgató, született 1834-ben Kapiban. A gimnáziumot Győrött, a benczéseknél, a bölcseletet Sopronban végezte. Tanult theologiát is, majd természeti és jogi tudományokat Pesten. Tanított gimnáziu-

mokban és reáliskolákban. Értekezései az iskolai értesítőkben, czikkei az újságokban jelentek meg.

Munkái: Magyarország története. Irta Dierner, újra szerk. . . . Pest, 1861. — A tarka könyv. Hoffmann Ferencz után ford. U. o. 1862. — A mezei gazda barátjai. Gloger dr. után. U. o. 1865. — A magyar birodalom leírása. Irta Dierner, újra szerk. . . . U. o. 1864. — A keresztény vallás és egyház történelmének tankönyve. Dierner Endre után ford. U. o. 1866. — Az ifjú Anacharsis utazása Görögországban a Kr. e. IV. század közepén. Barthelémy után szerk. U. o. 1866. — Történelmi csarnok. Érdekes és tanulságos élet-, kor- és jellemrajzok gyűjteménye. Szerk. U. o. 1867. — Olvasókönyv a hazai történelmet tárgyaló összes tankönyvekhez. Temesvár, 1874. — A eserkésző. Elbeszélés az amerikai életből. Az ifjúság számára Ferry után átdolgozta Hoffmann Gyula. Ford. . . . Bpest, 1875. Két kötet. — Szerkesztette az Ismerettár a magyar nép számára I—IV. kötetét.

Héderváry Pál, hédervári származású szerzetes, a bolognai egyetemen végezte tanulmányait és ugyanott a Domonkos-rendiek szerzetébe lépett. 1225 körül visszatért Magyarországba, hol Boris kún fejedelmet számos hívével a keresztény vallásra téríttette. 1231 körül Győr városában szerzetének zárdát alapított, mely ott a tudomány és művelődés egyik alapja lett. Héderváry Pál.

Hérics Márton plébános, született Csécsényben, 1855-ben. Iskoláit Győrött végezte. 1884-ben lett bokodi, 1887-ben ászári (komárommegyei) plébános. Fáradozása és mintegy 4000 koronányi hozzájárulása megteremtette az ászári gyönyörű katholikus népiskolát, melynek tanszerkiállítása az ezredéves kiállításon a millenniumi nagy érmet nyerte. Élénk részt vesz a vármegye közgazdasági és kulturális mozgalmaiban, igazgató tagja a Dunántúli Közművelődési Egyesületnek. Számos felolvasást tartott az országos keresztény-szocziális kurzusokon a földmívelő népet érdeklő kérdésekről. Hérics Márton.

Munkái: A lourdesi kegyhely rövid ismertetése. Győr, 1875. — A növényvilág az isteni tisztelet szolgálatában. Bővített fordítás. Budapest, 1887. — A növények magról való tenyésztése. U. o. 1890. — A német katholikusok. Fordítás francziából. 1896-ban. — A szent gyónás felől való téves állítások czáfolata. 1902. — Németből fordította: A vallás és a kenyér. Győr, 1903. — Angolból fordította: A tyúk lett-e előbb, vagy a tojás? Bpest, 1894.

Hevesi Jánosné, Sikor Margit, született 1861 márczius 22-én Győrött. Atyja Sikor József törvényszéki orvos és jogakadémiai magántanár volt, anyja pedig Toldy Ferencz leánya: Irma. Atyja 14 éves korában a fővárosi mintarajziskolába küldte, de költői lelkülete inkább az írói pályához vonzotta. Miután atyja ezt ellenezte, előbb *Nulla,* később *Nihil* álnevek alatt irogatott kiváló tehetséget eláruló tárczákat és egyéb czikkeket különféle lapokba. 1887-ben nőül ment Hevesi János középiskolai tanár szerkesztőhöz. Hevesi Jánosné Sikor Margit.

Önálló munkái: Babos uram betegsége, vagy a pálinka hatása. A »Jó könyvek« pályázatán 250 frankot nyert pályamű. Bpest, 1884. — Apró-cseprő históriák. U. o. 1886. — Az élet. Elbeszélések. U. o. 1891.

Hollós László főreáliskolai tanár, született 1845-ben Győrött. Több évig hírlapíró volt a fővárosban. A Nagy Orient szabadkőmíves páholy alapításában és az első évek szervezeti munkálataiban élénk részt vett. A szabadkőmívesség titkáraként is működött és a szövetség tanára volt. Meghalt utazás közben, 1876 május 5-én a kisczelli vasúti állomáson. Czikkeket írt különféle újságokba. Hollós László.

Munkái: Tollrajzok. Beszélyek. Pest, 1869. — Ujházy László. Élet- és jellemrajz. U. o. 1869. — A szabadkőművesség története, különös tekintettel a magyar szabadkőművesség fejlődésére. U. o. 1873. — A modern festőművészetről, különös tekintettel a magyar históriai festészetre. U. o. 1876.

Hollósy Egyed, szentbenedekrendi áldozópap és tihanyi perjel, született 1728-ban Szentmártonban. Meghalt 1808-ban Pannonhalmán. Hollóssy Egyed.

Munkái: Jó gondolatok. Költemények. 1790. Sopron. — Kincsem adta. Egymással való barátságos beszélgetés, melyet eszveszedett és a több engedelemből közrebocsátott. U. o. 1802. — Kiadott még több egyházi alkalmi beszédet és költeményt.

Horváth Adorján szobrászművész, született Győrött, 1874 február 15-én. Művészeti tanulmányait Budapesten, Münchenben, Rómában és a párisi Julian-akadémián végezte. Több műve díjat nyert. Rómában hosszabb ideig műterme volt. 1904 óta Győrött lakik, hol szintén műtermet nyitott. Horváth Adorján.

Főbb művei: Kozma Ferencz márvány-mellszobra Kisbéren. (Állami megrendelésre.) — László József márványszobra Pápán. — Gróf Széchenyi Miklós győri püspök mellszobra. — Kereskedelem és Ipar. Két szobor a győri keresk. és iparkamara palotájának főhomlokzatán.

Horváth Endre, plébános és alesperes, a M. Tud. Akadémia tagja, született Pázmándfalun, 1778 november 28-án. 1798-ban a győri püspöki megye papnevelő intézetébe vétette fel magát. 1801-ben Széplakon káplán, 1802-ben Horváth Endre.

Szergényben adminisztrátor és 1803-tól 1806-ig Győrött belvárosi káplán volt. 1806-ban téti plébánosnak nevezték ki. Szabad idejét az irodalomnak szentelte. »Zircz Emlékezete« czímű hosszabb költeményével, mely a magyar hexameteres epika megnyitó darabja, 1814-ben egyszerre a legjobb írókkal jutott ismeretségbe. Kazinczy Ferencz meglátogatta, Horvát István, a lelkes tudós folyton ösztönözte a honfoglalás eposzának a megírására. Kazinczyval a nyelvújítás kérdésében levélharczot folytatott, s noha epikai stíljében maga is újító volt, Kazinczy túlzásai ellen a dunántúli irodalmi ellenzékkel tartott. Bacsányihoz, Verseghyhez szítván, résztvett ama támadásokban, melyeket az 1818-iki Tudományos Gyűjteményekben Kazinczy ellen intéztek. Végre sok történelmi tanulmány és töprengés után 1821-ben hozzáfogott a honalapítás epopeájának megírásához. Tíz évig dolgozott e művön. A huszas években Kisfaludy Károly buzdítására számos epikus művet és heroidát írt az Aurorába. 1829-ben Pázmándra került. A Magyar Akadémia rendszabályait végleg meghatározó nádori küldöttségnek tagja volt és midőn az intézet 1830 november 17-én megalakult, a nyelvtudományi osztályban megválasztották vidéki rendes taggá. 1835-ben alesperes lett, 1838-ban pedig a Kölcsey Ferencz halálával megüresedett akadémiai tagságra választották meg. Meghalt Pázmándon 1839 márczius 7-én.

Munkái: Egy tiszamelléki magyarnak elmélkedése a hűségről. Veszprém, 1807. — A felkelő nemzetnek, a buzogányos vitéz magyaroknak. Szombathely, 1809. — A zirczi apátság. Győr, 1812. — Zircz emlékezete. Buda, 1814. — Franczia egyházi katekizmus a magy. országihoz alkalmaztatva. Buda, 1815. — Theodul estvéi, vagy a külömböző religió felek egybeengeszteléséről. Németből fordítva. Buda, 1819. — Árpád. Hősköltemény 12 könyvben. (A M. Tud. Akadémiától 200 aranynyal jutalmazva.) Pest, 1831. — Kisebb költemények. U. o. 1832. — Kéziratban is sok munkája maradt, melyek közül kiemeljük Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem élete; továbbá »Kijegyzett szók és kifejezések régi írókból« czímű műveit. Ezeken kívül számos egyházi, üdvözlő-, halotti- és emlékbeszéde jelent meg.

Horváth József.

Horváth József, zeneművész, született Győrött, 1848-ban. 1873-ban a bécsi világkiállításon művészi czimbalomjátékáért elismerést és 1200 korona értékű gyémántgyűrűt kapott a királytól. Több külföldi uralkodó előtt is játszott. 1892-ben Amerika nevezetesebb városaiban aratott babért. 1893-ban tért haza.

Horváth Lajos.

Horváth Lajos, róm. kath. plébános, született 1827-ben Nagybaráton. 1846-ban a Szent Benedek-rendbe lépett, de 1848-ban honvédnek csapott fel. A komáromi kapituláczió után az 1849—1850. iskolai évet bevégezve, a győri püspöki papnevelő intézetbe került. 1854-ben pappá szentelték és 1861-ben gróf Waldstein János győrújvárosi plébánossá nevezte ki. 1904 óta czímzetes kanonok. Több czikket írt különféle lapokba.

Munkái: Ubrik Borbála siralma vagy a befalazott krakói apácza szózata az egész kereszténységhez. Győr, 1866. (Népies verses írat.) — Országgyűlés pokolban, vagy az Antikrisztusnak, Renánnak az ördögök által lett installáltatása stb. Győr, 1864. (Népies verses írat.) — Megalapította és szerkesztette a Borromeus cz. hitszónoklati folyóiratot.

Hügel Ottó.

Hügel Ottó, született 1833-ban Győrött. 1849-ben Szegeden honvédtüzérnek állott be s részt vett a szolnoki csatában. A szabadságharcz után Bécsbe utazott, hol bátyja, H. Ede könyvkereskedésébe lépett. 1862-ben Nagyváradon telepedett le, ott könyvkereskedést és 1868-ban nyomdát nyitott. 1870-ben a »Nagyvárad« czímű vegyes tartalmú napilapot alapította, melynek szerkesztését 1873-ban szintén átvette és 1890 április 8-án történt haláláig szerkesztette.

Huemer János.

Huemer János, bölcseleti doktor és gimnáziumi igazgató Bécsben, született 1849-ben Győrött.

Munkái: Untersuchung über die aeltesten christlichen Rhythmen. Wien, 1873. — De Sedulii poetae vitae. U. o. 1878. — Ein Glossenwerk zum Dichter Sedulius. U. o. 1880. — Cruindmeli ars metrica. U. o. 1883. — Sedulii opera omnia. U. o. 1885. — Virgilii Maronis grammatici opera. U. o. 1886. — Horatii carmini selecta. U. o. 1886. — Registrum multorum auctorum d. Hugo v. Trimberg. U. o. 1888. — C. V. Juvenci evangelicorum libr. IV. U. o. 1890.

Jedlik Ányos.

Jedlik Ányos, nagynevű fizikus és vegyész, a szódavíz, az elektromágneses forgó, a csöves villamszedő és az osztógép feltalálója. Született 1800 január 11-én a komárommegyei Szimőn, miért is bővebb életrajza a komárommegyei kötetben található. 1817-ben unokatestvérével, Czuczor Gergelylyel együtt belépett a pannonhalmi benczésrendbe, melynek később büszkesége lett. Tanári működését a győri főgimnáziumban kezdte meg 1823-ban. 1878-tól 1895-ig, mikor kilenczvenöt éves korában meghalt, Győrött lakott a benczések szék-

Kisfaludy Károly szobra.

házában. Jedlik még a halálát megelőző napokban is tudományos kísérletekkel foglalkozott és észleleteit szorgalmasan jegyezte. Érdemeiért a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjává választotta, Győr városa pedig utczát keresztelt nevéről és a főgimnázium épületét emléktáblával jelölte meg.

Jilg J. Ede, győri tanító, született Győrött 1839-ben. Kiváló tanügyi czikkeket írt a szaklapokba. Szerkesztette 1883-tól 1894-ig a Győrvidéki Tanítóegylet Értesítőjét. Meghalt 1905-ben Győrött. Kézirati munkája: A győrvidéki tanítóegylet története. Jilg J. Ede.

Karácson Imre, győri kisszemináriumi rektor, theologiai doktor, született 1863-ban. Már budapesti egyetemi hallgató korában nagy előszeretettel sajátitotta el a keleti nyelveket, különösen az arabsot és a törököt. 1885-ben gyömörei káplán, azután a győri kisebb szemináriumban tanulmányi felügyelő; 1886-ban a győri püspök udvari papja, 1889-ben a győri kir. kath. tanítóképző tanára s ez utóbbinak 1891 óta igazgatója, 1900-ban peéri esperes, 1906-ban pedig a kisebb papnevelő igazgatója lett. A keleti nyelvek és irodalom alaposabb tanulmányozása czéljából több ízben nagyobb utazásokat tett a Balkán-félszigeten és Kisázsiában s hosszabb időt töltött Konstantinápolyban. Karácson Imre.

Munkái: A XI. és XII. századbeli magyarországi zsinatok, és azoknak a külföldi zsinatokhoz való viszonya. Győr, 1888. — III. Károly háborúja a törökökkel, 1737—39. Bpest, 1892. — A mohamedánizmus és a kereszténység. U. o. 1892. — Két török diplomata Magyarországról a XVIII. században. U. o. 1894. — Szent Imre herczeg. Élet- és jellemrajz. Győr, 1894. — Szent László király. U. o. 1895. — Keletről. U. o. 1899. — Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai. Bpest, 1904. Ez utóbbi munkáját az Akadémia megbízásából készítette s ugyancsak az Akadémia kiadásában jelent is meg. — A hírlapokban és szakfolyóiratokban számos történeti tanulmánya jelent meg és sok történelmi és szépirodalmi munkát fordított törökből. Francziául és törökül is írt.

Kárpáti Endre, ny. felsőbb leányiskolai igazgató, született Győrött 1840. november 11-én. Tizenhatéves korában tanítói oklevelet nyert. 1856-ban Győrött segédtanítóként működött. 1857-ben Gyirmóton, a Lippay-családnál nevelősködött. Ezután 1870-ig Szolnokon, Dunaföldváron, majd Felsőbányán volt tanító és kántor. Ekkor báró Eötvös József közokt. miniszter a délnémetországi tanügyi viszonyok tanulmányozására Gmündbe küldte ki. Onnan visszatérvén, 1871-ben Iglón a tanítóképzőben segédtanár, 1872-ben pedig ugyanott rendes tanár lett. 1875-ben a középiskolákra a szabadkézi rajztanításra képesítő oklevelet is megszerezte. Az 1876-ik évben a győri tanítóképzőben nyert alkalmazást. 1883-ban a beszterczebányai, 1885-ben a lőcsei felsőbb leányiskola igazgatójává nevezték ki. 1889-ben, 33 évi munkálkodása után nyugalomba vonult és szülőhelyére, Győrbe költözött. Azóta ott az V. ker. állami népiskola gondnokságának elnökeként és a városi polgári fiúiskola iskolaszékének tagjaként munkálkodik. Kárpáti Endre.

Munkái: Vezérkönyv a népiskolai irálygyakorlatok kezelésében. Bpest, 1873. — Állatmuzeum. Utasítás az emlősök, madarak stb. kitömésére és eltartására. Bpest, 1874. — Irómester. Utasítás a szépírás-tanításban. Igló, 1875. — Emericzy Géza dr. tanártársával együtt írt, de annak halála után az újabb miniszteri rendeletek értelmében általa teljesen átdolgozott művei: Vezérkönyv a népiskolai számtanításban. I—II. füzet, a tanítóképzők számára. — Ehhez Példatárak, a népiskola mind a 6 osztálya számára különkülön. Bpest, 1877. Ez ideig sok kiadást értek. — Vezérkönyv a népiskolai földrajz-tanításban. Hozzá Eredménytár és Atlasz. A vallás- és közoktatásügyi miniszteriumtól hirdetett pályázaton pályanyertes munkák. Bpest, 1877. (Négy nyelven jelentek meg.) — Gyakorlati méréstan a tanítóképzők számára, Példatárral. Győr, 1877. — Vezérkönyv a népiskolai méréstan tanításában. Tanítóképzők számára. Ehhez Példatár a gyermek kezébe. 1877. — Olvasókönyv a polgári és felsőbb leányiskolák számára. I—II. Bpest, 1885. — Hat évig (1876—1883.) szerkesztette a győrvidéki tanítóegyesület hivatalos közlönyét, — 1890 óta pedig az Őrangyal, képes gyermekujság tulajdonosa és szerkesztője. — A különféle lapokban évek hosszú során (1860 óta) megjelent pedagogiai czikkei és tárczái százakra rúgnak.

Karpf Antal, orvosdoktor és egyetemi tanár, született Győrött 1807-ben. Orvosi oklevelét Bécsben szerezte, azután Győrött gyakorlóorvos lett. A kolerajárvány alkalmával tanusított önfeláldozó munkásságáért 1832-ben Győr vármegye tb. orvosa lett. 1835-ben Vas vármegye második orvosává nevezték ki, de nemsokára ezután az innsbrucki egyetemen a pathologia és therapia tanára lett. Gégebajban szenvedett, mely miatt visszatért hazájába, a hol azonban néhány nap mulva, 1835 május 6-án meghalt. Karpf Antal.

Munkái: Dissertatio inaug. medica de enteride occulta. Vienae, 1830. — Descriptio morborum anno 1831. Jaurini epidemicorum cum adversariis pathologico-therapenticis. U. o. 1833.

Karsay Sándor.

Karsay Sándor, ág. ev. püspök, kir. tanácsos, született Győrött 1814 márczius 15-én. Iskoláit Sopronban végezte. Már ekkor magára vonta Kis János ottani püspök és író figyelmét, ki őt mind a komoly tudományok, mind a magyar irodalom művelésére hathatósan buzdította. A soproni theologiáról Bécsbe ment, azután gróf Zay Károlynál volt nevelő. 1837-ben méneshelyi káplán, majd ugyanott lelkész, 1839-ben téti lelkész, 1847-ben egyházkerületi aljegyző, 1853-ban gyámintézeti főpénztárnok, 1858-ban győri egyházmegyei esperes, 1862-ben a dunántúli ág. ev. egyházkerület püspöke és 1867-ben győri lelkész lett. Rendes teendői mellett főfigyelmét a népnevelés fejlesztésére, a lelkész- és tanító-özvegyek és árvák helyzetének javítására fordította. 1895-ben lemondott püspöki hivataláról, s két év mulva meghalt. Magyar nemességet nyert, Téthi előnévvel.

Munkái: Általános és részletes tanmód prot. tanítók számára. Pápa. 1844. — Beliczay Jónás életrajza. Bpest, 1880. — Ágenda. Bpest, 1889. — Ezen kívül több jeles egyházi beszéde jelent meg nyomtatásban.

Karvasy Ágoston.

Karvasy Ágoston, jogi doktor, jog- és államtudományi író, a M. Tud. Akadémia levelező tagja, ny. egyetemi tanár, született Győrött, hol apja, Karpf Antal híres orvos volt, 1809 május 1-én. Meghalt Bécsben, 1896 január 21-én. Tanulmányait szülőhelyén elvégezvén, Pestre jött és itt kezdette meg ügyvédi pályáját, melyet azonban később a tanárival cserélt fel, a mennyiben 1835-ben a nagyváradi kir. jogakadémiánál a polgári tudományok és a magyar váltójog tanszékét foglalta el. 1838-ban saját kérelmére Győrbe, később pedig Pestre helyezték át jogakadémiai, illetőleg egyetemi tanárnak. Az Akadémia 1846-ban levelező taggá választotta meg. 1868-ban nyugalomba vonult és Bécsbe költözött.

Munkái: A politikai tudományok rendszeresen előadva. Győr, 1843—1844. (Három kötet.) — A magyar váltójog. U. o. 1846. — A közönséges váltórendszabály. Buda, 1860. — A váltójog. Pest, 1852. — A váltójog, főleg a kereskedelmi és ipartanodák számára. U. o., 1853. — Népszerű nemzetgazdaságtan. U. a., 1861. (A M. Tud. Akad. által jutalmazott pályamű.) — Az államháztartási vagyis pénzügyi tudomány. Pest, 1862. — A közrendészeti tudomány. U. o., 1862. — Az alkotmányi és igazságügyi politika. U. o., 1862. — Váltójogtan. U. o., 1862. — A magyar váltójogi eljárás. U. o., 1864. — Az ausztriai ált. polg. törvénykönyv. Pest, 1870. — Kézirati munkái a M. Nemzeti Múzeum, M. Tud. Akadémia és Egyetemi Könyvtár gyűjteményében vannak.

Kaszás Ferencz.

Kaszás Ferencz, állami polgári és felsőbb kereskedelmi iskolai tanár, született Révfaluban, 1847-ben. 1872-ben a sátoraljaújhelyi nagygimnázium tanára lett, azután 1883-ban a nagyszőllősi polgári iskolánál, 1882-ben a kapuvári polgári iskolánál és végre 1884-ben a veszprémi állami felső kereskedelmi iskolánál lett rendes tanár. 1880—82-ben a földmívelésügyi miniszter megbízásából Nógrád, Szabolcs, Hajdu és Szatmár vármegyék szőlőtelepeit vizsgálta meg. Gazdag rovar-, lepke- és csigagyűjteményét a debreczeni főiskolának ajándékozta. 1880-ban megalapította a sátoraljaújhelyi iparos-olvasókört, mely távozásakor örökös tiszteleti tagjának választotta meg, a város közönsége pedig díszalbummal tüntette ki. Természettudományi és népnevelési értekezései, melyek a különféle szaklapokban, folyóiratokban és egyéb lapokban megjelentek, kötetekre rúgnak.

Kautz Gusztáv.

Kautz Gusztáv (Győri), jogtudor, ny. jogakadémiai igazgató, kir. tanácsos, a vaskoronarend lovagja, született Győrött, 1836 január 7-én. A középiskolákat Győrött, jogi tanulmányait pedig a pesti egyetemen végezte és 1859-ben Pesten jogtudorrá avatták. 1861-ben Győr város megválasztotta aljegyzőjévé. 1862-ben Győr vármegye főjegyzője, egyúttal törvényszéki szavazóbíró lett. 1864-ben ügyvédi oklevelet nyert. 1867-ben Győr városa főjegyzőjévé választotta meg és még ugyanaz év őszén a győri kir. jogakadémián helyettes tanárnak nevezték ki. 1869-ben egyetemi magántanári képesítést nyert. 1870-ben rendkívüli, egy évvel később azonban már rendes tanár lett. 1872-ben a jogakadémia igazgatójává nevezték ki és az maradt az intézet fennállásáig, vagyis 1892-ig. Győrött a közélet terén élénk részt vett, sőt vezető szerepet vitt minden mozgalomban. A politikában a Deák-párt híve volt, majd a fuzióval, 1875 óta a győri szabadelvű pártnak egyik tevékeny tagja, később vezére, és párt-elnöke. 1880 óta az orsz. vöröskereszt-egyesület győri fiókjának társelnöke.

Munkái: Az államigazgatás és igazgatási jog alapvonalai. Pest, 1871. — A magyar büntetőjog és eljárás tankönyve. U. o., 1873. — A magyar büntetőjog rendszeres tankönyve. Budapest, 1883. — 1867—1868-ban a Győri Közlönyt is szerkesztette.

Kautz Gyula, ismert közgazdasági író, jogi doktor, val. belső titkos tanácsos, a főrendiház tagja, az osztrák-magyar bank volt főkormányzója, M. Tud. Akadémia volt másodelnöke, született Győrött, 1829 november 5-én. Ugyanott végezte középiskoláit és jogakadémiai tanulmányait. Húszéves korában avatták doktorrá a pesti egyetemen. Az 1848/49-iki szabadságharczban rövid ideig nemzetőrként szolgált. A tanári pályát választva, külföldi egyetemeket látogatott: Berlinben, Heidelbergában és Lipcsében. 1851-ben a pozsonyi jogakadémiához nevezték ki segédtanárrá. 1853 elején rendes tanárként a nagyváradi jogakadémiához, 1858-ban pedig a budai műegyetemhez helyezték át és mind a két intézetben a közgazdasági és közigazgatási tanszakokat adta elő. Ebben az időben kezdte meg tudományos irodalmi működését *Az Osztrák-magyar birodalom statisztikája* czímű tankönyvvel és a *Smith Ádám és a modern nemzetgazdaságtudomány* czímű nagyobb tanulmányával, mely 1854-ben a »Kelet Népe« czímű folyóiratban jelent meg. Az ötvenes évek végén mint a politikai tudományok doczense habilitáltatta magát a budapesti tudományegyetemen. Ekkor jutott összeköttetésbe a M. Tud. Akadémia, a közélet és a publiczisztika vezérlő embereivel és kezdett élénk részt venni azokon a tárgyalásokon és vitákon, melyek az Országos Gazdasági Egyesületben és az Orsz. Iparegyesületben ebben az időben folytak. 1860-ban választották meg a M. Tud. Akadémia levelező tagjává, a hol »*Az állameszme, világtörténeti fejlődésében*« czímű értekezésével foglalta el székét. 1862-ben az akkori kir. helytartótanács a londoni világkiállítás tanulmányozására küldötte, mely után gazdag tapasztalatairól terjedelmesb jelentésben számolt be. 1865-ben választotta meg a M. Tud. Akadémia — különösen Deák Ferencz ajánlatára — rendes taggá. Nagyobb szabású szakmunkáit is ebben az időben tette közzé, így 1860—63-ig »*Nemzetgazdaság- és pénzügytan*« és »*Politika vagy országászattan*«. Az elsőt a M. Tud. Akadémia a Marczibányi-féle díjjal, a másodikat pedig 1878-ban a nagy jutalommal tüntette ki. Ezeket követte a »*Theorie und Geschichte der Nationalökonomie und ihre Literatur*«, melyben egyrészt az ú. n. históriai-ethikai iskola tanainak tüzetesebb megalapításához járult, másrészt a közgazdaságtan elméleti és irodalomtörténeti fejlődését először tárgyalta tudományosan és kimerítően a szakirodalomban, úgy hogy e művét a külföld is elsőrangú forrásmunkának tekintette. Közben külföldi tudományos folyóiratokban is szakczikkeket közölt. 1863-ban a pesti tudomány-egyetemen a magyar közjog és közigazgatás, öt évvel később pedig a nemzetgazdaság- és pénzügytan rendes tanára lett. 1864-ben az osztrák közoktatásügyi kormány a prágai egyetem politikai tanszékét ajánlotta fel neki, a mit azonban el nem fogadott, a mint hogy nehány évvel később a Beck közös pénzügyminisztertől neki felkínált államtitkári állást sem fogadta el. 1865-ben a Magyar Tud. Akadémia rendes tagjává választotta meg. 1865-ben Győr városa képviselőnek választotta és ő volt az első tanár a magyar törvényhozó testületben. Kautz a Deák-párthoz csatlakozott és több bizottságban nagy tevékenységet fejtett ki. Ekkor tette közzé »*Nemzetgazdaságunk és a vámpolitika*«, továbbá »*A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon*« czímű, akadémiai jutalmakkal kitüntetett terjedelmes két munkáját. Az egyetem előbb dékánná, majd rektorrá választotta, a kormány pedig a tiszai vasút igazgató választmányában képviseletével bízta meg, mely alkalommal a vasút államosításának eszméjét segítette érvényre jutni. Ugyanekkor jelentek meg »*Az egyetemek hivatása és az újkori állam*« stb. czímű rektori beszédei. 1875-ben ő felségétől a Lipót-rendet nyerte. 1878-ban ünnepelték meg 25 éves tanári jubileumát. 1883-ban nevezték ki az Osztrák-Magyar Bank alkormányzói állására. Egy ideig a Magyar Tud. Akadémia nemzetgazdasági bizottságának elnöki tisztét is viselte, és viseli jelenleg is; majd örökös főrendiházi tag lett. A hetvenes és nyolczvanas években írt tudományos értekezéseiből a következőket említjük fel: »*A jogtudomány és nemzetgazdaságtan*«. — »*Az angol alkotmány jellemzése.*« — »*Szabad kereskedés-e vagy védvám ?*« — »*A városok alakulásának és fejlődésének törvényei.*« — »*A szoczializmus és communismus rendszerei.*« — »*Az európai államok összehasonlító pénzügyi statisztikája.*« — »*Smith Ádám méltatása.*« — »*Az államgazdaság eszméje és a szoczialisztikus financzia kezdetei*«, stb. 1905—1907-ben jelent meg még Kautz tollából: »Tudomány és tudományosság hazánkban« akadémiai elnöki beszéd, és »A parlamentáris kormány-

Kautz Gyula.

alkat«, meg »Magyar Imperialismus és Hegemonia« cz. nagyobb politikai tanulmányai a Budapesti Szemle 1906 és 1907-iki évfolyamaiban. 1891-ben lett az osztrák-magy. bank *főkormányzója*, egy évvel később nyerte a titkos tanácsosi czímet és 1900-ban vonult vissza a bankkormányzói állásból. Kautz a Magyar Tud. Akadémia másodelnöke volt (1904—7); jelenleg igazgató tanácsi tagja, valamint a párizsi Société d'Économie Politique és a londoni nemzetközi Statisztikai Intézetnek tiszteleti tagja. Több hazai tudományos és közgazdasági társulatnak választmányi tagja.

Kemény József.

Kemény József, kir. adótiszt, született 1876-ban. Tanulmányait Győrött végezte. Belső munkatársa a »Győri Hírlap«-nak. Novelláiban, melyek tehetséget árulnak el, a Gorkij-féle realisztikus irány híve.

Önnálló munkája: Szegény emberek. Győr, 1907.

Kenessey Kálmán.

Kenessey Kálmán, királyi tanácsos, miniszteri osztálytanácsos, a m. kir. vasúti és hajózási főfelügyelőség hajózási osztályának vezetője, szül. Győrött, 1860-ban. Iskoláit Budapesten végezte, azután a hajóspályára lépve, 1883-ban kapitányi oklevelet szerzett s 1888 közepéig a Dunagőzhajózási Társaságnál szolgált. Onnan a Luczenbacher-féle hajózási vállalathoz lépett át, mint üzletvezető felügyelő. Ez állásában nagyobb tanulmányútat tett a nagy német folyókon s erről hosszabb czikksorozata jelent meg a »Gazdasági Mérnök«-ben. 1890-ben Baross Gábor állami szolgálatba szólította és a m. kir. vasúti és hajózási főfelügyelőséghez főfelügyelővé nevezte ki. 1892-ben a kereskedelemügyi miniszterium képviseletében résztvett a Párizsban megtartott nemzetközi hajózási kongresszuson, hol a szervező-bizottságnak tagja és az egyik szakosztálynak alelnöke volt. Az 1895-ben életbeléptetett hajóstiszti tanfolyam megalkotásában élénk része volt, s a tanfolyamon a hajóvezetés s a hajózási jog és törvényisme tanára. 1898-ban buzgó és sikeres szolgálatai elismeréseül a királyi tanácsosi czímmel tüntették ki. Munkatársa »Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben« czímű munka magyar kiadásának és tagja a »Magyarország vármegyéi és városai« czímű országos monografia középponti szerkesztőbizottságának. A Pallas Nagy Lexikona számára is ő írta a folyamhajózás körébe vágó részeket és számos szaklapban jelentek meg tőle jeles szakczikkek.

Kenézy Csatár.

Kenézy Csatár (Simándi), kir. pénzügyigazgató-helyettes, kir. pénzügyi tanácsos Győrött. Született 1848-ban. Tanulmányait befejezvén, joggyakornok, majd a budapesti pénzügyigazgatóságnál fogalmazógyakornok és fogalmazó lett. Mint pénzügyi tisztviselő, Szekszárdon, Komáromban, Nyitrán, Léván, Beregszászon és Győrött működött, szorgalmasan művelve az irodalmat. Irt történeti és társadalmi czikkeket, elbeszéléseket, verseket. Szerkesztette a Komáromi Lapokat. A nyitramegyei kötetbe ő írta a színészetről szóló fejezetet.

Munkái: A bánságok eredete és hatásköre. A debreczeni dalünnep. 1882. — Regények dióhéjban. Költemények. 1884. — Kalászok. Költemények. Budapest, 1897. — A bolygó politikus. (Pályanyertes szatira.) — Margit. (Pályanyertes széppróza.)

Gróf Khuen-Héderváry Károly.

Gróf Khuen-Héderváry Károly, volt horvát bán, később magyar miniszterelnök. Középiskoláit Budapesten, a piaristáknál és Pécsett, a cziszterczitáknál végezte, jogi tanulmányait pedig a zágrábi egyetemen, s rövid ideig a zágrábi kir. törvényszéknél joggyakornokoskodott. Mint viczai és hédervári gróf, Viczay Héder családja utolsó fisarjának örököse, egy 1874. deczember 5-én, Bécsben kelt legfelsőbb elhatározás alapján, családneve mellé a Héderváry nevet vette fel, Belási előnevét a Hédervári előnévvel felcserélte és végre czímerét a Viczay család czímerével egyesítette. Nyilvános pályáját a hetvenes évek elején Szerém vármegyében kezdette. 1875-ben a győrszigeti kerületben a szabadelvű párt programmja alapján megválasztották országgyűlési képviselőnek, így 1878-ban is. A jog- és államtudományi szakban szerzett alapos ismereteit csakhamar a közigazgatás gyakorlati terén érvényesítette, mert 1882. január havában Győr vármegye és város főispánjává neveztetett ki, hol elsőrendű adminisztrativ tehetségnek bizonyult. 1883. decz. 1-én Horvát-Szlavon és Dalmátország báni méltóságára emeltetett, mely magas állását 1903. év június hó 27-ig tartotta meg. Mint bán, a kezdetben kínálkozó nehézségekkel szerencsésen és erélyesen megküzdött, a felizgatott kedélyeket lecsillapította, a zilált pártviszonyokat rendezte, a magyar állameszmét megszilárdította és nagy reformokat alkotott, a közigazgatás, igazságügy és tanügy terén. Ez érdemeiért a király az első osztályú vas-

koronarenddel, majd pedig az aranygyapjas renddel tüntette ki. Azonkívül valóságos belső titkos tanácsos és cs. és kir. kamarás. Igen jelentékeny részt vett a magyarországi politikában. 1894-ben a koronától megbízatást nyert magyar miniszterium alakítására, de a szabadelvű párt ellenzése miatt, e megbízatása nem vezetett czélhoz. 1895 elején, a szabadelvű párt, a Wekerle-miniszterium elbocsátásakor, őt kívánta miniszterelnöknek, de miután a szabadelvű párt a közjogi alapon álló pártok egyesülésére czélzó tervét visszautasította, a miniszterium megalakítására szóló megbízást nem fogadta el. Végre 1903. június havában, a Széll-féle kabinet lemondásakor, ő Felsége bizalma ismét feléje fordult és az akkori rendkívüli súlyos viszonyok ellenére, sikerült neki kabinetet alakítania. A már a kabinet megalakításakor nagyon elmérgesedett politikai viszonyok azonban később annyira rosszabbodtak a szabadelvű párttal és a kormánynyal szemben, hogy a miniszterelnökségről először augusztus elején, azután pedig szeptember végén lemondott. Gróf Tisza miniszterelnöksége idején, 1904. márczius havában, ő Felsége személye körüli miniszternek neveztetett ki, mely állásban 1905 június 16-ig maradt. Ez időben Temesvár városa háromszor választotta meg képviselőjének, 1903. július havában, 1904. márczius havában és 1905. január havában. A Tisza-kormány felmentése után visszavonult hédervári kastélyába.

Király (Beke) Vilma, szül. Győrött, 1805. április 26-án. Gondos nevelésben részesült. Őrnagy nagybátyjával beutazta Olaszországot és ez utazásáról naplót írt. 1836-ban Király József győri sóhivatalnok neje lett, de korán özvegységre jutott és egészen a költészetnek élt. 1864-ben a kályhából kipattant szikrától ruhája tüzet fogott és ő három napi súlyos betegség után, égési sebeibe belehalt. Munkája : Poetische Wildniss. Pest, 1864. — Ezen kívül számos költemény jelent meg tőle szétszórtan az akkori német lapokban. Király (Beke) Vilma.

Kirchner Elek, zenepedagogus és zeneszerző, született 1852-ben. Középiskoláit Sárszentlőrinczen és Pozsonyban végezte, ugyanitt hallgatott theologiát. Egy évig a hallei egyetemen tanult. Ev. pappá avattatván, mint atyja utódja, 13 évig ev. lelkész volt Mucsfán (Tolna m.). 1888-ban Karsay Sándor püspök meghívására Győrre jött s orgonista-kántor lett az ottani ev. gyülekezetnél, mely állásban ma is működik. Egyúttal énektanára a főreáliskolának és a polgári leányiskolának, s zongoratanár az ének- és zeneegylet nyilvános iskolájában. A zene terén autodidakta, de középiskolai énektanári oklevelet szerzett az országos zeneakadémián. A győri ének- és zeneegylet másod-karnagya. Elismert zeneszerző, kinek kamarazeneműveit a Grünfeld-Bürger- és Helmesberger-féle vonósnégyesek felvették műsorukba. Irt kamarazeneműveket, közöttük több magyar vonósnégyest, egy zongora-triót, egy zongoraszonátát, több férfikart és műdalt, melyek közül egy Lipcsében, több pedig hazai pályadíjat nyert s állandó műsordarabja hazai dalárdáinknak, továbbá orgonaműveket, mű- és népdalokat s hangversenydarabokat, melyek közül sok közkézen forog, mint pl. a népszerű »Csárdajelenetek«. Kirchner a zenepedagogia, különösen a zongoratanítás terén is szép sikert ért el. Kirchner Elek.

Kisfaludy Árpád Béla, theologiai doktor, egyetemi tanár, szül. Gyömörén, 1847. május 31-én. Középiskoláit Komáromban, Veszprémben és Győrött, a theologiát a bécsi Pázmáneumban és a Szent Ágostonról nevezett felsőbb papképző intézetben végezte. 1873-ban szentelték pappá és nemsokára a hittudományok tudorává avatták. Rövid káplánkodás után a győri püspöki liczeumban tanulmányi felügyelő és theologiai tanár, 1877-ben a budapesti egyetemen a dogmatika tanára és még ez évben udvari káplán. 1890-ben a Szent István-társulat alelnöke lett, 1893-ban pedig dienesi prépost. Elnöke volt a Szent István-társulat kebelében működő könyvbíráló bizottságnak, tagja a tudo-mányos és irodalmi osztálynak, melynek megalkotásában és szervezésében tevékeny része volt. Szerkesztette a Kath. Szemlét 1881-től 1891-ig. Meghalt 1905-ben. Kisfaludy Árpád Béla.

Munkái : Koszoru Pázmándi Horváth Endre születésének százados évfordulója alkalmából. Győr, 1879. — Emlék a győri Arany-ünnepről. U. o., 1882. — Egyházi beszéd. U. o., 1886. — Thomistika. Budapest, 1886. — A szent mise áldozati valósága. Győr, 1886. — Van-e magyar Kempisünk ? Budapest, 1887. — Levelek hugomhoz, az olvasásról. U. o., 1888. — Hátrahagyott költeményeit most rendezik sajtó alá.

Kisfaludy Károly (Kisfaludi), született Téten, 1788. február 6-án. Meghalt Pesten, 1830. nov. 21-én. Apja Kisfaludy Mihály, Győr vármegye főbírája, anyja pedig, ki szülés következtében meghalt, Sándorfi Anna volt. Kisfaludy Károly Kisfaludy Károly.

élete a hányattatások egész sorozata volt. Nem a rendszeres tanulmány, hanem az élet küzdelmei fejlesztették íróvá. A győri gimnáziumban öt osztályt végzett. Sok tehetséget és nemes jellemvonásokat, jószívűséget, büszkeséget árult el, de ehhez szertelen tűz és bizonyos fokú könnyelműség járult. A merev iskolai szigor inkább ingerelte, semmint fegyelmezte. Igy esett meg, hogy mikor egyik tanára dorgálás közben arczulütötte, Kisfaludy, hirtelen fellobbanásában, a tintatartóját dobta feléje, a miért megbuktatták. Ekkor a katonai pályára lépett és az 1804-ben, Győrött megnyílt katonai nevelőintézetbe került, de még ugyanaz év október 1-én Pesten, a 32-ik gyalogezrednél kadétként vétette fel magát. Az 1805-iki, Napoleon elleni hadjáratban Kisfaludyt zászlótartóvá nevezték ki. Ezredével részt vett az olaszországi győzelmes csatákban. Sándor bátyja példájára, már ekkor verselt. Hadi énekét — melynek dallamát is ő írta, — társaival énekeltette. 1808-ban ezredével együtt a Szerémségbe rendelték, a lázadó szerb csapatok ellen. Éveket töltött itt tétlen várakozásban, elzárva a világtól és elhagyatva családjától is. Bő alkalma volt tehát költői kisérleteit folytatni. 1808-ban írta »*Gyilkos*« czímű szomorújátékát, 1809-ben pedig a »*Tatárok*«-at. Végre 1809-ben hadnagygyá léptették elő és két hó mulva már Münchenben várta az előnyomuló francziákat. A május 25-iki leobeni csatában elfogta az ellenség, de szerencsésen visszaszökött hadosztályához, a hol bátorságáért főhadnagygyá nevezték ki. A schönbrunni béke megkötése után az ezred hazatért pesti állomáshelyére. Itt Kisfaludy szerelmes lett a feltűnően szép Heppler Katalinba, az egykor dúsgazdag dohánykereskedő elszegényedett özvegyének leányába. Feleségül akarta venni, de a költő atyja nem egyezett bele a házasságba. Mivel fizetéséből nem tudott megélni, adósságokba keveredett. Hazulról segítséget nem kapván, egyévi végkielégítés mellett lemondott tiszti rangjáról. Az a számító teremtés azonban, a kiért ezt az áldozatot hozta, időközben másnak nyújtotta a kezét. A szerencsétlen, csalódott Kisfaludy ekkor haza ment, haragos atyja azonban nem fogadta, hanem elűzette, mire Trézsi nénjénél, Farkas Gábor nyugalmazott kapitány nejénél vonta meg magát Vönöczkön. Itt átdolgozta »*A tatárok*«-at és a levélalakú »*Vallomások*«-ban megírta szerelme történetét is. Idővel feledte szerelmét és szenvedéseit is. Atyja is hajlandó lett volna kibékülni vele, ha hivatalt vállalt volna, vagy kedve szerint nősült volna. De Kisfaludy nem akarta feláldozni függetlenségét, mert nem tudott lemondani nagyratörő álmairól. Jól tudott rajzolni és írogatott is; de mivel az irodalomtól nem várhatott kenyeret, elhatározta, hogy festő lesz. Anyai birtokrészét elzálogosította és 1812-ben Bécsbe ment, festészeti tanulmányokra. Ott azonban több régi barátja társaságában pénzét elköltötte és nagy nélkülözések között járt négy hónapig a festészeti akadémiára. Most is csak Trézsi nénje segítette, mert az atyja a piktort és korhelyt érdemetlennek tartotta segélyére. Úgy tengette életét, hogy az akadémiát elhagyva, pénzért kezdett festegetni. Arra is gondolt, hogy Oroszországba vándorol, a hol kissé fejletlen művészetével többet vélt kereshetni; de egy ballettánczosnővel való viszonya Bécshez kötötte, a hol nehány évig hol szűkebb, hol kedvezőbb viszonyok között, ecsete után élt. Festett arczképeket, s ha egyéb munkája nem volt, szelenczére, elefántcsontra pingált. Dolgozott nevesebb festőknél is, de a festőművészetben nem sokra vitte. 1813-ban metszést is tanult és egy vázlatos metszete fenn is maradt. Legnagyobb örömét a Burgszinház előadásaiban találta. Ismeretségben állott Körner Tivadarral, a népszerű drámairóval. Sokat olvasott és írogatott, lírai verseket és drámákat. Igy készült 1812-ben *Zách Klára*, eredeti hazai dráma, 5 felvonásban. Hogy a jambusos előadásban magát gyakorolja, Voltaire után a *Brutus* szomorújátékot fordította. 1815 nyarán Olaszországba ment, hogy művészszé képezze magát, de mikor ott festéssel megszerezte a szükséges költséget, alig egy év mulva visszahozta a honvágy. Olaszországból képeket is hozott haza régi mesterektől. Előbb nénjét látogatta meg, azután ismét Bécsbe ment, de nehány hét után azt tapasztalta, hogy ott számára jövő nincsen. Előbb Bécsből Pozsonyba vonult, 1817 elején pedig Pestre jött és itt tengődött egy ideig. Tájképeket festett aquarellben. Atyja engesztelhetetlen volt iránta és 1818-ban kelt végrendeletében kitagadta fiát. 1817-ben *Szécsi Máriát* és a *Kérőket* írta meg, 1818-ban *Stibor vajdát*, de mindezek ismeretlenek maradtak, míg azután egy véletlen nagy fordulatot adott életének. Székesfehérvárott ugyanis egy jelesebb színtársulat véletlenül *A tatárok* czímű szomorújáték kéziratához jutott és azt nagy tetszéssel előadta. Ugyanez a társaság még ez évben Pesten is ven-

dégszerepelvén, előadásait május 3-án a nevezett darabbal nyitotta meg. A közönség a darabot itt is kitörő lelkesedéssel fogadta. A társaság a búcsúelőadására is tőle kért darabot. Kisfaludy ekkor négy nap alatt írta meg *Ilka* vagy Nándorfehérvár bevétele czímű drámáját. Ez is zajos sikert aratott, szintúgy a társaságtól ugyanaz év őszén Pesten színre hozott *Stibor vajda*, és az első magyar színszerű vígjáték : *A kérők*. Kisfaludy Károly híre egyszerre elterjedt az egész hazában. Diadala egyszersmind a magyar színmű diadala is volt, ő pedig végre felismerte írói hivatását. Első drámái gyenge szerkezetűek ugyan, de mégis színszerűbbek az addigi magyar színi termékeknél. Erős hazafiságuk nem tévesztette el hatását. A fehérvári társaság 1820. évi, tavaszi vendégszereplése új dicsőséget szerez a költőnek. Ekkor kerültek színre *Szécsi Mária*, ered. hazai dráma, *A pártütők*, ered. vígjáték, *Kemény Simon*, dráma, *A gyilkos*, vígjáték. Az 1819-ben és 1820-ban előadott darabok, továbbá a színre nem került *Barátság és nagylelkűség* czímű eredeti drámája még ugyanez években nyomtatásban is megjelentek. Kisfaludy azt az irodalmi fajt, a drámát művelte, melynek korszerűségét és nemzeti fontosságát mindenki érezte, de fejlesztésére hivatásos íróink eddig jóformán semmit sem tettek. Kevés iskolai tanulmányt és irodalmi készültséget hozott magával, de annál több gyakorlati érzéket, élettapasztalatot és gazdag leleményességet. Most hozzáfogott készültsége hézagainak pótlásához is. Kazinczy munkáinak olvasásából a nyelv választékosabb és hathatósabb kezelését tanulta el, és irodalom-technikai vívmányait, a stil és a verselés tekintetében, gyorsan iparkodott elsajátítani. Ebben Helmeczy járt a kezére, s régibb darabjait átsimította, 1820-tól kezdve írt darabjait pedig modernebb nyelvezettel látta el. A Bécsben lakó Gaál György Kisfaludynak több darabját németre fordította és kiadta. Némelyek Pesten és Bécsben színre is kerültek és jelentékeny sikert arattak. Gaál őszinte tisztelője, jó tanácsadója és mérséklője is volt a termékeny és tüzes képzeletű költőnek, ki akkoriban behatóan foglalkozott Goethével és Shakespeare-rel. Alkotásaiban nagyobb körültekintéssel járt el és lassabban dolgozott. Kazinczynak is bemutatkozott és a mester befolyása alatt ő is a nyelvújítás mellé szegődött, tartalmilag azonban a Kazinczyétól eltérő irányban haladt. A régibb irodalomtól elfogadta a nyelv mellett a nyugateurópai és részben a klasszikai versformákat, de a klasszikai eszményiség helyett, a romanticzizmus felé hajlott és a képzeletnek szabadabb csapongást engedve, a modern realizmus felé közeledett. Éles szeme volt az irodalom hézagainak felismerésére. Nem az íróknak dolgozott, hanem a közönségnek, melytől az irodalom pártolását nem hazafias áldozatként követelte, hanem szellemi szórakozásképen. Ezzel az irodalom ügyét szilárdabb alapokra fektette. Sikerei hozzászoktatták a közönséget és az ifjabb írókat, és főképen az ő működésének az eredménye volt, hogy Pest irodalmi középponttá lett. Mióta hivatását megismerte, öntudatosan törekedett a magyar szépirodalom korszerű fejlesztésére. Irányának eszközéül alapította 1821-ben az »*Auróra*« czímű zsebkönyvet, melynek első kötete 1822-re jelent meg, és a melyet haláláig szerkesztett. Ez volt irodalmunk történetében a legnevezetesebb folyóírat. Körülte csoportosultak a kor nevezetesebb — különösen ifjabb — írói : Vörösmarty, Bajza, Czuczor, Toldy és az egész, úgynevezett »Auróra-kör«. Az irodalom előkészítő korszaka bezárult és megnyílt a reformkorszak irodalma, mely Petőfihez és Aranyhoz vezetett. Ez a korszak az összes fejlődő írói tehetségekre nagy hatással volt. A világban sokat forgott és gavallér Kisfaludy társadalmi téren is becsülést szerzett a magyar írónak. Anyagi helyzete jobbra fordult ugyan, de jószívűsége és költekezése következtében sohasem szabadult meg adósságaitól. Atyja, úgy látszik, titokban maga is örült fia országos hírének, de meghalt 1826-ban anélkül, hogy fiával kibékült volna ; mindazonáltal újabb végrendeletében örökösödési jogaiba visszahelyezte. Kisfaludy örökségéből az Aurórát magához váltotta. Ez az almanach nagyon lekötötte idejét is, pénzét is, és kevesebbet dolgozhatott a drámai téren. Apróbb színműveket is közölt az Aurórában, de legtöbbnyire lírai költeményeket, epigrammokat, balladákat, rövidebb epikai darabokat és a mi legfontosabb volt, elbeszéléseket. Költeményeiben sok műfajjal és formával kísérletezett. A balladát Kölcsey után ő művelte nálunk először. Kazinczy és Kölcsey példájára felkarolta az olasz költeményalakokat és művelte az elegiát, mikor pedig a népköltés európaszerte divatba jött, 1828-ban 25 népdalt, a következő évben ismét 8-at írt. Ezek az Aurórában jelentek meg és általános hatást tettek. Sokkal fontosabb volt azon-

ban novellaírói működése. Az 1823-iki Auróra számára írott első elbeszélése: *Tollagi Jónás viszontagságai*-nak első részével ritka népszerűségre tett szert. A következő évben ismét ugyancsak az Aurórában tette közzé *Sulyosdy Simon* és *Mit csinál a gólya?* czímű elbeszéléseit és egyéb humoros apróságait. 1825-ben *Sok baj semmiért*, 1826-ban *A fehér köpenyeg*, a *Bajjal ment, vígan jött* czímű humoros elbeszéléseit és 1827-ben *Tollagi Jónás viszontagságai*-nak második részét írta és közölte Aurórájában. E munkáinak egy részénél a Szalay Benjamin írói álnevet használta. 1825-ben komoly regényt írt, *Tihamér* czímmel, de víg elbeszélései sokkal sikerültebbek. A magyar középosztályt, a vidéki társadalom alakjait kitűnő kedvvel és találó humorral rajzolta. Számos alakja valóságos típussá vált és emlékezetben maradt. Nyelvezete is, mely komoly műveiben nem egyszer affektált, a víg nemben önként mindenkor természetes és tárgyával összhangzó. A víg elbeszélésben iskolát alapított. Vígjátékai is sokkal jelesebbek komoly színműveinél. Tragédiái közül a legkiválóbb: *Iréne*, vígjátékai között pedig a *Csalódások*, *A kérők*, *Pártütők*, *A leányőrző*, a *Szeget szeggel*. Az említetteken kívül nevezetesebb színdarabjai még: *Mátyás deák*, a *Vígjáték*, *A betegek*, *Hűség próbája*, *Kénytelen jószívűség*, *Áltudósok*, *Nem mehet ki a szobából*, *Három egyszerre*, *Nelzor és Amida*, keleti dráma. Több darabja befejezetlen maradt. Egyik-másik darabját a czenzura nyomta el, némelyiket pedig maga tartotta vissza. E mellett Shakespeare hatása alatt komolyon foglalkozott egy történelmi dráma-trilogiával, melynek tárgyait a III. Endre alatt kezdődő és a Záchokkal végződő forradalmi mozgalmakból merítette volna. Betegeskedni kezdett és nagy művét nem fejezhette be; de egy másik tervében is megakasztotta a halál. Széchenyi István ugyanis, kihez a törekvések rokonsága és barátsága fűzte, egy politikai és tudományos lap szerkesztőjéül szemelte ki, mely *Jelenkor* és *Társalkodó* czím alatt később meg is indult. Kisfaludy nagy becsvágygyal készítette elő az új lapot, melyet az új író-nemzedék közreműködésével, a magyar ellenzék és a politikai, társadalmi és irodalmi reform organumává szándékozott emelni. Már az engedélyt is megnyerte, de betegsége időközben tüdővészszé fajult; szeretett Trézsi nénjének halála is közbejött, a mi lelkét is végkép leverte. Kínos szenvedés után a magyar vígjáték apja és a magyar novella megteremtője 1830 november 21-én ép akkor halt meg, midőn barátai hírül akarták neki adni, hogy a Pozsonyban megalakult Akadémiának, a nyelvtudományi osztályban, első rendes tagjául választották meg.

Kisfaludy Zoltán Lajos.

Kisfaludy Zoltán Lajos, sápi plébános, szül. 1854-ben. A Szent István-társulattól kiadott népíratokból ő maga száz füzetet írt meg és 1891-től szerkesztette a Magyar Nép Könyvtárát.

Kolbe Rezső.

Kolbe Rezső, jogi doktor, ügyvéd, hírlapíró, szül. Győrött 1867-ben. 1895 óta Komáromban ügyvédi gyakorlatot folytatott, és 1897 óta szerkesztette és kiadta a Komáromi Hírlapot. Meghalt 1903-ban Komáromban.

Kont Ignácz.

Kont Ignácz, a budapesti és a párizsi egyetem tudora, a Kisfaludy-társaság levelező tagja, liczeumi tanár Párizsban, szül. Téten, 1856 október 27-én. Tanulmányait Győrött, Bécsben és Budapesten végezte, Párizsban fejezte be és ott a Collège Rollin-ben a német nyelv és irodalom rendes tanára lett. 1902 óta a párizsi egyetemen a magyar nyelv és irodalom magántanára. Számos czikke jelent meg a hazai és a külföldi szaklapokban, magyar, német és franczia nyelven.

Munkái: Aristophanes. Budapest, 1880. — Sophokles. (Fordítás.) U. o., 1881. — Lessing mint philologus. U. o., 1881. — M. T. Ciceronis De Imperio Gnaei Pompei oratio ad Quirites. U. o., 1883. — Seneca tragédiái. U. o., 1884. — M. T. Ciceronis Pro Sestio. U. o., 1884. — A görög tragédia Euripides után. U. o., 1884. — Lessing Fables. Paris, 1889. — Goethe, Poésie et Vérité. U. o., 1890. — Schiller, Wallenstein. U. o., 1891. — Choix de ballades allemandes. U. o., 1891. — Choix de Contes et de Fables. U. o., 1892. — Lessing et l'Antiquité. (Két kötet.) U. o., 1894 és 1899. — La Hongrie littéraire et scientifique. U. o., 1896. (A franczia Akadémiában jutalmat nyert.) — L'enseignement secondaire en Hongrie. Budapest, 1896. — Histoire de la littérature hongroise. Paris et Budapest. (Képekkel.) 1900. — Etude sur l'influence de la littérature française en Hongrie. Paris, 1902. (Sorbonne-i thesis, melyet a franczia Akadémia megkoszorúzott.) — Michel Vörösmarty. Paris, 1903. — Jean Arany. Paris, 1904. — Poètes lyriques hongrois. (Tompa, Gyulai, Szász et Lévay.) Paris, 1905. — A Revue critique, Revue historique, Revue d'Europe, Revue bleue, Revue internationale de l'enseignement állandó munkatársa a magyar tudományos haladás és szépirodalom ismertetésére. Ebbeli munkálkodásáról l. az *Akadémiai Értesítő* deczemberi füzeteit 1906 óta.

Lippay Gáspár dr.

Kautz Gyula.

Báró Lévay Henrik.

Kovács Ferencz, győri születésű mérnök. Meghalt Déghen, 1819-bne. Sokat levelezett Csokonayval és korának más jeleseivel. Kovács Ferencz.

Munkái: Az utak és utczák építése. Kassa, 1778. — A fejedelmek és hazának barátja. Pozsony, 1779. — Emberséges ember egész tisztje. Győr, 1775. — A pulpitus. Költemény. Győr, 1789. — Több kézirata maradt, melyek Beöthy Zsolt egyetemi tanár birtokában vannak.

Kovács Pál, novella- és színműíró, homeopata-orvos, született 1808. július 1-én a veszprémmegyei Dégen, miért is bővebb életrajzát a veszprémmegyei kötetben fogjuk közölni. Meghalt 1886. augusztus 3-án Győrött, melynek irodalmi és művészeti, nevezetesen színészeti életében vezérszerepet játszott. Megismerkedett Kisfaludy Károlylyal, Vörösmartyval és az Aurora kör többi tagjaival, a kiknek hatása alatt színműveket és novellákat kezdett irogatni. Rövid idő mulva az Aurora, az Uránia és Hébe terjesztették munkáit, később a Nefelejcs, Emlény, Athenaeum, Regélő, Honderű, Életképek, Hölgyfutár, Családi Kör és a Fővárosi Lapok kedvelt munkatársa lett. Hosszabb külföldi utazás után Győrött telepedett le. Ekkor az irodalomban már igen jóhangzású neve volt, s a M. T. Akadémia 1833-ban levelező tagjai közé választotta. Mint színműírónak a Nemzeti Színházban is számottevő sikerei voltak, Győr színészetének fellendítése érdekében rendkívül sokat fáradozott. Vezetőszerepe volt Győr hírlapirodalmában is; 1847-ben a győri »Vaterland«-ot átalakította »Hazánk«-ká. Ebbe a lapba Petőfi, Arany és Szász Károly is írtak. A »Győri Közlöny« színházi kritikái, melyeket Kovács Pál írt, híresek voltak. Az újonnan megalakult Kisfaludy-Társaság Kovácsot első tagjai közé választotta. Kovács Pál.

Munkái: Thalia; eredeti színdarabok gyűjteménye. I. Pest, 1833., II. U. o. 1834., III. Győr, 1837. — Beszélyfüzér, I., II. Pápa, 1841., III. Győr, 1846. — Eredeti színművek. Győr, 1846.

Kozma Imre, győri származású ügyvéd. 1848-ban népképviselőnek választották. A szabadságharcz után fogadalomból 11 évig nem lépett ki a szobájából. 1861-ben Győr városa megválasztotta képviselőjének. Kozma Imre.

Munkái: Népbarát, vagyis magyarázata annak, mikép kell értenünk az új választásokat. Győr, 1848. — A magyar nemzet szebb jövője. U. o., 1860. — A magyar felelős miniszterium feladata. Pest, 1867.

Kőnig Gyula, bölcseleti dr., műegyetemi rendes tanár, cz. miniszteri tanácsos, a Magyar Tud. Akadémia rendes tagja és osztálytitkára, az orsz. közoktatási tanács tagja, szül. 1849. decz. 16-án, Győrött. Ugyanott végezte a középiskolákat és már 16 éves korában maturált. Ezután Bécsbe ment, ott az orvosi fakultást hallgatta, de mathematikával is foglalkozott. Bécsből Heidelbergába ment, a hol bölcseleti doktor lett, azután a berlini egyetemet látogatta. Majd hazajött, a hol 1872-ben egyetemi magántanárrá habilitáltatott. 1874 óta a kir. József műegyetem mennyiségtani tanára. 1876-ban több tanártársával megindította a Műegyetemi Lapok czímű folyóiratot. Néhány évvel később báró Eötvös Loránddal megalkotta a Mathematikai és Physikai Társulatot. 1880-ban választotta meg a Magy. Tud. Akadémia levelező-, 1889-ben pedig rendes taggá. A műegyetemen a mérnöképítészeti szakosztály dékánja volt, majd rektor lett. 1894-ben a Magy. Tud. Akadémia III. osztálya titkárának választotta meg. Számos czikke jelent meg a hazai és a külföldi szaklapokban és folyóiratokban. Kőnig Gyula.

Munkái: Zur Theorie der Modulargleichungen der elliptischen Functionen. Heidelberg, 1871. — Az elliptikai függvények alkalmazásáról a magasabb fokú egyenletek elméletére. Budapest, 1871. — Bevezetés a felsőbb algebrába, az algebrai analysis elemei. U. o., 1876. — A természettudományok kezdetei. U. o., 1879. — Algebra a középiskolák felsőbb osztályai számára, az új tanterv értelmében. Négy füzet 1879-től 1882-ig. — A raczionális függvények általános elméletéhez. U. o., 1880. — Az algebrai egyenletek elméletéhez. U. o., 1892. — A másodrendű és két független változót tartalmazó parcziális differencziák egyenletének elmélete. U. o., 1885. — Analysis. Bevezetés a mathematika rendszerébe. U. o., 1897. — A dinamika lapegyenleteinek jelentéséről. U. o. 1887. — Szerkeszti 1882 óta a Mathematikai és Természettudományi Értesítőt. Legutóbb megjelent nagy munkája: Algebra.

Kőnig Vilmos, jogi doktor, ügyvéd, szül. 1855-ben Győrött. 1882-ben jogi doktori oklevelet nyert. Az ügyvédi vizsgáló-bizottság elnök-helyettese, és a budapesti ügyvédi kamara választmányi tagja. Czikkei a szaklapokban jelentek meg. A Magyar Jogi Lexikon munkatársa. Munkái: A tőzsdebíróság. Budapest, 1896. — Kodifikaczionális kérdések. U. o. 1900. — Váltótörvény-magyarázat. U. o. 1906. Kőnig Vilmos.

Köppl Ferencz

Köppl Ferencz, kir. róm. kath. tanítóképzőintézeti zenetanár, született Győrött, 1852-ben. Előbb a győri tanítóképzőt végezte, de azután 1889-ben zenetanár lett.

Munkái: A római kath. főbb szertartásokat tartalmazó kántorkönyv, kántortanítók számára, tekintettel a római kath. tanítóképző ifjúságára. Győr, 1896. — Orgonaiskola a négy évfolyamú tanító- és kántorképző intézetek részére. U. o., 1898. (Második, teljesen átdolgozott kiadás 1906.) — Orgonakönyv. Győr, 1902.

Kuncz Jenő.

Kuncz Jenő dr., Győr vármegye tb. fő- és első aljegyzője. Született Győrött 1864 május 14-én. Középiskolai tanulmányait a győri benczés főgimnáziumban végezte, jogot a győri kir. jogakadémián hallgatott. 1886-ban tudori oklevelet szerzett a budapesti egyetemen. Előbb ügyvédjelölt volt, de 1887-ben aljegyző lett a városnál, 1890 óta pedig aljegyzője Győr vármegyének. Az utóbbi években főszerkesztője volt a »Győri Hírlap«-nak, melynek hasábjain nagy publiczisztikai munkásságot, a vonal alatt pedig — többnyire álnév alatt — figyelemre méltó szépirodalmi működést fejtett ki. A drámairodalom terén is működik s »Az egérfogó« czímű négyfelvonásos történeti színművét az 1905. évi Teleki-pályázaton dícsérettel emelte ki az akadémiai bírálat. Színre alkalmazta Fránek Gábor »Zách Klára« czímű zenei balladáját, mely a győri színházban sikert aratot.

Kurucz József.

Kurucz József, a győri ipartestület jegyzője, született Győrött, 1870-ben. Szegény szülőktől származván, eleinte az iparos pályára készült s mint lakatossegéd bebarangolta Ausztria-Magyarországot. 1896-ban megválasztották az ipartestület ellenőrévé, 1903-ban pedig jegyzőjévé. Azóta novellákat és közgazdasági czikkeket ír a lapokba. Társszerkesztője a Győrött megjelenő »Kamarakerületi Iparügyek« szaklapnak. »Egy úton« czím alatt Andorka Sándorral és Radnóthy Józseffel együtt, kötetet adott ki, melybe novellákat írt.

Láng István.

Láng István, bölcseleti doktor, főreáliskolai tanár, szül. Győr-Révfaluban, 1846-ban. 1864-ben a kegyes tanítórendbe lépett, négy évvel később azonban kilépett a rendből és a budapesti egyetem bölcseleti karára iratkozott be, a hol középiskolai tanári és bölcseletdoktori oklevelet nyert. 1876 óta, 30 évig, a temesvári főreáliskola tanára volt, honnét 1905-ben nyugalomba ment. Számos czikke jelent meg különféle hírlapokban és szaklapokban.

Önálló munkái: Delejesség és villamosság. Pest, 1872. — A nehézkedés általános törvényeinek lehozása. Budapest, 1875. — A régi és új mértéknek és azok árának táblázatos átszámítása. Jászberény, 1875. — A képzetes számok elmélete. U. o., 1877. — Elemző betűszámtan. Temesvár, 1877. — A felsőbb mennyiségtan alapelemei. U. o., 1879. — A testgyakorlás haszna és módszere. U. o., 1881. — Az égi testek mozgásáról. U. o.

Lépes Bálint.

Lépes Bálint, kalocsai érsek, szül. Győrött 1570 táján. 1593-ban zólyomi, majd pedig nyitrai főesperes. Nemsokára a győri egyházmegyébe lépett át, a hol őrkanonok lett. Később aradi prépost, majd kir. táblai ülnök, 1606-ban pedig tinini püspök. 1608-ban már veszprémi püspök, de még ugyanebben az évben nyitrai püspök s egyúttal kanczellár, 1629-ben pedig kalocsai érsek és a győri püspökség kormányzója lett. Meghalt Győrött.

Munkái: 1. Imádságos könyv. Prága 1615. — 2. Az mulandó és itéletre menendő telyes emberi nemzetnek Fényes Tüköre. Prága, 1616. — 3. Pokolról rettentő és mennyei boldogságra édesgető Tükör. Prága, 1617.

Leszlényi Imre.

Leszlényi Imre, jogi doktor, ügyvéd, szül. Győrött, 1855-ben. Ő alapította a győri gyorsíró-kört, s ennek előbb titkára, majd elnöke volt. Alapította és szerkesztette a Győri Gyorsíró Közlönyt. Az ottani helyi lapokba sokat dolgozott.

Munkái: A fizetési meghagyásról szóló törvény módosításának terve. Budapest, 1897. — Az ókori zsidók kereskedelme. Kézíratban a M. Nemzeti Múzeumban. Több gyorsírászati munkát is írt.

Lévay Henrik.

Lévay Henrik (Kisteleki báró), kinevezett örökös főrendiházi tag, a vaskoronarend lovagja, a Szent Móricz és Lázár olasz királyi rend középkeresztese, az Első Magyar Biztosító társaság alapítója és volt vezérigazgatója, kiváló közgazda és emberbarát, született 1825. április 16 án. A szabadságharczban mint vadászhadnagy küzdött, azután pedig kereskedelmi tanulmányokat végzett, majd a trieszti biztosító-társulatnál gyarapította gyakorlati ismereteit. Ekkor kezdett foglalkozni egy magyar biztosító társaság alapításának eszméjével, a mi ez időben, a mikor semmi vállalkozó kedv nem nyilvánult és a kellő tőke is hiányzott, rendkívüli nehézségekkel járt. A magyar biztosító társaság megalapítása tehát a magyar közgazdasági életnek nevezetes mozzanata.

Lévay volt e részben a kezdeményező és úttörő. A magyar közgazdasági vállalatok között a legnagyobbak egyikét: az »Első magyar általános biztosító-társaság«-ot 1857-ben ő alapította, az ország legjobbjait: *Deák* Ferenczet, báró *Eötvös* Józsefet, gróf *Apponyi* Györgyöt, báró *Jósika* Miklóst, gróf *Dessewffy* Emilt, gróf *Károlyi* Györgyöt, *Somssich* Pált, *Ürményi* Józsefet és *Zsivora* Györgyöt nyervén meg munkatársakul. Ez a csakhamar hatalmassá vált intézet czéljául tűzte ki, hogy a külföldi biztosító intézetekkel szemben, a magyar közgazdasági érdekeket szolgálja. Ennek az elsőrangú intézetnek léte és virágzása Lévay főérdeme. A társulat megalakulásánál, a Bach-korszakban, sok akadályt kellett leküzdeni. Alig, hogy a haza nagyjai a társaság vezérigazgatójául választották a kiváló szervező tehetséggel és pénzügyi zsenialitással megáldott Lévayt, működését azzal kezdte meg, hogy az új intézethez magyar tisztviselőket alkalmazott és ott sok 48-as honvédnek juttatott állást. A volt honvédek érdekeit egyebekben néh. Ivánka Imrével és többekkel együtt más módon is előmozdította. Buzgó részt vett mindenkor a honvéd segélyegylet és menedékház ügyeiben és a gróf Andrássy által gyűjtött segélyező alapot sok éven át pénztárosként kezelte. A mikor az Első Magyar Általános Biztosító Társaság 1883-ban fennállásának 25-ik évfordulóját ünnepelte, ez egyszersmind Lévaynak is jubileuma volt s az ünnepélyes közgyűlésen Somssich Pál üdvözölte őt. Ez alkalomból a biztosító társaság *Benczur* Gyulával megfesttette az intézet első alapító ülésének nagyarányú képét, mely művészi kivitelben, a jelenlevő notabilitások között Lévayt is ábrázolja. 1896-ban, 40 évi működés után, visszavonulni óhajtván, a kormányzó testület egyhangú határozatával, mandátumának 1898-ig leendő megtartására kérte fel, hogy kiváló szellemét és nagy szaktudását az intézet továbbra is igénybe vehesse. Lévay részt vett a földhitel-intézet alapításában is; neki köszönheti fennállását a »Pannonia magyar viszontbiztosító intézet«, a »Securitas viszontbiztosító intézet«, a »Bécsi biztosító« és »Bécsi élet- és járadékbiztosító intézet«; a »Hazai első takarékpénztár-egyesület«-nél 1860-tól 1868-ig, a »Pesti könyvnyomda részvénytársaság«-nál, az »Északkeleti vasút«-nál, a »Magyar gőzhajó-társaság«-nál, a »Budapesti közúti vasút«-nál és számos más vállalatnál pedig a kormányzó testületben működött mindaddig, míg azokat nagy szervezőképességével és szakértelmével rendes kerékvágásba terelte s önzetlenül szolgálhatta. Lévay, ki szegénységből a saját erejével, tehetségével és fáradhatatlan munkájával küzdötte fel magát a vagyonos emberek közé, e vagyonából mindig juttatott másoknak is. Alig van az országban jótékony és kulturális intézmény, melynek megalkotásához vagy fenntartásához hozzá ne járult volna. Nevét a nagyon ritka Kun Kocsárdok, Mészáros Károlyok és Rökk Szilárdok között említhetjük. Alapítványai meghaladják a 340.000 koronát. Munkásságának gyümölcséből a M. Tud. Akadémiának 20.000 koronát, továbbá az írók segélyegyletének 10.000 koronát, a honvéd leányárváknak 10.000 koronát, Győr vármegye tisztviselőkarának segélyalapul 20.000 koronát adott, s 70-ik életévének betöltésekor 70.000 koronát adott az árvagyermekeknek. Munkában és sikerekben gazdag hosszú életpályája alatt százaknak és ezreknek volt segítségére. Szegény és árvagyermekeket neveltetett fel. A Petőfi-szobor-bizottságnak pénztárosa volt és a szobor felállítása körül az övé az oroszlánrész. Nagy érdemei voltak később báró Jósika Miklós és báró Kemény Zsigmond szobrainak megalkotása körül is, a miért azután a Kisfaludy-társaság könyvkiadó bizottságába beválasztották. Tóth Vilmos, mint belügyminiszter, őt bízta meg a Nemzeti Színház nyugdíjalapjának rendezésével. 1868-ban a magyar nemességet kapta, a kisteleki előnévvel. 1885-ben a magyar főrendiház élethossziglan kinevezett tagja lett, 1897-ben pedig a király neki és törvényes utódainak, a közgazdaság terén kifejtett sok évi buzgó és eredményes működése elismeréseül, a magyar bárói méltóságot adományozta. Ezenkívül a vaskorona-rend lovagja és több külföldi rendjel tulajdonosa volt. Számos jótékony egyesület választotta meg elnökül vagy dísztagjául. Táplányi nagybirtokos levén, élénk részt vett a megyei közéletben. Mind ő, mind felesége, szül. *Sárkány* Róza, jótékonyságuk következtében köztiszteletnek és általános szeretetnek örvendtek és a kiváló férfiú özvegye, a ki férje életében annak jó szelleme és minden szépre és nemesre buzdító hitvestársa volt, férje halála után is hűséges marad néhai férje intencziójához és emlékét kegyelettel őrizve, a jótékonyság terén az ő nyomdokain halad. Táp-

lányi kastélyában féltékeny szeretettel őrzi azt a sok-sok emléket, melyek az elhunyt kiváló férfiú nagyságát hirdetik és tanújelei annak a közbecsülésnek, melyben eredménydús életében részesült. Itt látható első sorban Benczurnak már említett nagy festménye, továbbá az Első Magyar Biztosító Társaság tisztikarának, valamint az intézet fiókjai és több más társaság számos díszalbuma, a következő alapító és dísztagsági levelek és okmányok, melyekből kitűnik, hogy alapítótagja volt az Emke-egyesületnek, a Ferencz József kolozsvári siketnémák intézetének, az Orsz. Magyar Vadászati Védegyletnek, a Magyar Történelmi Társulatnak, a Magyar Földrajzi Társulatnak, az Orsz. Magy. Iparegyesületnek, az Orsz. Magy. Gazdasági Egyesületnek. Örökös tagja volt a Felvidéki Magy. Közm. Egyesületnek. Pártoló tagja az Orsz. Magy. Képzőművészeti Társulatnak. Dísztagja az Unió jótékony egyletnek, a Deák Ferencz ált. jótékony egyletnek, a kisteleki önkéntes tűzoltó-egyletnek, a Rudolf koronaörökös jótékonysági egyletnek, a főv. kisiparosok egyletének, a közp. Fröbelnőegyletnek, a pesti izr. és temetkezési egyletnek, az első pesti önsegélyzőegyletnek, a Caritas jótékonysági egyletnek, a Concordia jótékonysági egyletnek, stb. Tiszteleti tagja az izr. betegsegélyző egyletnek, a Fortuna jótékonysági egyletnek, a Győr városi és megyei kisdedóvó egyesületnek, a győri ker. ifj. egyletnek, a szécsényvidéki gazdasági egyesületnek, az 1848—1849-iki honvédek betegsegélyző egyesületének, a győrvidéki tanítóegyletnek, a pesti izr. kézmű- és földmíves-egyesületnek, hol választmányi tag is volt, továbbá tiszteleti tagja az albertiirsai iparosifjak egyletének és a Hungária betegsegélyző egyletnek. Irt Lévay kiváló közgazdasági munkát is »Nehány szó mezőgazdasági bajaink orvoslásáról« czím alatt. Közgazdasági iránya és tevékenysége pedig irányt szabott az újabb kor közgazdasági irodalmának.

Liezenmayer Sándor.

Liezenmayer Sándor, a müncheni festészeti akadémia tanára, született Győrött 1839-ben. Előbb a bécsi, majd a müncheni képzőművészeti akadémián tanult. 1865-ben a fiatal képíró a müncheni akadémiától két vázlatra hirdetett pályázaton vett részt és mindkettőnél az első díjat nyerte, sőt az egyik vázlatnak, *Thüringiai Erzsébet szentté avattatásának* elkészítésére is megbízást kapott. Ez a képe, és a »*Mária Terézia királyasszony egy szegény beteg nő gyermekét szoptatja*« czímű, Liezenmayert csakhamar a legelőkelőbb festők sorába emelte. 1870-ben az udvar meghívására a király arczképét festette meg, mire a bécsi előkelő világ valósággal versengett azért, hogy vele festesse magát. Nehány évvel később a »*Templomból kijövő Margit*«, a »*Fachimo*« s »*Erzsébet, Anglia királynéja, a mint Stuart Mária halálos ítéletét aláírja*« czímű festményei ejtették bámulatba a bajor fővárost. Margitja azonban csak előkészület volt a Faust-cziklushoz, melylyel 1876-ban a müncheni művészvilágot lázas izgatottságba ejtette. Faust illusztrálása egyike volt a legmerészebb vállalkozásoknak. Gazdag képzeletével, teremtő erejével, több változatosságot és lüktetőbb életet tudott alakjaiba önteni, mint elődei közül akármelyik. *Margit a gyónószékben; a Mater dolorosa előtt; Margit anyjával és két testvérével; Faust álma; víziói; a Walpurgis-éj boszorkányainak lovaglása; Mefistó és a tanítvány; Mefistó az Auerbach pinczében; a kerti séta; Faust és Margit, Mefistó és Mária*, egyaránt értékes gyöngyei a Faust-cziklusnak. Nemsokára újabb művével: Schiller *Harangjának* kartonjaival lépett fel és aratott újabb diadalt az 1878-iki müncheni egyetemes kiállításon. Ezután a stuttgarti akadémia igazgatója lett. Itt tartózkodásának egyik legszebb gyümölcse: a »*Magyarországi Szent Erzsébet*« czímű nagyobb festmény, melyet a Magyar Képzőművészeti Társulat rendelt meg az Országos Képtár számára. Nagyobb alkotásai közül megemlítjük még: *Menekülés Egyiptomba, A tavasz, Az első szerelem aranykora, Hunyady Mátyás, kinek magyar királylyá történt megválasztását hírül adják, újra visszatér első szerelméhez.* A mester 1882-ben első nagyobb diadalainak színhelyére, Münchenbe tért vissza, a hol a festészeti akadémia tanára lett.

Lippay Gáspár.

Lippay Gáspár (Zombori), orvos-sebész doktor, kir. tanácsos, egyetemi tanár, született 1809. jan. 4-én. Középiskoláinak elvégzése után előbb győri jogász volt, majd orvosnövendék lett, előbb Pesten, azután Bécsben, a hol oklevelet szerzett. 1837-ben meglátogatta Európa nevezetesebb egyetemeit s egy évnél többet töltött a párisi egyetemen. 1838-ban Győr vármegye tb. főorvosa, 1839-ben országos szemorvos lett. Kiváló tudományos érdemei elismeréséül, több vármegye megválasztotta táblabírájává. 1847-ben a pesti egyetemen

a sebészet helyettes tanára, 1850-ben rendes tanára lett. 1874-ig működött itt, 1864-től 1867-ig pedig dékán volt. A pesti nőegylettől fenntartott és berendezett szürke hályogosok kórházát, tanárkodása végéig, díjtalanul kezelte. 1871-ben kir. tanácsosi czímet nyert. 1874-ben nyugdíjba ment és Gyirmótra költözött, hol 1895. február 11-én meghalt.

Munkái: De influxu electricitatis in organismum humanum, specimen inaug. Vienae. — A tudományos egyetem és hallgatóinak feladata.

Liszkay József, szül. 1809-ben. 1855-től 1873-ig győri ref. lelkész volt, innen pedig Pápára vitték el lelkésznek. Egyházkerületében nagy tiszteletben állott, úgy hogy a püspökválasztásnál csak 20 szóval maradt kisebbségben Pap Gábor mögött. Nevezetesebb munkái: »A nagygyőri ref. egyház multja és jelene.« Győr, 1868.« — »A pápai egyház levéltára. 1875«, stb. Liszkay József.

Lovas Zsigmond, Győr sz. kir. város első mérnöke, született 1867-ben. Középiskoláit és a műegyetemet Budapesten végezte. 1891-ben mérnöki oklevelet nyert, majd Selmecz-Bélabánya sz. kir. város vezető mérnökévé nevezték ki. Ez állásáról 1894-ben lemondott, hogy nagyobbszabású építkezésekben vehessen részt, mely idő alatt több vasútépítkezést vezetett. 1897-ben Nagyvárad város mérnöke, majd csakhamar tb. főmérnök lett. Mint ilyennek, vezető szerepe volt e modern város minden újabb műszaki alkotásában. 1900—1903-ban nagyobb bel- és külföldi tanulmányútat tett. 1904 óta Győr város első mérnöke. Jelentékenyebb műszaki irodalmi tevékenységet fejtett ki és egy ideig főszerkesztője volt a »Városok Műszaki Lapjá«-nak. Irta e kötet számára a közlekedésügyre és vízügyre vonatkozó részt. Lovas Zsigmond.

Munkái: A városi vasútak reformja. 1903. — Gyakorlati városfejlesztés 1904.

Mally Ferencz bölcseleti doktor, született Gönyőn 1876-ban. Munkája: Veronai Guarinus Erotematái párhuzamban Dionisios Thrax ars grammatikájával. Budapest, 1898. Mally Ferencz.

Matusek Antal, megyei esküdt, született 1818-ban. Előbb községi jegyző volt Mezőörsön, majd Ménfőn. 1861-ben megyei esküdt lett. 1883-ban sajátkezűleg vetett véget életének. A hírlapirodalomban, a történelmi téren nagy tevékenységet fejtett ki. Kiválóbb értekezései: Téti járás Győrmegyében; Győr vármegye táblabírái; Vázlatok Győr multjából; Győr vármegye és város leírása. Történeti közlemények Győr vármegye és város multjából. Matusek Antal.

Mauthner Lajos Vilmos, (Mauthsteini lovag) orvostudor, született 1806-ban Győrött. 1825-ben mint tábori orvosnövendék a József-akadémiába lépett, melynek bevégzése után az orvosi klinikán asszisztensként működött. A kolerajárvány idejében a katonai kórházak igazgatója volt, majd később Bécsben gyermekkórházat alapított. 1849. szeptember 11-én a III. oszt. vaskoronarendet kapta, 1850-ben pedig lovag lett. Meghalt 1858-ban, Bécsben. Legjelesebb munkája: Kinder-Diätetik. Wien, 1853. Mauthner Lajos.

Meller Simon dr., a Szépművészeti Múzeum tisztviselője, született Győrött, 1875. deczember 26-án. Középiskolai tanulmányait a győri benczésfőgimnáziumban, a bölcseletet a budapesti és berlini egyetemeken végezte. 1898-ban Budapesten a művészettörténetből, mint főtárgyból, bölcsészeti doktori oklevelet kapott. Az 1898/99. tanévben gyakorló tanár volt a budapesti gyakorló főgimnáziumon, s ugyanekkor középiskolai tanári oklevelet nyert. 1899. őszén állami ösztöndíjjal Olaszországba utazott, hol egy évet töltött művészettörténeti tanulmányokkal. 1901. óta az Országos Képtár, illetőleg a Szépművészeti Múzeum tisztviselője. Az utóbbi években művészettörténeti tanulmányok czéljából ismételten beutazta Magyarországot, Ausztriát, Angliát, Dániát, Franczia-, Német-, Svéd-, és Spanyolországot. Számos értekezése jelent meg a Budapesti Szemlében, a Művészetben, a Magyar Iparművészetben, az Archeologiai Értesítőben, a Mérnök- és Építészegylet Közlönyében, a Huszadik Században és egyéb lapokban és folyóiratokban. Meller Simon.

Munkái: Az irott kútfők jelentősége a művészettörténetben. Budapest, 1898. — Venturi A.: A budapesti országos képtár olasz képei. Fordítás olaszból. U. o. 1900. — A régi Róma építészetéről. U. o. 1901. — Michelangelo. U. o. 1904. — Ferenczy István élete és művei. U. o. 1906.

Mérei (Schoepf) Ágost, orvos- és sebészdoktor, szemorvos, a M. Tud. Akadémia levelező tagja, született 1805. szeptember 24-én Győrött. Orvosi tanulmányait Prágában, Páduában és Páviában végezte, hol 1832. orvos- és sebészdoktori oklevelet nyert. 1839-ben Pesten gyermekkórházat alapított, 1836-ban Mérey (Schoepf) Ágost.

az orvosi történettan rendkívüli tanárának nevezték ki. A M. Tud. Akadémia 1835-ben levelező tagjai sorába választotta és a bécsi és berlini Hufeland orvos-egylet is megválasztotta tagjának. Schoepf családi nevét 1849-ben Méreire változtatta. Az 1848/49. évi mozgalmakban tevékeny részt vett, azután Angliába menekült, hol Manchesterben 1858. márczius 12-én meghalt. 14 orvosi művet írt magyar, latin és német nyelven.

Mészáros Vilmos. *Mészáros Vilmos,* kir. adótiszt, a legifjabb győri írógárda tagja. Született 1880-ban. Tanulmányait Győrött végezte s a köztisztviselői pályára 1900-ban lépett. Erős lírai tehetség, kinek költeményeit a győri lapok szívesen közlik.

Molnár Ervin. Gyula. *Molnár Ervin Gyula,* Szent Benedek-rendi áldozópap, okleveles rendes tanár, született Győrött 1874-ben. Jelenleg a győri főgimnázium tanára.

Munkái: Latin nyelvtan és olvasókönyv középiskolák számára »Aristides mint ember, hadvezér, és államférfiú«, (Programmértekezés a komáromi kath. gimnázium 1900—1. értesítőjében). Felolvasások: Adatok a komáromi földrengések idejéből. — A régiek isten-hitének eredete.

Molnár János. *Molnár Ker. János* bölcseleti és theologiai doktor, jezsuita pap-tanár, később apát és kanonok, született Csécsényben, 1728-ban. Tanárkodott Nagyszombatban, Kolozsvárott, Győrött és Budán. A rend feloszlatása után, 1774-ben, születése helyén lelkészkedett. 1776-ban a budai akadémia igazgatója, kir. tanácsos, bélkuti apát, szombathelyi és végül szepesi kanonok lett. Nagy nyelvismerettel rendelkezett. Meghalt Szepesváralján 1804-ben. — Munkái közül kiemeljük »A régi jeles épületekről« (kilencz könyv, 11 rézmetszettel) s »A természetiekről« czímű műveit, melyeken kívül még 28, leginkább vallásos tárgyú munkája jelent meg.

Molnár Lajos. *Molnár Lajos,* földhitelintézeti becslő, született Rétiben, 1837-ben. Számos közgazdasági czikket írt szaklapokba. Munkája: Audiatur et altera pars! Debreczen, 1875. — Szerkesztette és kiadta 1877-ben a »Haladó Gazda« czímű lapot Komáromban.

Mórocz Jenő. *Mórocz Jenő,* könyvnyomtató, született Győrött, 1868-ban. Munkái: Küzdelem a dicsőségért. Dramolet. Pozsony, 1887. — Költemények, u. o. 1887. — Költemények 1887-től 1892-ig. Budapest, 1893.

Murányi Ármin. *Murányi Ármin,* jogi doktor, előbb győri, majd budapesti ügyvéd, született Győrasszonyfán, 1841-ben, meghalt Budapesten 1902-ben. Győrött egyike volt a legkeresettebb ügyvédeknek. Mikor Budapesten telepedett le, átvette a Képes Családi Lapokat, melynek 1888-tól, tizenkét éven át, szerkesztője és kiadója is volt. Egy ideig a Háziasszony és a Magyar Gazdaasszony czímű lapoknak is kiadó-szerkesztője volt.

Nagy Ferencz. *Nagy Ferencz,* ügyvéd, született Győrött, 1828-ban. Pozsonyi tanuló korában »Repkény« czímű írott magyar lapot szerkesztett. Részt vett a szabadságharczban, melynek leveretése után az osztrák hadseregbe sorozták. 1869-ben temesvári városi tb. ügyész lett. 1880-tól kezdve ügyvéd Buziáson.

Munkái: Eddig és ne tovább. Temesvár, 1861. — Válaszszunk-e orsz. képviselőt és miként? Ugyanott 1861. — Böngészet kereskedelmi törvényeink hézagai között. Arad, 1862. — Szerkesztette Temesvárott 1861-ben a »Delejtű« czímű hetilapot.

Nagy Mihály. *Nagy Mihály,* ev. ref. püspök, született Rétalapon 1788-ban. Előbb tanárkodott, 1822-ben Kocson lelkész, nemsokára esperes, 1845-ben püspök és komáromi lelkész lett. Meghalt ugyanott 1878-ban. Kilencz magyar nyelvű, egyházi beszédeket és egyéb vallásos dolgokat tartalmazó munkát írt.

Nagy Olivér. *Nagy Olivér* (Eöttevényi), jogtudor és jogi író, jogakadémiai tanár Eperjesen. Született Győrött, 1871. márczius 20-án. Atyja, Nagy Endre, első elnöke volt az akkor megalakult ügyvédi kamarának, előzőleg pedig a »Győri Közlöny«-t szerkesztette. Elemi és középiskoláit Győrött végezte, jogot Pozsonyban és Budapesten hallgatott. 1895-ben elnyerte a jogtudori fokozatot, 1897-ben ügyvédi vizsgát tett. 1897-től 1903-ig gyakorló ügyvéd Pozsonyban, hol a társadalmi és kulturális életnek jelentékeny tényezője volt. A Pozsonyi Magyar Közművelődési Egyesületnek igazgató választmányi, a Pozsonyi Toldy-körnek választmányi tagja volt, egyúttal Pozsony vármegye tiszteletbeli ügyésze, a községi közigazgatási tanfolyam előadója, a kir. jogakadémia államvizsgálati bizottságának tagja, később egy éven át a magyar magánjog tanára. 1903-ban az eperjesi jogakadémiához a magyar közjog, politika és nemzetközi jog tanszékére rendes tanárnak hívták meg, mely állásában — miután 1904-ben megszerezte az egyetemi magántanári képesítést, — Kassára történt áthelyezéséig működött. Tevékeny

munkása a hírlapirodalomnak is és a Pozsonyban megjelenő »Nyugatmagyarországi Híradó« politikai napilapnak éveken át főmunkatársa, majd helyettes szerkesztője volt. Számos czikke e lapban és más lapokban látott napvilágot. Mint jogi író, munkatársa minden magyar jogi szaklapnak. Az Országos Monografia pozsonyi kötetébe ő írta a törvénykezési viszonyokat és a színészet történetét ismertető fejezeteket.

Önálló munkái: Jogtudományiak: Az ügyvédek nyugdíjintézete. Pozsony, 1900. — Az örökbefogadás. Budapest, 1902. — A nők jogállásáról. Kassa, 1904. — A magyar közjog tankönyve. Kassa, 1905. — A katholikus alsópapság után való öröklési jogról. Budapest, 1906. — Az általános választói jogról. Pozsony, 1906. — A választói jog problémái. Budapest, 1907. — Egyéb művei: Kulturegyesületeink és a nemzetiségi kérdés. Pozsony, 1903. — Emlékbeszéd Deák Ferenczről. Eperjes, 1903. — Az egyetemi kérdés. Pozsony, 1904. — A Győr sz. kir. városi ág. hitv. evang. egyházközség története keletkezésétől 1904. évi december 31-éig. Győr, 1905. — Egy hétig kocsin a Balaton körül. Kassa, 1905.

Németh Ambrus (Viktor), bölcseleti doktor, szentbenedekrendi főgimnáziumi tanár Győrött. Jelenleg a vallástant, a történelmet és a latin nyelvet tanítja. Németh Ambrus.

Munkái: A győri tudomány-akadémia története, keletkezésétől 1850-ig. I—III. rész. Győr, 1897., 1899. és 1904. — A győri kath. főgimnázium és kollégium külső története a jezsuita korszakban. Győr, 1896. — Egyháztörténelem. Győr, 1903. — Selyemtenyésztési mozgalmak Győrött 1771—1831-ig. (Különlenyomat a Gazdaságtört. Szemléből). — »A pannonhalmi főapátság története 1709—1802-ig.« Budapest, 1908. — Több kisebb-nagyobb történeti czikket írt és közölt a szaklapokban, a győri és soproni lapokban. — Számos felolvasást tartott a magyar történelem köréből.

Németh Vilmos Mihály, szentbenedekrendi paptanár, szül. Győrszentmártonban, 1843-ban. Előbb Pápán, majd Komáromban, azután Sopronban tanárkodott, 1897-ben tárkányi lelkész lett, most pedig Szentivánon plébános. Németh Vilmos.

Munkái: Szót kérek. Régészeti értekezés. Komárom, 1875. — A Pannonhalmán alapított szent benedekrendi főapátsági székesegyház ujjászületésének emlékére. — Magyarország hegy-, sík- és vízrajzi viszonyainak átnézeti térképe. Budapest, 1881. — Szerkesztette a komáromi szent benedekrendi kath. gimnázium Értesítőjét 1880-tól—1895-ig.

Nogáll János, bölcseleti és theologiai doktor, nagyprépost, fölszentelt püspök, szül. Győrött, 1820. jún. 24. A középiskolákat is ott végezte, a bölcseleti tudományokat Nagyszombatban, a hittaniakat pedig Pesten. 1843-ban áldozópappá szentelték, és ekkor a »Religio és Nevelés« belmunkatársa lett. 1845-ben lelkiigazgató a pesti papnevelőben és 1849-től 1852-ig egyházi hitszónok és bölcsészetkari hittanár volt. Részt vett a Szent István-Társulat kezdeményes működésében. 1853-ban a bécsi Augustineum lelki igazgatója és udvari pap, 1857-ben nagyváradi kanonok, 1858-ban egyházmegyei tanfelügyelő, 1863-ban czímzetes apát, 1873-ban főesperes és a Lipót-rend lovagja, 1878-ban pápai prelátus lett és 1880-ban püspökké szentelték. Alapítója volt a Szent Vincze-intézetnek, a hol szegény árva gyermekek nyernek gondozást és ellátást. Nogáll nagy népszerűségnek örvendett. Meghalt Nagyváradon, 1899 júl. 19-én. Munkái közül kiemeljük a »*Magyarország történelme*«, »*Egyháztörténelem*«, »*Magyar nyelvtan*« czíműeket. Irt ezeken kívül ötvennél több, nagyobbára vallásos munkát. Nogáll János.

Noiser Richard, hírlapíró, szül. 1813-ban Győrött, a hol időhöz nem kötött röpíratokat adott ki. Szerkesztette és kiadta a »Das Vaterland, belletristisch-commerzielle Zeitschrift« czímű hetenként kétszer megjelenő hírlapot, 1844-től 1846-ig. Ő volt az utolsó német nyelvű lap szerkesztője Győrött. Noiser Richard

Noszlopy Ignácz, az úrbéri törvényszék elnöke, szül. Téten, 1797-ben. 1832—1836 között országgyűlési követ. 1838-ban kir. táblai bíró, 1841-ben váltótörvényszéki jegyző és udvari tanácsos, 1848-ban a hétszemélyes tábla bírája volt és 1849 után elfogadta a bécsi legfelsőbb törvényszéknél az egyik bírói széket, mely magyar bírák számára volt fenntartva. 1857-ben a Szent István-rend lovagja, 1858-ban pedig a budai úrbéri főtörvényszék elnöke lett. Meghalt Pápán, 1878-ban. Noszlopy Ignácz.

Olasz Pál, prépost, cz. püspök, szül. Győrött, 1663-ban. Előbb nagyszombati káplán, 1696-ban korponai plébános, 1710-ben esztergomi kanonok, 1712-ben aszódi prépost, 1713-ban komáromi főesperes, majd érseki biztos és a bozóki uradalom kormányzója, 1719-ben czímzetes albisi püspök lett és ugyanez évben megválasztották nagyszombati plébánossá. 1723-ban szentgyörgymezei prépost. Meghalt Nagyszombatban, 1730. decz. 18-án. Egyházi munkáinak kéziratait az esztergomi főegyházmegyei könyvtárban őrzik. Olasz Pál.

Öveges Kálmán.

Öveges Kálmán, tanító, a »Győregyházmegyei kath. Tanügy« szerkesztője. Született Téten, 1863-ban. Győrött tanult, majd több évig segédtanító volt a vármegyében. 1893 óta a győri kir. tanítóképző gyakorló-iskolai tanítója. Már ifjú korában munkatársa volt a győri »Hazánk«-nak és egyéb lapoknak. Később főmunkatársa lett a »Dunántúli Hírlap«-nak, 1902. óta pedig tanügyi szaklapot szerkeszt és ad ki.

Munkái: Módszeres rajzfüzetek. — Győrmegye földrajza. (Győrfy Jánossal.) — Hangutánzó ABC. (Wiemann Bélával.) Ehhez külön írt »Vezérfonal«. — Olvasókönyvek a II. és III. oszt. számára. (Wiemannal.) — Az új kis-tükör. Budapest, Szent István Társulat.

Páder Rezső.

Páder Rezső, 1878—1890-ig győrszabadhegyi, 1890—1902-ig horpácsi plébános, 1902 óta soproni társaskáptalani prépost, győri szentszéki ülnök, a sopronvárosi Szent György-plébánia lelkésze, volt orsz. képviselő, szül. 1851-ben Győrött. 1874-ben szentelték pappá. 1896-ban a lövői kerület, néppárti programmal, orsz. képviselőnek választotta. Tagja a Szent István-Társulat tudományos és irodalmi osztályának. Cikkei egyházi és más lapokban jelentek meg.

Munkái: A vérrokonság, mint házassági akadály. Győr, 1889. — A házasság szentsége és a polgári házasság. U. o. 1895.

Pálmai Lajos.

Pálmai Lajos, ev. lelkész Győrött. Született Bőnyön, 1865-ben. Tanulmányait Győrött, Sopronban és a hallei egyetemen végezte. Tizenegy évig a réthi ág. hitv. ev. egyház lelkésze volt, 1903-ban megválasztották a győri egyház egyik lelkészévé. Elbeszéléseket és költeményeket írt a lapokba. Több egyházi beszéde nyomtatásban megjelent.

Perlaky Elek.

Perlaky Elek, volt orsz. képviselő, szül. Győrött, 1840-ben. A magyaróvári gazdasági akadémiát végezte, azután joghallgató és 1870-ben ügyvéd lett. 1877-ben a párisi nemzetközi kiállítás magyar középponti bizottságában, majd a nemzetközi juryban foglalt helyet. 1879-ben az olasz korona-rend lovagkeresztjét nyerte el. 1886-ban kir. tanácsos lett és egy évvel később Szatmár vármegye krassói kerülete, szabadelvűpárti programmal, orsz. képviselővé választotta. Gróf Károlyi Alajos titkára is volt és mikor nyugalomba vonult, őt bizta meg a gróf összes birtokai számvevőségének és főpénztárának vezetésével. Hosszabb ideig Londonban is tartózkodott és ez idő alatt a Pesti Hirlap londoni tudósítója volt.

Petz Gyula.

Petz Gyula, ág. ev. lelkész, szül. 1821-ben, Győrött. Lónyay Gábornál nevelő volt, azután Szarvason tanár. 1854-ben Mezőberényben lelkésznek választották meg, hol 1882. febr. 11-én meghalt.

Munkái: Konfirmanden-Büchlein auf Grund des kleinen Katechismus. Pest, 1867. — Gyakorlati magyar nyelvtan. U. o. 1864. — Komenius Amos középtanodai rendszere. U. o. 1892.

Polgár Sándor.

Polgár Sándor, főreáliskolai tanár, született Győrött, 1876-ban. Középiskolai tanulmányait a győri főgimnáziumban, felső tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. 1900 óta a győri állami főreáliskolán a természetrajz és földrajz tanára. Több, a növénytan körébe vágó cikket írt a »Természettudományi Közlöny«-be.

Munkája: Győr vidékének vízi és vízparti edényes növényzete, különös tekintettel a növénybiologiai viszonyokra. Győr, 1903.

Popper Vilma.

Popper Vilma, Popper Ármin dr. győri orvos leánya, neves írónő, született Győrött, 1857-ben. Magyarul és németül ír s egyike a modern német irodalom legkedveltebb elbeszélőinek, kinek novelláit az elsőrangú német szépirodalmi lapok szívesen közlik. Önálló műveinek megjelenését mindig elismeréssel fogadja a közönség és kritika. Állandóan Győrött lakik.

Művei: Mesék és regék. Budapest, Athenaeum. — Újabb mesék és regék. U. o. — Altmodische Leute. Dresden u. Leipzig, Pierson. (Novellák.) — Miniaturen. Pierson. (Novellák.) — Különös emberek. Budapest, Franklin T. — Gegen den Strom. Pierson. (Novellák.) — Die Fahne hoch. Fratres sumus. Pierson. (Novellák.) — Fünfe aus einer Hülse. Wien, L. Rosner. (Novellák.) — Kleine Münze. Berlin, C. Wigand. (Novellák.)

Radnóti József.

Radnóti József (Radnóthy Dénes), hírlapíró, a Győri Hírlap munkatársa. Született 1888-ban. Lírikus és műfordító, a legifjabb gárda tagja. »Egy úton« (Győr, 1907.) czím alatt Andorka Sándorral és Kurucz Józseffel közös kötetet adott ki. E kötetbe költeményeket írt.

Ranschburg Viktor.

Ranschburg Viktor, az Athenaeum részvénytársulat igazgatója, szül. Győrött, 1862 aug. 8-án. Midőn tanulmányait a győri főgimnáziumban elvégezte, Németországba ment és egy hírneves frankfurti könyvkereskedő cég üzletébe lépett. 1884-ben a budapesti Révai testvérek, később a Révai Leó cég üzlet-

Richter János.

Schedius Lajos.

vezetője lett, 1891-ben elvállalta az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat könyvkiadó hivatalának vezetését, s ez állásában részt vett a Szilágyi-féle nagy történet és a Beőthy-féle nagy irodalomtörténet megalkotásában. 1902-ben helyettes, 1903-ban pedig ügyvivő igazgató lett. Az ő tervezete alapján és az ő vezetése és részben szerkesztése alatt készül a 12 kötetre tervezett Műveltség Könyvtára. 1900-ban két magyar vonatkozású franczia kiadványért a franczia kormány az Officier d'Académie czímmel tüntette ki. A lipcsei 1901-iki és a milanói 1906-iki nemzetközi könyvkiadó kongresszuson, a magyar könyvkereskedők egyesületének főtitkáraként, ő képviselte a magyar könyvkereskedelmet.

Munkái: Mikép fokozható a könyvárusi sarjadék szellemi tehetsége és mikép javítható ezzel kapcsolatban a könyvkereskedősegédek anyagi helyzete. Pályadíjat nyert munka, Budapest, 1885. — A könyvárus műveltsége. Pályadíjat nyert munka. U. o. 1887. — A szerzői jog nemzetközi védelmére alkotott berni egyezmény, vonatkozással Magyarországra. U. o. 1901.

Ráth Károly, megyei levéltárnok, a M. Tud. Akadémia levelező tagja, született Győrött, 1829. febr. 28-án. Tanulmányait Győrött és Pozsonyban végezte és ez utóbbi városban Ballus Pál városi tanácsos és Pozsony monografiája szerzőjének felügyelete alatt volt. Már tanuló korában történelmi kutatásokkal foglalkozott és különösen Győr város történetét írta meg a győri »Hazánk« és az »Uj M. Múzeum« számára. Az 1848-ban kitört szabadságharczban Kmetty hadsegédeként számos csatában vett részt és betegen a péterváradi kórházba került, hol az osztrákok foglya lett. Itt kereste fel édesanyja, a ki alig lábbadozó fiát Győrbe hozta. Itt ismét visszatért történelmi tanulmányaihoz és első sorban a győrmegyei és káptalani levéltárakat, majd a győrvidéki nemes családok levéltárait kutatta át. Ez oklevélkészletét özvegye a M. Tudományos Akadémiának ajándékozta. A M. Tud. Akadémia 1858-ban levelező tagjául választotta meg. Az 1861-iki rövid életű alkotmányos korszakban Győr vármegye levéltárnoka lett, de mint alkotmányhű ember, csakhamar leköszönt és visszatért a tudományos búvárkodáshoz. Részt vett a dunántúli történetkedvelők társulatának megalakitásában. 1867-ben a közbizalom Ráthot ismét visszahelyezte megyei levéltárnoki hivatalába. Meghalt Győrött, 1868 ápr. 12-én. Ráth Károly.

Önálló munkái: A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei. Győr, 1861. — II. Rákóczi Ferencz emlékirata a magyarországi hadjáratról 1703—1711. — U. ott 1861. — A bodonhegyi erősített kastély Sopronmegyében. Győr, 1864. — Hazai okmánytár. (Codex diplomaticus patrius.) U. o. 1865-től 1868-ig. — Dallos Miklós győri püspöknek politikai és diplomácziai iratai 1618-tól 1626-ig. Esztergom, 1867. — A libényi templom Moson megyében M.-Óvár, 1874. — Szerkesztette és kiadta Rómer Flórissal együtt a Győri Tört. és Rég. Füzeteket 1861-től 1865-ig. (Négy kötet.)

Ráth Mátyás, ág. ev. lelkész, az első magyar hírlap szerkesztője, szül. Győrött, 1749. ápr. 13-án. Tanulmányai elvégzése után beutazta Magyarországot és Erdélyt, azután külföldre ment, s 1773-tól négy évet Göttingában töltött; 1779-ben Pozsonyban találjuk, hol kedvencz tervét, az első magyar hírlap szerkesztését valósította meg. E czélból 1779-ben Patzkó Ferencz Ágoston pozsonyi nyomdászszal kiadták az »Előre való tudakozást« és a helytartótanácshoz is folyamodtak hírlapkiadhatási engedélyért, melyet még az év október hónapjában meg is kaptak. Nov. 17-én kiadhatták a lap programmját. Ez az első magyar hírlap »Magyar Hírmondó« czímmel, 1780 jan. 1-én jelent meg először, azután hetenként kétszer. A kezdet és a viszonyok sok nehézségeivel küzdő lap 1782-ben (101. számában), már búcsut venni volt kénytelen csekély számú előfizetőitől. Ráth 1783-ban győri ág. ev. lelkész és ezután nemsokára pesti prédikátor lett. 1786-ban leköszönt és visszavonult Győrbe, hol egészen a tudománynak élt, de 1789-ben győri hívei újra lelkészül választották, mely hivatalát 1810. február 5-én bekövetkezett haláláig viselte. Ráth Mátyás.

Munkái: Viro clariss. dno Adamo Farkas, gymnasii, quod apud aug. conf. addictos Soproni floret, rectori, praecipua pietate colendo nominis solemnia IX. Calend. Januarii, faustis auspiciis agenti etc. . . . Sopron 1722. — Első tisztelet rende. Győr, 1783. — Búcsuztató versek. U. o. 1786. — Jobb egyházi emberek . . . Pest 1787. — Keresztény fehér népnek való imák. Győr, 1788. — Német predikatiók.

Ráth Pál, orvosdoktor, győri származású szemorvos. Ráth Pál.

Munkái: Adressbuch der Stadt Pesth auf das Jahr 1803. — Wegweiser durch Pesth. Oder Nachweisung aller Gassen, Märkte, Plätze, Kirchen, öffentlichen Gebäude und anderer Denkwürdigkeiten in Pest, wie solche nach dem besonders dazu eingerichteten Grundrisse dieser Stadt bequem aufzufinden sind. Ein Anhang zu dem Adressbuche von Pesth. Pesth, 1804. (Térképpel.) — Adress-Kalender der königlichen Freystadt Pest auf das Jahr 1805.

Ráth Zoltán.

Ráth Zoltán, jog- és államtudományi doktor, jogakadémiai tanár, czímzetes rendkívüli egyetemi tanár és a M. Tud. Akadémia levelező tagja, szül. Győrött, 1863 jún. 2-án. 1885-ben végzett a budapesti egyetemen és csakhamar jogi doktori, majd államtudományi és ügyvédi diplomát nyert és ezt követőleg a nemzetgazdaságtanból magántanárrá habilitáltatta magát. 1888-ban díjnok, majd gyakornok lett az orsz. statisztikai hivatalban. Közreműködött a Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv nemzetközi anyagának feldolgozásánál, de dolgozott a Nemzetgazdasági Szemlénél (később »Közgazdasági Szemle«) is, mely folyóiratokba 1899-től 27 nagyobb értekezést és 54 könyvismertetést írt. Hivatalos statisztikai működésének emlékét az 1890. évi népszámlálási nagy mű egyes fejezetei és az 1890—1893. évek népmozgalmát ismertető kötetekben írt bevezetések őrzik. Elkészítette bűnügyi statisztikánk reformtervezetét is. 1892-ben a budapesti egyetemen a statisztika magántanárává képesíttette magát; ugyanez évben a műegyetemen a nemzetgazdaságtan magántanára lett. 1894-ben egyetemi rendkívüli tanári czímet nyert. Ugyanekkor a M. Tud. Akadémia levelező tagjául választotta meg. Főtitkára lett a Magyar Közgazdasági Társaságnak. 1896-ban a kassai kir. jogakadémiához a nemzetgazdaságtan, pénzügytan és a magyar pénzügyi jog rendes tanárává nevezték ki; de egészségi állapota megrendült, mire csanaki szőlejébe vonult. Anyja is súlyos beteg volt és szanatóriumba kellett őt szállíttatni; mindez oly hatással volt Ráthra, hogy 1902 aug. 7-én Budapestre utazott és itt agyonlőtte magát.

Munkái: A földjáradék helye a nemzetgazdaságtan rendszerében. Bpest, 1887. — A tőke közgazdasági fogalmáról. U. o. 1890. — A magyar korona országainak 1890. és 1891. népmozgalma. U. o. — U. az 1893-ról. — U. az 1894-ről. — A földbirtokos osztály hitelszükséglete, stb. U. o. 1891. — A közgazdaságtan újabb feladatairól. U. o. 1892. — Népünk korviszonya és halálozási statisztikánk. U. o. 1893. — Emlékirat az igazságügyi statisztika újjászervezése tárgyában. U. o. 1894. — Közgazdaságtan és ethika. u. o. 1896. — Magyarország statisztikája. U. o. 1896. — Évtizedünk egyenesadó reformjáról. U. o. 1887. — Emlékirat a kartellekről. U. o. 1900. — Népszámlálásunk kérdése a XX. század küszöbén. U. o. 1901.

Rátkay László.

Rátkay László, ügyvéd, orsz. képviselő, született Gönyűn, 1853. október 11-én. Ügyvédi gyakorlatát 1877-ben Dunaföldváron kezdte. A paksi kerület függetlenségi pártjának elnöke és a tolnamegyei függetlenségi párt jegyzője. 1896-ban, 1901-ben, 1905-ben és legutóbb 1906-ban a pinczehelyi kerület függetlenségi programmal képviselővé választotta. Mint ilyen, élénk részt vett az ellenzék minden akcziójában. Mint író és költő nagy népszerűségre tett szert.

Munkái: Felhő Klári. A népszinháztól 100 aranynyal jutalmazott népszínmű. Budapest, 1886. — Árvalányhaj. Népszínmű. U. o. 1891. — Kéziratban: A toborzás. — Bársony uram. — Pünkösdi királyság. — Csillaghullás. — E népszínműveket a budapesti Népszínházban és a nagyobb vidéki színházakban többször, nagy sikerrel adták elő. Rátkay számos közismert népdalnak is szerzője.

Reisinger János.

Reisinger János, orvos, sebész-doktor, cs. kir. tanácsos, egyetemi tanár, született Győrött, 1784-ben. Orvosi tanulmányait a pesti egyetemen végezte, azután Szegeden lett gyakorló orvos. 1807-ben az egyetemi természetrajzi tanszék adjunktusa lett, majd elhalt főnökének helyettesítésével bízták meg. 1809-ben a felkelő nemzeti sereghez állott be törzsorvosnak. 1810-ben az állattan és ásványtan tanárává nevezték ki a pesti egyetemhez és ott működött 1848-ig, a mikor nyugdíjazták. Volt dékán és rektor is. 1840-ben kir. tanácsosi czímet nyert. Meghalt Pesten, 1852. február 12-én. Számos tudományos szakczikke és értekezése jelent meg a szakfolyóiratokban. Önálló munkáinak száma négy.

Relle Iván.

Relle Iván, államtudományi doktor, volt színigazgató és író, született Győrött, 1861-ben. 1878-ban a győri »Hazánk«, 1880—85-ben a »Pesti Napló« és 1885-től a »Nemzet« belmunkatársa volt. Hosszú ideig titkára volt a budapesti Népszínháznak, azután a »Magyar Színháznak«. 1899-től pedig a pozsonyi színház igazgatója volt. Utóbb teljesen visszavonult a színházi ügyektől; postatiszti pályára lépett és most m. kir. posta- és távirda-titkár.

Önálló munkái: Egy férfi. Regény. (Fordítás.) Szeged, 1883. — Árvalányhaj. Színmű. — Fityfirity. Színmű. — Márczius 15. Színmű.

Récsey Viktor.

Récsey Viktor dr., ny. pannonhalmi főkönyvtáros, régész és történetíró, született 1858. július 11-én. A nagyszombati konviktusban nevelkedett, majd 1874-ben belépett a pannonhalmi benczések rendjébe, melynek főiskolájában 1880-ban fejezte be tanulmányait. 1881-ben pappá szentelték, s ugyanakkor kezdte meg tanári működését a rend kőszegi gimnáziumában; majd a Liechtenstein herczegi család meghívására, nevelő-tanára lett Ede és Frigyes herczegeknek. Mint sop-

roni főgimnáziumi tanár, tevékeny részt vett a »Sopronmegyei Régészeti Egylet« megalapításában. A régészetet Paur Iván, gróf Széchenyi István nagynevű titkára kedveltette meg vele. Tevékeny részt vett Sopron társadalmi életében is és az ottani irodalmi és művészeti körnek egyik oszlopa volt. Sopronból Zalaapátiba került levéltárosnak, majd Bubics Zsigmond püspök meghívására rendezte a kassai püspöki könyvtárt, a melyet nagyobb bibliografiai munkában ismertetett is. Miután a tihanyi apátság könyvtárát is rendezte s a Balaton vidékén régészeti kutatásokat tett, 1891-ben visszatért rendjébe és főgimnáziumi tanár lett Esztergomban. Itt, mint az »Esztergomvidéki Régészeti és Történelmi Társulat« egyik alapítója és főtitkára, nagy munkásságot fejtett ki. Miután külföldön nagy tanulmányútakat tett s átkutatta az összes nagyobb múzeumokat, 1894-ben kinevezték a pannonhalmi híres könyvtár főkönyvtárosává. 1905-ben nyugalomba vonult. Récsey a régészet és történettudomány minden ágában nagy munkásságot fejtett ki és közel negyven önálló művet írt, nem tekintve értekezéseit, melyek a szakfolyóiratokban és napilapokban láttak napvilágot. Tagja számos tudományos egyesületnek és a műemlékek orsz. bizottságának.

Főbb művei: Sopron ó-kori neve. Sopron, 1887. — Dr. Vámbéry Ármin élete és tudományos működése. Kassa, 1889. — Nehány kiváló emlék Esztergom vidékéről. Budapest, 1892. — Az esztergomi Sz. Lőrincz-templom maradványai. Esztergom, 1893. — Pannonia ó-kori mithológiai emlékeinek vázlata. Esztergom, 1894. — Brevis Historia Archivi Archi-Abbatiae O. S. B. De Monte Pannoniae. Veszprimii, 1896. — A kassai dóm régi síremlékei. Budapest, 1897. — Győr és Pannonhalma nevezetességei. Budapest, 1897. — Irás és könyv hajdan és most. Győr, 1899. — Pannonia római község maradványai Pannonhalma tövében. Győr, 1899. — A tersattoi templom emlékkönyve. Fiume, 1902. — Ősnyomtatványok és régi magyar könyvek a pannonhalmi könyvtárban. 2 kötet. Budapest, 1903—1904. — Bábel és Biblia. Budapest, 1904. — Régi magyar vitézek felirata egy római katakombában. Esztergom, 1904. — Keresztény templomépítés az ó-korban, Budapest, 1904. — Szent László király leányának, Iréne császárnénak síremléke és bazilikája Bizancban. Budapest, 1904. — A Rákóczi-templom Konstantinápolyban. Esztergom, 1905. — Guary-levéltár 1526-ig. Szombathely, 1908. — A pannonhalmi képtár. Budapest, 1908. — Kisebb dolgozatai az Archaeologiai Értesítőben, a Századokban, a Történelmi Tárban, a Könyvszemlében, a Budapesti Hírlapban s egyéb hazai és külföldi lapokban jelentek meg.

Révész Sándor, hírlapíró és publiczista, a »Győri Hírlap« felelős szerkesztője, született 1866-ban Bécsben. Tanulmányait Győrött végezte, s azok befejeztével a hírlapírói pályára lépett. Szerkesztője volt a »Győri Napló«-nak (1895.) és »Győri Közlöny«-nek (1895—96.), ez időszerint pedig a »Győri Hírlap« élén áll. Egyike a vidék legkiválóbb újságíróinak. Számos győri kulturális és társadalmi intézmény létrejöttében tevékeny része van. Révész Sándor.

Önálló munkái: A Rábaszabályozás befejezése. Győr, 1895. — Győr és a vasútak. Győr, 1896. — A vidéki színészet rendezése. Győr, 1894. — A kismegyeri emlékszobor. Győr, 1897.

Richter János, híres karnagy, született Győrött, 1843. április 4-én. Apja szintén karnagy volt. Richter már 1853-ban a bécsi udvari kápolna énekkarába lépett és a bécsi zenekedvelők konzervatoriumában nyerte kiképeztetését. 1866-ban és 1867-ben Wagner Richárdnál élt és a nürnbergi mesterdalnokok partituráját másolta. Wagner ajánlatára azután 1868—69-ben a müncheni udvari opera énekkari igazgatója lett. 1870-ben Lohengrint tanította be és dirigálta Brüsszelben. 1871—75-ben a budapesti Nemzeti Szinház karnagya volt. Ő hozta itt színre mesterétől, Wagnertől a Bolygó Hollandit és Rienzit. Egyik nagysikerű bécsi zenekari hangversenye után a bécsi udvari opera szerződtette karnagyának és ekkor a zenekedvelők egyesületének is karnagya lett. Ő igazgatta 1876-ban a bayreuthi Wagner-színház előadásait, valamint 1877-ben Wagnerrel felváltva, annak londoni nagy hangversenyeit és 1879 óta mind Londonban, mind pedig Bayreuthban minden játék-évadban ő dirigál. Az alsórajnai nagy zeneünnepeken is ő volt több ízben a főkarnagy. A budapesti filharmóniai társaság szünetelése alatt, négy éven át, a saját költségén tartotta fenn a zenekari hangversenyeket, s e társaságnak azóta is gyakran volt vendégkarnagya, 1896-ban és 97-ben pedig állandóan szerződtették. Az idők folyamán öt rendjellel tüntették ki, az oxfordi egyetem pedig, zenei zsenialitását és nagy műveltségét 1894-ben tiszteletbeli doktori diplomával ismerte el. Richter János.

Ruff Andor, hírlapíró. Született Lesvár pusztán, Ikrény mellett, 1879-ben. Középiskoláit Székesfehérvárott és Győrött végezte, bölcseletet a budapesti tudományegyetemen hallgatott. Számos verse és prózai tárczája a győri lapokban látott napvilágot. Ez időszerint a »Győri Napló« szerkesztője. Ruff Andor.

Önálló kötete: Költemények. Győr, 1902.

Ruschek Antal.

Ruschek Antal, apátkanonok, egyházi író, született Győrött, 1851. márczius 5-én. Segédlelkész volt Győrött, helyettes lelkész pedig Páliban, Mezőörsön és Bokodon. 1875-ben győrszékesegyházi hitszónok és káptalandombi lelkész, később győrszigeti, majd győr-nádorvárosi plébános lett; a Szent István-Társulat tudományos és irodalmi osztálya tagjául választotta meg. 1896-ban a Ferencz József-rend lovagkeresztjével tüntették ki, ma apátkanonok és győr-belvárosi plébános. Hires egyházi szónok.

Munkái: Rafael (Bolanden után fordította Limpp Jánossal). Budapest, 1872. — Kolping Adolf. U. o. 1872. — A katholikus legényegylet magyar földön. U. o. 1887. — Szent Monika élete. (Bougaud után fordította.) Győr, 1889. 2. kiadás. — A mi Urunk Jézus Krisztus élete. (Dupanloup után ford.) Budapest, 1895. — Emlékkönyv (Zalka győri püspök jubileumára.) Díszmű. U. o. 1892. — Győr Kisfaludynak. U. o. 1892. — Zalka János győri megyés püspök. U. o. 1892. — Betegségünk, orvosságunk. Nagybőjti beszédek. U. o. 1893. és 1894. két kiadás. — Dicsőséges Szent László király. Díszmű. 1895. Budapest, Stornó műlapjaival. — Győr jubiláris püspöke. (Díszmű.) U. o. 1896. — Az aranymisés győri püspök. U. o. 1896. — Üdvözlégy Mária. U. o. 1898. — A keresztény nő. 3. kiadás. U. o. 1897—98. — Katholikus énekeskönyv. (5. kiadás.) 1894—1905. Győr. — Alkalmi egyházi beszédek. Budapest, 1901. 2 kiadás. — Az olajfák hegyétől egészen a Golgotáig. Nagybőjti szentbeszédek. U. o. 1904. — Ezeken kívül számos egyházi beszédet, czikket, füzetet írt névtelenül. Élénk részt vett a vármegye és a város közigazgatási életében és a megyebeli társadalmi és kulturális mozgalmak egyik buzgó zászlóvivője, ki általános népszerűségnek örvend.

Sárváry Endre.

Sárváry Endre Béla, kegyesrendi pap-tanár, majd plébános, született Győrött 1816-ban. Tanított Szegeden, Kanizsán, Léván, Sátoraljaújhelyen, Veszprémben és Pesten, azután kilépett a szerzetből és 1866-ban nagyléghi plébános lett.

Munkái: Imakönyv. Szeged, 1844. — Erkölcsi beszélgetések. Szeged, 1844. — Tanrend. Pest, 1853. — Imakönyv. Veszprém, 1854. — Irályisme. Pest, 1855. — M. T. Cicero kiszemelt szónoklatai. Pest, 1856. — C. Jul. Caesar emlékirata a galliai hadjáratról. U. ott, 1857. — C. J. Caesar emlékiratai a polgárháborúról. U. o. 1857. — Történelmi visszhangok élet-, jellem- és korrajzokban. Pest, 1857. — Magyar ősök képcsarnoka. Pest, 1858. — Méregkönyv. — Állatország. Pest, 1863. — Madárvilág: Pest, 1863. — Mult és jelen. Esztergom, 1865. — A csillagos ég. U. o. 1869. — Néhány levél a természet könyvéből. U. o. 1869.

Sefcsik Ferencz.

Sefcsik Ferencz, Győr sz. kir. város levéltárosa. Született 1868-ban. Középiskolai tanulmányait Lőcsén és Egerben végezte, bölcseletet a budapesti tudományegyetemen hallgatott. Miután kilencz évig nevelősködött, a levéltári szakvizsga letétele után 1897-ben Bars vármegye, 1898-ban pedig Győr város levéltárosává nevezték ki. Elismert szakember, a ki mintaszerűen rendezett két törvényhatósági levéltárt. A »Barsmegyei Ellenőr« és a győri lapok hasábjain nagyobb történetirodalmi munkásságot fejtett ki. Adatok szolgáltatásával is hasznos szolgálatokat tett főleg a helyi történetírásnak.

Schedius Lajos.

Schedius Lajos János, az esztetika és nyelvészet tanára a pesti egyetemen, született Győrött, 1768-ban, meghalt Pesten 1847-ben. 1792-ben a nyelvészet és esztetika tanára lett a pesti egyetemen, majd 1806-tól a görög nyelvet is tanította. 1843-ban vonult nyugalomba. A pesti ág. ev. gimnázium az ő buzgólkodásának eredménye és ez az intézet 1810-től 1830-ig felügyelete alatt állott. Volt egyetemi dékán is. A M. Tud. Akadémia már első nagy-gyűlésén tiszteletbeli taggá választotta, 1845-ben pedig igazgató-taggá. Tagja és alelnöke volt a Kisfaludy-Társaságnak, tagja a jenai, göttingai és a charkovi tudományos társaságoknak.

Munkái: Commentatio de sacris operis veterum Christianorum. Göttinga, 1790. — Der dankbare Jüngling. Pozsony, 1792. — Compendiaria graccae grammaticae institutio. Buda, 1818. — Principia Philocaliae seu doctrinae pulchri. Pest, 1828. — Több magyar értekezése jelent meg az »Urániában«, később az »Aurórában«. Szerkesztette a »Literariseher Anzeiger von Ungarn«-t. Legnevezetesebb irodalmi vállalata volt a »Zeitschrit von und für Ungarn« czímű folyóirata (1802—1804. Hat kötet.) Adott ki gazdászati munkát is »Vollständiger Unterricht über die vortheilhafteste und leichteste Art des Seidenbaues. Pest, 1810. — Hegyek, folyók, utak s nevezetesebb helységjegyek átnézete. U. ott, 1838.

Simon Antal.

Simon Antal, apát és siketnéma-tanintézeti igazgató, született Győrött, 1770-ben, meghalt Váczon 1808-ban. Előbb piarista volt, majd világi pap lett. A siketnémák oktatásának elsajátítása czéljából Bécsbe ment tanulmányra. 1802-ben ő lett első igazgatója az akkor megnyílt váczi siketnéma-tanintézetnek. 1808-ban pankotai apáttá nevezték ki. Simon volt (és nem, mint némelyek állítják: Graser) az írva olvasási tanmódszer feltalálója. Munkája: Az igaz mester, a ki tanítványait igen rövid idő alatt egyszerre írni is, olvasni is megtanítja. (Buda, 1808.)

Szaák Lujza (Horváthné), tanítónő és írónő, szül. 1855-ben Gyarmaton. A tanítónőképzőt Budapesten, Zirzen Janka vezetése alatt végezte. 1892-ben Horváth József dr., csurgói tanár neje lett, és 1884-ben kénytelen volt gyengélkedése következtében a tanítónői pályáról visszalépni. Számos közhasznú egyesület tagja. Ismeretes írónő, de különösen felolvasónő. Cikkei szétszórtan jelentek meg a különféle budapesti és vidéki lapokban. Szaák Lujza.

Munkái: Olvasókönyv az elemi iskolák I. osztálya számára. Budapest. 1886. — A betűismertetés rendszere, tekintettel a jelenleg használatban levő ABC könyvek betűinek sorrendjére. U. o. 1886. — A kézügyességi oktatás czélja és módszere. U. o. — Beszéd- és értelemgyakorlatok. U. o. — Gyermekversek. U. o. — A sajtó küzdelme a magyar iparért. U. o. 1890. — Báró Jósika Miklós élete és munkái. U. o. 1891. — Kossuth-iparvédegylet. — Jósika őrangyala. — Báró Podmaniczky Júlia élete és munkái. — Kézügyességi oktatás. — Útmutató kezdő tanítók számára. — Gyakorlati beszédértelem. — Falitáblák összeállítása betűismertetés alapján. — Megírta Szathmáry György, György Aladár, Frey József, Bäcker György és Kuthy Lajos életrajzát, felolvasásokon foglalkozott a forradalom költészetével, Jósika Miklóssal, Tóth Kálmánnal, Lórántffy, Zsuzsánnával, stb.

Szalacsy Lajos dr., kir. tanácsos, született Győrött, 1852-ben. Jogi tanulmányait a győri jogakadémián és a budapesti egyetemen végezte. 1872. deczember 9-től 1874. július 11-ig fogalmazó-gyakornok volt az igazságügyi minisztériumban. 1876-ban Győr vármegye tb. aljegyzőjévé nevezték ki, 1876-ban ügyvédi oklevelet nyert, 1877-ben Győr vármegye aljegyzője lett, később tb. főjegyzői czímmel. 1879-ben a budapesti egyetemen az összes jogtudományok doktorává avatták. 1883 év végén megvált a megyei szolgálattól és 1885-ben a Rábaszabályozó Társulat ügyésze lett, majd 1888-tól ugyanannak igazgatója. E minőségében a király 1896. április 12-én királyi tanácsosi czímmel tüntette ki. 1898. év végén kilépett a társulat szolgálatából. Az irodalom terén is működött és részt vett »A Rábaszabályozó Társulat története és műveinek leírása az 1896. évi ezredéves országos kiállítás alkalmából« czímű munka megírásában, melynek »A Rábaszabályozó Társulat története« czímű fejezete első részét írta. Szalacsy Lajos.

Szalóki (családi nevén: Alsó-Szalóki Kriváchy) *Elek*, színműíró, a győri tankerületi főigazgatóság tollnoka, született 1862-ben. Középiskolai tanulmányait Újvidéken végezte, bölcseletet a budapesti tudományegyetemen hallgatott. Egyetemi tanulmányainak befejeztével a színészi pályára lépett és a Nemzeti Színház ösztöndíjas tagja lett, hol Paulay Ede vezetése alatt a rendezői szakra készült. Mint rendező, a szegedi városi, valamint a budapesti Népszínháznál működött több évig. Mint szereplő színész sohasem lépett a közönség elé. A színi pályán töltött tíz évi működés után a tanügy szolgálatába lépett s 1906. óta főigazgatósági tollnok Győrött. Irodalmi munkásságát Vadnay Károly lapjában, a »Fővárosi Lapok«-ban kezdte. Irt tárczákat, költeményeket, színi bírálatokat, stb. Színművei műsordarabjai a fővárosi és vidéki színpadoknak. Szalóki Elek.

Munkái: Tél apó. Dramolett. Előadták Nagyváradon (1895.) és a budapesti Vígszinházban (1896.). — Selyem Ágnes. Népies színmű. Színre került Nagyváradon. — Rab madár. Dramolett. Színre került Pozsonyban (1903.). — Parasztszívek. (Dr. Balassa Árminnal együtt írta.) Színre került 1905-ben a budapesti Nemzeti Színházban.

Szávay Gyula, költő és író, született 1861. augusztus 29-én. Középiskoláit Szegeden, a jogot Győrött végezte s közpályáját mint Győr sz. kir. város tisztviselője, hírlapíró és költő szintén Győrött kezdte meg. A város szolgálatában hat évet töltött. Volt rendőrfogalmazó, rendőrhadnagy, alkapitány, községi biró, tanácsjegyző, első aljegyző és tb. főjegyző. A várostól az 1890-ben alakult győri kereskedelmi és iparkamara élére került mint annak első titkára, s ez állásától csak 1902-ben vált meg, midőn a debreczeni kamara meghívását elfogadván, ennek titkára lett. Mint író, hármas mezőn működött, ú. m. a hírlapirodalom, a szépirodalom és közgazdasági irodalom terén. Alapította és szerkesztette 1880-tól 1888-ig a »Garaboncziás Diák« élczlapot, szerkesztette továbbá a Győri Híradót s alapította (1884.) és szerkesztette a Győri Hírlap politikai napilapot, melytől csak Győrből való elköltözésekor vált meg. E mellett állandó munkatársa a fővárosi szépirodalmi és napilapoknak. Igazgatósági tagja az »Otthon« írók és hírlapírók körének, egyik alapítója s 1905-től elnöke a Vidéki Hírlapírók Országos Szövetségének, tagja továbbá a Közgazdasági-, a Társadalomtudományi Társaságnak, az Országos Ipartanácsnak s az Országos Vámügyi és Közlekedési Tanácsnak. Irodalmi működésének elismerésekép a Petőfi Társaság (1902.), a szegedi Dugonics- és a debreczeni Csokonai Társaság, vala- Szávay Gyula.

mint a soproni Irodalmi és Művészeti Kör tagjukká választották. Újabban a színműirodalom terén is sikerrel működik.

Munkái: Első kötet. Győr, 1888. — Költemények, Győr, 1893. — Verseskönyv. Győr, 1897. — Túl a tengeren. Győr, 1900. — Ünnepi versek. (Tíz kis színdarab.) Győr, 1902. — Juczikától a lobogóig. (Versek.) Győr, 1902. — Csokonai köszöntése. Debreczen, 1905. — Vitézi ének Rákóczi Ferenczről és más költemények. 1905. — A Győri Első Takarékpénztár története. — Győr monografiája. I. kötet. Győr, 1896. — Amerikáról. — Szép Ilonka. Daljáték. (Vágó Gézával.) A Király Színház műsordarabja. — A regéczi kis harang. Színmű. — Számos czikke közgazdasági szaklapokban látott napvilágot.

Széchenyi Miklós.

Gróf Széchenyi Miklós dr. (Sárvár-Felsővidéki), győri megyéspüspök, született 1868. január 6-án. Apja Jenő, anyja Monyorókeréki és Monoszlói Erdődy Henriette grófnő. Középiskoláit Szombathelyen, Sopronban és Győrött végezte. 1882-ben kispappá lett, s mint ilyen, Győrött végezte theologiai tanulmányait. Nagy tehetsége, szerény, közlékeny és barátságos modora már a szemináriumban megszerezte neki tanárai becsülését és kispaptársai szeretetét. Tanulmányainak befejezése után — 1889-ben — Zalka János győri püspök alszerpappá szentelte, miután a papi rend felvételéhez szükséges életkort még nem érte el. Mint szubdiakónus, tanulmányi felügyelő lett a kisebb papnevelőben s egyidejűleg hitoktató volt az áll. polgári leányiskolában. 1890. május 7-én Sopronban felvette a papi rendet s ugyanez évben káplán lett Kismartonban. Két évvel később Vaszary Kolos herczegprímás meghívására Esztergomba költözött, hol prímási levéltáros, majd a herczegprímás magántitkára lett. 1892-ben megkapta a jaáki apátságot, s mint apát irányítóan befolyt a remek jaáki templom restaurálásába, melynek költségeihez anyagilag is hozzájárult. Utóbb az apátság és a templom történetét egy nagyértékű könyvben megírta. 1894-ben megszerezte a hittudori oklevelet. 1898 január 18-án kinevezték a bécsi Pázmáneum rektorává; ugyanez évben a király kinevezte esztergomi kanonokká, XIII. Leó pápa pedig házi prelátusává. A művészetek iránti szeretetének rektor korában is hódolt, a mennyiben új, monumentális palotát emelt a Pázmáneumnak. Győri püspökké az elhúnyt Zalka János helyébe 1901-ben nevezte ki a király, püspöki székébe pedig 1902. április 13-án iktatták be nagy fénynyel. Gróf Széchenyi Miklós dr. tudományos képzettségű, vallásos és művészetkedvelő főpap, a ki a társadalom humanisztikus és művészeti mozgalmaiban is tevékeny részt vesz. Igy az ő kezdeményezésére alakult meg Győrött a kath. diákotthon, mely az imént megnyílt s egyelőre 40 tanulónak nyújt csekély díj ellenében kényelmes lakást és ellátást. Ugyancsak az ő fáradozásának köszönhető az 1903. évi győri műkiállítás létrejötte és sikere. Tervbe vette a győri székesegyház, hazánk e nevezetes műemlékének stílszerű helyreállítását, valamint a nagyszeminárium palotájának építését is és mindkettő sikere érdekében sokat fáradozik. Győr vármegye Deák Ferencz emlékére tartott díszközgyűlésén a törvényhatóság felkérésére szép emlékbeszédet mondott.

Önálló munkái: A lelkészi kongrua ügye 1885—1895. A jaáki apátság története. — Néhány nyomtatásban megjelent nagyobbszabású egyházi beszéd.

Szendrői Mór.

Szendrői Mór, a győri kereskedelmi és iparkamara titkára, kezdetben a jogi pályán működött, míg 1891. január 1-én a győri kereskedelmi és iparkamara másodtitkárává, — s 1902. június 2-án (Szávay Gyula távoztával) titkárává választották meg. Ez idő óta a közgazdasági téren működik. Tagja az országos ipartanácsnak, a közlekedési tanácsnak és a most szervezett országos vámügyi tanácsnak. Az országos iparegyesületnek levelező, s az országos magyar kereskedelmi egyesületnek igazgatósági tagja. Az ezredéves országos kiállítás alkalmával előadója volt a győri kerületi bizottságnak s tevékenységéért legfelsőbb elismerésben részesült. A »Szövetkezetek«-ről írt munkája 1902-ben jelent meg Győrött.

Szigethy Lajos.

Szigethy Lajos dr., szül. 1863-ban Újmalomsokon, a hol atyja ág. ev. lelkész volt. Több évig ág. h. ev. segédlelkész volt. Majd a tanári vizsgát letéve, 1891 óta Eperjesen, 1897 óta pedig Budapesten ág. h. ev. gimn. tanár. Számos czikke jelent meg lapokban és folyóiratokban.

Munkái: Cserei Mihály élete és históriája. — Horatius falun. — Magyarok története. 2 kötet. — Egyetemes történet. 3 kötet. — Magyarország oknyomozó története. 1 kötet.

Tell Anasztáz.

Tell Anasztáz dr., benczés tanár, született 1865. nov. 5-én, Csanakon. 1882-ben a benczés rendbe lépett és tanári s bölcselet-doktori oklevelet szerzett a budapesti tud. egyetemen. 1889-ben a győri benczés főgimnázium

tanára lett. Két éven át szerkesztője volt a »Tanügyi Értesítő« czímű pedagogiai folyóiratnak, mely a győrvidéki tanítóegyesület hivatalos lapja. Ebben több tanügyi és irodalmi értekezése jelent meg. Ez egyesületnek, mely Győr vármegye összes tanítóit magában foglalja, négy év óta elnöke. A monografia jelen kötetébe ő írta a tanügyi részt.

Munkái: A műballada a magyar költészetben. — A XVI. század szatirikus költészete. — Czuczor Gergely költészete.

Tóth Gyula, vegyész, a Ferencz József-rend lovagja, szül. Győrött, 1859-ben. 1882 óta az állami vegykísérleti állomás vegyésze, 1895-ben az orsz. kémiai intézet fővegyésze, 1904-ben aligazgatója lett. Tóth Gyula.

Munkái: A nátronmész behatása a fehérjékre. — Új módszer a kenőolajak és gázolajak vizsgálatára. — A fluor meghatározásáról. — Új módszer a fenol meghatározására. — A hőfok behatása a kémiai folyamatok gyorsaságára. — A borkősavas mész értékmeghatározása. — Új módszer a karbolsav meghatározására. — Összehasonlító vizsgálatok a borkősav vizsgálatára. — Adalék a jódkeményítő kémiai szerkezetéhez. — A sárga foszfornak új, mennyileges meghatározási módszere. — A budapesti kenyér timsótartalmáról. — A víztisztításról. — Az aszfalt-anyagok vizsgálatáról. — Új nikotin-meghatározási módszer. — A dohányok fermentálásakor beálló változásokról. — Készülék a dohányok víztartalmának meghatározásához. — Készülék a dohányok égésének, illetve az égés jó vagy rossz minőségének megállapítására. — A Tisza vizének hordalékmennyiségei és a hordalék értéke gazdasági szempontból. — Stb.

Vajda Emil dr. (Sósmezői), főreáliskolai tanár, író és zenész, született, 1858-ban. Középiskolai tanulmányait Kolozsvárott, a felsőket ugyanott, a Ferencz József egyetemen végezte, zenei képesítését a kolozsvári zenekonzervatoriumban szerezte. 1880-ban tanári, 1881-ben bölcselettudori oklevelet nyert. 1897. óta a győri áll. főreáliskola tanára. Szorgalmas és sokoldalú író, ismert hegedűművész, zeneszerző és sportférfiú. A Győri Ének- és Zeneegylet ig.-karnagya és a Győri Torna-egylet elnöke, melyet ő alapított. Ugyancsak ő szervezte a győri vonósnégyes-társaságot és szerkesztette Angyal Armand dr.-ral együtt a »Magyar Lant« zenei folyóiratot. Számos lap és folyóirat munkatársa. Vajda Emil.

Főbb művei: Kossuth Lajos. Bpest, 1892. — A komáromi hős. U. o. 1893. — A Vargyasi Dániel család története. U. o. 1894. — A székelyudvarhelyi m. kir. áll. felsőreáliskola története. Székelyudvarhely, 1893. — Dr. Jókai Mór. Tanulmány. Kolozsvár, 1894. — Tell Vilmos. Tanulmány. Budapest, 1897. — A szabadságharcz vértanúi. Győr, 1898. — A hegedű története. Győr, 1902. — Bergmann új alliterációi teoriája. Kolozsvár, 1881. — Attila szereplése a Saemundar Eddában, Waltharius- és Niebelung-énekben. Székelyudvarhely, 1886.

Valker Ágnes, festőművésznő, született Győrött 1879. október 17-én. Már az elemi és polgári iskolában hajlamot árulván el a festészethez, beiratkozott a bécsi Stehlow-féle festészeti iskolába, majd Liezenmayer Sándor biztatására és ajánlatára, ki szintén tanára volt, a müncheni Damen-Akademie növendéke lett. Később polgári és felső leányiskolai rajztanításra képesítő oklevelet nyert a budapesti mintarajziskola és rajztanárképző intézetben. Sikerrel részt vett több kiállításon s legutóbb Sopronban ezüstérmet nyert. Több oltárképet festett Zalka János, volt győri püspök rendelésére, továbbá freskókat, csendéletet, tanulmányt, arczképet és akvarelleket, melyek művészi színvonalon állanak. Valker Ágnes.

Vargha Dezső, plébános, szül. Győrött, 1863-ban. Káplán volt Patakon, Érsekújvárott és a budai kir. várkápolnában. 1890-ben szentszéki jegyző lett Esztergomban, 1892 óta pedig az esztergommegyei Kőhídgyarmaton plébános. Vargha Dezső.

Munkái: Kulturállapotok Németországban, a reformáczió után. — Itáliában. Uti rajz. — III. Incze és kora. — Agrárszocziálizmus és az egyház.

Viczay Héder (gróf), főispán, szül. Héderváron, 1807-ben, meghalt u. o. 1873-ban. Előbb jogi pályára készült, majd katona lett. Megismerkedett gróf Széchenyi Istvánnal, és midőn Széchenyi a negyvenes években gróf Batthyány Lajossal a Keletre indult, ő is hozzájuk csatlakozott. Ez az utazás erősen kifejlesztette a nemes grófnak a régészet, ethnográfia és numizmatika iránt való hajlamát és gyűjteményét ethnográfiai és főleg numizmatikai tárgyakkal gyarapította. 1848-ban festészeti tanulmányra ment Olaszországba és csak 1854-ben tért haza. 1868-ban Győr vármegye főispánja lett. Többször részesült királyi kitüntetésben. Viczay Héder.

Viczay Mihály (gróf), az előbbinek nagyapja, szül. Héderváron, 1756-ban, meghalt 1831-ben. Előszeretettel foglalkozott archeologiával és numizmatikával és gazdag érem- és régiséggyűjteménye volt. Hédervári múzeuma az ország legszebb magángyűjteménye lett, melyet külföldi tudósok is meglátogattak. 1826-ban már 11.432 görög, 13.411 római pénz és érem, közöttük 1243 arany- Viczay Mihály.

érem volt a gyűjteményében. Erről a múzeumról olasz tudósok is írtak, így a többek között a milanói *Caroin,* »Musei Hedervariani in Hungaria numorum descriptio« czímen és *Sestini D.* három értekezésében.

Wurda József.

Wurda József, előbb dalműénekes, később színházigazgató, szül. Győrött, 1807-ben. Előbb mint tenorista szerzett magának hírnevet, később pedig Hamburgban a városi színház igazgatója lett, mely intézetnek tíz éven át volt a vezetője. Mint zeneszerző több sikerült dallal lépett a nyilvánosság elé. 1858 óta Hamburg legkeresettebb énektanára volt.

Zanathy Bódog.

Zanathy Bódog Lajos, benczés pap-tanár, szül. Győrött, 1848-ban. 1874-ben Esztergomban, 1875-ben Győrött, 1881-től Kőszegen gimnáziumi tanár és az utóbbi helyen házgondnok. Munkája: Magyar—latin szótár Schultz—Kiss latin gyakorló könyvéhez. Győr, 1880.

Zoltán Vilmos.

Zoltán Vilmos, író és műfordító, született 1869-ben. Középiskolai tanulmányait a pécsi cziszterczita-főgimnáziumban végezte, jogot a pécsi jogakadémián hallgatott. Már jogászkora óta költeményeket közöl a fővárosi és vidéki lapokban, valamint műfordításokat a német, franczia, olasz, angol, latin és görög költők műveiből. Több dalát megzenésítették. 1893-ban munkatársa, majd felelős szerkesztője lett a »Győri Közlöny«-nek, ennek a »Győri Hírlap«-ba való beolvadása óta pedig főmunkatársa ez utóbbi napilapnak. 1893-ban a vármegye szolgálatába lépett, levéltárosi oklevelet szerzett és 1906-ig Győrvármegye levéltárosa volt. Ekkor Budapestre költözött s azóta kizárólag az irodalomnak él. Több éven át szerkesztője volt az »Egyetemes Könyvtár«-nak, mely vállalat keretében több műve látott napvilágot. A vármegye gazdag levéltári anyagából sokat feldolgozott s tárczák alakjában közreadta a »Budapesti Hírlap«-ban és egyéb lapokban. Behatóan foglalkozott a botanikával is és megírta *Győr flóráját.* A tanulóifjúság számára közrebocsátotta a »Bánk bán« és a »Zrinyiász« jegyzetes kiadását. Mint hírlapíró a publiczisztika, továbbá a műbírálat terén is működik. Munkatársa több napilapnak és a szépirodalmi lapoknak. A monografia jelen kötetébe ő írta Győr város leírását és Osváth Gyulával együtt az Irodalom, Tudomány és Művészet czímű fejezetet.

Munkái: Az én dalaim. Költemények. Pécs, 1902. — Dalok a gyöngyvirágról. Költemények. Győr, 1895. — Szabina. Verses történeti színmű. Győr, 1900. — Britannicus, (Racine.), Galotti Emilia, (Lessing.), Fedora (Sardou), Szeszély (Musset.), Kereszteló János (Sudermann.), drámafordítások. — Kölcsey bírálata Berzsenyi Dániel verseiről. Irodalomtörténeti tanulmány. Győr, 1898. — Győr viránya. Vázlatok Győr növényvilága köréből. Győr, 1904.

Források: Szinnyei József: »M. írók élete és munkái«. — Szinnyei József és Szinnyei József dr.: »M. orsz. term. tud. és mathematikai könyvészete.« — Veszprémi: »Suc. Med. Hung. Biogr.« — Veszprémi István és Horányi Elek: »Memoria és Nova memoria«. — Horányi Elek: »Memoria Hungarorum és Nova memoria«. — Dánielik József: »M. írók«. — Danielik és Ferenczy: »M. írók«. — Zelliger: »Esztergomi írók«. »Egyházi írók«. — Beöthy: »Képes irod. tört«. — Toldi Ferencz: »M. irod. tört«. — Petrik Géza: »M. orsz. bibliografiája«. — Kiszlingstein Sándor: »M. könyvészet«. — Bod Péter: »M. Athenas«. — Török János: »Sz. István Társ. egyet. encziklopédiája«. — Katona: »Hist. Crit.«. — György Aladár: »M. orsz. köz- és magánkönyvtárai«. — Sághy József: »M. zenészeti Lex.«. — Zoványi Jenő: »Tanulm. a prot. egyh. és irod. tört.-ből«. — Ballagi Aladár: »A m. könyvnyomdászat tört.«. — Szana Tamás: »Művészet.« »Magy. művészet.« »Száz év a m. művészet történetéből.« — Szalády Antal: »A m. hírlapirod. statisztikája«. — K. Lippich Elek: »Művészetek könyvtára«. — Id. Ábrányi Kornél: »M. zene a XIX. sz.-ban«. — Fehér Ipoly: »Győr megye és város leírása.« — Pallas Nagy Lexikona. — A M. Tud. Akad. Almanachja. — Orsz. gy. almanach. — A bpesti orvosegylet évkönyve. — Zoltán Vilmos kézirati jegyzetei. — Magánértesítések.

Gróf Széchenyi Miklós győri püspök.

KÖZOKTATÁSÜGY.

Győr vármegye közoktatásügyének megismertetésénél a magyar keresztény czivilizáczió legősibb forrásából, a *pannonhalmi iskolából* indulunk ki; azután vázolni fogjuk — a mennyire az adatok engedik, — a vármegye népiskoláinak multját és jelenét, végül Győr városának közoktatásügyét.

Magyarország legelső keresztény iskolája Pannonhalmán volt, a melynek monostorát Szent István a benczések számára alapította. Ez az iskola nevelte a hittérítőket, a kik a magyarság között a keresztény hit és műveltség magvait elhintették. Már Szent Mór, pannonhalmi apát, később pécsi püspök, a Szent Zoerárd hitvallóról és Szent Benedek vértanúról írt munkájában mondja, hogy ő mint iskolásfiú (puer scholasticus) *1010 táján a pannonhalmi iskolában tanult.* A kolostor alapítása után megnyílt az iskola, melyet a nyugati kolostori iskolák mintájára rendeztek be. Első sorban hittérítők képzésével foglalkozott, de előkelő szülők oly gyermekeit is nevelték ott, a kiket a szerzetesi pályára szántak, (pueri oblati), s ezek voltak a belső növendékek, míg a világi pályára készülőket külső növendékeknek nevezték. Pannonhalma.

Az iskola tárgyaira nézve is a külföldi benczés kolostori iskolák voltak az irányadók. A gyermekeket először az elemi ismeretekre : írásra, olvasásra és némi számvetésre tanították ; ezekhez járultak a latin nyelv elemei Donatus grammatikája szerint és az egyházi ének. Az elemi oktatás után következtek a *trivium* tárgyai, melyek közül benczés iskolákban legnagyobb gondot a grammatikára és rethorikára fordítottak ; a második fokon a *quadrivium* reálisabb irányú tárgyai szerepeltek.

A kik a növendékek közül a papi pályára kívántak lépni, azokat az előbbi ismeretek elsajátítása után a *magister theologus* képezte ki a hittudományban. Hogy a középkori tudománynak és műveltségnek milyen melegágya volt a pannonhalmi kolostor, bizonyítja Szent László diplomája, mely 80 kötet értékes kodexet sorol fel a szerzet vagyonaként, a melyek közül azonban egy sem maradt fenn.

A pannonhalmi főiskolából kikerült benczések nemcsak hithirdetők lettek, hanem a parochiális iskolákban is tanítottak.

A tatár pusztítással a szerzetesi élet hanyatlásnak indult és a rend vagyoni viszonyai is megrendültek. Jobb napok csak Nagy Lajos idejében virradtak a kolostorra és Zsigmond király már nagy dícsérettel szólhatott a benczések szellemi működéséről. Ez időben XII. Benedek pápa elrendelte, hogy a szerzetesek a grammatikában, logikában, filozófiában és egyházjogban alapos kiképeztetést nyerjenek.

Iskolája 1529-től a középkori trivium és quadrivium keretében mozgott s épen nem fejlődött, s ezért a rendi növendékek, főiskolai tanulmányaikat, a bécsi és krakkói egyetemeken végezték.

1588-ban a pannonhalmi konvent feloszlott és 1639-ig egyetlen szerzetes sem volt Pannonhalmán. A XVII. század vége felé azonban az ősi főiskola ismét megnyílt. Új tanárai a nagyszombati és salzburgi egyetemeken nyertek képesítést. Idegenből is jöttek kiváló képzettségű tanárok : ilyen volt a nagytudományú Wenzl Alfons. A főiskola bölcseleti és theologiai tanfolyamból

állott. A theologiát skolasztikus rendszerben tanították s vele kapcsolatban vallási vitatkozásokat tartottak.

A XVIII. században újra szervezte a pannonhalmi főiskolát Sajgó Benedek főapát. A theologiai tanfolyam négy évig tartott. Nagy divatban voltak ekkortájt a vallási viták is, a melyekben idegen theologiai tanárok is szerepeltek támadókként. E vallási viták gyakran a templomban, nagy közönség jelenlétében folytak le.

Somogyi Dániel főapát 1769-ben XIV. Kelemen pápától azt a jogot kapta, hogy a pannonhalmi főiskolán *filozófiai és theologiai doktoratust* nyerhet az, a ki a pannonhalmi vizsgálóbizottság előtt 2 évi filozófiai és 3 évi theologiai tanulmány után szigorlatot tesz. A kormány azonban rövid idő mulva Pannonhalmát e jogtól megfosztotta.

1758-ban a rendnek egyik legősibb monostorában, Bakonybélben tanárképző intézet keletkezett, melyet 1764-ben Pannonhalmára helyeztek át, a hol nemcsak benczések, hanem világi ifjak is tanultak. De alig kezdte meg a középiskolai ifjúság nevelését, közbejött II. József császár határozata, mely a rendet eltörölte. 1802-ben azonban Ferencz király a rendet régi jogaiba helyezte vissza és 9 gimnáziumot és egy elemi iskolát bízott a vezetésére, a mi első sorban a tanárképzést tette szükségessé. A rend növendékei előbb két évig *bölcseleti tanfolyamot* végeztek a győri akadémián, a mit az újonnan felállított és szervezett *tanárképző és theologia* követett Pannonhalmán. 1819-ben a tanárképző Bakonybélbe került s neve *bakonybéli kollegium* lett. 1827-től 1832-ig ismét Pannonhalmán találjuk, de 1832-től 1848-ig állandó helye Bakonybél volt, ettől kezdve azonban ismét Pannonhalma. Kruesz Krizosztom főapát a modern igényeknek megfelelőleg teljesen újra szervezte és 1883-ban kieszközölte, hogy a magyar országgyűlés *főiskolai jellegét törvénybe iktatta.*

A rend növendékei 4 év alatt végzik el a tanárképzőt és theologiát és a liczeumban, vagyis a gimnázium VII. és VIII. osztályában próbaelőadásokat tartanak. A rend ugyanis a gimnázium VI. osztályából vesz föl növendékeket, a kik a VII. s VIII. osztályt Pannonhalmán végzik, de osztályvizsgálatokra és érettségire a győri főgimnáziumba mennek. Érettségi után szaktárgyat választanak és az illető szaktanárok vezetése alatt végzik főiskolai tanulmányaikat. A tanárképző második évében alap-, negyedik évében pedig szakvizsgálatot tesznek a budapesti egyetemen. Igy a rend minden gimnáziumát okleveles tanárokkal látja el.

A népiskolák.

Népiskoláink legrégibb történetéről és keletkezéséről a hiteles adatok hiányoznak. De ha figyelembe veszszük, hogy Győr a legelső püspöki székhelyek egyike volt, igen valószínűnek kell tartanunk, hogy a győri püspök és a pannonhalmi apát királyi rendeletből is gondot fordítottak a népoktatásra és hogy akkor már parochiális iskolák állottak fenn. Egyes adatokból következtetni lehet arra is, hogy a XV. században a parochiális iskolák száma növekedett, de a mohácsi vész után következő viharos időkben a népoktatásügy Győr vármegyében is hanyatlott. Örvendetes javulás állott be, midőn a protestánsok is e fontos ügyet oly melegen felkarolták és több győrmegyei protestáns iskola alapját már akkor megvetették. De a magyar főpapok között is akadtak áldozatkész Maecenások, a kik hiveik oktatása és a régi hitben való megőrzése végett a népiskolákra nagy gondot fordítottak. Igy Ujlaki Ferencz, Listi János és Draskovich György győri püspökökről tudjuk, hogy a kath. közoktatás fejlesztésére nagy áldozatokat hoztak.

Az első hiteles adat 1680-ból maradt fenn, a kónyi kerület *canonica visitatiójában*. De ennél sokkal fontosabb és kimerítőbb az a *canonica visitatio*, melyet 1698-ban végzett Lacza János győri kanonok, I. Lipót király rendeletére. Ez nemcsak a katholikus, hanem a protestáns iskolák és templomok állapotát is ismerteti. Negyven győrmegyei község iskoláiról, templomairól, parochiáiról számol be nagy részletességgel. E szerint csak 14 községben volt rendes tanítás. A tanulók száma 7 és 20 között váltakozott. Rendes iskolaépületek voltak Kónyban róm. kath., Mérgesen ág. h. ev., Örsön ref., Taápon ref. és Kajáron ág. h. ev. A többi 9 községben a tanító saját lakásán tanított. Ezek közül egy volt róm. kath., a többi ág. h. ev. és ref. A 40 községben a lakosok nagyobb része protestáns volt.

Az 1748-ik évi canonica visitatio már fejlődést mutat, mert több az új iskolaépület és a tanítók is jobb javadalmazásban részesültek. Gróf Zichy Ferencz győri püspök, a ki az egyházmegye közoktatásügyét annyira szívén viselte, buzgalommal karolta fel ez ügyet. Fáradozásának eredményét mutatja az *1770. évi összeírás,* mely határozott fellendülésről ad számot.

Az 1777-iki *Ratio educationis* a győrmegyei népiskolákat a győri kerületi főigazgató fennhatósága alá helyezte, a kinek a királyi felügyelő (inspector) segédkezett. Első főigazgató volt gróf Niczky Kristóf, verőczei főispán.

A Helytartótanács a kegyurakat és földesurakat új iskolák alapítására kényszerítette, de azoknak fenntartását a községekre ruházta. Innen van, hogy a győrmegyei kath. iskolák legnagyobb része a győri püspök, a pannonhalmi főapát, az Esterházyak, a csornai és pápóczi prépostok, mint kegyurak és megyei birtokosok adományából keletkeztek a XVIII. században. A protestáns népiskolákat egyes áldozatkész birtokosok és maguk a hitközségek alapították a XVI. és XVII. században.

Az 1788-ik évből fennmaradt összeírás szerint — Pinnyéd, Czakóháza, Babóth és Ménfő községek kivételével — a *Ratio educationis* szellemében szervezett trivialis elemi iskolát minden győrmegyei faluban találunk. Hatvanöt községben 76 iskola volt, mert 11 faluban két felekezet is tartott fenn iskolát. Vallásra nézve 51 katholikus, 16 ág. h. ev. és 9 református. Az ág. h. evangelikusok a Sokoróalján, a reformátusok pedig a pusztai járásban voltak többségben, míg a szigetközi községek mind katholikusok voltak. 1788-ban Sövényházán az iskola német, Gyarmaton, Szentmártonban, Gyirmóthon, Csanakon, Taápszentmiklóson, Révfaluban magyar és német, Szentiványban magyar és horvát, a többi 56 községben tiszta magyar.

A XIX. század első felében lassan fejlődtek a népiskolák, mégis 30 év alatt 29, 1830-tól 1850-ig pedig még 17 új népiskola épült.

A szabadságharcz leveretése után következett abszolut korszakban kiadott Thun-féle iskolai rendszer a germanizácziót szolgálta ; de az idegen tanfelügyelőkkel és néptanítókkal eredményt nem ért el.

Új korszak kezdődik a győrmegyei népiskolák történetében az *1868. évi XXXVIII. törvényczikk* életbe lépésével. *Vargyas* Endre, Győr vármegye tanfelügyelője 1873-ban részletes kimutatást közölt a népiskolákról. E szerint a vármegyében nem volt egyetlen község sem iskola nélkül. A népiskolák száma a győrvárosiakkal együtt 123 volt ; ezek közül 82 római katholikus, 18 ág. h. ev., 15 ref. és 8 izraelita. Tanköteles volt a városiakkal együtt 18.246 ; ezek közül iskolába járt 14.809, iskolába nem járt 3437, tehát a tanköteleseknek 19%-a.

Vargyas szerint az iskolák legnagyobb része el volt látva rendes taneszközökkel. A tanítók az új tanítási módot alkalmazták, a mire nagy hatással volt az 1872. évben, Győrött rendezett póttanfolyam, melyen 95 győrmegyei tanító vett részt. A tanítók összes száma 174 volt.

Jelenleg az egész vármegyében, a városiakkal együtt, 144 népiskola van, melyek közül 7 állami, 6 községi, 87 r. kath., 21 ág. h. ev., 16 ref., 5 izraelita és 2 magániskola. Állami iskolák a győrszigeti, pátkai, gyömörői, nyulhegyi, czakóházi, rétalapi és a győrvárosi gyakorló leányiskola. Községi iskolák a töltéstavai, ponyvádi, kunszigeti, sövényházi, pinnyédi, nagymóriczhidai. A többi mind felekezeti. Nemzetiségre nézve a sövényházi községi iskola kivételével, a mely német-magyar tannyelvű, a többi mind tiszta magyar.

A győrmegyei birtokosok áldozatkészségét dícséri, hogy öt pusztán, ú. m. Szentjánoson, Kismegyeren, Szentpálon, Tarjánban és Táplányban az urasági cselédség számára a modern igényeknek megfelelő iskolákat alapítottak és saját költségükön tartanak fenn.

Az ismétlő iskolák.

Az *ismétlő oktatás* a vármegyének majdnem minden falujában szervezve van. *Gazdasági ismétlő iskola* a következő községekben virágzik : Nagybajcson, Kisbarátin, Nagybarátin, Nyulhegyen, Czakóházán és Pátkán. Nem tekintve a városi leányiskolákat, a vármegyének négy községében van külön *leányiskola,* apáczák vezetése alatt ; ú. m. Győrszigeten (jelenleg már Győrhöz tartozik), Szentmártonban, Szentivánban és Kajáron. Ugyane leányiskolákban egy-egy rendszeres kisdedóvó is van.

Tanügyi statisztika.

A vármegyében az összes mindennapi és ismétlő tankötelesek száma, a városiakkal együtt : 25.270 ; ebből a mindennapi tanköteles, a városiakkal

együtt, 17.909 ; ismétlő tanköteles, a városiakkal együtt, 7360. Az összes vármegyei tanköteles, a városiak nélkül, 20.640 ; ebből mindennapi tanköteles 14.746, még pedig 7407 fiú és 7339 leány, ismétlő tanköteles 5894, még pedig 2874 fiú és 3020 leány. A tanítók száma, a győrvárosiakkal együtt 259 ; ezek közül 182 tanító és 77 tanítónő. Közülök 161 róm. kath., 29 ág. h. ev., 16 ref., 14 izraelita, 17 községi, 27 állami és 4 magánintézeti iskolában működik és mindnyájan oklevelesek. Egy tanítóra átlag 69 tanuló jutna, ha minden iskolaköteles iskolába járna. A tankötelesek közül azonban 10 % az iskolából hiányzik.

Ha tehát a népiskolák mostani állapotát az 1873-iki kimutatással összevetjük, a következő eredményt látjuk : 1873-ban az összes népiskolák száma volt 123, 1905-ben 144. — 1873-ban tanító volt 174, 1905-ben pedig 259. — 1873-ban az összes tankötelesek száma volt, a városiakkal együtt, 18.246, 1905-ben pedig 25.270. — 1873-ban mindennapi tanköteles volt 13.212, 1905-ben pedig 17.909. — E szerint az iskolák száma 32 év alatt 21-el, a tanítóké pedig 85-el gyarapodott. Az összes tankötelesek száma 7024-el, a mindennapiaké 4697-el nagyobbodott. Hogy az iskolák és tanítók gyarapodása között látszólag nincs meg a kellő arány, az abban leli magyarázatát, hogy a lefolyt 32 év alatt a már meglevő iskolák nagy részénél új tantermeket építettek. 1873-ban egy tanítóra 76 tanuló jutott, 1905-ben pedig 69. 1873-ban 26 nem képesített tanító működött a vármegyében, jelenleg pedig mind okleveles. 1873-ban a tankötelezeseknek 19 %-a, 1905-ben pedig csak 10 %-a nem jár iskolába.

A tanító-egyesületek.

A tanítók pedagógiai képzettségének fejlesztésére nem csekély befolyással volt a *Győrvidéki Tanítóegyesület,* mely az összes győrvármegyei tanítókat és tanítónőket felekezeti különbség nélkül tagjai közé számítja, sőt vannak közöttük középiskolai tanárok és más, a tanügy iránt érdeklődők is. Az egyesület Vargyas Endre tanfelügyelő kezdeményezésére 1874-ben alakult s 1899-ben ülte meg fennállásának 25 éves jubileumát. Az egyesület öt járási körre oszlik, mindegyik külön körelnök vezetése alatt. A járási körök évenként két körülést tartanak s jegyzőkönyveiket a középponti választmánynak kézbesítik. Az egyesület ügyeiről és a tanügyi eseményekről az egyesületnek 1879-ben megindult hivatalos lapja, a havonként megjelenő »Tanügyi Értesítő« tájékoztat.

A győrvidéki ált. tanítóegyesületnél régebbi eredetű a győrmegyei ág. h. ev. tanítók egyesülete, mely 1858-ban Karsay Sándor, téti esperes, később ág. h. ev. püspök kezdeményezésére alakult. Azóta buzgalommal működik az ág. h. ev. tanügy felvirágoztatásán. 1864-ben »Tanodai Közlöny« czímen lapot adott ki. Az egyesület saját könyvtárral rendelkezik.

A kir. akadémia.

A *győri kir. akadémia* eredete a XVIII. század elejére vihető vissza. A győri gimnáziumban, melyet 1627-től 1773-ig jezsuiták vezettek, már 1717-ben schola superior, academia néven külön osztályt alkottak azok, a kik a gimnáziumi tárgyak elvégzése után a casuisticát hallgatták. 1744-ben gróf Zichy Ferencz győri püspök a jezsuitákat papnövendékeinek tanításával bízta meg s miután 1747-ben a bölcseleti tanfolyamot két tanszékkel szervezték, a gimnáziumban rendszeres főiskola keletkezett theologiai és filozófiai fakultással. Az akadémia egy épületben volt a gimnáziummal, melyet Zichy püspök egy emelettel nagyobbította. 1773-ban, a jezsuiták eltörlése után, Mária Terézia az akadémiát teljesen a győri püspökre bízta s 1776-ban theológiai, jogi és bölcseleti tanfolyammal *királyi akadémiává* tette. Ekkor 5 theologiai, 4 jogi és 5 filozófiai tanár tanított itt. A *Ratio educationis* szerint az akadémia teljesen állami intézet lett és a győri tankerületi főigazgató felügyelete alá került. A tanári kar kebelében szerzetes tanárokat képesítő tanárvizsgáló bizottság és 1782-ben állami könyvvizsgáló hivatal (censura) keletkezett. II. József császár 1784-ben a theologiai tanfolyamot az akadémiáról eltávolította és 1785-ben az akadémiát a jogi és filozófiai tanfolyammal Pécsre helyezte át, de I. Ferencz király 1802-ben, miután a győri gimnáziumot a pannonhalmi benczésekre bízta, az akadémiát is Győrbe helyezte. 1809-ben, a franczia háborúk zavarai miatt, szüneteltek az előadások, de azután ismét megkezdődtek. 1816-ban az akadémia bölcseleti tanfolyamát a benczések vették át, míg a jogi karon világiak tanítottak. Az akadémia 1848-ig egy épületben volt a gimnáziummal. Az abszolut korszak beköszöntével a jogi kar teljesen megszűnt, a bölcseleti kar pedig, VII. és VIII. osztályként, a gimnáziumhoz csatoltatott és ekkor lett belőle főgim-

názium. 1867-ben végre a *kir. jogakadémia* is visszakerült Győrbe. Az előadásokat a vármegyeház épületében kezdték meg, de már 1869-ben teljesen új épületbe költözött, a Megyeház-utczában. Az akadémián az igazgató vezetése alatt öt rendes jogtanár és egy segédtanár működött. A 70-es években élte virágkorát, a mikor az ifjúság tekintélyes száma s a tanárok kiváló képzettsége az intézetet a fejlődés magas fokára emelte. A 80-as évek vége felé azonban a hallgatók száma mindjobban csökkent és 1891-ben az akadémiát bezárták.

A győri akadémia tanítványai közül a politikai és tudományos élet terén különösen kitűntek a következők : *Deák* Ferencz és testvérbátyja Antal, *Csányi* László, *Gévay* Antal, *Érdy* János, *Ihász* Gábor, *Vajda* Péter, *Frankenburg* Adolf, *Bedekovich* Kálmán, *Lukács* Sándor, *Regulyi* Antal, *Laky* Demeter, *Ghyczy* Kálmán, *Horváth* Boldizsár, *Somssich* Pál, *Rauch* Levin, *Holub* Mátyás, *Kruesz* Krizosztom, *Kautz* Gyula, *Kálóczy* Lajos és *Kautz* Gusztáv. Itt tanult még körülbelül 25 főrangú ifjú, a kik közül többen a politikai pályán előkelő szerepet vittek.

A nagy szeminárium.

A *győri* nagyobb *papnevelőintézetnek* s a vele kapcsolatos *theologiai főiskolának* alapját *Dallos* Miklós győri püspök vetette meg, a ki a XVII. században e nemes czélra 25 ezer forintot tett le. A mai szeminárium épületét azonban 1688-ban *Széchenyi* György győri püspök építtette s a növendékek tanítását benczés tanárokra bízta. *Sinzendorf* bíboros, győri püspök, 1732-ben az épületet egy emelettel nagyobbította, és a tanítást dömésekre bízta. *Groll* Adolf győri püspök 1735-ben piaristákat hívott meg tanárokul. Gróf *Zichy* Ferencz győri püspök 1744-ben a piaristákat a tanítás alól fölmentette és a növendékeket a jezsuiták győri akadémiájába küldte. 1784-ig itt végezték bölcseleti és theologiai tanulmányaikat, a mikor II. József a theologiát az akadémiáról eltávolította és a főiskolát Pécsre helyezte. 1790-től egész a mai napig a theologia a nagyszeminárium épületében van. A tanítás ez idő alatt kétszer szünetelt : 1809-ben a franczia háború miatt és 1848-ban. A szabadságharcz lezajlása után az előadásokat ismét megkezdhették. 1870-ben *Zalka* János győri püspök az épületet kibővítette.

Az intézet az egyháznak és hazának sok kiváló férfiút adott. Itt tanultak Pázmándi *Horváth* Endre, a költő, *Deáky* Zsigmond, győri főigazgató, *Fábián* István, *Simon* Vincze, *Holdházy* János, *Laky* Dömötör, *Bobleter* Ignácz és sok, ma is élő buzgó lelkipásztor és az egyházirodalom terén kiváló férfiú.

A növendékek önképzésére szolgál a gazdag *szemináriumi könyvtár* és a *Szent Imre-egyesület* egyházirodalmi iskolája. A könyvtár keletkezése egyidős a szeminárium alapításával. Különösen gyarapították *Balogh* Sándor, győri kanonok 5767 kötettel, *Deáky* Zsigmond 3000 kötettel, továbbá *Ebenhöch* Ferencz, Holdházy János és *Trichtl* József győri kanonokok. A könyvtár jelenleg körülbelül 25 ezer kötetből áll.

A Szent Imre-egyesület 1860-ban alakult, de vannak adatok, hogy már a XIX. század elején volt a növendékek között egyházirodalmi önképzőkör. A körnek 3 ezer kötetes könyvtára van, s minden évben irodalmi pályázatokat tűz ki.

A kir. szeminárium.

E theologiai főiskolán kívül, van még Győrött püspöki *kisebb papnevelőintézet* is, melyben az egyházmegyének a győri főgimnáziumba járó papnövendékeit nevelik jövendő pályájukra. Ez intézetet *Simor* János győri püspök 1857-ben alapította. Megnyílt 1858 okt. 1-én. A növendékek száma 50 és 60 között váltakozik, a kik az V—VIII. osztály elvégzése és érettségi után, a theologiára mennek.

A főgimnázium.

A győri *szent benedekrendi főgimnázium* egyike a legrégibb magyarországi középiskoláknak. Első alapítója *Dallos* Miklós győri püspök volt, a ki 1626-ban a jezsuitákat Győrbe hívta és vezetésük alatt, 1627 őszén a gimnáziumot megnyitotta. *Széchenyi* György győri püspök 50 ezer forintos alapítványából a jezsuiták kétemeletes székháza 1667-ben elkészült. A gimnázium épülete 1687-ben állott készen. Mikor pedig gróf Zichy Ferencz győri püspök a saját papnövendékeit a jezsuitákra bízta, a gimnázium épületét egy emelettel nagyobbította. Itt tanítottak a jezsuiták 1626-tól 1773-ig, a rend eltörléséig. Vezetésük alatt a gimnázium hat osztályból állott. A vallásos nevelést nagyban előmozdította az ifjak között alakult Mária-kongregáczió. Divatban voltak az akadémiák vagyis vitatkozások és a színielőadások.

A nemesi konviktus.

A gimnáziummal belső kapcsolatban volt a *nemesi konviktus*, a jezsuiták vezetése alatt, melyet *Széchenyi* György 1684-ben nemes ifjak számára alapított. Épülete a mai róm. kath. elemi iskola volt, melyet erre a czélra építettek. A jezsuitarend eltörlése után a gimnázium a győri püspök fennhatósága alá került, de 1777-ben állami intézetté lett s a *Ratio educationis* alapján szervezete is megváltozott. Mária Terézia a nemesi konviktus épületét a városnak adta nemzeti iskola czéljára, a konviktust pedig a jezsuiták székházába tette át. II. József a gimnáziumot is a pécsi tankerületbe osztotta, a Mária-kongregácziót és a nemesi konviktust eltörölte és épületéből kaszárnya lett. Mikor I. Ferencz 1802-ben a benczésrendet visszaállította, a győri gimnáziumot is az ő vezetésükre bízta. Minthogy a 3-ik elemi osztályt a gimnáziumhoz csatolták, hat osztályúvá lett s így maradt 1850-ig, midőn a jogi tanfolyam az akadémián megszűnvén, a megmaradt bölcseleti fakultás VII. és VIII. osztályként a gimnáziumhoz csatoltatott s így lett főgimnáziummá, mely tanulmányi szervezetében és a tanítványok számában oly nagy fejlődésnek indult, hogy a régi épület már a 80-as években szűknek bizonyulván, *Vaszary* Kolos főapát lebonttatta s helyébe 1888-ban, a rend költségén, új, modern épületet emeltetett. Az új gimnázium 260 ezer koronába került és a rend törzsvagyonához tartozik.

A rend 1802-ben a tanulmányi alaptól 426 kötetből álló *könyvtárt* vett át, mely 100 év alatt 16.700 kötetre szaporodott és tanári könyvtárul szolgál. Az ifjúsági könyvtár alapját az a 800 kötet vetette meg, mely az akadémiai önképzőköré volt. Jelenleg e könyvtár 4679 kötetet számlál.

Mikor a rend a gimnáziumot átvette, a *természettani múzeumban* csak egy villamgép volt, ma pedig 1000-nél több tárgya van. A *természetrajzi múzeum* is csak néhány tárgyból állott, ma pedig a természetrajzi múzeum, különösen a *régiségtár* gazdagsága a középiskola igényeit messze túlhaladja. Az állattani gyűjtemény 7324, a növénytani 13.246, az ásványtani 2631 darabból áll. A régiségtárnak Rómer Flóris volt az alapítója, buzgó őrei *Méry* Etel és *Börzsönyi* Arnold. Különösen római emlékekben gazdag. Van 4000 római tárgya, 9000 római pénze, 14.000 újabb tárgya, 13.000 újabb pénze.

A gimnáziumban van az ú. n. *deáksegélyző egyesület* 24 ezer korona tőkével. Van továbbá *önképző-köre*, mely 1870-ben alakult s jelenleg »Czuczor-kör« nevet visel. 1904-ben *Mária-kongregáczió* alakult az ifjúság vallásos nevelésének fokozására.

A főgimnáziumnak 280 évi fennállása óta sok országos hírű *igazgatója és tanára* volt. Hosszabb időn át igazgatta *Vaszary* Kolos herczegprimás; jelenlegi vezetője *Acsay* Ferencz. A jezsuita-korszakból ismeretes nevek *Sámbár* Mátyás és *Rájnis* József. 1802 óta itt tanítottak *Czinár* Mór, *Czuczor* Gergely, *Rónai* Jáczint, *Rómer* Flóris, *Guzmics* Izidor, *Hollósy* Jusztinián, *Jedlik* Ányos, *Maár* Bonifácz, *Ferenczy* Jakab, *Fojtényi* Kászon, *Villányi* Szaniszló.

Az intézet volt *tanítványai* között is sok országos hírű és magas állású férfiút találunk. Itt tanultak többek között *Ányos* Pál, *Amade* László, *Kisfaludy* Sándor, *Kisfaludy* Károly, Pázmándy *Horváth* Endre költők, *Batthyány* Lajos, Magyarország első miniszterelnöke, *Névy* Antal és *Szarvas* Gábor írók, *Concha* Győző és *Kőnig* Gyula egyetemi tanárok, *József Ágost* és *László* főherczegek, *Zalka* János győri püspök és *Fehér* Ipoly pannonhalmi főapát. 1626 óta 146 főrangú ifjú tanult itt, a kik közül sokan politikai, katonai és tudományos életünkben igen fontos szerepet játszottak. Az intézetnek fennállása óta a mai napig *97 ezer tanítványa* volt. A tanuló ifjúság évi létszáma a 450 és 500 között váltakozik.

A főreáliskola.

A *magy. kir. állami főreáliskola* eredete a régi rajziskolával függ össze, mely 1777-ben, a Ratio educationis intézkedése alapján, a győri nemzeti iskolával volt kapcsolatban. Helyisége a régi nemesi konviktus volt, jelenleg a belvárosi r. kath. népiskola épülete. 1850-ben két osztályú *alipartanoda* alakult s ehhez kapcsoltatott a régi rajziskola *alipartanodai rajziskola* néven. Ez alipartanodából 1852-ben *győrbelvárosi kath. alreáliskola* lett három osztálylyal, öt rendes és egy segédtanárral. Az első évben a reáliskolának 89 tanítványa volt. 1860-ban az intézet nyilvánossági jogot nyert és czíme *»Győrbelvárosi nyilvános alreáltanoda«* lett. A rajziskola a reáliskolához kapcsolódott, de már csak iparos-tanulók és legények számára, vasárnapi rajziskolaként. 1870-ben az intézet községi iskolává lett, a melyből 1873-ban főreáliskola

alakult. A magy. kir. *állami főreáliskolába* az első évben, az első osztályba, 105 tanuló iratkozott be. 1893-ban kétemeletes, új épületébe költözött, melynek felépítésére a város 32 ezer korona értékű telket és 110 ezer koronát, fenntartására pedig évi 11 ezer korona segélyt adott. A régi rajziskola az iparos-tanulók számára 1884-ig még a főreáliskolában volt, de azután különvált és alsófokú iparosiskolává lett.

A tanári kar a hitoktatókkal együtt 25 tagból áll. A tanári és az ifjúsági könyvtár tekintélyes mennyiségű könyvet tartalmaz. Van az intézetben fizikai, természetrajzi, vegytani és rajzszertár. Van újabban szegény tanulókat *segélyző alapja* is, mely kb. 13.000 korona tőkével rendelkezik. Az 1881-ben alakult iskolai takarékpénztárban 565 korona van letétben.

1890 óta a három alsó osztályban parallel osztályokat kellett felállítani. A tanulók száma évenként 450 és 500 között váltakozik. Az ifjúság szellemi munkásságának fejlesztésére 1874-ben önképző-kör alakult, mely 1878-ban a »Toldy-kör« nevet vette fel. 1894-ben újra szervezték. Jelenleg a nagy Révairól, a ki a győri rajziskolának első tanára volt, »*Révai-önképzőkör*« nevet visel. Az ifjúság testi nevelését szolgálja a *csónakázó-kör*, mely 1892-ben keletkezett.

Győr, mint nagyforgalmú kereskedő- és gyárváros, már rég óhajtott *felső kereskedelmi iskolát*. Óhaja végre 1897-ben megvalósult és az új iskola épülete, mely 130.000 koronába került, még ugyanez évben elkészült. Az intézet felszerelési költsége 25.000 koronára rúgott. Az építési és felszerelési költségeket nagy részben a város, az állam, továbbá a győri kereskedelmi és iparkamara, a győri első takarékpénztár és egyesek adományai fedezték. A kereskedelmi iskola.

Az iskola jellege: *államilag segélyezett községi*, mert az állam a fenntartáshoz $^1/_4$ részszel járul; a többi a város évi adományából és a tandíjakból kerül ki.

A *tanári kar* az igazgatóval együtt, a hitoktatók nélkül, hét tagból áll.

Van az iskolának tanári és ifjúsági könyvtára, körülbelül 10.000 korona értékben, kémiai és iparműtani szertára, szegény tanulókat segélyző egyesülete, s önképző- és olvasóköre.

A *tanulók száma* jelenleg 120. Az intézetben, fennállása óta érettségi vizsgálatot tett tanulók 80%-a a kereskedelmi pályán értékesíti ismereteit.

A felső kereskedelmi iskola épületében Matavovszky Béla felső kereskedelmi iskolai igazgató vezetése alatt van a *kereskedelmi tanoncziskola*, mely 1885 óta áll fenn. Öt tanár tanít négy osztályban 88 növendéket. Ezt az iskolát a város tartja fenn.

A *m. kir. állami fém- és faipari szakiskola* 1901-ben keletkezett, teljesen új épületben, melynek építéséhez a város telket és 140 ezer koronát, a vaggongyár, szeszgyár és iparkamara együttesen 60 ezer koronát adtak. Az épület teljes felszerelését, mely 73.987 korona értéket képvisel, az állam fedezte és az intézet fenntartásáról is az állam gondoskodik. A fém- és faipari szakiskola.

Az iskolában fém- és faipari tanfolyam van, és mindegyik négy évig tart. A hatalmas épület, egyéb helyiségek mellett, tíz tantermet és két nagy műhelyt foglal magában külön a faipar és külön a fémipar számára. A *tanári kar* az igazgatóval együtt hat tagból áll. A *tanulók száma* átlag 80, a kik a középiskola második osztályából vétetnek fel.

A rendes tanulókon kívül asztalos és lakatos iparossegédek is bejárnak az intézetbe, a hol elméleti és szakrajzoktatásban részesülnek. Az iskola minden évben kiállítást rendez ipari munkáiból.

Ez állami ipariskolán kívül, 1885 óta, alsófokú *iparos-tanoncziskola* is áll fenn. Az iskola évi kiadása 15.715 korona, melyet 2600 korona államsegély hozzájárulásával a város fedez. A tanulók száma 770.

Az összes győri elemi iskolák között legrégibb eredetű a *belvárosi róm. kath. fiúiskola*, melynek alapítása még a káptalanok keletkezésének idejére nyúlik vissza. Ez a győri káptalani iskola 1529-ig állott fenn, midőn a török pusztítások miatt a tanítás jó időre megszűnt. Mivel I. Ferdinánd a káptalannak, az iskola felsegélyezésére, a kónyi birtokot ajándékozta, a káptalan 1567-ben új iskolát szervezett, melyet magyar iskolának neveztek és tanítója a káptalani mester volt. Az iskola a káptalani dombon volt, de 1671-ben a káptalani zenészek mai épületébe került. 1777-ben a *Ratio educationis* következ- A belvárosi r. kath. fiúiskola.

tében az ú. n. nemzeti iskolával (schola nationalis) egyesülvén, a nemzeti konviktus épületében nyert elhelyezést. Az iskola három osztályból állott, melyhez IV. osztályként a rajziskola kapcsolódott. A tanítókat a város és a közalapítvány fizette, de egyet a káptalan látott el. Eleinte franciskánusok tanítottak és csak később váltották fel őket világi férfiak. Jelenleg hat évfolyamú osztálylyal és három tanítói lakással együtt a régi, de alaposan restaurált épületben van. A tanítók száma öt.

Érdemes a megemlítésre, hogy a XVIII. században a belvárosban még *négy elemi magániskola* volt. 1730-ban *Sinzendorf* győri püspök állított fel egyet a káptalani iskola szomszédságában, hol a tanító saját házában 50 fiút tanított; a másik magániskolát 1758-ban a városi tanács és a belvárosi plébános szervezték, a karmelita-kolostor közelében, hol a tanító szintén saját lakásán oktatott, jobbára német fiúkat. Volt ezeken kívül még két zúgiskola is.

Az Orsolya-nénék leányiskolája.

Az első *elemi kath. leányiskola* az Orsolya-nénéké volt, a kiket 1726-ban telepítettek le Győrött. Iskolájuk egyidős alapításukkal. A tanítást is azonnal megkezdték 60 tanulóval. Ma ez a leányiskola, ugyanazon a helyen, hat évfolyamú osztálylyal, öt okleveles Orsolya-rendi tanítónő vezetése alatt áll.

Az újvárosi r. kath elemi iskola.

Az *újvárosi kath. népiskola* a XVIII. század végén keletkezett. 1861-től a fiúk és leányok külön-külön 4—4 tanító és tanítónő vezetése alatt állanak. A fiú- és leányiskola teljesen új és jól felszerelt épülete a róm. kath. autonomia tulajdona.

A nádorvárosi r. kath. elemi iskola.

A *nádorvárosi róm. kath. elemi iskola* már 1789-ben fennállott. 1804-től egy tanteremmel a nádorvárosi városház épületében volt, de később két tantermet kapott két osztálylyal. 1872-ben a leányok tanítását a »Megváltó«-ról nevezett apáczák vették át. A fiúiskola 1893-ig a régi helyén, majd később bérházban volt elhelyezve, de azután a »Szent László«-ról nevezett új iskolaépületbe költözött, melyet a róm. kath. autonomia emelt. Jelenleg négy elemi osztálylyal, négy tanító vezetése alatt áll. Ebben az iskolában 1854-ig német nyelvű volt a tanítás, mert Nádorváros lakossága is nagyrészben németajkú volt.

A nádorvárosi leányiskola.

A *nádorvárosi leányiskola* 1872-ben keletkezett, mikor a nagy jótékonyságáról ismert *Winterl* Antal belvárosi plébános a »Megváltó«-ról nevezett apáczák számára kolostort s vele kapcsolatban internátust, iskolát és árvaházat alapított. Az épületet újabban bővítették. A leányiskola hat elemi osztályból áll, a melyben három okleveles apácza tanít. Az iskola a róm. kath. autonomia felügyelete alá tartozik.

A szabadhegyi r. kath. iskola.

A *szabadhegyi róm. kath. vegyes iskola* eredete *Farkas* János győri szenátornak 1789-ben kelt végrendeletére vezethető vissza. Ekkor keletkezett a plébánia s a hagyományozott fundusból a város a népiskolát állította fel. Az épület 1856-ban összedőlt, de a város újra felépíttette s ezt az új épületet a róm. kath. autonomia megvásárolta és megfelelően kibővítette. Jelenleg az iskola hat évfolyamú s két tanító és egy tanítónő vezetése alatt áll.

A belvárosi, újvárosi, nádorvárosi és szabadhegyi iskolák *a róm. kath. autonomia* közvetetlen fennhatósága, a belvárosi és nádorvárosi leányiskolák pedig felügyelete alá tartoznak. A fennhatósága alá tartozó iskolákat a város 33 ezer korona évi adományából és a katholikus polgárokra kivetett hitközségi adókból tartja fenn. Az autonomia számára alapítványokat tettek *Zalka* János győri püspök 40 ezer és Beidl Alajos győri kanonok több ezer koronát. E kath. elemi iskolákban, egy igazgató-tanító vezetése alatt, 15 tanító és 15 tanítónő működik. A tanulók száma: a belvárosi fiúiskolában 320, a leányiskolában 369; — az újvárosi fiúiskolában 265, a leányiskolában 247; — a nádorvárosi fiúiskolában 234, a leányiskolában 238; — a szabadhegyi vegyesiskolában 193, összesen tehát 1866. Ezek közül nem katholikus 38, nem magyar ajkú 32.

Az újvárosi ág. ev. népiskola.

A győri *ág. h. ev. hívek újvárosi népiskolája* 1784-ben keletkezett a hitközség áldozatkészségéből. 1825-ben már három tanító működött. 1878-ban a leányiskola különvált a fiúiskolától és mindegyik hat osztályúvá lett. Ugyanekkor a helyiségeket is a modern igényeknek megfelelőleg rendezték be. A költségeket a hitközség viselte, de egyesek is gazdag adományokkal járultak a kiadásokhoz. Mind a két iskolát az ág. h. ev. hitközség tartja fenn. A tanítói lakások az iskolákkal együtt a konvent nagy épületében vannak. A fiúiskolában hat tanító, a leányiskolában öt tanítónő tanít.

Az egyházközség felügyelete alatt áll a *szabadhegyi ág. h. ev. vegyes iskola,* mely 1866-ban egyesek bőkezű alapítványából alakult. Jelenleg a fiúk és a leányok, 3—3 csoportban, egy tanító vezetése alatt állanak. Az ismétlő oktatás mindkét iskolában szervezve van. A tanulók száma az újvárosi fiúiskolában 235, a leányiskolában 218, a szabadhegyi vegyesiskolában 23, összesen tehát 479.

Az ág. ev. algimnázium.

Itt meg kell emlékeznünk az *ág. h. ev. algimnáziumról,* mely 1785-ben az elemi iskolával kapcsolatban keletkezett és körülbelül száz évig állott fenn. 1749 előtt, másfél századon át, ág. h. ev. latin iskola is volt Győrött, mint ezt Szenczi Molnár Albert is említi. Ebben a gimnáziumban tanított a XVIII. század végén *Kis* János, az irodalmi újjászületés korának egyik jeles költője és prózaírója, a kinek nevéhez a gimnáziumi önképző-körök megalapítása fűződik. Kis János korában, 1795-ben Szeredi *Kovács* József a gimnázium mellett konviktust is alapított, a melyben 10—12 szegény tanuló nyert élelmezést.

1856-ban a német kormány a gimnáziumot nyilvánossági jogától megfosztotta, de 1861-ben e jogot ismét visszanyerte. Az intézet 1884-ben szűnt meg és a soproni ág. h. ev. főgimnáziumba olvadt.

Ref. népiskola és gimnázium.

Már a XVI. században volt Győrött *ref. népiskola,* sőt az elemi iskolával kapcsolatban a XVII. században *gimnázium is.* Mind a két intézet a régi kórházi épületben volt, de 1749-ben megszűntek. 1781-ben a türelmi rendelet az elemi iskolát új életre keltette. Ettől kezdve 1862-ig vegyes iskolaként állott fenn, de a fiúiskolát a leányiskolától különválasztották. 1895-ben az ref. egyházközség új, modern épületet emeltetett, két tanteremmel és az iskolát is az tartja fenn. Iskolaszékének fennhatósága alá tartozik a *szabadhegyi ref. vegyes népiskola* is, egy tanítóval. A tanulók száma: az újvárosi hat osztályú fiúiskolában 69, a hat osztályú leányiskolában 48 és a szabadhegyi hat osztályú vegyes iskolában 50, összesen tehát 167. Az ismétlő oktatás is szervezve van.

Az izraelita iskola.

A győri *izraelitáknak* már régóta volt Újvárosban népiskolájuk, de nyilvánossági jog nélkül, melyet csak 1852-ben kapott meg s ettől kezdve folyton gyarapodott és fejlődött. A tanítás 1870-ig bérházakban folyt, ekkor azonban a győri izraelita hitközség díszes iskolát emelt Újváros legszebb terén, a hol 1870 óta működik. Ugyanekkor egy töredék külön hitközséggé alakult és Győrszigetben külön iskolát alapított. 1876-ban az iskola hat osztályúvá fejlődött és az ismétlő iskolát is rendszeresítették. Az intézetben ma kilencz tanterem van. Az iskola 23 gazdag alapítványnyal rendelkezik. A tanítótestület 6 tanítóból és 3 tanítónőből áll. A fenntartási költségeket, a város szubvencziójával, a hitközség viseli. A tanulók száma összesen 370 s közülök 189 fiú és 181 leány.

Magániskolák.

Opitz Anna nyilvánossági jogú magán-leányiskolája, Győr legrégibb magánintézete. 1856-ban nyílt meg, hosszú időn át Zsalud Antónia cseh tanítónő vezette, a ki alatt a tanítási nyelv jobbára német volt, de 1881-ben a vezetést *Bánóczy* János vette át s az iskolát megmagyarosította. 1894-től *Opitz* Anna az iskola igazgatónője, a ki mellett egy másik okl. tanítónő működik. Jelenleg négy elemi osztálya van, külön énektanárral és hitoktatókkal. Az intézet fenntartásához az állam és a város évi 400 koronával járul. A tanulók száma mind a négy osztályban 44.

A *Skultéty-féle nyilvánossági jogú magán-fiúiskolát,* melynek a középiskolára való rendszeres előkészítés volt a czélja, 1875-ben Skultéty László győri tanító alapította, kinek 1882-ben történt halála óta özvegye vezeti tovább az intézetet, mely 1886-ban nyert nyilvánossági jogot. Az évi kiadások fedezéséhez az állam és a város is hozzájárul. Az igazgató vezetése alatt még két tanító működik és a különféle felekezetek hitoktatói. A tanulók száma 50 és 60 között váltakozik.

Tanítónőképző.

A *m. kir. állami tanítónőképző intézet* 1875-ben államköltségen keletkezett. Az iskolával *internátus* is kapcsolatos, 40 növendék számára. 1880-ig három osztályból állott, de ekkor négy osztályúvá lett és 1884-ben új épületet kapott, mely 53 ezer forintba került. 1900-ban ülte meg fennállásának 25 éves jubileumát. Mivel a jelentkezők száma folyton gyarapodik, az épületet legközelebb kibővítik. Az internátus 65 bennlakót részesít ingyen, fél, vagy egész fizetésért teljes ellátásban s gondos nevelésben és ezért az államtól évenként 25 ezer korona segélyt kap. Van tanári és ifjúsági könyvtára, szertárai és segélyalapja. Az iskolával összefügg a vele egyidős négy osztályú, szintén állami

gyakorló elemi iskola. 1875-ben *munkatanítónői tanfolyam* is keletkezett, de ez 1895-ben megszűnt.

A tanári kar a hitoktatókkal együtt 14 tagból áll. A növendékek száma 141 ; közülök 65 bennlakó, 76 pedig bejáró. Évenként körülbelül 40-en tesznek képesítő vizsgálatot. A magántanulók száma körülbelül 25—30. A gyakorló elemi iskolában a tanulók száma 53.

A tanítóképző.

A *kir. kath. tanítóképző-intézet* 1778-ban a Ratio educationis rendelkezése következtében keletkezett. Az első tanítóképzést Váczy János 22 éven át ingyen végezte, a miért a helytartótanácstól 1844-ben 2310 frt jutalmat nyert. 1847-ben az intézet a nemzeti iskolától független szervezetet kapott, két éves tanfolyammal. A fenntartási költségeket, a város támogatásával, a tanulmányi alap födözte. Az 1868-iki népoktatási törvény a tanítóképzőket is újra szervezte és a győrit *Zalka* János győri püspök 1871-ben, az új törvény szellemében, három évi tanfolyammal rendezte be. 1869-ig az évi költségeket a tanulmányi alap fedezte, de mivel a kiadások tetemesen gyarapodtak, azokat Zalka János önként magára vállalta. 1872-ben a püspök a Káptalandombon új épületet vett és rendezett be az intézet számára. 1892-ig három évfolyamú volt. 1893-ban Zalka János püspök, a saját költségén, egészen új és gazdagon fölszerelt épületet emeltetett, a soproni képzőt a győribe olvasztotta, azt négy évfolyamúvá bővítette s még ugyanakkor a *gyakorló elemi iskolát* is megnyitotta.

Az intézet évi költségeit a győri püspök viseli, de a tanulmányi alap évi 2640 koronával, Győr városa pedig fűtőfával, egyéb szükségesekkel és tornahelyiséggel járul a kiadásokhoz. A *tanári kar* az igazgatóval együtt nyolcz tagból áll. A tanulók száma 142, a gyakorló iskoláé 33.

Az intézet évi kiadása körülbelül 22 ezer korona. A szegény tanulók évente 3700 korona segítségben részesülnek. Van tanári és ifjúsági könyvtára, különféle szertára ; a növendékek között *Mária-kongregáczió* és *Kisfaludy-önképzőkör* alakult.

Polgári leányiskolák.

A *m. kir. állami polgári leányiskola* Vargyasné Petz Vilma magán elemi leányiskolájából fejlődött. 1872-ben keletkezett és 1875-ben felsőbb leányiskola, majd polgári leányiskola lett, 1879-ben pedig nyilvánossági jogot nyert. Ekkor a várostól 300 forint évi segélyben részesült és körülbelül 40 tanulója volt. 1882-ben államosították de meghagyták a Király-utczában levő bérházban. 1891-ben az iskolával kapcsolatos *női kereskedelmi tanfolyamot* is szervezték. Az 1893/4. tanév elején az intézet új helyiséget kapott az akkori főreáliskola épületében, melyet az állam e czélra megfelelően átalakíttatott, fölszerelt és tágas tornahelyiséggel látott el. Jelenleg mind a négy osztály párhuzamos. Van tanári könyvtára 1137, és ifjúsági könyvtára 1274 kötettel. Van még *női kézimunka-tanfolyama* is. A *tanári kar* a polgári leányiskolában, az igazgatónő vezetése alatt, a hitoktatókon kívül, 14 tagból áll. A tanulók száma 339.

A női kereskedelmi tanfolyamon az igazgatónő vezetése alatt hat tanár működik. E tanfolyamon a tanulók száma 57. A női kézimunka tanfolyam egy tanítónő vezetése alatt áll és 26 növendéke van.

A *Szent Orsolya-rend polgári leányiskolája,* az internátussal együtt 1898-ban nyílt meg, a kolostorhoz épített hatalmas épületszárnyban, a hol az internátus, az elemi és polgári leányiskola helyiségei vannak. Az építkezés és a polgári leányiskola alapítása körül kiváló érdemet szerzett *Mohl* Antal cz. püspök, a ki e virágzó intézetnek hatalmas összeggel vetette meg az alapját.

A *tanítótestület* 7 tagból áll, a kik Orsolya-rendű és világi okl. polgári iskolai tanítónők. Van még hittanára és zenetanára. Van az iskolának tanári és ifjúsági könyvtára és különféle szertára. A tanulók száma 220.

A polgári leányiskolával egyidőben, 1898-ban nyílt meg a *női kézimunka-tanfolyam,* melyen kb. 35 növendék nyer rendszeres oktatást. Az Orsoly-nének vezetése alatt áll az *internátus* is, a hol a bennlakók száma 82. A kolostorban van még kisdedóvó, vasárnapi és cselédiskola.

Polgári fiúiskola.

Győrnek legújabb *községi polgári fiúiskolája* 1903-ban nyílt meg két osztálylyal a város költségén s egyelőre a régi városház épületében és bérházban nyert elhelyezést. Államosítása folyamatban van. Az 1905/6. tanévre két tanárt már az állam nevezett ki, míg a többit a város fizeti.

A *tanári kar* az igazgatóval együtt, a hitoktatók nélkül, 8 tagból áll. Az új iskola tanári könyvtára 406, az ifjusági 134 kötetből áll. A tanulók száma 250.

Győrött öt *kisdedóvó intézet* van : 1. a Bisinger-féle alapítványi, 2. az Orsolya-szűzeké a Belvárosban, 3 .két községi kisdedóvó Újvárosban és 4. a Megváltóról nevezett apáczáké a Nádorvárosban. Két *alapítványi árvaháza* is van : az egyik a Belvárosban, fiúk számára, egészen új épülettel, a másik pedig a Nádor-városban a Megváltóról nevezett apáczák kolostorában. Kisdedóvók és árvaházak.

A vidéki tanulóifjúságnak nagy segítségére szolgál a *Zalka* Jánostól alapított *püspöki tápintézet*, a melyben kb. 200 tanuló ingyen, vagy havi 14 koronáért ebédet és vacsorát kap. A püspökön kívül tekintélyes alapítványt tett az intézet számára *Mester* István győri kanonok.

Mióta újabban Győrsziget és Révfalu nagyközségeket a várossal egyesítették, a városi elemi iskolák száma, a győrszigeti állami, izraelita és róm. kath. leányiskolával, továbbá a révfalui róm. kath. iskolával gyarapodott.

Győrött van tehát egy theologiai főiskola 40, — két középiskola 900, — két szakiskola 200, — tanítónő- és tanítóképző 280, — három polgári iskola 809, — 15 népiskola 3064 tanulóval. Az összes tanulók száma 5293.

Az elemi iskolai tanulók közül róm. kath. 1958, ág. h. ev. 519, ref. 172, izraelita 415. A tanítók száma 60 s így egy tanítóra 51 tanuló esik.

Mindennapi tanköteles 3163 ; ezek közül 1626 fiú és 1537 leány. Ismétlő tanköteles 1467, ezek közül 766 fiú és 701 leány.

Források : *Péterfy* S. : A magy. elemi iskolai népoktatás. Canonica visitatiók és iskolai conseriptiók a győri püspöki levéltárban. — *Fehér* Ipoly : Győrmegye és város egyetemes leírása. — A pannonhalmi főapátság története *Erdélyi* László dr. és *Sörös* Pongráez dr. szerkesztésében. — *Sörös* Pongráez dr. : A bakonybéli apátság története. — *Paár* István dr. : A győri nagyszeminárium és theologia története, kéziratban. — *Schermann* Egyed dr. : A pannonhalmi főiskola története a 18. században, kéziratban. — *Acsay* Ferencz : A győri főgimnázium története. — *Németh* Ambrus dr. : A győri akadémia története. — *Lasz* Samu : A győri főreáliskola története. — *Ruby* Miroszláv : A győri nemzeti rajziskola története. — *Vargyas* Endre : A győrmegyei népiskolák tanügyi állapota 1873-ban. — *Karsay* Jolán : A győri m. kir. állami polgári leányiskola története. — *Karácsony* Imre dr. : A győri kir. kath. tanítóképző-intézet multja és jelene. — *Cserhalmi* István : A győri ág. h. ev. egyház története. — *Pataky* Irma : A győri m. kir. állami tanítónőképző-intézet 25 éves történetének vázlata. — *Ujlaky* Géza : Adatok a győri kath. elemi iskolák történetéhez. — *Szabó* Zsigmond : A győri ev. ref. népiskola történeti vázlata. — *Pfeiffer* Mór : Az egyesült győri és győrszigeti zsidó hitközség népiskoláinak története. — *Jilg* Ede : 25 év a Győrvidéki Tanítóegylet multjából. — *Buthy* Márton : A győrmegyei ág. h. ev. egyházmegyei tanítóegylet története.

A pannonhalmi templom reliefje.

A PANNONHALMI FŐAPÁTSÁG.

A kis Győr vármegye nagy multjába méltón illeszkedik be a vármegye délkeleti negyedének közepén emelkedő *Szenthegy,* melynek monostora erkölcsi, kulturális hivatásával és szerepével nem csupán helyi nevezetesség, hanem túlhat ez arra tizenegy vármegye határain is, a melyeknek síkját és messze kéklő ormait Pannonhalma tornyának 300 méteres magaslatáról a szem áttekintheti. Nemzeti szentély volt e hely a multban, s magas hivatásáról nem mond le a jelenben sem. Együtt született 900 évvel ezelőtt a vármegyével, a keresztény nemzettel s a magyar királysággal, és csakhamar dajkája, nevelője lett a magyar léleknek, mindig hű sorsosa a nemzet s a megye viszontagságos életének.

A Szenthegy.

A Szenthegy »Mons Sanctus« neve Szent László II. törvényében fordul elő legkorábban, »Sacer Mons« alakban pedig az ugyanazon időtájt készült Szent István-legendákban; míg az oklevelek csak félszázaddal utóbb kezdik nagy ritkán, azután egyre sűrűbben, végre egész rendesen emlegetni »Pannonia szent hegyét«. A tatárjárás előtt szokásosabb a »Pannonia hegye«, vagy a »Pannonia fölött levő hegy« elnevezés. De már Szent István levele is szentnek mondja e helyet, melyet minden más ily hely fölött különös tisztelet illet meg. Csak sejteti, hogy ezt *Szent Márton* miatt mondja, ki Hartvik szerint itt született, itt volt az ő telke s a szent hegyet választotta imádságos helyéül, míg Pannoniában élt. Ez a Pannonia pedig nem nagy vidék volt, nem a régi római tartomány neve, hanem Szent László oklevele szerint, a Szenthegy aljában lévő első birtok a többi közeli birtokok, falvak között. Ezt a Pannoniát másképen Sabaria néven is emlegetik s egy tatárjáráskori nagy birtokösszeírás Tarján és Ravaszd közé helyezi, azután azt mondja: »Ott a völgy közepén van a szent forrás, melyet Pannonia fejének — Pánzsafőnek — mondanak.« Ez az a forrás, a melyről Béla király névtelen jegyzője fönntartotta a hagyományt, hogy »Árpád vezér és nemesei táborba szállának Szent Márton hegye mellett és Sabaria forrásából mind ők, mind barmaik ivának, és a hegyre fölmenvén s Pannonia földjének szépségét látván, fölötte örvendének«. A Pánzsa ér mellett nyugatra a kisravaszdi vagy paczkallói katlanszerű völgyben, római épületek alapfalaira találtak, melyek között fűtőcsövek, vízvezeték nyomai, felíratos téglák, s egyéb római maradványok tűntek elő. A téglákon brigetioi (ószőnyi) és vindobonai (bécsi) légiók jegyei olvashatók. Igaza lehet tehát a legrégibb magyar hagyománynak, mely Szent Mártonnak, a katonai tribun fiának, később toursi püspöknek († 397) születését ide helyezte.

Szent Márton halálakor már húsz év óta itt tanyázott a Duna-Tisza mentén a hunn nép, mindössze nyolczvan évig, pusztulása után száz évvel pedig megjelent az avar. A sok nép közül, mely itt megfordult és tovább vándorolt, csak a hunn és avar tudta egyesíteni uralma alatt a Duna-Tisza országát, az utóbbi is csak harmadfélszáz évig. Mind a kettő rokon volt a magyarral, legalább vitézségben, szokásokban, erkölcsökben; de pogány erkölcsei miatt mindkettőt elsöpörte a nyugati keresztény népek bosszúja. Végre 900 táján elfoglalta ezt az országot harmadízben a magyar nép, s az Ottók és Henrikek

német-római császársága talán ép úgy elvesztette volna e nemzetet, mint a hogyan Nagy Károly frank-római császársága tönkre tette az avart, ha Géza fővajda meg nem előzi a veszedelmet a kereszténység befogadásával. A kereszténység elterjesztése pedig e hazában első szent királyaink támogatása mellett főleg a *benczések érdeme*. Belőlük lettek az első püspökök és érsekek, az első térítők és kanonokok, kik Szent László koráig befejezték a térítést, úgy hogy Kálmán törvénye szerint a magyar már szívében, lelkében is keresztény. A német császárok hatalmi vágyból sok kísérletet tettek ugyan a magyar leigázására, de már nem lelkesíthette őket és seregöket a hit érdeke, mert a pápák is tiltakoztak a keresztény Magyarország meghódítása ellen. Ez volt a benczések térítő működésének nagy politikai jelentősége, s ennél nem csekélyebb, bár kevésbbé szembetűnő belső társadalmi hatásuk.

A benczések térítő működése.

A benczések között pedig, alapítása és működése szerint, legelső volt a pannonhegyi vagy pannonhalmi Szent Márton-apátság. Az ó-keresztény és a honfoglaláskori nemzeti hagyomány jelölte ki az első monostor helyét, védőszentjét, s a megkeresztelt Géza fővajda, a hozzá menekült és megkedvelt cseh benczésnek, Radlának a tanácsára azokat a benczéseket hívta meg a szenthegyi monostor fölépítésére, a kiket csak három éve vitt Szent Adalbert prágai püspök, már maga is benczés, Rómából, a Prága melletti Brevnovban rögtönzött famonostorba, de a kik ott, püspökük üldöztetése miatt, szintén szorúlt helyzetbe jutottak. Ezek a jórészt olasz benczések, valami tizenketten, *Anasztáz* apátjuk vezetése alatt megjelentek Gézánál és támogatásával 996-ban megkezdték a szenthegyi monostor építését. Nem telt bele egy év, Géza fővajda meghalt, s a majdnem gyerek, alig 22 éves István ellen, Koppány somogyi ispán vezérlete alatt föllázadtak mindazok, kik gyűlölték a véreskezű Gézát s az István bajor feleségével beköltözött, nagy birtokokhoz és befolyáshoz jutott német lovagokat, a kereszténységgel együtt. Erősen ostromolták Veszprémet. Az ifjú fejedelem aggódott, hogy a németek és keresztények ellen irányuló belső háborúhoz még a cseh, lengyel, besenyő és bolgár szomszédok támadása is járulhat. Nem nagy hadával Esztergomból valószínűleg Győr felé vette útját s a győr-veszprémi római hadúton, a Szenthegy alatt, Anasztáz apát szerzeteseivel István elé járult, hogy neki tisztelegjen s lelke hányódásai között az ifjú fejedelmet megvigasztalja. Igérte, hogy buzgón fog esedezni szerzeteseivel Szent Márton pártfogásáért ; tanácsolta, hogy helyezze magát a szent püspök oltalma alá, ki maga is katona volt, és vitesse serege előtt Szent Márton zászlaját, melyet talán az apát nyújtott át és szerzeteseivel készíttetett. István nemcsak hajlott a tanácsra, hanem ünnepélyes fogadást tett, hogy ha Isten Szent Márton érdemeiért diadalra segíti, a somogyi ispánság népeiből, birtokaiból és jövedelmeiből a tizedik részt örök időkre Szent Márton monostorának adja. A fogadalom tanúi voltak Pázmán és Hunt, a fejedelem német testőrei, továbbá Orczi és egy ekkortájt ideérkezett térítő érsek : Domonkos, kinek még nem volt egyházmegyéje. István serege Veczelin vezérlete alatt diadalmaskodott Veszprémnél, s a somogyi Koppány teste négyfelé hasítva, Veszprém, Győr, Esztergom és Erdély kapuira került, elrettentő például (997). István buzgón és bőkezűen teljesítette fogadalmát és az egész zsákmányt Szent Mártonnak adta, fölépítette bazilikáját és a somogyiakat mind alá akarta vetni a monostornak, de azután, nehogy ama nép elszéledjen, azt rendelte, hogy tizedeiket mindenből Szent Márton apátjának adják. Akkor nem volt még más apátság vagy püspökség az országban.

Az első benczések.

A diadal után István erélyesen és bölcsen hozzálátott a térítéshez, s e végből hívására vagy szándékának hírére papok, kivált benczések érkeztek az országba. Fölújúlt a zobori és zalavári apátság. Lengyel földről bejött Asztrik apát, azelőtt szintén brevnovi benczés, és megkezdte a pécsváradi monostor építését, aztán meghozta Istvánnak a pápától nyert szent koronát s a tervezett püspökségek fölállítására és betöltésére vonatkozó fölhatalmazást. Szent Sebestyén, pannonhalmi benczés, lett az első esztergomi érsek, ki 1001-ben megkoronázta István királyt. A király kinevezte a veszprémi püspököt is, ez pedig első kötelességének hitte óvást tenni a püspökségéhez tartozó somogyi ispánság tizedeinek eladományozása ellen, mert a tizedek — úgy tudta — mindenütt a megyés püspököt illetik. István király ragaszkodott fogadalmához, s a pannonhalmi templom fölszentelésekor, mit Sebes-

tyén esztergomi érsek végzett, Cséba (Ceba, győri?) ispán és más urak, főpapok jelenlétében fölolvastatta 1001 őszén a Domonkos érsektől megírt alapítólevelet.

Az 1001-iki alapítólevél.

Ez *alapítólevél* főtárgya a somogyi tized és története a fogadalomtól a kárpótlásig, további tárgyai a pannonhalmi monostor kiváltságai: a casinói ősmonostorral való jogközösség, szabad apátválasztás, szentelések dolgában a megyés püspöktől való függetlenség; továbbá, hogy »e hely tisztelete és szentsége miatt« csak e monostor apátja vitethet maga előtt kápolnát, a melyben útjain bárhol misézhet; végül, hogy mise alatt püspök módjára szandált viselhet. A szandálviselés nagyon jellemző e korban a római apátokra, kik között azelőtt Anasztáz pannonhalmi apát is élt. Németországban csak három évvel előbb szerezte meg e kiváltságot III. Ottó császár a reichenaui apátnak. Az alapítólevél fölsorolja azt a kilencz birtokot, a melyeket István király az apátságnak adott; e birtokok: Himód (ma Nyalka), Varsány, Tömörd, Füzegy halászai (Füzitő), Vág (Deáki), Bálványos, Vizecska, Mörény, Kortó; végül jövedelme a pozsonyi vám harmada. A somogyi Kortó egy részét tehát a király a pannonhalmi monostornak, a másik részét Veszprém püspökének adta, ki azt még a mohácsi vész után is birtokolta.

A pannonhalmi alapítólevél eredeti, hiteles alakjában ma is megvan, s nemcsak Szent István, de a magyar királyság első félszázadából is ez az egyetlen eredeti oklevél. Mint ilyen, valódi nemzeti ereklye s ehhez képest kincsként is őrzik. Unicum volta miatt már másfél század óta támadják hitelességét, de hiába. Legtudósabb volt az utolsó két támadás s a támadók tekintélye miatt mindazok, kik nem tudnak vagy nem akarnak a kérdéssel komolyan foglalkozni, kényelmesebbnek és biztosabbnak vélik a kételkedést, noha nyilvánvalóan kitünt, hogy a legtekintélyesebb két támadásnak alapja vaskos tévedés, mert oly hitelesnek vélt oklevélre támaszkodik, a mely kétségtelen hamisítvány. Ismerünk sok hamisítványt az Árpád-korból, de e hamisítások ismertető jelei egyáltalán nem illenek a pannonhalmi alapítólevélre. Ennek külső és belső alakja, írása teljesen Szent István korára vall, tartalma is határozottan korszerű, s a mi eddig vele ellenkezni látszott, éppen az bizonyult hamisnak.

A pannonhalmi apátok. — Anasztáz. Henrik és Mór.

Anasztáz, az első pannonhalmi apát, 1007 táján esztergomi érsekké lett s a benczés szentek jegyzékébe került. Irói működéséről is tudunk. Két utóda, *Henrik* és *Mór*, szintén a szentség hírében haltak el, s az utóbbit félszázaddal ezelőtt a pápa »Boldog«-nak nyilvánította. Mór Pannonhalmán volt »iskolás fiú«, később, kiváló szerzetesi erényeiért, Szent Imre herczeg hét csókkal tüntette ki, alázatosságát pedig maga a szent király próbálta ki, azért utóbb pécsi püspökké tette. Püspök korában írta meg Szent Zoerárd András és Benedek benczés remeték legendáját. Mór apátsága idején a király kivánságára a pannonhalmi monostor négy benczést küldött az új marosvári (csanádi) püspök, Szent Gellért segítségére, ki maga is benczés volt s a többi négy benczés apátságból két-két hitterjesztőt kapott. Ez a tizenkét tanúlt és a magyar prédikálásban jórészt jártas benczés pap lett a csanádi püspökség első káptalana. Mór apát 1036-ban ment át a pécsi püspöki székre.

I. Péter.

Utána az első apát, kit ismét hitelesen ismerünk s a kitől kezdve a pannonhalmi apátok névsora hiteles és körülbelül teljes: *I. Péter* apát (1091, 1103), Szent László és Kálmán király kortársa. Szent László országgyűlést tartott Pannonhalmán, Kálmán pedig itt fogadta a keresztes lovagsereg fővezérét, Bouilloni Gottfriedet. E korból ismét két hiteles, eredeti oklevele van Pannonhalmának. Az egyikben Szent László íratta össze a monostor egyházi kincseit, ruháit, könyveit, birtokait, népeit és marháit. Bőrhártyára írt könyve volt 80 darab s birtoka 31, a melyekből hetet Szent István adott, egyet Salamon, hatot László, hármat ugyanannyi magánbirtokos, a többinek adományozóját nem ismerjük. E birtokok a Tiszáig és a Dráváig voltak szétszórva, s lakóik 527 háznép volt: lovas és hadi szolgálatot teljesítő »minister« 131, földmíves szolga 140, szőlőmíves 88, halász 30, egyéb szolga pedig, t. i. szakács, sütő, mosó, szűcs, kovács, esztergályos, ötvös, stb. 138 házban. A monostor templomán kívül, az egyes falvakban volt az apátságnak hat kápolnája vagyis fiókegyháza, a melyeknek száma a legközelebbi oklevélben, II. Paschalis pápa bullájában, már nyolczra szaporodott. E bulla

PANNONHALMA

1102-ben megerősítette mindazt, a mit »Szent István levele« adott, csupán azt kivánja a békesség kedvéért, hogy az apát, mielőtt más püspökhöz fordulna, először a megyés püspöktől kérje a szenteléseket és a szent olajokat.

Azután lassan, majd rohamosan szaporodnak *a pannonhalmi oklevelek;* számuk a XI. századból 2, a XII. századból 25, a XIII. századból csak a tatárjárásig, évtizedenként 5, 31, 49, 80, együttvéve 165 darab, némelyik több példányban és másolatban is, a melyekből mindmáig nagyon kevés veszett el; 192-ből más levéltárba került 13, a melyek közül többről kimutatható, hogy eredetileg sem volt Pannonhalmáé, bár ezt is érdekelte. Az eredeti oklevelek nagy számához (146 + 7) járul a Liber Ruber nevű hártya-codex, mely közvetetlenül a tatárjárás előtt készült, s az addig nyert legbecsesebb 59 oklevél másolatát tartalmazza. Régiségre e nemben unicum. A tatárjárás előtti időkre nézve a pannonhalmi levéltárnak ez a gazdagsága és mondhatni épsége minden magyarországi levéltárat fölülmul. A mondott számokba nem vettük bele azt a négy-öt hamisítványt, a melyekből kettőt a tatárjárás előtti zavaros birtokállapotok idején, jogos védelemből írtak az elveszetteknek vélt oklevelek rekonstruálására; a többi jóval későbbi. Ilyen okleveleket könnyen találunk majd minden levéltárban, mert biztos veszélyben forgott a legjogosabb birtok is, a melyről nem volt írás; már pedig kezdetben nem minden adományról adtak oklevelet. E miatt a későbbi birtokosok bizonyos kényszerhelyzetbe kerűltek, hogy hiányzó okleveleiket, koruk követelése szerint való formában és tudással pótolják. E tudás azonban szűkkörű volt, a régi leveleket nem tudták híven utánozni s a mai kritika, ha nagyobb számú eredeti oklevelet tanulmányozott, bizton fölismeri a későbbi hamisítványokat. Ez a kritika a pannonhalmi levéltárban kérlelhetetlenül elvégezte feladatát.

A XII. század legérdemesebb apátja Pannonhalmán *Dávid* apát, ki a monostor első, kisded, leégett bazilikáját díszes román stílben újra fölépíttette s Vak Béla király, több püspök és úr jelenlétében, Feliczián esztergomi érsekkel fölszenteltette. Ekkor adta a király »Isten jegyesének«, az új díszbe öltözött egyháznak »nászajándékúl« Tarján egy harmadát (1137.). Azután egymást érik a magánadományok: András, veszprémi prépost remeteségbe vonulása előtt, Szines úrnő, az apát sógorasszonya, Fulkó vendég, Álmos herczegnek, azután egy esztergomi érseknek és öt veszprémi püspöknek clerikusa vagyis deákja, birtokokat és szolgákat adnak lelkök üdvösségeért. *Ráfael* apát II. Géza királynak 10 font ezüstöt ád s ezért kap egy kis birtokot két házzal. Margit úrnő 1000 mise végzéseért ad az apátnak negyedfélfont súlyú aranylánczot, a szerzetesek ruhájára szürke nyestprémeket s a monostornak torlókat, hogy minden évben végeztessenek érte tort, vagyis gyászistentiszteletet, a szegények számára való lakomával, alamizsnával és adjanak szőnyeget Szent Márton egyházának, hol temetkezni kíván. Birtokokat és könyveket hagy a monostorra Adalbert úr, mikor a szicziliai királyhoz indul a magyar király és urak követeként. Levelében Ráfaelt »*főapát*«-nak czímezi, mert a Hédervariak ősének, Héder (Hederik) királyi udvarbírónak (országbírónak) testvére, Valfer gróf, a mai Németújvár fölött levő Küszén hegyen monostort alapított s ezt fiókapátságként, szerzetesi fegyelem dolgában, alárendelte a pannoniai főapátnak (1153, 1157.). A főapátok egymásután három apátot neveztek ki Küszénre, midőn III. Béla király a határvárnak alkalmas helyet lefoglalta azzal az ígérettel, hogy monostor számára még alkalmasabb helyet fog adni.

Dávid.

Ráfael.

A főapát czím azután sok időre megszűnt. *Rajnáld* apátnak III. Sándor pápa 1175-ben megengedte, hogy miként elődei már legalább negyven év óta, úgy ő és utódai is viselhessék a főpapi süveget, pásztorbotot és gyűrűt; hat évvel utóbb pedig *Szimilisz* apátnak biztosította a Szent Istvántól adott casinói jogközösséget. III. Kelemen pápa 1189-ben *II. Péter* apátnak, kiből a következő évben spalatói érsek lett, megadta újra azt az eredeti kiváltságot, hogy a szenteléseket bármely püspöktől kérhesse s ezzel lelkészi téren is függetlenné tette a megyés püspököktől mindama birtokain, a hol templomai voltak.

Rajnáld.

Szimilisz.

II. Péter.

III. Béla király mintegy kárpótlásul a birtokfoglalásért, »lelke üdvösségére« három sóhajót adott a monostornak, hogy vámtól mentesen szállíthasson a Maroson, Tiszán, Dunán elegendő sót az erdélyi sóbányákból. Az urak és főpapok között tanuként meg van nevezve *Balázs* apát is (1192.). Ennek utóda, *János,* Imre király ellen András herczeget pártolta, azért III. Incze pápa letette

Balázs.

János.

Benedek. őt. *Benedek* apát és konventje állítják ki 1206-ban az első hiteles helyi oklevelet a bakonybéli apát számára. A konventet tíz évvel utóbb már káptalannak is mondják s ez volt a czíme hivatalos pecsétje köríratában.

Oros. Pannonhalmának az Árpád-korban legmunkásabb, legerélyesebb és legtovább kormányzó apátja *Oros* (Uriás 1207—1242.). Előbb tihanyi apát volt, mégis 35 évig ült a pannonhalmi széken, s kb. 80 éves korában halt meg. Bámulatos tevékenységet fejtett ki a megtámado't vagy elfoglalt birtokok és jövedelmek visszaszerzésére, biztosítására, s e végből sok, sikeres pöre volt ; a szolganépek viszonyát rendezte, köteles szolgálataikat és a monostor birtokait, háznépeit összeíratta ; új adományokkal, vásárlásokkal, perekkel és békés szerződésekkel az átvett birtokokat megkétszerezte, az oklevelek számát pedig oly korban, a midőn sokan gyűlölték még az írásbeliséget, a korábbiak hétszeresére emelte. Rendszeretet és kötelességérzet hatja át egész működését. A tihanyi apátságot is úgy hagyta el, hogy összeíratta birtokait és népeit. Pannonhalma birtokait hatszor írta és íratta össze három pápával, kétszer a királyi kanczelláriával s egyszer ő maga, négy más apát hitelesítésével. 1216-ban 47, 1225-ben 52, 1232-ben 55 és 1237-ben 99 birtokát írták össze, de még ez utolsó összeírásból is 29 régibb birtok hiányzott, csakhogy ezeket bőségesen pótolták Oros apát új szerzeményei. Az utolsó összeíráskor Győr vármegyében 25 birtoka volt, közel 800 házzal ; e falvai : Alsók (Szentmárton), Nyalka, Újlak (ma Illok erdő), Tarján, Asszonyfalva, Tápán, Rovazd, Cséb-Rovazd, Écs, Nyul, Perecse (ma Szent Lőrincz-tag), Ság, Kisfalu (Kis-Ság), Semjéncsuka, Nyulas, Dörög (mindkettő Pázmándnál), Alap, Örkény, Gönyő, Zászló, Vének, Száva, Hecse, Abda, Tényő. Legtöbb háza volt : Nyalkán 193, (ma sincs ott ennyi ház), Véneken 70 (halász), Alsókon 68 (ebből 57 szőlőmíves), Semjéncsukán 51, Ságon 47, stb. Népei e vármegyében : lovas-hadakozó jobbágyok 151, szekeres szolgák 44, udvarnok-földmívesek 130, szőlőmívesek 173, halászok 74, szántószolgák 32, harangozók 30, kovácsok 25, kádárok 24 házban, s kisebb számmal szabadosok (torlók), hírnökök (bakók), kápolnavivők (9), tárnokok, sütők, szakácsok (16), márczadók (10), ruhamosók, szűcsök (szabók), timárok (vargák 15), kőművesek, ácsok (bognárok), esztergályosok, lovászok, juhászok. Az apátság összes birtoka 12 vármegyében 2700 ház, s ennek majdnem egyharmada Győr vármegyében volt. Falusi templomainak száma 22 (Győr vármegyében egy, a rovazdi Szent Villibáld-egyház, mely már Szent László korában fönnállt). Mivel Oros apát ötször volt Rómában és résztvett II. András király 1217. évi keresztes hadjáratában a Szentföldön, de máskülönben is szinte folytonosan utazott az országban, az udvarhoz és szétszórt birtokaira, ilyenkor pedig lovas jobbágyok kísérték és kisebb-nagyobb szekereken vagy a véneki dereglyéken szállították utána a gabonát, lisztet, kenyeret, bort, stb. ; mivel továbbá az apát szigorúan megkövetelte, a mit jogosnak vélt : azért népei panaszokban törtek ki és az apát négyszer íratta össze kötelességeiket úgy, a mint ők maguk bevallották. Még a panaszok közepett is elismerték, hogy az apátúr jól bánik velök ; de voltak bujtogatóik, kiket a nádor utoljára is hajnyírással és egy havi börtönnel sújtott. Éppen a helyes gazdálkodás érdekében Oros apát arra törekedett, hogy monostora birtokait más földesurakétól elkülöníttesse, vagyis tagosíttassa. Minthogy pedig sokféle foglalkozású népei tulajdonképpen mind földmívesek voltak és szakács, szűcs, stb. mesterségöket sem falujokban, hol tömegesen éltek, sem a monostorban, hol évente csak egy hónapot szolgáltak, igazán nem gyakorolták, tehát nem is értették : Oros apát megkezdte az úrbéri szerződések kötését egy-egy falubeli összes népeivel, földmíves foglalkozásuk alapján, a réginél enyhébb föltételekkel. Ily módon megindult az a mozgalom, mely lassanként az összes szolgákat egyaránt fölemelte a szabadabb lovas jobbágyok állapotára, ezekből pedig félnemesekké tette, a hadakozásra kötelezett »nemes jobbágyokat«, a prediális, földesúri nemeseket. Az apát jószágkormányzói : a szentmártoni és somogyi prépost meg a salai (deáki) perjel, az illető vidékeken levő kis monostorokból, remeteségekből intézték a gazdálkodást. Ily módon Oros apát elérte azt, hogy az újra leégett famennyezetes pannonhalmi templomot harmadszor is fölépíttette, átmeneti góth stílben és beboltoztatta, megnagyobbíttatta, s elég díszes román bazilikát építtetett a vágmelléki Salában (Deákiban) is. Hogy pedig a győri és esztergomi egyházmegyéktől való függetlenségét kifejezésre juttassa, pápai kiváltságlevelek alapján, a két

A pannonhalmi főapátság pecsétje.

A pannonhalmi főapátság czímere.

Pannonhalma 1597-ben.

Pannonhalma. — Az étkező.

Pannonhalma. — A templom belseje.

Pannonhalma.

Az Astrik-szobor.

A millennáris emlék és egyik falfestménye.

templom fölszentelésére a váczi, zengi, illetőleg a nyitrai püspököket kérte föl (1221, 1228.) a pápa engedélyével, mert a pannonhalmi apátság templomaival és lelkészeivel együtt — kivéve a veszprém-egyházmegyeieket — közvetetlenül a római pápa főpásztori joghatósága alá tartozott. A pannonhalmi harmadik templomszentelés szintén országos ünnep volt, melyen a királyon és királynén kívül, számos előkelő vendég volt jelen, s II. András ez alkalommal adta a monostornak Gönyő egy részét. Oros újjáépíttette a monostort és műhelyeit is. Erős önérzettel hangoztatta, talán vádakkal szemben, hogy testvéreinek tanácsával és segítségével többet tett, mint összes elődei Szent István óta. Jó gazdálkodása tette őt képessé arra is, hogy IV. Bélának, midőn a tatárok elől menekült, 400 font színezüstöt adjon az ország nemesei részére, kiket az éhség fenyegetett. Mikor a tatárok 1242 februárjában áttörtek a Duna jegén, Rogerius szerint csak Székesfejérvár, Esztergom vára és Szent Márton monostora tudott sikeresen ellen'állni s az utóbbi helyen az apát is férfiasan harczolt. Az agg Oros apát azonban már aligha forgatott fegyvert. Ez időtájban meghalt, s monostora is erősen megrongálódott, sőt panaszosan azt írták róla, hogy »elvesztvén majdnem összes javait, a tatároktól lerontatott«. Oros nagy alakja ritka erős egyéniségként domborodik ki ama korai időben. Rendszerető, gondos gazda s igaz magyar, ki jussát nem hagyja, hanem szívós erélylyel megvédi. Irásban akar látni minden jogot és kötelességet, s ehhez azután keményen ragaszkodik. De azért újító is a gazdálkodás terén épp úgy, mint az építkezésben. Buzgalmát jellemzik az Isten házának díszítésére, a betegház ellátására, és a szerzetesi fegyelem fönntartására irányuló törekvései. Erre vallanak az ájtatos magánadományok is, melyeket világiak és papok nagy számmal nyújtottak monostorának, melyben akkor 40 tagú konvent volt. Kegyeletes összeköttetésbe lépett Casino ősmonostorával. A magyar benczés apátok ismételten fölkeresik őt és szinte patriarchájoknak tekintik. Sok oklevele a tatárdúlás után szilárd alapjai a fölépülésnek és birtokrendezésnek.

Ahhoz az erkölcsi tőkéhez, a melylyel a pannonhalmi monostor megkezdte alapítása czéljának, az istentiszteletnek s a királyért és az ország állandóságáért való imádságnak, a hithirdetésnek és az üdvös kulturhatásnak megvalósítását, harmadfélszáz év leforgása alatt akkora anyagi tőke is járult, a melynél többet már nem igen kivánhatott. Aránylag kicsi volt a kezdet s a királyok mellett egyre több magánember igyekezett lelke üdvösségét Szent Márton és szerzeteseinek érdemeivel biztosítani amaz adományok révén, a melyeknek összege a tatárjárás előtt érte el tetőpontját. Méltán nevezhetjük tehát az első időket a terjeszkedés korának s tulajdoníthatjuk eredményeit a nagy belső erő expanziv hatásának. A kor méltó befejezője, az átmeneti korszak zavarai közepett föllépett nagy rendező szellem, a ki leltároztatta a mult idők egész hagyatékát és szilárdan megalapozta a bekövetkezett új korszakokat.

A közös káptalanok.

A második kor megteremtette az addig autonom s egymástól független benczés apátságok közös szervezetét, parlamentjét, a két évenként, sőt évenként tartandó közös káptalanokat, a rendi fegyelem reformálására és biztosítására. Az új kornak ez a gyökere is visszanyúlik Oros apát idejébe, mert a benczések ilyen reformáczióját az 1215. évi római laterani egyetemes zsinat határozta el, a melyen Oros apát is megjelent. A zsinati határozat végrehajtása azonban nem ment egyszerre és Magyarországra nézve a közös káptalan megtartását III. Honorius 1225-ben újra megsürgette, a mikor Oros ismét Rómában volt és talán a rendelet kieszközlése éppen az ő buzgalmának a műve. A reformintézmény igazi virágzását az Anjouk békekorszakában érte el, miután XII. Benedek pápa 1335-ben kiadott nagy bullájában egész részletesen kifejtette a benczés rendtartományok és kongregácziók káptalani szervezetét. A rendtartományok alkotmánya e szerint köztársasági, két vagy több elnökkel; a kongregáczióké monarchikus, melyben a középponti monostor apátja állandó főelnöke a fiókmonostorok apátjaiból alakult káptalangyűlésnek. Magyarország benczés apátságai rendtartománynyá alakultak, a melynek elnökei között Pannonhalma apátja mindíg ott van s mindíg az első helyen, sőt olykor egyedül képviseli az egész rendtartományt. De egyelőre még nem igazi főapát, csak azzá készül lenni, a miben főtényező kimagasló tekintélye és monostorának gazdagsága, a melylyel legföljebb a pécsváradi apáté vetekedik.

Salamon. Oros utóda *Salamon* apát, ki tíz évi kormányzása alatt elődének nyomdokain halad. Egy birtokot elad, kettőt vesz, hagyatékokat is nyer, földjeit elkülöníttetí s óvja főpásztori függetlenségét. Favus. *Favus* pécsváradi apátból lett pannonhalmivá (1252—65.), a konvent választása és pápai kinevezés után, a mit rendszerint a királyi bemutatás előzött meg. A pápa 1256-ban őt bízta meg, hogy a rend egyetemes káptalanának tanácsával válaszszon ki három apátot a monostorok megvizsgálására és reformálására. Még ő is szerez új birtokokat vétellel, cserével, hagyatékképpen, s a királyi családtól végre megkapja a kárpótlást a rég elvett küszéni monostorért és a 400 font ezüstért Nyitramegyében, várépítésre pedig adományúl nyeri a Balatonnak az-t a szigetét, a melyen két év alatt fölépíttette Szigligetvárát (1262.). Ez a királynak úgy megtetszett, hogy átvette s helyébe adott három falut, a melyek azután, mint általában az új szerzemények, az Árpád kor végén, jórészt hatalmasok kezébe kerültek. Favusról már biztosan tudjuk, hogy résztvett a püspökök tanácskozásain.

Miután királyaink mindinkább lemondanak a vármegyék birtokáról, közigazgatásáról és igazságszolgáltatásáról, s átengedik ezt az autonom testületekké szervezkedő nemesi vármegyének, egyszersmind egyre sűrűbben adnak fölmentéseket egyes földesuraknak és népeiknek a királyi ispánok és adószedők Bonifácz. hatósága alól. Ilyen immunitást nyert *Bonifácz* apát is, úrbéresei, jobbágyai részére (1269 stb.), a mely kiváltságból kialakult az ily földesúri terület külön megyeisége, úgy hogy ennek mintegy örökös főispánja a földesuraság; van udvarbírája (alispánja), vannak ispánjai, katonáskodó lovas, nemes jobbágyai (predialistái), vára és várnépei, úrbéresei. Pannonhalmának volt már a tatárjáráskor is vára a monostor körül. Az utolsó árpádházi király osztrák háborujában Hermán. ott volt *Hermán* apát s a haimburgi békealkudozásban, a kalocsai érsek mellett, ő volt a magyarok másik szónoka, kikről a németek megjegyezték, hogy nagyon Miklós. sokat és nagyon virágosan beszélnek (1291). *Miklós* pannonhalmi apát az egész magyar benczésrend nevében óvást emel a monostorok és javaik jogtalan lefoglalása, elidegenítése ellen (1300). Volt rá oka, mert Pannonhalma várát is majd Imre. Venczel, majd Károly párthívei ragadták magukhoz. *Imre* apát egyik levele a legrégibb ismert papíroklevél Magyarországon (1306). A zavaros időkben Jakab, II. János, László, II. Miklós. gyorsan váltogatták egymást az apátok: *Jakab, II. János, László* és *II. Miklós.* Az utóbbi erőszakosan betolakodva, több évig botránkoztatta ismerőit (1312—18).

Végre Károly király lassanként helyreállította a királyi tekintélyt és Pannonhalma apáti székén a nagy apátok fényes sora következik. Ilyen volt III. Miklós. először *III. Miklós* (1319—33), előbb dombói apát, kit a pápa megbíz, hogy a garamszentbenedeki apáttal együtt hívja össze káptalanba az összes magyar benczés apátokat. A király meg követűl küldte őt Nápolyba, öreganyjának, a magyar Mária királynénak végrendelete ügyében, mely a pannonhalmi egy-Hamer Vilmos. háznak is nagybecsű ornátust hagyott. — *Hamer Vilmos* apát (1333—54), előbb perjel, Károly király kegyeltje volt, kit e király »hűséges káplánjának« mondott, s kit XII. Benedek pápa első helyen bízott meg azzal, hogy nagy reformbullájának végrehajtása végett a magyar apátok káptalangyűlését egybehívja. A bullának pedig nevezetes rendelkezése az is, hogy minden monostor 20 szerzeteséből egyet a párizsi vagy más egyetemre küldjön, s az ily mesterek és doktorok tanítsák azután itthon a szerzetes-növendékeket. — Legkimagaslóbb alak e század apátjai Szigfrid. között *Szigfrid,* előbb széplaki, 1330-tól garamszentbenedeki, végre pannonhalmi apát (1355—65), Nagy Lajos király »kedvelt udvari káplánja«, ki 1345-ben a király követeként járt az angol udvarban. Pannonhalmi apátságra emelését, a mikor viszont Garamszentbenedekre a pannonhalmi Szigfrid került az ő helyébe, az egész magyar benczés-rend helyesléssel üdvözölte, mert már előbb is egyik elnöke volt a rendtartománynak, s a legeszményibb képviselője, feje és vezére mindvégig a benczés-reformnak. Az anyagi ügyeket természetesen ő sem hanyagolhatta el, a királylyal megsemmisíttette a monostori birtokok korábbi elidegenítéseit, örökös bérbeadásait, a melyekhez elődei nem kérték ki a fölség kegyúri jóváhagyását, s még földesküt is tett egy birtokperben. A pannonhalmi templom falában ma is meglevő vörös márványsíremléke felíratából tudjuk, hogy a monostor zárt négyzetfolyosóját (claustrum), a tulajdonképeni kolostort, ízlésesen kijavíttatta, s valószínűleg az ő műve e folyosónak, a templom szentélyének és a Szent Benedek-kápolnának máig megőrzött, fölújított angol-góth ízlésű szép csillagboltozata. A síremléken, magának az apátnak egész alakja és

ruházata, korhű képe az akkori aszkéta, reformált benczésnek. — Mellette van a másik síremléken megörökített *Czudar László* apát (1365—72) alakja, az előbbitől eltérően, szakállal és főpapi ornátusban. Borsodi nemes családból származott, s előbb szekszárdi apát volt. Elnöke volt a monyoródi káptalannak. Czudar László.

A nagy apátok után bekövetkezik a hanyatlás, mert Pannonhalmán is jelentkezik az a baj, a mely a római pápák hetvenéves avignoni tartózkodása, »fogsága«, idején európaszerte kifejlődött, hogy t. i. a pápák idegen embereket neveztek ki épen a legnagyobb egyházi javadalmak élére, s a kinevezésért nagy díjakat, az egész jövedelem egy harmadát követelték az első évben. Ez nagy ellenkezést támasztott a konventekben és a királyok részéről, annyival inkább, minthogy a pápák maguk is franczia befolyás alatt állottak s ez fölkeltette a nemzeti féltékenységet. Az ellenszegülés Pannonhalmán, a szerzetesi erkölcsök nagy kárára, akkor tört ki, midőn László apát utódává a konvent *Domokos*t választotta meg, de XI. Gergely pápa *Pál* dombói apátot nevezte ki pannonhalmi apáttá és Domokost kiközösítette, ki így is halt meg (1377.), mert nem engedett, sőt a pápai íratokat hozó csanádi kanonokot börtönbe vettette. De Nagy Lajos király sem engedte Pált a pannonhalmi apáti székbe ülni, hanem Domokos helyébe kinevezte a maga rokonát, *Ulászló* lengyel királyi herczeget az apátság kormányzójává, hogy e nyugtalan embert lengyel trónköveteléséről lemondassa. Ulászló 1379-ben eltünt Pannonhalmáról és sok kalandozás után, két év mulva Strassburgban halt meg. Domokos és Pál. Ulászló.

A konvent *István*t választotta meg apátjává a maga kebeléből, s őt a következő év (1381.) elején a római pápa is megerősítette. Vele újra kiváló apát került Pannonhalma élére. Az elidegenített birtokokat igyekezett visszaszerezni. Füssön hét jobbágyát oklevélileg földesúri nemesének ismerte el olyképen, hogy öröklő joggal bírják telkeiket, csupán tizedet adjanak termésükből és hadjáratra egy íjászt küldjenek, vagy váltságul 3 márka ezüstöt fizessenek. (= 132 kor.). Igy alakult meg a nagy- és kisfüssi nemes szék, mint kis megye, melynek volt külön alispánja, főispánja pedig a pannonhalmi apát. A konvent ekkor is 40 tagú, s részére, valamint az apáti asztaltartásra István más-más jövedelmeket rendelt. A magyar benczés rend elnökeként megbízást nyert a koppánmonostori apátság betöltésére, s a tihanyi apátság egyik birtokának elcserélésére ő ad engedélyt, a mit Mária királyné megerősít. Zsigmond király a magyar rendkáptalan kérésére 1393-ban elvűl mondja ki, hogy benczés apátságot csak benczés kaphasson, mert ez a rend nemcsak legtöbb taggal válik ki a hazai szerzetesrendek közül, hanem buzgóságával és egyéb erkölcseivel is. István.

Ám a szép ígéretet Zsigmond hamar elfeledte s István apát utódává kormányzóul (gubernator) a minorita *Marczali Dózsa Miklós*t nevezte ki (1399—1404.). »Fráter Dózsa úr« elég jól kormányzott, az apátok közül egyedül ő függesztette pecsétjét a Habsburgokkal kötött első örökösödési szerződésre, más főpapokkal és főurakkal együtt, azután a csanádi püspöki székre került. Utódává Zsigmond király sógorainak, a Czilleieknek rokonát, *Albeni János*t nevezte ki Pannonhalmára (1404—1406.), de csakhamar áthelyezte Veszprém, majd Pécs, végül Zágráb püspöki székére. Pannonhalmi kormányzóvá a baranyai *Órévi Konrád*ot tette, ki apáti czímet is viselt, mert fölvette a szerzetes-ruhát ép úgy, mint elődе. A konventtel egyetértően működött s a király meghagyta őt apátságában akkor is, midőn XII. Gergely pápa a fönntartás joga alapján ezt az apátságot Zsigmond király rokonának adta. A további bonyodalmaknak elejét vette az, hogy Konrád a következő tavaszon meghalt (1408.). Marczali Dózsa Miklós. Albeni János. Órévi Konrád.

A pápától kinevezett commendator apát *Kropidlo János* (1408—21.), opoliai herczeg, vlocslaveki (wladislawiai) lengyel püspök volt, ki melléknevét karapoló-szerű hajzatáról nyerte. Birtokait Augmerius pannonhalmi várkapitánynyal kezeltette. A győri püspökséggel szemben biztosította apátságának a tizedszedő jogot, a tatai és koppánmonostori apátokat pedig a pápai követ előtt rábírta arra, hogy hűségesküvel ismerjék el »fejöknek« a pannonhalmi apátságot, ennek engedélye nélkül birtokaikat meg ne terheljék, el ne idegenítsék s egyetemes káptalangyűléseire eljárjanak (1411.). Ily módon a két apátság »fiókapátsága« lett a pannonhalminak s ez immár fölvehette a »főapát« czímet. Ezzel új kor kezdődött Pannonhalma és a magyar benczés rend történetében, Kropidlo János. Az első főapát.

valamint új kor kezdődött az összes európai benczések fejlődésében is. A magyar benczések új jogviszonyának gyökerei visszanyúltak a megelőző korba, a midőn a pannonhalmi kiváló apátok állandóan első elnökei a magyar benczés rendnek s a midőn István apát végül egymaga gyakorolja a rendi elnökség jogait. Ily módon a Benedictina-reformbullában kifejtett kétféle alkotmány, t. i. a köztársasági jellegű rendtartományi és a monarchikus kongregácziói szervezet közül. Magyarországban mindinkább az utóbbi kezdett érvényesülni, s Kropidló János püspök-apát csak a már meglevő felfogást és jogállapotot védelmezte, annyival inkább, minthogy ez időtájban a pécsváradi apát fölvette a magyar benczés rend »főelnöke« czímet, mely az eddigi jogszokás szerint inkább a pannonhalmi apátot illette meg. — Ezt a czímet Zsigmond király kifejezetten biztosította a Rozgonyiakkal rokon, sárosmegyei *Dobó Miklós*nak (1422—38.), ki ismételten használta a »*főapát*« (archiabbas) czímet is. A jáki és garamszentbenedeki apát fölött joghatóságot gyakorolt. Pozsony védelmére a husziták ellen 25 lándzsányi, vagyis 250 főnyi lovast tartozott hadba küldeni; ez volt a főapát banderiuma, mely félakkora volt, mint a győri és a veszprémi püspöké.

Dobó Miklós.

Hédervári László pannonhalmi apátságának emlékét csupán családi ügyben kiadott levelei őrzik. Kormánya idején nevezetesebb tény az, hogy Ulászló király Pannonhalmán alkudozott a Győrött levő Erzsébet királynéval (1442.). Miután Hédervári egri püspökké lett, apátságát versenytársa, *Debrentei Himfi Tamás* kapta commendába (1447—67), ki a Hunyadiak ellenségeinek pártján állott, míg csak III. Frigyes császár hívei Mátyás király hűségére nem tértek. A zágrábi püspökséget, melyre V. László kinevezte, nem foglalhatta el, de helyette megkapta Mátyástól a nyitrai püspökséget s megtarthatta apátságát is, három év mulva azonban mindent elvesztett a husztitákkal való czimborasága miatt. Szentmárton felső részének, Felsóknak ő szerzett vásárjogot (1453), a mit Alsóknak már Kún László megadott s az Anjouk megerősítettek.

Hédervári László.

Debrentei Tamás.

A két utóbbi kormányzóra már teljesen ráillik az, a mit a következő század elején egy pápai bulla mondott, hogy Pannonhalmának több mint hetven éven át nem voltak apátjai. Még kevésbbé voltak ilyenek ez apátság további birtokosai: *Vitéz János* esztergomi érsek 1468-tól, maga *Mátyás király* 1472-től, *Ardicinus della Porta* bibornok és *Bakócz Tamás* győri püspök 1490-től, végre *Borgia Czézár* bíbornok, czíme szerint és *II. Ulászló király* valósággal, 1493-tól 1500-ig. Csupán Mátyás király gondosságának maradt Pannonhalmán némi nyoma, a négyzetfolyosó éjszakkeleti sarkába vésett »1486« évszám, mely talán a műszerető király építkezésére emlékeztet.

A commenda-rendszer így végül egyszerű uradalommá sülyesztette az egykor nagytekintélyű apátságot, a melyet Ransanus olasz püspök és nápolyi követ hallomása szerint (1488.) országszerte »főapátság«-nak ismernek. Monostorában a szerzetesi élet nagyon aláhanyatlott s úgyszólván csak a hiteleshelyi működésre szorítkozott; a levéltár és egyház őre gyakorolta még az apátság főpásztori joghatóságát is, midőn a gyönge Ulászló király lelkében egyszerre nagy elhatározás fogamzott meg: kiadta kezéből a pannonhalmi apátság birtokait; ugyanezt akarta a többi benczés apátsággal is, s mindnyájuk szerzetesi fegyelmének helyreállítására, pannonhalmi apátul kinevezte kanczelláriájának jámbor életű, fiatal tisztjét, *Tolnai Mátét*, (1500—35.), ki korban s buzgó tevékenységben elérte, erkölcsi nagyságban pedig jóval felülmulta a nagy Orost. A királyi jegyző pápai engedélylyel gyors egymásutánban fölvette a rend ruháját s az egyházi rendeket, a konvent pedig a tatai és koppánmonostori apátokkal együtt kánonilag megválasztotta, a pápa megerősítette pannonhalmi apáttá. De a pápai követ uditoreja már 1501-ben főapátnak czímezi, s ettől kezdve majd minden évben találkozunk e czímével, csak maga Tolnai nem használja ezt, csupa alázatosságból, még akkor sem, midőn X. Leó pápa 1514-ben, a király kérésére, nagy bullájában ünnepélyesen megadja neki és utódainak a »főapát« czímet, s megerősíti a főapátságot minden eddig szerzett jogában, kiváltságában, nevezetesen abban, hogy az ország többi benczés apátját évenként és minden harmadik évben (kétévenként) káptalanba összehívhassa, a vonakodókat letehesse, helyökbe más apátokat rendelhessen, a határozatok végrehajtásának ellenőrzésére vizsgálatot tarthasson, vizsgálókat küldhessen, a költségeket kiróhassa, a bűnösöket megbüntethesse a diffinitorok tanácsával; monostorában a kisebb rendeket szerzeteseinek föladhassa, az egyházi szereket megáldhassa, s ugyane kivált-

Tolnai Máté.

ságot Béla és Bakonybél monostorában is gyakorolhassa azzal a kegyúri joggal együtt, a melyet Ulászló királytól ez apátságok betöltésére és gazdasági ellenőrzésére nyert. Megengedte a bulla, hogy a főapát monostorának két szerzetesét egyetemre küldhesse és rendi czélokra három közjegyzőt nevezhessen ki. Megtudjuk e bullából azt is, hogy a pannonhalmi monostorban 4—6 volt a szerzetesek száma, a szlavoniai Béla-monostorban pedig egy szerzetes sem volt, mikor Tolnai ezt átvette ; s hogy az ő buzgalma Szent Márton-monostorába ismét 40-nél több, Bélába pedig 13 szerzetest vezetett be. Egyéb forrásokból tudjuk, hogy Pannonhalmán a főoltár alatti kápolnában szokták megtartani az apátok Szent György napja (ápr. 24.) táján a rendi káptalangyűléseket, a nagyobb apátságok fejei évenként, a többiek két évenként. Egyformává tették minden monostorban az istentiszteletet, s e végből a főapát a magyar benczések számára új Breviáriumot nyomatott. A nagyszabású reformmunka természetesen akadályokra is bukkant, Tolnait meg is rágalmazták, de ugyanakkor konventje és az esztergomi káptalan fényes elégtételt szolgáltattak neki. Legbuzgóbb támogatója volt a főapátnak Ulászló király, de segítette őt az ingadozó Lajos is, még inkább Szapolyai János király a mohácsi csata után. Ferdinánd király megengedte, hogy a beteges, elaggott főapát még életében megválasztathassa utódát s ily módon is gondoskodhassék reformműve folytatásáról. De a török hadjáratok és a két király hatalmaskodó párthívei, kik kincseit megrabolták, birtokait fosztogatták, hirtelen oly szegénységre juttatták a főapátságot, hogy kénytelen volt kölcsönöket fölvenni s egy ízben két frtot sem tudott kifizetni.

A hatalmas reformművet derékon törte ketté a nagy háborúk fegyveres erőszaka, s ez a kor megsemmisítette a legtöbb benczés apátságot. *I. Mihály,* volt bátai apát hétéves pannonhalmi kormánya (1535—42.) már csak az anyagi vergődést mutatja. Halála után a kincstár hadi czélokra foglalta le a főapátság birtokait, s kormányzását világi emberre, báró Nyári Ferencz honti főispánra bízta. Birtokait *Csanádi János* (1548—51.) sem kapta vissza, hanem kénytelen volt oly egyességre lépni, hogy megtartja eddigi apátságát, a bakonybélit, s ennek jövedelméből eltartja a pannonhalmi konventet, melynek ő lesz a főapátja. A főapátsági javakról való ilyen lemondásba, e simoniakus egyezségbe, a főmonostori konvent nem nyugodott bele, hanem főapáttá választotta saját perjelét, *Martonfalvai III. Lászlót,* kinek javára Csanádi lemondott, s a kit Ferdinánd király csak öt, a pápa kilencz év mulva erősített meg. Oláh Miklós esztergomi érsek reá ruházta a bakonybéli apátságot is, a melynek kis jövedelmeire a főapátság utalva volt.

I. Mihály.

Csanádi János.

Martonfalvai László.

A szerzetes-élet már kihalóban volt vagy ki is halt. Esztergomi prépost-kanonok, tehát világi pap, *Tordai Péter* kapta meg a főapátság czímét (1563—66.). Be sem iktatták. Utána *Fejérkövi István,* nyitrai püspök kormányozta a főmonostort, mely a várőrség gondatlansága miatt leégett. Több birtokát az építkezés költségére elzálogosították, több kincsét a püspök Nyitrára vitte. Miután e püspök esztergomi érsekké lett, lemondott rokona, *Baranyai Pál* javára, kit Rudolf azzal a meghagyással nevezett ki főapáttá (1593—96.), hogy elegendő benczést vagy világi papot tartson az istentisztelet czéljaira. De már 1594 közepén a Győr elfoglalására előnyomuló török nagyvezér Pannonhalmát is elfoglalta, templomi szobrait, mint bálványokat kihordatta s a négyzetfolyosó festett góthikus ablakait berakatta. Aztán *Kutasi János* prímás bírta a főapátság czímét, melynek várát 1598-ig a török, azután jövedelmeivel együtt a győri főkapitányok tartották kezökben.

Tordai Péter.

Fejérkövi István.

Baranyai Pál.

Kutasi János.

Hatvan esztendeig a főmonostor birtokai tisztán hadi czélra, a pannonhalmi vár fönntartására szolgáltak. Szinán nagyvezér nagy erőfeszítése után, a török hatalom elernyedt, másrészt a kormány vallásos iránya erősbödött és elérkezettnek látta az időt az apátsági javak és jövedelmek egyházi jellegének visszaállítására, annyival inkább, minthogy a monostori kis várak jelentősége egyre alább szállott. A protestáns fölkelések nem igen hatottak el a Dunántúlra. A monostori élet helyreállítása nem egyszerre ment végbe, mert hiányzottak a benczések ; de előkészítette a restaurácziót *Himelreich György* pannonhalmi főapát (1602—37.), ki apja, a királyi titkár révén, már kis deák korában elnyerte a királyi kinevezést, s míg ő a prágai jezsuitáknál tanult, gyámja, Szuhai István, egri püspök intézte birtokügyeit. A pappá szentelt ifjú főapát 1609-ben vette

Himelreich György.

át a kormányt és erélyesen szerezgette vissza és védte monostora birtokait. Az egyházi szerelvények Bécsből kerültek haza. A nagyszombati zsinaton Himelreich megóvta a főapátság kiváltságait ; a királyi kamaránál pedig elismertette a fiókapátságok betöltésére vonatkozó régi jogát s ez alapon nevezett ki bakonybéli és dömölki apátot. Régi szokás és az 1608. évi törvény alapján, tagja volt az országgyűlés felső táblájának, csak az iránt folyt azután százados vita, hogy a főapátot vagy a pálos főperjelt illeti-e az elsőség. Himelreich szép könyvtárt szerzett s egyes könyveire ma is rá lehet ismerni. A konvent visszaállítására gondja volt, de ez csak halála után valósult meg, a midőn Draskovics György győri és Nagyfalvai György váczi püspökök sürgetésére a kormány az 1638. évi országgyűlés alkalmával beleegyezett a főmonostori konvent helyreállításába.

Egy évvel előbb halt meg Pázmány Péter prímás, ki a jezsuitáknak óhajtotta volna megszerezni az egykori benczés apátságokat. A benczés rend pártfogói azonban nagy rokonszenvvel fejtegették azokat a nagy érdemeket, a melyeket e rend Szent István kora óta szerzett. A bécsi kormányra legnagyobb befolyása volt Wolfradt Antal kremsmünsteri benczés apátnak és bécsi püspöknek, ki végre keresztülvitte, hogy a csepregi magyar születésű *Pálfi Mátyást*, az osztrák heiligenkreuzi cziszterczita perjelét nevezzék ki pannonhalmi főapáttá (1638—47.), ki a melki benczés kongregáczió szabályaira fogadalmat téve, valóságos benczéssé lett és kötelezte magát a főapátság javainak visszaszerzésére s a konvent helyreállítására. A vár őrségét neki rendelték alá. Óvást emelt, hogy a lébényi és tihanyi benczés apátságokat ne adják a győri jezsuitáknak, bár ezek szép elefántcsont-oltárkával kedveskedtek neki. Annak kifejezésére, hogy a főapátság nem tartozik az esztergomi érsek joghatósága alá, nem fogadta el a nagyszombati zsinatra szóló meghívást. I. Rákóczy György ellen Szakolczánál, 24 füssi jobbágya élén, személyesen harczolt (1644.). Balassa Bálint 20.000 forintot hagyott monostorára, a protestáns papból katholikus hitre tért és pozsonyi kanonokká lett Veresmarty Mihály pedig képeket, könyveket s 1000 forintot ajándékozott és munkáinak megbírálására egy tudós benczés novicziust kért föl.

Pálfi Mátyás.

A melki kongregáczió maradandóbb nyomot csak a főapátság czímerében hagyott, a melynek Szent Mártont ábrázoló pajzsához ekkor járult a melki öt szívet és a casinói »Pax«-ot ábrázoló másik pajzs. E czímer legrégibb példányát Pálfi halála idejéből ismerjük. Pálfi után *Magger Placzid* perjel lett a főapát (1647—65.). Ez, mint két elődе és utódai, szintén elnyerte a királyi tanácsosi czímet. Birtokain telepített, s lelkészeket, tanítókat alkalmazott, sőt a távolabbi Csepregre is küldött hithirdetőket. Ő adományozta a bakonybéli, dömölki és telki apátságok czímét, más benczés apátságokra pedig óvással tartotta fönn jogát. A főmonostori perjelek viselik rendszerint a bakonybéli apátság czímét. Magger idejében készült az 1650. évi urbárium, a mely egyebek között megemlíti, hogy a vár 30 hajdúja a főapát parancsa alatt áll, s hogy e hajdúk a főapát szentimrei gyógyítófű-kertjének termését Bécsben eladták. Mivel gondatlanságuk miatt ismét tűz támadt a kolostorban, Lipót király 1665-ben kitelepítette őket a vár külső udvarába. — *Gencsy* Egyed († 1684.) folytatta a telepítést, építkezéseket, s 1674-ben elvállalta rendje számára a modori gimnáziumot. A Bécs ellen nyomuló török elől kénytelen volt Győrbe menekülni s ott is temették el a székesegyházban, mert monostorát a török felégette. A fölszabadító háború idején *Simoncsics Gellért* főapát az 1687. évi országgyűléssel sietett kimondatni a monostorok visszaállítását ; de mivel az újszerzeményi bizottságok nagy váltságdíjakat szabtak, a melyeket a főapátság nem tudott kifizetni, azért utóbb osztrák kolostorok váltották magukhoz a nyugati benczés apátságokat, a melyekre a főapát csak óvástétellel igyekezett fönntartani jogait. — *Rumer Márton* főapát (1689—93.), előbb nagymáriaczelli gyóntató volt, s rövid, csendes kormányzat után, a szentség hírében temették el a főoltár alatti katakombában. Ugyanott, a Szent István-féle kőszék alatt, nyugszik *Lendvay Placzid* főapát († 1699.), ki a hatalmas Kollonics prímással is elismertette főpásztori jogait a főapátság pozsonymegyei egyházterületén. Egyszersmind megkezdődött a régi oklevelek rendezése, másolása, s némi irodalmi működés. Készültek a főmonostor hétszázados emlékünnepére, a midőn *Karner Egyed*, főapátsága harmadik évében, emlékérmet és rézmetszetű képet készíttetett. Három évvel utóbb Rákóczi kuruczai verték föl a

Magger Placzid.

Gencsy Egyed.

Simoncsics Gellért.

Rumer Márton.

Lendvay Placzid.

Karner Egyed.

monostor csendjét s ugyancsak garázdálkodtak. A pannonhalmi főiskola már előbb megkezdte működését és Wenzl Alfonz tanár vezetése alatt megvitatott tételei maig megvannak. Karner főapát restauráltatta székesegyháza díszkapuját, a melyen XVI. századi karczolatok is olvashatók ; a folyosó számára pedig megfesttette elődeinek nagy képeit, de közülök csak Szent Anasztáz-Asztriké került vissza a későbbi föloszlatás kótyavetyéiből. Megkezdte a monostor újjáépítését. Pozsonyban halt meg s ott temették el a dómban (1708.).

A török háborúk és a fölkelések lezajlása után, az ország határain belül, hosszú béke kora következett, mely alatt királyaink, a franczia állami mindenhatóság példájára, erős gyámság alá vették az egyházat. A főapátság is érezte e gyámkodás fölemelő és végül lesújtó hatását. Bakonybél öreg apátját, ki a rég elpusztult monostor romjait fölásta és kezdte helyreállítani, *Göncz Czelesztint*, a kuruczoktól megszállott főmonostor konventje, József király és gróf Bercsényi engedélyével választotta főapáttá (1709—22.), kit a fölkelők távozta után a király kinevezett. A mit a dézsmák tizede fejében egykor keresztes háborúkra, a török háborúk idején a végvárakra kellett fizetni, a helyett most a főapát évi 1000 forint fizetésére kötelezte magát az új vallásalap irányában. Tihany apátságát 20.000 forinton visszaváltotta az altenburgi osztrák benczésektől s így ez is a főapátságtól betöltött fiókapátságok közé került (1719.). Czelesztin főapát építtette a Boldogasszony-kápolnát az alatta levő sírbolttal, mely ezóta temetkező helye a pannonhalmi főapátoknak és rendtagoknak. Göncz Czelesztin.

Utóda lett az alig 31 éves *Sajgó Benedek* (1722—68.), ki legtovább, majdnem félszázadig, kormányozta erélyes kézzel a főmonostort. Előbb grófi nevelő volt s a kuruczokkal került Pannonhalmára, hol beöltözött s hamarosan az aggastyán főapát utódává választották. Az 1723. évi országgyűlésen visszaszerezte a főmonostori konvent hiteleshelyi jogát a régi pecséttel. Győrből visszahozatta a levéltárt. Ő építtette a főmonostor északi és keleti szárnyát, a rococco-ízlésű szép ebédlővel és vendéglakosztálylyal. A tehetségesebb rendtagokat a római és nagyszombati jezsuita s a salzburgi benczés egyetemen taníttatta, hogy azután a pannonhalmi főiskola tanárai lehessenek. A növendékek szaporodtával a bölcseleti tanfolyamot áttette Bakonybélbe, a melynek új monostorát és templomát befejezte és megáldotta, apátságát azonban 1730-tól kezdve betöltetlenül hagyta. Szigorúan lépett föl Koptik Odo osztrák benczés ellen, ki a főapát tudtán kívül megszerezte a dömölki apátságot s új templomában a nagymáriaczelli csodakép mását elhelyezve, megalapította Kis-Czell bucsujáró helyet. Sajgó elismertette vele fennhatóságát. Lépéseket tett más apátságok visszaszerzésére is. Főpásztori területén 11 faluban épített templomot. Katonás erélyű ember volt, ki Füssről elkergette az illetéktelen foglalókat és a telkeket érdemes nemeseknek adományozta. Kiváló szónok volt templomban és tanácstermekben egyaránt. Kormányzatáról naplót vezetett. Sajgó Benedek.

Somogyi Dániel főapát (1768—1801.) mindjárt megerősítésekor XIV. Kelemen pápától megnyerte a jogot, hogy a főiskoláján szigorlatozóknak bölcseleti és theologiai doktorátust adhasson. Betöltötte a három fiókapátságot s jelesebb hittanárait a bélai és telki czímzetes apátságokkal tüntette ki. Tervbe vette a rend történetének megíratását s e végből másolatokat szerzett a vatikáni levéltárból. Novák Krizosztom levéltárnok és tanár pedig megkezdte történeti tanulmányait s a pozsonyi vámharmad pöre alkalmával meggyanúsított alapító-levél védelmére egész könyvet írt. Mária Terézia megadta a főapátnak a püspökökéhez hasonló czímzést, a Raguzából Budára szállított Szent István-jobbot Pannonhalmán kitétette köztiszteletre (1771.) ; négy évvel utóbb maga a királyné is eljött a Szenthegyre s emlékül megküldte arczképét, a máig meglevő aranyos-gyöngyös egyházi ornátust és Szent István byssus palástját. Somogyi főapát átvette a komáromi gimnáziumot (1780.). Jól gazdálkodott, templomokat is emelt és tervbe vette az 1763. évi földrengéstől megrongált főmonostornak tőből való nagyszerű újjáépítését. Szép tervrajzok készültek e czélra, de a kivitelt már előre meghiúsította az aggodalom, melyet József császár rendeletei keltettek. Az 1786 végén kelt rendelet a pannonhalmi főmonostor ingó és ingatlan vagyonát lefoglaltatta a vallásalap részére. A régi műkincsek potom áron idegen kezekbe kerültek s a magyar műtörténetre nézve csaknem teljesen elvesztek. Igy jártak a fiókapátságok is. Ellenben a zalavári apátság, az osztrák göttweigi apátság birtokában, kikerülte az eltörlést. Somogyi Dániel.

II. József háborúba bonyolódva, elégületlen, sőt lázongó népeitől környezve, halálos ágyán már három évvel a rend eltörlése után, visszavonta összes intézkedéseit, kivéve azt, a mit a vallási türelemre, a lelkészségekre és a jobbágyok javára rendelt. 1790 február 20-án a császár meghalt. Az 1790/91. évi országgyűlésre a főapát és kívüle még három fiókapátja is hivatalos volt, s az országgyűlés a vármegyék sürgetésére, a Szent Benedek-rend ügyét szintén sérelmei közé iktatta. II. Lipót már április 13-án megigérte Somogyi főapátnak, hogy két hónap alatt a rend minden javait és jogait vissza fogja nyerni. Az 1792-ben trónra lépő Ferencz király az országosan fölkarolt óhajtás teljesítését akkorra helyezte kilátásba, ha majd a franczia háborútól fölzavart birodalom békéje helyreáll. Novák Krizosztom bakonybéli apát, pécsi főigazgató, az országgyűlésen írással és ékesszólással annak az eszmének igyekezett pártfogóit megnyerni, hogy a Szent Benedek-rendet a nyilvános tanítás és nevelés kötelezettsége alapján állítsák vissza. A lunevillei béke (1801 febr. 9.) után a kormány elérkezettnek látta az időt az óhajtás teljesítésére és Somogyi főapát ez iránt megnyugodva halt meg Győrött, hol a székesegyházban temették el.

Novák Krizosztom.

A fiókapátok közül is csupán *Novák Krizosztom* élt, midőn Ferencz király 1802 márcz. 12-én kelt *diplomájával* a pannonhalmi Szent Benedekrendet, korábbi jogaival együtt, visszaállította. E szerint a rend megkapja a főapátság és a fiókapátságok birtokait, meglevő fölszerelésökkel, az eladottak tőkésített árát, könyveit és okleveleit. (Könyveiből azonban kevés került vissza.) Az érsekek és püspökök utasítást kaptak a rendtagok visszabocsájtására. A főapát feladatává lett, gondoskodni a vallásalap megterhelése nélkül, saját egyházterületén alkalmas lelkészekről, ellátni tanárokkal Nagyszombat, Pozsony, Sopron, Kőszeg, Győr, Komárom, Esztergom, Székesfejérvár és Pécs gimnáziumát és Pápa grammatikális iskoláját (amazoké hat, ezé négy osztályú); e végből a tanárok számára lakásul és istentiszteleti czélra megkapja az illető városokban levő jezsuita, ferenczrendi, trinitárius vagy pálos házat és templomot, előzetesen jókarba helyezve, a monostorok helyreállítására megkapja a Csáky grófoktól letett 27.000 frtot, stb. A gimnáziumi épületek tulajdonjogáról és fönntartásáról itt nincs semmi szó.

A fölség már előbb kinevezte főapáttá Novák Krizosztomot (1802—28.), s a királyi biztosul küldött kalocsai érsek számos egyházi és világi előkelő jelenlétében vezette vissza őt 41 rendtaggal, Szent Márk ünnepén (ápr. 25.), a főmonostorba. Az első években tömegesen jelentkeztek noviczriusokúl még idősebb világi papok s az eltörölt pálos-rend tagjai is. Mindazonáltal beletelt 13 év, míg nyolcz gimnáziumot egymásután átvehettek. A pécsi és székesfejérvári gimnázium helyett, a melyeket a cziszterciták vettek át, a benczések arra vállalkoztak, hogy a győri és pozsonyi akadémia bölcseleti tanfolyamait látják el tanárokkal (1816). Ugyanakkor a győri apátházat a rend átadta a győri püspöknek szemináriumúl, mert a benczések székházát egykor győri püspök építtette a jezsuiták számára. A napoleoni háborúk idején lefoglalt német apátságok egyházi szereiből és könyveiből Novák főapát sokat vásárolt, s a faoltárokat Pannonhalmán márványoltárokkal cserélte föl. A kismegyeri csata és az egész franczia háború idején, a főapátság kárát 324.000 frtnál többre számították. De jótevők is akadtak, ú. m. Schober pozsonyi kanonok, Berghofer győri nagyprépost, stb. Király József pécsi püspök 1813-ban 207.000 váltó frtot tett le a rend kezelésébe, hogy ösztöndíjjal lásson el évenként 40 komárommegyei nemes tanulót, ilyenek hiányában győr- és pozsonymegyeieket is, kik Komáromban és Győrött végzik gimnáziumi s akadémiai tanulmányaikat.

Miután Novák főapát hallása és kedélye annyira megromlott, hogy szinte lehetetlenné vált a vele való érintkezés, a felség engedélyével tihanyi apáttá

Horváth Pál.

és a rend *kormányzójává* megválasztották *Horváth Pált* (1816.). Ez, kisebb egyházi és gazdasági építkezései mellett, Engel tervei szerint, megkezdte a pannonhalmi könyvtár és torony építését (1824, 1828.). A rend növendékei részére külön bölcseleti iskolát szervezett a győri székházban.

Novák főapát halála után a rend káptalana a győri püspök, mint királyi biztos elnöklete alatt, jelöltekül megválasztotta Rimely Mihály, Kovács Tamás és Guzmics Izidor hittudorokat, kik közül a király a második helyen jelölt

Kovács Tamás.

Kovács Tamás perjelt nevezte ki főapáttá (1829—41). Ez fejeztette be az új torony és könyvtár építését, s 1836-ban kezdték meg a könyvek elhelyezését.

Pannonhalma. — A portale.

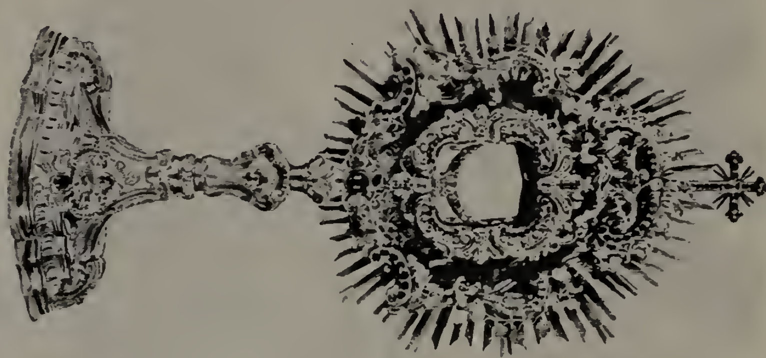

Pannonhalma. — A kápolna belseje.

A pannonhalmi főapátság műkincseiből.

A pannonhalmi főapátság műkincseiből.

A király látogatásának hírére, a mi nem valósult meg, építették 40.000 frt költséggel a főmonostori hegy »új út«-ját. A torony és könyvtár renaissance-stíljében tervbe vették az egész monostor nagyszerű átépítését, de erre akkor, midőn egyre sűrűbben emlegették a robot megszüntetését, nem volt elég költség. Egyházi és gazdasági épületekre amúgy is sok kellett. Megkezdődött a tagosítás (1838. Dénesden). Nagy újság volt a bivalyos gépkút fölállítása, hogy ellássa vízzel a főmonostort. A győri bölcseleti tanfolyam két évét kibővítették a bakonybéli tanárképző-tanfolyammal, melyet a széplelkű Guzmics apát és Bély Fidél tanár vezetése alatt elvégezve, a rend növendékei a győri főigazgató előtt vizsgát tettek és tanári oklevelet nyertek. Más növendékek egyetemet hallgattak s theologiai, bölcseleti doktorátust szereztek. Az alkotásokban sok érdeme volt Czinár Mórnak, a főapát tudós és nagy munkabírásáról híres titkárának. Nagy befolyása azonban, mely többször szembehelyezkedett a rendi közvéleménynyel, békétlenséget keltett a főapát ellen is, úgy hogy a kormány már megbízta a vizsgálattal a prímást, midőn Tamás főapát meghalt.

A főapáti szék 21 hónapig maradt üresen, mert a kormány kedvezőtlenül volt informálva a rend többségének irányzatáról, mely már az előbbi főapáttal szemben is Rimely Mihályt óhajtotta fejének. Mikor végül választásra került a sor, ismét Rimelyt jelölték első helyen, egyszersmind az országos reformtörekvések példájára itt is reformbizottságot alakítottak a fegyelmi, jogi, tudományos és gazdászati ügyek új szabályozása végett. A kormány erről értesülve, sokáig halasztotta a kinevezést, úgy hogy V. Ferdinánd az 1841 január 5-én elhalt főapát helyét csak a jelölés (szept. 22.) után egy évvel (1842 szept. 29.), Kopácsy prímás buzgó ajánlatára töltötte be. *Rimely Mihály* főapát (1842—65.) a kinevezés után még hét hónapig várt a beiktatással, melyre mintegy hatszáz vendég érkezett. A béke és szeretet nevében jött. Demokratikus korának megfelelően, megszüntette a külön apáti asztaltartást s együtt étkezett, imádkozott a konventtel. De felsőbb helyről intve, csakhamar kerülni kezdte a reform-pártolás látszatát s a bizottságok munkálatait pihenni hagyta. Igen lázas volt a közélet, végre kitört a forradalom, mely a rend növendékeit is zászlai alá toborozta; majd bekövetkezett az abszolutizmus. Mihály főapát óvatos, előzékeny modorával sok bajt elhárított. A tagosítás és földváltság többnyire békés egyességekkel jött létre. A főapátság birtoka 100.000 holdról 44.000-re fogyott le. A Guzmics halálával megüresedett bakonybéli apátságot Sárkány Miklós kapta meg (1845.), ki még Kossuthtal szemben is hatásosan védelmére kelt a kath. egyház jogainak. A tihanyi apát, Bresztyenszky Béla, kiváló mathematikai és geometriai művek szerzője, szép terveket készített és valósított meg Füred és Tihany javára. A főmonostor középponti jellege s nevelő hatása fokozódott az által, hogy a szabadságharcz után az összes növendékek Pannonhalmán egyesültek, mert ide helyezték át a bölcseleti két tanfolyamot Győrből, a hol a székház nagy részét kórháznak foglalták le, és a tanárképzést Bakonybélből, miután a kormányok a tanárképesítő vizsgálatokat a magyar, illetőleg osztrák fővárosba központosították. A magyar rendtagok vonakodtak Bécsbe menni. A Thun-rendszer a gimnáziumok viszonyát is megváltoztatta: a hat osztályú gimnáziumokat fölemelte a két bölcseleti tanfolyammal nyolcz osztályúvá, vagy leszállította négy osztályúra. Ennek megfelelően a rend kötelességét új szerződés állapította meg: Pozsony főgimnáziumát átvette a németesítő kormány, Győrött és Sopronban főgimnázium, a többi öt helyen pedig algimnázium ellátására kötelezte a főapátságot. Utóbb az esztergomi érsek teljesen átvette a nagyszombati főgimnáziumot világi papjai részére, a benczés rendnek pedig átadta az esztergomi főgimnáziumot. Tudós rendtagokban nem volt hiány s a pesti egyetemen akkor négy benczés tanár adott elő, közöttük Jedlik Ányos, az úttörő és fölfedező magyar fizikus. Pannonhalmának magas vendégei voltak: 1852-ben maga Ferencz József császár és Albrecht főherczeg, még előbb két bécsi nunczius és 1855-ben Scitovszky prímás, az új rendi szabályzat megalkotása ügyében meghatalmazott pápai visitator. Rimely volt az első főapát, kinek a pápa 1857-ben megengedte a bérmálást. A császár kir. tanácsossággal és a Sz. István-rend lovagkeresztjével tüntette ki.

Rimely Mihály.

Utóda, a méltán »nagy«-nak emlegetett *Kruesz Krizosztom* (1865—85.) lett, megválasztásakor pozsonyi főgimnáziumi igazgató. Húsz éves kormánya alatt okszerű gazdálkodással, tetemes beruházásokkal jövedelmezőkké tette uradal-

Kruesz Krizosztom.

mait, s csak így lett képessé a nagyarányú gazdasági, iskolai, egyházi építkezésekre, melyek között legnevezetesebb a deáki román bazilika és a pannonhalmi székesegyház stílszerű restaurálása (1875, 1876.). Jelen volt a vatikáni zsinaton, s elnyerte utódai számára is a bérmálás jogát, egy esetre pedig a bakonybéli templomszenteléshez való hatalmat. Mivel a fiókapátságok önként nem igen vettek részt a tanárképzés és tanártartás költségeiben, azért Kruesz kötelezően megszabta a teherviselés arányát. Az 1883. évi középiskolai törvény országgyűlési tárgyalásakor elérte azt, hogy Trefort miniszter levélben és a főrendiház előtt elismerte a pannonhalmi főiskola tanárképző jellegét, melynél fogva hallgatói ép úgy jelentkezhetnek állami tanárvizsgálatra, mint az egyetemi hallgatók. Kruesz főapátot sok kitüntetés érte : hittudori díszoklevelet nyert, az Akadémia tiszteleti tagjává választotta, a fölség Szent István-rendjének lovagkeresztjével és valóságos belső titkos tanácsosi czímmel díszítette föl. Az egész ország részvéte kísérte sírjába, a melyet konventje a tőle gazdagon restaurált székesegyház pitvarában helyezett el és szép márványsíremlékkel jelölt meg.

Vaszary Kolos.

Az 1885 április 9-én megejtett káptalani szavazás *Vaszary Kolos* győri igazgatót, a vonzó történelmi munkák íróját, a szívhez szóló szónokot és tanárt jelölte első helyen főapáttá, s a felség oly hamar kinevezte, hogy egy hónappal a választás után, május 11-én már megtartotta ünnepélyes bevonulását. Nemcsak »szívet hozott«, hanem azt az örvendetes hírt is, hogy a kormány fölajánlotta a zalavári apátságot egy később átveendő főgimnázium 25.000 frtnyi költsége fejében. Az egyesítést a fölség már július 27-én szentesítette, a tanulmányi alapba fizetendő évi díjat leszállítva 20.000 frtra, s az új fiókapátság viszonyát, a régibbekhez hasonlóan, akkép rendezve, hogy a főapát a rend tanácsával tetszése szerint rendeljen oda perjelt vagy apátot. Vaszary főapát Zalavár apátjává Roszmanith Rikárd főmonostori perjelt nevezte ki. Hamarosan teljesítette azt a föltételt is, a mit a kormány másfél századon át hiába sürgetett Göttweig és Zalavár apátjaitól: a zalai Radán tőből új templomot építtetett, még pedig művészi terv szerint, és elegáns plebániát. Pannonhalmán befejezést nyert a négyzetfolyosó restaurálása, Győrött nagy költséggel szép új főgimnázium épült, Füreden is nagy átalakítások történtek. Az okszerű gazdálkodás fejlesztésében kiváló érdemeket szerzett ez időben a főapát nagyeszű titkára, Haudek Ágoston. Régi jövedelmek alakultak át azzal, hogy Pozsony az állandó vashíd építésekor megváltotta a főapátság ősrégi vámjogát, a kormány pedig az összes regálét. Egyszerre az az örömhír lepte meg a rendet, sőt az egész országot, hogy a varázsajkú Vaszary főapát lesz az ország herczegprimása. A hír Kolos ünnepén valóra vált : az 1891 október 27-én megtörtént kinevezést Szapáry miniszterelnök névnapi meglepetésül sürgönyözte meg Pannonhalmára. Az új herczegprímás deczember 19-én adta át a kormányt a konvent-káptalannak.

Halbik Ciprián főmonostori perjel és Borbély Kornél káptalani helynök időközi kormánya 1892 február 24-ére készítette elő a választókáptalant, mely Zalka János győri püspök, királyi biztos elnöklete alatt, titkos szavazással első helyre Fehér Ipoly szegedi főigazgatót, másodikra Villányi Szaniszló esztergomi igazgatót és harmadikra Wagner Lőrincz főiskolai hittanárt jelölte. A felség

Fehér Ipoly.

három hét mulva aláírta *Fehér Ipoly* főapáttá való kinevezését, április 30-án megtörtént a székfoglalás konventülésen és a pápai megerősítés után, június 5-én, a benedictio a herczegprímás budai kápolnájában. Három nappal utóbb az új főapát résztvett feltünően szép Anjou-kori jelmezbe öltözött apród és lovas kísérettel, díszhintaján a koronázás negyedszázados jubileumán s négy évvel később az ezredévi ünnepen tartott díszmenetben. A pazarnak látszó külső megjelenés ára azonban épen nem volt pazar, hanem lehetőleg takarékos, mint Fehér Ipoly minden költekezése. A tanférfiú, ki főapáti székfoglalójában élénken hangsúlyozta, hogy legkevésbbé jártas a gazdasági ügyekben, csakhamar igazolta minden tettével, hogy máris kitünő gazda. Igéreteiben rendkívül tartózkodó. Tetteit nem annyira érzelmek, mint inkább a gyakorlati elvek irányítják. Főelvei : a rendszeretet, a kötelességek pontos körvonalozása és teljesítése, s még kegyeinek osztogatásában is a személyi tekinteteken felülemelkedő egyenlő elbánás. A hasznos újításokat elvben gyorsan fölkarolja, a szakértő véleményeket nemcsak szívesen veszi, de mindenben föl is keresi, azután annyira elemzi, oly éles tekintettel ismeri föl a tervezetek hiányait, hogy a szakértőt is nem ritkán zavarba hozza kérdéseivel. Ez analízisben nem

ismer fáradságot s a legapróbb részletekig mindent személyesen akar ellenőrizni, mindent kimér, lerajzol, átjavít. Intézkedései előtt helyes történeti érzékkel átvizsgálja az illető tárgyra vonatkozó előzményeket. Sőt a jövő következményeket és lehetőségeket is nagy óvatossággal mérlegeli s azért szerződései meglepően körül vannak bástyázva kikötésekkel. A rendi gyűléseken abszolut hatalmú elnöknek tünik föl, kinek indítványaival szemben a konventnek és káptalannak alig van más dolga, mint helyeselni és tudomásul venni, mert minden javaslat csak tüzetes és gondos előkészítés után kerül napirendre, s e miatt a fontosabb ügyek sokáig maradnak függőben, míg teljesen meg nem érlelődnek. Az elfogadott terv azután már gyors elintézést nyer. Arendkormányzat részéről sok időt és gondot követel az anyagi eszközök előteremtése, a gazdálkodás. Hogy ennek intenzívebbé tételében mentől inkább számítani lehessen a gazdatisztek közreműködésére, gondos előmunkálatok után elkészült a tiszti pragmatika és nyugdíjszabályzat. Az ellenőrzés kiterjed a fiókapátságok gazdaságaira is, mert a főkegyúrnak a főapát felelős, s mert az 1887. évi káptalan már Vaszary főapátsága alatt elhatározta az összes apátságok gazdasági egyesítését, bár jövedelmeik külön számoltatnak el. Évről-évre nagy összegek mennek ki egyenletes beosztással gazdasági épületek és cselédlakások czélszerű, tartós, izléses emelésére. Ugyanily elvek érvényesülnek a kegyúri építkezésekben. Az alapítványi ügy rendezve van és szigorú ellenőrzés alatt áll. Elintézést nyertek a Király-püspök-alap régóta vitás kérdései is Komárom vármegyével szemben. A művészet és iskolaügy érdekében hozott áldozatok : a soproni benczés templom szép góth tornyának művészi restaurálása (1894.), a pannonhalmi ezredéves országos műemlék fönntartásának felerészben való elvállalása, a pápai gimnázium újjáépítése, az esztergomi főgimnázium-építés segélyezése, s a tihanyi iskola. A tisztaság és rendezettség javára sok átalakítás történt mindegyik monostorban és székházban, különösen Pannonhalmán, mely legutoljára villamos világítást nyert. A főmonostor művészi díszéül szolgál a stílszerüen átalakított Szent István-kápolna s a 24.000 korona költségen emelt Asztrik-szobor, a rend millenniumi kegyeleti emléke. Emlékszerű áldozat a rend tudományos vállalata, a 12 kötetben készülő nagy rendtörténet is. Az erkölcsi és szellemi tőkék gyarapítására szintén sok történt : az istentisztelet díszének emelése, a nép- és főiskolai oktatás rendezése, egyes theologus növendékek képeztetése a budapesti, bécsi és a benczés római egyetemen, benczés tanárok és népiskolai tanítók segélyezése külföldi útjaikon, stb. Fehér Ipoly főapát megszerezte hat évre azt a kedvezményt, hogy a pannonhalmi főiskola hallgatói, tanári oklevelök elnyerése után, az egyetem hallgatása nélkül is tehetnek bölcseleti szigorlatot, s ez alapon szépen fölszaporodott a bölcselet-doktorok száma. Több város megtisztelő ajánlatot tett a rendnek gimnáziumuk elvállalására. A főapát érdemeinek méltány lásául az Akadémia megválasztotta őt tiszteletbeli tagjává, a budapesti egyetem hittudományi kara bekebelezte theologiai doktorrá, a kormány kineveztette az országos közoktatási tanács másodelnökévé, a felség pedig kitüntette a II. osztályú vaskorona-rend jelével és a valóságos belső titkos tanácsosi czímmel. Főpásztori joghatóságának újabban szerzett díszjele, mely utódaira is átszáll, a piros biretum, s esetről esetre elnyert joga a fiókapátok megáldása. Kormánya idején magas főherczegi, főpapi és világi vendégek többször kitüntették látogatásukkal a főmonostort.

* * *

A pannonhalmi székesegyház, könyvtár, levéltár, kincs- és régiségtár ismertetését *Récsey* Viktor dr. leírása nyomán a következőkben adjuk :

A pannonhalmi épületek legrégibb része a főoltár alatti úgynevezett *kripta* vagy *altemplom.* Ennek helyén épült a hagyomány szerint Pannonhalmán az első keresztény templom. A népvándorlás után első hiteles adat e helyen épült újabb templomra nézve az 1001-ben kelt alapító oklevél, melyben Szent István első királyunk mondja, hogy itt már atyja kezdett monostort építeni. II. Béla király 1137-ben kelt oklevele szerint »quondam etenim eadem ecclesia, divino iudicio combusta, nostro vero tempore studioso labore et impensis David, a nobis constituti eiusdem loci abbatis ; reparata, meliorata et amplificata,« a mi azt mutatja, hogy ama kor ízlése szerint valószínűleg román stílben építették újra, a mire a legutolsó renovácziónál talált régi román oszlop és egy oroszlán- Az altemplom.

meg emberfejekkel ékesített vörös márvány-medencze enged következtetni. Oros apát a másodszor is leégett templomot román-góth átmeneti ízlésben újjáépíttette. A templom akkori építkezése alkotja nagyjában a mai templom alakját. A XV. század végén épült újra a késői góth ízlésű keresztfolyosó, a főmonostori templomnak mintegy kiegészítője. E gyönyörű épületnek egyik sarkán az évszám látható.

1567-ben nagy tűzvész pusztította el a templomot a főmonostorral együtt. Mikor 1597-ben Pannonhalmát a töröktől visszafoglalták, Pálfi Mátyás főapát nagy buzgalmat fejtett ki templomának restaurálásában. Magger Placzid és Karner Egyed főapátok sokat költöttek a keresztfolyosóról a déli mellékhajóba vezető díszkapú (porta speciosa) és a kriptába levezető oszlopos két lejáratnak renaissance stílben való helyreállítására. 1683-ban Kara Mustafa serege a templomot ismét felgyújtotta. A megrongált falakat Sajgó Benedek főapát, ki az egész várat átépíttette, vaskapcsokkal erősítette meg. Ekkor történhetett a templom első bevakoltatása és ízléstelen meszeltetése is, mert ekkor tüntek el a templom déli oldalhajójához támaszkodó keresztfolyosó góth ablakjai is (maradványaik megkerültek). Újabban 1811-ben vakolták, midőn a földrengés okozta károkat akarták kijavítani. Tetézte az elcsúfítást, hogy a visszaállítás után az első főapát, Novák, barokkízlésű új márványoltárokat készíttetett a templomba, Kovács Tamás főapát pedig 1831-ben nyugat felé egy idomtalan toldalékot és föléje masszív tornyot építtetett. Ekkor s azóta többször újra vakolta az ízléstelen kor a templomot. Elrútúltak a szép szabású oszlopok, a karcsú emelkedésű pillérek s eltüntek az oszlopfők gyönyörű szobrászati faragványai.

Nemsokára azonban jobb ízlés és műérzék kezdett érvényesülni és ekkor Kruesz Krizosztom dr. pannonhalmi főapát Storno Ferencz műépítőt megbízta a pannonhalmi székesegyház restaurálásával. A művész ezt 1868-ban meg is kezdte az altemplomon és 1875-ben végezte be a torony alján.

A székesegyház kellő keleteléssel épült; támoszloprendszere, három hajója kereszthajó nélkül s egyenesen záródó szentélye van. Méretei arányosak. A torony alá eső előcsarnokból két lépcsőn emelkedünk az újabb hajórészbe, innen öt lépcsőn a magasabb régi hajórészbe és tizenöt lépcsőn a kripta fölött emelkedő szentélybe. A szentélynek eredetileg keresztboltozata volt, de ezt a XV. században magasabb csillag-gerinczezetű boltozattal cserélték fel. Az oszlopok, melyekre az előbbi gerinczek támaszkodtak, árván maradtak és most négy kőszobor áll rajtuk. A szentélyben egy kerek és három hosszúkás keskeny ablak van. A kerek ablak a templom védőszentjének, Szent Márton püspöknek üvegfestésű képét, a három hosszúkás, román ablak pedig a Szentháromság jelvényeit mutatja. A diadalív (arco trionfale) mérsékelt csúcsívet alkot. A székesegyházat három hajóra osztó pillérek több oszlopból vannak összetéve s átmetszetükben általában keresztalakúak. A pillérek ékítményei oly érdekes eltéréseket alkotnak, hogy egyik sem egyezik a másikkal. Az oszloptalapzat attikai; a szegletlevelek líliomot és állatalakokat mutatnak. Az oszlopfők levélékítményei is a legnagyobb változatosságot tüntetik fel. A boltozat hat részre osztott ívezetekből — boltsüvegekből — áll. A diagonal-gerinczek oszlopcsomókon nyugosznak. Az oszlopcsomók több helyen emberfő- vagy gazdag levélékítményű gyámkövekkel vannak ellátva.

A főhajónak hátsó részét Storno építette át a régibb előrészek mintájára. A főhajó déli oldalán öt ablak látható, melyen az egyház öt parancsa van üvegfestményekben szemléltetve. Az éjszaki oldal falai koczkakövekből tömören emelkednek fel s az ablakok helyein régi, keskeny, csúcsíves fülkék nyílnak.

A falfestmények négy cziklusra oszthatók. A torony alatti legújabb rész három mezőben a teremtést, a szombat megünneplését és a bűnbeesést jelképezi. A mezőket elválasztó íveken a zodiakus 12 jegye látható. A főhajó újabb részének képei az Üdvözítőre vonatkozó ó-testamentomi jelképeket szemléltetik: Mózest a csipkebokorban, Melchisedechet, három ifjút a kemenczében, a rézkígyót, Jónást a czethallal és Illést a tüzes szekéren.

A régi főhajó boltozatára festett öt nagyobb és tíz kisebb kép az újszövetség főbb eseményeit ábrázolja. A Megváltó születését, megkeresztelтetését, a színváltozást, az utolsó vacsorát és az Úr mennybemenetelét. A tíz kisebb kép a nagyobbaknak kiegészítése. A diadalíven Krisztus világbíróként tünik

fel. A szentély boltívezeteiben stilizált angyal-alakok, cherubok és szerafok képei lebegnek. A szentély oldalainak négy holdját nagy szent Gergely, szent Anselm, szent Bonifácz és Venerabilis Beda benczésrendű egyházatyák nagy medaillon-freskói ékesítik.

A szentély fő dísze a mennyezetes, ú. n. ciborium-oltár. Négy vöröses salzburgi márványoszlopon nyugszik a libanoni czédrusfából faragott mennyezet. Ez alatt szintén salzburgi márványból négy oszlopon nyugvó oltárasztal áll, melyen az alakok tűzben aranyozott bronzból valók. A főhajó szószéke szintén márványból való és a hangvető libanoni czédrusfából.

A mellékhajókat a XV. században a szentély hosszában megnyújtották. Egyszerű keresztboltozattal vannak ellátva, diagonál-gerinczczel. Az éjszaki oldalhajó díszesebb a délinél. A régi hajó utolsóelőtti holdjánál a régi »porta speciosa« állott. Helyén most márványtábla van, melybe a templom viszontagságait előadó rövid latin feliratot vésték. Az ajtó fölötti timpanonban a főapátság czímere látható. A következő holdhoz Szent Benedek kápolnája csatlakozik; boltozata csillaggerinczezetű, angol ízlésben lecsüngő két zárókővel. A kápolna két hosszúkás ablakának üvegfestményei Szent Benedek életét szemléltetik. Az egyik ablak régi. A góth oltár fölötti hólyagalakú mérőmű, a késő csúcsíves izlés maradványa. A freskók az Úrvacsorára vonatkoznak. A szomszédos holdból sz. Mária kápolnája nyílik, melynek bejárata, valamint a szomszédos keresztkút fülkéjének belseje a korai renaissance szép formáit mutatja. A Mária-kápolna két üvegfestéses ablakja között emelkedik a díszes góth oltár, mely a boltívezet elhajlását követi. Ez éjszaki oldalhajót Szent László román ízlésű retable-oltára zárja, a melynek márványasztala négy salzburgi márvány-oszlopocskán nyugszik. Az üvegfestményű oltárkép Szent Lászlónak a veleméri templomban talált régi freskója után készült. Ennek pendantja a déli oldalhajóban levő Szent Imre-oltár, mely ízlésben az éjszakival egyezik. A déli hajó oldalfalába két régi vörös márvány sírkő van erősítve. Az egyiknek körírata maiusculákkal: ANNO · DOMINI · MCCCLXV · V · IDVS · MARTII · SIGFRIDVM · AVVATEM · COETVS · FRATRVM · TVMULAVIT · ISTUD · QUI · CLANSTRVM · LAVDAVILITER · REPARAVIT.

A másiknak körírata minusculákkal így szól: ANNO · DOMINI · MCCCLXXII · IN · DIE · SANCTI · MARTINI · OBIIT · ABBAS · LADISLAUS · DICTUS · CUDAR·

A szentély alatt a két oldallejárattal ellátott kriptát hat szabadon álló oszlop három egyenlő hajóra osztja. Az oszlopok a vállkő, oszlopfők és oszloptalpak nyolczszögűek, míg maga a törzs hengeralakú. A boltgerinczek tompa csúcsívesek. Az oszlopláb két henger-tagból és két nyolczszögű plinthusból áll, a mi szintén az átmeneti stílt jellemzi. Az altemplom egyik főnevezetessége az oltárral szemben levő vörös márvány-fülke, melyet a hagyomány Szent István székének tart. A kripta is háromablakú, melyeken az üvegfestésű oroszlán, hal és galamb látható. Vannak itt is a kőfalba vágott és oszlopocskákkal díszített fülkék. Az egyik boltíven és az oszlopfők közein freskófestészet nyomait látjuk.

A székesegyházból a renaissance-ízlésű porta speciosán át jutunk a díszes keresztfolyosóra. A díszkapú 20 karcsú márványoszlopocskával szélesedik kifelé; ezekre ugyanannyi hengertag-gerincz nehezedik.

A keresztfolyosót, mely hazánkban egyetlen, 1885-ben Vaszary Kolos főapát alatt renoválták. A gazdag tagozású csillagboltozat és az íveket tartó támkövek és torzalakok változatossága valóban kiváló figyelemre méltó. A stilizált kőbélletű, széles góth ablakok üvegfestményei a Megváltó szenvedésének 14 stáczióját szemléltetik.

Az első pannonhalmi nyomtatott könyv tudomásunk szerint az a Breviarium, melyet Tolnay Máté főapát 1506-ban nyomatott a rend számára, s melynek a következő század elején újabb kiadása is volt. A levél- és könyvtár.

A nyomdászat újabb termékein kívül, ekkor még kéziratos munkákkal is folyvást szaporították a pannonhalmiak könyvkészletüket. Egyik ékes emléke könyvíró művészetünknek az a hártyakodex, melyet »Evangelia et preces« czímen az egyetemi könyvtár őriz. A XVII. századból szintén maradtak fenn adatok arra, hogy a pannonhalmi benczések saját kéziratos munkáikkal is szaporították könyvtárukat. Az 1658—1667-iki jegyzék szerint volt a pannonhalmi könyvtárban: 18 biblia 25 kötetben, 29 szentírás-magyarázat 47,—

76 szertartási munka 142,— 21 Szent-Atya 46,— 122 hitszónoklati munka 137,— 42 moralis 67,— 295 askesis 361,— 79 dogmatika 83,— 55 egyháztörténet 72, — 48 kánon-jog 56, — 52 államjog 57, — 102 történelem 118, — 53 bölcselet és physika 66, — 46 mathematika és astronomia, 49 — 32 medika, chemia, botanika 33, — 39 politika, oekonomia 42, — 153 linguistika 130,— 31 Poetika 31, — 48 miscellanea 52, összesen tehát 1341 munka 1614 kötetben.

A mult század vége felé mind nagyobb gondot fordíthatott a rend apátságainak könyvtáraira. Somogyi Dániel főapát többek között 1772-ben 350 frton (akkor tekintélyes összeg) megvette Kollinovits pozsonymegyei földbirtokos halála után ennek gazdag könyvtárát. Midőn II. József császár 1786-ban a pannonhalmi Szent Benedek-rendet is feloszlatta, a könyvtárról újabb lajstromot írtak össze, mely akkor 4249 kötetet tudott kimutatni. A könyvtár könyvei az egyetemi könyvtárba kerültek és utóbb a duplicatumokkal eladattak. A rendnek 1802-ben történt visszaállításakor már csak hétszáz és néhány könyv került vissza Pannonhalmára. Novák Krizosztom összevásárolta a feloszlatott német benczések és egyéb szerzetes-rendek könyvtárait, melyek »ex libris« jegyeiből itt szép kis gyűjteményt lehetne összeállítani. A könyvtárt mások is gyarapították. Igy dr. Frank Gy. győri kanonok 1804-ben 323 kötettel ajándékozta meg Pannonhalmát. Schober I. pozsonyi kanonok 1470 munkát adott a rend pozsonyi székházának, honnan a nevezetesebb munkák a pannonhalmi középponti könyvtárba kerültek. Egy harmadik nagyobb jótevő, Paintner Mihály prépost és főigazgató, Révai Miklósnak e nagylelkű meczenása volt, ki 1825 május 1-én kelt végrendeletében 6000 kötetből álló könyvtárát és jesuitikákban gazdag kézirattárát hagyományozta a pannonhalmi könyvtárnak. E becses gyűjtemény azonban csak 1833-ban került Pannonhalmára, miután a rend 2000 forintért megváltotta. 1835-ben Berghofer Mihály, a győri káptalan prépostja, szintén végrendeletileg 2032 kötettel gazdagította e könyvtárt. Novák Krizosztom 1828-ban bekövetkezett halála 7273 munkával szaporította a középponti könyvtárt, mely akkor még csak a négy szobából és egy folyosóból álló régi helyiségben szorongott.

»Egy nagy és már régen tervezett könyvtárépület felállítása lépett tehát előtérbe . . . Horváth Pál kormányzó apát 1824 május 6-án tette le alapkövét az Engel, bécsi építész tervrajza nyomán épülő könyvtárnak, mely utóbb a Pack építésztől tervezett melléktermek hozzáadásával, jelentékeny módosulást szenvedett. Fényesen felépült az országban nagyságára nézve páratlan könyvtár, tágas termeivel, kúpjaival, karzataival, múzeumaival, kép-, régiség-, érem- és természettani gyűjteményeivel. Jóniai stilben alkotott 36 oszlop emeli erkélyeit. Iveit Klieber ecsetének freskói díszítik. 1837-ig elkészült a 12—12 könyvpolczot magában foglaló 150 szekrény. 1838—1840 között a könyvtár 36.017 kötetet számlált. A tömeges könyvszerzés azonban még egyre folyt és a hazai és külföldi könyvpiaczon rövid idő alatt mintegy 60.000 kötetet gyűjtöttek össze. Egyes elhalt rendtársak gyűjteményeivel is jelentékenyen szaporodott a középponti könyvtár. Igy Maár Bonifácz dr., győri igazgató (1855) halála után 4660 kötettel, Stanke Leander dr., egyetemi tanár (1855), Körmendy Krizolog, komáromi gimnáziumi igazgató (1846) és Matuskovics Polykarp (1871) pannonhalmi alperjel halála után 1000—1000 kötet maradt. Takács Bernardin tanár (1859), Rimely Mihály főapát dr. (1865), Pendl Alajos (1866) és Körmendy Kamill (1870), mind a kettő főapáti helyettes, szintén tetemes könyvgyűjteményt hagytak hátra. Később Kruesz Krizosztom főapát dr. után 1765 kötetet, Ballay Valér főapáti helyettes után közel 1000 kötetet, Sztachovics Remig után 3531 kötetet, Kuncze Leo után 1230 kötetet, Paur Iván akademikus után 4695 kötetet és Szabó Kálmán volt győri főispán után 532 kötetet örökölt.

A könyvtárban van jelenleg 125—130.000 kötet. A kettős példányok összes száma 22.836 kötetből áll. Újabb időben, Jedlik Ányos dr. halála után, 1121 kötetet, Kovács B. Ábel füredi fürdőigazgató után 500 kötetet és Apa Benedek győri benczés után 3353 kötetet nyert a középponti könyvtár, valamint Jankó Mihály, tatai grófi jószágigazgatótól is több ezer kötetet örökölt. A könyvtár évenként kerek 5000 frtot költ újabb beszerzésre. A pannonhalmi könyvtár gazdagságra nézve harmadik az egész országban és a vidékiek között a legnagyobb.

Pannonhalmán kétféle *levéltárt* kell megkülönböztetni. A *főapátsági* vagy rendi, mely főként árpádházi királyainktól kiállított diplomákban igen gazdag és a másik *országos* vagy hiteles helyi levéltár, mely kisebb jelentőségű.

A pannonhalmi rendi levéltár 5 darab diplomát őriz a XI. századból, 24 darabot a XII. századból, 247 darabot a XIII. századból; 3721 a XIV., 442 darabot a XV. és 448 darabot a XVI. századból. Legértékesebb az a 29 diploma, mely a XI. és XII. századból való, mivel az egész országban ebből a korból összesen csak 60 darab ismeretes és ez összeg fele Pannonhalmán van. Nagy számmal vannak IV. Béla (40 darab), II. Endre (24 darab), Zsigmond (22 darab), II. Ulászló (25 darab), I. Ferdinánd (20 darab) és I. Lipót (23 darab) királyaink eredeti oklevelei. Pápai bullák legnagyobb számmal vannak IX. Gergely (36 darab), IV. Incze (11 darab), II. Gyula (13 darab) és VI. Pius (15 darab) pápáktól. Vannak oklevelek Forgách, Pázmány, Lósy, Lippay, Szelepcsényi, Széchenyi, Kolonics XVII. századbeli és Keresztély szász herczeg, gróf Esterházy, gróf Csáky és gróf Batthyány XVIII. századbeli prímásoktól. Nádoraink oklevelei között képviselve vannak Miklós, Dénes, Roland, Henrik és Lőrincz XIII. századbeli; István, Leustach XIV. századbeli, Garay Miklós XV. századbeli, Forgách Zsigmond és Esterházy Miklós XVII. századbeli nádorokéi.

Joggal mondja Wenzel Gusztáv az »Árpádkori Új Okmánytár« előszavában: »A főapátságnak levéltára, akár az itt őrzött okmányok régiségét és számát, akár azoknak köz-, egyházi és jogtörténeti fontosságát tekintjük, oly nevezetes, hogy annak nem mondom párját, de csak némileg hasonlóját is az egész országban hiába keresnők.«

A főapátsági levéltár legnagyobb kincse Szent István alapító diplomája, mely első királyunk egyetlen reánk maradt oklevele. Ezt 900 esztendőn át nagy kegyeletben tartották és királyaink s a pápák századokon át hiteles másolatokban mint klasszikus tanúbizonyságot elfogadták peres ügyekben. Jelenleg drágakövekkel kirakott, tűzben aranyozott keretben, légmentesen üveg alatt őrzi a főapát lakosztályán levő kincstár.

Másik nagy kincse a levéltárnak az egyetlen hazai chartularium, melynek régi elnevezése »Liber Ruber«. Ez régi királyi és pápai okleveleinknek egykorú másolata, 1240-ig. Ötvenkilencz darab királyi és pápai oklevél másolatát tartalmazza, nem kodex-írással, hanem a diplomák eredeti írásának utánzásával; iniczíálei vörös és kék színnel vannak kifestve.

A pannonhalmi kincstár legérdekesebb ereklyéje a koronázási palást előmintája, vagy másolata, Kiosz szigetén készült legfinomabb biszszus-fátyolszöveten; a ma is használatban levő, hímzett koronázási palást hű mása. Ez a régiség 1543-ban került a székesfehérvári egyház kincstárából Bécsbe, az udvari kincstárba, honnan Mária Terézia királynő a pannonhalmi főmonostornak ajándékozta megőrzésre. Eddig azt hitték, hogy ezt a szövetet Gizella királyné készítette előmintául, melyről a valódi koronázási palástot hímezte le. Igy vélekedtek Bock és Ipolyi; az előbbi elsőrangú külföldi egyház-archeologus véleményével szemben újabban azt állítják, hogy ez az eredetinek későbbi, tán XIII. századbeli másolata. Az egyházi szerek között van egy értékes góth kehely, Mátyás király korából; gyönyörű, renaissance-korbeli ornátus Szent Benedek egykorú hímzésű képével; Mária Terézia királynőtől sajátkezűleg hímzett aranyszálakból való barokk-ízlésű teljes ornátus, több értékes kehely, úrmutató, mellkereszt, stb. — Művészi két ereklye-tartó, melyen nagyszámú szobrocska díszeleg vert aranyból, szintén Mária Terézia királynő ajándéka. Mindezek az ezredéves kiállításon külföldiek előtt is méltó feltűnést keltettek. A kincstár.

A *régiségtárban* vannak a Pannonhalma tövében fennállott Pannonia római község területén talált római feliratos kövek, bronzból való ékszerek, fibulák, karpereczek, római vasszerszámok, sírleletek és egy római hypocaustum maradványai. Itt vannak a régibb román és góthtemplom faragott kőrészletei. Érdekes még Zrinyi Ilona vetélője (szép trébelt munka), Thököly Ferencz hadi korsója (mind a kettő a tört. kiállításon szerepelt), Rákóczi tarsolya, I. Ferdinánd szép ötvösmívű ezüst tányérai, Lenkey tábornok fegyverzete, Deák Ferencz levélnyomtatója, Czuczor Gergely zsebórája, stb. Megemlítésre méltó a gazdag érem-gyűjtemény és Kuncze Leo benczésnek szent éremgyűjteménye, mely egyetlen a maga nemében. A régiségtár.

GYŐR VÁRMEGYE ŐSTÖRTÉNETE.

Győr vármegye területén nem voltak ritkák a mammuthok, orrszarvúak, medvék, ős-, jávor- és rénszarvasok, stb., melyeknek megkövesedett csontjai elég gyakoriak e vármegyében, főleg a folyók medrében. Mindezeknél azonban jobban érdekel bennünket az, hogy a szomszéd osztrák tartományok diluviális embere itt is együtt élt-e a mammuth állattal, barlangi medvével, vagy utóbb a rénszarvassal? Erre a fontos kérdésre, az idevágó régibb irodalom ellenére, tüzetesebb vizsgálatok után, nemmel kell válaszolnunk; mert azok a tárgyak, melyeket valamikor a régibb (palaeolith) kőkorszakba helyeztek, a magyarországi őskori telepeknek újabb, rendszeres föltárása szerint, mind az újabb (neolith) kőkorszakba tartoznak.

Kőkorszak. A leletek eloszlásából s azok számarányából arra következtethetünk, hogy a neolith-kori ember inkább lakott a Bakonyból a vármegye szívéig nyomuló dombláncolatok lejtőin és egyéb emelkedettebb helyeken, mint a mély síkföldön, mert amott a leletek sűrűbben bukkannak fel. Igy Szent-Márton község határában 35 vésőt, egy gyalut és 5 baltát, Koronczó homokbuczkás területén 41 vésőt, sok kést, 9 gyalut, 26 baltát és 1 fúrási kísérlettel ellátott tárgyat találtak 1874-ig, a többi dombmelléki község: Ravaszd Écs, Nyul, Nagy- és Kis-Baráth, Csanak és Fel-Pécz mindegyike 7—10, esetleg 10—15 darabbal, a síkföldi falvak ellenben ritkán vannak 1—2 darabnál többel képviselve.

A másfél száznál több darabból álló győrmegyei kőkorszaki emlékek négy csoportra oszthatók. Az egyikbe tartoznak a csiszolatlan, nagyobb kőmagvakról, tűzkövekről, jaspisquarczokról lepattogtatott tárgyak: kések, nyílcsúcsok és parittyakövek, melyeket korábban a paleolith kőkorszakba osztottak (obsidián-eszközök itt nem fordulnak elő). A másodikba a faragott szarvasagancsokból készült csonttőrök, csontkanalak és nyéllyukkal ellátott kalapácsok. A harmadikba a félig-meddig vagy teljesen kidolgozott, csiszolt kőtárgyak: vésők, símítók (csiszolók), balták, fejszék, csákányok és buzogányok, a nép elnevezése szerint lapos és lánczos mennykövek. A negyedikbe az agyagtárgyak: edények, orsók és nyakgyöngyök.

Leggyakoriabbak közöttük a téglalap- vagy négyzetidomú vésők és az egyenszárú háromszöghöz hasonló ékek; a vésők ismét vagy laposak és aránylagosan elég szélesek, vagy keskenyek és elég vastagok, az utóbbi esetben felső felük gyakran domborúan ívelt. A vésők és ékek egyik vége rendesen tompa fokban, a másik egyenes vagy gyengén kifelé görbülő élben végződik; a fok és él azután ugyanazon síkban fekszik, igen ritkán keresztezik egymást, mint azt az egyetlen csanaki példánynál láthatni. A szerecsenyi tárgy szintén fölemlítésre méltó, mert mindkét vége egymást keresztező élben végződik. Nagyságuk 4—19·4 cm. között ingadozik.

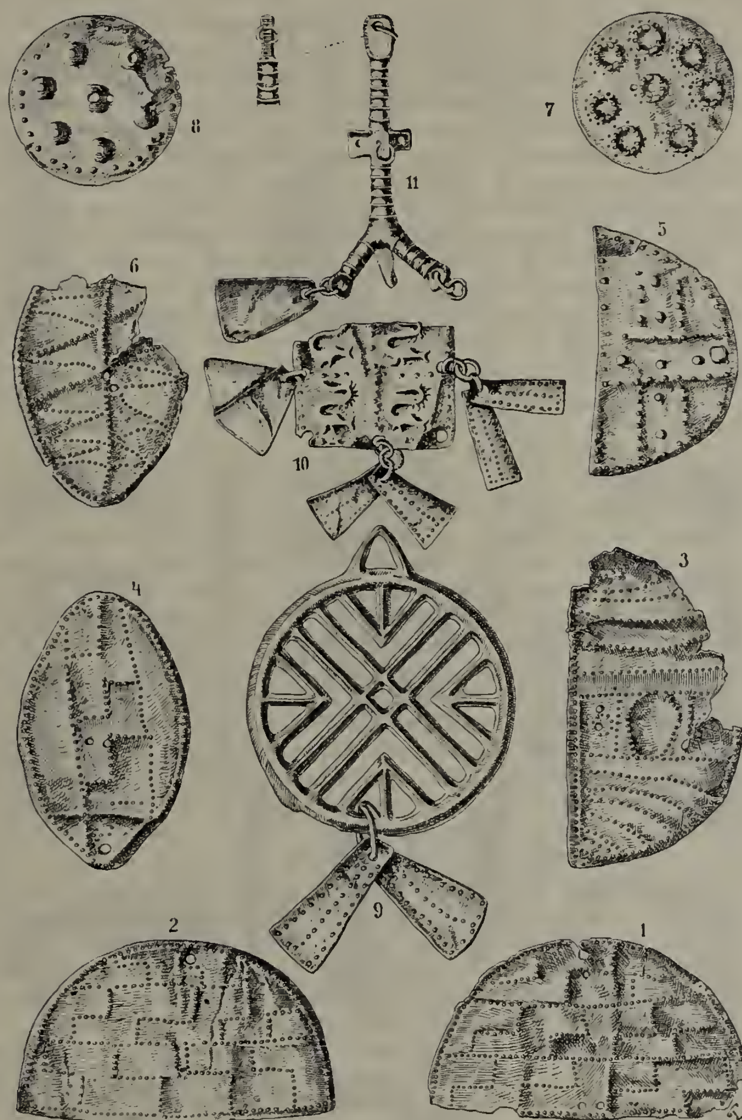
Anyaguk többnyire kemény kovapala, ritkán szerpentin- vagy csillámpala, olyan kőzetek, melyek e vármegyében sehol sem fordulnak elő, de azért az itt lakók maguk is foglalkoztak a nyers anyag földolgozásával, a mit a félig-meddig kikészített győri és árpási vésők, csiszoló és símító eszközök s a más, vagy törött tárgyakból átalakított eszközök bizonyítanak. A nyél lyukánál

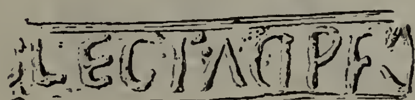
Győr-vármegyei sírleletek, a császárii ásatásokból. Bronzkorszak, avar sírok.

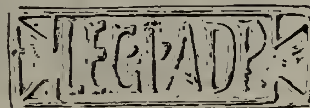

Császárii sírleletek. I., II. Avarkor. III. Bastarnok nép fegyverei. IV., V., VI. Sarmata korszak.

I.

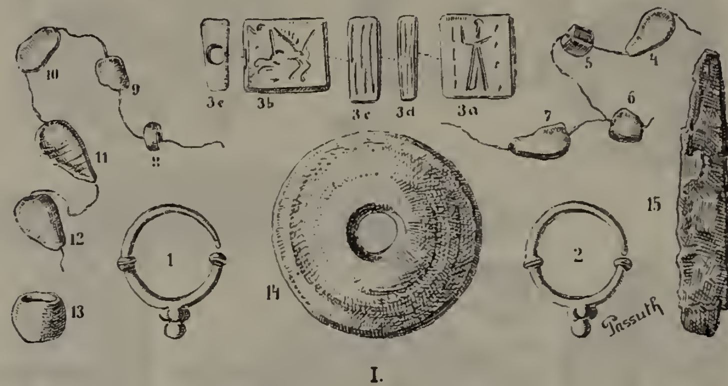

II.

Római leletek Pannonhalma vidékén.

I. Csüngő bronzékszerek. — II. Bélyeges téglák.

I.

II.

Győr-vármegyei sírleletek a régibb középkorból.

Avarkori arany-, ezüst-, bronz-, gyöngy-, csont-díszek.

keresztben kettétörött nagybaráti csákány fölötte érdekes azért, mert azon megkezdett fúrás látható. Az átfúrt kőemlékek néhány darabja, a békés foglalkozást mutató vésők elég ritkák, míg az átfúrt harczi szerek : fejszék, csákányok, balták és gömbölyű buzogányok már gyakoriabbak, kidolgozásuk, alakjuk is gondosabb. Különösen csinosak a balták, melyek között néha diszített példányok is vannak. Igy a győri múzeumban van két balta, a melyek keskenyebb oldallapjukon középen barázdával vannak ellátva ; a barázda a nyéllyuktól az élig terjed. Még érdekesebb egy másik törött balta, mert ez nemcsak középen, hanem két szélén, az oldalél mellékén is, vele párhuzamosan futó barázdákkal van díszítve. Anyaguk többnyire szerpentin, de nem hiányzik a trachit, bazalt, homokkő, jáspisquarcz és kovakő-emlék sem.

Az újabb kőkorszak edényei közül a győri homokgödörben találtak egyszerű kicsi edényeket ; az egyik kis pohárban 4 kova-parittyakövet is leltek. A mészbetét már előfordul rajtok, körös barázdákat díszítettek vele.

Az őskori emlékeknek egykori buzgó kutatója és gyűjtője, Ebenhöch Ferencz a következő négy kőkori sírt említi a vármegyéből. Az egyik a koronczói határban fekvő és őskori emlékeiről híressé vált Babotán fordúlt elő, a hol a szélhordta homokdombban a kőkorszakot jellemző ülő csontváz volt, fejjel éjszakkelet felé fordulva, bal vállán 12 cm. magas durva művű agyagcsupor feküdt. Egy másik hasonló csontváz a szemerei Kutyor nevezetű szőlőhegyből került elő, kettős bögrével együtt ; a bögrének egyik fele összetörött. A halottégetésnek egyik példája a koronczói tetűdombi sírhalomból, a másik ugyancsak Koronczón, a Lippay-féle tagbirtokon került elő ; az előbbi helyen két csészealakú fekete agyagmerőkét, az utóbbi helyen az égett csontokat magába foglaló edényt találtak az ezt lefödő, kerek csillámpalakővel együtt ; az edény megsemmisült. A győri határban is találtak, a Rábának ujonnan ásott medrében, őskori koponyatöredéket, teljesen ép falcsontot, a mely egészen meg van kövesedve ; mellette csontkalapács feküdt.

A kőkorszak vége felé a fémek közül legelőször ismerkedett meg az ember a rézzel és az aranynyal. A réz használata nem sokáig tartott s a belőle készített emlékek épen azért ritkák. E vármegyében Mérges és Kóny határában találtak 1—1 példányt, vésőt és csákányt, vörösrézből. A Mérges község határában talált véső hosszúkás téglalapidomú, hasonmása a kőkorszaki lapos vésőknek. Az itteni kétágú és keresztélű csákányoknak ellenben nincs párjok sem a kő-, sem a bronzkorszaki emlékek között ; ép ezért kételkednek az archaeologusok idetartozandóságuk fölött. Nagy Géza »Budapest és vidéke az őskorban« czímű értekezésében a vaskor elejére véli helyezni, a mikor hasonló továbbfejlett idomokat, mint a koronczói példány tanusítja, már vasból is gyártottak és —Herodotos elbeszélésére támaszkodva — a szkithák akkor használtak, a mikor, a bronzkultura végén, Magyarországot elárasztották. Nem érdektelen jelenség, hogy éppen Koronczón és a vele határos Téten találtak olyan két- és háromélű bronz nyílcsúcsokat, a milyeneket a szkithák szoktak használni. Rézkorszak.

A kőemlékeket és vörösrézből készült tárgyakat később a bronzanyag váltotta föl. A bronzkulturát jellemző emlékekben e vármegye, mint általában majdnem az egész Dunántúl, nem gazdag. A győrmegyei bronztárgyak többnyire szórványos darabok. Igy Győr város területén szórványosan találtak füles tokosvésőt, dárdát és három darab nyílcsúcsot ; közülök kettő tokos, egy tüskésszárú ; mind bajuszos. Az egyik őskori bronz nyílcsúcs Győrött, az avarkori sírmező egyik sírjában fordult elő. Győr közelében, Likócs pusztán, az 1—2 méter vastag futóhomokkal borított humusz alatt, a homokban két edényfészekre és bennök sok érdekes edényre bukkantak, melyeket, sajnos, nagyobbára össze is törtek. A két fészekben több, kétfülű ibrik, több csinos csészeféle, tölcséres szájú füles korsó, hasas edény, urna, bronz-tőr és törött, belül üres bronz-gyöngy volt. Innen, de más két helyről van még a benczés múzeumban egy óriási urna, oldalán több kis füllel ellátva és nagy, lepényidomú, dudoros fogantyuval ellátott és ujjak hegyének benyomataival díszített törött födő. Bronzkorszak.

A Győrrel határos Csanak község területén két csontvázas sírt találtak a bronzkorszakból, melyekben két darab csinos edény (egyik törött), két drb bronz-nyakperecz, két drb tekercses bronzhuzal (fibula-féle töredék) és két drb bronz-kartekercs fordult elő ; a nyakpereczek végei ívesen visszahajlanak ;

a kartekercsek egyike 9½-szer, a másik 12-½-szer csavarodik tengelye körül és végeik, a korszak divatjától eltérőleg, nem tekercsben végződnek, hanem egészen egyenesek. Dísz nincs rajtuk. Odább, a domblánczolatoktól határolt völgyben fekvő Tényő község területéről boldogult Ebenhöch Ferencz kanonok bronz-kardtöredéket és szép szárnyas vésőt szerzett. Gyirmóton bronzkés fordult elő. Koronczó a bronzkorszaknak is legnevezetesebb lelőhelye e vármegyében. Találtak itt több típust képviselő edényeket, szárnyas és füles tokosvésőket, a földmívelés mellett tanúskodó egyenes és félkörösen hajlott pengéjű sarlókat, bronzkést és buzogányt, a melynek a középen négy nagyobb és alul-fölül 4—4 kisebb dudora van; továbbá a csanakihoz hasonló nyakpereczet, bajuszos nyílcsúcsot, dárdát, árt, tűt és halászhorgot. Koronczóról került ki végre a vármegye legszebb, teljesen ép bronzkardja, melynek markolata is bronzból van és gombos korongban végződik. A bronzkorszaki kard Dunántúl nagyon ritka. A kard kétélű, liliomlevélhez hasonló; a pengén középen végigvonuló gerincz alig emelkedik ki; díszítés nincs rajta. Legszebb része kissé lapított hengeres bronzmarkolata; mindenekelőtt föltűnik rajta a három, fölületükön sávozott gyűrűdísz, a melyek egyenlő távolságokban vannak egymástól; a bordák közei, valamint a végét bezáró gombos korongnak két oldalfelülete, azután a korszak jellemző motivumaival: egymásba átmenő barázdás tekercsdíszszel, középponti körök és félkörökkel, apró gödröcskék és rövid finom vonalkák sorozatából váltakozva álló körvonalakkal vannak díszítve. E kiváló gonddal, ponczolással kidolgozott markolat két oldalnyújtványa azután elől átöleli a penge tövét, a melyre két szeggel erősítették reá. Találták 4 méter mélységben, a Marczal folyó közelében. Hossza 59·2 cm., markolatáé 12·2 cm., a penge legnagyobb szélessége 3·7 cm.

A bronzkorszaki lakók ruhájukat gombostűkkel, később, a korszak végén, kapocscsal (fibulával) fűzték össze; a gombostűk feje majd gömb-, majd gombaidomú korong és kívül gyakran vonalbarázdákkal díszített. A gombfejűekből Koronczó nyújtott több példányt.

Az eléggé ritka kapocsra is idézhetünk egy példányt a vármegyéből, Tétről; maga az ékszer a rendes tűből áll, továbbá a négyhajlású sodronytekercsből és háti részből, a hol a tovább folytatódó bronzsodrony csupa 8-asokban hajlik és végén korongtekercsben végződik. A Nemzeti Múzeumban őrzik. 1862-ben a téti határban fekvő Szarkavárott az eke, tekercses kézvédőt szaggatott darabokra, máskor törött sarló és spirális bronzhuzalt, utóbb 1868-ban nádlevelű, a likócs-pusztaiakhoz hasonló tőrpengét találtak; díszítés, vagy a likócsi tőrökön látható 3—3 barázda, melyek a penge élével mennek párhuzamosan, nincs rajta. Más idomú, líliomlevélhez hasonló tőrpengét Bőny-Rétalapon találtak 1898-ban az ottani urnatemetőben; jelenleg Pannonhalmán látható.

Nagyon sok edény, urna és 3 drb korongtekercsben végződő bronztárgy van Csécsény-Fudról. Lakott hely volt Szemere is, a hol a Matkovics-féle birtokon 1847-ben, tűzhely körül állítólag 200 drb edénykét találtak. A behajtott pengeélű bronz dárdacsúcs Zsejke pusztáról, csontvázas sírból származik; másik két lándzsacsúcs egyenes és behajlott pengeéllel, Sövényházáról. Pannonhalmának Pázmánd felé lejtősödő keleti dombvidékén két ízben találtak bronzkorszaki emléket: óriási urnát és ép bronzsarlót; az előbbi Pannonhalmára, az utóbbi a győri gyűjteménybe került. Egyéb győrmegyei helyeken találtak: Bácsán és Ravazdon buzogányt, a kapi határ Jen-dombján füles tokosvésőt, Rábaszentmiklóson, Árpáson, Abdán, a Szodfridt-féle pusztán és Ménfőn csuprokat, urnákat, Tényőn nagyon szép dárdacsúcsot és tokos vésőt, stb.

A fémtárgyaknál sokkal gyakoribbak itt az agyagedények, melyek nagyság és alak tekintetében nagyon változatosak. Vannak harangidomúak: ezek rendesen símák, ritkán bütykösek; vannak kettős csonkakúpalakúak, szintén egyszerűek, dísz nincs rajtok; a legtöbb edény azonban gömbölyded, hasas, köpüs vagy fölfelé kiszélesedő, tölcsérszerű szájjal; akad közöttük egyenes falazatú edény is; színük különféle; van szürkéssárga, sárga, barna és fekete; díszítéseik: bütykök, barázdák, melyek körösen, függélyesen vagy ferdén futnak és hálózatot is alkotnak. Gyakoriak rajtok a gödrök, gödröcskékből alkotott sorozatok, melyeket néha függélyesen menő gödrök szaggatnak meg. A csészéken nagyon gyakoriak az egyszerű vagy bordákkal határolt háromszögalakú bemélyedések, az úgynevezett farkasfogak, melyek néha egyes szélesebb barázdákon,

azoknak egyik oldalán, egész körben futó sorozatot alkotnak, máskor meg néhány fogból álló dísz egészen elkülönülten áll. Jelentkezik továbbá a kötéldísz és a zeg-zugosan menő szalagékítmény is. A díszítések mélyedései csonthamuból készült péppel voltak kitöltve.

Vaskorszak.

A bronzkorszakot időszámításunk előtt való évezred két első százada körül (1000—800 Kr. e.) az elővaskorszak váltotta föl, a mit két művelődési alap szerint két csoportra : hallstatti és la Tène-korszakra szoktak fölosztani. Hazánkban, főleg a Nagy-Alföldön, föllép a szkítha-csoport is, a mely Hampel J., Reinecke és mások kutatása szerint a hallstatti művelődési korszakkal esik össze. A vármegyében határozott, jellegzetes szkítha-tárgyakat még eddig nem találtak, s így a keresztélű kónyi réz- és a koronczói vascsákányokat, a tokos három- és kétélű bronz nyílcsúcsokat is csak némi valószínűséggel sorozzuk a szkítha emlékcsoporthoz[1]) ; mert mint Reinecke megjegyzi : tokos nyílcsúcsaink úgyis majdnem teljesen összevágnak a hallstatti sírmezőkből származó háromélű nyílcsúcsokkal. Az egykorú hallstatti kulturának már vannak nyomai. Tömegesebben Pannonhalma körül mutatkoznak.

Szkítha leletek.

Hallstatti leletek.

A vármegyének eddig talált egyetlen bronzkincse a Pannonhalmával határos Kisravaszd nevezetű területről származik és a hallstatti kulturának legnevezetesebb leletei közé tartozik hazánkban. E becses emlékcsoportról már többször megemlékeztek ; korábban a bronzkorszak emlékei közé sorozták, később 1897-ben ábrák kiséretében, Récsei Viktor [2]) ismertette és kelta eredetűeknek mondotta. Volt a leletben négy nagyobb és 13 kisebb fibula, néhány átfúrt gyöngy, három tömör bronzból való karperecz, két vékony lemezből álló, belül üres karperecz, három kisebb, belül üres karkötő, más hasonló két darabnak öt részre törött töredéke ; négy köralakú, öt kerülékidomú, hat félkörös és egy négyszögletes bronzlemez ; utóbbin egy vagy két karikán csüngő lapos, négyszögű bronzcsörtetők vannak ; továbbá tömör bronzból öntött, áttört füles kerek ékszer és másik háromágú tagolt bronzrudacska, melynek két ága rövid s egyenlő hosszú ; mindkettőn a rajtok látható lyukakon csörgő lemezkék lógtak. A csörtetős bronzdíszek, valamint a csónakos fibulák nagyon jellemzők a hallstatti kulturára. Érdekesek és jellemzők a rajtok látható díszítések is. Vannak rajtok hosszában és keresztben menő párhuzamos vonalak, néha pontsorok, közben mezők, melyek símák vagy sorban álló középponti körökkel vagy vonalkákkal díszítettek ; középponti körök láthatók a karpereczek fölületén az X formára egymást metsző vonalak szögleteiben is. Van gerezdelt fölületű nyílt karperecz és olyan karkötő, melynek végei kölcsönösen egymás szárára vannak többszörösen csavarva. A hallstatti kulturára azután nagyon jellemzők az egyik négyzetidomú lemezkének négy részre osztott mezőin látható trébelt madáralakok, a legelső állatutánzatok, melyek e területen eddig előfordultak. Mindezeket jelenleg a pannonhalmi régiségtárban őrzik. A Pannonhalmával határos Pázmánd községből ered egy sírlelet, melyben két pár bronz karperecz és jellemző bronz fibula volt.

A többi hallstatti korbeli emlékek szórványos leletek és az őskori telepeken kerültek napfényre. Igy Kisbarát területéről származik a magyar típusú tokos vasvéső, Koronczóról egy csónakos bronz- és a Glaszinacz-féle fibula, Koronczó-Babotáról korongosfejű tű bronzból, a korong alján küllős karikával, a melyről két lánczos sallang csüng alá, csörtetők voltak a fibula nyergén látható füles karikákon is ; mindkettő a Nemzeti Múzeumban van.

La Tène leletek.

Kr. e. az V. század körül a nyugatról jövő kelták telepednek le, a pannonok meghódítása után, e vidéken és alapját vetik a la Tène nevezetű kulturának. A kelták a vasat már nagyobb mértékben használják ; arany- és ezüstpénzeket készítenek. Legelső ezüstékszereink és üvegtárgyaink is az ő idejükből erednek. A tengermelléki lakókkal is kereskednek, mint azt a római írókon kívül, egyik kelta női sírban talált és üveggyöngyökkel vegyest föllépő nemes korállnyakláncz is bizonyítja.

[1]) Gyűjteményünkben Fótról és főleg P.-Fegyvernekről vannak jellegzetes szkitha emlékeink ; amonnan 2 drb tokos, háromszárnyú bronz nyílcsúcsunk van, egyiknek köpüjén kampóval ; innen 5 drb karneolgyöngyfüles bronzgomb, fémtükör, törött nyakperecz bronzból, rajta két díszített agyaggyöngy és a nagyon jellemző, 1¼-szer tekercsszerüleg hajlított, részben barázdált halántékgyűrű bronzhuzalból. Ilyenek Oroszországon át egész Szibériáig nyomozhatók.

[2]) Arch. Értesítő XVII. köt. 23. l.

A korong használata edényeik gyártásánál általános; edényeiket grafitmázzal vonják be és gyakran barázdákkal, középponti körök sorozatával és zsinórdíszszel ékítik, sőt a késő kelta időszakból olyan tál is van itt, melynek fenekén belül, ragadozó állat homorú képe látható. Az egyik kálváriai kelta sírban a csontváz lábszárain talált és óriási féltekékből álló bronz-lábpereczekhez tapadva, ruhalenyomatokat is találtak. Van rajtok finom vászonszövet és durva vastag ruhakelme.

A kelták. A kelták törzsekre oszolva éltek. A vármegyében kezdetben valószínűleg az araviskok laktak, később az azalok és a Duna ágai között a kytnek léptek helyükbe. Kelták alapítják Győr város területén Arrabonát, a mi Rábaszállást jelent.

A kelták egyik közös régebbi temetője az újszállási volt. Az itt talált csontvázak délnyugat és éjszakkeleti irányban feküdtek, fejjel délnyugaton, arczczal keletfelé tekintve. A sírokba a halott mellé edényeket: csészéket, tálakat vagy fazekakat raktak, de magukkal vitték jellemző ékszereiket is. Találtak bennük agyaggyöngyöket, a gazdagabbaknál üveg- és nemes korállgyöngyöket, apró kerülékidomú bronzszemekből összetett lánczot vagy bronz nyakpereczet; vállukon a ruha összekapcsolására szolgáló la Tène-fibulákat, vasból és bronzból, de fordult elő közöttük madáridomú is; karjaikon különféle zárt és nyílt, tömör és lemezből hengerelt vagy belül üres féltekékből összerakott karpereczeket, lignitből, vasból és bronzból, melyek tompán, kúposan vagy kígyófejben végződnek. Száruk hengeres, néha lapított, vagy egyik fele csónakszerűleg kiszélesedik; díszítésük vonalkázásból s közben középponti körökből vagy ferdén futó barázdák között előforduló pikkelyszerű benyomatokból áll. A kelták középső szakaszából csak két darab szórványosan talált bronzfibula van Győr város területéről.

A kelta uralom végső idejéből származó temető a kálvária körül terül el. Az itt talált kelta emlékek közül kiemelhetők a csinos kelta edények, a föntebbihez hasonló bronz-nyakláncz, a változó divatot képviselő érdekes bronz karpereczek, a két egymást metsző, kígyózva futó kék szalaggal díszített színtelen üveg- és síma hengeres lignitkarperecz, a vállakon hordani szokott és a ruha összefűzésére szolgáló, pannoniának nevezett hatalmas kapcsok, melyek még a római uralom elején is divatban voltak, a hatalmas féltekékből álló bronz lábpereczek, melyekhez hasonlót Rábatamásiban leltek, la Tène-fibula, ezüstlemez, vaslánczok és egyenes, kétélű, markolatvégén gombban végződő kelta vaskardok társaságában. Nem hiányzik egyik pengéről a füles vaspánt sem, melyen át a kardkötő szíját fűzték át és rajta jellemző kelta díszítés látható. Feltűnő, hogy Győr város területén s a sírokban nem találtak eddig kelta harczi szereket: nyílcsúcsokat, dárdákat, késeket és kardokat. A vármegye keltakori lelőhelyei, Győrön kívül: Nagyécs, Tápszentmiklós, Árpás, Likócs puszta, Ráró, Koronczó, Tét és Ravaszd. A magánosan előforduló kelta ezüstpénzek lelőhelyei: Győr, Ravaszd, Tényő, Asszonyfa, Kisécs és Töltéstava.

A kelták több százados uralmának a rómaiak vetettek véget. Augustus császár kezdte a hódítást, folytatta Tiberius, a ki több, ismételve kitört lázadás elfojtása után, 9—10 körül Kr. u., befejezte Pannonia elfoglalását. Igy Arrabona is a római uralom alá került. A birodalom határszéli városaként erődítést nyer, hogy a Duna másik oldalán lakó markomannok és quadok berohanásait megakadályozza.

A rómaiak. A legiók nevével megpecsételt győri téglák a következő legiókról emlékeznek meg: a XV. legió Apollinarisról, az I. segéd- és nagyon gyakran a X. kettős legióról. A Notitia Imperii szerint a IV. században Arrabonában székelt a X. kettős és a liburniai katonákból álló XIV. kettős legiók prefektusa.

A vidéken, Pannonhalma közelében fekvő Paczkalló-völgyben talált római téglákon az I. segédlegió, IV. és X. kettős legió nevei olvashatók, a X. kettős legió felirata előfordult Ménfőn is, az I. segédlegióé pedig Asszonyfán, a III. Cohors fölíratú téglával együtt. Az Apollinaris nevű XV. legiónak Jeruzsálem ostroma után nyugatra, Carnuntumba került egyik töredéke, úgy látszik, Arrabonába is eljutott s itt tartózkodott rövid ideig, valószínűleg akkor, mikor az erődöt épitették.

Az itt szerepelt I. segédlegiót Galba császár alakította tengeri katonaságból, később Trajanus császár uralkodásának végén az Ószőny helyén feküdt Brigetióba helyezték; ugyanakkor kaphatott belőle kevés töredéket Arrabona

is, mert róla szóló fölirataink egyszerűen említik és nem szólnak a későbbi, kegyes és hű jelzővel történt kitüntetéséről. Később Septimius Severus és Caracalla császárok idejében nagy hadi érdemeinek elismeréseül Caracalla Antoninus nevét kapja és Antoniniánának nevezték. Ebből a korból (207. jún. 8.) származik ama ritka föliratos oltár, a melyet az Ephesusból eredt Publius Martius Sextianus az Antoniniánának nevezett, kegyes és hű jelzőkkel megtisztelt I. segédlegió győzelmei emlékére állíttatott, s a melyet Egnatius Victor helytartó és Claudius Piso főparancsnok fölszentelt Aper és Maximus consulok idejében. A két oldalán fölirattal ellátott emlékkő most a győri székesegyház Duna felé néző oldalában látható (Corpus Inscriptionum Latinarum = CIL. III. kt. 4364 száma alatt, továbbá javítva III. Fasc. 11082. sz. a.).

A X. kettős legió [1]) 105—114-ig Aquincumban (Ó-Buda), később Vindobonában (Bécs) állomásozott, belőle egy töredék Arrabonában is. A XIV. kettős legió Domitianus alatt ad Flexum (Magyaróvár) nevű városban lakott, később Carnuntumba ment és fölváltotta a XV. legiót. Tőle itt nem találtak semmi föliratos emléket. A téglafölíratok két gyalog-segédcsapatról tesznek említést; egyik volt az ulpiai vagy inkább alpesi 2. gyalogcsapat (C. II. V.), a másik Aelia-nevezetű I. nyilascsapat (COH. I. AEL. SAG.), melyet, mint előneve bizonyítja, Hadrianus alkotott és ez rendesen Carnuntumban állomásozott. Az előbbi gyalogcsapat, az egyik fölirat tanúsága szerint, a béke idejében téglagyártással is foglalkozott s a fölirat szerint egy nap 1126 darab téglát gyártott.

A többi segédcsapat, melyek elég sok emléket hagytak hátra, mind lovascsapat volt. Az Augusta melléknévvel megtisztelt ituraeok I. lovas segédcsapata volt közöttük a legrégibb; már az első században Kr. u. Arrabonában állomásozott és mint neve mutatja, Ituraeából, a mai Syriából származott, hozzá még, a mi nagyon érdekes világot vet a római kormányrendszerre és politikára, itt syriai legények katonáskodtak benne, hogy ezzel a távoli néppel tartsák féken a pannoniai benszülötteket. Igy mindjárt az első sírkő [2]) fölemlíti, Bargathest, Regebalus fiát, ki syriai származású volt, öt évig szolgált a segédcsapatban és meghalt 25 éves korában. Sírkövet örökösei : Zanis tizedes, Baramna Deliabus leánya és testvére Bricbetus állítottak számára. A kő jelenleg Becknél, Ebersdorfban látható. Az ituraeok lovascsapatában szolgált 12 évig Acrabanis, Ababunis fia és meghalt 45 éves korában, testvére és örököse Hanicus állított számára nagyon érdekes sírkövet,[3]) a melyen láthatjuk a halott mellképét durván kifaragva, a mellkép alján volt foglalkozásában, mint lovas katonát, ki vágtató ménen ülve, kifeszített íjával czélbanyilaz és előzőleg már három nyílvesszőt kiröpített a póznára fölállított kerek czéltáblába. Ebben szolgált a betaviai (és nem betaniai) származású Albanus tizedes, Balvus fia 20 évig, és meghalt 42 éves korában. Sírkövét [4]) Tiberius Julius Reitugenus (spanyol) és Lucanus tizedes (bataviai) készíttették. Egy nagyon hiányos sírkövünk [5]) Nigrinianusról, Anamus fiáról emlékezik még meg, ki 9 évig szolgált a csapatban.

A távozó ituraeok csapatát a spanyol származású I. ala Arauacorum váltotta föl, ebben szolgált a sisciai (ma Sziszek) Crispus 15 évig és meghalt 35 éves korában. Januarius tizedes állított neki síremléket,[6]) melyet Czech közölt s melynek nyoma veszett. Szintén ismeretlen helyen lappang az 1764-ben kiásott föliratos sírkő,[7]) a mely az illyriai (Breucus) származású Scilusról, Bató fiáról szól, ki a benszülött pannonokból alakított 1. ala Pannoniorum nevezetű lovascsapatban szolgált 10 évig és 30 éves korában halt meg. Örökösei : Deculus tizedes és Julius Leucaspis csináltatták síremlékét. Más két győri származású kőemlékünk Becknél található Ebersdorfban ; egyik [8]) Batóról, Buli fiáról szól, ki kilencz évig, a másik [9]) csonka-kő ismeretlen nevűről, Cralus fiáról emlékezik

---

[1]) Egyik föliratos győri oltárunk megemlékezik Aurelius Gracilisról, ki századosa volt Sept. Severus császár korában a X. kettős legiónak.

[2]) CIL. III. 4371.

[3]) CIL. III. 4367.

[4]) CIL. III. 4368.

[5]) CIL. III. F. 11083.

[6]) CIL. III. 4373.

[7]) CIL. III. 4377.

[8]) CIL. III. 4372.

[9]) CIL. III. 4376.

meg, ki 16 évig szolgált a pannonok I. lovas segédcsapatában. Az eddig fölsorolt sírkőfölíratoknak sajátszerű, első századbeli szokásokhoz szorosan ragaszkodó szövegezéséből arra lehet következtetni, hogy a nevezett három segédcsapat : ala I. Augusta Ituraeorum, I. ala Arauacorum és I. ala Pannoniorum még az első században megfordult itt, egymást fölváltva és ez a gyakori változás valószínűleg összefügg a svév-szarmáta háborúval, a mikor (86. körül Kr. u.) a Duna mellékét nagyon megerősítették.

A svév-szarmáta háború befejezése után Arrabona 96—161-ig Nerva, Trajanus, Hadrianus és Antoninus Pius uralkodása alatt békés napokat élvezett ; legtöbb és legszebb ipari termékeink e korból származnak. Trajanusnak dácziai hadjárata (Erdély elfoglalása) innen távol esvén, e várost nem érintette. Ebben a dák hadjárati időszakban (102—107.) történik Pannonia tartománynak kettéosztása : Alsó- és Felső-Pannoniára ; utána Arrabona és részben a vármegye Felső-Pannoniához tartozott.

Ez időszakban kerül Arrabonába az első dárdás lovas segédcsapat (ala I. Contariorum), mely legtovább volt Arrabona helyőrsége. Itt volt az egész II. században és még a III. században is jó ideig. Kezdetben csak egyszerű czíme volt : Ala I. Contariorum. Ebben szolgált 15 évig a thrák-nemzetségű (Bessusi) Ulpius Mucatralis és meghalt 40 éves korában, sírkövét[1]) örököse Ulpius Avivicantus állíttatta föl.

Ennél a csapatnál szolgált a veterán Aurelius Doriso, meghalt 48 éves korában, továbbá 15 évig a sisciai származású szabad polgár (liber), Aurelius Saturnio is, meghalt 35 éves korában. Fehér márványból faragott és fölül dombor-művekkel ékesített sírkövét[2]) Lucius Vindex, szintén szabad polgár, készíttette. Találták Bácsán, a Duna partján, nem messze Győrtől.

Később a lovas segédcsapat, a háborúban szerzett érdemei elismeréseül, Ulpius Trajanus császártól megkapja az Ulpia melléknevet, ekkor czíme : Ala I. Ulpia Contariorum ; utóbb ezreddé lett. A győri katonai okmány szerint 133-ban már ezred volt és később római polgárok szolgáltak benne, mint azt fölíratai (Ala I. Ulpia Contariorum ∞ C. R.) bizonyítják. Az Ulpiai dárdás csapatban szolgáltak : Ulpius Varius[3]) (vagy Varivore) és Aurelius Marcus veteránok,[4]) azután a svájczi Novanóból származó Claudius, Mottus fia, a ki, miután 25 évig katonáskodott a csapatnál, becsülettel elbocsátva, többrendbeli jogot biztosító katonai elbocsátó-okmányt kapott, a mely töredezett állapotában is elég érdekes, méltó arra, hogy a két bronztáblán előforduló közös szöveget egész terjedelmében közöljük. Latin fölírata így hangzik : [5])

1—3. Imp(erator) Caesar divi Trajani Parthici f(ilius) divi Nervae nepos Trajanus Hadrianus Aug(ustus) pont(ifex) max(imus) trib(unicia) potest(ate) XVII (decimum septimum co(n)s(ul) (I)II p(ater) p(atriae).

4—16. Equitib(us) et peditib(us) qui militaver(unt) in alis V et coh(ortibus) V quae apell(antur) I. Ulpia co(nt)a(riorum) et I. Thrac(um) vitr(ix) et I. Cann(inefatium) et I. Hisp(anorum) Arva(corum) et [III. Augusta Thracum sagittariorum ?] et I. Ael(ia) Caes(area) (miliaria) sag(ittariorum) et I Ulp(ia). Pann(oniorum) et (I) Thrac(um) c(ivium) R(omanorum) et II Alp(inorum) et V Call(aecorum) Lucensium et sunt in Pannon(ia) (superiore sub) P(ublio) Cornelio Proculo quinis et vicen(is) (stipendis emeritis) (d)imissis hones(ta) missio(ne).

Quorum nomina sub scripta sunt ipsis libertos [így : liberis posterisque helyett] eorum civitatem dedit et connubium cum uxoribus quas tunc habuissent cum est civitas iis data aut : si qui caelibes essent cum iis quas postea duxissent dumtaxat singuli singulas.

16—18. Ante diem Q ? VI nonas julias Quinto Flavio Tertullo Quinto Junio Rustico co(n)s(ulibus).

19—23. Alae I Ulpiae contariorum ∞ (miliariae) cui praest Lucius Aufidius Panthera Sassinatis exgregale Claudio Motti f(ilio) novano helveto et Secundo filio eius.

---

[1]) CIL. III. 4378.
[2]) CIL. III. 4369.
[3]) CIL. S. 13441.
[4]) CIL. III. 4370.
[5]) CIL. III. Fas. III. 47.

24—25. descriptum et recognitum ex tabula aenea quae fixa est Romae n muro post templum divi Augusti ad Minervam.

A tanúk nevei : Tiberii Claudi Menandri, Severi, Lucii Pulli Daphni, Festi, Lauri, Quinti Lolli Festi, Cai Vettieni Hermetis.

A diploma két darab hosszúkás négyszögletű ércztáblából áll és ezekbe van a szöveg vésve, még pedig a fönnebb közölt sorok, a tanúk neveinek kivételével, az első táblán kívűl olvashatók ; a diploma szövegének első tizenöt sora röviditve, ismétlődik belső oldalán is, az előbbivel keresztben menő sorokban. A második táblán belűl találjuk a hónap és nap keltét, az az évben választott konzulok neveit, a sereg főparancsnokát, az okmány tulajdonosának nevét és származását ; külső oldalán a hét tanúnak nevét. Magyarul így szól :

A megdicsőült Parthusi Trajanusnak fia, a megdicsőült Nervának unokája, Trajanus Hadrianus Imperator Caesar (császár), Augustus, főpap, 17-szer néptribun, 3-szor konzul, a haza atyja.

Ama lovas- és gyalogcsapatoknak, a melyek 5 lovas és 5 gyalogcsapatban katonáskodtak, névszerint kik az ulpiai I-ső dárdás lovascsapatban, a thrákok győzőnek nevezett 1-ső, — canninefatesek I-ső, — spanyol aruacok I-ső, — a nyilas thrákok Augustának nevezett III-ik, Aelia Caesarea nevezetű nyilas gyalogezredben, — a pannonoknak Ulpia nevezetű I-ső, — a thrák római polgárok I-ső, — alpesi lakók II-ik, — lucensi collaecok V-ik gyalogcsapatában szolgáltak, s a melyek Publius Cornelius Proculus főparancsnoksága alatt Felső-Pannoniában állomásoznak, belőlök egyesek, kik 25 évig szolgáltak, becsülettel elbocsáttatván, kiknek nevei alább meg vannak írva — nekik, gyermekeiknek és utódaiknak a (római) polgárjogot adományozta és a házassági jogot azokkal a nejeikkel, kiket már akkor birtak, midőn a polgárjog nekik adatott vagy ha nőtlenek volnának, azokkal, kiket ezután vesznek feleségül, de azzal a kikötéssel, hogy mindegyik csak egyet vehet el. Július 2-án, Quintus Flavius Tertullus és Quintus Junius Rusticus consulok idejében.

Az Ulpiai I-ső dárdás lovasezrednek, melynek parancsnoka Sassinából származó Lucius Aufidius Panthera, közlegénységéből : a svájczi Novanóból származó Claudiusnak, Mottus fiának és Secundus nevezetű fiának.

Szószerint leíratott amaz ércztábláról, melyet Rómában a megdicsőült Augustus temploma mögött álló falon, Minerva mellett, kifüggesztettek.

Következik utána a hét tanúnak neve, kik az okmányt hitelesítették és a két ércztáblát összefoglaló bronzzsineget saját nevüket tartalmazó pecséttel lezárták.

E kiváló jelentőségű és régi, a 133-ik év (Kr. u.) júl. 2-án kelt okmányt Győrött a bővített Lloyd-épület alapásása alkalmával öt méter mélységben, 1885-ben találták, ott feküdt az omladozó római fal mellett, valószínűleg azon a helyen, a hol Claudiusnak, a diploma tulajdonosának háza állott.

A másik érdekes katonai okmány-töredék még idősebb és Trajanus császár uralkodásának korából, 116-ból származik. Találták 1882-ben a nagyécsi határban, fönt, a dombtetőt borító erdőben, erdőirtás alkalmával, fa tövénél a földben. A gyűjteménybe 1894-ben került. A nagyon is csonka töredéken a következő szöveg olvasható, belűl :

1. (Imp Ca)esar Divi Nervae F(ilius Trajanus)
2. (A)ug(ustus) Germ(anicus) Dacic(us) Pa(rthicus) (Pontifex Maximus)
3. (Tribunicia P)ot(estate) XX Imp(erator) XIII (cos)
4. (Equiti)bus et peditibus qui militant in alis
5. Quinque et cohortib(us)

A diploma külső lapján, a hol a sorok az előbbivel keresztben futnak s annak folytatása, a következők olvashatók :

6. Et I Cannene(fatium) et I. Hispa (vagy Lusita)
7. Norum et I. Bos(poranorum et)
8. milliariae c
9. quae sunt in P(annonia)
10. Natale, quini(s et vicenis stipendiis)
11. Emeritis dimi(ssis honesta missione quorum no)
12. mina subscri(pta sunt ipsis liberis posteris)
13. que eorum civ(itatem dedit et connubium cum u)
14. xoribus, quas t(unc habuissent cum est civitas)

15. iis data aut si q(ui caelibes essent cum iis, quas)
16. postea duxiss (ent dumtaxat singuli singulas.)

E diplomából megtudhatjuk az uralkodó Trajanus császár czímét, néptribuni tisztségének éveiből kiszámíthatjuk a katonai okmány kibocsátásának évét (116 Kr. u.) ; megismerjük a cannenefates és bosporanus-féle lovascsapatokat, Felső-Pannonia helytartóját, Minitius Natalist ; továbbá a 25 évi katonai szolgálati idő után a polgári jogot és törvényes házasságot biztosító törvényt és ennek kiható erejét az utódokra is.

Visszatérve a sírkőfölíratokra, az egyik, II. századbeli sírkő megemlékezik övéivel együtt, Aurelius Dorisoról, ki az ulpiai dárdás lovascsapat praefectusának statora (küldöncz) volt ; más négy oltárkő a csapat praefectusairól szól : T(itus) Fl(avius) Flaccusról, C(aius) Aelius Brocciusról, T(itus) Fl(avius) Italicusról és Q(uintus) Ter(entius) Ingenusról.

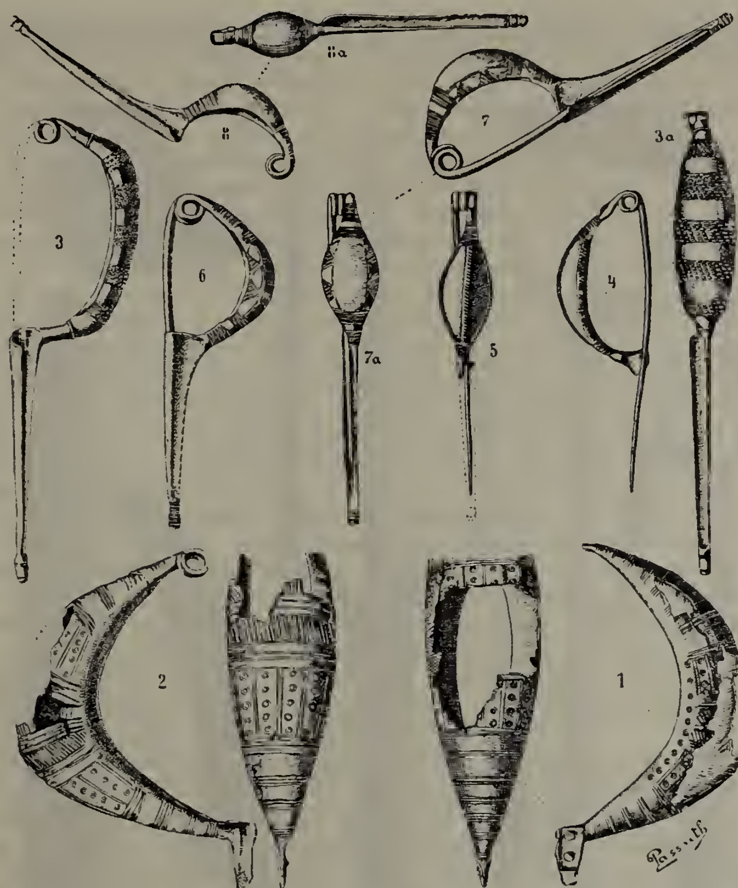
Később Caracalla császár (211—217.) a csapatot nevével, Antoniniana jelzővel tiszteli meg, mint azt egy III. századbeli sírkő fölírata tanúsítja s egyúttal megnevezi övéivel együtt, Marcus Aurelius Valerianust, a ki zászlótartó (vexillarius) volt e csapatban (CIL. III. Fasc. III. 11081). Más emlékkő a lovascsapattal egyesített alpesi gyalogságról (4374.), a pannonhalmi kő pedig az ala III. Augusta Thracum (4380. sz.) nevezetűről emlékezik meg ; a Notitia Dignitatum még két lovascsapatról tesz említést, melyek a IV. században itt állomásoztak ; egyik az equites promoti, a másik cuneus equitum Stablesianorum volt.

Számos oltárkő is maradt fenn a rómaiak korából. Igy Arrabonában a katonaság, vagy annak praefectusai (T. Fl. Flaccus, C. Aelius Broccius, T. Fl. Italicus és Q. Ter. Ingenus) emelnek oltárt a legjobb és legnagyobb Juppiternek (I. O. M.), isteneknek és istennőknek (Dis Deabus),[1]) három oltárt Dianának,[2]) továbbá egyesek Silvanusnak,[3]) Baltis istennőnek, mezei isteneknek. A bőnyi oltárkő felíratának tanúsága szerint Lucius Antonius Sabinianus, a kegyes és hű jelzőkkel megtisztelt és Severiánának nevezett I. segédlegió legátusának kürtöse, Aurelia Aeliana nevezetű feleségével együtt, helyreállíttatja a régi rozzant templomot és Juppiternek, Juno királynénak, Minervának, Neptunusnak, Bacchusnak, Dianának és a többi isteneknek állít közös oltárt [4]). Az ulpiai I-ső dárdás lovascsapat praefectusa : Ci .... lius (= Ci .... Aelius vagy Aurelius) Caianus és a X. legió centuriója (századosa) Aurelius Gracilis az uralkodó császárok : L. Septimius Severus és Caracalla, Septimius Geta caesar és Julia Domna (matri castrorum = a tábor anyjának) tiszteletére, azok jóléteért, oltárt szentelnek Kr. u. 198—211. között. Előfordult még Győrött Minervának, Ámornak, Herculesnek bronzszobra, Bacchusnak párduczon ülő és azt etető Silenusszal csoportosított fehér márványszobra ; Geának mészkőből faragott alakja a szárnyas Geniusszal. A vidéken Pusztaszentpálról Juppiternek szimbóluma, Apis-fej került ide bronzból, Ravaszdon meg Aeskulapiusnak szentelt fogadalmi kéz-fej (votiv-kéz) látott napvilágot, melyen ott láthatjuk a kígyót, Aeskulapiusnak jelvényét. A híres árpási kétkarú bronzlámpát kívűl mithologiai domború művek ékesítik.

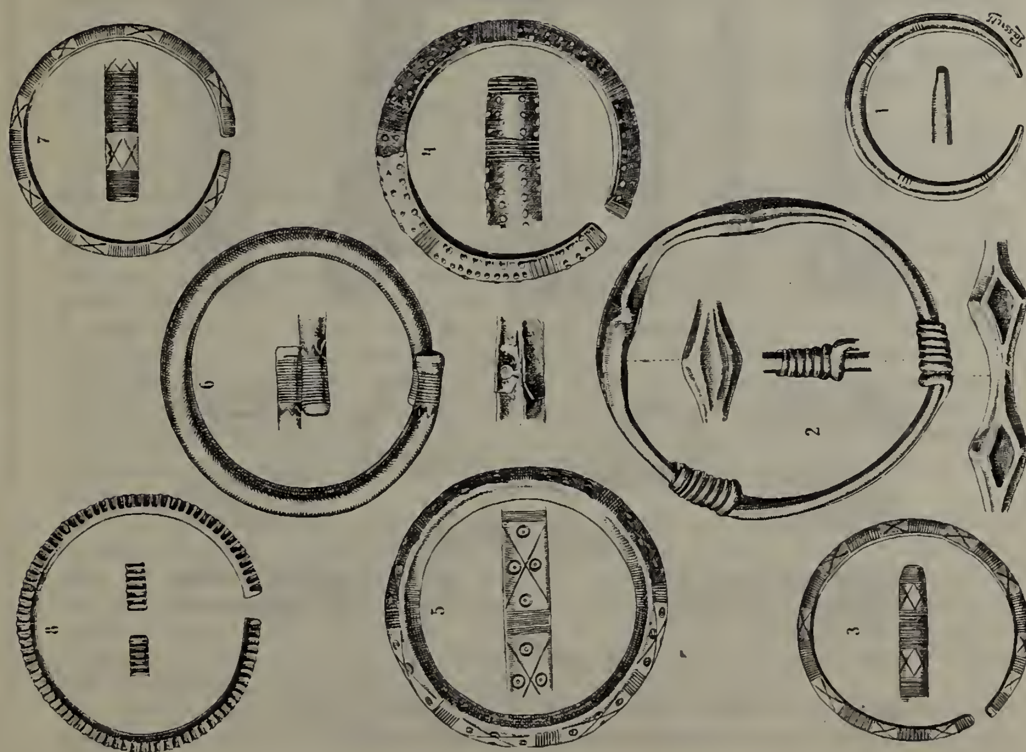
Arrabonából és vidékéről e korból eddig mindössze két keresztény emlék van. Az egyik fejes bronzgyűrű, rajta egyenkarú kereszt látható, a másik mécses, a mely felső, bemélyedt lapján Krisztus monogrammját tünteti föl ; mindkettő, a velök talált pénzek szerint, a IV. század első feléből származik. Egyéb emlékek : pávával, a lélek halhatatlanságának jelképével díszített csonka sírkő és az ezzel és halakkal ékesített mécsesek szintén a keresztény emlékek közé sorozhatók ; ezek már korábbi időszakból származnak. Az egyik mécses hallal díszítve, az I. századbeli hullaégetés korából, urna mellől került napfényre. A vallási színezetű emlékek mellett nem hiányoztak Arrabonában a világi jellegű szobrok sem, mint azt a különféle anyagból, provincziális ízlésben gyártott emlékek bizonyítják. Igy az egyik bronzszobor férfiút ábrázol, arcza csupasz, kezében jogart tart s a lepedőalakú ruha fejét is betakarja. A másik, alabástromból készült férfimellkép-szobornak már van bajusza és rövid, göndör

---

[1]) CIL. III. 4359.
[2]) CIL. III. 4360—4362.
[3]) CIL. III. S. 13440.
[4]) CIL. III. 11079. A többiek újabb leletek, a Corpus Inscriptionum Latinarum czímű műben még nincsenek közölve.

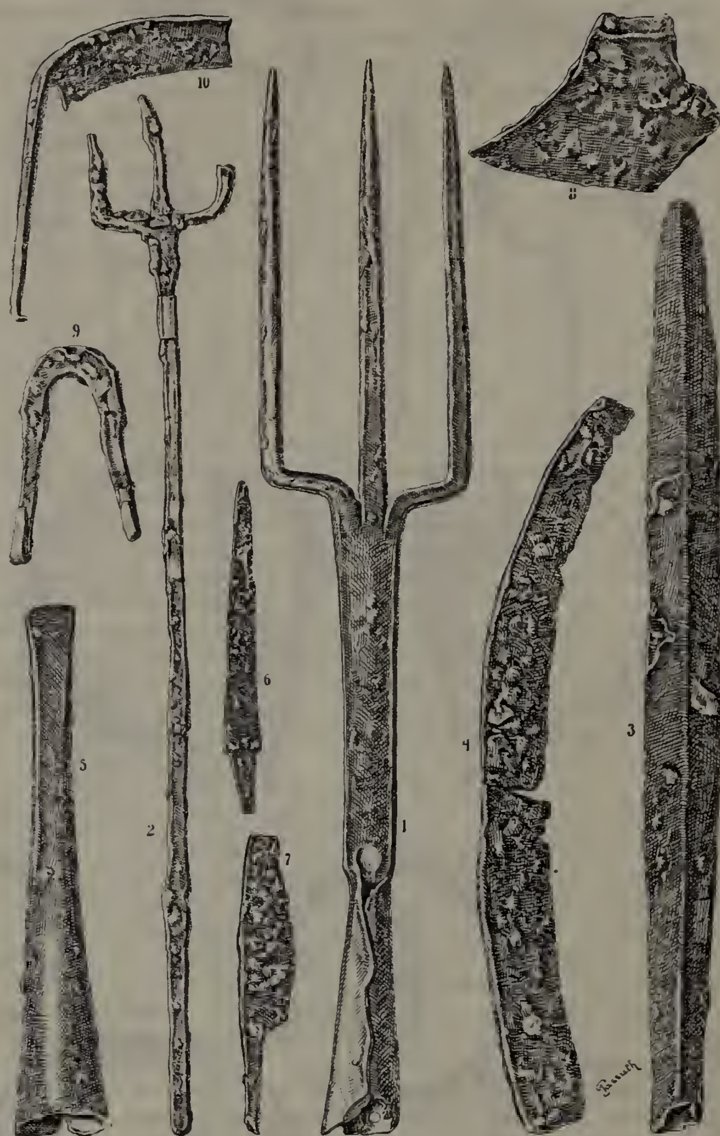
I.

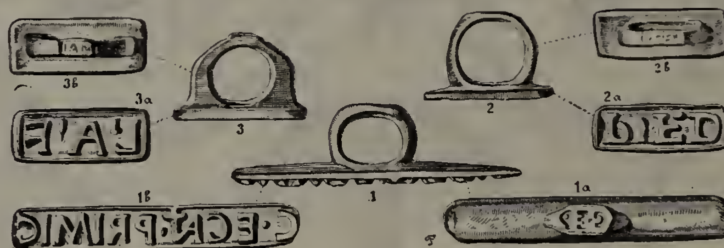

II.

Római leletek Győr vármegyében.

I. Bronzfibulák II. Bronzkarpereczek. (Kis Ravaszd.)

Római leletek Győrszentmárton tájáról.
I. Vasszerszámok. II. Pecsételő gyűrűk.

szakálla, testén vértet, fején Medusa-fővel díszített sisakot visel. Egy agyagból mintázott női mellkép magasra fésült hajzattal, valamelyik II. századbeli császárnét mintázhatja, mint Hampel J. véli. Nagyon kezdetleges s a rozsdától is igen megtámadott egy gladiátor bronzszobra. Más bronztárgyak tengeri lovat (hippocampus) és nőstény oroszlánt ábrázolnak.

A római erőd (praesidium) a mai püspökvár helyén és közvetetlen környékén állott, ez volt a terület legmagasabb és folyóvizektől legjobban védett helye ; itt állomásozott a katonaság. A városnak többi lakosai, még pedig a vagyonosabbak a vár közelében, a mai belváros területén laktak, a szegényebbek ellenben tőle távolabb, a mai Kálvária-utcza felén, azon a tájon, a hol a fölíratos kőtábla is jelzi : Itt állott hajdan Arrabona. A föntebbiek után említenünk sem kell, hogy ez a fölírás nem egészen, csak részben felel meg a valóságnak. Külső, felszíni római romok nincsenek ; a régi szilárd, többnyire homokkőből emelt épületeknek némi maradványai, alapfalai, a folytonos töltés következtében mind 2—6 m. mélységben feküsznek a földben. Legutóbb, az új csatornázás alkalmával, a következő helyeken akadtak a munkások római alapfalakra a mai belvárosban : a Káptalan-dombon, a székesegyház déli oldalán, a Széchenyi-tér minden oldalán, a Lloyd-épületnél, a főgimn. épület előtt, a megyeház bejárata előtt, az állami polgári leányiskola előtt és a Baross-út belső felén.

Római épületromok nem hiányoznak a vidéken sem, így Asszonyfán, Gyánti-dűlőn, Csák-Némán, Mindszenten; pompeji színre festett falak Szentmártonban és Árpáson, a hol az 1880. évi ásatások vezetői nagyobbszerű római házra, fürdőre és egymástól távol fekvő terjedelmes alapfalakra bukkantak, a melyek ma egészen szabadon láthatók. Hogy Arrabonában is volt fürdőház valahol a belvárosban, azt a talált fürdőeszközök (strigilisek) kétségen kívül helyezik. Sokkal érdekesebb és ritkább az üvegtükör használata mellett tanúskodó győri lelet, a mely római kősírból került elő.

A rómaiak iparát is számos lelet ismerteti. Ilyenek főleg az aranyból készült ékszerek : gyűrűk, fülönfüggők és filigránmívű lánczok, zománczozott vagy ezüstberakásokkal díszített fibulák és hasonló tárgyak, melyek néha állatokat, petytyes párduczot, nyúlászó kutyát, pávát és galambot ábrázolnak ; ilyenek a fémtükrök, bronzból készült vagy elefántcsontból faragott és csinos gyermekfejekkel vagy delfinekkel díszített hajtűk, delfinekben végződő fogantyúk, virágrlevelekkel díszített bronzedények, csontfésűk, kulcsok és csinos borostyánkő-ékszerek.

Arrabonában nagyon gyakoriak voltak az üvegtárgyak : korsók, poharak, csészék, szoptatós-üvegek (7 drb), illatszer-tartók, arczfestéktartó-tokok, hamvvedrek, üvegkarpereczek, játéktárgyak és gyöngyök.

Érdekesek az agyagneműek is a római korból. Az itteni 408 darabból álló agyagedény-gyűjtemény három csoportba foglalható ; az elsőbe sorolhatjuk az egyszerű, mázatlan edényeket ; a másodikba a festetteket és mázosakat ; a harmadikba a domborművekkel díszített vörös anyagú és kívűl-belűl vörös színű arezzói vagy terra sigillata edényeket. Leggyakoriabbak és legváltozatosabbak az első csoport edényei : ezek voltak olcsóságuknál fogva legjobban elterjedve. Ezek már eléggé jól iszapolt agyagból készültek, jól ki vannak égetve és elég formásak. A második csoport edényei még finomabb anyagúak, akad közöttük olyan is, melyeknek falazata nem vastagabb a rajzpapírosnál. Külső fölületük be van vonva grafit vagy zöld, barna, többnyire azonban sárga ólommázzal, még gyakrabban a terra sigillatákat jellemző vörös festékkel és vörös mázzal. Fordul elő márványosan színesített edény is. Díszítményeik rendkívül változatosak, és ízlésesek és közülök különösen kitűnik két női fejet ábrázoló korsó.

A harmadik csoportba tartozó terra sigillata edények a római keramikai iparnak legszebb termékei ; anyaguk olyan színű, mint a vörös pecsétviaszé, néha ez aranyos sávokkal van tarkázva. Díszítésük még változatosabb és művésziesebb. Külsejük ritkán síma, hanem többnyire domborművekkel van díszítve, leginkább mithologiai, harczi és vadászati jelenetekkel. Nagyon gyakoriak rajtok az állat- és növényvilágból vett alakok is. Mindezek Győrből, még pedig a legszebbek a mai belváros területéről valók.

A vidéken Pannonhalmán és közelében : Kisravaszd és Paczkalló-völgy területén : a római Pannonia és Sabaria helyén találtak római fölíratos köveket,

pecsétlő gyűrűket, halászat mellett tanúskodó háromágú szigonyokat, dárdát, sarlót, egyszerű és dombormíves edényeket, kígyófejben végződő ezüstkarpereczet és aranyozott csatnyelvet. Az egyik követ [1]), Julia Fuscinilla nevezetű asszony, a háborúban elesett két kedves fiának, Julius Paternus és Julius Fuscus emlékének szentelte ; a másikat Lucius Attius veterán katona emeltette feleségének. A talált téglákon olvasható a IV. legiónak, az I. segédlegiónak és X. legiónak neve, a két utóbbinak kegyes és hű a mellékneve. A pecsétlő gyűrűkön találjuk P. E. D. L. A. F. és C. E. P. kezdőbetüket, egy másikon az utóbbinak jobban kiírt nevét, C(aius) EGNATius (a NAT betük monogramm alakban) PRIMIG(enius) nevet.

Kiváló hely volt Kisárpás is, a hol egyebek között amorettekkel díszített tálat, növénydísz között álló madárral ékített kancsót, mázas korsót és bábsütő tányért találtak. Fudon festett tányér fordult elő. A többi edények, melyeket itt, Koronczón, Pusztaszentpálon, Rábapatonán, Mérgesen, Ponyvádon, stb. találtak, mind egyszerűek.

Római fegyverfélékből nagyon kevés emlék van itt. Győrött találtak két darab egyélű tőrt, két darab bronzlándzsát és a lovaskatonai fölszereléshez tartozó bronzsarkantyút. Nem hiányzik a koczka sem, a római katonák játékszere. Vannak továbbá házi eszközök, kés, birkanyíróhoz hasonló olló, kanál, fűző és hajtű, függélymérő (piom), őrlőkő, stílus, csiptető, sarló, mérleg, kulcs és orsó ; ékszerek, mint gyűrűk, karpereczek, különféle típusú fibulák, fülönfüggők, láncz, nyakdísz (phalera) és gyöngyök üvegből, borostyánból és agyagból. Mindezek Arrabona területéről, többnyire sírokból származnak. Sírmező négy van a római időből ; ezek a belvárosi és homokgödöri temető a brigetiói .út mellett, a másik kettő : az államvasúti és kálváriai, a Sabariába vezető út mellett terült el. Egyes sírok fordulnak elő szórványosan más helyeken is.

A római utak közül az egyik Öttevény, Magyaróvár és (Carnuntum) Németóvár felé vezetett, a másik az Ószőny helyén állott Brigetióba, a harmadik Csanak, Kisárpás, Szombathely (Sabaria) és Italia felé, a negyedik a tényői dombokon alá Varsány és Veszprém felé, az ötödik a régebbi fehérvári országút irányában haladhatott. Az itteni római mérföldmutató [2]) 212-ből származik és az uralkodó császár, Caracalla czímeinek fölsorolása után, fölemlíti a megrongált utaknak és hidaknak jókarba való helyezését és egyúttal jelzi Brigetiónak (Ószőnynek) a várostól való 30 római mérföldnyi távolságát ; a kő jelenleg Hédervárott látható.

Arrabonától nem messze feküdt Mursella [3]) nevezetű római város, mely mint egy carnuntumi fölíratos kő jelzi, municipium volt s így magasabb rangú volt Arrabonánál. E Mursellának a fekvése még nincs eldöntve ; vannak, a kik Lovászpatona helyére, és mások, a kik Kisárpásra helyezik.

A Duna mentén húzódó római út mellett fekvő Quadrata és Ad Statuas nevezetű mansiókról is találunk említést. Az előbbi Öttevény táján feküdt, emez pedig Gönyü helyén. A többi helyek : Mérges, Fud, Ponyvád, Pusztaszentpál, Koronczó, Felpécz, Nagyécs, Pannonia, Sabaria, Tápszentmiklós, Asszonyfa, Bácsa és Bőny, a hol római régiségek kerültek napfényre, úgy látszik veterán-telepek [4]) voltak és közülök csak kettőnek : Pannoniának [5]) és Sabariának a neve maradt fönn.

Hogy a római uralom e vidéken meddig tartott, arra a római ipartermékek és pénzek adnak kellő fölvilágosítást. Ezek egészen Gratianusig — meghalt 383-ban Kr. u. — elég gyakoriak, utána eltünnek, vagy igen ritkák. Igy a 395-ben meghalt Nagy Theodosiustól e területen eddig egyetlen egy rézpénzt találtak és ezt is a népvándorláskori sírmező egyik sírjában.

Góthok, alánok, markomannok, quádok.

A római fegyverekre szerencsétlenül végződött 378-iki drinápolyi csata után, a védtelenül maradt Felső-Pannoniát a góthok és alánok árasztották el

---

[1]) CIL. III. 4375.
[2]) CIL. III. 11343.
[3]) CIL. III. 4490.
[4]) Erről tesz bizonyságot az 1894. évben, Pannonhalmán talált fölíratos kő is, a mely szerint Lucius Attius veterán katona elhunyt feleségének síremléket állít (Arch. Ért. 14. köt. 358. l.).
[5]) Arch. Ért. 17. köt. 193—204. l.

és 401-ben vonultak tovább; helyükbe a markomannok és quadok nyomulnak; majd a hunnok lépnek föl támadólag, kiknek a birodalma azonban csak Attila haláláig (453.) tartott és romjain volt germán szövetségesei: a keleti góthok és gepidák osztozkodtak. Ez a terület is a keleti góthoké lett, de néhány évtized után ők is elvonultak Itáliába. A helyükbe nyomuló longobárdok uralma szintén rövid életű és majdnem folytonos harcz volt a mindinkább terjeszkedő gepidákkal, kiket végre az Alduna mentén föltűnő avarokkal szövetkezve, teljesen megsemmisítettek. 568-ban a longobárdok is követték a góthok példáját és Pannoniát átengedték szövetségeseiknek, az avaroknak; a hunn néppel rokon avarokkal újra a hunn-szkitha népség jut uralomra, mely közel harmadfélszáz évig, Nagy Károlynak 791-ben ellenök indított és az avarok megsemmisülésével végződött hadjáratáig tartott. A most uralomra vergődő szláv törzsek az avarokkal és a már korábban bejövő népekkel költöztek be. Hunnok, keleti góthok, gepidák, longobárdok, avarok.

A népvándorlásnak utolsó, ránk nézve legnevezetesebb hulláma volt a honfoglaló magyarok megjelenése, kiknek egy raja, mint a leletek tanúsítják, 862-ben fordul meg először Pannoniában. Őket követik más nagyobb csoportok és végül 896-ban, az ország elfoglalásával, befejezik azt a mozgalmas korszakot, a mit régibb középkornak szoktak nevezni. A magyarok.

E kornak, főleg a hosszabb ideig tartó avar uralomnak az emlékei, melyeket az utolsó években e sorok írója Győr város külső határában fölfedezett hatalmas sírmezőn, eddig fölásott 888 sírban talált, a legérdekesebbek közé tartoznak az országban; belőlük világosan kitűnik, hogy itt, Győr területén, tekintélyes avar telep volt. A sírok bizonyos sorrendben és többnyire 3—4 m. távolságban vannak egymástól; a tetemeket teljesen felöltöztetve, fegyvereikkel ellátva és ékszerekkel feldíszítve, mindig úgy helyezték a változó, 80—225 cm. mélységű sírokba, hanyattfekve, hogy arczok a nap járásával szemben álljon. Koporsónak ritkán találtuk nyomát, tehát többnyire a puszta földbe helyezték el a tetemet, melléje téve egy vagy két edényt: poharat, fazekat vagy korsót, egy esetben kulacsot is, a nőknél orsót; továbbá különféle kisebb állatokat vagy legalább egyes állatcsontokat. A sírokban talált mellékleteket, harczi szerek, ékszerek, eszközök és edények csoportjába foglalhatjuk össze. A harczi szerek közé tartoznak a rövidebb-hosszabb kardok, balták, fejszék, nyílcsúcsok, dárdák és nagyobb fajtabeli kések. A kardok egyenesek és egyélűek; keresztvasuk hiányzik. A balták és fejszék nyéllyukának két külső oldala rendesen karimás. A nyílcsúcsok többnyire háromélűek. Legritkább a kard, melyből mindössze három darab került elő. Az ékszerek nagyon gyakoriak; gyöngyökkel díszített fülönfüggők, különféle alakú üveg-nyakgyöngyök, rozetták, kettős, korongidomú vagy téglalapalakú kapcsok, karpereczek, gyűrűk, boglárok pitykékkel, csatok, küllős karikák, gombok ezüstből, bronzból, aranyozott vagy ezüstözött bronzból, ólomból és vasból, nagyon változatos díszszel, az állat- és növényvilágból.

A népvándorlás korából kevés eszköz maradt fenn. Találtak a különféle sírokban kengyelt, zablát, tűt, kapcsot, kést, aczélt és kovát; állítólagos takácsszerszámot, kulcsot, minden női sírban orsót és néhány vetélőt. A síroknak rendes mellékletei az edények voltak, melyek vagy nagyon durvák, puszta kézzel idomítvák, vagy korongon készültek; díszítésük csak néha van s ez egyszerű körös és hullámos barázdákból és csipkés pereméből szokott állani.

A vármegyében a következő helyeken találtak régibb középkori emlékeket. Az Enese határában fekvő Faluhely pusztán durva, egyszerű poharakat, Ménfőn avar kengyeleket, Kajáron szarmata jellegű bronz szíjvéget és Tápszentmiklóson csinos fülönfüggőket aranyból.

Szőgyéről 3 drb avarkori bronz szíjvég származik. Pannonhalma környékéről Nagy Károly korabeli lándzsa és Kisárpásról ugyanolyan korú sarkantyú a Rába medréből.

Az avarkori sírmező egyúttal a honfoglaló magyaroknak is temetkezőhelyük volt. A temető éjszaknyugati részén csoportosan, éjszaki táján avarkoriakkal szórványosan, 61 magyar sírt tártunk föl, a melyekben a tetemek kelet-nyugati irányban feküdtek, fejjel nyugatra s így fekvésükre nézve eltértek az avarkoriaktól. A sírok azonban igen szegények voltak, alig egynéhányban találtak mellékleteket: nyakpereczet, mely egymásköré csavart bronzhuzalokból készült; levélformájú és tüskésszárú nyílcsúcsot; orsót és aranyozott

bronzboglárt, pitykét és törött fülönfüggőt (?) bronzból, kopott, olvashatatlan olaszországi ezüstpénzt. Az egyik női sír gazdagabb volt; találtak benne több üvegnyakgyöngyöt, nagyobb szép fonású ezüstlánczot, rajta hólyagos fémgömböket és közöttük harántul font sodronytekercseket. Ugyancsak a nyak körül 4 drb ezüstpénzt. A tetem mellén 3 drb bronzpityke feküdt és jobbkeze újján, kissé aranyozott, nagy ezüstgyűrű volt, melynek fejét üvegpaszta díszítette.

Más ősmagyar sírok a víztartó torony mellől kerültek elő; ezekben találtak gyűrűket, karpereczeket, halántékgyűrűket, ezüstkorongot, melyet a mellen hordtak, csüngőkkel díszített pitykéket és késeket. A város területéről való ama szép füles csüngő-dísz is, rossz ezüstből, a melyen a középen látható madárfej körül szívidomok, heraldikus líliomok, indák és geometriai idomok fordulnak elő. A szeszgyár területéről, a hol az ősmagyarok sátrak alatt éltek, nagyon sok egyszerű edény: pohár, fazék, korsó és kulacs; azután nyílcsúcs, kúpos végű sarkantyú és kés került a gyűjteménybe.

E tárgyaknak a készítői és használói, a honfoglaló hősök, vetették meg alapját e városnak, melyet az általános vélekedés szerint az itt talált és romokban hevert avar gyűrű-sánczok után neveztek el Gyűrűnek, a melyből a mai Győr elnevezés származott.

Források: Győri Szt. Benedekr. főgimn. múzeum. — Győrmegye és város monografiája. (1874.) — Archaeologiai Értesítő. — Corpus Inscriptionum Latinarum, III. köt.

GYŐR VÁRMEGYE ÉS VÁROS TÖRTÉNETE.

I. RÉSZ. A HONFOGLALÁSTÓL A MOHÁCSI VÉSZIG.

1. A HONFOGLALÁSTÓL A KERESZTÉNY MAGYAR KIRÁLYSÁG MEGALAPÍTÁSÁIG.

Pannonia klasszikus földjén, ott, a hol a Rábcza és a Rába a Dunával egyesül, a kelta őslakóktól alapított Arrabona helyén és az azt körülvevő síkságon, a IX. század végén az »avarok pusztái« terültek el. Ez a hely, mely természetes középpontja volt a római uralom alatt az egykori Vindobonától, a Duna könyökéig terjedő vidéknek, már Traján császár által Kr. u. a II. században a Rábától egészen Aquincumig húzódó védhálózatba vonatván, mindegyre nagyobb jelentőségre emelkedett, s mint kereskedelmi góczpont, hatalmas fejlődésnek indult. Az a páratlan úthálózat, melyet a rómaiak készítettek, összeköttetésbe hozta egyfelől Brigetiumon át, Aquincummal, másfelől Flexumon keresztül Vindobonával, míg a harmadik útvonal, a mai Ménfőn, Szemerén és Gyarmaton át Sabariába, a negyedik, Varsányon keresztül Cymbriába (Veszprém) vezetett, mely utak mentén virágzó telepek keletkeztek.

A népvándorlás nagyrészt megsemmisítette ugyan a római alkotásokat, de azokat a földszínéről teljesen eltörölni nem tudta, mert bár romjaiban is, megmaradt a római nagyság, az antik műveltség emléke, mely bámulattal töltötte el az átvonuló barbár népeket és befolyással volt a honfoglaló magyarokra is.

E területen a VI. századtól kezdve az avarok tűntek fel; ez a harczias vad nép megvetvén lábát a Rábcza és a Rába folyók vidékén, az egykori Arrabonát hatalmas körsánczczal vette körül, honnan ki-kitörve, évtizedeken át rettegésben tartotta a frank birodalmat. Ennek az avargyűrűnek, — melyet az egykorú német írók rhing-nek neveztek, — külső sánczai lenyúltak egyrészt Mezőörs, másfelől Gönyü határáig. Az avarok.

Nagy Károly császár 791-ben három hadsereget indított az avarok ellen. A derékhad, melyet maga a császár vezetett, öldöklő harczok után egészen a Rábáig hatolt, s az itt levő erődítvényben az avarok utolsó, kétségbeesett küzdelmüket vívták. Véres harczok árán Nagy Károly teljes győzelmet aratott. Az egykor büszke nép békéért rimánkodott, de elveszíté függetlenségét, s a frankok alattvalója lett. Ámde nem tudta elviselni az igát és 799-ben újra fellázadt; közel négy évig tartó hadjárat alatt az avar nép kipusztult, a Duna és a Rába mente elnéptelenedett; ettől kezdve e területet a frankok az avarok pusztáinak nevezték el. Az avarok pusztáira a IX. század folyamán lassanként szlávok telepedtek, a kik már a VI. század végétől kezdve, mindig nagyobb tömegekben lepték el Pannoniát s az avar uralom megszüntével a IX. század végén a bajorok fenhatósága alá kerültek.

Az itt letelepedett szlávok nem lehettek sokan; sűrűn lakott vidékre a beköltözködő magyarok nem akadtak, maga az egykori avar gyűrü eléggséges védelmet nyújthatott ugyan a szlávoknak, de törzsek itt nem lakhattak; a vármegye többi része, melyet jórészt folyók hasítanak, mint árterület, csak gyér népességnek szolgálhatott lakóhelyül. A szlávok.

Az egykori források és a krónikák csak nagyon hiányos adatokat szolgáltatnak a dunántúli szlávokra vonatkozólag, így ezek emlékét csak a helynevek tartották fenn a vármegye területén.

Kétségtelen, hogy ezeket a helyneveket a beköltözködő magyarság a szlávoktól örökölte, a minthogy azok merően szláv szógyökből képeztettek; ezeket a helyneveket a magyarok másoktól nem vehették át, mint a meghódolt szlávoktól, a kiket nem irtottak ki, hanem szolgaságra vetettek.

Szláv eredetű helynevek: *Medve,* eredeti szláv kiejtés szerint medved; *Kóny* a szláv koň gyökből, mely lovat jelent; *Zámoly,* a szláv zem, zemlja, szóból alakult, s csak kiejtésére nézve különbözik a zem tőből alkotott többi helynévtől, de jelentése egy és ugyanaz; végül *Táplány* a szláv toplu törzsből, mely leggyakoribb kifejezés volt a hévvizekre; egyike a primitiv műveltségű népek helynévalkotásainak. (Borovszky Samu: A Honfoglalás Tört. 78—79.)

A magyarok. Mikor a honfoglaló magyar nemzet a Duna-Tisza közét hatalmába kerítette (897), már javában dúlt a viszály Szwatoplug két fia, Mojmir és Szwatoplug között az apai örökségért. E küzdelem közepett a szláv nép szinte közömbösen nézte, miként dől össze Szwatoplug birodalma. A bajorok, a kiknek a morva birodalom gyengítése volt a főczéljuk, a magyarok előnyomulását közömbös szemmel nézték, csupán azt kötötték ki a 898—899-ben létrejött szerződésben, hogy a magyarok a pannoniai népeiket kíméljék meg. A közbejött itáliai hadjárat elodázta ugyan egy időre Pannonia megszállását, de a 900. év derekán már az egész magyar nép átkelt a Dunán, s Szőnytől kezdve, valószínűleg a rómaiak idejéből fennmaradt útvonalon haladva, nagyobb s nevezetesebb ellentállás nélkül a Rábáig és a Rábczáig terjedő területet elfoglalta. (Pauler Gyula: A Magyar Nemzet Tört. Szt. Istvánig 41. lap.)

Az ittlakó szlávok alig fejthettek ki ellentállást, mert ők tulajdonkép csak urat cseréltek, a bajorok helyett a magyarokat. A Rábáig és a Rábczáig eső területet a magyarok kétségen kívül már a vezérek korában megszállották; az egykori avar gyűrű alkotta az előörsöt e korszakban, honnan átkelve a Rábán, nem egyszer háborgatták az Ostmarkot és Bajorországot.

Az első becsapásokra az egész bajor nemzet, élén püspökeivel és grófjaival 907 július havában áttört a Rábán, hogy veszedelmes szomszédaival leszámoljon, de a honfoglaló magyarok felkészülve várták az ellenséget s a Rábától keletre, a mai győr-budai országúton, július 6-án a bajor hadat megsemmisítették.

E győzelem után a magyarok egész a Fertő vidékéig terjeszkedtek, tehát ebben az évben a mai Győr vármegyének a Rábán túl eső vidékét is megszállották a honfoglaló magyarok. (Pauler Gy. i. m. 45—46.)

A fennmaradt adatokból következtetve, Győr vidékét a fejedelmi törzs népe szállotta meg, mert a vármegye területének legnagyobb része fejedelmi birtok volt. Még a XIII. században is, az egyházi javak mellett, melyeket Szent István király adományozott a fejedelmi birtokokból, nagyszámú várjószágokkal és más királyi birtokokkal találkozunk.

Csak Sokoróaljában találunk két ősi törzsökös magyar nemzetséget, melyeknek tagjai előkelő szerepet játszottak hazánk történetében.

Nemzetségek. E két nemzetség egyike a *Pécz* nem, melynek ősi fészke a Sokoróaljában épült, Fel-Pécz, Kis-Pécz és Bodó helység (Szemere táján); már a tatárjárás előtti korszakban nem talált elégséges területet e vidéken és így egyik tagja, I. Lukács fia, György a Drávamentére költözött; itt találjuk már 1232-ben. (Wenzel XI. 250.) A nemzetség tagjai Kajárra is igényt tartottak, de perüket 1240-ben elvesztették. (Wenzel I. 100.) A Pécz nemzetség ősi birtokai mellett a *Pok* nem vett szállást. E nemzetség legrégibb birtokai Téth-től nyugatra a Rábáig szinte összefüggő egészet alkottak, így valószínű, hogy azokat szintén az első megszállás jogán bírta, mint Téth, tőle nyugatra Pok, attól nyugatra Móriczhida, ettől délfelé Baráti, stb. Közös temetkező helye is a Szent István vértanú tiszteletére emelt poki premontrei rendű monostor és a móriczhidi ágé a Móriczhidán emelt hasonnevű monostor volt.

Okleveles adatok azonban csak a XIII. század elejétől kezdődőleg vannak e nemzetségről s akkorra már jelentékenyen szétágazott s a Rába és a Rábcza vidékén újabb birtokokat szerzett, mint Mérgest és 1234-ben Rába-Szentmihályt, mely birtokokhoz a nemzetség egy-egy ágának elnevezése fűződik. E két nem-

zetségen kívül, még csak az Alap, Gug és Pátroh nembeliekről emlékeznek meg az oklevelek.

Az Alap nemzetség emlékét három hasonnevű hely: Rét-Alap község, Püspök-Alap és Közép-Alap puszták őrizték meg az utókorra, de úgy e nemzetségről, mint a Gug nembeliekről, a kiknek emlékét szintén hasonnevű puszta tartja fenn, valamint a Pátroh nemzetségről, csak egy-egy oklevél maradt, így ezeknek eredetére nézve, a nemzetségnéven kívül, más támpont nem áll rendelkezésünkre.

A vezérek kora.

A vezérek korában a X. század első fele nagyrészt külföldi kalandozásokkal telt el, melyek közül nem egy ütött ki balul a magyarokra. A külföldi kalandozások következtében megfogyott fegyverforgató elem helyét újabb jövevény népek pótolták. Még a vezérek korában a török-tatár népcsaládhoz tartozó bessenyők telepedtek le hazánk területén, leginkább a határszéleken. A bessenyők a mai Győr vármegye nyugati és délnyugati felében kisebb-nagyobb rajokban telepedtek le; telepeiknek földrajzi helyzete jelzi, hogy összefüggésben állottak a moson- és a sopronvármegyei bessenyőkkel. Telepeik a Rábaközben voltak, honnan Baráti-ig terjeszkedtek. Itt még a XIII. században is laktak bessenyők, de idővel teljesen elenyésztek. Bessenyő telep volt Bezi helység, mely tőlük vette nevét, mint első megszállóitól, (Bisseni-Bessi-Bezi). Téth helységben is laktak bessenyők; az 1251. évi oklevél megemlékezik a bessenyők földjéről, mely a Pok nembeliek birtoka mellett terült el.

A bakonybéli apátság és a győri várjobbágyok között támadt határigazítási ügyben, 1234-ben kiadott oklevélben előfordul Kajár mellett a bessenyők földje, mely közönségesen bessenyőtarlónak neveztetett. Thelukbarath, Réti és Lébény között, szintén egykori bessenyő birtokként fordul elő az oklevelekben. (Villányi Szaniszló: Győr várm. és város anyagi míveltség története.)

Géza fejedelem, a magyarok utolsó fővajdájának halála (997) után örökébe fia, István lépett.

Szent István.

Míg az ifjú fejedelem apostoli buzgalommal fogott hozzá a keresztény hit megszilárdításához, addig mindazok, a kik féltékeny szemmel nézték az idegenek térfoglalását, s mereven ragaszkodtak az ősi intézményekhez, megtalálták fejüket Tar Zerind fiában, Kupa vezérben, a kiben az ősi hithez való ragaszkodással mérhetetlen uralomvágy párosult.

István 997-ben személyesen vezetett ellene hadat, mely a pogány lázadást véres harczok árán elnyomta. Az elesett Kupa vezér holttestét felnégyelték s egyik részét István Győrbe küldte, hogy annak kapujára szögezve, elrettentő például szolgáljon. (Millenn. Tört. I. 236.). Kupa lázadásának leveretése után István széleskörű intézkedéseket tett a keresztény hit megszilárdítására. Somogy tizedét a pannoniai születésű keresztény hősnek, Szent Mártonnak tiszteletére ajánlotta fel, a ki pogánykorában római centurio volt. Szent Márton tiszteletére ekkor épült szülőföldjén, a Bakony hármas csúcsú előhegyén a pannonhalmi monostor, mely oly kimagasló szerepet játszik hazánk történetében. Szent-Benedek követői hazánkban itt találtak először otthonra, innen indult ki a térítés nagy műve, innen sugárzott ki évszázadokon át a szellemi műveltség, a tudomány s azonfelül a Benedek-rend tagjainak szorgalma és kitartó munkássága virágzó gazdaságot létesített itt.

Az egykori győri körsáncz pedig, mely a barbár népeknek évszázadokon át át menedéket nyújtott, a vezérek korában sem veszítette el jelentőségét. A honfoglaló magyarok felismervén fontosságát, csakhamar birtokukba vették. A körsáncz kerületén belül már a vezérek korában is mindegyre többen találtak otthonra, és akkor, a midőn István atyjának örökébe lépett, már mint a nyugati országrész legélénkebb forgalmú és egyik számottevő helye tűnik elénk, majd a királyság megalakulásával királyi várrá lesz, mely köré a győri várszerkezet tartozékai csoportosultak. A vár és környéke már akkor uralkodott azon az úton, mely a Lajta vidékéről az ország belsejébe vezetett.

2. A VÁRMEGYE ÉS A VÁROS SZEREPE A NEMZETI TÖRTÉNETBEN A MOHÁCSI VÉSZIG.

Még a berendezés nagy munkájával volt elfoglalva a győri megyés püspök és a győri várispán, mikor Szent István harczba szólította a várnépeket, a nyugatról jövő támadások ellen. A támadást Konrád császár kezdte meg, a kivel a nyugati határ rendezetlen volta miatt keveredett háborúba István király. Konrád császár 1030 nyarán Moson vidékén áttört a határerősítéseken s a Rábáig nyomult előre. István király a régi hadviselés elveit követve, nem bocsátkozott nyílt csatába, hanem visszavonult Konrád hadai elől, pusztává és néptelenné téve az egész vidéket, melyen át a császár követte.

A mocsaras területen, a nehéz fegyverzetű német sereg csak nagy ügygyel-bajjal tudott előre jutni, de a Rábánál tovább nem mehetett, mert a magyar könnyű lovasság szinte éjjel-nappal szakadatlanul zaklatta az amúgy is kifáradt német hadat. Konrád kénytelen volt visszafordulni s még ebben az évben békére lépett Szent Istvánnal.

Péter és Aba Sámuel.

A keresztény magyar királyság megalapítása óta ez volt az első támadás, mely a vármegyét nyugatról fenyegette, s melyet Istvánnak rövid idő mulva bekövetkezett halálával csakhamar újabb követett. István halála után, bár palotaforradalom útján, de nagyobb nehézségek nélkül Péter foglalta el a trónt. A határszéli villongások miatt, uralkodásának első éveiben ő is háborúba keveredett Konrád császárral, de a rövid ideig tartó uralkodása alatt támadt nemzeti visszahatás, megfosztotta őt a tróntól s helyébe Aba Sámuel lépett. Aba Sámuel trónraléptével ismét kezdetét vette az ellenségeskedés a nyugati határon. 1043-ban III. Henrik hadai ismételten betörtek az országba. III. Henrik ezúttal csak a Rábczáig (Abdáig) jutott, a hol azonban szemben találta magát a magyar hadakkal.

III. Henrik hadát e nem várt ellentállás meglepte, s a magyar hadat abdai erős állásában meg sem merte támadni, de különben is a mocsaras terület meggátolta a németek előnyomulását, miért is III. Henrik békére lépett. (Pauler Gyula : A Magyar Nemzet Tört. I. 108. — Millenn. Tört. II. 18.)

Az a kegyetlen bosszú, melyet Aba Sámuel király az uralkodásával elégedetlen főurakon állott, csakhamar felidézte bukását. Azok, a kik az üldöztetéstől szerencsésen megmenekültek, Henrik udvarába siettek s miután ott Péternek felajánlották a koronát, III. Henrik 1044. június havának vége felé újból betört az országba. A terepviszonyokkal ismerős főurak kalauzolása mellett Kapuvárnál akadálytalanul átjutott a Répczén, majd a bakonybéli apátság birtokában levő árpási révnél, a Rábán, honnan Téth felé vonult. (Pauler Gy. i. m. I. 113.) Henrik betörésének hírére Aba Sámuel király, a ki a támadást alkalmasint a Lajtha felől várta, Győrnél vonta össze hadát, mikor azonban a kapuvári védőművek őrzésére rendelt magyar csapatok megfutamodásáról értesült, dél felé nyomult.

Henrik, felhasználván a Téth mellett elhúzódó régi római útat, Koronczón át gyors menetben közeledett Győr felé, hogy személyes bátorságával lelkesítse hadát. Az előcsapatokat maga vezette mindaddig, míg a ménfői síkon feltűntek előtte »a magyar fegyveresek roppant tömegei, erdő módjára elborítva a széles rónát«.

A magyar hadak nagy száma nem akadályozta meg III. Henriket abban, hogy július 5-én Aba Sámuel felett teljes győzelmet ne arasson, melyben nagy része volt annak a körülménynek, hogy a magyarok közül is többen voltak, a kik Péter király visszahívását óhajtották. Ezek a döntő pillanatban fegyvereiket eldobván, futásnak eredtek, magukkal rántva a sereget.

Aba Sámuel megmenekült ugyan a csatából, de neje és gyermekei, roppant mennyiségű kincseivel egyetemben, III. Henrik kezeibe kerültek, a ki a ménfői csata után Péterrel együtt bevonult Győrbe, mely vár Sámuel király futása után csakhamar meghódolt a németeknek. III. Henrik Győrből, Bársonyoson át, Székesfehérvárra ment, hol Pétert ünnepélyesen visszahelyezték a trónra. De a német befolyás csakhamar megtermette keserű gyümölcseit.

A nemzeti visszahatás már nem csupán az idegen elem ellen lépett fel, hanem az ősi vallás visszaállítására irányuló törekvésben is nyilvánult.

A pannonhalmi főapátság alapító levele István királytól.

E mozgalom Péter király visszatértétől kezdve, egyre nagyobb hullámokat vert s csakhamar véres lázadássá fajult. 1046 nyarán Péter király az ország keleti részében támadt felkelés hírére, Komárom környékéről, a hol táborozott, Székesfehérvárra sietett, de mivel a felbőszített lakosság bezárta előtte a város kapuit, szeptember 21-ike körül Pannonhalmán keresztül, Moson felé menekülve, igyekezett kijutni az országból. (Fehér Ipoly: Győr várm. és város egyetemes leírása, 388.) A pogány lázadók.

Minthogy azonban a felkelt néptömeg Mosonnál már elzárta a kijárásokat, visszafordult s Győrön és Pannonhalmán át, a fejérvármegyei Zámolyba menekült, a hol üldözői kezeibe került. Mialatt Péter királyt elérte a sorsa, addig a felizgatott néptömeg, mely menekülő hadát üldözte, Pannonhalma ellen fordult. Ne csodálkozzunk, ha Vatha követői, a kik az ősi pogány hitet visszaállítani és a kereszténységet kiirtani törekedtek, annál nagyobb dühvel fordultak Pannonhalma ellen, mert, miként egy nagynevű történetírónk megjegyzi, »tudták, hogy e magaslatról terjedt el a kereszténység világa, melyet most kioltani akartak«. (Fehér Ipoly i. h. 588.)

A pannonhalmi monostor számos lakója esett áldozatául a nép dühének. Míg az apát a hozzácsatlakozott szerzetesekkel az erdők rejtekeiben keresett menedéket, addig a monostor teljesen elpusztult. A nemzet többsége Árpád ivadékát, Endrét ismerte el urának, kinek ismét III. Henrikkel kellett megküzdenie. I. Endre király.

Mivel a Lajta és a Rába közötti vidék hozzáférhetetlenné volt téve, a németek meg sem kísérlették, hogy arra rontsanak be. Henrik 1051-ben a Zala folyó és a Balaton mentén igyekezett elérni Székesfehérvárt, míg Gebehard regensburgi püspök az élelemszállító hajókkal Hainburgból Győrig jutott el. Henrik Székesfehérvár sikertelen ostroma után a Duna felé tartott, hogy Gebehard hajóiról élelmet szerezzen, mert a magyarok mindent elpusztítottak, vagy elhordtak előle. A folytonos menetelés miatt kifáradt seregét az éhség is gyötörte, ezért a győri útra fordult, melyen néhány év előtt, a ménfői győzelem után diadalmasan bevonult Székesfehérvárra. Gebehard püspök, a ki hónapokon keresztül mit sem hallott a német sereg sorsáról, de különben is ellenséges területen nem érezte magát biztonságban, mire a császár serege a Dunához ért, arra már Győrből visszafordult Regensburgba.

A hagyomány szerint Gebehard levelet írt a császárnak, melyben kérdést intézett hozzá seregének holléte felől. E levél a magyarok kezébe kerülvén, Miklós győri püspök azt válaszolta a császár helyett, siessen haza Regensburgba, mert ő is kénytelen visszatérni. Ezt a levelet egy győri vendég vitte el Gebehard püspöknek, a ki csakhamar hazavitorlázott. (Millenn. Tört. II. 54.)

Henrik seregének helyzete, attól kezdve, hogy a Vértes hegység erdősvölgyes vidékén át a Bakonyérnél a győri síkságra jutott, mindegyre komolyabbá vált. A magyarok és a bessenyők éjjel-nappal zaklatták a németeket. Henrik folytonos csatározások közepett érkezett a Rábczához, de mivel Abdánál a hidat a magyar hadak tartották megszállva, az abdai sánczok bevétele után folytathatta útját, mit kizárólag a vele levő burgundi, szász és lengyel csapatok elszántságának köszönhetett.

Seregének egy része mégis innen rekedt a Rábczán, mert a menekülő németek a hidat idő előtt felgyújtották s azok, a kik nem tudtak idejében átkelni, a magyarok kardjaitól vesztek el. (Pauler Gyula i. m. I. 129.)

Endrének, a még mindig fenyegető német támadásokkal szemben, vezérre volt szüksége, miért is behívta Lengyelországból testvérét, Bélát, kinek a vezéri pálczát és halála után a koronát szánta. Ám idővel Salamon nevű fia született, kinek a koronát biztosítani akarván, viszály támadt közötte és Béla herczeg között. Míg Béla herczeg Lengyelországban keresett segítséget, addig Endre a németekre bízta ügyét. A Tiszánál vívott csata után Béla herczeg nyugat felé tört s az ellenfelek utoljára a Rába és a Lajta között mérkőztek meg (1060), mely küzdelem I. Endre legyőzetésével ért véget.

I. Béla rövid ideig tartó uralkodása után a trón Salamonra szállott (1063). Béla fia, Géza herczeg, a ki nem akart újabb belviszályok okozója lenni, kitért Salamon útjából, de a király rosszlelkű tanácsosai mindenkép arra törekedtek, hogy Salamont a Béla fiai, Géza és László ellen ingereljék; Dezső kalocsai érsek, azelőtt győri püspök közbenjárására azonban 1064 január 20-án Győrött létre-

jött a béke a király és a herczegek között. (Horváth Mihály : Magyarorsz. Tört. I. 181. — Pauler Gyula i. m. I. 146.)

A béke nem tartott soká ; 1074-ben a herczegek a mogyoródi csatában Salamon király hadát teljesen szétverték, Salamon, a míg Németországból segélyt remélhetett, az ország nyugati részén még hatalmában levő várait : Pozsonyt és Mosont igyekezett biztonságba helyezni, honnan gyakran intézett támadásokat a Rába vidékére. A Rába vidékén lakó bessenyők ekkor Gézához fordultak, a kit az egész ország elismert királyának, hogy Salamonnal megküzdhessenek. Salamon azonban 1075-ben a bessenyőknek Zoltán vezérlete alatt intézett támadását visszaverte, mely győzelem után tovább folytatta a nyugati határszéleken rablókalandjait.

E betörések éveken át tartottak, s csak Szent László király uralkodása alatt szüntek meg, midőn Salamon már ártalmatlanná volt téve.

László király.

László király trónraléptével (1077) jobb korszak vette kezdetét Magyarországon. Mindjárt uralkodása kezdetén, közel fél századon át tartó belzavarok alatt elharapódzott bajok orvoslása czéljából, Magyarország intéző emberei összejöttek Pannonhalmán, vagy miként a törvényszakasz bevezető soraiban olvassuk, a *szenthegyen*, a hol gyűlést tartottak, keresvén, »mikép lehessen a rossz emberek törekvését megakadályozni és nemzetünk ügyeit előmozdítani«. Ezen az országgyűlésen alkotott törvények adják Szent László király II. decretumát. (Pauler Gyula i. m. I. 180. — Pannonhalmi Szent Benedekrend Története I. 116.)

Kálmán király. A keresztes hadak.

László utóda, Kálmán király uralkodása alatt vonultak át első ízben a keresztes hadak Győr vármegyén. Az első hadat egy századon át másik két keresztes had átvonulása követte. Az első fegyelmezetlen keresztes hadak garázdálkodásai Kálmán királyt erélyes rendszabályokra késztették. Midőn az 1096. év tavaszán Gottschalk (Godeschalk) vezérlete alatt nagyrészt rakonczátlan bajor és sváb népből álló keresztesek vonultak be az országba, csakhamar kicsapongásokra ragadtatták magukat, gulyákat hajtottak el, pásztorokat vertek agyon, miért is a türelmét vesztett Kálmán király e csürhe hadat, Szent-Márton és Fehéregyház között, a mai Táplány és Töltéstava helyén, a hol táboroztak, lovasainak élén szétverte, megfosztván őket fegyverüktől és pénzüktől, melyet azután a pannonhalmi királyi kincstárban helyezett el. (Pauler i. m. I. 250. — Pannonh. Szt. Ben. Tört. I. 116.) De a mily erélyesen lépett fel a király e garázda csőcselék ellen, ép oly előzékenynek mutatkozott, a midőn az arra hivatott keresztes had vezéreivel állott szemben. Midőn Bouillon Gottfried, Alsó-Lotharingia herczege és testvérei 1096 szeptember havában a határszélekhez érkeztek, Ascha Gottfried német vitézt küldték Kálmán királyhoz, a ki a keresztesek követét Pannonhalmán, a palotában fogadta.

A keresztes had követe közel nyolcz napon át tanácskozott az átvonulás feltételei felől a királylyal, a ki, miután a keresztesek által nyújtott biztosítékokat elégségeseknek találta, megengedte az átvonulást.

Mielőtt a keresztesek október közepén megkezdték volna átvonulásukat, Kálmán király Bouillon Gottfriedet fogadta kíséretével együtt Pannonhalmán, a ki szintén nyolcz napon át volt a király vendége.

Kálmán király halála után a trón fiára, II. Istvánra szállott, kinek rövid ideig tartó uralkodásához a dalmácziai hadjárat emléke fűződik, melyben az akkori győri püspök is részt vett.

II. Béla király.

Vak utóda, II. Béla, a kit 1131 április 28-án koronáztak meg, de a kinek helyében neje vezette a kormányt, vallásos és jócselekedetek gyakorlásában töltötte idejét. II. Béla gyakran eljárt Pannonhalmára, melynek leégett templomát Dávid apát ez időben állíttatta helyre.

II. Béla uralkodása alatt a Németországgal fennálló barátságos viszony nem sokáig tartott ; már utóda, II. Géza, Barbarossa Frigyessel volt kénytelen megküzdeni, főleg a trónkövetelő Borics fellépése miatt.

A németekkel szemben lefolyt küzdelmek még élénk emlékezetben voltak, midőn 1147-ben ismét két keresztes had vonult át a vármegyén, az egyik III. Konrád német császár hada volt, mely ellen az egykorú krónikák telve vannak panaszszal, a másik VII. Lajos franczia királyé, a ki útjában Győrt is érintette.

II. Géza király.

II. Géza király uralkodása alatt telepedett le *Heidrich* (Hedryh) comes a vármegye területén, a ki testvérével, Volfgerrel Karinthiából jött az országba,

alkalmasint 1142-ben, vagy tán 1146 után és csakhamar egyik legmegbízhatóbb embere lett a királynak. II. Géza országbírájává nevezte ki, mely méltóságát évekig (1150—57) megtartotta.

Hedryh a Szigetközben telepedett le és megvetette alapját a vármegye történetében később oly nagy szerepet játszó Hédervárnak.

István herczeg, II. Géza testvéröcscse, a kit bántott, hogy a trónra többé kilátása nincs, megkezdte fondorlatait II. Géza ellen. Miután Mánuel a Géza király ellen indított hadjáratával eredményt nem ért el, István, Frigyes császárhoz fordult. Frigyes császár fellépésére Géza 1158-ban Gyárfás győri püspököt és Hedrik comest, a Hédervári család ősét küldte a Regensburgban tartott birodalmi gyűlésre.

Ez a követség eredményesen járt el megbízatásában. Ettől kezdve a viszony Géza és Frigyes császár között barátságosabb lett. Két évtizeddel később Frigyes császár mint keresztes vitéz látogatott el Magyarországba.

III. Béla király.

Ekkor már III. Béla király (1173—1196) ült a trónon s ekkorra eltűnt a gyűlölködés is a két nemzet között, mely az első és a második keresztes hadjárat folyamán megnyilatkozott. Frigyes az 1189. év vége felé érkezett a Pozsony átellenében fekvő Virveltre, átlépvén a mosoni kaput, keresztes hada a Duna mindkét partján haladt Esztergom felé. Útközben a Csák nembeli Ugrin győri püspök csatlakozott hozzá 2000 vitézzel s Drinápolyig kalauzolta a német kereszteseket. (Millenn. Tört. II. 329. — Horváth Mih. i. m. I. 181. — Pauler Gyula i. m. II. 4.)

II. Endre király.

III. Béla, a ki idős emberként már nem vehetett részt a szentföldi hadjáratokban, nagy mennyiségű kincseket hagyott ifjabb fiának, Endrének, hogy helyette a szentföldre zarándokoljon.

De Endre e kincsen párthíveket szerzett magának s ez úton igyekezett testvérét, az elsőszülött Imrét a tróntól megfosztani. Párthívei közé tartozott János, pannonhalmi apát is, a kit e miatt III. Incze pápa 1204-ben megfosztott egyházi méltóságától. Midőn végre II. Endre 1205-ben a trónra jutott, nem sokat gondolva fogadalmával, marokkal szórta a jutalmakat híveinek. Végre 1217-ben rászánta magát a szentföldi hadjáratra is. Ez útjában elkísérték Péter győri püspök, a ki a Táborhegyen épült vár sikertelen ostroma alkalmával (1217 deczember) életét vesztette, továbbá Uriás pannonhalmi apát, erélyes kezű férfiú, a ki gazdag apátságának vagyonát és jogait szívós kitartással meg tudta védelmezni.

Az eredménytelen keresztes hadjárat alatt elharapódzott visszaéléseket az aranybulla kibocsátása sem tudta megszüntetni, de sokkal nagyobb bajt okozott a királyi várjószágok elidegenítése, mely a szentföldi hadjárat után még nagyobb mérveket öltött s a várszerkezet szétzüllésére vezetett.

Miután II. Endre tanácsosai az aranybulla végrehajtásával mit sem törődtek, a türelmét vesztett Róbert esztergomi érsek, a kit egyházi javaiban is jelentékenyen megkárosítottak, 1232-ben interdictum alá vetette az országot. A megrettent király az arragoniai származású Simon győri főispánt küldte a pápához közbenjárásért, a ki Jakab praenestei bíborost rendelte ki követül. II. Endre a bíboroshoz a Pok nembeli Móriczot, főétekfogóját küldte alkudozni s ennek sikerült is egyezséget kötni a király és az egyház között. Mindazonáltal a belzavarok II. Endre haláláig tartottak.

IV. Béla király

IV. Béla király trónraléptével (1235) a helyzet lényegesen megváltozott. A király sújtó karja utólérte II. Endre gonosz tanácsosait és hűtlen szolgáit, majd nagy szigorúsággal hozzáfogott a vármegyék birtokállapotának rendezéséhez. Embereit, a kikben megbízott, szétküldte, hogy az illetéktelenül elidegenített várjavakat kíméletlenül követeljék vissza. Ilyen királyi biztos volt az erkölcsös és tudós, de rendkívül nyers Gergely, győri püspök, a ki leginkább a Dunántúl működött s a kit IV. Béla 1238-ban követül küldött a pápához.

A mint a birtokjog rendezése és az elidegenített várjavak visszaszerzésének ügye befejezést nyert, IV. Béla figyelmét az ország benépesítésére és a városok fejlesztésére fordította.

Győr város kiváltságlevele 1240-ből.

Különösen az idegen kézmíveseket igyekezett beédesgetni az országba, s kész volt nekik oly szabadalmakat adni, a minőket akartak. Győr város is 1240-ben nyert kiváltságlevelet, (Millenn. Tört. II. 508.) tehát egyike azoknak a keveseknek, melyek még a tatárjárás előtti korszakban élveztek városi szaba-

dalmakat. Alig néhány évi békés fejlődését a tatár betörés rövid idő alatt teljesen megsemmisítette.

A nemzeti vészben, IV. Béla hívó szózatára megjelentek a pesti táborban a vármegyei urak is, közöttük Gergely győri püspök s a vármegyében birtokos Pok nembeli Móricz, már II. Endrének is bizalmasa, királynéi udvarbíró s tárnokmester, IV. Bélának holtig legkedvesebb embere, a ki már a pesti táborban is kitűnt vakmerő fellépésével s a kit a király a tatárok hadállásának kikémlelésével bízott meg. A muhi csatában ő mentette meg királyának életét, levágván a lóról azt a tatárt, a ki egy lándzsadöféssel le akarta teríteni IV. Béla királyt. (Karácsonyi : Magyar Nemz. II. 437. — Pauler i. m. II. 210.)

A gyászos emlékű muhi csata (1241 ápr. 11.) után, hol Gergely, a győri püspök is életét veszítette, IV. Béla, Frigyes osztrák herczeghez menekült, a ki gyalázatosan visszaélt szorongatott helyzetével és nemcsak 2000 márkánál nagyobb értékű kincseitől fosztotta meg, hanem a határszéli vármegyék átengedését is kicsikarta tőle. A mindenéből kifosztott királynak, a ki a tengerparton keresett menedéket, Uros pannonhalmi apát 800 márkát és négy mázsa színezüstöt adott a monostor vagyonából, s azt még 1241 őszén a tengerpartra szállítá.

Frigyes osztrák herczeg, Sopron és Moson elpusztítása után Győrt rohanta meg, s a várat bevevén, a várost felégette. De a vármegyei nemesség felbőszülve a nemtelen szomszéd támadásán, fegyvert fogott s a várat visszafoglalta, mely alkalommal a német őrség kardélre hányatott. (Fehér Ipoly i. m. 494.)

1241 nyarán és őszén a vármegye területe meg volt ugyan kímélve a tatárpusztítástól, de tömérdek menekülő volt a Dunántúl. Győr vidékén ez időtájt erdélyi menekültekkel találkozunk. (Pauler i. m. II. 225.)

Tatárjárás. 1242 február elején azonban a tatárok átjöttek a Dunántúlra is, feldúlták Pannonhalma vidékét, de a várat, melyet az öreg Uros apát hősileg védelmezett, nem tudták bevenni.

Míg Kadán, a mongolok vezére a menekülő királyt üldözte, addig az a csapat, mely Győr felé vonult, ép Pannonhalma alatt vette a mongol khán halálának hírét, mire a tatárok félbeszakították hadműveleteiket és visszasiettek Ázsiába. A Dunántúl ekként megmenekült a teljes elpusztítástól, de azért a tatárdúlás mély nyomokat hagyott maga után, miként ezt a pannonhalmi Benedek-rend tagjainak IV. Incze pápához intézett panaszos sorai is bizonyítják. (Pannonhalmi Benedek-r. Tört. II. 41.)

A tatárjárás alatt elpusztult helyek között említi IV. Béla király egy 1257. évi oklevele Irén (Yren) földjét, melyet Myka mester és rokonai bírtak, s a mely utóbb az örkényi határba olvadt. (Fehér Ipoly i. m. 537.) Második honalapító útjában IV. Béla király megfordult a vármegye területén is. Igy 1242 okt. 3-án Móriczhidán találjuk. (Fejér XI. 399.)

A közel másfél évig tartó tatárpusztítás alatt a jogbiztonság is megszűnt a vármegye területén. IV. Béla király az elharapódzott visszaélések és garázdálkodások megtorlása czéljából személyesen tartott ítélőszéket, melyen a bűnösöket sújtotta s mint a törvény legfőbb őre, igazságot osztogatott.

Ez útjában 1244 márcz. 21-én ellátogatott Győrbe is, harmadnapra rá a győr-csanaki »Királyszéken«, a Győrből Pápára vezető országút melletti kis dombon ítélőszéket tartott, a mely helyen később is nádori ítélőszékek, sőt vármegyei közgyűlések tartattak. 1253 okt. 3-án ismét Győrött találjuk a királyt (Fejér IV. 2. 172.), hova a következő évben (1254 okt. 2-án) is ellátogatott. IV. Béla e gyakori látogatásai nem maradtak hatás nélkül a város fejlődésére. IV. Béla éles szeme már korán felismerte Győr fontosságát a kereskedelem terén, s ezért ezt tőle telhetőleg előmozdítani igyekezett. 1255-ben szabályozta a vámdíjakat, s az ezekből folyó jövedelmet a maga számára tartotta fenn, miután megbízta Omodé győri püspököt, vizsgálja meg, vajjon a Bécs—Buda között cserekereskedést űző és Győrött megállapodó kalmárok nincsenek-e túlságos vámdíjtételekkel megterhelve ? Megállapíttatta továbbá a vámfizetési szabályokat s azokat a bécsi kereskedő czéheknek is elküldötte. (Fehér Ipoly i. m. 495.)

A várföldek visszaszerzése már kevesebb szigorral folyt, mint a tatárjárás előtti korszakban. 1256-ban a kiküldött bírák között Favus pannonhalmi apát is szerepelt, de midőn a király és fia, István között kitört a harcz, a várbirtokok elidegenítése még nagyobb arányokat öltött. 1264. okt. 17-én IV. Béla

király ismét Győrött tartózkodott; ekkor már javában dúlt a harcz, az apa és fia, az ifjabb király között, bár IV. Béla egyik régi híve és bizalmasa, a Pok nembeli Móricz tárnokmester szüntelen fáradozott az ellentétek kiegyenlítésén. Az apa és fia közötti küzdelem megosztotta ugyanazon nemzetség tagjait is. A Pok nembeli I. Miklóst, a későbbi erdélyi vajdát, István ifjabb király táborában találjuk, a ki ezzel későbbi emelkedésének alapját vetette meg.

IV. Béla halálával V. István II. Otakár cseh királylyal lépett alkudozásba s vele Pozsony mellett két évre békét, illetőleg fegyverszünetet kötött, honnan visszatérőben, 1270 nov. 5-én Győrött találjuk, majd innen ájtatosságainak elvégzésére Pannonhalmára ment. Midőn Szent Márton-monostorában Bonifácz apát felmutatta neki Szent István király oklevelét, az apátság iránti gondoskodásának azzal adott kifejezést, hogy 1270 nov. 7-én a rend jogait és kiváltságait megerősítvén, Győr, Komárom, stb. vármegye ispánjainak, biráinak s adószedőinek szigorúan meghagyta, hogy az apátság népeit zaklatni ne merészeljék. (Pauler II. 365. Pannonh. Benr. T. II. 46.) A cseh királylyal kötött fegyverszünet alig egy évig tartott, de V. István szerencsésebben harczolt atyjánál. Midőn 1271 május havában Otakár betört az országba, Csák Péter, a magyar hadak vezére a Rábcza mögé vonult vissza (máj. 15.), mire Otakár hadai Moson bevétele után a Rábczáig nyomultak előre, egyes csapatokat pedig a Szigetközbe küldött, rabolni és pusztítani. V. István király.

V. István, miután a Rábcza összes átjáróit elronttatta s a hidakat széthányatta, a folyó innenső partján táborozott seregével. Míg a két sereg a Rábcza két partján nézett egymással farkasszemet, addig V. István alkudozásba bocsátkozott Otakárral, de a békeköveteknek öt napon át tartó ide-oda küldözgetése sem hozta meg az alkut.

Otakár ekkor cselhez folyamodott; hogy a magyarokat biztos állásukból kicsalja, Mosonig hátrált. V. István a csehek után küldött egy magyar csapatot, de ezt Otakár hada megszalasztván, csakhamar átkelt a Rábczán és a Rába, valamint a Rábcza közötti magyar táborra vetette magát.

Ekkor azonban megfordult a koczka. Csák Péter, a ki az egész hadjárat alatt kitüntette magát, kemény harczok árán, május 21-én visszaszorította Otakár hadát a Rábczán, melyet a kúnok egész Mosonig üldöztek. (Pauler Gyula i. m. 372—73.) A Rábcza-híd leszakadása következtében Otakár hadának egy része az innenső parton rekedt, ez a rész a kúnok nyilaitól esett el.

A győzelem után V. István visszatért Győrbe, mely a hadjárat alatt a király főhadiszállása volt. A város oly jelentékeny áldozatokat hozott e hadjárat folyamán, hogy lakosai egészen elszegényedtek. V. István meg is hálálta a polgárok áldozatkészségét s még ebben az évben szabadalom-levelet állított ki a város részére, melyben oly kiváltságokkal ruházta fel a polgárságot, a milyenekkel a székesfehérvári vendégek bírtak, nevezetesen szabad bíróválasztással és szabad vásártartással; felmentette őket továbbá az árúczikkek után fizetendő adó alól, nekik adta Malomsokot, a mai Révfalut, sőt felmentette őket ama teher alól, hogy valamely lázadó főúrral szemben indítandó hadjárat alkalmával hadba szállani tartozzanak. (Fejér V. 1. 146.) Győr város kiváltságai

De a király a fejlődő város biztonságáról és a lakosok tömörüléséről is gondoskodott. E végből a majorokban, a mai Nádorvárosban lakó vendégeket a várba telepítette, hozzájuk adott különféle győri és szolgagyőri várnépeket s azokat mind egyforma jogokkal ruházta fel. Adott nekik földeket s a Dunán szigeteket, hogy vesszőt és karót vehessenek házaik javítására. Igy a lakosság a mai belvárosban tömörült s közös védelemre szervezkedett, a nyugatról jövő támadások ellen.

A majorok régi helye a XVII. századig teljesen elhagyatott maradt, s holt városnak — civitas mortuorum — nevezték. (Fehér Ipoly i. m. 495.).

IV. László trónraléptével újból kitört a harcz a csehekkel. A magyar főuraknak Karinthiában és Stiriában űzött rablókalandjaik megtorlása végett 1273 tavaszán, mintegy ezer főnyi pánczélos vitéz Heiligenstadt Konrád, Preussel Wernhard fiai és Hacking Markwald vezérlete alatt váratlanul Győr alatt termett s a várat, valamint a várost a győri polgárok hozzájárulásával hatalmukba kerítették, mert a város polgárai el voltak keseredve a Zách nembeli Jób püspök ellen, a ki Dénes győri püspököt, a püspökségből kiszorítván, nemcsak főpapi székét bitorolta, de emellett a polgárokat az imént nyert kivált- IV. László király. Győr eleste.

ságaiktól is megfosztani igyekezett. A garázda ember egy toronyba menekült, de a németek tüzet raktak alája, mire onnan leszállani volt kénytelen s így támadói kezébe került, a kik, néhány hívével együtt, vasraverve magukkal hurczolták. Otakár pedig, a ki szintén Győr alá érkezett, Győrt és Rárót őrséggel megrakván, visszatért Prágába. Győr visszafoglalására előbb a Gut-Keled nembeli Joakim főtárnokot, majd az Aba nembeli Gergely vasmegyei, Daedalus zalai és Németújvári Henrik bán fia Iván, soproni főispánokat küldték ki.

Győr visszafoglalása.

Június közepén IV. László király is megjelent a Győr visszafoglalására egybegyűlt hadak között; a királyi zászlót Rikolf fia, Polyán, a Berzeviczy-család őse lobogtatta. László megérkeztével az ostrom teljes erővel megindult s a vár még június 21-e előtt a magyarok birtokába került.

IV. László a vár visszafoglalása alkalmával bőkezűen jutalmazta mindazokat, a kik az ostromban kitüntették magukat. Fennmaradt adománylevelei az ostromló sereg hősi önfeláldozásáról adnak számot s egyúttal az ostromban résztvevők neveit is megörökítik.

Ráth Károly kutatásai szerint, Győr visszavételében a következők vettek részt: Lóránt nádor, Ivatsin tárnokmester, Pozsony és Pilis vármegyék főispánja. Forgách András, Ivánka fia, valamint fia Tamás, az Osli nembeli Jakab, az Ostffyak őse, a ki a nyílszórógépekből kilőtt nyíltól találva, megsebesült. Ipoly comes fia, Ugra comes, a ki kődobás következtében halálos sebet kapott, Jakab comes, a ki Ivatsin királyi tárnokmester oldala mellett harczolt s a harczban oly súlyos sebeket kapott, hogy azokat a leghíresebb sebészek csak hosszú idők multán tudták meggyógyítani, Kompolt fia, Péter, a ki a hajítógépekből halálos sebet kapott, Bori Márton fia, Miklós, Bulti Bacsó, Lőrincz fia, a fejérvármegyei Daj helységből, a kinek karját nyíllövés érte, Enessei Ákos, a most is virágzó hasonnevű család őse, a Ják nembeli Sitkei nemesek, úgymint: Baksa comes, Péter, András és Iván, Kázmér, Pál és fivérei, végül Kondakur és Detre, a kik vitézségükért bőkezű adományokban részesültek. (Fejér VII. 2. 73. VII. 3. 72.)

A várjobbágyok közül is sokan kitüntették magukat, közöttük Benedek és Péter, borsodi várjobbágyok, a kiket IV. László megnemesített, továbbá Sági Kilián fia Ámán és Úz fiai szolgagyőri, veszprémi és vasvári várjobbágyok, kiket IV. László király a győri ostrom után a királyi nemes szolgák rendjébe iktatott; sőt még a távoli Abaújból is eljöttek a várjobbágyok Győr alá; közülök Pál, Péter és Mikó, a király szemeláttára, félholtan buktak le a falakról. (Fejér, V. 2., 104.)

Sajnos, a nagy áldozatok árán kivívott Győr nem sokáig volt a magyarok birtokában, mert augusztus havában Otakár közel 60.000 emberrel ismét betört Magyarországba s egyenesen Győr felé tartott. Közeledtének hírére a magyar sereg a Rába mögé vonult.

Otakár szinte kardcsapás nélkül hatalmába kerítette Győrt s miután ott megpihent és a székesegyházat kifosztotta, (Pannonh. T. II. 345.) tizenhatéves törvénytelen fiát ötven vitézzel lovaggá ütötte, majd Szent-Mártont kerítette kézre. De a Pécz nembeli Gergely, szétszórt hadaiban roppant pusztítást vitt végbe; Gergely különösen azzal szerzett érdemeket, hogy Otakár hadainak Győrnél beljebb hatolását megakadályozta (Karácsonyi i. m. II. 429.); kívüle még Dénes bán és Benedek tűntek ki e nemzetségből, a kik mindahárman mint győrvidéki birtokosok, saját földjüket védték a pusztító ellenséggel szemben. Otakár meg sem kísérelte az előnyomulást, hanem Győrt odahagyva, a Fertő vidékén át, pusztítva és rabolva visszatért hazájába. (Pauler Gy. i. m. II. 403. Wertner Mór, A Güssingiek. Századok, 1895. évf.)

Otakár figyelmét ezidőtájt a németországi események kötötték le, így könnyen hajlott a békére, melyet Dénes győri püspök közvetítésével 1275-ben kötöttek meg.

Alig néhány év mulva IV. László király vonult fel Otakár ellen. Mint Habsburgi Rudolf szövetségese, 1278. július 17-étől 31-ig Győr alatt összpontosította hadait, melyekkel Pozsonyon át, a morvamezei csatatérre vonult. (Szabó Károly: Kun László, 65. lap. Ráth Károly i. m. 271. l.) Sajnos, a morvamezei fényes győzelem nem hozott áldást a hazára; a kún befolyás, a király kicsapongó élete, az elhatalmasodó főurak féktelensége mérhetetlen zavart árasztottak az országra.

1285-től kezdve a határszéleken szinte szünet nélkül dúlt a harcz a németújváriak, nevezetesen Henrik fia, Iván és Albert osztrák herczeg között. A polgár-

háború hatását megérezte a vármegye is, megszünt a belbiztonság, annyira, hogy a Szent-Mártonból Vasvárra való utazást életveszélyes dolognak tartották. László ugyan ekkor sem feledkezett meg Győr városáról, mert 1285-ben megerősítvén a város szabadalmait, jóváhagyta a győri polgárok korábbi kiváltságait, hogy a főispán hatalma alól kivétessenek. E kiváltságok ellenére a győri polgárok gyakran zaklatásnak voltak kitéve, úgy a főispán, mint a káptalan részéről is. (Fejér V. 2. 112 — V. 3. 278—79.) László uralkodásának későbbi szakában is folytatta kicsapongásait; hasztalan szólította fel a főpapok küldöttsége 1289-ben, közöttük András, az erélyes és tudós győri püspök, hogy térjen jobb útra, míg elérte végzete és kedvelt kúnjai 1290. július 10-én meggyilkolták.

Halálának hírére III. Endre, az Árpád-ház utolsó fisarja, hajón titkon elhagyta Bécset s Győr érintésével Budára, majd Fehérvárra sietett, hol a nemzet többsége elismerte királyának. De Endrének elsősorban Albert osztrák herczeggel kellett megküzdenie. 1291. július első napjaiban már együtt volt Székesfehérvárott a sereg, melylyel Győr felé vonult. Július 10-én már Győrben találjuk a királyt, a kihez András győri püspök és Armin pannonhalmi apát is csatlakozott hadaival. Győrből a magyar sereg az abdai hídon át, a Lajtha mindkét partján Ausztriába tört s Albert osztrák herczeg serege felett Bécs környékén fényes győzelmet aratott, mire Albert Hainburgban, augusztus 26-án békére lépett, mely alkalommal a magyar fogságba került osztrák foglyok kiváltása helyéül Győrt tűzték ki. (Pauler Gy. i. m. II. 549—550. Fejér: VI. 1. 183.) III. Endre.

A békekötés után III. Endre ismét megfordult Győrben, hol október 23-án találjuk. Valószínűleg e látogatások alkalmával nyerte meg a város III. Endre király jóindulatát, a ki 1295 április 6-án János győri bíró, Ivánka Pál és Chut fia, Péter kérelmére, miután megtekintette az V. István király által adott szabadalom-levelet, azt szóról-szóra átírta és megerősítette. Ezt az oklevelet Tódor (Theodor) székesfehérvári prépost, alkanczellár állította ki, a ki 1296-ban a győri püspöki székbe kerülvén, III. Endrének egész uralkodása alatt egyik legbefolyásosabb híve volt. Az 1291. évi hainburgi békekötés a Héder nembeli Henrik fiak lázadását eredményezte. E nemzetség tagjai, különösen Iván, nem nyugodtak bele a békekötés ama feltételébe, hogy határszéli váraik, a honnan rablókalandjaikat intézték, a békekötés értelmében leromboltassanak, hanem annak végrehajtását újabb lázadással akarták meghiusítani s a pannonhalmi apátság birtokait kezdték pusztítani. A király 1296 nyarán személyesen vezetett ellenük hadat; augusztus havában, Ladomér esztergomi érsek társaságában Győrbe jött, a honnan nagy sereggel a Henrik fiak legyőzésére indult. (Pauler Gyula i. m. II. 575.) A Henrik fiak megtörése után III. Endre király 1298. aug. elejére országgyűlést hirdetett, melyet Pesten, a minoriták templomában tartottak meg. Ezen az országgyűlésen mindinkább előtérbe lépett a Szécs nembeli Pál, Komárom, Győr és Moson vármegyék főispánja, tekintélyes és nagybefolyású férfiú, bár ő sem volt ment az erőszakosságoktól, mert többek között a pannonhalmi apátság javainak megrablásával vádolták, de III. Endrének egyik leghívebb embere. Ő is amaz öt főúr közé tartozott, a kik egymásnak megfogadták, hogy a királyt bárkivel szemben, bármikor támogatják.

Sajnos, e fogadalmát már nem sokáig válthatta be, mert III. Endre király 1301. jan. 14-én éjfélre hirtelen meghalt. Özvegye, Ágnes királyné mindjárt jan. 17-én átadván a királyi palotát Domokos tárnokmesternek s a többi úrnak, haza kívánkozott Ausztriába. Egy osztrák csapat érte is jött, Landenbergi Henrik vezérlete alatt, a melyhez Henrik fia, Iván is csatlakozott. Ágnes özvegy királyné Németújvári Iván kalauzolása mellett Pannonhalmán át, Pozsonyba, majd onnan Bécsbe ment. (Kath. Szemle II. 232.) Alig távozott az özvegy az országból, megindult a küzdelem III. Endre örökségéért. Azok az urak, a kik III. Endre király uralkodása alatt a kormányon vagy a király környezetében voltak, Venczel cseh királyi herczeg jelöltségét támogatták. E párthoz tartoztak a Szécs nembeli Pál győri főispán, továbbá a Németújváriak, Iván és Henrik, valamint a Héderváriak ősei. Temerdi Tivadar győri püspök és Miklós pannonhalmi apát pártállása nem egészen világos. Eleinte kétségen kívül semleges állást foglaltak el mindketten, de később az Anjouk törekvéseinek lettek támogatói. (Pannonh. Benedekr. Tört. II. 48.) Mialatt Venczelt hívei diadalmenetben hozták az országba és Székesfehérvárt megkoronázták, az alatt a pápa, a ki Róbert Károly jelöltségét támogatta, Boccasino Miklóst

küldte követül Magyarországba, a ki Pozsonyon, Győrön és Esztergomon át, valószínűleg szeptember elején érkezett Budára. (Millenn. Tört. III. 12.)

A pápai legátus látogatása jelentékeny befolyással volt Róbert Károly ügyére. 1302-ben már Temerdi Tivadar győri püspök is Róbert Károly képviselőjeként jelent meg a pápai udvarban (Millenn. Tört. III. 16.), a mihez tagadhatatlan bátorság kellett, ha tekintetbe veszszük, hogy a szomszédságban lakó Héder nembeliek még mindíg Venczel király hívei voltak. Mihelyt a fiát féltő cseh király Venczelt visszavitte Csehországba, az Anjou-párt helyzete is kedvezőbb lett. Az 1304. aug. 24-én, Pozsonyban tartott gyűlésen ott találjuk Tivadar győri püspököt is.

II. Venczel halálával a helyzet megváltozott. Fia 1305. október 9-én ünnepélyesen lemondva a magyar koronához való jogáról, a koronázási jelvényeket átadta Ottó bajor hercegnek. Ottó herczeg, Venczel megmaradt híveinek és a Németújváriaknak ösztönzésére, csakugyan elindult Magyarországba, mire Rudolf osztrák herczeg, a ki Róbert Károly szövetségeseként, hasztalan tiltakozott Venczelnél a koronázási jelvények átadása ellen, áttört a határon s a Németújváriak birtokait egészen a Rábczáig elpusztította, de ez egyelőre nem sokat változtatott a helyzeten.

Róbert Károly. Egy év leforgása alatt azonban jelentős fordulat állott be. Az 1307. október havában tartott rákosi országgyűlésen egybegyűlt rendek, megúnva a hét évig tartó fejetlenséget, hűséget esküdtek Róbert Károlynak s az országgyűlésről nyílt levelet bocsátottak ki, melyet többek között a vármegyében birtokos Pok nembeli Miklós is aláírt (Karácsonyi II. 438.).

A következő évi pesti országgyűlésen (1308. nov. 27.), melyen Róbert Károlyt királylyá választották, már ott találjuk a Hédervariakat is, valamint Miklós választott győri püspököt. A koronázás azonban nem biztosította Róbert Károly uralmát, hátra volt még a Csák Mátyussal, a felvidék hatalmas kényurával való leszámolás. A rozgonyi véres nap (1312. jún. 15-én), melyben II. Miklós győri püspök és a Pok nembeli I. Miklós is részt vettek (Karácsonyi, II. 438.), megtörte Csák Máté hatalmát, de a belháborúknak nem vetett véget.

Mialatt Károly király a szerbek ellen harczolt (1319), Németújvári Gergely fia, András, német segélylyel megtámadta Győrt, melyet a Nagymartoni testvérek: Pál és Lőrincz mentettek fel az ostrom alól, sőt a rabló német hadat az országból kiverték. (Millenn. Tört. III. 71.) Károly király a lázadó Németújváriak ellen Köcski Sándort küldte, a ki 1318 óta a pannonhalmi vár várnagya volt. Bár rokonságban állott a Németújváriakkal, egyike volt azoknak, a kik, mint Károly király rendíthetetlen hívei, 1316-tól kezdve valóságos szövetséget kötöttek e féktelen nemzetség ellen. Köcski Sándor ez állásfoglalása döntő befolyással volt egész életére. 1319-ben ő is részt vett a macsói hadjáratban, honnan azonban a király, a Németújváriak lázadásának hírére, sietve a Dunántúlra küldte. Köcski Sándornak sikerült hosszas harczok után a Németújváriakat megpuhítani; szolgálatait a király bőkezűen jutalmazta. 1325-ben Nagy-Écset nyerte adományul, majd országbíró lett.

Míg a Németújváriak még évtizedeken át háborgatták a dunántúli vármegyék nyugalmát, addig e nemzetség másik ága, a Hédervariak, már a király környezetében foglalt helyet. Dénes fia, Dezső 1322 óta Erzsébet királynő udvarbírája, 1326 óta soproni főispán, 1330-ban ő is elkísérte Károly királyt a Bazarába havasalföldi vajda elleni hadjáratba. E harczban a király életét ő mentette meg, mert felcserélvén fegyverzetét és zászlóját a királyéval, félrevezette a király életére törő vérszomjas oláhokat, a kik helyette őt gyilkolták le. Károly király 1318-ban, július 13-ától kezdve közel két hónapon át tartózkodott Győrött, mialatt követei János cseh királynál jártak leánynézőbe Prágában, a kinek ifjabb nővérét, Beatrixot szemelték ki a követek Károly király nejéül. Az alkudozások befejezte után az alig 14 éves menyasszony, VII. Henrik leánya, fényes kísérettel jött Győrre, a hol Károly királylyal találkozván, innen Székesfehérvárra ment, hol nov. 19-én megtartották az esküvőt. Hogy mily nagy gondot fordított a király Győr vármegyére, melyet a pártütő Németújváriaknak a Habsburgokkal kötött szövetsége még mindegyre fenyegetett, legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy a legmagasabb egyházi és világi méltóságokat legbizalmasabb híveivel töltötte be. Hédervári Miklós után (1330) Drugeth Vilmost, a későbbi

Szent László hermája.

IV. László király kettős pecsétje.

nádort nevezte ki győri főispánná, a kit 1337-ben a Pok nembeli Móricz, majd ennek fia, Simon követett. Ez a nemzetség szinte elévülhetetlen érdemeket szerzett az Anjouk uralmának megszilárdítása körül a Dunántúl.

A pannonhalmi apátságot Hamer Vilmos nyerte el (1333), a ki hosszú ideig tartózkodott Károly király udvarában. A győri püspökséget pedig a maga természetes fiának, Kálmánnak szánta, a kinek a pápa 1337. jún. 12-én megengedte, hogy bármely, általa választandó főpap őt áldozópappá, azután püspökké szentelhesse fel. (Századok, 1898. 497.)

Nagy Lajos király.

Róbert Károly halála után Nagy Lajos foglalta el a trónt, kinek uralkodása első szakában, a nápolyi hadjáratok tartották lekötve a vármegye fegyverforgató nemességét. Midőn Nagy Lajos, szerencsétlen véget ért testvérének, Endrének halálát megbosszúlandó, a nemességét fegyverbe szólította, egyúttal e nehéz és hosszadalmas hadjárathoz szövetségesek után nézett. Szigfrid garamszentbenedeki, később pannonhalmi apátot, korának egyik legkiválóbb emberét küldte III. Edward angol királyhoz, hogy ennek támogatását megnyerje. (Millenn. Tört. III. 179.)

Az első nápolyi hadjáratban (1347) a Pok nembeli Móricz fia, Simon, a vármegye későbbi főispánja is részt vett. 1350-ben, midőn a király másodízben vezetett hadat Nápoly ellen, Kálmán győri püspökön kívül, részt vett Hédervári Kont Miklós, az Ujlaky-család őse testvérével, Bertalannal együtt. Ekkor kezdte meg hadi pályáját Rozgonyi László, a vármegye későbbi főispánja is. Kont Miklósnak e hadjáratban előkelő szerep jutott. Előbb a Barlettában garázdálkodó német zsoldosokat zabolázta meg, majd pedig Aversát kerítette kézre, majd, midőn Tarenti Lajos párviadalra hívta ki Lajos királyt, a magyar király segédeként szerepelt. (Millenn. Tört. III. 214.) A nápolyi ügy befejezése után Nagy Lajos 1356. júl. 16-án Győrött megújítván Albert osztrák herczeggel kötött szövetségét, Velencze ellen fordult.

Dalmáczia visszahódítása után, 1359-ben Kont Miklós nádor vezérlete alatt a szerbek ellen küldött sereget, majd, miután helyreállott a jó viszony a szentszék és a király között, a pápát segítette az elfoglalt egyházi tartományok visszaszerzésében, mely czélból 1360-ban a Pok nembeli Meggyesaljai Mórocz Simon győri főispán vezérlete alatt 7000 főnyi hadat küldött Bologna felmentésére. Csakhogy e tekintélyes had, a zsoldhiány miatt csakhamar szétzüllött s vezérök, Simon főispán kénytelen volt Magyarországba visszatérni.

A király nagyon megneheztelt e miatt a főispánra, a ki kegyvesztetté lőn s letünt a közszereplés teréről. (Millenn. Tört. III. 261.)

Kázmér lengyel király halála után Nagy Lajost a lengyel rendek királyuknak választották. A Piast család utolsó élő fisarja, Fehér Ulászló gniewkowoi herczeg, a ki Dijonban vonta meg magát a benczéseknél, 1373-ban némi zavart támasztott Lengyelországban, de Nagy Lajos király híveitől legyőzetvén, Budára került. A király nagylelkűen bánt el vele és neki adományozta a szentmártoni apátságot, de Fehér Ulászlónak itt nem volt soká maradása, mert 1379-ben Danzigba szökött.

A Nagy Lajos király halála után hosszabb időn át dúló belzavarok Győr városának, Nagy Lajos király idejében szépen megindult fejlődését egy időre megakasztották. Azok, a kik a nőuralommal elégedetlenek voltak, — mint Hédervári István is, — Kis Károlyt hívták a trónra, a kit azonban az Erzsébet anyakirályné által rendezett palotaforradalom csakhamar megfosztott trónjától. Az uralomra vágyó Erzsébet királyné azután Mária királynő jegyesét, Zsigmondot akarta kizárni a hatalomból, mire Zsigmond azzal a sereggel, melyet Kis Károly ellen gyűjtött, Venczel cseh király, valamint másik testvére, János, továbbá unokatestvérei, Jodok és Prokop kíséretében, 1386. április havában Magyarország felé tartott. Április 15-én már Pozsonyban volt, honnan Magyar-Óváron át, Győr alá vonult.

Zsigmond.

Zsigmond fellépésére Erzsébet megrettent; Mária királynővel csakhamar Győrbe érkezett s május elsején Győrött elismerte Venczel királyt békebírónak. A több napon át folyt tanácskozások után, melyekben Demeter esztergomi érsek, Alsáni Bálint pécsi püspök, Péter váczi, János csanádi püspökök, Csáktornyai Laczkfi István volt vajda, Zámbó Miklós királyi tárnokmester, Czudar Péter volt bán, Szécsényi Frank, Bebek Detre és Drág máramarosi vajda vettek részt, Venczel cseh királynak máj. 12-én sikerült egyezséget létrehozni Mária, Erzsébet

és Zsigmond között, mely után Erzsébet és Mária királynő sietve elhagyták Győrt. Mária királynő máj. 18-án már Budáról kelt rendeletében meghagyja a győrmegyei nemeseknek, különösen Péczi Tamásnak és Péternek, hogy János bakonybéli apát jobbágyait, a kik a cseh sereg közeledtére az ő birtokaikra menekültek, bocsássák vissza. (Millenn. Tört. III. 380. — Márki Sándor : Mária, Magyarorsz. Királynéja 90—93. — Sörös Pongrácz : A bakonybéli Apts. Tört. 416.) Budáról Erzsébet és Mária királynő, a délvidéki lázadás lecsendesítése végett a Dráván túlra mentek. De e vállalat balul ütött ki ; míg Mária királynő a lázadók fogságába került, azalatt a budai országgyűlés 1387-ben Zsigmondot választotta királylyá, a ki a délvidéki lázadás elfojtása után, a nápolyi párt emberein véres bosszút állott s azok közül többet, így Hédervári Kont Istvánt is kivégeztette. (Millenn. Tört. III. 408.) De a nápolyi párt csakhamar újra életjelt adott magáról.

Midőn 1402-ben Zsigmond júl. 23-án Győrt útjába ejtvén, Pozsonyba ment, a hová a rendeket országgyűlésre hívta egybe, elébük terjesztve az osztrák herczegekkel kötött szerződést, melyben Albertet magszakadása esetén trónörökösnek jelölte ki, az elégületlenség az egész országban szembetűnőleg megnyilvánult ; az elégületlenek László nápolyi királyt hívták az országba, a kinek 1403. júl. 21-én Zárában történt fogadtatásánál Hédervári II. János győri püspök is megjelent. De mialatt László Zárában vesztegelt, Zsigmond megérkezvén Pozsonyba, híveivel, a Garaiakkal, Stibor vajdával, stb. hozzálátott a felkelés elnyomásához.

Nápolyi László a hozzácsatlakozott dunántúli nemességgel 1403. szeptember hó elején Győr alá érkezett, mely vár megnyitotta előtte kapuit. De László nem sokáig maradhatott Győrött, mert Zsigmond híve, Stibor vajda a nyitrai püspökkel szövetkezve, miután a Vág völgyét biztonságba helyezte, hajókon leereszkedve a Dunán, Győrt szárazon és vizen ostrom alá fogta, mely elől László ugyan még idejében megmenekült, de a vár csakhamar elesett; parancsnokságát Garai János vette át. Győr eleste után László nápolyi fegyvereseivel előbb a Rábaközbe vonult, s Pápócz közelében, Sebesnél ütött tábort, mely a hozzácsatlakozó főurak hadaival mindegyre növekedett. De Stibor vajda nem várta be, míg felkerekedett, hanem Garai Miklóssal és ennek testvérével együtt, rajta ütött a pápóczi táboron és az egész sereget szétverte. (Horváth Mihály i. m. II. — Millenn. Tört. III. 458—463.)

A forradalom után, míg a király egyfelől engeszteléssel igyekezett a hűségére visszatérőket megnyernie, addig másfelől az egyházi és világi méltóságok betöltésénél csak kipróbált híveit vette tekintetbe.

Hédervári János győri püspöknek csakhamar megbocsátott, sőt 1411-ben már ő is részt vett amaz egyezség megkötésénél, melylyel Zsigmond római királylyá választását biztositani igyekezett.

A pannonhalmi apátságot a Czilleiek rokonának, Albeni Jánosnak adta, majd ennek rövid ideig tartó apátsága után (1404—1406) Órévi Konrád nyerte el az apátságot, kinek családja szintén Zsigmond rendíthetetlen hívei közé tartozott. Pannonhalma várát azonban Zsigmond kivette az apátság kezéből s azt 1411-ben a győri főispán felügyelete alá helyezte (Pannonh. Benedekr. Tört. III. 290.), sőt 1418-tól kezdve állandó őrséget rendelt Pannonhalmára. Győri főispánná a király Rozgonyi Istvánt nevezte ki, a ki ugyan szintén a nápolyi párt szolgálatában kezdte pályáját, de megnyervén Zsigmond kegyét, 1410-ben már bakonyi ispán és zalavári kapitány, utóbb a király egyik legkedvesebb embere lett, főleg miután 1427-ben Galambócz ostrománál hőslelkű neje, született Szentgyörgyi Czeczil a király életét mentette meg.

Uralkodásának végszakában a király több ízben megfordult Győrött. 1426. április és június havában, midőn a törökök elleni háborúra készült, több napon át tartózkodott a várban.

A huszita betörések meggátlására 1432-ben az egész ország védelmi szervezetet nyert.

Győr vármegyén kívül, mely 200 lovas kiállítására köteleztetett, a győri püspök egy, a Héderváriak két, és a pannonhalmi apát fél zászlóaljat állítottak ki Pozsony vára védelmére, mely az utóbbi időben gyakran ki volt téve a husziták támadásainak. (Horváth Mihály : A honvédelem történeti vázolata stb. Kisebb munkái. I.)

Zsigmond utódának, Albert királynak 1439. okt. 27-én Neszmélyen bekövetkezett váratlan halálával, .ismét belháború dúlt a vármegye területén.

Erzsébet özvegy királyné, mialatt az országgyűlés küldöttsége Krakkóba ment, hogy I. Ulászló lengyel királynak ajánlja fel a koronát, elhagyva Budát, Pozsony felé igyekezett, de útközben, Komáromban fiút szült; majd innen Győrbe menekült, melynek püspöke, III. Benedek szintén az ő párthívei közé tartozott. Ezalatt a Hédervariak: Lőrincz nádor, a ki már az 1439. évi országgyűlésen, mint a korona és a nemzet közötti közvetítő szerepel, valamint László, a sánta pannonhalmi apát, Ulászló királyt támogatták. Erzsébet.

Erzsébet királyné megérkezése után legott hozzálátott Győr városának megerősítéséhez. A várost falakkal vétette körül, tornyokat emeltetett, földsánczokat hányatott s az ekként megerősített Győrt rokonának, Cillei Ulriknak gondjaira bízta, a ki Smikuszky Jánost nevezte ki várkapitánynak. Mindennek ellenére Erzsébet királyné nem érezte magát Győrött biztonságban, ezért fiával, a csecsemő Lászlóval Pozsonyba tette át lakóhelyét, hova a szent koronát, melyet ezideig szintén Győrben őriztetett, magával vitte.

Ulászló hívei 1440 nyarán erélyesen felléptek Cillei Ulrik ellen, a ki Győr várából folytonos támadásokkal zaklatta Ulászló párthíveit. A vezérletet Rozgonyi Simon egri püspök vette át, a ki Ulászló ügyét lelkesedéssel karolta fel.

Mialatt az egyesült magyar lengyel hadak Győrt vívták, Cillei Ulrik és III. Benedek győri püspök valószinűleg a Kis-Dunán megkísérlék a menekülést, de Öttevénynél mindketten az ostromló sereg kezébe kerültek. Rozgonyi fővezér Budára küldte az elfogottakat, de Győrt nem sikerült bevennie, mert a cseh őrség vitézül megvédte. (Millenn. Tört. IV. 18—19. Horváth Mihály i. m. II. 334. Kerékgyártó Árpád II. 102.)

Cesarini Julián bíbornok, a kit a pápa a végből küldött Magyarországba, hogy a törökök ellen indítandó sikeres támadó hadjárat érdekében mindenekelőtt Erzsébet és Ulászló között békét teremtsen, 1442. augusztus elején Ulászló által melléje adott biztosokkal Győrbe jött, hova Erzsébet is áttette udvarát.

Erzsébet királynő a bécsi egyetem két tanárát rendelte Győrbe, a kikkel abban állapodtak meg, hogy a következő év jún. 14-ig kötött fegyverszünet tartama alatt Ulászló és Erzsébet Esztergomban találkozóra jöjjenek egybe, hol a végleges béke megköttessék. Erzsébet azonban nem viseltetett bizalommal Ulászló iránt s ezért az esztergomi találkozó elmaradt; a bíbornok közbenjárására azonban Ulászló ez év őszén híveivel Pannonhalmára jött, hogy a béketárgyalások könnyebben folytathatók legyenek.

Julián bíbornok fáradhatatlan buzgalmának végre 1442. nov. 25-én sikerült egyezséget teremteni, mire mindkét fél biztosai decz. 13-án Győrött aláírták a békeokmányt. Ulászló másnap fényes kísérettel Győrré jött s Erzsébet királynénál tett látogatása után mindketten a székesegyházba vonultak, a hol a békekötés pontjait magyar, német és lengyel nyelven kihirdették. (Millenn. Tört. IV. 29. — Fraknói Vilmos: Cesarini Julián bíbornok 19—24.)

A békekötés értelmében Győr megmaradt volna Erzsébet királynő birtokában, de deczember 18-án bekövetkezett váratlan halálával a cseh őrség helyét magyar csapatok foglalták el. Erzsébet váratlan halála a békét ismét meghiusitotta. László pártjának vezérei ekkor sem hódoltak meg Ulászlónak, hanem III. Frigyes római királyhoz fordultak. Frigyes kapott az alkalmon, hogy Magyarország ügyeibe avatkozzék. Mindenekelőtt Győr megszerzését tűzte ki czélul, s a mikor azt Nagyszombati, másként Farkas László és Kollár Péter 3000 aranyért elárulták, abba német őrséget helyezett, mely éveken át folytatta rablókalandjait a vármegye területén.

A durva német zsoldosok nem kímélték az egyházakat sem; a székesegyház szomszédságában felállított kocsmákból kihallatszó zaj az isteni tiszteletet is megakadályozta. A győriek panaszára Hunyadi János a pápához fordult ugyan, de a zsoldosok kicsapongásai csak akkor értek véget, mikor Győr az 1447. jún. 1-én kötött béke értelmében ismét magyar kézre került. (Millenn. Tört. IV. 29—30. — Fehér Ipoly i. m. 497. — Teleki: Hunyadiak kora. X. 205—207.)

Hédervári Lőrincz nádornak 1447-ben bekövetkezett halálával Hunyadi János kormányzó a rendeket szeptember közepére Budára hívta egybe, nádorválasztó országgyűlésre, melyre Győr vármegye Koronczói Sebestyént, Alapi Benedeket, Balonyi Albertet és Enessei Domonkost küldte követekül. (Győri Hunyadi János.

Tört. és Rég. füz. IV. 343.) Ugyanez évben a pannonhalmi apátság is új kezekbe került. Hunyadinak hihetőleg nagyon zokon esett, hogy a pannonhalmi apátság kormányzója, Debrenthei Tamás, a Cilleiek párthíve lett, a ki ugyan sokat fáradozott hogy V. Lászlót, Frigyes német király kezeiből kiszabadítsák, de azért sohasem állt a Hunyadiak mellé, sőt Mátyás király ellen is pártot ütött.

Midőn a magyar és az osztrák rendek 1452-ben Frigyest V. László kiadására kényszerítették, Debrenthei Tamás is részt vett abban a küldöttségben, mely Hunyadi János kormányzó élén, az osztrák fővárosban időzött.

Miután Frigyessel szemben a rendek eleinte nem bírtak eredményre jutni, a kormányzó Salánki Ágoston győri püspököt küldte Rómába közbenjárásért. (Millenn. Tört. IV. 114. — Pannonh. Benedekr. Tört. III. 51.)

V. László. Frigyes 1452. szeptember 4-én kiszolgáltatta V. Lászlót Cillei Ulriknak, de az ifjú király, a ki nagybátyjának gyámsága alá került, nem felelt meg a beléje helyezett várakozásoknak. Cillei, a ki a királyt teljesen hatalmába kerítette, csakhamar viszályba keveredett Hunyadi Jánossal, kinek megbuktatására törekedett. Az ellentétek az 1455 elején nyilvánvalókká lettek.

Hunyadit a király Bécsbe rendelte, de ő tartva Cillei ármányaitól, Győrbe jött s innen 1500 fegyveressel két ízben is (márczius és április havában) az osztrák határszélekre vonult, s mivel Cillei a király által kiadandó bátorságlevelet nem tudta felmutatni, Győrön át visszatért Budára.

Mialatt az ország főpapjai és főurai a Hunyadi János és Cillei közötti viszály kiegyenlítésén fáradoztak, azalatt mindegyre jobban tornyosultak a fellegek hazánk egén.

Konstantinápoly eleste felrázta egész Európát. A pápa Capistrano János szent-ferenczrendi szerzetest küldé Németországba, hogy a törökök ellen intézendő hadjáratban részvételre megnyerje a fejedelmeket. De mivel a fejedelmek részéről nem nagy készséggel találkozott, Magyarországba készült, hogy itt keresztes hadat hirdessen. Capistrano 1455. június elején (jún. 6-án) már Győrött prédikált; épp akkor érkezett Győrbe, a midőn a főpapok és főurak a Hunyadiak és Cillei közötti viszályok kiegyenlítésén fáradoztak.

Ez alkalommal Győrött találjuk magát Hunyadi Jánost is, kivüle ott voltak Széchi Dénes esztergomi érsek, Szekcsői Herczegh Ráfael kalocsai érsek, András pécsi, Vitéz János váradi, Ágoston győri, Debrenthei Tamás zágrábi és Demeter tinnini püspökök, továbbá Bodó Miklós fehérvári nagyprépost, a világi urak közül: Garai László nádor, Ujlaki Miklós vajda, macsói bán, Rozgonyi János erdélyi vajda, Koroghi János bán, Guthi Ország Mihály királyi főajtónálló, Olnódi Czudar Simon főpohárnokmester, Hédervári Pál és Imre, Rozgonyi Sebestyén, Kanizsai László, Dombai Pál és Szeri Pósa fia, István.

Rövid időre megfordult Győrben maga Cillei Ulrik is, a ki jún. 13-án Magyaróvárott tartózkodott.

Az országnagyok mindenekelőtt szövetséget kötöttek és esküt tettek, hogy László királyt az országba hozzák, neki engedelmeskedni fognak s az ország ügyeit a legjobb tehetségük szerint fogják vezetni. Az erről jún. 25-én kiadott oklevélbe Brankovics György rácz despota nevét is belefoglalták. (Pettkó Béla: Kapisztrán János levelezése, 22. l.)

A mint a névsorból láthatjuk, a Hunyadi-ház barátai és hívei nagy számmal voltak jelen ezeken a tanácskozásokon; Cillei alkalmasint megbízottaival képviseltette magát, a kik között Aloch István zágrábi olvasó-kanonokot találjuk, a ki még jún. tizenharmadika körül ment Győrré Cillei kívánságára. Miután sikerült Hunyadi János és Cillei között a békét helyreállítani, a törökök elleni hadjárat volt a megbeszélés tárgya.

Ezeken az értekezleteken részt vett Brankovics György is, a ki Hunyadihoz hasonlóan, 10.000 fegyveres kiállítását ígérte. Capistrano ez értekezletek alatt a győri ferenczrendiek templomában hatalmas szónoklatot tartott, melynek hatása alatt a nép tömegesen gyűlt a keresztes lobogó alá, melynek segélyével Hunyadi János a következő év júl. 21-én kivívta a nándorfehérvári diadalt.

A nándorfehérvári győzelem után az események gyorsan követték egymást.

Hunyadi halála, majd a Hunyadi-ház ellenségeinek fondorlatai, melyeknek nagy reményekre jogosító fia, Hunyadi László is áldozatul esett, már-már polgárháborúba sodorták az országot, de közbejött V. László hirtelen halála, mire a nemzet közlelkesedése Hunyadi ifjabb fiát, Mátyást ültette a trónra.

De voltak többen, a kik Mátyás trónrajutását féltékeny szemmel nézték s mint általában Cillei egykori párthívei, régi befolyásukat féltették. Ezek közé tartozott Debrenthei Tamás, a szentmártoni apátság kormányzója is. Már 1458 őszén jelentették a királynak, hogy Debrenthei, Ujlaki Miklóssal és a Szentgyörgyi grófokkal tart, mikor pedig 1459. január havában a pártütők Németújváron értekezletet tartottak, hogy a koronát Frigyes császárnak felajánlják, Debrenthei nyíltan hozzájuk csatlakozott és a szentmártoni várat átadta a Szentgyörgyi grófoknak. (Pannonhalmi Bened.-r. Tört. III. 54.) Mátyás király.

Mátyás azonban még 1459 tavaszán gyorsan elnyomta a felkelést, mire Debrenthei is meghódolt és 1460. febr. 10-én hűséget esküdött a királynak.

Mindezek ellenére azonban 1464-ben ismét idegen őrséget fogadott be a szentmártoni várba, de Mátyás király ekkor erélyesen fellépett ellene, megfosztotta összes családi birtokaitól, sőt 1468-ban, midőn a cseh rablókkal való összeköttetéseiről értesült, a nyitrai püspökségtől is, melynek javadalmait a szentmártoni apátságéival együtt bírta. Az utóbbiakat a király Vitéz Jánosnak engedte át. (Pannonh. Benedekr. Tört. III. 57.)

A pártütő főurakkal szemben Győr városát biztosítandó, a király 1463. máj. 8-án Koronczói Istvánt, Barnabást, Pétert és Györgyöt bízta meg Győr várának őrizetével, a kik ezen kívül még a keszői és a szombathelyi várakra is felügyeltek.

Hogy pedig a város polgárainak ragaszkodását megnyerje, 1464-ben megerősítette a város szabadalmát. (Gr. Teleki : A Hunyadiak kora. XI. 103.) Midőn a pápa Mátyást bízta meg a Podiebrad György cseh király ellen indítandó hadjárattal, Mátyás 1469. deczember havában Győrré tette át székhelyét és innen tárgyalt III. Frigyes császárral, a ki a cseh és a magyar nemzet közötti harcz kimeneteléből titkon saját családjának hasznát remélvén, az ellentéteket lehetőleg kiélesíteni igyekezett.

Mátyás király Győrött fogadta a cseh katholikus rendek küldöttségét, a kik a cseh koronát felajánlották neki. (Fehér Ipoly i. m. 497.)

A közel három évig tartó eredménytelen cseh háború, mely tömérdek áldozatot követelt, csakhamar visszahatást keltett az országban. Az elégületlenek, a kiknek élére Vitéz János esztergomi érsek állott, 1471-ben Kázmér lengyel király hasonnevű fiát hívták meg a trónra, de Mátyás csakhamar itthon termett s az urakat a maga pártjára hódította ; Vitéz Jánossal azonban nem tudott többé kiengesztelődni és bár megbocsátott neki, kikötötte, hogy a pannonhalmi várnagyok neki is hűséget esküdjenek. Vitéz János halála után (1472. aug. 9.) a pannonhalmi vár közvetetlenül Mátyás király birtokába került, s azt haláláig meg is tartotta. (Pannonh. Benedekr. Tört. III. 59.)

Ez időtől kezdve Mátyás többször megfordult Pannonhalmán ; béke idejében átrándult Tatáról, majd a Frigyes császár elleni hadjáratok alatt itt gyűjtötte össze hadait s innen intézte a támadó hadműveleteket.

A cseh háború után Mátyás Frigyes császár ellen fordult. Arra a hírre, hogy Ulászló cseh király, mint Frigyes szövetségese, Magyarország ellen készül, Mátyás 1477 tavaszán hadait Győr körül vonta össze s azokkal Ausztriába tört be, mire Frigyes császár ez év végén békére lépett Mátyással. De mivel a békekötésben elvállalt kötelezettségének nem tett eleget, Mátyás 1480 február havában Radkersburg várát foglalta el, mire viszonzásul Frigyes császár pusztítva, Győrig hatolt, de a várost nem merte ostrom alá venni. (Kerékgyártó Árpád : Magyarorsz. Tört. II. 168.)

1484-ben Bécs városa is Mátyás király birtokába jutván, átutazóban a király gyakran fordult meg Győrben. Midőn 1486-ban utazás közben nejével, Beatrix királynővel Győrött megállapodott, a János lovagrend tulajdonában lévő Szent János egyházat látogatta meg s midőn ennek csekély jövedelmeiről értesült, jún. 26-án kelt adománylevelével a templom melletti üres telket minden adó alól örökre felmentette s ennek lakóit egyedül a Szent János-egyház szolgálatára kötelezte, azonfelül Kóny helység mindennemű adóját örök időre az egyháznak adományozta. (Győri kápt. Levélt. Cim-Theca II. 36.) Más alkalommal pedig 1489-ben Győr városának mindama polgárait, kiknek házait az akkor dühöngött nagy tűzvész elpusztította, hat évre mindennemű királyi adó alól felmentette.

Uralkodásának végső szakában Mátyás egész erejéből oda törekedett, hogy a koronát természetes fia, Corvin János részére biztosítsa s evégből

1489 elején a főpapoktól és a főuraktól esküt vett, hogy halála után János herczeget fogják utódául elismerni. Ezek közé tartozott Erdődi Bakócz Tamás győri püspök, azelőtt királyi titkár, a kit Mátyás 1486-ban tett meg győri püspökké s a kit különös bizalmával tüntetett ki. (Millenn. Tört. IV. 312.)

Ulászló.

A mint a nagy király lehúnyta szemeit, főuraink, megfeledkezvén esküjökről, Jagello Ulászló cseh királyt emelték a trónra, kinek azonban a trónkövetelőkkel kellett elsősorban megküzdenie.

Miksa római király, a ki szintén igényt tartott a magyar trónra, 1490. szeptember havában Magyarországba vezette 18.000 főből álló seregét s Kőszeg, majd Szombathely elfoglalása után, Veszprémig nyomult előre (nov. 8.), honnan egy csapatot Győr ellen küldött, de a várost, mely az őszi esőzésektől megdagadt folyók miatt szinte hozzáférhetetlen volt, nem támadta meg, hanem tovább vonult Fehérvár felé.

Bakócz Tamás közvetítése mellett, 1491. nov. 7-én Pozsonyban létrejött a béke Miksa és Ulászló között, mely elsősorban a Habsburgok trónöröklési igényeit volt hivatva biztosítani. A pozsonyi békekötés mintegy kiinduló pontja az udvari párt és a magyar nemesség körében már alakulófélben levő nemzeti párt között közel negyedfél évtizeden át tartó küzdelemnek. Ulászló 1496. máj. elsejét Győrött töltötte, mely alkalommal a város kiváltságait megerősítette.

Az 1498. évi országgyűlés, melyen a köznemesség már félelmetes erővel lépett fel, Mátyás király egykor hírneves, de most már bomladozó fekete seregének helyére alkalmas védelemről kívánt gondoskodni, ezért a XX. törvényczikk a győri püspököt és a pannonhalmi monostort 200—200 lovasból álló féldandár kiállítására kötelezte. Az 1505. évi országgyűlésen túlsúlyra jutott nemzeti párt nem csupán a nemzeti királyság visszaállítására irányuló közóhaját iktatta törvénybe, de Ulászlót arra kényszerítette, hogy Miksának hadat izenjen, mire a Hédervári István vezérlete alatt álló had 1506 nyarán Ausztriába tört s ott kegyetlen pusztításokat vitt végbe. (Millenn. Tört. IV. 380.) Mialatt az udvar és a nemzeti párt egyre folytatta a küzdelmét egymás ellen, azalatt a törökök előnyomulása mindegyre aggasztóbb jelleget öltött.

Bakócz Tamás esztergomi érsek, kinek szemei előtt egy Hunyadi- és Kapisztrán-féle keresztes had lebeghetett, a pápánál keresztes hadjáratot hirdető bullát eszközölt ki, mely vállalkozás azonban balul sikerült s a nagy reményekkel megindult keresztes hadjárat az 1514. évi pórlázadássá fajult. Az egyes népszónokok által felizgatott pórnép Győr vármegyében is gyülekezni kezdett, de még mielőtt mozgalmuk nagyobb arányokat öltött volna, Gosztonyi János győri püspök, aki 1510-től a vármegye főispáni tisztét is viselte, Sitkey Gothárd pápai kapitánynyal egyesülve, a kikhez még 500 pápai polgár is csatlakozott, a gyülevész pórhadat csakhamar szétverte. Az emberséges érzelmű püspök azonban nem kívánt vért ontani s ezért golyó helyett fűvel és rongygyal töltött ágyúkból lövetett a pórhadra. (Fehér Ipoly, 498. — Istvánffy Miklós, Pann. hist. I. 50.)

II. Lajos.

II. Lajos uralkodása alatt az országos zavar mellett a külügyi helyzet is mindegyre kedvezőtlenebbé alakult.

Szulejmán szultán trónraléptekor követeket küldött Budára, hogy a még Szelim szultánnal kötött fegyverszünetet meghosszabbítsa, de mivel e követségre hónapokon át hiába várta a választ, két hadosztályt küldött a végvárak elfoglalására. Nándorfehérvár kapitánya, Hédervári Ferencz a törökök hadi készülődéseinek hírére személyesen felment ugyan Budára, hogy a vár ellátására szükséges költséget megsürgesse, de mivel a kincstartó nem adhatott neki pénzt, sértődötten félreállott s Hédervárra vonult vissza. (Millenn. Tört. IV. 429.)

Nándorfehérvár eleste (1521. aug. 29.) megrendítő hatást gyakorolt a pártokra és a nemzetre egyaránt. Lajos király még az ostrom alatt fegyverbe szólította a nemességet és a főpapságot s ez alól csupán az öreg és beteges Tolnai Máté pannonhalmi apátot mentette fel, de azért a tolnai táborban oly kevesen jelentek meg, hogy azokkal a vár felmentésére nem siethetett.

A nov. 19-ére összehívott országgyűlés Nándorfehérvár elestéért elsősorban Hédervári Ferenczet vonta felelősségre, a kit hűtlenségi perbe vontak, majd száműztek s birtokainak nagyrészétől megfosztottak. Ezek közül Hédervárt és Rárót Bakics Pálnak adományozta a király. Ez az országgyűlés új hadi adókat szavazott meg és a német birodalmi gyűlésre is követeket küldött segélyért.

Sőt maga Lajos király nejével együtt hasonló czélból Csehországba utazott, mely útjában 1522. szeptember 29-én Győrt is érintette. Mindez intézkedésekkel azonban már nem lehetett feltartóztatni a bukást. Arra a hírre, hogy 1526 tavaszán Szulejmán 200.000 emberrel elhagyta Konstantinápolyt, II. Lajos király szétküldte futárait, hogy a nemzetet fegyverbe szólítsák. E czélból jún. 15-én Nagylaky István járt Pannonhalmán, majd Kürthösy István. (Pannonh. Benedekr. Tört. III. 296.) A király hívó szózatára útnak indult a vármegye ifjú püspökfőispánja, Paksi Balázs, bandériumával, továbbá Asszonyfalvi Bajcsi Pál, a ki a pannonhalmi apátság jobbágyait vitte Mohács mezejére. Az 1526 aug. 29-én vívott mohácsi csatában Paksi Balázs, a ki az utolsó lovas csapatban, a király környezetében foglalt helyet, szintén életét veszítette. Kívüle még sokan vesztek el nemzeti nagylétünk temetőjében, a kiknek neveit nem jegyezte fel a történelem. Paksi Balázs is ott pihen a mohácsi csatamezőn, jeltelen sírban, de emlékét megőrizte a kegyelet s nagynevű utóda, Zalka János, maradandó emléket állított neki a győri püspöki várkertben.

Hédervári Ferencz és István nem vettek részt a mohácsi csatában ; az előbbi, mint száműzött, akkor még különben sem tartózkodhatott itthon. Mindketten, mint a nemzeti párt hívei, az ellenkirályok korszakában jelentékenyen befolytak Győr vármegye jövendő magatartásába.

3. GYŐR VÁRMEGYE ALAKULÁSA ÉS A VÁRMEGYEI ÉLET A KÖZÉPKORBAN.

A keresztény magyar királyság megalapításával Szent István királynak nem csupán az új intézmények megszilárdításáról és állandósításáról kellett gondoskodnia, hanem azok védelméről is.

Nemcsak az imént legyőzött pogányság, de a kültámadások ellenében is új védőrendszer vált szükségessé, mely hivatva volt a belrend fenntartására, és egyúttal állandó hadsereg létesítésére. Ez az új védőrendszer a várszerkezeten épült fel. **Várszerkezet.**

Szent István király a már létező várakat királyiaknak jelentette ki s azokat a körülöttük fekvő vidék középpontjává tette.

Ilyen vár volt Győr is, mely erődített jellegét a népvándorlás viharai közepett is megtartotta, mindamellett már Szent István uralkodása idejében az ország egyik jelentékeny pontja volt. Kétségtelen, hogy a győri várszerkezet azok közé tartozik, melyeket még Szent István király alapított, bár okleveles adataink csak a XII. század közepétől kezdve vannak felőle.

A győri várszerkezet szervezése nem ütközhetett sok nehézségbe, mert a vár környékét a fejedelmi törzs népe szállotta meg, mely terület a királyság megala ításával királyi birtokká lett.

A mai Győr vármegye területén szinte lépten-nyomon találkozunk királyi birtokokkal, és a királyi szolgák, vagy szolgálmányosok népeire vonatkozó adatokkal. Igy Asszonyfalván egy 1235-ben kelt oklevél szerint, a királyné népei bírtak földeket (Wenzel II. 35.), Barátiban 1261-ben királyi udvarnokok laktak (Hazai Oklt. 40.), Kulcsod és Negyven helységekben királyi szekerészeket találunk. (Hazai Okmt. VI. 72.)

Míg Megyer és Nyul helységekben királyi vinczellérekről, addig Táp és Mérges helységekben 1291-ben királyi lovászokról tétetik említés. (Hazai Okmt. VI. 71. Wenzel II. 2. Wenzel X. 33.) Pázmánd helységben is királyi szolgálmányosok laktak, (Hazai Okmt. I. 123.) stb.

A várszerkezet alapeszméje a földesúri viszony volt, egyfelől a királyi vár, másfelől a várjobbágyok között, a kik a nekik átengedett földterület fejében katonáskodni tartoztak.

A várszerkezet feje volt az ispán, ő vitte harczba a várjobbágyokat, ő bíráskodott felettük. Hatásköre kiterjedt nemcsak a várjobbágyokra, hanem az összes szolgálmányosokra is, helyettese volt bíráskodási ügyekben az udvarbíró, hadügyekben a hadnagy (maior exercitus), a várkerületek egyes részeiben pedig a századosok és a tizedesek. Hogy mekkora volt a győri várszerkezet területe, azt adatok hiányában nem tudjuk megállapitani ; a fennmaradt okleveles adatok csak kevés számú várbirtok emlékét őrizték meg oly korból, midőn már a várszerkezet bomlásnak indult.

A győri vár tartozékai.

Egybevetve az okleveles emlékeket, a győri várhoz a következő várbirtokok tartoztak :

Écs. Az itt lakó várszolgák közül 1185-ben a király Domonkost és Helust a győri várjobbágyok sorába emeli és Écsben bírt földjükben megerősíti.

Kapi. Mintegy 300 hold földterület tartozott a győri várhoz, melyet II. Endre király 1209-ben, a várkötelék alól felmentve, Demeternek és Tamásnak adományozott.

Dőr. A mai Sopron vármegyében. Egykor szinte a győri vár tartozéka volt. Egy 1220-ban kelt oklevélben van róla első ízben említés, midőn II. Endre király e várbirtokkal szomszédos Maglócz és Barba, soproni várföldeket Osli fiainak adományozza.

Novák. Ma puszta, Moson vármegyében, Hédervár és Magyarkimle között, melyet II. Endre király 1210-ben Poth nádornak adományozott.

Szüz főlde. Kajár szomszédságában, mely a bakonybéli apátság birtokába került. Erre a birtokra azonban a győri és a veszprémi várjobbágyok már III. Béla király idejében igényt emeltek. A II. Endre királytól kiküldött királyi ember 1234-ben a per tárgyául szolgáló tíz eke földet az apátságnak ítélte oda. (Sörös Pongrácz : A Bakonybéli Apáts. Tört. 47. l.)

Réti, melyet 1210-ben II. Endre király Poth nádor mosoni ispánnak adott.

Nyul. IV. Béla király az itt lakó várszolgák szabadalmait és szolgálatait 1240-ben kelt oklevelében szabályozza (Hazai Okmt. III. 5.)

Ság. IV. Béla király 1240-ben kelt oklevelében szerepel első ízben, később a pannonhalmi apátság és a Hédervariak birtoka.

Tarján. Hasonnevű puszta Ravaszd és Táp között. Első ízben IV. Béla király 1240-ben kelt oklevelében szerepelt. Tarjánban, a győri várnépen kívül a bakonybéli apátságnak is volt birtoka. 1258 máj. 27-én egyezség jött létre a győri várnép és az apátság között, melynél fogva a várnép 100 hold földet engedett át az apátságnak, míg a rét, legelő és a halászat közösnek jelentetett ki. (Sörös P. i. m. 222. l.)

Malomsok. A mai Pataház alsó része, melyet V. István király 1271-ben Győr város lakosainak engedett át. (Pesty Frigyes : A várisp. 248.)

Bolon (Ballony), melyet IV. László király 1284-ben a győri székesegyház harangozóinak adományozott. (Fejér V. 3. 231.)

A mai Győr vármegye területén, a győri várszerkezethez tartozó birtokokon kívül, még más várjavakkal is találkozunk. Idővel, a várnép elszaporodásával ugyanis, az eredeti várterület nem nyújtott elegendő helyet a várjobbágyoknak, így azután később a várnép másutt keresett magának birtokokat ; de bárhol találtak a várnépek otthonra, az általuk megszállott föld ahhoz a várhoz tartozónak tekintetett, a melyhez a várjobbágyok vagy a várszolgák eredetileg tartoztak. Ekként idővel még a mosoni, pozsonyi és a szolgagyőri várnépek telepedtek le a vármegye területén.

A mosoni vár tartozékai.

A mosoni várhoz a következő birtokok tartoztak :

Réti, a Rábcza mellett, részben a győri vár tartozéka, két eke azonban a mosoni várhoz tartozott, melyet II. Endre király 1210-ben Poth nádornak adományozott. (Fejér III. 2. 473.)

Kus=Kos. IV. Béla király a Pok nembeli Tamásnak adományozta, melyet V. István 1270-ben megerősített. (Fejér V. 1. 28.)

Budey=Bodó, melyet III. Endre király 1295-ben a Pécz nembeli Péternek és testvéreinek adott. (Wenzel V. 122.)

Dorog=Dörög. Alap és Mezőörs között, hol a pozsonyi és a mosoni várnak együttesen voltak tartozékai. IV. Béla király 1252-ben Marczel Comes fiának, Sándornak cserébe adta más birtokokért. Dörögöt azonban nem egészében adományozták el 1252-ben, mert 1262-ben Pál és László dörögi várjobbágyok 40 hold területért pert indítottak a pannonhalmi apátság ellen.

Bõny. 1240-ben Theyer fia, Péter mosoni várjobbágy e falu határából 90 holdat eladott Thói Dénesnek.

Moson. 1240-ben említtetik: valószínűleg Mezőörs mellett feküdt, mely 1332-ben Örs-Moson néven fordul elő. (Pesty Frigyes i. m. 327.)

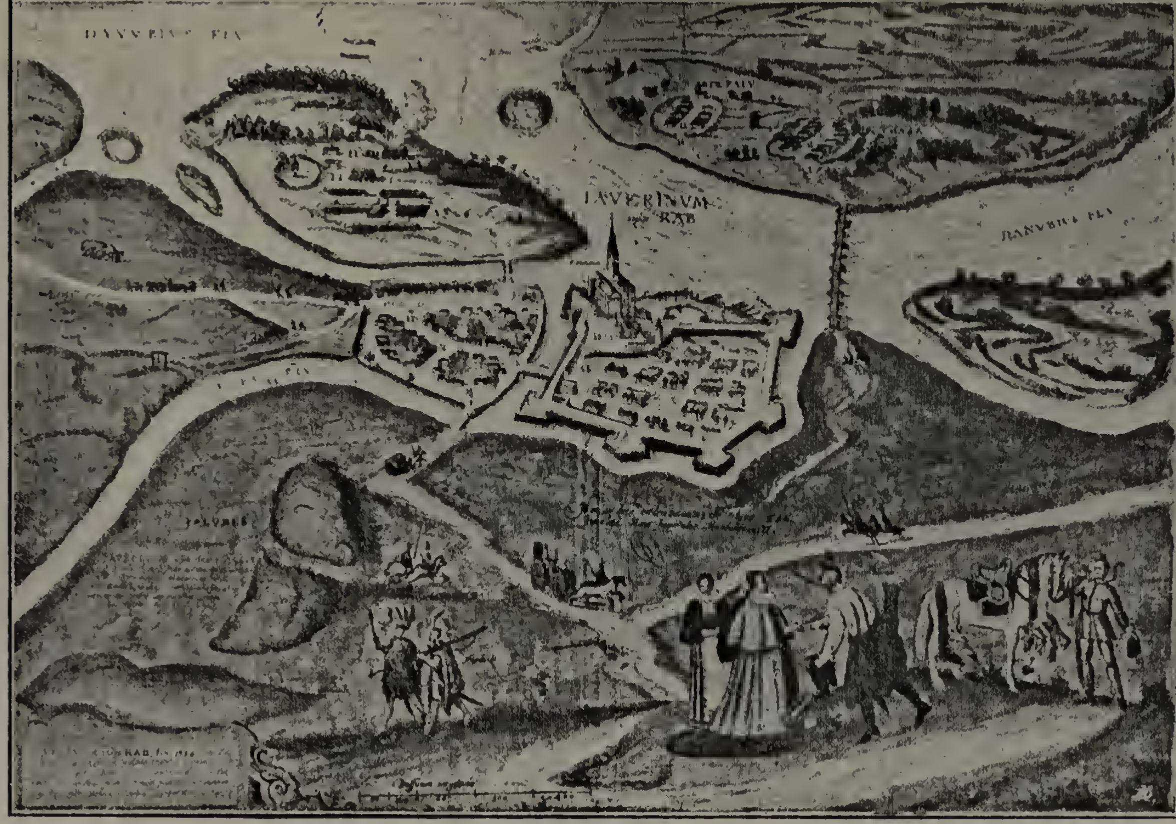
A szolgagyőri vár tartozékai.

A szolgagyőri várhoz tartoztak :

Gönyü. 1224-ben II. Endre a gönyüi határból három eke földet felszabadítván a várkötelék alól, azt a pannonhalmi apátnak adta. Gönyüben különben, egy 1213-ban kelt oklevél szerint, királyi udvarnokok laktak.

A püspökvár tornya és a Dóczy-kápolna.

Győr a XVI. század végén. (Hufnagel egykorú rajza).

Hecse. Hasonnevű puszta, Győrtől keletre. A tatárjárás óta lakatlan volt. E területből IV. László 1282-ben három ekét Grb fiainak adományozott.

Ság. 1271-ben említik első ízben, mint a szolgagyőri vár tartozékát. Innen származott Sági Kilián, kinek fiait, szolgagyőri várjobbágyokat, V. István 1273-ban megnemesítette. (Fejér VII. 2. 23. 73.)

Tényő. Szent-Mártonnal határos. E faluból 1223-ban egy szolgagyőri várjobbágy a pannonhalmi apátsággal egyezségre lépett.

Bős. Pozsony vármegyében. E helységet még IV. Béla király adományozta Omodé fiának, Lotárd mesternek, később azonban elvétetvén tőle, Erzsébet királyné 1270-ben újból visszaadta neki; Bőst, valamint Árpádsokát a XIII. századbeli oklevelek Győr vármegyéhez számítják.

Árpár, vagy Árpádsoka, Bős határába olvadt és annak sorsában osztozott.

A pozsonyi várhoz tartozott: A pozsonyi vár tartozékai.

Dörög, részben a pozsonyi, részben a mosoni vár tartozéka, melyet IV. Béla király 1252-ben eladományozott.

Medve a Duna mentén, a Csilizközben és

Radvány, szintén a Csilizközben, a túróczi prépostság birtokainak 1252. évi leírásában, mint a pozsonyi vár tartozékai szerepelnek. (Hazai Okmt. VI. 73—74.)

II. Endre uralkodása alatt a várjavak mind nagyobb mérvben idegen kézre kerültek.

Nemcsak a király osztogatta pazar kézzel a várjószágokat, de maguk a várjobbágyok is gyakran elidegenítették a nekik átadott várbirtokokat, a nélkül, hogy a király jóváhagyását kikérték volna. Az aranybulla kibocsátása után tétettek ugyan intézkedések az elidegenített várjavak visszavételére, így egy 1232 táján kelt oklevélben Gergely győri püspököt is megbízták az elidegenített várjavak visszaszerzésével, 1234-ben pedig Urias pannonhalmi apát, továbbá Bug és Baja comesek működtek hasonló czélból a győri várszerkezet területén (Wenzel I. 331.), de mindez intézkedések a várszerkezet szétzüllését már nem tudták megakadályozni. A várjavak.

IV. Béla király a tatárjárás után, 1255-ben, Omodé győri püspököt az egész egyházmegyéje területére kiterjedő hatáskörrel a birtokviszonyok rendezése, elsősorban az elidegenített várjavak visszavétele czéljából küldte ki. Omodé 1256-ban bírótársaival, Favus, pannonhalmi apáttal és Benke fia, Ábrámmal megkezdte működését (Wenzel XI. 432.), de akkorra már végnapjait élte a várszerkezet.

A IV. Béla és fia, István között kitört harczok folyamán a király pazar kézzel osztogatta a várjavakat. Példáját követte V. István, s így IV. László és III. Endre már csak a várjavak romjait adományozhatták híveiknek.

A várszerkezet bomlásával az ősi nemzetségek sarjai, a kiknek már szűken jutott a nemzetségi birtokokból, valamint a várjobbágyok, kiknek érdekei elsősorban forogtak koczkán, mindjobban érezték a tömörülés szükségét, hogy a tatárjárás után fellépő hatalmas főurakkal szemben a harczot felvehessék.

A nemesség az egykori várszerkezet, vagyis királyi vármegyék területén lakó várjobbágyokhoz csatlakozott, mely tömörülésnek első eredménye a vármegyei képviselet és a békebíróság volt.

Győr és Komárom vármegyék képviselői 1248-ban kelt kiadványuk szerint a keresztesek és a szentmártoni apát között támadt peres ügyben a hazai jogszokás szerint eljárván, miután a peres felek magukat száz ezüst font lekötése mellett a békebíróságnak alávetették, négy tagot küldtek ki, hogy a peres föld mikénti elosztása iránt hozott végzést végrehajtsák. Békebíróság.

E kiadvány szerint e két vármegye közönsége már mint szervezett testület áll előttünk. Sőt e bíróság nem is volt szorosan vett választott bíróság, hanem tisztét hivatalból gyakorolta, mert első feladata az volt ugyan, hogy a felek között egyezséget hozzon létre, s csak ha ez nem sikerült, akkor ítélkezhetett az ügyben. (Századok 1872. 77. l. Wenzel. VII. 278.)

A vármegyei élet alapjait IV. Béla király rakta le. Alatta veszik kezdetüket a megyei gyűlések, melyek elsősorban a jogszolgáltatásra voltak hivatva.

IV. Béla király a tatárjárás után több ízben beutazta az országot, hogy igazságot szolgáltasson, s az elharapódzott visszaéléseket megszüntesse. Egyik ilyen körútja alkalmával 1244-ben a győr-csanaki határban, az úgynevezett

királyszéknél ítélőszéket tartott. A királyi ítélőszékeket csakhamar felváltották a nádori ítélőszékek és a vármegyei közgyűlések.

Közgyűlések. Győr vármegye, mely a kisebbek közé tartozott, Komárommal együtt tartotta közgyűléseit, rendszerint Tata mellett, de azért gyakran tartattak közgyűlések a győr-csanaki királyszéknél is, mint pl. 1341 november 5-én Drugeth Vilmos nádor elnöklete alatt, 1347 április 30-án Gilétfi Miklós nádor elnöklete alatt, 1366 május 25-én Kont Miklós nádor alatt; ez utóbbi még június 10-én is tartott, sőt 1355 július 2-án mind a nemesek, mind a nem nemesek, tehát a vármegye összlakossága gyülésezett Győr városában. (Bakonybéli Apt. Tört. 76. 95. 369. Pannonh. Benedekr. Tört. II. 124. 540. Fehér Ipoly i. m. 604.)

1376-ban és 1381-ben Garai Miklós nádor alatt ismét a csanaki »király-szék«-nél találjuk Győr és Komárom vármegyék nemességét egybeseregelve. (Új magyar Museum 1856. 457.) 1394-ben Ilsvai Leustak nádor tartott ugyanott gyűlést. (Fejér X. 2. 248.)

A XV. században a nádori ítélőszékek megszűnvén, külön közgyűlések és külön vármegyei ítélőszékek tartattak. A közgyűléseket Győr vármegye még a XV. század első felében Tatán tartotta, a törvényszéki ülések azonban ezután is a Győr melletti »Királyszék«-en tartattak, így 1437-ben is (Fejér X. 7. 906), míg később Győr várában, a vár hajdani őrtornyában.

A XIII. század végszakában Győr vármegye már megalakultnak tekinthető. Területe nagyjából megegyezett a vármegye jelenlegi kiterjedésével, bár itt-ott némi eltéréseket észlelhetünk, így a csilizközi Bős és Árpád, 1270-ben kelt oklevél szerint Győr vármegyéhez tartozott (Hazai Okmt. I. 48.), úgyszintén Ásványtő és Bána Komárom vármegyéből, az utóbbit 1449-ben is Győr vármegyéhez számítják. (Csánki Dezső Magyarorsz. Tört. Földr. III. 494.) Ide tartozott még Árpás helység a mai Sopron vármegyéből, ellenben Tápszentmiklós 1488-ban Veszprém vármegyéhez tartozott, Ponyvád pusztát pedig, hol Győr, hol Veszprém vármegyéhez számították, hasonlókép Porvadot is, mely 1386-ban Komárom, 1412-ben Győr és 1415—1490-ben Veszprém vármegyéhez tartozott. Csánki D. i. m. 556.)

Győr vármegyének legjelentősebb helye kétségkívül Győr volt, mely a várszerkezetnek s az abból alakult vármegyének székhelye, s Dunántúlnak a középkorban egyik legfontosabb kereskedelmi pontja volt.

A város középpontja a vár volt, ebben alapította Szent István a győri püspökséget és építtette a mai székesegyház helyén Nagy-Boldogasszony tiszteletére az első székesegyházat.

A győri vár. Győr, mint várszerkezet, székhelye eredetileg várhoz tartozó helység volt, még a tatárjárás előtti korszakban, 1240-ben nyert szabadalmakat, melynek lakossága azután várnépekkel szaporodott. V. István, midőn 1271-ben Győrnek szabadalomlevelet adott, az itteni vendégeket beengedte a várba, a püspökség és a győri káptalan népeivel egyesítette, sőt ide telepítette a szolgagyőri várnépeket, a Szent János-lovagrend népeit és a Szent Adalbert utczájának lakosai s Székesfehérvár kiváltságaival ruházta fel őket. Nevezetesen a város lakosságát az itteni ispánok hatósága alól felmentvén, a polgárok közül szabadon választandó bíró hatósága alá rendelte, kinek megerősítését a király magának tartá fenn s a kitől a fellebbezés egyenesen a király elé tartozott. Ez a kiváltság-levél a hadi viszonyokat is rendezte, a mennyiben a győri polgárságot felmentette a hadkötelezettség alól; a várost vásártartásra jogosította fel s a lakosokat az egész országban a vámfizetés alól felmentette, a várost magát pedig Ausztria és Magyarország között árúmegállító helylyé tette. Végül a lakosokat a Dunán szabad révjoggal ruházta fel, nekik adta Malomsokot (a későbbi Révfalút), mely azelőtt a győri várhoz tartozott. (Csánki Dezső i. m. 542.) E kiváltságlevél következtében a mai Nádorvárosban elterülő majorokból a nép a városba költözött.

A várnak nevezett városrész közé a XIV. században már két más városrész sorakozott, ú. m. a külváros (exterior civitas) és a Váralja (extra castrum).

A tulajdonképeni város V. István kiváltságlevele értelmében a királyok földesurasága alá tartozott, csak 1447-ben a Hunyadi János és Frigyes császár között létrejött békekötés alkalmával ment át a győri püspök birtokába.

A külvárosok közül a Váralja már a XIII. században a győri káptalané volt.

A XIV. században (1367) a külvárosok egyike, a Királyföldé, a Hédervári család birtoka volt, mely azt az egész középkoron át megtartotta, sőt 1453-ban a győri vám egy része is, alkalmasint annak egy harmada, mely azelőtt a győri várispáné volt, a család birtokába került.

Mind a káptalani, mind a Hédervári család birtokában levő városrészek külön községet alkottak, külön bírákkal és esküdtekkel.

A város élén állott a bíró, mellette 12 esküdt (1391) működött. V. István király szabadalmait III. Endre király a város polgárainak kérelmére 1295-ben megerősítette, de azért a város polgárait jogaikban gyakran háborgatták, részint a püspök és a káptalan, részint a főispán. Miklós fia, Domonkos, győri bíró kérésére Nagy Lajos király 1361 július 3-án a bíráskodásra nézve becses kedvezményeket kapott, melyek különösen a kereskedők érdekeit mozdították elő. Ebben a korban ugyanis gyakran megtörtént, hogy ha valamely győri polgár valahol adós maradt, nem ezt perelték be, hanem ha bárhol győri embert találtak, azt elfogták és mindaddig fogva tartották, míg az adós a győri polgártársa helyett le nem fizette a tartozást, mikor is azután szabadon bocsátották. Ezt a visszás helyzetet kívánta megszüntetni Nagy Lajos király 1361. évi kiváltságlevele, melyben a győri polgároknak polgártársaik adósságaiért vagy más tartozásaiért való bebörtönözését szigorúan megtiltotta s a győri polgárok elleni követeléseket a győri bíró és esküdtek bíráskodása elé utalta. (Szávay Gyula Győr város monogr. 150.) A győri vár előtt összegyűlt vendégnépeket, a kik a káptalan földesurasága alá tartoztak, IV. László király 1273-ban ruházta fel szabadalmakkal. Szabadalmak.

A város szabadalmait I. Károly 1323-ban, V. László 1455-ben, Mátyás király 1465-ben, II. Ulászló 1496-ban erősítette meg.

A város törzslakossága magyarokból állott. Bizonyság erre azoknak a polgároknak névsora, a kik 1295-ben III. Endre királyhoz a város szabadalmainak megerősítése érdekében folyamodtak, ú. m.: János bíró, Ivánka, Pál és János, a Chuk fia. (Fejér VI. 1. 348.) A lakosság.

A későbbi századok folyamán a város lakossága tetemesen gyarapodott bevándorló kereskedőkkel és iparosokkal, de ezeken kívül sok nemes lakott a városban, úgy hogy az összlakosság számát a mohácsi vész előtti időben 5000—6000-re tehetjük. (Szávay Gyula, i. h.) A város legrégibb felosztását az 1518. évi adórovás őrizte meg számunkra, melyben a következő területrészek vannak felsorolva: 1. a város (civitas), 2. Szentbenedekfalva (a káptalané), 3. Szent-Adalbert (a győri préposté,), 4. Királyföldé és Kertesszer a győri püspöké (az előbbi inkább a Héderváriaké), 5. Héderváry István három factora, 6. Héderváry Ferencz földje, 7. a Szent János-lovagrend földje, 8. Megyer, a győri kápolna földje. (Szávay i. m. 94. l.) A város legrégibb felosztása.

Győrön kívül még Gönyű, Hédervár, Móriczhida és Szent-Márton bírtak kiváltságokkal a középkorban.

Gönyű. A XIII. század elején a királyi udvarnokok falúja, földjüket 1244-ben Apa fia, Mihály nyerte adományul, de 1390-ben a pannonhalmi apátság is jogot tartott hozzá. 1415-ben Losonczi Bánfi Pálé, kinek rokonától Bánfi László fia, Istvántól Zsigmond király elvette s 1433-ban a hasonló nevű várral együtt, Hédervári Lőrincznek adományozta. 1443-ban kelt oklevelek oppidumnak (mezőváros) írják. Ebben az évben Hédervári Lőrincz a gönyűi várat nejének, Blagaji Margitnak adta, melyhez akkor Gönyű mezőváros, Táp és Örs helységek, ezenkívül 7 helység a szomszéd vármegyékből tartoztak. 1500-ban a Rozgonyiak bírják zálogban. (Csánki D. i. m. 539.)

Hédervára. A Héder nemzetség ősi birtoka. Váráról első ízben 1395-ben emlékeznek meg okleveleink. 1443-ban hatalmas uradalom középpontja, melyhez Ásvány, Ráró, Selkető, Faisz, Szent Pál, Pante, Csanád, Dunaszeg, Ladomér, Hedre, Zámoly, Ujfalú, Radvány, Medve, Kender-Medve, Szabadi, Sziget, Öttevény, Győr (külvárosa) és Kis-Baráti tartozott. Ebben az évben oppidumnak (mezőváros) mondatik. Valószínűleg ez időtájt szereztek a Héderváriak Hédervárnak, ép úgy, mint Gönyűnek vásártartási jogot. 1482-től kezdve azonban ismét csak mint possessio (birtok) szerepel az oklevelekben. Vámhely is volt. (Csánki D. i. m. 542.)

Móriczhida. A Pok nemzetség ősi birtoka. E nemzetség sarja, Móricz mester 1251-ben itt premontrei rendű monostort és prépostságot alapított. 1403-ban

a monostor Móriczhidai Jánostól a helység egy lakatlan utczáját nyerte adományul. 1432-ben és 1469-ben a Garaiak bírták zálogban. II. Ulászló király egy 1490-ben kelt oklevele szerint Móriczhida mezőváros volt s ekkor egy részét Medgyesallyai István bírta. 1493-ban Szapolyai István birtokában találjuk. Vámhely is volt. (Csánki D. i. m. 543. Fejér IX. 4. 669.)

Szent-Márton. A helység története szoros összefüggésben áll a pannonhalmi monostor multjával, melyről alább külön fejezetben emlékezünk meg.

A helység három részből állott, ú. m. a város, váralja és a hegyrészek. A középkorban eredeti neve Alsok, később Alsósokoró volt; 1353-ban említik az oklevelek Szentmárton falút is. Alsok vásárját 1334-ben megerősíti I. Károly király, melynek vámját 1398-ban 40 benczés szerzetes ellátására rendelte az apát.

A helység másik része Fel-Soknak neveztetett; V. László király Fel-Soknak minden szerdára heti s minden pünkösdöt és Szent Benedek napját követő vasárnapra országos vásárt engedélyezett. Egy 1492-ben kelt oklevél civitasnak nevezi, ugyanígy szerepel a szentmártoni apátság vásárügyében kelt 1500. évi oklevélben is. (Csánki D. i. m. 543. Fehér Ipoly i. m. 555.)

Befejezésül közöljük a vármegyei fő- és alispánok névsorát a rendelkezésünkre álló legrégibb adatoktól kezdve a mohácsi vészig bezárólag.

Főispánok.

Főispánok (a XIII. század közepéig várispánok): György 1137., Kornél 1173—1192., Döme 1188., Márton 1209., Buzád, alkalmasint a Buzád-Hahót nemzetségből, 1209., Tamás 1212—1213., Pousa (Pózsa) 1221., Szát nembeli Bars fia, Miklós, királynéi udvarbíró 1223., Jula, Ratolt testvére, II. Endre főudvarnokmestere 1221., Héder nembeli Hedrik 1223., Káta nembeli Dömötör 1227—1231., arragoniai származású Simon, a Nagymartoni család őse 1232—1235., Buzád-Hahót nembeli Buzád 1237., Osli nembeli Osli fia, Miklós 1237—1239., Pok nembeli Móriczhidai Móricz főpohárnok 1243—1245., Detrik (Detre) valószinűleg a Katisz nemből, egyúttal mosoni főispán 1251., Moys királyi lovászmester 1254 jún. 28., Héder nembeli Lőrincz főlovászmester 1258., Konrád a Záh nemzetségből 1264 aug. 11. — 1269., Dénes 1271., Gug fia, János fia, Selke vagy Selta 1271—1272., Fülöp 1272., Jakab 1273., László 1291., Miklós, a Pál fia 1297., Komáromi Pál, a Szécs nemzetségből, egyúttal Komárom és Moson vármegyék főispánja 1298—1301. jan. 15., Simon 1301—1318. (?), Hédervári Dénes fia, Miklós 1328—1330., Drugeth Vilmos, egyúttal Szepes és Zaránd vármegyék főispánja 1330., Fonyi Miklós fia, Balázs, győri és bakonyi ispán 1332—1335., Móricz, egyúttal bakonyi ispán 1337., Pok nembeli Móricz fia, Simon, bakonyi ispán és pozsonyi főispán 1351—1357., Meggyesalji Mórocz Simon 1360., Gersei Pethő János, egyúttal Vas és Zala vármegyék főispánja 1366—75., Semnyai Tamás János 1375., Rozgonyi László 1400. (?), Rozgonyi István 1424—1440., Rozgonyi János 1440—1443., Ágoston győri püspök 1453. és 1460—1465., Monoszlai Csupor Demeter győri püspök 1466—1481., Nagylucsei (Dóczi) Orbán győri püspök 1481—1486., Bakocs Tamás győri püspök 1487—1493., Bakocs Ferencz 1494—1509., Goszthonyi János győri püspök 1510—1525., Paksi Balázs győri püspök 1525—1526.

Alispánok.

Alispánok: Tejedi Imre 1415., Megyeri Varju Gergely 1426—1439., Földvári Zubor János 1466., Hédervári Horváth Tamás és Huzighi Antal 1475., Karcsai Lukács 1483., Horváth Antal 1483—1488., Inese (Enessei) Pál 1488—1490., Hédervári István 1513., Némai György deák 1517—1520., Némai Sebestyén deák 1522.

Források: A pannonh. Benedekr. Tört. I—III. századok, 1895. 44. Karácsonyi János i. m. II, 159. Millen tört. III. 76. Wertner Mór: Árpádok. Megyei Tisztv. Tört. Tár, 1897. évf. Századok 1876. 297. Győri Tört, Füz. I. 17. Csánki Dezső i. m. 579—580. Panonnh. Benedekr. T. VIII. Országos Lev. Dl. 10.345. 12. 428.)

4. AZ EGYHÁZ GYŐR VÁRMEGYÉBEN.

A kereszténység legrégibb nyomaira még abból az időből akadunk, mikor még Arrabona a római uralom alatt állott. Midőn Augustus utódai Pannonia megvédése végett a II. század elejétől kezdve folyton új légiókat küldtek e vidékre, Arrabonán kívül a mai Győr vidékén több római telep keletkezett, mint a mai Szentmárton és Ravaszd vidékén Sabaria, továbbá Muzsella (Árpás),

Onadrata (Öttevény), Ad Statuas (Gönyű); Asszonyfa és Táp vidékén pedig veteránok telepedtek le.

Az egymást felváltó légiók között voltak olyanok is, melyek jórészt keresztényekből állottak, de ha ezek tovább is vonultak, a közülök letelepedett veteránok, a kik között kétségkívül voltak keresztények is, tovább terjesztették a keresztény hitet.

A IV. században, mikor már a keresztények üldözése Pannoniában is kezdetét vette, több egyházközségről vannak adataink. Ekkor lép fel Szent Márton, a későbbi toursi püspök, a ki, miként Czinár Mór, a tudós benczés tanár kimutatta, a Pannonhalma melletti Sabáriában született pogány szülőktől; atyja római centurio volt, ő maga is 15 éves korában római katonának állott be, de 357—359-ben a galliai háború után megvált a katonaságtól, felvette a keresztséget, hazajött szülőföldjére, hogy a keresztény hitet hirdesse. (Balics Lajos: A róm. kath. egyh. tört. 121.)

Szent Márton rövid ideig tartó térítői működése nem maradt hatás nélkül. Emlékét a népvándorlás viharai sem tudták megsemmisíteni; miként Nagy Károly császár az avarok legyőzetése után tiszteletére Pannonhalmán kápolnát emelt, ép úgy hozzá fohászkodott Szent István is, midőn a lázadó Kupa ellen indult.

A IV. század második felétől egész a VII. század végéig közvetetlen adataink nincsenek az itteni keresztényekről.

A hun uralom megdőltével 568—590 között, már szlávok kezdtek Pannoniába beszállingózni, de ezeket csakhamar legyőzték az avarok. A térítés.

Az avarok teljesen közömbös szemmel nézték a térítőket, a kik közöttük számbavehető eredményt nem is értek el. Rupert wormsi püspök 696-ban a bajor herczeg engedélyével egyházakat akart szervezni s a Dunán lefelé evezett, egészen a Duna és a Rába összefolyásáig, tehát a mai Győrig; útközben mindenütt hirdette Isten igéjét (Balics i. m. 203.), de az avar nép, melynek főereje a VIII. században a Rábától az Ensig terjedt, megmaradt pogánynak; 790-ben, midőn az avar követek megjelentek Nagy Károly udvarában, az alkudozások egyik lényeges pontja épen az volt, hogy az Avarbirodalomban lakó keresztények békét élvezzenek. S Nagy Károly 791-ben azért indult haddal ellenük, mert az avar főnökök nem tartották meg követeik útján tett igéreteiket. 795-ben az avarok színleg meghódoltak, de rövid idő mulva elszakadtak a frank uralomtól, mire Nagy Károly fia, Pippin vezérlete alatt hatalmas sereg indult ellenük újra.

Az avarok legyőzése után Pippin az általuk lakott területet egyházi tekintetben a salzburgi érsek és a passaui püspök között osztotta szét; a mai Győr vármegyének nagyobb része a salzburgi érseknek jutott, a Rábán innen eső terület a 829. évi felosztás szerint a passaui egyházmegyéhez csatoltatott. A IX. század elején egy Tódor nevű avar törzsfőnök telepedett le a mai Győr, Moson, Sopron és Vas vármegyék területére, a ki népével együtt keresztény volt; ezenkívül a beözönlő szlávok között is sok keresztény akadt.

A honfoglalás harczai közepett, a szláv és német telepek nagyrészt elpusztultak. Külföldi, jobbára olasz papok folytatják a térítés munkáját, míg végre Géza fejedelem 996-ban kitűzi Pannonhalmán a kereszt jelvényét s megkezdi a monostor építését a Szent Benedek-rendi szerzetesek számára, hogy a kereszténységet terjeszszék. (Balics Lajos i. m. 303.) István bevégzi az atyja által megkezdett munkát és betetőzi a győri püspökség alapításával. Történetíróink megegyeznek abban, hogy a győri püspökséget Szent István király alapította, de az évre nézve nagy eltérés van közöttük. Annyi azonban kétségtelen, hogy a győri püspökséget Szent István a szervezés legelején, tehát 1001—1009 között alapította

A győri püspökség alapítására Szent István királyt politikai okok is késztették. A passaui püspök ugyanis a térítés sikerein felbuzdulva, a keletkező magyar egyházakat a maga főpapi fennhatósága alá szerette volna vonni, s e törekvését III. Ottó német császár is támogatta. De István az ország nyugati részét minden külbefolyás ellen biztosítani akarta, azért alapította a győri püspökséget, Nagyasszony tiszteletére. (Ortvay: Magyarország Egyh. földleírása I. 315—16. — Balics Lajos: A Róm. Kath. Egyh. Tört. I. 67—75. — Pauler Gyula i. m. I. 52.) A győri püspökség alapítása.

A győri egyházmegye a Kis-Dunától a Bakonyig s nyugatra, a Rába mindkét partján, az ország határáig terjedt. Első kiterjedésében magába foglalta Moson, Sopron, Győr és Vas vármegyéket, továbbá Komárom vármegye dunántúli részét, a mai Veszprém vármegyéből pedig a pápai és a devecseri járásokat. A mai Győr vármegyének a csiliz- és a szigetközi része ellenben ősidőktől fogva az esztergomi egyházmegyéhez tartozott.

A mai Győr vármegye területén két főesperességi kerületről tudunk. Az egyik a székesegyházi főesperesség, a másik a rábaközi, a Rába két ága közötti területen. (Századok 1873. 159.)

Püspöki birtokok.

A győri püspökség ősi jószágait első szent királyunk adományából bírta. A győri várban kezdettől fogva palotája volt a püspöknek, maga a város csak 1447 után ment át a püspökség birtokába, midőn a Hunyadi János és Frigyes császár között létrejött békekötés alkalmával a váltságdíjat a császárnak a püspök és a káptalan fizették le. A győri püspökségnek birtokai voltak Bajcs (Kis-Bajcs), Macso (1357), Révfalu (1473), Pinnyéd, Tákó, Bánfalu (1494) és Kertesszer (Győr külvárosa). Mátyás királytól kapta a győri szigetet.

A győri székesegyház, mely az akkori idők szellemében román izlésben épült, a hagyomány szerint szintén Szent Istvánnak köszöni létét, de még a középkorban több rendbeli átalakuláson ment keresztül.

A tatárpusztítás után Omodé győri püspök (1254—1263) átalakíttatta és megnagyobbíttatta. A XV. század második felében, 1483—1486 között a székesegyház ismét át lett alakítva. Miként Bonfini írja, a XIII. századbeli alakjában talált csúcsíves ízlésben építették újra, s az egyház ekkor ékszerekkel s drága öltönyökkel gazdagodott.

Nagylücsei Orbán, a kit finom tapintatáért, műizléseért és hűségeért Mátyás király igen szeretett, a püspöki lakban díszes kápolnát emelt. (Millenn. Tört. IV. 590. Fehér Ipoly i. m. 614. és 423.)

A székesegyház déli oldalán van a Szent Háromság- vagy Hédervári-kápolna, melyet Hédervári János győri püspök (1387—1399) építtetett tiszta, nemes. csúcsíves stílusban. (Fehér Ipoly i. m. 429.)

A székeskáptalan.

A győri székeskáptalan egyidejű a püspökséggel. A Szent István által alapított káptalan kezdetben hat tagból állott, a kik szerzetesi életet éltek s közös lakással bírtak. s még a XIII. században is közösen étkeztek egyes ünnepeken. A XIV. században a székeskáptalan jelentékenyen kiterjesztetett. II. Kálmán győri püspök (1338—1374) az 1359-ben alapított pápóczi prépostságot bekebelezte a székeskáptalanba, s a prépostnak helyet és szavazatot adott. Hasonló módon kebeleztetett be a Szent Adalbertről nevezett győri prépostság is a káptalanba.

A hagyomány szerint e prépostság a mai kálváriánál állott.

Közvetetlen adatunk a prépostságról azonban csak a XIII. század utolsó-előtti évéből van (1299), ekkor szerepel Domonkos prépost, a ki valószínűleg már a káptalan tagja volt. (Balics II. 2. 67.)

A szentadalberti prépost előkelő helyet foglalt el a székeskáptalanban, régebben ő helyettesítette a nagyprépostot, távolléte alatt, a káptalan kormányzatában.

Káptalani birtokok.

A székeskáptalan ősi birtoka Győr külvárosának nagyobb része, a Váralja, egy 1273-ban kelt oklevél szerint. Ezt a birtokát a káptalan az egész középkoron át megtartotta; 1500 körül e külváros Káptalan-Győr néven is ismeretes volt. 1518-ban egy része az e várcsrészben állott templom után Szent Benedekfalvának is neveztetett.

A középkorban a következő helyeken volt földesúri joga : Balony (1252—1488) az őrkanonoké. Baráti (1261—1426), Fejértó-Patona (1368), Nyul (Nagy-Nyul (1368—1467), Abda (1448), Vámos, Sáránsére és Bácsa (1471), Gyirmolt, melyet Iváncz István deák adományozott a káptalannak (győri káptalan magánlevélt.). Sebes, Megyer (ma Kismegyer puszta), mely 1507-ben a káptalan földesúri hatósága alá tartozott. (Csánki Dezső i. m. III. 368. és 541.) Szent-Pál puszta (Szemerétől éjszakra) eredetileg a győri püspöké volt, a ki Imre királytól nyerte. A tatárjárás alatt azonban elpusztult. 1457 máj. 31-én, midőn V. László király a csornai konvent által megjáratta határait, már a káptalan birtokában találjuk. (Balics II. 1. 178. — Győri Kápt. Lvt.)

Prépostságok.

Árpádházi királyaink vallásos buzgósága kihatással volt az ősi nemzetségekre. Ott, a hol egy monostor emléke maradt reánk, egy-egy ősi nemzetség

székhelyét is kereshetjük. A kis Győr vármegye területén a pannonhalmi apátságon kívül még két prépostság fennállásáról vannak adataink, ezek egyike a poki, a másik a móriczhidai premontrei prépostság. Mindkét prépostságot a Pok nemzetség alapította s látta el birtokokkal az ősi nemzetségi javakból.

A Szent István vértanú tiszteletére alapított premontrei prépostság és monostor a mai Téth helység határában a Bay család birtokán állott fenn, azon a helyen, melyet a hagyomány mai napig Pokvárnak nevez, ámbár Pok vár nem létezett, hanem Pok-monostora, mely alighanem várszerűleg volt megerősítve s innen származhatott a Pokvár elnevezés.

Alapítási éve ismeretlen, első nyomát a móriczhidai prépostság 1251. évi alapító levelében találjuk, de jóval a tatárjárás előtt, valószínűleg a XII. században létesült.

A premontrei rend.

A premontrei rend, mely II. István király uralkodása alatt (1114—1131) telepedett le Nagyváradon, a XII. század folyamán csakhamar elterjedt hazánkban. A szomszéd Sopron vármegyében birtokos Osli nemzetség 1180 táján Csornán alapított számukra prépostságot, valószínűleg ez indította a Pok-nemzetséget is arra, hogy az ősi nemzetségi birtokok középpontján prépostságot alapítson, mely monostor azután a nemzetség összes tagjainak temetkező helye lett.

Birtokai is mind a Pok-nemzetség ősi javai között terültek el. A móriczhidai prépostság alapító levele szerint, 1251 ben a Tapolcza vizén egy malom harmadát bírta. Pok nembeli Pál fia Péter Gyarmatot adta a monostornak, de e birtokot Sebestyén prépost 1271-ben a nemzetség tagjainak beleegyezésével ötven márka denárért Poki Farkas fiának, Sándornak eladta. (Wenzel III. 265.)

IV. László uralkodása alatt a monostor ismételten támadásoknak volt kitéve. 1274—1288 között Péter veszprémi püspök a monostor egyházi ékszereit és drágaságait elrabolta, de utóbb, 1308 szept. 5-én a Pok-nemzetség tagjai előtt visszaadta. (Hazai Okmt. IV. 116.)

A monostor még a XV. század elején fennállott. 1400-ban Pok részeit bírta. (Csánki D. i. m. III. 556.)

A Pok-nemzetség másik monostora a Szent Jakab tiszteletére emelt móriczhidai prépostság volt. Megyesaljai Móricz, Nyitra vármegye főispánja és rokona Márk, a Rába és a Marczal között a »Bordás« nevű mocsaras térségen 1251 előtt monostort alapítottak, mely az oklevelekben Monasterium de Rába néven szerepel, a kortársak azonban ezt a monostort alapítója, Móricz főispán után nevezték el; utóbb Móricz mester, a nemzetség legkiválóbb sarja e monostorral szemben a Rábán hidat építtetett, ezt az ő nevéről Móriczhidának nevezték el s ez a név idővel az általa alapított monostorra is átragadt.

Az alapítólevél szerint Móricz főispán a monostorhoz a következő jószágokat csatolta: Móriczhidán három ekealját, Pokon két ekealját, Tölgy nevű erdő fele részét, a Rába folyón két malmot, Téth földet Pok mellett, a Rábaközben Boyon (Boyua) birtokot, a Sár folyónál egy halastavat és egy erdőt, Somogy vármegyében Csabához tartozó földeket, Kapi nevű földet, végül Baráti és Sokorói szőlőket és Gyertyán nevű erdőt. (Fejér IV. 2. 85.)

Az adományozott birtokok közül a monostor Téth és Pok részeinek 1400-ban is ura volt. Kapi helységet pedig 1409-ben országbírói ítélettel szerezte vissza a Kapi családtól.

Az árpási hídvámot, a mely eredetileg a bakonybéli apátságé volt, a prépostság a XIV. században birtokába vette; Péter bakonybéli apát panaszára 1352 nov. 26-án vizsgálatot tartatott, melyen beigazolták, hogy az árpási hidat, a móriczhidai prépost áttétette Móriczhidára. (Sörös Pongrácz: A Bakonyb. Apt. Tört. 330.) Ezzel azonban a pörnek nem volt vége, az még 1439-ben is folyt a prépostság és az apátság között a hídvám ügyében.

A XV. század elején a prépostság új adományt nyer Móriczhidai János fia Miklóstól, a ki Móriczhidán azt az utczát, melyen a Győrre menőknek át kell haladniok, 1403-ban János prépostnak adományozta, hogy azt benépesítse és a jövőre Szent-Jakabfalvának nevezze. (Győri Tört. Füzetek IV. 398.)

A móriczhidai prépostnak még több pere is volt. János prépost 1414-ben a győri káptalan ellen perelt, még pedig sikerrel, a móriczhidai tizedek miatt, de ebben az ügyben a káptalan pervesztes lett.

Albert prépostnak 1439-ben Móriczhidai, másként Megyesaljai Simonnal volt pere az árpási adó miatt, de erre való jogát nem tudta bebizonyítani, ezért keresetétől elállott. (U. o. 403. l.)

1455-ben viszont a bakonybéli apátság kormányzója indított pert Pál prépost ellen, a kit azzal vádolt, hogy a Megyesaljaiakkal és a Héderváriakkal együtt, jobbágyai birtokait lefoglalta.

A panasznak nem sok sikere lehetett, mert 1464-ben Péter prépost ellen megújítja a vádat.

A Szent János-lovagrend.

A jeruzsálemi Szent János-lovagrend győri rendháza egyike volt azoknak, a melyek a XIII. század elején már fennállottak. Legrégibb adatunk e rendházról III. Incze pápa 1209. évi levele, melyben a győri püspököt meginti, hogy a János-lovagoktól tizedet ne követeljen. Régi társházuk s keresztelő Szent János tiszteletére szentelt egyházuk a Királyföld alsó szélén állott, de valószínűleg 1271-ben, akkor, a midőn V. István király Győr város lakói részére kiváltságlevelet adott és a lakosságot a mai belvárosba telepítette, a János-lovagok is oda költöztek. Rendházuk a Szent János-utczában állott, ez az utcza tőlük vette a nevét s az 1617. évi telekkönyv szerint az új bástyától a magyar bástya mögötti górvédig húzódott. Ez az utcza még a XVIII. században is »Johannes-Gasse«-nak neveztetett ; egyik része a mai Kovács-utcza.

A János-lovagoknak Győrött kórházuk és fürdőjük is volt. Fürdőjük az egykori várterületen állott, melyről IV. Béla király 1238. évi oklevele is megemlékezik. (Fejér, IV. 1. 107.) Legrégibb birtokaik a mai Nádorvárosban voltak, majd az övék lett Kóny helység is, melyet Endre fia, Péter, II. Endre király beleegyezésével 1228-ban a templomos lovagoknak adományozott (Fejér, VII. 1. 77.) a mely valószínűleg a Templomos-rend eltörlése után került a János-lovagok birtokába. A Kónyra vonatkozó adománylevelet utóbb 1491. decz. 13-án Simon lovagfőnök kérésére II. Ulászló király átírta és megerősítette. (Hazai Okmt. II. 372.) Ezen kívül még az écsi és a nyuli szőlőhegyeken volt több szőlőjük, de a győri házhoz, miként azt I. Mátyás király 1486. évi adománylevele is hangsúlyozza, igen csekély jövedelmet hajtó birtokok tartoztak. Beriszló Bertalan vránai perjel, hogy a győri lovagok jövedelmeit szaporítsa, 1512-ben a tolnavármegyei Fadd, Varasd, Galavit és Gyara (talán Gyánt) helységeket adományozta a rendháznak.

Rhodus szigetének, a rend akkori székhelyének eleste, majd a mohácsi vész nagy változást idézett elő a győri rendházban is. A lovagok, a kik a nagymester hívó szózatára útnak indultak, többé nem tértek vissza. Márk, akkori lovagfőnök, miután nem bírta a rend jószágait megvédelmezni, Kónyt 1530-ban Sibrik Máténak adta bérbe. Ez a Márk mester alighanem az a Velikei Márk szentadalberti prépost, a kinek kérésére a vasvári káptalan 1546-ban bizonyos okíratokat ír át. (Győri Kápt. Lev. Czím Theka IX. 681.) Velikei Márk utóbb győri nagyprépost, 1549-től 1559-ig bírta a János-lovagrend javadalmait. (U. o. Czím Theka V. 177 B. IX. No. 729.)

Velikei Márk halála után I. Ferdinánd király Gregoriáncz Pál győri püspök kérésére Kóny helységet a győri püspök és a káptalan gondozása alá bocsátotta, a rendház főnökségét pedig Oláh Miklós érsek Szebeni Lysthi Sebestyénnek adományozta. (Rupp Jakab : Magyarorsz. Helyr. Tört. I. 2. 429.) De ekkor már a győri lovagfőnökség puszta czímnél egyéb nem lehetett s a János-lovagoknak a várfalakon kívül álló temploma is romban hevert. Alkalmasint János-lovagoké volt a Bársonyos melletti Szőlős egy része is (4½ eke, vagyis 540 hold), a tatárjárás előtti korszakban, bár Erdélyi László (A Pannonh. Szent Benedekr. Tört. I. 264—265.) szerint a templomosok voltak ott birtokosok. A fennmaradt oklevelekből pontosan nem állapíthatjuk meg, hogy templomosokról vagy pedig János-lovagokról van-e szó.

A Szt. Ferencz rendűek.

A középkorban még két monostor volt Győrben. Az egyik a Ferencz-rendi szerzetesek Szent Erzsébetről czímzett rendháza, melyet a győri polgárok emeltek s mely a János-lovagok háza mellett épült. Alapítási éve ismeretlen, de kétségkívül nagyon régi volt, 1260-ban a Narrabonneban tartott egyetemes rendi káptalan alkalmával a győri ház is képviselve volt. A XIII. század második felében azonban nagyon megrongálódott, mert csak Siennai János, Erzsébet királyné gyóntatója állíttatta helyre 1301-ben. Ez a rendház túlélte ugyan a mohácsi vészt, de 1555-ben elpusztult s a szerzetesek elhagyták Győrt, hova

Pannonhalma a XVII. században.

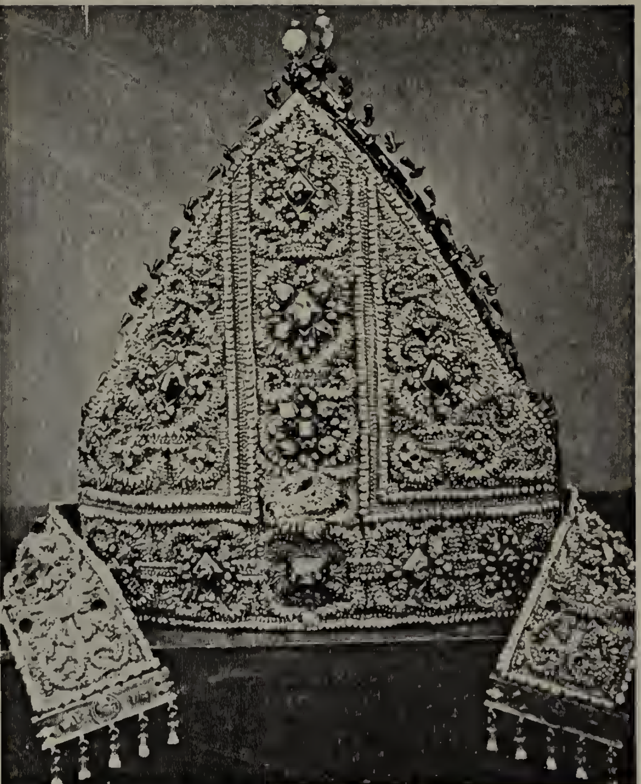
1.

2.

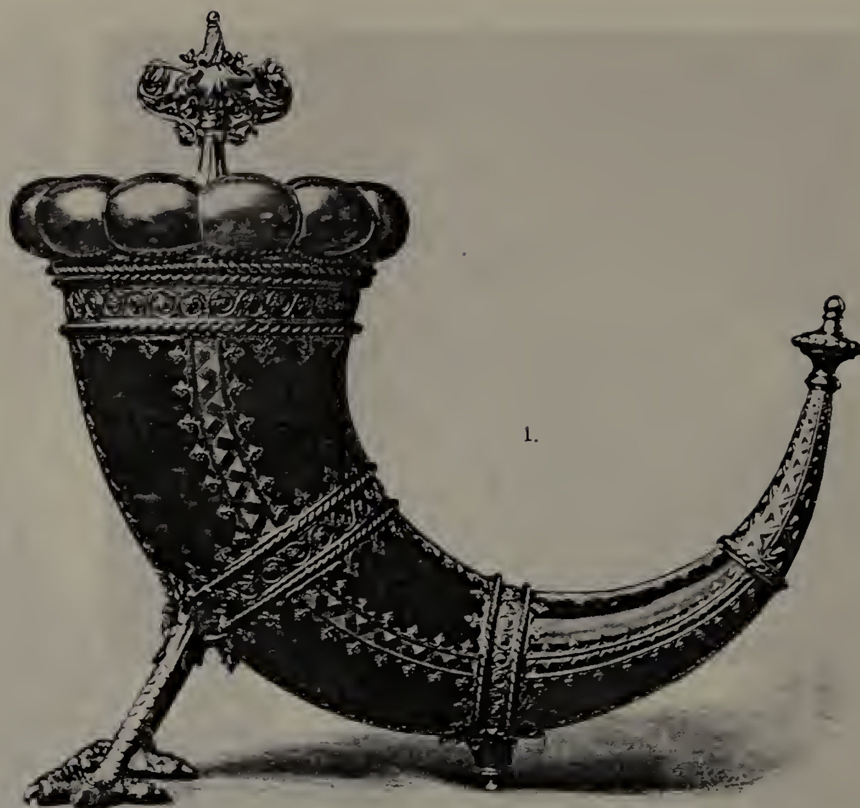

3

A győri székesegyház műkincsei.

1. Zománczozott sodronyművű pásztorbot gróf Zichy Ferencz hagyatékából (1743–83.) 2. Aranysodronyművű renaissance-kehely.
3. A böjtös vagy Bornemis a mitra. (Naprágyi Demeter püspök infulája a XVII. század elejéről

A győri székesegyház műkincseiből.
1. Olajtartó szarú. 2. A Corvin casula. 3. XVI. századbeli casula.

csak 1618-ban tértek ismét vissza. (Balics Lajos i. m. II. 2. 363. — Rupp Jakab i. m. I. 2. 438.)

A másik monostor a döméseké volt; ezt 1221 után alapították. Alapítója Hédervári Pál lehetett, a ki Bolognában letévén a szerzetesi fogadalmat, majd egyháztudorrá avattatván, szerzetestársaival hazánkba jött. A dömések.

A győri rendházat 1221—1226 között alapították. 1226-ban már a győri házból küldtek szerzeteseket Bécsbe, az ottani monostor benépesítésére. A győri ház hírét igen emelte a XIV. században Demeter bán fia, Móricz, a ki 1336-ban halt meg s ennek öcscse, Károly, a kik mindketten a Csák nemzetségből származtak. (Balics Lajos i. m. II. 2. 346. Rupp J. i. m. I. 2. 439.)

A középkorban még a következő egyházi testületek voltak birtokosok a mai Győr vármegye területén:

Bakonybéli apátság. A legrégibb birtokosok egyike Győr vármegyében. Szent István és Szent László királyok adományából bírta Árpás (Kis-Árpás) egy részét, Szent András templomával és az ottani vámmal; 1233—1234 között Gergely győri püspök egy malmot ítélt az apátságnak Árpáson, melynek egy részét 1233 előtt a győri káptalan kerítette hatalmába. Az árpási vám és híd ügyében az apátságnak évtizedeken át pere volt a móriczhidai prépostsággal, melyről már megemlékeztünk. Ugyancsak Szent István király adományából övé volt Nyul helység, hol még 1366-ban is birtokos, továbbá Ponyvád (a mai Felső- és Alsó-Ponyvád puszta), Kajár, melyet 1240 ápr. 2-án IV. Béla király az apátság jogos birtokának ítélt oda a Pécz nemzetség ellenében, s a hol 1436-ban is földesúr volt. A Kajárral határos Szűz földét az 1239. évi határkiigazítási levél szerint, Szent László királytól kapta, hol tíz eke földje (1700 hold) volt. Ugyancsak Szent László királytól nyerte Tarjánt is, melynek 1487-ben is földesura volt. Ezenkívül a XIII. században birtokos a mai Pázmánd, továbbá Baráti és Töltéstava helységekben is. (Sörös Pongrácz i. m. 27. 31. Csánki D. i. m. III. 563.) A bakonybéli apátság.

A csatkai pálosok (Veszprém vármegyéből) 1450-ben Al-Sokon kaptak szőlőbirtokrészeket egy győri polgártól; 1472-ben Picsord részeit igénylik. A csatkai pálosok.

A csornai prépost 1399-ben kegyuraitól, a Kanizsai családtól Gyarmatot kapja cserébe, 1400-ban pedig Barátit. 1400—1404-ben a Kanizsai családtól Baráti, Szegye és Gyarmat részeit. 1420-ban és 1496-ban az övé Nagy-Barát. A csornai prépost igényt tartott a Vének és Szőgye közötti Tanya nevű halászó helyre is, mely határperben 1520 aug. hó közepén megtartott helyszíni tárgyalás felette viharos volt. Mikor Illés, csornai prépost, ellenfelének, a szentmártoni apát kiküldöttjének erőszakos fellépése ellen felszólalt, Nagyszombati Márton benedekrendi szerzetes, az apát képviselője, kíséretével lóra és kocsikra kapott és elvágtatott; olyan kavarodás volt, hogy Némai György győri alispánt is elgázolták. (Csánki D. i. m. III. 565. — Pannonh. Szt. Benedekr. T. III. 245.) A csornai prépost.

A leveldi (ma Város- és Kis-Lőd) *karthauziaknak* (Veszprém vármegyéből) 1368—1485 között Nyul helységben volt földesúri joguk. Egyéb egyházi testületek.

A libényi (*lébényi*) *benedekrendi* apátság 1394-ben és 1396-ban Rábcza és Sövényszád (Sövényháza) helységekben volt földesúr.

A pilisi cziszterczita rendű apátság III. Béla királytól a győri királyi vám felét kapta, a melynek még a XV. században is birtokában találjuk.

A porvai pálosok monostorát Garai László alapította, nekik adván 1430-ban ménfői és szemerei részét. (Csánki D. i. m. 571—575.) A nyúlszigeti (Szent-Margitsziget) apáczáknak 1402—1483-ban Patason volt földesúri joguk.

A pápóczi pálosok, 1368-ban és 1371-ben nyerték Magyar Pálnétól Nagy-Écs és Páznán (Pázmánd) részeit, hol a XV. században is birtokosok voltak.

A pápóczi prépostság Magyar Pálnétól, a Nádasd nembeli Gelsei László leányától, Margittól, Nagy-Écs és Páznán részeit nyerte, 1368-ban ezen kívül Nyulon birtokos. Écs és Pázmán birtokába 1455-ben újból beiktatták. (Hazai Okmt. II. 326. 316.)

A turóczi premontrei prépostság 1252-ben és 1266-ban IV. Béla királytól kapta az Écs, Szőlős-Megyer, Barát, Nyul, Tarján, Nagymegyer helységekben és Győrben levő királyi vinczelléreket, valamint a Kulcsod és a Negyven helységben lakó szekereseket. A XIV. században Nyul és Nagy-Baráti (1368), a XV.-ben Nagy-Baráti, Kulcsod és Tarján (1483—86) helységekben volt földesúri joga.

A zirczi cziszterczita apátság III. Béla királytól a győrvárosi királyi vám fele részét kapta, melynek birtokában IV. Béla király 1254-ben megerősítette. 1453-ban a Hédervári család szedi Győr város vámját az apátság számára. Az apátságé volt Bercs is, melyet 1468—78-ban a Szent-Györgyi grófoknak adott el, a kik itt váracsot építettek.

A zobori Benedek-rendű apátság 1252-ben Radvány (ma Csilizradvány) részeit bírta. (Hazai Okmt. VI. 74.)

A zsámbéki premontrei prépostság 1353—1488 között Pátka és Szerdahely (ma puszta) helységekben volt birtokos. (Csánki D. i. m. 578—579.)

A mai Győr vármegye területén a középkorban fennállott egyházakról keveset tudunk. A pápai tizedjegyzékben az esztergomi egyházmegye plébániái között csupán a komáromi főesperességhez tartozó Vámos nevét találjuk feljegyezve (1332), a Csilizköz és a Szigetköz plébániái hiányzanak a tizedjegyzékből. Elvesztek a győri püspökség alá tartozó plébániák jegyzékei is, így csupán az egyes okleveles adatok egybevetésére vagyunk utalva.

Ortvay Tivadar (Magyarorsz. Egyh. Földl.) közölt adatait kutatásainkkal kiegészítve, Győr vármegye területén a következő egyházak állottak fenn:

Régi egyházak.

Asszonyfa; egy 1387-ben kiadott oklevél említi plébánosát. *Béka*; 1316-ban kelt oklevél szerint egyháza Szent Miklós tiszteletére, a Rába folyó mentén emelkedett. *Győr* (egyházairól előbb már megemlékeztünk). *Győr-Szent-Márton* a pannonhalmi monostorral egykorú plébánia, eredete 997. évre esik. *Gyüd* (Gyod) a mai Szentivántól éjszakra, a Duna mellett, kőtemplomát 1404-ben említik először (Csánki D. III. 549.) *Hédervár* plébániája 1397-ben már fennállott. *Kajár* a bakonybéli apátság birtoka, plébániája a XV. században szerepel. *Koronczó* egyháza 1412-ben fennállott. (Győri Tört. Füz. IV. 341.) *Ménfő*. Egyháza a Boldogságos Szűz tiszteletére épült; 1362—1416-ban említtetik. (Orsz. Lev. Dl. 10. 478.) *Nagy-Bajcs* 1252-ben szerepel első ízben, plébániája 1397-ben már fennállott. (Eszterg. Főegyházm. névtár.) *Nagy-Écs*. 1341-ben kelt oklevél említi Szent István tiszteletére emelt kőegyházát. (Ortvay i. m. II. 783.) *Nyalka*, 1362-ben Domonkos, a Szent András tiszteletére felavatott egyház plébánosa. *Örkény*. 1361-ben említik Szent Mihály arkangyal tiszteletére szentelt egyházát (ma puszta Bőny mellett. Csánki D. III. 554.). *Örs*. 1362-ben itt ismeretlen rendű szerzetesek laktak. *Pázmánd*. 1323-ban kelt oklevélben említik Szent Imre tiszteletére szentelt templomát. (Csánki D. III. 555.) *Pécz* (*Fel-Pécz*), 1430-ban Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt templommal. (Csánki D. i. m. III. 455.) *Ravaszd*, Szent Márton tiszteletére szentelt templomáról 1366-ban szól egy oklevél. (Csánki D. i. m. III. 556.) A hagyomány szerint az egyházat Szent László király alapította. *Sók* (*Alsók*). 1366-ban említik plébánosát, Miklóst. (Ortvay i. m. II. 783.) *Szent Imre* (Nagy-Écs közelében), egy 1367-ben kelt oklevélben szerepel plébánosa. (Csánki D. i. m. 558.) *Szent Miklós*. (Rábaszentmiklós), egy 1278-ban kelt oklevél szerint Szent Miklós tiszteletére emelt egyháza volt. (Hazai Okmt. VI. 323.) *Szent-Péter-Alap*. 1361-ben kelt oklevélből látjuk, hogy a pannonhalmi apátságé; 1460-ban Szent Péter tiszteletére emelt egyház volt az egyik Alap helységben.

A fennmaradt oklevelekben szó van egy Egyházas-Alap nevű helységről, melyben, mint a neve mutatja, a középkorban egyház volt s utóbb a XVI. században elpusztulván, a mai Bőny helység határába olvadt. *Szent-Vid* Pataháza, Bácsa, Szent-Iván és Győr határai között feküdt, Szent Vid tiszteletére szentelt templommal, mely 1593-ban még fennállott, bár a falú ekkor már elpusztult. *Táplány*, e helység határában, illetőleg helyén állott Fehéregyház, melyről a XI. század végéről van adatunk. 1096-ban itt verte szét Kálmán király a rakonczátlan keresztes hadat. 1220-ban a pannonhalmi apátság birtoka. A helységet még a XVI. században is Fejéregyház-nak írták. *Táp-Szent-Miklós*. III. Endre király 1292-ben a pannonhalmi apátságnak adományozta. (Ortvay II. 784.) *Tét*, melynek határában Pokmonostora emelkedett, mely a XIII. század elején alapíttatott. *Tördemész*. 1297-ben adat van Szent János tiszteletére emelt egyházáról. (Ortvay i. m. II. 784.)

A mohácsi vész után.

A mohácsi vész fordulópont a győri püspökség történetében. Mohácsnál nem csupán főpásztorát veszítette el az egyház. A püspökség évek hosszú során át betöltetlen maradt, megszűnt az egységes vezetés, s a bekövetkezett viharos

időkben az egyes elhatalmasodott főurak prédája lőn a püspökség vagyona, a min vérszemet kapva, mások is elkezdték prédálni az egyházi birtokokat; súlyosbította a helyzetet a török pusztítás, majd hódoltság, s végre az újított hit is mindegyre nagyobb tömeget hódított el a hívek sorából.

Szapolyai János király ugyan még 1526-ban Homonnai Györgyöt nevezte ki az elárvult győri püspöki székbe, de Ferdinánd király, a mint hatalma túlsúlyra jutott, a püspökség javait Laki Bakits Pálnak adományozta, a ki az újított hit követője volt s nem elégedett meg a püspökségi birtokokkal, hanem rátette a kezét a káptalani javakra is, sőt a kanonokokat lakásaikból is kiűzte. A mohácsi vész után a káptalan amúgy is nagy ínségbe jutott, úgy hogy ősi jószágait kénytelen volt eladni, vagy elzálogosítani, hogy a rombadőlt egyházakat felépíthessék. Laki Bakits Pál.

1529-ben új csapás nehezedett a győri egyházra; Lamberg Kristóf főkapitány, midőn a török had elől Bécs felé hátrált, a várat felgyújttatta; a tűz átcsapott a városra, melynek összes templomát, monostorát és házait elhamvasztotta; ekkor égtek le a kanonoki lakások is. (Fehér Ipoly i. m. 499 és 613). Ferdinánd király 1530-ban Ujlaky Ferencz győri püspöknek visszaadta ugyan a püspökséget, de azért az egyházi birtokok pusztításai Bakits Pál haláláig meg nem szűntek, noha 1531-ben Ferdinánd király neki, valamint gazdatisztjeinek is szigoruan meghagyta, hogy a győri káptalan jobbágyait ne zaklassák.

Bakits helyett azonban mások is akadtak, a kik a káptalan és az egyház javait folyton rabolták, mint Török Bálint, a ki a komárommegyei tizedeket foglalta le, majd Bakits Péter és Miklós, sőt Nádasdy Tamás is, a kik 1537-ben, a királytól intő leveleket kaptak, de a káptalan nem sok eredményt ért el, mert ebben az évben újra kénytelen volt felszólalni Bakits Mihály és Péter rárói tisztjének hatalmaskodásai ellen. 1548-ban pedig Dessewffy Ferencz győri huszárkapitány okozott a káptalan abdai birtokán károkat. Némi kárpótlást nyert a káptalan e pusztításokkal szemben, mikor Cziráki György, kit később lefejeztek, összes birtokait, közöttük Szemerét, a káptalannak és a székesegyháznak adományozta; ez adományt I. Ferdinánd király 1531 június 22-én megerősítette. (A győri kápt. magán-levélt.)

Gregoriáncz Pál 1559-ben a János lovagrend egykori birtokát, Kóny helységet szerezte meg a káptalan számára, ama kötelezettséggel mégis, hogy az akkori egy tantermű elemi iskolát a káptalan fenntartsa, a mely kötelezettségének napjainkig megfelel. E birtok miatt sok viszály volt a püspök és a káptalan között, míg végre Széchenyi György kalocsai érsek és győri püspök 1684 április 8-án Kóny helységet átengedte a káptalannak. Gregoriáncz Pál.

De a káptalan sok zaklatásnak volt kitéve Győrött. 1567 táján, midőn a város erődítési munkálatait megkezdték, a káptalan birtokához tartozó területet is belevonták a védművekbe, ekkor a káptalanbelieknek a várdombot, a székesegyház és a püspöki lak táját jelölték ki lakóhelyül, de itt sem maradhattak meg háborítatlanul, mert például 1566-ban Teuffel Kristóf élelmezési tiszt elfoglalta az őrkanonok lakását s azt, a káptalan tiltakozása ellenére, még 1576-ban is megszállva tartotta. A viszontagságos időkben a székesegyház 1567-ben már oly rossz karban volt, hogy az istentiszteletet az alsóvárosban, a Szent István vértanú tiszteletére szentelt templomban tartották. Ez a templom a székesegyház után a legrégibb egyháza volt Győrnek; még 1592-ben a katholikusok birtokában volt, de utóbb a protestánsok foglalták el.

A székesegyházat, midőn Győr török kézre került (1594 szept. 29.), erődítvénynyé, sekrestyéjét és kápolnáját lőpor-raktárrá alakították át, a templom egyéb részeiben pedig lóistállók állottak. (Rupp I. Magyarorsz. Helyr. Tört. I. 2., 419. A győri kápt. magán-levéltára.) A törökök folytonos támadásai miatt a káptalan nem érezte magát közbiztonságban Győrött, ezért már az 1576. évben egybehívott országgyüléshez előterjesztést intézett, Szombathelyre való áttételét kérve, de ez akkoriban elmaradt, ellenben időközben Győr elesett és a káptalan Sopronban húzta meg magát; csak az 1599: XLII. törvényczikk rendelkezései folytán került vissza Győrbe.

A protestáns hitet a mohácsi vész után főleg Bakits Pál és veje, Czobor Imre terjesztették az ő földesuraságuk alá eső helységekben. Így terjedt az újított hit Hédervárott, hol követői 1544-ben már superintendenst is válasz-

tottak, továbbá Patason, Pataházán, Rábaszentmihályon. Még hatalmasabb pártfogót nyert a protestáns hit Enyingi Török Bálintban, a ki 1536-ban Móriczhida egy részére nyervén adományt, az újított hitet Móriczhidán kívül, Babóth, Gyömöre, Böny, Ságh, stb. helységekben levő jobbágyai között terjesztette. De Győrben is mindegyre nagyobb tért foglalt a protestantizmus. 1567-ben az újított hit követőinek már három papjuk volt Győrben. A XVI. század végén ugyan a protestáns lelkipásztorokat kiűzték a városból, a kik 1600-ban az újvárosban telepedtek le, 1613-tól kezdve azonban mindkét protestáns felekezet követői Pataházán vettek egyházépítésre alkalmas birtokot, hol 1647-ig tartottak istentiszteletet. (Fehér Ipoly i. m. 626.) Azokban a falvakban, a melyek a török hódoltsághoz tartoztak, még a XVII. században is a protestáns elem volt a túlnyomó, mint Mindszent, Tápszentmiklós, Gyarmath, Kis-Baráth, Kajár, Malomsok, Szemere, Pécz; az utóbbi helyen 1652-ben katholikusok és protestánsok vegyesen laktak. A török hódoltsági részekben lakó katholikusoknak leginkább a győri Ferencz-rendűek tartottak isteni tiszteletet, a kik ezernyi veszélylyel daczolva, bejárták az árván maradt egyházakat, új erőt és kitartást öntve a csüggedőkbe.

A Mária-tartomány irataiban ugyan a győri rendházat már az elpusztúlt kolostorok között említik, de templomuk fennállott; bizonyítja az az eset, hogy 1557-ben feljelentést intéztek Enyingi Török Ferencz ellen, a ki a katholikus szertartások kigúnyolására udvari bolondját barát-csuhába öltöztetve, szamárfülekkel, ép Szent Ferencz ünnepén a templomukba küldötte, az isteni tisztelet megzavarása végett. (Győri káptalan magán-levéltára.)

Győr eleste után (1594) valószínűleg a Ferencz-rendűek voltak az egyedüliek, a kik Győr vármegyében a hívők lelki szükségleteit kielégítették.

Delfino bíbornok. Liszthi János.

Gregoriancz Pál halála után Ferdinánd király Delphinus Delfino Zakariás bíbornok bécsi nuncziusnak adta a győri püspökséget, a mi ellen az 1569. évi országgyűlés felszólalt, kérve a királyt, hogy a győri püspökséget arra való magyar emberrel töltse be. Mindennek ellenére Delfino bíbornok 1572-ig bírta a győri főpásztori méltóságot. (Millenn. Tört. V. 405.) Delfino bíbornok után Liszthi János (1573—1577) következett, a ki eredetileg hivatalnoki pályára lépett, 1544-ben már az udvari kanczellária titkára lett, nejének halála után azonban pappá lett. Oláh Miklós prímás pártfogása mellett hamar emelkedett az egyházi pályán. 1568-ban veszprémi püspök és kanczellár, 1573-ban győri püspök lett, de ez utóbbi méltósága inkább névleges volt, mert mint kanczellár, állandóan Prágában lakott és ott is halt meg 1577-ben. (Zelliger A.: Egyházi írók csarnoka.)

Draskovics György.

Liszthi utóda Draskovics György (szül. 1515 febr. 5., meghalt 1587 jan. 11-én Bécsben) lett, a ki, midőn 1578-ban a győri püspökséget elfoglalta, már fényes pályára tekinthetett vissza.

Tanúlmányainak befejeztével nagyváradi kanonokká, később aradi, majd jászói, utóbb pozsonyi préposttá lett, 1557-ben pedig pécsi püspök. Ferdinánd király 1561 decz. 10-én őt jelölte követévé a tridenti zsinaton, hol Kolozsvári csanádi püspök halála után, a magyar egyház képviselőjeként szerepelt. Még a tridenti zsinat alatt zágrábi püspökké, mikor pedig onnan visszatért, Horvát- és Dalmátország bánjává neveztetett ki. 1571-ben a kalocsai érseki czímet nyerte. Alig foglalta el a győri püspökséget, nagy buzgalommal fogott egyházmegyéje zilált ügyeinek rendezéséhez és a meglazúlt valláserkölcsi élet helyreállításához. 1579-ben Szombathelyen egyházmegyei zsinatot tartott, melyen papjainak szívére kötötte a tridenti zsinat határozatainak végrehajtását. Mivel az esztergomi érseki szék üresedésben volt, a királyi helytartó és a főkanczellár tisztét is ő reá bízták.

Érdemei elismeréséül a pápa 1585-ben, Rudolf király közbenjárására, bíbornoki kalappal tüntette ki. Nagy része volt a jezsuita-rend letelepítésében. Ő eszközölte ki számukra Rudolf királytól a túróczi prépostságot, melynek birtokain két kollegiumot alapítottak. 1587-ben a pápa meghívására Rómába készült, de ebben hirtelen halála megakadályozta.

Heresyncius Péter. Kuthasy János.

Draskovics után ismét egy idegen, Heresyncius Péter, foglalta el a győri püspökséget, kinek rövid ideig tartó (1587—1590) főpásztorkodása után Kuthasy János következett, a ki 1577-ben esztergomi kanonok, majd nagyprépost, 1587-ben pécsi, 1592-ben pedig győri püspök lett.

Kuthassy János, a ki Győr eleste után szintén Sopron vármegyében fekvő birtokára menekült, 1597-ben esztergomi érsekké lett, helyébe Pethe Márton lőn győri püspök. Pethe Márton Győr visszavétele után (1598) ismét áttette székhelyét Győrbe, s hozzáfogott a keresztény jellegéből kiforgatott székesegyház helyreállításához. Utóda, Naprágyi Demeter (1607—1619), kinek a székesegyház legdrágább ereklyéjét, Szent László koponyáját tartalmazó mellszobrot köszöni, folytatta a helyreállítási munkálatokat, majd 1660-ban gróf Széchenyi György győri püspök is jelentékenyen átalakíttatta; jelen alakját Zichy Ferencz püspöksége alatt nyerte, a ki a székesegyházat tetemes költséggel helyreállíttatta.

Pethe Márton. Naprágyi Demeter.

Pázmány Péter fellépte után a katholikus vallás Győr vármegyében is helyrehozta veszteségeit, melyeket a mohácsi vész után az újított hittel szemben szenvedett.

Pázmány Péter lángbuzgalmának sikerült a vármegye főúri családai közül az Apponyiakat, az Esterházyakat, a Héderváryakat, a Révayakat és a Nádasdyakat visszatéríteni; ezeknek a családoknak a sarjai a XVI. század végén még mind protestánsok voltak, s csak a XVII. század második évtizede táján tértek vissza a kath. egyházba. Méltó társa volt nagy munkájában Lépes Bálint, a ki főleg egyházi szónoklataival tűnt ki, majd ennek utóda, a győri születésű Dallos Miklós, 1619-től pécsi, majd váczi (1622) s 1623-ban győri püspök, a ki nemcsak mint főpap, hanem mint államférfiú és diplomata is, maradandó emléket biztosított nevének. Mint II. Ferdinánd király követe, okosan és ritka tapintattal vezette Bethlen biztosaival a béke-tanácskozásokat. A mikor Dallos Miklós püspöki székét elfoglalta, Győr vármegyében alig volt kath. lelkész. Csak a győri Ferencz-rendűek végezték a lelkipásztori teendőket, az egyházmegyének nem volt papnevelő-intézete s az ifjúság nevelése is teljesen el volt hanyagolva. Dallos Miklós a katholikus intézetek és papneveldék alapításától várta a vallásviszonyok jobbrafordúlását, ezért örömmel ragadta meg II. Ferdinánd király ajánlatát, a ki az ifjúság oktatására és a katholikus hit terjesztésére 1624-ben jezsuitákat szándékozott Győrbe telepíteni.

Lépes Bálint. Dallos Miklós.

A betelepítés nem ment egészen simán; 1626-ban még maga a káptalan is akadékoskodott, mert földesúri jogainak csorbulását féltette, de Dallos Miklósnak sikerült a nehézségekkel megküzdenie, s Győr város főterén keresett számukra társház építésére alkalmas helyet. II. Ferdinánd 1627-ben a veszprémvölgyi apáczák javadalmait adományozta a Jézus-társaságnak, ehhez csakhamar más adományok járultak. A városban 11 házhelyet szereztek, 1649- és 1651-ben nyerték a Pataházán fekvő birtokrészeket, 1662-ben Gorup Ferencz püspök a Fejér vármegyében fekvő Perkátát s több más falvakban fekvő birtokrészeit, 1663-ban Horvát-Kimle nevű mosonvármegyei helységet adományozta nekik. Gróf Széchenyi György akkoron veszprémi püspök 1634-ben 50.000 forintot adományozott a jezsuitáknak, 1684-ben pedig felügyeletük alatt nemesi konviktust alapított. (Fehér Ipoly 620—622.)

A jezsuiták betelepítése.

A Jézus-társaság feloszlatása után a társház bérházzá alakíttatott (1774); később ide helyezték a papnevelő-intézetet, majd színházul és táncztermül szolgált. 1802-ben, a Szent Benedek-rend visszaállítása után, az egykori jezsuita rendház és a hozzáépített Szent Ignácz-templom a Benedek-rend birtokába ment át. Az egyházmegyei papnevelő-intézet alapjait is Dallos Miklós püspök vetette meg 25.000 forint alapítványnyal, de az egyházmegye növendékpapjai ekkor még a bécsi Pázmáneumban tanúltak. Széchenyi György püspök azonban, 1688-ban azon a helyen, a hol a papnevelő-intézet áll, házat építtetett és rövid idő alatt megnyitotta az intézetet. Sinzendorf Frigyes győri püspök 1732-ben az épületet egy második emelettel megtoldotta, az oktatást a Domokos-rendűekre bízta. Később kegyestanítórendűek tanítottak az intézetben, majd gróf Zichy Ferencz püspök 1744-ben a növendékeket a jezsuiták kollegiumába küldte.

II. József megszűntetvén az egyházmegyei papnevelőintézeteket, a győri papnövendékeket a pozsonyi középponti papneveldébe rendelte. De 1790-ben a győri papnevelő-intézet ismét megnyílt, s a tanítást világi papok vették át. A theologiai papnevelő-intézeten kívül, Győrött az egyházmegyének van egy kisebb papnöveldéje is, a főtérre néző apátházban, mely azelőtt a Benedek-rend főapátjának székháza volt s 1816-ban került a káptalan birtokába. Ezt a kisebb papnevelő-intézetet Simor János győri püspök 1857-ben alapította. (Fehér Ipoly i. m. 216—217).

A karmeliták. A sarútlan karmelhegyi szerzeteseknek Győrött való letelepedését Szelepcsényi György, Magyarország prímása tette lehetővé azáltal, hogy végrendeletileg 50.000 frtot hagyományozott a rendnek, azzal a meghagyással, hogy Magyarországon zárdát alapítsanak. Gróf Kollonich Lipót győri püspök, a végrendelet végrehajtója, Esztergom, Nyitra és Győr helységeket jelölte ki a rendnek letelepedésre. A rend az utóbbi helyet választván, 1697 júl. 27-én engedélyt nyert Lipót királytól Győrött való megtelepedésre. A rendtartományi gyűlés kiküldöttjei a Perger-féle házat szemelték ki a zárda czéljaira, melybe ez év október 12-én beköltöztek. Pár év mulva a győri rendház tagjai annyira megszaporodtak, hogy a rendház kibővítése vált szükségessé. 1699-ben a zárda szomszédságában elterülő katonai építészeti hivatal házát nyerték a királytól. E kettős telken a rend a szatmári békekötés után új rendházat építtetett, mely 1720. okt. 28-án készült el, s a melynek tetejére még 1718-ban elhelyezték a történelmi nevezetességű érczkakast. Az új épület azonban az 1763. évi földrengés alkalmával sokat szenvedett; a kémények egytől-egyig bedőltek, a falak megrepedeztek. Ugyancsak sok kárt okoztak az 1809. évi ostrom alkalmával a francziák ágyúgolyói is, melyek közül egynéhány ma is látható a zárdaépület falaiban. A helyreállítási költségekhez ez alkalommal gróf Esterházy özvegye is hozzájárult.

II. József 1781-ben kelt rendeletével, a szerzetesek rendházait lelki ügyekben az illető megyéspüspökök joghatóságának vetvén alá, ekként a győri rendház a győri püspök felügyelete alá került. 1787-ben a rendház perjelét hivatalosan tudósították, hogy a rend tagjai az 1786-ban eltörölt győri ferencz-rendűek házába fognak vonulni, a rend házát pedig a vármegyei hivatalok számára fogják lefoglalni. E hírre a rendtartományi főnök gróf Győry kerületi főispánnál, majd gróf Mailáth József alkanczellárnál is megtette a lépéseket, hogy e rendelet megmásíttassék, de esdeklő szava kárba veszett, mert a kanczellár rövidesen meghagyta a győri nagyprépostnak, hogy a győri karmeliták templomát foszsza meg felszentelt jellegétől, mert a császár rövid idő alatt úgy is eltörli a győri karmelita-rendházat. De a nagyprépost férfias bátorsággal ezt válaszolta: „a római szertartások könyvében a felszentelésre találok formulát, de a megszentségtelenítésre nem és ennek következtében a parancsnak eleget nem tehetek."

A nagyprépost férfias fellépése megmentette a győri rendházat. Győry kerületi biztos ismét Győrbe jövén, azt találta, hogy a ferenczrendű zárda sokkal alkalmasabb a megyei hivatalok elhelyezésére, a karmeliták pedig hagyassanak meg mostani rendházukban. Így is történt, s a karmeliták megmenekültek az eltörléstől.

A franczia háborúk alatt 1805-ben a linczi és bécsi rendházak tagjai is Győrbe menekültek, a rendházak kincseivel együtt. Midőn a franczia hadsereg jún. 15-én körülvette Győrt, az ellenség elől 400 ember keresett menedéket a győri zárdában. Győr eleste után franczia katonákat szállásoltak a rendházba, a vendégszobákat pedig a tisztek foglalták el. A francziák mindent kiéltek és elpusztítottak. A szabadságharcz lezajlása után az önkényuralom a rendházat fogházzá alakította át. Itt volt elzárva a többi között Jekelfalussy szepesi püspök és Pázmándy Dénes; közben újabb szállítmányok érkeztek. Ez az állapot 1851-ig tartott, de még 1854. elejéig is az épület egy részét katonai börtönnek használták. (P. Antal: A győri karmelita rendh. története.)

A Camillanusok. Ezen kívül még a Camillanusoknak volt rendházuk a Nádor-városban, a kik betegápolással foglalkoztak. II. József 1786-ban feloszlatván a rendet, székházukat plébánia-lakká alakították.

Női szerzetrendek. A női szerzetes-rendek közül az Orsolya-szüzek és Szent Vincze leányai telepedtek le Győrött. Az előbbieknek zárdáját Neupauer Anna győri polgár özvegye 1726-ban alapította, az utóbbiak részére Simor János, mint győri püspök, 1862-ben Győrszigeten zárdát építtetett, melyhez kórházat is csatolt. (Fehér Ipoly i. m. 624—25.)

A móriczhidai prépostság. A *móriczhidai* premontrei rendű prépostság is sok viszontagságon ment át a mohácsi vész után. A törökök előnyomúlásának hírére, a szerzetesek 1543-ban elhagyták a monostort, melyet kevéssel utóbb premontrei rendű apáczák foglaltak el, de ezek nem érezvén magokat biztonságban, 1553 július 1-én engedélyt kértek Ferdinánd királytól, hogy Somlyóvásárhelyre vonúlhassanak. A móriczhidai prépostság 1561-ben végleg megszűnt, s többé nem fordúl elő. A Móriczhidai család magvaszakadtával az ősi nemzetségi birtokokat

RÉSZLET A GYŐRI VÁRFALAKBÓL, A PÜSPÖKVÁRRAL

Móriczhidán, Kapiban és Gyömörén Török Bálint szerezte meg, a kit azokba 1536-ban be is iktattak. De Török Bálint fia, Ferencz csakhamar hatalmába kerítette az apáczák birtokait, melyeket csak több rendbeli tiltakozás után, 1573-ban nyertek vissza.

Az apáczák azonban Somlyóvásárhelyen sem érezvén magukat biztonságban, Nagyszombatba menekültek, s magukkal vitték a móriczhidai monostorra vonatkozó adományleveleket.

A premontrei rendű szerzetesnők kihalta után a móriczhidai monostort, a hozzátartozó birtokokkal együtt, a nagyszombati Klarisszák kapták 1601-ben adományúl, de egyúttal örökölték a Török család elleni birtokpereket is, melyek csak 1618-ban, Török István halálával értek egyelőre véget.

Utóbb azonban, midőn az egykori Enyingi Török-féle birtokok Thelekesi Török János birtokába kerültek, a móriczhidai birtokrészekért folytatott perek ismét megújultak; előbb Csepeny Anna (1632), majd Szentkirályi Anna apátnő perelt Török János ellen, míg végre III. Ferdinánd királytól az apáczák 1643-ban szabadalom-levelet nyertek, melyben számukra a móriczhidai monostor és a hozzátartozó birtokok örök időre biztosíttattak, kilencz telek pedig Thelekesi Török János birtokában maradt.

Török János halála után a móriczhidai birtokok gróf Csáky László, majd az Esterházyak birtokába kerültek; az utóbbiak ellen ugyan az apáczák már 1648-ban felemelték tiltakozó szavukat, de nem akadályozhatták meg, hogy a móriczhidai és a hozzátartozó birtokokat a ' róf Esterházyak el ne foglalják.

A szatmári békekötés után, 1733-ban Ordódy Konstanczia Katalin fejedelemasszony perbe idézte gróf Esterházy Ferenczet; a perben 1759-ben a királyi tábla azt az ítéletet hozta, hogy a 28 részre osztott határból az Esterházyak 18 részt, az apáczák pedig 10 részt nyertek, ezekhez számították még a hídvámot és a vásári helypénzszedési jogot, melyre 1616-ban megerősítő levelet nyertek az apáczák II. Mátyás királytól.

II. József 1782 jan. 26-án eltörölvén a rendet, az árpás-móriczhidai birtok a vallásalaphoz csatoltatott, míg 1803-ban I. Ferencz az apáczák birtokait gróf Colloredo Ferencz nejének adományozta. (Győri Tört. Füz. IV. 406—434.)

Dallos Miklós nagynevű utóda, Széchenyi György (szül. 1592-ben, megh. 1695 febr 18-án), a kit egy bíbornok méltán „a bőkezűség és adakozás csodájának" nevezett, nemcsak a jezsuita rendház és a papnevelő-intézet fennállását biztosította, de hosszú főpásztorkodása alatt egyházi és iskolai czélokra oly tetemes áldozatot hozott, hogy a hazai egyháztörténelem nem mutat fel főpapot, a ki őt e tekintetben felülmúlta volna. Széchenyi György.

Főbb alapítványai közé tartozik a győri jezsuita-kollégium, a nemesi konviktus, melynek czéljaira 33.000 forintot adott, továbbá a győri kórház. Helyreállíttatta a győri püspökség keszői várát, továbbá Rákost, a püspökség nyári tartózkodási helyét, a szombathelyi várat és az egyházat, melyet teljesen újjáépíttetett. Vasváron a Domonkos-rendűeket telepítette le, mely czélra 10.000 forintot áldozott. A török háborúban megsebesült katonák javára 33.700 forintot bocsátott Lipót király rendelkezésére. 1683-ban Nagyszombat városában, mely majdnem egészen elpusztúlt, a Szent Istvánról nevezett papnevelő-intézetet helyreállíttatta.

Midőn Thököly hadainak közeledtére Széchenyi 1683 nyarán Lorchba menekült, Lipót király felszólította, hogy a törökök elleni hadjárat költségeihez járúljon hozzá. De Széchenyi, a ki ekkor anyagilag teljesen kimerült, mert már az előző évben is 100.000 forintot adott kölcsön a bécsi udvarnak, július 14-én csak azt a 61.000 forintot tudta felajánlani, melyet menekülése közben Bécsben a Pazmaneumban elhelyezett. Ezzel az ajánlatával azonban megkésett, mert Kollonich be sem várva az uralkodó rendeletét, elkobozta ezt az összeget, melyet a Bécs ostroma alatt felmerült költségek fedezésére fordítottak. Széchenyit mélyen bántotta ez az eljárás és ezért Bécs fe mentése után mindegyre sürgette előbbi kölcsöneinek, valamint az elkobzott 61.000 forintnak visszafizetését. Lipót király utóbb földbirtokokat adott kárpótlásúl ez összegekért. (J. Maurer: Cardinal Leopold Graf Kollonitsch 142., 144., 156.) 1668 április 18-án kalocsai érsekké lett, de e mellett a győri püspökséget, melynek adminisztrátorává neveztetett ki, 1685-ig megtartotta, s ez évben a magyar katholikus egyház fejévé, esztergomi érsekké lőn.

Új méltóságában Buda várának visszavétele után, 1687-ben akadémiát és nemesi konviktust alapított. Főpásztorkodása idejében tett alapítványai összesen meghaladják az ötödfélmillió forintot.

Gróf Kollonich Lipót.

Utódává a győri püspökségben a király még 1685-ben gróf Kollonich Lipótot nevezte ki. Az egykori máltai vitézből lett főpap azonban nem tudott és nem akart százados alkotmányunkkal megbarátkozni, de erőszakos térítéseivel is gyűlöletessé tette nevét a protestánsok előtt. Így Bőny lakóit is vissza akarta téríteni, de erőszakos fellépésével, melylyel az elpusztúlt református egyházi épületek felépítését megakadályozta, nem sok eredményt ért el. Kollonich, mint főpap is megmaradt katonának. Alig foglalta el győri püspöki székét, első gondja az volt, hogy a törökök elleni háborúra pénzt teremtsen.

A mint megkapta kinevezését, (1685 márcz. 21.) kérdést intézett a káptalanhoz a győri egyházi javak állapotáról. A válasz, a mit a káptalan adott, épen nem volt kedvező.

A káptalan válasza szerint az egyházi javak legnagyobbrészt el voltak pusztítva, török vagy idegen kézben voltak. A székesegyház is rossz állapotban volt, a torony, melyet a káptalan csak nemrég építtetett, bedőléssel fenyegette a mellette elhaladókat.

Kollonich főgondja azonban elsősorban a katonai kórházra irányúlt, melyet 1684-ben alapitott Győrött, s melyet 1686-ban a jezsuiták vezetésére bízott. Ez a kórház jelentékenyen közreműködött a térítés érdekében. A más vallású beteg katonák közül, a kik ama kor viszonyaihoz képest, kitűnő ápolásban részesűltek, számosan tértek vissza a katholikus egyházba.

1685-től kezdve a jezsuiták, Kollonich pártfogása alatt, mindegyre nagyobb sikerrel léptek fel a térítés terén, bár nem mindig állandó eredménynyel, mert az erőszakosan megtérítettek alkalmas időben csakhamar elhagyták a kath. vallást. Kollonich 1688-ban végre meglátogatta püspöki székvárosát, Győrt is, a hol körmenetet tartott, de e látogatása is inkább azért történt, hogy a Belgrád ostromához szükséges intézkedéseket megtegye.

Kollonich még ebben az évben kalocsai érsekké neveztetett ki, de e mellett a győri püspökséget is megtartotta; Széchenyi György halála (1695 febr. 18.) után pedig esztergomi érsek lett. Még mielőtt elfoglalta volna ünnepélyesen az esztergomi érseki széket, 1695 úrnapjára eljött Győrbe is, hol 8 napon át az összes isteni tiszteleteken és délutáni ájtatosságokon részt vett. Mint esztergomi érseket, még egyszer viszont látták a győriek, midőn 1698-ban, mint a báró Stainszdorf győri parancsnok és Győr vármegye között felmerült viszályok elintézésére kiküldött vegyes bizottság elnöke érkezett a város falai közé. (J. Maurer i. m. 357.)

Ágoston Keresztély.

Kollonich utóda Ágoston Keresztély szász herczeg lett. Keresztély Ágost szász herczeg, a ki protestáns családból származott, eredetileg szintén katonai pályára lépett. 1686-ban jelen volt Buda várának visszafoglalásánál. 1689-ben azonban a Majna melletti Frankfurtban a katholikus hitre térvén át, egyházi pályának szentelte életét. Előbb kölni préposttá, majd kanonokká, 1695-ben pedig győri püspökké lett. Mint győri püspök, 1706 június 10-én megkapta a bíbornoki kalapot, 1707-ben pedig az ekkor már sokat betegeskedő Kollonich esztergomi érsek coadjutora lett. (J. Maurer i. m. 399—400.)

Alatta tartották 1698-ban az egyházlátogatást (canonica visitatió), melyet a székesegyházi főesperességben Latsa János teljesített. (Győri Tört. Füz. IV. 427)

Ágoston Keresztély herczeg 1705-ben esztergomi érsekké lett, de azért a győri püspöki javadalmakat egészen 1725 aug. 23-áig, haláláig megtartotta.

Gróf Sinzendorf Fülöp.

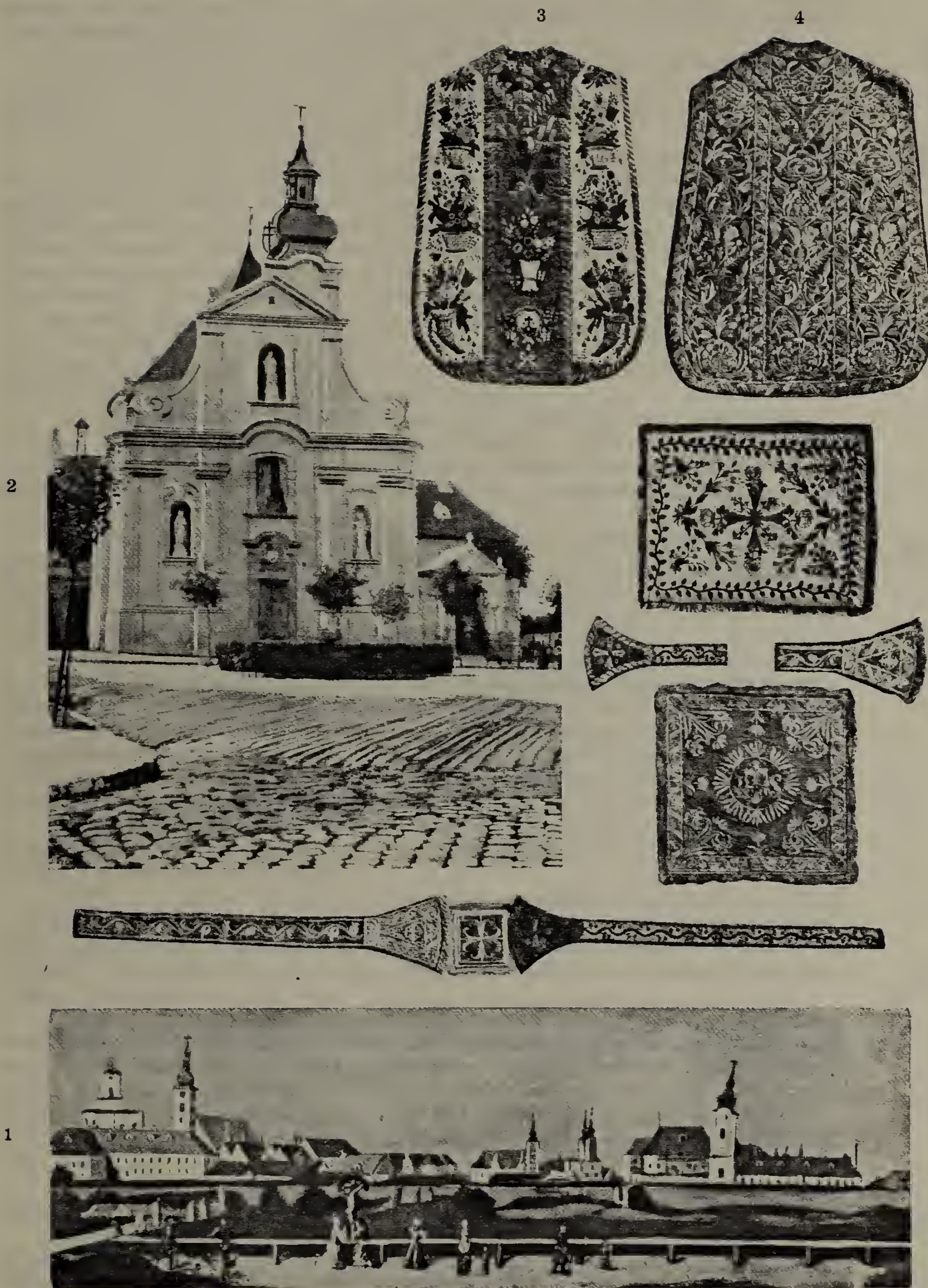
Utóda, gróf Sinzendorf Fülöp 1727-ben egy különös kiváltságokkal felruházott könyvnyomdát állított fel Győrött. Sinzendorf Fülöp székfoglalója óta a XVIII. században a győri püspökök rendkívül nagy fénynyel tartották bevonulásukat székvárosukba. Az új püspök a bécsi kapun át vonult be a karmeliták templomába, hol a kinevezésről szóló bullát előtte felolvasták. Ennek végeztével a püspök a templom bejáratához ment, hol fényesen felszerszámozott fehér paripára ült, míg feje fölött négy városi tanácsos mennyezetet tartott. Innen a püspök a megye és a város lakosaitól kísérve, előbb a főtérre vonult, hol az összes katonaság megjelent, majd a székesegyházhoz, hol az előkelő nemesség lóháton várakozott reá.

Kollonics Lipót.

Széchenyi György.

1. Győr az 1763-iki földrengés után, a karmeliták ferde tornyával. — 2. A karmeliták temploma. — 3. A Rókus kazula. — 4. Mária Terézia kazulája.

Gróf Sinzendorf Fülöpön kívül még Groll Adolf, gróf Zichy Ferencz és herczeg Schwarzenberg Ernő püspökök tartották meg ily fejedelmi pompával bevonulásukat. (P. Antal: A győri Karmelita-rendh. trt.)

Sinzendorf 1732-ben boroszlói püspökké lett, utódává Groll Adolf, a piarista-rend ausztriai tartományi főnöke neveztetett ki. Ez egy évtizedre terjedő püspöksége alatt rendkívül sokat tett az alsópapság érdekében, melynek felsegélyezésére évenként 6000 forintot fordított. Groll Adolf.

Őt követte gróf Zichy Ferencz, a ki már 1743 szept. 6-án segédpüspökké lőn, majd Groll Adolf halála után annak örökébe lépett. Ő neki köszöni a székesegyház mostani alakját és fényét, ő építtette fel a növendékpapság házát és a püspöki palotát, mely azelőtt a várparancsnokok lakása volt, s a melyet 35.000 forintért szerzett vissza a kincstártól. Az ő főpásztorkodása alatt állította fel Mária Terézia királynő 1777-ben a szombathelyi püspökséget, melynek területébe tartozott Vas vármegye 117 plébániával; a pápai főesperességi kerületet a veszprémi püspökséghez csatolták. Az ő püspöksége alatt adományozta XIV. Benedek pápa kiváltságképen, 1745 nov. 16-án kelt bullájával, a győri káptalan 6 columniális kanonokjának a pontificalét, a többieknek a violaszínű biretum használatát. (Győri kápt. magán-levélt.) Gróf Zichy Ferencz.

A győri káptalan tagjai 1808-ban újabb kitüntetésben részesültek I. Ferencz király részéről, a ki harmadik nejével kötött házassága alkalmával, Paintner Mihály győri kanonok üdvözlő szónoklatára, emlékül egy aranyszegélyű biborszalagon csüngő, nyolczszegletű, zománczozott csillag viselésére jogosítá fel a káptalan tagjait.

II. József egyházi reformjai sem hagyták érintetlenűl a győri egyházmegyét. Első intézkedései közé tartozott, hogy négy, addig a győri püspökség alá tartozó alsóausztriai községet a bécsujhelyi püspökség alá helyezett. Ez a rendelkezése helyesléssel találkozott az egyházmegyében, de a későbbi intézkedései már mélyen belenyúltak az egyház belső életébe. II. József reformjai.

Midőn 1783-ban gróf Zichy Ferencz győri püspök elhalt, József császár a beszterczebányai püspököt akarta Győrbe áthelyezni, hogy az ekként megüresedendő beszterczebányai püspökséget eltörölje. De a beszterczebányai püspök nem fogadta el a neki felajánlott győri püspökséget, mire a császár a szepesi és a rozsnyói püspököknél tett kisérletet, de hasonló eredménynyel; végre is kénytelen volt 1787-ben Fengler József személyében új püspököt adni a győri egyházmegyének. (Marczali : Magyarország II. József korában II. 185.)

Míg a püspökség betöltetlen volt, Schogg Kristóf kormányozta az egyházmegyét. Őreá hárult a feladat, hogy a császár reformjaival szemben az egyházmegyéje érdekeit megvédelmezze.

Mikor II. József reformjai belenyúltak az egyház szertartásaiba, és többek között a feltámadás ünnepét is be akarta szüntetni, a püspöki helynök felterjesztést intézett a kanczelláriához ebben az ügyben. „Nehéz — írja, — eltiltani a feltámadási ünnepet, mert a durva népnek kézzelfogható dolgok kellenek.“ (Marczali i. m. II. 194.)

Még nagyobb változást idézett elő II. József ama rendelete, melylyel a szerzetesrendeket eltörölte. 1786-ban megszüntette a pálos-rendet, mely rendnek pápai házához tartozó Pátka falut a vallásalaphoz csatolta. Hasonló sorsra jutott a pannonhalmi Benedek-rend, a magyar kereszténység első bástyája is, melyről megjegyzi a császár, hogy „úgy helyzeténél fogva, egy magas hegy tetején, mint belső alkotmányánál fogva nincs hasznára a közügynek.“ (Marczali III. 342.)

A lefoglalt szerzetesrendi birtokokat a császár a vallásalaphoz rendelte csatolni, melyből a plébániák számát jelentékenyen szaporította.

II. József trónralépte előtt a győri egyházmegyében 195 plébánia és 65 káplányi állás volt. II. József egyházi reformjainak keresztülvitele után a plébániák száma 205-re emelkedett, e mellett 19 helyi káplánságot és összesen 85 segédlelkészséget létesített, a lelkészek számát tehát az egész egyházmegyében 47-tel szaporította. (Marczali : i. m.)

Fengler József halála után (1802) I. Ferencz király 1806-ban Vilt Józsefet nevezte ki győri püspökké. Vilt József.

A bekövetkezett franczia háborúk alatt a káptalan többször jelét adta áldozatkészségének. Már 1799-ben felszólítást nyert a káptalan, hogy a feles

arany- és ezüstneműjét a pénzverdébe szállítsa; (Győri käpt. magán-lev.) 1814-ben pedig a bécsi burg helyreállítására adakozott.

A francziák ostroma alatt nagy károkat szenvedett a püspöki vár, melyet 1809 június 24-én az ágyúgolyók felgyújtottak s a lángok martaléka lőn. Ekkor égett el a püspöki levéltár is.

A leégett püspöki vár helyreállítására sokat áldozott az akkori püspök, Vilt József (1806—1813), majd ennek utóda, herczeg Schwarzenberg Ernő (1819—21).

Herczeg Schwarzenberg után a győri püspökség négy évig betöltetlen maradt. 1825-ben Juranics Antal lőn püspökké, a kit 1838-ban Sztankovics János követett; ez 10 évi főpásztorkodása alatt jelentékeny költséget fordított a püspöki könyvtár gyarapítására.

A szabadságharcz alatt Dresmitzer József kanonok, püspöki helynök kormányozta az egyházmegyét, 1849-ben Karner Antal neveztetett ki győri püspökké, a kit 1856-ban történt elhalálozása után Simor János követett.

Simor János.

Simor János egy évtizedre terjedő főpásztorkodása (1857—1867.) maradandó emléket hagyott hátra egyházmegyéje történetében. Ismételten beutazta egyházmegyéjét, szigorú ellenőrzés alá vette papjai működését, az iskolaügyet mintaszerűvé tette. 1858-ban helyreállíttatta a Dóczy-kápolnát, a székesegyházat 1863—1865-ig 60,000 frt. költséggel megújíttatta, életre keltette a kisebb papnevelő-intézetet, az irgalmas nővéreknek zárdát, kórházat, kisdedóvót állított, 1862-ben felszentelte a Krisztus Urunk születése emlékére emelt templomot, megteremtette az egyházmegyei nyugdíjalapot, s a győri kir. jogakadémia visszaállítása körül nagy tevékenységet fejtett ki.

Mikor 1867 jan. 20-án az aránylag fiatal főpapot herczegprímássá nevezték ki, alig három heti széküresedés után Zalka János esztergomi kanonok foglalta el a püspöki széket.

Zalka János.

Zalka János 34 évet meghaladó püspöksége alatt rendkívül sokat áldozott egyházmegyéje templomainak fenntartására. Győrött és Sopronban 150.000 frt. költséggel tanítóképző intézetet alapított, Bőnyben 8000 frt. költséggel iskolát építtetett. Püspöksége alatt a győri egyházmegyében 170-nél több új iskola épült, megalapította a tanítók s özvegyeik és árváik részére a nyugdíjintézetet, a szegénysorsú tanúlók számára tápintézetet állított fel Győrött. A kispapoknak díszes szállást építtetett, a káplánok és szegényebb plébánosok jövedelmét évenként mintegy 20.000 forinttal gyarapította, az elaggott papok részére megalapította a Szent László-intézetet. Az irodalom, különösen az egyházi irodalom terén is maradandó becsű munkásságot fejtett ki. Midőn 1896 jan. 15-én aranymiséjét tartotta, Ő felsége az egyház, a tanügy, a közjótékonyság és az irodalom terén szerzett kiváló érdemei elismeréseül az I. osztályú vaskorona-rendet adományozta neki. (Pallas Lexikon XVI—1112 l.)

Zalka Jánosnak 1901 jan. 16-án bekövetkezett halálakor Ő felsége még ugyanaz évi nov. 1-én gróf Széchenyi Miklóst nevezte ki győri püspökké.

Gróf Széchenyi Miklós.

Gróf Széchenyi Miklós, a kánonjog doktora, pályáját a győri egyházmegyében kezdte, rövid ideig tartó káplánkodás után 1892-ben prímási levéltáros, majd jáki javadalmas apát lett. 1898-ban a bécsi Pázmány-intézet kormányzójává nevezték ki, s ez állásában nagy érdemeket szerzett az intézet palotájának újjáépítése körül. Érdemei elismeréseül XIII. Leo pápa prelátusává nevezte ki. 1901 nov. 1-én győri püspökké lett s 1902 febr. 2-án Rómában felszenteltetett; főpásztori székét 1902. ápr. 13-án ünnepélyesen elfoglalta. (Életrajzi adatait a Tudomány és Irodalom czímű fejezetben közöltük.)

A győri egyházmegye felosztása.

A győri egyházmegye ez idő szerint 6 fő és 22 alesperesi kerületre oszlik, Győr vármegye területére azonban csak a székesegyházi főesperesség terjed ki, melyhez a következő plébániák tartoznak:

I. a székesegyházi alesperességi kerületben. 1. Győrbelváros. (Anyakönyvek: 1643-tól.) 2. Győrkáptalandomb (1745.) 3. Győrújváros (1680.) 4. Győrnádorváros, (1789.) 5. Győrszabadhegy (1787.) 6. Győrsziget (1710.) II. A kónyi alesperességi kerületben 1. Abda (1713.) 2. Bödöge (1788.) 3. Öttevény (1702.) 4. Fehértó (1696.) 5. Kóny (1694.) 6. Kúnsziget (1788.) 7. Rábapatona (1715.) 8. Sövényháza (1720.) III. A téti alesperességi kerületben 1. Árpás (1721.) 2. Gyarmat (1863.) 3. Gyirmót (1787.) 4. Gyömöre (1729.) 5. Győrszemere (1749.) 6. Koronczó (1721.) 7. Rábaszentmihály (1724.) 8. Tét (1766.) IV. A pécsi

alesperességi kerületben : 1. Gönyü (1828.) 2. Győrasszonyfa (1898.) 3. Kisbaráti (1778.) 4. Mezőörs (1703.) 5. Nagybarát (1787.) 6. Nagyécs (1828.) 7. Nyul (1718.) 8. Pázmánd (1717.) 9. Pér (1741.) 10. Táp (1700.)

Az esztergomi főegyházmegye komáromi főesperességéhez Győr vármegyéből a következő plébániák tartoznak : I. A hédervári alesperességi kerületben : 1. Ásvány (1763.) 2. Bácsa (1848.) 3. Dunaszentpál (1788). 4. Hédervár (1673.) 5. Nagybajcs (1788.) 6. Révfalupataház (1755.) 7. Vámos (1691.) 8. Zámoly (1702.) Végül a panonhalmi főapát főpásztori joghatósága alatt a következő plébániák állanak : 1. Győrszentmárton (Anyakönyvci 1689-től.) 2. Csanak (Anyakönyvei 1787.) 3. Nyalka (1817. körül megújult, anyakönyvei 1720-tól.) 4. Ravaszd (Anyakönyvei 1735-től, megújult 1804-ben.) 5. Szentiván (Anyakönyvei 1735-től.) 6. Tényő (Anyakönyvei 1768-tól.) 7. Kajár (a bakonybéli apátság kegyurasága alatt. Anyakönyvei 1748-tól.)

5. A PROTESTÁNS EGYHÁZAK TÖRTÉNETE.

1. AZ ÁG. HITV. EV. EGYHÁZ.

Reformáczió.

Miként az egész országban elsőben a városokban terjedt el a reformáczió, Győr vármegyében is Győr városa volt az első, a hol Németországgal majdnem egyidejűleg elterjedt és megerősödött, úgy hogy már a XVI-ik század közepén Győrben virágzó gyülekezet volt 3 lelkészszel és szépsikerű iskolával, melyben Szenczi Molnár Albert is tanult.

Győr városából azután igen hamar elterjedt a reformáczió a vármegyei községekbe is, úgy hogy Szigetköz, a melyben most a kisújfalui leánygyülekezeten kívül alig van protestáns lélek, egészen protestáns volt. És hogy a közegyház terén is jelentékeny szerep jutott Győr vármegyének, mutatja az, hogy 1544-ben Mérey Mihály hédervári lelkész a szuperintendens, 1586-ban pedig Sibolti Demeter győri lelkész. Későbben is, a győrmegyei lelkészek közül sokan lesznek szuperintendensek, így Tóth Sipkovits János téti, Németh Sámuel téti, Szeniczei Bárány János felpéczi, Haubner Máté és Karsay Sándor győri lelkészek.

A győri gyülekezet.

A győri gyülekezet a XVII-ik század elején nem a dunántúli szuperintendencziához tartozott, hanem a szigetközi gyülekezetekkel együtt, a dunáninneni szuperintendens hatósága alatt állott. Innen van, hogy utóbb, midőn a szigetközi gyülekezetek megsemmisültek és a győri gyülekezet is visszakapcsoltatott a dunántúli szuperintendencziához, a győrmegyei egyezségbe nem olvadt bele.

Győr, mint vár, majd utóbb, mint szabad kir. város, mindíg különálló hatóságot alkotott a megyétől és az evang. gyülekezet is e különállását, a többi győrmegyei gyülekezetekből álló egyházmegye mellett megtartotta és féltékenyen őrizte. Kezdetben, míg a gyülekezet rendszeresen szervezve nem volt, az evang. várparancsnokok intézkedtek belátásuk és buzgóságuk szerint a lelkészekkel együtt, a kiket ők állítottak be és védelmeztek a megtámadtatások ellen. De utóbb is, midőn már a gyülekezet némi szervezett formát nyert, nagy tekintélyük és hatalmuk miatt döntő befolyásuk volt a gyülekezetben.

Konventek.

1718-ban 12 tagból álló konventet választanak, melynek elnöke az inspektor, akadályoztatása esetén az alinspektor és van választott jegyzője is. Bár a gyülekezet kétnyelvű volt, t. i. magyar és német, azért szépen megfértek együtt és a gyülekezetben emiatt sohasem volt súrlódás. Különös azonban, hogy a lelkészek a konventnek nem voltak tagjai, sem választás folytán, sem hivatalból. 1739-ben fordul elő a konvent jegyzőkönyvében, hogy a lelkész Német Sámuel, később téti lelkész és szuperintendens részt vett a gyűlésen. Csak 1783-ban, Ráth Mátyás lelkész amaz előterjesztésére, hogy „a lelkészeket tegyék egyenlővé a többi konvent-tagokkal“, vették fel a lelkészeket is a konvent tagjai közé.

1791-ben két konventet szerveznek, egy kisebbet 24 taggal, mely az egyházi közigazgatást vezette és egy nagyobbat 60 taggal, mely a szükséghez képest 3—4 gyűlést tartott. Emellett még mindig megtartják a deczemberi számadó közgyűlést. Pedig ezeket a konventgyűléseket a lehető legtágabb hatáskörrel ruházták fel, mert például Ráth Mátyás lelkész másodszori megválasztását is konventgyűlésben akarták eszközölni ; azonban, mivel a hívek tartottak attól,

hogy az előljáróság, melynek Ráth Mátyással, itteni lelkészsége alkalmával, összeütközései voltak, a ki e miatt ment is el Pozsonyba, netán akadályt gördítene az ő megválasztása elé, igen nagy számban jöttek össze, úgy hogy a konventgyűlést közgyűlésnek jelentették ki.

1809-ben a kis konvent tagjainak számát 45-re emelik. A nagyobb, 60 tagú konvent azonban, úgy látszik, nem fungált, mert 1816-ban ismét kis- és nagykonventet szerveznek, még pedig a kiskonventet 24, a nagyot 48 taggal, felében a magyar, felében a német hívek közül. 1830-ban már külön kurátort választanak az alapítványok kezelésére a gyülekezeti kurátor mellé. A kis- és nagykonvent azonban csak nem tud állandóvá lenni, mert 1831-ben a konventtagok számát 100-ra, 1843-ban pedig 121-re emelik fel, majd 1877-ben, midőn új közigazgatási rendszert készítenek, 140-re.

Midőn az elnyomatás idején a konventen és a közgyűléseken királyi biztosok jelentek meg, nem akartak gyűléseket tartani; azért 1855-ben alakították egy igazgató-választmányt, melynek tagjai voltak a lelkészek, a tisztviselők és 13 egyháztag és ez intézte az egyház ügyeit. De ez 1858-ban már megszünt.

A gyülekezet szervezetében e szerint, természetesen a protestáns szellemnek megfelelően, a népképviselet elve uralkodik.

A gyülekezet mindenkor féltve őrizte legtágabb körű autonómiáját és a legcsekélyebb beavatkozást sem tűrte, nemcsak a világi hatóság, de még az egyházi hatóság, az esperesség részéről sem. Sőt még a szuperintendenczia főhatóságát sem akarta elismerni. Így például 1788-ban kimondja a konvent, hogy „a szuperintendens canonica visitatióját ezen egy alkalommal a szuperintendens személye iránt való tekintetből elfogadja ugyan, de már most kijelenti, hogy máskor nem, mert a királyi városokban az teljesen felesleges."

1818-ban végül mégis elismeri a gyülekezet a szuperintendens visitationális jogát, de az alapítványokra nézve még mindig visszautasítja a kerületi felügyeletet. Végre azután 1839-ben a gyülekezet meghallgatásával készített egyházi és iskolai rendszer elismeri a gyülekezet esperesi hatóságát és különállását, viszont a gyülekezet is a kerület egyházi fennhatóságát, melyet még határozottabban kifejez az 1875-iki egyházkerületi rendszer, míg végre az 1890—91-iki zsinat a gyülekezetet beolvasztotta a győrmegyei esperességbe.

Pecsétet 1821-ben csináltatott a gyülekezet először, melyen a jó pásztor van felvésve latin köriratttal; utóbb 1842-ben a feliratot magyarra változtatta.

Egyházi adózás.

Szükséges költségeit egészen a legutóbbi időkig önkéntes adakozás útján fedezte. A kötelező egyházi adózásról, a mint szükségletei szaporodtak, sokszor esett szó, de idegenkedtek attól. 1814-ben már bizottságot küldtek ki ez ügyben, 1860-ban újra; 1865-ben a kidolgozott tervezetet el is fogadták, de még sem léptették életbe. 1869-ben a várostól megkapván a sokszor sürgetett felekezeti és iskolai segélyt, kiadásait az önkéntes adakozással is tudta fedezni, mígnem 1901-ben már a szükség elől ki nem térhetett és kimondotta a kötelező adózást, az állami adó után 8 % egyházi adót vetvén ki híveire.

EGYHÁZMEGYE.

A többi győrmegyei gyülekezet, Tóközben, Sokoróalján és a pusztai járásban, már a XVI. század második felében szervezkedett és egy esperességet alakított, melynek élén az esperes, szenior, állott, a ki felügyelt a gyülekezetekben a valláserkölcsi élet ápolására, az iskoláztatásra és anyagi jólétük biztosítására, a kik mellé azután később felügyelőket választottak.

A győri esperesség a XVII. században.

Különösen nagy jelentőségre emelkedett a győri esperesség a XVII-ik század második és a XVIII-ik század első felében, míg az egyházkerületnek nem voltak szuperintendensei, a mikor az esperesek vállaira nehezült az egész egyházi közigazgatás és ama válságos időben az egyházfenntartás súlyos feladata. Ebben az időben Bors Mihály kispéczi lelkész volt a győri egyházmegye esperese, kinek egyházhatósága alá tartozott nemcsak Győr vármegye, hanem Fehér, Komárom és Veszprém vármegyéknek is nagyrésze. Ritka erélyű és csodálatos szervezetű ember volt, a kit 1692-ben 95 éves korában hívtak meg Kispéczre lelkésznek és 114 éves koráig viselte a lelkészi és esperesi kettős tisztet; utolsó éveiben már karonfogva vezették a prédikálószékbe.

Utána ugyancsak utóda, a kispéczi lelkész, Károlyi István választatott meg esperesnek 1711-ben, a ki szorgalmas egyházlátogatásokkal igyekezett fenntartani a gyülekezetekben a rendet és azokat megerősíteni. Ő utána 1737-ben Tóth Sipkovits János téti lelkészt választották esperessé, a ki szintén sokszor tartott egyházlátogatásokat és nagy gondot fordított az iskolákra. 1742-ben szuperintendenssé választották, valamint utódját a téti lelkészségben, Németh Sámuelt is.

Eddig világi felügyelők az esperesek mellett nem voltak, de azért egyes buzgó világiak kiváló szerepet vittek az egyház felvirágoztatásában. Ilyen volt Telekesi Török István, ki ugyan a szomszéd Sopron vármegyében birtokos, de Győrben és a győrmegyei gyülekezetekben is részt vett az egyházépítő munkában.

A Károly-féle rendeletek után összejött pesti értekezlet meghagyása folytán azonban választottak felügyelőket az esperességekben és gyülekezetekben is. Ezek között kiváló férfiú volt ez egyházmegyében a később kerülcti felügyelőnek is megválasztott Matkovich Pál, a ki Szemerén maga alapított egy gyülekezetet, a maga udvarán templomot építvén, melybe lelkészt is állított.

A lelkészek és tanítók közötti összetartás és testvéries érzés fejlett voltára mutat, hogy ez egyházmegyében már 1727-ben szóba jött egy lelkészeket és tanítókat gyámolító egyesület terve, mely azután 1732-ben meg is alakult.

A József-féle türelmi rendelet után, midőn az egyházra ismét szabadabb napok virradtak és a megszünt gyülekezetek újra feléledtek, a győri esperesség hatásköre is kisebbre szorult, minthogy a fehér- és komárommegyei gyülekezetek is külön esperességé szervezkedtek, a veszprémmegyei esperesség is feléledt és a veszprémmegyei gyülekezetek kiváltak belőle.

Az 1790—91-iki zsinat törvényei, melyeknek első része az egyházkormányzatot öleli fel, ha nem lettek is szentesítve, legnagyobb részben életbe léptek és azok alapján fejlődött ki a mai egyházmegyei szervezet.

A fegyelmet kezdetben az egyes gyülekezetek, az egyháztagok, a lelkészek és tanítók felett maga az esperes gyakorolta, a ki a rendetlenkedőket megintette, keményen megdorgálta, sőt ha ez nem használt, állásukból is elmozdította. De ez már a XIX-ik század elején megszünik ; a lelkész és tanító alkalmazása állandó s őket csak törvényszéki ítélettel lehet állásukból elmozdítani.

Ezt, a gyakorlat által kifejlődött eljárást azután szabályokba foglalta és joghatálylyal látta el az 1875-ki dunántúli kerületi rendszer, a melyben nemcsak a dunántúli egyházkerület, hanem a fennhatósága alá tartozó esperességek és gyülekezetek szervezete és közigazgatási rendszere is meg volt állapítva.

Az 1890—91-iki zsinat azután egyetemesen megállapította az egyház szervezetét, mely a győri egyházmegyében azt a változást eredményezte, hogy a győrvárosi gyülekezet is beleolvadt az egyházmegyébe, növelve az egyházmegyének nemcsak számbeli és anyagi erejét, hanem erkölcsi tekintélyét is. Az 1890/1. zsinat.

A győri egyházmegye jelenleg 17 anyagyülekezetből és 5 leánygyülekezetből áll és 18.510 lelket számlál. Az egyházmegye élén Horváth Sámuel téti lelkész esperes és Barcza Géza felügyelő, téti ügyvéd és földbirtokos állanak.

Az egyházmegye évi közgyűléseit régebben az egyházmegye gyülekezeteiben váltakozva tartotta, utóbb rendesen Téten, az esperesség középpontján, a győri gyülekezet beolvadása óta pedig felváltva Téten és Győrött.

2. A REFORMÁTUS EGYHÁZ.

A GYŐR VÁRMEGYÉBEN.

A kálvinizmusnak Győr vármegyében való elterjedésére vonatkozólag nincsenek közvetetlen adataink s a terjesztőkről is alig tudunk valamit. De az a körülmény, hogy a XVII. század elején már rendezett egyházi viszonyokkal találkozunk, általában a reformáczió korai térfoglalásáról tanúskodik.

A Győr vármegyei egyházakról azonban alig tudunk valamit, sőt a XVI. századra vonatkozólag róluk adataink sincsenek s csak későbbi virágzásukról következtethetünk arra, hogy előbb is fennállottak. Legyen azért itt feljegyezve, hogy *Sibolti Dömötör* felsődunamelléki protestáns püspök 1585-ben győri lelkész lett s *Szenczi Molnár Albert,* a ki 1586 febr. 3-án ment ide tanulni, azt írja róla, mivel

hogy az atyjának komája volt, őt gyakran segítette. [1]) Sibolti itt is halt meg, 1589 febr. 17-én. [2]) Nincs ugyan reá adatunk, de valószínű, hogy a győri hős, gróf *Pálffy Miklós* telepítette ki a protestáns egyházat Pataházára békességesen, lévén ő nemcsak nagy hadvezér, hanem az eretnekeknek is ostora, melyről az 1619. évi országgyűlésen a sérelmek előterjesztésekor panaszt is tettek, hogy a győri őrségnek máshova kell járni isteni tiszteletre s bár rácznak, zsidónak s egyebeknek szabad a várba bemenni, de prot. papnak bemennie nem szabad. [3])

Sérelmek. Az 1637—38. országgyűlés sérelmei között szintén felemlítik, hogy a győri várban lévő katonaság sem a városban, sem azon kívül templomhelyet nem kaphat; a vallásuk gyakorlata végett közös költségükön szerzett imaházukat Pataházán elvették és a jezsuitáknak adták. Lelkészeiknek nem szabad a városba menni, a győri püspök a győrszigeti és révfalui protestáns lakosok vallásgyakorlatát betiltotta. [4]) Majd 1647 május 10-én a hadi tanács végzéséből és az V. t.-czikk alapján bevitettek a prot. lelkészek a várba és *ekkor alakult meg a reformált egyház is*; első lelkésze lett *Pál* István, később dunántúli püspök. De Szelepcsényi esztergomi érsek 1671-ben a maga és a győri káptalan embereivel a prot. lelkészek házainak ajtajait bevágatta, a lelkészeket azokból gyalázatosan kiverette, a kik a török hódoltság alatt levő területre menekültek, a protestáns egyházaknak minden javait és jövedelmeit a győri káptalannak adta. [5])

Szapról tudjuk, hogy 1619-től fogva állandóan voltak lelkipásztorai, ekkor állítván be Csene Péter püspök a szapi, ballonyi és radványiak lelkészévé Jó Tamást, a ki után 1624. Tóth András, 1629. Bódis Gábor, 1631. Szabó Mózes, 1644. Szenczi Lukács, 1651. Medgyesi Márton, 1654. Száki János, később felsődunamelléki püspök, 1659. Pókai Pál, 1667. Cseh Péter, 1670. Osvald Balázs következtek, a ki 1684-ig volt itt, templomot, parokhiát, iskolát építtetett, s itt soha senkitől nem háborgattatott az eklézsia. [6])

XVII. századbeli összeírásokban Szapon kívül Nyárád, Radvány, Szentiván, Mezőörs, Nyalka, Nyul, Zámoly, Szentmárton, Szemere fordulnak elő, mint olyan helyek, melyeknek reform. lelkészei voltak. Ezen felül egy 1650-ből való összeirás végére Ember Pál az ő 1710-ben már készen volt egyháztörténetében [7]) azt írta, hogy mint hitelre méltó lelkésztől hallotta, a Szigetközben hajdan 19 református falu volt, mely a somorjai egyházmegyéhez tartozott. A győrvármegyei egyházak különben külön önálló egyházmegyét együttvéve nem alkottak, hanem a Kis-Duna balpartján (Szigetköz) levők előbb a somorjai, majd a komáromi, a jobbparton lévők a pápai egyházmegyéhez tartoztak, Győr kivételével, mely először a somorjai, azután a komáromi, 1652 után az ekkor alakult tatai egyházmegyéhez tartozott.

Az 1647. országgyűlés a zámolyi elfoglalt templomot visszaadatta. [8]) Általában a reformáczió elterjedt és megerősödött; de a XVII. század második felében elkezdődött az üldözés. 1672-ben a fehérvári basa inti Gencsi pannonhalmi főapátot, hogy ne kényszerítse a szentiváni prot. lakosokat a kath. vallásra való áttérésre. [9])

Üldöztetések. Az 1674. pozsonyi rendkívüli törvényszék elé idéztettek Farkasdi Dániel szemerei, Németi György szerecseni, Ujvári János mezőörsi, Szentmiklósi János kajári és Szecsei János sági lelkészek. A két első az eberhárdi börtönből sok szenvedés után szerencsésen megmenekült, Szecsei Theatéban halt meg, Szentmiklósi egy évi kínoztatás után megszabadult, Ujvári pedig végigszenvedte a gályarabság minden nyomorúságait s Zürichen keresztül 1676-ban visszatért Mezőörsre. A Duna túlsó partján ma is meglévő egyházakat soha sem háborgatták vallásgyakorlatukért. Ellenben Szemere, Szerecsen, Mezőörs templomait Mária Terézia alatt karhatalommal elfoglalták és csak II. József türelmi parancsa hívta őket új életre. Ekkor alakult meg a bőnyi egyház is és vált külön Kulcsod Csiliz-Radványtól s önálló anyaegyház lett.

---

[1]) *Dézsi Lajos dr.:* Szenczi Molnár Albert albuma, levelezése és irományai Bpest. 1898. 5. l.
[2]) Prot. Szemle. 1890. 749. l.
[3]) Acta Dietalia p. 342. Anno 1790.
[4]) Historie Diplomatica. Appendit.
[5]) Das Verwirrte Ungerland 1684. 396. l.
[6]) Tóth Ferencz gyüjteményéből, a Magyar Nemzeti Múzeum kézirattárából.
[7]) Hist. ecclesiae Reformatae. 565 l.
[8]) Hist. Diplomatica Appendit.
[9]) Magyar Történeti Tár VII. 87. l.

B) GYŐR VÁROSBAN.

Felekezeti békételenség.

A ref. gyülekezet, a reformáczió kezdetétől egységet alkotott az ág. hitv. ev. gyülekezettel. Közös templomuk volt; de hitvallásuk szerinti lelkészekkel. A jó békesség azonban nem sokáig állott fenn közöttük, a minek bizonyítéka, hogy az 1647-iki országgyűlés evang. rendjei Pozsonyból Botka Ferencz veszprémmegyei és Vitnyédi István soproni követeket küldte hozzájuk a viszály kiegyenlítése végett, a mi — a hét pontban kötött egyezség szerint — rövid időre sikerült is; de a békételenség kiújult s 1662-ben a két felekezet külön vált, külön szervezkedett. A ref. egyház első lelkésze Gál István, a későbbi dunántúli püspök. Utána ily rendben következnek a lelkészek: Komáromi Sülye István, gályarabságot szenvedett; Mocsay István, a ki 1682-ben magyar nyelven kezdette vezetni az anyakönyvet; Tölhy István 1700 körül; Szentgyörgyi Sámuel 1716-ban; Csúzi Cseh János 1723—1732., orvos is volt; Kasza Benedek, a ki Csúzival és Szentgyörgyivel szolgált; Komáromi Pál. Mária Terézia kormánya az ő idejében, 1749 márcz. 14-én szüntette be a győri protestánsok nyilvános istentiszteletét, megfosztotta a lelkészeket hivataluktól, beszüntette iskoláikat, elűzte tanítóikat. Kispataki János; Molnár István, Kispatakival és Csokonaival szolgált; Csokonai László, a költő öregapja. II. József „Türelmi rendelete" után: Szerencsi Nagy István, a ki az első istentiszteletet 1783 ápril. 27-én a Nagy-család újvárosi házában megtartotta. Szentmiklósy Timoteus, Vásárhelyi Sámuel 1791—1796. Pázmány Péter ideiglenes; Már Péter 1801—1823. Barthalos József 1824—1855. Liszkay József, az egyház történetének megírója 1855—1872. Pereszlényi János, a ki hírlapíró is volt, 1872—1894. Szabó Zsigmond jelenlegi lelkész 1894. óta.

Győr város ref. lelkészei.

A győri ref. egyház lélekszáma, a hozzátartozó szórványnyal 2000. Vagyona épületekben, értékpapírokban, magánkölcsönökben 160.000, azaz egyszázhatvanezer korona. Jövedelemforrásai: kamatok, bérházak haszonbére, városi segély, egyházi adó. A legkisebb egyházi adó 1 kor., a legnagyobb 60 korona. Az évi egyházi adó átlaga: 1600 korona.

A gyülekezetet a 22 tagból álló egyháztanács (presbitérium) kormányozza; elnöke a lelkész és főgondnok, jelenleg *Szalacsy* Lajos dr. kir. tanácsos. Az egyház népiskolájában 145 tanulót két férfi- és egy nőtanító oktat. Az iskolai ügyeket a választott tagokból álló iskolaszék intézi, élén a lelkész-elnökkel.

Az 1784-ben épült, udvarban fekvő, torony nélküli imaház helyett, a Petőfi-téren 1906-ban készült el a 80.000 koronába kerülő új, díszes, tornyos templom.

A győri ref. egyház a tatai egyházmegye nyugatfelé eső legvégső egyháza. Az egyházmegye esperese *Czike Lajos* kir. tanácsos, ószőnyi lelkész; gondnoka *Konkoly Thege Imre* tagyosi földbirtokos.

II. RÉSZ. A MOHÁCSI VÉSZTŐL A KIEGYEZÉSIG.

1. AZ ORSZÁG HÁROM RÉSZRE SZAKADÁSÁNAK KORA.

A mohácsi vész után.

A mohácsi vészszel közel évszázados, küzdelmes korszak kezdődik a vármegye és a város történetében, a melynek folyamán Győr város elsőrendű erősséggé és hadászati ponttá lesz. Bírásáért véres harczok folytak le a XVI. században s megtartása az egész törökvilágban elsőrendű kérdéssé vált az örökös tartományokra nézve is.

A szerencsétlen végű mohácsi csata első hirnökei Bátáról menekülő szerzetesek voltak, a kiknek egy kis csapata 1526 szept. 1-én érkezett Alsókra. A mint Tolnai Máté pannonhalmi apát jövetelükről értesült, rájuk küldötte embereit, a kikkel egyházi ruháikat és szerelvényeiket elvétette és a főmonostorba vitette. Azután elbocsátotta őket. Csakhamar újabb menekülők, majd az utánuk száguldozó török lovasok özönlötték el a várost s a vizeken alul eső két járást rabolták és pusztították.

A mint a török martalóczok elhagyták a vármegye területét, a lelkes Sárffy Ferencz győri kanonok, a győri vár kapitánya, maga mellé vett 12 lovast és Czetricz Ulrikkal, a király egykori apródjával II. Lajos holttestének

felkutatására indult. Hosszas keresgélés után végre megtalálták a Csele patak mellett. Feloszlásnak indúlt holttestét a magukkal hozott szurkos koporsóba zárva, Székesfehérvárra vitték, a hol Szapolyai János nov. 9-én, az országgyűlés megnyitása napján, megfelelő gyászpompával a káptalani templom sírboltjába helyeztette el. (Jászai Pál: A Magyar Nemzet Napjai — Millenn. Tört. V. 28.)

Mialatt Sárffy a király holttetemét kereste, az alatt országszerte a királyválasztás kötötte le a kedélyeket. Nov. 9-én a Székesfehérvárra egybehívott országgyűlés Szapolyai János erdélyi vajdát választotta meg királylyá, a kinek Győr, valamint Pannonhalma meghódolt.

Ferdinánd.

De Ferdinánd pártja csakhamar felvette a harczot János királylyal szemben. 1527 július végén Ferdinánd személyesen állott hadainak élére, a melyekkel aug. 5-én Győr alatt termett. A város ekkor még mindíg Szapolyai pártján volt. Ferdinánd, hadaival a város alatt táborozva, ostrom alá akarta venni Győrt, de Nádasdy Tamás, Ferdinándnak kezdettől fogva egyik legtevékenyebb párthíve, és háromszáz lovas élén, hadának vezetője, bejött a városba és két nap alatt a polgárokat részint fenyegetéssel, részint ígéretekkel Ferdinánd pártjára térítette.

Augusztus 7-én Győr kaput nyitott Ferdinándnak, a ki selyem mennyezet alatt vonult be a városba, s miután a székesegyházban misét hallgatott, a város küldöttségét fogadta. Rövid időzés után 150 főnyi őrséget hagyott hátra és Komárom felé vette útját. (Szávay Gyula: Győr 38. Fehér Ipoly 498.)

Győr meghódolása után az egész vármegye Ferdinánd uralma alá került, kivéve Hédervárt, a melynek ura, Héderváry István, ekkor még hűen kitartott Szapolyai mellett. Tolnai Máté pannonhalmi apát pártállása ingadozó volt, bár ő sem vett részt nov. 3-án, Székesfehérvárt, Ferdinánd király koronázási ünnepségében.

Lamberg Kristóf.

Megkoronáztatása után Ferdinánd király Győr város kiváltságait megerősítvén, a győri kastélyt várrá alakittatta át, a melynek parancsnokává Lamberg Kristófot nevezte ki. A város lakosai és a német őrség között csakhamar viszály támadt, úgy hogy a királynak biztosokat kellett kiküldeni az ellentétek kiegyenlítésére.

Ferdinánd túlsúlya ellenében János király Szulejmán szultánnál keresett támogatást. A szultán az 1529. év nyarán személyesen vezetett hadat az országba. Miután szept. 14-én Budát elfoglalta és azt János királynak átadta, hadaival megkezdte az előnyomulást Bécs felé, a Duna mentén. Előhada Mohamed bég szendrői helytartó parancsnoksága alatt Győr felé közeledett már, a melynek hírére Lamberg Kristóf győri kapitány a várágyúkat Bécsbe küldte, magát a várat felgyújtotta, s hadaival szintén Bécsbe szökött.

A török had a porrá égett várost nem bántotta, hanem tovább folytatta útját Bécs felé. Pannonhalma ezalatt meghódolt a török had után vonuló Jánospárti katonáknak.

Bécs sikertelen ostroma után a helyzet ismét megváltozott. Alig hagyta el a török a Dunántúlt, Ferdinánd király vezéreit november elején az elveszített területek visszafoglalására küldte. Míg Bakich Pál a Duna balpartján nyomult előre, addig gróf Salm Miklós hadai előbb Győrt, majd Pannonhalmát kerítették kézre, a melyet földúltak és kifosztottak. Még az egyházi edényeket is elrabolták, a melyek azután a kamara birtokába kerültek.

A pénz szűkében levő Ferdinánd király 1530 márcz. 28-án, Pannonhalma elfoglalásakor, a monostorban talált drágaságokat be akarta olvasztatni s Bécs város építésére kívánta fordítani. (Pannonh. Benedekr. Tört. III. 71.)

Bakich Pál, a ki még 1527 őszén János király hívei közé tartozott, bőkezű jutalmat nyert Ferdinándtól, a miért átpártolt. Ferdinánd nemcsak a János király pártján levő Héderváry István hédervári birtokait, de a betöltetlen győri püspökség jövedelmeit is oda adta neki. Bakich zsarnoki uralmát hét évig nyögte a város és a káptalan, míg végre 1537-ben megszabadult tőle s ekkor Fels Lénárd lett a győri várparancsnok.

Szulejmán 1532-ben harmadízben vezetett hadat Magyarországba. Ezúttal ismét Bécs ellen indult, de Kőszeg vitéz kapitánya, Jurisich Miklós feltartóztatta diadalmas előrenyomulásában. Kőszeg sikertelen ostroma után, szeptember havában egy török csapat Pannonhalmát vette ostrom alá. Bakich Pál vitézül megvédelmezte azt, majd huszárainak élén megtámadta a vissza-

Sinán pasa.

Sulejman szultán.

Schwarzenberg Adolf.

vonuló török hadat és sok ezer embert levágott, vagy foglyul ejtett. (Pannonh. Benedekr. Tört. III. 298.)

Bakich Pál 1533 május 3-án lemondott a kapitányságról s eltávozott Pannonhalmáról. Előbb azonban visszaadta az apátságnak mindama kincseket és egyházi szerelvényeket, a melyeket a német zsoldosok Pannonhalma elfoglalásakor elraboltak. Utódává 1533-ban Ferdinánd Laky Balázst nevezte ki, de az sem volt jobb elődénél; 1534-ben Tolnai Máté apát panaszára Peregi Albertet küldték helyébe. Laky csak hosszas vonakodás után adta át a várat, de sem ő, sem Kamánczi Gergely Deák nem maradtak meg sokáig Pannonhalmán, a melynek várnagya 1535 tavaszán Székely András volt. (U. ott III. 301.)

Fels Lénárd 1537-ben hozzáfogott Győr megerősítéséhez. Ferdinánd király 254 sánczásó legényt küldött e végből Győrbe, a kik az egész várost körülsánczolták. Az erődítési munkálatokat a Ferdinándhoz visszapártolt Nádasdy Tamás királyi tárnokmester folytatta, a ki e czélra Pozsony, Sopron, Vas, Győr és Veszprém vármegyék jobbágyságát közmunkára hajtotta. Ezek a munkálatok még javában folytak, midőn Enyingi Török Bálint, összeveszvén Bakich Pállal, odahagyta Ferdinánd táborát s ettől kezdve János király pártjára állott. 1539 febr. 25-én Pápáról Győr alá csapott s az erődítési vonalon kívül álló városrészeket felgyújtotta, és a vidékkel együtt elpusztította. Győr megerősítése.

János király halála után, majd Buda várának török kézre jutásával Győr mindegyre nagyobb szerepet kezd játszani a magyar haditörténetben. Mint véghely, teljesen katonai várossá lett s környéke szüntelen ki volt téve támadásoknak.

Buda visszafoglalása czéljából Ferdinánd király 1542 nyarán Joachim brandenburgi választó vezérlete alatt 28.000 főnyi zsoldos hadat küldött Magyarországba, de ez a sereg rendkívül lassan gyülekezett s lomhán haladt előre, elpusztítva mindent, a merre áthaladt.

Az Ungnád János steyer kapitány parancsnoksága alatt álló 10.000 magyar lovas már júliusban Győr alá érkezett, majd júl. 18-án a fősereg is elindult Rajkáról Győrbe, a hol 8 napig állomásozott s innen aug. 30-án folytatta tovább útját Komárom felé. (Századok, 1880. évf. 627.)

A brandenburgi választó kudarcza nagy rémülettel töltötte el Ferdinándot. Már ez évi decz. 17-én megparancsolta Nádasdy Tamás országos főkapitánynak, hogy Győr megerősítését minden eszközzel igyekezzék előmozdítani. A következő év (1543) márcz. 18-án Várdai Pál esztergomi érsek, mint kir. helytartó, szintén felszólította a vármegyét, hogy Nádasdynak mindenben segédkezet nyújtson. (Fehér Ipoly i. m. 500). Szulejmán szultán 1543-ban újból megindította a háborút, a melynek folyamán Esztergom, Tata, majd Székesfehérvár is török kézre került. Az utóbbinak elestével a vármegyének délkeleti része, a mai pusztai járás is török uralom alá jutott s a székesfehérvári szándsákhoz osztatott be. Mialatt a török had egymásután vívta meg a dunántúli várakat, azalatt Győr körül mintegy 40.000 főnyi had gyűlt egybe, a mely nagyrészt az osztrák örökös tartományok zsoldosaiból állott; de voltak közöttük magyarok is, mint Verbőczy Imre, az István fia, Bakich Péter, Zrinyi Miklós, Báthory András és csapataik. A mint azonban a zsoldos had megtudta, hogy a szultán Budáról eltávozott, felmondta az engedelmességet; így az egész hadi vállalat dugába dőlt. (Millenn. Tört. V. 245.) Alig hagyta el a török ellen összegyűjtött császári had Győr vidékét, Tournir Fülöp parancsnoksága alatt olasz zsoldosok kerültek Győrbe. 1546-ban spanyolokat hoztak az őrség közé, de mivel Győr környékén a török portyázások napirenden voltak, magyar lovasokat is fogadtak fel, a kiknek kapitányai szintén magyarok voltak.

Fráter Györgynek, Erdély nagynevű államférfiának meggyilkoltatása alkalmúl szolgált a töröknek arra, hogy a háborút megújítsa. Khadim Ali budai basa, a herélt, 1552 nyarán hirtelen Veszprém alatt termett s annak várát június 1-én elfoglalta.

Ferdinánd előbb Pallavicini Sforzia vezérletével hadat küldött Győrbe, a mely rövid itt-tartózkodása alatt mindent kiélt és elpusztított. Maga a vezér is gyűlöletessé tette nevét féktelen zsarolásaival, a melyeket a győri polgárokon és a káptalanon elkövetett. Harczi babérok szerzésére azonban nem volt alkalma, mert a török Veszprém elfoglalása után Hont vármegyébe tette át a háború

színhelyét, s maga Pallavicini Sforzia Teuffel Erazmus hadához csatlakozva, aug. elején Palástnál török fogságba került.

Ferdinánd király ekkor Móricz szász herczeg vezérlete alatt 11.000 főnyi hadat küldött ismét Magyarországba. Ez a had hajón érkezett Győr alá s ott ütött tábort, de tovább nem jutott. Móricz herczeg, a helyett, hogy Eger felmentésére sietett volna, még okt. 16-án is Győrött vesztegelt, mikor pedig megtudta Eger felszabadúlását, egyszerűen visszafordúlt, s magával vitte a kifosztott győriek átkát.

A német had táborozását követte az országszerte elharapódzott pestisragály, mely a lakosságot borzasztó helyzetbe juttatta. (Fehér Ipoly i. m. 500. Millenn. Tört. V. 328.)

A háború mindazonáltal tovább folyt. A rendek az 1555. évi országgyűlésen minden száz jobbágy után két állandóan katonáskodó embert szavaztak meg ; Pozsony, Komárom és Győr vármegyéknek ily módon alakúlt katonasága Győr és Komárom körűl állomásozott s kapitányát a nádor nevezte ki. (1555 : IV. t.-cz.) Az 1556. évi IV. és X., valamint az 1557 : VI. törvényczikkek ismételten foglalkoznak Győr megerősítésével, a mely czélra Pozsony, Győr és Moson vármegyék közmunkáit rendelték ki. Ez időtől kezdve Győr mindegyre nagyobb jelentőségre emelkedett s most már nem csupán végvárként szerepelt, a melynek rendeltetése a német birodalmat a török támadástól megvédelmezni, hanem e mellett a magyar hadiszervezet egyik székhelyévé lett.

Midőn az országgyűlés sürgetésére az ország két főkapitányságra osztatott fel, az egyiknek székhelyét Győrbe helyezték. 1558-ban nyolcz évre békét kötöttek a törökkel s ezt az időt a város rendszeres, terv szerinti megerődítésére használták fel. Az erődítési munkálatok gróf Salm Egon győri főkapitány, Thanhauser György főhaditanácsos és Faraboso Péter császári építőmester felügyelete alatt folytak. A várost mély árkokkal húzták körül, melyekből a víznek sohasem volt szabad kifogynia, s az eddigi palánk helyett erős téglafalakat alkalmaztak. Győr külvárosait, Újvárost, Révfalut és Pataházát pedig erős karópalánkokkal vették körül. E munkálatok 1566-ban nagyjából már készen állottak; Győr város akkori alakját Aginelli Miklósnak a helyszínén rajzolt képe tünteti fel az 1566. évből. (l. Szávay Gyula i. művében, 41. és 98—99. l.)

Miksa.

Miksa trónraléptével a harcz újra kitört. Szulejmán szultán 1566-ban még egyszer rászánta magát egy magyarországi háborúra. Miksa, a ki erről a haditervről nem volt kellőleg tájékozva, Bécs városát akarta minden eshetőséggel szemben biztosítani, s e végből 50 ezer lovas és 80 ezer gyalogosból álló hadát Győr és Abda között vonta össze. Aug. 15-én Miksa is megérkezett Bécsből Ferdinánd főherczeggel a győri táborba ; kívüle még megjelentek Oláh Miklós esztergomi érsek, Báthori András, Verancsics Antal egri, Pál nyitrai és Forgách Ferencz váradi püspökök ; azonkívül még olasz és franczia önkéntesek is voltak Guise Henrik herczeg vezérlete alatt a táborban, sőt Németalföldről Orániai Vilmos herczeg is eljött testvéreivel.

A tábort utóbb Győr és Gönyü között helyezték el, a honnan egyes csapatok, leginkább magyarok, nem egyszer csaptak ki a hódoltsági részekre zsákmányolás céljából.

Mialatt Szulejmán Szigetvárt ostromolta, a hatalmas keresztény tábor tétlenül vesztegelt Győrnél. A székesfehérvári basa tett ugyan kísérletet a tábor megtámadására, de oly csekély erővel rendelkezett, a melynek visszaverése a keresztény seregnek nagyobb gondot nem okozhatott. Szigetvár eleste után (szept. 8.) a nagyvezír a hős Zrinyi Miklós fejét Budára küldte, melyet a budai basa gróf Salm Égon győri parancsnoknak veres bársony takaróban, a következő sorok kíséretében továbbított : ,,Legbátrabb vezéretek fejét küldöm, melyre a jövőre is nagy szükségetek lenne". A török küldött szept. 27-én érkezett Győrbe ; Miksa király átvette a Zrinyi fejét, s azt a gyászszertartás után Abdára vitette, a honnan Tahy Ferencz és Batthyány Boldizsár Csáktornyára szállították. Harmadnapra, — szept. 29-én virradóra, — a bécsi kapu körül tűz ütött ki, a mely erős éjszaki széltől élesztve, csakhamar elharapódzott. A város ekkor már tömve volt beteg katonákkal, a kik nagyrészt az idegen zsoldosok sorából kerültek ki, s a kiket a szokatlan égalj és táplálék erősen megviselt. A betegek egy része megfulladt, vagy a lángok között lelte halálát. A tűz átcsapott az Újvárosba is, sőt a szél felhajtotta a lángokat a régi várba, hol a székesegyházat,

Győr város leégése.

a lőporos tornyokat és a főparancsnoki lakot csakis gróf Salm Égon elszántsága mentette meg a pusztulástól. A tűzvész az egész városra elterjedt, sőt Oláh Miklós érsek táborába is átcsapott, de Forgách Ferencz váradi püspök erélyes intézkedéseinek sikerült azt ott elfojtani.

Hogy mi okozta e roppant veszedelmet, nem lehetett kideríteni ; a rémes nap folyamán a németek az olaszokat okolták a vész előidézésével, viszont az olaszok a németekre hárították e vádat, mire egymást gyilkolták. A német zsoldosok egy része, felhasználva a tűzvész okozta általános zavart, a mit csak lehetett, elraboltak. Miksa király a tűzvész után csakhamar szétoszlatta a tábort, s az idegen zsoldosok, bár törököt alig láttak, erősen megfogyatkozva, haza mentek; számukat a járvány is nagyon leapasztotta. (Millenn. Tört. V. 378., Szávay Gyula 41—43., Fehér Ipoly 501.)

Miksa még a szerencsétlenség napján kifejezte abbeli kívánságát, hogy a város újjá épüljön. A szükséges munkálatok 1567-ben kezdődtek ; katonai mérnökök jelölték ki az egyes utczák irányát s e mellett az erődítmények építését is folytatták. Győr az ekkor nyert alakját egészen a franczia háborúk idejéig megtartotta.

Az építkezési munkálatokat gróf Salm Égon főkapitány vezette, a ki 1575-ig maradt meg e tisztében. Ritka becsületességeért a polgárság is megkedvelte, viszont ő is szerette a magyarokat s idegen létére nyelvünket is megtanúlta. Főleg az ő kezdeményezésére újította meg Miksa király az új szultánnal a békét.

1567-től 1593-ig, vagyis teljes huszonöt évig hivatalos békét élvezett a vármegye ; de azért a végeken szakadatlanúl folyt a küzdelem a végbeli vitézek és a török martalóczok között. A csatározások főleg 1575-től kezdve ismétlődtek sűrűn, a mióta III. Murád szultán ült a trónon, a kinek gyengeségét a magyarországi basák felhasználták, s egyre-másra folytatták rablókalandjaikat. 1575 nyarán egy török csapat Marczaliból öt embert, Móriczhidáról egy ménest hajtott el, s Győr egyik külvárosát felgyújtotta. (Millenn. Tört. V. 424.)

Népesség a XVI. században.

A folytonos harcz következtében a vármegye népe is mindegyre jobban pusztult és szegényedett. 1553-ban 46 helységben 238 jobbágytelket (portát) írtak össze ; 4 helységet és Győr várost nem említi az összeírás. 1577-ben már csak 94 szabad és 123 hódolt porta fordúlt elő az összeírásban. A következő években némileg kedvezőbbé válik a helyzet. 1578—79-ben 148 szabad és 223 hódoltsági porta után vetik ki az adót, 1582-ben pedig 152 szabad és 270 hódoltsági porta szolgáltatja az adóalapot. 1588-ban a szabad, vagyis a királyi területhez tartozó porták száma ismét $142\frac{1}{4}$-re apadt, ellenben a hódoltsági részeké $287\frac{1}{2}$-re emelkedett. Az 1593—94. évi adóösszeírások szerint a vármegye területén 159 szabad és 275 hódolt porta volt. A XVI. században ez volt az utolsó adóösszeírás a vármegye területén, miután Győr elestével a vármegye legnagyobb része behódolt a töröknek.

Midőn a szultán 1593 nyarán megizente a háborút, gróf Hardegg Nándor győri főkapitány Pálffy Miklóssal, Zrinyi Györgygyel, Nádasdy Ferenczczel és Huszár Péterrel, Pápa vitéz kapitányával egyesülve, Székesfehérvárt igyekezett visszaszerezni, s bár a nov. 1-én megkísérlett rajtaütés nem sikerült, Hardegg dús zsákmánynyal tért vissza Győrbe.

A beállott őszi idő egyelőre véget vetett az ellenségeskedésnek, de a következő (1594.) év tavaszán újból kitört a harcz. Mátyás főherczeg, az alsómagyarországi sereg fővezére, már kora tavaszszal Győrött volt, a hol ekkor javában folytak a hadikészülődések. A megyét felkelésre szervezték, mire a Révfaluban egybegyűlt nemesség április hónapban indúlt el az Esztergomot ostromló fősereghez.

Esztergom sikertelen ostroma után Mátyás főherczeg június hó elején seregét előbb Komáromba, majd onnan a Szigetközbe vezette, a hol Kis-Bajcs és a Duna között, a ma már elpusztúlt Eszthergető falu mellett, sánczokat emeltek. Ezt a helyet mai napig táborhelynek nevezik. A sereg balszárnya Vének és Bácsa között helyezkedett el, míg az Eszthergetőtől Vénekig nyúló Kis-Dunapart fedezetlenül maradt.

Pannonhalma eleste.

Szinán nagyvezir július 22-én Tatát elfoglalván, Hasszán budai basát 5000 emberrel Pannonhalma alá küldte, a mely erősség Baranyai Pál főapát hősi védelme ellenére, Zádori János várkapitány és az őrség gyávasága miatt, csakhamar török kézre került. A vár elfoglalása után az életben maradt benedek-

rendi szerzetesek elmenekültek. Baranyai főapát ellen, a kit azzal vádoltak, hogy a vár átadásába beleegyezett, Fehérkövy István királyi helytartó vizsgálatot indított, a mely azonban a főapátot teljesen tisztázta, de ez már nem sokat segített a dolgon. Pannonhalma elfoglalása jelentékenyen megkönnyítette a törökök további hadműveleteit, mert onnan a környéket, de különösen a Győr körül táborozó királyi had mozdulatait szemmel tarthatták. (Fehér Ipoly i. m. 598—599 ; az évszám tévesen 1593-ra van téve.)

Ily körülmények között szinte érthetetlen, hogy akár a győri főkapitány, akár Mátyás főherczeg semmit sem tett Pannonhalma érdekében, pedig a fürge török lovasság már június közepén Győr körül kalandozott, s 19-én kisebb csatája is volt a várbeli őrséggel.

Győr ostroma. Mire Szinán Győr alá ért, Mátyás főherczeg bőven ellátta e nagyfontosságú várat eleséggel és lőszerrel, s annak védelmét kegyenczére, gróf Hardegg Nándorra bízta, a ki mellett Perlin Miklós viselte az alkapitányi tisztet. Az előbbi rossz hadvezér, hitvány katona volt, a kinek keze alatt Győr, akkoriban az ország legnagyobb s leghatalmasabb erőssége, csakhamar elveszett.

Terünk nem engedi, hogy az ostrommal részletesen foglalkozzunk, e tekintetben tehát az eddigi írókra utaljuk az olvasót. (l. Szávay Gyula Győr város monogr. 47 stb. lapok, Kozics László Hadtört. Közl. 1891.) Szinán Gönyőtől Szabadhegyig helyezkedett el táborával, a melynek jobb szárnya a Dunára, balszárnya pedig Kis-Megyernél, a Pándzsa eréből kialakúlt halastóra támaszkodott. Megérkezte után az önkénteseket (szerdengecsdi) sánczásásra rendelte, s a sánczokról a várba ágyúztatott.

Aug. 5-én 4000 török lovas Véneknél átúsztatott a Dunán; átérvén, Szőgyére rohantak, de Mátyás főherczeg hada nagy veszteséggel visszaszorította őket. Hasonló sors érte aug. 8-án a Dunán átkelt 3000 tatárt is.

A várbeliek aug. 9-én és 11-én erős ágyúzás közben kirontottak a török táborra. Aug. 28-án Pálffy Miklós 5000 vitézzel a várba jött s innen a székesfehérvári kapun át tört a törökökre ; e kirohanás meglehetős zavart támasztott a török táborban s annak teljes szétrobbantását eredményezte volna, ha a várbeliek, vagy Mátyás főherczeg azt kellőkép támogatják.

Szinán nagyvezirnek egész haderejét fegyverbe kellett szólítani a támadók ellen. A túlerővel szemben Pálffy és környezete csakhamar hátrálni kényszerült. Königsberger Imre, a kinek vörös kabátosai egészen a szabadhegyi szőlőkig üldözték a török had balszárnyát, elesett, Huszár Péter, a vitéz pápai kapitány karját veszítette ; Pálffy életét is csak Dersffy Ferencznek jól irányzott lövése mentette meg, melylyel a vele küzdő törököt megölte. (Fehér Ipoly i. m. 503.)

E támadás után Szinán, hogy a várbelieket a főseregtől elzárja, a Dunát áthidalta, a melynek befejeztével, szept. 9-én, a török had megkezdte átvonúlását a Szigetközbe ; innen a főherczeg hadát heves harcz után visszaszorította. Ez a had most részben Abda, részben pedig Hédervár felé vonúlt vissza a legnagyobb rendetlenségben. A Hédervár felé menekülőket a török utólérte, s a 2000 főnyi fedezetet lekaszabolván, 120 ágyút, 200 terhelt hajót, temérdek lőszert, sőt a hadipénztárt és a főherczeg drága asztali készletét is zsákmányúl ejtette.

Mátyás főherczeg, visszaveretése után, szept. 13-án a várost teljesen körűlzárta és újabb rohamot vezényelt, de úgy ez, mint az öt ízben egymásután megkísérlett ostrom visszaveretett.

Bár a török sereg helyzete sem volt ekkor már kedvező, mert a katonák az éhségtől sanyargatva s a sikertelen ostromban kimerülve, elkedvetlenedtek és haza vágytak, mégis sikerült nekik szeptember vége felé, a várparancsnok gondatlansága folytán, a bástya déli oldalán rést ütni, ezzel Győr sorsa meg volt pecsételve. Hardegg, noha Mátyás főherczeg ismételve biztosította a vár felmentéséről, szept. 29-én átadta a vár kulcsait Szinán öcsésének, Hasszán bégnek s még aznap Perlin alezredessel kivonúlt a városból, és Öttevény felé elvágtatott, sorsára bízván a sereget, melyet a török vagy lekaszabolt, vagy foglyul ejtett. (Fehér Ipoly i. m. 504.) Szinán Győrt a budai vilajetbe kebelezte be s Ozman basa alatt nagy őrséget, 3000 janicsárt, 1000 vértes lovast, 300 tűzért és 2000 nefert hagyván ott hátra, Komárom ellen indult.

Győr eleste nagy rémületet okozott Bécsben, sőt Németországban is. A szemrehányás természetesen Hardegg ellen fordúlt, a kit haditörvényszék elé állítottak, s ennek ítélete alapján 1595 jún. 15-én kivégezték.

Győr eleste után a török-tatár lovasság egész a határszélekig kalandozott, s útközben mindent felégetett, vagy elpusztított.

A törökök Győrt teljesen átalakították. A székesegyházból fegyvertár, istálló és lőporraktár lett ; a többi templomokat török mecsetekké változtatták. A dunaparti bástya fölé őrtornyot építettek, a melyre szélzászlóul a híres győri vaskakast tűzték ki. Török világ Győrött.

A város ezzel teljesen elveszítette keresztény jellegét. A lakosság nagy része még az ostrom előtt elmenekült, vagy az ostrom alatt esett el. Kutassy János győri püspök a káptalannal Sopron vármegyében vonta meg magát ; hasonlókép kiszorúlt Győrből a vármegye is, melynek hatásköre úgyszólván megszünt, mert a vármegye területének legnagyobb része török uralom alá jutott.

Győr visszafoglalását már 1595-ben tervezte a bécsi kormány, de csak két év múlva tett erre nézve kísérletet.

1597 szept. 9-én Miksa főherczeg vezérlete alatt — a török írók szerint — mintegy 45.000 ember kezdte ostromolni Győrt, de szept. 26-án, arra a hírre, hogy Mehmet, Ahmed és Veli basák vezetésével felmentő sereg érkezik, a főherczeg abba hagyta az ostromot s Komáromba menekült, miután a nagy mennyiségű élelmi- és ostromszert vagy elégette, vagy zsákmányúl hagyta vissza. (Szávay Gyula i. m. 52. Fehér — Ipoly i. m. 505.)

Ennek a hadjáratnak azonban mégis volt némi eredménye Győr vármegyében. Ugyanis, még mielőtt Miksa főherczeg Győr ostromához fogott volna, 5000 embert küldött Berstein vezérlete alatt Pannonhalma visszafoglalására, a ki azt a meglepett töröktől csakhamar vissza is szerezte. (Fehér Ipoly i. m. 599.)

A török már annyira biztonságban érezte magát Győrben, hogy a szükséges őrködést is elmúlasztotta. A vár őrsége 5—6000 emberből állott, de ezek legnagyobbrészt családos emberek lévén, ott tartózkodtak künn, a falvakban élő családjuknál. Így az 1598. év elején, a mikor senki sem gondolt támadásra, szintén igen sokan mentek ki övéikhez a falvakba s a váron kívül tartózkodtak.

Pálffy Miklós, a ki Komáromból egész télen át folyton szemmel tartotta Győrt, mindezekről értesülvén, rajtaütéssel akarta a várost visszaszerezni. Tervét közölte Schwarzenberg Adolffal, a királyi hadak fővezérével, a ki késszéggel támogatta annak kivitelében. Miután Komáromban meghányták-vetették a rajtaütés tervét, márczius 27-én elindultak egész csendben ; még katonáikkal sem tudattak semmit, nehogy azok megijedjenek vállalatuk merészségétől. Győr visszafoglalása.

5150 főnyi sereggel márczius 27—28-a közötti éjjelen érkeztek Győr alá. A fehérvári kapu be volt ugyan csukva, de a felvonóhíd leeresztve állott, a kapu mellett levő őrszobában pedig csak egy török gyermek aludt, a ki az őrszolgálatot teljesítette. Törökül tudó huszárok közeledtek most a kapuhoz, s magokat török élelem-szállítóknak adván ki, beszédbe elegyedtek a gyermekkel, miközben Lamars gépész egy Bécsben készült hatalmas petárdát illesztett a kapuba. A petárda éjjel 1 órakor felrobbant, széttörte a kaput, melyen át a katonaság Orsich, Lopez, Strassoldo, Werlein, Huyn és Thököly Sebestyén vezetése mellett seregestűl tódult be a várba. A meglepett őrség kétségbeesetten védekezett, az ostromlók pedig utczáról-utczára nyomultak előre s szinte minden talpalatnyi földet véres küzdelem árán szereztek vissza. Öt órai harcz után, márczius 28-án virradóra, Győr óriási zsákmánynyal együtt ismét a magyar király birtokába került.

A mindkét részről rendkívül elszánt és heves harcz sok áldozatot követelt. A törökök közül 1400-an hullottak el s a nőkön és a gyermekeken kívül 300-an kerültek fogságba. Az elesettek között volt Ali basa várparancsnok, Omer aga, a ki a felső várba vonult, s ott kíséretével az utolsó leheletig harczolt. Pálffy és Schwarzenberg 500 embert veszítettek, a nagyszámú sebesülteken kívül.

Győr visszaszerzése nagy örömöt keltett Európaszerte. Pálffy és Schwarzenberg iránt sokféleképp nyilvánult a hála és elismerés ; Ausztriában emlékkereszteket állítottak Győr visszafoglalásának örömére és számos egykorú kép örökítette meg a nevezetes hadi eseményt.

Április 3-án Rudolf király személyesen jelent meg Győrött, hogy a küzdelem lefolyásáról közvetetlen értesülést nyerjen ; ez alkalommal Pálffyt és Schwarzenberget gazdagon megjutalmazta. Az előbbinek a pozsonyi grófságot és uradalmat, utóbbinak 100.000 aranyat adományozott.

Győr erődítményeit még ebben az évben kijavították és helyreállították. Május 17-én Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem érkezett Győrbe, a kit Pálffy, Nádasdy és Schwarzenberg fogadtak; tiszteletére a magyar és vallon ezredek ebéd után lovagjátékot rendeztek. Ezen Mátyás főherczeg, a király testvére is megjelent. A mérkőzésben résztvevő Pálffy egy franczia tiszttel viaskodott s azt dárdájával kivetette a nyeregből. (Szávay Gyula i. m. 169.)

Kipusztult községek.

Győr visszavételével a vármegye legnagyobb része felszabadult a török iga alól, azonban az utolsó évek alatt annyira elpusztúlt, hogy 1609-ig nem akadt benne adófizető község. Az 1596—1604. évi adóösszeírásokban a vármegye községei mind elpusztúltaknak vannak feltüntetve. Még 1604-ben is nagyon kevesen jöttek vissza a régi lakosok közül, a kik annak idején a törökök elől elmenekültek. Sokkal nagyobb bajt okoztak azonban az idegen zsoldos hadak; ezek a töröknél is jobban pusztították a vidéket, minek következtében a visszatérő jobbágyság ismét odahagyta faluját.

A lakosság helyzete.

Az 1602. évi pozsonyi országgyűlésen Győr vármegye akkori viszonyairól a következő panaszos sorok kerültek forgalomba:

„A világ minden részeiből kihozott segélyhadak itt vonulnak át, itten táboroznak, átvonulás közben itten élelmeztetnek ingyen, itt szedetnek össze, itt szerveztetnek; a táborok innen élelmeztetnek, háborúzás után itt pihennek, s kinyugvás után innen szélednek haza. .... Minden katona, külföldiek és hazaiak, már nemcsak a nép és jobbágyok, hanem az urak, nemesek és papok birtokait is megtámadják, minden jószágot elrabolnak, a templomokat feltörik, a sírokat felássák, a kihánt csontokról és tetemekről — eddig még hallatlan gonoszsággal — a halotti ékességeket levonják; a gazdákat ütikverik, a nőket férjeiktől, a gyermekeket szüleiktől, gyenge leánykákat testvéreiktől, ártatlan és szemérmes szűzecskéket családaiktól elrabolják; s ezeket — oh Isten, könyörülj a magyar nemzet ennyi nyomorúságán, — bordélyba hurczolva, meggyalázzák; a nőket, leányokat és gyermekeket, nagy váltság mellett bocsájtják vissza férjeikhez és szüleikhez s ily gyalázat és megszégyenítés mellett látván, hogy mennyire elhagyattunk, az ő kicsapongásaik pedig büntetlenül elnézettek, az Istent, fejedelmet és minden törvényhatóságot káromolják. A népek ezen csavargók megtámadásai által házaikból kiűzetvén, azok dühösségétől menekülni, családjaikkal együtt a táborban és várakban szűkölködve vonják meg magokat. A jobbágyok, miután lakhelyeik a katonaság által felégettettek, vagy azokból kiűzettek, mint az oktalan vadállatok, hegyek, havasok, erdők és kősziklák között lappangva, legkeservesebben nyomorognak, meghalni óhajtván inkább, mint e kínos halálnál keserűbb életet küzdeni; mert az erdők, hegyek és rejtekhelyek sem védik szegényeket, ott is kinyomoz mindent a zsiványok ügyessége s a felkutatottakat, a föld üregeiből is kivájja és az öltönyeiktől megfosztottakat iszonyúan megverve, mezítelenül kergeti szét, kor-, nem- és állapot-különbség nélkül senkit sem kímél, mindenki iránt egyenlő szilajsággal viseltetik, az alispánokat, szolgabírákat és más tisztviselőket, még adószedés közben is kifosztja, a kifosztottakat kegyetlenül elveri. Ennyi keserű szenvedés után sok nemes család ivadéka, kik valaha élelemben és öltönyben állapotukhoz képest dúslakodtak, most daróczczal és pokróczczal ruházkodva, éhesen és rongyosan, házankénti koldulásból tengenek.“ (Szávay Gy. i. m. 170—171.)

Az országgyűlés intézkedett ugyan az idegen zsoldosok ellen, de nem sok sikerrel, mert még 1604-ben is olvasunk a vallon-német katonák garázdálkodásairól. (Haditört. Közl. 1896, 225.) Pedig szinte alig múlott el egy év, hogy nagyobb had ne időzött volna Győr vidékén. 1601-ben Fülöp Emánuel, 1603-ban Rusworm táborozott Győr alatt. Különösen az utóbbinak katonái garázdálkodtak legtöbbet, de a vezér sem volt különb náluk; folyton ivott, kártyázott, e mellett kölcsönökért zsarolta ismerőseit, gyűlölte és folyton gyalázta a magyarokat, pedig azt a csekély sikert, a mit hadjáratai alatt felmutathatott, csakis magyar katonáinak köszönhette.

Bocskay István.

Az idegen zsoldos-hadak pusztításai, a vallásüldözés és a közjogi sérelmek csakhamar általános elégületlenséget keltettek országszerte, a mely 1604-ben nyílt felkelésben tört ki. Ennek élére Bocskay István, nemzeti történelmünk egyik ritka tökéletes alakja állott, a ki a dunántúli magyarsághoz még 1605

tavaszán felhívást intézett a csatlakozásra. Midőn Némethy Gergely hajdúvezér csapatai megjelentek e vidéken, az egész vármegye a felkelőkhöz állott, egyedül Győr, a melynek parancsnoka ekkor báró Oettingen volt, maradt meg Rudolf mellett.

A törökök, felhasználva a felkelésből eredő belzavarokat, 1605-ben és 1606-ban egész Győr város kapujáig portyáztak, a mely alkalommal több győri katonát levágtak, s a mezei munkások közül mintegy 200-at elhajtottak. (Fehér Ipoly i. m. 505.)

II. Mátyás király trónraléptével némileg békésebb idők köszöntöttek be. A bécsi, majd a rákövetkező zsitvatoroki béke egyidőre véget vetett a belháborúknak és a török támadásoknak, s ezt az időt Győr város erődítéseire és az utolsó évtized alatt okozott pusztítások helyreállítására használták fel. II. Mátyás király 1609 január 28-án kelt kiváltság-levelével megerősítette a város régi szabadalmait; a város polgárait pedig kivette a királyi tisztviselők mindennemű hatósága alól s őket régebbi kiváltságaik értelmében, egyedül a káptalan földesúri hatósága alá helyezte. II. Mátyás.

1612-ben Vaicas Száva vezetése alatt több rácz család telepedett Győrbe. Ezek a káptalan újvárosi földjén találtak otthonra, a mely róluk Rácz-városnak neveztetett. Az új bevándorlók a káptalannal szerződést kötöttek, s ezzel jogállásuk megállapítást nyert. Rácz települők.

Győr vármegye közállapotairól a XVII. század első felében főleg az 1609. és 1619. évi összeírások nyújtanak adatokat. Különösen becsesek ez összeírások azért, mert feltüntetik a hódoltsági terület határait, úgyszintén a törökök, valamint az utolsó évtizedek háborúi által okozott pusztításokat is. Közállapotok.

Az 1609. évi összeírás szerint a vármegye a következőleg oszlott fel:

I. Vincze György szolgabíró járása (a mai pusztai és sokoróaljai járás.) Csanak (pusztán áll), Kis-Baráti (pusztán áll), Nagy-Baráti, Nagy-Nyúl, Kis-Nyúl (elpusztult), Nagy-Écs, Kis-Écs (elhagyatott), Szent-Márton város, Táp, Ravaszd, Szak, Told, Tarján, Borba, Néma, Szent-Imre, Sáagh, Peér, Eörkény, Mindszent, Örs, Szentmiklós-Alapja, Szentbereczk-Alapja, Böny, Gönyő, Szent-Iván (az utolsó 16 elpusztultnak van feljegyezve), Kajár, Kis-Pécz, Felpécz, Szerecsen, Gyömöre, Gyarmat, Csikvánd, Malomsok, Marczaltő, Móriczhida, Téth, Szemere, Homoród, Szent-Mihály, Szent-Miklós (részben elhagyott), Koronczó (elpusztúlt), Szent-Pál, Ménfő és Gyirmót (mind a három elhagyatott). Ez a járás teljesen a hódoltsághoz tartozott.

II. Szigetközi járás, Szalay Tamás szolgabírósága alatt: Kenderes-Medve, Egyházas-Medve, Kulcsod, Radvány, Nyárád, Balony, Patas, Zámoly, Dunaszeg, Szent-Pál, Ásvány, Otovány, Ráró, Hédervár, Vének, Ujfalu, Réwfalu;

III. Szeghi, másként Szücs György szolgabíró járása: Győr város, Pinynyéd, Abda, Börcs, Öttevénysziget, Ikrény, Patona, Csécsény, Kóny, Kapi, Markota, Fehértó, Sövényháza, Ujfalu, Utaly, Reti.

Az 1619. évi adóösszeírás szerint az egész vármegye területén 150¼ jobbágytelek (porta) volt; ebből Tót, másként Farkas János szolgabíró járásában, (a mai pusztai és a sokoróaljai), a mely teljesen a hódoltsághoz tartozott, 89 portát, a másik két járásban: Szávay Tamáséban 28½, ¼ és Dallos Jánoséban 32½ portát írtak össze.

A török becsapások meggátlására a vármegye ugyan még a XVI. század végén Abdán (1588-ban) és Mérgesen (1582-ben) várdákat emelt, s ezek közül az abdai várdát 1608-ban megerősíttette, a portyázások még sem szüntek meg, sőt 1611-ben Kis-Baráth is kénytelen volt a töröknek behódolni. (Fehér Ipoly i. m. 543.)

1616-ban Abdán erődített táborhely alakúlt, de az ide helyezett zsoldos őrség több kárt tett, mint hasznot. 1627-ben nem csupán Abda lakossága, hanem a Héderváryak tisztje is panaszt emelt az őrség ellen, Öttevényen elkövetett rablásai miatt. A mérgesi őrség sem volt jobb, mert ebben az évben Poky Gáspár a vármegyei közgyűlésen panaszt emelt ellene, hogy a vidéket károkkal sújtja, lop, rabol és verekedik. (Fehér Ipoly i. m. 568.)

A Kis-Duna átjárójánál Bácsa község lakossága állott őrt. Őreájuk volt bízva a Szigetköz védelme. 1626-ban segítségért folyamodtak a vármegyéhez, a mely azután kérelmükre a szomszédos községek lakosságát is kirendelte a bácsai átjáró őrizetére.

Sérelmek. A bécsi békekötés ellenére a protestáns vallási sérelmek az 1609. évi országgyűlésen ismét napirendre kerültek.

A győri katonák még Illésházy nádorhoz fordultak abbeli panaszukkal, hogy kapitányuk vallásgyakorlataikban korlátozza őket, Illésházy azonban nem intézte el sérelmüket, azért az országgyűléshez járultak. A rendek a sérelmet nyomatékosan a király figyelmébe ajánlották, a ki viszont a panaszosok kihallgatását ígérte. Ez az ígéret azonban nem elégítette ki a katonákat. A rendek mégis elérték annak a törvénybe iktatását, hogy a győri alkapitány magyar legyen, s a főkapitány a nádortól függjön és a földesurok joghatóságába ne avatkozzék.

Az 1613. évi országgyűlésen azonban ismét ott szerepel a sérelmek között, hogy a győri alkapitány nem magyar, a főkapitány pedig nem függ a nádortól. (Millenn. tört. VI. 121.)

Az 1618. évi országgyűlésen újból felszólaltak a rendek, hogy a győri alkapitányi tisztség még mindig idegen kézen van ; sőt a régi sérelmekhez újabb panaszok járultak, nevezetesen, hogy a főkapitány megtámadta a vármegyei közgyűlésen megjelent nemeseket, megtiltotta az elpusztult házak felépítését a várfalakon kívül, sőt a győri tisztek lefoglalták a mészárszéket, károsítják a püspököt és a kanonokokat az italmérés jövedelmében, meg nem engedett vámokat szednek s a német katonasághoz tartozó mesterembereknek szabadalmakat osztogatnak.

Az országgyűlés végre mégis elért némi eredményt, a mennyiben a XXVI. törvényczikk külön bizottságot küldött ki a győri sérelmek elintézésére. E bizottság tagjai voltak : Telegdy János, váradi püspök, Esterházy Miklós, Pakay Benedek, Szombathelyi György, Moson vármegye, Amadé István Pozsony vármegye alispánja, Chernel István és Marczaltőy Miklós (1618 : XXVI. t. cz.)

Kolonics Ernő, a ki ellen a győriek panaszt emeltek, mindazonáltal megmaradt az alkapitányságban, miután horvát eredetű volt, tehát indigenának kellett tekinteni. (Millenn. Tört. VI. 204.)

A rendek ugyan elegendő biztosítékot szereztek a hadügyi igazgatás túlkapásai ellen, mindez intézkedések azonban csak papíroson maradtak.

Bethlen Gábor. Midőn 1619-ben Bethlen Gábor, főleg a protestáns elégületlenekre támaszkodva, kardott rántott, az egész felvidék Pozsonyig, rövid idő alatt hatalmába került. Győr vármegye azonban nem csatlakozott a felkeléshez s ama három vármegye közé tartozott, a melyek nem küldtek a Bethlentől, november 18-ára, Pozsonyba összehívott országgyűlésre követeket. A vármegye állásfoglalását könnyen megérthetjük, ha tekintetbe veszszük, hogy Győrt császári had szállta meg. A beszterczebányai országgyűlésen azonban megjelentek Győr vármegye követei is, hogy Bethlen Gábornak királylyá választása ellen tiltakozzanak, de az egyik követet a rendek majd hogy ki nem dobták az ablakon. (Millenn. Tört. VI. 281.)

Az országgyűlés berekesztése után Bethlen szeptember közepén közel 3000 embert költöztetett át Komárom és Győr között a Dunán, mely had Győr város kivételével az egész vármegyét Bethlen hűségére térítette. 1621 elején Bethlen tényleg ura volt Győr vármegyének, sőt adományokat is osztogatott ; így többek között Pátka pusztát Kántor Bálintnak adományozta. De május elején Collalto hada helyreállította az összeköttetést Bécs és Győr között.

A nikolsburgi békekötés után Ferdinánd király 1622 április 3-ára Sopronba hívta egybe a rendeket országgyűlésre, a melynek határozatai közül a II. és a XLII. törvényczikkek érdeklik közelebbről a város és a vármegye történetét. Az előbbi a győri főkapitányt ismételten a nádor alá rendeli, utóbbi a Rába-meder kitisztítása iránt intézkedik.

Midőn Bethlen 1623 őszén másodízben támadt Ferdinánd király ellen, a török felhasználta az alkalmat, hogy újból pusztítson és raboljon a vármegye területén. Mehmet aga, katonáit magyar ruhába öltöztetve, mintha ezek Bethlen felkelő hadaihoz tartoznának, rátört Rábapatonára, a melyet kirabolt. Onnan azután számos gyermeket fűzött rabszíjra, s azokat Székesfehérvárra szállította. 1624-ben egy török csapat Csécsényre törve, három embert levágott, tízet elfogott, a kiket csak nagy váltságdíj lefizetése mellett bocsátott szabadon. (Fehér Ipoly i. m. 558.)

Pálffy Miklós.

Heister Sigbert.

A gyarmati békekötés után, 1625-ben, Pozsonyban ültek össze a rendek. Ezen az országgyűlésen a győri püspök, a káptalan és a főkapitány közötti viszály kiegyenlítésére kiküldött országos bizottság jelentése is tárgyalás alá került, s annak végleges elintézését az országgyűlés beczikkelyezte (1625 : XVIII.)

Bethlen harmadik támadása alkalmával a törökök ismét Győr vármegye területére törtek. 1626 augusztus 19-én 1500 török jelent meg zászlókkal a szabadhegyi halmokon s közel 200 munkást fűzött rabszíjra, ezenkívül 100 darab ökröt és lovat, valamint a városnak 1500 darabból álló csordáját elhajtotta. Breiner János, győri várkapitány mindezeket tétlenül nézte, a nélkül, hogy a munkásoknak segítségére sietett volna. A török had innen Rába-Patonára tört s azt is kirabolta. (Fehér Ipoly i. m. 506.) Török betörések.

Ezek a pusztítások az 1627-ben kötött szőnyi béke ellenére is szakadatlanul folytak. 1630-ban egy török csapat ismét Győr alatt kalandozott és az Újváros alól marhákat hajtott el. Rábapatona népe, a mely folytonosan ki volt téve a törökök pusztításainak, 1633-ban gróf Mansfeld Fülöp győri parancsnokhoz folyamodott segítségért, de a várparancsnok segély helyett azt a tanácsot adta nekik, hagyják ott a falut s telepedjenek le a városban. A patonaiak azonban nem fogadtak szót, hanem hozzáláttak a helység megerősítéséhez és ott várdát építettek. Ebbe az erősségbe a győri parancsnok német zsoldosokat helyezett. De ebben nem volt köszönet, mert a győri káptalan 1636-ban már arról panaszkodik, hogy a patonai őrség több kárt tesz, mint hasznot. A garázdálkodások csak akkor szűntek meg, midőn 1647-ben a török rátört Rábapatonára és az erődítvényt elpusztította.

1635-ben mintegy 500 török rontott rá Csécsényre ; a lakosokat rabszíjra fűzve, sok marhát elhajtottak. Sibrik Pál ottani birtokosnak ez alkalommal 20.000 forint kárt okoztak. Az 1638. évi országgyűlésen ismét felszínre kerültek a protestáns sérelmek, a mely alkalommal a protestánsok a többi között azt kívánták, hogy a győri és a pataházi imaházak helyreállítása iránt még ez országgyűlés intézkedjék. Ez országgyűlés határozatai között ismét ott szerepel a Rába folyó medrének kitisztítása, továbbá a győri püspök, a káptalan és a főkapitányok közötti viszály elintézésének ügye is.

Különösen érdekes intézkedést tartalmaz az 1638. évi XX. t. cz. 2. §-a, mely a Győr városi káptalani alattvalókra vonatkozó pallosjogot Győr város biráinak, az ottani nemesekre nézve pedig Győr vármegye fő- és alispánjának hatáskörébe utalja.

1638-ban tértek vissza a Benedek-rendűek Pannonhalmára, de a várban továbbra is megmaradt a királyi őrség, mely nem egyszer szállott szembe a törökkel, portyázó kirándulásai közben. 1631 őszén a győri és a szentmártoni kapitányok Zsámbék alá szállottak, a honnan gazdag zsákmánynyal tértek vissza. (Tört. Tár. 1885. 850.)

1641-ben Nádasdy Ferencz katonái táboroztak Győr vármegyében ; ezek ellen is tömérdek panasz merült fel, így a többi között az, hogy Kóny helységet kifosztották. De azt már nem tudták megakadályozni, hogy a törökök Ravaszd lakosait Budára és Fehérvárra ne hajtsák, rendkívül terhes közmunkára. (Fehér Ipoly i. m. 550.)

Midőn I. Rákóczy György a svédekkel való egyesülés céljából 1645 tavaszán a Vág felé közeledett, a szent koronát, a melyet eddig Pozsonyban őriztek, Győrbe szállították. Közel két évig volt a korona Győrben, mig végre 1647-ben Kéry János és Ostrosich Miklós koronaőrök visszaszállították Pozsonyba.

Az 1647. évi országgyűlésen a protestánsok keresztülvitték az ellen-reformáczió fellépte óta elvett templomaik visszaadását. A VI. törvényczikk a zámolyi templomot adta vissza az evangelikusoknak, a IX. törvényczikk pedig megengedte, hogy templomot építhessenek Győr-Ujvárosban, az erődítvényeken belül. Ez az országgyűlés foglalkozott a Draskovich György győri püspök ellen irányult panaszokkal is, melyeket a káptalan és az egyes helységek emeltek ; az országgyűlés elrendelte ellene a viszgálatot, s annak foganatosítására az esztergomi érseket, az országbírót, a melléjük rendelt királyi táblai bírákkal és ülnökökkel küldte ki. (1647 : 113 t. cz.)

Ez a bizottság azonban nem járt el megbízásában, ezért az 1649 : XXXVII. törvényczikk az előző országgyűlés e tárgyban tett intézkedéseinek megújításával Széchenyi György elnöklete alatt új bizottságot rendelt ki.

III. Ferdinánd. A XVII. század közepén elemi csapások sújtották Győr város lakóit. 1647-ben 175 ház égett le, 1656-ban pedig a város $^1/_3$része lett a lángok martaléka.

III. Ferdinánd király uralkodása alatt, noha hivatalosan béke volt, a törökök rajtaütéssel akarták Győrt kézrekeríteni. E végből néhányan magyar ruhába öltözve, gabonás szekereikkel bejöttek a városba, míg a többiek kívül foglaltak állást, hogy alkalmas pillanatban ők is beosonhassanak. De egy szegény asszony értesülvén a dologról, jelentést tett a várkapitánynak, mire az becsukatta a kapukat, a gabonát áruló törököket pedig elfogatta és felkonczoltatta. A künn várakozó törökök, mivel semmi életjelt sem kaptak a városba beosont társaikról, rosszat sejtve, eliramodtak. (Szávay Gyula i. m. 277 l.)

1651 márczius 9-én ismét 3000 török nyomult Győr alá ; útközben a mezőn dolgozó munkások közül sokakat rabul ejtettek, azon felül sok lábas jószágot hajtottak el. (Fehér Ipoly i. m. 306.)

Az 1655. évi országgyűlés végzései közül különösen a VIII. és a XXX. érdekli közelebbről a vármegye történetét. Az előbbi megújította a győri és a komáromi őrségek kapitányairól szóló 1608 : IX. és X., valamint az 1623 : XXIII. törvényczikkeket ; az utóbbi a Rába-szabályozásról intézkedik.

A Lipót király uralkodása alatt, 1659-ben tartott országgyűlésen főleg az idegen katonaság zsarolásai és garázdálkodásai ellen szólalt fel a vármegye közönsége.

Ez országgyűlés több rendbeli intézkedést tett e bajok megszüntetésére. A XXIII. törvényczikk az abdai hídon és a győri kapunál szedetni szokott vámokat eltörölte. Ugyanez a törvényszakasz arról is intézkedik, hogy a Győrbe menő kereskedőktől, a várbeli tisztek vámfizetés ürügye alatt nem csikarhatnak ki többé szolgáltatásokat.

A LX. törvényczikk a Győrben kereskedést folytató katonaságot is megadóztatta.

A LXXXI. t. cz. pedig azt a visszás helyzetet szűnteti meg, hogy a győri sapkacsinálók és más külföldi kézművesek, a kik a német katonaság alá voltak helyezve, más győri lakosokat a sapka-kereskedéstől eltiltottak ; a győri polgárok kérelmére az országgyűlés a király elé terjesztette az ügyet, hogy az ottani főkapitányt ily irányban utasítsa, a kinek elhatározását a rendek törvénybe iktatták.

Montecuccoli. Gonzaga Lajost (1658—1661.) gróf Montecuccoli Raymund követte a győri főkapitányságban, a ki már megelőzőleg az Erdélybe küldött hadsereg parancsnoka, majd az összes magyarországi császári had fővezére lett. Montecuccoli, a védelmi rendszernek híveként, nagy súlyt helyezett Győr hadászati fontosságára, ezért 1661-től 1675-ig terjedő főkapitánysága alatt Győrt elsőrangú erősséggé tette. Az erődítési munkálatok még 1664-ben is folytak ; ebben az évben Montecuccoli az összes erődítvények aláaknázását javasolta, tekintettel a törökök nagy várostromló ágyúira ; ezenkívül az akkor folyó török háború miatt egy évre kívánta Győrt élelemmel ellátni. (Szávay Gyula i. m. 100 l.) De mint idegen légkörben felnevekedett katona, sohasem tudott és akart a hazai viszonyokkal számolni ; Győrt katonai uralom alá hajtotta, sőt a vármegye önkormányzati jogát is minduntalan megtámadta.

Már az 1662. évi országgyűlésen panaszkodik a vármegye, hogy a győri főkapitány Győrben, mint a vármegye székhelyén, a pallosjog gyakorlatát megtiltotta. Az országgyűlés törvénybe iktatta a vármegye panaszát és szükségesnek tartotta annak a hangoztatását, hogy a vármegyéket pallosjoguk gyakorlásában a főkapitányok meg ne akadályozzák. Az elbizakodott fővezérre ez az intézkedés semmi hatással sem volt, s csakhamar újabb viszályba keveredett a vármegyével, a Győr megerősítése körül folyó munkálatok miatt.

Montecuccoli a kitörőfélben levő török háborúra való tekintettel Győrt lázas sietséggel megerősíttette, a bástyákat felépíttette és kijavíttatta, s a fehérvári kapunál újabb sánczokat ásatott. Győr ez erődítési munkálatok következtében a további hadműveletek középpontja s az ország elsőrangú erőssége lőn, s erődítvény-jellegét egész a franczia háborúkig megtartotta.

Mindez előkészületek ellenére Montecuccoli 1663-ban mikor a török sereg betört az országba, nem mozdult ki Pozsonyból, pedig ekkor a fürgelábú tatár had az egész Dunántúlt elpusztította.

Az 1664. évi hadjárat befejeztével Montecuccoli hadának egy részét Győrben helyezte el, maga pedig Bécsbe tette át székhelyét. Távollétében helyetteseként az alkapitány állott a győri helyőrség élén, a ki Bécsből nyerte az utasításokat.

Montecuccolit 1672-ben a francziák ellen küldött sereg fővezérévé nevezték ki, s ezzel a vármegye megszabadult végre az idegen zsoldoshadak pusztításaitól. Montecuccoli azonban új méltóságában is megtartotta — habár csak névleg, — a győri főkapitányságot, sőt megmaradt benne akkor is, midőn a hadi pályától 1675-ben végkép visszavonult. Utána Esterházy János lett a győri helyettes kapitány ; az ő nevét találjuk Lipót 1679. évi kiváltságlevelében.

A mint a császári had elhagyta Magyarországot, hogy a Rajna mentén szerezzen babérokat, a győri helyőrség létszámát is leszállították. Egy 1672-ben kelt kimutatás szerint ekkor Győrben 303 huszár, 269 hajdú, 30 tűzér és 9 más katona volt, míg Szent-Mártonban 50 hajdú és 1 tűzér alkotta az őrséget. (Hadi tört. Közl. 1895.)

A vasvári békével új korszak kezdődik a vármegye történetében. Az elnyomatás első évtizedeiben a bécsi kormány főleg a protestánsok ellen fordult. 1664 után a protestáns elem lassanként kiszorult a vármegyéből és a vármegyei tisztikarból. Csakhamar szabad vallásgyakorlatukat is korlátozták. 1667-ben és 1671-ben még 17 helységben volt protestáns lelkész és templom a vármegye területén, úgy mint Felpéczen, Gyarmaton, Móriczhidán, Mindszenten (Mezőörs határában), Szemerén, Szerecsenben, Tápszentmiklóson, Téten, stb. (Tört. Tár. VII. 45—87.)

Protestáns-üldözés.

A Zrinyi—Nádasdy-féle összeesküvés elnyomása után mindegyre súlyosabbá vált a protestánsok helyzete.

Az ellenük irányuló küzdelem élére maga Széchenyi György kalocsai érsek és győri püspök állott, a ki 1672—52-ben egyházmegyéje területéről mintegy 80 protestáns papot űzött el és a templomokat birtokába vette. (Mill. Tört. VII. 303.)

1673-ban azzal gyanusították a győri protestáns lelkipásztorokat, hogy az Erdélybe menekült bujdosókhoz való csatlakozásra igyekeznek a népet rávenni. E gyanú alapján a győri lelkipásztorokat is elfogták és az akkor ismét működő pozsonyi vértörvényszék elé állították őket. A vértörvényszék előtt sok protestáns lelkész és tanító, részint megfélemlítés, részint rábeszélés következtében nyilatkozatot írt alá, a melyben kötelezték magukat, hogy többé protestáns isteni tiszteletet nem fognak tartani, vagy azon nem működnek közre, továbbá hogy a lázadókkal (értsd a kuruczokkal) mindennemű érintkezést kerülni fognak. Ezeket szabadon bocsátották. A kik pedig megtagadták ennek a kötelezvénynek az aláírását, azokat részint Győrbe, részint Komáromba vitték, a hol fogságra vetették őket.

Ezzel azonban a protestáns lelkipásztorok üldözése még nem ért véget. 1676-ban a főhaditanács meghagyta gróf Esterházy Jánosnak, hogy a Rába-menti prédikátorokat, a kik a lázadókkal czimborálnak s a felkelők közeledését hirdetik a népnek, fogja el s szállíttassa Győrbe. (Maurer i. m. 82—100.)

Csak az 1681. évi országgyűlés vetett véget a protestánsok üldözésének, miután az 1681. XXVI. törvényczikk mindkét protestáns hitfelekezet részére Győrött és Győr vármegyében templom-építésre adott engedélyt.

Mindezek ellenére Győr vármegye lakossága a XVII. század végén még túlnyomólag protestáns volt. Az 1698-ban tartott egyházlátogatás alkalmával a vármegye területén lévő 35 községből csak mintegy $^{1}/_{3}$ rész volt katholikus, sőt Győr városában is a lakosság tekintélyes része protestáns volt. (Acsády Ignácz : Magyarország Budavár visszafoglalása korában. 42. l.)

A 70-es években különben sok csapás érte Győrt ; így 1670-ben a Rába folyó kiöntése okozott károkat, 1673-ban az Újváros égett le egészen, 1678-ban pedig pestis-ragály uralkodott. (Szávay Gyula i. m. 274. l.)

A sok természeti csapásoknál még súlyosabban nehezedett a jobbágyságra az óriási adóteher, a melyet az udvar, Széchenyi György győri püspök felszólalása ellenére, 1672-ben vetett ki első ízben a vármegyére. Hasztalan tiltakozott a vármegye a törvénytelen adókivetés ellen, a kormány katonaság útján hajtatta be az adót.; így is csak mintegy 30 %-a folyt be a kivetett adónak, a többi a legnagyobb erőfeszítés mellett sem volt behajtható. 1674-ben Győr vármegyére 5777 forintot vetettek ki, de ennek egy része nem folyt be ; az

Adózás.

1672—1676. években összesen 25.339 frtot vetettek ki, mely összegből 8216 frttal maradt a vármegye hátralékban. (Századok 1885. 712. lap.)

Thököly kuruczainak sikerei a bécsi udvart végre engedékenységre bírták. Lipót király, hogy a város polgárságát megnyerje, 1679 aug. 21-én kelt kiváltságlevelével Győr várost régi, még II. Ferdinánd, II. Mátyás és III. Ferdinánd királyoktól nyert szabadalmaiban megerősítette, 1681 ápr. 28-ára pedig összehívta az országgyűlést, a mely főleg vallási téren lett volna hivatva az ellentéteket kiegyenlíteni.

Ez országgyűlés határozatai között még a XX. és a XXI. törvényczikkek érdeklik közelebbről a vármegye történetét. Az előbbi a győri katonaság tisztjeinek megtiltotta, hogy a Rábcza-hídon vámot szedjenek, az utóbbi a Kis-Duna szabályozása felől intézkedett, a mely czélra Pozsony és Moson vármegyék közmunkáját rendelte igénybe venni. Az országgyűlés azonban nem járult az ellentétek kiegyenlítéséhez.

Thököly. Thököly, bízván a protestánsok elégületlenségében, 1682-ben újból felkelt; győzelmei és sikerei nagy örömöt keltettek a portán, a hol az eddigi békés irányzattal szemben a háborús párt kerekedett felül, a mely hadat akart Lipótnak üzenni.

Midőn az 1683. év tavaszán a bécsi udvar a török hadikészülődéseiről értesült, ama hiszemben, hogy az új nagyvezir, Kara Musztafa, Győrt, vagy Komáromot készül megtámadni, János, lengyel királylyal szövetséget kötött, de ez a szövetség a lengyel királyt csupán arra kötelezte, hogy a török haderejének megosztása czéljából Ukrajnában indítsa meg a támadást.

Az új fővezér, Lotharingiai Károly herczeg, előbb Érsekújvárt vette ostrom alá, de a bécsi haditanács utasítására június 6-án abbahagyva az ostromot, Komáromba, majd innen, a török had közeledtének hírére, Győrbe vonult vissza, a Rába-vonal védelmére, a hová a magyar végbeli vitézeket s a nemesi felkelést is odarendelték. A török had előnyomulásának hírére a bécsi udvar inkább az örökös tartományok védelmére szorítkozott, ezért a Batthyány Ádám és Kristóf vezérlete alatti 6000 főnyi magyar hadat Győr és Körmend között szintén a Rába-vonal őrizetére állították fel. (Millenn. Tört. VII. 413.)

A nagyvezír a belgrádi találkozó után Thökölyt a felvidékre küldte, maga pedig a török had egész erejével Székesfehérváron át, Győr felé tartott. Károly lotharingiai herczeg hadállását jobbról megkerülve, július 2-án Móriczhidánál az átkelést őrző magyar és császári csapatokat megverte, a tatárokat a Rábán átküldte, és így Károly herczeg hadát hátban fenyegette. Károly ekkor lovasságával nagysietve a Lajta mögé vonult, gyalogságát és tűzérségét pedig a Csallóközbe rendelte; ezzel az egész vármegyét a törököknek engedte át.

A mint a nagyvezír a császári had visszavonulásáról értesült, hadának egy részét a Lajta felé indította, maga pedig július 5-én Győrt vette ostrom alá. Az őrség azonban derekasan kitartott, s mivel a különben is akkor legjobb karban levő erősség hosszas ostromot tett szükségessé, a nagyvezír július 8-án abba hagyta az ostromot, s a fősereggel Bécs felé vonult. De még Győr alatt Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek meghagyta, hogy az erdélyi haddal és a visszahagyott török csapatokkal folytassa az ostromot.

Apafi, a parancsnak kénytelen-kelletlen engedelmeskedvén, július 8-án csakugyan útnak indult. Győr alatt hagyott serege a Rába és a Rábcza között ütött tábort, ő pedig kíséretével Bécs alá sietett, hogy a nagyvezírnél tisztelegjen. Kara Musztafa azonban csakhamar visszaküldte Győr ostromára.

Apafi ekkor Teleki Mihályt rendelte ki az ostromló sereg parancsnokául, a ki azonban csak későn, augusztus 30-án érkezett Győr alá s megkezdte az ostromot, a melyet lanyhán folytatott. (Millenn. Tört. VII. 416. — Fehér Ipoly i. m. 506.)

A török had átvonulása borzasztó pusztítást okozott a vármegye területén. Ekkor pusztult el Malomsok, Koronczó és Rábapatona, a mely utóbbi falunál a török hidat vert a Rábán; továbbá Szemere, Mérges és Csanak. A tatárok felgyújtották Száva helységet is (a mai Bács és Bajcs között), a melynek lakosai szétfutottak. A helység többé soha sem épült fel. Még július elején a tatár segédhadak Pannonhalmát vették meg, a melyet szintén feldúltak és kiraboltak. (Fehér Ipoly i. m. 576., 557., 526. Magyar Hadi Krónika II. 244.)

Míg az erdélyi had Győrt körülzárta, azalatt Bécs felmentésével (szept. 12.) jelentős fordulat állott be az események sorában. Kara Musztafa hada eszeve-

szett sietséggel menekült Bécs alól, Győr felé ; egy része a Rábapatonánál készen álló hídon át futott Győr alá. Szeptember 14-én a nagyvezír is megérkezett ide s mindenek előtt azokon a török főtiszteken töltötte ki bosszúját, a kiket a szégyenteljes vereség okozóiul tartott. Így a többi között selyemzsinórral megfojttatta a 80 éves Ibrahim budai vezért, a ki Bécsnél a balszárnyat vezette s a döntő pillanatban, a helyett, hogy támadott volna, meghátrált. Kívüle még 50 török főtiszt került hasonló sorsra.

A menekülő török had három napot töltött Győr alatt. Kara Musztafa, a mennyire bírta, rendbe szedte seregét, s szept. 17-én Budára vonult. A török hadat nyomon követte a hős Sobieski János lengyel király, a ki Győrött átutaztában az erődítvényeket is megtekintette. (Millenn. Tört. VII. 422. Fehér Ipoly i. m. 506.)

A Bécs felmentését követő párkányi diadallal megkezdődött a felszabadító háború, a melyben a vármegye is kivette részét. Midőn a vármegye látta, hogy a bécsi kormány komolyan foglalkozik a török kiverésével, a nemesség is kardot kötött, hogy részt vegyen a felszabadítás munkájában. 1684-ben Enessey István is elment a török ellen. Budavárának visszavétele alkalmával Esterházy János győri helyettes főkapitány 3000 válogatott vitéz élén harczolt Budavár ostrománál. Ott volt Fiáth János, Győr vármegye későbbi alispánja is, a ki az elsők között jutott fel a várfalakra. Ez időben Győr ismét fontos szerephez jutott. Itt volt az élelmezési középpont, a hová gróf Rabatta Rudolf főhadbiztos az Alföldről hajttatta fel a marhákat debreczeni marhahajcsárokkal.

A felszabadító háború óriási áldozatokat követelt. Az utolsó három év alatt a vármegye a folytonos hadátvonúlásoktól annyira elpusztúlt, hogy a Szigetközben alig egynéhány ház és gunyhó volt lakható állapotban ; 1686-ban a pusztai és a sokorói járásban csak 17 helység (lakott hely) volt, de ezek is szánandó állapotban. A jobbágyság, a melynek házait a katonák elpusztították, földalatti vermekben vonta meg magát ; a nemesség sem volt kedvezőbb helyzetben, s nagy része az idegen katonaság zaklatásai elől bátorságosabb helyre, vagy a városokba menekült. Maga Győr város is sokat szenvedett. A legnagyobb részt zsúppal, vagy náddal fedett házak a várost valóságos tűzfészekké tették s a gyakori tűzesetek nagyban hozzájárúltak a polgárok elszegényedéséhez. (Acsády Ign. i. m. 195. 211. Tört. Tár VII. 90.) Míg a felszabadító hadjárat tartott, a vármegye egész a karloviczi békekötésig (1699) szűntelenűl ki volt téve az idegen katonaság pusztításának. Különösen az abdai őrség ellen merűlt fel sok panasz, a mely 1688-ban Abdán 1200 frtig zsarolt, a következő évben pedig Bezit, Börcsöt és Öttevényt pusztította el, nem törődve azzal, hogy az utóbbi Széchenyi György érsek családi birtoka volt. A vármegye pusztulása.

A magyar katonaság sem volt különb. 1689-ben a Pálffy-huszárok garázdálkodtak Pinnyéden, mire a vármegye a főszolgabírót küldte ki az okozott károk összeírására. 1690-ben a Leslie-féle ezred állomásozott a vármegyében, ez meg Téthen garázdálkodott. (Győri Tört. és Rég. Füz. I. 349. — Fehér Ipoly i. m. 512., 504., 579.)

Midőn a császári hadak a Balkánról kiszorúltak, mindegyre több rácz menekülő érkezett hazánkba. Egyes rajok Győrbe is eljutottak, a hol már a XVII. század elejétől kezdve meg voltak telepedve az Újvárosban. De a bécsi kormány csak ideiglenes települőknek tekintette őket, s bár vallásszabadságuk biztosítva volt, az 1690 márczius 4-én kelt királyi parancs mégis eltiltotta őket attól, hogy Győr város területén bárminemű egyházi épületet emeljenek. (Fehér Ipoly i. m.506.)

A XVII. század utolsó éveiben ismét sok csapás nehezedett Győr városára. 1686-ban a várban újból tűz ütött ki, mely ott mindent elhamvasztott, de a városban is sok kárt okozott. 1697-ben a vár ismét leégett. (Szávay Gyula i. m. 274.) 1698-ban nagy szárazság volt ; a Kis-Duna vízszíne annyira alászállott, hogy a vízimolnárok és hajósok e miatt kénytelenek voltak hajómalmaikat és gabonaszállító hajóikat Gönyűn alól a Nagy-Dunába vontatni. Egyúttal kapva az alkalmon, hihetetlen mértékben verték fel az őrlési díjakat, azonfelűl az őrlésre hozott gabonát is jól megtizedelték. A vármegye 1698 április 7-én tartott közgyűlésében csakhamar gátat vetett e zsarolásoknak egy szabályrendeletével, a melyben kimondotta, hogy mindazokat a molnárokat, a kik a szabályrendeletileg megállapított őrlési díjaknál nagyobb összeget számítanak fel, 12 frtra büntessék ;

ha pedig a molnár az őrleni vitt gabonának egy részét elllopná „s' az iránt a Czéh-Mester eleiben panasz mégyen, teljes satisfactiót tartozzék a káros félnek adni. Szabad legyen mind mostanyi, mind pedig jövendőbéli Vice-Ispány Uraknak az Czéh-Mestert comperta rei veritate megpálczáztatni." (Zoltán Vilmos adatai.)

Telepítések.

Jóllehet több mint egy évtized múlt el azóta, hogy a vármegye területe végleg felszabadúlt a török iga alól, a népesség még mindig igen gyér számú volt. Az 1698. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint az egész vármegye területén csupán 35 lakott helység volt, s a vármegye összlakossága 8735 lelket számlált. Az elpusztúlt helységekbe csak lassanként telepedett le újból a lakosság. Öttevény 1701-ben települt újra ; Ásvány lakosai 1700-ban kerültek oda, a hol a falu jelenleg is fennáll. Ezt a helyet földesuruk, báró Viczay Ádám jelölte ki számukra. Iványos Miklós Sághra telepített jobbágyokat, Lendvay Placid pannonhalmi főapát pedig 1699-ben Szent-Iván helységre hozott horvátokat. Szent-Mártonba Rummer Márton főapát szerzett új települőket, a kiket 3 évre mindennemű földesúri szolgálmányok és adó alól felmentett. Koronczó, melyet a török az 1683. évi táborozáskor elpusztított, a század végén ismét újra települt. A malomsokiak 1683 után odahagyva falujokat (Ómalomsok), melyet a törökök az 1683. évi átvonúlás alkalmával felégettek, a Marczal folyó túlsó partjára költöztek, a hol jelenleg Ujmalomsok helység áll. (Fehér Ipoly i. m. 566.)

Az új telepesek azonban nem tudtak erőre kapni ; nemcsak a nagy adóteher, de a vármegyében maradt császári had zsarolásai, sőt az idegen földesurak zaklatásai is mindegyre fokozták az elégületlenséget. Mezőörs lakosait földesuruk, gróf Löwenburg, örökösen zaklatta a bécsi fuvarozásokkal. A helység lakosainak panaszára 1700-ban végre a vármegye közbelépett, s a grófot felszólította, ne terhelje az amúgy is agyonzaklatott jobbágyságot, mert különben mind megszöknek, a mi még a török világban sem történt meg. A gönyüieket az oda beszállásolt vasas-németek zaklatták ; ezeknek zsarolásai ellen hasztalan fordúltak 1702-ben a vármegye oltalmáért. (Fehér Ipoly i. m. 541.)

Tán a legnagyobb elégületlenséget az erőszakos katonafogdosás keltette. A spanyol örökösödési harczban katonára lévén a bécsi kormánynak szüksége, 1702-ben kezdetét vette az erőszakos toborzás, a mely elől a fegyverfogható férfi-lakosság a Bakony rengetegeiben keresett menedéket.

A szomszéd Veszprém vármegyében itt-ott már 1700-ban kezdtek gyűlekezni a hatalom üldözöttjei, az elbocsátott végbeli vitézek. A Bakony rejtett zúgaiban titkos tanácskozásra gyűltek egybe a jobbágyok, a mely ellen a kormány a legszigorúbb intézkedéseivel sem ért czélt. (Thaly Kálmán : gróf Bercsényi család II. 457.)

II. Rákóczi Ferencz.

Csak vezér kellett, a ki felemelje a felkelés zászlóját, a tömeg kész volt őt követni a gyűlölt idegen uralom ellen. Midőn a bécsi kormány a II. Rákóczi Ferencz és Villars, XIV. Lajos követe között folyó alkudozásokról értesűlt, kiadta Rákóczi ellen az elfogatási parancsot és csakhamar el is fogta. A fogoly Rákóczit nagysárosi várából hurczolták Eperjesre, majd innen Bécsújhelyre, s a vármegyén keresztűlútaztában a nép mindenütt rokonszenvvel fogadta. Hagyomány szerint, kocsija épen áldozó-csütörtök előtt való napon ment át az abdai hídon (1702 május 24.), midőn a Rábcza partján halászó katona egy akkor fogott harcsával ajándékozta meg. Rákóczi az ajándékot e szavakkal dobta vissza a vízbe : „bár csak a most raboskodó Rákóczi, a ki tégedet szabaddá teszen, hamar követőd lehetne s megszabadúlhatna." (Vályi : Magyarország Leírása I. 6.) Rákóczi csakhamar megszabadúlt a bécsújhelyi fogságából, s a következő évben kibontotta a felkelés zászlóit, a melyeket lelkesedéssel üdvözölt a nép Győr vármegyében is.

1703 nyarán az egész vármegye területén csak Győrben és Abdán volt némi őrség. A vármegyét pusztító császári had a Rajnánál verekedett. Midőn a felkelés 1703 őszén már az egész Felső-Magyarországra kiterjedt, a bécsi udvar legalább a Dunántúlt igyekezett hűségében megtartani, s e végből elengedték az évi adót és a hátralékot. De ekkor már a felkelés hullámai átcsaptak Győr vármegyébe is. Az 1704. év első heteiben a kuruczok már Győr vármegyében lobogtatták a felkelés zászlóit. Újév utáni napokban Károlyi Sándor kurucz tábornok 5000 emberrel átkelt a Dunán, a hol már felkészülve várta a nemesség. Még az 1703. év deczember közepén a nemesség Pápán értekezletet tartott, a melyen Ságfalvi Sándor Lászlót és Bezerédj Jánost küldte 60 lovassal Bercsényihez, a

ki kíséretével együtt a karácsonyi ünnepeket Hédervárott, báró Hédervári Viczay Ádám várkastélyában töltötte. A Duna beálltával, 1704 január 3-án átkelt a folyamon s a Somorján időző gróf Bercsényi Miklós fővezérnél tisztelegvén, átadta neki a dunántúli nemesség üdvözletét. Károlyi hada Moson felől jött át a Dunán, majd átkelvén a Rábán, január 11-én estére Pápára érkezett.

A kurucz hadak megérkeztével a vármegyében birtokos Enessey, Győri, Fekete, Goda, Kenessey, Kisfaludy, Bezerédj, stb. családok sarjai a felkelőkhöz állottak. Meghódolt Pannonhalma is, a melynek kapitánya, Goda István, a kuruczok közé csapott fel, s II. Rákóczi Ferencz legvitézebb ezredeseinek egyike lett. Kaput nyitott Hédervára is ; egyedűl Győr vára állott ellent, a mely az egész kuruczvilágban megmaradt a császáriak birtokában, de őrségéből a magyarok tömegesen szökdöstek el. (Thaly Kálmán : a gróf Bercsényi család III. 96. 100.)

A bécsi haditanács ekkor gróf Heister Sigbertet nevezte ki a császári hadak fővezérévé, a kinek feladata volt, hogy elsősorban a Dunántúlt a felkelőktől megtisztítsa. E különben tehetségtelen katona főleg vérengző fellépésével csakhamar rettegetté tette nevét az egész vármegyében. Hadviselését embertelen kegyetlenség jellemzi, a melylyel csak rémületet tudott kelteni. Máskülönben a kuruczoknak nem sokat ártott, mert ha néha győzelmet is aratott, azt sohasem tudta kihasználni. Minthogy a harcztéren tehetetlennek és alkalmatlannak bizonyult, 1707-ben győri várparancsnoknak nevezték ki, a mely tisztét 1714-ig viselte, s a fogoly kuruczokon elkövetett kegyetlenségeivel átkos emléket hagyott maga után. Heister 1704 márczius havában kezdte meg az előnyomúlást, visszaszorítván Károlyi Sándor hadát, mely márczius 23-án Lébény-Szent-Miklósról, a szétrombolt abdai híd használhatatlansága miatt, Árpásnak kerülve, jutott át a Rábán s onnan Téthre és Pápára futott.

Heister mintegy 5000 főnyi németből és dánból álló válogatott hadával Győrig nyomúlt előre. Károlyi hada a gyors támadástól zavarba jutott és csaknem teljesen szétfutott. A nagymennyiségű zsákmányt, melyet a kuruczok Styriában és Ausztriában szereztek, sikerült Sándor Lászlónak megmenteni akként, hogy azokat társzekerekre rakatta s Pápáról, Árpáson és a seprősi hídon át, a Csallóközbe vitette. Csak Goda István, a volt szentmártoni kapitány, mint a vidék jó ismerője, őrizte meg lélekjelenlétét. Fürge lovasságával mindúntalan rajta ütött a császáriakon, s a Rába folyó gázlóit és révjeit őrizve, megakadályozta az ellenség túlpartra jutását.

Heister 1704 április 5-én Pannonhalmát is hatalmába kerítvén, (Magyar Hadi Krónika II. 333.) seregével Komáromba ment ; majd innen a dunáninneni részekbe tette át hadműködését.

Rákóczi május havában az időközben kuruczczá lett gróf Forgách Simont küldte 4000 főnyi hadával a Dunántúlra. Forgách küldetése, — a kinek még győri alkapitánysága idejéből sok barátja volt a Dunántúl, — mindenfelé kedvező benyomást keltett, sajnos azonban, nem felelt meg a belé helyezett várakozásnak. Forgách előnyomúlásának hírére Heister is átcsapott a Dunán, hogy a szorongatott Székesfehérvárt megsegítse. Forgách hada, a mely végigszágúldott az egész Dunántúl, az osztrák határszélek felé vette útját. Sopron vármegyében egyesült Goda István csapatával, majd átkelt a Rábán, hogy a Veszprém felől közelgő Heisterrel megütközzön. Forgách a Győr és a Pápa közötti vonalon várta Heister támadását, ezért még június 9-én meghagyta Károlyinak, a ki a szomolányi harcz után ismét a Dunántúlra jött, hogy Győr alá siessen.

Károlyi hada 12-én Enessénél átköltözvén a Rábczán, Forgách még aznap Rátky Dániel ezredest küldte elébe azzal a parancscsal, hogy még éjjel keljen át hadaival a Rábán és hajnalban jőjjön táborához.

Forgách 12-én a pannonhalmi monostorba szállott, s másnap, 13-án, hajnalban kimenvén a koronczói síkra, a szürkületben csapatokat látott Koronczó felé közeledni. Abban a hiszemben, hogy ezek Károlyi kuruczai, eléjök sietett kíséretével, de lövések fogadták, mire sietve visszavonúlt az ellenség előcsapatai elől.

Heister Pápáról Győr alá vonúltában Téthen töltötte az éjszakát ; 13-án hajnalban felkerekedvén, Koronczó és Szent-Pál puszta között összeütközött Forgách hadával. A csatát egyenlőtlen ágyúharcz nyitja meg. Míg a császáriak 24 ágyúból tüzeltek Weilern tüzérezredes parancsnoksága alatt, addig a kuru-

czoknak csak 6 ágyújok volt ; mindazonáltal az ifjú kurucz had két óráig állotta ki a gyilkos ágyútüzet, de mikor Heister a Schlick-féle dragonyos-ezredet vezette rohamra, a balszárny megingott ; ez azután eldöntötte a csatát. A kuruczhad megfutott. A harcz számos áldozatot követelt. Forgách jelentésében másfélezer halottról számol be ; ennek legnagyobb része a hajdúgyalogságból került ki. A lovasságból mintegy 100-an estek el, ezenkívül 28 zászló és 6 ágyú került a győztesek birtokába.

Heister a koronczói győzelem után Ménfő és Gyirmót között ütötte fel táborát ; a seregében szolgált rácz és horvát csapatok csakhamar hozzáfogtak az elesettek fosztogatásához.

Károlyi az ágyúlövések hallatára gyors menetben közeledett Koronczó felé, de megkésett, mert mire a csatatérre érkezett, a kurucz had már szétszóródott. Így csak a fosztogatók közül vágott le egynéhányat. Azután Árpás felé vonúlt, és átkelvén a Rábán, Sopron vármegyében foglalt állást. Forgách Sárvár körül vonta össze szétszórt hadait. Károlyi megjelenése miatt Heister nem aknázhatta ki győzelmét, hanem előbb Magyar-Óvárra, majd innen Bécsbe vonúlt. (Thaly Kálmán : gróf Bercsényi család III. 190. — Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen VI. 162.)

Heister hadai útközben mindent elpusztítottak és felgyújtottak. Ekkor pusztult el Koronczó, a mely még 1718-ban is lakatlan puszta volt ; Gyirmót és Gyarmat, két színmagyar község, továbbá Nyul, melyet a Heister hadában szolgáló ráczok égettek fel, valamint Sövényháza, a mely ekkoriban a jezsuitáké volt ; azután Öttevény, Győrsziget és Ságh, mely mint falu többé sohasem épült fel ; végül Téth, a melyet Heister hadai június 15-én hamvasztottak el. (Fehér Ipoly i. m. 530. 545., 523., 579.)

Rendkívül sokat szenvedett a hadjáratok alatt Móriczhida is. Lakosai szétfutottak; a szerteszét kalandozó kurucz hadaktól félve, lakóházaikat nem merték felépíteni, hanem a Marczalon innen eső Bordás-puszta mocsarai között kerestek menedéket. Az 1705. év folyamán számos kisebb csete-paté volt a vármegye területén. Károlyi 1705. elején a Csallóközön át igyekezett a Dunántúlra jönni, de Heister csakhamar visszaszorította.

Így Győrt, a melynek őrsége ekkor a labancz zsoldosokkal és a naszádosokkal együtt 1553 főre rúgott, nem fenyegette veszedelem. (Thaly Kálmán i. m. III. 372.)

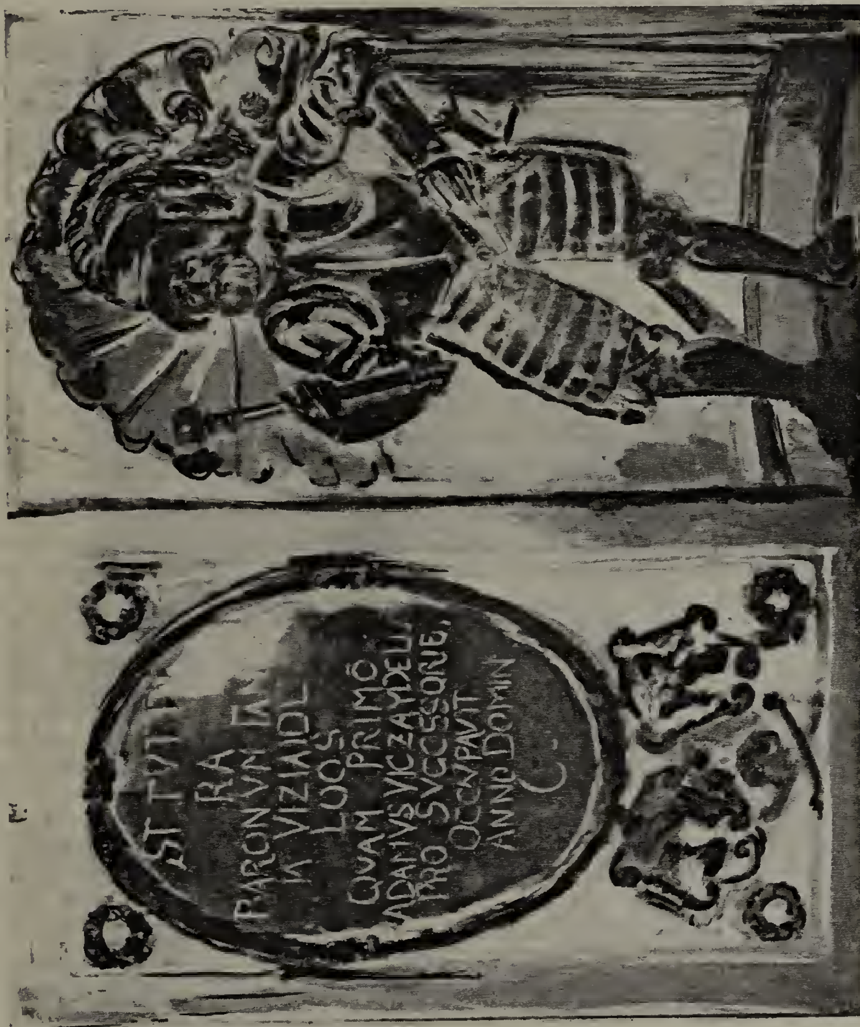
A pudmericzi csata után (aug. 15.) Béri Balogh Ádám, Bezerédj Imre és Szekeres István ezredes a Rábáig nyomúltak fel, hogy az újonnan kinevezett császári fővezér, gróf Herbeville marechal haderejét megoszszák. Ez csakugyan kénytelen volt gróf Pálffy János horvát bán vezérlete alatt 2000 embert küldeni ellenök, mire visszavonúltak a Rába vidékéről ; de egy kurucz csapat, — alkalmasint Godáé, — Győr alatt nagy zsákmányt vett el tőlök. (Thaly i. m. 444.)

Októberben Réthey György kurucz csapata jött át a Csallóközből, a jókai táborból, s a Tóközben, valamint a Szigetközben foglalt állást.

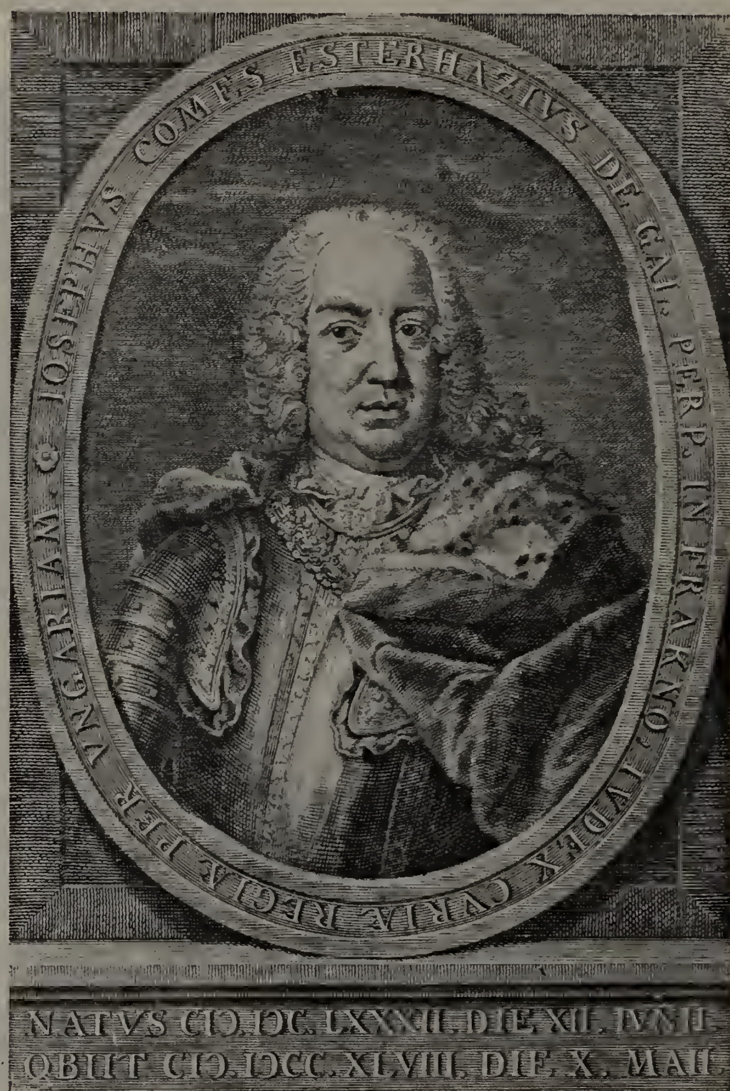
Az 1705. év vége felé ismét a kuruczok lettek urai, Győr kivételével, az egész vármegyének.

Bottyán János, a kuruczvilág egyik legönzetlenebb, fáradhatatlan bajnoka, deczember első napjaiban Pápát foglalta vissza ; az itt talált császári őrségből 40 embert, a kik nem akartak a kuruczok közé állani, fegyvertelenül Győrbe küldött. Bottyán megjelenése nagy rémületet keltett a labanczok között. Decz. 12-én már Pannonhalmát vette meg, melyet a kuruczok kiraboltak ; Ocskay László dandárnok pedig Győrt zárta körül. (Thaly Kálmán i. m. 479. — Magyar Hadi Krónika II. 349. — Febér Ipoly i. m. 600.) Győr körülzárása alatt a várbeli őrségből többen megszöktek. Wohlfart Ádám hatodmagával, többnyire tisztekkel, kiszökött a várból s Bottyán elé menve, a kuruczok közé csapott fel. Bottyán őt ezredessé nevezte ki s miután az időközben felszaporodott ezredének kettéosztása szükségessé vált, az így alakított új ezred parancsnokává tette meg. (Thaly i. m. 479., 503.)

A nagyszombati béketanácskozások, majd az utána kötött s június 24-éig meghosszabbított fegyverszünet alatt egyidőre elnémúlt a harczi zaj. Az év nyarán a báró Andrássy István vezérlete alatt álló had egy része a Szigetközben volt elhelyezve, de a mint Bottyán János — a kire Érsekújvár vidékén volt

Lósi Viczay Ádám sírköve Hédervárott.

Esterházy József.

szükség, — elhagyta a Dunántúlt, a helyzet a kuruczokra nézve ismét kedvezőtlenre fordúlt.

Gróf Starhemberg Guido, az új császári fővezér, 1706 őszén visszafoglalta a Rábaközt ; de még karácsony táján a kuruczok ismét egy sikeres támadással adtak magukról életjelt. A Győr külerődeiben tanyázó rácz lovasság ugyanis Székesfehérvárra rendeltetett, de Bottyán kuruczai útközben megtámadták őket s mind egy szálig levágták. E rémhírre a ráczok többé nem mertek Győrből kijönni, így azután a vidék egyidőre megmenekült e pusztító zsebrákhad garázdálkodásaitól.

Gróf Rabutin de Bussy Lajos erdélyi kormányzó tábornok, a ki e közben Budára érkezett, parancsot vett a bécsi haditanácstól, hogy igyekezzék az új fővezérrel karöltve, a dunántúli országrészt visszahódítani.

Starhemberg, a ki az 1707. év elején Nyulasnál táborozott, jan. 28-án Győrbe jött, a honnan 500 lovas fedezete mellett Bicskére rándult, hogy Rabutinnal találkozzék. A találkozó után ismét Győrbe, majd onnan Bécsbe ment.

Bottyán, a mint visszatért a Dunántúlra, csakhamar hozzálátott a hadikészülődésekhez. Telekesi Török István huszárezredét Győr szemmeltartása végett a Rába- és a Tóközbe rendelte, míg Goda Istvánt ezredével a soproni ellenség elé küldte, Árpás irányában.

Starhemberg, hogy a Balaton felől közelgő Rabutinnal egyesüljön, megkezdte Sopron felől az előnyomulást. Egy hadosztály Starhemberg Miksa altábornagy alatt Árpásnál kísérelte meg az átkelést, de mivel azt a kuruczok erősen megszállották, a Rábánál tovább nem jöhetett.

Bottyán febr. 24-ike táján megtámadta Starhemberg hadosztályát s azt Árpásról egész Kapuvárig szorította vissza. Starhemberg márczius 6—8-ika között egyesülvén Rabutinnal, inkább csak a Rába vonal védelmére szorítkozott. E végből felégette az árpási hidat, s a Szigetközben és Rárón lovasságot, a Győr környéki falvakban pedig gyalogságot és ráczokat helyezett el.

Ama hírre, hogy a Hédervárott és Rárón tanyázó császári had Győr alá ereszkedik, Bottyán Pannonhalmára rándult, a honnan 3000 portyázó lovast küldött át a Rábán. A kuruczok közeledtének hírére a Győr környékén tanyázó ráczok ismét a győri sánczok mögé vonultak vissza.

Bottyán április havában kivívta a mosoni győzelmet, minek következtében az egész vármegye, Győr kivételével, ismét a kuruczoké lett. Ekkor Bottyán ezrede, továbbá Bezerédj Imréé, Somogyi Ádámé és Goda Istváné a Rába és a Marczal közé ment s ott Malomsok, Marczaltő és Árpás környékén táborozott, míg Török István és Somogyi Ferencz ezredei a Tóközbe jöttek, Győr szemmeltartása végett.

Május vége felé, midőn Bottyán ismét támadáshoz fogott, az árpási átkelővel szemben, Móriczhidánál foglalt állást, míg Bezerédj Imrét Vas vármegyébe küldte. Bezerédj fellépése Nehem táborszernagyot Sopron felé hátráltatta, mire Bottyán a Lajtáig nyomult előre.

Június elején a győri ráczok vissza akartak térni Magyaróvárra, de ezeket Török István kuruczai meglepték s részben levágták, részben pedig elfogták. Ezek között volt egy őrmester, a kinek előadásából a kuruczok a győri vár állapotáról bő értesülést nyertek ; többek között megtudták, hogy Győrszigeten két lovas- és egy gyalog rácz-ezred van összezsúfolva. Bottyán már régen óhajtotta Győr megvételét, ezért a várnak rajtaütéssel leendő elfoglalását határozta el. E végből a Révay-féle hajdúk, ostromszerekkel ellátva, a győri születésű Wolhfart Ádám ezredes vezetése alatt június 22-én szép csendben Abdához küldettek ; innen tovább nyomultak s az elfogott rácz őrmester kalauzolásával a győri jezsuiták kertje alatt átgázolták a Rábczát. Végre nesztelenül megmászták a szigeti sánczokat s a ráczokra rontva, őket a Rábczának és a Dunának szorították.

A megriadt ráczok egy része a kuruczok kardja alatt esett el, más része a Dunába fúlt. De a harczi zaj felverte a győri császári őrséget, s báró Tollet parancsnok jún. 23-án virradóra, 2 és 3 óra között riadót fúvatván, kitört a várból s a kuruczokat, még mielőtt besánczolhatták volna magukat, kiverte Győrszigetből.

Győr megvétele ugyan nem sikerült s a győri kázus sok derék vitéz életébe került, a kuruczok Bottyán lovasságának fedezete alatt mégis gazdag zsákmánynyal vonúltak vissza Bottyán libényi táborába.

Gróf Pálffy János túlerejével szemben Bottyán július közepén Libény-Szent-Miklósról ismét az árpási átkelőhöz vonult vissza. Július 10-én Malomsoknál találjuk, a honnan gyakran átcsapott a Rábán s Rabutin hadát nyugtalanította támadásaival.

Pálffy ezalatt Győrbe, majd innen Székesfehérvárra csapott át, s miután a várost ellátta élelemmel, ismét visszatért Győrbe.

Pálffy, mielőtt Budára ment volna, Bottyán táborát akarta szétugrasztani. Ezért gyalogságát előre küldte Győrbe, s ő maga aug. 13-án éjjel 4000 vasas némettel és 3000 lovas ráczczal az árpási kurucztábor ellen indult. Bottyán e túlerővel szemben nem vehette fel a harczot, tehát visszavonult, a Marczal vize mellett, délfelé. Erre a császári had a védtelen Pápa városán töltötte ki boszúját, (aug. 14.) s innen Pálffy hadával aug. 17-én visszatért Győrbe; majd Buda felé vette útját. Rabutin aug. 18-án gyalogságát, annak élelmi-szállítmányát és a hadiszereket Gönyűnél hajókra rakatta, maga pedig 5 lovas ezredével a part mentén haladva, szintén Buda felé tartott s aug. 19-én már Ácsra ért.

A mint Rabutin elhagyta Győrt, Bottyán, Török István és Révay hadát Révfaluba rendelte, s a Dunán hidat veretett, hogy ezzel Ebergényi labancz-tábornok figyelmét lekösse. De nem kelt át a Dunán, hanem Bezerédj Imrével hirtelen Ausztriába csapott. Az udvar erre ismét Starhemberget rendelte a Dunántúlra, a ki elől Bottyán, a kurucz világban oly nevezetes szerepet játszó árpási hídhoz vonúlt vissza. Szept. 22-én Móriczhidán volt, s a főtisztekkel itt értekezletet tartott. Ez alkalommal a győri várba szorúlt főpapoknak, káptalani tagoknak, a jezsuitáknak és császárpárti nemességnek 2550 frt lefizetése ellenében szabad szüretelést biztosított. Győr szemmeltartására pedig ismét Török István és Pethő György huszárezredeit rendelte ki. Gróf Esterházy Antal azonban semmibe sem véve Bottyán szüretelési engedélyét, Fodor ezredest, Palásthy őrnagyot és Kenesseyt átküldte a Dunán, hogy csapataikkal mindenütt megakadályozzák a szüretelést. Hasztalan hivatkozott Komáromy István győri alispán Bottyán engedelmére, Fodorék Győr környékén egynéhány gazdától elhordták a mustot. Ez az eljárás mélyen bántotta Bottyánt és e miatt lemondott a dunántúli fővezényletről. Mielőtt elbúcsúzott volna, Béri Balogh Ádám és Török István lovasezredét a Rábaközbe és a tóközi járásba, Szekeres Istvánét és Goda Istvánét pedig a pusztai járásba rendelte.

Még deczember közepén Béri Balogh Ádám merész támadást intézett gróf Draskovich János szállására, Mosonszolnokra, a honnan gazdag zsákmánynyal tért vissza a Tóközbe.

Esterházy Antal, az új dunántúli fővezér, deczember közepén érkezett a Dunántúlra. Deczember 18-án Táp-Szent-Miklóson találjuk, a honnan Ugodra ment. (Thaly Kálmán: A Dunántúli Hadjárat. Századok 1879—1880. évf.)

Az ónodi országgyűlés ellensúlyozására a bécsi udvar 1708 február 29-ére Pozsonyba hívta egybe a rendeket. Ez országgyűlésen a főpapok közül részt vett Matusek András tinnini püspök, a ki Bumbuits Mátyás kanonokkal egyetemben, a győri káptalant képviselte; továbbá Karner Egyed szentmártoni főapát. A vármegye részéről Sajnovics Mátyás és Iványos Miklós jelentek meg. (Zsilinszky Mihály: Az 1708-iki orsz.) Az országgyűlés azonban nem járult az ellentétek kiegyenlítéséhez, sőt ismét a vallásügyi sérelmek kerültek előtérbe. A protestánsok, kis számban lévén jelen az országgyűlésen, tekintélyes hitsorsosaikat vonták körükbe, a kikkel a fölmerűlő vallásügyi kérdéseket megbeszélték. Így alakúlt meg az úgynevezett evangélikus konvent, a melynek tagjai között ott találjuk Iványos Miklóst, Győr vármegye követét, továbbá Pázmándy Gergely győri nemest és Schömberger Ádám győri procurátort; utóbbi tagja is volt ama küldöttségnek, mely a protestánsok sérelmeit átnyújtotta a bécsi kormány tagjainak.

A trencséni vereség ellenére 1708-ban a vármegye legnagyobb része még kurucz kézben volt, de a folytonos háborúskodás sivataggá pusztította. A kedvezőtlen nyár után rendkívül kemény tél következett, majd 1709 tavaszán a pestis-ragály csapott át a vármegye területére, mely főleg a túltömött Győr városában több ezer áldozatot követelt. A ragály miatt majdnem minden közlekedés szünetelt, sőt 1709 június 7-től decz. 10-ig tanácsülések sem voltak. A másfélévig tartó pestis-ragály idejében a betegek befogadására a szomszédos Pataházán kórház épült, mely az 1711-ben megújult járvány alkalmával ismét nagy

szolgálatokat tett a közegészség ügyének. (Fehér Ipoly i. m. 529. Szávay Gyula i. m. 275.)

Az 1709. év különben is végzetes volt a Dunántúl kuruczaira. Ez év nyarán a császári hadak megkezdték előnyomúlásukat s június 17-én már Győr alatt állottak. Az egykor oly vitéz, elszánt daliákon a csüggedés vett erőt. A vakmerő támadásairól híres Ocskay László is árulóvá lett, de csakhamar elérte sorsát; Jávorka Ádám 1710 január 1-én elfogta. Hasztalan fordúlt Eugen savoyai herczeg, Ocskay érdekében a fejedelemhez, levele megkésett s Ocskayt a haditörvényszék ítélete alapján jan. 3-án kivégezték.

A mint erről Heister értesült, báró Bruckenthal győri parancsnokot utasította, hogy az ottani hadifoglyok közül tízet végeztessen ki. A könyörtelen rendelet következtében Fodor László dandárnok, Wohlfarth Ádám ezredes, Palkovics Ferencz főhadbiztos és még más 7 kurucz tiszt január 18-án a hóhérbárd alatt vérzett el. (Millenn. Tört. VII. 659.)

1710 őszén még egyszer, ezúttal utóljára, lobogtak a kurucz zászlók a vármegye területén. A csüggedetlen Béri Balogh Ádám, kihez a kurucz világ megmaradt daliái, Borbély Gáspár, Sándor Ferencz, Pethő György, Tersztyánszky István csatlakoztak, 3000-re felszaporodott hadával Sopron felé tartott, s útközben, 1710 szept. havában Téthnél Esterházy Ferenczet megverte, sőt foglyúl is ejtette. De a császári had, nehogy ismét Bécs felé törjön, seregét minden oldalról körülkerítette. Balogh Ádám üldözői elől a Bakonyban keresett menedéket. Később Tolna vármegyében, Veresmartnál megkísérlett átkelése alkalmával, okt. 29-én elfogták s előbb Eszékre, majd Budára szállították, a hol fejét vették. (Millenn. Tört. VII. 655. Magyar Hadi Krónika II. 382.)

A szatmári békekötéssel küzdelemteljes korszak nyer befejezést a vármegye történetében is. De a bécsi udvar a megkötött békesség ellenére sem bízott nagyon a vármegye hűségében. 1711—1712 telén az egész vármegyét ellepte a katonaság. Győrben 200 hajdúból és 150 huszárból állott a helyőrség. A vármegye községeiben Esterházy József huszárezredéből 5 századot szállásoltak el. (Feldzüge d. Prinzen Eugen von Savoyen II. 4., 445.) A szatmári békét új korszak hajnalaként üdvözölte a város közönsége. A lefolyt küzdelmekben az egykor oly vagyonos Győr, a dunántúli forgalom középpontja, elszegényedett s a polgárság vállvetett munkájára volt szükség, hogy végre felszabadúljon a földesúri hatalom alól és a szabad királyi városok sorába emelkedjék. Ezzel jövendő virágzásának alapjait rakta le.

2. TÖRÖK URALOM GYŐR VÁRMEGYÉBEN ÉS GYŐRÖTT.

Midőn a törökök 1541-ben Budát elfoglalták, s a Duna és Tisza közötti országrészt uralmok alá vetették, sietve tovább terjesztették a behódoltatást a Dunántúlon is. Nem sokáig kellett várni, hogy a török uralom Győr vármegye területére is kiterjeszkedjék.

A török hódoltság.

Győr vármegye egész területét azonban csak rövid időre tudták a törökök a hódoltsági részhez csatolni, mert Győr vára csak negyedfél évig, a Győrön felül terjedő járás pedig még rövidebb ideig tartozott a hódoltsághoz. A vármegye egy részének a hosszabb idejű behódoltatástól való megmenekülése annak a körülménynek volt köszönhető, hogy a bécsi hadvezetőség Győrt igen erős várrá tette, nem ugyan a győriek kedvéért, hanem Bécs megoltalmazása végett. Ez a körülmény másrészt alkalmul szolgált arra, hogy a vármegye, mint a hódoltsági rész és az önálló magyar terület határszélén fekvő véghely, folytonos katonajárásnak s vele együtt szakadatlan rablásnak és dúlásnak legyen kitéve. A vármegye népét épúgy rabolták és sarczolták a fizetetlen császári zsoldosok, mint a szüntelen portyázó török csapatok. A vármegyének a török világból fennmaradt sérelmi jegyzőkönyvei elszomorító képet mutatnak e korszakról. (Győr vármegye sérelmi jegyzőkönyvét közli a Magyar Történelmi Tár VII. kötete.)

Győr vára, még mielőtt török kézbe került volna, már jóval előbb török nevet kapott, melyen ma is ismerik a törökök. Győr neve törökül *Jónik kálá*, a mi magyarul annyit jelent: *Égett vár*. Ez elnevezés eredetét és okát elmondja Pecsevi Ibráhim, XVI. századbeli török író, ki Győr elfoglalásánál jelen volt. Az említett író Szulejmán szultán 1529. évi hadjáratának leírásában a követ-

kezőket mondja : ,,Győrt ma *Jánik* néven nevezik. Abból az okból mondják *Jániknak*, (égett), mivel ez időben (t. i. 1529-ben) épületei mind leégtek." (Pecsevi Tárikh. I. 135. l.)

Győr vármegye területén a török hódítás 1543 után kezdődött, a midőn a törökök Székesfehérvárt elfoglalták s külön szandsáksági székhelylyé tették. A székesfehérvári, vagy mint törökül nevezték, üsztülni-belgrádi török kormányzók folyton arra törekedtek, hogy uralmukat tovább terjeszszék nyugat felé, s egyik falut a másik után hódoltatták be. A török hódítás így hamar eljutott Győr vármegyéig, a mely az önálló Magyarország határa, végvidéke lett. A török áramlatot nem lehetett a vármegye szélén feltartóztatni ; csakhamar elterjedt az Győr vára faláig.

Győr vármegyéből a mai pusztai és sokorói járás falvai, vagyis a Dunáig és Rábáig terjedő rész került először török uralom alá s ez a rész a székesfehérvári szandsáksághoz csatoltatott.

Ez a behódoltatás azonban nem jelentette mindjárt azt is, hogy a behódolt helységek talán török közigazgatás alá is kerültek volna. Rendszeres török közigazgatás a behódolt helyeken nem keletkezett, mert török hivatali személyzet a falvakban egyáltalán nem volt, még kevésbbé voltak török települők. Külsőleg mi sem változott a behódolt falvakban ; tovább is a régi törvények s a rendes megyei közigazgatás alatt maradtak. A behódoltatás csak az évi adózásban nyilvánult, melyet a törökök kérlelhetetlenül behajtottak, nemcsak a jobbágyokon, hanem a nemeseken is. A győrvármegyei behódolt községek lakosai leginkább jobbágyokból állottak, kiknek a török adózáson felül megmaradtak régi terheik is, melyekkel földesuraiknak tartoztak.

A határszéli falvak behódoltatása általában igen rövidesen történt. Az illető védetlen helységen rajtaütött egy török sereg s megsarczolta a falut. Ha a falu előteremtette a követelt sarczot s megígérte az évi adót, akkor megmenekült az elpusztítástól. A török katonai defterdárok, vagyis számvevők, megállapították a faluból évenként beszedhető adót s a községek kénytelenek voltak ebbe beleegyezni, mert védelmet nekik sem a vármegye, sem a hadsereg nem adott. Az adót részint pénzben, részint terményekben szolgáltatták be a községek. A megállapított évi adón kívül kifogyhatatlanul leleményesek voltak a törökök az ajándékkérésben, igazabban szólva, zsarolásban.

A sokorói és pusztai járás faluit szipáhi birtokokként kapták meg egyes török hivatalnokok és katonák, fizetés és jutalom fejében. A szipáhi birtokosoknak olyanféle jogaik voltak a faluk fölött, mint a magyar földesuraknak. A megállapított szultáni adón kívül a többi adó mind őket illette. S ez jóval többre ment, mint a szultáni adó, mert ez utóbbi csupán a fejadóból állott. A földbirtok után kivetett adó mind a szipáhié volt, a ki ennek fejében saját költségén tartozott hadba menni. A megyei jegyzőkönyvek némelyik falu birtokosát *záin* néven jelzik ; így Kajár birtokosa Halil aga záin néven fordúl elő, a mi azt bizonyítja, hogy ziámet-birtokosok is voltak a vármegyében. A ziámet-birtokost törökül záimnak mondják, s ebből lett a záin elnevezés. A záimok oly nagyobb terjedelmű birtokokat kaptak a hódoltsági területen, hogy jövedelmük arányában több fegyverest, a kiket dsebeliknek neveztek, tartoztak saját költségükön kiállítani és hadba vezetni. A győrvármegyei hódolt falvak szipáhijai és záinjai többnyire Székesfehérvárott laktak ; Gyömörő szipáhija Csókakőn lakott, sőt voltak községek, a melyeknek szipáhijai Budán laktak, mint Pázmánd, Téth, Taáp-Szent-Miklós birtokosai. A kivetett adót az illető falu tartozott oda elszállítani, a hol a szipáhija lakott. A nép a szipáhikat és záimokat török földesúrnak nevezte.

Győr vármegye hódoltsági részének helyzetében némi változás állott be 1566-ban, a mikor gróf Salm győri várparancsnok Veszprém, Tata és Gesztes várakat visszafoglalta. A behódolt községekben a törökök ezután egy ideig nem szedhették rendszeresen az adót, s így legalább látszatra felszabadultak a hódoltság alól. Ez a helyzet azonban rosszabb volt, mint az előbbi, mert a török csapatok most sűrűbben és kíméletlenebbül jártak rabolni, mint előbb. Ezek a rabló portyázások voltak az okai, hogy a vármegyei nemesek közül sokan odahagyták bizonytalan falusi lakásaikat s Győrbe költöztek. Ezek a menekülők a Rába és Rábcza között telepedtek le, s e településből keletkezett a mai Győr-Újváros.

A vármegyének tóközi és szigetközi része védve volt a behódoltatástól az erős Győr vára révén. A török portyázók azonban időnként a Rábán is átmen-

tek rabolni, azért a tóközi és szigetközi rész oltalmazására a vármegye 1582-ben Mérges községben erődítményt épített, a melyet őrséggel megrakott. Néhány év mulva Győr-Újváros körül sánczokat és palánkokat vontak, továbbá Abdán, a híd mellett készítettek egy kis erődítményt, Börcsön pedig a templom mellé őrtornyot építettek, mely hirtelen rablótámadás ellen védelmül is szolgált.

Az 1592. évben a törökök nagy erővel kezdték meg a háborút, melynek következtében Győr vármegye keleti és déli része, Győr-Szent-Márton kivételével, egészen török uralom alá jutott ; az 1594. évben pedig maga Győr is, valamint a vármegyének még addig be nem hódolt része török kézre került.

Szinán pasa nagyvezir az 1594. évre Győr elfoglalását tűzte ki hadműveletei czélpontjául.

Győr megerősítésére a hadügyi kormány már 1541 óta nagy gondot fordított s a győri erődítmény védőművei a legjobbak voltak. Hatalmas bástyái, mély árkai, erős kapui, valamint a természettől is kedvező védelmi helyzete európai hírű erősséggé tették azt.

Szinán pasa közeledtének hírére Mátyás főherczeg, a császári sereg vezére, Szigetközbe vonult ötvenezer főnyi seregével s Vénektől Hédervárig terjedő hosszú vonalban állította fel seregét. Ebben a seregben voltak a vármegye által kiállított csapatok is, a melyeknek felszerelésére és ellátására még a hódoltsági falukat is megadóztatták.

A török sereg július vége felé érkezett Győr alá s a jöveteluktől megrémült falusi nép, különösen a szentmártoni járásból, tömegesen menekült más vidékre. Magából Győr városából is sokan eltávoztak még az ostrom előtt. A török sereg Gönyűtől Győr-Szabadhegyig húzódva, állította fel táborát. A törökök augusztus hó elején kezdték meg Győr ostromát, melynek kapitánya gróf Hardeck Ferdinánd volt, alkapitánya pedig Perlin Miklós. Győr ostroma.

Győr vára hadiszerekkel s őrséggel jól el volt látva. A nagyon megerősített vár, a kívül táborozó védő sereggel félelem nélkül s a győzelmes ellenállás reményével nézhetett az ostrom elé.

Hasztalan volt azonban a nagy védelmi erő, mert a védőknél hiányzott az okosság és a bátorság. Mellőzvén az ostrom részleteinek leírását, ismeretes dolog, hogy a védők gyáván feladták Győrt az ellenségnek. Mátyás főherczeg szeptember 10-én, midőn a törökök a Dunát áthidalták, visszavonult seregével s még ágyúi egy részét s hadi felszerelését is hátrahagyta. A védő sereg visszavonulása után Hardeck Ferdinándnak sem volt bátorsága a vár védelmére és szeptember 29-én, szabad elvonulás feltétele alatt, átadta Győrt a törököknek.

Igy lett most már Győr *Jánik kálá* néven török hódoltsági város. Győr-Szent-Mártont még Győr ostromának megkezdése előtt szintén önként feladtaaz őrség.

Győr lakossága még a vár átadása előtt nagyrészt elmenekült Győrből s azért, midőn a törökök bevonultak a várba, igen sok házat egészen üresen találtak. Elmenekültek Győrből a káptalan tagjai is, kik leginkább Sopronmegyében vonták meg magukat. A vármegyei nemesség is nagyrészt bujdosóvá lett. A győri várba bevonult törökök nehány templomot mecsetté alakítottak át, a székesegyházból pedig hadi szertár és lőporraktár lett.

Győr elfoglalása után a megyének tóközi és szigetközi részét is behódoltatták s így az egész vármegye hódoltsági területté lett.

Szinán pasa az elfoglalt híres várat és a hozzá behódoltatott területet alkalmasnak látta arra, hogy a török katonai közigazgatási beosztás szerint, azokból egy új szandsákságot alakítson. Az új szandsákság székhelye lett Győr, s hozzátartozott egész Győr vármegye, valamint Komárom és Veszprém vármegyék nehány szomszédos faluja, melyek előbb már a székesfehérvári szandsáksághoz tartoztak.

A vármegyei közigazgatás Győr elfoglalása után egy időre szünetelt, s török katonai kormányzás lépett helyébe. A győri szandsákság első kormányzója az albániai származású Oszmán pasa lett. Erre vonatkozólag az egykorú török író, Pecsevi Ibráhim, a következőket mondja : „Mikor Győr vára a felséges Allah segítségével az iszlám nép hatalmába került, a méltóságos szerdár a vár összes felszerelését kiegészítette és kétszázezer aranyat hagyott ott a katonaság zsoldjára s tízezer katonát helyezett el benne. A kormányzói hivatalt a szkodrai bégnek, Oszmán pasának, a deftendári hivatalt pedig a „cibet macska" csúfnéven ismert Mehemed efendinek adta, a ki azelőtt budai defterdár volt. Az emlí- A győri szandsákság.

tett Oszmán pasa igen erős és testes ember volt, annyira, hogy ritka ló bírta el őt. Albán származású volt s nagy vitézségével hírnevet szerzett." (Pecsevi, Tárikh II. 154. l.)

A meggyérült népességű Győr egészen török katonai jellegű város lett. Győr-Újváros majdnem teljesen elpusztult és elnéptelenedett. A Győrött maradt csekély számú lakosság pedig behódolt a törököknek. Török települők Győrött egyáltalán nem voltak ; még a vár őrizetére rendelt katonák közül is, a kik családosak voltak, azoknak családjaik is másutt tartózkodtak.

Győr elfoglalásának az a következménye lett a megyére, hogy a török szipáhik nehány elpusztult és elnéptelenedett községbe részint az elszéledt lakosokat csalogatták vissza, részint más, földönfutó parasztságot telepítettek le mindenféle ígérgetések alatt. Így telepítettek a törökök Csikvánd és Ravaszd elnéptelenedett községekbe lakosokat.

A győri szandsákság kormányzója, Oszmán pasa, egy évet sem töltött hivatalában, mert 1595-ben a győri őrséggel a császári sereg által ostromolt Esztergom segítségére ment s ott, nem hallgatva a figyelmeztetésre, az ostromló sereg sánczai ellen vakmerő támadást intézett. Pecsevi Ibráhim feljegyzése szerint : „Mikor Szent-Tamáshegy közelébe jutott, a hitetlenek valamennyi puskájukat kilőtték s Oszmán pasa azonnal vértanú lett. Mind a győri zászlóaljból, mind az anatoliai seregből nehány harczos az örök életre költözött." (Pecsevi, Tárikh. II. 176. l.)

Oszmán pasa után Mahmud pasa lett a győri szandsákság kormányzója s az ő idejében foglalták vissza a magyarok Győrt. Mahmud pasa Pecsevi szerint „igen mértékletes és szelíd ember volt." Ilyen szelíd ember nem tudta rendben tartani a török katonaságot. A győri török őrség nagyon neki adta magát a dorbézolásnak, a melyben különösen Jahja aga, a janicsárok parancsnoka, járt elől rossz példával. Ez a janicsár aga „mindenféle gonoszságba és vétekbe elmerült ember volt", s a korhely aga után indultak a többi törökök is Győrött. Pecsevi így ír a győri törökökről : „Annyira neki adták magukat az ivásnak, hogy egyetlen józan embert nem lehetett közöttük találni." A részeges őrség egészen elhanyagolta a vár őrizetét.

Miksa főherczeg 1597-ben megkísérlette Győr visszafoglalását, de eredménytelenül, mert a törökök nagy felmentő sereget hoztak Budáról Győr oltalmazására.

Igen csekély erővel, de annál nagyobb leleményességgel és szerencsével végezték el Győr visszafoglalását 1598 márczius 29-én Pálffy Miklós és Schwarzenberg Adolf.

A győri török őrség egy része, mint említettük, családos emberekből állt, a kiknek családjaik Székesfehérvárott, Koppánban és Pécsett laktak. Pálffy értesült kémei útján, hogy a családos katonák szabadságra mentek Győrből, családjuk látogatására ; másrészt a várbeliek gondatlanságáról is tudomása volt. Az volt tehát a terve, hogy Győrt meglepetéssel visszafoglalja. Tervét közölte Schwarzenberg Adolffal s együtt hajtották végre azt az ismeretes, merész haditettet, melynek híre bejárta egész Európát. A két vezér 5000 főnyi sereggel nagy titokban érkezett Győr alá s márczius 28. és 29-ik közötti éjjelen a Fehérvári-kapu felött elhelyezkedtek. Kedvező volt rájuk nézve, hogy a gondatlan törökök még a felvonóhidat sem húzták fel éjtszaka idejére. Egy nagy petárdával belőtték a Fehérvári-kaput s hirtelen benyomultak a várba. A nagy robbanásra felriadt török őrség rémülten kapott fegyveréhez s rendetlen utczai harczot kezdett a benyomulókkal. Reggelre a török őrség nagy részét legyilkolták s Győr vára visszakerült a magyarok kezébe.

Győr visszafoglalása.

Győr vára nagy jelentőségét mutatja, hogy mind az elvesztését, mind a visszafoglalást különféle költemények s elbeszélések örökítették meg. A törökök khronogrammokban magasztalták, midőn Szinán pasa elfoglalta, a keresztények pedig ünnepelték a visszafoglalását. Több khronogrammot közöl Győr elfoglalásáról a török Evlia Cselebi. Mutatványul fordításban bemutatok itt kettőt : (Evlia Cselebi Sziáhátnámeszi I. 210.)

Győr várába ágyút lőtt Szinán pasa,
Ezért lett neki győzelem és diadal a foglya.

Másik :

Négy oszlopa összedűlvén, meghódolt s ez a *tárikh :*
A vitézség tüzén égett meg az ellenség, elvétetett *Jánik,*

Győr visszafoglalásáról Németországban jelent meg számos munka, még egy latin eposz is. (Győr monografiája 61. l.)

Győr a visszafoglalás után csak lassan kezdett újra benépesedni. Az elmenekült győri polgárok nem találták elég biztos helynek városukat s csak két év mulva szállingóztak vissza. Az épületek Győrött majdnem mind düledező állapotban voltak.

Győr visszafoglalásával rövid időre a vármegye is felszabadult a török hódoltság alól, de a közbiztonság oly rossz állapotban volt, hogy az elpusztult falvakba nem igen mert visszatérni a nép. Hozzájárult még az is, hogy 1602-ben a székesfehérvári törökök újra kezdték a győr-szent-mártoni és sokorói járásokban az egyes falvak behódoltatását s ez a behódoltatás ismét kiterjedt a Rába és Duna folyóig. A törököket ebben a hódoltsági birtokukben megerősítette a zsitvatoroki béke is 1606-ban.

A hódoltsági falvak adója nem egyforma volt ; igen sok függött e tekintetben a török földesuraktól. Nem soroljuk fel itt az egyes községek adózásait, melyekről a sérelmi jegyzőkönyv megemlékezik, csupán általánosságban említjük fel, hogy a sokféle czímen szedett pénzbeli járandóságakon kívül, a legkülönfélébb természetbeli adózások is megvoltak. Csak példakép említem fel, hogy némely község ajándék czímen tartozott adni meghatározott mennyiségű bort, a másik gyümölcsöt, borsót, lencsét, vajat, sajtot, mézet, eczetet, fát, szénát, búzát, árpát, zabot, lisztet, sőt arra is van példa, hogy kocsikast, kereket, kést, posztót követeltek a török urak az egyes falvaktól. Szóval, a mire csak szüksége lehetett a töröknek, mindent a hódoltsági népnek kellett előteremteni.

A török adók nem az egyes emberekre, hanem mindig az egész községre voltak kivetve s azok behajtására az egész községet egyetemlegesen kötelezték. Volt arra is példa, hogy ha a török szipáhit Székesfehérvárról, a szandsáksági székhelyről áthelyezték, az általa bírt községet egyszerűen bérbe adta. Így tett Téth szipáhíja, Názir bég, a ki Budán lakott s a községet hol zsidónak, hol ráczнak adta bérbe. Hasonlókép tett Káptalan-Nyul török ura, a ki faluját 1619-ben, mivel Budára költözött, egy zsidónak adta bérbe.

Az adózásokon kívül tűrhetetlenné tette a falusi nép helyzetét a rablók garázdálkodása. Az 1642. évben felvett sérelmi jegyzőkönyvben temérdek a panasz minden egyes falu részéről a portyázó török és tatár csapatok rablásai miatt. A rabló csapatok megtámadták s elhurczolták a népet a mezei munkától és csak súlyos váltságdíj mellett bocsátották szabadon, máskor meg elrabolták igavonó állatjait. E folytonos rablások következtében leginkább elpusztult Győr vármegyének szent-mártoni járása, a melyet az idő óta neveztek el pusztai járásnak. A portyázó törökök többször átcsaptak a győri határba is, azért a rablók szemmeltartására Győr vármegye három helyen, ú. m. a mai Kiskút és a vasút között, azután Kis-Megyernél és a győr-csanaki Világoshegyen egy-egy erődítményt építtetettt. De még ezek az erődítmények sem voltak elégségesek a száguldozó török portyázók megfékezésére, kik akárhányszor közvetetlenül Győr falai alól raboltak embereket és állatokat.

Győr vármegye keleti és déli része hódoltsági terület volt egész addig az időig, míg csak Székesfehérvár vissza nem került a magyarok kezére. Csak 1687-ben szabadult fel a vármegye teljesen a török uralom alól.

A török uralomnak nem maradt semmi emléke Győr vármegyében, hacsak emléknek nem nevezzük azoknak az elpusztult községeknek a neveit, melyekről a régi oklevelek s vármegyei jegyzőkönyvek szólnak.

3. A XVIII. SZÁZAD ÉS A FRANCZIA HÁBORÚK KORA.

A szatmári békétől Mária Terézia királynő trónraléptéig terjedő 29 év mind a vármegyében, mind Győr városban a helyreállítás és az anyagi megerősödés nagy művének volt szentelve. De míg a vármegye e nagy munkában szabad kezet nyert, addig a város három évtizeden át szinte szakadatlan harczot vívott a katonai önkényuralommal. Végre is, ama szívós kitartás, a melylyel jogait védte, meghozta fáradozásának gyümölcseit, midőn 1743-ban a szabad királyi városok sorába emelkedve, önállóvá lett s ezzel jövendő boldogúlását, sorsát szabadon intézhette.

Az utolsó kuruczháború alatt borzasztó pusztítás érte a vármegyét, a melynek nyomai még évtizedek múlva is meglátszottak. Lady Montague, a híres angol utazónő, a ki 1717-ben bejárta hazánkat, írja naplójában, hogy Buda és Győr között alig van nyoma a mívelésnek, annyira elnéptelenedett e vidék. Az 1715., sőt még az 1720. évi összeírásokban lépten-nyomon találkozunk oly községekkel, a melyek vagy még pusztán állottak, vagy egy-két évvel azelőtt települtek. Az 1715. évi összeírásban az újonnan települt helységek között szerepel Gyirmót, a mely egy éve települt; továbbá Sövényháza és Kúnsziget, a hol 17 család, mint új települő, még adómentességet élvezett. 1720-ban új települések között említik: Szent-Ivánt, a mely 1719-ben települt; Gyirmótot, a melynek lakosai között 17 új telepes család fordúl elő; Tenyőt, Ladomért, a mely szintén 1719-ben kezdett települni; és Malomsokot,a hol 4 új telepes-háztartás van felvéve. 1715 után sváb telepesek kezdtek beköltözni a vármegye területére, mint például Sövényházára, a hová a jezsuiták hívták be őket. A pannonhalmi apátság 1729-ben a Rajna mellékéről telepített németeket az elpusztúlt Csanak faluba, Gyarmatra pedig a csornai prépostság, Gyirmótra a győri káptalan. Koronczóra 1718 után települtek a németek, úgyszintén Téthre is, a mely utóbbi községet még 1715 előtt szállták meg, de ezek idővel mind megmagyarosodtak.

Az állandó katonaság behozatalával a rendek állandó hadi adót is szavaztak meg, a melynek igazságos kivetése czéljából az országgyűlés az adókötelesek összeírását rendelte el. Ez összeírást 1715-ben eszközölték első ízben, de mivel nem felelt meg a beléje helyezett várakozásnak, 1720-ban megismételték. Bármennyire is hiányosak ezek az összeírások, mert az összeíró küldöttségek csakis az adóköteleseket vették figyelembe, mégis becses adatokat szolgáltatnak ama kor viszonyaira, s egyúttal feltüntetik az utolsó években elért gazdasági fejlődést is, melyet a békés viszonyok eredményeztek.

Az 1715-iki összeírás.

1715-ben a vármegye területén összeírtak 25.953 köbölös szántóföldet, 273½ köbölös írtványt, 5357 kaszás rétet; 1720-ban pedig 48.432 köbölös szántót, 34 köbölös írtványt és 7439 kaszás rétet. A mívelés alá eső terület tehát jelentékenyen emelkedett; ugyanezt tapasztaljuk a szőlőmívelésnél is. 1715-ben 10.466 kapás szőlőt írtak össze, míg 1720-ban 14561-et. A vármegye lakossága közvetetlenül a szatmári béke után még igen csekély volt. A háború és a pestis valósággal kiirtotta egyes községekben a népet. Az 1715—1720. évi összeírás nem teljes, mert csak az adóköteles lakosságot vette figyelembe, mégis az utolsó öt év alatt elért jelentékeny fejlődésről ad számot. 1715-ben összeíratott 8 nemes, 1517 jobbágy, 418 zsellér, vagyis összesen 1943 háztartás. 1720-ban 44 nemes, 2110 jobbágy, vagyis összesen 2154 háztartás van. Ez utóbbi összeírásból a birtoktalan zsellérek kimaradtak; a lakosság ennek ellenére jelentékenyen emelkedett, a mi főleg a telepítéseknek tulajdonítható. Nemzetiségre nézve a vármegye lakossága 1715-ben túlnyomólag magyar volt. Ebben az évben 1911 magyart és 32 német háztartást, 1720-ban pedig 2062 magyar, 76 német és 16 rácz háztartást írtak össze. (Acsády Ignácz: Magyarország Népessége a Pragm. Sanctio Korában.)

Közigazgatási tekintetben a vármegye három járásra oszlott fel, u. m. 1. tóközi; 2. szigetközi; 3. pusztai járásra. Az 1715. évi összeírás szerint a vármegyében 66 község volt; ebből 2 mezőváros, 1 curiális és 63 jobbágyközség. Hédervár kétszer szerepel az összeírásban; egyszer mint mezőváros és egyszer mint curiális község. Az 1720-ban eszközölt összeírás szerint 2 mezőváros, 23 curiális és 54 jobbágy-község volt a vármegyében.

Az 1715—1720. évi összeírás alapján állapították meg a vármegye portáinak számát. Az 1723. évi országgyűlés azt 75-ben állapította meg. 1724-ben e szám 74-re szállott alá, 1729-ben pedig 74¼-re emelkedett fel. Ez a mennyiség megmaradt Győrnek szabad királyi várossá történt emelkedéséig. Ekkor a vármegye portáinak számát 63½-ben, a városéit 18-ban állapították meg. Az adókivetési kulcsot a vármegye bizottsága 1729-ben akként állapította meg, hogy egy dicára — válogatás nélkül — két jobbágyot számított; egy dicához az első osztályú szántóföldekből 3, a másodosztályúakból 4 és a harmadosztályúakból 6 mérős szántóföldet vettek alapúl. A kaszálók, vagy rétek közül 5, az I. osztályú kapás szőlőkből 14, a másodosztályúakból 16 számított egy dicára.

Ez alapelvek szerint a vármegyei bizottság a vármegye összes községeiben újból összeírta a jobbágyok számát, valamint az adóköteles földeket, a melynek alapján a vármegyére eső adóösszeget községenként kiróttták.

Mária Terézia.

Herczeg Esterházy Pál nádor.

Rendkívül érdekesek ezek az adatok gazdaságtörténelmi szempontból is, azért járásonként (akkor már négy járása volt a vármegyének,) egy-egy községet közlünk az összeírásból.

1. *A tóközi járásból* : Abdán 29 jobbágy és 23 zsellér lakik, ezeknek 541 $^{1}/_{4}$ mérős földjük van ; idejárulnak még a kender- és káposztás-földek, a melyek szintén 35 cubulust (mérőt) fogadnak be. Ezenkívül a jobbágyok két elhagyott telek szántóföldjét (40$^{1}/_{2}$ mérős) is közösen szokták megmunkálni, a melynek termése $^{2}/_{3}$ részben az övék, $^{1}/_{3}$ részben a templomé. E három rendbeli szántóföld összes területe 616 $^{3}/_{4}$ mérős ; ebből $^{1}/_{3}$ rész, vagyis 205 $^{2}/_{7}$ mérős elsőrendű, $^{2}/_{3}$, vagyis 410 $^{3}/_{5}$ másodrendű föld. Rétjök 272 kaszára való.

2. *A pusztai járásból* : Gönyőn 18 jobbágy s 5 zsellér, összesen 23 fő lakik. A telkekhez tartozó szántóföldjeik 202$^{1}/_{2}$ mérősek ; ezenfelül van törökbuza (tengeri), kender és más hüvelyes növények termelésére használt földjük, (31$^{1}/_{2}$ mérős) vagyis összesen 233$^{3}/_{4}$ mérős ; mindannyi harmadosztályú. Rétjük 187 kaszás.

3. *A szigetközi járásból* : Révfalun van 141 jobbágy, 98 zsellér, összesen 239 fő ; az évenként bevetett szántóföldek 577 mérősek, a melyek kivétel nélkül harmadosztályúak. Rétjök 188$^{1}/_{4}$ kaszás. A jobbágyoknak Ménfőn 68 kapás, Csanakon 34 kapás, Kis-Barátiban 28, Nagy-Barátíban 7, Nyúlon 7, Écsen 5, Sághon 16, összesen 165 kapás elsőosztályú szőlejük.

4. *A csilizközi járásból* : Medvén 12 jobbágy és 9 zsellér lakik, vagyis 21 fő. A te kekhez tartozó és évenként mívelés alá vett földjük 169 mérős ; ebből $^{1}/_{3}$ rész első, $^{1}/_{3}$ másod, $^{1}/_{3}$ pedig harmadosztályú szántóföld ; van 130 kaszás rétjük is. (Villányi Szaniszló bakonybéli apát adatai.)

A püspök-főispánok.

A vármegyei közigazgatás élén, habár inkább csak névleg, a püspökfőispánok állottak. Ágoston Keresztély herczeg, a ki még 1695-ben foglalta el főispáni székét, egész 1725 augusztus 23-áig, Regensburgban bekövetkezett haláláig, viselte a főispáni méltóságot. Őt követte gróf Szinzendorf Fülöp Lajos, a kit 1726 augusztus havában iktatott be gróf Erdődy Gábor egri püspök a főispáni méltóságba ; de 1732-ben boroszlói püspökké választatván, helyét Groll Adolf foglalta el, a kit ugyancsak gróf Erdődy Gábor iktatott be 1733-ban.

Az ő főispánsága alatt merült fel első ízben a győri egyházmegye kettéosztásának kérdése, a mely azonban a zágrábi püspök és káptalan ellenkezésén hajótörést szenvedett. (Millenn. Tört. VIII. 114.)

Groll Adolfot gróf Zichy Ferencz követte, a ki 1743 óta — Groll Adolf segédpüspökeként — kormányozta a vármegyét, s ennek halála után, 1744 június 8-án a főispáni méltóságba ünnepélyesen beiktatták.

Közel negyven évig tartó főispánsága alatt számos közhasznú intézetet alapított. Ő építtette fel a növendék-papság házát és a püspöki palotát, a mely azelőtt várparancsnoki lakásúl szolgált. Ő telepítette le a káptalan tagjait a székesegyház közelében, az úgynevezett „káptalandombon," a mely 1743-ban a szabad királyi várostól elkülönített terület maradt. (Szávay Gyula i. m. 81. l.) Vele zárul a püspök-főispánok sorozata.

Az alispánok.

Szemben a vármegye főispánjaival, a kik egyházi méltóságokat töltöttek be, de nagyrészt idegenek voltak, az alispáni tisztség a XVIII. században mindegyre nagyobb jelentőségre jut. A szatmári békekötés utáni korszakban az alispánok sorát Meszlényi János nyitja meg, a kit még 1710-ben választottak e tisztségre. Ő képviselte a vármegyét Zemberger Ádámmal együtt az 1712. és az 1715. évi országgyűléseken. Őt követte Fiáth János, a ki Biró Istvánnal együtt volt Győr vármegye követe az 1722—23. évi országgyűlésen.

Fiáth János után Györödy Ádám, Meszlényi János és Mecséry Dániel következtek. Az utóbbi alispánsága alatt (1736—49.) még nem volt rendes székháza a vármegyének ; közgyűléseit többnyire, — mint például 1746 július 21-én is, — az alispán magánlakásán tartotta.

Mecséry Dániel halála után özvegye, született Tallián Zsuzsánna, odakínálta a vármegyének saját házát, mely a mostani polgári leányiskola helyén áll. Az 1749 július 24-én tartott közgyűlés 5000 forintért meg is vásárolta. De ez a ház csakhamar szűknek bizonyúlt, miért is a vármegye lebonttatta s helyén 1750-ben újat építtetett. (Zoltán Vilmos adatai.)

Ebben a házban megmaradt a vármegye a XIX. század elejéig, midőn az 1786-ban eltörölt ferencz-rendi zárdát és templomot nyerte a kincstártól, cserébe ingatlanaiért.

A szatmári békekötés után a vármegye is mindegyre jobban kivetkőzik nemzeti jellegéből. Azok a családok, a melyeknek sarjai kitartottak a felkelés ügye mellett, háttérbe szorulnak ; helyökbe azok lépnek, a kik az 1709. évi országgyűlés egybehívása után kezdtek szerepelni, vagy a szabadságharcz alatt Győr városában húzták meg magukat, mint Meszlényi, Fiáth, Mecséry, stb. Az újabban nemesítettek közül pedig az Illos család tagjai jutnak közhivatalokba.

Az 1715. évi országgyűlés gróf Heister Sigfrid és báró Liebenberg Károly győri várparancsnokokat honfiusítja. Új birtokosok terjeszkednek még a vármegyében, mint a Gindliek, a kik után az Amadé család örökölt, továbbá a Kaunitz grófok és az Apponyiak. Ezek azonban nem a legjobban bántak jobbbágyaikkal. 1737-ben a vármegye meginti Amadé Lászlót, hogy a malomsokiakkal emberségesebben bánjék, mert ha elszöknek, vele fogják megfizettetni a közadót. Ráró ura, Apponyi Lázár, a ki 1718-ban bárói, 1739-ben grófi rangot nyert, embertelenségeinek szomorú emlékeit hagyta hátra a vármegyei jegyzőkönyvekben. (Fehér Ipoly i. m. 527. 566.)

Győrben is sokan laktak a főrangú családok közül. Az 1720-ik évi összeírásban előfordul a város lakosai között két gróf Zichy, két Esterházy, egy báró Amadé és egy báró Viczay.

Az utolsó szabadságharcz alatt a főrangú családok nem érezték magukat biztonságban a vidéken, ezért Győrött, vagy Pozsonyban kerestek menedéket. Egyedül a Viczayak maradtak meg Hédervárott, a melynek évszázados falai biztos védelmet nyújtottak a család tagjainak. Csak évtizedek mulva kezdtek a vidéken kastélyokat építeni, mikor az állandó katonaság behozatalával nem kellett többé támadásoktól tartaniok.

A politikai légkör még mindig izzó volt. Sokan Rákóczi visszatérését várták. Nem csoda, ha a kormány vezérférfiai még egyre a felkelés megújulásától tartottak. Ennek esett áldozatul Korponai Jánosné, született Garamszeghi Géczy Juliánna is, a ki szolgálatokat vélt teljesíteni a kormánynak, de rajta vesztett. Pálffynak Pozsonyban Rákóczi állítólagos leveleiről tett jelentést, de mivel azokat nem tudta előmutatni, Pálffy elfogatta és Vöröskőbe záratta. A kormány ujabb összeesküvéstől tartva, a kalandos multú szép asszonyt egy külön delegált bíróság elé állíttatta, a melynek elnöke gróf Koháry István, s tagjai Meszlényi János, győrvármegyei alispán, Nádasdy Tamás, báró Sándor Gáspár és Nagy István ítélőmester voltak. A törvényszék felségsértésben és hűtlenségben mondta ki bűnösnek, és fejvesztésre ítélte a szerencsétlen asszonyt, s bár gróf Koháry mindent elkövetett, hogy megmentse a hóhérbárdtól, Károly király parancsának engedelmeskednie kellett. Több mint két éven át őrizték Korponaynét Győrött, míg végre 1715. augusztus 18-án lefejezték. (Millenn. Tört. VIII. 153. l.)

Katonai túlkapások.

A szatmári békekötés utáni évtizedek alatt Győr szinte szakadatlan harczot vívott a katonai uralommal, a mely a háborús világ maradványaként sehogy sem illett bele a megváltozott viszonyokba. A várkapitányok és a polgárság között sohasem volt jó viszony, mert az idegen parancsnokok lépten-nyomon beleavatkoztak a város kormányzatába, s e mellett súlyosan megkárosították a lakosságot.

Győr város sérelmei már az 1715. évi országgyűlésen is szóba kerültek. Az országgyűlés ugyan több rendbeli intézkedést tett a panaszok orvoslására, (1715 : 42., 79., 83., 91. és 76. törvényczikkek), a helyzet azért még sem változott.

1720-ban a város 12 pontban terjesztette elő sérelmeit és panaszait, a melyek leginkább a katonaság túlkapásai ellen irányúltak. Sürgősen kérte e sérelmek orvoslását, nehogy különben a polgárság ereje kimerüljön.

Legnagyobb teherként nehezedett a lakosságra a katonai beszállásolás. A rendes beszállásolás maga is jelentékeny költséget rótt a lakosságra, mert minden polgár, hacsak nem akarta magát házából kiszoríttatni, kénytelen volt a bástyák mellett saját költségén a ráeső katonaság számára lakásokat építtetni.

Ez a teher mind a polgárság vállaira nehezedett, mert a városban lakó nemesek és katonai védenczek ez alól mentesek voltak. A tehetősebb polgárok igyekeztek nemesleveleket szerezni, hogy a katonai beszállásolás terhei alól megmenekedjenek.

Még nyomasztóbbá tették a polgárság anyagi helyzetét az elemi csapások. 1718-ban a belváros három utczája égett le, 1718-tól 1720-ig a külváros három ízben csaknem egészen elhamvadt. 1712 tavaszán nagy árvíz pusztított Győrszigeten, mely alkalommal 39 ház dőlt össze. 1736-ban ismét nagy árvíz volt, melynek Győrszigeten 200 ház esett áldozatul.

A katonaság jóformán mindenre rátette kezét, még a vásártartás jogát is magához ragadta s így a heti és az országos vásárok után befolyó jövedelem az őrség parancsnokainak zsebébe folyt. E mellett az őrség tisztikara, sőt a hajdúk

is megzsarolták a vásárosokat. E tűrhetetlen állapotoknak csak az 1729. évi országgyűlés vetett véget, midőn a győri várparancsnokok útján eddig behajtatni szokott királyi haszonvételeket (regale) mint törvényteleneket eltörölte. (1729. III. t. cz.)

Győr a XVIII. század elején.

Mindennek ellenére Győr város aránylag elég népes volt. Az 1715. évi összeírás szerint a belvárosban 383, az újvárosban 290 polgári háztartás volt. 1720-ban, úgylátszik, a tűzkárosult lakosságot, mint adómenteseket, nem vették fel az összeírásba, a szegény zselléreket pedig kihagyták. 1720-ban a belvárosban összeírtak 306, a külvárosban, vagyis az újvárosban 232 és a fehérvári kapun kívüli városrészben 11 háztartást, de ezek csak a polgári háztartások voltak. A katonaságról külön kimutatás készült.

Az 1720. évi összeírás szerint a katonaság 259 háztartásra oszlott. Ebből a törzskar 12 háztartást, a német katonaság 42-őt a tűzérség 7-et, a Schultheis-ezred 23-at, a katonai védenczek 13-at, a magyar katonaság 129-et, a naszádosok 33 háztartást tettek ki. Ekként Győr város összlakossága 1720-ban 808 háztartásra, a polgári lakosság lélekszáma pedig ugyanez évben 7290-re tehető.

A lakosság túlnyomó része magyar volt, csak a katonaság és a katonai védenczek szolgáltatták az idegen elemet. Az 1715-ben összeírt háztartások közül 524 magyar, 123 német és 26 rácz volt. 1720-ban pedig, — jóllehet a katonai elem szaparodott, mert az előző évben 70 karabélyossal növelték az őrséget, — 542 magyar, 221 német és 45 rácz háztartást írtak össze. Heister tábornok és gróf Draskovich alparancsnok védelme alatt tömérdek zsidó, görög, rácz és örmény kereskedő telepedett le Győrött, a kik a törvény intézkedései ellenére kibújtak a polgári közterhek viselése alól, mert tetemes évdíjért a katonai parancsnokság alá helyezték magokat, sőt attól védelmet s oltalmat nyertek. Természetesen az évi díjak a katonai parancsnokok zsebébe folytak.

A ráczok külön fel voltak véve az 1715—1720. évi összeírásokban, de a zsidókról csak hozzávetőleges adatokkal rendelkezünk. Így 1735-ben 55 zsidó családfő volt Győrött, 1750-ben pedig 64. (Acsády Ign. i. m.)

A városi polgárság nem nézte jó szemmel a zsidók letelepedését. A mint szabad kezet nyert ügyeinek intézésében, 1747 decz. 11-én kimondta a zsidóság kiűzetését a város határából. A zsidók fellebbeztek ugyan e kitiltás ellen, de felsőbb helyen jóváhagyták a város határozatát. (Szávay Gyula i. m. 281.)

Az ipar és kereskedelem a XVIII. század első felében nem tudott szabadulni béklyóiból. Győrött már a XVI. században fejlett ipart találunk. A czéhek között legrégibb az ötvösczéh, a melynek szabályai 1529-ből valók. Győr ötvösiparosai messze földön híresek voltak, s a legújabb időkig fennmaradt jó hírük. Idővel számos czéh alakult a városban. A német vargák 1582 márcz. 1-én nyertek czéhszabályokat Teuffel András győri várparancsnoktól ; a borbélyok szabályait 1593-ban erősítette meg a káptalan. A csizmadia-czéh 1604-ben nyert ugyancsak a káptalantól, — Győr akkori földesurától, — szabadalomlevelet. (Szávay 229—242.) Az iparosok azonban még a XVIII. században is tömérdek zaklatásnak voltak kitéve a katonaság, jelesül a várparancsnokok részéről. Sokkal nagyobb baj volt ennél, hogy a katonai védenczek (protectionalisták), sőt maguk a katonák is ipart űztek s miután kiváltságos helyzetben voltak a polgárokkal szemben, az iparos elem nem tudott velük versenyezni. Ebből tömérdek összeütközés támadt az iparosok és a katonaság között, de itt leginkább a polgári elem húzta a rövidebbet. Az 1715-ben eszközölt összeírás adatai szerint Győrben 265 iparos volt, kik az egyes iparágak szerint a következőleg oszlottak meg : 4 ács, 5 asztalos, 3 bádogos, 3 borbély, 1 cserepező, 45 csizmadia, 2 esztergályos, 4 fazekas, 1 fésűs, 8 fuvaros, 8 gombkötő, 5 kádár, 4 kalapos, 5 kerékgyártó, 2 késes, 7 korcsmáros, 9 kovács, 3 kőmíves, 2 kötélverő, 12 lakatos, 14 mészáros, 1 molnár, 1 nyerges, 4 pék, 45 szabó, 2 szappanos, 7 szíjgyártó, 3 szitakötő, 17 szűcs, 8 takács, 2 tímár, 3 üveges, 20 varga és 4 más foglalkozást űző (1 keztyűs, 2 sarkantyús, 1 koszorúkötő.)

Kereskedéssel 36-an foglalkoztak ; közülök 7 boltos és 29 kereskedő. Volt ezenkívül még egy könyvárús és 7 hajós, a kik nincsenek beszámítva sem az iparosok, sem a kereskedők közé. Az 1720. évi összeírásban az egyéb ipart űző polgárok között 4 építész, 1 halász, 1 kőmetsző, 2 köszörűs és 1 madráczos fordúl elő. A más foglalkozásúak között pedig 2 szakács, 1 vámos, 1 bérlő és 1 egyházfi van felvéve.

A vármegye a XVIII. század elején.

Győr vármegyében csak igen kevés iparossal találkozunk. Az 1715-iki összeírás adatai szerint csak Győrszigeten és Révfalun laktak iparosok. Győrszigeten 4 csapó, 3 fazekas, 1 lakatos, 1 molnár, 3 posztónyíró, 4 takács, 3 tímár és 2 varga ; Révfaluban 2 csizmadia, 2 takács, 2 varga és egy más foglalkozást űző iparos volt felvéve. Az 1720. évi összeírásban csupán Győrszigeten vannak összeírva az iparosok, a hol 1715-ben 3 kertész, 5 hajós és 1 vinczellér is szerepel a más foglalkozásúak rovatában. 1720-ban az iparosok között 1 pecsétkőmetsző, 1 kelmefestő és 3 serfőző fordúl elő. (Acsády Ignácz. i. m.)

A kereskedelem előmozdítására szolgáló tényezők közül elsősorban a vásárszabadalmak érdemelnek említést. Győr 1712 szept. 1-én nyert országos vásár tartására szabadalmat. A többi vármegyebeli községek már csak a XVIII. század vége felé kaptak hasonló kiváltságokat ; Hédervárnak például 1793 aug. 26-án, Szentmártonnak 1796 decz. 2-án engedélyezték az országos vásár tartását. Heti vásárokat csak Győrben tartottak. A város utóbb 1798 május 28-án és 1799 aug. 9-én újabb szabadalomlevelet nyert heti- és országos vásárok tartására. (Illéssy János : Vásárszabadalmak jegyzéke.)

A szatmári békekötés utáni években az egyes községek törekvése is oda irányúlt, hogy régi kiváltságaikat megerősítsék, s így a közterhek alól meneküljenek. Az abdaiak már 1700-ban fordúltak Esterházy nádorhoz, hogy régi kiváltságaikban védené meg őket. A nádor ugyanez évben leírt Győr vármegyéhez, hogy az abdaiak szabad emberekként tekintessenek és semmiféle adóval, fuvarozással, vagy katonatartással ne terheljék őket. (Fehér Ipoly i. m. 510.) 1718 jún. 2-án III. Károly király, alkalmasint az Esterházyak közbenjárására, átírta és megerősítette Lipót király 1681. évi kiváltságlevelét az abdaiak számára. (Királyi könyvek.)

Abdán kívül még Nagybajcs község bírt kiváltságokkal, a melynek szabadalomlevelét 1720-ban hirdették ki a vármegye közgyűlésén. Ennek értelmében Nagybajcs mindennemű tized és földbér terhe alól felmentetett. Patas és Pécz (Felpécz) 1721-ben hirdettették ki kiváltságleveleiket. E két község lakói a katonatartás, fuvarozás és más hasonló terhek alól nyert felmentést. Az állandó katonaság behozatala s az állandó adó következtében később már hasztalan fordúltak egyes községek kiváltságaik megerősítése végett az uralkodóhoz, sőt a régi kiváltságokat is, a hol csak lehetett, megnyirbálták. E korszak nem volt kedvező a helyi önkormányzat fejlődésére nézve. Egyedül Győr városának sikerült polgárainak közel félszázados, kitartó törekvése árán a szabad királyi városok sorába emelkedni.

Győr, mint szabad város, a káptalan földesurasága alá tartozott. A város polgárainak abbeli törekvése, hogy Győr önálló törvényhatósággá váljék, épp a káptalannál találkozott leghevesebb ellentállásra, a melynek földesúri jogait e törekvés elsősorban érintette. A szatmári békekötés után a káptalan mindent elkövetett, hogy a várost földesúri hatósága alá vonja, de a polgárság, hivatkozva az 1649. évi nádori ítéletre, ellentállt a káptalan törekvéseinek. 1728-ban ugyan némi tekintetben egyezkedett a város a káptalannal, de azért a viszálykodások tovább folytak, sőt 1741-ben az országgyűlés elé került ügyök. Az országgyűlés (1741. XXXV. t.-cz.) a káptalannak adott igazat, miért is a katonai hatóságokat oda utasította, hogy a káptalant a győri lakók terhére bíróilag megállapított, vagy szerződéseken alapuló tartozások megvételében ne akadályozzák.

1743 jan. 30-án végre Bécsben egyezséget kötött a káptalan a polgárság képviselőivel. Ez egyezség értelmében a káptalan — a káptalandomb kivételével — lemondott földesúri jogairól, viszont a város 17 ezer forint váltságdíjat s az eddigi perköltségek fejében a szerződés aláírásakor 5 ezer forintot fizetett a káptalannak. Az egyezség megkötése után alig egy hónap mulva, 1743 márcz. 6-án, Mária Terézia Győrt a szabad királyi városok sorába iktatta, s az erre vonatkozó kiváltságlevelet Győr vármegyének április 5-én tartott közgyűlésén hirdették ki.

E kiváltságlevélben a város egyúttal új, bővített czímert nyert. Hasított pajzsban elől, kékben arany pólya felett érczkereszt áll, a melyet Szent István első vértanú misemondó ruhába öltöztetett alakja födel, mindkét kezével zöld pálmaágat tartva. Hátul : vágva. Felül kékben, egy tornyos, nyílt kapus ormozott vár ; alul veresben három ezüst pólya. A pajzson leveles arany korona nyugszik. (Szávay i. m. 65—77.)

Mária Terézia királynő kiváltságlevelével, melyet az 1751. évi országgyű- lés törvénybe iktatott, új korszak kezdődik a város történetében. E kiváltság- levéllel Győr visszanyerte régi szabadalmait, a melyekkel Mária királynő és Zsigmond uralkodása alatt bírt, s a melyek birtokában jövő fejlődésének alap- jait rakta le. Mária Terézia.

Mária Terézia ingadozó trónjának megmentésében a vármegye méltón kivette részét. Alig hagyták oda a követek a pozsonyi országgyűlést, megindult a hadi készülődés az egész vármegyében. Az 1741. évi deczember 15-én tartott közgyűlésben intézkedett a vármegye a ráeső 297 gyalogos katona kiállítása felől. Ez a csapat báró Balassa Gábor vezérőrnagy, báró Andrássy Ádám ezre- des és gróf Nádasdy József alezredes parancsnoksága alatt, az 1742. év tavaszán Morvába rendeltetett. (Várm. Közgy. Jegyzők. — (Hadi tört. Közl. 1897. 213.) Nemesi fel- kelések.

A felkelt nemesség Komárom, Fehér, Veszprém, Somogy, Baranya és Tolna vármegyék nemességével egyesülve, báró Szluha György vezérlete alatt indúlt hadba. A csehországi csatatéren jól megállotta helyét, főleg Prága ostro- mánál tüntette ki magát. Vezére, Szluha György, érdemeiért grófi rangot nyert. (Nagy Iván családt. ért. 1899. évf.)

1744-ben újból fegyverbe szólította a királynő a vármegye nemességét, a melynek élére ekkor Mecséry Dániel, a vármegye alispánja állott, A tisztikar a következőkép alakult meg : Kapitány : Mecséry Dániel. Hadnagy : Vagner Sándor. Zászlótartó : Milkovics Jakab. Hadibiztos : Torkos Ádám. Futár : Káldy János. Őrmesterek : Nagy István és Szelestey Antal. Trombitás : Felix Ferencz. Seborvos : Thököly János. Gyógykovács : Pápay János.

A felkelt nemesség, a mely 1745 márczius 4-én kelt kimutatás szerint 102 emberből állott, egy századot alkotott. Ezenkívül még egy portalis századot állított ki a vármegye (124 ember), a melynek kapitánya Tersztyánszky János lett.

A felkelt nemesség s a portalis katonaság szintén a csehországi és a szi- léziai csatatérre ment, a honnan csak a drezdai békekötés (1745 deczember 25.) után tért vissza. (Várm. Levéltár. Közgy. Jegyzők.)

Mária Terézia királynő sokat tett az uralkodó család és a nemzet közötti jó viszony ápolására. Már az 1741. évi országgyűlésen, midőn a rendek kifejez- ték abbeli kívánságukat, hogy a királynő Magyarországban lakjék, szó volt róla, hogy Budát, vagy Győrt rendezzék be királyi szálláshelynek. Az akkori viszonyok között elsősorban Győr jött volna számításba, mert Buda, miként Pálffy nádor megjegyezte, akkori állapotában, rácz csőcselékből álló lakossá- gával, nem volt méltó arra, hogy királyi székvárossá legyen. (Millen. Tört. VIII. 271.)

A rendek féltékeny szemmel nézték az új szabad királyi városok köve- teit, a kik az 1751. évi országgyűlésen megjelentek, mert a városi követek szaporodásával az udvari párt felülkerekedésétől tartottak, sőt Győr város köve- tét, a ki már el is jött az ülésre, szégyenszemre eltávolították. Csak hosszabb tárgyalások után nyugodtak bele az új szabad királyi városok, (Komárom, Győr, Zombor és Ujvidék) beczikkelyezésébe.

Az országgyűlés eljárását némileg feledtette a győriekkel Mária Terézia királynő látogatása, a ki 1751 augusztus havában Pozsonyból Budára útaz- tában férjével, Ferenczczel együtt Győrt is útjába ejtette. Az 1764. évi ország- gyűlés folyamán, mialatt a rendek a sérelmeket és a királyi előterjesztésekre adandó választ dolgozták ki, Mária Terézia, József trónörökös kíséretében, ismét meglátogatta Győrt. Hogy a nemességet is az udvar körébe vonja, 1760- ban felállította a magyar nemesi testőrséget, a melyre Győr vármegye 1500 frtot, Győr város 100 körmöczi aranyat ajánlott fel. (Haditört. Közl. 1897.)

A XVIII. század közepéig már a vármegye is kiheverte a török világ és a kurucz háborúk csapásait. 1687-ben Győrtől Pápáig sem embert, sem épületet, még csak barmot sem láthatott az átútazó. Ez a terület a szatmári békekötés után mindegyre jobban benépesült ; az egykori pusztai járás közigazgatási ügyeit a XVIII. század közepén már nem győzte egy szolgabíró ellátni. 1771- ben a vármegye a pusztai járást kettéosztván, határul a sokorói hegységet állapította meg ; a Dunáig terjedő keleti rész megtartotta a pusztai nevét ; a dél- nyugati pedig a sokoróaljai nevet vette fel. Győr városának önálló tör- vényhatósággá alakulása folytán a tóközi, valamint a sziget- és csilizközi járá- sokat egyesítették ; ekként közigazgatásilag a vármegye 1771-től kezdve 1., a tó-

sziget és csilizközi 2. a sokoróaljai és 3. a pusztai járásokra osztatott fel, a mely felosztás napjainkig érvényben maradt. (Fehér Ipoly 493. l.)

A Komárom és Győr vármegye közötti határ évszázadokon át ingadozó volt. Egyidőben Ács, Vas és Lovad községek is Győr vármegyéhez tartoztak, viszont Gönyő, Nagy- és Kis-Szent-János és Bőny helység határának egyrészét Komárom vármegyéhez számították. A folytonos határvillongások kiegyenlítése végett mindkét vármegye 1755-ben bizottságot küldött ki, a mely kijelölte a határvonalat s ez napjainkig fennáll. (Fehér Ipoly i. m. 490. l.)

A vármegyei életben Mária Terézia királynő uralkodása alatt a protestánsok mind jobban háttérbe kezdenek szorulni.

A protestánsok Mária Terézia alatt.

A vármegyei igazgatás élére is mind oly férfiak kerültek, a kik a protestánsok szabad vallásgyakorlatát fegyveres erővel is megakadályozták. Ilyen volt Mecséry Dániel, (1736—1749.), az 1744. évi felkelt vármegyei nemesség vitéz parancsnoka, a ki alispán korában vallási türelmetlenséget árult el; majd utóda, Biró János, a ki 1749-től 1758-ig viselte az alispáni tisztet.

1747-ben a vármegyei közgyűlés elhatározza Patason, a még csak egy évvel ezelőtt épült református templom lerombolását. A nép ugyan elűzte a kiküldött végrehajtót, de azért a reformátusok nem tarthattak ott istentiszteletet. Szap község református lakosai haranglábat állítottak, a miért 250 frt bírságra ítélte őket a közgyűlés. (Fehér Ipoly 524., 531.) A vármegye 1750-ben lebontatta a reformátusok imaházát Bőnyben; 1757-ben szintúgy elrendelte a babothi ágostai hitvallásúak templomának széthányását is, mert azt a kiküldött bizottság az 1737-ben engedélyezett nagyságnál szélesebbnek és magasabbnak találta. A szemerei református templomot pedig 1749-ben hozott vármegyei határozattal a katholikusoknak adták át. Ugyanez év márczius 17-én Győrben is elvették a győri protestánsok templomát; valami váltságot fizettek érte, de azt a protestánsok nem akarták elfogadni. Utóbbiak ekkor küldöttséget menesztettek Bécsbe, de ez nem juthatott a királynő elejébe. (Millenn. Tört. VIII. 332.)

Idővel már az engedékenység jeleivel találkozunk e téren. Kapi község lakosai engedélyt nyertek 1764-ben, hogy protestáns templomot építhessenek. Mikor 1777-ben Téth község egy része, az evangélikus templommal együtt a lángok martaléka lett, az 1778. évi királyi rendelet megengedte, hogy a protestánsok templomukat torony nélkül újra felépíthessék.

Biró Jánost Bezerédj Mihály követte az alispáni székben, a ki Győr vármegye követeként az 1764. évi országgyűlésen csakhamar magára vonta a közfigyelmet a közgazdasági kérdések, különösen a gyáripar meghonosítása érdekében mondott nagyszabású beszédeivel. (Horváth Mihály: Kisebb Tört. Munk. I. 400.) Őt követte Matis György, (1766.) a kinek alispánsága alatt kezdődött a vármegyei levéltár rendezése, (Századok 1903. 738.), valamint az úrbéri összeírás.

Az 1772. évi úrbér szerint a vármegye területén 220.585 hold használható föld volt. Az 1827. évi összeírásban ez a szám 240.500-ra emelkedett, melyből 83.630 hold úrbéres, 151,870 hold földesúri birtok volt. (Fehér Ipoly i. m. 491.)

Győr a XVIII. század vége felé.

Győr város, mióta önállóan intézhette ügyeit, szép fejlődésnek indult. Különösen a kereskedelem virágzott. Görög kereskedők megvetették lábukat Győrben, mely a dunántúli forgalom fő-emporiuma lett. Lakosainak száma jelentékenyen emelkedett. 1780-ban 11.457 lelket számlált.

Mióta Győr szabad királyi várossá lett, az adókivetés czéljából a vármegye portáit újból megállapították. 1780-ban e porták száma 63½ volt, később azonban 52-re szállott alá. Győr város portáinak számát 18-ban állapította meg az országgyűlés; ez a mennyiség megmaradt az 1848. évi nagy átalakulásokig.

A XVIII. század második felében sok csapás érte a várost. 1753-ban nagy tűzvész volt. 1763 jún. 28-án, reggel 5½ órakor földrengés támadt; a lökések oly erősek voltak, hogy több épület, közöttük a püspökvár is bedőlt. Jul. 9-én este, 9 óra tájt a földrengés megismétlődött, a melyet óriási felhőszakadás követett. A szomszéd Révfalu községben a föld meghasadt, a Duna hullámai pedig házmagasságnyira emelkedtek. A megrettent lakosság a vásártérre menekült és a Kálváriahegy mellékén sátrakban tanyázott. A földrengés emlékét a székesegyházban fogadalmi kép őrzi. Ugyancsak e szomorú eset emlékére hordozzák körül ünnepélyes egyházi körmenetben Szent László király fejereklyéjét a városban.

A következő (1764.) évben árvíz sújtotta a várost; 1765-ben új földrengés jelei mutatkoztak; 1768-ban és 1772-ben ismét nagy árvizek pusztítottak.

1776-ban, 1778-ban és 1780-ban a várost majdnem teljesen elpusztító tűzvész dühöngött. (Szávay Gyula i. m. 275.)

Az elemi csapások e korszakban nem kímélték a vármegye községeit sem. Baboth község 1748-ban, Téth 1777-ben csaknem egészen leégett, Abdát pedig több ízben az árvíz öntötte el.

Mária Terézia királynő, uralkodásának végszakában, 1775 július havában ismét meglátogatta a vármegyét; ez alkalommal Pannonhalmára jött, (Czinár: Monast. 135. lap.) a hol a Benedek-rend hódolatát fogadta.

A bajor örökösödési háború.

A bajor örökösödési háború okából a királynő még egyszer fegyverbe szólította a vármegyéket. Országgyűlés nem létében a vármegyék maguk szavazták meg a rájuk eső újonczot. Győr ekkor is kitett magáért. A vármegye 150 újonczot szavazott meg a gyalogság számára, ezenkívül gróf Zichy Ferencz győri püspök 40, gróf Viczay Mihály és fiai 20, gróf Zichy Miklós 15 felszerelt huszárt állított ki. A nagyobb pénzadományok között első helyen áll a pannonhalmi főapáté, a ki 5000, és a győri káptalané, a mely 2000 forintot ajánlott fel a háborúra.

A nagyarányú hadi készülődések folyamán azonban szüntelenül folytak a tárgyalások, a melyek 1779 május 13-án a Teschenben kötött békére vezettek. (Századok 1878. 507.)

II. József.

Mária Terézia halála után a trónt fia, II. József foglalta el, a kinek közel tíz éves uralkodása alatt a vármegye szinte szakadatlan harczot folytatott az új kormányzat s a dolgok új rendje ellen, a mely hivatva lett volna arra, hogy Magyarországnak minden egyházi, közjogi és társadalmi intézményeit a császár eszméihez képest átalakítsa.

II. József, trónörökös korában, személyes tapasztalatok szerzése végett több ízben bejárta az országot. 1768-ban alföldi útjából visszatérőben, s június 6-án Komáromban időzött, honnan Győrbe indúlt s június 7-ét itt töltvén, másnap Pozsony felé vette útját. Naplójában többek között azt írja Győrről: „A vár külső bástyája rossz, árka mocsaras, a sok hajómalom káros."

Első intézkedései, mint a türelmi rendelet (1781 okt. 29.), nagy örömöt keltettek a protestánsoknál, a kik csakhamar éltek is az alkalommal, hogy imaházaikat felépítsék. Így Bőnyben 1785-ben Pázmándy József saját gazdasági épületeiből alakított imaházat; a vármegye ajánlatára a község új templom építésére is engedélyt nyert. Beziben a harangok használatát kapták meg a protestánsok, Malomsokon pedig 1785-ben templomépítést engedélyeztek nekik. II. József többi reformjai, a melyek mélyen belevágtak százados alkotmányunkba, már aggodalmat keltettek a nemesség sorában. Ilyen volt elsősorban a népösszeírás, a mely ellen hasztalan írt fel a vármegye közönsége; a császár nem változtatta meg szándékát. Mindazonáltal az összeírást nagyobb baj nélkül hajtották végre a vármegye területén. Csupán a kiváltságaikra oly féltékeny Felpécz, egykor nemes község lakosai tanúsítottak ellentállást, sőt fegyverhez is nyúltak, de a kiküldött katonai erőnek sikerült a rendet vérontás nélkül helyreállítani. (Fehér Ipoly 574.)

Az összeírás adatai élénken feltüntetik Győr város fejlődését. 1787-ben a város lakóinak száma 12.822 lélek volt. A vármegye lakosainak összes száma 66798-at tett ki, ebből 7422 volt nemes, tehát a vármegye lakosságának $^1/_9$ része nemesi kiváltságokat élvezett. (Marczali: Magyarorsz. II. József korában I. 249.)

Nagyobb ellentállást tanúsított a vármegye a nyelvrendeletekkel szemben. Győr vármegye a régi alapot kívánta fenntartani, s a latin nyelvhez ragaszkodott, de a kanczellária leiratában azt válaszolja a vármegyének, hogy csak a hivatalos nyelvet változtatja meg, nem pedig a nép nyelvét. (Marczali. II. 390.)

A német nyelvnek hivatalos nyelvvé való tétele csak az első lépés volt a vármegyei közigazgatási rendszer megváltoztatására. 1785-ben a császár az egész országot közigazgatásilag 10 kerületre osztotta fel, a melyeknek élére királyi biztosokat rendelt. Győr középpontja lett ily kerületnek, a melyhez Moson, Sopron, Győr, Komárom, Vas, Veszprém és Esztergom vármegyék tartoztak. E kerület élére gróf Győry Ferencz került.

Győr vármegyének hosszú idő mulván első világi főispánja, gróf Zichy Károly, a kit csak 1783-ban neveztek ki, megvált hivatalától. József császár még ebben az évben belső titkos tanácsosi méltósággal és tárnokmesterséggel kárpótolta, majd a királyi kamara elnökévé tette meg. (Czeh János Győr várm. főispánjairól.) Az új királyi biztos 1785 jún. 16-án foglalta el tisztét. Részére a

császár részletes utasítást dolgoztatott ki, a melyben többek között megjegyzi, hogy e kerület vármegyéi nem mintaszerűek, noha közel esnek a határszélekhez ; különös figyelmébe ajánlja a császár a gazdasági viszonyok fejlesztését s Győr környékén a juhtenyésztés jelentőségének emelését. (Marczali i. m. II. 463—464.-467. Millenn. Tört. VIII. 413.) A vármegye tisztikara is jelentékenyen megváltozott. Győrt Moson vármegyével egyesítették s így maradt 1790-ig. Az alispáni tisztség örökössé lett. 1786-ban Szerdahelyi Pál foglalta el, a ki mellett Illos Károly működött helyettesként.

Az új tisztikarnak az 1786-ban elrendelt felmérési munkálatok adtak sok dolgot, a melyek mindenütt ellenszenvvel találkoztak, s csak növelték a rendszer elleni gyűlöletet. Addig, míg II. József fegyverre támaszkodva vitte keresztül reformjait, semmi sem gátolhatta azoknak megvalósulását. De a török háború kitörésével megváltozott a helyzet.

Az 1787. évben nagy ínség volt országszerte, a melynek enyhítésére tett ugyan a kormány némi intézkedéseket, de a hivatalos közegek lassúságán és az eljárás nehézkességén megtörött a jó szándék s nem sokat segítettek a bajon. A kormány Győrött is vásárolt gabonát a muraközi és a zágrábi ínségesek részére ; innen küldték el azt a Dráva vidékére, de gróf Balassa királyi biztos ügyetlen intézkedései miatt az ínségesek mit sem láttak belőle.

Az 1788. év tavaszán a búza piaczi ára Győrött 4 frtra emelkedett, mely az aratás után sem csökkent. Ily viszonyok között kezdődött a török háború. II. József ugyan még 1787 szept. 4-én elrendelte a mozgósítást, de a katonaállítás rendkívül lassan haladt előre ; Győr vármegye mégis ama kevés megyék közé tartozott, a melyek 1788 szept. 12-éig kiállították a rájuk eső újonczlétszámot. (Marczali i. m. III. 395., 401., 445., 495.)

Sokkal több nehézség merült fel a gabona kiszolgáltatása körül. Győr vármegyében egy mérő búzát 2 forintjával, egy mérő rozsot 1 frt 30 kr.-jával, egy mérő árpát 1 frtjával és egy mérő zabot 50 kr.-jával számították fel a kincstárnak s noha a termés ínséges volt, mégis elegendő gabonát szolgáltatott a katonaság részére.

A rossz termés után újabb természeti csapások sújtották a vármegye lakosságát. Az 1788. év végén marhavész dühöngött, 1788. decz. 13-tól 1789 jan. 17-ig országszerte rendkívül nagy hideg volt. A nagy hótömeg 1789. tavaszán óriási áradást okozott a Csiliz- és a Szigetközben.

Az 1789. év folyamán mindegyre jobban kitűnt a végrehajtó hatalom tehetetlensége. Győr vármegye az ínség és más okok miatt csak egy részét vállalta el a ráeső gabonamennyiségnek ; az egyesített Moson—Győr vármegyére kivetett 35.000 mérőből 29.000 mérő folyt be, még pedig legnagyobb részt az uradalmaktól, minthogy a köznemesség megtagadta a gabonaszolgáltatást. (Marczali i. m. III. 551.) A tisztikar meg sem merészelte kísérleni a nemességre kivetett mennyiség behajtását, így azután a melyik nemes önként nem adott, attól nem is vették be a köteles részt.

Midőn az 1789. év végén megkezdődik a II. József rendszerével való szakítás, a vármegyében teljes erővel tör ki a nemzeti ellentállás. 1790 elején ismét együtt találjuk a rendeket a vármegye székházában. A hangulat annyira éles volt, hogy gróf Győry Ferencz kerületi biztos meg sem mert jelenni a közgyűlésen, hanem inkább beteget jelentett. (Marczali i. m. III. 560.)

A nemzeti ellentállás szinte ledöntötte azokat a válaszfalakat, a melyek eddig a nemes és a polgár, valamint a nép között fennállottak. Midőn febr. 19-én a korona Győrbe érkezett, nemcsak a nemesség várta fegyveresen és lóháton, hanem a városi polgárság is kivonult, s úgy a magyarok, mint a németek, sorba állva kiáltották : ,,éljen a magyar szabadság." (Millenn. Tört. VIII. 468.)

Gróf Zichy Károly, — a ki időközben az országbírói méltóságra emelkedett, — ismét elfoglalta a győri főispáni széket. Az 1790. évi országgyűlés megnyitásakor a rendek, — mert benne a letünt josephinus-rendszer egyik fő támaszát látták, — óvást emeltek ugyan az ellen, hogy a főrendiházban (felső táblán) elnököljön, de az országgyűlés alatt tanúsított nagy buzgalma és azok az engedmények, melyeket a hitlevél ügyében elért, visszaadták népszerűségét.

A vármegyei tisztikar élére új emberek kerültek. Alispán Palocsay József lett, míg országgyűlési követekké Sibrik Antalt, a későbbi alispánt és Pázmándy József ülnököt választották meg. Az utóbbi, a református egyház egyik

1te Kriegs Scene aus der Schlacht bey Raab, am 15ten Juny 1809.

2te Kriegs Scene aus der Schlacht bey Raab am 15ten Juny 1809.

Képek a győri csatából, 1809-ben.

3te Kriegs Scene aus der Schlacht bey Raab. am 15ten Juny 1809.

4te Kriegs Scene aus der Schlacht bey Raab am 15ten Juny 1809

Képek a győri csatából 1809-ben.

Az 1809. évi győri (kismegyeri) csata emlékoszlopa.

A történelmi nevezetességű kismegyeri magtár.

Zichy Ferraris Ferencz.

tagjaként, jelentékeny részt vett az 1790. XXVI. törvényczikk megalkotásában. A vármegye a szent korona iránt is kimutatta tiszteletét. Gróf Esterházy János vezérlete alatt fényes banderiumot küldött fel Budára, (Századok 1881. évf. 335.)

1792-ben építették fel a győri tűztornyot.

A franczia forradalmi eszmék csakhamar útat találtak maguknak hazánkba is. Már 1790-ben, különösen az alsó néposztály között terjesztettek lázító iratokat, de e mozgalom csakhamar elcsöndesült. Az 1790. évi országgyűlésen már kétségkívül szembetűnő lesz a szabadelvű irány, a mely, ha nagyobb sikert nem is tudott elérni, mégis némi eredményt mutatott fel. Az országgyűlés a közélet terén keresztülviendő reformok tanulmányozására bizottságokat küldött ki, a melyeknek összeállítása a szabadelvű irány híveire minden tekintetben előnyös volt, s a melyet a fellendült irodalom is hathatósan támogatott. Ez a mozgalom a franczia forradalom hatása alatt mindegyre nagyobb mérveket öltött, végre összeesküvésre vezetett, a melynek élére Martinovics Ignácz állott. Martinovics összeesküvését azonban csakhamar felfedezték, őt magát 1794 júl. 24-én Bécsben elfogták. Erre a Martinovicstól alapított társulat egyik igazgatója, gróf Sigray Jakab, megsejtvén a veszélyt, külföldre igyekezett menekülni. Egyideig parasztasszonynak öltözve bújdosott, majd a veszprémi ferenczrendűeknél lappangott, s végül Gyömörére menekült, birtokára. Itt találtak rá, abban a házban, mely a XIX. század 70-es éveiben Lengyel Sándoré volt. (Századok 1879. évf. 136. lap. Fehér Ipoly i. m. 563.)

A Martinovics-féle összeesküvés.

A Martinovics-féle összeesküvés felfedezésével elnémultak a szabadelvű eszmék hívei, s a vármegyére most már nagyobb terhek nehezedtek, a melyek húsz éven át szinte szakadatlanul sújtották a lakosságot és a győri polgárokat.

A franczia had közeledtére I. Ferencz király 1797-ben fegyverbe szólította a nemességet. Győr vármegye két század lovasságot s egy század gyalogságot állított ki ; az előbbinek parancsnoka gróf Esterházy János lett, az utóbbi Sopron és Moson vármegyékkel adott egy ezredet. (Hadtört. Közl. 1888. évf.)

I. Ferencz.

A lovasság tisztikara a következőkép alakult meg : I. Kapitányok : Arossy József, Hamar János. II. kapitányok : Sáry Sámuel, (helyette Kratkovics István), Fejérpataky László. II. helyettes kapitányok : Matkovics István, Tóth Lajos. Zászlótartó : Sebő Mihály. Előjegyzésbe vett tisztek : Fejes Ignácz, Mészáros József. Élelmezési tisztek : Makkó József, Bay Sándor. Tábori lelkész : Griller Astrik ravaszdi plébános. Seborvos : Bárány János.

A felkelt nemesség csakhamar felkészülvén, elindult a szombathelyi táborba, a hol I. Ferencz szemlét tartott felettük. Háborúba nem mentek, mert a campoformiói béke után hazaeresztették őket.

A békekötés azonban csak fegyverszünet jellegével bírt. 1799-ben megalakult a második nagy koalitio a francziák ellen ; erre újból megindult a küzdelem, a mely három csatatéren folyt le.

Az 1805. évi nagy hadjárat folyamán, midőn Bécs úgyszólván kardcsapás nélkül került Napoleon kezébe, (november 15-én), elkésve bár, fegyverbe szólították a magyar nemességet. A vármegye felkelt nemességének parancsnoka gróf Zichy Ferencz, a későbbi főispán, lett. Már erősen folyt a készülődés, mikor Napoleon austerlitzi győzelme Ferencz királyt 1805 deczember 26-án békekötésre bírta rá ; erre a nemesség hadikészülődései is megszűntek.

Az austerlitzi csata után egy franczia csapat egész Öttevényig portyázott ; ez alkalommal csak a vármegyei állandó hadibizottság mentette meg a vármegyét a sarczolástól. A bizottság gróf Zichy Ferencz vezetése alatt a francziák elé ment s erélyesen tiltakozott az ellenség portyázása ellen, miután Napoleon még a hadjárat folyamán Magyarországot semleges területnek nyilvánította. E bátor fellépés használt, s a francziák eltakarodtak.

Így menekült meg az akkoriban teljesen védtelen Győr város is a pusztítástól. (Czeh János : Győr vármegye főispánjairól 58—59.)

Az 1802., 1807. és 1808. évi országgyűléseknek egyedüli tárgya az adó és az újoncz megszavazása volt. Csupán az 1808. évi országgyűlésen sikerült a rendeknek a nemzeti törekvések terén némi eredményt elérni, és pedig a magyar katonai akadémia törvénybe iktatásával ; ezzel a nemzet régi vágya teljesedett.

E nemzeti intézet megalapításához a vármegyéből a következők járultak hozzá nagyobb adományokkal : Balogh Sándor kanonok és a győri káptalan

követe 2000 frt. Györgyi Pál kir. tanácsos, Győr vármegye alispánja és követe 1000 frt., gróf Zichy Károly, Győr vármegye főispánja 8000 frt., Vilt József győri püspök 3000 frt. Alig ment szét az országgyűlés, lázas sietséggel fogtak hozzá a hadi készülődésekhez. Az országgyűléstől megszavazott 20.000 újonczból Győr vármegyére 170 fő esett; e mellett a nemesség is fegyvert fogott a haza védelmére. Győr vármegye 312 lovas és 489 gyalogos felkelt nemest állított ki.

A márczius 18-án tartott közgyűlésen a következőket választották meg a felkelt nemesség tisztikarába: 1. a lovasságnál; törzstiszt: gróf Zichy Ferencz főispáni helytartó. I. kapitányok: Arosi József és Farkas Gáspár. II. kapitányok: Torkos János és Neuhold Sándor; főhadnagyok: Mészáros József, Bay Sándor, Sibrik Mihály és gróf Sigray Dávid. Alhadnagyok: Kálóczy Sándor, Hegedüs Zsigmond és Huszár János. 2. A gyalogságnál. Kapitányok: Trsztyánszky Kristóf és Tóth Lajos; főhadnagyok: Patonay István, Téhely Lajos és Vajda Ignácz. Alhadnagyok: Száli Lajos, Gyapay Pál, Roboz József, Németh Péter és Németh Ádám.

A felkelt nemesség gróf Zichy Ferencz vezérlete alatt szintén részt vett a kismegyeri ütközetben; közülök többen elestek. A halottak között volt Haagen Miksa karmelita szerzetes, a ki a felkelt seregnek tábori lelkésze volt. (Szávay i. m. 81.)

Az asperni győzelem után, (1809 május 20—21.), mialatt a császári had vezére, Károly főherczeg, Napoleonnal egy ideig farkasszemet nézett, az olasz határ felé küldött sereg vezére, János főherczeg, Károly sürgetésére megkezdte a visszavonulást a Duna felé, hogy a fősereggel egyesülhessen; hadát azonban nyomon követte Beauharnais Eugen, az olasz alkirály.

János főherczeg Krajnán és Stájerországon át, május 31-én érkezett Szentgotthárdra, a honnan Körmenden, Rábahid végén és Jánosházán át, Pápára vonult. A Marczal folyótól kezdve, egész Győrig, ekkor már a felkelt magyar nemesség táborozott, a mely 8000 emberrel növelte János főherczeg visszavonuló hadát.

János főherczeg Pápán megpihent, azután az elébe jött József nádorral együtt, június 12-én, déli 12 óra tájt kezdte meg a visszavonulást Téth felé. Másnap (június 13-án) hajnalban Győr felé indította hadát s már reggel 9 órakor Szabadhegyhez s utóvéde Ménfőhöz ért.

Visszavonuló útjában azonban megfeledkezett a Marczaltőnél elhelyezett két századról és az árpási különítményről; ezek idejében nem kapván értesítést, megkezdték a visszavonulást. Ekkorra már minden oldalról franczia csapatok környékezték s Gyirmótnál végre franczia fogságba kerültek.

A győr-kismegyeri csata.

Eugen alkirály június 5-én indult el Bécsújhelyről. Míg a vezetésére bízott had zöme Sopronon és Szombathelyen át, Sárvárra tartott, addig a Colbert tábornok vezérlete alatt álló lovasságot a Fertő vidékéről Sövényháza felé küldte. Colbert csakhamar hatalmába kerítette a Rábcza hídját Sövényházánál, de a Rábán nem kelhetett át, mert a hidat Bodonhelynél a felkelt nemesség erősen megszállta.

János főherczeg hada június 13-án a következőkép helyezkedett el: a győr-téthi országúton, a veres keresztnél Frimont altábornagy foglalt állást, Ménfőnél az Ettingshausen tábornok parancsnoksága alatt álló utóhad táborozott. Győr déli kijáratánál Mecséry altábornagy a felkelt nemesség lovasságával, Szabadhegy nyugati oldalán Jellachich Ferencz altábornagy, Szabadhegytől keletre gróf Colloredo dandára feküdt, míg Kismegyernél a József nádor vezérlete alatt álló felkelt nemesség foglalt állást. Colbert tábornok dragonyos dandára átkelt a Rábán, s Montbrun lovashadosztályával egyesülve, egész Ménfőig nyomult előre.

E túlerővel szemben Ettingshausen tábornok megkezdte a visszavonulást Győr felé, Montbrun lovassága azonban a hátrálókat üldözőbe vette s csak a kismegyeri „Királyszék"-nél előtörő felkelt nemesség lovassága elől vonult vissza Csanakig. Colbert és Montbrun a június 13—14. közötti éjjel Csanak és Ménfő között táboroztak, míg Eugen alkirály hadát, a mely gyors menetben vonult Pápáról Győr felé, a Koronczó, Szemere és Felpécz közötti vonalon találjuk, sőt elővéde már Puszta-Szent-Pálnál töltötte az éjjelt. Hadából csupán Macdonald és Lamarque hadosztályai maradtak vissza; az utóbbi Pápán vesztegelt s nem vett részt a másnapi csatában.

Terünk nem engedi, hogy akár a csata részletesebb leírásába, akár annak bírálatába bocsátkozzunk, csupán röviden óhajtjuk vázolni az eseményeket, a melyek az akkori világ érdeklődését ismét Győr felé irányították.

Miután János főherczeg mit sem tett annak megakadályozására, hogy június 13-án a francziák a csanaki magaslatokat megszállják, mi által a Komárommal és Budával való összeköttetését is veszély fenyegette, a szabadhegyi magaslatokon állította fel hadát. József nádor ugyan meg akarta akadályozni a csanaki magaslatok megszállását, de Nugent tábornok, János főherczeg vezérkari főnöke, kijelentette, hogy a katonák fáradtak s nyugalomra van szükségük.

Eugen alkirály hada, a mely 74 zászlóaljból, 87 lovas-századból és 24 ütegből, összesen tehát 41.814 gyalogos és 13.482 lovas katonából állott, június 14-én reggel 4 órakor öt hadoszlopban (colonne) indult János főherczeg ellen.

János főherczeg elhatározta, hogy a francziák támadását a szabadhegyi magaslatokon várja be. Ezért hadait a következőképhelyezte el : a jobbszárny, Frimont altábornagy parancsnoksága alatt, a Rába folyó könyökétől egész Szabadhegy délnyugati csúcsa felé irányítva, terjeszkedett, a középen maga János főherczeg egészen a Kismegyeri majornál levő templomhegyig foglalt állást, míg innen a báró Mecséry altábornagy parancsnoksága alatt álló balszárny egész a Viczay-árokig húzódott. Kismegyer megszállására pedig Hummel őrnagyot küldte ki a landwehr egy zászlóaljával.

János főherczeg hada 34 gyalog-zászlóaljból (18.822 ember) és 25 lovasszázadból (2226 ember) állott. Ehhez járult még a felkelt nemesség : 5 zászlóalj gyalog (4507 ember) és 42 század lovas (6424) ; ekként serege összesen 23.329 gyalogosra és 8650 lovasra tehető.

A francziák első támadása délelőtt 11 után vette kezdetét, s kudarczczal végződött. Eugen alkirály délután 3 órakor Kismegyer major ellen intézte a támadást, de itt is visszaverték.

Mialatt azonban Jellachich hadosztálya másodízben visszafoglalta Szabadhegyet, Montbrun, franczia tábornok lovassága átkelt a Pándzsa patakon, s a báró Mecséry hadosztályának balszárnya ellen intézett támadást. A gyakorlatlan nemesi lovasságot délután 4 órakor meg is futamította, noha gróf Hadik András altábornagy és Geramb ezredes vezetése alatt a zempléni és hevesi felkelősereg hősi ellentállást tanúsított.

János főherczeg ekkor a sereg baloldalának fedezésére a Pest és a Vas vármegyei felkelt lovasezredeket rendelte ki Goszthony ezredes parancsnoksága alatt, míg a szétszórt felkelt nemesség a Sashegyen gyűlt ismét össze. A francziák most nem üldözték őket, mert a lovassága felette kimerült.

Délután ¼5 órakor az alkirály új támadást rendelt el. Seras gyaloghadosztálya Kismegyer major ellen támad, de elkeseredett harcz után visszaszorítják onnan. ¾5 órakor már a túlerő mindinkább érvényesülni kezd. Jellachich és Colloredo hadosztályait az ellenség szintén visszaszorítja, mire János főherczeg délután 5 órakor elrendeli a visszavonulást.

Alig hagyják el a császári hadak a szabadhegyi magaslatokat, Durutte, Severoli és Pacthold hadosztályai legott elfoglalják, míg Serras még elkeseredetten harczol Kismegyer birtokáért, a mely délután 6 órakor szintén a francziák kezére került.

A visszavonuló császári hadak közül Jellachich és Colloredo hadosztályai Ács felé húzódtak, Frimont hada pedig Szent-Iván és a Duna között Gönyü felé tartott.

A hátráló csapatokat a francziák közül csupán Montbrun, a jobbszárny vezére, követte, de nagyobb zavart nem támasztott, sőt a somogyi felkelt nemesség visszavonuló útjában még több ízben összecsapott vele.

A kismegyeri csata után Eugen alkirály a szabadhegyi magaslatokon maradt. Lauriston tábornokot, a balszárny vezérét, Győr körülkerítésére rendelte ki. (Hadtörténelmi Közlemények, 1897. évfolyam. — A. Thiers : Histoire du Consulat etc. X. 298—303.) Győrben ekkor Péchy Mihály hadmérnöki ezredes parancsnoksága alatt 1500 ember volt, de még elégséges lőszerrel sem rendelkezett, így előreláthatóan nem soká tarthatta magát.

Mikor Lauriston hada Győrt körülkerítették, a Győr előtt álló Meskó tábornok hadát elvágták a főseregtől. Lauriston rögtön felszólította Meskó tábornokot a megadásra, a melyet ez visszautasított. Meskó legott megtette az előkészületeket a visszavonulásra, s gróf Széchenyi Istvánt Révfalun és Kolos-

Némán át, Komáromba küldte József nádorhoz, hogy szándékát bejelentse. Miután éjfélkor fölszedette a Rábcza hídját, Abdánál megkezdte a visszavonúlást Lesvár puszta felé, a hová hajnali ½3 órára érkezett. Innen Enesére, majd Bágyog puszta felé vette útját. Útközben járőrei Kónynál Lasalle franczia tábornok parancsőrtisztjét is elfogták.

Meskó tábornok hada, melyhez a többi között a székesfehérvári, a Vas, a Pozsony és a Bars vármegyei felkelt nemes sereg egyes századai is tartoztak, Sopron és Vas vármegyéken átvonúlva, szerencsésen kisiklott a francziák kezei közül. Lauriston e közben körülvévén Győrt, a Nádorvárosban állította fel ágyúit, a honnan kilencz napon át szakadatlanúl lövette a várost. Az erős ágyúzás a püspökvárt és számos magánépületet kigyúlasztott; magában a városban nagy ínség uralkodott, mert amúgy is tömve volt menekülőkkel, különösen a nádorvárosi lakosokkal, a kik a kazamatákban vonták meg magukat.

A június 21. és 22-iki bombázások után a várőrség kénytelen volt magát megadni. Péchy várparancsnok kitűzette a tűztoronyra a fehér zászlót, miután a városi hatóság részéről, franczia nyelvben jártas, háromtagú küldöttség indúlt Marmont Lajos marechal táborába. A küldöttség szónoka a francziáúl jól beszélő Karvasy orvos volt.

Marmont Lajos rendkívül előzékenyen fogadta a küldöttséget, sőt Karvasynak egy ezüstgombos botot adott emlékűl, a mely jelenleg a városi levéltárban van elhelyezve. A francziák szerfelett magas hadisarczot követeltek a várostól, a melyet hosszas alkudozások után 300.000 frtban állapították meg. Az alkudozások befejeztével, végre június 24-én délután 4 órakor Péchy várparancsnok átadta Győrt a francziáknak.

A győztesek még aznap bevonúltak Győr városába. Eugén alkirály a mai Király-utczában, az úgynevezett Bezerédj-féle házban vett lakást, Narbonne és Du Henin tábornokok pedig a mai kis-szeminarium épületében laktak. Győr város parancsnoka gróf Narbonne lett, egyike azoknak, a kik még XVI. Lajos szolgálatában állottak. (Thiers i. m. X. 316. l.)

Győr eleste után Napoleon a felesleges tüzérséget és gyalogságot Pozsony felé rendelte; útközben a Zámolyon keresztülvonuló franczia csapatokból a nép többeket megrohant, sőt némelyeket a Dunába vetett. Ezért a francziák a falut felgyújtották. Az elfogott zámolyiakat a haditörvényszék Győrött halálra ítélte; gróf Narbonne a győri püspök könyörgésére június 30-án kegyelmet adott nekik. (Fehér Ipoly i. m. 532.)

A wagrami csata után Ferencz király kénytelen volt újból megkezdeni a békealkudozásokat, de mivel egyelőre nem vezettek eredményre, Napoleon aug. 31-én személyesen lejött Bécsből, hogy az itt állomásozó csapatokat megszemlélje s a háború folytatására szükséges rendelkezéseit megtegye.

Napoleon Győrött.

Napoleon aug. 31-én délután 2 órakor minden feltűnés nélkül érkezett Győrbe, a hol a Bezerédj-féle házban vett szállást. Kíséretében voltak Eugen alkirály, a bajor trónörökös, továbbá Berthier, Lauriston, Massena, Rapp, Bertrand, Broussieres, Duroi tábornokok és gróf Narbonne térparancsnok. (Tudományos gyűjt. 1820. II. Fehér Ipoly i. m. 433.)

Alig egy órai időzés után Napoleon kíséretével lóra ült és körüljárta az erődítvényeket, megvizsgálta az ágyúsánczokat s miután megtette rendelkezéseit, ismét visszatért szállására.

A káptalan és a városi hatóság Napoleon megérkezésének hírére hódolatát szándékozott bemutatni, de Napoleon a kihallgatást másnapra ígérte. A fogadtatás másnap is elmaradt, mert Napoleon akkor (szept. 1.) hajnalban, úgy, a mint jött, észrevétlenűl eltávozott Bécsbe. (Szávay Gyula i. m. 83.) Az október 14-én, Schönbrunnban megkötött béke véget vetett a franczia uralomnak Győrött. A franczia hadsereg kivonúlt a vármegye területéről, hátrahagyva a háborúnak köszönhető roppant károkat. Maga Győr ostroma több mint 3 millió forint kárt okozott, ezen felül a magas hadisarcz, a melyet 60 év alatt történendő visszafizetés mellett a kincstár előlegezett, súlyos teherként nehezedett a háztulajdonosokra. Ezt a hadisarczot utóbbiak 1845-ig fizették, mikor a kincstár a hátralévő részt elengedte. (Szávay i. m. 82. l.)

Alig hogy kivonúltak a francziák a vármegye területéről, a császári hadak, foglalták el helyüket. Közöttük a Levenehr-féle dragonyos-ezred Baráthi, Csanak. Gyirmót, Koronczó, Szent-Iván és Gönyű helységekbe szállásoltatott el,

a Sztáray-féle gyalogezred Téth, Móriczhida, Rába-Szent-Miklós, Babot, Rába-Szent-Mihály, Csécsény és Mérges helységekbe, a Hiller-féle gyalogezred pedig Pannonhalma, Nyul, Écs, Ravaszd, Tényő, Szemere, Pécz és Gyömörő helységekbe, a székely határőrök Táp-Szent-Miklósra, Asszonyfára, Tápra, Nyalkára és Pázmándra, az oláh határőrezred 6. kompániája Mezőörsre és Pérre került (Vármegyei levélt. Acta perennalis deputationis.)

Győrnek a francziáktól történt elfoglalásakor a vármegye területe egyidőre ketté osztatott. A fegyverszünet alatt a Dunát és a Rábát állapították meg határvonalul ; ekként a Rábán inneni rész franczia uralom alá került, viszont a vármegye hatásköre csak a Rábán túl részekre terjedt ki A vármegye közönsége fenn akarván tartani a Rábán túl elterülő részeken a közigazgatást, aug-21-étől okt. 10-ig Téthen, Zsitkovszky Pál házánál, majd Szent-Mártonban. Török János, mint idősebb főbíró elnöklete alatt tartotta tanácskozásait. (Fehér Ipoly i. m. 493., 580.)

A békekötés után, decz. hó 11-én volt a vármegye első közgyűlése Győrött, gróf Zichy Ferencz főispáni helytartó elnöklete alatt, a kit atyja helyébe még febr 22-én nevezett ki a király helytartóvá. Az újból egybegyült rendek lelkes hangulatban ünnepelték a helytartót, a kihez Matkovics Pál udvari tanácsos verses felköszöntőt intézett. Ezt a közgyűlés jegyzőkönyvébe is beiktatta. (Zoltán Vilmos adatai.)

A franczia háborúk óriási terhet róttak az országra a melyhez hozzájárult a pénzügyi bukás, a bankjegyek és a rézpénz értékének leszállítása. Ez a művelet nem csupán a középosztályt sújtotta, hanem a népet is megfosztotta keservesen szerzett filléreitől. Mivel a bankóczédulák beváltásához készpénz volt szükség, a kormány kénytelen volt 1811 aug. 25-ére az országgyűlést egybehívni. Ez az országgyűlés, a melyen Győr vármegyét Horváth Mátyás főjegyző és Török János táblabíró képviselték, elkeseredett viták után csupán a só árának 2 forinttal való felemelését, továbbá 3 és fél millió mérő gabonát szavazott meg, a melyből Győr vármegyére 6550 mérő búza és 9825 mérő zab esett.

Az országgyűlésen tevékeny részt vett Bezerédj Ignácz is, a vármegye későbbi alispánja, a k a kormány ellen intézett javaslatok lelkes támogatói közé tartozott. (Budapesti Szemle 1899., 375.) A francziák elleni háború újabb áldozatokat követelt. Mivel az országgyűlés nem volt egybehíva, a kormány az egyes vármegyékre vetette ki a hadi adót így Győrre is, melyet a vármegye, gróf Zichy-Ferraris Ferencz főispáni helytartó közbenjárására, kénytelen-kelletlen elvállalt. Az 1813. évben újból kitört háborúban Győr vármegye is kivette részét. Gróf Zichy-Ferraris Ferencz főispáni helytartó, a kit a király az 1809. évi hadjárat alatt szerzett érdemeiért alezredesi ranggal a nemes testőrséghez helyezett át, fegyverre szólította a vármegye ifjúságát, és így a Moson, Győr, Komárom és Veszprém vármegyékből alakított szabad csapat vezéreként újabb babérokat szerzett a hadjárat alatt. Ez a szabad csapat Fülöp Hessen-Homburgi herczeg hadtestéhez osztatván be, végig küzdötte az 1813. é 1814. évi hadjáratokat. (Czeh János : Győr vármegye főispánjairól.)

Napoleon bukása után a három szövetséges uralkodó : Ferencz király, Sándor orosz czár és Frigyes Vilmos porosz király, 1814-ben Budáról visszautaztokban, Győr városát is útjokba ejtették, mely alkalommal a püspökvárban fogadták a hódoló küldöttségeket. Az üdvözlő beszédek és válaszok elhangzása után Frigyes Vilmos porosz király beszédbe elegyedett Győr város küldöttségének tagjaival, s ez alkalommal a német nyelvben kevésbbé járatos Hegedüs városbíró nagy derültséget támasztott. Midőn ugyanis a porosz király a győri híres vásárokra terelte a beszédet s ezt kérdezte : „Ihre Messen sind wohl stark. Wie lange dauern sie ?“ Hegedűs hadarva válaszolta : „O ja Majesztét ! Alle Tag ; wann isz muzikalis, dauert Stundl, wann isz mit Urgl, halbe Stund, — die kláni szán no kürzer.“ (Zoltán Vilmos adatai.)

Sajnos, a vármegye és a város nem sok hasznát látta a napoleoni háborúk alatt tanúsított vitézségének és áldozatkészségének, mert míg egyfelől az 1809. évi hadjárat és a franczia megszállás alatt szenvedett súlyos károkat csak évtizedek munkája tudta helyrehozni s másfelől a háborút követő gazdasági válság a város polgárait hosszabb időn át tétlenségre kárhoztatta, addig a Napoleon bukásával fellépő önkényuralom a vármegye életben, valamint a társadalom terén is minden szabadabb törekvésnek gátat vetett.

4. A NEMZETI TÖREKVÉSEK KORA.

A bécsi kongresszus nyomán fellépő önkényuralom béklyóiba verhette a közszabadságot, deszellemi téren a fejlődést már többé nem tartóztathatta fel. Alig bocsátotta ki Kulcsár István második röpiratát a Magyar Nemzeti Színház megalapítása érdekében, megindúlt rá a gyűjtés a vármegyében is. A vármegye, áthatva a magyar nyelv szeretetétől, lelkesedéssel karolta fel az ügyet. A kicsiny és szegény Győr vármegye, a mely ekkor még ki sem heverte a franczia hadjárat kárait, 1817 febr. 1-én küldte meg első gyűjtésének eredményét : 1018 frt 9 krajczárnyi összeget, Pest vármegyének, mely a színház megteremtése érdekében a felhívásokat széjjel küldte. A gyűjtés időközben serényen folyt tovább. Török János másodalispán vette kezébe az ügyet, a ki a vármegye földesuraihoz, birtokosaihoz intézett levelekben kérte ezeknek a támogatását. Az eredmény azonban nem volt mindenütt kielégítő, mert míg a középbirtokos-osztály lelkesen karolta fel az eszmét, addig a nagybirtokosok és a főpapok alig áldoztak valamit a Nemzeti Színház javára. De azért az 1820. év elején ismét együtt volt közel ezer forint, a melyet azonban a vármegye megtartott s csak kamatait küldte Pestre. Ez a sok viszontagságon átment 1000 forint, — a mely napjainkig meg van, — ez időtől kezdve a győri és a szomszéd színtársulatok segélyezésére szolgált. (Zoltán Vilmos adatai.) Még javában folyt a gyűjtés a Nemzeti Színház czéljaira, midőn 1820-ban Fejér vármegye azzal a kérelemmel járult Győr vármegyéhez, támogatná a székesfehérvári társulatot. A vármegye a Nemzeti Színház alapja javára gyűjtött 1000 forintnak egy évi kamatát ajánlotta fel a székesfehérvári színtársulat részére, a mely 1819 jan. 3-án előadta a „Napoleon, vagy a győri ütközet" czímű darabot E társulat tagjai között Komlóssy Ferencz, a későbbi színigazgató Baloghné és Kántorné ifiasszony voltak, s többször játszottak Győrött is.

A XIX. század. A vármegyei közigazgatás terén a XIX. század első évtizedeiben alig találunk nagyobb változást. A vármegyei életben általában a konzervativ irány kerekedett felül. A kisebb birtokú nemesség nem bír erőre jutni, annál kevésbbé érvényesítheti befolyását a vármegyei közgyűlésen, vagy a tisztújításokon. A vármegye tulajdonképeni főispánja, 1826 szept. 28-án bekövetkezett haláláig, gróf Zichy Károly volt, a ki helyett 1809-től, főispáni helytartóként, fia, gróf Zichy Ferencz kormányozta a vármegyét.

A vármegyei közigazgatás élén 1801 óta Györgyi Pál állott, a kit egymásután három ízben választottak meg alispánná, miután megelőzőleg, 1798-tól kezdve, Illos Károly mellett helyettes alispánként működött. Györgyi Pál mellett, a ki 1828-ig viselte az alispáni tisztet, 1801-től Bezerédj Mihály, 1816-tól Török János, a nemzeti törekvések lelkes híve, majd 1821-től Torkos István volt helyettes alispán.

Ezt a látszólag nyugalmas állapotot csak a kormány 1821. évi törvénytelen rendeletei zavarják meg egyidőre, a midőn az országgyűléstől meg nem szavazott újonczok kiállítását s 1822-ben a hadi adónak az eddigi papírpénz helyett ezüstben leendő szolgáltatását követelte. Győr vármegye mindkét törvénytelen rendelet végrehajtását megtagadja s felíratban fejezi ki aggodalmait, de a főispáni helytartónak sikerül a második királyi leírat végrehajtását kieszközölni. (Millenn. Tört. IX. 92.) A vármegye tehát beadta derekát, de viszont az ellenzéki vármegyék bátor magatartásán megtörött az önkény uralma. Ferencz király 1825 szept. 11-ére Pozsonyba országgyűlésre hívta egybe a rendeket, a hová a vármegye Bezerédj Ignácz másodalispánt és Kolosváry Miklós táblabírót, Győr város pedig Rába Istvánt és Czeh Jánost küldte követekül.

Ezek közül főleg Kolosváry Miklós vett tevékeny részt a vitákban. A november 2-án tartott kerületi ülésen a magyar nyelv terjesztése érdekében történt felszólalásában a leányoknak hazafias szellemben való neveltetését hangoztatta. Kolosváry jelen volt azon az emlékezetes napon is, midőn gróf Széchenyi István a Magyar Tudományos Akadémia megalapítására egy évi jövedelmét felajánlotta. (Millenn. Tört. IX. 138.)

Az országgyűlés további tárgyalásai folyamán a győri követek kivették részüket a magyar nyelv érdekében folytatott vitákban. Ők hozták szóba a magyar ezredeknél a magyar vezényleti nyelv behozatalát, a melyet azzal indokolnak,

hogy a magyar katonában a lelkesedést, vitézséget csak az ébreszti fel, ha magyar tisztek, anyanyelvén vezényelik. A győri követek tettek indítványt a magyar tannyelv behozatala, valamint a magyar nyelvnek közigazgatási nyelvvé tétele érdekében is. Midőn a felvidéki és főleg a városi követek a magyar nyelv, mint közigazgatási nyelv, meghonosításának kitűzött határidőhöz való kötését ellenezték, Kolosváry Miklós újból felszólalt a nemzeti nyelv jogaiért s a többi között a következőket mondta : „a nemzet nyelvében él és egyesül, s nyelvével hal meg". (Millenn. Tört. IX. 176.) Még az országgyűlés folyama alatt, 1826 szept. 28-án meghalt a vármegye főispánja, gróf Zichy Károly. Ferencz király, két nappal a haláleset után, az elhúnyt fiát, gróf Zichy-Ferraris Ferenczet, az eddigi főispáni helytartót nevezte ki Győr vármegye főispánjává, a kit 1827 szept. 17-én iktattak be nagy ünnepségekkel a főispáni méltóságba. Ez alkalommal herczeg Esterházy Miklós szerepelt a beiktatást teljesítő királyi biztosként. (Czeh János : Győr várm. főisp.)

A nemzeti fellendűléssel Győr város anyagi jóléte is emelkedett. A mikor 1820-ban a bástyákat lebontották, egyszerre két külváros adott helyet a lakosságnak, a melynek czéltudatos és vállvetett munkája csakhamar megtermé gyümölcseit. 1820-ban a Ferenczváros, 1839-ben pedig, a Ferdinánd város nyílt meg ; mindkét városrész a lerombolt bástyák helyén és az ezeken kívül eső posványos térségen emelkedett.

A XIX. század harmadik évtizede alatt sok csapás érte a várost. 1826-ban nagy jeges árvíz pusztított, mely a Dunán 200 hajót és malmot zúzott össze. Az 1829. év végén és 1830 elején oly havazások voltak, hogy a közlekedés fennakadt, minek következtében Győr városban nagy élelemhiány mutatkozott. Ebben az évben korábban kezdődött a hóolvadás ; az áradás, mely február 27-től márczius 20-ig tartott, Győr környékét is elpusztította, sőt a város mélyebben fekvő utczáit is elborította. Ebben az évben, július 21-én nagy tűz ütött ki az Újvárosban és a Nádorvárosban, a mely alkalommal 161 ház esett a lángok martalékául és két emberélet veszett oda. (Szávay Gyula i. m. 123. — Fehér Ipoly i. m. 507.)

Az 1830. évi országgyűlésre, a melyet V. Ferdinánd megkoronáztatása tett emlékezetessé, a vármegye Bezerédj Ignácz alispánt és Siklósi Szabó Pétert, Győr város pedig Szakács Mihályt és Czeh Jánost küldte követekül. Ez alkalommal a szent koronát, a hozzátartozó kincseivel, Budáról Pozsonyba vitték s útközben, szept. 28-án a győri székesegyházban volt éjjelre elhelyezve, mikor nemes ifjak őrizték. Az országgyűlés szétoszlása után a vármegye, a kormány ígéretében bízva, szinte türelmetlenűl várta az újabb országgyűlésre szóló királyi meghívót, midőn az 1831. év nyarán fellépő kolerajárvány egyidőre a napirenden levő kérdéseket háttérbe szorította. Az Oroszországból behurczolt járvány előbb a határszéli vármegyékben szedte áldozatait, majd rohamosan terjedt a Duna és a Tisza mentén. Győrben július 19-én fordúlt elő az első kolera-eset ; ettől kezdve, egész szept. 17-éig 1474 betegedés történt, a melyek közül 602 halállal végződött. A járvány a forgalmat csaknem teljesen megszüntette. A lakosok megrémülve menekültek házaikba ; az utczákat a hatóság kirendelt füstölői járták be. (Szávay Gyula i. m. 123.)

A vármegye még szigorúbban teljesítette az óvóintézkedéseket, sőt egyik-másik főszolgabíró túlbuzgóságában a járása területéről senkit sem engedett kiköltözni, vagy oda bemenni. Az egyik szolgabíró Wirkner Lajos kanczelláriai titkárt, a ki pedig hivatalos ügyben sietett Bécsbe a vármegye határszélénél felállított vesztegzárból nem engedte tovább utazni. Csak a főispán közbenjárására eresztette szabadon, a ki történetesen a vesztegzárt akkoriban megvizsgálta. Wirkner ekkor a főispán kíséretében Győrbe ment s innen tovább folytatta útját Bécs felé. (Wirkner Lajos : Élményeim. Pozsony.)

A járvány elmúltával a forgalom ismét élénkebbé válik. A dunai gőzhajózás az 1831 év febr. 1-én kezdődött s ez év nyarán igen csekély forgalma volt ; de őszszel ismét jelentékenyen emelkedett, bár a Bécs—Győr közötti szakaszon a gönyűi akadályok miatt megszüntették a közlekedést. Ettől kezdve Győrnek meg volt az összeköttetése Budapesttel, sőt le, egész Zimonyig meg voltak rendes gőzhajójáratai.

A gőzhajózás jelentékenyen fellendítette a kereskedelmet ; a XIX. század harminczas éveiben évenként átlag 400 hajó kötött ki Győrben. A gabonakeres-

kedésen kívül, jelentékeny pamut és gyapotkereskedés volt, leginkább görög kereskedők kezében. Ekkoriban 33 nagykereskedő lakott Győrben; e mellett 190 kiskereskedőt (kalmárt), 10 fűszerest, 90 korcsmárost, 23 hajóst és 16 bérkocsist (fuvarost) találunk. A XIX. század első felében már elég fejlett iparral találkozunk Győrben. Egybehasonlítva az 1715—1720. évi összeírás adataival, élénken szembetűnik ama haladás, melyet a város a lefolyt évszázad alatt elért.

1835 körül 1010 mesterember volt Győrött, mely szám az egyes iparágak között a következőleg oszlik meg: 113 német, 23 magyar varga, 115 csizmadia, 44 magyar, 36 német szabó, 54 molnár, 32 takács, 29 szűcs, 28 mészáros, 27 fazekas, 18 kádár, 19 kenyérsütő, 7 pék, 4 aranymíves, 2 ötvös, 1 gyűrűmíves, 1 harangöntő, 3 posztós, 1 késmíves, 1 orgonacsináló: ezenkívül volt még 1 könyvárús, 1 könyvnyomdatulajdonos, 4 könyvkötő, 2 képfaragó és 4 képíró.

A közegészségügyi viszonyokra élénk világot vet az a körülmény, hogy a XIX. század derekán három gyógyszertár, továbbá 12 borbély, 5 orvos és 1 seborvos volt Győrben.

A vármegye közgazdasági viszonyai a XIX. század második és harmadik évtizedeiben mindegyre kedvezőbb fejlődést mutatnak fel. A lakosság főfoglalkozása a földmívelés, de e mellett a marhatenyésztés, a gyümölcskertészet és a szőlőtermelés is jelentékeny eredménynyel jár. A legszebb búzát a Sziget- és a Csilizközben, rozsot a pusztai és a sokoróaljai járásokban termeltek. A lótenyésztés a Csilizközben és a Tóközben, míg a juhtenyésztés inkább az uradalmakban volt elterjedve. Különösen szép juhászat volt a hédervári uradalomhoz tartozó nováki pusztán, a hol ekkoriban 200 darabból álló tiroli fajta tehéncsordát találunk. Jelentékeny juhászat volt még a gróf Sándorok és gróf Viczayak öttevényi, a győri püspök péri, és a szentmártoni főapátság szentiváni uradalmaiban; az utóbbi helyen olajgyár is állott fenn. Az egyes birtokosok közül a Goda, Matkovics, Roboz és Török családok Szemerén, a Takácsok, Noszlopyak, Gyapayak, Kisfaludyak Téthen, a Pázmándyak, Kenesseyek és Sárayak Bőnyben s a Neuhold család Sövényházán tartott juhászatot. A jobbágynépség Markotán, Réthiben és Radványon jó lovakat, Csikvándon juhokat tenyésztett, míg Kónyban és Csécsényben marhatenyésztés virágzott. Nyárád, Radvány és Ballony helységek lakosai szénát termeltek, a melyet jó áron adtak el a pozsonyi vásárokon. Ásvány, Ráró és Szap lakosai vizahalászatból éltek, Révfalu lakosai szintén halászok és kertészek voltak.

A kertészetet leginkább Hédervár, Ráró, és Ásvány lakosai űzték; e helységekből főleg fejes káposztát szállítottak a pesti vásárokra. Dohányt Malomsok lakosai termeltek. A gyümölcskertészetben Kis- és Nagy-Baráti lakosai tűntek ki; az előbbi helyen híres spanyol meggy, az utóbbiban őszi baraczk termett, míg dinnyét a pusztai és a sokoróaljai járásokban termeltek; Ménfőn a méhtenyésztés is elég kedvező eredményt mutat fel. Patason burgonyát, Radványon pedig kendert termeltek. A díszkertészetet csupán egynéhány főúri birtokon, leginkább külföldi példák után mívelték. Gyönyörű díszkertje volt Rárón gróf Sándor Móricznak. A hédervári kastélyt is terjedelmes park vette körül, a melynek egyik sarkában emelkedett Kont-fája. Pannonhalma keleti lejtőjén a főmonostornak szépen rendezett díszkertje virúlt, a melynek közepét egy kis erdő foglalta el. A győri püspöknek Győrszigeten volt szép angol kertje. Rábaszent-Mihályon a Bezerédj-kastélyt is díszkert környékezte. A XIX. század első felében mintegy 8831 hold szőlő állt mívelés alatt Győr vármegyében. Legjobb bortermelő helyek voltak Tényő, Nyul, Csanak, Écs, Szent-Márton, Baráti és Ravaszd. Ménfőn is jelentékeny szőlőskerteket míveltek.

A bortermelés mellett Gyirmóton, a győri káptalan birtokán, még egy sörfőzőház állott fenn.

A harminczas években, főleg gróf Széchenyi István áldásos tevékenysége következtében, a kereskedelem lépésről-lépésre virágzóbbá vált. Győr lett a közvetítő az alföldi és a nyugati kereskedelem között. A Tiszaszabályozás megkezdésével a tiszavidéki gabonahajók már egész Győrig fel tudtak jönni s itt értékesítették rakományukat. A győri gabonakereskedelem országos jelentőségűvé válván, mindegyre élénkebben nyilvánult az a kívánság, hogy Győrt Bécscsel vasút kösse össze. Ez a kérdés már az 1832—36. évi országgyűlésen is szóba került, mely alkalommal Reviczky kanczellár tudtára adta a rendeknek, hogy

A győri régi tűztorony. Épült 1792-ben, lebontották 1895-ben.

A hédervári kastély a kert felől.

báró Sina György engedélyt fog kapni a vasút építésére. Sina 1833 jan. 2-án csakugyan megkapta az engedélyt a győr—bécsi vasút építésére, s az előmunkálatokat legott megkezdette. (Millenn. Tört. IX. 397.)

A vármegye I. alispánjává az 1828. évi tisztújításon Bezerédj Ignáczot választották meg, a ki az 1825—27. évi országgyűlésen a vármegyét képviselte; mellette II. alispánként Szabó Péter működött.

Bezerédj Ignácz, mint nagy tekintélyű; vagyonos és befolyásos férfiú. hosszú ideig állott a vármegyei közigazgatás élén. 1832-ben és 1836-ban ismételten alispánná választották. Melléje két ízben Szabó Pétert, 1836-ban pedig Szüts Antalt, a későbbi I. alispánt adták másodalispánul.

Az 1832—36. évi országgyűlésre a vármegye Siklósi Szabó Péter II. alispánt és Szűts Antalt küldi követül. Bár mindketten szorgalmasan részt vettek a tanácskozásokban, nagyobb szerepet azért soha sem játszottak. Ezen az országgyűlésen részt vett Karner Antal, a későbbi győri püspök is, a ki az országgyűlés folyamán több ízben szerepel az üdvözlő küldöttségek sorában.

A konzervativ irány többségre jut a megyeházán s uralmát biztosítani törekszik. Már az 1832—36. évi követi utasítások közé felveszi a vármegye közönsége annak az elvnek törvénybe iktatását, hogy a vármegyei tisztújítások alkalmával minden nemesnek egy szavazata legyen; ellenben a vagyonosok szavazata bizonyos kulcs szerint többet számítson. (Tört. Tár IX. 441.)

Így a bocskoros nemesség, a mely tömegesen szokott betódúlni a választásra, elveszíti befolyását s a vezetés továbbra is megmarad a birtokos nemesség kezében, a mely ekkor még a konzervativ irányhoz hajlik, de azért a nemzeti nyelv művelése és terjesztése érdekében is eredményes munkásságot fejt ki.

Már a harminczas években a vármegye összes iskoláiban tannyelvül a magyart viszik be. Ezt a példát követi Győr város is, a mely 1843-ban a városi közigazgatás minden ágában a magyar nyelvet teszi kötelezővé. Az 1832—36. évi országgyűlésen jelenik meg első ízben gróf Viczay Héder, a vármegye későbbi nagynevű főispánja, a ki a felsőtáblán foglal helyet és a főúri ellenzék ama tagjai közé tartozik, a kik a kormánynak egy szál katonát nem hajlandók megszavazni, míg „a nemzet legszentebb jogai porba vannak tiporva.“ (Millenn. Tört. IX. 486.)

Az 1832—36. évi országgyűlés berekesztése után a nemzeti fellendülés társadalmi téren is mindegyre jobban észlelhető. 1836-ban három fiatal ügyvéd: Jankó Kálmán, Kálóczy Lajos és Zmeskál Sándor telepednek meg Győrött, a kik Kovács Pál dr.-ral egyesülve, megalapítják a „Győri Olvasó-Egylet“-et.

Kovács Pál nemcsak mint jeles orvos, hanem mint közkedvelt író, a harminczas és negyvenes években népszerűsége tetőpontján állott és csakhamar egyik legagilisabb tagja lett a győri társadalomnak. Különösen a város művelődése és magyarosodása körül szerzett elévülhetetlen érdemeket. Ő karolta fel a magyar színészetet is Győrött, a mely 1835-ben, Abday színtársulata idejében, még igen nehéz küzdelmet vívott a közönség részvétlenségével.

1837-ben Fekete Gábor társulata jött Győrbe, Lendvay Mártonnal, a magyar színpad egyik legjelesebb alakjával, a kinek művészete csakhamar meghódította a győri közönséget. Kovács Pál, a sikerek hatása alatt, Jankó Istvánnal, a győri püspöki uradalmi ügyészszel és Zmeskál István vármegyei aljegyzővel együtt, pár nap alatt megalakította a magyar színészetet biztosító egyletet, a melylyel a színészet virágzásának vetette meg alapját. Ez időtől kezdve a legkitűnőbb színi tehetségek mutatták be magukat a győri színpadon, mint Szathmáryné, Komlóssy Ida, Prielle Kornélia, Felekyné, Szigeti József, Tóth József, Szilágyi Benedek, stb.

A színészet mellett a zeneművészet is nagy pártolásnak örvendett Győrött. 1830-ban zeneegylet alakúlt, kezdetben Bogár Ferencz királyi hivatalnok, majd Richter Antal székesegyházi karnagy vezetésével, a mely rövid tízéves fennállása alatt (1830—1840) számos hangversenyt rendezett. Többek között Haydn Józsefnek örökbecsű „Teremtés“ és „Négy évszak“ czímű oratoriumát is előadták. 1546 végén Richter Antal karnagy buzgólkodása férfi-dalegyletet és énekiskolát teremtett meg, a mely egész a szabadságharcz kitöréséig működött.

Az irodalom terén, a már említett Kovács Pál beszély- és színműírón kívül, az időtájt Czuczor Gergely benczés, a kinek neve a győri tanárkodása alatt kiadott költeményeivel vált ismertté irodalmunkban, továbbá Czeh János,

Győr városának több ízben országgyűlési követe, történetíró és Maár Bonifácz történész tűntek ki.

Az irodalmi, művészi és társadalmi élet fellendülése körül nagy érdemei vannak Sztankovits János győri püspöknek. Tíz évi püspöksége alatt (1839—48) udvara valóságos gyüjtőhelye volt a tudomány és a művészet barátainak, a hol a győri társaság színe-java is gyakran adott egymásnak találkozót.

1839 nyarán fényes ünnepségek színhelye volt a vármegye. A júniusi közgyűlésre érkezett le a vármegyéhez a helytartótanács leírata, a melyben V. Ferdinánd királynak és nejének, Mária Anna Piának látogatását tudatta a vármegye közönségével. Ő felségeik, Mérey Sándor kir. személynök kíséretében, június 10-én érkeztek kocsikon Féltoronyból Öttevényre, a hol a járásbeli szolgabíró, a plébános és az elöljárók fogadták. Rövid üdvözlés után a király folytatta útját Abda felé, a melynek lakosai szintén kivonúltak, hogy az uralkodónak hódolatukat bemutassák.

V. Ferdinánd Győrött.

Győr város határában diadalkapu várta az érkezőket. Ezen áthaladva, harangzúgás mellett és az ünneplő polgárság és tanuló-ifjúság sorfala között, délután hat óra tájt érték az udvari kocsik az újvárosi vámházhoz. Itt a legmagasabb vendégeket, a vármegyei küldöttség élén, Bezerédj Ignácz első alispán fogadta. A sétatéren, a városi tanács élén, Czeh János, ősi szokás szerint, a város kulcsait nyújtotta át Ő Felségének. Innen a püspökvárba vette útját a menet, a melyet a városi polgárság és a vármegyei nemesség lovas bandériuma nyitott meg. A várban Sztankovics János püspök és gróf Zichy-Ferraris Ferencz fogadták az uralkodópárt. Aznap a tervezett kivilágítás a kedvezőtlen időjárás miatt elmaradt. Másnap, június 11-én reggel hat órakor V. Ferdinánd király kíséretével Komárom felé indúlt, s Gönyűig a vármegye első alispánja, továbbá a városi polgárság és 12 vármegyei nemes lóháton kísérte.

Komáromból visszatérőben, június 14-én érkezett az uralkodópár ismét Győrbe. E napon este díszelőadás volt a színházban és fényes kivilágítás a városban, a mely kitűnően sikerült. Még a délután folyamán a király megtekintette a vármegyeházat, a városházat és több más közintézetet, míg a királyné az Orsolya-rendű apáczáknál tett látogatást. Másnap, június 15-én reggel, a király maga elé rendelte Bezerédj alispánt, Czeh János polgármestert, és különös megelégedését fejezte ki előttük a fogadtatásért. Ez alkalommal a város közművelődési és emberbaráti intézményei javára összesen 2200 frtot adományozott. Végül a székesegyházban tartott istenitisztelet után, a városi polgárság lelkes üdvrivalgásai közepette, kíséretével együtt elhajtatott. (Hírnök 1839., 49., 50.)

Ez év őszén halt meg (1839 okt. 6-án) gróf Zichy-Ferraris Ferencz főispán, a ki közel harmincz éven át kormányozta a vármegyét. A kormány teljesen megbízva Bezerédj Ignácz I. alispánban, egyideig betöltetlenül hagyta a főispánságot, de a közelgő restaurácczióra és a követválasztásokra 1841 szept. 16-án Marich Dávid Istvánt nevezte ki főispánná.

Marich Dávid már hosszabb időt töltött a közpályán, mikor a győri főispáni székbe került. 1811-től 1832-ig Székesfehérvár városánál működött mint királyi biztos; 1836-ban Liptó, 1837 márczius 31-én pedig Torna vármegye főispáni helytartója lett; közben többször képviselte Fejér vármegyét az országgyűlésen.

Az 1842-iki restauráczió.

Az 1842. évi restauráczió mély változást idéz elő a vármegye tisztikarában. Bezerédj Ignáczot a kormány udvari tanácsossá nevezi ki, s ezért megválik állásától; helyét Szüts Antal foglalja el, a ki az 1839—40. évi országgyűlésen, Takács Sándor főszolgabíróval együtt, a vármegye követe volt. Másodalispánná Bay Gáspárt, főjegyzővé Balogh Kornélt választották. Bezerédj Ignácz visszavonúlt a közszereplés teréről, s utóbb Kis-Görbőre költözött, a hol 1862. január 9-én bekövetkezett haláláig lakott. (Magyar Tudományos Értekező 1862 I. 84.)

Az 1843—44. évi országgyűlésre a vármegye Balogh Kornél főjegyzőt és Szabó Kálmánt küldi követekül. Az előbbi a kormányt támogató konzervativ párt egyik súlylyal bíró és számottevő tagja lesz az országgyűlésen. Szónoklatát az ellenzék is mindig figyelemmel kíséri. Egyéni kiválóságával, síma modorával, némileg sikerült neki azt az ellenszenvet legyőzni, a melylyel az ellenzék iránta, mint oszlopos kormánytámogató iránt viseltetett; sőt bizonyos népszerűségre tett szert követtársai körében. A vármegye közönsége pedig az országgyűlésen elért sikerei elismerésekép, a következő, 1845 július 23-án tartott tisztújításon első alispánná választja, míg a másodalispáni székbe Horvát Dánielt ülteti.

A fentemlített országgyűlésen részt vett Wurda Károly győri kanonok is, a győri káptalan követe, a ki élénk feltűnést keltett a vallásügyi tárgyalások alkalmával tanúsított szabadelvű felfogásával, midőn paptársainak heves tiltakozása és óvása mellett, mindenkinek bámulatára : a „szabad egyház szabad államban" elve mellett tört lándzsát. (Millenn. Tört. IX. 597.)

Marich Dávidot 1845-ben Veszprém vármegye főispánjává nevezték ki, ennélfogva a vármegye új főispánt kapott gróf Esterházy Károly személyében. Az új főispán 1845 július 6-án tartotta különös fénynyel és pompával történt bevonulását székhelyére.

Élénk feltűnést keltett a beiktatási ünnepségeken a vármegyei ifjúság bandériuma, mely az akkoriban divatos, új szabású fekete magyar ruhába öltözve, a bevonuláskor a főispán kocsija előtt lovagolt. A győri polgárok fekete seregnek nevezték el.

A vendégek között foglalt helyet Nyitra vármegye 60 tagú küldöttsége is, gróf Károlyi Lajos vezetése alatt.

A főispán, mint a pápai polgárőrség parancsnoka, díszruha helyett a polgárőrség egyenruhájában jelent meg a bevonuláshoz ; ezzel egy csapásra meghódította a győrieket, a kik első este fáklyászenével tisztelték meg. Másnap végbement a beiktatás s utána 600 terítékű ebéd zárta be az ünnepségeket. (Életképek 1845. évf.)

Az 1846-ban megtartott tisztújításon Balogh Kornélt újból első alispánná választották meg, míg a másodalispáni tisztséget Dorner Edével töltötték be, a ki az önkényuralom éveiben jelentékeny szerepet játszott a vármegye és a város közéletében.

A nagy átalakulás előtti években Győr város polgársága a zeneművészetet a fejlettség oly nagy fokára emelte, hogy a külföldi művészek figyelme is ide fordult. 1846-ban Richter Antal, a győri székesegyház karnagya, Wurda Alajos, Ecker János és Karvasy Kálmán megalakították a „Győri Férfi-Dalegylet"-et. Hatalmas pártfogót nyertek Sztankovich János győri püspökben, a ki bőkezűen támogatott minden művészetet s gyakran rendezett a püspökvárban hangversenyeket. 1847-ben számos európai hírű művész hangversenyzett Győrött, úgy mint Arnstein Antal hegedűművész, Seymour Shiff híres angol zongoraművész, Luigi Pantaleone tenorista, Wurda József hamburgi tenorista, Heindl Ede fuvolaművész és Rubinstein Antal, a ki Sztankovics János püspök pártfogása mellett, június 14-étől június 17-ig tartotta hangversenyét a városban. (Zoltán Vilmos adatai.)

1847 január 2-án indult meg a „Hazánk" czímű szépirodalmi és közgazdasági lap Kovács Pál dr. szerkesztésében, a melybe az akkori írók legjelesebbjei, mint Petőfi Sándor, Lisznyay Kálmán, Arany János, Szász Károly, Vajda, Rónai Jáczint, írtak. Petőfi Sándornak néhány kiváló költeménye e lapban jelent meg első ízben. Például : Egy gondolat bánt engemet, Falu végén kurta korcsma, Kutyakaparó, stb. (Fehér Ipoly i. m. 260.)

József nádornak 1847 január 13-án bekövetkezett halálával a nádori méltóságra egyedüli jelölt volt az elhúnyt fia, István királyi herczeg, a kit V. Ferdinánd király az ország helytartójává nevezett ki : István kir. herczeg még az országgyűlés egybehívása előtt körútra indult az országban, s útjában október 6-án érkezett a vármegye székhelyére.

István kir. herczeg Győrött.

A vármegye közönsége mindent elkövetett, hogy a designált nádor fogadtatását minél fényesebbé tegye. Gróf Esterházy Károly főispán, Sztankovics János püspök és Rimély Mihály főapát, a városi polgársággal együtt, vállvetve buzgólkodott a fogadtatás érdekében, a melynek költségeit a rendek magokra vállalták.

István királyi herczeg hajója Bécsből indúlt, s csak nagyobb késéssel érkezett két óra után Győrbe, mely ekkorra már fényesen ki volt világítva.

A királyi herczeget, a kivel öcscse, az akkor tizenhárom éves József királyi herczeg is lejött Győrbe, a hajó-állomásnál Rimély Mihály főapát fogadta hosszú üdvözlő beszéddel, melyre a királyi herczeg röviden és barátságosan válaszolt.

Miután István néhány szót váltott a küldöttség tagjaival, a menet megindúlt a városba. A híd előtt ötven-hatvan fáklyás ember várakozott, hogy megvilágítsa az útat. A menetet Scheffer Jakab, a polgári zászlóalj szárnysegéde, nyitotta meg lóháton, ezt követte a főispán díszhintaja, melyben a két királyi

herczeg gróf Zichy szárnysegéddel foglalt helyet. Kis lovas-csapat zárta be a menetet.

A királyi herczeg a püspökvárba vonult, a melynek bejáratánál Sztankovics János püspök fogadta ; majd lakosztályába vezette a leendő nádort. Nemsokára a küldöttségek tisztelegtek.

A főispán meghívására a királyi herczeg elment a színházba is, de onnan csakhamar eltávozott. Este féltíz órakor nagy ebéd volt a püspökvárban, a győri „Férfi Dalegyesület" közreműködésével.

Másnap, október 7-én, István királyi herczeg felszállt a Sophie gőzhajóra, hogy útját Komárom felé folytassa.

Ez alkalommal a városi és a vármegyei küldöttségek gróf Esterházy főispán vezetése alatt szintén elkísérték a királyi herczeget Komáromba, hol hasonló fénynyel és lelkesedéssel fogadták, de a bevonulásnál történt szerencsétlenség az egész ünnepséget elrontotta. (Zoltán Vilmos adatai.)

A november 7-ére egybehívott pozsonyi országgyűlésre a vármegye Balogh Kornél I. alispánt és Szerdahelyi Ferencz táblabírót küldi fel követekül ; mindketten a konzervativ párthoz tartoztak, mely párt még az előző évben szövetséget kötött a kormánynyal. Kívülök még gróf Esterházy Károly főispán, Sztankovics János püspök, Rimély pannonhalmi főapát, Susich György rábaközi főesperes és Prileszky Imre mosoni főesperes, a győri káptalan küldötteiként, vettek részt az országgyűlésen a győriek közül. A tanácskozásokban élénk részt vesz Balogh Kornél is.

Mikor az olasz háború költségeinek fedezésére bankóczédulákat bocsátottak ki s ezek felől gyanús hírek kezdtek forgalomba jönni, Balogh Kornél az 1848 márczius 3-án tartott kerületi űlésen, pártállására való tekintet nélkül, indítványt tett, hogy a királytól a bank állásáról és a forgalomban levő bankjegyek födözetéről felvilágosítást kérjenek. Ehhez az indítványhoz fűzte Kossuth Lajos ama híres, nagy beszédét, a melyben Magyarország részére a pénzügyek önálló kezelését, szabadelvű reformokot és Ausztria számára alkotmányt követelt.

A 48-iki mozgalmak.

A márczius 13-án Bécsben kitört forradalom hírére, melyről a győriek a bécsi utasok révén még aznap este teljesen tájékozódtak, Lukács Sándor és Kovács Pál dr., a nemzeti mozgalmak vezérei, még aznap estére népgyűlést hívtak egybe a piacztérre, a hol hatalmas szónoklatokkal magyarázták meg a népnek a pozsonyi országgyűlés diadalmas határozatának híreit.

A közbeeső márczius 14-e teljesen elég volt arra, hogy a mozgalom vezetői előkészítsék a szabadság első nagy ünnepét Győrött, a mely márczius 14-én a színházban hazafias tüntetéssel kezdődött. A diákság felvonásközben a Rákóczi-induló eljátszását követelte a zenekartól, mely a közönség lelkes éljenzése közepett meg is felelt ez óhajnak.

15-én délután 5 órakor a főtéren egybegyűlt 1500 főnyi tömeg előtt Lukács Sándor tartott lelkes beszédet, a melynek folyamán nemzetiszínű kokárdákat kezdtek a nép között szétosztani ; a diákság pedig a „Szózatot" énekelte. Lukács ekkor indítványt tett a város kivilágítására, a nemzeti mozgalom ünneplése czéljából ; de Disznósi Horvát, ismert városi kortesvezér indítványára ezt másnapra halasztották. A Benedekrendűek mindazonáltal este fél hétkor elkezdték a kollegium ablakait kivilágítani ; példájukat csakhamar mások is követték, s rövid félóra alatt az egész belváros fényárban úszott.

E közben Perlaki Dániel posztókereskedőnek házában nagyban folytak a fáklyásmenet előkészületei. Este 8 órakor már 200-nál több fáklyavivő volt együtt a Király-utczában, a honnan elindulva, a 6—8000 főre szaporodó tömeg a főtéren át, a városháza elé vonult. Itt Lukács Sándor, majd a városháza erkélyéről Keresztesy ügyvéd intézett beszédet a néphez, a mely azután az Újvárosba s innen ismét a főtérre ment és Lukács Sándor szavai után szétoszlott. (Zoltán Vilmos közleménye E. I. naplója után.)

16-án estére már megérkezett a pesti népgyűlés híre, a szabad sajtó első példányával, a „Talpra magyar"-ral, melyet aznap a zsúfoltságig megtelt színházban Lukács Sándor olvasott fel a közönségnek, a pesti 12 ponttal együtt.

17-én a Vigadóban tartott népgyűlésen Zmeskál Sándor és Keresztesy ügyvéd a nemzetőrség szervezését indítványozták s még aznap délután a harminczados- és a sóhivatal sorompóit nemzeti színűekre festették át. A városi polgárőrség két csapata, a vörös-csákósok és a fekete-csákósok, a kik eddig fe-

szült viszonyban állottak egymással, a nemzeti ünnep hatása alatt kibékültek és egy csapattá egyesültek.

A szabadság ünnepét azonban néhol kihágások zavarták meg. A Pozsonyból és Pestről érkezett hírek hatása alatt Dorner Ede II. alispán még márczius 19-én a vármegyei és a városi tisztviselőkből és a polgárőrség tisztjeiből állandó bizottságot alakított ,,a közbátorság fenntartására,'' a melynek egyik tagja, Lukács Sándor, még aznap felhívást intézett a néphez. (Zoltán Vilmos adatai.)

A márczius 21-én tartott vármegyei közgyűlésre, melyen a vármegyei követek jelentését tárgyalták, a vidékről is számosan jöttek be Győrbe. Ez nem kis aggodalmat okozott, mert attól lehetett tartani, hogy a nép alsó rétegei, a melyek a nagy átalakulás jelentőségét kellően felfogni még nem tudták, zavargásokat fognak előidézni. A vegyes bizottság azonban mindent elkövetett a rend megőrzésére; nemcsak a polgárőrséget erősítette meg, hanem az ekkor szervezkedő nemzetőrséget is fegyveres őrjáratba küldte. A tanuló ifjúság szintén fegyvert fogott. Ezek az előkészületek feleslegesek voltak, mert a közgyűlés teljesen nyugodtan folyt le s nem zavarta meg az ünnepi hangulatot.

Pozsony példájára, a mely már márczius 25-ig szervezte a nemzetőrséget, s a melynek parancsnokává a győri származású gróf Zichy Ottót választották meg, Győrben is megkezdték a 18—50 éves férfilakosság összeírását.

Hogy pedig a nép is tájékozva legyen az 1848-as átalakulások jelentőségéről, Vas Gereben (Radákovics József,) a kiváló író, a ki ez időben Győrbe tette át lakását, folyóiratot adott ki, a melyben a maga népies nyelvén magyarázta meg az 1848-iki törvényeket. E folyóirat, ,,Öreg A—B—C vén emberek számára'', óriási mennyiségben kelt el a vásárokon. Bay Antal egymaga 1000 példányt vett meg jobbágyai és a birtokain lakó cselédei számára.

A város polgársága mind a mellett aggodalommal várta az újabb híreket. Főleg az 1848. évi utolsó rendi országgyűlésen hozott törvények szentesítését várták türelmetlenül.

A közcsendi bizottmány, hogy az eseményekről megbízható értesüléseket nyerjen, Lukács Sándort és Hinár Jánost Pozsonyba, Purgly Sándort és Keresztesy Ambrust pedig Pestre küldte, meghagyva nekik, hogy mindent sürgősen tudassanak a bizottsággal.

Április 1-én, ½12 óratájt érkezett meg Lukács Sándor Győrbe az örömhírrel, hogy V. Ferdinánd király megelőző nap szentesítette a törvényeket. Ez örömhír hatása alatt d. u. 2 órakor a főtéren népgyűlést tartottak, Rónay Jáczint benedekrendi tanár és Lukács Sándor közreműködésével. Ez alkalommal Kovács Pál, a ,,Hazánk'' szerkesztője a legújabb híreket olvasta fel a sokaságnak. Este 7 órakor megkondultak a város összes harangjai, majd ágyúlövések hangzottak a bástyákon, a lelkes tömeg üdvkiáltása közben. (Szávay Gyula i. m. 304—317.)

Gróf Zichy Ottó indítványára április 8-án a győri polgárőrség hajóra szállott, hogy az országgyűlés berekesztése alkalmából Pozsonyban a királyi helytartót, a kormányelnököt és Kossuth Lajost üdvözölje. A polgárőrség, melyet a pozsonyiak lelkes fogadtatásban részesítettek, jelen volt az országgyűlés ünnepélyes berekesztésénél, a mikor a győriek szolgáltattak díszőrséget V. Ferdinánd király ajtaja előtt.

A szentesített törvények kihirdetése után azonban csakhamar megkezdődtek a viszálykodások a győri városházán. Az új, szabadelvű irány hívei mindenkép arra törekedtek, hogy a régi rendszer embereit a városi közigazgatás éléről eltávolítsák. A nép haragja főleg a városi tanács tagjai ellen irányult, s ezt a haragot az egymásután tartott népgyűlések mindegyre élesztették.

E közben a vármegye is megmozdult. A közgyűlése május 1-ére volt kitűzve. Purgly Sándor bizalmas tanácskozásra hívta egybe a bizottsági tagokat, a kik mindegyre jobban hangoztatták azt a kívánságot, hogy az eddigi alispán, Balogh Kornél helyét mással töltsék be. Ugyanakkor Szabó Kálmán tiszti ügyészt jelölték az alispáni tisztségre.

Ez értekezlet után Dorner Ede II. alispán is egybehívja a régi konzervativ párt híveit, de ezek már nem bírták feltartóztatni Balogh Kornél bukását, a ki belátva a helyzetet, kijelentette, hogy miután a közbizalom tőle elfordult, leteszi tisztét. Így azután a május 1-re egybehívott közgyűlés ünnepélyes lefolyását mi sem zavarta meg.

Három hét mulva (május 22-én) tartotta Győr város a tisztújítását. Polgármesterré Korbonits István eddigi főjegyzőt, főjegyzővé pedig Zmeskál Sándor ügyvédet választották. A választás eredménye nem elégítette ki a közvéleményt, mert a szabadelvűek polgármesternek Hergeszell Ferenczet, főjegyzőnek pedig Lukács Sándort akarták volna megválasztani; de a régi irány szolgálatában álló czéhek másként döntötték el a választást.

Még a tisztújítást megelőzőleg, Győrben hozzáláttak a nemzetőrség szervezéséhez, mely egy, 1848 május végéről való kimutatás szerint 1145 emberből állott. Őrnagyjává a hadügyminiszter gróf Zichy Ottót nevezte ki. (Szávay Gyula i. m. 337—364.)

A szerb lázadás kitörésének hírére, mikor már az országban levő nemzetiségiek is mindenfelé mozgolódni kezdtek, a kormány katonailag rendszeresített 10 nemzetőr-zászlóalj kiállítását határozta el, a mely czélból május 16-án kiírták a toborzást.

Az ország tíz városa közül Győr egyike volt azoknak, a melyeket hadfogadó székhelyül rendeltek. Győr városból toborozták az V. zászlóaljat; parancsnoka Horváth Dániel lett.

A hadfogadás kezdetben igen lanyhán ment; csak június havában látott a hadfogadó bizottság és a városi tanács komolyabb munkához. Mindazonáltal Győrből nem került ki a zászlóalj alakításához szükséges 1000 ember, s így a hiányt Győr és a szomszédos vármegyék, valamint Pest városa pótolták. Az ekként megalakított 1094 emberből álló V. zászlóalj csakhamar elhagyta a várost, s a délvidékre ment, a szerb lázadás elfojtására.

E zászlóaljnál kezdte meg pályáját mint főhadnagy, Görgey Artur, a későbbi hadügyminiszter és fővezér, a kinek oly végzetes szerep jutott a szabadságharcz történetében; továbbá Máriássy János, a későbbi huszárezredes és a kiegyezés után altábornagy, és Udvarnoky Béla, a kit Görgey a kápolnai csata után fegyelemsértés miatt a Lehel-huszárokkal agyonlövetett.

A míg a városi tanács szinte tétlenül szemlélte az események folyását, annál nagyobb buzgalommal fogott hozzá a vármegye a nemzeti önvédelem szervezéséhez. A május 25-én tartott közgyűlésen, a nemzeti védelem czéljaira rendkívüli pótadót vetett ki s a kivetésre gróf Zichy Ottó elnöklete alatt, Zmeskál Istvánt, Szabó Pétert, Kálóczy Lajost, Potyondy Ferenczet, Nagy István számvevőt, Király Lajos mérnököt és Jankó János főadószedőt küldte ki. De lelkesedéssel karolta fel az önvédelem ügyét a győri társadalom is. A honvédelmi pénztár javára nehány nap alatt közadakozásból 6000 forint gyűlt egybe. A nők tépést készítettek, pénzt gyűjtöttek, egyes polgárok, mint Latesz Jakab, Hets Mátyás saját költségükön egy-két nemzetőr teljes felszerelését és ellátását vállalták magukra.

A szabadságharcz riadója legnagyobb hatással volt az ifjúságra. A tanév már vége felé járván, a főiskolai ifjúság tömegesen lépett az új zászlóaljakba. A tanulók egyike, Saara Iván, megható búcsúszót intézett társaihoz a győri lapok egyikében. (Szávay Gyula i. m. 360—369.)

A kormány ismét gróf Esterházy Károlyt nevezte ki Győr vármegye főispánjává, a ki mindennemű ünnepély mellőzésével foglalta el főispáni székét, s azonnal hozzáfogott a megüresedett állásoknak helyettesítés útján való betöltéséhez.

Az országgyűlési képviselőválasztások már fegyverzaj és hadikészülődések közepette folytak le.

Győr város június 25-én Lukács Sándort választotta képviselővé; a vármegye három kerületében, nevezetesen a sokoróiban Kálóczy Lajos, a pusztaiban Bay Antal egyhangúlag kaptak mandátumot, míg a csilizközi kerületben Balogh Kornél, a régi konzervativ párt egyik oszlopos tagja győzött gróf Zichy Ottóval szemben. Ezt a választást azonban kérvénynyel támadták meg, mire az országgyűlés Balogh Kornél megválasztását érvénytelennek jelentette ki. A második választáson ismét Balogh Kornél győzött, bár a bekövetkezett események miatt helyét többé az országgyűlésen nem foglalhatta el. Megbízólevelét másodszor is megsemmisítették, s harmadízben már Keresztesi Ambrus lett képviselővé megválasztva, (Szávay i. m. Gracza György: az 1848—49-iki magyar szabadságh. története II. 8. l.).

Kossuth Lajos július 11-én tartott emlékezetes nagy beszédeinek hatása alatt az országgyűlés 200.000 katonát szavazott meg, mire újból megindúlt

a toborzás Győrött. Az önkéntes nemzetőrségek alakítására kiküldött választmány nevében Zmeskál Sándor főjegyző augusztus 20-án falragaszokon szólította fel a fegyverforgató lakosságot a nemzetőrségbe való belépésre, a melynek szervezésében főleg Gyapay Dénes, Kozma Imre és Preng Mihály buzgólkodtak.

Győr városa augusztus 18-án tartott közgyűlésében 200 önkéntes kiállítását határozta el, Hergeszell Antal nemzetőri kapitányt pedig fegyverek beszerzésére Bécsbe küldte. Ugyane napon érkezett Győrbe a Sándor-huszárok három százada Schweidel József őrnagy parancsnoksága alatt, a ki a magyar kormány rendelkezése alól magát kivont Apponyi ezredes helyett, a parancsnokságot átvette. A város kitörő örömmel fogadta a huszárokat, a kiket megvendégelt. (Szávay Gyula i. m. 378.)

A horvát betörés hírére, az újonczok kiállítása s a védelem egyöntetű szervezése czéljából, Szabó Kálmán alispánt Győr vármegye és Lukács Sándort Győr város kormánybiztosává nevezték ki. A fáradhatatlan Lukács Sándor legott munkához lát. Már szeptember 22-én egybehívja és újjáalakítja a városi tanácsot, magát a városházánál beiktatja, s hozzáfog a városra eső 260 újoncz kiállításához. (Szávay Gyula i. m. 379.)

Az események néhány nap alatt jelentős fordulatot vettek. Jellachich a sukorói harcz után felhagyott a támadással, s felhasználva a szept. 30-án kötött 3 napos fegyverszünetet, október 1-én felszedte pákozdi táborát és miután még kísérletet tett a komáromi vár bevételére, október 3-án, esti hét óra tájt, Győrbe érkezett. **A horvátok a vármegyében.**

A megrémült város, nehogy nagyobb bajnak tegye ki magát, Korbonits István polgármester vezetése alatt küldöttséget menesztett eléje a fejérvári útra. A polgármester az érkező bánt arra kérte, hogy a várost kímélje meg, mire Jellachich megnyugtatta, hogy csak lássák el hadát élelemmel és egyéb szükségletekkel, — s nem lesz bántódása a városnak.

Jellachich rongyos, kiéhezett hada, a mely sáskamódra pusztított minden megehetőt, nem sokáig maradt Győrben, mert a fennhéjázó bán már másnap, október 4-én tovább vonult Bécs felé.

A horvát hadak megjelenése az első ijedelem lecsillapultával nem okozott a városban nagyobb zavart, sőt az újvárosi polgárok be is jöttek a főtérre, hogy fegyvert kérjenek a horvátok kiűzésére. A győri nemzetőrség pedig, mintha semmi sem történt volna, a csanaki dombok mögé vonult s ott gyakorolta magát a fegyverforgatásban.

A győri nemzetőrök első ízben október 12-én ütköztek meg a Theodorovits vezérlete alatt álló horvátokkal Sopron vármegyében, de ez alkalommal még nem állották ki a tűzpróbát. (Közlöny.)

A horvát betörés hírére megalakult honvédelmi bizottmány annál erélyesebben kezdte meg az újonczozást.

Győrött, mint állítási főhelyen, szeptember végén egy új (23-ik) honvédzászlóalj alakult, melyhez a vármegye 320, Győr városa pedig 64 újonczot adott. Első parancsnoka Haas Károly lett, később Kmetty György parancsnoksága alá került.

A magyar hadsereg Móga altábornagy vezérlete alatt Jellachich futó hadának nyomában, egész Parndorfig nyomult előre. Mivel Kossuth Lajos, a honvédelmi bizottmány elnöke, nem nagyon bízott a magyar hadak vezérében, október 11-én Görgey Artur ezredest küldte a parndorfi táborba. Néhány nap múlva (október 17-én,) maga Kossuth is elindult Pestről, hogy felkeresse az osztrák határszéleken táborozó seregeinket. Kossuth 21-én érkezett Győrbe; vele jött három hajón a Vilmos huszárok egy osztálya, a 25. honvédzászlóalj, 1500 pesti nemzetőr és 3 ágyúüteg. **Kossuth Lajos Győrött.**

Kossuth a püspökvárba szállott, a hol haditanácsot tartottak. Itt adta ki lelkesítő felhívását Moson vármegye lakosaihoz. Másnap a győri nemzetőrökkel együtt, tovább utazott a parndorfi táborba, a hova október 23-án érkezett meg.

Lukács Sándor Győrben maradt vissza s nagy erélylyel működött közre az újonnan felállított 39. zászlóalj szervezésén. E mellett a küszöbön álló csatára való tekintettel, kórházakról és a sebesültek elhelyezéséről is gondoskodott, mely czélból a benedekrendűek székházának egy részét lefoglalta.

A schwechati csata balul ütött ki. Az újoncz sereg derekasan megállta helyét, de délután a komáromi kaszások valamitől megriadva, futni kezdettek,

s azzal magukkal rántották az egész jobbszárnyat, közötte a győri nemzetőröket is. Erre az egész csatarend felbomlott s a sereg hanyatt-homlok szaladt Győr felé.

A trónváltozás után a császári hadak új fővezére, Windisch-Grätz herczeg, megkezdvén előnyomulását Győr felé, a honvédelmi bizottmány a feldunai sereg parancsnokát, Görgey Arturt oda utasította, hogy az időközben megerősített Győrre támaszkodva, tartóztassa fel az ellenséget előnyomulásában.

Görgey a parndorfi összecsapás után hadával Moson előtt foglalt állást, s itt deczember 18-án megütközött Jellachich hadosztályával, a melyet erős ágyúharcz után visszaszorított.

E siker után hadával, Öttevényen át, a győri földsánczok mögé vonult vissza, a melyek Lukács Sándor önfeláldozó buzgalma folytán, még november hó második felében készültek el. Harmadnapra a főseregtől elszakított gróf Zichy Lipót és Karger dandárai is megérkeztek ide.

Győr elfoglalása. A fáradhatatlan Lukács Sándor mindenkép azon volt, hogy Görgey hadát szaporítsa. Még deczember 18-án a Győrszigeten és Révfalun levő összes katonaságot berendeli a vásártérre, az egyes hadosztályokba való beosztás végett; másnap általános népfelkelést hirdet, a melynek parancsnokává Mednyánszky Sándort teszi meg. Utóbbi veres zászlót ragadva, bejárta haladéktalanul Győr vármegye vidékét és a Bakonyt. Ámde Görgey, ama hírre, hogy Windisch-Grätz kimozdult Pozsonyból, nem érezte magát biztonságban Győrött, okul hozván fel, hogy a földsáncz, nagy terjedelménél fogva, alkalmatlan a sikeres védelemre, az időközben beállott rendkívüli hidegtől befagyott folyókon pedig könnyen átjöhet az ellenség. Ezért deczember 26. és 27-ike közötti éjjel hadával megkezdte a visszavonulást a Vértes hegység felé. Míg ő maga táborának zömével a mészáros-úton Igmánd felé húzódott, azalatt seregének egy része Gönyű és Tata irányában hátrált.

Közben a császáriak is mindegyre közelebb jutottak Győrhöz. Már deczember 25-én a Ramberg-féle hadosztály Zámolyon termett, s elűzve a magyar előörsöket, egész Révfaluig nyomult előre. Csorics hadosztálya Dunaszegen foglalt állást, míg Jellachich, átkelvén a Rábczán, Csécsény és Rába-Szent-Mihály között átvonult a Rába jobb partjára, a honnan Koronczón át, Szabadhegy felé tartott. Alig hagyta el Görgey hada a várost, Csorics hadosztálya reggel 8 órára már a Dunaág balpartján, a táborhelyi ponthoz ért, mikor a jobb parton Görgeynek Gönyű felé indított hadoszlopa elhaladt.

A két ellenséges sereg a folyó két partjáról tüzelt egymásra, a túlsúlyban levő császáriak azonban nem tudtak átjönni, mert a Duna csak gyengén fagyott be. Ezért Csorics hidat veretett, mely délutánra már elkészült, de ekkorra a magyarok jó előre haladtak. Esti hét órára Kempen altábornagy hada kitűzte a feketesárga lobogót. Nagyon csodálkozott, hogy sehol sem talált ellentállásra; sőt itt-ott, a bevonuló csapatokat néhány „gutgesinnt" polgár „Éljen"-kiáltásokkal fogadta.

Windisch-Grätz herczeg még 27-én este bevonult Győrbe, a melynek kulcsait gróf Pálffy Móriczczal Olmützbe küldte. Ottinger lovasdandára pedig már másnap kora hajnalban útra kelt, hogy a magyar hadat üldözőbe vegye. (Vargyas Endre: A magyar Szabadságh. Története 377—379. Gracza György i. m. III. 247—263.)

Windisch-Grätz, eddigi sikerein felbuzdulva, deczember 29-én győri főhadiszállásáról proklamácziót intézett Magyarország lakosaihoz, majd hozzáfogott a meghódított országrész közigazgatásának szervezéséhez.

Győr és Moson vármegyék biztosává gróf Zichy-Ferraris Bódogot, a város katonai parancsnokává pedig gróf Apponyi Károly ezredest nevezte ki. Gróf Zichy Bódog cs. kir. biztos még aznap (deczember 29-én) megkezdvén működését, a vármegye kerületi biztosává Koller Edét, Győr város biztosává pedig Mendel István tanácsost tette meg.

Windisch-Grätz példáját követve, már másnap ő is proklamácziót intézett Győr vármegye összes lakosaihoz, majd a vármegye hazafias alispánját, Szabó Kálmánt felfüggesztette állásából s helyébe Balogh Kornélt nevezte ki. Fő törekvése természetesen odairányult, hogy egyrészt a tisztikart megbízható elemekből állítsa egybe, a mi részben sikerült is, mert a tisztviselők egyrésze úgyis fegyvert fogott s a harcztérre ment, maga a nemzeti ellenállás lelke, Lukács Sándor pedig még az osztrákok bevonulása előtt elhagyta Győrt, s miután

Kossuth Lajos.

Görgey Arthur.

Pöltenberg Ernő.

Klapka György.

Kossuth Lajos a Nagyváradon felállított tábori szertár élére helyezte, április végéig itt folytatta fáradhatatlan buzgalommal működését a honvédség felszerelése körül.

A városban és a vármegyében a négy hónapi katonai uralom alatt mélységes csönd honolt. A polgárság félve meghúzódott házi tűzhelyeinél ; senki sem mert érzelmeinek kifejezést adni. Azok, a kiket a hatalom nem üldözött, dolguk után láttak. Csak olykor-olykor érkezett hír Mednyánszky Sándorról, a vakmerő népfelkelővezérről, a ki örökös rettegésben tartotta a győri hatóságokat, a Bakony rengetegeiből intézett támadásaival. De Győrig még sem juthatott el. Gróf Zichy-Ferraris Bódog és gróf Apponyi Károly hadparancsnok fáradhatatlanok voltak a rendeletek gyártásában. December végétől kezdve, egész márczius közepéig, nap-nap után jelentek meg a falragaszok Győr utczáin és közterein.

Győr város közigazgatása egyidőre megakadt. Korbonits polgármester a császári had bevonulásakor már betegen feküdt, s csakhamar leköszönt hivataláról. Mivel a polgármesteri széket senki sem akarta elfoglalni ; gróf Zichy Bódog királyi biztos, miként magát nevezte, — Hergeszell Ferenczre ráparancsolt, a ki kénytelen-kelletlen magára vállalta a polgármesterséget.

A császári hadak uralma külsőleg is meglátszott a városon. A tűztorony vaslobogóját, a só- és harminczad-hivatalok kapuit átfestették feketesárgára, a jóérzelmű polgárság pedig magas kürtő kalapokat kezdett viselni. (Vargyas Endre i. m. 432.)

Mire kitavaszodott, a magyar hadsereg mindegyre jobban közeledett a főváros felé. A fényes nagysarlói diadal után Klapka és Damjanics hadai egész Komáromig húzódtak, mire Welden, az új császári fővezér, megkezdi a visszavonúlást, Esztergom, Tata és Szőny érintésével, Pozsony felé s április 25-én már Győrt szállotta meg, a hol ideiglenes főhadiszállását felütötte. Ámde Weldennek nem sokáig volt maradása Győrben. Az ácsi véres ütközet után Komárom a Duna jobbpartja felől is felszabadúl az ostromzár alól. Simunich császári tábornok az éj beálltával megkezdi visszavonúlását Győr felé ; vele ment Schlick is tizenhatezer főnyi hadával. A vert császári hadak ezután csakhamar tovább vonulnak Pozsony felé.

Május 6-án már ismét megjelent Lukács Sándor Győrött, hogy átvegye a kormánybiztosságot.

Lukács gyorsan a munkához látott. Már május 10-ére egybehívatta a képviselőtestületet, hogy az országgyűlésen megszavazott újonczok kiállítása iránt intézkedjenek. Az újonczozás csakhamar megkezdődött ; Győr a 98-ik zászlóaljba adta fiait. (Szávay Gyula i. m. 436.)

Május 12-én tartotta közgyűlését Győr vármegye közönsége. Ekkor hirdették ki a függetlenségi nyilatkozatot, a mely alkalommal úgy a város, mint a vármegye Kossuth Lajos kormányzóhoz üdvözlő-íratot intézett.

A beköszöntött magyar világ mélyreható változást idézett elő a városi tisztikarban. Hergeszell Ferencz eddigi polgármester, a kit gróf Zichy-Ferraris Bódog állított a város élére, megvált állásától ; helyébe Lukács kormánybiztos Jankó Mihályt nevezte ki ; városbíró pedig Karvassy Sándor lett.

Lukács Sándor oda törekedett, hogy a császári uralomnak összes nyomait eltüntesse, azért május 14-én kelt rendeletével a középületekről a kétfejű sasos czímereket s a fekete-sárga színeket lázas sietséggel eltávolíttatta ; továbbá elrendelte, hogy a köz- és magánépületekre a nemzeti lobogót kitűzzék és a függetlenségi nyilatkozatot minden községben kihirdessék.

A város a kismegyeri réten népünnepélyt rendezett, a melynek czéljaira Lukács Sándor 200 forintot adott.

A pár napi örömünnepekbe azonban a bizonytalan jövő iránti aggodalom vegyült. Szinte érezte mindenki, hogy a nemzeti harcz nem ért véget, s nagyobb, önfeláldozóbb küzdelem vár még a hazafiakra. Tán legjobban tudta ezt Lukács Sándor, a ki lázas sietséggel fogott az újonczozáshoz. De mert a hadsereg-felszerelési kormánybiztosságot is megtartotta, nem fordíthatott elég figyelmet a győri ügyekre, ezért május 12-én Gyapay Dénest, a vármegye másodalispánját, „e rokonlelkű, tüzesvérű és erőskezű hazafit“, helyettes kormánybiztosúl nevezte ki. (Szávay Gyula i. m. 440. l.)

A város és a vármegye legnagyobb odaadással teljesíti a kormány rendeletét az újonczozási ügyben ; az előbbi 100, az utóbbi 150 teljesen felszerelt

önkéntest állít ki négy évi szolgálati kötelezettséggel, melyért Szemere Bertalan belügyminiszter elismerő leiratot intézett hozzájuk.

Sokkal nehezebben ment azonban a VII. hadtest intendaturai szükségleteinek fedezésére szolgáló 40.000 pengőforint-kölcsön, a melyet a város, Gyapay helyettes kormánybiztos erélyes közbenjárására, némi keserűséggel ugyan, de mégis előteremtett.

Az orosz beavatkozás.

Az orosz beavatkozás hírére Lukács Sándor május 27-én ismét megjelent Győrött, hogy a népfelkelés és a keresztes hadjárat megindításához szükséges intézkedéseket megtegye. Az egyházi hatóságok buzgalommal és lelkesedéssel teljesítették a kormány rendeletét. Sorba közzéteszik s kibocsátják azokat a felhívásokat, a melyek az orosz betörés veszedelmének feltüntetése érdekében szükségesek voltak. A templomokban június 4-től 24-ig könyörgések és egyházi szent beszédek tartattak. Június 6-án nagy böjt rendeltetett, esti 8 órakor pedig az összes harangok megkondúltak. Az egyházi szónoklatok ellenőrzésére Lukács kormánybiztos Rónay Jáczintot, a tudós benczést nevezte ki, a ki e tárgyban június 8-án körlevelet intézett a vármegye minden felekezetű papságához, sőt maga is körútra készült, hogy szónoklataival a népet felkelésre indítsa. (Szávay i. m. 450—455.)

Görgey fővezér még május utolsó napjaiban indította útnak a Vág és a Rába felé azokat a hadtesteket, a melyek Buda ostrománál részt vettek. Győrt a Pöltenberg Ernő tábornok parancsnoksága alatt álló VII. hadtest szállotta meg, míg Kmetty hadosztálya Téthen és Marczaltőn foglalt állást. Alig helyezkedik el a magyar sereg Győrött, hova június 3-án Klapka György komáromi parancsnok is megérkezett a VII. hadtest megvizsgálására, midőn az egyesült osztrák-orosz sereg megkezdte az előnyomulást Győr felé.

Klapka legott munkához lát. Pöltenberget Öttevény felé rendeli, a ki e helység előtt állomásozó osztrák csapatokat csakhamar visszaszorítja. Erre Zambelly ezredes egész Enesséig és Kónyig nyomúl előre.

Ama hírre, hogy Wyss császári tábornok dandára már Kapuvárott táborozik, Klapka június 12-én átizent Téthre Kmettyhez, hogy kanyarodjék Csornának s verje vissza az ellenséget. Kmetty, noha hada a hosszú meneteléstől elfáradt, június 12-én délután Móriczhidánál átkelt a Rábán s másnap Csornánál fényes győzelmet arat Wyss tábornok felett, a ki maga is halálosan megsebesült. (Gracza György i. m. V. 509—510. — Vargyas Endre i. m. 625.) A Perednél vívott csata után, június 20-án, az új osztrák fővezér, Haynau, Magyar-Óvárott vonta össze hadait. Ide jött az ifjú uralkodó is, hogy hadiszemlét tartson csapatai felett.

Pöltenberg a várható támadás hírére még 26-án megszállotta a sánczokat és az erődítvényeket, a melyeket június hó elejétől kezdve ugyan fokozott buzgalommal emeltek, a melyek azonban mindemellett sok kívánni valót hagytak magok után.

Pöltenberg hadteste 12.000 emberrel és 44 ágyúval, mintegy 70.000 főnyi osztrák hadsereggel szemben, csupán Kmetty 5700 főnyi hadára számíthatott, a mely az Ihászi pusztán helyezkedett el. Ámde Haynau június 27-én Schütte tábornokot küldi ellene, a ki heves ágyúharcz után Pápa felé kénytelen visszavonúlni. Pöltenberg értesülvén Haynau közeledtéről, szétosztja hadait. Révfaluba 2 zászlóaljat, 2 lovasszázadot és 8 ágyút, a Sziget külvárosba ugyanannyit rendel; 2 zászlóalját 6 lovasszázaddal és 9 ágyúval az újvárosi sánczok védelmére küldi, Kossuth Sándor alezredes parancsnoksága alatt, Liptay alezredest pedig 4 zászlóaljból, 8 lovasszázadból és 10 ágyúból álló hadosztályával Ménfőre és Szemerére irányítja. Maga pedig 2000 főnyi tartalékkal Győrben maradt. A támadást a császári hadak 28-án reggel Révfalu és Sziget ellen indították meg, honnan a honvédeket néhány órai elkeseredett harcz után visszaszorították, míg Lipthay dandára Kismegyer felé hátrált. Görgey reggel Tatáról a harcztérre sietett. Ménfőre akart menni, hogy átvegye ott a vezetést, de útközben jelentést vett arról, hogy Liptay már Szabadhegy felé húzódott. Erre parancsot adott Pöltenbergnek Győr kiürítésére. Pöltenberg délután 4 órakor kezdte meg a visszavonúlást. A jobbszárnynyal a komáromi országút mentén fekvő Szőlőfürt korcsmáig jutott, honnan Gönyüig hátrált. Másnap, napfelkelte előtt felkerekedvén, Ácsig nyomúlt, míg a Liptay-féle hadosztály Hecséig vonúlt vissza, a melyet a délután 6 órakor, Komáromból érkező Klapka, mint a VIII. hadtest parancsnoka, Szent-Ivánon és Szent Jánoson át, szintén Ácsra vezetett.

A visszavonúlást Görgey fedezte csaknem az összes lovassággal, közbe-közbe összecsapva az őt üldöző herczeg Lichtenstein lovasságával. (A győri csata részletes leírását Gelich Richárd művében találjuk, a melyet Szávay Gyula is közölt többször idézett művében.)

Az osztrák csapatok még június 28-án vonúltak be zeneszóval Győrbe. Haynau még aznap életbeléptette a vésztörvényszéket s másnap, 29-én folytatta az előnyomúlást.

Az I. hadtestből Reischach dandára Gönyűre, a hadtest többi része gróf Schlick altábornagy alatt Szent-Jánosra érkezett, míg a IV. hadtest báró Wohlgemuth altábornagy vezetésével Bőnyre, a III. hadtest herczeg Schwarzenberg Ödön parancsnoksága alatt, Szent-Mártonon át, Mező-Eörsre, Berchtold lovashadosztálya pedig Szent-Iványra vonúlt. Paniutine orosz hadosztálya az ágyútartalékkal Hecsére indúlt. Győrött csak egy zászlóalj maradt helyőrségül.

Június 30-án az egész császári sereg tovább vonúlt Komárom vármegyébe, a mikor a főhadiszállás Banára helyeztetett.

Haynau július 1-én még Győrött volt, de aznap Szőnyre ment, a hol másnap véres csatát vívott Görgeyvel. Az új katonai uralom csakhamar megkezdi működését Győrött. A hadi törvényszéknek elsősorban Woitie Adolf és Szwelka Rotias, két teljesen jelentéktelen ember, esik áldozatúl, a kiket Haynau július 29-én főbelövetett. A polgári közigazgatás élére Rohonczy Ignácz udvari tanácsos kerül, míg katonai parancsnok ismét gróf Apponyi Károly lett.

Az új biztos mindenekelőtt elmozdítja a városi tisztikart s polgármesterré Mendel Istvánt nevezi ki, majd szigorú büntetés terhe alatt elrendeli a Kossuth-bankók, a fegyverek és töltéskészletek beszolgáltatását.

Győrre csakhamar mélységes csend borúl. Az összes vendéglők, kávéházak esti tízkor bezárúlnak, kivéve a belvárosi „Korona" és a „Bárány" vendéglők, a melyek a tiszt urak számára addig tartandók nyitva, „a meddig kivánni fogják."

Vészterhes napok szállták a vármegyére, s a borút csak kis időre oszlatta el a komáromi győzelem sugara.

Haynau Komárom körülzárására 12.000 főnyi ostromsereget hagyván hátra, július 19-én Pestre tette át főhadiszállását, a honnan július 24-én tovább folytatta útját Szeged felé. Klapka, a ki egy elfogott tábori postakocsiban levő kimutatás alapján kellő tájékozást szerzett az ostromló sereg számáról, aug. 3-án kitör Komárom várából, szétveri Colloredo hadait, másnap pedig 6 huszárszázaddal, 10 zászlóaljjal és 30 ágyúval az ellenség üldözésére indúlt. A császári had eszeveszetten menekült Pozsony felé, úgy hogy Klapka nem bírta utólérni; ezért csak Győrig hatolt, s azt aug. 5-én megszállotta.

Győrött a császári had több százezer mázsás lisztkészlete birtokába jutott. Győr ezzel rövid időre ismét magyar uralom alá került.

Klapka sietett is az alkalmat felhasználni. A városi tisztikart elcsapja, elrendeli azonnal az újonczozást, a mely néhány nap alatt 5—6000 emberrel szaporítja a honvédséget. Aug. 8-án Ujházy László komáromi és a felsőhadseregi kormánybiztos is megjelenik Győrött, s másnap azokat a tisztviselőket, a kiket még Lukács Sándor nevezett ki, állásaikba visszahelyezi, Tóth Ignáczot tábori kormánybiztosúl, Jankó Mihályt pedig Győr vármegye és város kormánybiztosává teszi meg.

A magyar uralom utolsó napjaiban Ujházy László 300.000 forint kölcsönt kért a várostól, a melyet Klapka utóbb 200.000 frtra szállította le. De mivel a közgyűlés nem bírta ezt az óriási összeget előteremteni, Jankó Mihály kormánybiztos aug. 14-én délután fegyveres erővel megjelent a városházán, s a pénztárban levő pénzt, a melyet a város Haynau közbenjárására Bécsből, az u. n. Zwangsnótákban kölcsönkép kapott, lefoglalta és magával vitte Komáromba.

Klapka terve eredetileg az volt, hogy Győrből Gráz felé, Ausztriába tör, de Almássy Páltól értesülvén a Szegednél történt szomorú dolgokról, seregeit visszarendelte Komáromba.

A védtelen Győrt aug. 15-én szállották meg ismét a császáriak. Az Ujházytól kinevezett tisztikart szélnek eresztették s ismét a jóérzelmű Mendel István került Győr város közigazgatásának élére. Midőn gróf Gyulay Bécsből Pestre utaztában aug. 19-én Győrött időzött, Mendel elpanaszolta neki, hogy a bécsi kormány 100.000 forintos kölcsönét Jankó Mihály elvette, mire Gyulay 10.000

frtot engedélyezett a város folyó kiadásainak fedezésére. (Szávay Gyula i. m. 470—478. — Gracza György i. m. V. 669—671.)

Ekkorra már a nemzeti küzdelem a vég felé közeledett. Aug. 17-én öles falragaszok hirdették a lakosságnak, hogy Görgey az oroszoktól minden oldalról körülvétetvén, egyezkedésbe bocsátkozott. Másnap már megérkezett a világosi fegyverletétel híre Pestről, a melyet csakhamar követett a győri cs. kir. hadtestparancsnokság hirdetménye Arad várának megadásáról. Szept. 28-ára megérkezett a Herkály pusztán kötött egyezség híre is, Komárom várának átadásáról, melyet a jóérzelművé vált város a béke helyreállításának örömünnepeként, egyházi szertartással fényesen megülte. A püspökvárban fényes lakoma volt ez alkalommal s este a várost kivilágították.

Győr városnak ezúttal csak az volt a gondja, hogy a Jankó Mihály kormánybiztostól lefoglalt 91.782 frtot visszaszerezze. E végből okt. 1-én küldöttség tisztelgett Haynaunál, a kit arra kértek fel, hogy a komáromi várból kivonuló Jankó Mihálytól vegye el a kérdéses összeget. A város azonban megjárta ezzel a küldöttséggel. Haynau ugyan elvétette Jankó Mihálytól a nála talált Zwangsnótákat, de midőn okt. 9-én Győr város küldöttsége nála tisztelgett, azt ridegen elutasította. Utóbb megtudta a város, hogy Haynau ez összeget hadi zsákmánynak tekinti, azért nem adja vissza. (Szávay Gyula i. m. 481.)

Komárom kapituláczíójával beköszöntöttek a vérbosszú napjai. A szabadságharcz szereplői közül néhánynak, mint Lukács Sándornak, Rónai Jáczintnak, a szabadságharcz lánglelkű szónokának, valamint Ujházy Lászlónak sikerült külföldre menekülniök, ellenben, a kik itthon maradtak, azokat csakhamar utólérte az önkény sújtó keze. A győri születésű Bezerédj Lajos, vezérkari alezredes, 16 évi várfogságra ítéltetett, Rómer Flóris, a tudós benczés tanár Olmütz várába záratott, gróf Zichy Ottónak, a győri első nemzetőri zászlóalj parancsnokának, a ki Komárom kapituláczíójában részt vett, nem történt bántódása, de csakhamar ő is elhagyta hazánknak vérrel áztatott földjét s Éjszak-Amerikába ment.

Míg az elfogottak a győri Karmeliták zárdájából rögtönzött börtönben töltötték napjaikat, azalatt a jóérzelmű polgárság egyetlen alkalmat sem akart elmulasztani, hogy hűségének kifejezést adjon. A birodalmi alkotmány kihirdetése napján — deczember 26-án, — a székesegyházban fényes isteni tisztelet volt s utána az ünneplő közönség átvonúlt a városházára, a Mendel István polgármester elnöklete alatt tartott közgyűlésre, a melyen báró Siegenthal tábornok, katonai parancsnok, Karner Antal győri püspök, Balogh Kornél, Győr vármegye alispánja, több tekintélyes vármegyei tisztviselővel is megjelentek. Ez az ünnepély mintegy záró jelenete Győr város történetének a szabadságharcz alatt.

A polgármester áradozó beszéde, — a melyet Szávay Gyula közölt id. művében, — nem keltett visszhangot az ünneplő közönségben. A jelenlevőknek torkán akadt az éljen ; mindenki sietett haza, hogy magába fojtsa érzelmeit, a melyeknek másfél évtizeden át úgy sem volt alkalma kifejezést adni.

5. AZ ÖNKÉNYURALOM ÉVEI.

(1850—1867.)

A szabadságharcz leveretésétől a kiegyezésig terjedő 17 év küzdelemteljes korszaka a vármegye és a város történetének.

A mily nevezetes szerepet játszott Győr város fekvésénél fogva is az 1848—1849. évek hadi eseményeiben, ép oly fontos tényező volt Győr vármegye a nemzet önvédelmében. Az előző fejezetben már láttuk, hogy a meghúnyászkodás úrrá lett a városházán, de a város társadalma, valamint a vármegye lelkes közönsége megőrizte nemzeti érzületét és jobb jövőbe vetett hitét ; közben pedig készült az önvédelemre. A kik az 1848. év mozgalmaiban vezető szerephez jutottak, nagyrészt börtönben sínylődtek, vagy távol idegenben bújdostak, a kik pedig kikerülték az önkény bosszúját, óvakodtak attól, hogy a figyelmet ismét magukra tereljék. Tehát a társadalom összeségének egyetértésére és önfeláldozó közreműködésére volt szükség, hogy sikerrel ellentállhasson az önkényuralom támadásainak, a melyek nemzeti létünket fenyegették. Közel másfél évtized története ad erről számot.

*

Az oroszok már benn voltak az országban, midőn báró Geringer Károly lett Magyarország teljhatalmú biztosa, a kire az új közigazgatás szervezése s elsősorban a vármegyék megrendszabályozása várt.

Geringer útjában 1849 július 28-án Győrött is megfordúlt, s csakhamar intézkedett a vármegyei közigazgatás dolgában. Miután Haynau már előzőleg Rohonczy Ignáczot nevezte ki Győr város és a vármegye polgári főbiztosává, Geringer a Windisch-Grätztől kinevezett tisztviselőket visszahelyezte állásaikba. Így került vissza az alispáni székbe Balogh Kornél is és úgy ő, mint általában a konzervativek, ama reményben foglalták el a hivatalt, hogy az önkényuralom csak ideig-óráig tart s az uralkodó ismét vissza fogja állítani az 1847-iki alkotmányt. Csakhogy a következő év csakhamar kiábrándította a konzervatíveket, így Balogh Kornélt is. A katonai diktatura az 1850. év folyamán helyet adott a polgári önkényuralomnak. Győr vármegyét a soproni kerülethez csatolták, sőt területét is megcsonkították, a mennyiben a Csilizköz 8 községét a szomszéd Komárom vármegyébe kebelezték be. (Landes-Regierungs-Blatt 1856. évf.)

Az új beosztás eltörölte a fő- és alispáni tisztségeket, s helyettök a megyefőnöki állást rendszeresítette egy titkár és két fogalmazó közreműködésével. A járások élére az igazgató, szolgabíró — Takó István, Fekete György és Horváth Endre — került. Megyefőnökké Dorner Edét, a vármegye egykori alispánját nevezték ki, Balogh Kornél pedig az országos törvényszék elnöke lett, de állásában nem maradt meg sokáig, mert 1854-ben nyugdíjazták s ez időtől kezdve, az októberi diploma kibocsátásáig, visszavonultan élt. (Győri Közlöny 1880. 40. szám.)

1852-ben az új rendszer emberei már elérkezettnek hitték az időt arra, hogy az országot az ifjú uralkodónak bemutassák. De bármennyire is örültek Bach uraimék annak, hogy az uralkodó személyesen meggyőződhetik az új rendszerrel való általános megelégedettségről, az örömet csakhamar aggodalom váltotta föl, nem fognak-e felsülni az ünnepségek rendezésével, tudnak-e oly nagyszámú közönséget összecsődíteni, mely az uralkodó fogadtatásához minden tekintetben méltó leend, és kelthetnek-e akkora lelkesedést a lakosság között, a melylyel szédelgő űzérkedésüket elleplezhetik ? A mint elhatározottá lett az uralkodó körútja, a rendeletek egész özöne zúdult a győri megyefőnök nyakába. Báró Hauer, a soproni kerületi főispán, már április 20-án kelt leírattal felhívta a megyefőnököt, hogy lehetőleg igyekezzék hangulatot kelteni a fogadtatás érdekében. Május második felében Albrecht főherczeg helytartó megbízásából De La Motte már részletes utasítást küldött Dorner Ede megyefőnöknek, hogy a császárt a hatóságok, községek és a nemesség lelkes fogadtatásban részesítse. A nagy készülődések közepette a külsőségekre is nagy gondot fordítottak. Többek között meg akarták az uralkodót kímélni a forradalmi alakokra emlékeztető körszakállas arczok látásától ; ezért Dorner megyefőnök még május 28-án kelt rendeletével az összes tisztviselőknek eltiltotta a szakál viselését. Sokkal több fejtörést okozott a lobogók kérdése. E tekintetben a legellentmondóbb rendeletek jöttek a megyefőnökhöz. Kudriaffsky vezérőrnagy például arról panaszkodott, hogy az uralkodó megkezdett körútja alkalmával, a szerzett tapasztalatok szerint, túlnyomó számban van kitűzve a nemzeti lobogó. Dorner megyefőnök tehát sürgősen intézkedett, hogy Győrben a fogadtatás alkalmával a fekete-sárga lobogó túlsúlyát mi sem zavarja. A fogadtatásról Zoltán Vilmos a vármegyei levéltár adatai alapján a következőket írja :

I. Ferencz József Győrött.

„A császári menet Zircz felől jött és Ravazdnál lépett a megye területére ; ez időpontban megdördültek a pannonhalmi és a győri bástyákon felállított mozsarak és a tűztorony tetejében fölhúzták az óriás fekete-sárga lobogót. A bevonúlás útirányába eső utczákon óriás néptömeg állt, mely türelmesen várt a délutáni órákig, mikor a császár a város határába ért. A kerületi főispán és a megyefőnök Ravazdig eléje mentek a császárnak és üdvözlő beszéddel fogadták, majd a menethez csatlakoztak. Szabadhegy külvárosában, a hol a menet Győr területére lépett, diadalkapu volt felállítva ; ugyanilyen fogadta a császárt a Fehérvári-utcza (ma Baross-út) elején. A menet a város összes harangjainak zúgása és a tömeg éljenzése közben ért a diadalkapuhoz, a hol a tanács élén Klimisch József polgármester rövid beszéddel üdvözölte a császárt. Innen a menet a Fehérvári-utczán és a főtéren, majd a Király-utczán át a legfelsőbb szállásul szolgáló püspökvárba vonúlt. A császár a fényes fogadtatástól el volt ragadtatva s megelégedésének több ízben adott kifejezést.

Este nagy kivilágítás volt. A császár a tömeg zajos éljenzése között körútat tett a kivilágított városban, másnap pedig meglátogatta a hivatalokat, s azok ügymenetét is inspicziálva, kifejezte legmagasabb megelégedését.

Dorner Ede megyefőnök szívéről súlyos kő esett le, midőn az uralkodó kíséretével, a lakosság lelkes tüntetése mellett, Szabadhegy felé elhagyta a várost, hogy Örkényen át Bábolnára utazzék. A megyefőnök megelégedése csakhamar büszkeséggé fokozódott, midőn úgy Sopronból, mint Budáról dícsérettől árad zó leíratok érkeztek, a melyekben köszönetet mondtak neki körültekintéseért és lojális szolgálataiért.

Hátra volt azonban a fekete leves. Báró Hauer kerületi főispán már július 3-án felszólította a megyefőnököt, hogy jelentse föl nála azokat a megyei földbirtokosokat, a kik távolmaradtak a fogadtatástól, noha anyagi jólétük megengedte volna nekik az abban való részvétellel járó kiadásokat. A bűnösök kinyomozására felszólított három főbíró közül Takó István és Fekete György ügyesen kivágták magokat azzal, hogy ők senkit hivatalosan fel nem szólítottak a részvételre. Horváth Endre azonban feljelentette Szabó Péter és Gyapay Pál bezi, Sibrik Antal és Argay József csécsényi, továbbá Purgly Sámuel sövényházi birtokosokat, a kiknek azután sok zaklatásban volt részük.

Kudriaffsky tábornok kutató szeme a győri kivilágítás alkalmával észrevette, hogy a Király-utczában három ablak sötéten maradt. Keményen ráírt tehát Dornerre, hogy jelentse fel a háztulajdonosokat. A megindúlt szigorú vizsgálat azután kiderítette, hogy a három ablak egyike Kornhoffer József magtárának kívülről redőzettel ellátott s félig befalazott ablaka volt, a másik kettő pedig Pracsinger Lajos házának szintén redőzetes két vakablaka. A vizsgálatot sietve befejezték, mert a vakablakok kivilágítását még a leglojálisabb abszolutizmus sem tehette kötelezővé."

A hatalom szolgái körmönfont ravaszsággal félrevezették az embereket, hogy a császárlátogatással jobb idők következnek s a magyarok teljesíthető óhajai kielégítést nyernek. Ezek azonban csakhamar kiábrándúltak, mert az 1853. év elején az önkényuralom végleges szervezetet kapott.

Az új szervezet értelmében Győr vármegye a soproni helytartóság alá tartozott, melynek élére báró Sédeni Ambrózy Lajos került. Az újonnan szervezett Győr vármegye élére Dorner Ede megyefőnököt állították, a ki időközben érdemei elismeréséül a Ferencz József-rend lovagkeresztjét, majd a helytartósági tanácsosi czímet nyerte. A középponti igazgatást két komiszárius, (comissär), egy titkár és egy fogalmazó (official) látta el. Közigazgatásilag a vármegye három járásra osztatott fel, ú. m. győrire, szentmártonhegyire és téthire. Ezenkívül Győr városa, — a melynek önkormányzata megszünt, — közigazgatásilag önálló járást alkotott, a melynek élére Bach Fábián vármegyei komiszáriust rendelték.

A régi vármegyei tisztikarból nem igen vállaltak hivatalt a Bach-korszakban ; csak kevesen voltak, a kiket a létfenntartás a hatalom szolgálatába hajtott. Ha végig lapozgatjuk az 1856. és 1859. évi hivatalos névtárakat, a középponti tisztviselők közül alig találunk magyarokat ; ezeknek túlnyomó része mind cseh és galicziai jövevényekből állott. Ellenben a járási hivataloknál a magyar elem volt a túlnyomó. Így a győri járás cs. kir. főszolgabírája 1859-ig Kissfaludi Kassich Albert volt, a mártonhegyi járásé Horváth András ; mellette Beke Albert működött segédszolgabíróként. A téthi cs. kir. főszolgabírói állás betöltetlen volt 1856-ban ; mint segédszolgabírák Takó István és Kolossváry János szerepeltek. 1859-ben Balogh Károly lett a járási főszolgabíró, míg Takó István mellé Kopácsy Viktort osztották be segédszolgabíróul. A bíróság is túlnyomólag magyarokból állott. Az úrbéri törvényszék elnöke Dorner Ede megyefőnök volt s mellette Beke Ágost, Nedeczky Sándor és Pápay Miklós működtek mint ülnökök. A győri törvényszék elnöke Szalay Ágoston volt, a bírói karban azonban már több idegent találunk. Hasonlókép túlnyomólag idegenekből állott a győri pénzügyigazgatóság is, a melynek hatásköre Győr, Veszprém és Moson vármegyékre terjedt ki s élére Teller Ignácz pénzügyi tanácsos került.

Az önkényuralom első éveiben társadalmi élet úgyszólván nem volt ; csak az ötvenes évek közepétől kezdve javultak e téren is a viszonyok. A győri „Olvasó-Egylet", mely a szabadságharcz előtt oly fontos művelődési missziót fejtett ki, megszünt. A szabadságharcz leveretése után a megyefőnökség az egyletet feloszlatta, vagyonát pedig lefoglalta. Sok alázatos folyamodás után 1852-ben

végre visszakapta könyvtárát, de legértékesebb példányai elkallódtak. 1854-ben már megengedték az egyesület újjáalakúlását, a mely azután rövid idő alatt fellendült. 1856-ban már 178 tagja volt s elnökévé Takács Sándort választották meg. Ettől kezdve ismét az „Olvasó-Egylet" lett a vidék társadalmi életének középpontja. Itt adtak egymásnak találkozót a vidéki úri társaság tagjai s a város intelligens elemei, a kik nem állottak az önkény szolgálatában. Az elnyomatás éveiben nagy szolgálatot tett nemzeti nyelvünk ápolása, a nemzeti érzés fenntartása körül s midőn az ország már kissé szabadabban kezdett mozogni, a hazafias ünnepélyek, tüntetések innen indúltak ki. Az Olvasó-Egyleten kívül 1856-ban egy másik egyesület alakult : a „Győri Lloyd", abból a czélból, hogy a kereskedőknek gyűlőhelyül szolgáljon s a kereskedést és a műipart előmozdítsa. 1863-ban, kibocsátott részvények útján, a Széchenyi-téren lévő kétemeletes házat vette meg, a hol díszes társalgási termet rendezett be. (Fehér Ipoly i. m. 325.)

E két egyesületen kívül alig volt számbavehető egylet a vármegyében, mert az 1852-ben kibocsátott rendelet szinte lehetetlenné tette bármilyen egyesület alapítását. Csak néhány betegsegélyző és temetkezési egylet állott fenn, mint a győri kereskedősegédek betegápoló-egylete, a mely 1852-ben alakult, továbbá a zsidó temetkezési, segélyző- és jótékeny nőegylet, a kórházegylet, a mely 1846-ban alakult, s a győrszigeti temetkezési egylet, melynek 1859-ben 2184 tagja volt.

1857-ben már nagyobb fellendülést észlelhetünk a társadalmi viszonyok terén. Ez év őszén Hegedüs Lajos színtársulata jött Győrbe, s szept. 26-án kezdte meg évadját a „Huszárcsíny" czímű népszínművel. A színtársulat, főleg a „Győri Olvasó-Egylet" buzgólkodására, elég jó pártolásban részesült. Október 1-ével indúlt meg a „Győri Közlöny", Zetykó József szerkesztésében, a kinek sok utánjárásába került, míg a hatalom a kiadást megengedte. Ez a lap rövid idő alatt valóságos irodalmi középpontja lett a Dunántúlnak. Tartalmára nézve kereskedelmi és szépirodalmi lap volt, de azért az újdonságok rovatában itt-ott elrejtve, a politikai eseményekről is tájékoztatta olvasóit. Gyakran írtak bele Virághalmi Ferencz, Vas Gereben, Lauka Gusztáv, Remellay Gusztáv, Csukássy József, Thaly Kálmán, a ki számos szép költeményét közölte itt ; Ráth Károly, a ki főleg történelmi tárczákat írt, továbbá Szelestey László, Rómer Flóris, Kovács Pál dr., stb.

1858 nyarán az 1848-ban feloszlatott zene- és dalegyesület megalakúlása végett is mozgalom indúlt, sőt Beőthy Károly egy gazdasági egyesület létesítését sürgette, a melynek érdekében 1858 aug. 5-én czikket is írt a „Győri Közlöny"-be. 1855 decz. 24-én adták át a forgalomnak a Győr és Bruck között épült vasútat, a mely közvetetlen összeköttetést teremtett az osztrák császárvárossal. Következő év (1856) aug. 11-én nyílt meg a komárom—győri vonal ; a Budapesttel való összeköttetés azonban csak a Komárom—Ujszőny—Székesfehérvár közötti szárnyvonal kiépítésével vált lehetővé 1861-ben.

1858 aug. 30-án meglátogatta Győrt Albrecht főherczeg, Magyarország katonai és polgári kormányzója, a ki ebbeli minőségében utóljára járt a városban. A következő év ugyanis lényeges rendszerváltozást idézett elő az ország kormányzásában.

A solferinói csata után Bach és rendszere hamarosan összeomlott, a kormány már nem mert a nemzeti érzület nyilvánulásainak gátat emelni. 1859 őszén már megengedték Kazinczy Ferencz születése százéves jubileumának megünneplését. A Győrött játszó színtársulat ez alkalomra okt. 24-én díszelőadást rendezett, míg az ifjúság okt. 31-én Kazinczy-ünnepet tartott az „Olvasó-Egylet" helyiségeiben. Ebben az évben mozgalmas élet kezdődött az Olvasó-Egyletben is, a melynek elnökévé a decz. 3-án tartott közgyűlésen Szabó Kálmán, a vármegye 1848—49. évben volt alispánja választatott meg ; jegyzője Zmeskál Sándor, a szabadságharcz egyik legtevékenyebb alakja lett.

A Bach-rendszer bukása.

1860 febr. havában alakúlt meg a Győrvidéki Gazdasági Egylet, a melynek megalakításában gróf Batthyány Géza és gróf Viczay Héder fejtettek ki nagy buzgóságot. Az egylet csakhamar jelesül közremüködött a közgazdasági viszonyok javítása érdekében, s már 1860-ban juhkiállítást rendezett. Ugyanez év őszén az Országos Magyar Kertészeti Társulatnak is volt kiállítása Győrött.

Az 1860. év tavaszán a nemzeti fellendülést súlyosan megzavarta gróf Széchenyi István váratlan halála, a kinek emlékét kegyelettel ülte meg a vár-

megye és a város közönsége. A gyászünnepélyt a győri „Olvasó-Egyesület" tartotta ápr. 30-án. A Benedek-rendűek templomában Deáky Zsigmond felszentelt püspök mondott gyászmisét fényes segédlettel, a melyen gróf Viczay Héder, gróf Batthyány Géza, továbbá az Olvasó-Egylet küldöttsége jelent meg Szabó Kálmán vezetésével. Képviselve voltak még a vármegye összes községei is, úgy hogy a gyászmise alatt közel 15.000 ember várakozott a templom előtti térségen s a közeli utczákon. A gyászmiséről kijövet, a közönség átment az ág. ev. templomba, a hol Horváth lelkész imája után Liszkay József mondott nagyszabású gyászbeszédet. (Hölgyfutár 1860. 57.)

Az önkényuralom embereit meglepte a nemzeti gyász ily nagyarányú nyilvánulása. Bár a zsandárság és a katonaság készenlétben volt, a gyászünnepség méltóságteljes lefolyását mi sem zavarta.

Az önkényuralom napjai meg voltak már számlálva. Az október 20-iki diploma azután elsöpörte az idegen uralmat, nemzetboldogító rendszerével együtt.

A kanczellária és a helytartótanács visszaállításával érkezett egyidejűleg gróf Zichy Bódog győri főispáni kinevezésének híre is, mire Dorner Ede lázas sietséggel kezdett a megyeházából kihurczolkodni. A közigazgatás egyszerre megakadt ; az idegen beamter-elem sietett távozni Győrből, a hol egymást érték a tüntetések. Az ifjúság csakhamar hadjáratot indított a kétfejű sasos czímerek ellen ; a zsandárság ugyan eltávolította azokat a posta- és az adóhivatalokról, de a közönség a dohánytőzsdék czégtábláin sem tűrte meg. E miatt azután zavargások támadtak s decz. első napjaiban az utczákon mindenütt őrjáratok czirkáltak. De ez sem akadályozta meg a győrieket abban, hogy az egyes távozó beamterektől ünnepélyes macskazenével elbúcsúzzanak.

Míg a tüntetések folytak, azalatt a vármegye irányadó köreit a vármegyei önkormányzat visszaállításának módozatai foglalkoztatták. A többség a jogfolytonosság elvét hangoztatta, mely szerint a vármegye ügyeinek intézésére kizárólag az 1848-ban megválasztott bizottság lenne illetékes. Beőthy Károly már a „Győri Közlöny" november 15-iki számában közzétette az 1848-iki bizottsági tagok névsorát. Ugyanezt az elvet hangoztatták a Szabó Kálmán 1848-iki alispánnál Péterházán, november utolsó napjaiban összegyűlt bizottsági tagok is.

Gróf Zichy Bódog főispán decz. 9-én tartotta ünnepélyes bevonúlását Győrbe. Egyenesen a vármegyeházára hajtott, a melynek erkélyéről egy 1848-iki nemzetőri zászló lengett. Délután 2 órakor Simor János a püspökvárban fényes ebédet adott a főispán tiszteletére, a melyen Szabó Kálmánt is lelkesen ünnepelték.

A főispán a közgyűlés egybehívását megelőzőleg, decz. 11-én értekezletet tartott, a melyen a 32 résztvevő között ott voltak a szabadságharcz szereplői, mint Szabó Kálmán, Kálóczy Lajos, Zmeskál Sándor és István, gróf Zichy Ottó, valamint az önkényuralom hivatalnokai : Dorner Ede, Mersics Ignácz, Balogh Kornél, továbbá Rimély főapát és Simor János püspök. Az értekezlet az 1848-ban megválasztott bizottsági tagokat kívánta összehívni, ámde a decz. 17-ére egybehívott bizottsági tagok kijelentették, hogy nem érzik magukat hívatva arra, hogy a vármegyét a megváltozott viszonyokhoz képest képviseljék. A főispán erre a vármegyei bizottság megalakítása végett a közgyűlést 1861 jan. 3-ára újból összehívta.

Közben Győr városa is visszanyerte önkormányzatát. A város közigazgatási önállóságának helyreállítása érdekében deczember 28-án közgyűlés volt, a melyen Korbonics István, az utolsó alkotmányos polgármester elnökölt. Itt is a jogfolytonosság elve jutott kifejezésre. A város közönsége ismét azt a férfiút látta legszívesebben a polgármesteri székben, a kit az önkényuralom onnan letaszított s a helytartótanács leírata, a melyben a polgármesteri teendők ideiglenes ellátásával Korbonits Istvánt bízta meg, közmegnyugvást keltett.

Az 1861. január 3-iki közgyűlésen az elnöklő főispán mindenekelőtt felhívta az egybegyűlteket, hogy addig is, míg a vármegyei tisztikart megválasztják, ideiglenesen alispánt és jegyzőt jelöljenek. A közgyűlés Takács Sándort ideiglenesen alispánná, Eőry Sándort pedig jegyzővé kiáltotta ki. Ekkor felállott Gyapay Dénes, a ki 1849-ben az utolsó alkotmányos II. alispán volt és átadta a vármegye pecsétjét az ideiglenes alispánnak, melyet az önkényuralom alatt híven megőrzött, noha a hatalom mindent elkövetett, hogy tőle megsze-

rezze. Miután még megalakították a vármegyei törvényhatósági bizottságot, a főispán január 7-ére hívta egybe a tisztújító közgyűlést. Ezen Szabó Kálmánt I., Kálóczy Lajost II. alispánná, Zmeskál Istvánt főjegyzővé, gróf Zichy Ottót, Zmeskál Sándort és Matkovich Jánost pedig főszolgabírákká választották.

Az alkotmányos élet fellendülésével az 1848/49. évi szabadságharcz bajnokai is életjelt adtak magukról. A volt honvédek már az 1860. év végén gyakran összegyűltek a Kis-Pipához czímzett sörházban, hogy rokkant bajtársaikra a vármegye figyelmét felhívják.

A társadalom lelkesedéssel karolta fel a honvédsegélyzés ügyét. Csakhamar megindult mindenfelé a gyűjtés a szabadságharcz hőseinek javára. Megalakult a honvédsegélyzőegylet is, a melynek elnökévé gróf Zichy Ottót választották meg.

Közben a vármegye egyes intézkedései a kormány elleni állásfoglalás színében tűntek fel, a mi csakhamar felkeltette az ellenhatást. A kormány különösen azért haragudott meg Győr vármegyére, mert Kossuth Lajost is a vármegye bizottsági tagjai közé iktatta, s ezért már január 16-án kelt leiratában kemény leczkét adott. A leiratot a február 6-iki közgyűlésben tárgyalták s a vármegye közönsége, Jankó Mihály, Lippay, Kálóczy és Eőry Sándor felszólalásai után, felíratilag válaszolt rá.

Február és márczius havában az országgyűlési képviselőválasztások foglalkoztatták a kedélyeket. Győrött márczius 7-én Kozma Imrét választották meg nagy többséggel. A vármegyében márczius 20-án voltak a képviselőválasztások. Öttevényen Szabó Kálmán I. alispánt, Péren Kálóczy Lajost, Téthen Eőry Sándort választották meg.

Míg az országgyűlésen a tanácskozások folytak, itthon egymást érték a hazafias ünnepélyek. Különösen nagyszabású volt a csornai csatában elesett hősök emlékoszlopának megkoszorúzása, a melyen a győri honvédegylet is részt vett, gróf Zichy Ottó vezetése alatt.

Az országgyűlés feloszlatása után a látszólagos alkotmányosság többé nem volt fenntartható. A vármegyék jól tudták, hogy most rájuk kerül a sor s ezért siettek az időt felhasználni. Győr vármegye egymás után tartja közgyűléseit. Megszavazta a házi adó kivetését, noha a helytartótanács megsemmisítette ezt a határozatot.

Gróf Zichy Bódog főispán október 17-én körútra indult a vármegyében, s útjában mindenütt lelkesedésre talált. Az október 24-én tartott közgyűlésben a vármegye közönsége letárgyalja az 1862. évi költségvetést. Az 1861. november 5-én kelt legfelsőbb kézirattal a közrend, a személy- és a vagyonbiztosság védelmére katonai bíróságok felállítása rendeltetett el, s ugyanaz napon magyarországi helytartóvá gróf Pálffy Móricz neveztetett ki.

E hírekre az első alispán november 9-ére sietve összehívta a közgyűlést, a melyen az egész vármegyei tisztikar lemondott s felírattal búcsúzott el a főispántól, a ki rövid egy évi működése alatt a vármegye elismerését vívta ki.

A főispán szintén rendelkezésére bocsátván állását a kormánynak, ekként a vármegye közigazgatása tisztviselők nélkül maradt. A visszalépő tisztikar azonban még november 16-án is intézkedett a fellépő marhavész tovaterjedésének megakadályozása végett.

November vége felé híre járt Győrött, hogy a kormány a visszalépő gróf Zichy Bódog helyébe Balogh Kornélt nevezte ki főispánná, a ki az októberi diploma kibocsátása után kanczelláriai referendárius lett. A hír csakugyan valónak bizonyult. Balogh Kornél deczember 3-án mint kinevezett főispán megérkezett Győrbe, s egyenesen a megyeházára ment, a hol azonban senkit sem talált, miután az alkotmányos tisztikar akkorára már elhagyta hivatalait.

Balogh ekkor hozzálátott az új vármegyei tisztikar szervezéséhez, de vajmi nehezen boldogult, mert külföldről már senki sem akart vállalkozni, az itthoniak pedig nem voltak rábírhatók lemondásaik visszavonására. Végre hosszas rábeszélés után sikerült Balogh Kornélnak úgy a hogy a tisztikart összetákolni. Bár ebben nem volt köszönet. Semmi sem jellemzi jobban az akkori viszonyokat, mint az a körülmény, hogy a vármegyei tisztikarból, a törvényszéket is beleértve, csak Németh Sándor főügyész, Nagy István számvevő, Schmid József és Zetyko József seborvosok és Schober Ernő telekkönyvi iktató voltak hajlandók Balogh alatt szolgálni.

A legtöbb állást eleinte csak ideiglenesen töltötték be. I. alispán Bély József lett, a ki később is megmaradt állásában. Nemsokára a II. alispáni széknek is akadt gazdája Harczi Károly személyében.

Az önkény-uralom elhelyezkedett ugyan a vármegyeházán, de a nemzeti visszahatást többé elnyomnia nem sikerült.

A társadalmi élet 1862—63 telén igen élénk volt Győrött, s főleg a „Győri Zenede-Egylet" megalakulása óta egymást érték a szebbnél-szebb hangversenyek, tánczmulatságok. Világhírű művészek tartottak hangversenyeket, a bálokon pedig az ifjúság nemzeti viseletben és sárga szattyán-csizmában tánczolt. A színi évadot emlékezetessé tette a Lendvay pár vendégszereplése. 1863 febr. 11—15-én játszottak Győrött.

A történettudomány művelése tekintetében nagy jelentőségű volt a „Győri történelmi és régészeti füzetek" megjelenése. Ez a folyóirat, a mely köré a legkiválóbb hazai történettudósok gyülekeztek, 1861 október 1-én indult meg Simor János győri püspök pártfogása mellett, Ráth Károly és Rómer Flóris szerkesztésében.

A „Győri Közlöny", a mely oly sok szolgálatot tett a magyarságnak, a provizórium alatt sok zaklatást szenvedett el. A politika teljesen száműzve volt hasábjairól, de annál nagyobb tér nyílott benne a gazdasági és társadalmi kérdéseknek és a szépirodalomnak. Még politikai természetű híreket is csak elvétve közölt, de azért mégsem kerülhette ki az önkény bosszúját.

Szerkesztőjét, Nagy Endrét, 1863 tavaszán „katonai adó-exekutio elleni bujtogatás és a pénzügyi hivatalok tekintélyének megsértése" czímén perbe fogták s a komáromi katonai bíróság elé idézték, a hol azonban felmentették a vádak alól.

Nagy Endre is szépírói gárdát csoportosított maga köré. Az 1861—1865. években a lap munkatársai közé tartoztak többek között Vargyas Endre, Ráth Károly, Csukássi Károly, Méry Etel, Torkos László, Csávolszky Lajos, Thaly Kálmán, Majláth Béla, Xantus János. 1864-től kezdve már politikai tudósításokat is közölt „Hazai ügyek" rovat alatt. Szerkesztését 1865 július 8-án Csukássi József vette át.

A kedvezőtlen politikai helyzet következtében azok, a kik az 1860—61. évi rövid alkotmányos korszak alatt vezérszerepet játszottak, csakhamar visszavonultak a közszereplés teréről, de annál nagyobb tevékenységet fejtettek ki a közgazdasági viszonyok fejlesztése körül.

E tekintetben a „Győrvidéki Gazdasági Egyesület" szerzett nagy érdemeket; gróf Batthyány Géza elnöklete alatt folyton ébren tartotta az érdeklődést, gazdasági kiállítások és tenyész-állatdíjazások, valamint gyapjúvásárok létesítése útján. Szakosztályi elnöke, gróf Viczay Héder, fáradhatatlanul buzgólkodott s 1857 óta, mióta a hédervári uradalmat átvette, czélszerű gazdálkodásával az egész vidéknek példaképül szolgált, viszont másfelől, elemi csapások, ínség alkalmával, hathatósan támogatta a szűkölködőket.

Győr város polgársága körében is mindegyre nagyobb arányú mozgalom indult meg a kereskedelem felvirágoztatása érdekében. 1863-ban már felmerült a Dunahíd építésének kérdése, Brandtner testvérek pedig a légszesz világítás behozataláért indítottak mozgalmat. Majd a Győr—Sopron—Ebenfurt közötti vasútvonal megépítése került szóba, de e terv megvalósulása már az alkotmányos korszakba esik.

Az önkényuralommal szemben a nemzeti visszahatás az adómegtagadásban nyilvánult. Már 1862-ben nagyon kevés adó folyt be, 1863-ban pedig az adómegtagadás általános lett, mire a kormány elrendelte az adóhátralékoknak katonai erővel való behajtását.

Az adóbehajtásnak eme leggyűlöletesebb módja még jobban felkeltette az ellenhatást, mely az 1863. év tavaszán és nyarán szünet nélkül tartott, sőt a sokoróaljai járásban még szeptember havában is folyt, pedig ekkorra már mindenfelé érezhetővé vált az ínség, mely a rossz termés folytán az egész országot fenyegette. De a társadalom nem engedte meg a hatalom embereinek, hogy az ínségeseket támogassa, hanem maga vette kezébe a felsegélyezés ügyét. Győrött már 1863 őszén nagyarányú mozgalom indult meg e czélból, a melynek élén gróf Viczay Héder, gróf Zichy Ottó, Simor János püspök, Szabó Kálmán és mások állottak. Ez adta meg az első lökést 1864-ben a „Győri Általános Nő-

egylet" alakulására is, a mely nemsokára hathatósan működött közre a nyomor enyhítésén.

Schmerling rendszerének bukásával ismét jobb napok köszöntöttek be a közélet terén. Az országgyűlés egybehívásával (1865 szeptember 17-én) csakhamar mindenfelé megindultak a választási mozgalmak a vármegyében. Győr városa, a melynek képviselője az 1861. évi emlékezetes országgyűlésen a határozati párt tagjai sorában foglalt helyet, már ekkor inkább Deák Ferencz mögé csoportosult ; de azért a szélső iránynak is akadtak hívei szép számmal a polgárság körében. A november 22-én megtartott képviselőválasztáson a Deák-párti Kautz Gyula, egyetemi tanárt, választotta meg 777 szavazattal Krisztinkovich Ede 658 és Kozma Imre (az 1861. évi képviselő) 71 szavazatával szemben. Az 1865-iki képviselő-választások.

A vidéken november 18-án folytak le a választások. Téthen Eőry Sándort választották meg Takács Sándor ellenében. A pusztai (péri) kerületben Kálóczy Lajos ismét egyhangúlag nyerte el a mandátumot. Öttevényen gróf Zichy-Ferraris Bódog győzött Sebő Imre főszolgabíró és Földváry ellenében.

Az országgyűlés összeülése után a város és a vármegye közönsége szinte lázas érdeklődéssel leste a fővárosból érkező híreket. De a kiegyezés ügye még 1866 tavaszán sem jutott előbbre, a közhangulatot a mindegyre aggasztóbbá váló külpolitikai helyzet mellett, ismét rettenetes csapás tartotta lekötve. 1866. május havában emberemlékezet óta nem észlelt fagyok voltak az egész országban, s az ezt követő roppant szárazság tönkretette a vetéseket.

Még mielőtt kitört volna a porosz-osztrák háború, az inség általánossá lett az egész vármegyében. Az ínségesek segélyezése körül főleg gróf Viczay Héder adta emberszeretetének fényes tanújelét. Közel 700 embert látott el élelemmel három hónapon át, s e segélyezés mindenkor állandó felügyelete alatt történt. (Vasárnapi Ujság 1874. évf. 4. szám.)

A június közepén kitört porosz-osztrák háború következtében Győr városa csakhamar mozgalmas élet középpontja lett. A porosz-osztrák háború.

A bécs—győri vasút nap-nap után hozta a menekülőket Bécsből, így az udvar tagjait is, közöttük az uralkodó hitvesét, Erzsébet királynét, a ki a trónörökössel s leányával együtt, Győrön át Budára utazott.

A háború kitörésekor Győr élelmiszer-szállító középponttá lett ; ide tereltette a kincstár a megvásárolt szarvasmarháit is, nagy aggodalmára a vidéknek, mely az ország minden részéből összehajtott marhák között ragályos betegségek kiütésétől tartott. Ennek híre csakhamar szárnyra is kelt, s csak a hatóságok erélyes nyilatkozata czáfolta azt meg.

A königgrätzi vereség hírére számos menekülő érkezett Győrbe, főleg Pozsony és Bécs környékéről. A hadvezetőség azonban a königgrätzi csatával nem tartotta a hadjáratot befejezettnek, s azért pár nappal a vereség után megjelentek az újonczozást elrendelő legfelsőbb kéziratok, de ezeket csakhamar oda módosították, hogy csupán önkéntes belépésre szólították fel a lakosságot.

De a város és a vármegye nem nagyon lelkesedett Ausztria babéraiért, azért ez utóbbi felhívásnak nem sok foganatja lett. Noha a gazdasági viszonyok kedvezőtlenül állottak, azért, a ki csak tehette, megváltotta magát, sőt egyes szülők még 10—15 éves figyermekeikért is fizettek, csakhogy ne legyenek kitéve a hatóságok zaklatásának.

Annál nagyobb buzgalommal karolta fel a város a háborúban megsebesült katonák ügyét. Július 10-én jelent meg Balogh Kornél főispán felhívása, a mely a sebesültek szállítása és ápolása czéljából helyi bizottság megalakítására szólította fel a közönséget.

A bizottság Bély alispán és Kautz Gusztáv vármegyei főjegyző buzgósága mellett pár nap alatt több száz sebesült befogadásáról gondoskodott. Erre a czélra a katonai hatóság a régi lövöldét vette bérbe ; e mellett még a kórházakban és jótékony intézetekben is számos ágy állott készen a folyton érkező betegszállítmányok részére. Maga Simor János püspök egymaga 10 sebesültnek adott ellátást. Példája buzdítólag hatott a városi polgárságra és csakhamar megindult a gyűjtés a sebesültek felsegélyezésére. A békekötés után a város pár hónapig valóságos tábori kórházhoz hasonlított, s csak az év őszén nyerte megint vissza rendes külsejét.

A második felelős miniszterium megalakulásával csaknem egyidejűleg érkezett Simor János győri megyés püspöknek herczegprímássá történt kineve-

zésének híre. Győr város, melyet az elmúlt évtized küzdelmei közepett a szeretet és hála megannyi szálai fűztek a távozó megyéspüspökhöz, az iránta való ragaszkodásának élénk tanújelét adta. Február 12-én, midőn Simor már mint újonnan kinevezett herczegprímás tért vissza Győrbe, a város polgársága fáklyászenével vonult a püspökvár elé, másnap pedig a küldöttségek sokasága tisztelgett nála, közöttük általános feltűnésre, a református egyházé is.

A miniszterium kinevezésével a kinevezett vármegyei tisztikar megbizatása is vége felé járt. Balogh Kornél szintén lemondott a főispáni méltóságról, s helyét április 11-én gróf Zichy-Ferraris Bódog foglalta el.

Balogh Kornél közpályája ezzel még nem ért véget, mert Győr városi főispánságát, a külön szab. királyi városi főispánságok beszüntetéséig megtartotta.

Tagadhatatlan, hogy hosszú munkás közpályáját a vármegye nem kísérhette mindenkor rokonszenvvel; az 1848 előtti konzervativ politikusok iskolájában nőtt fel, s ha nem is szabadulhatott azoknak bűvkörétől, ama síma modorú politikusokhoz tartozott, a kik az éles ellentétek kiegyenlítésében valóságos mesterek voltak. Főispánsága idejében tanúsított tapintatos magatartásával némileg felejtetni látszott a szabadságharcz alatti szereplését, mert nem tartozott azok közé, a kik a kiegyezés után értéküket vesztették.

Gróf Zichy-Ferraris főispán április 15-én érkezett Győrbe, s elfoglalván székhelyét, másnapra értekezletre hívta egybe a vármegye értelmiségét, hogy a tisztújító közgyűlésről tanácskozzék. A korteskedés eközben már mindegyre nagyobb hullámokat vert, a mihez hozzájárult még az a körülmény is, hogy Kálóczynak a képviselőségről való lemondásával és gróf Zichy-Ferraris Bódognak főispánná történt kinevezésével egyszerre két kerület üresedett meg.

Megyei tisztújítás.

A május 1-én tartott közgyűlésen a vármegyei tisztikar a következőkép alakult meg: I. alispán: Szabó Kálmán, II. alispán: Gyapay Dénes. Főjegyző: Kiss Sándor. I. aljegyző: Enessey Kálmán, II. aljegyző: Virághalmy Ferencz. III. aljegyző: Bodroghy Gyula. Levéltáros: Ráth Károly. Főpénztárnok: Csemez Péter. Számvevő: Noszlopy Pál. Főügyész: Kovács Sándor. Alügyész: Czigán Gyula. tósziget- és csilizközi főszolgabíró: Enessey Sándor. Sokoróaljai főszolgabíró: Lipics László. Pusztai járási főszolgabíró: Takó István. Szolgabírák: Pázmán Kálmán, Saáry Miklós, Matkovics Géza, Főorvos: Kern Benő. Esküdtek: Mesterházy Pál, Kiss Jenő, Bangha István, Illés Endre, Matkovics Miklós, Matuschek Antal, Kozma Sándor, Blaskovics Gyula, Nagy Gedeon, gróf Laszberg Rezső, Nagy Sándor, Kamondy Károly. Törvényszéki elnök: Gonda Lajos. Ülnökök: Zmeskál Sándor, Horváth Endre, Szűcs Lajos, Harczi Károly, Zánthó Kálmán, Petz Adolf és Lefebre Lajos.

Az alkotmányos élet visszaállításával a vármegyei közigazgatás ismét az önkormányzat kezébe került vissza. Ennek az utolsó 40 év alatt végbement fejlődését és küzdelmeit a következő fejezetben ismertetjük.

Itt közöljük a vármegyei fő- és alispánok névsorát, a mohácsi vésztől napjainkig bezárólag.

Főispánok.

Főispánok: Laki Bakits Pál 1526. Laki Bakits Péter 1539-ig. Ujlaki Ferencz győri püspök 1540—1553. Gregoriáncz Pál győri püspök 1553—65. Liszthy János győri püspök 1573—1578. Draskovich György győri püspök 1578—1586. Hercsinczi (Hereszintzi) Péter győri püspök 1587—91. Kutassy János győri püspök 1592—1597. Hethesi Pethe Márton győri püspök és helytartó 1598—1606. Naprágyi Demeter győri püspök 1607—1619. Lépes Bálint győri püspök 1620—1623. Örkényi Dallos Miklós győri püspök 1623—1630. Kissennyei Sennyey István győri püspök 1630—1635. Ifj. Draskovich György győri püspök 1636—1649. Püski János győri püspök 1650—1659. Széchenyi György győri püspök 1659—1685. Gróf Kollonich Lipót győri püspök 1686—1695. Keresztély Ágost, szász herczeg, győri püspök 1696—1707. Gróf Sintzendorf Fülöp győri püspök 1726—1733. Groll Adolf győri püspök 1733—1743. Gróf Zichy Ferencz győri püspök 1744—1782. Gróf Zichy Károly, egyúttal Moson vármegye főispánja 1783—1826; közben gróf Radványi Győry Ferencz kerületi főispán 1785—1790. Gróf Zichy-Ferraris Ferencz 1809-től kezdve helytartó, 1826—39. Szolgaegyházi Marich Dávid 1841—1845. Gróf Esterházy Károly 1845—1848 szeptember 20. Lukács Sándor kormánybiztos 1848 szeptember 20—1849. Gróf Zichy-Ferraris Bódog cs. kir. biztos 1848 deczember 29 — 1849 április 15. Szabó Kálmán kormánybiztos 1848 szeptember 20. — 1849. Gyapay Dénes helyettes kormánybiztos 1849. május 12-étől. Rohonczy Ignácz cs. kir. polgári főbiztos 1849. június 28-ától. Dorner Ede megyefőnök 1850—1860. Gróf Zichy-Ferraris Bódog 1860—1861. Balogh Kornél 1861 deczember. 1867. Gróf Zichy-Ferraris Bódog 1867. Gróf Hédervári Viczay Héder 1868—1873. Szabó Kálmán 1875—1881. Gróf Khuen-Héderváry Károly 1881—1884. Németujvári gróf Batthyány Lajos 1884—1892. Gróf Laszberg Rezső 1892—1906 április 19. Zombori Lippay Géza 1906. április 21-től.

Alispánok: Némai Sebestyén Deák 1532. Hédervári István 1541. Téthi Poki Gáspár 1548—49 és 1564. Alsóki Literatus László 1570—1581. Poky Ambrus 1582—92. Poky Mihály 1607. Laki Grébicsi Gáspár 1611—1614. Hédervári István 16..... Siey (Séy) János 1623. Szilágyi János 1626. Szapáry András 1626. Dallos János 1632. Szapáry András 1640. Jagatschich Péter 1643. Szeghy János 1646. Benkovich Péter 1650. Szeghy János 1653. Tarczy János 1661-ben és 1665-ben újból. Farkas András 1668. Tarczy János 1671. (harmadízben). Cseppelényi Ferencz 1672. Tarczy János negyedízben 1675. Király János 1681. Fiáth János 1691. Fiáth János másodszor 1700. Tarczy János II. alispán 1700. Fiáth János harmadszor 1703. Sajnovics Mátyás 1703. Kövér Pál 1707. Komáromy István 1707. Meszlényi János 1710. Fiáth János 1716. Fiáth János újból 1721. Györödi Ádám 1724. Meszlényi János 1727. Meszlényi János újból 1734. Mecséry Dániel 1740—49. Biró János 1749—1758. Bezerédj Mihály 1758—1766. Matiss György 1766—1781. Mórocz István helyettes alispán 1777-től. Sibrik Antal 1781—86. Szerdahelyi Pál 1786. Illos Károly helyettes alispán 1786—1790. Palocsay József 1790—1794. Sibrik Antal 1794—1798. Illós Károly helyettes 1794—1798. Illos Károly 1798—1801. Györgyi Pál helyettes 1798—1801. Györgyi Pál és Bezerédj Mihály helyettes 1801—1816. Györgyi Pál és Török István helyettes 1816—1821. Györgyi Pál és Torkos István helyettes 1821—1828. Bezerédj Ignácz I. és Szabó Péter II. alispán 1828—1832. Bezerédj Ignácz I., Szabó Péter II. 1832—1836. Bezerédj Ignácz I., Szüts Antal II. 1836—1842. Szüts Antal I., Bay Gáspár II. 1842—1846. Balogh Kornél I., Horváth Dániel II. 1846—1848. Szabó Kálmán I., Dorner Ede II. 1848. június 15. Balogh Kornél kineveztetett 1848 deczember 31—1849 április végéig. Szabó Kálmán I., Gyapay Dénes II. 1849. május. — 1849. június 28. Balogh Kornél újból 1849. június 28 — 1850. Szabó Kálmán I., Kálóczy Lajos II. 1861 január—november. Bély Kálmán I., Harczy Károly II. 1862 január. Szabó Kálmán I., 1867—1871. Gyapay Dénes II. 1867—1868. Matkovich János 1868—1871. Gyapay Dénes 1871—1879. Gróf Laszberg Rezső 1879—1892. Zombori Lippay Géza 1892—95. Goda Béla 1895-től. Alispánok.

Források: Fehér Ipoly: Győr megye és város egyetemes leírása. Győri káptalani levéltár. — Győri Tört. s Rég. füzetek. — Győri Közlöny 1857—1868. — Vármegyei levéltár adatai.

III. RÉSZ. A KIEGYEZÉSTŐL MÁIG.

A vármegye, mint minden olyan történelmi intézmény, a mely nem előre megállapított elméleteknek, hanem az életnek és tapasztalatoknak leszűrődése, fénykorában oly tökéletes mű volt, a milyent hasztalan keresünk más nemzetek történetében. Bár fejlődését bizonyos lassúság és konzervativizmus jellemzi, a való élettel mégis lépést tartott addig, a míg a reformtörekvések oly nagy mértékben és annyira egyszerre léptek fel, hogy a korszellem és szervezete között áthidalhatatlan űr nem támadt. És ez csak növekedett az 1848. évi események következtében, a mikor hazánk pillanatok alatt századokat élt át. Az 1848. évi XVI. t.-cz. ugyan a kormányra bízta a vármegyei rendszernek a parlamentárizmussal való kiegyeztetését, de a ránk zúduló események miatt nem volt idő e fontos intézményünk átalakítására.

Az 1867. évben megköttetvén a kiegyezés, a politikai és közjogi kérdések: az uralkodó családhoz és Ausztriához való viszonyunk előreláthatólag hosszú időre szabályoztatott. Az egymásután gyorsan változó kormányok czélja beléletünk reformálása és a kor igényeinek megfelelő fejlesztése volt. Emberfölöttinek látszó munkát végeznek, a midőn egyik kézzel beléletünket, kezdve társadalmunkon, újjáépítik, a másikkal pedig a lehetetlen. meddő közjogi vitákat szczenírozó ellenzék ellen küzdenek.

Az újjáépítés egyik legnehezebb, legkényesebb pontja volt a megyéknek a változott viszonyoknak megfelelő átalakítása.

Nem volt ugyanis oly konzervativ ember, a ki be nem látta volna, hogy a régi vármegye reformok nélkül a felelős miniszteriummal és parlamentárizmus elveivel össze nem egyeztethető. E meggyőződést hangoztatta az összminiszterium a megyékhez intézett első leíratában; a nélkül azonban, hogy reformterveit bővebben kifejtette volna, a melyekre nézve különben még megállapodásra sem juthatott. Addig is azt az elvet állította fel, hogy „a hatósági érdekek felett a hatóság, az országos érdekek fölött pedig első sorban a kormány van hivatva őrködni.“ A vármegyék reformja.

Bármily szükségesnek látszott is, de a közjogi viták, más halaszthatatlan reformok, vitalis pénzügyi kérdések és gyakori kormányválságok miatt a gyökeres reform egyre késett, de időnként egy s más elv kifejezésre jutott, a melyeknek ismertetése a továbbiak megértésére feltétlenül szükséges.

Első és legfontosabb az, hogy az 1848. évi vívmányoknak megfelelően, szűnjön meg a vármegye tisztán rendi különbségeken alapuló, nemesi intézmény lenni és váljék képviseletivé. Ez ment a legkönnyebben, mert minden vár-

megyében nagy egyértelműséggel, a virilisták beékelésével és községi választások útján, megtörtént.

Másik fontos, bár későbbi törekvés, hogy a régi szervezet és modern követelések között lévő ellentétből származó bénultságot megszüntessék, az egyre jobban lábrakapó indolencziát megtörjék és beléjük új életet leheljenek, a mit kezdetben az által véltek elérhetőnek, ha a törvényhatóságokkal minél több érdeket képviseltetnek. De e tekintetben minden törekvés meghiusult és kormánykörökben az a meggyőződés érlelődött meg, hogy a megyei intézmény annyira lejárt már, hogy semmiféle apparátussal sem lehet életének régi pezsgését visszaállítani és a közgyűlési termeket oly érdekes viták színhelyévé és parlamenti iskolákká tenni, mint a milyenek 1848 előtt voltak.

A kormányoknak első törekvésük a békés munka lévén, oppozicióra, különösen közjogi oppozicióra nem igen volt szükség; már pedig az oppozició fészkei a vármegyék voltak. Érthető tehát az a törekvés, a mely a vármegyék politikai szereplése ellen irányult és működésüket csak a közigazgatásra akarta szorítani. A kor egyik jelszava, a mely máig kísért: a jó, olcsó és gyors közigazgatás; ezt pedig a vármegyei életet jellemző szép dikcziókkal, parlamentáris vitákkal, tisztújítási lakomákkal és furkósbottal nem lehetett elvégezni. A nobile officium kora lejárt; a vármegyei tisztviselő többé nem a „gentry" képviselője, hanem fizetett adminisztratív tisztviselő, a kitől többé nem parádét, hanem mennél több munkát várnak. Ezért a tisztújítások megszüntetése, a közigazgatás államosítása szükséges. Már a hetvenes években széltében hangoztatják, hogy az állam léte függ a közigazgatástól; joga van tehát az államnak ahhoz, hogy minél nagyobb, sőt feltétlen befolyást nyerjen a municzipiumokra.

E törekvésekkel szemben állanak maguk a vármegyék és a közjogi ellenzék, s harczuk napjainkig tartott.

Az egyes vármegyék állásfoglalása a törekvések ellen, vagy mellettük, a pártalakulások és a vármegyék fokozatos rendezésével beállott változások adják korunkban a vármegyék speczialitásait, a melyekre egy monografiának súlyt kell fektetnie, azokkal az általános jelenségekkel és intézkedésekkel szemben, a melyek minden vármegyében ugyanazonosak.

Mindezeknek előrebocsátása és komoly figyelembe vétele szükséges arra, hogy oly rövid dióhéjba foglalva is, a milyenre munkánk szűk kerete kényszerít, megérthessük vármegyénk újabb történetét.

Gróf Zichy-Ferraris Bódog

A felelős minisztérium kinevezését Győr vármegye is a legnagyobb örömmel vette tudomásul; öröme csak fokozódott, a mikor arról értesült, hogy az 1861. és 1863. évi alkotmányos élet alatt kinevezett, de később az egész tisztikarral együtt lemondott nagyrabecsült főispán, gróf Zichy-Ferraris Bódog ismét főispánjává neveztetett ki.

E hírre az alkotmányellenes tisztikar egyszerre elveszítette talaját és 1867. április hó 27-én az 1861. évi tisztikar és bizottsági tagok összegyűltek Szabó Kálmán u. a. alispán elnöklete alatt, a ki a főispán kinevezését tudatva, felszólította a közgyűlést, hogy meghívására bizottságot küldjön ki. Ennek élén a főispán megjelenvén, emelkedett beszéd kíséretében, melynek általánosságai mellett azt az erős ígéretet is tette, hogy kormányzásával be akarja bizonyítani, hogy az önkormányzat és felelős miniszterium összefér, elfoglalta székét.

Tisztújítás.

A szokásos üdvözlő beszédek és miniszteri intézvények felolvasása után, az új tisztikar megválasztását május 1-re tűzték ki, mely a következő eredménynyel végződött:

Alispán: *Szabó* Kálmán és *Gyapay* Dénes; főjegyző: *Kiss* Sándor; aljegyzők: *Enessey* Kálmán, *Virághalmi* Ferencz, *Bodroghy* Gyula; levéltárnok: *Ráth* Károly; főügyész: *Kováts* Sándor; alügyész: *Czigány* Gyula; főszolgabírák: *Enessey* Sándor, *Lippich* László, *Takó* István; szolgabírák: *Pázmán* Kálmán, *Matkovich* Géza, *Saáry* Miklós; főadószedő: *Csemez* Péter; számvevő: *Noszlopy* Pál; árvagyám: *Lengyel* Sándor; főorvos: *Lázár* Lajos; mérnök: *Kern* Béni; esküdtek: Banga István, Mesterházy Antal, Blaskovich Gyula, Nagy Gedeon, gróf Laszberg Rezső, Nagy Sándor, Kamondy Károly. A megyei törvényszék elnöke: *Goda* Lajos; ülnökei: *Zmeskál* Sándor, *Horváth* Endre, *Szőcs* Lajos, *Harczi* Károly, *Zánthó* Kálmán, *Pecz* Adolf, *Lefèbre* Lajos.

E névsort és a vármegye járásonkénti felosztását kinyomatni és a törvényhatóságoknak megküldeni rendelték. Volt is okuk arra, mert csak oly férfiakat

választottak, a kik már a forradalom alatt kitűntették magukat, vagy azután tiszta hazafiságukkal érdemeket szereztek. Szerencsés véletlen ugyanis úgy akarta, hogy Komárom kapitulácziója és a megye provizórius főispánja, Balogh Kornél befolyása révén, még azok is megmenekültek a haláltól, a kik 1848-ban a legjobban exponálták magukat és így 1867 után is az 1848 előtti nemzedék vitte a szerepet, úgy, hogy az általánosan hangoztatott panaszok a közügyek iránt való közöny, indolenczia és megyei gyűlések színvonalának sülyedése miatt vármegyénkre nem alkalmazhatók. Hiszen első alispánja, Szabó Kálmán, már 1848-ban is ugyanazt a tisztet viselte, szintén volt már alispán és kormánybiztos. Gyapay Dénes és a megye többi kitűnőségei, a Matkovichok, Bezerédjek, Lippay Sándor, a régi táblabírói kar kitűnő veteránjai, annyira tipikus alakok, hogy ránk maradt egykorú jellemzéseikből alig lehet bármi csekély egyéni vonást megkülönböztetni. Innen van az, hogy csak a tárgy új ; de a hang ugyanaz, a mely az 1848 előtti megyegyűléseinken uralkodott. Csak a fiatalok érdeklődése csappant meg, a kik annyira tűntettek távollétükkel, hogy szabályrendeletet kellett alkotni és eszközökről gondoskodni, hogy a megyegyűléseket szorgalmasabban látogassák.

Bámulatra méltó e közöny, mert megyegyűlésünk a fiatalok részére még mindíg a legjobb parlamenti iskola lehetett volna és a közgyűlési tárgyak is, akár a közigazgatási reformokat, akár a politikai harczokat tekintjük, különösen a fúzióig nagyon érdekesek. Ez időben ugyanis, mint majd mindenütt, vármegyénkben is a Deák- és balközéppárt vívta élet-halál harczát, kezdetben az utóbbinak nagy túlsúlyával. Már a tisztviselők választása is e túlsúlyt fejezi ki, mert azok majdnem kivétel nélkül a balközéppárthoz tartoztak.

Nem sokkal a választás után a tisztviselői karban változás állott be ; Virághalmi Ferencz 2-od aljegyző, a kedvelt író, átlépvén a hadsereghez, a vármegye közönsége megszüntette az egyik aljegyzői állást és a helyett a főispán tiszteletbeli aljegyzőket nevezett ki, közöttük a vármegye mai alispánját, Goda Bélát.

A törvényhozás reformja előre vetvén árnyékát, felíratot intéztek a miniszteriumhoz, „hogy a felsőbb bíróságok alakítása és rendezése alkalmával a dunántúli kerület részére felállítandó felsőbb királyi bíróság székhelyéül Győr városa jelöltessék ki, a mely középponti fekvése, szárazföldi és vízi közlekedése és nagy forgalma által arra legalkalmasabb."

Nagyobb hatása volt egy másik felíratnak, mely a főispán és vármegye összeütközését hívta ki.

A midőn a vármegye tudomásul vette Szatmár vármegyének azt az átíratát, a melyben a 67-es kiegyezéssel való elégedetlenségét és azt az elhatározását tudatta, hogy „a czentralizácziói törekvéseknek meggátlásában s a megyék autonómiája fenntartásában törvényes téren mindent megtenni kész", már előre megjelölte álláspontját. Ennek önálló hangoztatására akkor nyílt alkalom, a mikor a kormány Heves és külső Szolnok egyesült vármegyék bizottságát felfüggesztve, nyakukra kormánybiztost küldött és Pest-Pilis és Solt vármegyét hasonlóval fenyegette. Ez erőszakos eljárás ellen a megyegyűlés erélyesen felemelte tiltakozó szavát és az országgyűléshez támogatás végett a többi törvényhatósággal is közölt felíratot intézett, a melyben elítélve a törvénytelenséget, az ezt előidéző ok, a municzipiumok és felelős kormány viszonyának haladéktalan szabályozását kérte, „*hogy mind a felelős kormánynak őtet jogosan megillető kormányzási és végrehajtási, mind a törvényhatóságok önkormányzati jogai biztosíttassanak és megóvassanak.*"

A határozathozatalt heves vita előzte meg és meghozatala után az elnöklő főispán a gyűlést azonnal bezárta, kijelentvén, hogy mivel ő a vármegye határozatával nem azonosíthatja magát, állásáról rögtön lemond és a további üléseken sem fog elnökölni. Helyét a következő napon Szabó Kálmán alispán foglalta el, a kinek indítványára a közgyűlés bizottságot küldött ki, hogy ez a főispánt a vármegye bizalmának és szeretetének hangoztatásával arra kérje, hogy ez egyetlen nézeteltérés miatt ne mondjon le, hanem foglalja el ismét elnöki székét ; de a bizottság azzal tért vissza, hogy a főispán oly nagyjelentőségűnek tartja a nézeteltérést, mely közötte és a megye közönsége között felmerült, hogy szándékától el nem áll és bár nagy fájdalommal, de a megye közönségétől búcsút vesz. A közgyűlés tehát elvi álláspontjához hű maradván, főispánja lemondása fölötti fájdalmát, érdemei teljes elismerésével, jegyzőkönyvbe iktatta.

Ez esemény, midőn egyfelől az ellenzék túlsúlyát mutatja, másfelől, a középpontosítási törekvésekkel szemben, a jövőre is megjelöli a megye álláspontját.

Így történik, hogy a vármegye előbb említett határozatánál nem állapodik meg; nemcsak örvendetes tudomásul veszi, hogy Torna, Abaúj, Esztergom, Zemplén, Kraszna, Túrócz, a hajdúkerület közönsége, Trencsén és Veszprém vármegyék részint határozatához csatlakoznak, részint pedig önállóan, hasonló szellemben írnak fel a képviselőházhoz, hanem Ugocsa és Nógrád vármegyék hasonló szellemű felíratának tárgyalása alkalmával abban a meggyőződésben, „hogy a megyék rendezésének szerencsés megoldásától függ hazánkban a valódi alkotmányos élet", e tárgyban teendő kimerítő javaslatra Szabó Kálmán első alispán elnöklete alatt tizenhét tagú bizottságot küldött ki azzal az útasítással, hogy az más vármegyék hasonló irányú indítványait is tanulmányozván, tegyen e tárgyban mindenre kiterjedő javaslatot és azt előterjesztés előtt nyomassa ki, hogy a fontos tárgyról a közönséget is tájékoztassa, „hogy így a közérdekeltség felkelve, közvélemény alakulhasson."

Gróf Viczay Héder.

Midőn e határozatot hozták, akkor már volt a megyének főispánja. A belügyminiszter ugyanis a megyegyűlés által kiküldött bizottság kérését meghallgatván, gróf *Viczay* Hédert nevezte ki, a ki székét igen nagy ünnepségek között, a melyre a szomszéd vármegyéket is meghívták, 1868. márczius 23-án foglalta el. Első elnöklése alkalmával oly beszéddel nyitotta meg a közgyűlést, a melyből előre lehetett látni, hogy az ellenzéki megye és főispánja között politikai kérdésben összeütközés nem támad; azt hangoztatta ugyanis, hogy a szólásszabadság tiszteletben tartása mellett megőrzi a parlamenti rendet; de elismeri a megye közönségének azt a fontos jogát, hogy közjogi kérdésekben véleményét nyilvánítván, a kormányzásra befolyást gyakorolhasson és saját ügyeit vezethesse.

Új tisztviselők.

E nyilatkozat csak megerősítette a megyei ellenzéket, a melyre az is előnyös volt, hogy a Deák-párt legfőbb támasza, a tekintélyes, kitűnő szónoknak ismert másodalispán, Gyapay Dénes állásáról lemondott és helyébe az ellenzék vezérét, az agilis Matkovich Jánost választották. Ugyancsak megüresedett a levéltárnoki állás is; a kiváló tudós, ***Ráth*** Károly, a ki a vármegye történetének ismertetéséhez nemcsak apróbb értekezéseivel, hanem a *Győri Történelmi és Régészeti Füzetek* szerkesztésével és kiadásával is hozzájárult, elhalálozván, helyére nagy szótöbbséggel Huber Józsefet választották. Ugyanez évben Goda Lajos is lemondván a törvényszéki elnökségről, helyébe Zmeskál Sándort választották meg; azonban a királyi törvényszékek szervezése alkalmával ismét csak Godát nevezték ki törvényszéki elnöknek.

Az 1869. év folyamán a vármegye felíratot intézett a hadügyminiszteriumhoz, hogy az 1840. évi VI. t.-cz. értelmében a magyar katonai parancsnokságok a törvényhatóságokkal csak magyarul levelezzenek.

Ugyanez évben készült el javaslatával az a bizottság is, a melyet a vármegyék rendezésének tanulmányozására kiküldöttek. Szabó Kálmán alispán, bizottsági elnök az októberi közgyűlésen terjesztette elő a javaslatot.

Az autonomia ügye.

E javaslat nagy dicsősége vármegyénknek, mert ő tette vele a legelső indítványt arra, hogy a vármegyék szervezetét az 1848. évi XVI. törvényczikk szellemében átalakítsák; a javaslat szerint „a születési és rendi előjogok megszüntetésével a megyék rendezését a népképviseletre, mint a közszabadság legbiztosabb alapjára kívánja helyezni és az ezelőtt egyesek által gyakorolt jogokat nem elvenni, avagy megszüntetni, hanem kiterjeszteni tűzte ki feladatának".

Ehhez képest a megyei képviselőtestületet oly módon kívánja szervezni, hogy abban képviselve legyen elsősorban az értelmiség, a nagybirtok, ipar és kereskedelem, és a földmíves-osztály is. E képviselőtestületet szabad választás útján kívánják megalkotni és megalkotná saját hatáskörében a vármegye, ha az említett 1848. évi t.-cz. az egységes szervezés munkáját nem a felelős miniszterium hatáskörébe utasította volna. Éppen ezért részletekbe nem is bocsátkoznak, de a köztörvényhatóságoknak a kormányhoz való viszonya kérdésére nézve határozottan hangsúlyozzák, hogy mivel az i. törvény a vármegyéket az alkotmány bástyáinak elismervén, azok hatáskörét fenntartani kívánja, annak megszorítását ők, mint a megyei intézmény növendékei, nem helyeselhetnék.

Lippay Géza főispán.

Igaz, hogy több törvényhatóság átiratában úgy találta, hogy a megyei önkormányzat a parlamenti kormányformával össze nem fér, és azért azt megszüntetni, vagy korlátozni kívánják, »de mi e nézetet nem oszthatjuk, mert a történelemből azt tanultuk, hogy a köztörvényhatóságok a törvényes kormányzatnak soha akadályai nem voltak, de sőt mindig a legnagyobb önmegtagadással és hazafias buzgalommal igyekeztek a kormánynak törvényben gyökerező intézkedéseit foganatosítani s ha midőn a kormány rendeleteinek végrehajtása elé akadályokat gördítettek, mint a törvények őrei, csak kötelességüket teljesítették, mert a mult emlékei eléggé tanúsítják, hogy az ily akadályokba ütköző kormányrendeletek egyszersmind törvénybe ütközők, sőt gyakran az alkotmány sérelmére irányzottak voltak. De az újabb kor tapasztalatai sem tüntetik fel szükségességét annak, hogy a törvényhatósági jogok gyakorlata módosításnak vettessék alá, mert alig található megyei bizottmány, mely a felelős kormány törvényszerű működését szándékosan gátolni kívánta volna; az az óvatosság pedig, melyet egy vagy más oldalról e mostani izgatott átalakulási korszakban felmerűlni tapasztaltunk, s mely a mostani körülmények között is könnyen lecsillapítható és megnyugtatható volt, elegendő okul nem szolgálhat arra, hogy a köztörvényhatóságok törvényadta jogai módosíttassanak s e módosítások éppen maguk a törvényhatóságok által szorgalmaztassanak!«

Ezeknek alapján a következő határozatot ajánlják: »A hazai törvényhatóságokat a parlamentáris kormányzattal ellenkezőknek nem tartván, sőt ezeknek ellenőrködését a közszabadság érdekében továbbra is szükségesnek ismervén: a köztörvényhatóságoknak a törvény és ezeréves gyakorlattal szentesített s a változó kor kívánalmainak megfelelőleg fejlődött jogait és hatáskörét teljesen és csonkíttatlanul az 1848. évi III. t.-czikk 26. §-a szellemében továbbra is fenntartani kívánjuk.«[1])

E szellemben írnak fel a képviselőházhoz, felíratukat megküldvén a többi törvényhatóságoknak is.

A javaslattevő bizottság tagjai majd kivétel nélkül a sokszor kigúnyolt régi jó táblabírói kor veteránjai; s mégis mennyi óvatosság, mennyi bölcseség és jövőbe látás nyilatkozik meg javaslatukban!

De a köztörvényhatóságok autonómiájának nem kedvezett az idő, ha akadt is megye, a mely Győr vármegye bátor állásfoglalását helyesléssel vette tudomásúl; de a miniszterium csak oknélküli ellenzékeskedést látott benne és rajta volt, hogy a megyei ellenzék erejét megtörje.

Ez sikerült is némileg; már az 1870. évi XLX. és XLII. t.-cz.-ben előírt megyei szervezet megállapítására kiküldött bizottságokban, a megyei választmányban, de különösen az utóbbi törvényczikk értelmében alakítandó »kijelölő bizottságban« abból az okból is, hogy a közgyűlés csak három tagot választhatott, a főispán pedig ugyanannyi tagot nevezett ki, a Deák-párt túlsúlyra jutott és így a tisztújításra majdnem kizárólag Deák-pártiakat jelölt. Igy a tisztviselői karban is megbukott az addig domináló balközéppárt. Az 1871. deczember 18-án tartott tisztújítás a következő eredménynyel végződött:

Az 1871. évi tisztújítás.

Alispán: *Gyapay* Dénes; főjegyző: *Goda* Béla; főszolgabírák: *Vermes* Dénes, *Lippay* Géza, *Saáry* Miklós; tiszti ügyész: *Varga* Károly; aljegyző: *Pacser* Adolf; pénztárnok: *Mészáros* József; ellenőr: *Kolosváry* Sándor; mérnök: *Kern* Benő; főszámvevő: *Noszlopi* Pál; főorvos: *Buzinkay* Gyula dr.; árvaszéki ülnök: gróf *Laszberg* Rezső, és *Sarkady* Ferencz.

Orsz. képviselőválasztás.

A következő évben tartott képviselőválasztás is azt mutatja, hogy a Deák-párt túlsúlyra jutott, mert mindhárom kerületben Deák-párti képviselő választatott, közöttük Goda Béla főjegyző, a ki helyett főjegyzővé Passer Adolfot választották.

Ezzel megszűntek azok az összeütközések, a melyek Győr vármegye és a kormány között még az 1871. évben is, a vármegye rendezése kérdésében napirenden voltak; de azért a Deák-párt győzelme nem volt véglegesnek mondható. Matkovich János, Szabó Kálmán, Eőry Sándor, Enessey Kálmán, Czigány Gyula, Kiss Sándor, Krisztinkovich Ede és még többen ébren tartották az ellenzéki szellemet; a *Szabad Polgár* czímű lapban a kormány és a vármegye ellen a leg-

[1]) Bár a bizottság, mint láttuk, felhatalmazást nyert javaslata kinyomatására, de ezt abból az okból, hogy a kérdés eléggé ismeretes, elmulasztotta.

hevesebb támadásokat intézték, úgy hogy csak idő kérdésének látszott, hogy ismét felülkerekedjenek.

És mivel Győr vármegyét a legkonzervativebb, legellenzékibb törvényhatóságok egyikének ismerték, az újabb megyerendezési tervek arról is gondoskodtak, hogy az ellenzéket, győzelme esetére is, ártalmatlanná tegyék.

Győr és Moson vármegyék egyesítési terve.

Tóth Vilmos lemondása után alig vette át a belügyminiszteriumot gróf Szápáry Gyula, a vármegyék kikerekítése tárgyában kidolgozott egy törvényjavaslatot, a mely több kisebb vármegye egyesítése mellett, Győr vármegyének Moson vármegyével való egyesítését is tervbe vette. Az egyesítés nem lett volna új dolog, mert a két vármegyét II. József császár 1785-ben egyesítette, nem is szerencsétlen, a mennyiben egy majd színtiszta magyar és túlnyomóan német megye egyesítésétől sok jót lehetett várni; de szerencsétlen volt az a gondolat, hogy a tervezet szerint a hegemoniát Moson vármegye vette volna át Magyaróvár székhelyével.

Ez intézkedések bizonyára a győri ellenzék megsemmisítését czélozták, de czélt tévesztettek, mert azt csak erősebbé tették.

Hogy a vármegye és Győr város hangulatát megérthessük, tudnunk kell, hogy az előző 1873. év az újabb időkben egyike volt hazánk legszomorúbb éveinek. Árvíz, rossz termés, óriási ínség, kolera és a nagy krach sújtotta egyszerre vármegyénket is. Az ínségen még segített némileg a »társadalmi ínség-bizottmány«; de annak is majdnem lehetetlenné tette emberbaráti munkáját a »Győri hitel- és zálog-intézet« váratlan bukása, a mely ugyan a szegényeket is sújtotta: de mégis úgy ez, mint a nemsokára következő komáromi bankbukás is, első sorban a gazdagok jótékonyságát befolyásolta. A kolerának pedig rendszabályok, közhirdetmények alakjában kiadott óvakodási tanácsok, az orvosok számának szaporítása, nemes emberbarátok közreműködése sem vethetett véget. Egyetlen év alatt 1500 ember halt meg a szörnyű betegségben. A kétségbeesést fokozta még az általános szeretetnek örvendő, nemeslelkű gróf Viczay Héder főispán halála, a ki általános hit szerint, a kolerajárvány ellen kifejtett tevékenységének lett áldozata.[1])

Minden nép története egybehangzóan bizonyítja a népléleknek azt a sajátságos jellemvonását, hogy még természeti csapásokért is kormányzóit teszi felelőssé, úgy hogy ha már a természet ellen nem lázadhat fel, keres valakit és talál is, a kire dühét kiöntheti. E hangulat, továbbá a király huszonötéves uralkodásának évfordulóján rendezett ünnep és a vármegye önállóságát fenyegető veszély az ellenzék felülkerekedésére a legjobb alkalmat szolgáltatták. Nemcsak a nép mozdult meg, hanem a csilizközi kerület képviselője, Földváry Miklós is kilépett a Deák-pártból; a téti kerület képviselője, Goda Béla és a városi képviselő, Kautz Gusztáv, a jeles tudós, pedig egyenesen Szápáryhoz fordultak, hogy legalább e kérdéssel ne rontsa a közhangulatot. Mert a közönség, ha bele is nyugodott a két vármegye egyesítésébe, a középpontnak Magyaróvárra tervezett áttételében csak rosszakaratot láthatott. Magyaróvárnak, az akkor jelentéktelen mezővárosnak, a mely még a hivataloknak és hivatalnokoknak sem adhatott volna helyet s gyűlések esetén szállást, sok hátránya volt Győrrel szemben, mely már akkor virágzó kereskedelmével, iparával, forgalmával, a tudomány és művészet fejlesztésével és kedvező fekvésével nem Magyaróvárral, hanem csaknem kivétel nélkül bármelyik vidéki várossal felvehette volna a versenyt. Nem kellett tehát túlságos lokálpatriotizmus ahhoz, hogy a törvényjavaslatban igazságtalanságot és nagy sérelmet lássanak, a mely megbolygatta mind a vármegye, mind a város nyugalmát.

Alig terjedt el a törvényjavaslat híre, Gyapay Dénes, a ki gróf Viczay Héder halála óta a vármegye kormányzó alispánja volt, 1874. január 3-ra rendkívüli közgyűlést hívott össze, melynek tárgya a főispán halála fölötti részvétnyilvánítás és a két megye egyesítése ellen való állásfoglalás volt. A gyűlésre az ellenzék igen nagy számmal jelent meg és nemcsak ez, hanem a kormánypártiak is hevesen kikeltek a javaslat ellen, a melyet egyenesen »bűn«-nek bélyegeztek. »Jó víz volt ez a balok malmára; ők meg a kiegyezési alapot állították pelengérre,

[1]) *Győri Közlöny*, 1873. évf. 443. l. Annyi bizonyos, hogy részt vett a kolera elleni akczióban, ő maga is több községet bejárt, de hogy ez okozta volna halálát, nagyon kétséges, mert kétszer is érte szívszélhűdés; az utolsó 1873. decz. 18-án, 23-án pedig meghalt.

mint összes bajaink forrását. És szólt vala fönnen, élesen, szikrázón a sújtásos beszédű Matkovich, a mézes-mázos beszédű népszónok és szólt vala vágón, arczán azzal a stereotypszerű keserédes mosolylyal Kiss Sándor, a fenegyerekes szavú szóvivő, és végül szólt a baltáborból a mély elméjű, minden szavát latba vető Eőry Sándor — kereken, higgadtan. A mokány beszédeket Gyapay Dénes vágta vissza erélyesen, férfiasan.«[1])

De azért az a felírat, a melyet a gyűlés a miniszteriumhoz és a képviselőházhoz intézett, erélyes, itt-ott majdnem sértő hangú. Ennek átnyújtására és minden lehető megmozgatására az alispán vezetése alatt küldöttséget küldöttek ki, melynek tagjai Kruesz Krizosztom, Szabó Kálmán, Kálóczy Lajos, Kolosváry Sándor, Földváry Miklós, Goda Béla, Saáry Miklós, Eőry Sándor, Matkovich János, Enessey Kálmán, Györgyházy János, Fischer Kálmán, Bély József és gróf Khuen Károly.

Határozatukat megküldték Győr városának is, hasonló eljárás végett. A város képviselőtestülete Balogh Kornél főispán elnöklete alatt két nappal később, január 5-én tartott gyűlést, a mely szintén felíratot intézett a miniszteriumhoz és Nagy Pál polgármester vezetése alatt 6 tagú küldöttséget választott, felkérve a város képviselőjét is, hogy csatlakozzék ahhoz.

Ez ügy a fővárosi sajtót is foglalkoztatta ; figyelemreméltó czikkek jelentek meg Győr mellett a Pesti Naplóban és Reformban, melyek a javaslatban azt a szomorú jelenséget látták, hogy a legfőbb kormánykörökben nem tudják megítélni, mily fontos faktor egy egészséges kereskedelmi középpont a nemzet közgazdasági és politikai éltében.

A küldöttségek február 1-én indultak s bárha akkor az ingerült hangulat és a képviselőház csaknem permanens együttléte miatt kihallgatást nehéz volt nyerni, de mégis megnyerték. Először gróf Szápáry belügyminiszternél tisztelegtek, a ki a nyomós érvek súlya alatt kérésük teljesítését megígérte, még szívesebben ígérte meg ezt Szlávy miniszterelnök, a ki szülővárosa érdekeit szívén viselte ; a küldöttséget még támogatással biztatta : Tisza Kálmán, Ghyczy Kálmán, Gorove István, Somssich Pál, báró Sennyey, Irányi Dániel és még többen, mert pártkülönbség nélkül az összes vezérférfiakat felkeresték, Deák Ferencz kivételével, a ki akkor betegen feküdt. Igy a visszatérő bizottságok megnyugtathatták a közönséget, de alig tért vissza a nyugalom, a minisztérium újabb tervvel állott elő : a Duna által elválasztott Csilizköznek Komárom vármegyéhez való kapcsolásával.

A Csilizköznek Komárom vmhez csatolási terve.

E terv szintén nem volt új. Már a Bach-korszakban felmerült és az átcsatolási munkát meg is kezdették, de az annyi, előre nem sejtett akadályba ütközött, hogy kénytelenek voltak a további eljárást beszüntetni.

A mostani tervet az alispán kiadta a közvetetlenül érdekelt hét községnek, a melyek úgy nyilatkoztak, hogy őket a megszokás és ezernyi érdekük Győrhöz kötik; a Duna sem szolgál gátul, mert a közlekedés sokkal könnyebb Győrrel, mint Komárommal, mely várost soha nem látogatják.

A válaszok beérkezése után az alispán rendkívüli közgyűlést hívott össze, mely a vármegye területi megosztása ellen nyilatkozott és a miniszteriumhoz jól megokolt feliratot intézett.

A közbejött nagyfontosságú politikai kérdések miatt e kérdést is elodázták, a nélkül, hogy végleges megállapodásra jutottak volna. Az egész ügy szépen elaludt s ha néha a hírlapi kacsák fel is riasztották, aludt a legújabb időkig, a mikor ismét komolyan nemcsak hírlapokban, hanem kormánykörökben is felmerült ; de most sem önállóságunkat, sem pedig épségünket nem fenyegetheti semmiféle veszély.

Az ellenzék szervezkedése.

Láttuk már futólag, hogy az ellenzék minden körülményt mennyire felhasznált arra, hogy maga mellett hangulatot keltsen ; ez évben pedig, bár még egy év volt a képviselőválasztásokig, már hozzákezdett a szervezkedéshez. Nagy befolyással volt erre az a körülmény, hogy a középponti ellenzéki kör részint azért, hogy a Ghyczy Kálmán kilépése miatti veszteséget paralizálja, részint pedig azért, hogy a válságos időben minél nagyobb erővel léphessen fel, a közjogi ellenzéki pártok egyesítésére törekedett és 1874. május 17-ére Budapestre országos népgyűlést hívott össze. Az egyesülés alapjául az 1867.

---

[1]) *Győri Közlöny,* 1874. évf. 2. szám.

évi XII. t.-cz. eltörlését, általános választói jogot, községenkénti titkos szavazással, teljes lelkiismeretbeli szabadságot, a törvényhatósági intézmény népképviseleti alapon való szervezését, királyi haszonbérek és más fennálló hűbéri természetű viszonyok átalakítását, önálló vámterületet, önálló magyar jegybank felállítását és a hitelviszonyok javítását tűzték ki.

A felhívással szemben leendő állásfoglalás megállapítása végett a megyei és városi ellenzék május hó 4-én tartott gyűlést a Szőlő nevű kerthelyiségben, a melyen az ellenzék legkiválóbb tagjai, számszerint mintegy kétszázan jelentek meg és az egyesülést kimondva, a budapesti népgyűlésre Eőry Sándort, a ki a téti kerületet három országgyűlésen képviselte, Enessey Kálmánt, Barcza Gézát, Kiss Sándort, Nitsinger Józsefet, Bejczy Józsefet, Matkovich Miklóst és Krisztinkovich Edét küldötték ki.

Az így szervezett ellenzék még nagyobb munkát fejtett ki, még pedig annál lázasabban, mennél jobban közeledett az országos képviselő-választás. Ennek eredménye, hogy az 1870. évi XLII. t.-cz. 30. §-a értelmében a kisorsolt és időközben tagsági jogukat elveszített bizottsági tagok november havi választása alkalmával a bizottságba 31 ellenzéki jutott be, több kimaradt jobboldali helyett. De örömükben elkövettek egy taktikai hibát: az alispán indítványára elhatározták, hogy a régi bizottság hatásköre az év végéig tartson. Ámde egy miniszteri rendelet szerint (49.872. b. m. sz.) az 1874. évi XXXIII. t.-cz., életbelépése után rögtön foganatosítandó volt és így még abban az évben meg kellett választani a középponti választmányt, a melynek a választók összeírása volt feladata, de különben is a választásokra nagy befolyással volt.

Az alispán a választást az 1874. évi deczember 21-iki rendkívüli közgyűlésre tűzte ki.

Az ellenzék észrevette, hogy mekkora kár háramlik rá azáltal, hogy nem az új, hanem a túlnyomóan Deák-párti régi bizottság választja a középponti választmányt és azért az említett közgyűlés előtt Matkovich János pártfeleit tanácskozásra hívta. Ennek következtében a bizottság ellenzéki tagjai egyöntetűen támadták az alispán eljárását és óvást emeltek a középponti választmánynak a régi bizottmány által leendő megválasztása ellen. Támadásuk kétségtelenül jogosult volt, mert a régi, kiélt bizottságnak ily fontos ügyben határozni nem lett volna szabad, már csak azért sem, mert ez mint előzmény feljogosíthatta az alispánt arra, hogy a legközelebbi alkalommal úgy játszsza ki az ellenzéket, hogy akkor ellenkező eljárást követ, és így a szóban forgó bizottság elesik legszebb jogától.

De az alispán mögött a Deák-párti többség és az említett korábbi határozat állott, melybe akkor az ellenzék is belement. Érdekes, hogy a vitában mellette Gyapay Dénes és Bély József, ellene pedig Matkovich János és Szabó Kálmán vettek részt, a kik mindnyájan viseltek már alispáni hivatalt, úgy hogy e közgyűlést az alispánok harczának nevezhetnők.

A szabadelvű párt.

Az ellenzék tehát vereséget szenvedett; de azért annál nagyobb erővel kívánt fellépni a választásoknál. Különösen Matkovich János és Szabó Kálmán sem fáradságot, sem anyagi áldozatot nem kíméltek, hogy pártjukat legalább egy kerületben győzelemre juttassák. És a legnagyobb előkészületek között jött a híre Tisza Kálmán híres február 3-iki beszédének, a melyet csakhamar a bihari pontok felfüggesztése és a Deákpártnak a balközéppel való egyesülése s a *szabadelvű párt megalakítása* követett. A változott viszonyokkal szemben elfoglalandó álláspont megállapítása végett az összes megyei pártok gyűlést tartottak, (a szélsők Czigány Gyula meghívására 1875. márczius 21-én, a balközép Szabó Kálmán elnöklete alatt márcz. 24-én, a jobboldali megyei párt április 3-án, a városi id. Schäffer Jakab pártelnök alatt április 4-én), a minek következtében a megyei szabadelvű párt ápr. 4-én, a városi pedig 25-én megalakult, a mi által a közjogi ellenzék vármegyénkben egy időre elvesztette életképességét. Igy az 1875. évi képviselőválasztás is a szabadelvű párt kizárólagos győzelmével végződött.

Természetes, hogy az országos pártalakulást a miniszterium változása követte és Tisza Kálmán mint belügyminiszter nem soká késett a már másfél évnél hosszabb idő óta üres főispáni szék betöltésével. Kombináczióba jöttek: Szabó Kálmán, Gyapay Dénes, Radó Kálmán, gróf Batthyány József, Goda Lajos és még néhány jelentéktelenebb alak; ezek közül azonban *Szabó Kálmán,* Tisza régi híve nyerte el a méltóságot.

Szabó Kálmán tapasztalatokban gazdag, majd négy évtizedes közügyi szerepléssel dicsekedhető férfi volt. Már az 1844. évben képviselte vármegyénket, a hatvanas években meg kétszer az öttevényi kerületet. Ötször választatott a vármegye alispánjává és mindvégig következetesen a balközéppártot támogatta, melynek érdekeiért majdnem egész vagyonát feláldozta. Kinevezése mind a vármegyében, mind a városban általános örömet és megnyugvást keltett, a minek fényes fáklyásmenettel adtak kifejezést. Szabó Kálmán.

E kinevezés zárja be véglegesen a kiegyezés által felkeltett pártharczot. Az a nehéz válság, mely a pártoskodásnak véget vetett és Tisza Kálmán ügyes keze lecsillapítja a kedélyeket és a közjogi kérdésekről a vitális érdekekre és alkotásokra tereli a figyelmet. Az így országszerte beállott nyugalom és hatalmas produktiv munka idejét felhasználhatjuk arra, hogy egy pillantást vessünk vármegyénk belső életébe.

Nagyon szűkre szabott terünk nem engedi, hogy kiterjeszkedjünk oly szervezeti és hatásköri változásokra, a melyek köztörvények, vagy miniszteri körrendeletek alapján minden vármegyében egyszerre léptek életbe. A speczialitásokat azonban a legjobban feltüntetik a vármegyei szabályrendeletek, a melyeknek alkotásában Győr vármegyét elég szorgalmasnak mondhatjuk még akkor is, ha a közgyűlési jegyzőkönyvekben szétszórt, kisebb jelentőségű és így a gyüjteménybe fel nem vett szabályrendeleteket nem is veszszük figyelembe.[1]) Szabályrendeletek.

Ilyenek, alkotásuk időrendjében: az 1868. szabályrendelet a mérgek kezeléséről; az 1869. májusi közgyűlés az 1868. LIV. t.-cz. életbeléptetésére a szükséges intézkedéseket megtévén, »miután az idézett törvény tüzetes tanulmányozása közben arról győződött meg, hogy ez új intézkedéseknek nem ismerése vagy figyelmen kívül hagyása könnyen a közönség anyagi károsodását vonhatná maga után, elhatározta, hogy a törvénynek a községek jogaira, az elöljárók kötelességére, valamint minden egyes perlekedő teendőire vonatkozó részét« szabályrendelet alakjában kiadja. Az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. behozván a tankényszert, annak végrehajtása tárgyában 1872. nov. 8-án intézkedik. Az 1871. évi XVIII. t.-cz. 74. és 75. §. értelmében 1873-ban a jegyzői szigorlatok tartásáról; 1872 februárjában a közgyűlések száma, ideje, az ott felveendő tárgyak sorrendje, a gyűlés méltóságának, vagy egyes tagok megsértése esetében követendő eljárásról (az 1870. XLII. és LVIII. t.-cz. tekintetbevételével); 1873-ban a titkos választás és közgyűlési jegyzőkönyvek hitelesítéséről, u. a. évben a halászatról, 1875. a községi faiskolákról, az 1875. évi X. t.-cz. végrehajtásáról, a kézbesítőkről, a hullák kiásatásáról és szállításáról; 1876-ban az állandó népnevelési bizottság szervezéséről; u. a. évben a helyrendőrségi szabályokat állapítják meg és adják ki, majd megállapítják a közigazgatási bizottság ügyviteli szabályait; szintén u. a. évben az 1872. VIII. t.-cz. 5. §-ban foglalt iparágak gyakorlásáról, 1878-ban az 1877. évi XX. t.-cz. 301. §. alapján az árvaszékről, 1879-ben a törvényhatósági és községi tisztviselők fegyelmi ügyeiben kiszabandó fegyelmi bírságok kezeléséről, ellenőrzéséről és elszámolásáról; a hivatalos pénzek kezelése és ellenőrzése tárgyában, 1880-ban az 1879. évi XXXVII. t.-cz. alapján a közös hadsereg és honvédség beszállásolásából származó terhek megosztásáról, 1881. nyomtatásban kiadják »Győr vármegye törvényhatósága területén már előbb fennállott s a magyar büntetőtörvények rendelkezéseihez képest módosított s a m. kir. belügyminiszterium által az 1880. évi XXXVII. t.-cz. értelmében megerősített szabályrendeletek«-et; ugyancsak 1881-ben az 1879. évi XL. törvényczikk alapján megerősített szabályrendeletet a korcsmai és kávéházi zárórák megállapítása tárgyában. 1882-ben a közgyűlések száma és ügyrendjéről; 1883-ban a kéményseprésről és jegyzői nyugdíj-intézetről. 1886-ban az ugyanaz évi XXI. t.-cz. értelmében átdolgozzák és nyomtatásban kiadják a vármegye közigazgatási szervezetéről, és nemsokára a községek szervezéséről, 1889-ben pedig a községek pénzkezeléséről szóló szabályrendeletet.

Ezután, a modern kor igényeinek megfelelően, a szabályrendeletek oly nagy száma következik, hogy terünk nem engedi még csak futólagos felsorolásukat sem. Bármennyire szűk is terünk, nem mulaszthatjuk el azonban, hogy bár futólagosan, a tanügyi és műveltségi viszonyokra ki ne terjeszkedjünk.

---

[1]) A vármegye szabályrendeleteinek kritikai gyüjteménye mindez ideig még nem jelent meg. A legújabb levéltári rendezés alkalmával azonban a levéltárban külön gyüjteményben kezeltetnek.

Népnevelés. Alig van vármegye, mely a népnevelés fontosságát oly magas szempontból fogta volna fel és abban annyi eredményt ért volna el, mint Győr vármegye. Ebben kétségtelenűl nagy segítségére volt magának a székhelynek műveltségi állapota és egymásután következő derék tanfelügyelőinek, Környey Jánosnak, Vargyas Endrének és Németh Antalnak ügybuzgalma, különösen Vargyasnak, a ki nemcsak, hogy mindent elkövetett arra, hogy az 1868. évi törvény az életbe átmenjen, nemcsak a tanítói kar anyagi és szellemi érdekeit mozdítá elő, mint pl. a megyei Néptanító-egylet alapításával, (1873.) hanem a vármegye tanügyi viszonyait mind a sajtóban, mind külön megjelent munkáiban ismertette. Buzgólkodásának köszönhető, hogy pár év alatt oly szép eredményt ért el, hogy már az 1874. évben Győr vármegye általános műveltség tekintetében a ország 6-ik vármegyéje lett. (30% analfabéta, a mi tekintetbe véve azt, hogy abban az időben Angliában szintén 30, Francziaországban pedig 33% analfabéta volt, igen nagy haladás, úgy hogy Győr vármegye Anglia átlagával lépést tartott a műveltségben.) A figyelem nemcsak a gyermekek, hanem a felnőttek oktatására is kiterjedt, még pedig oly szép eredménynyel, hogy pl. Kajáron egy év alatt 47 felnőtt tanult meg írni és olvasni, 22 pedig számolni. A vármegye támogatta lelkes tanfelügyelőjét e téren is, úgy hogy a megye területén még a honvédek is résztvettek a felnőttek oktatásában. Szintén a felnőttek oktatását vette czélba a »*Győri ismeretterjesztő egylet*«, a mely különösen nők részére nagyon látogatott előadásokat tartott. Felnőtt nők részére alakították a *Nőiskolát*, a melyben főgimnáziumi és akadémiai tanárok és írók voltak az előadók; a tandíj havonként 2 frt volt, a melyet a gyermekmenhely javára szántak.

A magasabbfokú műveltséget még a gimnázium, a győri püspöki és pannonhalmi főapátsági liczeumok, az ág. ev. gyülekezet algimnáziuma, az alreáltanoda, tanító- és tanítónőképző (1875.) és kir. jogakadémia ápolta; ez intézeteket pedig nagyon jótékonyan egészítették ki azok a becses könyvtárak és művelődési egyletek, a milyenekkel igen kevés vármegye dicsekedhetett. Mindezek következtében oly mozgalmas élet van a szellemi műveltség terén és vármegyénknek annyi a művelt, országos hírű tudósa és nagy embere, hogy a mai kor hozzá sem hasonlítható.

Magyarosodás. Ennek köszönhető, hogy a magyar orvosok és természetvizsgálók az 1874. évben itt tartották gyűlésüket, a mely egy nagyon figyelemreméltó, alapos munka: *Győr megye és város egyetemes leírása* kiadására szolgáltatott alkalmat. A szellemi műveltség előhaladásának, de különösen a népiskoláknak és derék, magyarérzésű benczésrendünknek köszönhető, hogy a vármegyében a magyarosodás ügye nagy lendületet vett; öt község: Szentiván, Csanak, Gyarmat, Szentkút és Gyirmót megmagyarosodott, úgy hogy csak egyetlen község tartott ki szívósabban a német szó mellett: Sövényháza.

Sajtó. A műveltség magas fokát mutatja az, hogy több heti-, később napilap jelent meg egyszerre, még pedig mindenik oly magas színvonalon, hogy a mai színvonalhoz szokott ember bámulva olvassa. Legelőkelőbb a hosszúéletű *Győri Közlöny*, újabbak a *Szabad Polgár* (Szerk. Kiss Sándor, később Czigány Gyula), *Győri Figyelő* (Szerk. Dr. Persz Adolf), *Raaber Lloyd*, *Győri Lapok*, stb.

Hasonló mozgalmas élet tapasztalható néha az anyagi műveltség terén is; de az nem annyira állandó, mert a politikai kérdések gyakran elterelték a figyelmet arról; a mezőgazdaság még a régi keretek között mozog, az ipar és kereskedelemben némi változást idézett elő a czéhrendszer eltörlése, a melyet azonban, a törvény szellemének megfelelően, igen lassan követett az ipartársulatok alakulása. De azért Győr városa megmaradt a dunántúli ipar és kereskedelem góczpontjának, a melynek fontosságát a vasútak és gyárak keletkezése és szaporodása egyre növelte.

Vízszabályozás. Legfontosabb gazdasági kérdés volt azonban a Duna, Rába és Rábcza szabályozása, mert a rakonczátlan vizek miatt igen sokat szenvedett a lakosság, (különösen az éjszaki és éjszaknyugati részeken), mert néha hónapokig árasztotta el a víz földjeit és zárta el a világtól. Bármily nagy érdek fűződött is a szabályozás kérdéséhcz, az érdekeltség alig jutott egyöntetű eljárásra. Igy történt azután, hogy habár a hatvanas évek óta egyre több hang emelkedett fel a szabályozás mellett, a minek következtében több szabályozási társulat keletkezett, de egész a 80-as évekig igen kevés eredményt tudtak felmu-

tatni.[1]) A nemzetgazdaságilag nagyon fontos ügyet a híres szegedi árvíz vitte dűlőre, a mely egyfelől városunk és vármegyénk közönségét a szerencsétlen város segélyezésére, (összesen kb. 15.000 frt gyűlt össze), másfelől pedig a szabályozási ügy erélyesebb felkarolására serkentette. Igy jöttek létre azok a nagyszerű szabályozási és árvédelmi munkák, a melyek ma, ha a belvizektől nem is, de az elárasztástól megvédik vármegyénket.

Még csak a legfontosabb változásokról akarunk megemlékezni. Hiszen a mit írhatnánk, az még oly élénken él a mai nemzedék emlékezetében, mintha csak tegnap történt volna, a szereplők is még életben vannak, úgy hogy a történelem körébe ez időszak nem tartozik.

Önálló vámterület.

Az 1875. évben közeledvén az Ausztriával kötött vámszerződés lejárata, úgy a magyar, mint osztrák közvéleményt felzavarták az aspirácziók és a bizonytalanság érzete. Budapesten nagyobb szabású bizottság is alakult, a mely felhívást bocsátott szét az országban »*Az önálló vámterület híveihez*«. E felhívást Győrött is hasonló czímű falragasz követte. Megmozdultak az iparosok is, »a győri és győrvidéki első ipartársulat« 1875 deczember 5-én rendkívüli közgyűlést tartott, mely szintén az önálló vámterület mellett írt fel a képviselőházhoz; a győrvidéki gazdasági egyesület is latba vetette tekintélyét a vámkérdésben és deczember 26-án tartott gyűlésén igen érdekes határozatot hozott: Ausztriával az önálló magyar vámterület alapján új kereskedelmi szerződés kötendő, e mellett teljes erőnkből rajta kell lennünk a magyar nemzeti jegybank kivívásán!

E mozgalom mutatja, hogy az ellenzéki szellem nem aludt ki a szabadelvű párt alakulása után sem és csak alkalom kellett arra, hogy kitörjön.

Törökbarát mozgalmak.

Hasonló kedélymozgalmat keltett egy, minket közelebbről nem is érintő ügy, az orosz-török háború. A mozgalmat a jogakadémiai ifjúság kezdte, a mely a törökök javára hangversenyt rendezett és küldöttséggel csatlakozott a pesti ifjúsághoz, hogy együttesen Konstantinápolyba menjenek. Megmozdult a város is; a törökök győzelmére és Abdul Kerim tiszteletére a várost kivilágították, üdvözlő táviratokat küldöttek a szereplő török főembereknek, majd népgyűlést tartottak, a melyen még a komoly Kautz Gyula is részt vett és a melyen rosszalásukat fejezték ki az oroszok kegyetlensége fölött. Ez alkalommal a török sebesültek részére 260 frtot gyűjtöttek össze. És mindezt 1848. viszonzására!

Szintén mozgalmat keltett a boszniai okkupáczió, a melynek irányítására nagy befolyással volt az, hogy a 19. ezredet is levezényelték. A vármegye azonban elvi alapon, Arad sz. kir. város és Liptó vármegyének az orosz szövetség ellen és az angol mellett intézett átiratai tárgyalása kapcsán foglalt állást ez ellen. Elterjedt ugyanis annak a híre, hogy Bosznia megszállása a török ellen, az orosz javára történt és ezért az alispán azt indítványozta, hogy kérjék fel a képviselőházat, »hogy minden törvényes eszközök felhasználásával odahatni méltóztassék, hogy minden olynemű intézkedéseknek, a melyek Bosznia- és Herczegovinának a török kormány beleegyezése nélkül csupán foglalási és orosz érdekek támogatása szempontjából való elfoglalását czélozzák, monarchiánk érdekében s nemzetiségünk megóvása tekintetéből eleje vétessék.«

Ez indítványt a közgyűlés egyhangúlag elfogadta és pártolás végett a többi törvényhatóságoknak is megküldötte.

Ez volt Gyapay Dénesnek utolsó, fényes szereplése, mert a következő év elején miniszteri tanácsosi czímmel a csákovai kerület közalapítványi főtisztjévé neveztetvén ki, nemsokára lemondott. Lemondásával egy régi, kedves korszak záródik; attól kezdve modern, 1848. utáni emberek vezetik a vármegye ügyeit.

Uj korszak.

De, hogy a régi gondolkozással mily nehéz szakítani, az a lemondás után következő pártoskodás jelszavaiból tűnik ki. Egyik pártnak nem kellett »*gyalog*« alispán, a másik meg »*gavallér*«-t nem akart. A választás oly emberre esett, a ki mindkét párt által támasztott igényeknek megfelelt; reprezentáló úr és hivatalnok is tudott lenni. Gróf *Laszberg* Rudolf volt az, a ki esküdtségen kezdve, fokonként emelkedve lett törvényhatóságunk első tisztviselője. Alatta fejeződik be egyidőre a vármegyék szervezetének régóta vajúdó kérdése, hogy azután ismét felmerűlvén, a vármegyei önkormányzatot végveszélylyel fenyegesse.

---

[1]) *Ujházy János:* A Rába s a vele összefüggő Rábcza, Répcze, Kisrábatorok és Marczal szabályozása és csatornázása. — Rába- és Répcze-szabályozás és a Fertő-tó lecsapolását tárgyaló vízműszaki vélemény.

De a gondviselés fenntartotta számunkra, hogy megpróbáltatásaink, alkotmányunk veszedelme idején bebizonyosodjék Győr vármegye 1869. évi felíratában kifejezett, a jövőbe tekintő, bölcs véleménye: »Midőn a törvényhatóságok a kormány rendeleteinek végrehajtása elé akadályokat gördítettek, mint a törvények őrei, csak kötelességüket teljesítették, mert a múlt emlékei eléggé bizonyítják, hogy az ily akadályokba ütköző kormányrendeletek egyszersmind törvénybe ütközők, sőt gyakran az alkotmány sérelmére irányzottak voltak, melyeket megakadályozni s a megtámadott alkotmányos jogok védelmére kelni, a hazai törvényhatóságoknak kötelességük volt. Mindezeknél fogva a hazai törvényhatóságokat a parlamentáris kormányzattal ellenkezőknek nem tartván, *sőt ezeknek ellenőrködését a közszabadság érdekében továbbra is szükségesnek ismerjük.*«

Ez »ellenőrködés« ideje akkor következett el, a mikor a végzetszerűen kapcsolódó események a legújabb kor alkotmánybiztosítékait széttördelték, úgy hogy az alkotmányunk és törvényeink ellen intézett merénylet a sokszor kigúnyolt, megtépdesett, »ósdi« intézményünk, a vármegyék ellenállásán hiusult meg.

Alkotmányvédelem. Abban a nagy harczban, a melyet az ellenzék Bánffy megbuktatásával kezdett és Széll Kálmán, gróf Khuen Héderváry Károly és Tisza István megbuktatásával úgy folytatott, hogy az 1905. évi januári választáson többségre jutott, a vármegyék, mint olyanok, nem vettek részt; alkotmányvédő szerepük tulajdonképen a br. Fejérváry-féle miniszteriumnak a parlamentáris kormányformákkal ellenkező megbízásával és az országgyűlés elnapolásával, tehát legfőbb alkotmánybiztosítékunk könnyű felfüggesztésével kezdődik; de azért a politikai harczok már korábban bekerülnek a közgyűlési termekbe.

Vármegyénkben az első, jelentős ütközet még Tisza István miniszterelnöksége alatt az 1905. évi májusi közgyűlésen történt Heves és Zemplén vármegyéknek a koaliczió iránti bizalomszavazását tárgyaló átíratuk kapcsán. A közgyűlés többsége ugyan a kormánynyal nem akarván nyíltan összetűzni, a határozott állásfoglalás elől azzal a diplomatikus határozattal tért ki, hogy a nemzet amúgy is kifejezvén a választások által a koaliczió iránti bizalmát, határozathozatalra nincs szükség. 45-en szavaztak ez indítvány mellett, 38-an ellene, a mi a pártok arányát mutatja vármegyénk ellenállásának kiinduló pontján.

Két hónap múlva az események annyira elragadták a régi szabadelvű bizottsági tagokat is és annyira áthatotta őket az alkotmányvédelem szükségességének érzete, hogy a hazafias többség az ellenzék vezérének, Lippay Gézának zászlója alá állt, szakítva ezáltal a régi rendszerrel. Igy történt az, hogy a július 28-án tartott közgyűlésen Lippay összes indítványai nagy szótöbbséggel győztek és vármegyénk is, az állandó választmány javaslata alapján a törvénytelen Fejérváry-féle kormánynak azzal a határozattal üzent hadat, hogy a vármegye a Fejérváry kinevezését tudató leíratot fájdalommal és megdöbbenéssel fogadja, mert kormányát parlamentárisnak, alkotmányosnak és törvényesnek el nem ismeri, iránta tehát bizalommal nem viseltetik és így támogatásban sem részesíti. Figyelmezteti azért a tisztviselőket, hogy a meg nem szavazott adók és meg nem ajánlott újonczokra vonatkozó rendeletekkel szemben az 1886. évi törvények értelmében járjanak el és az önkéntes belépéseket is a törvény szigora szerint akadályozzák meg. Ezen kívül figyelmeztették a vármegye lakosságát, hogy a meg nem szavazott adókat önként fizetni hazafiatlan dolog, s ennek elfogadását a tisztviselőknek és községi elöljáróknak megtiltották.

E határozatok ellen a vármegye főispánja, gróf Laszberg Rezső tiltakozott és azoknak felülvizsgálat végett a belügyminiszteriumhoz való felterjesztését rendelte, kijelentvén, hogy adandó válaszig a határozatok végre nem hajthatók.

Ehhez hasonló határozatot több hazafias törvényhatóság hozott; de Győr vármegye volt az első, a mely Ő Felségéhez feliratot intézett, hogy járuljon hozzá a nemzet és törvényes képviselői többségének ahhoz a kívánságához, hogy a magyar nemzeti jelleg a magyar ezredekben nyelv és jelvények tekintetében kifejezésre jusson.

Az augusztusi közgyűlés első sorban a hadügyminiszternek a katonai behívók kifüggesztése tárgyában kiadott rendelete ellen foglalt állást, utasítva a főszolgabírákat, hogy magukat kizárólag a véderőtörvény rendelkezéseihez tartsák.

Ezután Goda Béla alispán jelentette, hogy a belügyminiszter őt a főispán útján vele közlött rendeletben arra utasította, hogy az önkéntes adó elfogadása

ellen hozandó képviselőtestületi határozatok végrehajtásától a községi elöljáróságot tiltsa el ; ő azonban a törvénytelen rendeletet nem hajtván végre, az ellen a belügyminiszteriumhoz felterjesztéssel élt, mivel azonban az rendeletét fenntartotta, a közgyűléstől kér további intézkedést.

A közgyűlés az alispán eljárását helyeslőleg vette tudomásul és saját nevében is feliratot intézett a belügyminiszteriumhoz a törvénytelen rendelet visszavonása érdekében.

Közben a belügyminiszter megsemmisítette a közgyűlésnek a kormány kinevezése ellen hozott határozatát, a mit a szeptember 23-iki közgyűlés törvénytelennek találván, ellene a képviselőházhoz intézett feliratot.

Hasonlóképen megsemmisítette Kristóffy József a katonai behívójegyek kifüggesztése ellen hozott határozatot is, a mit az októberi közgyűlés nem vett tudomásul, a mi ellen gróf Laszberg főispán ismét felterjesztést tett a belügyminiszterhez.

A novemberi közgyűlésen a Fejérváry újabbi kinevezéséről érkezett leírat tárgyaltatott, a mely irattárba tétetvén, a közgyűlés megvetését fejezte ki a kormánynak a nemzetközi szocziálistákkal való szövetkezése fölött, mert ebben az állameszme és hazafiság megsértését látta.

Ugyanez a közgyűlés kénytelen volt tudomásul venni az önkéntes adók és újonczokra és katonai behívók kifüggesztésére vonatkozó határozat *másodszori* belügyminiszteri megsemmisítését, de ha a törvény kötelezte is erre a közgyűlést, mégis a képviselőházhoz felírtak a törvénytelen miniszteri rendeletek ellen, az alispánt pedig utasította, hogy plakátokon hirdesse ki, hogy az önkéntes adófizetés és katonáskodás hazafiatlan dolog.

E közgyűlés után neveztetett ki gróf Laszberg Rudolf főispán Pest vármegye helyettes főispánjának. Lippay Géza és társai ellene decz. 8-án pestmegyei szereplését elítélő indítványt adtak be, a melyet az állandó választmány némi módosítással a decz. 18-iki közgyűlés elé terjesztett és az ezt 66 szóval 16 ellen el is fogadta.

Ugyanez a közgyűlés tárgyalta a honvédelmi miniszternek a póttartalékosok behívására vonatkozó leíratát, a melyet, mivel királyi parancs folyománya volt, tudomásul vettek ugyan, de a kormány eljárását, »a mely, midőn az országgyűlést folytonos elnapolással elzárja attól, hogy a véderő kiegészítéséről alkotmányos úton gondoskodjék és a midőn a véderő fennállásáról ilyen kivételes módon : a póttartalékosoknak tényleges szolgálatra való kivételes behívása útján gondoskodik, szándékosan kijátszsza a nemzet újonczmegajánlási, illetőleg megtagadási jogát.« Ennélfogva felírnak a képviselőházhoz, hogy az önkénykedő és törvénytipró kormány ellen vád alá helyezési határozatát a póttartalékosok törvénytelen behívása miatt is hozza meg.

Ezzel a küzdelem elérte tetőpontját. A közgyűlés biztosítani akarván az alkotmány és törvények mellett kitartó tisztviselők sorsát, 1906. januárjában Lippay Géza elnöklete alatt 36 tagú alkotmányvédő bizottságot alakított, a vármegye jobbjai pedig az esetleg felfüggesztendő tisztviselők kártalanítására felveendő kölcsönért 140.000 korona erejéig kezességet vállaltak, a kölcsönöket pedig a Győri Első Takarékpénztár, a Győr Városi és Megyei Takarékpénztár és a Győri Általános Takarékpénztár Részvénytársaság megajánlotta. Alkotmányvédő bizottság.

A februári közgyűlés tiltakozott a csanádvármegyei alispán felfüggesztése, egyes megyéknél az állami javadalmazás beszüntetése és kormánybiztosok kirendelése ellen ; a márcziusi pedig a vármegyei alkotmányvédő bizottság és a képviselőház újabb feloszlatása, a honvéde mi minisztertől a főispánok részére a csendőrség feletti rendelkezési jog engedélyezése és az ellen a rendelet ellen, a mely a vármegyei tisztviselőket a bizottsággal való érintkezéstől eltiltotta.

A vármegyék ellenállása végre meghozta gyümölcsét : az alkotmányos rend a nemzeti kormány kinevezésével helyreállt. Győr vármegye a legnagyobb örömmel és megnyugvással vette tudomásul, Lippay Gézának főispánná való kinevezését, a ki e magas méltósághoz a vármegyei tisztségek összes létrafokán át jutott.

Azóta a közgyűlési teremben nyugalom honol. A közjogi ellenzék győzelemre jutván, a vármegyében is kialakulóban van egy gazdasági és szocziális párt, a mely a legégetőbb nemzetgazdasági és társadalmi kérdések megoldását követeli és néha a kor színvonalán álló, magas vitákat provokál.

GYŐR VÁRMEGYE NEMES CSALÁDAI.

A mai Győr vármegye területének legnagyobb részét a fejedelmi törzsek szállották meg; ez a terület tehát a keresztény magyar királyság megalakulásával királyi birtok lőn. Szent István az általa alapított győri püspökségnek és káptalannak, valamint a pannonhalmi apátságnak, nagy kiterjedésű birtokokat hasított ki, sőt még II. Géza király is nagyobb földterületet adományozott a Szigetközben Hédernek, a Héderváriak ősének, a ki valószínűleg 1146 után telepedett le. Csupán a Sokoróalján találunk két ősi nemzetségre, melyek a fen maradt okleveles adatokból következtetve, hihetőleg már a vezérek korában telepedtek itt le. E két ősi nemzetség — a Pécz és a Pok — a tatárjárás előtti korszakban már jelentékenyen szétágazott, s mivel a körülötte levő egyházi birtokok miatt nem tudott terjeszkedni e vidéken, csakhamar más vármegyékben keresett új otthont.

A nemzetségek.

Rajtok kívül négy kisebb nemzetség nyomaira akadunk, a melyek közül az Alap, Gug és Patroh kétségtelenül törzsökös győri nemzetségek; magyar eredetű az Apor nemzetség is, mely szintén a tatárjárás előtt tűnik fel.

Ezeknek a birtokai csak igen kis területre szorítkozhattak és oly kevés adat maradt fenn róluk, hogy kiterjedésüket nem ismerjük.

Az Osli nemzetség, melynek ősi fészke Sopron vármegye, csak a tatárjárás után szerez birtokokat Győr vármegyében, az idegen származású Guth-Keledek pedig a XIV. században tünnek fel e vidéken. Összegezve az elmondottakat, a vármegye legrégibb birtokosainak a Pok és a Pécz nemzetségeket kell tartanunk; kívülök még az Alap, Gug és Patroh nemzetségek ősei bírhatták az általuk megszállott területet, az első foglalás jogán. A tolnavármegyei származású Aporok, bár már a tatárjárás előtt meg voltak telepedve, valószínűleg királyi adomány útján jutottak Táp birtokába, hasonlóképا a külföldi származású Héder nemzetség is, melynek II. Géza király adott helyet a Szigetközben. Az Osli és a Guth-Keled nembeliek a tatárjárás utáni korszakban telepedtek le.

Alap.

Az *Alap* nemzetség ősi fészke a mai Bőny határába olvadt hasonnevű helység: a mai Rétalap, Püspök- és Középalap, volt. Tagjai közül csupán Marczellust ismerjük, a ki 1248 táján, a pannonhalmi apátság és a keresztes vitézek között Szőlős nevű birtokért (Tápszentmiklós és Bársonyos között) folyt perben, mint fogott bíró szerepel. Lehet, hogy ennek a Marczellusnak volt fia az a Sándor, a ki az Alap és Őrs helységekkel határos Dörög (Püspökalap major felett) nevű várföldet nyerte adományul. (Karácsonyi: Magyar Nemzetségek I. 121. — Wenzel II. 223.)

Gug.

Az Alap-nemzetség legközelebbi szomszédja a *Gug* nem volt. E nemzetség emlékét a mai Pázmánd és Mezőörs között elterülő hasonnevű puszta őrizte meg. Egyik tagja, Benkedi, vagy Benke 1216-ban, mint királyi poroszló (pristaldus) szerepel a pannonhalmi apát és Antal fia között a komáromvármegyei Ronkáért folytatott perben. A tatárjárás utáni korszakban, 1248 táján, még egy ízben találkozunk vele. Ekkor már mint idős és tekintélyes férfiú, ő is részt vesz fogott bíróként a keresztes lovagok és a pannonhalmi apát között, Szőlős helység miatt támadt perben.

A nemzetség egy másik tagja, Márk, II. Endre király alatt 1233-ban szintén poroszlói tisztséget viselt. (Wenzel XI. 257.)

Utolsó sarja, kiről okleveles adataink vannak, Konrád, kit 1262-ben Favus apát bizalmi férfiaként említenek; később neje apáczazárdába vonult, ő maga pedig a pannonhalmi Benedek-rendbe lépett és 1267-ben gugi birtokát a monostornak adományozta. (Wenzel III. 170—171.)

A Gug nemzetségtől délre, a vármegye délkeleti sarkában lakott az *Apor* nemzetség. E nemzetség ősi fészke Tolna vármegyében volt, de még jóval a tatárpusztítás előtt telepedett le Tápányban (a mostani Táp falu). Az itteni birtokaikat Sándor fia Sándor és Regináld a tatárpusztítás utáni ínség idejében (1242) eladták. (Wenzel II. 306.) Sőt utóbb 1244-ben Sándor és Beled, anyjukkal együtt Urukang helység felét adták el 95 márkáért a pannonhalmi monostornak. 1269-ben találkozunk ismét az Apor nemzetség négy tagjával; Lenárd fia Sike, Erne (Ernye), Pós és Velpech (Felpécz?) ebben az évben a túróczi préposttal perelnek s tőle több szolgát és nyolcz vinczellért követelnek vissza. Sike 1270-ben Bős mellett, Győrtől éjszaknyugatra volt birtokos. (Hazai Okmt. I. 49.) De ezzel ez a nemzetség is eltűnik Győr vármegyéből; a XIV. századból már egyetlen oklevél sem szól róluk, míg a nemzetség tolnai ága ekkor éri el virágzásának tetőpontját. Apor.

Ugyane tájon tűnik fel a *Pátroh* nemzetség is, melynek nevét egy 1252-ben kiadott levél őrizte meg számunkra; csupán annyit tudunk róla, hogy az övé volt a pozsonyi és mosoni várhoz tartozó Dörög nevű földterület (Pér és Pázmánd között) déli része. (Karácsonyi II. 427. — Wenzel II. 223.) Pátroh.

A *Pécz* nemzetség ősi fészke a Sokoró alján meghúzódó két hasonnevű falu (Kispécz és Felpécz), meg Bodófalu és Kajár (1240). De csakhamar szűk lett nekik a Sokoróalja, mert a környező főpapi birtokok miatt nem tudtak terjeszkedni; így egyes tagjai Zala, Nyitra, Somogy, Szabolcs és Veszprém vármegyékbe, sőt a Dráván túlra költöztek és a vármegyéből kinőtt ágak tagjai magas állásokat viseltek, békében és hadban egyaránt kitűntek. Egyik ága, melyet ősi fészke után péczi ágnak nevezünk, okleveleinkben a XIII. században lép föl. Ez az ág nem igen szerepelt, magasabb egyházi méltóságot is csak egy tagja — András pécsi kisprépost (1381—1414) — viselt. A másik ág, a marczali; első ismert őse, I. Márk 1240-ben az ugyane nemzetségből származott Mátyással és Domonkossal a Pécz melletti Kajár részeiért folytatott pert, de perét elveszítette. (Wenzel II. 100.) I. Márk fia, II. Márk (1260—75), ennek fiai magas közhivatalokat és országos méltóságokat töltöttek be. I. Gergely (1266—1309) a Marczaly család őse, barancsi és macsói bán, a ki főleg Otakár cseh király elleni hadjáratban tűnt ki, mikor megakadályozta, hogy a csehek Győrnél tovább hatoljanak. Másik fiától, II. Istvántól (1286—96) a Berzenczei, III. Lukácstól a Szentgyörgyi és a Devecseri családok erednek. II. Márk testvére II. Lukács, ennek fiai közül I. László a Kustányi család őse, másik fiától, Benedektől, a kinek 1274-ben a zalai Vindornya-Szőlőst adja IV. László király, a Szőlősy család származik. (Hazai Okmt. I. 60.) Pécz.

Közvetetlenül a Pécz nemzetség ősi fészke mellett lakott a *Pok* nem; birtokaik egész a Rábáig terjedtek. Ősi fészke a mai Téth helységtől nyugatra eső Pokvár puszta, itt állott a nemzetségnek Szent István tiszteletére emelt premontrei rendű monostora, mely temetkezési helyül szolgált; a nemzetség előkelőbb ága azonban a móriczhidai monostorban temetkezett. A nemzetség ősi birtokai Pécz helység és a Rába között terültek el, de idővel a Rába mentén egészen a Dunáig húzódtak. Pok.

A nemzetségnek Győr vármegye területén a következő helyeken voltak birtokai: Baráti (1251), Bajva (Marczaltő és Kesző között), Bajon (a Rábaközben 1251), Ballony (1278), Gyertyáni erdő (1251), Gyarmat (1267), Kos (1251), Kapi (1251), Ménfő (1366), Mérges (1291, királyi adomány), Móriczhida (1251), Pakos (1220), Pok (1220), Réti (1291, királyi adomány), Rábaszentmihály (1234, királyi adomány), Tét (1251), Thalayi erdő (1251), Árpás (1322).

A nemzetség legelőkelőbb ága a móriczhidai volt. Őse, Móricz, 1219-ben alnádor, majd 1219—1235. főasztalnok, 1234—35-ig mosoni ispán; testvére Aba, ennek fia Márk (1247—51) a Várkonyi és Lehotai Abaffy család őse. I. Móricz fia II. Móricz, IV. Béla király meghitt kedves embere, a ki főleg a tatárjárás alatt tanúsított bátor és önfeláldozó magatartásával érdemelte ki uralkodója kegyét. 1243. győri főispánná lett, majd főpohárnokságra és tárnokmesterségre emelkedett. Ő volt a móriczhidai prépostság alapítója, melyben A móriczhidai ág.

unokatestvére, Márk is támogatta. II. Móricz fia I. Miklós (1270—1319) családi összeköttetései miatt IV. Béla és István ifjabb király között támadt viszályok alatt az utóbbihoz pártolt; 1273-ban vitézül harczolt a csehek ellen. Az Árpádkor után az Anjouk táborában találjuk. Az 1307. évi országgyűlésen Károly király híveként vett részt. 1312-ben részt vesz a sárospataki tanácskozásokon, s valószínűleg a rozgonyi csatában is. Már korosabb lehetett, midőn 1315-ben ismét elvállalta az erdélyi vajdaságot. Fiai közül csak III. Móricz (1319—40) viselt köztisztséget, bakonyi ispán és hölgykövi várnagy volt; másik két fia, I. István (1319—29) és II. Miklós csak birtokügyekben szerepelnek. III. Móricz fia, Simon sokáig viselte a győri főispánságot, majd 1369—73. horvát bán volt. Ő örökölte a nemzetség dunántúli birtokait, míg a szatmármegyeiek I. István hasonnevű fiára szállottak, a kitől a Meggyesi család származik.

Simonnak két fia, János és István 1375 okt. 20-án szerződnek a bakonybéli apáttal az Árpás nevű birtok után fizetendő bérre nézve. (Sopron vm. Okm. I. 416.) János, kinek neje Nagymartoni Miklós leánya, Janka volt (1378), két fiút hagyott hátra, II. Simont és II. Miklóst (1403—1424), a kik tovább terjesztették a Móriczhidai vagy másként móriczhidai Mórocz családot.

A mérgesi ág.

A nemzetség *mérgesi* ágáról, a melyet az 1291-ben adományba kapott birtoka után nevezünk el, csak a tatárjárás utáni korszakból vannak adataink. Tagjai közül: Tamás (1269—95) IV. Béla király ajtónállója, Tét egy részét és Bezi környékén a Kos nevű várföldet, majd IV. Lászlótól Mérgest és Réti egy részét kapta adományúl; testvérével, I. Miklóssal együtt részt vett a cseh, majd 1291-ben az osztrák háborúban. Tamás fiai közül I. János (1308—1340), a poki monostor kegyuraként szerepel, testvére Dezső (1335—1344) alországbíró; Dezső fiai közül: János (1350—62) győri kanonok, testvéreivel, II. Miklóssal és Benedekkel 1362-ben osztozik Ménfő birtokában. Tőlük származik a Poky család. A rábaszentmihályi ág ősének Farkas ispánt tekinthetjük, a ki 1234-ben a mai Rábaszentmihályföldjét nyerte adományul. Fiai közül Sándor az 1269. évi osztály alkalmával Rábaszentmihályt, Ballonyt és Gyarmatot kapja; Ugod a veszprémi és a fejérvármegyei jószágokat. Sándor fia, János (1308) előfordul a poki monostor kegyurai között, de fiaiban magva szakadt ez ágnak.

E nagykiterjedésű nemzetség sarjai közül még egynéhányat ismerünk, a kiket az említett ágak egyikéhez sem csatolhatunk. Igy Mártont, a kit 1222-ben Gyula nádor az árpási bessenyők és azok ispánja közötti viszályok elintézésére küldött ki. 1251-ben mint poki birtokos, fia Miklós a poki monostor kegyura. Unokái 1278-ban a ballonyi birtokukat adják el. Nem tudjuk, hogy melyik ághoz tartozik Amadé (1254—67) győri püspök, II. Móricz kortársa, a kit IV. Béla király 1255-ben a várföldek visszakövetelése czéljából küldött ki, s a ki 1263-ban részt vett a budai zsinaton is. (Karácsonyi II. 436—445. — Wertner Mór II. 270—282.)

Héder.

Az ősi magyar nemzetségek mellett csak a XII. század derekán telepszik le a *Héder* nemzetség egyik őse, Héder a Szigetközben, a ki II. Géza király uralkodása alatt testvérével, Volferrel (Farkas) 40 fegyveres kiséretében jött be az országba. II. Géza király Volfernek a vasmegyei Németujvárt, Hédernek a mai Hédervára területét adta szálláshelyül. Héder fiai, vagy unokái voltak II. Héder és I. Dénes, közülök az előbbi 1223-ban győri ispán. II. Héder fiai Jakab és Lőrincz. Jakab 1269-ben a Bős melletti Árpádsoka falut akarta megszerezni, 1278-ban, mivel a lázadó Henrikfiakhoz csatlakozott, elvesztette Fonyó helységet. I. Dénes fia, Herrand, IV. Béla király hű embere, már 1255 előtt nagy szolgálatokat tett a királynak, a ki bőkezű adományokkal jutalmazta meg. 1262-ben királyi főlovászmester, 1268-ban mosoni főispán, majd 1275-ben a királyné főlovászmestere volt. Fia, Jakab 1297-ben a monyorókeréki uradalmat nyerte a királytól csere útján. Dénes másik fia, III. Héder a Csilizközben és Pozsony vármegyében terjeszkedett. 1269-ben megvette Árpádsoka falut Bős mellett. Fia, János 1273-ban kitüntette magát a cseh király elleni hadjáratban, de már neki is szük volt a Szigetköz, s miután másfelé nem tudott terjeszkedni, a Hédervárával szomszédos Novák falut foglalta el. A családot I. Dénes harmadik fia, II. Őz Dénes terjesztette tovább. Fia, Dezső 1285-ben Bodakot nyerte adományul a Csilizközben; az Árpádok kihaltával ő is az Anjouk híve lett, s bár a Németújvári Henrikfiak lázadása következtében minden birtokát elvesztette, hűen kitartott Róbert Károly király mellett, a ki Németújvári András

leveretése után bőkezűen jutalmazta hűségeért. 1318-ban Bot-Ság falut kapja, 1323—30-ig a királyné udvarbírája, e mellett 1324-től zarándi, 1326-tól 1330-ig soproni főispán s világosvári várnagy; 1330-ban nevét hősi önfeláldozásával tette halhatatlanná, midőn a havasalföldi hadjáratban fegyverét és zászlaját a királyéval elcserélte, ezáltal a király életét megmentette, de maga hősi küzdelem után elesett.

Fia, IV. Héder (1331—39), ennek fia Miklós, egy 1350 aug. 14-én kelt oklevél szerint, mint Hédervár ura szerepel. (Hazai Okmt. V. 123.) Testvérei, Jakab és János 1378-ban Szil birtokosai, melyet 1394-ben az Osli nembelieknek 200 forintért elzálogosítanak. (Soproni vm. Oklt. II. 217.) A Miklós fia, Imre, a ki Osli nembeli Csornai János leányával, Dorottyával lépett házasságra, 1407-ben Szill (Rust) egy részét visszakapja. Fiai : Miklós, János és László, a kik közül a két előbbi 1433-ban Zsigmond királytól adományul nyerte Rustot. (Sopron vm. Oklt. II. 217—18.) A Miklós fia, Osvald (Ozsvát) terjesztette tovább a Héderváry családot. Dezső testvérei II. Miklós (1326—1330) Győr vármegye főispánja és András. II. Miklós fiai : III. Miklós és II. István, 1339-ben kibékülnek unokatestvérükkel, IV. Héderrel. III. Miklós 1348-ban elhalt testvérének, Istvánnak fiaival, V. Miklóssal, Györgygyel, II. Jánossal és Mihálylyal együtt, pallosjogot kap Győr és más vármegyékben fekvő jószágaira. (Hazai Okmt. I. 205.) Ezektől származik a Héderváry családnak a XV. században oly nagy szerepet vitt ága, mely a XVI. század első felében magvaszakadt.

A Héder nemzetség köcski ágából csupán Sándor országbíró (1309—1327) volt birtokos a vármegyében, a ki 1323-ban a pannonhalmi várnagysági tisztet is viselte. Ebben az évben Nagyécset nyerte adományul. Ő bírta Pázmándot is, melynek birtokában 1327-ben megerősíttetett. (Karácsonyi i. m. II. 158. Hazai Okmt. I. 124—25.)

Osli.

A sopronvármegyei származású *Osli* nemzetség, mely már a tatárjárás előtti korszakban előkelő szerepet vitt hazánkban, csak a XIII. század vége felé szerez birtokokat Győr vármegyében. Őse I. Osli (1200—1230) ; fiai közül Benedek, 1231-től kezdve váradi püspök, a tatárpusztítás elől szerencsésen megmenekedve, 1242-ben a győri püspökséget foglalta el. Testvére Miklós (1237—1239) győri ispán, utódait azonban nem ismerjük. Miklós győri püspök másik testvérének, Tamásnak unokája, Gergely szerez első ízben e nemzetség tagjai közül birtokokat Győr vármegyében; hadiérdemeiért IV. László király 1287-ben a Bikaföldet (mai Rábaszentmiklós) adományozta neki. (Hazai Okmt. VI. 324.)

Gergelynek nem levén fiutóda, birtokai, az említett Bikafölde, továbbá Borba és a sokoróhegyi szőlők, testvérének, Lőrincz zalai főispánnak (1308—30) fiaira, a Kanizsai család őseire szállottak. E családból a fenti Lőrincz unokái, János esztergomi érsek, Miklós kir. főtárnokmester és István kir. udvarmester 1401 febr. 17-én Baráti helységet nyerték Zsigmond királytól adományul. (Sopron vm. Oklt. I. 541. — Karácsonyi i. m. II. 401.)

Guth-Keled.

A külföldi származású *Guth-Keled* nemzetség, melynek ősi fészke a Fehérvártól éjszaknyugatra eső Gut falú és a szabolcsvármegyei Nyíradony, csak a XIV. század elején tűnik fel Győr vármegyében. A nemzetség pozsonyi ágának őse Fekete Amadé, ennek fia II. Amadé (1272—78) a Felsőlendvai család őse. II. Amadé fia I. Miklós (1292—1325), a ki 1310-től kezdve Róbert Károly király híve lett; 1324-ben Ikrényt nyerte adományul. (Fejér VIII. 2. 562—65.) Valószínűleg ő szerezte meg Malomsokot is, a mely családjának magvaszakadtával, 1359-ben, a nemzetség Várkonyi Amadé ágára szállott. Ez ág őse Fekete Amadé másik fia, Lothárd (1264—84), a kinek utóda, II. István (1337—1359) a győri püspök tisztje, már birtokos volt Győr vármegyében, mert 1350-ben, midőn urával együtt a nápolyi hadjáratra indult, épen a Hédervàriakkal perlekedett. (Hazai Okmt. I. 208.)

1359-ben testvéreivel, III. Amadéval és II. Lothárddal, a Bősi és Várkonyi Amadé család őseivel együtt, a Felsőlendvai család magvaszakadása után megszerzi Malomsokot. III. Amadé fia, Jakab Tördemiczen is birtokos volt, de ezt a birtokát 1390-ben elcserélte Erdőhátkarcsai Miklóssal Erdőhátkarcsáért. (Hazai Okmt. I. 284.)

Birtokosok a XV. században.

A XV. században a *Hédervàriak* voltak a vármegyében a legnagyobb birtokosok, övék volt Győr város egy része, a Királyföld, továbbá Hédervára vára és városa, Gönyű vára és városa, Kisbaráthi, melynek birtokában 1395-

ben találjuk őket ; 1397-ben Táp helységet nyerik adományul, 1477-ben Zámoly, Szabadi, Medve, Kismedve, Ráró, Ásvány, Csanád, Dunaszeg, Szent-Pál és Ladamér helységekben földesurak, birtokaik egy részét azonban a XV. század folyamán többször bocsátották zálogba a Nagylucseieknek, Pakosi Szemeréknek, 1500-ban pedig Gönyő, Táp, Ság, Örs, Ráró, Ásvány, Hédervára, Olcsva, Selkető, Faisz, Szent-Pál, Pante, Csanád, Dunaszeg, Ladamér, Zámoly, Ujfalú, Medve, Szabadi, Sziget, Ötvény, Győr és Kisbaráthi helységeket, azonfelül több pusztát vetettek a Rozgonyiaknak zálogba.

A Pok nemzetségből leszármazott Poki, vagy másként Bercsei és Mérgesi család tagjai 1455-ben Pok, Mérges, Tét, Utal, Homoród és Réti helységeken egyezkednek. Poki Ferencz kir. kamarás 1461-ben Pok, Mérges, Homoród, Tét, Utal, Réti, Kos, továbbá Vanyala, Ménfő és Sebes helységeket nyeri új adományul. 1482-ben Poki Antal és Mihály, Bezi helységben levő részekre nyernek adományt.

A Héderváriakon s a Pok nemzetség sarjain kívül a *Garaiak,* valamint a *Hunt-Pázmán* nembeli Szent-Györgyi és Bazini grófok voltak nagyobb birtokosok. Az előbbiek Bercs helységet bírták, ezenkívül 1430—32-ben Ménfőn és Szemerén voltak földesurak, az utóbbiak pedig 1481-ben Abdán és Öttevényen, ezenkívül Nagyszemere, Ménfő, Bercs, Sövényszád és Mecsér helységekben bírtak részeket.

Nagyobb birtokosok voltak még az *Amadék,* övék volt 1402—1462 között Malomsok és Szente puszta ; a *Bábonaiak,* e családból János 1442-ben Mesterfalvát nyerte ; a *Bajcsiak*, a kik 1475-ben a Héderváriaktól Radvány, Medve, Újfalú és Szabadi részeit bírták zálogban. A *Barócz* család, melynek Kispéczen, 1478-ban Gyömörén és Balázsfalván volt földesúri joga ; a *Csitvándiak* Nagyécsen voltak birtokosok, Mátyás király 1473-ban Csitvándi László leányát fiúsította. A *Sávolyi Dégiek* 1432-ben Kispéczen birtokosok, 1465-ben Kispéczen, Balázspéczen, Felpéczen és Gyömörén van tulajdonuk. Az *Egervári* családból Mihály sümegi várnagy 1406-ban Nagy- és Kis-écs részeit kapja. Az *Enessei* családból Pál a vármegye alispánja. A *Pókatelki* Farkas család 1455-ben Bőnyben kap új adományul egy birtokot. A *Hali* család 1496-ban és 1500-ban Felpéczi előnévvel szerepel. Az *Asszonyfalvi* István család Asszonyfalván és Borbán, az *Osli* nembeli Kanizsaiak 1392-ben Gyarmat és Szentmihály helységben birtokosok. 1395-ben Varjast nyerik Zsigmond királytól, 1468-ban és 1475-ben ikrényi részeiket zálogosítják el. A *Kisfaludi* család 1429-ben péczi részeit váltja ki a zálogból. *Mischulbinger* Vilmos soproni kir. kapitány 1468-ban Kisszap és Nyárád részeit kapja adományul a királytól. A *Nagylucsei* család Orbán győri, majd egri püspök, testvérei és ezeknek gyermekei számára szerzett birtokokat. 1480-ban Nyárádon, 1492-ben Radványban van földjük. 1484-ben királyi adományt nyernek a hűtlen Alsószapi Bálint alsószapi és felsőszapi részbirtokaira, 1484-ben és 1486-ban Nagy- és Felsőszapon szereznek jószágot. A felpéczi *Pata* családé 1454-ben Borba, 1464-ben Borba, Pécz és Tét helységek. Pozsonyi Jánosé 1440-ben Örs birtoka. 1500-ban a család több falút és pusztát vett zálogba a Héderváriaktól.

Szapolyai István nádoré 1493-ban a móriczhidai uradalom. A *Szerdahelyi* családé már a XIV. században Écs, Tényő és Csécsény helységek. A megyeri *Varju* családnak Szent-Lőrinczen és Megyeren volt birtoka ; tagjai közül Gergely (1429—39) a vármegye alispánja volt. A *Vracz* (Vrascsa) család 1464—67-ben Hecse helységet vette zálogba a Héderváriaktól, 1471-ben pedig Szent-Vid és Bajcs részeit kapja királyi adományul. Végül a *Földvári Zubor-Dienesfi* család 1473-ban Dienesszap, Kisszap és Nyárád helységek ura volt. (Csánki Dezső : Magyarország Tölténelmi Földrajza. III. 534—579. l.)

A XV. század.

A mohácsi vész után itt is nagy pusztulás volt. Az 1553. évi adóösszeírás szerint az összes porták száma csak 238 volt, mely 21 birtokos között oszlott meg : Ajkay Imre 2, Amadé Mihály 3, Amadé László 4, Bakich Péter 32, Baracskay Pál 2, a csornai prépost 17, a győri káptalan 37½, a győri őrkanonok 13, a győri püspök 10, a Héderváryak 36, Keresztes Márk (alkalmasint Velike Márk, a győri lovagok főnöke) 12½, Kisfaludy Pál 2, Lipcsey Gáspár 6½, Marczaltőy Miklós 3, a móriczhidai szerzetesek 6½, Pálffy Péter 7½, Pálffy Gáspár 12½, Sitkey János 6½, a szentmártoni apátság 11½, a szigeti barátok 17 és Török János 6 porta birtokosa volt. Az új birtokosok között már számos új családdal találko-

zunk ; az Ajkayak Veszprémből, a Sitkeyek Vas vármegyéből költöztek Győrbe. Új birtokosok Bakich Péter, Baracskay Pál, Lipcsey Gáspár és Török János is.

Az 1619. évi összeírás még nagyobb változásokat mutat; a török hódoltsághoz tartozó járásban 89, a török hódoltság alá nem tartozó másik két járásban 61¼ portát tüntet fel.

A hódoltsági járásban a következő birtokosokkal találkozunk :

Török István özvegye (Ság, Papiszentmiklós), a szentmártoni apát (Nagybaráti, Pázmánd, Ravazd, Nyalka), a Nyáry család, illetőleg Nyáry Pál (Táp, Szerecseny, Móriczhida, Gyömörő), a veszprémi püspök (Ravaszd, Kis-Nyúl), a győri káptalan (Káptalan-Nyul, Gyirmót), Grebechy Gáspár (Kisbaráti), bakonybéli apát (Kajár), az alispán — alkalmasint Syey-Séy Gáspár (Gyömörő, máskép Várfalva), a csornai prépost (Gyarmat), a Marczaltőy és Amadé családok (Malomsok), a nagyszombati apáczák (Móriczhidán részek), Náprágyi Demeter győri püspök és főispán (Kerekszentmiklós), Nádasdy Pál (Szentmihály), Séy János (Gécz), a pálosok (Pátka).

A törököknek be nem hódolt másik két járásban : a szentmártoni apát (Vének, Kulcsod), a csornai prépost (Szegye), a Héderváry család (Kenderes-Medve, Hédervár, Ladomér, Dunaszeg, Zámoly, stb.), a rábói uradalom, mely a Bakich örökösöké, a Révayaké, a Czoborok és Héderváryaké volt (Kenderes-Medve, Egyházas-Medve, Rárό, stb.), a győri káptalan (Vámos, Patona), a pozsonyi apáczák (Patas), a Sibrik család (Csécsény,) Altabak János kanonok (Kóny), a nagyszombati apáczák (Kapi), a Séy család (Réti), Pázmány Ferencz (Sövényháza), a győri püspök (Öttevény), Szigethy (Szigeti). (Villányi Szaniszló adatai.)

A XVII. század folyamán, kivált a törökök kiűzetése után, temérdek változás áll be a vármegyei birtokviszonyok terén. Enyingi Török Bálint és fia, István, a belzavarokat felhasználva, sok birtokot foglaltak el Győr vármegyében is. E birtokok a XVII. század elején Nyáry Pálra szállottak, a ki Török István leányát, Zsuzsánnát vette nőül. Nyáry Pál csakhamar túladott a Török-féle örökségen, így 1626—28-ban Tápot, Gönyőt és Mezőörsöt Esterházy Miklós nádornak adta el, kinek utódai azokat napjainkig bírják. A Héderváry családból V. János zirczi apát és István, Győr vármegye alispánja s annak több ízben követe, a XVII. század közepén kezdték a XVI. század folyamán veszendőbe ment Hédervári ősi javakat visszaszerezni. Héderváry István leányát, Katalint († 1680), a család utolsó sarját Loosi Viczay János vette nőül, a ki 1658-ban I. Lipót királytól adományt eszközölt ki a Héderváry-féle javakra. Így a Héderváry család birtokai, mint Hédervár, Zámoly, Ladomér, Medve, Nagybaráti, a Viczayakra szállottak. A rárói uradalmat, mely a XVII. század közepén több család birtokában volt, Széchenyi György kalocsai érsek kezdte összevásárolni családja számára. 1658-ban megvette a Révay család birtokrészét, 1659-ben gróf Nádasdy Ferencz és Pázmány Miklós részét, 1660-ban Tharnovszky Szaniszlóét, 1661-ben Jakusich Imréét, 1665-ben Kéry Ferenczét, 1686-ban Moholányi Jánosét. Az összevásárolt rárói uradalmat tőlük Viczay Jób, a ki 1723-ban grófi rangra emeltetett, a szatmári békekötés után megvásárolta. Viczay Jób gyermekei 1773-ban megosztozván az atyai örökségen, a rárói uradalom a Sándor családra szállott. A móriczhidai uradalom, melyre 1536-ban Török Bálint nyert adományt, a XVII. század elején szintén Nyáry Pál birtokába került, de Móriczhidán a nagyszombati Klarisszáknak és a pannonhalmi apátnak is volt ½—½ portájuk. 1641-ben Móriczhida már Csáky Lászlóé s a század közepén, a pápai uradalommal együtt, a gróf Esterházyaké lett. Móriczhida birtokviszonyait 1733-ban kelt királyi táblai ítélet rendezte, úgy hogy $^{9}/_{14}$ részét az Esterházyaknak, $^{5}/_{14}$ részét az apáczáknak ítélte oda. Ugyancsak az Esterházy család birtokába jutott Rábaszentmihály is, a mely azelőtt a Nádasdy család tulajdona volt s a melyet Nádasdy Ferencz kivégeztetése után (1671) Lipót király Esterházy Pálnak adományozott. A XVII. század.

Ásvány egy részére 1611-ben a Balassa család nyert adományt. Sövényház 1624—36-ig Pázmány Ferenczé volt. Asszonyfalván, Mindszenten és Csák-Néma pusztán a XVII. században a Szápáryak voltak birtokosok. Szeghy János alispáné volt a XVII. század közepén Bőny és Kutasföldje, a melyek ő utána több családra, az Iványos, Kenessey, Saáry, Losonczy, Győry, Nagy és Roboz családokra szállottak.

A XVIII. század.

Bezerédj István pápai kapitány 1680 táján Beziben volt birtokos, 1682-ben Enessén is volt vagyona, itt rajta kívül még Szápáry Pétert és Enessey Istvánt találjuk; az utóbbi család még a középkorból fennmaradt ősi birtokait századok viharai között is megtartotta. Kívüle még a Sibrik családot találjuk e korszakban a vármegye középkori birtokosai közül ősi javaiban; Zsigmond 1689-ben Csécsény ura volt. A Pok nemzetség birtokai, mint Mérges, Felpécz, Ménfő, 1629 után a Bezerédj, a Márffy és a Kisfaludy családokra szállottak. A XVIII. században letelepedett birtokosok közül a Talliánok 1711-ben Csikvándon, a Gindl család Malomsokon birtokos, de Malomsok 1737-ben már az Amadék birtokába került. Ikrényt Mária Terézia a Körmendyeknek adományozta, a kiktől azt gróf Lamberg Volrad vette meg. Az 1790/91. évi országgyűléssel honfiúsított Lamberg Fülöp folytatta elődje példáját, így a XIX. század elején már az egész Ikrény, Lesvár és Oszhely a család birtoka lett. A XIX. század elején még egy idegen főrangú család szerzett birtokot a vármegyében; I. Ferencz király Móriczhidán a Klarissza apáczák birtokát gróf Colloredo Ferencz nejének adományozta, a ki után e birtokot a Grünne grófok örökölték.

A XIX. század.

A XIX. század első felében a vármegye területén a következő uradalmak állottak fenn: gróf Viczayé volt a hédervári uradalom; gróf Sándor Móriczé a rárói, melyhez Öttevény, Ráró és Sziget tartozott; gróf Esterházy Miklósé a móriczhidai uradalom fele, övé volt még Gyömörő, Szerecsen, Mezőörs, Táp, Gugh puszta, Gönyű, Szent-János puszta és Teke. Gróf Illésházyaké a csilizközi Nyárád és Radvány, gróf Amadéé Malomsok, Esterházy herczegé Rábaszentmihály, gróf Lambergé Ikrény.

Egyházi birtokosok.

Az egyházi birtokosok közül: a győri püspöké Pér, Győrsziget, Révfalú helységek, Söptér, Taplony puszták és Kisbajcs; a győri káptalané Markota, Kóny, stb.; a szombathelyi papnevelő intézeté Nagynyúl és Püspökalap; a pápóczi préposté Nagyécs; a premontrei rendé Szögye, Nagybaráti; a szentmártoni főapáté Kulcsod, Nyalka, Tarján puszta, Szentiván, stb.

Alább közöljük a vármegye családait, különös tekintettel azokra, melyeknek sarjai a közpályán szerepeltek és az 1848 előtti időben közhivatalokat viseltek, vagy ez idő szerint is szerepelnek a vármegye életében. A vármegyében külömben mindig nagyon sok volt a nemes család. Ugy látszik, a vármegye fekvése és közállapotai egyaránt kedveztek a kisbirtokos nemesség életének, mert szakadatlan volt a más vármegyékből való beköltözés is.

Angyal. Sopron vármegyéből származik, a hol Kisfalud és Puszta-Család községben volt birtokos. György 1620-ban nyert czímeres nemeslevelet II. Ferdinándtól. József, 1758-ban pusztacsaládi birtokos, még az A. nevet használta és e néven szerepel a soproni polgári könyvben, de utódai a XVIII. sz. végén, II. József alatt az Engel nevet használták, egész a mult század 30-as éveig. A soproni ág azonban már a XIX. század második évtizedében ismét az Angyal nevet használta, mert a Kapuvárott 1830-ban elhalt Paupiéné, a ki János nővére volt, A. Aloizia néven van anyakönyvelve. 1756 és 73-ban Sopron vármegyétől nemesi bizonyságlevelet nyert. (Sopr. vm. lvtár 1756. Tom VI. fasc. 8, no. 14.) A család egyik ága 1835-ben telepedett le Győr vármegyében. Tagjai közül János († 1887) előbb herczeg Esterházy gazdatisztje, majd telekkönyvi igazgató a győrvármegyei törvényszéknél. Fia Ármánd előbb a sokorói járás főszolgabírája, utóbb 1888-tól Győr sz. kir. város főkapitánya. Testvére Emil előbb a pusztai járás szolgabirája, majd vármegyei aljegyző lett, most megyei árvaszéki ülnök és elnökhelyettes.

Aranyossy. Pozsonyvármegyei származású család, a mely Rudolf királytól nyert birtokadományt. András a XVIII. század elején költözött Győr vármegyébe, a hol Kisbajcson szerzett birtokot. Fiai István, Mihály és Imre megyei esküdtek voltak, az utóbbi szolgabíró is. Utódaik is előkelő szerepet játszottak a vármegye életében és ma is tekintélyes birtokuk van Mindszent-pusztán.

Czímer: Kék pajzsban zöld alapon jobb első lábában kardot, a balban török fejet tartó oroszlán. Sisakdísz u. a. növekvő alakban.

Argay. A család Pozsony vármegyéből, Bös községből jött a mult század legelején Győr vármegyébe, a hol Győrszemerén volt birtokos. Antal, József és András 1793-ban kaptak czímeres nemeslevelet, melyet Pozsony és Győr vármegyékben hirdettek ki. Tagjai közül az egyik czímerszerző: András, az Amade grófok bonorum directora volt. — Mihály († 1848 táján) győrvármegyei főszolgabíró. — József († 1870) szemerei, később csécsényi, János († 1868) mindszenti, András († 1850 körül) kisudvarnoki birtokosok. — István (sz. 1826) orvos, háromféle tudori oklevél tulajdonosa, a pápai Szent Silvester- és az Aranysarkantyú-rend lovagja.

Czímer: Négyelt 1, 4, kékben, hármas zöld halmon oroszlán, jobb első lábában arany markolatú egyenes kardot, baljában mellvértet tartva. 2, 3 ezüstben hullámos jobb haránt pólyán két arany kéve között farkas-fog. Sisakdísz: koronából növekvő oroszlán, jobbjában karddal. Takaró: vörös-arany; kék-ezüst.

Argay.

Ballay.

Bay.

Barcza.

Bezerédj.

Bozzay.

Bély.

Bothmer.

Chapó.

CSEMEZ.

DÓCZY.

EÖRDÖGH.

FISCHER.

FRICKE.

FÖLDVÁRY.

FÜLEKY.

GODA.

GUÓTH.

Bajcsi. E néven már középkori okleveleinkben szerepel egy ősrégi származású család. Nem tudható, hogy ez szegényedett-e el annyira, hogy nemességét is elveszítette, vagy pedig kihalván, egy más család tűnt fel e néven s nyert czímert és nemességet B. János 1692. február 10-én; ennek fia Ferencz Mezőörsön, majd Rétalapon élt. Fiai közül János Bodrogkeresztúrra, Bács-Bodrog vármegyébe származott, Ferencz Koronczón, István pedig Rétalapon élt. Az utóbbi fiai László, István és János utódai több községben elterjedtek s élnek mai nap is.[1]

Balassa. (Ásványi). B. Balázs 1638. márczius 17-én nyert II. Ferdinánd királytól czímeres nemeslevelet, melyet ugyanaz év június 4-én hirdettek ki Győr vármegyében. Utóda János 1718-ban ásványi birtokos volt, József pedig az 1731 és 1754. évi nemesi vizsgálat alkalmával az említett armalissal igazolta nemességét. Erre való hivatkozással a vármegye 1783. június 26-án a Fölbáron lakó B. János részére adott ki oklevelet.

Czímer: kékben zöld alapon jobbra fordult vitéz, vörös süveg s tunikában és sárga csizmában, jobbjában vágásra felemelt kivont kardot tart, balja csípőjén. Sisakdisz: vörös süvegü és ruhájú növekvő tegzes vitéz, kifeszített íjjal. Takaró: arany-kék, ezüst-vörös.

Ballay (Ballai). Heves vármegyéből származik, honnan Trencsén, Bihar, Szabolcs, Fehér, Komárom és Győr vármegyékbe is elterjedt. Pál és testvérei és unokatestvérei György és Gáspár és ennek fia Márton 1654-ben kaptak czímeres nemeslevelet III. Ferdinándtól, melyet 1655. szept. 10-én Biharban, 1767. július 10-én Nagysallón, 1773. február 9-én Komáromban hirdettek ki. Tagjai közül Sámuel 1789—90 között megyei tisztviselő. — II. Sámuel 1848/49-ben nemzetőrkapitány. — Győző, jelenleg kir. járásbíró. — Károly nagybitsei árv. ülnök. — István plébános, — József († 1880) 1848/49-ben honvédtiszt, — fia Sándor főtanító, — II. József a győri I. takarékpénztár első könyvelője. — Aladár ref. lelkész. Jenő, a Magyar Szőlősgazdák Orsz. Egyesületének titkára.

Czímer: Ezüstben zöld alapon álló fatörzs, egyik ágán karvaly ül, s a fatörzsön pánczélos könyöklő kar, kardot tart. Sisakdísz: pánczélos kar karddal. Takarók: vörös-arany, kék-ezüst.

Bánóczy. (Dezseri.) Eredetét a család a XII. századig viszi fel s a Salamon nemzetségből származtatja, de megbízható adatot csak az 1572. évtől ismerünk. Régi neve Bacho, vagy Drghon volt és Dezseren lakott. Magyar neve újabbkori. A család 1810-ben költözött a vármegyébe.

Czímer: Kékben zöld alapon jobbra haladó természetes medve, jobb első lábában három keresztező nyílat tart, melyeknek hegye felfelé irányul, tolla pedig bal lábán nyugszik. Sisakdísz: koronán álló, repülésre kész, csőrében zöld olajágat tartó galamb. Foszlány: kék-arany; vörös-ezüst.

Baranyai. A család múltját nem ismerjük, csak annyit tudunk, hogy János a XVII. század végén a győri püspökség udvari praefectusa volt. Legnagyobb fia Pál, Pápán lakott és őrizte a család okleveleit is, a melyeket a Rákóczi-felkelés alatt Rabutin katonái felprédáltak. Ekkor égett el armalisuk is. János egy másik fia, István Erdélybe költözött, ifj. János Csepregen lakott, András pedig Győrött gyalogos kapitány volt. Ifj. János fia János, a vármegyébe visszajött és Sziget birtokot bírta. Fiai voltak János, József, István, Ferencz és András, a kik nemességüket 1754-ben igazolták.

Baráth (Martonosi). Egyike Győr vármegye okmányilag igazolható legrégibb armalista nemes családainak. II. Lajos királytól nyertek arm list és nemesség-megerősítést 1519. nov. 29-én, a mely még 1754-ben eredetiben a család birtokában volt, mert ezzel igazolta nemességét Pál, György és Péter. Ez alkalommal a ritka armalisról hivatalos másolatot készítettek, a melyet a megyei levéltár őriz. Sajnos azonban, hogy az armalis szövege a czímert nem írja le és az — bár a család, régi származásáról mit sem tudva, szerény viszonyok között ma is több községben elterjedve él, — meg nem állapítható.

Barcza. (Csiglei és Nagyalásonyi). Veszprém vármegyei eredetű család, a melynek első okleveles nyomát 1476-ban találjuk, de valószínűleg ugyanaz a szintén veszprémmegyei Jási előnevet használt Barócz, Barocza, Bareza családdal, a mely már az Anjou-korban is szerepelt. A család időfolytán Fejér, Komárom és Vas vármegyékben is elterjedt. Az utóbbi ág költözött át a mult század elején Győr vármegyébe, a hol Enesén szereztek birtokot. Zsigmond († 1852.) Téten mérnök volt. Géza 1869—1872. a tósziget csilizközi járás főszolgabírája, Gyula enesei földbirtokos és ügyvéd, Béla jelenleg devecseri, Géza téti, fia Dezső győri ügyvéd. E családról a komárom megyei kötetben bővebben megemlékeztünk.

Czímer: kékben hármas zöld halom középsőjén nyugvó leveles arany koronán könyöklő pánczélos kar, három zöld szárú és levelű piros rózsát tart. S.-dísz: u. a. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Bartalos. Pozsony vármegyei család. III. Ferdinánd 1655. június 12-én kelt donatió által adományozta Nagymádot B. Gergelynek, Jánosnak, Györgynek, Mátyásnak, Jakabnak, Pálnak és Mihálynak. Ferencz és István a XVIII. században költöztek Szapra, a hol, valamint Ásványon, Radványban, Gönyün és Ballonyban utódaik ma is élnek.

Basó. Ősrégi, Pozsony vármegyéből átszármazott nemes család, a mely az 1754. évi nemesi vizsgálat alkalmával 1379-ben kelt királyi adománylevelet mutatott be s abban nevezett ősétől igazolta leszármazását. Akkor Márton és fiai István, Márton és György Szapon laktak. István vármegyei esküdt volt s Szemerén szerzett birtokot. Ugyanott élt hasonnevű fia is. A György leszármazói ma is élnek Szapon.

Bay (Bábai). Nógrád vármegyéből származik, honnan egyik ága Borsod vármegyébe telepedett. Ez az ág Bábán volt birtokos, honnan a XVIII. század folyamán Győr vármegyébe költözött. Sándor 1767-ben Mindszent-pusztán volt birtokos, 1775-ben ügyvédet vallott a győri káptalan előtt. Ez a Sándor, valamint Sándor és Gáspár fiai előfordulnak Győr vármegye 1790. évi nemesi összeírásában; Sándor és Gáspár 1830-ban mutatják be, a Borsod vármegye által 1830. máj. 19-én tartott közgyűléséből kiállított nemesi bizonyítványt, Győr vármegye közönsége előtt. Gáspár 1842—45-ig Győr vármegye II. alispánja. Antal 1848-ban a pusztai kerület országgyűlési képviselője. Fia Géza († 1903) több ízben országgyűlési képviselő; Ráczalmáson és Töltéstaván volt birtokos. Fiai Ödön, jelenleg Pokvár-pusztán birtokos és Sándor m. k. belügymin. s. titkár.

Czímer: Kékben, hármaszöld halom. Középsőjén nyúgvó leveles koronán könyöklő kardot tartó veresmezű kar. Sisakdísz: pajzsbeli kar. Takarók: kék-arany; veres-ezüst.

Bély (Magyarbéli). Ősrégi pozsonymegyei nemes család, a mely oklevelek tanúsága szerint Magyarbélen, Apajon, Retén, Egyházfán, Tallóson, Újfaluban, Suron, Nagymagyaron, Botszegen és Bodóházán volt birtokos. Tagjai már anjoukori okleveleinkben (1320, 1324, 1347 stb.) mint

tekintélyes nemesek tűnnek fel és a következő században történelmi szerepet játszanak. Így Mihály aláírja I. Ulászló király 1444. évi decretumát, (Kovachich :Silloge I. k. 74. l.) fia pedig Tamás. Mátyás király megválasztásában bandériumával vett részt. Valószínűleg az említett Mihály testvére volt az a Péter, a ki a pozsonyi káptalan előtt 1434 szept. 26-án több osztályos atyafia ellen óvást emelt, és a kinek ugyanott az 1478. évben Mihály zálogosított el birtokrészeket. Ugyanez időben szerepelt a családnak egy Miklós nevű tagja is, a ki 1456-ban tiltakozott a pozsonymegyei Malomfölde elidegenítése ellen. A család régebbi története még nincs tisztázva, de egy, a gróf Pálffyak ellen indított és végbefejezés előtt pertörlés alá került zálogvisszaváltási pörrel kapcsolatban megmaradt egy genealógiai tábla, a melyből kitűnik, hogy az említett Mihálynak, illetve Tamásnak egyenes leszármazója az a György, a ki fiaival: ifj. Györgygyel, Andrással, Miklóssal és Dániellel 1655-ben az osztatlan Magyarbélre nova donatiót s azzal együtt régi nemességének megerősítését nyerte. Beiktatásuk ellen részöröklés czímén gróf Serényi Pál Érsekújvár kapitánya tiltakozott és közöttük Szelepcsényi György nyitrai püspök, kir. korlátnok hozott létre egyezséget. Ifj. György fia Márton volt; ennek fia János 1755-ben Győr vármegyébe, Ásványra költözött. Úgy ő, valamint fia Antal, Pozsony vármegye bizonyítványával igazolták Győr vármegye közgyűlése előtt, hogy őseik emberemlékezetet meghaladó idők óta bírták Magyarbélt. Antal fia János, a Jánosé pedig Vendel és József. Az utóbbi Győr vármegye alispánja volt († 1879), az előbbi fia János pedig 1889 óta tiszti főügyésze. Ez ágból származik József is, a ki miniszteri számtiszt. Egy másik ág 1813-ban származott át Pozsonyból és hirdettette ki nemességét.

Czímer: Kékben zöld alapon a pajzs baloldalán álló sisakos pánczélos vitéz a pajzs jobb sarka felé repülő madárra nyilaz. Sisakdísz: a főpajzsi alak növekvően. Takaró: kék-arany; ezüst-vörös.

Berendy (Böröndi). Régi zalavármegyei származású család. B. Antal, Mihály és Péter II. Lajos királytól 1526-ban nyerte Berendet, a melyről nova donationalis oklevelet adott ki I. Ferdinand király 1563. október 7-én B. Mihálynak és fiainak Pálnak, Györgynek és Péternek. A család Vas vármegyébe is átterjedt, a hol Jákfán volt birtokos, Győr vármegyébe a XVIII. század elején több tagja átköltözött, a hol Mezőörsön és Mindszent-pusztán szereztek birtokot. A család ma is él Győrött és több régi oklevél van birtokában.

Bezerédj (Bezerédi). A Lörenthe nemzetségből származik. Egyik őse Gyarman, kinek unokái Pál és Péter 1359-ben Bezerédet nyerik Bezerédi Vörös László fiaitól Páltól és Jakabtól. E birtokra, valamint Lörintére 1456-ben új adományt nyernek János és Zsigmond a György fiai V. László királytól. Ez a Zsigmond 1430-ban Nürnbergben kelt czímerlevelet nyert Zsigmond királytól. A családot Zsigmond fia György terjesztette tovább, ennek fia volt Zsigmond 1483-ban Dötk birtokos. Fia I. Mihály 1526-ban Mohácsnál lelte halálát. Unokája László 1610-ben, kinek neje Poki Kata volt, Győr vármegyében szerzett birtokokat. Fia György 1656—59-ben Sopron vármegye alispánja, kinek fiai közül Zsigmond a vámoscsaládi, Mihály a szerdahelyi ág őse. Zsigmond fiai közül Imre († 1708 decz. 18. Sárospatakon) kurucz dandárnok, Tamás 1691-ben Zemlinné esett el a törökök ellen és György a jelenleg virágzó vámoscsaládi ág őse. Ez ág sarjai közül György (szül. 1779 † 1863) a dunántúli kerületi tábla elnöke. Fiai közül László (szül. 1813 † 1871) Vas vármegye főjegyzője 1848-ban és 1861-ben országgyűlési képviselő. Fia István (szül. 1866) Vas vármegye főispánja. Boldizsár (szül 1783 † 1845) testvére Miklós veszprémi kanonok és czímzetes püspök. A szerdahelyi ágból III. Mihály 1758-ban Győr vármegye alispánja, országgyűlési képviselő és utóbb hétszemélynök. Fiai közül I. Ignácz 1793-ban hétszemélynök, a Szent István-rend kis keresztese. Fia II Ignácz 1823—1842-ig Győr vármegye alispánja, udvari tanácsos († 1862). Fia Kálmán († 1878). Ennek fia István (szül. 1841 † 1901). Ennek fia Andor (szül. 1874) cs. és kir. tart. huszárfőhadnagy, Ménfőn birtokos. Kálmán testvére Lajos 1844-ben nemes testőr († 1868). II. Ignácz udvari tanácsos testvére Miklós, (szül. 1861) Szabadka sz. kir. város főispánja. A fenti I. Ignácz testvére István; fiai István (szül. 1796 nov. 2 † 81865) 1830. és 1832—36. évi országgyűlésen Tolna vármegye követe, 1848—49-ben országgyűlési képviselő, és Pál († 1864). Fia Pál (szül. 1840) országos selyemtenyésztési felügyelő, a főrendiház élethossziglan kinevezett tagja. András cs. és kir. kamarás. III. Mihály hétszemélynök testvére Jób, ennek utóda Gyula, (szül. 1828 † 1880) Veszprém vármegye alispánja. Fia Viktor (szül. 1855) m. k. belügyi államtitkár, az olasz királyi korona-rend középkeresztese, a Szent István és a Lipót-rend lovagja, a képviselőház volt háznagya.

Czímer: rézsút balradől veressel és kékkel vágott pajzsban derékig kiemelkedő oroszlán, szájában háromágu korbácsot tartva. Sisakdísz: pajzsbeli oroszlán. Takarók: mindkétfelől: kék-arany.

Biró (Gelsei). Bár rövid ideig, de a vármegye életében nagy szerepet vitt, tekintélyes, nemes család. B. János és István 1706. aug. 26-án nyert I. József királytól armalist, mely Győr vármegyében hirdettetett ki. János magtalanul halt el, Istvánnak, a ki királyi tanácsos és táblabíró volt, fia János több ideig töltötte be az első alispáni széket. Ő nyerte a királyi adományt 1758-ban Gelsére. Két fia volt: József és Farkas. Farkas fia, ifj. Farkas és Elek, az előbbitől Sándor, Gusztáv és Ödön, az utóbbitól Lajos, Vincze, József és Tamás származtak, a kik 1846-ban nyertek Győr vármegyétől nemesi bizonyítványt. E családból való Zoltán, hírlapíró.

Czímer: Tojásdad pajzsban zöld alapon viruló termő borostyánfa, melytől jobbra a fa felé ágaskodó természetes egyszarvú, balra pedig fekvő, aludni látszó oroszlán. Sisakdísz: nyilt sisak koronájából kinövő ezüstszínű vasmacska, melynek közepén félig bíbor lepelbe burkolt szerencse istenasszonya áll, jobbjával ruháját tartva. Takaró: arany-kék; ezüst-vörös.

Bona (Kisbajcsi). Régi nemes család, a mely már akkor nemes volt, a mikor Rudolf király 1579. február 30-án Alsó-Szapon egy udvarházat adományozott B. Istvánnak és testvéreinek, Jánosnak és Albertnek. Imre 1731-ben igazolta nemességét.

Boronkay Sándor főszolgabíró az 1727. évi nemességi vizsgálat alkalmával igazolta, hogy családja régi, győrmegyei nemes család, a mely részt vett az insurrectiókban és megyei tisztségeket viselt.

Bothmer (Gilteni) báró. Az 50-es években honfiúsított család, mely Faror szigetéről származik, honnan Hannoverbe került. Ősrégi nemesség. Ulrich már 917-ben szerepel. 1862-ben került a család Győr vármegyébe, a hol Bőny községben birtokos. Tagjai közül Vilmos (sz. 1801 † 1859) porosz kurassier-ezredes. — Jenő, honvédhuszárszázados, híres vívómester.

Bozzay (Bozzai). Régi vasmegyei család, mely 1271-ben V. István királytól Bozzai helységet kapta. E birtok határait I. Lajos király a vasvári káptalannal megjáratta. A család tagjai közül

Demeter 1461-ben a vasvári káptalan kanonokja volt; Benedek 1526-ban Szapolyai János király komornoka volt. A család Győr, Esztergom, Komárom, Pozsony, Tolna, Sopron és Veszprém vármegyékben is elterjedt. Imre 1723-ban új adományt kapott Koltára és Dömötörre. Az ellenreformáczió a családot két ágra osztotta; az egyik, a katholikus ág, megmaradt vas-, tolna- és veszprémmegyei birtokaiban; a lutheránus ág kénytelen volt, birtokai elkobzása után, Győr, Sopron és Pozsony vármegyékbe menekülni. Győrbe három testvér költözött: Miklós, András és Ferencz, kik 1756-ban, és János, ki 1761-ben igazolta nemességét. Mihály 1822-ben igazolta nemességét és a család ismét 1840-ben kapott nemességigazoló levelet a vármegyétől. Győr vármegyében Szemerén és Felpéczen volt birtokos a család. Tagjai közül többen részt vettek az 1848/49. szabadságharczban. János, szemerei birtokos, volt orsz. képviselő, jelenleg győri ügyvéd; fia, Árpád, győri ügyvédjelölt, volt cs. és kir. hadbíró. — Aladár, torontálmegyei tisztviselő. Béla, pénzügyi számellenőr. Zoltán budapesti tanár. (A családról Esztergom vármegyei kötetünkben külön is megemlékezünk.)

Czímer: kékben, görbe kardot tartó oroszlán. Sisakdísz: pajzsbeli oroszlán növekvően. Takarók: kékarany-vörösezüst.

Chapó (Lébényi). Sopron vármegyéből származik, a hol Dör községben volt földesúri joga. Cs. Mihály, András és Gáspár 1621 márczius 13-án kaptak czímeres nemeslevelet, melyet 1622-ben Sopron és Győr vármegyékben hirdettek ki. István 1756-ban szintén bemutatja Sopron vármegye nemesi bizonyítványát. Gábor 1804-ben igazolja nemességét, 1840-ben Cs. Ida, Nemeskéri Kiss Pál hitvese kap Győr vármegyétől nemesi bizonyítványt, közben azonban, 1819-ben Pál, Sándor, Dániel és Imre igazolják nemességüket. A család tagjai közül Mihály 1769-ben kir. kamarai titkár. Mór 1805-ben részt vett a nemesi felkelésben, később a gr. Széchenyi család levéltárosa. Imre és Sándor 1848-ban sopronmegyei szolgabírák. Közülök Imrét, hazafias magatartása miatt 15 évi várfogságra ítélték, melyből Zárában 3 évet kitöltött és kegyelmet kapott. 1861-ben ismét főszolgabíró. József 1848-ig főbíró, 1848/49-ben lovas nemzetőri hadnagy. Gyula 1875—96 között főszolgabíró, utána árvasz. elnök, jelenleg nyugalomban. Másik Gyula, székesfehérvári törvényszéki bíró. Péter († 1863) 1848—49-ben honvéd, később földbirtokos. Pál börcsi földbirtokos († 1893), fia Elek győri kereskedő.

Czímer: Kékben zöld alapon, markolatával lefelé fordított, függőleges, hegyén csillagos kard köré csavarodó kígyó; a kard mindkét oldalán szemben ágaskodó arany oroszlán. Sisakdísz: liliomos koronából növő, jobb első lábában görbe kardot tartó griff. Takaró: kék-arany; vörös-ezüst.

Csemez. Pozsony vármegyéből származik. István, György és Bálint 1628-ban kaptak II. Ferdidándtól czímeres nemeslevelet, melyet 1629-ben Somorján hirdettek ki. A múlt század elején szakadt Győr vármegyébe, a hol 1834-ben igazolták nemességüket. A család Pozsonymegyében Pusztafödémesen, Zalában Felső-Dörgicsén és Győrmegyében Téten volt birtokos. Tagjai közül Mihály 1839-ben győrmegyei táblabíró, János († 1877) ugyanitt szolgabíró, Sámuel († 1863) 1848/49-ben honvédtiszt. Péter († 1877) megyei pénztárnok. István törvényhatósági bizottsági tag, jelenleg téti birtokos, gazdasági tudósító, fia Béla, Győr vármegye aljegyzője.

Czímer: Kékben, hármas zöld halmon álló természetes gólya, csőrében vonagló kígyót tart a nyakánál fogva. Sisakdísz: ugyanaz, Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Deáky. Komárommegyei család, mely a XVIII. sz. vége felé telepedett le Győr vármegyében. József 1773-ban Mária Teréziától kapott czímerbővítő nemoslevelet, mely Komáromban hirdettetett ki, 1790-ben pedig Nógrád vármegyében. Tagjai közül József, a czímerszerző, a győri püspökség tiszttartója. Zsigmond († 1872) nagyprépost, felsz. püspök, a M. Tud. Akadémia tagja. Gellért 1848/49-ben őrnagy. Henrik († 1878) sövényházi plébános. Sándor († 1878) pénzügyi tanácsos. Zsigmond, jelenleg győri ügyvéd, Lajos pedig csákvári uradalmi tiszt.

Czímer: Aranynyal és kékkel vágott pajzs felső mezejében zöld alapon fekete, koronázott csőrében arany csillagot, jobb lábával egyenes kardot tartó sas; az alsóban mellét tépő, 3 fiát vérével tápláló pelikán. Sisakdísz jobbról: koronából növő aranynyal és feketével váltakozó sasszárny között három természetes, vörös virágú rózsaszálat tartó könyöklő kar; balról u. a. sasszárny között növekvő három arany búzakalászt tartó arany griff. Takarók: fekete-arany; kék-ezüst.

Dóczy. Erdélyből származik, hol Mihály, a fejedelem testőre, 1613-ban Báthory Gábortól czímeres nemeslevelet kapott. Később a család Dunántúl is elterjedt és 1649-ben Győr és 1755-ben Sopron vármegyében hirdette ki és igazolta nemességét. 1839-ben Sopron vármegye Lajosnak nemesi bizonyítványt ad ki. Muzsajon és Dőr községben volt birtokos. A czímerszerzőn kívül mostani tagjai; András, győri postafőnök, — ifj. Endre városi tisztviselő, — Zoltán takarékpénztári tisztviselő, — Tivadar posta- és távíró tiszt, — Gábor Dőrben birtokos.

Czímer: Kékben álló fehérruhás, sárgacsizmás, vörös mentés, fehérkucsmás magyar vitéz, jobbjában kivont kardot, baljában nyílvesszőt tart, melyen átütött török fő van. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst, (Sisakdísz hiányzik).

Duchon. Liptómegyei származású család, mely Pozsony, Hont és Győr vármegyékben is elterjedt. D. Flórián 1609 decz. 30-án II. Mátyás királytól nyert nemességet és czímert. Fia Mátyás, azé pedig szintén Mátyás, a ki Győr vármegyében Gyömörőn, szerzett birtokot. Fiai István és Ferencz már ott laktak s a vármegye életében tekintélyes szerepet vittek.

Czímer: Kék pajzs aljából növő hármas sziklacsúcs, melynek alján ágaskodó term. egyegyszarvú, kísérve a pajzs jobb sarkán 6-ágú arany csillagtól. Sisakdísz: az egyszarvú koronából növekvő alakban. Takaró: vörös-ezüst, kék-arany.

Enessey. (Enesei). Egyike Győr vármegye okmányilag kimutatható legrégibb családainak. Már a XIII. században szerepel, 1447-től kezdve pedig genealógiája megszakítás nélkül, oklevelek alapján vezethető le. A családot a XVI. század elején sok veszteség érte, birtokaival együtt oklevelei is elpusztultak, azért Ujlaky Ferencz győri püspök, királyi helytartó, 1552-ben Enesére uj adománylevelet adott ki, a melyet Radétzi István egri püspök és kir. helytartó ismételt. A családnak birtokai voltak ezen kívül Koronczón és Ménfőn. Még azt kell megjegyeznünk, hogy a vármegye történetében tekintélyes szerepet töltöttek be; több tagja volt táblabíró és szolgabíró. Egyik György, a XVIII. század végén irodalmi téren is kitűnt. *A czigány nemzet eredetéről* és a győri régiségekről (Antiquitates et memorabilia comitatus Jauriensis. Komaromii 1799) írt. Maradt egy kézírata is: Conspectus iurium possessionis curialis Enesse elaboratus et enucleatus per Georgium, filium Ladislai condam Enesey. A család ma már nem él a vármegye területén.

2

Eördögh (Lászlófalvi). Eredetileg Trencsén vármegyéből származó, de messze elágazó ősi nemes család, mely a Velits családdal együtt, a Pirk nemzetségből származik. Első ismert őse IV. Béla alatt Pirk Othmár, kinek Gyuge nevű fiától ered az Eördögh, és Velits nevű fiától, a Velits család. A család Lászlófalura, később Atrak, Vásárd és Ranócz nyitramegyei falvakra kapott kir. adományt. A családból elsőnek József telepedett Győr vármegyébe, a hol 1756-ban mutatta be Nógrád vármegye nemesi bizonyítványát. 1772-ben pedig Ignácz igazolja nemességét ugyanitt, a nyitrai káptalannak 1769 nov. 10-én kiadott oklevelével. A család Győr vármegyében Ikrényben volt-birtokos. Tagjai közül Pál 1374-ben Túróczban alispán. János, ugyanaz 1546-ban. Ádám 1750-ben Esterházy-ezredbeli kapitány. János 1795-ben vizaknai kamaraispán. Károly 1830-ban tordai kamaraispán. Mihály 1840-ben cs. kir. harminczados. Jenő 1890-ben keresk. min. oszt. tanácsos. Mihály fia Ödön, a m. kir. állatorvosi főiskola titkára. Fia Árpád kir. ügyész. András kir. táblai bíró; fia Endre bankhivatalnok. Oszkár kórházi ig. főorvos Jászberényben. Róbert postatakarékpénztári számtanácsos. Tihamér vasúti tisztviselő, József magánzó, Emőd állomásfőnök, János operaházi irodavezető, Pál tkvi tisztviselő. A család egyik része az Ábrányi nevet vette fel.

Czímer: Kékben, hármas halmon, hatágú aranycsillag s ezüst félhold közt, nyakán nyíllal átlőtt, ágaskodó aranyszarvas. Sisakdísz: pajzsbeli szarvas. Takarók: Kék-arany, vörös-ezüst.

Fadgyas. (Rétei). Pozsonymegyei család, hol nemességét 1780-ban kihirdették. 1824-ben került Győr vármegyébe, hol 1835-ben nemességét igazolta. Tagjai közül János 1824-ben lelkész. Pál ugyanakkor szegedi ügyvéd, később Klauzál Gábor mellett min. tanácsos. II. Pál, jel. győri igazgató-tanító. János ev. lelkész, fia Gyula községi jegyző.

Czímer: czímjelzés nélkül: 3-as halom középsőjén, koronából növő és két hatágú csillagtól kísért szárnyas griff, jobbjában 3 liliomot tart. Sisakdísz: pajzsbeli alak.

Feichtinger (Baranyanádasdi). Esztergom vármegyéből származik. A család egyik ága 1720-ban kapott czímeres nemeslevelet III. Károly királytól. Az újabb nemességet Sándor és családja és bátyja János esztergomi kanonok, kapták 1887-ben, melyet Győr vármegyében 1902-ben kihirdették. Tagjai közül Sándor, az újabb nemességszerző (sz. 1817), előkelő orvos, ismert botanikus, 1880-ban kir. tanácsos. meghalt 1907. Elek (sz. 1854) előbb fiumei pénzügyigazgató, majd közigazgatási bíró, most a boszniai orsz. kormány p. ü. osztályfőnöke. Ernő (sz. 1855) jelenleg győri kir. táblai bíró. Győző (sz. 1858) budapesti tanár. Sándor (sz. 1861) érseki jószágfelügyelő.

Czímer (1720-ból): Kékben, áthidalt természetes víz fölött, zöld alapon emelkedő várfal kapuval, melynek középső vártornyából 3 strucztollas nyilt sisakos pánczélos vitéz látszik növekvőben, jobbjában kardot tart, balját csípőjén nyugtatja. Sisakdísz: A pánczélos vitéz, növekvően. Takaró: kék-ezüst, vörös-arany. (Az 1887-iki czímer kevés eltéréssel ugyanaz).

Fiáth (Eörményesi). Régi magyar nemes család, a mely már I. Mátyás király idejében kitűnt. Története genealogiai irodalmunkból ismeretes; de mint győri vonatkozású adatokat fel kell említenünk, hogy Boldizsár és Fodor Borbála fia, János a XVII. század végén költözött Győr megyébe, nőül véve Fürdős Katalint. E r ven lett Győr vármegye jegyzője, később Győr és Komárom vármegyék alispánja s az erdélyi kir. kanczellária referendáriusa. Volt idő, hogy e három állást egy időben viselte. Később helytartótanácsi tanácsos volt. Fiai közül Ferencz Győr és Fejér vármegyék táblabírája volt; vele együtt igazolta nemességét 1758-ban Ádám nevű testvére. Ugyancsak az ő fia volt F. Zsigmond, a ki Athanasius néven a Szt. Benedek-rendbe lépett.

Czímer: Kékben, zöld alapon felemelt jobbjában kivont kardot tartó vitéz, vele szemben ágaskodó, fejetlen medve. Sisakdísz: nyitott sasszárny között u. a. vitéz, növekvő alapban kardjára tűzött medvefővel.

Fischer (Hegyeshalmi). Moson vármegyéből származik, a hol Hegyeshalmon volt birtokos. Boldizsár 1680-ban kapott I. Lipóttól czímeres nemeslevelet, mely a győrmegyei levéltárban van letétbe helyezve és ugyanott hirdettetett ki 1886-ban. 1827-ben más családtagok igazolják nemességüket Moson vármegye nemesi bizonyítványával. Győr vármegyében a Bőnyhöz tartozó Sóskútere és Györgyháza pusztákon volt birtokos és ma is az. Tagjai közül a mult század első felében György több vármegye táblabírája Kálmán († 1903) budapesti ügyvéd, II. Kálmán előbb belügymin. s.-fogalmazó, majd főispáni titkár, jelenleg m. tb. aljegyző és földbirtokos. Elemér, jelenleg m. kir. iparfelügyelő. Sándor, jelenleg orsz. képviselő. Gyula, győri kir. ügyész.

Czímer: Kékben, zöld alapból növő terebélyes zöld fa előtt háttal álló búbos fehér galamb, csőrében 3 zöldlevelű olajággal. Sisakdísz: pajzsbeli galamb. Takarók: vörös-arany, kék-arany.

Földváry (Bernáthfalvi). Régi pestmegyei nemes család, melynek tagjai közül Mátyás 1573-ban Miksa királytól nemességújítást kapott. A család egyik ága csak a mult század második felében telepedett Győr vármegyébe, a hol Öttevényben birtokos.

Czímer: Négyelt. 1. vörösben ágas és leveles szőlőfürtöt tartó ágaskodó griff. 2. Kékben, zöld alapon term. hattyú, felemelt jobb lábában arany búzakalászt tartva. 3. Aranynyal és kékkel balharánt osztott osztási vonalán két vörös rózsával díszített balharántpólya. 4. U. a. fordított színezéssel és kék rózsával díszített vörös jobb harántpólyával. Sisakdísz: koronából növekvő alakban az 1. pajzsalak. Takaró: kék-ezüst, vörös-ezüst.

Fördős. Pozsonymegyei származású család, a mely III. Ferdinándtól 1639 márczius 15-én nyert armálist. György és János 1726-ban költöztek át Győr vármegyébe, a hol tekintélyes vagyont szereztek. Utódaik gyakran viseltek megyei tisztségeket s több községben, így Ásványon, Héderváron és Győrújvárosban voltak birtokosok.

Czímer: Kékben, zöld alapon, szőlőfürtöt tartó vörösruhás könyöklő kar. Sisakdísz: koronán álló term. holló, csőrében szőlőfürtöt tart. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Fricke. (Sövényházi). Hannoverből származó család. György 1879-ben kapott czímeres nemeslevelet I. Ferencz József királytól. 1860 táján telepedett Győr vármegyébe, Sövényházára. Tagjai közül Vilmos († 1836) angol őrnagy volt, József, az előbbinek atyja, angol fregattkapitány, György a czímerszerző († 1904) tábornok, Emil, jelenleg szolg. kiv. főhadnagy, a Győrm. Gazd. Egyesület alelnöke és a vármegye közgazdasági előadója.

Czímer: Ezüsttel és kékkel vágott pajzs, felső mezejében vörös jobb haránt pólyában pallos, az alsóban három ezüst csillag. Sisakdísz: 1 koronából növekvő balra fordult oroszlán, baljában pallóst tartva. 2. Ezüst és kék zárt sasszárny, az utóbbin 3 ezüst csillag. Takaró: kék-ezüst.

Füleky. Szabolcs, Zemplén és Borsod vármegyékben elterjedt család. György és Ferencz 1712-ben kaptak III. Károly királytól czímeres nemeslevelet, mely Borsodban hirdettetett ki. Később Zemplénben felmutatta és kihirdettette Borsod vármegye nemesi bizonyítványát. Zempénben Bodrogkeresztúron volt birtokos. Győr vármegyébe csak újabban telepedett. Tagjai közül György 1861-ben Zemplén vármegye alispánja, László († 1900 előtt) szerencsi főszolgabíró, majd járásbíró. Endre, jelenleg ny. győri járásbíró.

Czímer : Kékben, zöld alapon, repülésre kész vöröscsőrű fehér galamb, csőrében zöld olajágat tartva. Sisakdísz : könyöklő pánczélos kar, görbe kardot markol. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Gindly. A család 1678 febr. 20-án nyert czímert és nemességmegerősítést, a mely ugyanakkor Győr vármegyében hirdettetett ki. 1725-ben Fülöp, Orbán és Balázs igazolta nemességét. Ezek között Orbán volt a legkiválóbb, a ki 1682-ben és 1687-ben Buda és Székesfehérvár ostromában tűnt ki. III. Károly királytól Medina, Tengelicz, Apáthi, Ilidgya, Bikád és Hidvég tolnamegyei birtokokra nyert adományt. Fia Ignácz megyei esküdt és szolgabíró volt, ugyancsak szolgabíró volt fia Károly is. Van még adatunk egy másik fiáról, Jánosról is, de velük a család a vármegyéből nyomtalanul eltünt.

Czímer : Hármas halmon nyugvó koronából növekvő vitéz, jobbjában három nyilat, baljában pajzsot tartva. Sisakdísz : a pajzsalak nyitott sasszárny között.

Goda (Bükki). Nógrád vármegyéből származik, honnan Sopron, Vas és Győr vármegyékbe terjedt. György és neje Szeögedy Anna és leánya Pap Orsolya 1626-ban kaptak II. Ferdinánd királytól czímeres nemeslevelet, a melyet a következő évben Füleken hirdettek ki. Sopron vármegyében először Mihály tűnik fel, a ki ott az 1717—18. évi nemesi vizsgálatok során igazolta nemességét. Unokája volt az a Sándor, a ki 1809-ben Győr vármegyébe tette át lakását. Nemességét az 1810 évi tavaszi közgyűlésen hirdettette ki. A győri káptalan tiszttartója volt. Sopron vármegyében Bükkön, Győrben pedig Szemerén és Bácsán volt birtokos. Idősebb fia, Sándor, a győri püspökség vaszari uradalmának kasznárja, 1820-ban nyert Győr vármegyétől nemesi bizonyítványt, József pedig előbb Győr vármegyei tiszti főügyész, majd a gróf Viczay család iurium directora. Fia Lajos a vármegye másodalispánja, megyei, később királyi törvényszéki elnök. Fia Béla 1871-ben megyei főjegyző, majd három ízben orsz. képviselő, 1905 óta a vármegye alispánja. 1897-ben a III-ad osztályú vaskorona-rendet kapta, 1898-ban pedig a franczia becsületrend tiszti keresztjét. A családnak kiváló tagja volt István, a ki II. Rákóczi Ferencz ezredese vala.

Czímer : Kékben, zöld alapon, felrepülő daru. Sisakdísz : u. a. Takaró : kék-arany, vörös-ezüst.

Gulik. Nyitra vármegyei származású család. G. Péter és fia János 1654 október 4-én nyert nemességet és czímert, mely Nyitra vármegyében, később pedig Győrben is kihirdettetett. János fia László a XVIII. század elején főszolgabíró volt.

Guoth. (Guottfalvi). Liptó vármegyéből származik és idővel Nógrád, Vas, Sopron és Győr vármegyékbe is elterjedt. A család 1723-ban kapott czímeres nemeslevelet. Nemesmagasiban, Sömjénben és Bükkön volt birtokos. Tagjai közül István, jelenleg ny. kir. ítélőtáblai bíró, földbirtokos Győr vármegyében.

Czímer: Kékben, leveles aranykoronából, haránt kétfelé kinyúló két vörös lobogó között levágott török fő. Sisakdísz : könyöklő vörös mezű kar, hajánál fogva a pajzsbeli török főt markolja. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Gyapay (Czakóházi és Dőri). Előkelő győrvármegyei család, melynek okleveles alapon kimutatható tagja György 1610-ben Rétin volt birtokos. Felesége Czakó Elizia révén örökölte Czakóházát. 1610-ben Győr vármegye közgyűlése előtt tiltakozott az ellen, hogy a Kapiak Czakóházához tartozó területeket használjanak. Utódai birtokot szereztek Győr vármegyében Bezin és Téthen, Sopron vármegyében Dőrön, és Veszprém vármegyében is. Úgy látszik, hogy a soproni ágat nem akarták birtokos nemesnek elismerni, mert az 1699. évben kértek bizonyítványt Győr vármegyében arról, hogy Czakóházán curialis nemesek, hogy ne sorozzák őket az armálisták közé. Bár a megyei levéltár adataiból a család leszármazása 1610-től kezdve a legújabb időkig levezethető, a vármegye életében csak a XIX. század elején kezdettek szerepelni. A Mihály fia Pál táblabíró, a kit 1849-ben irodalmi müködéseért elfogtak ; ennek fia Dénes pedig ügyvéd, 1848-ban Győr kormánybiztosa és nemzetőrkapitány volt. Az alkotmány visszaállítása után több cyklusban a vármegye alispánja, országgyűlési képviselő és közalapítványi igazgató volt. Bátyja Miklós a Bem seregében volt kapitány ; öcscsének, Kornélnak fia, Pál, jelenleg Esztergom vármegye főispánja. E családból való Viktor, a ki Zala vármegyében földbirtokos, és Dénes honvédfőhadnagy.

Czímer : A család két czímert is használt, a nélkül, hogy felderíthető lenne, hogy mi az alapja az eltérésnek. Egyik kékben zöld alapon vágtató magyar vitéz, jobbjában kardot, baljában zászlót tart. Sisakdísz : kardot tartó kar. Másik változat : (színjelzés nélkül) jobbra fordult, kardot tartó oroszlán. Sisakdísz : ugyanaz. Levéltári adatok ez utóbbit igazolják.

Hamar. György és testvérei 1536 jún. 24-én nyertek nemességet és czimert. Armalisukat Győr vármegyében az 1590. évben hirdették ki. A család fénykorát a XVIII. században élte, a mikor majd minden tagja, megyei tisztviselő volt. Tagjai Szapon, Bácsán és Mindszenten voltak birtokosok.

Czímer : Aranyban kiterjesztett fekete sasszárny között hegyével lefelé függőleges kék nyílvessző. Sisakdísz : koronán a pajzs-alakok. Takaró mindkét oldalon kék-arany.

Hédervárу. A II. Géza király idejében beköltözött Hedrik comestől származik, a ki a Győrtől éjszaknyugatra eső Hedrik várát, a későbbi Hédervárát építette, honnan a család nevét vette. A család nemzedékrendje csak az 1157-ben élt Hédertől hozható le. Ennek fiai vagy unokái voltak II. Héder (1210—23) és I. Dénes. Dénes fiai Herrand (1255—75) fölovászmester, III. Héder (1252—79) honti ispán és Őz Dénes, ennek fia Dezső (1285—†1330) királynéi udvarbíró, soproni főispán. Dezső és testvére II. Miklós (1326) terjesztik tovább a családot, melynek tagjai közül a következők tüntek ki : Saul csanádi püspök 1180—83. Béla király kanczellárja és kalocsai érsek. István Sopron várm. főispánja és 1206-ban nádor, Dénes 1232-ben II. Endre király alatt nádor, Pál Dömésrendü szerzetes, 1231 körül szerzetének Győrben monostort épített. Dénes II. Endre alatt 1228-ban tárnokmester, 1238—1241 nádor. Kelemen, 1241-ben kitünt a tatárok elleni harczban. Fiai Pót Lőrincz országbíró, 1267 Sopron, Somogy várm. főispánja és nádor. 2. Dénes, kinek unokájától, Lőrincztől származik az Újlaky család. Kelemen III. Endre (1291—1301) alatt főpohárnok. Dezső (1322—30), a kiről már fennebb megemlékeztünk. Testvére Miklós (1326—56). Győr várm.

főispánja, fia III. Miklós kir. főajtónálló és országbíró (1364). Mihály 1394—98 nyitrai, 1403-ig veszprémi püspök. János győri kanonok, majd (1388—1410) győri püspök. Miklós főajtónálló fia volt Lőrincz, 1428-tól főlovászmester, 1437—1447-ig nádor. Fiai Imre és Miklós. Imre Budavára kapíbánya (1447), majd macsói bán (1450). László (1446—67) egri püspök. Ferencz 1521-ben Nándorfehérvár kapitánya. Testvére István 1541-ben Győr vm. alispánja. Fia Lőrincz (1548), unokája István (1604), fiai István és János pozsonyi kanonok, scopi püspök és zirczi apát. István leánya Katalin (1658—1680) Viczay Jánoshoz ment nőül. s a család neve és vagyona a Viczay családra szállott.

Czímer (ősi nemzetségi): veresben három ezüst czölöp. Sisakdísz: ernyő pajzsalakkal megrakva. Takarók: veres-ezüst.

Hersich. Horvát származású család. II. Ferdinánd 1629 január 18-án adományozott Jánosnak, fiának Pálnak, testvérének Györgynek és unokatestvéreinek Andrásnak és Fülöpnek nemességet és czímert. A család Moson, Esztergom, Pest és Győr vármegyében terjedt el. Kiválóbb tagjai: Ferencz, a ki Esztergomban 1772-ben született és tagja volt a helytartó-tanácsnak. Fia Ignácz Budán szül. 1815-ben és kuriai bíró volt. Ennek fia Géza Győrött járásbíró.

Czímer: Kékben, zöld alapon jobbra fordult, kardot tartó griff. Sisakdísz: két szarv között kardot tartó, növekvő oroszlán. Takaró: vörös-arany, kék-arany.

Hlatky-Schlichter (Kopcsányi). 1642-ben armálist nyert Nyitra vármegyei eredetű család, a mely Győr vármegyében Mezőörsön tűnik fel. 1733-ban ad ki Győr vármegye alispánja egy parancsot Mezőörs bíráihoz, hogy nemes Hlatky Istvántól adót ne szedjenek. Ennek leszármazottja Hlatky Endre nagyváradi ügyvéd. A családnak Sopron vármegyébe költözött tagja Schlichter néven fordul elő, a mely a Hlatkynak (tótul — síma) német fordítása. A Győr vármegyei ág szerény viszonyok között élt; de a most élő generáció tagjai, Károly fiai: Lajos és Gyula nevüket széles körben ismertté tették. Az előbbi a győri kereskedelmi és iparkamara elnöke, építész és téglagyár-tulajdonos, Gyula pedig volt testőr, honvédhuszárszázados, most Nyiregyházán földbirtokos. E két utóbbi 1906 márczius 1-én nemesség- és czímer-megerősítést nyert.

Czímer: Vörösben, zöld alapon, term. daru, mely felemelt jobb lábában követ tart. Sisakdísz: nyilt sisak, koronáján fekete nyitott sasszárny. Foszlány: arany-fekete.

Hodossy. Nógrád vármegyei család, mely 1651-ben kapott czímeres nemeslevelet. Idővel Hont, Bihar, Borsod, Sáros, Tolna és Somogy vármegyékben is elterjedt. A család ref. ága a Caraffa-féle üldözések alatt került Sárosból Tolna vármegyébe és onnan Somogyba, hol az 1845-iki nemesi összeírásban özv. H. Jánosné szerepel; férjének Jánosnak a nagyatyja már szintén somogyvármegyei birtokos volt Gige községben. Később a család Szend pusztát is bírta. Ez ág tagjai közül János († 1857) somogyvármegyei főszolgabíró, fia Lajos jelenleg a győri kir. tábla tanácselnöke.

Czímer: Kékben, zöld alapból növő terebélyes zöld fa, alatta két, a fatörzs felé fordult, szemben álló, felrepülő madár áll. Sisakdísz: pánczélos kar kardot tart. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Horváth (Bibithi és Legéndi). Régi, Nógrád vármegyei nemes család, mely azonban Hontba, Árvába és Győr vármegyébe is elterjedt. Már a XVII. században Legénden (Nógrád) birtokosok, később ugyanott Felsőbodón is. Árvában Nagybajczon voltak birtokosok, honnan egyik ág Győr vármegyébe, Koronczóra telepedett. Imre 1753-ban és László 1813-ban kapott Nógrád vármegyétől nemesi bizonyítványt, Imre, Lázár és József pedig 1834-ben Győr vármegyétől. Tagjai közül Elek († 1861) Nógrád vármegye első alispánja. Bálint 1848/49-ben nemzetőrtiszt. II. Bálint jelenleg győrvármegyei, sokoróaljai főszolgabíró.

Hasitott czímer: Elől vörösben, zöld alapon ágaskodó és a mező bal sarkában hatágú arany-csillagtól kisért ágaskodó arany-oroszlán, mindkét előlábával csatabárdot tart. Hátul kékben, zöld alapon álló vörösruhás és kucsmás, sárgacsizmás magyar vitéz, jobbjában kivont kardot tart, balját csipőjén nyugtatja. Sisakdísz: könyöklő pánczélos kar kardot tart, melynek végén átütött, vérző török fő van, a kard élén hatágú aranycsillag áll. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Horváth (Nemestakácsi). Veszprém vármegyei család, mely Nemestakácsin volt birtokos. István, János, Ferencz és György 1625-ben kaptak czímeres nemeslevelet, melyet 1626-ban Veszprém vármegyében hirdettek ki. 1794-ben a család nemesi bizonyítványt kap, melyet Sopron vármegyében 1829-ben bemutat. Győr vármegyében csak a múlt század második felében telepedtek le. Tagjai közül János 1794-ben vadosfai lelkész, fia Sándor († 1886) győri ev. lelkész, Elek († 1896) budapesti ügyvéd, Pál ugyanakkor sopronvmi ügyvéd, János († 1882) honvédkapitány, Gyula 1869-ig sopronvmi tkvi jegyző, később huszárhadnagy, nyugalomban él; Zoltán okl. gazda, István jogász.

Czímer: Kékben, zöld halmon, fehér lovon vágtató vörösatillás, kéknadrágos, vörös csizmás és kucsmás magyar vitéz, jobbjában vörös lobogót tart. Sisakdísz: könyöklő pánczélos kar, kardot tart. Takarók: fekete-arany, vörös-ezüst.

Hunkár (másként Hajduch). Győr, Somogy, Pozsony és Veszprém vármegyékben ismert család. H. Miklós tanúvallomása szerint III. Ferdinándtól nyert armálist, de az 1748-ban elégett. Miklósnak fia Pál Pozsony vármegyében volt birtokos. Győr vármegyében a XVIII. században tüntek fel. Antal 1754-ben Öttevényen volt postamester, testvére József pedig Felpéczen birtokos, unokatestvérük pedig Szemerén szintén birtokos és Győr vármegye táblabírája volt. Antal fiai György, Mihály és Ferencz, a Józsefé pedig József és Ádám. Benjámin 1836-ban Győr vármegye adószedője.

Illés (Koltai és Edvi.) Vas vármegyei eredetű régi nemes család, a mely az 1595. évben meghalt Koltai J. Ferencztől okleveles alapon a mai napig le tudja vezetni magát. Ferencz fia Balázs a török elől Sopronmegyébe menekült és Edvi Edvy Brigittát vette feleségül. Koltai birtokai nagy részét török rabságban élő testvére kiszabadítása végett adta el, de azután visszaszerezvén, arra 1643-ban új adományt nyert. Egyik fia Gergely Győr vármegyében, Malomsokon volt ág. ev. lelkész s mint ilyent a pozsonyi vértörvényszék gályarabságra itélte, útközben azonban meghalt. Testvérei közül Balázsnak és Györgynek maradtak gyermekei. Az utóbbi fia Gergely, azé pedig Ádám volt, a ki Kisbabóthon szerzett birtokot, a melyre 1747 június 15-én nádori adományt nyert. Ő a kisbabóthi ág új megalapítója. Felesége Gaál Magdolna. Fiuk László, unokájuk József. Ennek fiától, Gedeontól származik Aladár (sz. 1858) keresk. miniszteri osztálytanácsos, műszaki és közgazdasági író. Balázs legidősebb fiának, Balázsnak maradékai közül kitüntek: *Pál* (1793—1871) nemesdömölki ev. prédikátor, egyházi író, publiczista és a M. T. Akadémia tagja, a ki 1836-ban hirdettette ki nemességét Vas vármegyében. *Péter* szintén ág. ev. lelkész és egyházi író, *Károly* (sz. 1842) jog-

tudor, ny. kir. ügyész, publiczista és kriminalista író, a M. T. Akadémia lev.-tagja. *Sándor* (1859—1903) m. á. v. ellenőr, közgazdasági író, *Aladár* (sz. 1870) festőművész.

A család Győr és Sopron vármegyén kívül Nógrád, Pest, Somogy, Temes, Vas, Veszprém és Zala vármegyékben is elterjedt. A család különböző ágai által használt czímer közös alakja a paizsbeli oroszlán. Sisakdísz változó. Itt adjuk a babóthi ág czímerének leírását : Kékben ágaskodó arany oroszlán. Sisakdísz : Koronán könyöklő, görbe kardot tartó kar.

Isoó (Babony-Bérczi). Borsod vármegyéből származik, de idővel Vas és Zala vármegyékben is elterjedt. István 1618-ban kapott II. Mátyástól czímeres nemeslevelet, melyet Borsod vármegyében 1619-ben hirdettek ki. A család Babony-Bérczen (Borsod) volt birtokos, később Alsólendván (Zala), a hol most is az. Tagjai közül István, mint egy katonai ezred sebésze jött be Francziaországból és ez kapta a nemességet. Ferencz, jelenleg alsólendvai ügyvéd és birtokos. Mint önkéntes részt vett Bosznia és Herczegovina elfoglalásában. Fia Viktor jogtudor, győri kir. közjegyző-helyettes. Jenő, jelenleg bécsi fogorvos.

Jalsoviczky (Jalsovai). Trencsén vármegyéből származik, honnan a XVIII. században Pest vármegyébe költözött. Miklós és fia Ádám 1695-ben kaptak I. Lipóttól czímeres nemeslevelet, melyet Trencsénben hirdettek ki. Tagjai közül Károly († 1866) törvényszéki elnök. II. Károly 1860 körül Pest vármegye főszolgabírája. Lajos († 1890) ügyvéd, II. Lajos, győri kir. táblai bíró, Géza áll. felső iparrajzisk. tanár és mérnök. Sándor belügymin. oszt.-tanácsos. László nagykőrösi ügyvéd.

Czímer : Kékben, zöld alapon, ezüst félholdtól és hatágú aranycsillagtól kisért, fehér lovon vágtató magyar vitéz, jobbjában kivont kard, melyen átütött török fő van. Sisakdísz : kékruhás, vöröskucsmás magyar vitéz növekvően, jobbjában vörös-fehér zászlót tart, balját kardja markolatán nyugtatja. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Jankovics. A család a Szerémségből, Pozsegából származik. Pál és János testvérek 1802-ben kaptak I. Ferencz királytól czímeres nemeslevelet. Egyik tagja Viktor Lajos, az újabb korban telepedett le Győr vármegyében.

Czímer : Ezüsttel és vörössel hasított pajzs. Elől zöld alapon, mezítelen felsőtesttel, vörös palásttal ellátott fehérszakállú férfiú, jobbjában három zöld ág, baljával bunkóra támaszkodik, mely köré zöld kígyó tekerődzik. Hátul ágaskodó arany-oroszlán, jobbjában görbe kard. Sisakdísz : fekete sasszárny között pajzsbeli oroszlán, növekvően. Takarók : vörös-ezüst, vörös-arany.

Jaross (Nemesmiticsi.) Trencsénvármegyei eredetű család, a mely azonban Nyitra, Bars, Komárom és újabb időben Győrvármegyében is elterjedt. Családi hagyomány szerint egyik tagja Mátyás korában hadi téren tűnt ki. Tény az, hogy okleveles adataik a XVI. századig nyúlnak vissza. A nyitrai káptalan egyik oklevele szerint nemesmiticsi J. László leánya 1581-ben ősi javaiba, Nemesmiticz birtokába visszahelyeztetett. János, 1659-ben nyert czímer- és nemességmegujító levelet. Újabb tagjai közül kitűnt az 1885-ben meghalt Károly, a ki képviselő volt. Vilmos jelenleg Koltán, Sándor pedig Téthen, Lesvár-pusztán birtokos.

Czímer : Kékben, zöld alapon kétágú fatörzsön álló, repülésre kész fehér galamb, csőrében három búzakalászt tartva. Sisokdísz : U. a. galamb csőrében olajággal. Takaró kék-arany, vörös-ezüst.

Jávorka. Nyitra vármegyei származású család, a mely 1662 júl. 20-án nyert armálist. Tagjai közül György 1731-ben Győr vármegye táblabírája volt.

Jerfy (Csanaki). Régi, tekintélyes győri család, melynek egyik ága 1886-ban kapott czímeres nemeslevelet a Csanaki előnévvel együtt. Tagjai közül : Antal († 1881) a győri takarékpénztárnak keletkezésétől kezdve igazgatója, a légszesztársulat megalapítója, a Ferencz József-rend lovagja. Testvére Ferencz (az 1862-ben történt névmagyarosítás előtti családi néven még, mint Hergesell Ferencz), 1846-ban Győr város kapitánya, 1844-ben és 1847-ben Győr városnak egyúttal utolsó országos követe, mint ilyen, a 48-iki tvjavaslatokat Kossuth Lajos vezérlete alatt V. Ferdinándhoz vivő vegyes felső- és alsótáblai küldöttség tagja, hites ügyvéd († 1856), József († 1888) földbirtokos, Antsl fia II. Antal a Győri I. Takarékpénztár vezérigazgatója, az ottani ker. és iparkamara, a győrvárosi kölcsönsegélyző-egylet és a légszesztársulat elnöke, az osztr.-magy. bank váltóbíráló bizottságának tagja, a M. ált. bizt.-társaság győri főügynöke, a győri önk. tűzoltó-egylet alelnöke, keresk. tanácsos és királyi tanácsos. 1886-ban saját és törvényes utódai részére Ő Felsége a magyar nemességet a Csanaki előnévvel adományozta. III. Antal m. kir. honvédszázados. Iván biztosítási tisztviselő, Géza ügyvéd Győrött, Sándor jogász.

Czímer : Ezüstpajzs vörös fejében 4 arany csillag alatt három ezüst liliom. Ez alatt a homoru szarufa által három részre osztva. Jobb osztásban zöld hármas halmon lábával követ tartó term. daru, balfelől négy hullámos pólya, a szarufa arany mezejében pedig felfelé repülö méh. Sisakdísz : Koronán álló követ tartó daru. Takaró : Kék-arany, vörös-ezüst.

Kálóczy. Zágráb vármegyei származású család. 1610 május 10-én nyert armálist K. György, a mely Zágráb vármegyében ugyanaz évben kihirdettetett, 1681-ben pedig Győr vármegyében is. A család Vámoson, Medvén és Rétalapon volt birtokos. István 1718-ban kamarai futár volt, Sándor pedig 1754-ben táblabíró. A családnak igen kiváló tagja volt Mihály, a XVIII. század elején Győr vármegye főjegyzője, a ki Révfaluban szegényházat alapított. Két fia volt : János és Lajos. Mindkettő résztvett a szabadságharczban. Lajos menekülni volt kénytelen. Franczia- és Angolországban volt száműzött, barátjával, Rónay Jáczinttal együtt. Bujdosásában európai műveltséget szerzett. Visszatérve, közalapítványi főtiszt, majd igazgató lett. Volt Győr vármegye alispánja is és két ízben országgyűlési követe. Fiai : Zoltán vall.- és közokt. miniszteri tanácsos, György ny. árvaszéki jegyző.

Czimer : Kékben, hármas domb közepén koronából kinövő három szál természetes liliomvirág. Sisakdísz : a pajzsalak. Takaró : Vörös-ezüst, kék-ezüst.

Karkoványi. III. Ferdinánd 1644 május 22-én adományozott nemességet és czímert K. Jánosnak és hasonnevű fiának, a mely Győr vármegyében 1645-ben és 1725-ben ismételten is kihirdettetett. Ifj. János fia István, azé pedig Mihály, Gáspár és Ferencz, a kik 1732-ben igazolták nemességüket. A XVIII. sz-ban több tagja volt táblabíró. E családból származik Károly, műegyet. tanár

Kautz. (Győri). K. Gusztáv és gyermekei 1898-ban kaptak czímeres nemeslevelet. A család 1826-ban telepedett Győrbe. Tagjai közül Gyula, a M. Tud. Akad. volt alelnöke, stb. stb. Gusztáv jogakad. igazgató, kir. tanácsos, a vaskorona-rend lovagja, számos társadalmi és jótékony intézmény élén áll. Fia Gyula jogtudor, ny. min. segédtitkár.

Kégly. Mihály, pozsonyi gyógyszerész 1623. febr. 4-én nyert nemességet és czímert, a mely Pozsony és Győr vármegyékben hirdettetett ki. Fia Gáspár, unokája Sámuel volt, a ki az 1731. évi nemesi vizsgálat alkalmával igazolta nemességét. E családból származik Lajos, a ki Rétalapon birtokos.

Kenézy (Simándi.) A család Bereg vármegyéből származik, de idővel Szatmár és Hajdú vármegyékbe is áttelepedett. Miklós várnagy és Pál 1608-ban kaptak czímeres nemeslevelet, melyet Bereg vármegyében hirdettek ki. A család tagjai közül a legtöbben katonáskodtak. Csatár, ismert nevű költő, jelenleg győri pénzügyigazgató-helyettes, atyja Lajos és nagyatyja Pál ref. lelkészek, az előbbi a görög, latin, héber, olasz, angol és franczia nyelv oktatója Debreczenben, majd lelkész és nemzetőrkapitány.

Czímer: Kékben, aranygolyón álló darú, jobb lábával kardot tart. Sisakdísz a darú, karddal. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Khuen-Hédervary (Hédervári). A család Tirolból származik, a hol 1361-ben iktatták be a nemesek sorába. 1573 május 8-án bárói, 1630 okt. 30-án grófi, 1640 júl. 27-én birodalmi grófi rangra emeltetett. Belasi Khuen Mátyás, Liechtenberg és Gandegg grófja, Neu-Lempach szabad bárója, Teuto-Ofen ura, császári tanácsos és alsóausztriai törvényszéki ülnök, az 1647. évi 155. törvényczikkel honfiúsíttatott. Ő alapította a család mustári ágát, melyből Antal († 1823) gróf Viczay Karolinát vette nőül, fia Antal, (szül. 1817 † 1886) cs. kir. kamarás, ennek fia Károly (szül. 1849) cs. kir. kamarás, valóságos belső titkos tanácsos, az aranygyapjas rend vitéze, 1879—1884 Győr várm. főispánja. (1884—1903) Horvát-Szlavon-Dalmátországok bánja, 1903-ban magyar kir. ministerelnök. 1874 decz. 5-én kelt legfelsőbb elhatározással, Viczay Héder gróf családja utolsó sarjának végintézkedése következtében engedélyt nyert, hogy családneve mellé a Hédervary nevet felvehesse, Belasi előnevét a Hédervary előnévvel felcserélhesse és czímerét a Viczay család czímerével egyesíthesse. Fia: Sándor, (szül. 1881) cs. és kir. kamarás, attasé.

Czímer: Négyelt paizs, 1. és 4. ezüsttel és veressel vágva, benne befelé fordult, ágaskodó oroszlán; ugyanilyen ellentétes szinekben. 2. és 3. veresben, zöld halmon ormózott ezüst torony, nyilt kapuval. Három sisak. Sisakdíszek: I. (középső) veres szárny a pajzsbeli toronynyal megrakva. Takaró: veres-ezüst. II. Kékkel és ezüsttel vágott, befelé fordult ülő oroszlán. Takarók: veres-ezüst. III. Befelé fordult kar nélküli ifjú törzs, vörös mezben, vörös-ezüstcsíkú, lelógó süveggel, melléből és süvegéből 3—3 ezüst fog nő ki. Takaró: veres-ezüst.

Kiss A család Pest vármegyéből származik. A múlt század elején Téten volt birtokos. Tagjai közül András II. Rákóczi Ferencz ezredese, János 1836—40-ig téti főbíró, később táblabíró, Mihály († 1853) m. táblabíró, Sándor, 1848/49-ben huszárszázados, később győri ügyvéd, a „Szabad Polgár" szerkesztője, később árvaszéki ülnök, Jenő, jelenleg ügyvéd.

Czímer: Kékben, zöld alapon álló magyar vitéz, jobbjában 3 búzakalászt, baljában levágott török főt tart. Sisakdísz: kétfarkú arany-oroszlán növekvően, kardot markol. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Kisfaludy (Kisfaludi). Ősrégi dunántúli nemes család, a melynek története sokkal ismertebb és terjedelmesebb, semhogy azzal itt bővebben foglalkozhatnánk. Győr vármegyében Téten és Csíkvándon bírtak földesúri joggal. II. Mihály 1790-ben assessor, később pedig főszolgabíró volt. Fiai közül Sándor és Károly jeles költők a család nevét országos hírűvé tették. Másik fia Mihály, Győr vármegye alispánja, János pedig ezredes volt. Ugyane családból Elek 1842-ben szolgabíró, az 1848-iki szabadságharczban ezredes, Árpád Béla pedig egyetemi tanár és rektor volt.

Czímer: Kékben, hármas zöld halmon lévő koronán álló sas, felemelt jobb lábával kettős keresztet tartva. Sisakdísz: három strucztoll.

Kontor. A család eredetét homály födi. András 1719. márczius 14-én hadi érdemei jutalmául III. Károlytól Taápot nyerte adományul, a melyet r. kath. püspök testvére, István bőkezűsége több nagy birtokkal gyarapított. Sok ideig volt Győr vármegye táblabírája és szolgabíró is. Felesége Bessenyei Juliánna, fiai János, István, György és József. A család később Kondor néven fordul elő, de nagyobb szerepet nem játszott.

Koroknay (Somogyi). Somogy vármegyéből származik. Gergely és fia Lukács 1573-ban nemességújtást kapnak Miksa királytól, melyet Somogyban 1574-ben hirdettek ki. A család 1848 előtt Szilágy vármegyében volt birtokos. Tagjai közül Gergely a nemességújító 1563-ban Moldvában vitézkedett és sebet is kapott. Később a szigeti várból kirohanva, több törököt fogott el, végre Csurgó várában a törökkel harczolva, jobb szemét egy török dárda kiszúrta, a mint mindez a nemeslevélben fel van sorolva. — Sándor, jel. Tasnád város ny. számvevője. — Károly, szinérváraljai ügyvéd. — István, ref. lelkész. — Lajos, csendőrszázados. — Gyula, a győri vaggongyár főmérnöke.

Czímer: Kékben, zöld alapon, egymással szemben álló hatágú aranycsillagtól és ezüst félholdtól kísért fehér lovon ülő, pánczélos sisakos magyar vitéz, kinek a vörös lovon ülő, vörös ruhás, zöld pajzsos török dárdával a jobb szemébe döf, míg a magyar vitéz dárdája a török lovas pajzsát és vértől piroslö mellét átjárja. A magyar vitéz mellett, darúszőrű lovon, szíjakkal megkötözött, zöld ruhás török ül, kit a magyar vitéz, a ló zabláját fogva, fogságba hurczol. A szemközt álló török lovas mellett sárgaruhás török lépdel, ki a magyar vitéz felé nyilaz. Sisakdísz: kékesszürke sasszárny közé czölöpösen állított pánczélos kar, kardot tart: Takarók: kékezüst, vörös-arany.

Kozma (Felső-Pulyai). Sopron vármegyéből származik. A család 1568-ban kapta a nemességet. A XVIII. század elején telepedett Győr vármegyébe, a hol Börcsön volt birtokos. Tagjai közül János az 1809-iki nemesi felkelők között szerepel. — Imre, jelenleg ny. polgármester.

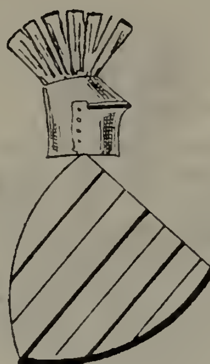
Czímer: Kékben, víz mögött emelkedő halmon ágaskodó arany-oroszlán, jobbjában ezüst nyílvesszőt tart. Sisakdísz: pajzsbeli oroszlán, növekvően. Takarók: vörös-arany, kékezüst.

Legény (Pásztói). Heves vármegyéből származik, a hol Gyöngyös-Pásztón volt birtokos, mely birtok most a gróf Almássyaké. Tagjai közül János, 1832 ben Győr város jegyzője, később tanácsnoka. — Katicza Radakovics József (Vas Gereben) neje. — József († 1874) paáli plebános. — Lajos († 1901) győri ügyvéd. — József, a m. század negyvenes éveiben Győr város hadnagya. — Iván († 1895) az esztergomi káptalan tiszttartója. — Béla, jelenleg győri ügyvéd.

Czímer: Kékben, zöld alapon, hatágú aranycsillagtól és ezüst félholdtól kísért természetes színű kakas, csőrében zöld ágat tart. Sisakdísz: pajzsbeli kakas. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst

Gyapay.

Hédervári.

Hodossy.

Horváth.

Jankovics.

Jaross.

Jerfy.

Kisfaludy.

Koroknay.

MAGYARY.

LIPPAY.

NÁDASDY.

NAGY.

NAGY.
(aliter Legény)

NÉMET.

OTT.

PFEIFFER.

Lévay (Kisteleki báró.) Lévay Henrik a III. osztályú vaskorona-rend lovagja, a főrendiház élethossziglan kinevezett tagja, 1897 április 22-én nyerte a bárói rangot Kisteleki előnévvel († 1901 decz. 15.) Fiai: Lajos belügymin. osztálytanácsos, kivándorlási főfelügyelő, volt orsz. képviselő. József a görög Megváltó-rend lovagja, igazságügyi miniszteri titkár. A család Táplányon birtokos.

Czímer: Ékkel három részre osztott pajzs, melynek középső vörös mezejében, fehér folyó által átszelt zöld pázsiton kardot ivillogtató aranyszínű oroszlán lépdel. A beékelés jobb oldalán fekvő arany mezőben három természetes szinű méh repdes (egy fölött kettő); a beékelés bal oldalán fekvő kék mezőben pedig három gabonakéve látható (ugyancsak egy fölött kettő). Takarók: kékarany, vörös-arany. Sisakdísz: Három strucztoll, melyek közül a középső arany, a jobboldali kék, a baloldali pedig vörös. Pajzstartók: Egy-egy arany oroszlán. Jelmondat: „Labor honorat."

Lippay (Zombori). Történelmünkben nagy szerepet játszó család, a melynek történetét azonban megszakítás nélkül csak a XVII. század elejétől ismerjük. Ekkor lép fel János, a ki personalis volt. Fia Gáspár országbírói ítélőmester, majd kincstári elnök volt s mint ilyen, óriási birtokot szerzett össze. 1645-ben a bárók sorába emeltetett. Testvére *György* papi pályára lépett, veszprémi, majd egri püspök, kanczellár és esztergomi érsek lett. Gáspárnak három fia volt: Imre, János és György. Lehóczky és utána Nagy Iván azt állítja, hogy a család kihalt, ez állítás téves. Egyik ága Gömör és Bars vármegyékben volt birtokos. Innen költözött át L. Antal Liptó vármegyébe, Nagy-Bobróczra, utódai közül pedig Sándor és Gáspár Győr vármegyébe. A család újabb időben is előkelő szerepet töltött be. Gáspár híres szemorvos és egyetemi tanár († 1895), József a gróf Festetich uradalom mérnöke, Ferencz, Liptó vármegyében táblabíró, Sándor, († 1881) Győr vármegye táblabírája, a veszprémi káptalan és püspökség főügyésze; fia Géza, koronczói földbirtokos, a ki a vármegyei tisztségek során főispánságra emelkedett. Fia Zoltán csangotai birtokos és Győr vm. tb. főszolgabírája.

Czímer: Kékben, zöld hármas halom középsőjén koronás oszlop, két oldalán szembefordult koronás párducz, első lábaikkal az oszlophoz támaszkodva és jobb hátulsó lábukat annak talapzatán nyugtatva. Sisakdísz: koronából növekvő alakban nyitott sasszárny között koronás párducz, a pajzsbeli oszlopot tartva. Takarók: Kék-ezüst, vörös-ezüst.

Magyary. Mihály 1722-ben kap czímeres nemeslevelet. A család azonban Pozsony vármegyéből származtatja magát és hiteles oklevelekkel igazolja, hogy 1697-ben már a pozsonymegyei Kismagyar község nemesei között szerepel. János, Ferencz, József és Lajos tényleg Pozsony vármegye nemesi bizonyítványával igazolják 1833-ban Győr vármegyében nemességüket, mely különben a család más tagjai részére már 1771-ben kihirdettetett. A pozsonyi káptalani levéltár adatai szerint a család különben már 1417-ben a nemesek sorába tartozott. Egyébként a család nemességének eredete eddig kipuhatolható nem volt. A család a kismagyari előnevet is használja. Tagjai közül Lajos, honvédőrnagy, — Győző, min. titkár, — József és László gyárosok.

Czímer: Kékben, zöld alapon álló vörösruhás és kucsmás, sárga csizmás magyar vitéz, jobbjában görbe kardot tart, balját csípőjén nyugtatja. Sisakdísz fehér galamb, csőrében zöld koszorút tart. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Márffy. Veszprém vármegyei származású család. M. Ferencz 1646 szept. 17-én nyert armálist. Fia Ferencz, unokája Sándor, a ki Győrmegyébe költözött. Egyik fia László 1754-ben főszolgabíró volt, testvérének Györgynek fia Sándor pedig lovassági kapitány.

Czimer: Kék pajzs lábában term. folyóból kiemelkedö hármas sziré alján álló griff, jobb első lábában kivont kardot, a balban leveles szőlőfürtöt tartva. Sisakdisz három fehér liliom Takaró: kék-arany, vörö ezüst.

Matkovich. Mosonmegyei eredetű család, a mely Nyitra és Győr vármegyében is elterjedt. 1622 okt. 4-én nyert nemességet és czímert M. Mihály és fiai János és Jakab. Legkiválóbb tagja volt Imre, a ki a XVIII. század végén és XIX. elején előkelő állásokat viselt és nagy vagyont szerzett. Érdekes, hogy végrendeletében úgy intézkedett, hogy vagyonát osztatlanul mindig a család legérdemesebb tagja viselje, a minek folytán a család mindenik tagja versenyzett és pörölt a pálmáért. A mult század közepe táján egyike volt a vármegye legtekintélyesebb családainak, ma azonban a győri ág kihaló félben. Ugyane családból származik M. Béla fiatal festőművész.

Czímer: Kékben, széles zöld mezőn kiterjesztett szárnyú, koronás aranygriff. Sisakdísz: ugyanaz növekvő alakban. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Mecséry. Vas vármegyei származású család, a melynek egyik tagja a török elleni harczokban kitűnt. István 1697-ben költözött át Győr vármegyébe. Két fia volt, Dániel és Dávid. Az utóbbi korán elhalt, az előbbi sokáig volt főszolgabíró és a győri székeskáptalan jegyzője.

Mesterházy. Ősrégi nemes család, a mely Zsigmond királytól 1436. július 2-án nyert armálist. A család később Nógrádmegyébe költözött, onnan pedig Győrbe. László a győri vár praefectusa volt és az eredeti armálissal igazolta nemességét.

Meszlényi. Fejérmegyei származású család, a mely ugyan házasság révén Győr vármegyében is birtokossá lett és szerepkörhöz jutott; de nemsokára ismét eltűnt és Fejérmegyében fejlődött tovább. Meszlényi János a XVII. század végén Komáromi, majd pedig a Miskey családból házasodott. Így lett ismertté Győrmegyében. Megkedvelték és a vármegye alispánjává választották; ugyanakkor Fejérmegyében is alispáni tisztet töltött be. Kb. 30 évig volt alispán, gyakran mindkét vármegye országgyűlési követe s végül királyi tanácsos is. Fia, Károly, katona lett.

Mihályi (Előbb Michaeller). Révalapi. Ignácz 1896-ban kapott czímeres nemeslevelet. A család a XVIII. század elején telepedett meg Győr vármegyében és Komáromban. Nevüket már 1847-ben változtatták meg. Tagjai közül Ignácz a czímerszerző. Kálmán, Endre huszárhadnagyok.

Czímer: Aranynyal és kékkel osztott pajzsban, felül 5 hatágú vörös csillag. Alúl, hármas zöld halom középsőjéből kinövő és két ezüst anjou-liliomtól kísért ezüst ló. Sisakdísz: könyöklő vörös mezű kar, 7 búzakalászt tart. Takarók: kék-ezüst, vörös-arany.

Nádasdy. (Nádasdi és Fogarasföldi gróf.) A Nádasd nemzetségből származik. Első ismert őse Petend fia László 1246-ban szerezte meg Nádasdot. A család a Hunyadiak korában emelkedett nagyobb hírre. I. Ferencz a Mátyás király páncélos lovasezredének kapitánya, fia Tamás (1498—1562) királyi titkár, budai várkapitány, az ország főkapitánya, országbíró, végül pedig nádor volt. Ő emelte oly fényre családját, hogy tőle kezdve a család története az országéval összeforrt, úgy

hogy tagjainak ismertetése a munka keretén kívül esik. A Tamás unokája, Pál, 1625-ben grófi rangot nyert. A családnak már Tamás korában voltak birtokai Győr vm ben. Ma is birtokos itt Aladár gróf.

Czímer: Kékben, természetes náddal benőtt vízből kiemelkedő, repülésre kész term. kacsa. Sisakdísz: a pajzsbeli kacsa. Takaró: mindkét oldalon kék-ezüst. Jelmondat: Si Deus Pro Nobis, Quis Contra Nos?

I. *Nagy* (Eözbéghi). Nyitravármegyei család, mely 1847-ben házasság révén telepedett Győr vármegyébe, a hol Győrasszonyfán birtokos. Ősi fészkük Üzbégh volt. István 1569-ben kapott czímeres nemeslevelet Miksa királytól, melyet 1573-ban Nyitra vármegyében hirdettek ki. Tagjai közül János 1690-ben nagyszombati városbíró, István pozsonymegyei szolgabíró, II. István 1775—90-ben pozsonyi polgármester, Ignácz u. o. táblabíró, Lajos, ma nyug. kapitány, asszonyfai birtokos.

Czímer: Vörössel és kékkel haránt osztott pajzsban, ágaskodó, az osztási vonalon felül fekete, alul arany griff. A hasítási vonal két végén egy-egy arany anjou-liliom. Sisakdísz: növekvő aranygriff. Takarók: fekete-arany, kék-arany.

II. *Nagy* (Takácsi). Pozsony vármegyéből származik. István és fia János és István fivére Moylem 1688-ban nyernek czímeres nemeslevelet I. Lipóttól, melyet ugyanaz évben Pozsony vármegyében hirdetnek ki. Később a család egyik ága Fehér vármegyébe költözött, a hol Velenczében és Puszta-Zámoron volt birtokos. Tagjai közül László († 1866) Fehérmegye táblabírája, Zsigmond († 1902) 1848 előtt és 48-ban ugyanott főszolgabíró, Sándor († 1889) ugyanott főszolgabíró, 1848—49-ben honvédtiszt, Fia Géza, jelenleg kir. táblai bíró Győrött.

Czímer: Kékben, zöld alapon lépdelő, fehér lovon ülő vörös kabátos, sárgacsizmás, vörös-fehér-kék strucztollas kucsmás magyar vitéz, jobbjában egyenes kard, átütött török fővel. Sisakdísz: pajzsbeli magyar vitéz, növekvően; Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Nedőczy. Győrvármegyei származású család. N. István 1650. június 12-én nyert czímert és nemeslevelet, a mely Győrmegyében hirdettetett ki. Fia György, lovassági helytartó. E családból származott István, a ki a XVIII. század közepe táján hosszabb ideig volt táblabíró. György, ifj. István, János és Pál 1754-ben igazolták nemességüket.

Czímer: Kékben, zöld alapon arany oroszlán első lábai között zöld pálmaágat tartva. Sisakdísz: ugyanaz. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

I. *Németh* (Noszlopi). Vas vármegyei család, mely 1750 körül Győr vármegyében is fellép, hol Bőnyön telepedett meg. Egyik vasmegyei birtokuk után a Sömjéni előnevet is használták. Péter, annak neje, gyermekei Miklós, János és Katalin és Péter testvére Imre, 1622-ben kapnak II. Ferdinándtól czímeres nemeslevelet, melyet Szombathelyen hirdettek ki, Veszprém vármegyében 1760-ban és Győr vármegyében 1753-ban. Tagjai közül Péter, a mult század első felében a vármegye táblabírája, 1809-ben a nemesi felkelés hadnagya. Mátyás 1835-ben győrmegyei szolgabíró. Sándor vm. tiszti ügyész, Pál, jelenleg ny. kir. táblai bíró. Fia, Pál, soproni tvszéki jegyző.

Czímer: vörösben ezüst szarúfa. Mindkét oldalán egy-egy fehér rózsa. A pajzs lábán, zöld alapon repülésre kész term. gerle. Sisakdísz: két ötágú szarvasagancs között, a pajzsbeli gerle. Takarók: fekete-ezüst, kék-arany.

II. *Németh*. Győrvármegyei család, mely Felpéczen és Szentlőrinczen volt birtokos és ez utóbbi községnevet előnév gyanánt is használta. János és testvére István, 1639-ben kaptak czímeres nemeslevelet, mely ugyanakkor Győr vármegyében hirdettetett ki. Később más tagjai 1744-ben, 1756-ban és 1842-ben igazolták nemességüket, melyet még 1843-ban Fehér és Tolna vármegyékben is kihirdettek. Tagjai közül Ferencz († 1865), a martonvásári uradalom tisztje, fiai: Elek, győri ügyvéd, Ödön járásbírósági tisztviselő, Ferencz bankhivatalnok.

Czímer: Négyelt. 1—4. vörösben pánczélos kar kardot tartva. 2—3. aranyban kétfejű sas. Sisakdísz: koronából növekvő fehér ló vörös kantárral. Takaró: fekete-arany, vörös-ezüst.

III. *Németh*. Vas vármegyéből, Bejcz községből származik és a Bejczi előnevet használta. A család szerint a nemes Dömötöri Németh család egyik ága, mely 1889-ben Antallal új nemességet nyert. Tagjai közül Antal († 1902) kir. tanácsos, tanker. főigazgató Győrött, Károly most győri ügyvéd az 1. győri tkpénztár főügyésze, Lajos honvédszázados, Rudolf, segesvári járásbíró.

Czímer: Vágott pajzs. Felül vörösben máltai aranykereszt. Alul kékben, kisdedeit a saját vérével tápláló pelikán. Sisakdísz: kék sasszárny között kinövő vörösruhás és sapkás magyar vitéz, jobbjában égő fáklyát tart, balját csípőjén nyugtatja. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Ott. Pozsony vármegyéből származik, a hol Modorban volt birtokos. János 1651-ben kapott III. Ferdinándtól czímeres nemeslevelet, melyet Somorján 1654-ben hirdettek ki. 1749-ben Nagyszombatban igazolták és hirdették ki a nemességet. Tagjai közül a czímerszerző katonai vitézségeért kapta a nemességet, egy másik Ott pedig a franczia háborúban tábornokként vett részt. Ernő és Tivadar jelenleg győri nagykereskedők és a városi bizottság tagjai.

Czímer: Vörösben, zöld alapon ágaskodó fehér egyszarvú. Sisakdísz: jobbról ezüsttel és vörössel, balról aranynyal és kékkel osztott sasszárny között álló koronás darú, felemelt jobbjában rögöt tart. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Pázmándy. Komáromvármegyei származású család, mely a XVII. század végén Győr vármegyébe is átköltözött s az 1725. évi nemesi investigatio alkalmával a III. Ferdinánd királytól 1638. június 28-án nyert armálissal igazolta nemességét. Bőny helységben bírtak földesúri joggal. A család tagjai közül több volt táblabíró, 1790-ben pedig József kir. táblai ülnök. Fiai Antal és Gedeon.

Czímer: Kékben, zöld alapon ágaskodó fekete medve. Sisakdísz: három zöld szárú és levelű fehér liliom. Takaró: vörös-ezüst, kék-arany.

Pfeiffer (Ikvai). László 1888-ban nyert czímeres nemeslevelet az Ikvai előnévvel I. Ferencz József királytól. A család Ikván (Sopronmegye) és Várkony (Pozsonymegye) községekben volt birtokos és ma is az. Tagjai közül László, a czímerszerző, mint a győri gőzhajózási társaság elnöke, takarékpénztári igazgató és földbirtokos, az ipar és kereskedelem terén szerzett érdemeiért kapta a a nemességet. Mátyás udvari tanácsos, az osztr.-magyar bank alkormányzó-helyettese, nagybirtokos, Antal sági nagybirtokos (Pozsonymegye).

Czímer: Ezüst, hullámos pólyától födött, vörössel és feketével hasított pajzs. A pólya fölött a hasítási vonalon arany csillag, a pólya alatt három arany liliom. Sisakdísz: koronából növekvő, három cserlevelet tartó oroszlán. Takaró: vörös-arany, fekete-arany.

Piukovics (Ó-Moraviczai). Bácskai család. János 1741-ben Mária Teréziától kap czímeres nemeslevelet. Tagjai közül Mihály a 70-es években m. főügyész, később orsz. képviselő. Ágoston († 1880) a provisorium alatt törv. elnök, majd Bács-Bodrog vm. administratora. Ödön, jelenleg a Curiához beosztott kir. táblai bíró. Fia Elemér, orsz. képviselő. János, kir. táblai bíró Győrött.

Pokomándy. Vasmegyei család, mely idővel Pest, Csongrád, Temes, Békés, Szatmár és Győr vármegyékben is elterjedt. Péter I. Lipóttól kapott czímeres nemeslevelet, mely (állítólag) Vas vármegyében hirdettetett ki, a hol Nagysitkén és Bándor községekben volt birtokos. Tagjai közül Tamás, 1820 körül Temesvár város tiszti ügyésze. Nep. János a XIX. század első felében consiliarius. Gábor 1830—40 között Csongrád vármegye táblabírája. István 1870—76 között Hódmezővásárhely polgármestere, jelenleg ármentesítő társulati igazgató. István 1895 előtt felsőpatyi plébános. Mihály 1890-ben rédecsi plébános. Béla, jelenleg honvédfőhadnagy hadbíró. Gyula és Gergely honvédfőhadnagyok. Tivadar k. hadseregbeli főhadnagy. Imre, hódmezővásárhelyi tanácsnok. István, Budapest fővárosi városi mérnök. Lajos min. számtiszt. Gergely győri háztulajdonos, sitkei birtokos volt.

Czímer: Kékben, zöld alapon nyugvó leveles koronán könyöklő pánczélos kar, görbe kardot tart. Sisakdísz: természetes darú. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Purgly (Jószási). Bajorországból származik és tagjai a XVIII. század vége felé jöttek be Győrbe, de rövid idő alatt Moson, Arad és Torontál vármegyékben is elterjedtek. Arad vármegyében Jószás és Jószáshely községekben voltak birtokosok, mely két községre János és György 1820-ban I. Ferencztől kir. adományt nyertek és czímeres nemeslevelet a Jószási előnévvel. A nemességet 1821-ben egyidejűleg mind a négy említett vármegyében kihirdették. Tagjai közül János, jelenleg aradmegyei földbirtokos, volt orsz. képviselő. Sándor, előbb veszprémmegyei aljegyző, később orsz. képviselő. Ferencz, ny. M. Á. V. vasúti felügyelő. Pál, a Balatoni halászati társaság igazgatója. György, tart. huszárhadnagy. Zsigmond bőnyi, Mihály és György sövényházi birtokosok.

Czímer: Négyelt. 1. kékben kardot tartó oroszlán. 2. vörösben buzakéve. 3. vörössel és ezüsttel hullámosan 6-szor vágott pajzs. 4. kékben, zöld alapon, fehér lovon, kivont kardot tartó huszár. Sisakdísz: ugyanaz a huszár vörös csákóval, kék ruhában, jobbjában felemelt kardot, baljában olajágat tartva. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Rostaházy. Győrmegyei család, mely Gönyün volt birtokos. Reitermayer József 1795-ben kapott czímeres nemeslevelet I. Ferencztől és nevét 1796-ban kir. engedélylyel Rostaházyra változtatta. Tagjai közül Károly († 1884) az Esterházyak ügyésze. Kálmán, budapesti krisztinavárosi plébános, v. orsz. képviselő. Sándor, gróf Esterházy Miklós volt főtisztje, jelenleg pázmándhegyi birtokos

Czímer: Kékkel és ezüsttel négyelt pajzsban, 1 és 4-ben, hármas zöld halmon ágaskodó arany-oroszlán, virágokkal telt bőségszarura támaszkodik, 2 és 3-ban vörös-arany sakktáblából növő fekete ló. Sisakdísz: jobbról ezüsttel és kékkel, balról feketével és aranynyal vágott nyílt sasszárny között kinövő pajzsbeli oroszlán. Takarók: kék-ezüst, fekete-arany.

Sebő (Szini). Borsod vármegyéből. Szin községből származik és idővel elterjedt Torontál, Fehér, Veszprém, Komárom, Bihar és Győr vármegyékbe, a hol Medvén, Nyárádon, Banán, Bánkon, Asszonyfán, Némán, Ballonyban, B.-Ujfaluban, Bácsán, Száván és Esztergetőn volt birtokos, mely utóbbi háromba 1748-ban iktatták be. István 1623-ban II. Ferdinándtól kapott czímeres nemeslevelet, melyet 1624-ben Borsod vármegyében hirdettek ki. Győr vármegyében 1744-ben, 1777-ben, 1809-ben és 1839-ben, Fehérmegyében 1795-ben, Torontálban 1809-ben, Biharban 1843-ban igazolták és hirdettették ki egyes tagjai nemességüket. Tagjai közül Mihály 1753-ban győri kanonok. József 1839-ben Nyárád helység hadnagya, Alajos a múlt század elején huszárhadnagy és ezredsegéd. II. Mihály ugyanekkor győri plébános, Alajos 1848-ban ezredes, ki a kápolnai ütközetben egy lovasattak alkalmával, báró Riededelt, az osztrák hadsereg egyik legjobb vívóját párharczban levágta. Imre főszolgabíró, később járásbíró, majd a győrszigeti kerület orsz. képviselője és végre haláláig († 1904) a győri kir. törvényszék elnöke, Árkád († 1900) Szt. Benedekrendi tanár, bakonybéli jószágkormányzó, ki a költészet terén is kitűnt. Ignácz († 1867.) b.-újfalusi földbirtokos. Pál, jelenleg nagyváradi lat. szert. káptalani nyug. uradalmi ügyvéd. Fia III. Mihály nagyváradi ügyvéd, Bihar vármegye tb. tiszti ügyésze, a biharvármegyei függetlenségi párt főjegyzője.

Czímer: Vörösben, zöld alapon könyöklő zöld mezű kar nyílvesszőt tart. Sisakdísz: pajzsbeli kar, 4 ezüstliliom között, 3 arany búzakalászt tart. Takarók: kék-arany, fekete-ezüst.

Sibrik (Óvári és Szarvaskendi). Vasmegye ősrégi adományos családja, mely Szarvaskend helységbeli ősi jószágából most is bír. Törzs-ősének Szigfridet ismerik, de valószínűbb, hogy a törzs neve Sebridus volt, melyből a Sibrik név vette eredetét. Az Óvári előnevet Mátyás király idejében használta a család. Szarvaskendet 1505-ben kapta. II. Lajos király 1520-ban pallosjogot adott a családnak, mely vérhatalmi jog Sibrik I. Antal kérelmére 1729-ben Győrvármegye közönsége előtt is kihirdettetett. Királyi adományképpen még a következő jószágokat nyerte a család: 1655-ben Dániel a komáromvármegyei Keszegfalvát, Kurtakeszit, Modort, Marczellházát, Véket, Pothot és Szőllőst. — 1701-ben Miklós és Gábor a biharvármegyei Anth pusztát. — A család tagjai sorából kitüntek: Péter 1471-ben Mátyás király hadvezére. — I. László 1505-ben a rákosi országgyűlésen Vasvármegye követe és alispánjaként szerepelt. — I. Osvát, kir. kamarai tanácsos, szarvaskendi lakos, 1527-ben kapta Csécsény helységét, Fud és Tényő pusztákat királyi adományúl. Vas és Zala vármegyéknek több évben követe is volt. Gergelyt, a jeles törvénytudóst, I. Ferdinánd a Pozsonyban felállított helytartótanács tagjává nevezte ki 1549-ben; 1550-ben az országgyűlés Szakolczára, az ország határainak megvizsgálására küldte ki. 1551-ben az úgynevezett quardiportitum törv. munka egyik dolgozója volt; 1553-ban kir. tanácsos. — Gáspár 1581-ben bakabányai parancsnok, Lengyelországban Báthori István egyik hadvezére volt. — György, 1585-ben nagyváradi várparancsnok. — I. Pál, 1623—30-ig Győr és Komárom vármegyék lovaskapitánya, később 1654-ben viczegenerális. — II. István 1637-ben Vas megye követe. — II. Miklós, győri lovashadnagy; leánya, Mária, Kisfaludy Lászlóné. Ezeknek egyenes leszármazottjai a két Kisfaludy költő. — Zsigmond, körmendi kapitány, 1686. évben Budavár visszavételében vett részt. Sibrik Miklóstól, a ki II. Rákóczi Ferencz ezredese volt és bujdosásában Törökországba követte a fejedelmet, több érdekes levél maradt fenn a családi levéltárban. Meghalt Rodostóban, 1735 október 5-én. — Gábor a győrvári csatában 1706. és 7 november 6-án, midőn a kuruczok szétverték Heiszter tábornok 5000 főnyi seregét, kíváló vitézségének adta tanújelét; ott esett el a győrvári ütközetben. — II. Pál 1735. évben hadnagy volt a

hóvári ezredben. — I. Antal, a ki hat lovon járt és kengyelfutót tartott, 1790 és 1794-ben Győr vármegye első alispánja († 1797). E nagyhírű alispánnak leánya volt Sibrik Erzsébet : Deák I-ső Ferenczné, Deák II. Ferencznek, a haza bölcsének anyja. — Ferencz, csatári apát, († 1852). — II. Antal az 1805. évi, úgyszintén az 1890—10 és 13—14 egymást követő hadjáratokban részt vett, olyképpen, hogy hadnagyi rangjáról 1810. évben lemondván, haza ment, és 1813-ban saját költségén beállt katonának és ismét hadnagy lett. Később több vármegye táblabírája volt. Négy fia résztvett az 1859 és 66. évi hadjáratokban. — Kálmán hadnagyként halt meg 1862-ben. — Miklós a 27-ik. vadászezrednél főhadnagy, Königgrätznél kapott sebeiben halt meg. — György huszár-főhadnagyként részt vett az 1859. évi olasz hadjáratban és Montebello csatában ; vitézségeért, katonai érdemkereszttel tüntették ki. 1866-ban kapitányként vett részt a hadjáratban ; 1869-ben m. kir. testőrré lett. Nyugdíjba ment m. kir. testőr- és huszár-alezredesként, 1890-ben. III. Antal, huszárszázados, 1859-ben részt vett az olasz háboruban és a montebellói ütközetben. 1869-ben beosztották a honvéd lovassághoz és 1874-ben őrnagy, majd a 6. h. huszár-ezred parancsnoka lett. 1883-ban ezredesként ment nyugalomba. Kálmán, szarvaskendi lakos, orsz. képviselő volt. — Miklós, cs. és kir. huszárfőhadnagy 1907-ben. — Sándor, a 7. számú honvéd huszárezredben főhadnagy, 1908-ban.

Czímer : Kékben, zöld alapon, szembefordúlt két arany oroszlán, első lábaikkal markolatával lefelé fordított, török fővel tűzött egyenes kardot tartva. Sisakdísz : koronából növekvő oroszlán, jobb lábával török főn átütött görbe kardot tartva. Takarók : vörös-ezüst, kék-arany.

Stelczer (Felső-Eöri). A Dunántúl elterjedt család, mely már 1600-ban II. Mátyástól a vasmegyei Alsó- és Felső-Eör részeire kir. adományt kapott. Tamás és fia Lőrincz, 1655-ben nemességújítást nyertek, mely 1757-ben Vas és Győr vármegyékben, 1765-ben Baranyában hirdettetett ki. Ugyanakkor János és egy évvel később Pál igazolja nemességét. A család Moson, Tolna és Veszprém vármegyékben is el volt terjedve. Mosonban 1812 és 34-ben, Veszprémben pedig 1834-ben, Győr vármegyében pedig 1805-ben és 1835-ben kap nemesi bizonyítványt. A család Levél, Hegyeshalom, (Moson) Felső- és Alsó-Eör (Vas) és Szt.-Lőrincz (Tolna) községekben volt birtokos. Tagjai közül Pál 1834-ben a nagyvázsonyi uradalom inspectora. Mihály, 1848/49-ben honvédtűzérhadnagy. Károly 1848—49-ben honvédfőhadnagy. Mindkettőt Világosnál elfogták és besorozták. Később Mihály soproni szolgabíró, Károly, helytartósági tisztviselő. Fia Pál, soproni magánzó. Imre az I. m. ált. bizt. társaság győri főügynökségének 42 év óta tisztviselője, jelenleg titkár. Fia II. Imre († 1907.) győrvmi szolgabíró. Endre Pozsony város tanácsnoka. Fia Lajos, egyet. hallgató.

Czímer : Kékben, zöld alapon ágaskodó kétfarkú arany-oroszlán, jobbjában egyenes pallost tart. Sisakdísz : pánczélos, kék-vörös kék tollas, nyílt sisakos vitéz növekvően, jobbjában pallost, baljában hajánál fogva levágott török főt tart. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Szabady, másként Lönchey de eadem András, nagyatyja György és atyja János, nagybátyja István, testvérei : György, István, Mihály, Orsolya, atyai nagybátyja Mátyás és ennek fia János, Bughassy András és János és nővérük Judith, anyai nagybátyja Kis. alias Balogh András és István és sógora Kálozy Mihály I. Lipót 1681. IX. 20. Sopron kih. Győr.

Czímer : Csőrében zöld ágat•tartó, repülésre kész fehér galambbal díszített veres, balharánt gerendával vágott kék pajzsban alul zöld alapon ballábával levágott török főn álló, jobb lábával aranymarkolatú kardot tartó természetes színű sas. A vágási vonal felett három (1 : 2) hatágú arany-csillag között arany-nap. Sisakdísz : jobb lábában vörös-fehér villásvégű lobogót tartó pajzsbeli sas. Takarók : kék-arany, veres-ezüst.

Mostani : Kékben, zöld alapon álló vörösruhás és kucsmás, sárgaöves és csizmás férfi, baljában nyitott fekete könyvet tart maga elé, melybe a jobbjában tartott tollal írni látszik. Sisakdísz hiányzik. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Szabó (Sziklóssi). Lásd bőven Siebmacher és a M. Her. és Gen. Társ. kiadásában 1895-ben megjelent „A Szabó család története.“ Győr vármegyében Czakóházán és Beziben volt birtokos és ma is az. Itt 1764-ben mutatta be Pozsony vármegye nemesi bizonyítványát. Tagjai közül IV. Péter († 1857) követ az 1825. és 33-iki pozsonyi országgyűlésen. I. Kálmán (sz. 1813, † 1883) Győr vármegye al-, majd főispánja. Lajos († 1900) cs. és kir. kamarás, több érdemrend tulajdonosa. Kálmán földbirtokos Beziben.

Czímer : Kékben, kiterjesztett szárnyú fekete sas, jobbjában egyenes kardot tart. Sisakdísz : koronán könyöklő vörösmezű kar, görbe kardot markol. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Szabó (Nárai). Lásd „Vasmegye nemes családai.“ Tagjai közül Imre († 1904) 1848-ban a magyar gárd nál szolgált és átjött a magyar hadsereghez. Később orsz. képviselő. Miklós, a kir. Curia elnöke volt. Elek, győri törvényszéki elnök, László, szombathelyi ügyvéd.

Szabó (Kisgeszéni). Nyitra vármegyéből származik. A család egyik ága, a kezeik között levő s 1651-ben kelt nemeslevél alapján a Kisgeszéni előnevet használja. E czímerlevelet István fia György és testvére Pál kapták III. Ferdinándtól. E családból János szintén kapott czímeres nemeslevelet 1685-ben I. Lipóttól, melynek czímere azonban a fentitől eltér. A család 1699-ben Nagytapolcsányban és 1754-ben Nemes-Jáczon volt birtokos. Tagjai közül II. János († 1748) a rohonczi Batthyányuradalom inspectora. Ignácz a XIX. század eleje körül Vas vármegye első alispánja. Ferencz, II. János fia, a vasvári káptalan ügyésze. Vincze 1848/49-ben honvéd-alezredes. Ernő, jelenleg ny. szombathelyi polgármester, bucsui földbirtokos. Kálmán († 1903) a m. kir. koronaőrség parancsnoka. II. István († 1887) vasmegyei főszolgabíró, később ügyész. III. István, szolg. kiv. huszárfőhadnagy, cs. és kir. asztalnok, győri orsz. képviselő. Ferencz földhitelint. tisztviselő. Géza, ny. megyei főjegyző. Vilmos, földmiv. min. tisztviselő.

Czímer : Kékben, zöld alapon, mindkét lábával egy-egy levágott török főt taposó, nyilt sisakos pánczélos magyar vitéz, jobbjában egyenes kardot, baljában nagy kettős keresztet és zöld olajágat tart. Sisakdísz : a pajzsbeli vitéz, növekvően. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Szalacsy (Szalacsi). Bihar vármegyei eredetű család. Gáspár a harcztéren szerzett érdemeiért 1606-ban kapott czímeres nemeslevelet Bocskay fejedelemtől, a melyet Bihar vármegyében hirdettek ki. Ezt átírta és megerősítette a gubernium VI. Károly nevében Nagyszeben 1732 nov. 29-én. A család egy része ma is él Erdélyben, egyik tagja, Sámuel, azonban Komárom vármegyébe, Nagy-Tanyra költözött. Innen átszármazott a család Pozsony és Győr vármegyébe is. Komárom vármegyében 1733-ban. Győrben pedig 1832-ben hirdették ki nemességét. Győrött élő

tagjai között I. Lajos, tekintélyes gabonakereskedő, majd csécsényi birtokos volt. Fiai közül Lajos előbb igazságügyminiszteri, később vármegyei tisztviselő és a Rába-szabályozó Társulat igazgatója volt. Királyi tanácsos, csécsényi birtokos. Testvére Ferencz szintén csécsényi birtokos.

Czímer: Kék pajzsban természetes alapon vörösruhás férfi, jobbjában kardot tart, baljával pedig magot vet. Madarak röpdösik körül.

Szász (Gyéresi). Eredetileg Középszolnokból származó, de később Békés, Szilágy, Arad, Bihar, Szatmár és Győr vármegyékben elterjedt család. Első ismert őse István, 1740-ben szerepel. Középszolnok vármegye 1791-ben a fenti István fia, Mihály nemességét igazolja, 1806-ban pedig Györgyét. Békésben 1791-ben és 1806-ban, Szilágyságban 1806-ban, Arad megyében 1812-ben és Biharban 1818-ban, 1843-ban és 1904-ben igazolták nemességüket. Győr vármegyében az újabbkorban III. József telepedett meg. Tagjai közül I. György és Mihály 1790 körül ref. lelkészek, II. György a XVIII. század végén Békés vármegye biztosa. I. József († 1848) bihari főmérnök. Gábor a XIX. század első felében aradi kórházgondnok. Lajos ugyanakkor adótiszt. Károly a múlt század 2-ik felében ügyvéd. II. József ugyanakkor honvédtiszt. Sándor György († 1860) bihari főmérnök. II. Lajos jelenleg ügyvéd. Ágoston († 1899) ügyvéd. Imre († 1848) honvédtiszt. Iván jelenleg kir. ügyész. III. József jelenleg M. Á. V. felügyelő és fűtőházi főnök, Budapesten. Fiai: Sándor, Aladár, Gábor.

Czímer: Vörösben, zöld alapon ágaskodó arany-oroszlán, jobbjában görbe kard, baljában leveles arany-korona. Sisakdísz: pajzsbeli növő oroszlán. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Szent-Mihályi (Szent-Mihályi). Ősi nemes család, melynek tagjai már II. Endre alatt szerepelnek. Később Abauj vármegyében lépnek fel, de a XVIII. század elején a Dunántúl, Komárom és Győr vármegyékben is. Győr vármegyében 1817-ben hirdetik ki nemességüket a Komáromból hozott nemesi bizonyítvány alapján. E család más tagjai ismét 1837-ben mutatják be és hirdettetik ki a Komárom vármegyétől hozott nemesi bizonyítványt. Győr vármegyében Győr, Révfalu, Szabadhegy, Bőny és Rétalap községekben volt birtokos és ma is az. Tagjai közül József 1741-ben abaujvármegyei ügyész. Kálmán 1867 után győri törvényszéki bíró.

Czímer: Kékben, hármas zöld halmon álló természetes daru, felemelt jobb lábával rögöt tart. Sisakdísz: vörösruhás, vöröskucsmás, sárgaöves magyar vitéz, jobbjában görbe kardot tart, balját csipőjén nyugtatja. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Szily (Felsőszopori). Sopronmegyei család, mely idővel Vas, Zala, Veszprém és Győr vármegyékben is elterjedt. Mihály és testvérei: János, György, Helena és Kata 1629-ben kapnak czímeres nemeslevelet II. Ferdinándtól, melyet ugyanaz évben Sopron vármegyében hirdettek ki. A család Devecserben (Veszprém m.), hol az 1797-iki nemesi összeírásban szerepel, Felső-Szoporon (Sopron m.) és Kenyeriben (Vas m.) volt birtokos. Tagjai közül János († 1799) szombathelyi püspök, három János és Márton részt vettek az utolsó nemesi felkelésben. Imre († 1897) pápai szolgabíró, 1848/49-ben honvéd-tüzér, később győri lakos. Fia Zoltán Győr város tiszti főügyésze volt. Zoltán József törvényszéki aljegyző. Endre vasúti tisztviselő.

Czímer: Kékben, zöld alapból növő lombos fa alatt egymással szemben álló egy-egy zöld medve. Sisakdísz: vörösmezü könyöklő kar, görbe kardot tart. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Szőts (Kézdiszentléleki és Tordai). A család régebbi történetét homály fedi. Első ismert okleveles nyoma egy 1722. évi tanúvallatás, mely a család armálisáról is megemlékezik. E tanuvallatás szerint a Szőts család Kézdiszentléleken és Futárfalván szabad, nemes birtokos volt. Igy a XVII. század végén élt Miklós és a kurucz korban szereplő Balázs. Valószínüleg az utóbbi testvére volt az az András, a ki szintén Szentléleken és Torján volt birtokos, de birtokait eladván, feleségével és három fiával, Miklóssal, Andrással és Istvánnal, sok marhájával Tordára költözött és ott tekintélyes birtokokat szerzett. Két előbbi fia mag nélkül halt meg, így összes birtokait István örökölte, a ki különben is gazdag, tekintélyes leányt, ns. Téglás Judítot, vette nőül. Három fia volt: Ferencz, István és János. Birtokait az utóbbira hagyta, de bátyjai azért pörbe fogták. Ferencz tordai szolgabíró lett, feleségül vette Szerdahelyi Kondé Teréziát, a ki előbb Deáky Istvánné volt. Ennek halála után másodszor is nősült, elvévén ns. Bakó Máriát. Élete végét mostoha fiaival folytatott pöre keserítette meg. Ezek miatt el kellett hagynia családját, Budára költözött, a hol meg is halt. Pöreit özvegye folytatta, szintén Budára költözvén fiával együtt, a kit jeles nevelésben részesített, úgy hogy már 1806-ban ügyvédi oklevelet szerzett és nemsokára a csornai premontrei rend ügyésze lett. Feleségül vette nemes Nagy Júliát, Győrszemerén, 1810-ben, ő is folytatta öröklött perét és korán meghalván, fiaira hagyta örökségképen. Egyik fia Ignácz orvos volt, a másik pedig Lajos, jogot végzett és mint a győri megyei törvényszék helyettes elnöke halt meg. Fia, Árpád győri ügyvéd.

Czímer (ősi).: Kékkel és ezüsttel haránt négyelt. Sisakdísz: nincs. Takarók: kék-ezüst, vörös-ar.

Takácsy. Nyitra vármegyéből származik, honnan idővel Pozsony vármegyébe Vajkára költözött, hol 1667-ben Kolonich érsektől donácziót kapott. Később Komárom és Győr vármegyékbe is átterjedt. Péter 1625-ben II. Ferdinándtól nemességújítást nyert, melyet 1627-ben Nyitrán és 1766-ban Pozsonyban hirdettek ki, honnan 1804-ben nemesi bizonyítványt is kaptak. Tagjai közül I. Ignácz 1814-ben Pozsony vármegye táblabírája, káptalani ügyész. II. Ignácz († 1899) kir. ítélőtáblai bíró. III. Ignácz budapesti gyógyszerész. Géza jelenleg győri árvaszéki ülnök.

Czímer: Kékben, zöld alapon ágaskodó kétfarkú arany-oroszlán, jobbjában felfelé nyúló dárdát tart. Sisakdísz: arany griff növekvően, jobbjában piros rózsát tart. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Tóth (Fehérgyarmati). Eredetileg Erdélyből származik, honnan a szatmármegyei Fehérgyarmatra, majd a Nagykúnságba telepedett, hol előbb Érszentkirályon, majd Kúnszentmártonban volt birtokos. Fehérgyarmaton egy curiális házra és telekre kapott kir. adományt. Pál és Lukács 1619-ben kaptak Bethlen Gábor fejedelemtől czímeres nemeslevelet. András fiai István, Károly és Lajos Belsőszolnok vármegyétől 1844-ben nemesi bizonyítványt kapnak, melyet 1845-ben Csongrád és 1847-ben Heves vármegyében hirdettetnek ki. Tagjai közül I. András a XVIII. század elején palatinális assessor. II. András, Mária Terézia alatt 30 évig katonáskodott. Lukács a hétéves háborúban mint zászlótartó esett el. III. András városi főbíró Kunszentmártonban. István (sz. 1809) ügyvéd. Lajos (sz. 1816) ügyvéd, majd főbíró. V. András u. ott ügyvéd és polgármester. Gyula győri gyógyszertár tulajdonos. Ernő előbb orsz. képviselő, most bpesti ügyvéd. A család kétféle czímert ismer.

I. Czímer: Kékben könyöklő pánczélos kar kardot tart. Sisakdísz: hiányzik. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst. A másik helyesebb czímer: Kékben, zöld alapon álló fehérruhás, fehér-

hajtókás kucsmás magyar vitéz, jobbjában görbe kardot tart, balját gombjával lefelé fordított arany-buzogányra támasztja. Zárt sisak. Sisakdísz hiányzik. Takarók : kék-ezüst, vörös-arany.

Túry vagy Thury (Nagyszegedi). Bihar vármegyéből származik, honnan Somogyba és Győr vármegyébe telepedett. György és neje és fia Ferencz 1580-ban kapnak II. Rudolftól czímeres nemeslevelet, melyet Biharban 1600-ban hirdettek ki. A család Győr vármegyében Csécsényben és Veszprém vármegyében Lovászpatonán volt birtokos, de birtokaikat III. Ferdinánd elkoboztatta. Tagjai közül Kozma 1747-ben diétai követ Somogyból, György II. Mátyás és II. Ferdinánd alatt palotai és kanizsai kapitány. Sámuel († 1900 körül) orsz. képviselő. Sándor jelenleg törvényszéki orvos, pázmándhegyi birtokos.

Czímer : Kékben, zöld alapon álló természetes színű galamb, melynek hátán repülésre kész természetes sólyom áll. Zárt sisak. Sisakdísz : a sólyom (zárt szárnyakkal). Takarók : vörös-ezüst, kék-arany.

Városy (Veszprémi). A V. család 1763-ban Vas vármegyében nemesi igazolványt nyert. Károly 1877-ben új czímeres nemeslevelet kapott, a Veszprémi előnévvel. A család Veszprém vármegyéből származik, de Bács-Bodrog és Arad vármegyékben is letelepedett. Tagjai közül I. Károly († 1885) pénzügymin. számtanácsos. Ennek gyermekei Gyula, előbb székesfehérvári püspök, most kalocsai érsek. II. Károly ny. kincstári jószágigazgatósági titkár. László († 1905) Bácsbodrog vármegye főszámvevője. Tivadar tankerületi kir. főigazgató Győrött.

Veöreös (Szentgyörgyvölgyi, aliter Kovács). Vas vármegyéből származik. János és testvérei György és Mihály 1666-ban kapnak czímeres nemeslevelet III. Ferdinándtól, melyet Vas vármegyében hirdettek ki. István 1802-ben bemutatja Győr vármegyében Vas vármegye nemesi bizonyítványát. Tagjai közül Miklós 1848/49-ben honvédfőhadnagy. Dezső († 1898) hadbíró-százados. Boldizsár jelenleg Győr város tanácsosa, árvaszéki elnök. Jenő († 1908) győri ügyvéd. Imre, megyei tisztviselő. Tibor honvédhuszár-hadnagy. Elek pénzintézeti pénztáros. Imre († 1900) takarékpénztári pénztáros. György sokoróaljai szolgabíró. Miklós adótiszt.

Czímer : Kékben, hármas zöld halom középsőjén, leveles koronán könyöklő pánczélos kar, görbe kardot tart, melyen átütött török fő van. Kísérők két hatágú arany-csillag. Sisakdísz : két fekete sasszárny között a pajzsbeli kar. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Viczay (Viczai és Hédervári). Az Osli nemzetségből származik. Őse Osli (1200—1230), fia Beled (1216—1236) főpohárnok, kinek fiától II. Beledtől származtak Miklós, János (1307—27) és III. Beled a Lósy és a Viczay családok ősei. János fiai : Péter mester Viczát birja. Tamás 1356-ban Sopron várm. főispánja. Fia János (1400), kinek utódai közül a következők tüntek ki: II. Mihály (1465) Lósi Viczai nevet veszi fel. István (1457), kinek utóda György (1581—83) Sopron vármegye alispánja. Fia Sandrin (Sándor), ennek fia Ádám, 1645-ben bárói rangot nyer. Fia János (1651—56), a Hédervárу család utolsó sarját, Hédervárу Katalint vevén nőül, megszerzi Hédervárát, mely a családnak ez idő óta székhelye lett. Fia : II. Ádám 1685-ben Győr vármegye felkelt nemességének vezére. Fiai: Jób-Keresztély (szül. 1701 † 1734) 1723 május 14-én grófi rangra emeltetett ; Antal II. Rákóczi Ferencz híve volt ; utódai nem maradtak. Jób fia : I. Mihály ennek fia II. Mihály (szül. 1756 † 1831) cs. kir. kamarás, az atyja által gyüjtött régi pénzeket és műkincseket szorgalmasan gyarapítá, úgy hogy a XIX. század elején a hédervári múzeum az ország legszebb magángyűjteménye lett. Fia Ferencz († 1836) cs. kir. kamarás. Fiai Károly cs. kir. kamarás és Adolf dzsidáskapitány, utódok hátrahagyása nélkül haltak el, harmadik fia Héder (szül. 1807 † 1873) Győr vármegye főispánja, a ki fiának, Gyula Károlynak korai elhunytával, mint a család utolsó fisarja, Khuen Károly grófot tette meg örökösévé, a ki Ő Felségének 1874. évi decz. hó 3-án kelt legfelsőbb elhatározásával, engedélyt nyert. hogy családneve mellé a Hédervárу nevet felvehesse, a Belasi előnevét a Hédervári előnévvel felcserélhesse, végre czímerét a Viczay család czímerével felcserélhesse. Károly (szül. 1849) az aranygyapjas-rend vitéze, 1879-ben Győr vármegye főispánja, majd Horvát-Szlavon Dalmát bán és magyar kir. miniszterelnök.

Czímer : Négyelt pajzs. 1—4-ben, aranyban, leveles koronán fekete szárnyas sasláb 2—3-ban három ezüst pólya. Sisakdísz : a szárnyas sasláb. Takarók : fekete-arany, kék-ezüst.

Ziskay. Régi cseh nemes család, melynek egyik őse Ziska, ki a huszitákkal jött be, Pozsony vármegyében Búrszentgyörgyön telepedett meg. József ezután 1795-ben magyar nemességet kapott I. Ferencztől, melyet ugyanakkor Pozsonyban és 1842-ben Győr vármegyében hirdettek ki. Már a XIX. század második felében a Ziskay nevet használták. Tagjai közül György a XVIII. században a szentjánosi uradalom tiszttartója. József 1809-ben a pozsonymegyei nemesi felkelők között szerepel. Pál († 1887) kuklói birtokos. Imre, jelenleg magyarszőgyéni plébános. II. Pál († 1878) a nagykárolyi piaristák házfőnöke. László († 1870 körül) czifferi jegyző és birtokos.

Czímer : Kékben, zöld alapon ágaskodó kétfarkú arany-oroszlán, jobbjában három, zöld, fehér, vörös strucztollat tart. Sisakdísz : arany-griff növekvően, jobbjában görbe kardot tart. Takarók : vörös-ezüst, kék-arany.

*

A legutolsó nemesi összeirás 1842-ben volt a vármegyében. Ez szokatlan gazdag lajstromát adja a magyar nemes családoknak. E nemesi összeirásnak rendkivül nagy a fontossága, mert mintegy összeköti az ősi nemességet a mai generatióval, mely már csak nagyatyái által érzi a közvetetlen kapcsolatot a letünt századokkal. Épen ezért teljes részletességgel vettük föl ezt a névsort. Az egyes nevek betűrendben következnek egymás után; minden családnak föl van sorolva az összes tagja, lakóhelyükkel együtt, úgy, a mint az összeirásból kiviláglott.

Ábrahám János, Miklós, Péter, (Patas). *Álló* István, János, (Szap), János, Péter, (Medve). *Amadé* Viktor gróf, (Malomsok). *Ambrus* Lajos, (Csilizradvány), Gábor, (Hédervár), István, (Ráró). *Andrásy* János, Pál, Samu, (Győrújváros), József, (Győrujváros), *Angyal* József, (Ballony), Lőrincz.

(Ladamér), Ádám (3), Ferencz, György, Ignácz, János (5), József, Márton, Mihály (4), (Héder). *Aranyosy* István, (Mindszentpuszta). *Argay* Antal, József, Miklós, Mihály, Sándor, (Szemere). János, (Mindszentp), *Asztl* János, (Győr). *Áts* Mihály, (Felpécz), János,(Gyömörő), József, (Téth).

Babics Farkas, (Szemere). *Babos* Ferencz, Pál, (Győrsziget). *Badicz* Endre, Imre, István, László, Pál, (Töltéstavapuszta). *Bajcsy* Demeter, (Gönyü), János, Mihály, (Nyárad), Antal, Gábor, Imre, István (3), János, Márton, Mihály, (Medve), Gábor, Károly, (Szap), István (Kispécz), József, Ferencz, József, (Bőnyrétalappuszta). *Balaskó* Ignácz, (Győr). *Balassa* János, (Győr). Bálint, (Patas). *Balázsy* Ferencz, Oktató, (Sághi puszta). *Balogh* Ferencz, András, Ferencz, János, János, Mihály ifjabb, Mihály idősb, Mihály (Kisbaráth). Zsigmond, (Bőny). Károly, Ádám, Kálmán, Kornél, (Győr). Sándor, rektor (Pázmánd). *Banga* Antal, György (2), József, (Gönyü). István, János, (Vének), *Bán* József, Mihály, (Ravaszd), *Bárolovits* József, (Gyirmóth). György, Márton, (Ménfő). Ferencz, István, János, (Csanak). *Baranyai* Ferencz, Ferencz, (Győr). *Bárány* János, (Győr). Ádám István (2), János, (Bácsa). Lajos (Szemere). Bárány vagy Branyi (Koronczó). *Baros* Gábor, (Nagybajcs). Antal, (Bácsa). *Baráth* János (Győr), Pál (Patas), Ferencz, (Kulcsod), Pál, (Szap), János, Pál, (Szemere). *Baráthy* Sándor, (Gönyü). *Barcza* Ádám, Pál, (Győr). *Bartal* János, (2) (Gyömörő). *Bartalos* István, János, László, (Ásvány). Sándor, (Csilizradvány). János (3), György, Imre, István (2), Márton, (Szap). Károly, (Gönyü), János, (Medve). Péter, (Ballony). József, (Győr). János, (Nagybajcs), *Basó* Imre, István, János, (Szap). *Bay* Sándor, (Győr). Antal, Gáspár, (Mindszentpuszta). *Bejtzy* István, (Szentmihály). Dávid, Imre, (Tényő). János, (Tényő). György, János, (Koronczó). Ádám, István (3), János, József, Mihály, Pál, (Téth). *Beke* József, (Ásvány). András, István, József (2), Márton, (Dunaszentpál), János, (Ráró). Miksa, (Győr). János, (Patas). *Bekő* Ferencz (2), Gábor, (Kisbajcs). Pál, (Ráró). Ferencz, Ignácz, Mihály, Miklós, (Szap), Gábor, János, (2) (Bácsa). *Belenyi* János, (Zámoly). *Bellovits* István, (Nyalka). *Bély* András, Imre, János, (Vámos). András, József, Mátyás, Mihály, (Győr). József, Márton, (Zámoly). István, Ignácz, János, József, Vendel, (Ásvány). György, (Hédervár). *Bene* György pléb., (Nagybaráthi). *Benkő* István, János, Mihály, (Győrszabadhegy). *Benyovszky* Péter, ifj. Péter, (Bezi). András, (Asszonyfa). *Berendj* György, István, István gazda, János, Mihály, Pál, (Győr). *Berengej* János, (Patas), *Bertalan* János, (Szentiván), *Bésán* Ágoston, József, (Téth). *Beszprém* Ferencz, László, (Koronczó). Ferencz, Mihály, (2) (Felpécz). *Bezerédj* Ferencz, Imre, (Győr). András, (Győr). Mihály, Miklós, (Homoród). Ignácz Kálmán, Lajos, Sándor, (Ménfő). *Biró* Ágoston, (Csikvánd), István, László, Mihály, (Koronczó), Péter, Sándor, (Csilizradvány). *Bittó* Gyula, (Asszonyfa), László, Lőrincz, (Asszonyfa). *Blaskovits* Sándor, (Kunsziget). *Bodzay* (Bozzay) András, (Felpécz), Mihály (2), (Bácsa), Mihály (Kisbajcs), Mihály, (Bezi), Mihály, (Felpécz). *Bogár* Ferencz (2), (Győr). *Bogdán* István, (Győr), János, András, (Kisbaráth), János, (Sághihegy). *Bognár* István, Péter, (Felpécz), Antal, Gusztáv, (Bőny), György, (Győr). *Bogrányi* Mihály, (Győr). *Böghj* József, (Révfalu), Péter, (Vámos), Gáspár, (Nagyszentjánosi puszta), János, (Pázmándhegy), Antal, György (2), János (2), József (2), Mátyás, Péter ifjú, (Szentmárton), István, Imre, József (2), (Nagyécshegy), Sándor, (Csilizradvány), István, (Csilizradvány), János, (Szap), Zsigmond, (Szap). *Böjtös* János, László, (Kisbaboth). *Boka* Ferencz (2), István, János, (Felpécz), András, Gábor, György, István, Pál, (Szemere), János, József, (Gyömörő). *Boka* András, György burcsellás, György hajós, György ifjabb, gazda, István, János, Pál, (Győr). *Bölcskey* László, (Rétalap puszta), Gábor, (Bőnyrétalap puszta). *Böling* Péter, (Czakóház). *Boncz* Endre, (Bőny). *Bónya* István, László, (Bácsa). Gábor, (Nagybajcs). *Boronkay* Boldizsár, Ferencz (2), István, (Kispécz), János, (Bőnyrétalap puszta). *Boros* Ferencz, (Csikvánd), Sándor, (Csikvánd,) József, Péter, (Nagybajcs). *Börötz* Zsigmond (Szap), *Böröczky* Ferencz, András, Gergely, György, István, János, János, János, József, László, (Kisbaráth), *Böröndy* Ferencz, István, István, József (3), László, Mihály (2), Sándor, (Asszonyfa), József, (Nagybaráthegy), István, Lajos, Mihály, Sándor, (Bőnyrétalappuszta), János, (Asszonyfa), Ferencz, Já nos, (Nagybaráthegy), Ádám, (Nagyécshegy), Ferencz, (Győr). *Bors* József, (Nagybajcs), Sándor oktató, (Táp), János, Mihály, (Kispécz), Imre, (Réti), János, (Felpécz). *Borsody* Gábor, (Nagyszentjános puszta), János, (Sághi hegy), Márton (Győr), István, István, Ferencz, György, János, János, János, József, Péter, Péter, (Kisbaráth). *Borsos* Gábor, Miklós, (Nagybajcs), István, József, László, Mihály ,(Vámos), Gábor (2), Lukács, Mihály, Pál, Sándor, (Szabadi). *Börtsy* Imre táblabiró, (Koronczó). *Börzsönyi* Pál, Sándor, (Kispécz). *Both* Ignácz (Ballony), János, László, Péter, (Kulcsod), Antal, Ádám, István, (3) János (3) Miklós, Pál, Péter, (Patas), Ferencz, János (2), László, Péter, (Csilizradvány). *Bozzay* (l. Bodzay is) Ferencz, Sándor, György, István (2), József (2), János (3), Mihály (3), Miklós, Pál (2), Lajos, László, Sándor, (Felpécz), János, (Gyömörő), Albert, (Réti), Sándor, (Ménfő). *Bozsoghy* György, (Szap), *Brányi* János (2), László, (Győr), Balázs, György, János, József, (Koronczó). *Burján* Gábor, (Nagybajcs), József, (Bácsa), Gábor, György, Imre (2), János, József (3), Péter (2), (Szabadi), Ferencz, István (2), János, József, Mihály, (2) (Zámoly). *Buzás* Antal, Pál, (Bőny, Örkénypusz), János (Nagybajcs), Ferencz, István, Mihály, Sándor, (Zámoly), György, János, Mihály, Péter, Zsigmond (Csilizradv.)

Czech János, (Győr). *Czigány* András, János (2), József, (Felpécz). *Czuczor* Gergely, (Győr), *Csabi* József, (Győr), Pál, (Győr), *Csajághy* Dénes, Lajos, (Bőny). *Csaplár* István, András, József, Mihály, Péter, György, István, József, János (2), Mihály (2), Pál, (Győr), István (2), János, József, (Csilizradvány). *Csapó* Márton, Ignácz, Sándor, (Koronczó), Gábor, Dániel, József, Lajos, Mihály táblabiró, (Szemere), István, (Bezi), László, (Asszonyfa), Ignácz plébános, (Gyirmóth). *Csátkó* Imre, (Győr). *Csebe* Imre plébános, (Vámos). *Cseh* István, (Kisbajcs). *Csehy* Mihály, (Felpécz), Mihály, György, (Csanak). *Csehszombathy* József (2), Elek, István, Sámuel, (Bőny). *Csemez* János, Mihály, (Szentmárton), Mihály táblabiró, János, Péter, Sámuel, (Téth). *Csémy* László, (Kulcsod), István, János, (Győr), Antal, Balázs, Ferencz, Gáspár, János, Pál, Péter, (Patas), István (3), János, Károly, (Patas). *Csepi* Pál, (Ujfalu), Pál, (Pataháza), Miklós, Ádám, József, László, Márton, (Bácsa) ,*Cseresnyés* István, Károly, (Bőny). *Csernyánszky* József, (Győr). *Csete* Ferencz oktató, (Mezőörs), *Csiba* Mihály, (Csilizradvány). *Csicsai* (Tsitsay is) Ábel, Gábor, István, Ignácz, János, Zsigmond, (Szap), József, (Csilizradvány), Antal, Dániel, Gergely, János, István, Károly, László, Pál, Péter, Zsigmond, (Patas), Alajos, Albert, Ferencz, Imre, István (3), József (2), Ignácz (2), János, Lajos, Miklós, Péter, Tamás ,Sándor, (Nyárad), Gábor, Gergely, Imre, István, László, Péter, Vendel, (Medve) László (Ballony). *Csik* György, (Pázmánd), János (2), (Téth), János (2), István, Ferencz, György,

László, Mihály, Pál, (Csikvánd), *Csikász* József, (Kispécz), Dániel, István, János, Péter, Sámuel, Sándor, (Csilizradvány). *Csillám* István. (Gönyü). *Csizmazia* Sámuel, (Bőny), János plébános, (Pér). *Csomor* József (Ballony), András, (Medve). *Csóka* István (Patas), Antal, Ádám, Péter, (Szap), József plébános, (Markota), *Csokonyay* János ref. tanitó (Szerecseny). *Csökör* Károly, (Téth), *Csonka* János, (Czakóháza), Leopold, (Pataháza), Gergely, János, József, (Nagybajcs), János, (Ujfalu), Gábor, József, (Zámoly). *Csontos* István, (Téth), István, (Bőny).

Dani József, (Ásvány), *Deáky* Henrik plébános, (Sövényháza). *Decsy* János, Gergely, Mihály, (3), (Mezőörs), Bálint ref. lelkész, (Bőny), *Dékón* László, Péter, (Csilizradvány). *Dely* Ferencz, István (2) János (3), Mihály, Pál, (Felpécz), *Dénes* Miklós, Győr.) *Dienes* Pál, (Győr). *Dobos* András, János, Pál, (Győr), Antal, Elek, Gábor, György, (2) Ignácz, Imre (2), István, József (3), Mihály (2), Péter, Sándor, (Asszonyfa), László, (Bácsa), József, Márton, (Nagybajcs). *Döbröntey* Ferencz, (Bezi). *Dóczy* Bálint, (Enese). *Doktorits* Miklós, (Győr). *Domonkos* Imre, (Töltéstava). *Döme* József, (Medve). *Dorner* József, Mihály, Sámuel, (Győr), Eduárd, (Enese). *Dörögdy* József, (Bőny). *Dőry* Mihály (2), János, (Börcs). *Dregály* Dániel, József, (Győr). *Dresmitzer* József, (Győr), József plébános, (Nagyécs). *Drinótzy* György, (Gyarmat). *Duchon* Ferencz, (Kispécz), János, (Gyömörő), István, (Szemere). *Duhnits* Norbert Aradm. (Ravaszd).

Écsy (Étsy) Antal, Gábor (2), (Nagybajcs), György, (Bőny), *Edvy* Gábor, János, (Kisbaboth), Imre, (Zámoly), István, (Gyömörő), József, (Czakóháza), Antal, Ferencz, (Bezi). *Egry* András, István, János (2), (Téth), József, (Győr), János, István, (Felpécz), András, (Felpécz), András, (Nagybaráti.) *Enesey* István, József, Sándor, (Enese). *Eőry* (Öry) Gábor, Sándor, (Bőny). *Érsek* József, (Bácsa), János, (Csilizradvány). *Esterházy* Károly gróf, (Móriczhida), Miklós, Pál, Móricz gróf, (Tápszentmiklós), Miklós gróf, (Mezőörs). *Ets* Mátyás plébános, (Győr). *Étsy* András, Bálint (2), Dávid, György, István, József (2), László (2), Miklós, Péter, (2) (Szap), Antal, János, (Vének), Gergely, József (2), (Kisbajcs), Gábor, György, János, József, Mihály, Pál, (Bácsa).

Fábián Mihály, (Szap), Pál, Ferencz, (Győr). *Fadgyas* János ev. lelkész, (Nagybaráti), Benjámin. Károly, László, Orbán, (Bőny). *Falaky* János, (Bőny), Ádám, György, János, (Mihály, unokája), József, (Felpécz). *Falusy* András, István, (Szemere), István, János, (Nyul), János, Mihály, (Kisbaráth), Ferencz, (Kisbaráthegy). *Farkas* István, (Téth), Sándor, Ferencz, (Csilizradvány), Ferencz, György, István, (Gyömörő), József, (Szentmihály), Ferencz, István. Márton, (Révfalu), Márton, Pál. (Szemere), János, (Felpécz), Péter, (Kisbarát). *Farkasdy* István (2), János, Sándor, (Mezőörs), Sándor, (Bőny). *Fauszt* Ferencz, (Győr). *Fazékos* István, (Győr). *Fehérváry* Gábor, Sándor, (Nagybajcs), János, József (2), Károly, (Kisbajcs), István, Lajos, (Bácsa). *Fejes* Mihály, István, Ignácz, János, (Győr), József, (Révfalu), Ferencz, János (2), Pál, (Szemere), Pál, (Koronczó), István, (Szemere). *Fekete*Márton, Lőrincz, (Szentmárton), Imre, Mihály (2), (Medve), György, (Szap), György, Tamás, (Győr.) György, István, (2), János, Márton, Pál, (Tényő), János, (Zámoly), Imre, János (3), Lázár, Mihály, (Bácsa), Antal, Antal (pandur), György, István (3), János (3), József (2), Mihály, Pál, (Szemere), István, János, József, Mihály, (Felpécz). *Feltinger* István, (Győr). *Fenix* Farkas, (Győr). *Ferenczy* József. (Koronczó), László, Miklós, (Koronczó), József (2), Sándor, György, (Győr), Sándor, (2) (Bőny), Gábor, (Rétalappuszta).) *Fiáth* Ferencz, János, (2) József, Péter, (Töltéstava puszta), *Ficzek* Imre, (Kisbajcs), Gábor, János, (2), József, Sándor, (Bácsa). *Fijas* István, István kovács, Mihály, (Felpécz). *Fischer* György, József (2), Károly, Sándor, (Győr). *Fodor* György(, Kisbabota), István (2), József, Mihály, (Tét), János, József, (Ménfő), *Fojtényi* Cassián, (Győr). *Földi* János, (Szap). *Füsi* István, Pál, Péter (2). Zsigmond, (Csilizradvány), Antal, Balázs, Dávid, Ferencz, János, László, Miklós, Pál, Péter, Sándor, (Patas).

Gál András, Antal (3), Benedek, Gedeon, István (2), József, János (2), Károly, László (2), Mihály (3), Péter, Sándor (2), Zsigmond, (Kulcsod), János, (Győr), Ferencz, István, János, Zsigmond, (Szap). *Gántó* Antal, János, (Kispécz), *Geyer* Sámuel, (Győr). *Gazdag* István, plébános (Nyul). *Gede* Ferencz (2), Péter, (Győr), János, (Mezőörs), András, István (3), János (2), Márton, Mihály, Pál, Péter, (Sághi hegy). *Germanecz* Ferencz, (Asszonyfa), János esküdt, (Kispécz). *Goda* János, főhadnagy, (Győr), József, Lajos, (Szemere). *Gönczöl* László, (Koronczó). *Grósz* Antal plébános, (Gyömörő). *Graber* Ferencz, (Győr). *Gullik* János, Károly, (Győr), *Gyapay* Dénes, Miklós, Pál, (Bezi). *Gyarmathi* István, (Győr). *Gyöngyösy* Pál, (Gyarmat). *Györgyi* Ignácz, Mihály, (Győr), József, Imre, (Asszonyfa). *Győry* András, (Győr), Ferencz, János, (2) Mihály (3), (Felpécz), Dávid, (Ásvány), András, Elek, Balázs, Gábor, (3) Imre, József, Mihály, Miklós, Sándor, (Kisbajcs), János, (Vének), János, (Győr), György, Imre, László, Mihály, Miklós, Péter, Sándor, (Nagybajcs), József, (Ujfalu), Miklós, (Szemere), János, István, (Kispécz), István (2), (Téth).

Hajmerl János, (Győr). *Hajnal* József, (Győr), Ádám, József, (Győrsziget). *Hajós* István, (Szemere). *Halász* Albert, András, (Téth), Dávid, Gergely, (Bőny). *Halászy* Pál, (Bőny), *Hamar* (Ádám, János (2), László, Zsigmond, (Szap), Dániel, Dávid, György, István, Lajos, (Bőny), György Zámoly). *Hamvay* Ádám, István (2), János (2), József (3), Miklós, Pál, (Felpécz). *Hangyás* Zsigmond, (Bőny). *Hardy* Ferencz, (Bőny), Ferencz, György, János, (Felpécz), Ferencz, György, István (2), József, László (2), Mihály, (Tényő), József, (Asszonyfa), József, (Szemere), István, (Tényő). *Hárosi* József, (Ráró). *Hathalmi* Sándor, (Bőny), János, Márton, Mihály, (Koronczó), *Hatos* Mihály, (Győr), Mihály, György, (Asszonyfa), János, (Koronczó), Imre, (Szap), Gábor, István, (Nagybajcs), Mihály, (Kisbajcs). *Haubner* Máté, (Győr). *Hegedüs* Lajos, Pál, (Győr). *Hegyi* András, Antal (3), István, József, (Gyömörő), Ferencz, István, János, Mátyás, Tamás, (Héder), Márton, (Sághi hegy), Mihály, Péter, (Győr). *Hencz* János, (Csikvánd). *Hennyei* Dávid, (Héder), Lajos, (Ladamér). *Herenkovits* Ferencz, György, István, (Felpécz), György (2), István (2), László katona, Mihály (2), (Szemere), Gábor, Mihály, (Győr). *Hertz* József, (Győr). *Hets* János, plébános (Győr). *Hlatky* Imre, (Felpécz), János, József, Károly, László, (Bőny). *Hódich* József plébános, (Fehértó). *Hőgye* Antal (2), Balázs, Imre, János, (Medve), Albert, Antal, Balázs, Imre, István, Ignácz, János (3), Gábor (2), Károly (2), Péter, Sándor, (Nyárad), József, (Szap). *Hohenegger* Lőrincz, (Győr). *Holczer* Lőrincz, (Szentmárton). *Hollósy* Antal, (Asszonyfa), Ferencz, Károly, László, Vincze, (Somogyi) István, István, (Bőny), János főügyész, (Asszonyfa), *Horgász* Lajos, (Győr). *Horváth* András, József, (Kisbaboth), András, György, István, János (3), (Sághi hegy), András, (Kisárpás), András, Ferencz (3), István, János (2), József, Mihály (2), Sándor (2), Pál (2), (Szemere), Ádám István (2, egyik akli),

János (3, egyik beredi), József, Mihály (2), Pál (3), András (2), Ferencz, István, János, József, (2) (Ujfalu), András, Bálint, Gábor táblabíró, Ferencz, György, István (2), Imre, János, József, Mihály, Móricz, (Koronczó), Elek, Ferencz, Zsigmond, (Koronczó), Ferencz, (Szabadi), András, Ferencz (2), János, József, Kristóf, Lajos, László, (Győr), Ferencz, István, (Dunaszeg), György (2), János, Samu, (Bezi), Dániel, Imre, István, József, (Enese), István, (Ménfő), István (2), (Nagybaráti), György, (Bőny), András, Imre, István, János, Lázár, (Bácsa), György, József, Márton, Mihály, (Dunaszentpál), Lajos, (Kispécz), Márton, (Szentmárton), Timotheus, (Csanak), Tivadar, (Kajár), Mihály örökös, Ferencz örökös, Ferencz, István, (3) János (2), József, Mihály (2), Pál, Péter, András, (Győr), Zsigmond, (Réti), Ferencz, Mátyás, (2) (Győrsziget), Gábor, József, (Szap), András, Albert, Ádám, Ferencz (2), István, József, János, Gábor, Károly, Lajos, Mihály, (2) Péter, Sándor, (Ballony), András, Ádám, Antal, Ferencz, Ignácz (3), István, József (2), Gábor (3), Mihály (4), Miklós, Péter, (Medve), János (2), Péter, (Patas), József, János, Péter, (Csilizradvány), András, Péter, (Győr), *Horváth* N.? (Pataház). *Hőrderl* Miksa, (Győr). *Hrabovszky* Mihály, (Győr). János, László, Pál, (Felpécz). *Hunkár* János, József, (Szemere), János, (Mindszent puszta), *Hupka* Ferencz, (Győr). *Huszár* István káplán, (Pér), János, István, Mihály, (Szemere), Kálmán, (Bőny), György, (Vének), András, János (2), Lőrincz, (Nbajcs), András, Antal, Benedek, Gábor, Imre, Jónás, József, Lajos,(Kbajcs).

Jakus Bálint, János, (Réti), György, (Győr), György, István, (Öttevény), György, Mihály (Ujfalu). *Jankó* Ferencz, (Ásvány), István, (Győr), István, (Ballony), János, Mihály, Miklós, Vincze, (Gyömörő), Felix, (Szentmárton). *Janusi* László, (Győr). *Jász* Alojsán, Ferencz (2), Gábor, János, József, Zsigmond, (Zámoly). *Iczerniczky* János lelkész, (Taáp). *Jelenfy* Imre, (Ravaszd). *Igaz* Márton, (Czakóháza). *Ihász* Ferencz, György (2), István (3, egy katona), János (2), Pál, Sándor, (Felpécz). *Jilberger* Rudolf, (Szentiván). *Illyés* József, (Kisbaboth), Zsigmond, (Téth). József, Pál táblabíró, (Kisbaboth), *Immel*, Constant, (Hédervár). *Inszédj* Péter, (Ballony), *Jósa*, László, (Szap), Rudolf, (Győr), *Józsa* Pál, (Patas). *Józan* Ignácz, Sándor, (Hédervár). *Ittzés* János, József, (Felpécz). *Jugovits* Károly, (Bőny). *Iván* József, (Patas). *Iványos* Ferencz, Gergely ifjú, Gergely id., Zsigmond, Károly, (Bőny).

Kabay János plébános, (Pázmánd). *Kakics* Antal, Ferencz, István, József (3), Mihály, János, idősb, (Szentmárton). *Káldy* Pál (Győr). *Kálmán* István, Mihály, Pál, (Felpécz), Károly, (Győr). *Kalmár* András, (Tényő), Ádám, János Péter, (Kisbaboth), Imre, János, (3), (Téth), István, János (2), (Mérges), István, (Szerecseny). András, István, László (2), Pál, (Csilizradvány), Mihály, (Szap), Imre, István, János, Mátyás, Mihály, (Sághi hegy). *Kálóczy* Lajos, Mihály, (Győr), András, Sándor, (Zámoly). *Kamotsay* András, Antal, János (3), Lajos, (Kisbajcs), Zsigmond, Sándor, (Ráró). *Kandó* József, (Töltéstava). *Kanthó* György, (Sövényháza). *Karábits* József, (Medve). *Karátsony* István, (Kispécz) János, József, (Szap), János, József, (Dunaszeg), József, Pál, (Zámoly). *Karczag* Dániel, (Győr). *Kardos* József, (Vámos). *Karkoványi* János, Sándor, Zsigmond, János, Károly, (Győr). *Karner* Antal, (Győr), Károly, János, (Dunaszentpál), János, (Győrsziget), József, Márton, (Ásvány), Mihály, (Vámos), János (2), Mihály, Sándor, (Nagybajcs). *Károlyi* István (2), József, (Kispécz). *Karpf* Ágoston, (Győr). *Karsay* Sándor ev. lelkész, (Téth). *Kasnyik* Ignácz, Pál, (Győr). *Kaszab* Dániel, Mihály, (Bőny). *Katona* István, (Hédervár), István káplán, (Téth). *Kelemen* György, István, (Réti), János, (Győr), György, (Öttevény). *Keresztes* László, (Győr). *Kéry* Ferencz, (Pátka), István, János, József, Mihály, Pál, (Felpécz). *Késmárky* Gábor, József, Zsigmond, (Kispécz). *Keszeg* János, Ferencz, László (2), Péter, Zsigmond, (Kulcsod), István, (Csilizradvány), István, János, (Patas). *Ketse* Lajos, Péter, (Szemere). *Kis* Ferencz, (3) János (2), Mihály, Pál (2), Sámuel, (Győr), Ferencz, János, (Zámoly), Ferencz, László, István, (Győrpusztai majorok), István, János, (Patas), János (2, egyik ev. lelkész), István lelkész, (Szemere), József, (Bőny), József káplán, (Mezőörs), Antal, János, Lőrincz, Mihály, (Kúnsziget), János, Mihály, (Szabadi), Mihály, (Kisbaboth), Sámuel, (Felpécz), Sándor, (Szap), György, János, Sándor, (Téth). *Kiss* János táblabíró, Mihály, (Téth), József, (Kisbajcs). *Kis Varga* János, (Mezőörs). *Király* Lajos, (Győr), Mihály, (Bőny), Sándor, ref. lelkész (Pér). *Kisfaludy* Dániel, Dénes, Mihály, Móricz, Elek, Vincze, (Téth). *Klárik* István, plébános (Szentmihály). *Kláris* Antal, János, Péter (2), (Ballony). *Kmetj* András, (Győr). *Koller* Ferencz, Imre, János, Miklós, Rudolf, (Kisszentjánosi puszta). *Kolosváry* Antal, János,, (Téth), Ferencz, (Győr), Ignácz, János, Kálmán, (Kajár), Lajos, Miklós, Sándor, (Koronczó). *Komiáthj* István, János, (Győr), Ferencz (2), István (2), János (2), Mihály (2), Pál, (Pér). *Konvitska* Márton, (Győrsziget). *Kósa* József, (Patas), Miklós, (Szap). *Kosár* János, (Révfalu). *Kovács* András, János, (Medve), Antal, István (2, az egyik pandur), János (2), György (2), Márton (Téth). Ferencz, Antal, (Ballony), Ferencz, (Révfalu), Gábor, János, József, (Bácsa), György, (Győrsziget), György, Pál (2), (Felpécz), István (2), János, Mihály, (Kispécz), István, (Szemere), *Kovatsits* István (2), János (2), Mihály, Pál, (Győr). *Kovács* János (2), Gábor, (Zámoly), István, János, József, (Nagybajcs), József, (Kisbaráth), József, (Vének), József, Dániel, Erazmus, Márton, (Győr), Márton, (Szentmihály), Péter, János, (Patas), Romuald, plébános (Tényő), Kálmán, Sándor, (Koronczó), Vilibáld, József, (Szentmárton), Zsigmond, (Enese). *Kozits* István, (Győr). *Kozma* József (2), János, Márton, Péter, (Börcs), Bálint, Mihály, (Enese), András, István (2), János, Sándor (2), (Győr), András (2), István, Mihály, (Győr). *Kozmár* Pál plébános, (Szemere), Pál plébános, (Kóny). *Körmendy* András, István, Sámuel, Placid, (Győr). *Kőrösztös* György (2), István (2), Mihály, (Kisbaráth). *Kruchina* Ferdinand (Győr). *Kudela* Mátyás, plébános (Táp). *Kulacs* György, (Bőny). *Kulats* Balázs, Imre (3), István, János, József, Pál, Sándor, (Medve), István, (Nagybajcs), István, János, József, (Bőny), József, (Kisbajcs), Márton, (Hédervár). *Kutrovits* Ferencz, József, (Bezi). *Kutsera* Márián, (Győr).

Lacza Antal, György, Imre, József (2). János (2), István, László, Mihály, (2) Péter, (Koronczó), János, (Gyirmóth), János (2), István, Mihály, (Kispécz). *Ladislaides* András, Ferencz, János, József, (Öttevény), István, (Kúnsziget). *Ladócsy* András, Dávid, Ferencz, Gábor, György (2) Imre, István (2), János, József (2), Mihály, Sándor (2), (Nagybajcs), Sándor, (Kisbajcs). *Laky* Gergely, László, (Bőny). *Lambert* Ger. gróf, Rudolf gróf, (Ikrény). *Lampert* Mihály, (Gyömörő), Imre, (Felpécz), József, (Gyömörő). *László* Zsigmond, (Patas). *Lehner* András, Eduárd, Mihály, (Bőny), *Lelkes* Dávid, Sándor, (Csilizradvány). *Lendvay* József, László, (Gyömörő), Imre, (Asszonyfa), *Lengyel* István, (Győr), István, József, (Medve), Vendel, (Révfalu). *Lenhard* Miklós, (Felpécz),

Lentulai Ferencz, (Gönyő). *Lepossa* József, Lajos, (Csigi puszta). *Lévai* József, (Patas). *Lipóth* Ferencz, József, (Kisbaráth), András, Gergely, (Győr). *Lippay* Gáspár, Sándor, (Bőny). *Lojczinger* Hjáczint, (Győr). *Losonczy* Ferencz, Gábor, János, Mihály, (Dsztpál), *Lovas* János, Sámuel, (Csilizradv.)

Maár Bonifácz, (Győr). *Magosy* János, (Győr). *Magyary* Eduárd, János, (Gönyu). *Majer* Fridrik káplán, (Nyul). *Major* István (2), (Koronczó). *Makay* István, József, Pál, (Pér). *Makó* István, Zsigmond, (Csilizradvány). *Makkó* Ferencz, János, (Győrsziget), István, (Csilizradvány), János, (Révfalu), János, (Ballony), *Maráczy* Mihály, (Sághegy). *Markhót* Imre, János, József (2), Jónás, Lajos, Sándor, (Ballony). *Markoja* Sámuel, (Szentmárton). *Markovits* Ferencz, (Győr), János, József, István, (Rábapatona). *Márkus* András (Ballony), Dániel, János, István, (Csilizradvány), József, (Bőnyrétalap). *Marton* János, (2) (Téth), Lajos, László, (Bőny). *Martony* István, (Csilizradvány). *Matits* Ignácz, (Ballony). *Matkovich* Antal, Ferencz, Gábor táblab:ró, Imre, József táblabiró, (Szemere), János, Zsigmond, (Hali puszta). *Matyók* Farkas, (Mindszent puszta). *Megyeri* Ferencz, Lajos, (Szap). *Mékes* Ignácz, Sándor, (Asszonyfa). *Mendel* Ágoston, István, Lajos, (Győr). *Mentler* György, József, (Győr). *Méry* István (2), Sándor, (Zámoly). *Mersits* Ignácz főügyv., Miklós, (Szentmárton). *Mesterházy* Imre, (Asszonyfa), Bálint, Lajos, (Enese). *Mészáros* Gábor, (Nyárad), István, (Nyul), István (2), (Győr), Gábor, Ignácz, József, (Csilizradvány), József, (Töltéstava), Lajos, (Bőny), Mátyás (Nagybaráth), Sándor, János, (Győr), Mihály, (Győr). *Mező* János, József, Márton, (Győr). *Micsky* Lajos, (Bőny). *Mihálik* István, (Felpécz). *Miholits* János, (Téth), Miklós, Dávid, Gábor, Sigmond, (Csilizradvány), István, János, Mihály, (Szabadi), András (2), Balázs, Ferencz (2), Gábor (2), István (3), János (3), Károly, Pál, Sámuel, Sándor, (2) Péter, Zsigmond, (Nyárad), Dávid, Ferencz, István, János, Gábor, László, (Szap), János, (Ráró), János, (Bőny), *Mikos* Antal, (Pátka). *Miksa* József, (Hédervár). *Milkovich* Antal, (Asszonyfa), János táblabiró, (Koronczó), Ignácz, József, (Győr), Ferencz, (Csilizradvány), Zsigmond, (Asszonyfa). *Mille* Antal, Károly, (Nagyszentjános puszta), Ferencz (2), Ignácz, József, Mihály, (Győr), *Millei* György, (Bezi). *Miskey* Pál ispán, (Tápszentmiklós). *Mogyorósy* Pál, (Győr). *Mohácsy* József, Lajos, Zsigmond, (Bőny), *Mohos* János, (Gyömörő). *Molnár* Antal, Albert, (Bőny), Gábor lelkész, (Réti), János, Pál, (Kispécz), János (2), István, (Vének), Ferencz (2), Gergely, Jakab (2), József (2), Mihály, (Medve), Károly, Sándor, (Bőny), Márton oktató, (Csanak), Titusz, (Győr), Pál, (Bőny). *Morász* István, (Vámos), *Morátzj* János, Sándor, (Győr). *Moró* Ferencz, József, (Bőny). *Mórósz* Alajos, Antal, Elek, Gábor, István, Jónás, Károly, Mihály (2), Sándor (2), Titusz, (Szap), Ferencz, (Győr), Ignácz, (Ráró), (Nyárad), István és János, János, (Győr), Kálmán Esk. (Asszonyfa), Mihály, (Győrsziget). *Murakőzy* András, (Zámoly).

Nádasdy Lajos, (Töltéstava,) *Nagy* András, (Nagybaráth), András (2), János (2). (Bácsa). András (2), Ferencz, Imre, József, Márton, Mihály, János, (3) Pál (2), Péter, Sándor (3), (Öttevény), Bálint, (Medve), Elek (2), Gedeon, (Bőny), György, (Nagybaráti), György, (Sövényháza), György, Mihály, Péter, (Gyömörő), Imre, (Nagybaráti), István (2), (Szemere), Antal, István (2), Lajos ,László, (Győr), István (4), János (2), József, Mihály (3), Pál, Sándor, (2) (Nagybaráti), István, János, József, Károly (2), Lajos (2), László, Márton, Sándor (2), (Bőny), János, (Réti), János (2), László, (Kisbaboth), János, Mihály, Pál (2), (Mezőörs), János (2), (Vének), János, József, (Révfalu), József, (Kisbaráth), József lelkész, (Felpécz), Antal, József, (Nagybajcs), József, István, János, Mihály, Sándor, András (2), János, Pál, Sándor, (Győr), Antal, Gábor, Lajos, Péter, Sándor, (Kisbajcs), László, (Koronczó), Gábor, István, Imre, József, János, Károly (2), Márton, Mihály, Péter (2), Sándor (2), (Kulcsod), Mihály, (Enese), Mihály, (Sághalomalja), Pál, (Ujfalu), Pál, (Tápszentmiklós), Pál, (Czakóháza), Mihály, István, Péter (2, egyik plébános), (Csilizradvány), Mihály, Sándor, (Patas), Vendel, (Ásvány), János, Sándor, Sigmond, (Szap). *Nedötzj* István (2), Pál, (Győr). *Nemes* Ferencz, (Győr), János ispán, (Nagyécs), György, István, János, Pál, (Szentmárton), *Nemesnépy* János, József, (Szentmárton). *Németh* Ádám (2), Antal, Ferencz, Gábor, György, Jób, József, Károly, László (2), Mátyás (főbíró), Mihály, Péter, Sándor, (Bőny), Ignácz, Imre, István (4), Mihály, Pál, (Felpécz), Péter, (Szentpáli puszta). *Neuhold* Erneszt, Károly, (Győr). *Nogál* Károly, (Győr). *Noszlopy* Ignácz, (Bőnyrétalap), Pál, táblabíró (Téth), *Novák* Ferencz, (Győr). *Nyikos* A., (Győr),

Odor András, Benjámin, Ferencz (3), György (2), István (3), János, József, Mihály, (Koronczó), János, (Győr), *Ofeffel* Calassár, (Győr), *Ofuczer* Leopold plébános, (Nagybajcs). *Olláry* Antal, Albert, Gábor, György, Ignácz, József, Péter, Vendel, (Ballony). *Onódy* István, (Gönyü). *Orbán* József, Dávid, Sámuel, (Győr), Sándor, János katona, (Sághi hegy), *Ormos* János (2), (Zámoly). *Oros* András (Vámos), Gábor (Kisbajcs), *Oross* Gábor, (Medve), Imre, János, (Bácsa), János, (Vének), József, (Révfalu), Antal (2), Balázs (3), Gábor (5), Alojzio, Ignácz ,Imre (2), János (2), József (3), István, Lajos, Mihály, Péter, Zsigmond, (Nagybajcs), Péter, (Patas), *Orsonits* János, (Győr). *Ördög* Ferencz, (Nagybaráti), Antal, Ignácz, Imre (2), János, (Ikrény). *Őry* András, Ádám, Gábor, István (2), Ferencz, Mihály, Miklós, Pál, (2) Péter, Zsigmond, (Kisbaboth), András, Sándor, (Téth), Gábor (2), György (2), János, István, Mihály, Pál, (2) Péter (2), (Kisbaboth), György (2), Márton, (Czakóháza), Ádám, István (Enese), András, István, (Réti, Mihály, (Mérges). *Örökös* vagy Horváth István, (Győr). *Örsi* István, Mihály, (2) (Szabadi), Sándor, (Zámoly).

Pajor András, Gábor, János, (Szabadi). *Pálffy* András, (Kajár), Károly, (Bőny). *Paksi* Gábor György, István, János, Károly, László (2), Miklós, Sándor, Zsigmond (2), (Kulcsod). *Pamer* Károly, Mihály, (Bőny), *Panda* Dániel, Ferencz, Sámuel, Zsigmond, (Bőny). *Pap* Ádám, (M.-Bodrogi), (Győr). *Papp* János, Miklós, (Felpécz). *Pápay* András, Ferencz, János, József, István (4), Mihály, (Felpécz), István, (Győr), János, (Felpécz). *Patasi* Elek, Ferencz, Imre, József, Sándor, (Ballony). *Patkó* Mihály, (Szap). *Patonay* József, Sámuel, (Bőny), István (2), (Gyömörő). *Patyi* László ev. tanító, (Szemere). *Patzona* Antal, Mihály, (Szemere). *Pázmándy* Sámuel, (Bőny), *Pécsvárady* Gergely (Bőny). *Pénzes* István (2), János, (Téth). *Perlaki* Dávid, Gábor, Sándor, (Bezi), Dániel, (Győr) Gábor, (Kisbaboth), *Petes* Dániel, István, János, József, Péter, Sámuel, (Bőnyrétalap), *Pethő* Dömin (Szentmárton). *Petötz* János, Károly, Lajos, László, (Győr). *Petrovicz* József, János, (Asszonyfa). *Petrovits* Antal, Mihály, (Nagybajcs), *Pillich* Mihály, (Győr). *Pintek* András, Ferencz (2), György (2), János (3), József, István (2), Márton, Mihály (3), Pál, Péter, (Felpécz), József, Péter, (Bőny), József, Mihály, (Bőny), *Pintér* Ferencz (2), Ignácz, (Révfalu), Ferencz, János, Mihály (2), (Győr), Ferencz, Mihály (2), Miklós, Pál, (Hédervár). *Pintzés* Imre, Gábor, József, (Nagybajcs). *Plesniczky* Sámuel

ev. lelkész, (Móriczhida). *Póda* Antal, Ignácz, József, (Asszonyfa). *Polgár* Antal, (Asszonyfa), Gábor, Imre, István, József (3), Pál, Sándor, (Téth), István, Pál, (Koronczó), János, (Gyömörő), *Politz* József, (Zámoly). *Pongrátz* István, plébános (Kúnsziget), István esperes, (Mezőörs), János, (Abda), *Pottyondy* Ferencz, Gusztáv, (Győr). *Pozsgay* János, (Gönyü), *Pőtz* Ignácz (2), Imre, István, (Nyárad), István, János, (Csilizradvány), József, (Vámos), ? ? plébános (Zámoly), *Pracsek* Antal, (Szentmárton). *Prágay* Mihály, (Gönyü), *Prépost* Ferencz, (Kapi). *Prux* Xavér (Győr). *Pulay* Gábor, (Bőny). *Purglj* György, (Győr). *Pénzes* N. (Koronczó).

Rába István, (Győr). *Rabovszky* Antal, Lajos, (Enese). *Rácz* István, János (2), Mihály, (Kispécz). *Radányi* József plébános, (Gönyü). *Radó* Ignácz, (Enese). *Radványi* János, (Szap). *Raffenreder* Ágoston, (Győr). *Raits* Sándor, (Győr). *Rákóczy* András, (Sághalomalja). *Régi* György, István (2), János, Mihály, (Felpécz), István, (Szemere). *Révész* Bálint, János, (Kulcsod). *Roboz* András, Ádám, (Bőny), Ferencz, Gábor, Károly, József, (Szemere), Ferencz, Imre, István, József (2), Károly, Mihály, Miklós, Pál, (Bőny). *Rogos* Kálmán biztos, (Téth). *Rohnyi* János plébános, (Ásvány). *Rommer* Flórián, (Győr). *Rommershofer* Valér, (Győr). *Ruzsitska* Nepomuk, (Szentmárton).

Sághy András, Imre, János, Mihály. Pál, (Zámoly), István, (Szabadi), János, (Győr), Antal, Simon, (Nagybajcs), Zsigmond, (Patas). *Sándor* Ferencz, (Szemere), József, (Csilizradvány), József, (Patas), József, (Bőny), Móricz gróf, (Ráró). *Sáry* Károly, (Bőny). *Sárközy* József, Sámuel, (Bőny), József, Gyula, Kálmán, Zsigmond, (Töltéstava). *Sátor* Antal, (Bőnyrétalap). *Schen* János, plébános (Győr). *Schopf* Ignácz, Ferencz, (Győr). *Schöberl* Ferdinánd, (Győr), *Sebestyén* Péter, (Bőnyrétalap), *Sebő* Ignácz, (Ráró), Gábor, István, Károly, (Gyömörő), Alajos, Albert, Ferencz, Gábor, Imre, János (3), József (2), István, Ignácz, Jónás, Károly, Lajos, Sándor (2), Tamás, (Nyárád), Sándor, (Asszonyfa), *Sebők* András, Elek, Imre, (Nyárád), István, János, Jónás, József, (Medve). *Sereg* József, (Bőny), *Seregély* Dávid, Ferencz, (Kispécz), József, (Kispécz). *Seres* István, (Zámoly). *Sibrik* Antal, Bálint, Ferencz, Gábor, (Csécsény). *Sidó* Benjámin (Szap), Ferencz, Vendel, (Kispécz), Pál (Patas), Sándor, (Nagybajcs), István (2), János, , József (2)Péter (2), Sándor (2), (Csilizradvány). *Simon* Pál, (Győr), József, Pál, (Ujfalu), István, (Győr), András, István, János, (2) (Szap), Mihály, (Bőny), András, Antal, Balázs (2), Ferencz, István, János (2), József (2), Károly (2), László, Miklós (2), (Patas), Zsigmond, (Győr). *Simony* Imre, (Kispécz), *Simonyi* István, Pál, (Felpécz). *Simonsics* János, (Bőny), István, József (2), (Győr). *Siska* Antal, Mihály, (Zámoly), Gábor, (Szabadi), Gábor, (Hédervár), József, (Bácsa). *Smerknik* József, (Kispécz). *Sokoray* Ferencz, István, László, (Téth), Ferencz, (Győr), István (2), János (2), József (2), Mihály, Samu, (Kisbaboth), *Somogyi* Ferencz, (Gyömörő), Ferencz, József, (Felpécz), János gróf, József gróf, (Csikvánd), András, György, János (2), Mihály, Pál, (Börcs), Ferencz, Pál, (Tápszentmiklás), *Somorjai* János, Pál, (Felpécz), János plébános, (Téth), *Soóky* Sándor, (Gönyü). *Soós* János, (Patas), László, (Kulcsod). *Sós* Imre, plébános (Rábapatona), Antal (2), Balázs (2), Gábor, Károly, Miklós, Péter (4), (Patas). *Sörös* Antal, József, László, Péter, (Gönyü), Sándor, (Ujfalu). *Sperklj* György, (Vámos). *Spilák* Reginald, (Kajár). *Spisics* ? (Győr). *Steffanits* József, (Győr), *Strokay* Antal, (Győr). *Strommer* Gallus, (Győr). *Sufa* Pál, (Kisbaboth). *Suhajdy* István, (Felpécz). *Surányi* András, György, József, (Koronczó), Ferencz, Sándor, (Győr), István, (Felpécz), Pál, (Gönyü). *Süki* Péter (2), Zsigmond, (Csilizradvány). *Süttő* József, (Győr). *Sütöry* György, (Sághi hegy), Ferencz (3), Gergely, István (3), János (3), Mihály, Pál, (Szemere), János, (Győr). *Svastits* Ignácz, (Rábapatona). *Sverteczk* Imre, József, (Börcs).

Szabó András (3), József, Márton, (Szemere), Dávid, (Szentmárton), István (2), Pál, táblabiró, Zsigmond, (Téth), István, (Koronczó), István, (Győr), Pál (2), (Győr), István, (Szap), Antal, István, János, József, Sándor, (Medve), János, (Pátka), Ferencz, István (4), József, János (2), László, Mihály, Miklós, Péter, Sándor, (3) Zsigmond, (Csilizradvány), Károly, László, (Bőny), Mihály, (Nagybaráti), Dávid, Gergely, Ferencz (2), Ágoston, István, József, János, Menyhért, Márton, Mihály, Péter, (Ballony), Dénes, Kálmán, Péter, (Bezi). *Szakály* Ferencz, (Felpécz), István, (Kisbaráth), Gábor, Imre, (2) Ignácz, István (2), János, József (2), Mihály, (Medve), Mihály. Sándor, (Győr). *Szakmáry* János, (Szentpál p.), *Szakonyi* Ignácz, (Bőny). *Szalay* Ádám, András, György, István, Mihály, (Győr), András, János, József, Mihály, (Kajár), András, Antal, Balázs (2), Gábor, Gáspár, József, Lőrincz, Mihály, (Nagybajcs), György (2), János, József, (Bácsa), Ferencz, István, Zsigmond, (Révfalu), Ferencz (2), János, (Ménfő), Dávid, Imre, István, János, Miklós, Sándor, Pál, (Kispécz). Mihály, (Győr), Ferencz, János, Mihály, Pál, (Győrsziget), Pál, (Réti), Pál, (Felpécz), Sándor, (Csikvánd), János ref. lelkész, (Pázmánd), György, István (2), (Kisbaráth), Lukács, (Vámos), *Szalatsy* Antal, József, (Győr). *Szánthó* Imre, János, (Bácsa). András, Ferencz, István, (Vének). *Szántó* Márton, (Szentmárton). *Szarka* Ádám, István, János (2), (Szemere), Dániel, János, József, Lajos, (Bezi), János, (Bőny). *Szebényi* Antal, (Szentmihály). *Szeder* Fábián, (Szentmárton), *Szeghy* István, (Bőny). Zsigmond (Szap), *Székely* Péter. Pál, (Bezi), *Szekér* Dániel, (Bőny). *Szél* János, József, Pál, (Mesterfa), *Szeles* Gábor, Zsigmond, (Szemere), József, (Csikvánd), Péter, (Csikvánd), *Szemerey* Sándor, (Szentmihály). *Szemethy* Gábor, János, (2) Imre, László, Simon, (Kisbajcs,) Antal, Gábor (2), György, István, János, József (2), (Bácsa), Gáspár, János, Lajos, (Nagybajcs), Mihály, (Révfalu), Mihály, (Sághi hegy). *Szentmihályi* András, Pál, (Révfalu), András, István, József, Pál, (Győr), Ferencz (2), József, (Győr), György, István, János, József, (Szentiván). *Szentpéterj* János, (Nagybajcs), *Szerdahely* Ferencz, (Győr). *Szét* János, (Koronczó). *Szigethi* Ferencz, Gábor, György, István, (2) József, János, Lőrincz, Mihály, (Vámos) Gábor, János, (Dunaszentpál), András, Ferencz, György (2), József, Pál, (Hédervár). István, (Révfalu). *Szilágyi* János, Mihály, (Győr). *Szilvásy* István, (Győr). *Szivák* István, plébános, (Ballony). *Szokoly* József, (Szentmárton). *Szőke* Sándor, Zsigmond, (Szemere). *Szombathy* Jakab, Sándor, (Kulcsod), Lajos (2), Péter, Sándor, Zsigmond, (Csilizradvány). *Sztake* Leander, (Győr). *Sztankovich* János, püspök (Győr). *Szundy* Pál, (Sághi hegy). *Szündi* György kasznár, Imre, Sándor, (Hetse puszta). *Szür* Lajos, (Bőnyrétalap). *Szüts* Antal, Sándor, (Kisszentjános-puszta), Adolf, Antal, (2) János, Mihály, Lajos, (Győr), Dénes, Ignácz, Lajos, (Téth), József, (Sághi puszta), Dénes, Ferencz, Gedeon, József, Péter, Sándor, (Töltéstava). *Szvedelszky* Pál (2), (Szentmárton).

Takács János, József, Pál, (Felpécz), Ádám (2), János (3), István, József, (2) Mihály, Sándor, Pál, (Felpécz), Antal, (Hédervár), Ferencz, plébános (Dunaszentpál), Dániel, Mihály, (Ménfő), Ferencz, Márton, (Sághalom), György, (Gyömörő), István, (Vámos), István (2), (Mezőörs), István,

(Pér), István, Ignácz, János, (Ballony), István, János, Vendel, (Koronczó), János, (Mérges), János (2), (Öttevény), János, juhász (Sághi puszta), Ferencz, István (4), János (2), egyik tanító, Márton, Mihály, (Szemere), József, Sándor ker, ülnök, (Téth), József, (Bőny), János, (Nagyszentjánosi puszta), László, (Enese), Márton, (Nyúl), Márton, (Kulcsod), Mihály (2), (Szentpáli puszta), József, Mihály, (Győr), Mihály, (Medve), János, Pál (2), (Ikrény), Elek, István (3), József (2), Lászl ó, Mihály, Miklós, Péter (4), Sándor, Zsigmond, (Csilizradvány), András, Ferencz, István, János (2), László, Miklós, Péter, (Patas), István, Zsigmond, (Szap). *Takó* István esküdt, Lajos, Miklós, Sándor, (Bőny). *Tamásy* István (3), József (2), Mihály (2), (Csilizradvány). *Tanárky* Sándor, (Szeme re). *Taploreczky*. Kovács is, (Szemere). *Tar* István, Péter, Sándor, (Csilizradvány). *Tarcsay* Ferencz, (Győr). *Tarsoly* Ferencz, (Győrsziget). *Tatay* Gábor. Sámuel, (Nagybaráti). *Tábor* János, (Kisbajcs). *Téglás* András, Ferencz, István (2), János, József, (Bácsa). *Terner* Péter, (Győr). *Tersányszky* Antal, (Győr). *Tolnay* András, Ferencz (2), Gábor (2), István, János, (Vámos), Gábor, (Bácsa), Imre, József (2), László, (Szabadi), Antal, Mihály, (Nagybajcs). *Tompa* János, (Bácsa). *Tompos* István, (Bácsa), József, (Győr), *Torkos* János, (2, egyik cs. kir. főhadnagy), (Töltéstava), József, Imre, Kálmán, Móricz, (Győr), Ferencz, Lajos, (Révfalu). *Tóth* Ádám, András, György, Imre (2), István (4), János (4). József (2), Károly, Mihály (4), Pál (2), (Felpécz), András, (Szap), Antal, Ferencz, (Asszonyfa), Antal, János, (2) (Téth), Albert, András, Ferencz, Imre, István, (Ballony), Gáspár, Mihály, Sándor, (Nagybajcs), György, (Bőny), Imre (2), József, (Győr), István, (Asszonyfa), István, Lajos, (Kisbajcs), János ref. lelkész, (Mérges), István (2), János Péter, (Koronczó), János, ref. lelkész (Malomsok), István, János, András, György, István, Mihály, Mihály, József, Lajos, Sámuel, (Győr), Márton, (Győrsziget), Mihály, János (2), (Asszonyfa), József plébános, (Kisbarát), Pál, (Téth), József, (Mezőörs), Sándor, László, (Bőny). *Török* Antal, Ferencz, János, Károly, Mihály (2), (Asszonyfa), Ferencz, Sándor, (Győr), József, (Győrsziget), *Trichtl* József, (Győr), *Trsztyén* József, (Nyúl). *Tuba* István, József, László, Mihály, (Szabadi). *Turcsányi* Gábor, (Bőny), János, (Győr). *Tury* Oszvald (Győr), *Tüskés* György (3), János (2), Pál, (Bezi), János, József (2), László, Pál, (Enese).

Udvardy József ev. lelkész, (Bőny). *Uj* János, (Pázmándhegy), István (2), János, (Sághi hegy), János, (Győr). *Usali* Ferencz, (Győrsziget). János, (Győr). *Uzsalj* István, János, (Győr).

Varga Bálint, Benjámin, Gábor, István, Lajos, László, Sámuel, Sándor (2), Péter (2), Zsigmond, (Bőny), András (2), József (5), István (2), (Bőnyrétalap), János, József, Bálint, István, (Győr), Bálint (2), Lajos, (Szemere), Ábel, Ádám, Ferencz, Imre, János, (2) Jónás, Károly, (Ballony), István (2), János, László, Mihály, Miklós, Sándor, (Börcs), Ferencz, István (2), János, Mihály, (Mezőörs) *Varga* Kis János, (Mezőörs). *Váczy* Ferencz, (Ballony). *Vajai* György, (Révfalu). *Vajda* Ferencz, Gábor, Ignácz, (Győr), Sámuel, (Bőny). *Váry* Nagy Gábor, (Bőny). *Varju* Ferencz, János, (Felpécz). *Vas* Balázs, (Ballony), István, (Szap), András, Imre, János (2), József, Mihály, (Medve), Menyhért, (Nagybajcs). *Vásárhelyi* József pászt., (Csanak). *Veber* Dienes, (Szentmárton). *Végh* Antal, (Bőny), Antal, (Rétalap puszta), Ignácz, (Medve), János fejérmegyei főjegyző, (Töltéstava), János, (Bőny). *Véghelius* Zsigmond, (Rétalap-puszta). *Vesnyei* János, (Szap). *Vetsei* József (2), (Téth), *Viczay* Adolf, Héder, Károly grófok, (Hédervár). *Vida* Gábor (2), József, Gábor, László, Mihály, Sándor, (Szabadi), Gábor, István, József (2) (Bácsa), István, (Ballony), József, (Medve), József káplán, (Kóny), András, Gábor, Lajos, Lőrincz, Péter, (Csilizradvány), Albert, Alajos (2), András (2), Antal, Ferencz (3), Ignácz, István (2), József (2), János, Joachim, Jónás (2), Károly, Gábor (2), Lajos, Mihály (2), Péter (2), Tamás, Vendel, (Nyárad), Gábor, György, Imre, János, Pál, Sándor, (Kisbajcs). *Vidos* Lajos, (Mérges). *Világi* András, Antal, István, Mihály, (Tényő). *Vincze* Friedrich, Ignácz, József, Lajos, Móricz, (Bőny). *Vinterl* Antal, (Győr). *Vizkelety* János, (Kisbaráti), *Vörös* András, (Győr), Gábor (2), István (2), Mihály, Sándor, Zsigmond, (Kulcsod), István, Péter, (Tényő), Antal, István, László, Péter (2), Sándor, (Ballony), István, (Győrsziget). *Veöreös* János (2), (Győr). *Vörös* József, Pál, (Asszonyfa), Ferencz, János (2), József, (Csilizradvány), Imre, István, Mihály (2), Sámuel, (Győrujváros), *Vurda* Károly, (Győr).

Zádory Ferencz, György, (Hédervár), *Zailer* György. (Győr). *Zalka* György, (Győr), István, (Gönyű), József (2), Mihály, (Pér), István, (Eörkény-puszta), *Zámolyi* György, (Asszonyfa). *Zarmótzay* András, István, Mihály, Pál, (Koronczó), *Zarnóczy* József, (Győr). *Zánthó* Lajos, Mihály, (Győr). *Zathureczky* István, József, János, Károly, Miklós (2), Pál, (Felpécz), Sámuel, (Győr). *Zelenay* András, János, József, (Győr), *Zerpah* János, (Győr). *Zichy* Aladár, Béla, Henrik, Hernás, Ottó, Pál grófok, (Öttevény). *Zigány* József, (Bezi). *Zilberknoll* plébános, (Gyarmat). *Zlajkó* Ignácz, (Győr). *Zmeskál* István, József, Sándor, (Győr). *Zombath* Antal, Ferencz, István, (Győr). *Zöch* Fridolin, (Győr). *Zsemlye* Gergely, István, Péter (2), (Ballony), Péter, (Csilizradvány). *Zsigray* Eugén, Sándor, (Szemere).

TARTALOMJEGYZÉK.

KÉPEK ÉS MŰLAPOK JEGYZÉKE.

CZÍMEREK.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

0240914